SEAN McMEEKIN

RĂZBOIUL LUI STALIN

O NOUĂ ISTORIE A CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

LITERA

KRONIKA

„O lectură teribilă... McMeekin este un scriitor superb. Nu există o pagină care să te plictisească în această carte. Amplitudinea abordării sale, referindu-se la evenimente din Manciuria în Grecia, dar și de pe mai multe fronturi, este plină de prospețime... Când este furios, McMeekin poate fi magnific."

The Times

„Molipsitor, plin de autoritate, accesibil și mereu revizionist într-un mod surprinzător."

Simon Sebag Montefiore

„Abordarea lui McMeekin în *Războiul lui Stalin* este originală și proaspătă, iar cartea este scrisă cu o claritate minunată."

Sir Antony Beevor

„McMeekin invită cititorul să privească istoria războiului dintr-un punct de observație rareori folosit și să judece numeroasele tragedii și ironii triste ale marii alianțe, așa cum s-a conturat și a funcționat în timpul războiului... O altă imagine asupra conflictului, care ridică noi întrebări și oferă răspunsuri noi și adesea neașteptate la cele vechi."

Serhii Plokhy, *The Guardian*

„Dărâmând miturile cu succes, fără frică și cu entuziasm, McMeekin a pornit la vânătoarea explicațiilor greșite ale trecutului... Cartea lui ne va face să reevaluăm războiul și consecințele sale."

Margaret MacMillan, *Financial Times*

KRONIKA

Colecția în care umanitatea este reconstruită prin cărți care ne ajută să pătrundem în culisele celor mai interesante evenimente politice, sociale sau financiare de ieri și de astăzi.

SEAN McMEEKIN

RĂZBOIUL LUI STALIN

O NOUĂ ISTORIE A CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Traducere din limba engleză de
GABRIEL TUDOR

LITERA
București

Stalin's War
A New History of World War II
Sean McMeekin
Copyright © 2021 Sean McMeekin

Editura Litera
tel.: 0374 82 66 35; 021 319 63 90; 031 425 16 19
e-mail: contact@litera.ro
www.litera.ro

Războiul lui Stalin
O nouă istorie a celui de-al Doilea Război Mondial
Sean McMeekin

Copyright © 2022 Grup Media Litera
pentru versiunea în limba română
Toate drepturile rezervate

Traducere din limba engleză:
Gabriel Tudor

Editor: Vidrașcu și fiii
Redactori: Ramona Ciortescu, Georgiana Harghel
Corector: Rodica Crețu
Copertă: Flori Zahiu-Popescu
Tehnoredactare și prepress: Liviu Rusu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
MCMEEKIN, SEAN
Războiul lui Stalin : o nouă istorie a celui de-al Doilea Război Mondial / Sean McMeekin ; trad. din lb. engleză de Gabriel Tudor. - București : Litera, 2022
ISBN 978-606-33-9722-6

I. Tudor, Gabriel (trad.)

94

Această carte a apărut cu sprijinul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc. Conținutul acestui volum nu reprezintă obligatoriu poziția oficială a Institutului.

Cuprins

Notă asupra datelor, numelor, traducerii și transliterației 8
Introducere: Războiul cui? 9
Prolog: 5 mai 1941 15

Partea I: Înaintea furtunii
Principalele curente ale politicii externe sovietice, 1917–1938

1 Revoluția mondială 21
2 Stalin își pune amprenta 29
3 Puci strategic la Washington 37
4 În spatele Frontului Popular 48

Partea a II-a: „Uriaș și odios"
Pactul Ribbentrop-Molotov

5 Curtându-l pe Hitler 69
6 Pactul gangsterilor, Partea I: Polonia 84
7 Pactul gangsterilor, Partea a II-a: Finlanda 104
8 Pericol maxim: Finlanda, Baku și masacrul de la Katyn 121
9 Stalin lovește: Țările baltice, Basarabia și Bucovina 140
10 Tur de forță în Delta Dunării 156
11 Summit la Berlin: Pactul celor patru puteri? 169
12 Hitler întrezărește pericolul 182

Partea a III-a: Pregătiri pentru Armageddon

13 Mobilizarea proletariatului 193
14 Bătălia pentru Belgrad 208
15 Operațiunea Snow: Stalin își asigură flancul estic 222
16 La limită 235
17 Hitler distruge mașina de război a lui Stalin 252
18 Teroare pe front – și în spatele lui 269
19 Război pentru aluminiu 284
20 În corzi 296

Partea a IV-a: Colacul de salvare capitalist

21 Ridicarea embargoului moral 305
22 Momentul de cotitură: Decembrie 1941 328
23 Frânghia capitalistă 341

24 Livrat la timp:
Acordul de împrumut și închiriere și Stalingrad 354

Partea a V-a: Al doilea front

25 Să-l mulțumim pe Stalin: Capitulare necondiționată și Katyn .. 381
26 Oprirea Operațiunii Citadela: Al doilea front? 400
27 Operațiunea Tito 415
28 Teheran și Cairo 426
29 Al doilea front 452

Partea a VI-a: Jaf

30 Varșovia 481
31 Apogeu sovietic la Washington: Planul Morgenthau 496
32 Moscova și Ialta: Cel mai prost moment pentru anglo-americani .. 511
33 Pradă 532
34 Steaua Roșie deasupra Asiei: Ultimele plăți din
Acordul de împrumut și închiriere 549
Epilog: Imperiul slav al lui Stalin și prețul victoriei 566

Mulțumiri 580
Abrevieri 583
Note 584
Bibliografie 659
Indice 691

Pentru victime

Notă asupra datelor, numelor, traducerii şi transliteraţiei

Al Doilea Război Mondial, la fel ca primul, a provocat haos în ceea ce priveşte denumirile, deoarece oraşele şi regiunile au trecut de la un imperiu la altul, de la imperii la state naţionale şi, uneori, din nou la imperii. Moscova a scăpat cumva de revoluţia denumirilor, însă acesta este doar un caz fericit printre alte nenumărate bătăi de cap. În cazul majorităţii celorlalte oraşe, am folosit forma contemporană comună, punând în paranteză forma utilizată în zilele noastre, de pildă, Danzig (Gdansk). În cazurile mai sensibile din punct de vedere politic am oferit trei sau chiar patru versiuni la prima utilizare, cum ar fi Cernăuţi (Cernoviţi/Cernivţi) sau Lwów (Lemberg/Lvov/Lviv). Pentru cuvintele în limba rusă am folosit în notele-sursă sistemul de transliteraţie al Bibliotecii Congresului, cu o versiune oarecum simplificată în textul principal, în care am evitat majoritatea semnelor „dure" şi „moi" (de exemplu, Harkov, nu Har'kov) şi fac anumite excepţii pentru ortografierile comune ale numelor de familie (de exemplu, Troţki, şi nu Troţkii, Rokossovski, şi nu Rokossovskii). Ideea a fost să fac în aşa fel încât numele ruseşti să sune cât mai bine pentru cititori, dar şi să fie reţinute mai uşor. Pentru numele şi sursele bulgare am urmat acelaşi sistem, în măsura în care a fost posibil, cu câteva excepţii acolo unde limba bulgară diferă de rusă, caz în care am făcut tot posibilul să surprind sunetul cuvintelor. Este imposibil să fii consecvent în toate aceste lucruri; fie ca bunul-simţ să prevaleze.

Toate traducerile din limbile franceză, germană, rusă, bulgară şi turcă îmi aparţin, cu excepţia cazului în care citez o altă lucrare sau o notă tradusă.

INTRODUCERE

Războiul cui?

Pentru americani, australieni, britanici, canadieni și europenii occidentali, conflictul global din 1939–1945 a fost întotdeauna războiul lui Hitler. În funcție de gusturi, povestea începe cu Tratatul de la Versailles, în 1919, cu accederea lui Hitler la putere, în 1933, cu resentimentele germane față de respectivul tratat sau cu remilitarizarea germană a Renaniei, în 1936, cu Conferința de la München, în 1938, cu Noaptea de cristal din noiembrie 1938, cu invazia lui Hitler în ceea ce mai rămăsese din Cehoslovacia, în martie 1939, și garanțiile oferite de britanici Poloniei sau, în varianta cea mai literală, cu invazia germană în Polonia, pe 1 septembrie 1939. Dar întotdeauna această poveste îl are în centru pe Hitler ca personaj negativ care dă sens conflictului. În cultura populară, naziștii sunt veșnic „băieții răi" într-o succesiune neîntreruptă de filme, de la cele produse chiar în timpul războiului, precum *Casablanca* (1942), până la cele moderne, ca *Ticăloși fără glorie* (2009). În politică, naziștii sunt niște bâte folosite pentru a bate adversarii politici: a compara pe cineva cu Hitler constituie insulta supremă. De fapt, nimeni nu apără Germania hitleristă, în afara unor parodii precum *Producătorii*, a lui Mel Brooks (comedie realizată în 1967 și relansată), iar Hitler încă ne bântuie coșmarurile ca un monstru suprem, amintirea ororilor dezlănțuite de el unindu-ne în denunțarea fascismului, a antisemitismului, a rasismului și a altor racile ale nazismului.

Totuși, întotdeauna a lipsit ceva în această viziune a celui de-al Doilea Război Mondial care îl avea în centru pe Hitler, o viziune întrezărită tot mai slab pe măsură ce ne îndepărtăm de Berlin, spre Beijing. În Europa Răsăriteană, agresiunea germană a lăsat urme mult mai slabe decât cea stalinistă, care a supraviețuit decenii întregi după 1945. La est de Volga, aceasta nu a lăsat practic nici un fel de urme. În Asia, unde Germania hitleristă nici măcar nu a fost un beligerant activ, moștenirea sovietică a războiului continuă să trăiască prin guvernele comuniste din China, Coreea de Nord și Vietnam, țări asupra cărora efemerul Reich al lui Hitler nu a lăsat nici măcar o umbră. Hitler nu a jucat vreun rol nici în atacul de la Pearl Harbor, din decembrie 1941, care a adus Statele Unite în război – deși același Hitler a facilitat planul administrației Roosevelt de a alege strategia

„Mai întâi Germania" când, în mod nesăbuit, a declarat război Statelor Unite după Pearl Harbor, în semn de solidaritate cu Japonia. În Rusia epocii lui Putin, deşi comunismul a fost repudiat, Marele Război pentru Apărarea Patriei, purtat de Stalin, se profilează mai amplu ca niciodată în mentalitatea populară drept o victorie rusă împotriva fascismului, obţinută cu mari sacrificii, dar în care Hitler nu reprezintă un punct focal, spre deosebire de modul în care stau lucrurile în istoriile occidentale. Privit de la Beijing, Pyongyang, Hanoi, Moscova, Budapesta sau Bucureşti, conflictul pe care îl numim al Doilea Război Mondial nu a fost deloc războiul lui Hitler. El nu a început în septembrie 1939 şi nu s-a încheiat în mai 1945, cu parade ale victoriei, flori şi sărutări pentru învingători. În Europa Răsăriteană, războiul a durat până în 1989, luând forma unei ocupaţii militare sovietice. În peninsula Coreea, în China şi în Taiwan, problemele izvorâte din conflict rămân nerezolvate.[1]

A fost întotdeauna dificilă gruparea la un loc a tuturor războaielor de pe glob, de la invazia japoneză în Manciuria, în septembrie 1931, şi până la capitularea Japoniei, în septembrie 1945, aşa cum mulţi istorici admit acum. Recenta istorie generală a lui Victor Davis Hanson *The Second World Wars* ilustrează acest aspect, la fel cum face şi Antony Beevor în introducerea lucrării sale de istorie, *Al Doilea Război Mondial*, recunoscând că a fost vorba de „un amalgam de conflicte". Este încă şi mai dificil să punem toate aceste conflicte pe seama unui singur om – un om care nici măcar nu se afla la putere în Germania când a izbucnit conflictul manciurian şi care era mort deja de patru luni când Japonia a capitulat. Totuşi, dacă dorim să găsim un fir comun, menit să lege războaiele globale intermitente desfăşurate între 1931 şi 1945, ar fi mult mai logic să alegem pe cineva care era în viaţă şi se afla la putere în această perioadă, ale cărui armate au luptat atât în Asia, cât şi în Europa, cu regularitate (dacă nu chiar neîntrerupt) pe parcursul întregii perioade, al cărui imperiu se întindea pe continentul eurasiatic (care a constituit teatrul de război pentru cea mai mare parte a luptelor şi unde s-au înregistrat cele mai multe victime), al cărui teritoriu a fost râvnit de cele două forţe agresoare principale ale Axei şi care, în final, a reuşit să le învingă pe amândouă, extinzându-şi masiv imperiul în cursul acestui proces şi apărând, în orice evaluare obiectivă, ca învingător şi beneficiar al unor uriaşe prăzi de război, chiar dacă obţinute cu preţul a circa 30 de milioane de vieţi de cetăţeni sovietici – o cifră care ni se pare astăzi aproape neverosimilă. Din toate aceste privinţe, războiul nu a fost al lui Hitler, ci al lui Stalin.[2]

Dacă amprenta lui Stalin asupra acestui conflict global este mai evidentă privind lucrurile printr-o lentilă mai largă, aceasta nu este

mai puțin vizibilă nici dacă restrângem focalizarea. Incursiunea japoneză în Manciuria, în septembrie 1931, a fost o escaladare survenită în cursul îndelungatului conflict dintre Japonia și Rusia – mai întâi cea țaristă, apoi cea sovietică – pentru controlul asupra Manciuriei și al porturilor și căilor ferate cruciale ale acesteia. Încă din 1929, Stalin desfășurase 100 000 de soldați în Manciuria pentru a securiza principalele linii de cale ferată și avea să mențină trupe la granița cu noul stat Manchukuo, ocupat de japonezi, ba uneori chiar în interiorul acestuia, până în august 1945, când sovieticii au invadat Manciuria și i-au alungat pentru totdeauna pe japonezi. Chiar și în zilele critice de la sfârșitul lui august și începutul lui septembrie 1939, Stalin a dirijat evenimentele. Este cunoscut pe scară largă faptul că Pactul Ribbentrop-Molotov, din 23 august 1939, i-a dat mână liberă lui Hitler să invadeze Polonia fără a se teme de o intervenție sovietică ostilă. Dar e mai puțin știut că germanii se așteptau ca Armata Roșie să invadeze Polonia simultan cu ei, pentru a revendica partea de țară care îi revenea lui Stalin sau că partea lui Stalin era mai mare decât cea a germanilor. În schimb, Stalin a așteptat până când armatele poloneze au fost distruse înainte de a da ordin Armatei Roșii să atace, negând chiar și apoi că URSS s-ar fi aflat în conflict cu Polonia, tocmai pentru a scăpa de odiosul calificativ de cobeligerant al lui Hitler. Nici împărțirea Poloniei nu a fost ideea lui Hitler; a fost ideea lui Stalin, lansată, ca un balon de încercare, în 1938, pentru a atrage Germania la masa negocierilor.

Războiul european care a izbucnit în septembrie 1939 – și în care Marea Britanie, Franța și Polonia s-au opus Germaniei, URSS pretinzând că ar fi neutră – nu a avut beligeranții distribuiți așa cum își planificase sau cum își dorea Hitler. Acesta crezuse sincer că Franța și Marea Britanie vor da înapoi, așa cum făcuseră deja în privința Cehoslovaciei. Acest război nu servea cu adevărat intereselor franceze sau britanice, după cum au dovedit atât implicarea reticentă în conflict a acestor puteri (atitudine care a lăsat Polonia singură pe câmpul de luptă, în 1939), cât și bilanțul final, încheiat șase ani mai târziu, care a lăsat în ruină imperiile britanic și francez și a dus la plasarea Poloniei sub dominație sovietică. Dar tocmai acesta a fost războiul pe care și-l dorea Stalin, chiar dacă, din pricina elanului operațional german și a inepției occidentale, el nu s-a transformat într-un război indecis de uzură – care ar fi urmat să afecteze în mod egal ambele tabere, ca în 1914–1918 –, așa cum dictatorul sovietic ar fi preferat să vadă.

A susține aceste lucruri, așa cum o fac în cartea de față, nu este o simplă speculație. Viziunea dialectică a lui Stalin asupra politicii externe

sovietice – potrivit căreia metastazarea conflictului dintre facțiunile capitaliste aflate în război ar fi permis comunismului să avanseze spre noi triumfuri – era ferm înrădăcinată în marxism-leninism, pe baza precedentului propriei experiențe a Rusiei din Primul Război Mondial, și a fost afirmată în mod clar și consecvent cu numeroase ocazii, atât verbal, cât și în scris. Pentru a înțelege abordarea lui Stalin față de lume nu este nevoie de o analiză ideologică plină de fantezie și nici de vreo intuiție specială. Pur și simplu este suficient să citim cuvintele dictatorului sovietic și să-i evaluăm acțiunile în lumina acestora. Ca să facem asta am avea nevoie doar de o minusculă fracțiune din energia dedicată de istorici pentru a descifra ideologia, gândirea strategică și obiectivele de război ale lui Hitler în raport cu cele ale lui Stalin, omul care l-a depășit în mod decisiv pe dictatorul nazist. Astăzi, când arhivele rusești sunt (în mare parte) deschise, inclusiv „Dosarele speciale" ale Politburo, când există zeci de colecții de documente sovietice tipărite, pline de materiale originale și de dezvăluiri valoroase și când apare un volum tot mai mare de literatură secundară, bazată pe acest material, nu mai există nici o scuză pentru punerea în continuare a accentului pe Hitler în lucrările istorice dedicate celui de-al Doilea Război Mondial și pentru neglijarea concomitentă a extrem de importantului rol jucat de sovietici în această dramă. Avem toate informațiile necesare pentru a reevalua rolul lui Stalin în conflictul mondial, de la originile acestuia, apoi la perioada când războiul a înclinat tot mai mult în favoarea intereselor sovietice în Europa și Asia și până la rezultatele sale tragice pentru milioane de oameni.[3]

Povestea care reiese din aceste pagini nu este nici veselă, nici edificatoare, dar ar trebui să ajute la clarificarea unor aspecte critice mult timp ascunse de literatura dedicată celui de-al Doilea Război Mondial și axată în mod obsesiv pe Germania, de la promovarea înșelătoare a „securității colective" de către sovietici, la sfârșitul anilor 1930, la manipularea sovietică a Marii Britanii și Franței după invadarea Poloniei de către Stalin și de la acțiunile lui Stalin în cel mai periculos moment al său, în cursul așa-numitului Război Fals – când invadarea Finlandei de către sovietici aproape că a făcut ca o largă coaliție, condusă de Marea Britanie și Franța, să declare război URSS –, și până la turul de forță germano-sovietic în Balcani și șantajul diplomatic al lui Stalin, care a dus la decizia lui Hitler de a merge mai departe cu atacul condus de Germania asupra Uniunii Sovietice (Operațiunea Barbarossa). Vom analiza controversele legate de poziția militară sovietică din primăvara lui 1941 și de mitul pretinsei căderi emoționale a lui Stalin după invazia germană, care a fost mult mai puțin șocantă pentru el decât s-a afirmat

adesea, și vom analiza „războiul pentru aluminiu" de pe frontul de est, care aproape a stopat efortul de război sovietic în 1941. Vom evalua apoi pagubele produse în primele șase luni de Operațiunea Barbarossa, în care invadatorii au distrus aproape în totalitate Armata Roșie bine echipată, au dat peste cap planurile bine puse la punct ale lui Stalin și au prins URSS pe picior greșit. Apoi ne vom da puțin înapoi, pentru o perspectivă mai bună, pentru a analiza seria de lovituri diplomatice care i-au permis lui Stalin să reia inițiativa strategică în 1943 și să avanseze spre Berlin și Beijing, de la rolul agenților sovietici în împingerea Statelor Unite în războiul cu Japonia, în 1941 – ani întregi o prioritate de top a politicii externe a lui Stalin –, și contribuția lor la stabilirea priorității „Mai întâi Germania" în războiul purtat de americani și până la succesul diplomaților, simpatizanților și agenților de influență sovietici în modelarea politicii americano-britanice privind Iugoslavia, Polonia, China și Germania postbelice sau la rolul puțin mediatizat al abundentului ajutor oferit prin Acordul de împrumut și închiriere în restabilirea capacității industriale sovietice și în furnizarea de blindate, combustibil și putere de atac mobilă, care au facilitat victoriile finale ale lui Stalin atât în Europa, cât și în Asia.

Cei pasionați de istoria frontului de est s-ar putea să fie surprinși că Hitler invadează URSS abia în Capitolul 17, dar vor afla mai multe despre ce a pus la cale Stalin în anii de dinainte ca această invazie să producă un veritabil miracol în materie de relații publice, transformându-l pe Stalin dintr-un tovarăș de agresiuni cu Hitler în „Unchiul Joe" din fantezia administrației Roosevelt. Practic, numeroasele crime și invaziile armate în șapte țări vecine cu URSS, întreprinse de Stalin între 1939 și 1941, au fost în mod convenabil date uitării, odată ce a devenit clar că armatele sovietice ar putea servi drept berbece pentru demolarea Wehrmachtului nazist. Admiratorii lui Churchill ar putea fi șocați să afle cât de prietenoase față de Stalin și cât de neprietenoase față de Polonia erau opiniile liderului britanic încă din 1939 și cât de mult a putut să cadă acest presupus realist încăpățânat în plasa agitpropului (Direcția de Propagandă și Agitație) sovietic în Iugoslavia – deși vor fi plăcut surprinși să îl vadă apărat în privința gambitului mediteraneean din 1943, care s-a dovedit a fi ultima rezistență opusă de Churchill, ultimul său efort de a modela războiul într-o direcție menită să păstreze puterea și influența Marii Britanii.

Povestea care urmează nu este o biografie a lui Stalin, despre care sunt disponibile astăzi studii noi și valoroase, bazate pe cercetări de arhivă, printre care unele realizate de istorici ruși și traduse în limba engleză.

Nici nu este o istorie militară a frontului de est, despre care există acum multe lucrări foarte bune. Şi cu atât mai puţin este o istorie exhaustivă a celui de-al Doilea Război Mondial. Ceea ce am încercat, mai degrabă, să fac în aceste pagini este să reanalizez conflictul în ansamblul său, în lumina noilor documente sovietice disponibile, care acoperă războiul din Europa şi Asia, şi a unor materiale rar analizate de istoricii occidentali în Polonia şi în Balcani. Chiar şi arhivele mai bine explorate din Germania, Franţa, Marea Britanie şi Statele Unite oferă revelaţii surprinzătoare când se pun noi întrebări. Unele dintre descoperirile mele sunt complet noi. Altele provin din colecţii sau studii mai vechi, neglijate sau uitate, pentru că nu se potrivesc cu narativele predominante despre al Doilea Război Mondial. Nici un conflict nu ar fi trebuit să aibă loc şi nici să dureze atât cât a durat acesta. Războiul a răpit zeci de milioane de vieţi omeneşti, a distrus case, proprietăţi şi locuri de muncă şi a obligat alte sute de milioane de oameni să trăiască decenii întregi sub un regim totalitar, sub dominaţie străină sau sub ameninţarea distrugerii nucleare. Indiferent dacă toţi vor fi sau nu convinşi de interpretarea pe care am dat-o cursului evenimentelor, sper ca fiecare cititor să înveţe ceva nou şi să se gândească profund la moştenirea şi la semnificaţia războiului. Le suntem datori măcar cu acest lucru victimelor.[4]

PROLOG

5 mai 1941

Seara a început destul de inofensiv. Adresându-se unei audienţe de elită compuse din 2 000 de absolvenţi ai Academiei Militare în Sala Andreevski din Kremlinul moscovit, flancat de personalităţile partidului şi de secretarul Internaţionalei Comuniste, Iosif Stalin „a propus un toast în cinstea personalului executiv al academiilor, a ofiţerilor superiori şi a profesorilor, pentru că au reuşit să umple lacunele existente în predarea cunoştinţelor despre echipamentele moderne". Au urmat platitudinile previzibile despre formidabila Armată Roşie, pumnul de fier al proletariatului global. Stalin a amintit de victoriile sovietice zdrobitoare asupra armatei japoneze Kwantung în Manciuria (Manchukuo), în august 1939 – victorii materializate în crucialul Pact de neutralitate sovieto-japonez, pe care tocmai îl semnase cu trei săptămâni în urmă –, dar a trecut discret cu vederea prestaţia mai puţin glorioasă a Armatei Roşii în războiul finlandez din 1939–1940, o luptă care, cel puţin, le oferise o serie de lecţii amare despre războiul modern.

De la războiul sovieto-finlandez, a remarcat Stalin, URSS a „reconstruit armata noastră şi a înarmat-o cu echipament militar modern". Armata Roşie crescuse de la 120 la peste 300 de divizii, dintre care o treime, a precizat el cu mândrie, erau acum mecanizate. De asemenea, vehiculele blindate sovietice, „şi-au schimbat înfăţişarea". Aruncate în aer cu uşurinţă în 1939 de cocktailurile Molotov ale finlandezilor, tancurile sovietice erau acum mai rezistente, cu blindaje „de trei–patru ori mai groase". Blindatele grele sovietice KV şi modelele de greutate medie, precum T-34, erau, a subliniat Stalin, „tancuri de primă linie, care ar putea străpunge frontul". Artileria sovietică, a mai observat el, „a fost transformată, având mai multe tunuri şi mai puţine obuziere". Comparativ cu 1939 sau 1940, Armata Roşie dispunea acum de stocuri mari de tunuri antitanc şi antiaeriene, capabile să tragă obuze pe distanţe de până la 1 000 de metri, cu o cadenţă de unul pe secundă.[1]

În ceea ce priveşte aviaţia, flota aeriană sovietică fusese complet modernizată în ultimii doi ani, viteza avioanelor de vânătoare sovietice crescând de la o medie de 400–500 de kilometri pe oră la 600–650 de kilometri pe oră pentru avioanele I-15, I-16 şi I-153 (Ceaika) mai noi şi avioanele de luptă Mig-3 de ultimă generaţie. Forţele aeriene dispuneau, de asemenea, de bombardiere uşoare de fabricaţie sovietică, special

concepute pentru atac și pentru sprijinirea infanteriei în timpul unei ofensive. „În caz de război", a promis Stalin, „aceste avioane de luptă vor fi desfășurate în prima linie."[2]

Stalin susținea că Wehrmachtul german fusese „amețit de succes" după triumfurile amețitoare obținute de Hitler împotriva Poloniei, în 1939, a Franței și a Țărilor de Jos, în primăvara lui 1940, și asupra forțelor britanice de pretutindeni, din Norvegia și Belgia, iar mai recent din Libia și Grecia. Chiar și așa însă, a continuat Stalin, pe un ton zeflemitor, „nu există nimic special la armata germană în ceea ce privește tancurile, artileria sau forța aeriană". Tancurile germane, a remarcat el, erau inferioare noilor modele sovietice atât în privința blindajului, cât și a puterii de lovire. Mai mult, elogiata Luftwaffe nazistă nu numai că nu reușise să înfrângă Aviația Regală Britanică (RAF) în timpul Bătăliei pentru Anglia, în 1940, dar acum era „depășită chiar și de americani", care produceau avioane de luptă superioare, deși nu se aflau în război. Tocmai succesele Wehrmachtului, a susținut Stalin, au dus la un sentiment de automulțumire, deoarece Înaltul Comandament german „și-a pierdut dorința de a aduce și alte îmbunătățiri tehnologiei militare". Indiferent cât de buni erau germanii, a tunat Stalin cu o nuanță de sfidare în glas, „în lume nu există în momentul de față și nu a existat niciodată o armată invincibilă".[3]

Oricât de interesant ar fi fost monologul lui Stalin despre tehnologia militară sovietică pentru atașații militari străini (cărora nu li s-a permis accesul în sală), cuvintele liderului sovietic nu erau ceva nou pentru absolvenții academiei, care mai auziseră multe dintre ele înainte. Totuși discursul a reprezentat o performanță impresionantă. Stalin a vorbit fără notițe timp de 40 de minute, înainte de a încheia cu un toast entuziast în sănătatea unităților de tanchiști, aviatori, artileriști și „infanterie modernă" ale Armatei Roșii. „A fost un discurs fantastic", scria un stenograf guvernamental în jurnalul său, care „radia încrederea în militarii noștri, în puterea noastră, risipind «aura de glorie» care învăluie armata germană." Satisfăcut, Stalin a cedat microfonul gazdei sale, comandantul Academiei Militare Frunze, generalul-locotenent M.S. Hozin.[4]

Faptele care s-au petrecut în continuare au fost atât de dramatice și de neașteptate, încât nimeni dintre cei prezenți nu avea să le uite vreodată. Hozin, care a repetat papagalicește linia de propagandă a zilei din *Pravda*, l-a salutat pe Stalin pentru succesul „politicii sale de pace". În opinia sa, această politică menținuse Uniunea Sovietică în afara „războiului capitalist" care făcea ravagii în Europa și în Asia. Dar, înainte ca el să-și încheie platitudinile, Stalin a sărit în picioare și a întrerupt

discursul bietului general-locotenent, reproşându-i că promova o „politică depăşită". Stalin şi-a moderat apoi tonul, asigurându-i pe ofiţeri şi pe liderii de partid prezenţi că „politica de pace sovietică" – o aluzie voalată la Pactul Ribbentrop-Molotov, semnat cu Germania nazistă în august 1939 – câştigase într-adevăr timp pentru modernizarea şi reînarmarea Armatei Roşii, permiţând în acelaşi timp URSS să „avanseze spre vest şi nord şi să-şi mărească populaţia cu 13 milioane de locuitori în acest proces". Dar zilele de absorbţie paşnică de noi teritorii, a afirmat, fără menajamente, Stalin, „au luat sfârşit. Nici măcar un picior de pământ nu va putea fi câştigat prin asemenea sentimente paşnice."[5] Armata Roşie, le-a spus Stalin viitorilor săi comandanţi, „trebuie să accepte ideea că epoca politicii de pace a luat sfârşit, iar epoca lărgirii frontului socialist prin forţă a început deja". Cel care „nu reuşea să recunoască necesitatea unei acţiuni ofensive", a declarat Stalin, „nu era decât un burghez şi un nebun". Doctrina defensivă care înainte de 1941 animase planificarea strategică şi jocurile de război privind un eventual conflict european era adecvată, a explicat el, doar pentru o Armată Roşie slabă şi nepregătită. „Dar astăzi, când armata noastră a fost complet reconstruită, complet echipată pentru a lupta într-un război modern, acum, când suntem puternici, trebuie să trecem de la defensivă la ofensivă." Transformarea nu era doar materială, ci şi filosofică, o schimbare de politică care ar fi necesitat ca ofiţerii şi comisarii politici ai Armatei Roşii „să transforme antrenamentul nostru, pregătirea noastră, propaganda noastră, agitaţia noastră, să imprime o nouă mentalitate ofensivă în spiritul nostru".[6]

Emiţând o ameninţare voalată la adresa lui Hitler, fostul său partener de alianţă de la Berlin, Stalin a declarat că venise momentul „să se pună capăt, o dată pentru totdeauna, adulaţiei Wehrmachtului german". „Va fi război", a promis el. Potrivit unor martori, Stalin a declarat în mod explicit că „inamicul va fi Germania". Entuziasmat de tema abordată, Stalin a comparat URSS cu un „prădător rapace, încolăcit într-o aşteptare tensionată, aşteptând şansa de a-şi surprinde prada". Iar acea zi, a concluzionat Stalin, „nu era departe".[7]

Arătând că vorbea serios, Stalin a părăsit zona de umbră din care acţiona de obicei şi şi-a asumat preşedinţia Consiliului Comisarilor Poporului pe 6 mai, înlocuindu-l pentru prima dată pe Viaceslav Molotov în funcţia de şef de stat al URSS. Din acest moment, toată responsabilitatea pentru politica externă sovietică, pentru pace sau război, pentru victorie sau înfrângere se va afla doar în mâinile lui Stalin. Vremea subterfugiilor se încheiase. Războiul era iminent.

PARTEA I

Înaintea furtunii

Principalele curente ale politicii externe sovietice, 1917–1938

1

REVOLUȚIA MONDIALĂ

Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste a fost un stat ca nici unul altul. Încă de la începuturile sale, „primul guvern proletar din lume" s-a definit prin opoziție cu statele capitaliste existente atunci în lume. Prin repudierea, în februarie 1918, a tuturor tratatelor de suveranitate și a obligațiilor de plată a datoriilor fostei Rusii țariste, guvernul revoluționar al lui Vladimir Lenin s-a erijat efectiv în proscris, situându-se în afara – sau deasupra – întregului sistem internațional și fiind atașat doar de proletariatul global și de revoluția mondială, și nu de concepte burgheze învechite, cum ar fi tratatele sau domnia legii. După cum a explicat Lenin, cu o francheță caracteristică, în broșura în care denunța de acum depășita „mentalitate mic-burgheză", din mai 1918, „dacă războiul este purtat de către proletariat după ce acesta a învins burghezia din propria țară și este purtat cu scopul consolidării și al extinderii socialismului, un astfel de război este legitim și «sfânt»".[1]

Este de înțeles că puterile capitaliste occidentale împotriva cărora vitupera Lenin – Marea Britanie, Franța și Statele Unite ale Americii – au ripostat cu aceeași monedă la sfidarea bolșevicilor, înghețând activele rusești din străinătate și refuzând să recunoască regimul banditesc al lui Lenin. Această înlăturare din sistemul internațional a ceea ce, înainte de 1914, fusese una dintre cele mai mari și mai dinamice economii ale lumii va avea în sine un impact profund asupra fragilității financiare a lumii de după 1918, desăvârșind dezastrul economic provocat de Primul Război Mondial, de la daunele aduse infrastructurii și comerțului până la inflația alimentată de datorii. Înainte de Revoluția din octombrie 1917, Rusia fusese aliată în Marele Război cu aceste națiuni occidentale, care dețineau cea mai mare parte a datoriei sale externe, și fusese obligată să se supună prevederilor Convenției de la Londra din septembrie 1914, care îi interzicea semnarea unui tratat de pace separat cu Puterile Centrale (Germania și Austro-Ungaria, cărora li s-au alăturat ulterior Imperiul Otoman și Bulgaria). Când diplomații lui Lenin au semnat un asemenea tratat cu germanii victorioși, la Brest-Litovsk, în martie 1918, gestul lor le-a oferit Aliaților o confirmare și mai pregnantă a naturii anarhice a regimului lui Lenin. Prin trimiterea de trupe pentru a-i ajuta pe adversarii

lui Lenin în Războiul Civil rus pe cale să izbucnească, Aliații occidentali au oferit, totodată, confirmarea mentalității binare de tipul „noi contra lor" a politicii externe bolșevice.

Firește, în ciuda antipatiei reciproce dintre Rusia bolșevică și puterile capitaliste, conduita diplomației a trebuit să fie adesea temperată de considerente practice. Așa a fost, cu siguranță, cazul negocierilor de la Brest-Litovsk, unde Lenin și-a autorizat diplomații să semneze un tratat punitiv cu Germania și cu celelalte Puteri Centrale, cu un dispreț abia ascuns față de aceste regimuri capitaliste. (În drum spre negocieri, rușii au fost văzuți aruncând din tren manifeste de propagandă soldaților germani.) Pentru a forța mâna lui Lenin, avioanele de război germane au bombardat chiar orașul Petrograd la începutul lui martie 1918, determinându-l pe comisarul pentru afaceri externe, Lev Troțki, să ceară ajutorul Aliaților occidentali împotriva invadatorilor germani. Troțki a solicitat mai întâi Franței asistență logistică pentru relocarea capitalei de la Petrograd la Moscova, apoi a emis o invitație condiționată pușcașilor marini britanici ca aceștia să debarce în portul nordic de la Arctica, Murmansk, pentru a apăra proviziile de război. În cele din urmă, Troțki a cochetat chiar cu ideea, curând abandonată, că ofițerii britanici și americani ar fi putut contribui la instruirea noii Armate Roșii. Acordul de la Brest-Litovsk dintre primul guvern sovietic și Puterile Centrale a fost marcat de cinism de ambele părți.[2]

În ciuda confuzelor răsturnări de situație ale diplomației bolșevice timpurii, devenite necesare, în 1918, din cauza slăbiciunii regimului lui Lenin, a apărut un model revelator al practicii diplomatice sovietice. Ar fi putut exista o convergență temporară de interese între Lenin și Aliații occidentali după Brest-Litovsk, care a dus la propunerile de pace adresate, cu anumite condiții, de Troțki Aliaților, dar ostilitatea fundamentală dintre cele două părți avea să fie relevată imediat ce circumstanțele s-au schimbat. Același lucru poate fi spus și despre relațiile dintre Lenin și Puterile Centrale. Departe de a fi un loial agent german (așa cum credeau mulți critici Aliați, pentru că el acceptase fonduri și sprijin logistic german înainte de Revoluția din Octombrie), Lenin a acceptat umilitoarele condiții puse de germani la Brest-Litovsk, în martie 1918, doar pentru a câștiga timp. A repudiat acești termeni cu o perfectă impunitate imediat ce a aflat de prăbușirea Germaniei pe frontul de vest, la sfârșitul lui septembrie 1918. Tratatul de la Brest-Litovsk, raporta un diplomat german de la Moscova pe 10 octombrie, „este literă moartă. Influența noastră pe lângă bolșevici este complet epuizată. Ei fac acum ce vor cu noi." Cu bucurie răutăcioasă, *schadenfreude*, diplomații bolșevici au

sărbătorit pedepsirea Germaniei confiscând valizele diplomatice germane de la Moscova și Petrograd; în aceste valize ei au găsit (și și-au însușit) 250 de milioane de ruble țariste. Același lucru a fost valabil și în privința încurajării de către sovietici a autonomiei minorităților naționale, finlandezi, polonezi sau ucraineni. Această politică a fost concretizată într-un decret privind „Drepturile popoarelor din Rusia la autodeterminare", semnat de Lenin și de comisarul său pentru naționalități, Iosif Stalin, în noiembrie 1917, când bolșevicii încă doreau să destrame regimul țarist. Odată ce guvernul său a fost suficient de puternic, Lenin a luptat pentru a readuce aceste popoare sub controlul sovietic – reușind cu Ucraina, dar nu și cu Finlanda, care și-a păstrat independența în timpul Războiului Civil rus, sau cu Polonia, care a învins Armata Roșie în 1920 și și-a extins granițele spre est, în Ucraina sovietică, cu mult dincolo de Linia Curzon, aprobată de puterile Antantei la Versailles, în 1919.[3]

Tratatele semnate cu puterile capitaliste, cum ar fi dictatul de pace impus de Germania la Brest-Litovsk, au fost văzute de bolșevici ca fiind armistiții temporare, valabile doar atât timp cât serveau interesele sovietice sau cât sovieticii erau prea slabi pentru a le încălca. Acest lucru a fost la fel de adevărat și în cazul acordurilor sovietice cu Aliații occidentali, cum ar fi invitația lui Troțki pentru debarcarea trupelor aliate, în martie 1918, care a fost ulterior ștearsă din amintire, pe măsură ce bolșevicii au mitologizat o „intervenție aliată" conspirativă pentru a sugruma din față regimul înființat de Lenin. Încă din 27 iunie 1918, Gheorghi Cicerin, succesorul lui Troțki în funcția de comisar pentru afaceri externe, a emis un protest oficial împotriva „invaziei forțelor armate engleze" la Murmansk, în ciuda faptului că englezii fuseseră invitați acolo de Troțki ca urmare a ocupației militare germane în vestul Rusiei.[4]

Același tipar de a asmuți, în mod oportunist, facțiunile capitaliste ostile unele împotriva altora poate fi observat în practica diplomatică sovietică și după ce Aliații s-au retras din Rusia. Așa cum explica Lenin la un congres al partidului desfășurat la sfârșitul lui noiembrie 1920, la scurt timp după înfrângerea ultimelor forțe albe în Războiul Civil rus: „Dacă suntem obligați să tolerăm astfel de ticăloși precum hoții capitaliști, care se pregătesc să ne înfigă pumnalul în spate, este datoria noastră directă să-i facem să-și întoarcă pumnalele unii împotriva altora". Astfel, Acordul comercial anglo-sovietic, pe care o echipă bolșevică l-a semnat la Londra, în martie 1921, a părut să semnaleze un dezgheț mult așteptat în relațiile dintre Moscova și puterile occidentale victorioase. Dornic să deschidă piața sovietică pentru exporturile englezești de lână și arme după ce Marea Britanie se afundase în criza industrială

postbelică, premierul David Lloyd George renunțase la avantajul deținut anterior, refuzând să mai ceară rambursarea de către ruși a împrumuturilor și titlurilor de proprietate, repudiate de Lenin în urma intrării Rusiei în incapacitate de plată, în 1918. Exporturile au fost într-adevăr stimulate, dar numai până când bolșevicii au cheltuit și ultimele lingouri de aur țariste pe care le confiscaseră în timpul revoluției, lăsând guvernul sovietic efectiv falit. Dar când Aliații au refuzat să acorde Moscovei noi împrumuturi la Conferința de la Genova, din aprilie 1922, bolșevicii au semnat un acord mai favorabil cu Germania la un hotel situat în apropiere, la Rapallo, acord prin care Berlinul a acordat o linie de credit sovieticilor, permițându-i în același timp lui Lenin să repudieze definitiv datoriile restante pe care le avea față de Occident. Tratatul de la Rapallo, care includea o clauză secretă care le permitea industriașilor germani să fabrice și să testeze noi arme pe teritoriul Rusiei sovietice, evitând astfel interdicția reînarmării Germaniei, impusă de Tratatul de la Versailles, a agravat din nou tensiunile dintre germani și Aliați.[5]

În timp ce mulți oameni de stat occidentali au fost șocați de un asemenea comportament sovietic duplicitar, Lenin nu a făcut, de fapt, niciodată un secret din ostilitatea nemiloasă care dirija relațiile comuniștilor cu lumea exterioară. „Atâta vreme cât capitalismul și socialismul există", a proclamat el la un congres al partidului organizat la Moscova pe 26 noiembrie 1920, „nu putem trăi în pace: în cele din urmă, unul sau celălalt va triumfa – un cântec funebru va răsuna fie peste Republica Sovietică, fie peste capitalismul mondial." Lecția pentru politica externă sovietică era clară. „Până la victoria finală a socialismului în întreaga lume", a explicat Lenin, „trebuie să exploatăm contradicțiile și opoziția dintre cele două grupări statale imperialiste și să le incităm să se atace reciproc." Oamenii de stat sovietici trebuiau să se străduiască să amplifice tensiunile dintre coalițiile rivale ale lumii capitaliste: o nouă „ruptură între Antantă și Germania" avea să se creeze, cu siguranță, la un moment dat. Nu mai puțin promițător, în opinia lui Lenin, era „viitorul război între Japonia și America" pentru „supremația" capitalistă în Pacific, pentru „dreptul de a jefui": „Ei vor să lupte și vor lupta". În etapele inițiale ale unui război capitalist global izbucnit în Europa sau în Asia, ar fi fost mai bine pentru comuniști să rămână deoparte, în timp ce beligeranții și-ar fi epuizat reciproc forțele. „De îndată ce vom fi suficient de puternici pentru a învinge capitalismul în ansamblul său, îl vom lua de gât și îl vom sufoca", promitea Lenin.[6]

După cum sugerează remarcile brutale ale lui Lenin, adevăratul chip al politicii externe sovietice era dezvăluit nu de jurnalele zilnice de activitate

ale comisariatelor pentru afaceri externe sau economie, unde oficialii puteau fi cât de pragmatici doreau atât timp cât acordurile pe care le semnau serveau doar intereselor sovietice pe termen scurt, ci de mașinațiunile celei de-a Treia Internaționale sau Internaționalei Comuniste (Comintern), înființată în martie 1919. Urmând exemplul Primei Internaționale a lui Marx (1864–1876) și a mai bine organizatei, dar în final ineficientei Internaționale a II-a (1889–1914), care nu reușise să împiedice izbucnirea „războiului imperialist" din 1914–1918, Cominternul a fost dedicat în mod explicit revoluției mondiale și răsturnării guvernelor capitaliste existente. Cele 21 de condiții pentru acceptarea ca membru, impuse partidelor comuniste naționale care funcționau ca secțiuni ale Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste (ECCI) de la Moscova, împărțeau organizațiile de partid în ramuri legale și ramuri ilegale, acestea din urmă funcționând ca guverne comuniste din umbră, pregătite să preia puterea dacă revoluția triumfa (a doua condiție). Cu un ochi îndreptat asupra propriei preluări ostile, de către bolșevici, a Armatei Imperiale Ruse prin intermediul defetistei „platforme a păcii", impuse de Lenin în 1917, a patra condiție solicita partidelor comuniste să desfășoare „o propagandă și o agitație persistentă și sistematică" în rândul forțelor armate, „odată cu formarea de nuclee comuniste în fiecare unitate militară". O altă condiție fundamentală (cea cu numărul 15) cerea ca partidele comuniste naționale „să acorde asistență devotată și plină de abnegație URSS-ului" (și oricăror viitoare guvernări comuniste), „în lupta sa împotriva forțelor contrarevoluționare", să îndemne muncitorii să saboteze orice eforturi ale guvernelor lor de a „transporta materiale de război către dușmanii [Uniunii Sovietice]" și „să desfășoare propagandă legală sau ilegală în rândul forțelor armate" trimise pentru a înăbuși „republica muncitorilor".[7]

În acest fel, un virus periculos a fost injectat în sistemul internațional, cu partide politice apărute în fiecare țară importantă din lume și având ca scop sabotarea sistematică (și în cele din urmă răsturnarea) propriilor guverne, în timp ce se aflau în serviciul plătit al unei puteri străine – URSS. Făcând operațiunile de influență sovietică și mai explozive, bolșevicii au moștenit de la regimul țarist cele mai mari rezerve europene de aur – până când acestea au fost epuizate, în februarie 1922, pentru a plăti lâna englezească și importurile militare de înaltă clasă – împreună cu o rezervă inepuizabilă de bijuterii și de diamante jefuite din seifurile Gohran – sau Trezoreria centrală de valori din Moscova.[8]

Deși virusul subversiunii comuniste a rămas în general latent în majoritatea țărilor, acesta s-a răspândit rapid în teritoriile devastate ale

puterilor învinse în Primul Război Mondial. A cuprins Ungaria, unde un regim sovietic copiat la indigo după cel leninist a fost instalat în 1919 de Bela Kun, un veteran al Războiului Civil rus, și în Germania, unde revolte comuniste sau de inspirație comunistă au izbucnit la Berlin, la începutul lui 1919, și la München, în martie 1921, apoi din nou în octombrie 1923. Deși aceste revolte au eșuat în cele din urmă, ele au avut importantul efect secundar de a inspira reacția mișcării naționaliste *völkisch* (în special în Bavaria), care a culminat cu nazismul. Astfel, sabotarea guvernelor străine de către comuniști, prin alimentarea extremismului politic de stânga și de dreapta, a impulsionat procesul dialectic care (în viziunea marxist-leninistă) avea să ducă la inevitabilul triumf al comunismului. Așa cum explica Iosif Stalin, comisarul pentru naționalități al lui Lenin, într-un tratat important din 1919:

> Lumea s-a împărțit definitiv și irevocabil în două tabere: cea a imperialismului și cea a socialismului. Acolo, în tabăra *lor*, se află America, Marea Britanie, Franța și Japonia, cu capital, armament... și administratori experimentați. Aici, în tabăra *noastră*, se află Rusia sovietică și tinerele republici sovietice și revoluția proletară în ascensiune din țările Europei, fără capital, fără... administratori experimentați, dar, pe de altă parte, cu *agitatori* experimentați, capabili să cucerească inimile oamenilor muncii... Lupta dintre aceste două tabere constituie nucleul afacerilor actuale.[9]

Spre dezamăgirea lui Lenin și a lui Stalin, starea de spirit revoluționară din Europa s-a risipit încet după eșecul „Revoluției din Octombrie" a comuniștilor germani și al Puciului de la berărie al lui Hitler, în noiembrie 1923. Această detensionare a situației s-a datorat în parte unui nou aranjament privind despăgubirile de război impuse Germaniei (Planul Dawes), aranjament care a contribuit la reducerea hiperinflației care afecta Germania și Europa Centrală și care astfel a diminuat atracția exercitată de partidele și de grupurile extremiste. În ceea ce privește partea bună a lucrurilor, reducerea tensiunilor internaționale a făcut posibilă o apropiere politică între Moscova și câteva dintre fostele puteri ale Antantei, după ce primul guvern laburist din istoria Marii Britanii, condus de Ramsay MacDonald, a recunoscut Uniunea Sovietică, în februarie 1924, o decizie luată rapid de Italia și, mai târziu în același an, și de Franța. Chiar și în interiorul Uniunii Sovietice, politicile radicale, maximalist-socialiste, ale comunismului de război (cca 1918–1921) – care aboliseră toate schimburile economice private, inclusiv utilizarea banilor – au fost abandonate după adoptarea, în 1921, a Noii Politici Economice a lui Lenin, care

a permis relegalizarea comerțului privat cu cereale, a comerțului cu amănuntul și chiar a producției industriale la scară mică. La jumătatea anilor 1920, lupta pe viață și pe moarte dintre „cele două tabere", așa cum le numise Stalin, părea să se fi potolit, dacă nu chiar să fi încetat pe deplin.

Totuși, în ciuda aparenței de moderație comunistă pe plan intern și a regularizării relațiilor diplomatice, nu a existat o reconciliere autentică între regimul sovietic și guvernele capitaliste pe care acesta își propusese să le distrugă. Chiar și în Marea Britanie, țara care deschisese calea normalizării relațiilor cu Moscova – mai întâi în termeni *de facto*, prin Acordul comercial anglo-sovietic inițiat de Lloyd George, în martie 1921, și apoi prin recunoașterea statului sovietic de către guvernul laburist al lui MacDonald –, suspiciunea față de motivațiile sovieticilor a fost mare. Nici Lloyd George și nici MacDonald nu au insistat asupra rambursării datoriei sau asupra promisiunii sovieticilor că nu vor interveni în politica internă britanică, ca o condiție pentru o înțelegere cu Moscova. Eșecul lor de a cere astfel de concesii i-a iritat pe conservatorii britanici. În mai 1927, un guvern britanic condus de conservatori a autorizat percheziționarea sediului agenției comerciale sovietice Arcos din Londra. Investigația a scos la iveală suficiente dovezi de subversiune comunistă în politica britanică pentru a justifica întreruperea relațiilor diplomatice cu URSS pentru următorii trei ani. Alte puteri capitaliste, care văzuseră proprietățile cetățenilor lor confiscate de comuniști, cum ar fi Țările de Jos, Elveția, Iugoslavia și Statele Unite, s-au distanțat de URSS, refuzând să recunoască regimul ilegal al bolșevicilor pe tot parcursul anilor 1920.[10]

Pentru a-și semnala intențiile, propagandiștii Cominternului și-au dedicat mare parte din 1927 – un an relativ pașnic și prosper, în cursul căruia a părut că dificultățile postbelice fuseseră depășite chiar și în Germania, unde alegătorii își pierduseră interesul față de cele două extreme, nazismul și comunismul – amplificării isteriei privitoare la „amenințarea cu un război la adresa Uniunii Sovietice", o atitudine alarmistă, trâmbițând un iminent război, dar menită de fapt să justifice campania masivă de reînarmare a primului plan cincinal, lansat în 1928.* Fără nici o urmă de subtilitate, autorul principal al propagandei

* Singurele dovezi ale existenței unor „planuri" străine în acel an au fost ruperea relațiilor diplomatice de către Marea Britanie și reprimarea Partidului Comunist Chinez de către Chiang Kai-shek. În ambele cazuri, retorica paranoică a agitpropului sovietic era nu doar exagerată, ci avea o logică răsturnată, fiind evident că tocmai operațiunile sovietice de influențare, întreprinse în Marea Britanie și în China, declanșaseră contramăsuri la Londra și la Shanghai, mai degrabă decât orice presupuse planuri britanice sau chinezești privind teritoriul sovietic.

Cominternului, un tovarăș de-al lui Lenin din Elveția din timpul războiului, pe nume Willi Münzenberg, a lansat o revistă a Cominternului numită, pur și simplu, *Războiul care vine*.[11]

Această atitudine beligerantă era pe deplin pe placul lui Iosif Stalin, comisarul pentru naționalități care se impusese, după moartea lui Lenin, în ianuarie 1924, ca secretar general și figură dominantă a partidului comunist sovietic. Mai prudent din fire decât imprevizibilul Lenin, Stalin prefera să opereze din umbră, fiind un luptător de stradă înnăscut, veteran al nenumăratelor încăierări și scandaluri din care ieșise întotdeauna victorios. Deși un animal politic care, la fel ca Lenin, era dispus să-și adapteze politicile la circumstanțele schimbătoare, Stalin era totuși profund dedicat viziunii sale fundamentale asupra lumii. Departe de a-și abandona teoria „celor două tabere" în relațiile internaționale după căderea Republicii Sovietice Maghiare a lui Bela Kun, în august 1919, și eșecul tentativelor comuniștilor germani de a prelua puterea în 1919, 1921 și 1923, Stalin a îmbrățișat și mai strâns această teorie. În prima sa lucrare importantă publicată după moartea lui Lenin, *Despre bazele leninismului* (1924), Stalin a aprobat teoria lui Lenin despre „defetismul revoluționar", prin care acesta anticipa că revoluția proletară nu va avea loc din cauza creșterii inexorabile a contradicțiilor de clasă, așa cum prezisese Marx în *Capitalul*, ci ca un produs secundar al „războiului imperialist", întrucât „prima țară care va fi înfrântă" va fi atunci și prima care s-ar prăbuși. Deși un teoretician rudimentar, în comparație cu Lenin, Stalin era la fel de lucid ca acesta în privința circumstanțelor care permiseseră improbabilul triumf bolșevic în 1917. „Dacă cele două coaliții principale ale țărilor capitaliste nu ar fi fost angajate într-o luptă mortală în timpul războiului imperialist din 1917", scria Stalin în ianuarie 1925, „dacă nu s-ar fi agățat una de gâtul celeilalte... este îndoielnic că puterea sovietică ar fi putut supraviețui."[12]

Lecția pentru viitorul comunismului era clară. Poate că în Europa domnea calmul la mijlocul anilor 1920, dar orice marxist care studiase istoria știa că pacea dintre „facțiunile imperialiste" era una precară. Învinșii ultimului război, de pildă, Germania, dar chiar și învingătorii invidioși pe câștigurile mai mari ale altora, ca Italia și Japonia, erau măcinați de resentimente, din cauza condițiilor impuse de învingători la Versailles. „Dacă izbucnește războiul", declara Stalin în 1925, în fața Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, „nu vom putea sta cu brațele încrucișate. Va trebui să acționăm, dar vom fi ultimii care o vor face. Și vom face acest lucru pentru a arunca pe cântar greutatea decisivă, greutatea care poate dezechilibra talerele balanței."[13]

2

STALIN ÎȘI PUNE AMPRENTA

Stalin, născut sub numele de Iosif Vissarionovici „Soso" Djugașvili, în satul georgian Gori, în 1878, era un om care, de obicei, știa ce vrea. El a fost caricaturizat de rivali invidioși, precum Troțki, ca un birocrat plictisitor, o „pată cenușie" sau „tovarășul Fișă", dar de fapt Stalin a fost o personalitate mult mai interesantă. Materiale care au devenit disponibile după căderea Uniunii Sovietice îl arată pe tânărul Stalin ca fiind inteligent și carismatic, ba chiar și un poet talentat, care scria versuri foarte apreciate în limba sa maternă, georgiana, sub pseudonimul literar Soselo. Deși era scund (avea doar 1,65 metri înălțime) și avea fața plină de ciupituri de vărsat, Stalin făcuse o figură impresionantă, în calitatea sa de căpetenie a unor bandiți caucazieni, iar multe femei îl găseau atrăgător. Mai presus de toate, Stalin era ambițios și nemilos, cu un temperament de bolșevic înnăscut. Și-a făcut ucenicia organizând jafuri violente în Caucaz, cel mai cunoscut fiind marele jaf de la Tiflis, în iunie 1907, când banda lui Stalin a aruncat ziua în amiaza mare zece grenade într-un convoi de mașini blindate, pline cu bani. Potrivit raportului poliției secrete țariste (Ohrana), 40 de oameni au fost uciși și alți 50 răniți în „spectacolul" terorist al lui Stalin, care l-a impresionat pe Lenin și a făcut numele lui Stalin cunoscut în mișcarea bolșevică.[1]

În duelul pentru putere care a urmat morții lui Lenin, în ianuarie 1924, Stalin s-a dovedit, de asemenea, un politician abil. Deși unii observatori occidentali au fost surprinși de eclipsarea mult mai faimosului Troțki, care era mult mai apreciat în cercurile socialiste europene decât fanaticul Lenin, ascensiunea lui Stalin a fost mult mai puțin surprinzătoare pentru cunoscătorii din interior ai sistemului sovietic, care știau că Troțki, în ciuda faimei și a caracterului său flamboaiant, nu avea o bază reală de adepți în partid. Trecutul lui Troțki era impresionant, cuprinzând funcții publice importante, precum cea de comisar pentru afaceri externe și apoi comisar de război, dar această personalitate bolșevică nu depusese prea multe eforturi pentru a-și construi o rețea de loialiști în partid, simțind că nici nu era nevoie să o facă. Troțki era, de asemenea, un convertit recent la bolșevism, aderând la partid abia în iulie 1917. Fiind un veșnic exilat, el avea, totodată, mai puțină experiență în politica

rusă decât Stalin, care muncise din greu în interiorul țării în timpul războiului, fiind urmărit permanent de poliția secretă țaristă.

Adevărul era că Troțki era un fel de diletant. Era atât de rupt de curentele politice, încât nu a catadicsit să se prezinte nici măcar la înmormântarea lui Lenin, în 1924, o eroare catastrofală, care i-a permis lui Stalin să culeagă recompensa pentru organizarea ritualului elaborat, îmbălsămarea trupului și cultul personalității care aveau să-l transforme pe Lenin într-o divinitate comunistă, a doua după Marx în panteonul marxism-leninismului. În 1925, Troțki era deja un personaj aproape uitat. Controlând promovările și demiterile din partid, prin intermediul Biroului de Organizare (Orgburo), Stalin a avut nevoie de doar doi ani pentru a-și marginaliza rivalii din Biroul Politic (Politburo) – de la aliații lui Troțki, liderii de partid din Moscova și Leningrad, Lev Kamenev și respectiv Grigori Zinoviev, considerați „comuniști de stânga", până la „deviaționistul de dreapta" Nikolai Buharin, care voia ca doctrina „revoluției permanente" a lui Troțki să fie abandonată și să se ajungă treptat la „socialism într-o singură țară". La finele lui 1927, Stalin devenise deja lider suprem, în calitatea sa de secretar general al Partidului Comunist, deși nu era încă dictator.

Fără rivali, Stalin eram acum liber să materializeze revoluția promisă de Lenin, punându-și în același timp propria amprentă de neșters asupra comunismului. Luând cuvântul la al Congresul al XV-lea al Partidului Comunist, în decembrie 1927, Stalin le-a reamintit tuturor tovarășilor săi, acum obligați să i se supună, că Lenin nu dorise niciodată ca acele compromisuri protocapitaliste făcute la începutul anilor 1920 să fie permanente. Problema esențială a dialecticii marxiste, susținea Stalin, era *kto-kogo* (cine pe cine) – cine va câștiga: socialismul sau capitalismul? Pentru a relua ofensiva socialistă, Stalin a propus, într-o ședință plenară a Comitetului Central din iulie 1928, colectivizarea forțată a agriculturii, ca un prim pas spre o economie socialistă complet planificată. În mod semnificativ, principalul motiv pe care el l-a oferit pentru aceste măsuri a fost să asigure URSS împotriva unui potențial atac militar, prin crearea unei rezerve de cereale controlate de stat. Al doilea motiv l-a constituit necesitatea vânzării cerealelor în străinătate pentru a finanța importul de echipament industrial. În discursul prin care a lansat primul plan cincinal, în noiembrie 1928, Stalin a tunat: „Suntem cu 50 sau 100 de ani în urma țărilor avansate. Trebuie să recuperăm acest decalaj în zece ani. Ori o facem, ori ne vor zdrobi."[2]

Corolarul de politică externă al marșului forțat al lui Stalin spre industrializarea URSS l-a constituit noua doctrină, numită „clasă contra

clasă" și proclamată la congresul Cominternului de la Moscova, în vara lui 1928, care a inaugurat așa-numita „A treia perioadă". După atmosfera de calm de la mijlocul anilor 1920, sovieticii se așteptau la intrarea „capitalismului mondial" într-o perioadă de luptă de clasă și de contradicții tot mai accentuate, care aveau să aducă noi pericole pentru Rusia sovietică, dar și noi ocazii pentru expansiunea comunismului. Așa cum Stalin susținuse încă din 1926, „indiferent de succesele noastre... nu putem considera că țara dictaturii proletariatului este în mod garantat ferită de pericole externe. Așadar, pentru a învinge în mod concludent, trebuie să facem în așa fel încât actuala încercuire capitalistă să fie înlocuită cu o încercuire socialistă, iar proletariatul să fie victorios în cel puțin alte câteva țări. Numai atunci victoria noastră poate fi considerată deplină."[3]

În termeni politici, acest lucru însemna că partidele comuniste din întreaga lume trebuiau să adopte o linie de stânga dură, susținând greve constante și organizând miliții și forțe paramilitare pentru a înfrunta inamicii politici în lupte de stradă. În loc să coopereze cu alte formațiuni de stânga, comuniștilor li se cerea să denunțe partidele socialiste din Europa – cele care refuzaseră să adopte cele 21 de condiții –, numindu-i pe membrii acestora „social-fasciști" chiar și în Germania, unde adevărații fasciști erau deja în scenă, sub forma Partidului Național Socialist al Muncitorilor din Germania al lui Hitler.[4]

„A treia perioadă" s-a dovedit a fi foarte turbulentă, exact cum sperase Stalin. Apariția unei crize economice la nivel mondial, în urma prăbușirii burselor de pe Wall Street, în octombrie 1929, și a unui șir de falimente bancare survenite pe ambele țărmuri ale Atlanticului, în 1931, a generat șomaj în masă și condiții sociale deplorabile, extinse la scară largă în Statele Unite și în Europa. La rândul său, prăbușirea cererii în economiile avansate a distrus economiile producătorilor primari din întreaga lume. În Germania, formațiunile paramilitare comuniste și naziste se luptau pe străzi când nu cooperau împotriva șubredului guvern democratic de la Weimar, ca în cazul mai multor campanii demagogice vizând organizarea de plebiscite sau renumita grevă a transportului public din Berlin, în noiembrie 1932. Cu toate că, pe termen scurt, aruncarea orașelor germane într-un veritabil război civil i-a ajutat pe naziști să crească în preferințele electoratului mai mult decât au crescut comuniștii, Stalin a continuat să promoveze politica de tip „clasă contra clasă", pe logica *cem huje, cem lucișe* (cu cât mai rău, cu atât mai bine) – adică mai bine pentru comunism.

Pe plan intern, ofensiva socialistă a lui Stalin a atins punctul culminant exact în momentul în care lumea capitalistă se prăbușea în fața

crizei economice. Sincronizarea a fost mai mult decât întâmplătoare. Campania de industrializare a lui Stalin a fost concepută, prezentată și executată ca o operațiune militară țintind lumea capitalistă. Așa cum le spunea el absolvenților noii Academii Industriale din Moscova, în aprilie 1930, „cele 50 000 de tractoare pe care le veți da țării în fiecare an sunt 50 000 de obuze care aruncă în aer vechea lume burgheză". Acești viitori angajați în industrie constituiau „brigăzile de șoc" ale „ofensivei roșii" împotriva capitalismului, infanteriștii marșului forțat spre socialism, având drept obiectiv realizarea a 17 milioane de tone de fontă, 170 000 de tractoare și 200 000 de automobile și camioane într-un singur an, aceste cifre fiind stabilite, atinse, crescute și apoi crescute din nou. Ritmul producției nu era niciodată suficient de rapid pentru Stalin, care a propus sloganul „Cincinalul în patru ani". Ori de câte ori aceste împovărătoare obiective industriale nu erau îndeplinite, erau învinovățiți sabotorii capitaliști, ca și cum aceștia ar fi fost spioni într-o tabără militară.[5]

Colectivizarea agriculturii sovietice de către Stalin a urmat un model similar de mobilizare militară, dar a fost și mai criminală în execuție. În ianuarie 1930, Politburo a adoptat o rezoluție „cu privire la măsurile de eliminare a gospodăriilor de culaci din districtele cu colectivizare extinsă". Pentru ucraineni și alte victime ale sale, acest document a dobândit, în istoria foametei sovietice, aceeași notorietate ca și Protocolul de la Wannsee, din ianuarie 1942, în istoria Holocaustului. Poate că intențiile lui Stalin în stipularea diferitelor categorii de gospodării de culaci (țărani înstăriți) apți pentru deportare nu erau criminale într-un mod atât de explicit ca Protocolul de la Wannsee (deși mulți ucraineni, precum și unii istorici, cred astăzi că totuși au fost), rezultatele lor au fost, fără îndoială, echivalente unui genocid. Selectând cei mai productivi dintre micii proprietari rurali pentru „eliminare" și confiscându-le pământul și produsele, decretul a avut efecte catastrofale asupra situației alimentare din Ucraina și din alte zone producătoare de cereale – de la sabotajul previzibil, generat de țăranii care și-au sacrificat caii, vitele și porcii înainte ca aceste animale să fie rechiziționate de stat, până la nu mai puțin previzibila prăbușire a recoltelor de cereale după ce milioane dintre cei mai harnici țărani sovietici și familiile lor au fost deportați sau pur și simplu împușcați. În iarna 1932–1933, o foamete teribilă s-a abătut asupra zonelor de colectivizare extinsă, afectând mai mult de 70 de milioane de oameni din Ucraina, Caucazul de Nord și Asia Centrală. Canibalismul este remarcat în mod obișnuit în rapoartele poliției secrete sovietice din perioada respectivă. Cea mai gravă (și cea mai cunoscută) foamete a avut loc în Ucraina, unde cel puțin trei sau patru milioane

de oameni au murit de foame, în cursul unei dramatice povești despre chinuri și suferințe, comemorată azi de ucraineni ca Holomodor (exterminarea prin foame). Din cauza lipsei de acces la arhivele relevante, istoricii încep să descopere abia acum efectele acestei catastrofe în alte părți ale Uniunii Sovietice, cum ar fi în Kazahstan, unde până la 1,5 sau două milioane de oameni au murit de foame în 1932 și 1933. Campania de colectivizare a lui Stalin a distrus modul de viață nomad din Asia Centrală sovietică, așa cum de altfel și intenționase dictatorul sovietic.[6]

Din perspectiva lui Stalin, un efect secundar binevenit al deportărilor în masă ale culacilor, kazahilor nomazi și a altor populații rurale a fost acela că au furnizat o rezervă aproape nelimitată de forță de muncă pentru efortul său de industrializare masivă. Aruncați laolaltă și înghesuiți în vagoane de vite (unele inscripționate cu „cărbune alb" sau „carne"), pentru a fi trimiși în lagărele de muncă din nordul îndepărtat al Arcticii sau din estul friguros al Siberiei, țăranii și nomazii au fost norocoși să supraviețuiască călătoriei; multe mii de oameni nu au reușit. Cei care au ajuns vii în rețeaua lagărelor de muncă forțată, înființate de Stalin, au fost supuși unor eforturi istovitoare, fiind prost hrăniți și obligați de gardieni înarmați să muncească până la epuizare. Multe dintre cele mai cunoscute proiecte de lucrări publice din URSS, de la Canalul Marea Albă-Baltica, cu o lungime de 250 de kilometri, până la metroul din Moscova, au fost realizate prin munca acestor veritabili sclavi moderni. Câmpurile aurifere siberiene de la Kolîma și de la Ciukotka erau renumite pentru condițiile de muncă îngrozitoare. Rata mortalității printre deținuții de la Kolîma se apropia de 50%. După cum observa un martor ocular: „Un om care împingea o roabă pe o rampă înaltă... se oprea brusc, se clătina o clipă și apoi cădea... Și acesta era sfârșitul. Sau un om, încărcând o roabă, la îndemnurile aspre ale șefului de echipă sau ale gardianului, se prăbușea deodată la pământ, cu sângele țâșnindu-i pe gură." Până și muncitorii sovietici liberi, acei proletari în numele cărora se presupunea că guvernează regimul comunist, erau legați de fabricile lor prin pașapoarte interne, introduse în 1932.[7]

Dar, oricât de brutale ar fi fost condițiile de muncă în nemilosul sistem al economiei planificate implementat de Stalin, rezultatele au fost încurajatoare, cel puțin din punct de vedere material. Câmpurile aurifere din Siberia produceau anual un capital de lucru de aproximativ 100 de milioane de ruble. Noi și uriașe unități de furnizare a energiei și combinate miniere au împânzit în curând peisajul din estul Ucrainei, în timp ce gigantice fabrici de tractoare și de automobile dominau suburbiile industriale în Moscova, Leningrad și Celiabinsk. Magnitogorsk,

un oraş industrial planificat ca atare lângă Orenburg avea să găzduiască în curând cea mai mare fabrică de fier şi de oţel din lume, cu aproape un sfert de milion de angajaţi. Ekaterinburg, în munţii Ural, oraş care devenise nu demult cunoscut ca ultima reşedinţă a ţarului Nicolae al II-lea şi a familiei sale, înainte ca Romanovii să fie asasinaţi, în iulie 1918, era acum mai bine cunoscut deoarece găzduia Uralmaş (Uralskii Zavod Tiajelogo Maşinostroienia) – cel mai mare complex de fabricare a utilajelor grele din lume.

În ciuda întregii propagande legate de „clădirea socialismului", adevărul era că majoritatea noilor şi impozantelor proiecte industriale ale lui Stalin au fost inspirate şi, în multe cazuri, importate direct de la companii industriale capitaliste, în special de la cele americane. Construcţia uriaşelor combinate siderurgice ale lui Stalin, în teorie planificate de specialiştii Institutului de stat pentru proiectarea uzinelor metalurgice (Gipromez) din Leningrad (aşa cum fusese redenumit Petrogradul în 1924), a fost de fapt supervizată de Freyn Engineering Company din Chicago, Illinois, cu care guvernul sovietic a semnat un contract în mai 1927. Magnitogorsk a fost proiectat în totalitate de Arthur G. McKee and Company din Cleveland, Ohio, pe baza prototipului uzinei US Steel din Gary, Indiana. În mod similar, experţi americani de la MacDonald Engineering Company din Chicago au supravegheat construcţia a patru dintre cele mai mari combinate de ciment din lume, unul la Kerci, pe malul Mării Negre, două lângă Moscova şi un altul la est de munţii Ural. Noua hidrocentrală gigantică de pe râul Nipru, în Ucraina, a fost proiectată şi construită de compania Hugh L. Cooper, cu sediul la New York. Chiar şi industrii sovietice esenţiale, precum cele de extracţie a aurului, cuprului, plumbului şi zincului şi de prelucrare a aluminiului erau dependente de know-how-ul american, în 1933 nu mai puţin de 200 de ingineri americani lucrând în industria metalelor neferoase din Rusia. Principala topitorie de cupru din URSS, combinatul Karabaş din Urali, avea printre angajaţi şi 11 ingineri americani. Industria exploatărilor sovietice de bauxită şi de prelucrare a aluminiului, elemente esenţiale în fabricarea de tancuri şi avioane de război, au fost proiectate de la zero de expertul american Frank E. Dickie, angajat al corporaţiei Alcoa în 1930 (deşi ulterior au fost aduşi şi experţi francezi în domeniul aluminiului). Nu-i de mirare că o cronică sovietică a primului plan cincinal, *Za industrializaţiiu*, era nevoită să recunoască în 1933 (într-un paragraf eliminat ulterior din documentele oficiale ale epocii) că „o combinaţie între afacerile şi cunoştinţele tehnice americane şi înţelepciunea bolşevică a creat aceşti giganţi industriali în trei sau patru ani".[8]

Atât de prezenți erau specialiștii americani în economia planificată a lui Stalin, încât aceștia aveau chiar și propriul ziar în URSS, *Moscow News*, ale cărui articole și reclame erau destinate „inginerilor, specialiștilor și minerilor americani care lucrează în URSS". Chiar și omniprezentul simbol al planificării centralizate staliniste, ferma colectivă dirijată de stat și mecanizată, numită *colhoz* – inspirată de îndemnul făcut de Marx în *Manifestul partidului comunist* pentru dezlănțuirea „armatelor industriale la țară" –, a fost modelat după o operațiune capitalistă americană. Este vorba de ferma de familie a unui anume Thomas D. Campbell, „regele făinii" din statul Montana, care deținea un mare domeniu agricol, cu o suprafață de peste 38 000 de hectare – suficient de mare pentru a satisface noțiunea lui Stalin de mecanizare la scară gigantică a mediului rural. Campbell a vizitat Rusia sovietică la invitația lui Stalin, atât în 1928, cât și în 1930, pentru a-i învăța pe reprezentanții fermelor colective sovietice ultimele tehnici de producție mecanizată a grâului.[9]

Stalin a decis, de asemenea, să modeleze Forțele Aeriene Sovietice (*Voienno-vozdușnîe silî*, sau VVS), în plin avânt, după tehnologia aviatică americană. Aceasta era o prioritate atât de importantă pentru Stalin – care era deja numit, într-o măsură tot mai mare, *Vojd* (Lider) –, încât în vara lui 1931 a trimis o echipă numeroasă de spionaj, formată din 75 de „studenți", pentru a se înscrie la universități americane precum MIT și ulterior a se angaja la companii de aviație americane. Cel mai important dintre acești agenți, Stanislav Șumovski (nume de cod BLÉRIOT), avea să rămână în Statele Unite peste zece ani, supervizând o operațiune de spionaj atât de reușită, încât, până la mijlocul anilor 1930, oamenii săi plasaseră agenți sau recrutaseră surse în principalele companii aviatice americane, de la uzina Douglas din sudul Californiei, producătoarea seriei de avioane de pasageri, transportoare și bombardiere DC (aeronave de mari dimensiuni, cu două motoare), până la Bell Aircraft din Buffalo, New York, lider în proiectarea de avioane de luptă și Wright Aeronautical din Paterson, New Jersey, cel mai mare producător de motoare de avion din lume. Cu cât stătea mai mult în SUA, cu atât Șumovski devenea mai îndrăzneț, el conducându-i pe Andrei Tupolev, Serghei Iliușin și Pavel Suhoi – trei dintre cei mai buni proiectanți de avioane militare ai lui Stalin – prin câteva zeci de universități, laboratoare de cercetare și centre de aviație americane, ceea ce le-a permis acestora să creeze, prin inginerie inversă, o versiune sovietică pentru avioane de transport și ușoare, avioane de vânătoare și bombardiere americane.[10]

Deși multe dintre noile colhozuri și fabrici ale lui Stalin nu au îndeplinit obiectivele de producție (eșecuri pentru care au fost găsiți și judecați

o serie de țapi ispășitori, considerați „sabotori" ai agriculturii și industriei sovietice), direcția de creștere economică după 1929 a fost, în general, solidă, accentuându-se considerabil în fiecare an. Progresul se simțea atât de puternic, încât mii de americani, rămași fără locuri de muncă din cauza Marii Crize, au emigrat voluntar în URSS la începutul anilor 1930, atrași de presupusul paradis al muncitorilor promis de Stalin sau cel puțin de ocuparea totală a forței de muncă generată de o economie planificată, aflată într-un proces rapid de industrializare.[11]

Cu toate acestea, a rămas o problemă spinoasă. Adevăratul scop al Planului cincinal inițiat de Stalin era de fapt fabricarea în masă de echipamente militare moderne. În septembrie 1930, mareșalul M.N. Tuhacevski, eroul Războiului Civil rus și cel mai important planificator militar al lui Stalin, a declarat că o armată modernă necesita o producție anuală de 50 000 de tancuri și 40 000 de avioane de luptă. Totuși, așa cum sugerau angajarea de specialiști americani pentru a proiecta și a administra fabricile sale, dar și trimiterea de spioni în universitățile și companiile aviatice americane, în 1931 Stalin rămăsese la mila lumii capitaliste, pe care spera cu disperare să o depășească. Relațiile cu puterile europene occidentale erau încă înghețate. În ciuda cooperării apărute prin acordul de la Rapallo, în 1922, firmele germane priveau cu suspiciune Rusia, din cauza incapacității ei de plată, manifestată în mai multe rânduri. Junkers, compania cea mai profund implicată în comerțul cu armament după Rapallo, a intrat în faliment în 1925. Mai mult, după ce Hitler a ajuns la putere, în ianuarie 1933, și în special după ce guvernul nazist a acuzat comuniștii germani de incendierea Reichstagului, luând măsuri drastice împotriva lor în februarie același an, sovieticii nu mai puteau avea cu adevărat de încredere în germani. Spionajul industrial îi putea ajuta pe inginerii și proiectanții de avioane sovietici, dar numai până la un punct. Pentru a moderniza armatele comunismului era poate necesară încheierea unui pact cu diavolii capitaliști din Statele Unite ale Americii.[12]

3

PUCI STRATEGIC LA WASHINGTON

În ciuda recunoașterii statului sovietic de către majoritatea puterilor europene și asiatice, poziția diplomatică a URSS a rămas nesigură la începutul anilor 1930. Câteva dintre primele țări care recunoscuseră noul regim de la Moscova și-au schimbat ulterior direcția. După stabilirea de relații diplomatice, în 1924, Marea Britanie le-a întrerupt în 1927, ca represalii la adresa amestecului comunist în politica internă britanică. Și China a rupt relațiile cu sovieticii după imixtiunea flagrantă a acestora în afacerile interne ale țării, manifestată prin sângeroasa insurecție comunistă din Canton (sau Ghangzhou), în 1927. Mexicul a rezistat cu curaj presiunilor diplomatice ale Washingtonului, recunoscând Uniunea Sovietică în 1924, și a ajuns din nou pe prima pagină a ziarelor în 1926, odată cu numirea de către Stalin a primei femei ambasador din lume la Ciudad de Mexico, dar în 1930 va rupe relațiile cu Moscova din cauza „divergențelor ideologice". Japonia a recunoscut URSS în 1925, dar invazia niponă în Manciuria din septembrie 1931 a înghețat relațiile cu Moscova, ambele părți înarmându-se puternic de-a lungul graniței, în Siberia și Manciuria. Ambasadorul Japoniei în URSS a transmis la Tokyo (într-un mesaj interceptat de serviciile secrete sovietice) că Japonia „trebuie să fie pregătită să declare război în orice moment și să adopte o politică dură față de Uniunea Sovietică". După cum le spunea Stalin consilierilor săi în iunie 1932: „Japonezii se pregătesc cu siguranță (cu siguranță!) pentru război împotriva URSS, iar noi trebuie să fim pregătiți pentru orice".[1]

Cea mai importantă reținere diplomatică a fost manifestată de Statele Unite. Stalin nu uitase că americanii și japonezii interveniseră împotriva Armatei Roșii în Siberia, în 1918–1919, și nici că relațiile dintre aceste două puteri deveniseră în ultima vreme tot mai tensionate. Oamenii de stat japonezi detestau limitele dictate în construirea de nave de război (cuirasate și crucișătoare) prin Tratatul naval de la Washington din 1922, care impunea Japoniei un raport de tonaj de trei la cinci față de Statele Unite, respectiv față de Marea Britanie. În plus, noua lege a SUA privind

imigrația din 1924 interzicea cetățenilor japonezi (dar și altor asiatici) să mai emigreze în America pe temeiuri rasiale – ceea ce constituia o insultă evidentă. Oficialii americani au fost primii care au condamnat invadarea de către japonezi a Manciuriei (numită de ocupanți Manchukuo). Secretarul de stat american Henry Stimson a protestat vehement împotriva acestui „act agresiv al Japoniei".[2]

Având în vedere antipatia crescândă dintre Washington și Tokyo, perspectiva recunoașterii URSS de către americani a dobândit o importanță geopolitică. Deși mișcările rusești din Extremul Orient au captat în foarte mică măsură atenția internațională, adevărul a fost că sovieticii, în ciuda „retoricii lor antiimperialiste", nu erau cu nimic mai prejos, în privința intervenționismului în China, decât japonezii. În 1926, Armata Roșie a ocupat Tannu Tuva – o regiune din nord-vestul Mongoliei aproape cât Marea Britanie, care aparținuse Chinei încă de la începutul secolului al XVIII-lea –, pentru a pune mâna pe bogatele zăcăminte de aur de aici (regiunea este și astăzi teritoriu rusesc). Insurecția eșuată de la Canton, în 1927, care fusese sprijinită de sovietici, a reprezentat un grav afront pentru naționaliștii chinezi. În 1929, după ce a respins o cerere din partea Chinei de a evacua Manciuria, Stalin a desfășurat aproape 100 000 de soldați sovietici pentru a securiza calea ferată din estul Chinei. După invadarea Manciuriei de către japonezi, în 1931, Armata Roșie a rămas ani întregi în stare de alertă la granită, gata să reinvadeze provincia dacă Moscova ar fi simțit vreo slăbiciune din partea Japoniei. În concordanță cu acest model de oportunism imperialist în China, în ianuarie 1932 Stalin s-a oferit, în mod cinic, să vândă ocupanților japonezi ai Manciuriei calea ferată din estul Chinei, în ciuda obiecțiilor chinezești (japonezii au refuzat propunerea).[3]

Alertat de situația tensionată din Manciuria, în primăvara lui 1932, secretarul de stat american Stimson a comandat Biroului pentru Extremul Orient din Departamentul de Stat un studiu privind „avantajele și dezavantajele" recunoașterii URSS de către SUA. În mod interesant, Stimson a ajuns la concluzia că recunoașterea Rusiei comuniste în timpul crizei manciuriene în curs de desfășurare nu era de dorit, tocmai fiindcă „întreaga lume, și în special Japonia, ar fi ajuns la concluzia că acțiunea noastră a fost dictată doar de oportunism politic", „o manevră de a pune presiune pe guvernul japonez".[4]

Fără recunoașterea SUA, accesul sovietic la capitalul american a fost restricționat. Multe companii și ingineri din SUA au acceptat diverse angajamente în economia sovietică, dar toate aceste afaceri au fost făcute pe ascuns, fiind finanțate de exporturile sovietice de aur și de vânzările

sovietice ilicite de opere de artă și de antichități la casele de licitații europene și americane. Dar adâncirea crizei economice, după 1931, a afectat grav afacerile sovieticilor de spălare de bani prin intermediul operelor de artă. Pe lângă amenințarea japoneză din Manciuria și atitudinea tot mai pregnant anticomunistă manifestată de Germania după venirea la putere a lui Hitler, criza vânzărilor de artă sovietice a lăsat Moscova fără rezerve valutare. Stalin a devenit atât de disperat să obțină sprijin extern, încât a ajuns să semneze un pact de neagresiune cu Italia fascistă a lui Mussolini, în 1933.[5]

O rază de speranță pentru Stalin s-a ivit de la Washington odată cu învestirea lui Franklin Delano Roosevelt în funcția de președinte, pe 4 martie 1933. În afara unor vagi aluzii, Roosevelt nu își luase nici un angajament ferm de a recunoaște URSS, în cursul unei campanii electorale concentrate mai ales pe problemele economice interne. Totuși simplul fapt că Roosevelt a câștigat, și cu un scor zdrobitor (472 de voturi contra doar 59 în Colegiul Electoral, fiind învins doar în șase state americane), a fost semnificativ. După 12 ani petrecuți sub dominația președinților republicani, democrații erau pregătiți să schimbe lucrurile la Washington. Depășirea pragului de jos al Marii Crize, care lovise Statele Unite în lunile anterioare învestirii lui FDR, a adus cu sine un mandat convingător pentru schimbare.

Cu toate acestea, Roosevelt trebuia să acționeze cu multă precauție. Deși câțiva industriași americani care semnaseră concesiuni în Rusia sovietică, împreună cu majoritatea democraților și organizațiile media favorabile lui Roosevelt (de pildă, *New York Times* și *New York Herald Tribune*) înclinau să accepte recunoașterea URSS, cei mai mulți republicani și presa conservatoare (în special *Chicago Tribune*) au continuat să se opună, dând chestiunii o nuanță partizană care nu putea fi pe placul unui președinte ales care încerca lărgirea coaliției lui. Fostul președinte, Herbert Hoover, îl avertizase pe Roosevelt că „Moscova falsificase bancnote în valoare de milioane de dolari", operațiune demascată într-un articol din *New York Times*, pe 24 februarie 1933. Majoritatea profesioniștilor din Departamentul de Stat au continuat să-și manifeste circumspecția față de Stalin. În calitatea sa de director al Comitetului pentru Europa de Est, Robert F. Kelley l-a avertizat pe Roosevelt, pe 27 iulie 1933, că, „atât timp cât regimul comunist continuă să desfășoare în alte țări activități menite să ducă la... răsturnarea guvernelor și a instituțiilor acelor țări, crearea de relații de prietenie autentică între Rusia și țările respective este exclusă". Înainte de a lua în considerare recunoașterea diplomatică a URSS, argumenta Kelley,

Statele Unite trebuie să ceară „abandonarea de către Moscova a conducerii, a supravegherii, a controlării, a finanțării etc., prin fiecare agenție utilizată în acest scop, a activităților comuniste și a altor activități conexe pe teritoriul Statelor Unite".[6]

Abținerea de la agitația revoluționară dirijată de Comintern a fost – sau ar fi trebuit să fie – doar prima precondiție esențială pentru recunoașterea Uniunii Sovietice. După cum i-a reamintit Kelley lui Roosevelt, mai exista, de asemenea, „problema repudierii datoriilor și a proprietăților confiscate", datând încă de la intrarea în incapacitate de plată a bolșevicilor, în 1918. Doar suma datorată americanilor din împrumuturile de stat rusești anulate se ridica, fără a include dobânda sau ajustarea în funcție de inflație, la 298 de milioane de dolari, din care 192 601 297 de dolari erau datorați guvernului american, alți 106 884 157 de dolari reprezentând datorii către cetățeni americani privați. Proprietățile deținute de americani și naționalizate (confiscate adică) de bolșevici reprezentau alte 336 691 771 de dolari. Astfel, o estimare conservatoare plasa, pe la 1933, obligațiile sovietice față de americanii expropriați sau deținători de obligațiuni la peste 600 de milioane de dolari – astăzi, undeva la circa 60 de miliarde de dolari. În afară de imperativul moral de a recupera o parte din aceste pierderi în favoarea americanilor, într-o perioadă de suferință și de dificultăți economice paralizante, Kelley i-a reamintit președintelui Roosevelt că „guvernul Statelor Unite are un interes profund în menținerea caracterului sacru al obligațiilor internaționale".[7]

Desigur, ar fi fost nerealist să te aștepți ca deținătorii americani de obligațiuni să fie despăgubiți la valoarea integrală a pagubelor suferite. Cu toate acestea, problema recunoașterii i-a oferit lui Roosevelt un avantaj substanțial, așa cum și-au dat seama și diplomații sovietici. Deși estimările rusești privind pierderile americane în cazul neîndeplinirii obligațiilor de plată erau mai mici decât cele ale lui Kelley, comisarul sovietic pentru afaceri externe, Maksim Litvinov, a fost dispus să recunoască, într-un memorandum distribuit către Politburo, existența a 284 de milioane de dolari în împrumuturi de stat neperformante și a 60,5 milioane de dolari în proprietăți expropriate, ceea ce, adăugând și 15 ani de dobânzi, ar fi putut justifica plăți de aproape 500 de milioane de dolari către americani. Evident, o asemenea recunoaștere nu însemna neapărat că Stalin chiar ar fi vrut să plătească această sumă. Mai curând Litvinov dorea ca diplomații sovietici să fie pregătiți pentru ceea ce se aștepta să fie cererea inițială a lui Roosevelt.[8]

Litvinov nu ar fi trebuit să se îngrijoreze atât de mult. Într-o reluare a dinamicii aflate la baza Acordului comercial anglo-sovietic din

1921, Roosevelt a fost orbit de himera stimulării economice, crezând că Uniunea Sovietică ar putea oferi o nouă și importantă piață de export pentru companiile americane. Așa cum se lăuda el secretarului Trezoreriei, Henry Morgenthau: „Dacă aș putea să vorbesc cu un singur om care îi reprezintă pe ruși, aș putea să rezolv toată această problemă". Roosevelt considera că era suficientă doar o întâlnire cu persoana potrivită „pentru a sparge gheața dintre cele două țări și astfel să obișnuim, treptat, poporul american să facă afaceri cu Rusia".[9]

Ca și Lloyd George în 1921, Roosevelt credea, în mod cu totul eronat, că doar tensiunile politice iraționale împiedicau importurile rusești de produse americane, în locul explicației mult mai prozaice că Rusia fusese atât de sărăcită de comunism, încât sovieticii aveau mijloace limitate pentru a plăti aceste produse. Existau o mulțime de companii americane care operau deja în Rusia: cererea sovietică pentru tehnologia americană era aproape insațiabilă. Ceea ce căutau sovieticii, după cum i-a explicat Morgenthau lui Roosevelt, era accesul la piața americană de obligațiuni pentru a obține „împrumuturi mari", care să le permită achiziții substanțiale de materii prime și de resurse industriale americane. În 1933, adevărata problemă nu era dacă să se „spargă gheața", ci dacă să se solicite sau nu un serios *quid pro quo* în schimbul recunoașterii regimului tiranic al lui Stalin și al acordării de noi împrumuturi.[10]

Cu alte cuvinte, toate avantajele erau de partea Statelor Unite. Sovieticii doreau recunoașterea pentru a câștiga prestigiu internațional, a-și îmbunătăți accesul la capitalul occidental și a deschide noi ambasade și consulate, oferind astfel protecție legală pentru agenții sovietici și pentru comuniștii care acționau în America de Nord. Prin contrast, companiile americane aveau deja acces la piața sovietică – acest acces fiind limitat doar de capacitatea de plată a sovieticilor. Orice noi împrumuturi pe care guvernul SUA le-ar fi garantat către URSS ar fi stimulat cererea pentru exporturile americane – deși ar fi existat, de asemenea, un risc substanțial de neplată, bazat pe un model clar de comportament sovietic datând încă din 1918. În plus, existau și riscuri mai serioase, relevate de istoricul acțiunilor subversive ale comuniștilor în țări care permiseseră agenților sovietici să opereze din ambasade, cum ar fi Germania, Marea Britanie și China. Avantajele recunoașterii erau atât de disproporționat în favoarea lui Stalin, încât Roosevelt ar fi putut stabili condiții oricât de dure ar fi dorit, cerând rambursarea întregului capital pierdut, de 600 de milioane de dolari fără dobânzi, împreună cu garanții solide că guvernul sovietic va înceta să mai subvenționeze Partidul Comunist din Statele Unite ale Americii (CPUSA) și alți agenți de pe teritoriul SUA. Litvinov

a venit la Washington în noiembrie 1933 să pledeze pentru recunoaștere, așteptându-se evident că americanii vor impune URSS-ului să ramburseze dacă nu cele 500 de milioane de dolari pe care el era convins că Roosevelt avea să le solicite, atunci „cel puțin o sumă de bani substanțială".[11]

Din păcate, Roosevelt nu avea idee de ce avantaje imense dispunea. În mod uimitor, oferta sa inițială nu a fost de 600 de milioane de dolari, nici de 500 de milioane de dolari, așa cum se așteptase Litvinov, ci de doar 150 de milioane de dolari, adică a patra parte din suma datorată, fără dobândă – și chiar și aceasta, l-a asigurat președintele pe Litvinov, nu era suma solicitată de el, ci cea mai mică sumă „pe care Congresul ar fi putut fi convins să o accepte". În condițiile în care Roosevelt dădea de înțeles că suma de 150 de milioane de dolari i se pare nerezonabilă, a fost o bagatelă pentru Litvinov să-l determine să mai scadă pretențiile la o cifră neangajantă, „undeva între 75 și 150 de milioane de dolari". Apoi, cu nerușinare, Litvinov a comandat Ministerului sovietic de Finanțe un studiu privind bunurile țariste confiscate în Statele Unite, ca represalii la incapacitatea de plată a guvernului bolșevic din 1918, lansând cifra de 143 de milioane de dolari, sumă care – după calcularea dobânzii – i-a permis lui Litvinov să emită o contrapretenție de 161 de milioane de dolari. Dacă ar fi fost acceptată, aceasta ar fi anulat total până și cererea de despăgubiri diluată a lui FDR.[12]

Pentru a răsuci și mai mult cuțitul în rană, Stalin l-a invitat de Crăciun pe corespondentul *New York Times* la Moscova, Walter Duranty – cunoscut printre jurnaliștii străini mai cinstiți pentru negarea totală a cumplitei foamete ucrainene de la începutul acelui an –, la Kremlin, pentru un interviu aranjat. Dând dovadă de o atitudine lingușitoare scandaloasă chiar și după propriile standarde abisale, Duranty nu a pus nici măcar o singură întrebare legată de datoriile sovietice față de deținătorii de obligațiuni americani deposedați, în schimb i-a ridicat lui Stalin la fileu întrebări ușoare, de pildă: „Care credeți că este potențialul comerțului sovieto-american?" sau „Ce asigurări puteți da creditorilor străini cu privire la mijloacele sovietice de plată?" Stalin aproape că a clacat aici, recunoscând că sovieticii nu mai plătiseră împrumuturile germane, dar a susținut că acest lucru nu era relevant, deoarece „nu mai depindem de industria germană, ci putem să producem propriul echipament acum". Un jurnalist abil ar fi investigat această chestiune, pentru a afla de ce – dacă sovieticii chiar nu mai aveau nevoie de importuri străine sau de transferurile de tehnologie impuse de o industrializare masivă, visată de Stalin – erau totuși atât de dornici să obțină recunoașterea americană și noi împrumuturi de pe Wall Street. În schimb, Duranty

a întrebat cu delicatețe: „Așadar care este opinia dumneavoastră despre America?" Dând dovadă de o capacitate de lingușire pe măsură și identificându-și corect ținta, Stalin a răspuns că noul președinte este „un lider puternic și hotărât".[13]

Manipulat complet de Litvinov și de Stalin, Roosevelt a fost de acord să reducă pretențiile SUA la doar 75 de milioane de dolari, după ce a scăzut pretențiile sovietice de despăgubiri pentru bunurile țariste confiscate. Și – printr-un truc cu care germanii erau de acum familiarizați – nici măcar această sumă modestă nu urma să fie achitată imediat, ci conform unui plan de plăți eșalonate cu o dobândă „exagerată", pe fondul unui nou împrumut de 200 de milioane de dolari oferit guvernului sovietic de Banca de Export-Import și garantat de guvernul american, împrumut care urma să fie rambursat în 20 sau 25 de ani. În loc să asigure, în acele vremuri de profunde dificultăți economice, o ușurare pentru investitorii și deținătorii americani de obligațiuni jefuiți de bolșevici, Roosevelt îi promisese în schimb lui Stalin un mare depozit de capital american gata pregătit, ceea ce îi va permite liderului sovietic să-și reia la capacitate maximă acțiunea de reînarmare.[14]

Singurele solicitări pe care echipa de negociatori a președintelui, condusă de Henry Morgenthau, le-a impus în schimbul recunoașterii diplomatice acordate URSS-ului pe 16 noiembrie 1933, au fost promisiunea neangajantă a plății vechilor datorii printr-un nou împrumut important, o vagă înțelegere că sovieticii vor folosi acest împrumut pentru a cumpăra produse americane și promisiunea fără caracter obligatoriu că guvernul de la Moscova „se va abține să intervină în orice mod în afacerile interne ale Statelor Unite". Cu excepția promisiunii sovietice de a cumpăra produse americane cu credite de export-import – adică de a se bucura de privilegiul importării de bunuri de care era disperată nevoie, fără obligația de a plăti cash vreun avans –, din partea lui Stalin nu a existat niciodată vreo intenție de respectare întocmai a declarațiilor formulate cu grijă de Litvinov. Oficialii sovietici au negociat luni întregi termenii de rambursare a împrumuturilor americane, amenințând că vor plasa comenzi în Europa, și nu în Statele Unite, dacă ratele dobânzilor nu erau reduse. În mai 1935, sovieticii încă mai insistau asupra acordării unor condiții mai ușoare și a unui nou împrumut pe 20 de ani, fără să spună nimic despre plata vechilor datorii.[15]

Deși au reușit să îngroape solicitările americane privind plata datoriilor, sovieticii nu au obținut chiar tot ce și-au dorit. Negocierile privind rambursarea datoriei rusești și acordarea de noi împrumuturi americane au fost puse în discuție când, pe 13 aprilie 1934, Congresul a promulgat Legea

Johnson, care interzicea națiunilor străine aflate în incapacitate de plată să își comercializeze obligațiunile pe piețele americane (această lege rămâne în vigoare și astăzi).* În loc să aducă încredere reciprocă, impasul financiar a contribuit la otrăvirea relațiilor diplomatice americano-sovietice încă de la început. Ca ambasador al lui Roosevelt în URSS, William Bullitt îl informa pe președinte la scurt timp după sosirea la Moscova, în aprilie a acelui an, că „atmosfera de lună de miere s-a evaporat complet înainte de sosirea mea... Ostilitatea lor fundamentală față de toate țările capitaliste se dezvăluie acum dincolo de poleiala unei prietenii sincere."[16]

De asemenea, Litvinov și Stalin nu au obținut de la Roosevelt nici un acord de colaborare în privința Japoniei, ceea ce ar putea explica de ce Bullitt a fost primit cu atâta răceală la Moscova. La un moment dat, Litvinov l-a întrebat pe Roosevelt ce părere ar avea „despre un acord cu noi [URSS] privind o acțiune comună în cazul unui pericol la adresa păcii", dar președintele american i-a dat un răspuns evaziv. Oricum, lovitura de stat dată de Litvinov la Washington a permis Uniunii Sovietice să iasă din izolarea diplomatică într-un moment periculos. Deși Stalin s-a lăudat că recunoașterea din partea SUA era un act de „cea mai importantă semnificație" pentru sistemul internațional, aceasta nu a presupus o cooperare bilaterală în materie de securitate împotriva japonezilor în Asia – dacă asta își doriseră cu adevărat sovieticii. După cum îi raporta Bullitt lui Roosevelt pe 24 aprilie 1934: „Rușii sunt convinși că Japonia nu va ataca în primăvara sau vara acestui an" și astfel „ei nu mai simt că ar avea nevoie de ajutorul nostru imediat".[17]

În ceea ce privește promisiunea fragilă a lui Litvinov de a se abține de la amestecul în treburile interne americane, aceasta a fost imediat încălcată. Potrivit comunistului american D.H. Dubrowsky, Litvinov a ajuns la o reuniune a CPUSA după ce a părăsit Casa Albă, în noiembrie 1933, „cu zâmbetul pe buze" și a declarat: „Ei bine, ne-am văzut cu sacii în căruță. I-am păcălit. Au vrut să recunoaștem vechile datorii pe care le aveam față de ei și le-am promis că vom negocia... dar ei nu știu că *noi o să tot negociem până în Ziua de Apoi*!" Promisiunea de a nu interveni în afacerile interne ale SUA, i-a informat Litvinov pe liderii CPUSA, nu impunea obligații partidului, ci doar guvernului sovietic, și era oricum

* URSS nu a fost singura țară afectată de Legea Johnson. Marea Britanie a suspendat rambursarea datoriilor sale colosale din Primul Război Mondial față de Statele Unite în iunie 1934, pierzând astfel accesul la piața americană a împrumuturilor. Alături de legile de neutralitate adoptate de Congresul SUA în 1936, 1937, 1937 și 1939, Legea Johnson va avea consecințe grave asupra relațiilor americano-britanice și a capacității Marii Britanii de a importa arme.

„o bucată de hârtie care va fi în curând uitată, în realităţile relaţiilor sovieto-americane". Primind undă verde din partea lui Litvinov, CPUSA a publicat, pe 19 noiembrie 1933, în *New York Times*, o declaraţie prin care îşi reafirma angajamentul faţă de principiile revoluţionare.[18]

Aceasta nu era o ameninţare fără acoperire. În anii după recunoaşterea URSS-ului de către Roosevelt, zeci de agenţi sovietici şi membri ai CPUSA s-au infiltrat în guvernul american, ajutaţi de-a lungul timpului de viguroasa (şi acceptată aproape fără nici o opoziţie) expansiune birocratică promovată de politica New Deal a lui FDR. Printre ţintele-cheie ale infiltrării s-au numărat Administraţia de Ajustare Agricolă (AAA), unde o celulă comunistă condusă de Harold Ware a permis accesul unor agenţi sovietici notorii, precum Whittaker Chambers, Elizabeth Bentley şi Nathan Silvermaster. Ware, deşi născut în America, trăise în Rusia sovietică la începutul anilor 1920. Aici supervizase un experiment vizând agricultura colectivistă şi mecanizată (ţăranii ruşi îşi aminteau mai ales că el îi urmărea ameninţător cu o bâtă de baseball). De asemenea, comuniştii s-au infiltrat şi în Administraţia pentru Progresul Muncii, în Consiliul Naţional pentru Relaţii de Muncă şi în Departamentul de Justiţie. În acest timp, Departamentul de Stat a fost înţesat cu agenţi sovietici precum Laurence Duggan (nume de cod FRANK), Michael Straight (NIGEL) şi Alger Hiss.[19]

Penetrarea comunistă a administraţiei FDR după 1933 a fost demnă de remarcat, deoarece linia publică a CPUSA era extrem de critică la adresa politicii New Deal, ceea ce sugerează că nu entuziasmul pentru politicile preşedintelui îi motiva pe comunişti să lucreze pentru el. În iulie 1933, şeful CPUSA, Earl Browder, a denunţat public Legea redresării industriei naţionale a lui FDR ca fiind „o lege în favoarea sclaviei industriale" şi Legea Wagner de legalizare a sindicatelor ca fiind „clubul sindicatelor docile al lui Roosevelt, îndreptat împotriva muncitorilor". „Manifestul de 1 Mai", emis anual de CPUSA, a denunţat, în 1934, politica rooseveltiană, sub titlul „Războiul şi fascismul New Deal", în conformitate cu doctrina Comintern potrivit căreia adevăraţii fascişti erau socialiştii. Recunoaşterea URSS-ului în 1933 nu a fost suficientă pentru ca Roosevelt să scape de acest tip de vituperări, până când comuniştii americani au primit instrucţiuni de la Moscova să înceteze criticile, după lansarea, în octombrie 1935, a noii doctrine a Frontului Popular, emisă de Stalin şi prin care comuniştii erau instruiţi să îşi oprească atacurile la adresa socialiştilor şi să coopereze cu aceştia.[20]

Ceea ce a determinat pătrunderea comuniştilor în guvernul american, la mijlocul anilor 1930, nu a fost o afinitate ideologică (cel puţin până

când Stalin nu a schimbat doctrina, în Uniunea Sovietică, în 1935), ci oportunismul sovietic, facilitat de securitatea relaxată a administrației Roosevelt. Factorul cel mai important a fost ștampila de legitimitate pe care însuși președintele o aplicase URSS-ului prin recunoașterea regimului lui Stalin, ceea ce a înlăturat stigmatul apartenenței la Partidul Comunist în America. Între noiembrie 1933, când URSS a fost recunoscută de guvernul american, și 1938, numărul membrilor cu carnet ai CPUSA a explodat de la 13 000 la peste 80 000. Motivul principal pentru care existau atât de mulți comuniști în guvernul american la sfârșitul anilor 1930 a fost pur și simplu faptul că în țară erau suficient de mulți comuniști care să poată fi folosiți. Prin această masă critică, membrii CPUSA au fost capabili să se impună la Washington.[21]

Mai importantă decât toți acești membri de partid la un loc a fost însă ascensiunea agenților de influență simpatizanți ai comunismului în administrația Roosevelt. Printre aceștia se număra Hiss, care a fost extras din celula lui Harold Ware de la AAA (în 1933) și mutat la comisia senatorială care investiga industria producătoare de muniție (1934), apoi la Biroul Procurorului General (1934–1936) și, în cele din urmă, la Biroul de Afaceri Politice Speciale din Departamentul de Stat (1936–1947), unde a avut acces la materiale clasificate referitoare la strategia militară a SUA, exercitând astfel o influență substanțială asupra politicii americane. Deși Hiss a avut o mulțime de apărători împotriva acuzațiilor de spionaj formulate împotriva sa după război de Elizabeth Bentley și Whittaker Chambers (Hiss a fost condamnat pentru sperjur în 1950), telegramele sovietice desecretizate (Dosarele Venona) făcute publice în anii 1990 au confirmat că Hiss a colaborat îndeaproape cu serviciul sovietic de informații militare (GRU), chiar dacă nu s-a înscris niciodată în CPUSA.[22]

Într-o poziție și mai înaltă s-a aflat Harry Dexter White, un reputat economist, cu studii la Harvard, care a lucrat pentru Departamentul Trezoreriei în 1934 și a avansat rapid, devenind într-un final mâna dreaptă a lui Henry Morgenthau, puternicul secretar al Trezoreriei în administrația Roosevelt. Decriptările Venona relevă că White a început să lucreze pentru GRU încă din 1935, sub numele de cod de spion sovietic KASSIR (schimbat ulterior în JURIST), raportând inițial membrilor CPUSA Whittaker Chambers și Nathan Silvermaster și mai târziu direct funcționarilor sovietici din Comisariatul Afacerilor Interne (NKVD), inclusiv mai multor *rezidenți* (șefi de birou) ai NKVD care s-au succedat la Washington: Ișak Ahmerov, Boris Bazarov și Vitalii Pavlov. Deși motivația lui White pentru spionaj rămâne neclară – oricât de mult

simpatiza comunismul, se pare că nu s-a înscris niciodată în CPUSA – nu mai există nici o îndoială că White s-a întâlnit cu regularitate cu agenți sovietici și le-a destăinuit acestora informații sensibile (pe lângă decriptările Venona, Pavlov a publicat mai târziu o carte de memorii despre colaborarea sa cu White).[23]

La sfârșitul anilor 1930, în interiorul guvernului american existau sute de agenți sovietici plătiți (fie 221, conform unor consemnări sovietice contemporane, fie 329, conform decriptărilor Venona), de la Departamentele de Agricultură și de Stat până la Trezoreria și armata americană. Apoi mai existau cei peste 75 de spioni și de informatori care lucrau sub comanda șefului spionilor lui Stalin, Șumovski, care și-a intensificat și mai mult activitățile după ce recunoașterea URSS-ului de către SUA a permis multor cetățeni sovietici să opereze perfect legal, sub acoperire diplomatică. În 1935, Șumovski a adus o echipă de experți sovietici în aviație, suficient de mare pentru a umple șapte autovehicule – condusă de cel mai strălucit proiectant de avioane al lui Stalin, Andrei Tupolev, într-o expediție oficială de achiziții din fabricile de avioane din SUA; Stalin i-a dat lui Tupolev 600 000 de dolari pe care să-i cheltuiască după bunul său plac. Penetrarea aviației americane de către Șumovski a fost atât de profundă, încât, în 1938, un inginer din industria aeronautică americană, total nemulțumit de situație, îl informa pe atașatul SUA la Londra pe probleme de aviație: „Guvernul rus are agenți în aproape toate companiile americane [de aviație]". Existau alte sute de simpatizanți discreți, precum Hiss și White, plasați suficient de sus în ierarhie pentru a modela direct politicile care afectau URSS, de la transferuri de tehnologie și protocoale comerciale bilaterale până la relațiile SUA cu Japonia, cu a cărei armată Kwantong din regiunea ocupată Manchukuo regimul lui Stalin a rămas într-o stare de ostilitate nedeclarată pe tot parcursul anilor 1930. Un cerc de spionaj sovietic din Tokyo, condus de Richard Sorge (nume de cod RAMZAI) – un corespondent german al ziarului *Frankfurter Zeitung*, a cărui poziție de nazist și anticomunist fervent i-a permis să pătrundă atât în ambasada germană, cât și în guvernul japonez –, i-a furnizat lui Stalin informații neprețuite despre intențiile japonezilor față de Extremul Orient sovietic și față de Statele Unite. După cum raporta cu mândrie la Moscova supervizorul sovietic al lui Whittaker Chambers: „Avem agenți chiar în centrul guvernului, influențând politica Americii". Ambasada sovietică din Washington a constituit un punct de sprijin strategic esențial pentru Stalin, în timp ce acesta își pregătea imperiul comunist pentru război.[24]

4

În spatele Frontului Popular

Recunoașterea diplomatică a URSS de către Washington a constituit o etapă importantă în eforturile sovietice de a îmbunătăți poziția comunismului în străinătate. Apariția unui regim totalitar rival la Berlin, odată cu ascensiunea la putere a lui Hitler, în ianuarie 1933, urmată de brutala represiune nazistă împotriva comuniștilor, după incendierea Reichstagului din 28 februarie, i-a oferit lui Stalin un cadru ideologic prin intermediul căruia a putut să-și îmbunătățească propria imagine. Între Germania nazistă și Rusia comunistă a început să prindă contur o relație simbiotică, prin care ambele părți au exploatat atrocitățile taberei adverse în scopuri de propagandă, în timp ce ele colaborau de fapt, în secret, în chestiuni de interes reciproc, cum ar fi predarea adversarilor politici pentru a fi arestați sau schimbul de prizonieri importanți. Într-un episod frapant de cooperare de acest gen, guvernul lui Hitler a pus la dispoziție un avion special din Germania pentru transportarea la Moscova a lui Ghiorghi Dimitrov, unul dintre comuniștii acuzați de incendierea Reichstagului, după ce acesta fusese achitat de un tribunal din Leipzig, în decembrie 1933. Exonerat de naziști după un conflict în sala de judecată cu premierul Prusiei și șeful Gestapoului nazist, Hermann Göring (conflict despre care unii suspectează că ar fi fost înscenat), Dimitrov s-a întors triumfător la Moscova în 1934, fiind promovat de Stalin în funcția de secretar general al Cominternului.[1]

Fiecare dictator avea multe de învățat de la celălalt. Hitler a șocat opinia publică mondială prin asasinarea mai multor membri importanți ai aripii paramilitare a partidului nazist, *Sturmabteilung*, în Noaptea cuțitelor lungi din 30 iunie 1934, acțiune declanșată pentru a-i liniști pe comandanții armatei germane, care se temeau că-și vor pierde întâietatea ca forță armată. Stalin a dezlănțuit apoi propria teroare, ca urmare a asasinării șefului Partidului Comunist din Leningrad, Serghei Kirov, pe 1 decembrie 1934, o teroare care va cuprinde, în cele din urmă, și eșaloanele superioare ale Partidului Comunist și ale serviciilor secrete sovietice. De asemenea, Hitler și Stalin au reluat în mod discret legăturile

comerciale în mai 1933, reînnoind Tratatul de la Berlin din aprilie 1926, ceea ce a garantat continuarea plății facturilor de către sovietici pentru importurile germane contractate în perioada Rapallo.[2]

În duelul pentru cucerirea opiniei publice mondiale, relația a fost însă mai puțin echilibrată. Naziștii nu au căutat să-și ascundă crimele împotriva demnității umane – de la faimoasele arderi publice de cărți, în mai 1933, până la arestările în masă ale comuniștilor și socialiștilor, după incendierea Reichstagului, și de la atacurile tot mai evidente împotriva evreilor și a afacerilor deținute de aceștia până la crearea primului lagăr de concentrare, la Dachau, unde au fost închiși dușmanii lui Hitler. Mai mult, Hitler a retras în mod voluntar Germania din Liga Națiunilor în octombrie 1933, ca ripostă pentru refuzul acesteia de a permite Germaniei să se reînarmeze în condiții de egalitate cu celelalte mari puteri. Germania a fost înlocuită, într-un sens, în Liga Națiunilor de URSS, care s-a alăturat acestei organizații în septembrie 1934, în contextul recunoașterii diplomatice din partea SUA și a lobby-ului francez prin care Stalin era chemat să se implice într-un tratat de asistență mutuală împotriva lui Hitler.[3]

Dimpotrivă, guvernul sovietic nu a recunoscut public existența lagărelor de concentrare în care îi închisese pe „dușmanii poporului" încă din 1918 și cu atât mai puțin a înfloritoarei rețele de muncă forțată din Gulag – care a eclipsat, ca amploare și importanță economică, embrionarele lagăre naziste. Nu a fost recunoscută nici existența rețelei de lagăre ucrainene ori a genocidelor provocate prin foamete în Ucraina și Kazahstan și nici, cel puțin inițial, a epurărilor declanșate de Stalin după asasinarea lui Kirov (până la începerea proceselor-spectacol de tip stalinist, în august 1936).* În vreme ce unii ruși suficient de norocoși pentru a scăpa din statul-închisoare al lui Stalin și câțiva vizitatori occidentali suficient de curajoși pentru a pune la îndoială afirmațiile celor însărcinați de regim să-i supravegheze au publicat critici pertinente la adresa genocidului sovietic prin înfometare de la începutul anilor 1930 și a Marii Terori, aceste relatări au fost umbrite de minciunile unor jurnaliști favorabili lui Stalin, precum Walter Duranty de la *New York Times* și ale altor călători în URSS, precum George Bernard Shaw. A existat un dublu standard cu privire la expunerea publică a crimelor comise de Hitler și ale celor comise de Stalin, fenomenul începând în 1933 și continuând, în literatura istorică, și în zilele noastre.[4]

* A existat o excepție. În aprilie 1935, guvernul sovietic a făcut public un decret prin care a extins pedeapsa cu moartea pentru „infracțiuni împotriva statului" și pentru minorii care aveau doar 12 ani. Acest lucru i-a permis lui Stalin să-și amenințe adversarii politici cu uciderea copiilor lor.

Contrastul privind percepția politicii externe duse de naziști, respectiv de sovietici, a fost la fel de mare. Ca și în cazul represiunii interne, Hitler abia dacă s-a deranjat să își ascundă planurile: el voia ca prevederile Tratatului de la Versailles din 1919 să fie desființate și urmărea să scape de povara despăgubirilor de război pe care acesta le impusese Germaniei. De asemenea, dorea reînarmarea Germaniei și revizuirea granițelor din est, modificate în urma Primului Război Mondial. Alături de brutalitatea nazistă manifestată pe plan intern, campania de reînarmare a lui Hitler și politica sa externă agresivă le-au permis lui Stalin și comisarului său pentru afaceri externe, Maksim Litvinov, să pozeze în oponenți de principiu ai agresiunii germane, câștigând astfel o largă simpatie internațională, în pofida puținelor dovezi de schimbare reală a comportamentului sovietic în străinătate. Demn de remarcat este faptul că, deși comuniștii americani și europeni se lăudau frecvent că ar fi principalii oponenți antifasciști ai Germaniei naziste, abia după mai bine de doi ani de la ascensiunea lui Hitler la putere Stalin a renunțat, în sfârșit, la teoria „clasă contra clasă", care fusese introdusă în Comintern în 1928 și impusese comuniștilor de pretutindeni să îi conteste pe socialiști ca fiind „fasciști sociali", mai periculoși decât adevărații fasciști precum Mussolini și Hitler.[5]

Cu toate acestea, când Stalin a schimbat în cele din urmă doctrina, la Congresul al VII-lea al Cominternului, desfășurat la Moscova, în iulie–august 1935, impactul a fost profund. Noua strategie a Frontului Popular a permis socialiștilor și comuniștilor să organizeze coaliții electorale antifasciste care au câștigat în 1936 alegerile din Franța și Spania, permițând, pentru prima oară în istorie, intrarea unor membri ai Partidului Comunist loiali Moscovei în guvernele acestor țări. Noua doctrină s-a dovedit a fi o veritabilă mină de aur politică pentru Stalin. În Statele Unite ale Americii, îndoielnica idee că Uniunea Sovietică antifascistă a lui Stalin era cel mai principial adversar al Germaniei lui Hitler a sedus mii de oameni, determinându-i să se alăture mișcării, fie ca simpatizanți care puteau participa la câteva mitinguri, fie ca informatori plătiți.[6]

Chiar și celor din estabilishmentul politic, ca președintele Roosevelt însuși, le-a fost greu să vadă în Uniunea Sovietică altceva decât un protagonist agreabil, odată ce Hitler a început să-și impună politica agresivă în Europa. Deși președintele nu putea, din cauza puternicei opoziții a Congresului și a opiniei publice, să aprofundeze legăturile strategice cu Moscova, Roosevelt a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a îmbunătăți relațiile cu Stalin. În noiembrie 1936, el l-a numit

ca ambasador la Moscova pe un simpatizant al regimului sovietic, Joseph Davies, după ce Bullitt devenise prea critic la adresa lui Stalin. Davies a încălzit relațiile dintre SUA și Uniunea Sovietică în perioada Frontului Popular, în mare măsură fiindcă a încetat să mai critice politicile lui Stalin, fie din simpatie ideologică pentru comunism, fie, așa cum bănuiau unii critici, grație accesului preferențial oferit de Stalin soției lui Davies, Marjorie Merriweather Post (moștenitoarea unui imperiu comercial bazat pe producerea cerealelor pentru mic-dejun), la operele de artă jefuite de sovietici, pe care femeia le-a putut achiziționa cu reduceri substanțiale (tablourile respective împodobesc astăzi pereții muzeului Hillwood din Washington, DC).[7]

Merită să ne oprim puțin aici pentru a analiza opiniile care l-au costat pe Bullitt postul de ambasador. În timp ce Roosevelt voia să creadă că schimbarea de doctrină a Cominternului și deschiderea de către Uniunea Sovietică a discuțiilor privind o alianță antigermană cu Franța semnalau o dorință reală din partea lui Stalin de reconciliere cu lumea capitalistă, Bullitt raporta, în iulie 1935, când era expusă doctrina Frontului Popular: „Contrar ideii reconfortante pe care francezii o savurează acum, am convingerea că guvernul sovietic este la fel de hotărât să genereze o revoluție mondială". Bullitt și-a bazat această concluzie pe faptul că fiecare demnitar sovietic și oficial al Cominternului cu care vorbise „și-a exprimat convingerea în necesitatea unei revoluții mondiale". Din acest motiv, deschiderea diplomatică manifestată de Stalin față de „statele prietene" cum ar fi (în cazul de față) Franța era, în opinia lui Bullitt, „o politică pur tactică", asemănătoare cu „relațiile de armistițiu" – o încetare temporară a focului în bătălia dintre comunism și capitalism. În privința perspectivei unui nou război european, Bullitt nu se îndoia că actuala politică sovietică era „pașnică", dar acest lucru se datora doar faptului că Stalin nu își finalizase campania de înarmare. „Principalul obiectiv al Ministerului de Externe sovietic", concluziona Bullitt, „este menținerea păcii... până când forța militară a Uniunii Sovietice va deveni îndeajuns de solidă încât să fie inexpugnabilă în cazul unui atac și să fie pregătită să intervină în străinătate, dacă Stalin dorește asta."[8]

Acolo unde ambasadorul Bullitt văzuse înșelăciune și viclenie în politică externă a lui Stalin, succesorul său a văzut doar o realitate cât se poate de roz. Într-o întâlnire tipică desfășurată la Kremlin, în iunie 1938, Joseph Davies l-a lingușit pe Stalin cu complimente („Sunteți un lider mai mare decât Ecaterina cea Mare, decât Petru cel Mare, un lider mai mare chiar și decât Lenin"), l-a informat că „știu că sunteți un om al păcii" și s-a oferit să împartă cu el informații sensibile cu privire la desfășurările

navale americane în Pacific. Invitându-l pe Stalin să intervină în politica americană, Davies l-a avertizat pe vojd că, deşi Roosevelt era favorabil faţă de el şi faţă de Uniunea Sovietică, în general, preşedintele era „înconjurat la Washington de elemente reacţionare" care, spera Davies, aveau să fie marginalizate.[9]

Davies a preluat iniţiativa în favoarea lui Stalin, îndemnându-l pe preşedinte să epureze Departamentul de Stat. Roosevelt manifestase suspiciuni faţă de Divizia pentru Afaceri Est-Europene încă de când directorul acesteia, Robert F. Kelley, scrisese un lung memorandum în care se opunea recunoaşterii URSS-ului, în 1933. În timp ce Divizia pentru Afaceri Vest-Europene era afectată de diletantismul establishmentului diplomatic american, instituţia lui Kelley efectuase cercetări reale. Funcţionari care aveau să devină experţi în problematicile sovietice, precum Loy Henderson, Ray Atherton, Charles „Chip" Bohlen şi George Kennan – toţi efectuând misiuni de serviciu la Moscova –, au alcătuit ceea ce Henderson numea cu mândrie „cea mai bună bibliotecă sovietică din Statele Unite". Nemulţumit de rapoartele asidue ale acestor experţi despre Marea Teroare şi procesele-spectacol derulate la Moscova, care nu se potriveau deloc cu laudele lui Davies la adresa lui Stalin, Roosevelt l-a desemnat pe omul său de încredere, subsecretarul său de stat Sumner Welles, prieten încă din şcoală cu preşedintele, cu care frecventase Groton şi Harvard, să efectueze o epurare completă în 1937. Divizia pentru Afaceri Est-Europene a devenit subordonată Diviziei pentru Afaceri Vest-Europene, iar Kelley a fost expediat în Turcia. Chiar şi biblioteca diviziei, care conţinea materiale extrem de valoroase despre istoria şi guvernul URSS, inclusiv numere din *Pravda* şi *Izvestia* care mergeau până la Revoluţia rusă, a fost desfiinţată – un act de ardere virtuală a cărţilor, prin care au fost eliminate două decenii de cunoştinţe instituţionale despre afacerile sovietice la Washington[10].

În Marea Britanie, în ciuda poziţiei neîncrezătoare faţă de URSS, similară cu cea a lui Bullitt, a guvernelor conservatoare conduse de Stanley Baldwin (1935–1937) şi Neville Chamberlain (1937–1940) –, pe acesta din urmă ambasadorul american la Moscova, Davies, chiar l-a denunţat lui Stalin ca fiind „reacţionar" –, agitaţia şi propaganda favorabile Frontului Popular au oferit în continuare un teren fertil pentru recrutarea de spioni sovietici. Dintre aceştia, mai cunoscuţi au fost „cei cinci de la Cambridge": Anthony Blunt, Guy Burgess, John Cairncross, Kim Philby şi Donald Maclean. Un alt absolvent al Universităţii Cambridge, James Klugmann, era şeful Departamentului de educaţie şi propagandă al Partidului Comunist Britanic – şi practic principalul recrutor al lui Stalin

la Cambridge și Oxford. Cercetările moderne au stabilit că, de fapt, „cei cinci de la Cambridge" au fost cel puțin nouă. Acești reprezentanți ai elitei britanice, însoțiți de recruți mai puțin strălucițți, s-au infiltrat în primele eșaloane ale guvernului și presei britanice, inclusiv la Ministerul de Externe (Donald Maclean); Serviciul Secret de Informații, sau MI6 (Kim Philby și Guy Burgess); BBC (din nou Burgess); și serviciile de informații ale armatei britanice (James Klugmann). Un recrut de la Oxford, Tom Wylie (nume de cod MAX), le-a furnizat lui Burgess și lui Philby informații clasificate de la Ministerul de Război. La sfârșitul deceniului, după cum preciza istoricul MI6 Christopher Andrew; „Volumul de informații de înaltă clasă furnizat de acești oameni avea să devină atât de mare, încât uneori centrala de la Moscova făcea față cu greu fluxului informațional". Într-un an obișnuit, peste 9 000 de documente clasificate ale guvernului britanic erau transmise Moscovei.[11]

După 1935, sintagma favorită a mediilor diplomatice a devenit „securitatea colectivă". Ideea, promovată cu asiduitate de Maksim Litvinov și acceptată fără critici de apologeți precum Joseph Davies, era că URSS trebuie să fie o parte esențială a oricărei coaliții menite să-l oprească pe Hitler. Franța, țara cea mai direct amenințată de campania de reînarmare a lui Hitler, a căzut cel mai mult în plasa propagandei lui Stalin. În ciuda scepticismului manifestat de Înaltul Comandament francez în privința valorii unei alianțe militare cu URSS, diplomații francezi au negociat un pact franco-sovietic de asistență mutuală chiar înainte de alegerea unui guvern al Frontului Popular, în iunie 1936. Un proiect în acest sens fusese semnat încă din mai 1935 și ratificat de parlamentul francez în februarie 1936. Pactul prevedea ca, „în cazul amenințării sau al pericolului de agresiune din partea unui stat european" – pactul avea în vedere, evident, Germania –, Franța și URSS să treacă la „o consultare reciprocă imediată" și „să-și acorde reciproc ajutor și asistență".[12]

Repercusiunile Pactului franco-sovietic au fost serioase, deși neintenționate. Acordul semăna cu Alianța franco-rusă din 1894, care confirmase împărțirea Europei în două blocuri militare ostile și temerile germane privind o încercuire a Reichului. Cu toate acestea, acordul din 1894, oricât de periculos fusese prin faptul că provocase Germania, avusese un impact real: prin acest pact, Franța și Rusia se angajau ca, în caz de război, să-și mobilizeze simultan trupele, în strânsă coordonare. În teorie, măsura ar fi putut să-i descurajeze pe germani, chiar dacă, în practică, în 1914, acest lucru nu s-a întâmplat. Pactul franco-sovietic a adus cu el toate consecințele diplomatice nedorite ale celui anterior – confirmând nemulțumirile lui Hitler cu privire la nedreptatea sistemului

de la Versailles –, în timp ce nu conținea nici un fel de clauze militare obligatorii. Totul a fost o provocare și nici pe departe o descurajare, după cum avea să demonstreze Hitler la doar câteva zile după ratificare, pe 7 martie 1936, când, luând drept pretext Pactul franco-sovietic, a ordonat trupelor germane să pătrundă în Renania, fapt care a anulat demilitarizarea acestei regiuni impusă prin Tratatul de la Versailles, dar care nu a atras nici un fel de consecințe din partea marilor puteri europene.

În apărarea diplomaților francezi, asaltați din toate părțile, am putea spune însă că a existat un motiv întemeiat pentru care Pactul franco-sovietic nu a inclus și obligații militare. Dacă administrația de la Quai d'Orsay ar fi semnat un acord militar autentic cu Stalin, acest lucru ar fi complicat și mai mult acordurile de apărare ale Franței cu vecinii estici ai lui Hitler. Este adevărat, Cehoslovacia semnase, în mai 1935, propriul pact de asistență reciprocă (la fel de lipsit de conținut) cu URSS, dar avem motive să ne îndoim că într-adevăr cehii ar fi dorit să invite pe teritoriul lor Armata Roșie pentru a descuraja agresiunea germană sau că sovieticii ar fi fost capabili să ajungă acolo dacă guvernul de la Praga le-ar fi cerut asta. Deoarece URSS nu avea granițe terestre comune cu Cehoslovacia sau cu Germania, orice colaborare militară cu Franța sau cu Cehoslovacia împotriva lui Hitler ar fi necesitat, așa cum remarca Statul-Major General francez în ianuarie 1936, tranzitarea de către Armata Roșie a Poloniei și a României, două țări care aveau dispute de frontieră active cu Rusia sovietică. În acel moment, Polonia avea mai multe motive să se teamă de URSS decât de Germania, după cum relevă, de altfel, și pactul de neagresiune pe care îl semnase cu Hitler în ianuarie 1934. Așa cum arăta, pe un ton plin de îngrijorare, raportul Statului-Major General francez: „Alianța [noastră] militară cu Polonia (care data din 1921) ar părea incompatibilă cu o alianță militară cu Rusia. Trebuie făcută o alegere între aceste două țări."* Prin refuzul de a face o alegere clară între Polonia și Rusia lui Stalin, Franța a provocat simultan agresiunea germană și și-a înstrăinat aliați-cheie din Europa de Est. Aplicând practic o pecete de aprobare a regimului totalitar al lui Stalin, Pactul franco-sovietic a alarmat, de asemenea, guvernul conservator al Marii Britanii, aliata tradițională a Franței. Din aceste motive, Statul-Major General francez a urât Pactul franco-sovietic, dar a fost nevoit să îl accepte.[13]

* Ca un semn al prăpastiei dintre generalii și politicienii francezi, acest raport recunoștea că obiecțiile germane conform cărora Pactul franco-sovietic încălca Tratatul de la Locarno, din 1925, erau „în principiu justificate".

A existat în mod clar un moment al remuşcărilor pentru politicienii francezi. Aşa cum Pierre Laval, abilul om de stat responsabil de negocierea pactului, se confesa diplomaţilor sovietici în iulie 1936, el a fost „practic singurul membru" al guvernului francez care a pledat în favoarea unei alianţe autentice cu sovieticii. Ratificarea pactului, pe care Moscova sperase că Franţa îl va semna în vara lui 1935 pentru a face publică noua doctrină a Frontului Popular, a fost amânată luni întregi. Au existat chiar şi semnale ameninţătoare, preluate de serviciile secrete sovietice, potrivit cărora Laval – mai târziu membru al guvernului colaboraţionist de la Vichy – se întâlnea în mod regulat cu mâna dreaptă a lui Hitler, Hermann Göring, în timp ce Pactul franco-sovietic era încă dezbătut în Senatul francez. Diplomaţii sovietici aveau motive întemeiate să pună la îndoială buna-credinţă a francezilor.[14]

Pe lângă eşecul Occidentului de a se opune lui Hitler, când acesta a remilitarizat Renania, reticenţa Franţei de a încheia o alianţă militară reală cu URSS i-a permis lui Stalin să pozeze în singurul lider care putea constitui o contrapondere la Hitler în Europa. Litvinov, care era evreu, a reprezentat faţada perfectă pentru ofensiva lui Stalin de captare a simpatiei occidentale, pledând pentru securitatea colectivă în fiecare capitală pe care a vizitat-o. Numit în batjocură, în interminabilele tirade antisemite ale naziştilor „Finkelstein", Litvinov a fost recunoscut în Occident ca un adversar sincer şi principial al lui Hitler. După ce Hitler a absorbit Austria în Reichul german prin Anschlussul din martie 1938, Litvinov a emis o declaraţie publică în care cerea ca „Marile Puteri... să ia o poziţie fermă şi lipsită de ambiguitate". O asemenea poziţie este exact ceea ce Marile Puteri nu au reuşit să adopte la München, în septembrie 1938, când Neville Chamberlain s-a sprijinit pe premierul francez Édouard Daladier pentru a-l împăca pe Hitler, oferindu-i regiunea cehă Sudetenland. Litvinov, neinvitat la München, nu a putut decât să se înfurie de pe margine.[15]

Oricât de autentică ar fi fost ura lui Litvinov faţă de Hitler, există motive întemeiate să ne îndoim de sinceritatea lui Stalin în ceea ce priveşte securitatea colectivă. În *Cursul scurt*, un fel de Biblie a comunismului publicată în 1938, în timp ce izbucnea criza din Cehoslovacia, sintagma „securitate colectivă" nu apare deloc. În schimb, Stalin a vorbit despre o „nouă perioadă" în afacerile europene şi mondiale, declarând că „al doilea război imperialist a început de fapt". Pactele vagi de asistenţă mutuală pe care Litvinov le semnase cu Cehoslovacia şi cu Franţa nu implicau, aşa cum ambasadorii mai perspicace, precum Bullitt, intuiseră, nici o obligaţie sovietică reală de a apăra aceste ţări împotriva agresiunii

declarând război Germaniei. Litvinov însuşi i-a declarat fără echivoc directorului general al Ministerului de Externe cehoslovac, Arnost Heidrich, cu puţin timp înainte de Conferinţa de la München din 1938, că

> Rusia sovietică nu va repeta greşeala Rusiei ţariste din 1914... Ştim că puterile occidentale ar dori ca Hitler să fie lichidat de Stalin şi Stalin să fie lichidat de Hitler, dar ele nu vor reuşi asta. În timp ce în 1914–1917 puterile occidentale, cruţându-şi forţele, au urmărit lupta sângeroasă dintre Germania şi Rusia, de data aceasta noi vom observa disputa dintre Germania şi puterile occidentale şi nu vom interveni în conflict *până când nu vom considera noi înşine că este necesar să o facem, pentru a obţine o soluţie decisivă*.[16]

În ciuda acestei etalări publice, politica externă sovietică nu s-a schimbat ca prin magie în 1935, trecând de la ostilitatea fanatică faţă de lumea capitalistă la o cooperare principială, bazată pe antipatia comună faţă de Hitler. De asemenea, URSS nu s-a situat în nici un fel alături de Marea Britanie, Franţa şi partenerii est-europeni ai Franţei împotriva revizionismului teritorial, aşa cum cehoslovacii s-au convins când au semnat un pact cu Moscova, în 1935. Uniunea Sovietică se născuse cu o ostilitate faţă de puterile Antantei, după Primul Război Mondial, şi pierduse porţiuni uriaşe din fostele teritorii ruseşti, de la Finlanda şi statele baltice, care tocmai îşi declaraseră independenţa, şi până la fostele teritorii ucrainene şi bieloruse din ceea ce este acum estul Poloniei sau la Basarabia românească, de-a lungul coastei Mării Negre. URSS era la fel de revizionistă ca şi Italia şi Germania nazistă, în încercarea de a răsturna acordurile postbelice. Deocamdată însă, Stalin îşi ascundea cu măiestrie propriile ambiţii teritoriale[17].

Stalin a oferit indicii despre ambiţiile sale în 1937 şi 1938, deşi puţini diplomaţi occidentali au sesizat acest aspect. În mai 1937, Litvinov a fost înlăturat discret din Biroul European, instituţie din Ministerul de Externe sovietic, fiind înlocuit de vicecomisarul pentru afaceri externe, V.P. Potemkin, deşi Litvinov a rămas comisar pentru afaceri externe – adică om de faţadă. În februarie 1938, Potemkin i-a dat de înţeles ambasadorului bulgar de la Moscova că Stalin ar putea fi interesat de o împărţire a Poloniei. În aprilie 1938, acelaşi Potemkin scria, pe un ton ameninţător, în revista de doctrină a partidului sovietic, *Bolşevik*, că „Hitler urmăreşte să asmută Polonia împotriva Uniunii Sovietice... Fie deci ca armata poloneză să fie spulberată. Fie ca [Polonia] să înceapă din nou, ca în 1920, să tremure sub copitele coloanelor sovietice... [Hitler] pregăteşte a patra

împărțire [a Poloniei]. Să se repete așadar istoria." Atât de flagrante erau aluziile lui Potemkin la dezmembrarea Poloniei în tandem cu Germania, încât au ajuns la urechile ambasadorului francez de la Moscova, Robert Coulondre, în octombrie 1938. În luna următoare, un alt canal mediatic al Kremlinului, ziarul *Izvestia*, a lansat în mod deschis ideea împărțirii Poloniei – partea de nord-est urmând să fie alipită Bielorusiei sovietice, Galiția răsăriteană fiind anexată la Ucraina sovietică, iar partea situată la vest de Vistula (Weichsel) revenind Germaniei.[18]

Stalin mai oferise încă un indiciu privind politica sa externă revizionistă în aprilie 1938, între Anschluss și Acordul de la München, când a trimis la Helsinki un emisar special, Boris Iarțev, fără să-l informeze și pe Litvinov, pentru a cere dreptul de construire a unor baze militare sovietice pe teritoriul finlandez. După ce Iarțev a fost respins, Stalin a trimis un ofițer NKVD la Helsinki, pentru a cere închirierea pe 30 de ani a insulei Suursaari și a altor patru insule mai mici din Golful Finlandei. Singura diferență între această acțiune și cea a lui Hitler din Austria și Cehoslovacia, din același an, a fost că gambitul finlandez al lui Stalin a dat greș. Brutalizarea vecinilor și lansarea de indicii despre împărțirea Poloniei erau lucruri care nu aveau nici o legătură cu „securitatea colectivă".[19]

Scopul suprem al politicii externe sovietice – slăbirea regimurilor capitaliste prin orice mijloace necesare și, concomitent, expansiunea globală a comunismului – a rămas același. Războiul dintre Hitler și democrațiile occidentale ar fi putut sau nu să izbucnească din cauza revendicărilor lui Hitler față de regiunea cehă Sudetenland; în oricare dintre cazuri, era mai bine să nu se intervină militar până când acest lucru nu servea intereselor sovietice. După cum le-a spus Stalin în particular șefilor serviciilor sovietice de informații militare: „Există dușmani imediați și dușmani potențiali", iar cehii erau, în momentul respectiv, „dușmanii dușmanilor noștri și nimic mai mult". Departe de a se teme că situația de criză din Sudetenland va duce la un război european, Stalin era dezamăgit de faptul că trădarea occidentală de la München, în urma acordului semnat pe 30 septembrie, îl privase de „un mic război pe care l-ar fi dus alții", așa cum raporta la Berlin, pe 3 octombrie, ambasadorul german la Moscova, contele Friedrich-Werner von der Schulenburg, adăugând că un astfel de război „ar fi adus multă bucurie Moscovei". Observând că și Polonia exploatase Acordul de la München pentru a smulge bucăți din teritoriul ceh, propagandiștii sovietici scriau, entuziasmați, în *Pravda*, pe 1 octombrie, că „polonezii [tocmai] sapă mormântul independenței Poloniei".[20]

Epurarea forțelor armate sovietice de către Stalin din anii 1937–1938 a afectat serios credibilitatea militară sovietică pe termen scurt, oricare ar fi fost intențiile liderului sovietic în momentul Acordului de la München. Deși Partidul Comunist și serviciile secrete au devenit ținte ale furiei lui, la scurtă vreme după asasinarea lui Kirov, în decembrie 1934, cea mai spectaculoasă a fost căderea lui M.N. Tuhacevski, eroul Războiului Civil rus și mareșal al Uniunii Sovietice, după parada de 1 mai din 1937, care a marcat cu adevărat începutul Marii Terori a lui Stalin. Demiterea lui Tuhacevski – un ofițer elegant, fost nobil sub regimul țarist, acesta era urât de Stalin încă de când cei doi avuseseră o dispută personală în cursul Războiului polono-sovietic din august 1920 – a constituit un pretext perfect pentru ca rivali geloși, precum Kliment „Klim" Voroșilov, un apropiat al lui Stalin, care făcuse echipă cu acesta, să-i elimine pe foștii ofițeri țariști numiți în funcții de conducere de Trotki la Țaritîn (viitorul Stalingrad) în 1918. În noiembrie 1938, Voroșilov s-a lăudat că ar fi epurat personal 40 000 de ofițeri sovietici, inclusiv trei din cinci feldmareșali, 15 din 16 comandanți de armată, 60 din 67 de comandanți de corpuri de armată și mii de ofițeri de rang inferior. Simultan, el a promovat aproape 100 000 de oameni noi, pentru a-i înlocui pe cei eliminați. În această perioadă de frământări violente în corpul ofițeresc, URSS nu era nici pe departe pregătită să lupte într-un război european major. În ciuda tuturor discursurilor lui Litvinov despre securitatea colectivă, refuzul puterilor occidentale de a-l invita pe acesta la München denotă că oamenii de stat responsabili manifestau o apreciere mai realistă asupra pregătirilor de război sovietice și a caracterului real al politicii externe a lui Stalin.[21]

Ne putem face o idee mai bună despre adevărata politică externă sovietică, total diferită de cea declarată, urmărind acțiunile lui Stalin din cursul celor două conflicte armate din epoca Frontului Popular – Războiul Civil Spaniol (1936–1939) și Războiul Sino-Japonez, care a izbucnit în 1937. Din câte se pare, apariția unui guvern al Frontului Popular la Madrid, în februarie 1936, a oferit un teren de încercare pentru antifascismul sovietic după ce forțele naționaliste ale generalului Francisco Franco s-au răzvrătit, în iulie 1936. Însă istoricii aveau să descopere abia după deschiderea arhivelor sovietice că principiul călăuzitor al intervenției lui Stalin în Spania nu a fost atât antifascismul, cât mai degrabă oportunismul. Guvernul de la Madrid deținea, în 1936, a patra cea mai mare rezervă de aur din lume. Spre deosebire de Hitler și Mussolini, care i-au permis lui Franco să cumpere arme pe credit, făcându-i astfel direct interesați de câștigarea războiului (pentru ca ei

să-şi poată recupera banii), Stalin a insistat pentru plata în avans. Până la sfârşitul lui 1936, Stalin îşi asigurase 518 milioane de dolari în aur spaniol, sau echivalentul a 463 de tone de aur în lingouri. În schimb, sovieticii au trimis în Spania 320 de avioane de război, 350 de tancuri, 1 900 de tunuri, 15 000 de mitraliere, 500 000 de puşti, 250 de lansatoare de grenade şi muniţie.[22]

Nu era chiar nimic, dar nu a fost nici pe departe angajamentul total la care s-ar fi aşteptat forţele republicane spaniole după ce predaseră Moscovei rezervele de aur ale ţării. Proviziile sovietice s-au epuizat, în mare parte, după prima iarnă de război, 1936–1937. O imagine mai clară despre angajamentul real al lui Stalin faţă de cauza republicană poate fi dedusă din faptul că a trimis la Madrid doar 2 082 de soldaţi şi tehnicieni militari sovietici – o cifră infimă comparativ cu efectivele trimise lui Franco de Germania nazistă (16 000 de oameni) şi Italia fascistă (70 000 de oameni). În calitate de şef al misiunii militare sovietice la Madrid, fostul conducător al serviciului de informaţii al armatei sovietice Jan Berzin (nume de cod DONIZETTI sau STARIK, care înseamnă „bătrân") i s-a plâns lui Stalin pe 12 decembrie 1936 că nu are „suficiente puşti pentru a echipa 12 brigăzi", că îi lipsesc „tancurile, bombardierele, avioanele de luptă şi artileria".[23]

Între timp, cele 518 milioane de dolari în aur pe care Stalin le-a smuls de la Madrid i-au dat posibilitatea de a-şi procura noua şi promiţătoarea tehnologie aeronautică din Franţa, Germania, Italia şi Statele Unite. Bombardierul sovietic DB-3 a fost dezvoltat într-un contract de un milion de dolari de compania Glenn L. Martin din Baltimore. Stalin a cumpărat, de asemenea, licenţa pentru a construi în URSS atât avioane de transport DC-2, cât şi DC-3 de la compania Douglas Aircraft pentru 130 000 de dolari, respectiv 207 500 de dolari. Reproiectat de Boris Pavlovici Lisunov, DC-3 a devenit avionul de transport sovietic Li-2. Din cauza lipsei de contracte cu guvernul american, într-o perioadă în care Congresul era reticent în a autoriza cheltuieli militare, unele companii americane de aviaţie, precum Vultee Aircraft din Los Angeles, specializată în fabricarea de bombardiere în picaj uşoare, concepute pentru sprijinirea infanteriei în atacuri la sol, au devenit extrem de dependente de comenzile sovietice; avionul Il-2 Şturmovik, proiectat de Serghei Iliuşin, s-a bazat pe prototipuri Vultee. Stalin a comandat, de asemenea, un portavion de 62 000 de tone şi o serie de alte nave militare în 1938 (deşi aceste comenzi au fost ulterior blocate, din cauza obligaţiilor SUA faţă de Marea Britanie, în temeiul Tratatului naval de la Londra) şi a plasat comenzi profitabile la firme europene de top, precum Renault (avioane

de război și motoare de avioane), Ratier-Figeac (elice pentru avioane) și Hotchkiss (mitraliere).[24]

Toate acestea nu înseamnă, desigur, că Stalin nu ar fi dorit ca tabăra lui să câștige războiul din Spania. Mai degrabă însă, în schimbul sprijinului material, Stalin a cerut controlul politic asupra guvernului care ducea războiul – o chestiune mai importantă pentru el decât victoria militară. În aceeași perioadă în care în Uniunea Sovietică aveau loc epurări sângeroase, Spania i-a furnizat lui Stalin cadrul pentru a extinde Marea Teroare în Europa. Aceasta a fost o epocă a echipelor de brute ale NKVD care băteau la ușă în toiul nopții, a listelor cu cote de condamnări la moarte și a deportărilor străinilor suspecți în lagărele de concentrare sovietice. Deși procesele-spectacol de la Moscova și epurările din Armata Roșie au atras cel mai mult atenția străinătății în privința URSS, aproximativ nouă zecimi dintre victimele Marii Terori au provenit din rândul minorităților etnice, în special ucraineni și polonezi. Ideea bizară avansată de apologeții sovietici – potrivit căreia un regim care recurgea pe plan intern la un genocid dus la paroxism și determinat de xenofobie putea fi în același timp pe plan extern devotat dreptului internațional, caracterului sacru al granițelor și principiului securității colective – a distorsionat istoria diplomatică a epocii.[25]

De asemenea, cauza antifascismului republican în Spania, oricât de atrăgătoare ar fi putut părea pentru voluntarii din Europa și din America de Nord, este greu de împăcat cu folosirea de către Stalin a războiului civil ca teren de exterminare pentru presupușii dușmani ai URSS. În mai 1937, o echipă a NKVD, condusă de nemilosul Aleksandr Orlov, a sosit la Barcelona pentru a întreprinde o sângeroasă epurare sectară – un episod dureros, relatat prima dată de George Orwell în *Omagiu Cataloniei*. După ce l-a trimis pe „Bătrânul" Berzin înapoi la Moscova pentru a fi executat – Starik se plânsese că Stalin nu trimitea suficiente arme pentru a-i ajuta pe republicani să câștige războiul –, Orlov a înființat la Barcelona un tribunal pentru acuzații de spionaj și de înaltă trădare, care în curând va funcționa la capacitate maximă. Printre victimele lui Orlov s-au numărat și voluntari străini.[26]

Epurările dirijate de sovietici au subminat în mod semnificativ moralul republican. În timp ce agenții lui Stalin strângeau șurubul, tot mai mulți consilieri sovietici se întorceau acasă în fiecare lună. În 1938, prezența militară sovietică în Spania scăzuse la 250 de oameni, iar transporturile de arme sovietice încetaseră aproape cu totul. Repercusiunile au fost previzibile. Forțele lui Franco au mers din triumf în triumf, atingând țărmul Mediteranei în aprilie 1938 și împărțind Spania republicană

în două. Stalin a răspuns nu prin izolarea Madridului, ci prin rechemarea altor 50 de ofiţeri sovietici, oferind doar suficient ajutor cât să menţină guvernul lui Juan Negrín pe linia de plutire. Un cinic ar putea concluziona că obiectivul lui Stalin în Războiul Civil Spaniol nu a fost atât câştigarea acestuia, cât prelungirea războiului cât mai mult posibil.[27]

În cazul Chinei, putem spune acest lucru fără ezitare. Noi cercetări în arhivele sovietice au scos la iveală rolul crucial jucat de Stalin în reaprinderea Războiului Sino-Japonez, în 1937. Tensiunile dintre armata Kwantung a Japoniei şi ruşi în Extremul Orient se diminuaseră în anii de încetare a focului, după 1933, în ciuda incidentelor periodice de graniţă şi a sprijinului acordat în mod clandestin de sovietici partizanilor antijaponezi în Manchukuo (Manciuria ocupată). În martie 1935, Stalin chiar a fost de acord să vândă Japoniei vechea concesiune a căii ferate ruseşti din Manciuria (care data din perioada ţaristă) pentru 140 de milioane de yeni. Oprirea temporară a luptelor de pe frontul japonez a permis armatei lui Chiang Kai-shek să îşi concentreze tirul asupra forţelor Partidului Comunist Chinez (PCC), prin cea de-a cincea campanie de încercuire a Kuomintangului din septembrie 1933, care i-a obligat pe comunişti să pornească în Marşul cel Lung. Acesta, deşi a slăbit forţele comuniste pe termen scurt, a sporit considerabil reputaţia lui Mao Zedong. În noiembrie 1935, Mao a fost ales ca nou lider al PCC, care-şi avea acum baza adânc în interiorul ţării, la Yan'an. Războiul din Manciuria, care dominase titlurile ziarelor la începutul anilor 1930, părea, prin 1936, să se fi transformat într-un război civil chinez epuizant – un conflict pe care atât sovieticii, cât şi japonezii se mulţumeau să-l observe de pe margine.[28]

Apoi Stalin a intervenit. Aparent, noua doctrină a Frontului Popular, lansată de Comintern, oferea perspectiva unei realinieri asiatice, cu Moscova intermediind un armistiţiu între Chiang şi Mao pentru unificarea Chinei împotriva agresiunii japoneze. Mao, mai slab şi mai izolat, era dispus să negocieze. El i-a scris lui Chiang pe 25 august 1936, propunând un „guvern chinez unit de apărare naţională". Dar Chiang, un fost client sovietic care rupsese legăturile cu Stalin încă din 1927, a respins ramura de măslin întinsă de Mao. Pe 12 decembrie 1936, Chiang a fost arestat (sau răpit) la Xi'an (Sian) de către propriii ofiţeri, care l-au ţinut ostatic şi au deschis negocieri cu emisarul lui Mao, Zhou Enlai. Informat despre capturarea lui Chiang, Mao a trimis o telegramă la Moscova, bucurându-se la vestea „arestării mamei tuturor criminalilor". Pe 15 decembrie, PCC a cerut răzvrătiţilor din Kuomintang „să-l predea pe Chiang unui tribunal popular". Dar Stalin a insistat asupra

eliberării lui Chiang după ce acesta a acceptat să elibereze prizonierii comuniști și să deschidă un „al doilea front unit" împotriva Manchukuoului japonez. Ca o replică acidă față de Pactul anti-Comintern, semnat de Germania și Japonia pe 25 noiembrie 1936 (Italia avea să-și adauge semnătura pe pact în anul următor), lovitura de stat a lui Stalin a asigurat, după cum susține S.C.M. Paine într-un nou studiu, că „soldații chinezi, și nu cei ruși aveau să moară luptând împotriva Japoniei".[29]

Dacă acesta a fost obiectivul lui Stalin în decembrie 1936, l-a dus la îndeplinire cu brio. Japonezii au mușcat momeala, răspunzând la frontul unit – care părea, în opinia lor, să anunțe preluarea puterii în China de către comuniști – prin invadarea Chinei continentale, după o încăierare sângeroasă la podul Marco Polo de la periferia Beijingului, pe 7 iulie 1937. Până în noiembrie, Japonia pierduse 40 000 de oameni (9 115 morți și 31 257 de răniți). Pierderile de partea chineză au fost și mai mari, ridicându-se la 187 200 de victime în primele patru luni, inclusiv 70% dintre ofițerii lui Chiang. Exact așa cum sperase Stalin, naționaliștii au fost cei care au luptat și au murit în luptele împotriva Japoniei, nu comuniștii lui Mao.

Atât Mao, cât și Chiang se așteptaseră, în mod rezonabil, ca Armata Roșie – care număra 250 000 de soldați în Mongolia și în Extremul Orient sovietic – să intervină după ce Stalin contribuise la reaprinderea războiului. Dar ambii au interpretat greșit politica externă duplicitară a lui Stalin. Scopul acestuia în ceea ce privește deschiderea unui front chinez unit nu fusese de a-și irosi forțele în lupta împotriva Japoniei, ci de a le păstra intacte, prelungind Războiul Sino-Japonez. După cum remarca, în februarie 1938, Nelson T. Johnson, ambasadorul SUA în China, dovedind o înțelegere mult mai acută a politicii externe sovietice decât cea a naivului său coleg de la Moscova: „Rusia comunistă se așteaptă să profite de pe urma haosului creat de japonezi și se consideră în siguranță dacă Japonia își va epuiza forțele în China".[30]

La fel ca în Spania, Stalin a trimis Chinei suficiente arme și provizii pentru a continua războiul. Printre acestea s-au numărat avioane de vânătoare, tunuri grele, mitraliere, camioane și chiar și 82 de tancuri ușoare și medii de fabricație sovietică, toate destul de vechi. Dar un angajament mai substanțial față de Chiang, cu atât mai puțin o intervenție militară sovietică directă, era cu desăvârșire exclus. În momentul în care Shanghaiul a căzut în mâinile japonezilor, în noiembrie 1937, diplomații lui Chiang de la Moscova au devenit disperați, cerându-i lui Stalin să intervină înainte de a fi prea târziu. Dar vojdul, care avea propriul agent infiltrat în tabăra lui Chiang (este vorba de generalul Chang Chih-Chung),

nu a văzut nici un motiv pentru a lua măsuri. Pe 18 noiembrie 1937, Stalin a promis că va trimite trupe numai dacă prăbuşirea guvernului chinez era iminentă.[31]

Şi s-a ţinut de cuvânt. Ori de câte ori forţele naţionaliste erau puse pe fugă, Armata Roşie intervenea şi atrăgea suficiente forţe japoneze pentru a-i permite lui Chiang să se regrupeze; apoi Stalin se retrăgea iar şi îi lăsa pe chinezi şi pe japonezi să se măcelărească reciproc. Astfel, după ce japonezii au urcat pe cursul fluviului Yangtze şi au ameninţat Wuhan, forţându-l pe Chiang să-şi retragă cartierul general şi guvernul în amonte, la Chungking, Stalin a autorizat o incursiune la sud de Vladivostok, în oraşul Zhanggufeng, de la frontiera sovieto-coreeană. Incidentul Zhanggufeng din iulie 1938 s-a transformat într-o adevărată bătălie, în care 21 000 de soldaţi ai Armatei Roşii au luptat împotriva a 3 000 de soldaţi japonezi. Japonezii au rezistat o lună, suficient pentru a forţa amânarea campaniei lor de pe Yangtze, înainte de a ceda oraşul.

Stalin şi-a sărbătorit victoria de la lacul Hasan, după cum a fost numită bătălia de către ruşi, deportând 200 000 de coreeni din regiune în Kazahstan.[32]

Acelaşi tipar a apărut în primăvara următoare, după ce o serie de victorii japoneze au preconizat deschiderea de noi flancuri, ameninţând Chungking dinspre nord şi sud. Încă o dată, Stalin a autorizat o incursiune limitată împotriva Manchukuoului japonez în mai 1939, de data aceasta în partea de vest a Mongoliei sovietice.* Provocarea sovietică iniţială a fost insignifiantă: un regiment mongol de cavalerie a traversat râul Halhîn-Gol pentru a-şi paşte caii în stepă, avansând 20 de kilometri până în satul Nomonhan, înainte ca armata Kwantung să-l împingă înapoi la râu. Înainte de a reveni pe teritoriul sovietic, mongolii au deschis focul. Corpul 57 special al Armatei Roşii a adus tancuri şi avioane de război şi, în scurt timp, s-a declanşat o adevărată bătălie.[33]

Confruntarea la graniţă pe care ruşii o numesc Bătălia de la Halhîn-Gol a avut loc pe tot parcursul verii lui 1939, deşi a fost în mare parte ignorată de presa occidentală. Stalin a luat bătălia suficient de în serios încât să încredinţeze comanda trupelor sovietice unui tânăr şi strălucit protejat al lui Tuhacevski, Ghiorghi Jukov. Până la sfârşitul lui iulie, Jukov

* Diplomaţii sovietici au pretins că nu au făcut decât să riposteze la o încălcare japoneză a teritoriului „Republicii Populare Mongole". Aici a existat un element de neconcordanţă cu realitatea: nici una dintre ţări nu a revendicat oficial teritoriul încălcat de cealaltă (şi nici nu a fost recunoscută ca stăpânitor legitim al acestuia). Poziţia sovietică a fost că Mongolia era independentă, la fel cum Tokyo a negat că ar avea vreo responsabilitate pentru statul Manchukuo.

a adunat o forță mecanizată devastatoare de 58 000 de oameni, printre care se numărau și veterani experimentați din Războiul Civil Spaniol, desfășurând în teren 500 de tancuri (majoritatea T-26, folosite în Spania, dar și câteva prototipuri de tancuri moderne sovietice BT-7 și T-34), 385 de blindate și 400 de avioane de război. Armata Kwantung, comandată de generalul Michitaro Komatsubara, a atacat forțele lui Jukov pe 1 și pe 23 iulie, eșuând de ambele dăți. Jukov a lansat apoi propriul asalt pe 20 august. Deși apărătorii japonezi au provocat pierderi grele sovieticilor, Komatsubara nu dispunea de tunuri antitanc și avea puține blindate (un comandant de batalion japonez a încercat chiar să atace un tanc sovietic BT-7, în stil kamikaze, cu o sabie; nu a reușit). În total, armata Kwantung a înregistrat 20 000 de morți și 41 000 de răniți sau capturați din cei 75 000 de oameni desfășurați – o rată a pierderilor de 79% – comparativ cu pierderi sovietice destul de grele, dar ceva mai mici, de 7 974 de morți și 15 251 de răniți. Deși războiul nu fusese niciodată declarat, pe 15 septembrie 1939, Tokyo a inițiat un proces de pace. Jukov a fost convocat la Moscova și i s-a acordat „Steaua de aur de Erou al Uniunii Sovietice".[34]

Victoria lui Jukov a atins o serie de obiective strategice esențiale pentru Stalin. În primul rând, prin faptul că oferise ajutor forțelor naționaliste ale lui Chiang, a asigurat continuarea Războiului Sino-Japonez. Chiang a lansat chiar în acea iarnă o nouă ofensivă de-a lungul fluviului Yangtze (cu un cinism previzibil, după victoria lui Jukov, Stalin a redus livrările de arme sovietice către China). În al doilea rând, înfrângerea umilitoare a lui Komatsubara aproape că a redus la tăcere facțiunea armatei japoneze care favoriza o strategie nordică axată pe catalogarea URSS drept inamic principal. Schema militară de „lovire a nordului", principalul său plan operațional încă din anii 1920, prevăzuse o „cucerire rapidă a Siberiei până la vest de lacul Baikal", pentru a „elimina amenințarea comunistă din Asia". Acest plan a devenit acum irelevant. Cabinetul japonez responsabil pentru eșecul de la Halhîn-Gol a fost demis pe 3 septembrie 1939.[35]

Odată cu dezangajarea lui Stalin, Războiul Sino-Japonez a atras alte puteri îngrijorate de expansiunea japoneză, inclusiv Marea Britanie și Statele Unite. Acest lucru, la rândul său, a întărit pozițiile acelei facțiuni din marina militară japoneză care favoriza o strategie de „lovitură spre sud", vizând coloniile britanice, olandeze și americane din Asia de Sud-Est. După cum îi scria Bullitt lui Roosevelt înainte de a fi demis: „Guvernul sovietic a sperat cu toată sinceritatea că Statele Unite se vor implica într-un război cu Japonia". Făcând evident eșecul strategiei

nordice a armatei japoneze și întărind poziția fracțiunii navale de la Tokyo, triumful lui Jukov a făcut ca un astfel de război să fie mult mai probabil.[36]

Prin eliminarea amenințării japoneze asupra Siberiei, triumful lui Jukov i-a permis, de asemenea, lui Stalin să-și concentreze forțele în vest, în timp ce norii războiului se adunau deasupra Europei. Chiar dacă Rusia sovietică și Germania nazistă purtau un război prin intermediari în Spania și schimbau salve ideologice în public, Stalin și Hitler au menținut contactele prin intermediari secreți. La Congresul al XVIII-lea al Partidului Comunist, desfășurat la Moscova începând cu 10 martie 1939, Stalin a luat în derâdere politica pasivă, de nonintervenție, a puterilor capitaliste occidentale în ceea ce el a numit „al doilea război imperialist". Adevăratul motiv pentru care Marea Britanie și Franța îi oferiseră lui Hitler Regiunea Sudetă la München, a afirmat Stalin, a fost acela că „ea a reprezentat prețul pentru ca [Germania] să pornească războiul împotriva Uniunii Sovietice". Presa occidentală a făcut mare tamtam pe seama faptului că Germania nazistă „va mărșălui în curând asupra Ucrainei sovietice". Dar germanii, s-a amuzat Stalin, „refuză să le plătească facturile occidentalilor [adică să invadeze URSS] și îi trimit în Hades". Stalin i-a declarat sfidător lui Hitler că „nu ne este frică de amenințările agresorilor". Dar pentru puterile capitaliste occidentale – Marea Britanie, Franța și Statele Unite, care încercau toate, în opinia lui Stalin, să îl manevreze pentru a intra în război împotriva lui Hitler – a emis un avertisment usturător, afirmând că URSS nu se va lăsa „atrasă în conflicte de către indivizi belicoși, care sunt obișnuiți ca alții să scoată castanele din foc pentru ei".[37]

La cinci zile după discursul lui Stalin despre „castane", Hitler a ordonat trupelor germane să ocupe Praga și restul Cehoslovaciei. Înfuriată de încălcarea de către Hitler a promisiunii de la München de a nu avansa dincolo de Sudetenland, opinia publică britanică s-a întors decisiv împotriva politicii de împăciuitorism. Pe 31 martie 1939, Chamberlain a extins garanțiile de securitate acordate Poloniei, fiind susținut de Franța. Așa cum prezisese Lenin, blocurile capitaliste rivale se aflau acum la un pas de război. Iar pentru Stalin n-avea să fie greu să le determine să scoată pumnalul unul împotriva celuilalt.

PARTEA A II-A

„Uriaș și odios“

Pactul Ribbentrop-Molotov

5

CURTÂNDU-L PE HITLER

Nu întâmplător Stalin s-a distanțat de ideea de securitate colectivă în martie 1939, exact când Marea Britanie se gândea serios la asta. Cu cât puterile occidentale și Hitler se apropiau mai mult de război, din cauza Poloniei, cu atât mai greu îi era lui Stalin să pretindă că declanșarea unui astfel de conflict nu era cel mai drag obiectiv al său de politică externă. Discursurile lui Litvinov despre securitatea colectivă serviseră unui scop diplomatic, dar numai atât timp cât Stalin nu trebuia să implice URSS într-un conflict armat real împotriva lui Hitler – așa cum cu siguranță Marea Britanie avea să-i ceară să facă acum – și să ajute Polonia, unul dintre dușmanii tradiționali ai Rusiei și un oponent militar serios al sovieticilor încă din 1920.

Un indiciu despre adevărata față a politicii externe sovietice a fost oferit imediat după ce prim-ministrul Chamberlain a proclamat fatidica garantare a „independenței poloneze" în Camera Comunelor, pe 31 martie 1939 – nu integritatea teritorială a Poloniei, așa cum au remarcat imediat vecinii cu intenții privind anumite părți ale teritoriului polonez. Declarația lui Chamberlain a stârnit de-a lungul anilor oprobriul public, în mare parte meritat. Hitler a interpretat garantarea vagă a „independenței" poloneze drept o undă verde pentru ajustarea granițelor Poloniei, chiar dacă ministrul de externe polonez, Józef Beck, a considerat declarația lui Chamberlain un „cec în alb din partea englezilor" – un legământ solemn de a interveni militar dacă Germania amenința independența Poloniei. Ambele interpretări au fost rodul unor speranțe iluzorii, generate de o alegere greșită a cuvintelor lui Chamberlain. Practic, prin declarația sa, Chamberlain nu a făcut decât să încurajeze, concomitent, atât intimidările diplomatice germane, cât și rezistența poloneză asupra acestora, ceea ce a dus la creșterea riscului declanșării unui război.[1]

Ca să fim corecți față de Chamberlain, au existat motive întemeiate de a folosi o formulare subtilă. Dar să fi garantat integritatea întregului teritoriu polonez – așa cum criticii premierului au insistat adesea că acesta ar fi trebuit să facă – ar fi însemnat să recunoască și acapararea oportunistă de către polonezi a regiunii Teschen de la Cehia, la doar două zile

după semnarea Acordurilor de la München – un act de rapt teritorial care, ca și ocuparea sudului Slovaciei de către Ungaria, a jucat un rol în distrugerea Cehoslovaciei, pe care Hitler tocmai o finalizase.* Polonia, așa cum știa Chamberlain, semnase un pact de neagresiune cu Germania nazistă în ianuarie 1934, ca o acoperire împotriva unei eventuale agresiuni sovietice. Ministrul de externe Beck îl vizitase pe Führer la reședința montană a acestuia de la Berchtesgaden pe 5 ianuarie 1939, Hitler propunându-i o înțelegere pentru a compensa Varșovia cu un alt teritoriu în detrimentul cehilor (regiunea Rutenia Carpatică, în Ucraina de astăzi), ca Polonia să predea, în schimb, Germaniei Danzig (Gdansk) și Coridorul Polonez. Beck, deși fusese mulțumit să pună mâna pe regiunea Teschen în urma Acordurilor de la München, a refuzat de această dată propunerea. Oricât de alarmant ar fi fost comportamentul recent al lui Hitler – de la intimidarea lui Chamberlain la München și acțiunea brutală, sprijinită de stat, împotriva evreilor și a afacerilor deținute de evrei, desfășurată în toată Germania în sinistra Kristallnacht, „Noaptea de cristal" (9 spre 10 noiembrie 1938), până la ocuparea orașului Praga, pe 15 martie –, Polonia nu era lipsită de vină în tragedia cehoslovacă.[2]

Ofensat personal de ocuparea Pragăi de către Hitler, Chamberlain a trebuit să țină cont și de opiniile manifestate în cabinetul său și în Camera Comunelor. Deși sceptică în privința lui Hitler și a nazismului, opoziția liberală și laburistă nu voia să fie atrasă de guvernul conservator într-un război cu Germania. Miniștrii din guvernul lui Chamberlain, inclusiv ministrul de externe, vicontele Halifax, nu erau mai puțin reticenți. O garantare necondiționată a integrității Poloniei ar fi fost pe placul lui Winston Churchill, dar poziția lui beligerantă, antihitleristă, nu era încă majoritară în partid, așa cum demonstrase, de altfel, și neincluderea lui în ultimele două cabinete conservatoare (inclusiv cel al lui Chamberlain).

Mai mult, un angajament de a apăra Polonia cu orice preț ar fi fost – la fel ca o invitație pentru Churchill de a se alătura cabinetului – înțeleasă de Hitler practic ca un angajament de luptă. Din acest motiv, Chamberlain nu ar fi putut emite un astfel de angajament fără a risca prăbușirea guvernului.

Căutând o acoperire politică și diplomatică, Chamberlain a încercat să obțină nu numai sprijinul francez, ci și pe cel sovietic, pentru

* Invocând presupuse abuzuri asupra cetățenilor de etnie poloneză, Varșovia a trimis guvernului de la Praga un ultimatum la ora 23:45, pe 30 septembrie 1938 – în seara de după trădarea Cehoslovaciei de către aliații occidentali la München – și a solicitat un răspuns până la ora 24:00. Nu a fost cel mai bun moment al Poloniei.

o declarație care să garanteze independența Poloniei. În ciuda reticenței sale față de Stalin, Chamberlain a aranjat o întâlnire cu Ivan Maiski, ambasadorul sovietic la Londra, în speranța că va obține sprijin din partea URSS. Precaut, Maiski i-a transmis lui Chamberlain că ar putea spune „din proprie inițiativă" că URSS „apreciază principiile" încorporate într-o declarație referitoare la Polonia, câtă vreme premierul nu ar fi declarat public că Maiski, Litvinov sau Stalin ar fi afirmat acest lucru. Dar chiar și această susținere calificată a garanțiilor oferite Poloniei de Chamberlain a fost anulată când Litvinov l-a informat pe ambasadorul britanic la Moscova, sir William Seeds, pe 1 aprilie 1939, că Maiski fusese „înțeles greșit" și că declarația lui Chamberlain privind Polonia nu era „deloc apreciată" de guvernul sovietic. Marea Britanie, i-a spus Litvinov lui Seeds, „poate să își urmeze [propria] politică: guvernul sovietic va sta deoparte". Ca și cum ar fi vrut să sublinieze distanțarea Moscovei față de puterile occidentale cu privire la Polonia, trei zile mai târziu agenția de știri sovietică TASS nega categoric o știre franceză potrivit căreia: „Uniunea Sovietică a început sau a promis să înceapă să furnizeze Poloniei, în caz de război, materiale de luptă și să refuze exportul de materii prime în Germania". Adevărul era că „Uniunea Sovietică nu a făcut nici o promisiune în acest sens și nu și-a asumat nici o astfel de obligație". Cam astfel stăteau lucrurile în privința presupusului angajament sovietic față de securitatea colectivă.[3]

Totuși, în ciuda propriei ostilități, adânc înrădăcinate, față de Polonia, din motive diplomatice Stalin nu a putut pur și simplu să renunțe total la aparențe. Pe 17 aprilie 1939 l-a autorizat pe Litvinov să discute despre posibilitatea unui pact de asistență mutuală cu Marea Britanie și Franța. Semnificativ însă, Litvinov l-a instruit pe Maiski „să lase inițiativa în seama britanicilor și a francezilor". Ca un semn al relei-credințe cu care privea puterile occidentale, în aceeași zi Stalin și-a autorizat ambasadorul la Berlin, A.F. Merekalov, să-i facă o vizită secretarului de stat din Ministerul de Externe al Germaniei, Ernst Freiherr von Weizsäcker, pentru a-l asigura că politica externă a lui Stalin nu era în nici un caz antigermană. Von Weizsäcker i-a declarat lui Merekalov că nu exista „nici un motiv pentru care [Rusia] nu ar trebui să aibă cu noi în relații normale. Iar din normale [relațiile noastre] ar putea deveni din ce în ce mai bune."[4]

Deși Neville Chamberlain a dat dovadă de multă naivitate în interpretarea adevăratelor intenții ale lui Hitler, merită remarcat aici că premierul britanic a avut perfectă dreptate în ceea ce privește lipsa totală de încredere în Stalin. Rusia sovietică, îi scria Chamberlain surorii sale pe 26 martie, era „atât urâtă, cât și respectată de multe dintre statele

mai mici, în special de Polonia, România și Finlanda". După ce rușii au dezaprobat declarația sa din 31 martie privind Polonia, premierul britanic a concluzionat, în mod justificat, că URSS nu avea „aceleași scopuri și obiective ca noi sau vreo simpatie față de democrație ca atare. Dar sovieticii se tem de Germania și de Japonia și ar fi încântați să-i vadă pe alții luptându-se cu ele."[5]

Nici guvernul francez, condus de Édouard Daladier și asaltat din toate părțile, nu a avut parte de un tratament mai bun din partea Moscovei. Atașatul militar al Franței în URSS, colonelul August Antoine Palasse, încerca de doi ani să cultive legături în Înaltul Comandament sovietic. Deși Franța era, teoretic, aliată cu URSS încă din 1935, lui Palasse nu i s-a permis nici măcar să asiste la manevrele Armatei Roșii. Când colonelul Palasse, nemulțumit de tratamentul la care era supus, a raportat situația la Paris, șeful rețelei de spionaj a lui Stalin, Lavrenti Beria, l-a plasat sub „supravegherea totală a NKVD", în iunie și iulie 1938, deoarece, pentru a furniza informații solicitate de la Paris în momentul izbucnirii crizei cehoslovace, el pusese prea multe întrebări despre pozițiile militare sovietice. Pe 13 aprilie 1939, în timp ce turul de forță în privința Poloniei se amplifica, Palasse a vizitat Ministerul sovietic al Apărării, pentru a solicita o audiență urgentă. A fost refuzat fără explicații. După ce a fost mustrat aspru de superiorii săi pentru că nu reușise să furnizeze informații decente despre Armata Roșie, Palasse a reamintit Înaltului Comandament francez, într-un raport plin de lamentări, depus pe 19 aprilie, că „mi-am preluat postul aici într-o atmosferă de teroare revoluționară, o teroare care nu a încetat nici astăzi și care face aproape imposibilă stabilirea de relații reale cu personalitățile militare sovietice". Palasse a adăugat pe un ton dur că „relațiile dintre țările noastre nu au fost, în general, de natură să faciliteze misiunea mea".[6]

Deși guvernul lui Stalin manifestase o atitudine ostilă față de francezi și britanici, pe tot parcursul iernii 1938–1939, primul semn al unei adevărate revoluții în politica externă sovietică a venit pe 27 aprilie 1939, când Litvinov și Maiski au fost chemați la Moscova pentru consultări. O scenă dramatică a fost jucată la Kremlin, când Litvinov a făcut obiectul unor reproșuri violente din partea lui Viaceslav M. Scriabin (pe numele de bolșevic Molotov, adică „ciocan"), președintele Consiliului Comisarilor Poporului. Ciocanul pentru „oțelul" lui Stalin în anii Marii Terori, Molotov a lucrat îndeaproape cu vojdul, întocmind listele de epurare și cotele de execuții: cei doi au cosemnat 3 167 de ordine de execuție într-o singură zi (12 noiembrie 1938). „Atmosfera", își amintea mai târziu Maiski, „era cât se poate de tensionată. Molotov a devenit violent,

ciocnindu-se neîncetat cu Litvinov şi acuzându-l pe acesta de toate păcatele capitale." Pe tot parcursul tiradei lui Molotov, Stalin „a tras din pipă", semnalându-i clar lui Maiski că Molotov, un vechi bolşevic, oportunist şi deloc sentimental în materie de politică externă, se afla acum în graţiile lui.[7]

În săptămâna următoare, ciocanul a căzut. În noaptea de 3 mai 1939, Ministerul de Externe sovietic de pe Kuznetki Most a fost înconjurat de trupe NKVD, în cursul unei lovituri brutale, în care Litvinov şi funcţionarii de rang înalt, împreună cu aproape toţi angajaţii evrei, au fost scoşi cu forţa din sediu. După cum îşi amintea mai târziu Molotov, Stalin îi ordonase „să cureţe Ministerul [de Externe] de evrei". Stalin nu numai că renunţa astfel la politica lui Litvinov de securitate colectivă antihitleristă, ci le întindea naziştilor o ramură de măslin antisemită, eliminându-i pe evrei din establishmentul politicii externe sovietice şi încredinţând frâiele ministerului unui rus, Molotov. Stalin îi făcea curte lui Hitler.[8]

Hitler a înţeles imediat mesajul. Pe 5 mai, şeful propagandei lui Hitler, Joseph Goebbels, a ordonat jurnaliştilor nazişti să-şi suspende „atacurile acide la adresa Uniunii Sovietice până la noi instrucţiuni". Adresându-se comandanţilor săi de armată pe 23 mai, Hitler a făcut aluzie la o posibilă înţelegere cu Stalin, dar a avertizat că „relaţiile economice cu Rusia vor fi posibile doar după ce relaţiile politice se vor fi îmbunătăţit". Ideală, în opinia lui Hitler, ar fi fost îmbunătăţirea relaţiilor politice cu URSS fără ca el să fie obligat să ofere nimic în schimb – de pildă, o denunţare a Pactului anti-Comintern încheiat cu Italia şi Japonia. Cu toate acestea, după cum îl informa ambasadorul german la Moscova, Schulenburg, pe secretarul de stat von Weizsäcker pe 22 mai, Molotov îl avertizase deja clar că simpla redeschidere a discuţiilor comerciale „nu este un gest politic suficient şi că se dorea o ofertă completă, de natură politică, din partea noastră".[9]

Stalin a avut grijă să nu pară prea nerăbdător. Venind în întâmpinarea lui Hitler, Molotov s-a declarat dispus să deschidă discuţii, atât timp cât acestea păreau a fi pur economice – şi, prin urmare, trebuiau desfăşurate de comisarul pentru comerţ al lui Stalin, vechiul bolşevic armean Anastas Mikoian –, şi nu politice, ceea ce ar fi constituit responsabilitatea sa. În acest fel, Molotov putea nega în mod plauzibil faptul că poartă discuţii personale cu Hitler şi îşi putea păstra flexibilitatea faţă de Marea Britanie şi Franţa. Departe de a primi cu braţele deschise cartoful fierbinte pe care Molotov i-l pasa, Mikoian a dovedit o atitudine rece faţă de germani, punând condiţii stricte înainte de deschiderea

negocierilor comerciale la nivel de stat. El l-a informat pe Stalin, pe 19 iunie 1939, că germanii încă nu îndepliniseră aceste condiții.[10]

Discuțiile germano-sovietice pe teme comerciale nu erau o simplă diversiune. În termeni economici, ambele țări aveau nevoie una de cealaltă, iar mizele erau mari. Demersul de înarmare al lui Stalin stimulase o cerere vorace de mașini-unelte și de know-how în inginerie, domenii în care companiile germane excelau. Eforturile de înarmare ale lui Hitler însuși crescuseră cererea germană de petrol, mangan, bumbac și cereale, toate acestea fiind produse din abundență de sovietici. Stocurile de cauciuc erau periculos de scăzute în Germania, fiind suficiente doar pentru două–trei luni în eventualitatea declanșării unui război. Deși Rusia nu producea cauciuc, avea acces facil la resursele asiatice, care s-ar fi putut dovedi esențiale în cazul unei blocade britanice asupra Germaniei. Situația era valabilă și în privința oțelului și a nichelului: dacă aprovizionarea cu minereu de fier din minele Gällivare din Suedia și combinatele de nichel Petsamo din Finlanda erau întrerupte peste Marea Baltică, producția germană în masă de panzere și de avioane militare ar fi devenit imposibilă. Nu-i de mirare că Oficiul german pentru Dezvoltare Economică concluziona că „lărgirea sferei noastre economice în cazul unei blocade poate fi realizată numai printr-o strânsă cooperare economică cu Rusia".[11]

Mikoian și Molotov se lăsau greu convinși. În culise însă, Stalin se îndrepta spre o autentică realiniere politică alături de Berlin. Molotov și-a instruit diplomații ca în cursul discuțiilor cu omologii germani să strecoare indicii potrivit cărora Stalin ar putea fi interesat, în cele din urmă, chiar și de schimburi teritoriale. Astfel, pe 15 iunie, Ghiorghi Astahov, însărcinatul cu afaceri sovietic la Berlin, a evocat posibilitatea împărțirii Poloniei, într-o convorbire particulară cu ambasadorul bulgar la Berlin, Parvan Draganov, cunoscut pentru relațiile sale deosebit de amicale cu germanii. În mai multe rânduri, în iunie, diplomații sovietici au testat opinia omologilor lor britanici și francezi cu privire la o eventuală invazie sovietică în cele trei state baltice – Estonia, Letonia și Lituania – în ideea că desfășurarea de trupe ale Armatei Roșii acolo ar fi putut contribui la descurajarea agresiunii hitleriste. Pe 2 iunie, Molotov a înmânat ambasadorilor Franței și Marii Britanii un draft de acord prin care sovieticii ar fi putut oferi asistență statelor europene mai mici, aflate sub „amenințarea agresiunii unei puteri europene". Pentru a-l descuraja pe Stalin, pe 7 iunie, Letonia și Estonia au semnat tratate de neagresiune cu Germania, alăturându-se astfel Lituaniei, care semnase deja un acord similar în martie. În trei ocazii separate, în iunie a acelui an, oficialii

sovietici de la ambasada din Berlin au abordat cu diplomații germani subiectul Basarabiei – zona din extremitatea estică a României învecinată cu Delta Dunării și care aparținuse cândva Rusiei țariste. Aluzia nu mai era deloc subtilă: Stalin era interesat de acapararea de noi teritorii.[12]

Totuși el nu se grăbea. Pe măsură ce trecea vara, devenea tot mai clar că ardoarea Germaniei față de încheierea unui acord era mult mai intensă decât cea a Uniunii Sovietice. Fiecare zi aducea o posibilă cioc-nire armată cu Polonia mai aproape de Hitler, iar vremea uscată de vară nu avea să dureze la nesfârșit (pentru Wehrmacht, data ideală de lansare a operațiunii ar fi fost 26 august). Planurile lui Hitler în privința războiului cu Polonia, împreună cu acuta sa vulnerabilitate economică, erau foarte bine cunoscute de Stalin, care avea o „cârtiță" plasată într-un post important la ambasada germană din Varșovia. Între timp, deși bătălia desfășurată la Halhîn-Gol ținuse forțele sovietice imobilizate toată vara, eșecul dramatic al Japoniei de a realiza străpungerea frontului lui Jukov, pe 23 iulie, ușurase presiunea strategică sub care se afla Moscova. Cu cât tabloul diplomatic european era neclar pentru mai mult timp, cu atât mai mult Stalin se bucura de un avantaj mai mare în fața lui Hitler.[13]

Încurajat de rezistența lui Jukov în Manciuria, Stalin a autorizat o tentativă de apropiere față de germani, la Berlin. Pe 26 iulie, Astahov, însărcinatul cu afaceri sovietic, s-a întâlnit cu consilierul de legație și expertul economic german Karl Schnurre la un restaurant din Berlin. Astahov a devenit tot mai animat în timp ce aborda politica ofensivă a Germaniei „în statele baltice, Finlanda și România", care „dădea guvernului sovietic sentimentul că se află sub amenințare". Așa cum raporta mai târziu Schnurre, rusul a manifestat „un interes deosebit față de chestiunea românească". Astahov a întrebat, de asemenea, dacă Germania avea planuri în privința părților „galițiene și ucrainene" din Polonia. Schnurre l-a asigurat pe Astahov că Germania „nu urmărea în chestiunea ucraineană nici o politică menită să amenințe interesele sovietice". Schnurre a propus un plan în trei etape: un nou tratat comercial, urmat de „un tratat de normalizare și de îmbunătățire a relațiilor politice", iar apoi de un tratat de alianță de tip Rapallo. Astahov a promis „să raporteze acest lucru la Moscova".[14]

Germanii au interpretat remarcile lui Astahov ca pe o invitație. Cum Stalin se aștepta să primească o delegație franco-britanică în august, ceasul ticăia. Miza era suficient de mare pentru ca loialul ministru de externe nazist al lui Hitler, fostul vânzător de șampanie Joachim von Ribbentrop, să intervină pentru a grăbi lucrurile. Dacă Stalin negocia cu Hitler cu bună-credință, i-a spus Ribbentrop lui Astahov la cina

pe care a luat-o în compania acestuia în seara de 2 august, „nu există nici o problemă de la Marea Baltică și până la Marea Neagră care să nu poată fi rezolvată între noi". Spre deosebire de puterile democratice, s-a lăudat Ribbentrop, Germania nazistă „nu trebuia să țină cont de opinia publică ezitantă" și putea rezolva afacerile externe „pe baze solide". În acest spirit, Ribbentrop l-a asigurat pe diplomatul rus că „este loc pentru fiecare dintre noi la Marea Baltică". De asemenea, Ribbentrop „a lăsat să se întrevadă o aluzie discretă la încheierea unui acord cu Rusia în privința destinului Poloniei". Următoarea mutare îi revenea lui Stalin.[15]

Într-un semn de convergență de gândire între Berlin și Moscova, Molotov l-a sunat pe ambasadorul Schulenburg a doua zi, chiar înainte ca Schulenburg să afle de întâlnirea lui Ribbentrop cu Astahov din capitala Germaniei. Schulenburg, un diplomat de carieră, a fost mai puțin direct decât Ribbentrop, promițând pur și simplu că interesele sovietice în Polonia vor fi respectate, alături de „integritatea" statelor baltice. De data aceasta, a fost rândul lui Molotov să fie tranșant. „Când am menționat statele baltice", avea să-i raporteze Schulenburg lui Ribbentrop, „Molotov a fost interesat să afle ce înțelegem noi prin această sintagmă și dacă Lituania este unul dintre aceste state." Molotov și Ribbentrop puneau deja la cale o împărțire a Europei de Est.[16]

Dar nici acum Stalin nu s-a grăbit. În condițiile în care devenise deja clar că germanii erau disperați să ajungă la o înțelegere, rușii puteau folosi Parisul și Londra pentru a exercita presiuni asupra Berlinului. Deși zvonurile făceau turul ambasadelor de la Moscova, dovezile pe care le avem astăzi la dispoziție sugerează că guvernele Chamberlain și Daladier nu aveau habar cât de aproape erau cei doi dictatori de a ajunge la o înțelegere. În cazul în care ele ar fi știut, cu siguranță ar fi dat dovadă de mai multă rapiditate în trimiterea unei misiuni diplomatice comune în Rusia, condusă de amiralul britanic Reginald Drax și de generalul francez Joseph Doumenc. Important, Drax și Doumenc nu au zburat la Moscova cu avionul, ci au călătorit în schimb la bordul unui vapor vechi, numit *City of Exeter*, care a avut nevoie de șase zile pentru a ajunge în Rusia.[17]

Pentru că misiunea Aliaților nu era mânată de grabă și avea un grad relativ scăzut de importanță, aceasta este de obicei respinsă de istorici ca fiind lipsită de seriozitate, amatorismul ei confirmând opinia disprețuitoare a lui Stalin despre puterile occidentale și oferindu-i acestuia motive strategice (chiar dacă profund amorale) de a negocia cu Hitler. Dar acest lucru nu este neapărat corect față de Aliați și cu siguranță nu e corect față de francezi, care au luat misiunea mai în serios decât au făcut-o

britanicii. Spre deosebire de omologul său britanic Drax, Doumenc a primit autoritatea legală deplină din partea guvernului francez de a negocia cu Moscova un acord militar cu caracter obligatoriu. Înainte de a pleca în Rusia, pe 5 august, Doumenc a participat la o şedinţă de informare cu premierul Daladier, cu ministrul de externe Georges-Étienne Bonnet şi cu şeful Statului-Major General, generalul Maurice Gamelin. În cazul izbucnirii unui război cu Germania din cauza Poloniei, l-a informat Gamelin pe Doumenc, Franţa avea nevoie ca URSS „să nu întreprindă nimic împotriva Poloniei [sau] a României... ci mai degrabă să le ajute pe acestea, aliaţii noştri, sau mai degrabă viitorii noştri aliaţi, dacă vor solicita [acest ajutor] – adică prin oferirea de sprijin aerian, combustibil şi sprijin logistic". Cu alte cuvinte, Franţa dorea ca Stalin să ajute vecinii Rusiei, în loc să-i invadeze. Faptul că el a simţit nevoia să sublinieze acest aspect sugerează că Gamelin bănuia că Stalin era mult mai înclinat să exploateze un conflict, invadând Polonia şi România, decât să ajute aceste ţări.[18]

Aceste suspiciuni au fost în mod brutal confirmate când Doumenc şi Drax au sosit la Moscova, pe 12 august, iar Stalin şi Molotov au refuzat chiar să-i primească. Sarcina a fost lăsată în schimb în seama comisarului pentru apărare al lui Stalin, mareşalul Kliment Voroşilov, un politician mediocru, care semnase personal 185 de liste de execuţii în timpul Marii Terori. Voroşilov a abordat discuţiile cu rea-credinţă, dar cu bună dispoziţie. Abandonând orice pretenţie privind securitatea colectivă, Voroşilov a cerut, în repetate rânduri, permisiunea de a trimite trupe sovietice în nordul şi sudul Poloniei şi în România, dacă francezii şi britanicii declarau război Germaniei în cazul care Hitler invada Polonia – practic, el voia ca sovieticii să-şi invadeze vecinii de la vest. Doumenc a încercat o subtilitate diplomatică, prezicând că Polonia şi România, dacă ar fi fost invadate de Germania, „ar accepta cu uşurinţă să le veniţi în ajutor". La aceste cuvinte, Voroşilov a replicat, batjocoritor, că „nu este deloc clar că [Polonia şi România] vor consimţi asta". Când Drax a recunoscut că Stalin ar avea, într-adevăr, nevoie de permisiunea polonezilor înainte de a pătrunde în Polonia, Voroşilov a spus că îi „pare foarte rău să afle că delegaţiile militare ale Marii Britanii şi Franţei nu au pus ele însele aceste întrebări şi nu ne-au dat un răspuns definitiv". Pentru Doumenc a fost suficient: el a trimis un emisar la Varşovia pe 17 august, pentru a întreba dacă polonezii îi vor permite lui Stalin să intre în Polonia în cazul în care ţara ar fi fost atacată de Germania (răspunsul a fost negativ). Faptul nefericit, îi raporta Doumenc lui Gamelin, era însă că Stalin nu voia „să ia în considerare nici un acord militar" până când

trupele sovietice nu primeau permisiunea „să intre pe teritoriul polonez şi pe cel românesc".[19]

Exploatând disperarea oaspeţilor săi, Voroşilov a încercat să scoată de la ei informaţii despre dispozitivele militare ale Aliaţilor. Drax şi Doumenc i-au oferit mareşalului rus o hartă detaliată a Liniei Maginot din Franţa şi programul de mobilizare al dezamăgitoarei Forţe Expediţionare Britanice în Europa. Când Doumenc a cerut, pe 14 august, informaţii reciproce despre dispozitivele militare sovietice, Voroşilov a refuzat, spunându-le că acceptă doar în cazul în care îi vor spune dacă Stalin „ar primi avizul de a trimite trupe prin Coridorul Vilenski" – fâşia diagonală a districtului Vilna (Vilnius), din nord-estul Poloniei, dar revendicată de Lituania – „şi prin Galiţia [în sudul Poloniei] şi în România". În lipsa unor astfel de garanţii, discuţia ar fi rămas „fără importanţă imediată", neoferindu-i nici un motiv lui Voroşilov să furnizeze voluntar informaţii militare sensibile.[20]

Atât de neinteresaţi erau ruşii de ceea ce ofereau Drax şi Doumenc, încât chiar pe 14 august, în a doua zi de discuţii cu britanicii şi francezii, Molotov a emis instrucţiuni către diplomaţii sovietici să deschidă discuţii cu germanii nu doar cu privire la „negocierile economice în curs", ci şi la „chestiunea poloneză". Semnificativ este faptul că el a insistat ca aceste discuţii să aibă loc la Moscova.[21]

Propunerea lui Molotov de a deschide discuţii politice relevă că Stalin era la fel de interesat de o înţelegere ca şi Hitler, chiar dacă acesta din urmă era mai presat de timp, din cauza calendarului său militar. Pe 15 august, la ora 20:00, ambasadorul Schulenburg l-a sunat pe Molotov. Instrucţiunile primite de la Berlin erau directe şi cuprinzătoare. Pe lângă ce le spusese anterior Ribbentrop ruşilor, în legătură cu disponibilitatea germană de a rezolva problemele referitoare la „Marea Baltică, zona baltică, Polonia", Ribbentrop a adăugat o aluzie la un posibil acord privind România (sub titlul „Chestiuni sud-estice etc.") şi a cerut ca Molotov să solicite „o audienţă la Stalin" pentru ministrul german de externe. Molotov a fost de acord cu propunerile, dar a adăugat şi el o solicitare importantă. Conştient de influenţa pe care Germania putea să o exercite asupra Japoniei, ale cărei forţe tocmai se luptau cu armata lui Jukov la Halhîn-Gol, Molotov a întrebat „cum i se pare lui Ribbentrop ideea ca URSS să încheie un pact de neagresiune [cu Japonia]? Simpatiza oare guvernul german cu o asemenea idee?" Schulenburg i-a raportat textual aceste remarci lui Ribbentrop, la Berlin.[22]

Hitler a fost încântat. Pe 16 august, Ribbentrop i-a trimis un mesaj lui Schulenburg, afirmând că „Germania este pregătită să încheie un pact

de neagresiune cu Uniunea Sovietică și, dacă guvernul sovietic dorește acest lucru, unul care să fie irevocabil pentru o perioadă de 25 de ani". Ribbentrop a promis să rezolve chestiunea baltică, dându-i satisfacție lui Stalin și să „își exercite influența pentru o îmbunătățire... a relațiilor ruso-japoneze". Era gata să „vină cu avionul la Moscova oricând după vineri, 18 august, pentru a trata pe baza împuternicirii depline date de Führer în privința întregului complex de chestiuni germano-ruse și, dacă se va ivi ocazia, să semneze tratatele corespunzătoare".[23]

Stalin avea nevoie doar de cuvântul lui Hitler pentru a merge mai departe. După ce, pe 18 august, a primit un proiect preliminar din partea germanilor cu privire la un pact de neagresiune pe o durată de 25 de ani, Molotov a pregătit, pe 19 august, un contraproiect care – ca un semnal al neliniștii strategice a lui Stalin – scurta durata pactului propus la doar cinci ani. Făcând aluzie la posibile proiecte sovietice în privința țărilor vecine, Molotov a adăugat o clauză care stipula că Germania și URSS trebuie să se abțină de la sprijinirea oricărei „terțe țări" presate să intre în ostilități cu oricare dintre cele două puteri. Molotov încheia contraproiectul său stipulând că acordul de neagresiune trebuia să fie condiționat de semnarea unui „protocol special... care să acopere punctele de care Înaltele Părți Contractante sunt interesate în domeniul politicii externe".[24]

În proiectul redactat pe 19 august de Molotov se află și un indiciu esențial pentru gândirea lui Stalin. În timp ce Hitler, care avea la orizont un război cu Polonia, dorea un pact de neagresiune cât mai simplu și mai cuprinzător cu putință, Stalin ar fi vrut să-și păstreze deschise opțiunile de politică externă, prin scurtarea duratei pactului (una de cinci ori mai mică!), cerând în același timp un preț mare încă de la început. Departe de a dori să prevină un război european între Germania și puterile occidentale, Stalin urmărea mai degrabă să se asigure că acesta va izbucni. Potrivit unei transcrieri controversate a remarcilor lui Stalin din această zi, publicată pentru prima dată în traducere în 1939 și descoperită ulterior în arhivele rusești, vojdul i-a spus lui Molotov că, dacă va încheia o înțelegere cu Anglia și Franța, „Germania va da înapoi și va căuta un *modus vivendi* cu puterile occidentale". În schimb, dacă Molotov „accepta propunerea Germaniei și încheia un pact de neagresiune cu ea", Stalin prezicea că Germania „va ataca cu siguranță Polonia, iar intervenția Angliei și a Franței va fi atunci inevitabilă". Din perspectiva comunistă, acest ultim scenariu – un război sângeros în care blocurile de putere capitaliste vor căuta să se distrugă reciproc – era mult mai bun decât pacea. Era, a explicat Stalin, „în interesul URSS, Țara

Oamenilor Muncii, ca între Reichul german și blocul capitalist anglo-francez să izbucnească un război". Singurul pericol era ca unul dintre blocurile antagoniste să fie învins prea repede, înainte ca disputa să fi provocat suficiente pierderi de ambele părți. „Trebuie făcut totul", continua Stalin, „pentru ca [războiul] să se prelungească, în scopul slăbirii ambelor părți, cât mai mult cu putință." Considerând puterile capitaliste occidentale, conduse de Marea Britanie, ca fiind tabăra cea mai puternică, Stalin susținea că pentru moment „sarcina" politicii externe sovietice „constă în a ajuta Germania" – adică în a semna un pact de neagresiune cu Berlinul. Cum conflictul cu japonezii, din Extremul Orient, nu era încă soluționat, URSS trebuia să caute să rămână cât mai mult timp posibil în afara războiului european, „putând spera, în același timp, la intrarea noastră în război la momentul oportun".[25*]

După ce Molotov i-a dat undă verde lui Ribbentrop să vină la Moscova, tot ce mai rămăsese de pus la punct era momentul semnării înțelegerilor. În conformitate cu formula propusă de Molotov, a fost semnat mai întâi, duminică, 20 august, la ora 2:00, un acord economic germano-sovietic conform căruia sovieticii urmau să-i furnizeze lui Hitler în următorii doi ani materii prime în valoare de cel puțin 240 de milioane de mărci germane (în principal petrol, bumbac, mangan și cauciuc), în schimbul unei sume echivalente în produse manufacturate germane și în transfer de tehnologie. Această sumă era o simplă bază de referință: obiectivul era de a accelera comerțul bilateral până la un miliard de mărci germane pe an. Duminică după-amiază, Hitler a cerut ca Ribbentrop să fie primit la Moscova în săptămâna care urma, fie marți, fie miercuri. Într-o telegramă adresată „cancelarului Reichului german" și trimisă luni seara, Stalin saluta „consimțământul guvernului german pentru încheierea unui pact de neagresiune" și se arăta de acord să-l primească pe Ribbentrop miercuri, 23 august.[26]

Scena petrecută în acea zi pe aerodromul Hodinka din Moscova a fost șocantă. De-a lungul pistei, svasticile fluturau alături de omniprezentele flamuri cu secera și ciocanul ale Uniunii Sovietice. Svasticile fuseseră rechiziționate, după cum notează Roger Moorhouse în cartea sa, *Alianța*

* După ce o versiune a comentariilor lui Stalin din 19 august a fost publicată de agenția franceză de știri Havas, în decembrie 1939, Stalin a denunțat textul ca fiind un fals, dezmințire acceptată de aproape toți istoricii. Dar istoricii ruși au scos la iveală o transcriere practic identică, după ce arhivele sovietice au fost deschise, în 1991. Desigur, această versiune s-ar putea să nu fie mai autentică decât stenograma Havas. Totuși, ideile exprimate coincid în mod straniu cu declarațiile lui Stalin privind politica externă sovietică, făcute încă din 1925, dar și după aceea.

diavolilor, de la „studiourile de film locale, unde fuseseră folosite recent pentru filme de propagandă antinazistă". Nu mai puțin strident a fost acompaniamentul muzical, cu o fanfară militară sovietică care l-a întâmpinat pe Ribbentrop cu „Deutschland über alles", înainte de a trece la „Internaționala" socialistă. Mai sumbre au fost strângerile de mână ale membrilor serviciilor secrete. După cum observa un diplomat german: „Priviți cum ofițerii din Gestapo le strâng mâna omologilor lor, ofițerii din NKVD, și cum își zâmbesc unii altora. Este evident că sunt încântați că, în sfârșit, pot colabora. Dar aveți grijă! Acest lucru va fi dezastruos, mai ales când vor începe să facă schimb de dosare."[27]

Rușii nu au precupețit nici bani și nici eforturi pentru a-i oferi o primire fastuoasă lui Ribbentrop. Cea mai mare onoare a fost prezența lui Stalin, care nu primea aproape niciodată vizitatori străini. Într-un contrast revelator cu spectacolul modest organizat pentru trimișii britanici și francezi, care încă erau lăsați să aștepte*, discuțiile sovieto-germane au început imediat după sosirea delegației de la Berlin, la cel mai înalt nivel, Stalin și Molotov primindu-i pe Schulenburg și pe Ribbentrop. Hitler, instalat lângă telefon la Berchtesgaden și plănuind să atace Polonia în doar câteva zile, avea nevoie de o înțelegere cât mai curând posibil. Stalin, știind că avantajul era de partea lui, era înclinat să-i acorde lui Hitler această înțelegere – dar cu un preț.[28]

Băutura a curs în valuri, în timp ce cei patru bărbați au pus la punct detaliile pactului lor. Molotov a băut în sănătatea lui Ribbentrop, Ribbentrop a ridicat paharul în cinstea lui Stalin, iar Stalin a propus un toast pentru Hitler, asigurându-și oaspeții că „știu cât de mult îl iubește poporul german pe Führerul său". Făcând o paranteză cu înțeles, Molotov a trasat evoluția diplomatică de la acel moment până la discursul lui Stalin despre „castane", ținut la Congresul al XVIII-lea al partidului, din martie – un discurs care, își dădea el seama acum, fusese „bine înțeles în Germania". Toți cei prezenți au râs din toată inima la gluma cinică a lui Stalin, care a declarat că Pactul anti-Comintern „speriase în special protipendada londoneză și pe micii negustori britanici". Ribbentrop a intervenit, adăugând că „Stalin se va alătura și el Pactului anti-Comintern". În privința încheierii unui pact de neagresiune, singurul dezacord a vizat durata acestuia, Ribbentrop dorind un număr simbolic, cum ar fi 100 de ani, iar Stalin reducându-l la ceva mai plauzibil, zece ani.[29]

* Ultima rundă de negocieri între Drax, Doumenc și Voroșilov s-a încheiat la miezul nopții, marți, 22 august. Fiindcă în acea dimineață Ribbentrop se afla deja în drum spre Moscova, Stalin i-a ordonat lui Voroșilov să le transmită oaspeților francezi și britanici că el plecase la „vânătoare de rațe".

În ceea ce privește soarta Poloniei și a Europei de Est, au existat surprinzător de puține divergențe. Molotov și Stalin nu au ridicat nici o obiecție când Ribbentrop i-a informat, pe un ton amenințător, că „poporul german nu va mai tolera provocările poloneze". Tot ce doreau rușii era partea lor echitabilă de teritoriu „în eventualitatea unei rearanjări teritoriale și politice a zonelor aparținând statului polonez", cu linia de demarcație „delimitată aproximativ de cursul râurilor Narew, Vistula și San". Departe de a fi doar o mică fâșie din Polonia, zona sovietică era mai mare decât cea germană (deși ponderea populației era mai mică). Zona baltică a fost împărțită, prin „protocoalele secrete" ale pactului, în „sfere de influență". Ca un semn al avantajului lui Stalin, sfera sovietică includea toată Finlanda, Estonia și Letonia; sfera germană conținea doar Lituania. Stalin și Molotov au declarat că URSS avea „interese" în Basarabia. „Führerul acceptă", a declarat Ribbentrop, „că partea estică a Poloniei și Basarabia, precum și Finlanda, Estonia și Letonia, până la râul Dvina, se află sub incidența sferei de influență sovietice." Au existat unele discuții în contradictoriu cu privire la granița sovieto-germană de la Marea Baltică; Stalin a insistat că are nevoie de Libau (Liepāja) și de Windau (Ventspils). Hitler și-a dat acordul prin telefon, de la Berchtesgaden. Singurul dezacord a apărut când Ribbentrop a propus o exprimare mai flamboaiantă a prieteniei nazisto-sovietice. „Nu credeți totuși că ar trebui să ținem cont ceva mai mult de opinia publică din țările noastre?", a întrebat Stalin, amintindu-i lui Ribbentrop că „ani la rând ne-am turnat reciproc găleți de rahat în cap".[30]

În acest fel, destinele a milioane de oameni, de la Oceanul Arctic până la Delta Dunării, au fost tranșate de patru bărbați cherchelițți, la Kremlin. Rareori un pact de neagresiune a fost atât de transparent în promovarea agresiunii armate. Evident, protocoalele teritoriale ale Pactului de la Moscova, semnat de Molotov și Ribbentrop pe 23 august 1939, au rămas secrete. Dar clauzele pactului de neagresiune au fost publicate cu mândrie în *Pravda*, chiar în dimineața zilei următoare, și trâmbițate cu voce tare la Berlin, sugerând că Polonia se afla într-o gravă primejdie – chiar dacă era amenințată doar de un atac german; ideea că Stalin ar fi putut, de asemenea, invada țara, aproape că nu era bănuită nicăieri – cu atât mai puțin la Varșovia.* În timp ce Hitler avea să țină Marea Britanie și Franța ocupate, după ce aceste state declarau război Germaniei și viceversa, URSS își putea extinde granițele spre vest,

* Ministrul de externe polonez, Josef Beck, chiar a înaintat o petiție guvernului sovietic, solicitând ajutor după invazia germană din 1 septembrie.

cu un risc minim de intervenție externă, în timp ce se bucura de o imensă influență economică asupra germanilor. Nu-i de mirare că Stalin îi spunea lui Jukov că „l-a jucat pe degete cum a vrut pe Hitler".[31]

Era adevărat că prețul loviturii strategice a lui Stalin fusese un acord urât cu Hitler, acord pe care Molotov a primit ordin să-l justifice. Într-un discurs ținut în fața Sovietului Suprem pe 31 august 1939, în care stabilea noile direcții ale Cominternului, Molotov a pus vina pentru războiul european pe cale să izbucnească în seama britanicilor, care încercaseră – dar din fericire eșuaseră – „să implice Germania și Rusia sovietică în război, pentru a ucide doi iepuri dintr-o lovitură". În schimb, sovieticii întorseseră situația împotriva puterilor imperialiste occidentale printr-un „pașnic" pact de neagresiune. Molotov i-a instruit pe comuniștii din întreaga lume să spună că oricine critica acest pact era un „provocator, un instigator la război și încerca să provoace o baie de sânge la nivel mondial".[32]

În ciuda gradului de dificultate implicat de o astfel de disimulare, beneficiile Pactului de la Moscova pentru cauza comunistă au fost evidente. Curând, lumea capitalistă avea să fie implicată într-un război teribil, iar URSS putea să-și extindă teritoriul în mod substanțial spre vest, în fața unor dușmani aparent neputincioși. Tot ce trebuia să facă Stalin era să se asigure că nici Germania, nici adversarii săi nu-și asigură un avantaj decisiv. Odată ce ambele tabere se vor fi epuizat într-o luptă pe viață și pe moarte, armatele comuniste aveau cale liberă și puteau să mărșăluiască și să cucerească lumea capitalistă.

6

PACTUL GANGSTERILOR

Partea I: Polonia

Oricât de bine tăinuite erau clauzele teritoriale ale Pactului Ribbentrop-Molotov, semnat la Moscova, în Occident nu au existat prea multe îndoieli cu privire la motivele pentru care Hitler fusese de acord cu acesta. Prin eliminarea ameninţării venite dinspre est, pactul îi permitea lui Hitler să se gândească într-o relativă linişte la o invazie în Polonia. Bineînţeles, exista încă un risc serios ca Marea Britanie şi Franţa să declare război Germaniei naziste, ca reacţie la o astfel de invazie. Pe termen scurt însă, acesta era un pericol mult mai mic pentru Wehrmachtul german decât ar fi fost o intervenţie armată sovietică. Deoarece nici Marea Britanie, nici Franţa nu aveau graniţă comună cu Polonia, le-ar fi fost foarte greu să ajute această ţară, cu excepţia unui asalt francez asupra frontierei vestice a Germaniei sau a unei blocade britanice a Mării Baltice – dar nici una dintre aceste măsuri nu ar fi încetinit prea mult o maşinărie de război germană capabilă, din cauza geografiei nefavorabile a Poloniei, să invadeze pe mai multe direcţii simultan. Şeful Marelui Stat-Major francez, generalul Maurice Gamelin, a promis guvernului polonez că avea să trimită „grosul armatei franceze" peste Linia Maginot în termen de 15 zile, dacă Hitler invada Polonia, dar existau motive întemeiate de îndoială că un asemenea lucru se va întâmpla. Existau puţine semne de pregătire de război, cu atât mai puţin de entuziasm, la Paris, unde pulsul politic a fost cel mai bine surprins de celebra întrebare de pe coperta revistei *L'oeuvre* din 4 mai 1939: erau francezii cu adevărat pregătiţi să „moară pentru Danzig"?[1]

Şi nu era clar nici dacă Marea Britanie va intra în război în favoarea Poloniei. Deşi guvernul lui Chamberlain a reacţionat la vestea Pactului de la Moscova prin semnarea, pe 25 august 1939, a unui tratat de asistenţă reciprocă cu Polonia, valabil pe cinci ani, clauzele acestui document referitoare la cooperarea militară erau interpretabile, aşa cum aveau să descopere polonezii în curând. Marea Britanie nu promitea să intre în război, ci mai degrabă „[să] ofere imediat părţii contractante angajate în ostilităţi [adică Polonia] tot sprijinul şi asistenţa de care dispune". În practică, acest lucru ar fi putut însemna orice, de la o invazie la scară largă asupra

țării care ataca Polonia până la trimiterea de ajutor militar sau acordarea unor împrumuturi de război. Chiar și aceste opțiuni mai puțin utile nu erau însă bătute în cuie, având în vedere reacția slabă a Marii Britanii la cererile polonezilor pentru armament, după presupusele garanții acordate de Chamberlain pe 31 martie.* Tratatul de asistență mutuală nu specifica nici ce țară se aștepta Marea Britanie să invadeze Polonia. Așa cum era formulat, tratatul se putea aplica Uniunii Sovietice în aceeași măsură ca și Germaniei naziste.[2]

Cu toate acestea, noua deschidere arătată de Marea Britanie față de Polonia a fost suficientă spre a-l pune pe gânduri pe Hitler. În măsura în care acordul său cu Stalin elimina pericolul imediat al unui război pe două fronturi de genul celui cu care Germania se confruntase în 1914, Pactul de la Moscova a fost o lovitură de stat. Dar pactul, așa cum avea să descopere Hitler acum, deși răspundea clar la multe întrebări, lăsa altele cu răspuns incert. El prevedea că fiecare parte trebuia să refuze să „acorde sprijin" sau să „participe la orice alianță" de puteri care să lupte împotriva celeilalte părți. Din punct de vedere diplomatic, tot ce făcuseră, de fapt, Molotov și Stalin fusese să declare neutralitatea URSS în războiul care, sperau ei, avea să izbucnească acum între Germania, Polonia și puterile occidentale. Dar un astfel de conflict nu era genul de război pe care și-l dorea Hitler, deși era evident de preferat unuia în care Germania ar fi trebuit să înfrunte aceste puteri occidentale, Polonia și Uniunea Sovietică. Dacă Marea Britanie și Franța, deloc impresionate de lovitura diplomatică dată de Hitler la Moscova, alegeau să pornească oricum la război împotriva lui din cauza Poloniei, atunci tot ce reușise cu adevărat Ribbentrop fusese să scoată o singură țară – Uniunea Sovietică – din coaliția îndreptată împotriva Germaniei. În presupusul parteneriat dintre Berlin și Moscova, Hitler își asuma toate riscurile, în timp ce Stalin putea, pur și simplu, să stea deoparte și să aștepte ca puterile capitaliste să se atace reciproc.[3]

Nu este de mirare că Hitler a ezitat în ultimele zile ale lui august 1939, amânând data stabilită inițial pentru invadarea Poloniei (26 august)

* Cu prilejul unei vizite la Varșovia, în iulie 1939, generalul Edmund Ironside, șef al Marelui Stat-Major Imperial, și-a exprimat regretul că Marea Britanie, implicată la maximum în îndeplinirea obligațiilor față de Franța și de imperiu, nu ar fi putut contribui nici măcar cu o escadrilă a Forțelor Aeriene Regale la apărarea Poloniei, deși spera să trimită bombardiere și „un contingent modest de avioane de vânătoare Hurricane" odată ce era adoptat un împrumut de război. Negocierile privind condițiile de acordare a acestui împrumut s-au împotmolit însă ulterior, fără să se fi ajuns nicăieri în momentul începerii războiului. Nu a fost ultima dată când Marea Britanie avea să dezamăgească Polonia.

și deschizând canale diplomatice secrete cu Londra prin intermediul unui om de afaceri suedez prieten cu premierul prusac Hermann Göring, cunoscut de britanici ca „domnul G". Potrivit domnului G, ce își dorea Hitler după ce aflase despre acordul polono-britanic din 25 august era o înțelegere de compromis prin care Reichului german să i se atribuie atât Danzig (Gdansk), cât și Coridorul Polonez, în timp ce Varșovia urma să fie recompensată cu un nou coridor polonez spre Gdynia, un oraș portuar aflat la nord-vest de Danzig (Gdansk) și având mai mulți etnici polonezi. Deși nu voia să accepte astfel de termeni și, pe bună dreptate, s-a arătat circumspect față de motivele lui Hitler, Chamberlain a fost de acord, pe 27 august, să-l trimită pe domnul G înapoi la Berlin pentru a afla mai multe despre părerea germanilor referitoare la desfășura unor negocieri mai directe. Dacă Hitler accepta o „garanție internațională" pentru a contrabalansa și pretențiile poloneze (de exemplu, Danzig/Gdansk cedat Germaniei, cu garantarea drepturilor polonezilor și păstrarea Coridorului Polonez de către guvernul de la Varșovia, cu drept de trecere pentru germani), iar perspectivele unui compromis diplomatic păreau favorabile, atunci Göring putea fi invitat să „vină la Londra pentru a se ocupa de stadiile finale".[4]

În următoarele trei zile, o serie de propuneri diplomatice de mare importanță au fost schimbate între Berlin, Varșovia și capitalele occidentale. Chiar și președintele american Roosevelt s-a implicat când a informat cabinetul britanic, cu sediul la Whitehall, pe 28 august, că Polonia căzuse de acord să poarte discuții directe cu Germania – o informație contrazisă imediat de Hitler. Rezultatul acestor sondări a fost o telegramă de la Berlin, descifrată de Ministerul britanic de Externe pe 30 august, care spunea (după cum interpretase ministrul de externe Halifax mesajul) că „Hitler a acceptat să poarte o discuție cu guvernul polonez, dar a declarat că discuția trebuie să înceapă imediat la Berlin... El a acceptat propunerea noastră în ceea ce privește o garanție internațională [a unui Danzig/Gdansk germanizat și a dreptului de tranzit pentru germani prin Coridorul Polonez], dar *sub rezerva unui acord din partea URSS.*" În afară de noutatea reprezentată de apelul lui Hitler la Stalin și de solicitarea rău prevestitoare ca un emisar polonez să fie trimis la Berlin pentru a fi pus în fața faptului împlinit – genul de manevră cinică care precedase acțiunile germane împotriva Austriei și Cehoslovaciei –, impresia pe care Hitler i-o lăsase, prin mesajul său, lui Halifax era aceea a „unui om care încerca să iasă dintr-o situație dificilă". Și Chamberlain a respins sugestiile potrivit cărora războiul ar fi iminent și nu a acceptat o propunere lansată în Camera Comunelor de a evacua copiii din

Londra (măsură de precauție deja luată la Paris). Chamberlain a asigurat cabinetul, cu un mesaj, în mod straniu lipsit de preocupare față de soarta Poloniei, susținând că „nu există nici un motiv să credem că domnul Hitler va începe operațiunile împotriva noastră, ci va aștepta ca noi să-l atacăm".[5]

Între timp, domnul G raporta, în după-amiaza de 30 august, că, deși Hitler insistase să recupereze „toate teritoriile poloneze aflate între granițele Germaniei de dinainte de război", Göring încercase să-l convingă să se mulțumească doar cu Danzig (Gdansk) și cu Coridorul Polonez. Desigur, această variantă era totuși mai mult decât erau dispuși să accepte liderii polonezi – susținuți de noul pact din 25 august și de convingerea lor, de înțeles, dar eronată, că Marea Britanie și Franța îi vor sprijini printr-o acțiune militară autentică împotriva Germaniei. Abordarea de bună-credință a Marii Britanii față de rugămințile lui Hitler l-a împiedicat pe acesta, pentru moment, să acționeze. „Dacă nu ar fi existat răspunsul nostru", le-a spus domnul G lui Halifax și lui Chamberlain, „războiul ar fi izbucnit marți dimineața [29 august]".[6]

Având în vedere planurile bine cunoscute ale lui Hitler de a invada Polonia, astfel de mașinațiuni diplomatice de ultim moment sunt adesea respinse ca fiind irelevante. Conform acestui punct de vedere, tot ce ar fi putut ele face cu adevărat ar fi fost să amâne înfruntarea dintre Germania și Polonia cu câteva zile. În ultima săptămână a lui august 1939, Wehrmachtul era complet mobilizat și în stare de alertă. Mobilizarea generală poloneză fusese declarată pe 28 august, anulată a doua zi și apoi reluată, în mod confuz, pe 30 august. Zilnic aveau loc ciocniri la frontiera germano-poloneză. În pofida fanfaronadei lui Hitler, intimidările nu au venit doar din partea germanilor. Guvernul polonez, presa, posturile de radio și diplomații polonezi lansau vorbe mari despre lovirea Wehrmachtului, bazându-se pe încrederea conferită de faptul că, în definitiv, Polonia învinsese Uniunea Sovietică cu doar 19 ani înainte. Pe 31 august, ambasadorul Poloniei la Berlin, Josef Lipski, raporta la Varșovia că, dacă începea războiul, „vor izbucni revolte în Germania, iar trupele poloneze vor putea mărșălui cu succes spre Berlin".[7]

Trebuie să ne amintim că nici un război nu este inevitabil. Este semnificativ faptul că Hitler a dat dovadă de reticență în ultimele zile ale lui august 1939, simțind că implică Germania într-un conflict mai mare decât cel la care se așteptase. Deși era dispus să își asume riscul ca britanicii și francezii să intervină în sprijinul Poloniei, Hitler nu-și dorea această intervenție. Așa cum le spusese generalilor săi încă din 23 mai, în cazul unui război cu Polonia, „nu trebuie să existe un conflict simultan

cu Vestul". Şi, indiferent de starea de spirit a lui Hitler, poporul german nu părea să dea deloc semne că ar fi fost mânat de pofta unui război. Nici la Londra sau la Paris nu se simţea vreun entuziasm pentru război. După ce au aflat de invazia germană în Polonia, în dimineaţa de 1 septembrie, britanicii şi francezii au avut nevoie de două zile pentru a răspunde, şi chiar şi atunci ultimatumurile lor nu au fost coordonate (cel britanic, pronunţat pe 3 septembrie, la ora 9:00, a expirat două ore mai târziu, cu o oră înainte ca ultimatumul Franţei să fie transmis la Berlin). Atitudinea lui Chamberlain rămâne greu de înţeles. La un moment dat, spre sfârşitul lui august, premierul britanic îşi exprimase îngrijorarea faţă de lipsa de veşti de la Varşovia cu privire la progresul negocierilor germano-poloneze, deşi nu pentru că i-ar fi fost teamă că tăcerea prevestea un război. Mai degrabă, Chamberlain era deranjat de „explicaţia posibilă, dar foarte neplăcută... că negociatorii polonezi ar fi cedat, de fapt, în faţa Germaniei" – privând Marea Britanie de un *casus belli*. În ciuda lăudăroşeniei sfidătoare a ambasadorului Lipski de la Berlin, în Polonia starea de spirit sugera mai mult îngrijorare decât beligeranţă, având în vedere avantajele evidente ale Germaniei în ceea ce priveşte geografia strategică şi planul de luptă.[8]

Exista un singur om de stat în Europa care se bucura cu adevărat de perspectiva izbucnirii unui război general din cauza Poloniei: Stalin. După cum se lăuda Molotov în faţa Sovietului Suprem pe 31 august, Stalin reuşise să învingă „clasele conducătoare din Marea Britanie şi Franţa" care încercaseră să împingă Uniunea Sovietică într-un război cu Germania. În schimb, puterile capitaliste occidentale se aflau acum în pragul unui război cu Reichul – război în care URSS va păstra o „neutralitate absolută". Molotov a rezervat o critică specială pentru Partidul Socialist francez şi Partidul Laburist britanic, formaţiuni de stânga, care fuseseră atât de entuziasmate de securitatea colectivă. „Dacă aceşti domni", i-a ironizat el, „vor cu o dorinţă atât de puternică să se războiască, să-i lăsăm să ducă ei înşişi acest război, fără Uniunea Sovietică. Vom vedea atunci ce fel de războinici sunt ei."[9]

La adăpost de ostilitatea germană şi cu promisiunile privind teritoriul făcute de Hitler, Stalin se afla într-o poziţie ideală pentru a profita de pe urma unui război european. Vestea invaziei germane în Polonia a fost întâmpinată cu căldură la Kremlin. Nu mai puţin binevenită a fost vestea că Marea Britanie şi Franţa au declarat război Germaniei, două zile mai târziu. După cum îi spunea Stalin secretarului general al Cominternului, Ghiorghi Dimitrov, pe 7 septembrie, „a început un război între două grupuri de ţări capitaliste... Noi nu vedem nimic greşit

în faptul că ele duc o luptă dură și se slăbesc reciproc. Ar fi bine dacă din cauza Germaniei poziția celor mai bogate țări capitaliste (și în special a Angliei) ar fi zdruncinată. Fără să înțeleagă sau să dorească acest lucru, Hitler zdruncină și subminează sistemul capitalist." Deocamdată, Germania – opusă Poloniei, Marii Britanii și Franței – părea să fie mai slabă. Stalin i-a spus lui Dimitrov: „Putem face manevre, putem să ridicăm o tabără împotriva celeilalte pentru a le pune să se lupte între ele cât mai aprig posibil. Pactul de neagresiune ajută acum, într-o anumită măsură, Germania. Data viitoare vom stimula însă cealaltă tabără."[10]

Singurul pericol, din perspectiva lui Stalin, era afișarea prea ostentativă a sprijinului față de Hitler în acest conflict, ceea ce ar fi putut determina Marea Britanie sau Franța să declare război și Uniunii Sovietice. Pe 3 septembrie, Ribbentrop i-a trimis o telegramă ambasadorului Schulenburg la Moscova, solicitând ca acesta să-l întrebe pe Molotov dacă URSS va participa la războiul din Polonia, așa cum promisese, și va oferi ajutor „Wehrmachtului greu încercat". Oare Stalin, întreba Ribbentrop, „nu considera de dorit ca forțele rusești să acționeze la momentul potrivit împotriva forțelor poloneze din sfera de interes rusească și, la rândul lor, să ocupe acest teritoriu?" Precaut, Molotov a răspuns pe 5 septembrie că „momentul nu a venit încă". Era adevărat, recunoștea el, întârzierea sovietică însemna că germanii ar putea fi „forțați temporar să traverseze linia de demarcație dintre sferele de interes ale celor două părți". Dar acest lucru nu constituia o problemă pentru Stalin, de vreme ce germanii (după ce duseseră greul luptelor împotriva armatei poloneze) au predat respectivul teritoriu polonez către URSS. Stalin dorea, a explicat Molotov criptic, să evite „graba excesivă", care putea „să afecteze cauza noastră și să promoveze unitatea în rândul adversarilor noștri" – adică să riște să provoace mânia Marii Britanii și a Franței împotriva URSS. Armata Roșie s-a mobilizat pe 5 septembrie, însă a făcut-o nu doar la granița cu Polonia, ci în toate districtele militare sovietice vestice – din Finlanda până în statele baltice, Bielorusia, Ucraina de Vest și România. Pe 10 septembrie, pentru a-i liniști pe germani, Molotov l-a informat pe Schulenburg că sovieticii mobilizaseră trei milioane de soldați, deși nu a precizat de ce.[11]

Pentru germani, a fost o performanță înnebunitoare. Războiul polonez al lui Hitler mergea rezonabil de bine până în acel moment, deși cu un preț uman destul de mare. Ezitarea lui Hitler de la sfârșitul lui august oferise Înaltului Comandament german (OKW) o săptămână în plus pentru a pregăti forța de invazie, care fusese întărită cu încă 21 de divizii de infanterie, plus două divizii motorizate. În cele din urmă,

Wehrmachtul a reușit să adune un milion și jumătate de soldați pentru o invazie pe cinci fronturi în Polonia, Armata III pătrunzând în nord din Prusia Orientală, Armata IV vizând Danzig (Gdansk), de-a lungul coastei baltice din nord-vestul Pomeraniei, Armata VIII traversând spre est dinspre Breslau, Armata X venind dinspre Silezia, iar Armata XIV invadând dinspre Slovacia, în sud, și vizând Cracovia. Pe cerul de deasupra Poloniei, Luftwaffe a preluat controlul aerian, doborând la sol o mare parte a aviației poloneze (dar nu pe toată), care era depășită numeric într-un raport de cinci la unu. După ce a obținut dominația aeriană, Luftwaffe a efectuat raiduri aeriene brutale asupra orașelor Varșovia, Lódz, Czestochowa, Cracovia și Poznan (Posen) – în total 158 de orașe și comune –, prezentând lumii urletul terifiant al bombardierelor în picaj Stuka. Avantajul german privind numărul de tancuri era și mai evident: aproximativ 2 600 la 150.[12]

Polonezii au luptat cu un curaj deosebit, dar nu au putut face prea mult pentru a încetini Luftwaffe sau diviziile mecanizate ale Wehrmachtului. Încă din 4 septembrie, la doar trei zile de la începerea războiului, Consiliul de Miniștri polonez a ordonat evacuarea guvernului și a corpului diplomatic străin la Nałęczów, pe malul estic al Vistulei (Weichsel), la sud-est de Varșovia – singura direcție din care germanii nu invadaseră țara. Dar, după ce Cracovia a căzut, pe 6 septembrie, chiar și Nałęczów a devenit vulnerabil, așa că guvernul polonez, împreună cu ambasadorii britanic, francez și american, au fugit mai departe spre est, în Podolie, la est de Tarnopol (Ternopil), în fosta Ucraină rusă, crezând că această extremitate estică a Poloniei era la adăpost de germani. Ministrul de externe Beck rămăsese deocamdată în Varșovia.[13]

Blitzkriegul a continuat. Pe 7 septembrie, baza poloneză din peninsula Westerplatte, care apăra Danzig (Gdansk), s-a predat după un bombardament furibund din partea Luftwaffe și a flotei germane din Marea Baltică. La 80 de kilometri vest de Varșovia, două armate poloneze au fost prinse într-o bifurcație, între râurile Bzura și Vistula (Weichsel). Orașele poloneze au fost distruse de bombardierele Luftwaffe, 25 000 de civili fiind uciși numai în Varșovia. Coloane de refugiați care fugeau din calea infernului din orașe au fost mitraliate de avioane de vânătoare germane. Venind în urma armatelor care înaintau, trupele SS au terorizat polonezii și evreii acuzați că ar fi sabotori sau lunetiști ori i-au executat ca represalii pentru atacurile polonezilor asupra etnicilor germani din spatele frontului. Deși astfel de atrocități nu erau fictive – circa 5 000–6 000 de etnici germani din Polonia au fost uciși în spatele liniilor poloneze –, cifrele erau mult exagerate de propaganda nazistă. Contramăsurile germane au

fost nemiloase. Mai mult de 500 de orașe și sate poloneze au fost incendiate, adesea sinagoga locală fiind prima clădire arsă. Prizonierii de război capturați au fost folosiți ca scuturi umane sau au fost dezbrăcați de uniforme și împușcați ca partizani.

Chiar și surse germane recunosc că 16 000 de civili polonezi au fost executați în septembrie 1939, cu siguranță o subestimare grosolană. Alți 3 000 de prizonieri de război polonezi au fost expediați în acea lună. În mod previzibil, evreii polonezi au avut cea mai rea soartă, zeci de mii dintre ei fiind scoși din case și cel puțin 45 000 executați până la sfârșitul anului.[14]

Până în acel moment, campania fusese la fel de rapidă – și de nemiloasă – cum ar fi putut spera Hitler. Este adevărat, el nu obținuse neutralitatea Marii Britanii și a Franței, ceea ce expunea unui risc poziția strategică a Germaniei pe termen lung. Dar existau puține semne de acțiune militară decisivă din partea guvernelor de la Londra și Paris. Forțele Aeriene Regale au efectuat câteva raiduri de rutină în zona de coastă germană de la Marea Baltică, dar au lansat în special pliante de propagandă, nu bombe. Forța Expediționară Britanică a început să fie desfășurată foarte lent peste Canalul Mânecii, fapt care nu i-a impresionat nici pe aliații francezi ai Marii Britanii, nici pe germani. Armatele franceze au trecut granița germană în apropiere de Saarbrücken, apoi s-au oprit. A fost o prestație rușinoasă din partea aliaților occidentali ai Poloniei, care aproape a asigurat înfrângerea acesteia.

Cea mai gravă consecință a pasivității britanice și franceze a constat în impactul pe care l-a avut inacțiunea lor asupra deciziei lui Stalin. Departe de a ascunde oportunismul de șacal al politicii sovietice, Molotov i-a spus lui Schulenburg, pe 10 septembrie, că Stalin nu va acționa decât după căderea Varșoviei. Pretextul ar fi fost atunci că Polonia nu mai exista, iar Armata Roșie se vedea obligată să acționeze pentru a proteja „ucrainenii și bielorușii aflați în pericol". „Vă rog să ne informați", i-a spus Molotov lui Schulenburg, „când vă așteptați să ocupați Varșovia – de dragul aparențelor, nu ar trebui să trecem granița Poloniei până când capitala nu cade." Totuși polonezii au refuzat să cedeze, spre frustrarea lui Stalin și rușinea lui Molotov. Așa cum atitudinea curajoasă a polonezilor care au apărat Varșovia a scos în evidență neputința Marii Britanii și a Franței, aceasta a expus și duplicitatea și lașitatea sovieticilor. Cu Polonia în mare parte învinsă și fără nici un semn de intervenție occidentală, ce așteptau rușii?[15]

Comandanții Wehrmachtului nu puteau să înțeleagă intențiile sovietice. „De la începutul lui septembrie," raportau serviciile de informații ale armatei germane pe 13 septembrie, „am observat mișcări de vehicule,

de cai și de provizii în Rusia", dar „amploarea mobilizării rămâne neclară." Înaltul Comandament german a descoperit că rușii concentraseră aproximativ 600 000 de soldați la granițele vestice ale Uniunii Sovietice, dar nu se aflau toți la frontiera cu Polonia. Modelul mobilizării sovietice arăta o forță egală la nord și la sud de mlaștinile Pripet, cu o armată bielorusă concentrată pe centrul Poloniei și una ucraineană care s-ar fi putut deplasa în sud-estul Poloniei, dar care putea la fel de bine să fie pregătită să invadeze România[16].

Atât de eficientă a fost camuflarea poziției militare sovietice de către Stalin, încât, când Armata Roșie a trecut în cele din urmă frontiera poloneză, în zorii zilei de 17 septembrie 1939, mișcarea a constituit o surpriză nu doar pentru comandanții polonezi din teren, ci și pentru cei germani. Momentul ales era însă oportun. Pe 12 septembrie, trupele germane trecuseră linia de demarcație stabilită prin Pactul Ribbentrop-Molotov, în Polonia „sovietică", sugerând că în curând nu va mai rămâne prea mult din Polonia de ocupat. Pe 15 septembrie, Stalin a fost de acord cu armistițiul cerut de Tokyo în urma victoriei zdrobitoare a lui Jukov la Halhîn-Gol, liniștindu-se astfel în privința diminuării amenințării japoneze în Extremul Orient. În cele din urmă, pe 16 septembrie, un comunicat german a anunțat căderea Varșoviei – în mod eronat, dar nimeni nu știa încă acest lucru. Stalin a decis că nu mai putea aștepta pentru a-și lua în stăpânire premiul polonez.[17].

Ceea ce a urmat a fost unul dintre cele mai urâte episoade din istoria diplomației moderne. În timp ce compatrioții săi erau prinși într-o luptă acerbă pentru supraviețuire, ambasadorul Poloniei la Moscova, Wacław Grzybowski, a fost convocat la Kremlin la ora 3:00 în dimineața de 17 septembrie și i s-a înmânat un substitut de declarație de război. Molotov l-a informat pe ambasadorul stupefiat că, deoarece „statul polonez nu mai există" și nu a fost în măsură să protejeze „frații de același sânge ai Rusiei, ucrainenii și bielorușii", Stalin ordonase Armatei Roșii să „treacă granița și să ia sub protecția ei viețile și proprietățile locuitorilor din vestul Ucrainei și din vestul Bielorusiei". Lui Grzybowski i s-a spus că, întrucât Polonia își încetase existența, imunitatea lui diplomatică expirase; el a fost arestat imediat de NKVD, împreună cu consulul polonez la Kiev, Janusz Matusz Matuszynski.*

Oamenii de stat, diplomații și ofițerii din Polonia s-au descurcat ceva mai bine. După ce au fost evacuați la sud-est de Varșovia, apoi

* Ca penitență pentru propriul rol în distrugerea Poloniei, Schulenburg a intervenit pentru a asigura eliberarea lui Grzybowski. Mai puțin norocos, Matuszynski, consulul de la Kiev, a dispărut în Gulag.

mai departe spre est, liderii Poloniei s-au trezit direct în calea înaintării sovietice. Departe de a fi o completare a invaziei naziste, invazia sovietică a fost momentul definitoriu, catalizatorul critic al distrugerii Poloniei. Până la închiderea cleștelui sovietic, Înaltul Comandament polonez se regrupase curajos în estul Poloniei pentru a lupta în continuare, în timp ce Varșovia se apăra cu eroism. Dar acum, „în termeni practici, rezistența [era] inutilă", după cum i-a informat mareșalul Edward Smigly-Rydz, comandantul suprem al armatei poloneze, pe liderii civili ai țării la Kolommy (în sud-vestul Ucrainei de astăzi) pe 17 septembrie, la ora 11:30. Întâlnirea a trebuit să fie întreruptă după ce Armata Roșie se apropiase și au fugit toți spre sud-vest, către granița cu România. În orașul de frontieră Kuty a avut loc un consiliu la care mareșalul Smigly-Rydz, ministrul de externe Beck, președintele și premierul Poloniei, precum și ambasadorii francez, turc și român s-au reunit pentru a stabili dacă Polonia putea continua războiul din străinătate și, dacă da, de unde anume. La ora 20:00 a sosit vestea că Armata Roșie se apropiase la circa 30 de kilometri. Și astfel, liderii polonezi au renunțat la planurile fanteziste, fugind în România fără să asigure permisiunea de a continua războiul; de fapt, ei erau ostatici.* În ultima sa directivă către armata poloneză, Smigly-Rydz anunța că „sovieticii au trecut granița. Prin prezenta, ordon o retragere totală în România și Ungaria pe cele mai scurte rute disponibile. Nu vă luptați cu bolșevicii decât dacă aceștia atacă primii sau dacă încearcă să dezarmeze forțele noastre."[18]

Invazia sovietică a blocat, de asemenea, cea mai bună rută de scăpare către România neutră pentru polonezi, evrei și alți refugiați civili care fugeau de teroarea nazistă. Locuitorii dezorientați din estul Poloniei, abandonați de comandantul lor suprem și de guvern, nu aveau nici o idee încotro se îndrepta „armata cenușie decorată cu stele roșii" ori dacă venea ca prieten sau dușman. În Tarnopol (Ternopil), Stanislawów și Rovno, oficialitățile orașului i-au îndemnat pe localnici să-i întâmpine cu bunăvoință pe invadatorii sovietici. Mulți evrei s-au bucurat la aflarea veștii că sosise Armata Roșie. La Jedwabne a fost ridicat un afiș mare pe care scria: „Vă urăm bun-venit!" Un tânăr polonez, simpatizant al comuniștilor, care fugea spre est de germani și a fost oprit de o patrulă lângă Rovno și-a amintit mai târziu de uimirea sa când „a văzut uniforme militare sovietice și a auzit limba rusă" atât de departe de granița sovietică. Oare „puternica Armată Roșie", se întrebase el, „venise să lupte

* Beck a fost forțat de România să semneze un acord umilitor care stipula că „guvernul polonez a renunțat la toate funcțiile sale constituționale, politice și administrative". Nu a fost ultima umilință pe care Polonia avea să o sufere în cursul războiului.

împotriva naziștilor și să-i alunge din Polonia?" Sperând să-și poată „exprima bucuria de a-i vedea", polonezul a fost șocat când lui și însoțitorilor lui li s-a ordonat „să ridice mâinile sus", după care au fost plasați în arest și deportați în estul Uniunii Sovietice.[19]

Iluziile cu privire la intențiile benigne ale invadatorului au fost spulberate rapid. Manifestele sovietice de propagandă îi instruiau pe soldații polonezi să „își ucidă ofițerii și generalii" și „să-i alunge de pe pământul lor". Artileriștii, echipajele tancurilor și pușcașii Armatei Roșii au deschis focul asupra forțelor poloneze la Grodno, Szack (lângă Brest-Litovsk) și în alte 40 de locuri. Nici una dintre aceste bătălii nu a durat foarte mult, însă nu au fost simple încăierări. O idee despre ferocitatea acestui război uitat poate fi desprinsă din cifrele sovietice privind pierderile de vieți omenești în ceea ce se presupunea a fi o operațiune de menținere a păcii: 246 de morți și 503 răniți pe frontul bielorus, plus 491 de morți și 1 359 de răniți pe frontul ucrainean; în total, 737 de morți și 1 862 de răniți, adică 2 599 de victime. Pierderile în rândul apărătorilor polonezi au fost, în mod previzibil, mai mari – între 6 000 și 7 000 de morți și 10 000 de răniți.[20]

Oricât de sângeros a fost acest război de agresiune sovietic, pentru Stalin era un preț mic de plătit în schimbul dobândirii a jumătate din Polonia, alături de o colosală pradă de război. După cum se lăuda Molotov într-un discurs ținut în fața Sovietului Suprem în octombrie 1939, în războiul nedeclarat al lui Stalin împotriva unei țări lipsite de apărare, Armata Roșie capturase 900 de tunuri și un milion de proiectile de artilerie, 10 000 de mitraliere și 300 000 de puști, 150 de milioane de cartușe și 300 de avioane de război poloneze. Câștigul teritorial al lui Stalin era și mai impresionant, Bielorusia de Vest fiind extinsă cu 108 000 de kilometri pătrați, teritoriu unde locuiau 4,8 milioane de oameni, iar Ucraina de Vest, cu 88 000 de kilometri pătrați, teritoriu în care locuiau 8,4 milioane de locuitori. În acest fel, Stalin își extinsese imperiul comunist cu aproape 200 000 de kilometri pătrați și dobândise 13,2 milioane de noi supuși, dintre care polonezi (40%), ucraineni (34%), bieloruși (8,5%), evrei (8,45%), precum și ruși, germani, lituanieni și cehi. Partea din Polonia ocupată de Stalin nu era o simplă fâșie simbolică, ci era cu 5 000 de kilometri pătrați mai mare decât suprafața ocupată de germani.[21]

În general, rușii și germanii au respectat linia de demarcație. De asemenea, ambele părți au făcut schimb de informații cruciale cu privire la desfășurările de trupe poloneze, iar sovieticii au transmis semnale radio de la Minsk pentru a-i ajuta pe piloții Luftwaffe să dirijeze avioanele (și să evite bombardarea unităților Armatei Roșii). S-a dezvoltat chiar un fel

de jargon de ocupație, soldații din fiecare armată salutându-și omologii cu bizara (și, din perspectiva poloneză, grotesca) deviză „Ghermanski und Bolșeviki zusammen stark" (Germanii și bolșevicii sunt puternici împreună). La est de Lwów – așa cum numeau polonezii capitala Galiției, pentru care se dăduseră lupte grele în Primul Război Mondial și în Războiul polono-sovietic din 1920 – tancurile sovietice și germane au schimbat câteva tiruri pe 19 septembrie, până când ofițerii sovietici le-au reamintit celor germani că, în conformitate cu Pactul de la Moscova, Lvov (Lemberg pentru germani și Lviv pentru ucraineni) se afla în zona alocată URSS. Dar nu a existat număr semnificativ de victime. Comandantul german i-a predat prompt sovieticilor pe prizonierii de război polonezi pe care-i luase și și-a retras trupele spre vest fără alte incidente.[22]

Cu toate acestea, au existat fricțiuni previzibile când armatele lui Hitler și Stalin au împărțit prada poloneză. Mulți comandanți germani erau frustrați de obligația de a-și ceda câștigurile obținute cu greu unei Armate Roșii care nu făcuse altceva decât să înainteze, adesea împotriva unei opoziții ușoare sau inexistente. Acest lucru era în special adevărat la Lwów (Lemberg/Lvov/Lviv), unde exista un puternic element progerman, datând din perioada în care orașul aparținuse Austro-Ungariei. Portrete ale ultimului împărat habsburgic, Franz Josef, erau omniprezente, iar 80% dintre cărțile aflate la vânzare în oraș erau în limba germană. Comandantul polonez al orașului, Wladyslaw Langner, vorbea limba germană. O delegație de proprietari locali îl imploraseră pe Langner să predea orașul Wehrmachtului – ceea ce acesta și făcuse – până când germanii fuseseră forțați să predea aceste suflete nefericite către NKVD. Această trădare, îi spunea un fost rector al Universității din Lemberg unui ofițer german, în noiembrie 1939, „a fost deconcertantă pentru populația locală și rămâne așa chiar și astăzi".[23]

Deși Lembergul fusese cedat, victoria lui Hitler era atât de copleșitoare, încât a fost imposibil pentru germani să renunțe la tot teritoriul promis lui Stalin fără a provoca perturbări în transport și logistică. Rapiditatea ofensivei naziste a făcut ca Wehrmachtul să depășească linia de demarcație nu doar în Lemberg, ci și în provincia Lublin și în întreaga zonă dintre râurile Vistula (Weichsel) și Bug. Pe 27 septembrie, după ce polonezii sfidători au arborat în cele din urmă steagul alb în Varșovia, Ribbentrop a zburat la Moscova pentru a trasa împărțirea finală a teritoriului polonez. Demonstrând avantajul de care se bucura Stalin, Hitler a rămas în continuare supus pe plan diplomatic, chiar dacă germanii depuseseră toate eforturile pentru înfrângerea Poloniei. Abilul Molotov a recunoscut câștigurile germane în centrul Poloniei (inclusiv „provincia Lublin

și părți din provincia Varșovia"), insistând asupra unei contrarevendicări sovietice a Lituaniei. Ribbentrop a acceptat propunerea, deși făcea, involuntar, jocul lui Stalin, cedând bogatele terenuri agricole și industria din Lituania parțial germanizată și concentrând câștigurile Germaniei în acele regiuni ale Poloniei populate în majoritate absolută de etnici polonezi. În schimb, zona ocupată de sovietici avea un procent de etnici polonezi mult mai redus, aici ucrainenii, bieloruși și evreii fiind mai numeroși decât polonezii, care constituiau, cel mult, 40–50% din populație. Toate acestea au întărit în Occident impresia că Hitler fusese principalul agresor în Polonia, iar Stalin doar un simplu spectator interesat.[24]

Într-o încununare a diplomației sovietice, noua frontieră sovieto-germană urmărea în mare parte Linia Curzon propusă la Versailles, inversând însă total verdictul din 1920 al negocierilor dintre Polonia și Uniunea Sovietică (care permisese Poloniei să-și extindă granițele și mai mult spre est).

Stalin nu făcuse altceva, susținea Molotov, decât să restabilească vechile granițe ale Rusiei țariste – granițe considerate cândva acceptabile de puterile occidentale. David Lloyd George, fostul prim-ministru britanic aflat la putere la sfârșitul Primului Război Mondial, a repetat papagalicește opinia lui Molotov într-un articol publicat de ziarul *Sunday Express* din 24 septembrie 1939, susținând că toate cuceririle lui Stalin „nu constituiau cu adevărat o a patra împărțire a Poloniei", deoarece liderul sovietic ocupase doar „Ucraina și Rusia Albă", anexate de Polonia în 1920 „împotriva dorinței Consiliului Suprem de Război al Aliaților". (Dar, obiecta ambasadorul Poloniei la Londra, contele Edward Raczynski, cum de putea Lloyd George „să reconcilieze aprobarea dată dezmembrării Poloniei de către Stalin cu garanțiile de securitate ale Marii Britanii", pe baza cărora aceasta intrase în război?) În octombrie 1939, Molotov venea cu ideea că „9/10 din noile teritorii sovietice" reprezentau, de fapt, „foste teritorii sovietice" (prin prisma faptului că fuseseră sovietice vreme de câteva luni, în iarna 1919–1920, adică în perioada dintre Războiul Civil rus și Războiul sovieto-polonez).*[25]

În mod semnificativ însă, noile linii de frontieră sovietice marcau două devieri de la Linia Curzon spre vest, pe care atât Hitler, cât și Aliații occidentali le-ar fi putut considera alarmante dacă le-ar fi acordat mai

* Mai târziu, în timpul războiului, după ce Stalin a ocupat și mai mult teritoriu, Molotov a exagerat această idee, afirmând că „19/20" din teritoriile nou cucerite de Stalin „fuseseră sovietice". În cazul Finlandei, al statelor baltice și în cel al Basarabiei românești aceasta era o minciună sfruntată: deși foste posesiuni țariste, aceste zone nu aparținuseră niciodată Rusiei sovietice.

multă atenție. La Bialystok și la Lvov/Lemberg, ramificațiile sovietice se întindeau acum ca niște pumni în exterior. Ramificația din sud conținea, de asemenea, câmpurile petrolifere din estul Galiției, de la Drohovici și Borislav, pe care Molotov insistase să le primească, în ciuda obiecțiilor intense ale lui Ribbentrop. Acestea reprezentau, de asemenea, pentru Armata Roșie și Forța Aeriană Roșie, un teren strategic pentru o potențială amenințare la adresa României și a câmpurilor petrolifere și a rafinăriilor acesteia, de care Germania, având toate porturile de la Marea Nordului blocate de flota britanică încă de la începutul războiului, depindea pentru a obține cea mai mare parte a petrolului său. În această privință, ca și în orice alt punct semnificativ de dispută, Stalin a obținut ceea ce dorise.[26]

Pentru moment însă, totul era minunat. Prin Tratatul germano-sovietic de prietenie, cooperare și delimitare a frontierelor semnat la Moscova pe 28 septembrie, Hitler și Stalin se lăudau că au „creat o bază sigură pentru o pace durabilă în Europa de Est" și că urmăreau „să pună capăt stării de război existente între Germania, pe de o parte, și Anglia și Franța, pe de altă parte" (de ce aceste țări declaraseră război doar unuia dintre statele care invadaseră Polonia a rămas neclarificat). În cazul în care puterile occidentale nu voiau să cedeze, continua documentul pe un ton amenințător, „guvernele Germaniei și URSS se vor angaja în consultări reciproce cu privire la măsurile necesare".[27]

Și mai amenințător era un „protocol secret suplimentar" al tratatului. Acesta prevedea că nici Stalin, nici Hitler nu vor „tolera pe teritoriile lor" vreo „agitație poloneză care ar afecta teritoriul celeilalte părți. Cele două părți vor suprima pe teritoriile lor orice tentative de agitație și se vor informa reciproc cu privire la măsurile adecvate luate în acest scop". Un „protocol confidențial" suplimentar stabilea principiile unui schimb forțat de populație, sovieticii urmând să permită „cetățenilor Reichului și altor persoane de origine germană" să migreze spre vest, iar guvernul german fiind de acord să predea (sau să expulzeze) „persoane de origine ucraineană sau bielorusă care locuiesc pe teritoriile aflate sub jurisdicția sa".[28]

Ce au însemnat aceste protocoale secrete pentru nefericiții locuitori ai Poloniei ocupate a devenit curând clar. În zona germană, trupele SS Einsatzgruppen ale lui Hitler au arestat și interogat mii de evrei și reprezentanți ai elitelor poloneze, de la funcționari publici la medici, preoți catolici și profesori universitari. Deși unii ucraineni și bielorusi au fost lăsați să migreze în URSS, majoritatea deținuților polonezi, și în special evreii, au fost trimiși în lagăre de concentrare sau pur și simplu împușcați, astfel încât se numărau deja 50 000 de victime până la sfârșitul anului.[29]

În zona sovietică din estul Poloniei, NKVD-ul lui Stalin nu a ezitat să adune „dușmanii proletariatului", cum ar fi comercianții, aristocrații, preoții catolici și, mai ales, ofițerii de armată. Deși, teoretic, civilii polonezi erau deportați doar dacă erau găsiți vinovați de infracțiuni, cum ar fi apartenența la clasa socială greșită, în practică oricine era capturat în Polonia de către Armata Roșie – cu excepția anumitor ucraineni, germani și bieloruși, separați în funcție de etnie – era supus deportării ca prizonier de război. Pe principiul vinovăției colective, deja cunoscut victimelor Gulagului, NKVD-ul avea grijă ca, odată cu arestarea „dușmanilor de clasă" polonezi, să aresteze și familiile acestora. Primele trenuri cu deportați au părăsit estul Poloniei pe 20 septembrie 1939. Un indiciu al motivelor deportărilor a venit cinci zile mai târziu, când șeful NKVD-ului lui Stalin, Lavrenti Beria, a ordonat ca 25 000 de prizonieri de război polonezi să fie puși la muncă silnică, pentru a construi șoseaua Novograd-Volinskii-Rovno-Dubno-Lvov – ordin care a fost rapid aprobat de Politburo. O idee despre amploarea operațiunii poate fi desprinsă dintr-o rezoluție a Politburo din decembrie 1939, care stipula că muncitorii sclavi polonezi repartizați pentru a lucra în silvicultură urmau să fie distribuiți în Siberia pe baza unor criterii de „100 până la 500 de familii per sat".[30]

Condițiile cu care se confruntau polonezii deportați de Stalin erau îngrozitoare. Un vagon de tren tipic, în care fuseseră înghesuiți 36 de prizonieri polonezi, a avut nevoie de șase săptămâni pentru a ajunge la Moscova, timp în care, după cum își amintea un supraviețuitor, „prizonierilor li s-a dat pâine și apă doar de câteva ori". Doar trei au supraviețuit călătoriei. O dată pe săptămână, continua supraviețuitorul, „ușa vagonului era deschisă doar cât să poată fi aruncați morții afară. Cadavrele copiilor înghețau în zăpadă, iar mamele lor, străduindu-se în zadar să-i readucă la viață, îi acopereau cu propriile trupuri și simțeau același frig de moarte strecurându-se în trup și pătrunzându-le în inimă."[31]

Sovietizarea Poloniei ocupate a adus cu ea și furturi la scară largă. Un ofițer de legătură german raporta pe 28 octombrie 1939 – înainte ca granița sovietică să fie „sigilată ermetic" și el să fie obligat să plece – că „jafurile și evacuările forțate au mers mână în mână". Dar nu confiscarea obiectelor de valoare l-a frapat pe ofițerul german, ci furtul bunurilor obișnuite care erau rare sau necunoscute sub comunism, cum ar fi „ceasuri, inele și țigări", „lenjerie de pat și instrumente de uz casnic" și chiar „cuie, ace, ață, [și] hârtie". Într-un episod amintind de Revoluția bolșevică din Rusia, NKVD a golit închisorile poloneze de infractorii de drept comun, îndemnându-i pe aceștia să-i jefuiască pe bogați, apoi

le-au umplut la loc cu cetățeni onorabili care se încăpățânau să se opună exproprierii forțate. Țăranii zilieri au fost îndemnați să își ucidă moșierii, iar angajații, patronii lor. După cum observa un martor: „Crimele în masă comise cu topoare au devenit brusc foarte frecvente". Într-un incident oribil, un bărbat „a fost legat de un stâlp, i [s-a] jupuit pielea, i s-a presărat sare pe răni, înainte [să fie] obligat să asiste la execuția propriei familii".[32]

În baza războiului de clasă polonez și încurajați în mod cinic de NKVD, miniștrii sovietici ai planificării au intrat în scenă pentru a naționaliza proprietățile – adică a transfera către statul sovietic titlurile de proprietate asupra bunurilor imobiliare, industriale și comerciale poloneze. La fel ca în Rusia, în 1917, prioritatea absolută au reprezentat-o băncile, unde se aflau banii. Ziarul *Pravda* raporta cu mândrie comunistă, în martie 1940, că numai în fosta Galiție poloneză (acum în vestul Ucrainei), ocupanții sovietici revendicaseră 414 bănci și 1 500 de alte instituții de creditare. În fiecare bancă, ei „au deschis seifurile și au luat mare parte din ce era depozitat acolo". În fosta regiune poloneză Bielorusia de Vest, o zonă agrar-rurală, mai puțin industrializată, ocupația sovietică a adus cu sine o reluare la scară mai mică a Holodomorului ucrainean de la începutul anilor 1930, proprietățile funciare private fiind reunite în 605 ferme colective, în care sute de mii de fermieri au fost adunați ca vitele.[33]

Pentru a contracara rezistența populară care, în mod inevitabil, a fost declanșată de astfel de politici, NKVD a înființat tribunale speciale de ocupație. În această lume a moralei pe dos a stalinismului, rezoluția Politburo care le-a creat, pe 3 octombrie 1939, autoriza activitatea judecătorilor de ocupație în Ucraina de Vest și în Bielorusia de Vest. Aceștia erau însărcinați să judece localnicii care se făceau vinovați de „crime de război" – un concept juridic interesant, având în vedere că URSS nu declarase niciodată război țării pe care acum o ocupa. Pretextul era că, în primul rând, aceste provincii nu aparținuseră niciodată de drept Poloniei și, prin urmare, oricine se împotrivea autorităților de ocupație sovietice nu era un supus străin, nici prizonier de război protejat în temeiul Convenției de la Geneva (pe care oricum Uniunea Sovietică nu o ratificase niciodată), ci un simplu „contrarevoluționar". Totuși, în mod ciudat, rezoluția făcea aluzie la existența fantomatică a unei entități juridice cunoscute sub denumirea de Polonia când autoriza tribunale pentru a judeca „crimele comise de... soldații din fosta armată poloneză".[34]

În ciuda demonstrației de solidaritate dintre puterile totalitare, în teren exista deja o divizare dură a loialităților, reflectată în modul în care populațiile vizate au căutat să scape de noii stăpâni. La sfârșitul lui 1939, aproape 350 000 de evrei polonezi prinși în zona germană fuseseră

expulzați sau fugiseră spre est, în orașele ocupate de sovietici, cum ar fi Lwów (Lemberg/Lvov) și Bialystok, unde au fost inițial bineveniți; mulți dintre ei aveau să descopere ororile privațiunilor și ale muncii forțate din lagărele Gulagului sovietic abia mai târziu. La rândul lor, cetățenii de etnie ucraineană din Galiția și estul Poloniei au fugit spre vest, aruncându-se în brațele germanilor. Deoarece fusese inițial cucerit de germani, Lemberg/Lvov a părut un punct de tranzit esențial pentru grupările care încercau să fugă de Armata Roșie, cum ar fi Republica Populară Ucraineană, succesoarea guvernului în exil a efemerei Republici Ucrainene din 1918–1920. Deși activiștii ucraineni care au fugit spre vest în zona germană – cum ar fi șeful aripii radicale a organizației Naționaliștilor Ucraineni, Stepan Bandera – au fost ținuți sub o supraveghere atentă, nici ei nu au fost predați rușilor. De asemenea, mulți reprezentanți ai elitei poloneze din Lemberg/Lvov îi salutaseră pe germani, sperând la un tratament mai bun decât cel pe care l-ar fi primit sub Stalin. Oricum, acești entuziaști au fost destul de numeroși pentru a justifica represiunea îngrozitoare declanșată împotriva naționaliștilor ucraineni și polonezi de către NKVD după sosirea rușilor. Într-un ironic omagiu comunist adus rasismului nazist, numai celor care au putut demonstra că sunt de origine germană li s-a permis să migreze din zona sovietică spre vest, în Reich. Cu umorul negru care-l caracteriza, în octombrie 1939, Stalin l-a numit ca reprezentant al său în „comisia sovieto-germană pentru evacuarea germanilor din Polonia ocupată de sovietici" pe Maksim Litvinov, ministrul de externe evreu pe care îl demisese cu cinci luni mai devreme, pentru a întinde ramura de măslin către Hitler.[35]

În aceste schimburi de prizonieri întreprinse pe criterii etnice, sovieticii au avut, în general, câștig de cauză, la fel ca în orice alt aspect legat de Pactul Ribbentrop-Molotov. Pentru a permite ca zeci de mii (până la urmă aproximativ 150 000) de cetățeni germani să intre în Reich, Stalin a obținut sute de mii de sclavi pentru a-și umple lagărele de muncă, unele estimări sugerând că aproape 1,5 milioane de polonezi și evrei au fost deportați până la începutul lui 1941, o cifră de zece ori mai mare decât cea a germanilor repatriați. Numărul celor uciși de autoritățile sovietice în Polonia ocupată până în iunie 1941 – aproximativ 500 000 de oameni – a fost, de asemenea, de trei sau patru ori mai mare decât numărul celor uciși de naziști. Uimitor – în ciuda faptului că propriul război de cucerire împotriva Poloniei nu fusese la fel de sângeros ca al lui Hitler în timpul fazei sale militare, marcat apoi de o creștere geometrică a numărului de execuții și de deportări și mult mai multă distrugere în termeni economici – vojdul nu a primit nici măcar o mustrare

din partea puterilor occidentale pentru crimele sale. O parte din această discrepanță a reacției occidentale față de invaziile germană și sovietică s-a datorat faptului că Molotov l-a păcălit pe Ribbentrop prin schimbul „Polonia Centrală contra Lituania", schimb care a creat iluzia diplomatică că Germania ar fi cucerit „Polonia poloneză", iar rușii – doar o mică parte, ex-sovietică și nu tocmai poloneză, a țării. Nu a fost prima, dar nici ultima oară în secolul XX când diplomații Germaniei s-au dovedit la fel de inepți pe cât au fost de competenți generalii săi.[36]

Cu toate acestea, nu ar trebui să-i absolvim de vină pe oamenii de stat occidentali. Liderii britanici și francezi au ales să înghită minciunile lui Molotov cu privirea la revendicarea de către Stalin a fostului teritoriu sovietic, nu pentru că minciunile erau inteligente, ci pentru că ei au vrut să le creadă ca să evite o confruntare armată cu URSS într-un moment în care întâmpinau deja probleme în a-și da seama cum să învingă singuri Germania. În calitate de ministru de externe, Halifax a explicat cabinetului de război britanic, pe 17 septembrie 1939, că el și ambasadorul francez, Charles Corbin, conveniseră anterior că „prevederile Acordului anglo-polonez nu vor intra în vigoare ca urmare a agresiunii sovietice împotriva Poloniei, deoarece acordul prevede ca acțiunea să fie întreprinsă de către guvernul Majestății Sale numai dacă Polonia ar suferi o agresiune din partea unei puteri *europene*". În încercarea lor de a descoperi o găselniță juridică pentru a-i ajuta să evite încurcăturile cu Stalin, Halifax și Corbin au adoptat punctul de vedere al intelectualilor slavofili, conform căruia Rusia nu era cu adevărat o țară europeană. Dându-și seama cât de absurd suna acest lucru, Halifax a informat cabinetul de război că, indiferent ce ar fi spus textul acordului, exista o „înțelegere nescrisă între cele două guverne" – al Marii Britanii și al Franței – „că puterea europeană în cauză era Germania". „Pe baza acestei interpretări", concluziona Halifax în bizarul său raport de informare juridică, „Marea Britanie nu este obligată prin tratat să se implice într-un război cu URSS ca urmare a invaziei acesteia în Polonia. Domnul Corbin a indicat că guvernul francez a adoptat același punct de vedere." Cauza Aliaților nu era una de obiecție principială față de agresiunea armată ca atare, ci față de agresiunea germană în mod specific. Invazia lui Hitler în Polonia, camuflată cu mai puțin cinism decât cea a lui Stalin, a fost mai ușor de criticat.[37]

Dar Halifax nu era singurul aflat sub imperiul relativismului moral de la Whitehall. Cabinetul de război britanic a refuzat să emită până și un protest diplomatic moderat față de invazia sovietică în Polonia sau să-l retragă pe ambasadorul britanic de la Moscova. (Ambasadorul

francez în URSS a înaintat cel puțin o notă oficială de protest.) Cel mai important gest pe care cabinetul de război l-a făcut a fost să amâne temporar plecarea unor exporturi strategice critice către URSS, inclusiv cupru, staniu și mașini-unelte trimise către porturile arctice rusești Arhanghelsk și Murmansk. Într-un act uimitor de șantaj diplomatic, Molotov a amenințat că, dacă Marea Britanie renunța la aceste livrări, Stalin avea să aresteze echipajele tuturor navelor britanice din Arhanghelsk și Murmansk; el chiar l-a împiedicat pe ambasadorul Marii Britanii să comunice cu căpitanii navelor. Însă Stalin nu ar fi trebuit să se îngrijoreze: în final, avea să primească staniul și cuprul de la Londra.[38]

Poziția lui Stalin a fost întărită de acei demnitari de la Whitehall care manifestau o atitudine împăciuitoare față de liderul sovietic – și în special de includerea de către Chamberlain a lui Winston Churchill în cabinetul de război, ca prim lord al Amiralității, pe 3 septembrie. În ciuda atitudinii belicoase și principiale de la început, Churchill era, poate din cauza posturii sale îndârjite împotriva lui Hitler, ciudat de îngăduitor față de Stalin – o schimbare totală a pozițiilor care stătuseră la baza politicii împăciuitoriste a lui Chamberlain din 1938. Churchill îl vedea pe dictatorul sovietic ca pe un potențial aliat în războiul împotriva lui Hitler, în ciuda actualei alianțe dintre Berlin și Moscova. Pe 1 octombrie 1939, în primul dintr-o serie de discursuri radiofonice de război ținute la BBC, Churchill a apărat invazia URSS în estul Poloniei „în interesul propriei siguranțe" și a subliniat că poziția sovietică avansată de acolo reprezenta un obstacol pentru expansiunea germană. Această alocuțiune a fost salutată de ambasadorul sovietic la Londra, Ivan Maiski, care l-a sunat pe Churchill la sediul Amiralității pentru a-i mulțumi. Churchill l-a asigurat pe Maiski că Marea Britanie va privi, de asemenea, favorabil expansiunea sovietică în regiunea baltică, drept o contrapondere la influența germană.[39]

În cursul unei ședințe a cabinetului de război din 16 noiembrie 1939, Churchill a mers și mai departe cu aprobarea agresiunii staliniste. „Fără îndoială", a susținut Churchill, „că sovieticilor li s-a părut rezonabil să profite de situația actuală pentru a recâștiga o parte din teritoriul pe care Rusia l-a pierdut ca urmare a ultimului război, la începutul căruia a fost aliata Franței și a Marii Britanii." Faptul că Hitler folosise aceeași justificare pentru pretențiile teritoriale ale Germaniei asupra Poloniei fie nu îi trecuse prin cap lui Churchill, fie nu l-a deranjat. Și nu l-a deranjat nici faptul că, așa cum prezisese, Stalin urma în scurt timp să aplice aceeași justificare „nu numai în privința teritoriilor baltice, ci și a Finlandei". Departe de a se opune agresiunii sovietice, Churchill a susținut că „era

în interesul nostru [al britanicilor] ca URSS să își sporească forțele la Marea Baltică, limitând astfel riscul dominației germane în această zonă". Imperativul pentru politica britanică pe termen scurt, susținea el, era să evite „greșeala" de a încerca „să-i încurajeze pe finlandezi să nu accepte concesii către URSS".[40]

Soarta Poloniei a fost doar începutul unei perioade amețitoare de expansiune comunistă, posibilă prin Pactul Ribbentrop-Molotov. Cu permisiunea Berlinului și undă verde din partea Londrei, Stalin putea acum să treacă la sovietizarea statelor baltice și a Finlandei.

7

PACTUL GANGSTERILOR

Partea a II-a: Finlanda

În vreme ce Ribbentrop, din cauza grabei lui Hitler, se arătase flexibil în privința termenilor Pactului de la Moscova și ai Tratatului germano-sovietic de prietenie, cooperare și delimitare a frontierelor, Molotov și Stalin fuseseră meticuloși în legătură cu propriile pretenții teritoriale. Insistând asupra dominației sovietice în Finlanda și în statele baltice (acum incluzând și Lituania), Stalin a putut nu doar să recupereze vechile teritorii din nord-vest ale Rusiei țariste, ci să dobândească, de asemenea, baze navale pentru a proiecta puterea sovietică mai departe în Marea Baltică, de unde veneau numeroase provizii vitale pentru efortul de război al lui Hitler, de la minereul de fier și lemnul suedez până la nichelul finlandez. Adăugând avantajul economic de care se bucura Stalin asupra partenerului său de la Berlin – în condițiile în care Hitler avea nevoie de petrolul, manganul, bumbacul și cerealele sovietice, precum și de cauciucul transbordat din Asia –, dominația sovietică asupra Mării Baltice ar fi transformat practic Germania nazistă într-un vasal economic al URSS, iar fiecare mișcare de înaintare a Wehrmachtului ar fi depins de bunăvoința lui Stalin. Cu înțelegerea sa fină a geopoliticii, Churchill a făcut aluzie la această vulnerabilitate germană în cabinetul de război britanic, trăgând concluzia – plauzibilă din punct de vedere strategic, deși discutabilă din punct de vedere moral – că Marea Britanie ar fi trebuit, prin urmare, să încurajeze agresiunea sovietică împotriva vecinilor baltici ai Rusiei.

Singurul lucru pe care Stalin nu-l luase în calcul era că oricare dintre acești vecini s-ar fi putut opune. Cu siguranță, nu se aștepta la rezistență din partea statelor baltice. Încă din 24 septembrie 1939, Molotov îl sfătuise pe ministrul de externe estonian, Karl Selter, „să cedeze în fața dorințelor Uniunii Sovietice pentru a evita ceva mai rău". A doua zi, Selter a fost informat ce însemnau aceste dorințe: un pact de asistență mutuală care să le permită sovieticilor să stabilească baze militare pe teritoriul estonian. Când Selter a subliniat că un astfel de pact era incompatibil cu tratatul de neagresiune pe care Estonia îl semnase în iunie cu Germania, Molotov a răspuns: „Vă pot asigura că Germania își va da

acordul... Dacă doriți, vă pot procura acest consimțământ." Selter s-a întors la Tallinn să afle care este poziția Ministerului german de Externe, doar pentru a descoperi, spre groaza lui, că Molotov avusese dreptate în privința germanilor. După ce Selter s-a întors la Moscova, pe 27 septembrie, Stalin a intervenit pentru a pune definitiv lucrurile la punct. Invocând o pretinsă „provocare" având legătură cu un submarin polonez care ar fi „evadat" din portul Tallinn și ar fi scufundat o navă comercială sovietică, vojdul a cerut dreptul de a staționa 25 000 de soldați ai Armatei Roșii în Estonia, de a avea o bază a armatei sovietice în Tallinn, plus baze navale în Paldiski și pe insulele estoniene Saaremaa și Hiiumaa, și de a construi „un număr de aerodromuri [sovietice]" în țară. Dacă toate aceste condiții nu ar fi fost îndeplinite, a avertizat Stalin, Estonia ar fi urmat să suporte „ce s-a întâmplat cu Polonia. Unde este Polonia acum?" În condițiile în care la granița estoniană fuseseră concentrate trupe de infanterie și tancuri sovietice, spre a materializa amenințarea lui Stalin, Selter a fost forțat să semneze tratatul la miezul nopții, pe 28 septembrie.[1]

Letonia a fost următoarea pe listă. După ce fusese martor la umilirea omologului său estonian, ministrul de externe leton, Vilhelm Munters, nu-și mai putea face iluzii cu privire la ce îl aștepta când a fost convocat la Kremlin, pe 2 octombrie 1939. Cu toate acestea, Munters trebuie să fi fost zdruncinat de amenințarea lui Molotov, care l-a avertizat că nu i se va permite să părăsească Moscova până când nu avea să semneze un acord. Nefericitul ministru de externe a fost șocat și mai mult de tonul amuzat al lui Stalin, când vojdul s-a lăudat: „Vă spun sincer: împărțirea sferelor de interese a avut deja loc. Din punctul de vedere al germanilor, noi vă putem ocupa fără probleme." Stalin a propus să se facă acest lucru cu 30 000 de soldați. De asemenea, a cerut patru aerodromuri pe teritoriul leton, împreună cu baze navale sovietice în orașele portuare Libau (Liepāja), Windau (Ventspils) și Pitrags. Le-a obținut.[2]

Lituania, cea mai nouă pradă a lui Stalin și cea mai bine situată strategic – constituia noua zonă de frontieră între Germania nazistă și regiunea baltică sovietizată –, avea să fie „răsplătită" și cu cea mai mare forță de ocupație: 50 000 de soldați ai Armatei Roșii. Când a fost informat despre acest lucru, ministrul de externe al Lituaniei, Juozas Urbsys, a obiectat că o astfel de ocupație ar fi „redus Lituania la condiția unui stat vasal". Stalin i-a replicat brutal: „Vorbești prea mult". Totuși, Urbsys, spre deosebire de omologii săi estonian și leton, a fost suficient de ferm pentru a negocia cu Stalin cererea inițială a acestuia pentru o duzină de baze ale armatei sovietice pe teritoriul lituanian, cifra fiind redusă în cele din urmă la doar patru baze. De asemenea, Urbsys a obținut

transferul către Lituania al provinciei disputate Vilna (Vilnius, sau ceea ce sovieticii numeau „Coridorul Vilenski") aflată anterior în estul Poloniei, cu recunoașterea sovietică stabilită pentru 15 ani. Desigur, era foarte posibil ca, așa cum bănuia Urbsys, Stalin să fi acceptat toate aceste condiții pentru că oricum plănuia să încorporeze într-un final Lituania în URSS. Deocamdată însă, Lituania, nu URSS, a trebuit să suporte oprobriul guvernului polonez din exil, care a protestat la Londra împotriva anexării la Lituania.* Încă o dată, trupe sovietice au fost masate la graniță pentru a-și întări punctul de vedere. Pe 10 octombrie, Urbsys a semnat, iar Lituania a devenit noul satelit al lui Stalin.[3]

Fără să piardă timpul, a doua zi, Stalin a semnat un ordin radical, nr. 001223, care autoriza „deportarea elementelor antisovietice din Lituania, Letonia și Estonia". Deși acesta era un ordin permanent, valabil pe termen nedefinit, în practică doar puțini lituanieni, letoni și estonieni au fost arestați în octombrie 1939. Obiectivul mai urgent al lui Stalin, judecând după o serie de rezoluții ale Politburo din săptămânile următoare, era să depisteze ofițerii polonezi fugiți în statele baltice. La începutul lui noiembrie, două divizii NKVD – în total 12 824 de agenți – au fost trimise pentru a acoperi căile ferate și gările din districtele de la granița cu Polonia germană, într-o uriașă vânătoare de ofițeri și de elite poloneze scăpate până atunci din ghearele lui Stalin. Deocamdată, prinderea polonezilor rebeli constituia pentru Stalin o prioritate mai mare decât pedepsirea popoarelor baltice.[4]

Stalin avea, de asemenea, planuri și în privința Finlandei, țară cu o importanță strategică și mai mare pentru Rusia decât statele baltice. Frontierele sudice ale Finlandei se apropiau periculos de Leningrad (fost Petrograd și Sankt-Petersburg), locul de unde pornise Revoluția bolșevică din 1917 și fostă capitală a Rusiei. La un moment dat, frontiera se afla la doar 32 de kilometri de periferia orașului, traversând câmpiile plate ale Istmului Kareliei, o distanță ușor de parcurs în câteva ore de infanterie, într-o oră de diviziile motorizate sau în doar câteva minute de avioane de război. Coasta sudică a Finlandei domina, de asemenea, Marea Baltică și Golful Finlandei în apropiere de Leningrad. De altfel, Imperiul Țarist își plasase cândva cartierul general al flotei în portul finlandez Helsinki (pe atunci Helsingborg). Deși Finlanda, cu o populație mică, de doar 3,5 milioane de locuitori – nu cu mult mai mult decât cele 2,9 milioane de locuitori ai Lituaniei –, cu greu ar fi putut amenința

* Ambasadorul polonez în Lituania a părăsit această țară în semn de protest, un act care i-a permis mai târziu, când sovieticii au ocupat țara în forță, să nu cadă în mâinile lui Stalin.

colosul sovietic, finlandezii luptaseră totuşi cu înverşunare pentru independenţă în timpul Războiului Civil din Rusia, cucerind Helsinki în aprilie 1918 şi aplicându-le bolşevicilor o serie de lovituri dureroase. Gărzile Albe finlandeze – aşa cum numeau bolşevicii forţele comandate pe atunci de redutabilul Gustav Mannerheim – conlucraseră, de asemenea, îşi amintea Stalin, cu trupele germane şi colaboraseră cu flota britanică din Marea Baltică. Dacă legăturile lui Mannerheim cu germanii nu ar fi fost atât de puternice, britanicii ar fi putut şi ei să acorde gărzilor lui finlandeze mai mult sprijin în zilele critice din toamna lui 1919, când Petrogradul a fost la un pas să cadă în mâinile Gărzilor Albe. Dar toate acestea constituiau doar o consolare modestă pentru Stalin, care îşi amintea mai ales de umilinţa pierderii Finlandei şi de dubla înţelegere a finlandezilor cu puterile externe. Teama că Finlanda ar fi putut chema din nou în ajutor o putere ostilă URSS-ului, fie că era vorba de Marea Britanie sau de Germania, nu îl părăsea niciodată pe dictatorul sovietic.

Pentru a contracara această ameninţare, Stalin îşi trimisese emisarul special, Boris Iarţev, la Helsinki, în aprilie 1938. Scenariul pe care Iarţev l-a propus finlandezilor a fost că o Germanie ostilă ar putea folosi Finlanda drept cap de pod pentru a invada Rusia sau că agenţii lui Hitler ar putea instala la Helsinki un guvern pronazist care să invadeze Uniunea Sovietică. Deloc surprinzător, solicitarea ca sovieticii să aibă dreptul de a-şi înfiinţa baze în Finlanda, făcută de Iarţev, li s-a părut liderilor finlandezi o încălcare a suveranităţii ţării. După ce propunerile au fost respinse, trimisul lui Stalin a cerut „garanţii pozitive" că Finlanda nu va permite intrarea trupelor germane în ţară, în cazul unui război între Germania şi URSS. Şi această cerere a fost respinsă, împreună cu noua solicitare sovietică, depusă de omul lui Stalin din NKVD, în martie 1939, de închiriere către URSS, pe o perioadă de 30 de ani, a insulei Suursaari şi a altor patru insule mai mici din Golful Finlandei.[5]

Pactul Ribbentrop-Molotov modificase ecuaţia strategică. Oricare ar fi fost simpatiile Germaniei, Hitler s-a făcut că nu vede în timp ce Stalin agresa micile state baltice. Acest lucru sugera că Hitler putea lăsa şi Finlanda în voia sorţii, în ciuda rolului jucat de trupele germane în eliberarea acestei ţări de sub dominaţia comunistă, în 1918, şi a simpatiei de care se bucura în Germania cauza naţională finlandeză. Deşi liderii finlandezi nu aveau cunoştinţă de protocoale secrete care le plasau ţara în sfera de influenţă a lui Stalin, este posibil să fi bănuit ce îi aştepta când Molotov a convocat o delegaţie finlandeză la Kremlin, pe 12 octombrie 1939. Încă o dată, Stalin şi-a făcut personal apariţia, pentru a accentua factorul de intimidare, şi le-a dat finlandezilor un ultimatum

brutal, cerând „ca granița dintre Rusia și Finlanda din regiunea Istmului Kareliei să fie mutată spre vest, până la un punct situat la numai 32 de kilometri est de Viipuri, și ca toate fortificațiile existente pe Istmul Kareliei să fie distruse; ca finlandezii să cedeze Rusiei insulele Suursaari, Lavansaari, Tytarsaari și Koivisto din Golful Finlandei, împreună cu cea mai mare parte a peninsulei Rybachi, de pe coasta arctică". Ultimatumul lui Stalin insista, de asemenea, asupra unui contract de închiriere a peninsulei Hanko, care iese în afara coastei baltice a Finlandei, situată la vest de Helsinki, și cerea ca Finlanda să le permită sovieticilor să „stabilească o bază acolo, deservită de 5 000 de soldați și de câteva unități de sprijin".[6]

În schimbul acestor concesii, Stalin promitea un teritoriu sovietic în estul Kareliei; acolo, interiorul sovietic era deja păzit de lacul Ladoga. Teritoriul oferit de Stalin avea 5 500 de kilometri pătrați, fiind aproape de două ori mai mare decât terenul solicitat (care avea aproximativ 2 700 de kilometri pătrați). Totuși diferența în ceea ce privește importanța strategică era evidentă. Karelia de Est era în mare parte o întindere de mlaștini și de smârcuri nelocuite. În schimb, Istmul Kareliei vestic, unde se concentrau pretențiile lui Stalin, străjuia împrejurimile Leningradului și constituia o cale de invazie spre Viipuri (Vîborg) și Helsinki. De asemenea, o peninsulă Hanko sovietizată ar fi amenințat Helsinki din direcția opusă. Stalin precizase clar că mutarea frontierei de la Leningrad spre Helsinki și predarea peninsulei Hanko și a insulelor din Golful Finlandei era prețul pe care Finlanda trebuia să-l plătească pentru a evita să împărtășească soarta Poloniei.[7]

Oricât de agresive și de insultătoare ar fi fost cererile sovietice înaintate Finlandei, Stalin și Molotov se așteptau în mod clar să fie acceptate. Așa cum liderul comuniștilor ucraineni și viitorul secretar general Nikita Hrușciov își amintea mai târziu, la momentul respectiv, starea de spirit din Politburo era că „tot ce trebuia să facem era să ridicăm puțin vocea și finlandezii se vor supune. Iar dacă metoda aceasta nu funcționa, puteam trage un singur foc de armă și finlandezii ar fi ridicat mâinile și s-ar fi predat." În definitiv, Stalin domnea peste un imperiu puternic înarmat, cu peste 170 de milioane de locuitori, care fusese într-o stare de mobilizare aproape constantă de la începutul lui septembrie și care avea o experiență recentă de campanie în Polonia, chiar dacă într-o operațiune aleatorie de curățare a terenului. În privința blindatelor, ordinea de luptă era aproape absurd de dezechilibrată. Aflată deja în cursul celui de-al doilea Plan Cincinal de înarmare declanșat de Stalin, Armata Roșie putea desfășura 21 000 de tancuri moderne, în vreme ce mica armată finlandeză nu poseda nici măcar un tun antitanc (deși avea să

achiziționeze tunuri antitanc Bofors, de 37 mm, din Suedia, înainte de izbucnirea războiului). Cele mai multe dintre aceste tancuri sovietice erau modele ușoare T-26, dar sute dintre ele fuseseră echipate cu un „aruncător acționat cu aer comprimat", conceput special pentru a pulveriza substanțe chimice otrăvitoare, gaze sau lichide incendiare. Forțele aeriene finlandeze aveau poate o duzină de avioane de luptă, în fața celor 15 000 de aeronave ale Forței Aeriene Sovietice, dintre care 10 362 de avioane de război nou-nouțe, construite în 1939. Artileria finlandeză data din 1904–1905, când avusese loc Războiul ruso-japonez. Armata finlandeză dispunea de câteva mitraliere grele, cu sistem de răcire cu apă, din 1914, câteva mitraliere ușoare (mitraliera Lahti/Saloranta de 12,5 kilograme) și pistoale-mitralieră sau *koonipistolit* (cunoscute sub numele de Suomi). Dar rezerviștii armatei finlandeze încă se antrenau în mare parte cu puști de lemn care datau din secolul al XIX-lea. În schimb, Armata Roșie era, în noiembrie 1939, cea mai mare din lume, cea mai mecanizată, cea mai puternic blindată și înarmată, deși – pe fondul epurărilor lui Stalin – cu siguranță nu și cea mai bine condusă.[8]

Ne putem imagina, prin urmare, șocul lui Stalin când finlandezii au răspuns negativ tuturor propunerilor sale. Cu siguranță a crezut că glumeau. După cum sublinia Stalin, el oferea mai mult pământ decât cerea: „Ar fi procedat astfel vreo altă mare putere?" Când finlandezii au vrut să știe de ce rușii insistau să obțină Hanko și insulele baltice ale Finlandei, Stalin a răspuns că „gura Golfului Finlandei trebuie închisă pentru a preveni orice națiune să intre acolo". Și cine, a întrebat trimisul finlandez, „ar putea ataca Rusia?". Deși Pactul Ribbentrop-Molotov tocmai fusese semnat, Stalin a răspuns: „Fie Anglia, fie Germania". Încă sperând că va obține o victorie ușoară, Stalin le-a mai oferit finlandezilor un termen de gândire de șase zile. „Vom semna un acord pe 20 octombrie", i-a propus Molotov reprezentantului finlandez, „și în seara zilei următoare vom da o petrecere pentru dumneata."[9]

Dând dovadă de o încăpățânare impresionantă, delegația finlandeză s-a întors la Moscova abia pe 23 octombrie, la trei zile după ce termenul-limită acordat de Molotov expirase. De data aceasta, guvernul finlandez a trimis un diplomat de rang superior, Väinö Tanner, care urma să fie numit în scurt timp ministru de externe. În cursul săptămânii precedente, diplomații finlandezi solicitaseră opinia vecinilor scandinavi ai Finlandei și a puterilor occidentale. În mod remarcabil, deși nici o țară nu se oferise să intervină în favoarea Finlandei dacă aceasta ar fi ajuns la un conflict cu colosul sovietic, răspunsul finlandez la ultimatumul lui Stalin a rămas un „nu" categoric. „Intenționați să provocați un conflict?",

a întrebat Molotov, iar Tanner a răspuns: „Noi nu dorim așa ceva, dar dumneavoastră se pare că da". Singura concesie pe care Molotov și Stalin au făcut-o a fost aceea de a reduce garnizoana de ocupație sovietică propusă pentru peninsula Hanko de la 5 000 la 4 000 de militari. Pentru finlandezi, acest lucru era ceva complet lipsit de viabilitate. Hanko se afla atât de aproape de Helsinki, încât renunțarea la această peninsulă ar fi însemnat o renunțare la suveranitate. Cu un curaj remarcabil, finlandezii au refuzat încă o dată condițiile lui Stalin.[10]

Uluiți de această opoziție neașteptată, Stalin și Molotov nu au știut, la început, ce să facă. Partea bună – calendarul oportunistei expansiuni sovietice nu mai părea la fel de presant ca la sfârșitul lui septembrie și în primele zile ale lui octombrie 1939, când statele baltice fuseseră forțate să se supună. Pe 6 octombrie, Hitler a ținut un discurs în fața Reichstagului, anunțând victoria asupra Poloniei și oferind Marii Britanii un acord de pace care ar fi inclus acceptarea de către Germania a statutului Poloniei ca stat, deși cu suprafața serios trunchiată. Führerul a avertizat, de asemenea, în mod tăios că, dacă guvernul lui Chamberlain refuza condițiile sale și continua războiul, acest lucru avea să ducă la distrugerea Imperiului Britanic. Discursul lui Hitler din Reichstag i-a determinat pe mulți europeni să spere mai intens că pacea era la îndemână, iar pe sovietici, să se teamă că fereastra de oportunitate pentru expansiune era pe cale să se închidă. În jurnalul său, Neville Chamberlain recunoștea că Hitler făcuse o „serie de propuneri foarte atractive" și că „tonul său a fost surprinzător de prietenos față de Marea Britanie". În public însă, Chamberlain a respins sfidător, pe 12 octombrie, pacea propusă de Hitler și a declarat că „guvernul german, și numai guvernul german, stă în calea păcii".[11]

În ciuda veștii bune pentru el că războiul european va continua, asigurând astfel mai multe ocazii de expansiune sovietică, Stalin știa totuși că trebuia să se poarte precaut cu Finlanda, pentru a nu risca să trezească fantoma anticomunismului britanic din somnul său lung. Poate că Halifax și Chamberlain ar fi refuzat să sprijine Finlanda – iar Churchill ar fi putut propune să se acorde întreaga regiune baltică sovieticilor, ca o contrapondere la Germania –, dar în Ministerul de Externe încă mai existau adepți ai liniei dure, ostili bolșevismului. Ambasadorul britanic în Finlanda, Thomas Snow, era un anticomunist înflăcărat, care făcuse tot posibilul pentru a reaminti guvernului britanic, în timp ce Armata Roșie se mobiliza la frontiera cu Finlanda, că Stalin era un agresor la fel de lipsit de scrupule ca și Hitler. Ambasadorul britanic la Moscova, sir William Seeds, avea convingeri politice mai puțin ferme, dar nici el nu era un adept al împăciuitorismului, ca Joseph Davies. Seeds s-a

dovedit suficient de ostil față de Stalin pentru ca unii istorici și diplomați să-l acuze de eșecul discuțiilor privind alianța anglo-franco-sovietică din vara lui 1939 (o acuzație nedreaptă, judecând prin prisma materialelor recent desecretizate din arhivele sovietice). Primul secretar al Ambasadei Marii Britanii la Moscova, John Le Rougetel, împărtășea linia dură a lui Thomas Snow. Acești diplomați fuseseră numiți în funcție de Chamberlain și împărtășeau reticența premierului față de Stalin. Chiar și Churchill, în ciuda remarcilor sale recente care susțineau ca regiunea baltică să devină o sferă de influență sovietică, era cunoscut de Stalin ca fiind un anticomunist fervent, încă din timpul Războiului Civil rus, când chiar se manifestase ca atare.[12]

Grație spionilor săi bine plasați la Londra, Stalin trebuie să fi știut că starea de spirit devenea agitată din cauza mișcărilor sovietice din zona baltică. Pe 31 octombrie 1939, cabinetul de război britanic a luat în discuție problema „Agresiunii sovietice împotriva Finlandei sau a altor țări scandinave". Subtextul era că reputația Marii Britanii fusese compromisă de ipocrizia refuzului de a se opune agresiunii sovietice în Polonia. „Cele mai multe state neutre", au concluzionat comandanții militari britanici, „consideră că răspândirea bolșevismului este mai rea decât cea a hitlerismului, căruia noi ne opunem. Prin urmare, există un oarecare pericol ca, dacă nu reușim să ținem piept Rusiei, să pierdem simpatia statelor neutre într-o măsură care ar putea avea implicații militare periculoase." Cabinetul de la Whitehall nu scăpase din vedere că președintele american Roosevelt îi scrisese, la 12 octombrie, o scrisoare președintelui URSS, M.I. Kalinin, cerând clarificarea poziției sovietice față de Finlanda, într-un limbaj suficient de alarmant, încât Molotov să compună un răspuns (în numele lui Kalinin) pe 15 octombrie, asigurându-l cu mare atenție pe Roosevelt că discuțiile în curs de desfășurare la Moscova nu aveau alt scop decât „îmbunătățirea relațiilor reciproce dintre Uniunea Sovietică și Finlanda". Molotov a fost mai puțin diplomat în discursul rostit în fața Sovietului Suprem pe 31 octombrie, când a declarat că „este greu să împaci amestecul Americii în aceste chestiuni cu pretențiile ei de neutralitate".[13]

Era adevărat că intervenția împotriva URSS, în cazul în care Stalin invada Finlanda, ar fi extins războiul și ar fi solicitat la maximum resursele militare ale Marii Britanii. Dar, anticipau șefii de stat-major britanici, dacă Marea Britanie lua atitudine și americanii se alăturau cauzei aliate, „nu există nici o îndoială că sprijinul deschis al Statelor Unite ar decide atitudinea Japoniei și, probabil, și pe cea a Italiei și a Spaniei. Acumularea forței noastre militare astfel rezultată ar depăși categoric

angajamentele suplimentare pe care ar trebui să ni le asumăm intrând în război cu Rusia." Aici a existat o străfulgerare de intuiție strategică, întrucât cauza finlandeză avea potențialul de a transforma rezistența anglo-franceză, până atunci derizorie și ipocrită, manifestată doar împotriva lui Hitler, într-un război de principii împotriva agresiunii armate a *ambelor* regimuri totalitare. Prin urmare, ea putea reface peisajul strategic, eventual chiar să transforme Italia fascistă, Spania lui Franco și Japonia în aliați occidentali, aducând în același timp greutatea uriașă a Statelor Unite în balanța Aliaților, dacă nu ca beligerant cu drepturi depline, atunci poate prin sprijin financiar și livrări de arme. Dar, în loc să urmărească această interesantă strategie, cabinetul de război britanic a schimbat subiectul. Pentru a evita asumarea de „sarcini militare suplimentare", s-a decis ca Marea Britanie și Franța să intre în război împotriva lui Stalin numai dacă URSS ar fi invadat și Finlanda, și Suedia (în ciuda faptului că nu existau dovezi privind o eventuală intenție sovietică de a ataca ambele țări). Și astfel ideea unei mari alianțe împotriva dictaturilor totalitare ale lui Hitler și Stalin a murit în fașă, cel puțin pentru moment.[14]

Lui Stalin îi trecuse glonțul pe la ureche. Dar, chiar și așa, semnalele venite de la Helsinki nu erau promițătoare pentru el. Pe 3 noiembrie, după ce încă o întâlnire de la Kremlin devenise tensionată din cauza problemei Hanko, Molotov i-a avertizat pe delegații finlandezi că „noi, civilii, se pare că nu putem face mai mult. Acum se pare că depinde de militari. Acum este rândul lor să vorbească." Încă nepregătiți să cedeze, Molotov și Stalin i-au chemat pe finlandezi pentru ultima dată pe 4 noiembrie. Stalin nu voia să renunțe la Hanko, dar considera că solicitarea putea fi prezentată mai cu tact, finlandezii numind noua bază sovietică de acolo „o concesie, o închiriere, un schimb, un troc... orice doresc ei". Cu toate acestea, finlandezii au refuzat.[15]

Cum diplomația eșuase, era într-adevăr timpul ca armele să vorbească. Dar adevărul era că, în noiembrie 1939, nici una dintre părți nu era pregătită să pornească un război. Așteptându-se ca finlandezii să se răzgândească, Stalin nu a dat ordin de începere a pregătirilor pentru invazie decât după ce discuțiile au eșuat în cele din urmă, pe 3 și 4 noiembrie. Sarcina descurajantă de a pregăti ceea ce era de acum o campanie de iarnă i-a revenit lui Kiril Meretkov, comandantul Districtului Militar Leningrad. Meretkov a făcut tot ce a putut, dar timpul era scurt și nu era ușor să aducă atât de rapid unitățile la capacitate de luptă. Misiunea cea mai importantă avea să fie asumată de Armata VII și Armata XIII, puternic mecanizate și compuse din nouă divizii de pușcași, patru brigăzi de tancuri și câteva regimente de artilerie grea. Acestea urmau să avanseze

peste Istmul Kareliei pentru a încerca să străpungă Linia Mannerheim, o serie de ziduri de beton armat, cazemate, buncăre cu acoperiș de lemn și terasamente și lucrări de pământ păzite de cele mai bune trupe finlandeze. Între timp, Armata VIII – cu cinci divizii de pușcași, o brigadă de tancuri ușoare și alte câteva regimente de artilerie grea – trebuia să înainteze la nord-vest de lacul Ladoga, împotriva unei a doua linii defensive Mannerheim, mai puțin impunătoare decât prima. Mai la nord, Armata IX, având în frunte Divizia 163 mecanizată, urma să avanseze spre vest, în centrul Finlandei, către Suomussalmi, cu scopul de a tăia țara în două. În fine, Armata XIV, mult mai mică, urma să-și coordoneze atacul asupra Petsamo cu flota sovietică din nordul țării pentru a pune stăpânire pe esențialele rezerve de nichel ale acestui oraș și a stabili un perimetru arctic împotriva unei posibile incursiuni navale britanice. Cel puțin pe hârtie, Meretkov putea arunca în luptă, în această invazie pe patru direcții în Finlanda, peste un milion (în realitate, mai degrabă 600 000) de soldați, împreună cu mii de avioane de luptă care să ofere sprijin infanteriei și să instaleze teroare prin strategia *blitzkrieg*, bombardând orașele finlandeze. Total depășit ca efective și armament, Gustav Mannerheim, care fusese rechemat la comanda Forțelor de Apărare Finlandeze, avea la dispoziție mai puțin de 150 000 de soldați pentru a se opune acestei invazii sovietice blindate, iar mulți dintre soldații lui erau fie adolescenți, fie rezerviști mai în vârstă.[16]

Totuși, oricât de copleșitor ar fi fost avantajul sovietic în ordinea de bătălie, războaiele nu se câștigă pe hârtie. După cum scria Meretkov în ajunul ostilităților, la sfârșitul lui noiembrie 1939, „terenul operațiunilor viitoare este brăzdat de lacuri, râuri, mlaștini și este aproape în întregime acoperit de păduri".

Era un teren nepotrivit pentru vehicule motorizate și acest lucru ar fi neutralizat, mai mult ca sigur, eficiența tancurilor și a blindatelor grele ale lui Meretkov, dacă nu le-ar fi făcut chiar cu totul inutile. „Este criminal să crezi", își încheia acesta raportul, cu o notă de realism, „că sarcina noastră va fi ușoară, sau doar un simplu marș, așa cum mi-au spus ofițerii mei la inspecție."[17]

Una dintre cele mai mari probleme cu care se confrunta Meretkov era cum să-i motiveze pe soldații Armatei Roșii – care se antrenau în pustietățile reci și înzăpezite din Karelia – să poarte ceea ce era în mod evident doar un război de agresiune, cu atât mai mult cu cât aveau să atace în plină iarnă. Aceasta a fost sarcina PURKKA, Departamentul Politic al Armatei Roșii, condus de un alt om de încredere al lui Stalin, fostul redactor-șef al ziarului *Pravda*, Lev Mehlis. Mehlis supervizase campania

de propagandă în timpul epurării Armatei Roșii din 1937–1938, „năpustindu-se asupra armatei ca un cal al Apocalipsei în galop", după cum scrie Simon Sebag Montefiore. În noiembrie 1939, Mehlis conducea o vastă armată de propagandă în interiorul armatei sovietice, supunându-i zilnic pe soldați la câteva ore de îndoctrinare ideologică, desfășurată de politruci (comisari politici), timp în care oamenii nu făceau instrucție cu arme de foc și nici nu exersau manevre de luptă. Pe 23 noiembrie, Mehlis îi raporta lui Stalin că „Armata VII nu este încă suficient de orientată politic". Pentru a remedia lipsa de entuziasm față de război, Mehlis a promis „să tipărească în masă" un nou cotidian pentru Armata VII. Mehlis a creat, de asemenea, un cotidian de ocupație numit *Vocea poporului finlandez* și a angajat traducători pentru a scoate ediții ale ziarului *Pravda* în limba finlandeză. Mehlis l-a trimis pe un alt om de încredere al lui Stalin, pe liderul de partid din Leningrad și șeful NKVD, Andrei Jdanov – care semnase sute de liste de execuții în timpul Marii Terori –, să îndoctrineze Armata IX sovietică, care urma să invadeze centrul Finlandei.[18]

În centrul schemei sovietice de agitprop pentru invazia finlandeză s-a aflat un plan – pus la cale de Mehlis, Molotov și Stalin – de a înființa un guvern-marionetă compus din comuniști finlandezi, chiar peste granită, la Terijoki, un oraș aflat la nici 50 de kilometri nord-vest de Leningrad (astăzi Zelenogorsk, în Rusia). Ideea era că acest nou „guvern democratic al Finlandei", condus de un politician finlandez în vârstă de 58 de ani, Otto Kuusinen (omul de paie al lui Stalin și rezident la Moscova încă din 1920), urma să invite Armata Roșie în Finlanda, „pentru a stabili" – după cum suna comunicatul lui Molotov – „relații bune între țările noastre și, cu forțe unite, să protejăm securitatea și inviolabilitatea națiunilor noastre". Programul lui Kuusinen de comunizare a Finlandei era depășit, cerând ziua de lucru de opt ore – în condițiile în care muncitorii finlandezi beneficiaseră de această facilitate încă de la înființarea țării lor, în urmă cu două decenii –, precum și desființarea marilor moșii din perioada țaristă, din care mai rămăseseră acum doar foarte puține. Mai exact, pliantele de propagandă ale lui Kuusinen îi sfătuiau pe finlandezi să nu tragă în armata rusă invadatoare, ci mai degrabă „în guvernul Gărzii Albe al lui Tanner și Mannerheim!"[19]

În afară de trucul transparent al promovării costisitoare a guvernului-marionetă al lui Kuusinen*, invazia sovietică a Finlandei a urmat îndeaproape modelul aplicat de naziști în Polonia. Pe 26 noiembrie 1939

* Operațiunile acestui guvern, în principal tipărirea de broșuri de propagandă, au fost plătite dintr-un fond special al NKVD, conținând 35 de milioane de mărci finlandeze.

a fost organizat un incident de frontieră. Artileriștii Armatei Roșii au tras obuze asupra avanpostului de frontieră Mainila din Istmul Kareliei sau finlandezii de aici au tras obuze asupra garnizoanei sovietice de graniță, așa cum a susținut Molotov în „protestul" înaintat guvernului finlandez – explicație pe care nu a crezut-o nimeni, nu doar din afara, ci și din interiorul Kremlinului. (Ulterior, observatori neutri au confirmat că finlandezii nici măcar nu aveau artilerie la Mainila.) Molotov a cerut ca finlandezii să își retragă toate forțele armate la 25 de kilometri dincolo de granița cu URSS, cerere pe care Mannerheim a refuzat-o. Cu acest foarte fragil *casus belli* aranjat, invazia sovietică putea începe. Într-un alt omagiu adus metodelor lui Hitler, URSS nu a trimis nici o declarație de război. Odată cu primii zori din 30 noiembrie, războiul nedeclarat al lui Stalin împotriva Finlandei a început printr-un baraj furibund de artilerie pe toate fronturile, urmat de urletul avioanelor de luptă invadând cerul.[20]

Singura diferență între actele clare de agresiune teritorială din Finlanda și Polonia a fost că blitzkriegul sovietic s-a dovedit mai puțin eficient decât cel german. Bombardierele medii sovietice – majoritatea de tip SB-2, lansând bombe de o tonă de la o înălțime sigură de 1 000 de metri sau mai mult – nu aveau o precizie prea mare. La Helsinki, bombardierele rusești nu au reușit să atingă nici măcar o singură stație de andocare, o pistă de aterizare, un avion militar sau un rezervor de petrol finlandez (deși un hangar al aeroportului a fost distrus). O bombă rătăcită a lovit clădirea legației sovietice. Potrivit martorilor oculari, piloții Armatei Roșii au atacat și suburbiile din Helsinki, „mitraliind femeile și copiii care fugiseră din casele lor spre câmpuri". Scene de oroare similare s-au repetat în Viipuri (Vîborg), precum și în orașe de provincie precum Lahti, Enso și Kotka. Deși primele estimări ale victimelor civile au fost exagerate, s-a confirmat ulterior că, în primele două zile de bombardament sovietic, cel puțin 87 de civili finlandezi au fost uciși și 270 răniți.[21]

Atacul terestru al lui Meretkov asupra Istmului Kareliei a mers ceva mai bine decât campania aeriană. În intervalul dintre incidentul de frontieră din 26 noiembrie și atacul rusesc de pe 30 noiembrie, Mannerheim a dat dovadă de înțelepciune, evacuând cea mai mare parte a populației civile. O serie de capcane ingenioase au fost amplasate în calea invadatorilor, inclusiv „mine canadiene" – tuburi de oțel umplute cu explozibil, îngropate în troienele de zăpadă și aruncate în aer prin fire ascunse. Cea mai eficientă apărare a fost însă cocktailul Molotov, folosit pentru prima dată în Spania, dar ingenios actualizat de finlandezi, care umpleau sticle de băuturi spirtoase cu un amestec de benzină sau kerosen, gudron și clorură de potasiu. În cursul unor acțiuni îndrăznețe, soldații finlandezi

pe schiuri aruncau aceste proiectile improvizate în turelele tancurilor care înaintau, înfigeau crengi ori rângi metalice în şenilele tancurilor ori făceau găuri în gheaţă pentru a scufunda greoaiele vehicule. Cel puţin 80 de tancuri sovietice au fost distruse în confruntările iniţiale de pe istm, încetinind în mod fatal înaintarea lui Meretkov, înainte ca Armata VII să ajungă la fortificaţiile Liniei Mannerheim. În ciuda afirmaţiilor lăudăroase ale Înaltului Comandament sovietic că această campanie din Finlanda se va încheia în doar 12 zile (Klim Voroşilov a fost auzit spunând că va dura doar patru), la jumătatea lui decembrie 1939 majoritatea unităţilor din Armata VII şi Armata XIII sovietice erau încă blocate pe Linia Mannerheim. Pe 17 decembrie, Armata XIII a început efectiv să se retragă, după ce a suferit pierderi grele într-o încleştare la Taipale. În acel moment, până şi mica Forţă Aeriană Finlandeză, formată din vechi avioane de luptă olandeze de tip Fokker (în număr de 162), s-a alăturat urmăririi, doborând bombardierele sovietice – un as finlandez al aerului a doborât şase aeronave inamice în doar patru minute – şi făcând minuni pentru moralul finlandezilor de la sol. Mai la nord, Armata IX sovietică a fost aproape distrusă, pe 9 decembrie, într-o bătălie purtată în apropierea greu încercatului sat Suomussalmi. Un lunetist finlandez pe schiuri pe nume Simo Häyhä, în viaţa civilă fermier, a ucis personal, conform legendei, peste 500 de soldaţi ruşi. Pierderile sovietice din decembrie 1939 au fost de-a dreptul îngrozitoare – de până la 70% în multe unităţi. Militarii răniţi au copleşit spitalele din Leningrad. Un chirurg sovietic suprasolicitat se plângea la începutul lui decembrie că trebuia să trateze zilnic aproape 400 de soldaţi răniţi ai Armatei Roşii.[22]

Ca un semn al îngrijorării crescânde în cadrul Înaltului Comandament Sovietic, Mehlis a suspendat, pe 5 decembrie, până şi rapoartele de presă de pe front, deja atent cenzurate. (A doua zi, în ceea ce ar fi putut să nu fie o simplă coincidenţă, Înaltul Comandament finlandez a raportat prima utilizare a armelor chimice de către sovietici pe front – un episod care, din fericire, nu s-a mai repetat.) O săptămână mai târziu, relatările din *Pravda*, care zugrăveau în roz situaţia guvernului-marionetă al lui Kuusinen de la Terijoki – se scria, de pildă, că peste 6 000 de proletari finlandezi se oferiseră să lupte ca voluntari în „Armata Naţională Finlandeză" a acestuia –, au fost abandonate, pe motiv că erau prea ridicole pentru a fi crezute până şi de comuniştii devotaţi. Mehlis şi Jdanov l-au informat, pe 19 decembrie, pe Stalin că toate unităţile care înaintau suferiseră „pierderi grele" şi că oamenii ar avea nevoie de „timp de odihnă" – deşi tot ce erau dispuşi să le acorde erau două zile de concediu, timp suficient doar pentru a ajunge la Leningrad şi înapoi. Pe 28 decembrie, starea de spirit a trupelor

de pe istm era suficient de proastă ca liderii Armatei XIII să înceapă să ceară permisii de „șase până la opt zile" pentru oamenii lor epuizați. La începutul lui ianuarie 1940, moralul era atât de scăzut, soldații ruși dezertând în masă, încât comisarii politici PURKKA ai lui Mehlis au renunțat la orice eufemism și au început să raporteze adevărul. Doar în primele două săptămâni ale lui 1940, Stalin a primit 22 de rapoarte ale NKVD cu privire la lipsa de disciplină din armată.[23]

Performanțele Armatei Roșii erau atât de jalnice, încât Stalin a simțit nevoia să intervină personal. Voroșilov a încasat jignirile dictatorului sovietic într-o ședință notorie, desfășurată la Kremlin, dar a ripostat cu acuzații violente și, cuprins de furie, a răsturnat pe masă o tavă pe care se afla un purcel de lapte, înainte de a ieși valvârtej (gestul său l-a amuzat pe vojd într-atât de tare încât Voroșilov a supraviețuit ca un fel de bufon al Înaltului Comandament sovietic). De asemenea, Meretkov a fost supus unor critici tăioase. „Întreaga lume ne urmărește", l-a admonestat Stalin, pe 7 ianuarie. „Autoritatea Armatei Roșii este garantul securității URSS. Dacă rămânem blocați în fața unui oponent atât de slab, acest lucru va face ca forțele antisovietice ale cercurilor imperialiste să se ridice împotriva noastră." Pentru a-l ajuta pe Meretkov, Stalin l-a numit pe Semion Timoșenko, un ofițer de carieră loial și competent, care avansase constant, în funcția de comandant al noului Grup de Armate Nord-Vest, pe 26 decembrie 1939. Prin această remaniere a comandamentului trupelor care luptau împotriva Finlandei, Stalin recunoștea tacit că se desfășura un război adevărat, și nu vreo misiune de protecție lansată de la Leningrad pentru a sprijini guvernul-marionetă lui Kuusinen din Terijoki.[24]

Cea mai importantă schimbare s-a produs în ianuarie 1940, când Mehlis și Stalin au răspuns la rapoartele în cascadă privind problemele legate de disciplină prin formarea de batalioane disciplinare ale NKVD, numite *kontrolno-zagraditelnîe otriadî* (detașamente de control), în fiecare unitate a Armatei Roșii, cărora li s-au acordat puteri discreționare asupra soldaților. Crearea acestor batalioane disciplinare, făcută publică pe 24 ianuarie, pentru a teroriza soldații Armatei Roșii și a-i determina să se supună ordinelor, a dus în cele din urmă la întărirea moralului de luptă al trupelor sovietice din Finlanda (sau cel puțin a oprit dezertările în masă).* Pe termen scurt însă, practica a avut efectul nefericit de a exacerba reputația deja înfricoșătoare a regimului stalinist în străinătate. „Într-un loc", îi declara un voluntar suedez unui jurnalist

* Potrivit ofițerilor de legătură germani, Mehlis a fost cel care l-a sfătuit pe Stalin, pe 19 ianuarie 1940, să facă publică existența batalioanelor de teroare, pentru a stopa epidemia de „automutilări".

britanic, „soldații ruși erau împinși înainte, ca niște vite, cu mitralierele în spate, iar ei se împleticeau, ascunzând-și fața cu brațele, și finlandezii pur și simplu îi secerau cu mitralierele. El a spus că jumătate dintre mitraliorii finlandezi aveau lacrimi în ochi pentru că trebuiau să comită un asemenea măcel; dar ce puteau face? Nu puteau lăsa mii de ruși... să le invadeze țara." Multor soldați finlandezi le era milă de adversarii lor, împinși în luptă de cruzii comisari politici. „Rușii", nota un finlandez, „nu au asistente medicale, nu au doctori și nu au echipament de la Crucea Roșie... Ei toarnă benzină peste morții lor (și probabil și peste soldații care sunt doar răniți) și îi ard." Un alt soldat finlandez declara unui jurnalist britanic că

> să tragi asupra acestor bieți ruși, care sunt forțați să lupte și sunt atât de flămânzi și de înfrigurați, este ca și cum ai ucide niște copii neajutorați. Când soldații noștri i-au dat unuia dintre prizonieri să mănânce, acesta a spus: „Ce păcat că nu mi-am luat și nevasta cu mine, să se bucure și ea de această mâncare grozavă". Ce să facem cu toți prizonierii noștri? Au nevoie de multă hrană. Să-i spălăm, să-i îmbrăcăm și să-i trimitem în America?[25]

Poate cel mai dărâmător verdict pentru moralul sovietic a venit de la o poveste, repetată pe scară largă la Helsinki, în care „trei ruși, luați prizonieri, cer o ultimă masă înainte de a fi împușcați. Finlandezii le răspund: «Nu vă vom împușca». Așa că doi dintre prizonieri replică, arătând spre al treilea: «Măcar pe ăsta împușcați-l, e comisar [adică politruc]». Când finlandezii au refuzat iarăși, cei doi propun: «Ei bine, pentru numele lui Dumnezeu, atunci lăsați-ne să-l împușcăm noi»."[26]

Deja prin ianuarie și februarie 1940, asemenea povești veneau în număr mare din Finlanda, unind lumea civilizată într-o opoziție îngrozită, în timp ce Stalin, ca și Hitler, era expus ca un agresor în toată puterea cuvântului. Chiar și în Germania, în ciuda unei interdicții privind publicarea de articole în presă despre invazia sovietică, opinia publică era la fel de categoric pro-Finlanda ca și cetățenii din țările occidentale. Într-un final potrivit pentru de acum epuizatul Front Popular, URSS a fost exclusă din Liga Națiunilor pe 13 decembrie 1939, fiind prima națiune care suferea acest tratament rușinr. După cum remarca, acid, secretarul general al Ligii: „Germania, Italia și Japonia au avut cel puțin decența de a ieși singure din Ligă înainte de a comite agresiuni flagrante".[27]

În toată Europa, tineri bărbați și femei se mobilizau pentru a-i ajuta pe finlandezi. Suedezii și norvegienii au sosit primii, dar ei nu au fost

singuri în această atitudine antisovietică. Spionii lui Stalin din București au raportat la Moscova că România își mobilizase trupe la granița cu URSS și existau planuri pentru arestarea în masă a comuniștilor români. Nu mai puțin îngrijorătoare erau informațiile potrivit cărora Turcia mobiliza trupe la granițele din Caucaz. În Italia, entuziasmul pentru cauza finlandeză era aproape universal. Mussolini, aliatul lui Hitler – încă neutru în conflictul european –, și-a retras ambasadorul de la Moscova și era pe punctul de a declara război URSS-ului, oferind perspectiva, tentantă pentru Aliați, unei scindări a coaliției fasciste. În mod discret, Marea Britanie și Franța au început să permită voluntarilor italieni și transporturilor de arme să treacă pe teritoriul și prin porturile lor în drum spre Helsinki (Germania nazistă a refuzat să acorde această permisiune, respectând Pactul de la Moscova). Ungaria, în general progermană – dar ai cărei locuitori erau înrudiți prin origine și limbă cu finlandezii –, a trimis, de asemenea, arme și voluntari în Finlanda. La începutul lui februarie 1940, mii de tone de material de război din Ungaria și Italia erau transbordate prin Franța către Finlanda. Marea Britanie, în ciuda necesității stringente de a-și apăra propriile insule împotriva Luftwaffe, a fost de acord să trimită la Helsinki câteva zeci de avioane de vânătoare – Gladiator și Blenheim cu bot lung – promițând că va livra și aeronave Hurricane. Sute de exilați polonezi se antrenau în Anglia, dornici să dea o lovitură rușilor în Finlanda. După cum declara Chamberlain în cabinetul de război, pe 31 ianuarie 1940: „Evenimentele păreau să-i conducă pe Aliați către deschiderea ostilităților cu Rusia". Francezii erau și mai entuziasmați, propunând, pe 16 ianuarie, o debarcare amfibie la Petsamo.[28]

Dar și mai periculoasă pentru Stalin a fost acutizarea poziției morale adoptate de președintele SUA. Singurul rival politic intern al lui Roosevelt de statut similar, fostul președinte Herbert Hoover, devenise supărător pentru președinte, prin organizarea Fondului de ajutorare a Finlandei, care a avut un impact uriaș, colectând aproape patru milioane de dolari pentru curajoșii finlandezi după ce primise sprijinul public a 1 400 de ziare americane. Furios, Roosevelt a lăsat deoparte simpatiile sale anterioare pentru Rusia sovietică, care îl făcuseră să epureze Departamentul de Stat de anticomuniști, în 1937. Deși a avut grijă să nu-l alarmeze pe Stalin cu sancțiuni oficiale, la începutul lui ianuarie 1940, președintele a încurajat companiile americane care activau în sectorul petrolier sovietic să recheme angajații americani calificați din URSS (lăsând însă această măsură „la latitudinea conștiinței și la discreția lor"). Forțând practic mâna președintelui, în Camera Reprezentanților a fost

introdusă curând o rezoluție vizând rechemarea ambasadorului SUA de la Moscova și ruperea relațiilor diplomatice cu URSS, aceasta fiind la un pas de a fi adoptată (a fost respinsă cu 108 voturi „împotrivă" și 105 „pentru").[29]

Pe 10 februarie, într-un discurs ținut în fața Congresului Tineretului American, Roosevelt declama că URSS „este condusă de o dictatură absolută ca oricare alta... din lume. Ea s-a aliat cu o altă dictatură și a invadat un vecin atât de incomparabil mai mic, încât nu ar putea face nici un rău imaginabil Uniunii Sovietice, un vecin care caută doar să trăiască în pace ca o democrație." Președintele a declarat un „embargo moral" asupra exporturilor strategice către Moscova, a deschis o linie de credit de zece milioane de dolari pentru guvernul de la Helsinki și a autorizat trimiterea a 43 de avioane de vânătoare Brewster Buffalo către finlandezi. Congresul a triplat în curând această cifră, dedicând 30 de milioane de dolari pentru Finlanda. Dacă Aliații occidentali și țări până atunci favorabile Axei, ca Ungaria și Italia, alături de alți vecini ai URSS, plini de resentimente, precum România și Turcia – încurajați de valul de susținere tot mai puternic din Statele Unite –, s-ar fi unit împotriva URSS, Armata Roșie, hărțuită și terorizată, a lui Stalin s-ar fi văzut confruntată cu probleme foarte serioase.[30]

Dar vojdul fusese întotdeauna un supraviețuitor politic. La fel ca un animal în cușcă, era cel mai periculos când era încolțit. După cum o demonstrase prin crearea batalioanelor de teroare pentru a-și mitralia propriii soldați dacă aceștia dădeau înapoi, ezitau să atace sau încercau să se predea în fața inamicului, Stalin era capabil, când se vedea cu spatele la zid, de o cruzime care l-ar fi făcut până și pe Hitler să roșească.

8

PERICOL MAXIM

Finlanda, Baku şi masacrul de la Katyn

După ce a început atât de bine cu împărţirea Poloniei deja înfrânte şi a statelor baltice neajutorate, războiul lui Stalin luase o întorsătură periculoasă în Finlanda. Armatele sale eşuaseră nu doar în sectorul Istmului Kareliei. La nord de lacul Ladoga, două divizii de puşcaşi sovietice fuseseră aproape distruse în bătălia de la Tolvajärvi, în decembrie 1939, de câteva batalioane finlandeze de infanterie uşoară. Mai la nord, situaţia era şi mai rea. Într-o serie de lupte disputate în apropiere de Suomussalmi, la sfârşitul lui decembrie şi începutul lui ianuarie 1940, unde trupele finlandeze pe schiuri au dovedit o maximă eficienţă letală, diviziile 44 şi 63 sovietice au fost practic anihilate. După ce ultima rezistenţă rusă a fost „înăbuşită", pe 8 ianuarie, scrie William Trotter în cartea sa *Frozen Hell*, cercetaşii finlandezi au numărat „cadavrele tari ca piatra a 27 500 de soldaţi ruşi", împreună cu rămăşiţele a 43 de tancuri şi a 270 de camioane. Prada de război capturată de finlandezi a inclus 48 de piese de artilerie, 300 de mitraliere şi „o adunătură pestriţă, dar binevenită, de camioane şi de maşini blindate". Suomussalmi a reprezentat o umilinţă pentru sovietici.[1]

Doar în Nordul îndepărtat, pe frontul arctic, trupele Armatei Roşii s-au descurcat bine, iar acest lucru s-a datorat în mare parte faptului că apărarea finlandeză de acolo era cea mai slabă, fiind asigurată de o singură companie şi de o baterie de artilerie. Divizia 104 sovietică, sprijinită de tunurile flotei sovietice din Arctica, a desfăşurat fără probleme un atac amfibiu la Petsamo. Deşi oraşul avea importanţă strategică, datorită zăcămintelor de nichel de înaltă calitate din apropiere şi portului său la Marea Barents, capturarea acestuia de către ruşi, la începutul lui decembrie 1939, nu i-a adus lui Stalin prea multe beneficii imediate. După ce portul a îngheţat, tot ce a putut face Armata XIV a fost să se adăpostească în tranşee şi să aştepte primăvara, chiar şi când lunetiştii finlandezi şi laponi (sámi) pe schiuri luau în vizor sute de nefericiţi soldaţi ruşi care păzeau drumul de aprovizionare către Murmansk. Între timp, capturarea oraşului Petsamo de către sovietici, deşi a constituit un unic

moment de bucurie pentru Armata Roşie într-o iarnă deprimantă, i-a alarmat atât pe aliaţii germani ai lui Stalin, care se bazau pe nichelul de la Petsamo pentru producţia de tancuri, cât şi pe britanici şi pe francezi, care se temeau de o invazie sovietică în Norvegia.[2]

Pe 5 februarie 1940, Consiliul Suprem de Război anglo-francez s-a reunit la Paris. În condiţiile în care Polonia fusese pierdută, iar înaltele comandamente britanic şi francez nu manifestau aproape deloc entuziasm faţă de varianta unui atac frontal împotriva puternic fortificatei Linii Siegfried, din vestul Germaniei, războiul sovieto-finlandez părea să ofere cea mai bună şansă pentru Aliaţi de a le aplica o lovitură lui Hitler şi lui Stalin. Dacă Norvegia ar fi permis staţionarea de trupe britanice şi franceze pe teritoriul ei, Aliaţii ar fi putut opri aprovizionarea armatei lui Hitler cu minereu de fier din minele Gällivare, în nordul Suediei, precum şi cu nichel de la Petsamo, acesta din urmă fiind controlat de aliaţii sovietici ai lui Hitler, care acum luptau pentru supravieţuire în Finlanda. Din ordinul lui Churchill, Amiralitatea britanică începuse încă din septembrie 1939 să facă planuri de urgenţă pentru o operaţiune pe teritoriul norvegian (Operaţiunea Catherine). Dar Norvegia nu îşi dăduse permisiunea pentru aceasta. Francezii erau în favoarea unei abordări mai directe, prin debarcarea a 50 000 de soldaţi Aliaţi, inclusiv a unor contingente poloneze, la Petsamo, pentru a da o dublă lovitură lui Stalin şi lui Hitler. Dar Churchill şi Amiralitatea britanică, care ar fi trebuit să asigure escorta şi transportul naval au rămas impasibili la o operaţiune în marea Barents, la Petsamo, pledând în schimb în favoarea unei operaţiuni în Norvegia.[3]

Oricât de important ar fi fost Petsamo, punctul cel mai vulnerabil pentru ambii dictatori se afla în sud, la Baku, de unde proveneau trei sferturi din producţia de petrol sovietică – petrol care alimenta, de asemenea, maşinăria de război a lui Hitler. Pe 6 ianuarie 1940, cabinetul de război britanic a discutat despre bombardarea Caucazului sovietic. Mulţi dintre experţii britanici în domeniu – cum ar fi Fitzroy Maclean, fostul diplomat plin de vervă care explorase Asia Centrală sovietică în timp ce era detaşat la Moscova, spre sfârşitul anilor 1930* – se opuneau ideii, din cauza riscului de a provoca mişcări sovietice împotriva Iranului sau a Afghanistanului. Deşi luase act de dezacordul lui Maclean, cabinetul de război a hotărât, pe 30 ianuarie 1940, că „strângerea cooperării sovieto-germane... ne-ar putea determina să trimitem o expediţie în Finlanda în viitorul apropiat. În circumstanţele date, este important

* Maclean şi-a relatat aventurile în memoriile sale, publicate sub titlul *Eastern Approaches* (*Abordări orientale*) şi retipărite până în prezent.

să cunoaștem ce perspective există pentru a întreprinde o acțiune eficientă împotriva Uniunii Sovietice." Comandanții aviației militare britanice au fost instruiți să analizeze posibilitatea unui atac aerian asupra orașului Baku.[4]

În februarie 1940, discuții libere despre planurile Aliaților de a intra în război împotriva URSS se purtau peste tot, la Londra și la Paris, și veștile despre ele se răspândeau și prin bazarurile din Orientul Mijlociu. La Ankara, atașatul militar britanic, sir Hughe Knatchbull-Hugessen, a deschis „o serie de discuții neoficiale" cu ministrul turc de externe, Mehmet Şükrü Saraçoğlu, despre „posibilitatea de a demara activități subversive în Uniunea Sovietică". Pe 13 februarie, consulul britanic la Teheran a raportat că prim-ministrul iranian îl căutase și făcuse „aluzii despre discuții în rândurile personalului" cu privire la posibilitatea de a lovi interesele petroliere rusești din Caucaz. Ministrul de război iranian îl convocase pe atașatul militar britanic, transmițându-i că „a sosit momentul ca Iranul și Marea Britanie să-și coordoneze planurile de război împotriva Rusiei". Cel puțin poziția Iranului era astfel clară. Pentru a acoperi posibilele repercusiuni în Asia de Sud, în cazul unui atac britanic împotriva Rusiei sovietice, Knatchbull-Hugessen a discutat, de asemenea, cu ambasadorul afghan la Ankara, Faiz Muhammad Khan. Acesta din urmă i-a spus că, dacă problemele lui Stalin în Finlanda vor continua mai mult timp, „Buhara, Kiva, Samarkand și Fergana erau toate nemulțumite și gata să se revolte: de fapt, întreaga comunitate musulmană din Rusia era gata de revoltă dacă dificultățile actuale ale Rusiei vor continua mult timp".[5]

Fără îndoială, o mare parte dintre aceste afirmații erau doar vorbe în vânt. Chiar și așa, era semnificativ că diplomații britanici deschiseseră discuții cu Iranul și cu Turcia despre lovituri aeriene împotriva Caucazului sovietic, deoarece orice astfel de lovituri aeriene – indiferent că erau efectuate de la bazele franceze din Siria sau de la bazele aeriene britanice din Irak – ar fi trebuit să traverseze spațiul aerian turc sau iranian. Nici conexiunea afghană nu era irelevantă pentru perspectiva unui acord aliat cu Turcia și Iranul. Turcia semnase în 1937 un acord de alianță cu Iranul, Irakul și Afghanistanul – Pactul de la Saadabad –, care ar fi putut fi activat cu ușurință împotriva URSS, în caz de război. Poate că asemenea negocieri multilaterale erau provizorii și nu implicau nici un angajament obligatoriu, dar constituiau o etapă preliminară necesară pentru acțiunea armată împotriva lui Stalin.[6]

Ideea ca Turcia să se alăture unui război împotriva URSS era departe de a fi fantezistă. Turcia republicană, care abandonase modelul tradițional

otoman de rivalitate cu Rusia, fusese prietenoasă cu noul stat sovietic în anii 1920–1930, dintr-o antipatie comună față de puterile occidentale datând încă de la împărțirea Imperiului Otoman de către francezi și britanici, după Primul Război Mondial. Cu toate acestea, relațiile turco-sovietice se răciseră considerabil în ultimii ani. Pactul Ribbentrop-Molotov alarmase Ankara suficient de mult încât Turcia să înceapă negocierea unui pact de asistență mutuală cu Marea Britanie și cu Franța în septembrie 1939 (pactul a fost încheiat pe 19 octombrie), pe care Stalin – după ce legase steaua sovietică de Germania nazistă, aflată în război cu aceste puteri – l-a interpretat ca pe un act ostil. Pe 1 octombrie 1939, Stalin l-a convocat pe ministrul de externe al Turciei la Kremlin, după ce-l lăsase să aștepte o săptămână întrevederea, și a avut o atitudine extrem de dură și de nepoliticoasă față de acesta. Era oare pactul franco-turco-britanic îndreptat împotriva URSS?, l-a întrebat Stalin pe Saraçoğlu. Fuseseră acordurile Turciei din 1934 cu România, Iugoslavia și Grecia – Înțelegerea Balcanică – anume concepute pentru a contracara agresiunea germană sau sovietică? Vojdul i-a reamintit fără menajamente lui Saraçoğlu de trista soartă a Poloniei (Varșovia căzuse în urmă cu doar trei zile), a remarcat că „România, ca și Polonia, are prea mult teritoriu" și a întrebat dacă angajamentele Turciei „i-ar cere acesteia să intre în război împotriva URSS" în cazul în care „România ar refuza să ne dea Basarabia" și Stalin ar intra în război cu Bucureștiul.* Pe un ton amenințător, Stalin i-a reamintit lui Saraçoğlu că Marea Britanie și Franța – potențialii parteneri ai Turciei – aleseseră „să declare război doar Germaniei, nu și Rusiei", chiar dacă „noi și germanii am împărțit împreună Polonia". Dar, așa cum a subliniat Stalin, „ei ar putea să ne declare război în orice moment, iar atunci va trebui să ne luptăm cu Marea Britanie și cu Franța". Într-un astfel de caz, care ar fi poziția Turciei? Molotov le-a cerut turcilor să se angajeze ca orice obligații militare asumate față de Paris și de Londra „să fie anulate imediat în cazul în care Marea Britanie și Franța atacă URSS". Saraçoğlu l-a asigurat pe Molotov că Turcia se va conforma – și chiar așa a făcut, adăugând o „clauză secretă de renunțare" în pactul final cu Marea Britanie și Franța, în cazul în care aceste puteri ar fi declarat război Uniunii Sovietice.[7]

Prin prisma acestei intimidări diplomatice din partea Moscovei, nu este deloc surprinzător că Saraçoğlu a răspuns la atitudinea deschisă

* Stalin i-a dezvăluit astfel, fără menajamente, ministrului de externe al Turciei planurile sale aprobate prin Pactul de la Moscova în ceea ce privește România, probabil fiindcă acestea erau deja discutate la Ankara și în majoritatea capitalelor balcanice – deși puțini oameni de stat occidentali le acordau atenție.

manifestată de ataşatul britanic la Ankara solicitând mai întâi şansa de a regla conturile cu Stalin. Încă din octombrie 1939, ministrul turc de externe îl informase, pe un ton maliţios, pe ataşatul militar francez la Ankara că Stalin era îngrozit de posibilitatea „unui atac britanic declanşat de la bazele aeriene din Irak asupra instalaţiilor petroliere din Caucaz". Pe 2 ianuarie 1940, ziarul comunist britanic *Daily Worker* publica pe prima pagină un articol intitulat „Planuri de extindere a războiului în Orientul Apropiat", în care autorul pretindea că „surse de încredere" îi furnizaseră informaţii potrivit cărora Franţa şi Marea Britanie plănuiau să atace Uniunea Sovietică cu o jumătate de milion de soldaţi turci, 400 000 de soldaţi francezi cu baza în Siria şi o forţă britanică simbolică, constând în principal în sprijin aerian. Deşi aceste cifre erau fanteziste, povestea din *Daily Worker* arată că la Moscova existau îngrijorări serioase cu privire la punctul vulnerabil al lui Stalin din Caucaz.[8]

La mijlocul lui februarie 1940, aceste planuri au căpătat un aspect mai serios, când ataşatul militar al Turciei la Londra a abordat subiectul cu şeful serviciilor de informaţii militare britanice. „Aliaţii ar putea paraliza Rusia şi aceasta este o chestiune pe care statele-majore din ţările noastre ar trebui să o dezbată împreună, pentru a pune la punct un plan", a propus ataşatul turc. În lumina „semnalelor pe care turcii le-au dat în ultima vreme în privinţa interesului reînnoit faţă de viitorul componentei turceşti din Caucaz", concluziona Ministerul de Război, era probabil „ca remarcile ataşatului militar turc... să fi fost făcute pentru a sugera un interes din partea Ankarei". Saraçoğlu era sursa probabilă a acestor informaţii.[9]

Astfel de discuţii s-au desfăşurat în secret, însă volumul conversaţiilor pe această temă a declanşat scurgeri de informaţii în presă. Pe 22 februarie 1940, ziarul londonez *London News Chronicle* publica pe prima pagină un articol provocator despre „Linia Siegfried în Caucaz", în care se afirma că „inginerii Aliaţi şi cei germani se întrec pentru a finaliza fortificaţiile de pe versantul turcesc, respectiv rusesc, al munţilor, înainte de primăvară". *The London Times* raporta că între trupele turce şi cele sovietice avuseseră deja loc schimburi de focuri, în ciocniri la graniţa caucaziană, şi că germanii, îngrijoraţi din pricina rezervelor de petrol ale lui Hitler din Caucaz, trimiseseră ingineri la Batumi. *The Telegraph* specula că „întăririle Aliate din Orientul Mijlociu prevesteau o încercare de cucerire a câmpurilor petrolifere din Caucaz". Atât de dăunătoare au fost aceste poveşti (exagerate, dar în esenţă adevărate, cel puţin în ultimul caz), încât Ministerul Afacerilor Externe de la Londra a depus plângeri către editorii publicaţiilor *Times* şi *Telegraph*.[10]

Oricât de îndoielnic ar fi fost modul în care erau relatate, Stalin a luat în serios zvonurile despre o intervenție aliată (și turcă) împotriva rezervelor sovietice vitale de petrol. Pe 21 ianuarie 1940, vojdul informase Politburo că „nu noi, ci turcii sunt cei care se distrug singuri. Noi suntem destul de mulțumiți că ne-am eliberat de orice fel de prietenie cu Turcia." Deși francezii se arătau mai entuziasmați de perspectiva unui atac împotriva URSS, Stalin era mai îngrozit de o intervenție britanică, având în vedere atât capacitățile navale și aeriene ale Marii Britanii, cât mai ales amintirile sale, oricât de distorsionate de timp și de ideologie, despre intervenția britanică din 1918 împotriva bolșevicilor în Războiul Civil rus, în special în regiunea baltică, dar și, pentru scurt timp, în Baku și Azerbaidjan. Stalin și Molotov i-au cerut ambasadorului sovietic la Londra, Ivan Maiski, să susțină că Marea Britanie pur și simplu blufa.[11]

Pe 24 februarie 1940, Maiski a transmis o cerere din partea guvernului sovietic către subsecretarul de stat al Marii Britanii, R.A. „Rab" Butler, prin care Londra era rugată să transmită Finlandei termenii de pace propuși de Stalin. În cazul în care Marea Britanie refuza cererea lui Stalin, i-a spus Maiski lui Butler – într-o manieră pe care Butler a găsit-o „atât ridicolă, cât și sinistră" –, „atitudinea adoptată de guvernul Majestății Sale în această chestiune ar putea avea consecințe neprevăzute". Maiski l-a admonestat pe Butler folosind un proverb rusesc: Marea Britanie „ar trebui să se mulțumească să prindă un pițigoi când are ocazia și să nu se uite în sus, pe cer, după un cocor" – ideea fiind că Marea Britanie n-ar fi trebuit să refuze să „aducă țările noastre mai aproape una de cealaltă". Având în vedere că poporul britanic fusese „profund tulburat de atacul neprovocat al Uniunii Sovietice asupra unei țări mici și prietenoase", a răspuns Butler, ceea ce Maiski îi cerea de fapt Marii Britanii să facă – să susțină cererile teritoriale ale lui Stalin din Finlanda – era „să înghită un cocor și să spere mai târziu la un pițigoi". Butler a concluzionat că motivul lui Stalin era „să încerce să demonstreze că noi suntem cei care i-am încurajat întotdeauna pe finlandezi și am încercat să sabotăm teatrul de război".[12]

Dacă aceasta era intenția lui Stalin, atunci Butler și colegii săi nu au făcut, cu siguranță, nimic spre a-l determina să se răzgândească. La Moscova, secretarul Ambasadei Marii Britanii, John Le Rougetel, făcuse aranjamente pentru ca Ambasada SUA să preia funcțiile diplomatice în cazul în care Marea Britanie ar fi declarat război URSS. La Londra, Ministerul de Război a comandat, în februarie 1940, rapoarte despre industria petrolieră sovietică și vulnerabilitățile acesteia; despre geografia Transcaucaziei, inclusiv localizarea puțurilor de petrol, a rafinăriilor

și a conductelor; despre opinia publică din interiorul Uniunii Sovietice și despre moralul Armatei Roșii.[13]

Cea mai ingenioasă mișcare britanică a fost decizia luată de Ministerul de Război, la începutul lui februarie 1940, de a trimite doi ofițeri englezi vorbitori de limbă rusă, maiorul R.O.A. Gatehouse și căpitanul C.H. Tamplin, în Finlanda, pentru a vizita lagărele de prizonieri de război și pentru a interoga soldații sovietici capturați. În cele din urmă, au vorbit cu 2 075 de soldați. Raportul rezultat oferă o imagine uimitoare asupra moralului Armatei Roșii în timpul Războiului finlandez și a stării opiniei publice din sânul unei mari secțiuni a populației sovietice în prima iarnă a celui de-al Doilea Război Mondial. Impresia copleșitoare a fost aceea a unei experiențe comune îngrozitoare. Acești prizonieri de război erau oameni care, după cum concluzionau Gatehouse și Tamplin, „au trecut, în majoritatea cazurilor, prin greutăți și privațiuni de nedescris, au fost amenințați că vor fi împușcați sau torturați până la moarte dacă vor fi capturați". Erau „încă terorizați de propriul «personal de comandă» – politrucii... Au fost îngroziți, intimidați, înfometați, lăsați să înghețe de frig, pe jumătate omorâți și mutilați, iar unii dintre ei încă erau convinși că la final vor fi împușcați de finlandezi." Unii dintre prizonierii de război sovietici „fuseseră împușcați și lăsați să moară de propriii comandanți sau își văzuseră prietenii împușcați; alții își «lichidaseră superiorii»". Majoritatea fuseseră șocați de „umanitatea și bunătatea" dovedite de finlandezii care îi capturaseră, întrucât politrucii lui Mehlis le induseseră ideea că inamicul îi va tortura și îi va ucide. Ei găseau atitudinea blândă dovedită de finlandezi atât de surprinzătoare, încât se arătau „deziluzionați de patria lor".[14]

Dezamăgirea față de comunism nu era neapărat un semn care să prevestească o deșteptare politică. Aproape toți cei intervievați refuzau să fie trimiși acasă „în urma unor schimburi de prizonieri", întrucât „erau convinși că vor fi împușcați pe loc" și îngroziți că „o pedeapsă cruntă se va abate asupra familiilor lor". Atitudinea de bază a unui soldat-cetățean sovietic față de viață, concluzionau maiorul Gatehouse și căpitanul Tamplin, era de un „fatalism evident": „Ei acceptă persecuțiile din viața civilă și disciplina brutală din viața militară, lipsa permanentă de hrană și de haine, precum și ordinele, brutalitatea și intimidarea din partea statului sovietic ca fiind dictate de un destin nemilos".[15]

Motivul pentru care Ministerul de Război îi trimisese pe Gatehouse și pe Tamplin în Finlanda era unul singur: să afle dacă existau șanse ca o rebeliune internă să destabilizeze regimul lui Stalin, în cazul în care Marea Britanie ar fi intrat în război cu Uniunea Sovietică. Dar aceste

şanse nu păreau prea mari. Gradul de ignoranţă la nivelul soldaţilor obişnuiţi din Armata Roşie era „abisal", „mulţi dintre ei abia alfabetizaţi", în ciuda campaniei de alfabetizare cu care regimul sovietic se lăudase în anii 1920. „20 de ani de subnutriţie", remarcau Gatehouse şi Tamplin, au avut ca rezultat „un nivel foarte scăzut în pregătirea fizică şi o lipsă de rezistenţă." Cele două ore de propagandă ateistă pe care le îndurau zilnic soldaţii Armatei Roşii din partea politrucilor le induseseră o stare de apatie. „Rusul merge la război având un revolver în spate şi preferă să riste să moară ucis de inamic decât să fie împuşcat de comisarul politic dacă refuză să lupte", explicau ei. „În asemenea condiţii, patriotismul este mort", scriau autorii.

Singurul lucru care părea să inspire entuziasm în rândul soldaţilor sovietici era religia, „pentru care arătau un interes viu". Persistau, dar în sens negativ, resentimentele faţă de colectivizarea făcută de Stalin. Colhozul sau ferma colectivă era, „de la un capăt la altul al Rusiei, cea mai urâtă instituţie". Din acest motiv, ucrainenii, care avuseseră cel mai mult de suferit de pe urma colectivizării şi care păstrau ceva din conştiinţa lor naţională, păreau cei mai dispuşi să se lase recrutaţi de agenţii provocatori. În concluzie, susţineau Gatehouse şi Tamplin: „Răsturnarea guvernului [sovietic] poate fi realizată numai printr-o intervenţie militară străină".[16]

Indiferent dacă se pregătea sau nu o rebeliune internă, britanicii luau tot mai serios în considerare o intervenţie împotriva Uniunii Sovietice. Pe 5 martie 1940, feldmareşalul Edmund Ironside, şeful Marelui Stat-Major Imperial, şi-a convocat ofiţerii din subordine. Ironside nu credea că Marea Britanie era pregătită pentru un război cu URSS, dar era presat de cabinetul de război, unde – cu excepţia lui Churchill – sentimentele împotriva ruşilor erau tot mai pronunţate.* „Cabinetul de război vrea să forţeze lucrurile", şi-a informat Ironside personalul subordonat. Ei trebuiau să acţioneze sub prezumţia că, „dacă Rusia intră în război, vom începe imediat să bombardăm câmpurile de petrol de la Baku, probabil undeva în aprilie". Potrivit calculelor, erau necesare între cinci şi 12 săptămâni pentru a distruge principalele instalaţii petroliere, conducte şi rafinării sovietice din Baku şi Batumi, dacă s-ar fi efectuat de la bazele irakiene câte două raiduri aeriene săptămânal, cu două escadrile de avioane Blenheim.[17]

* Din discursurile sale din Camera Comunelor, reticenţa lui Churchill de a se opune lui Stalin era binecunoscută şi dispreţuită la Paris. Aşa cum se întreba ziarul *Le Petit Parisien*: „Nimeni nu crede că domnul Churchill îşi face iluzii în privinţa lui Hitler, dar este el şi suficient de lipsit de încredere faţă de Moscova?"

Febra războiului antisovietic era la cote înalte la Londra. Chiar și scepticul Fitzroy Maclean începea să se lase convins. De îndată ce „aprovizionarea cu petrol de la Baku ar fi întreruptă", scria Maclean pe 6 martie, „efortul industrial și agricol al Uniunii Sovietice ar fi paralizat și nu se va mai putea pune problema vreunui ajutor sovietic pentru Germania". Maclean fusese șocat de un raport prezentat în februarie de un inginer petrolist american întors dintr-o misiune de la Baku, care „spunea că nu exista o defensivă reală împotriva unui eventual atac serios. Nu exista artilerie antiaeriană, iar rafinăriile de la Baku ar fi fost ușor de ocupat sau de distrus, chiar dacă erau grupate în trei unități total independente. În egală măsură, conductele dintre Baku și Batumi nu puteau fi apărate împotriva unui atac hotărât." „Existau", concluziona Maclean, „cele mai mari șanse de a crea probleme Uniunii Sovietice în Transcaucazia", cu condiția ca Marea Britanie și Franța – francezii aveau cantonați în Siria 60 000 de soldați sub comanda generalului Maksime Weygand – să obțină „sprijinul activ al Turciei".[18]

Dar atitudinea Turciei rămânea imprevizibilă. Saraçoğlu îi promisese în mod expres lui Stalin că Ankara nu va fi târâtă într-un război franco-britanic împotriva Uniunii Sovietice. Turcia încă nu autorizase ca navele de război britanice sau franceze să tranziteze strâmtorile în Marea Neagră – ceea ce excludea atacul naval planificat de Amiralitatea britanică asupra portului Batumi. Pe de altă parte, Saraçoğlu dăduse de înțeles că ar fi fost binevenit un atac aerian aliat asupra orașului Baku, deși susținea totodată că Turcia nu se va implica direct. Partea delicată era că o lovitură aeriană britanică asupra orașului Baku ar fi trebuit probabil efectuată de la bazele RAF din nordul Irakului, survolând spațiul aerian iranian, ceea ce necesita acordul guvernelor de la Bagdad și de la Teheran, în timp ce o lovitură franceză trebuia să vină din Siria, ceea ce necesită folosirea spațiului aerian turcesc.

Din acest motiv, francezii făceau presiuni mai mari asupra Ankarei decât britanicii. La începutul lui martie 1940, Saraçoğlu a lansat, într-o discuție cu ambasadorul francez, René Massigli, o aluzie tentantă, sugerând că Turcia ar fi putut închide ochii la o eventuală încălcare a spațiului său aerian de către Aliați. Massigli i-a spus lui Saraçoğlu că bombardierele aliate care vizau instalațiile petroliere sovietice din Transcaucazia „ar trebui să zboare fie deasupra Persiei, fie deasupra Turciei, iar ambele țări ar putea rămâne totuși neutre". Saraçoğlu „a replicat imediat", după cum i-a dezvăluit Massigli omologului său britanic: „Deci voi vă temeți de un protest din partea Iranului" – ceea ce implica, pentru Massigli, că „nu trebuie să existe o teamă de proteste din partea

Turciei".* Cu siguranţă raportul lui Massigli a fost interpretat în acest fel la Paris, unde comandantul suprem al trupelor franceze, Gamelin, care anterior îşi exprimase îngrijorarea cu privire la deturnarea trupelor din Franţa, susţinea acum că „există şi alte locuri în afară de frontul de vest unde războiul ar putea fi purtat".[19]

O organizaţie caucaziană din exil, cunoscută sub numele de Prometeu, care avea filiale şi la Istanbul şi Paris, producea şi mai multă teamă decât aceste intrigi aliate de la Ankara. Ca şi cum ar fi adunat toate coşmarurile lui Stalin într-o singură mare conspiraţie, Prometeu – având ramificaţii printre ucraineni, musulmani caucazieni şi chiar georgieni – fusese subvenţionată de guvernul polonez (primul său sediu fusese în Varşovia) şi încă mai păstra legături cu guvernul polonez în exil de la Londra. Fitzroy Maclean, aflat deja în vizorul lui Stalin după ce căutase să se sustragă supravegherii NKVD la sfârşitul anilor 1930, întreţinea relaţii de prietenie cu liderii Prometeu, inclusiv cu Said Şamil. Acesta din urmă era nepotul legendarului imam Şamil, care le făcuse multe zile negre ruşilor într-un jihad caucazian care durase din 1832 până în 1859 (fiul imamului Şamil luptase, de asemenea, pentru Turcia în Războiul ruso-turc din 1877–1878). Said Şamil l-a contactat pe generalul Weygand la Beirut, solicitând arme şi sprijin logistic francez pentru un nou jihad împotriva lui Stalin. Şamil s-a întâlnit, de asemenea, cu Maclean la Londra pentru a discuta ideea.[20]

Bineînţeles, Stalin nu avea cum să cunoască toate detaliile acestor comploturi şi planuri împotriva sa. Ştia însă extrem de multe lucruri, şi nu doar din scurgerile de informaţii din ziarele britanice. Arhivele sovietice au dezvăluit existenţa unui agent dublu, numărul 59 în dosarele NKVD, care se întâlnea în mod regulat cu ofiţeri de rang înalt francezi, britanici şi polonezi şi care îi furniza lui Beria, şeful poliţiei secrete, rapoarte de încredere privind planificarea strategică a Aliaţilor. Aproape sigur, agentul 59 era un fost menşevic georgian din regiunea Mingrelia, pe nume Mihail Kedia, pe care Stalin şi Beria îl cunoşteau încă din copilărie. Kedia se infiltrase atât de bine în instituţia militară aliată, încât generalul Weygand l-a angajat la Beirut ca principal consilier pentru afacerile caucaziene. Cu ajutorul agentului 59, Beria a reuşit să îi ofere acces lui Stalin, după cum a descoperit un istoric rus odată

* După ce germanii au obţinut arhivele franceze şi au scurs informaţiile în presă, acest schimb de replici a devenit un element central al „Afacerii Massigli", implicând o încălcare a promisiunii de neutralitate a lui Saraçoğlu faţă de Stalin. Massigli a negat public că această conversaţie ar fi avut loc – negare infirmată însă de relatarea sa lăudăroasă despre aceasta, făcută în faţa ambasadorului britanic imediat după ce discuţia cu Saraçoğlu avusese loc.

cu desecretizarea arhivelor sovietice, în 1991, „la textele unor documente de nivel înalt din Înaltul Comandament franco-britanic, precum și la mesaje interne între importanți ofițeri francezi și britanici". Planurile lui Weygand de a lovi Baku erau, prin urmare, atât de cunoscute la Moscova, încât consulii sovietici le discutau în mod obișnuit cu colegii cu care se aflau în relații amicale (diplomații bulgari, de pildă), încă din 14 februarie 1940.[21]

Confruntându-se cu un dezastru militar în curs de desfășurare în Finlanda și cu posibilitatea unei intervenții aeriene aliate în Transcaucazia – ori a unor atacuri aliate asupra orașului Petsamo, ocupat deja de sovietici –, Stalin a ripostat cu o vigoare nemiloasă. Prima sarcină a fost consolidarea pozițiilor sovietice de pe linia frontului din Finlanda, indiferent de costurile umane. Timoșenko, care supervizase campania din estul Poloniei, în septembrie 1939, s-a dovedit a fi o alegere inspirată. Renunțând practic la fronturile nordice, el a grupat pe frontul principal toate efectivele de care dispunea, masând pe frontul îngust din Istmul Kareliei aproape 600 000 de soldați, 2 800 de tunuri și tancuri noi, inclusiv modelele grele KV, care erau aproape invulnerabile la tacticile finlandeze (în special la cocktailurile Molotov). Cuvântul de ordine al lui Timoșenko pentru asalt a fost, neinspirat, dar realist, „măcinare".[22]

Asta au făcut rușii și nu s-au grăbit. Atacul asupra Istmului Kareliei, lansat de Timoșenko pe 1 februarie cu un baraj inițial de artilerie de 300 000 de obuze, a durat o lună. Taipale, scena unei umilințe rușești în decembrie, a fost bombardat cu 50 000 de obuze numai pe 13 februarie, dar, în mod miraculos, finlandezii au rezistat. Pe 15 februarie, Armata Roșie a străpuns Linia Mannerheim, iar pe 18 februarie finlandezii s-au retras pe o „linie intermediară" de fortificații, unde au rezistat încă două săptămâni. Pe 28 februarie, Timoșenko a ordonat o ofensivă totală pe linia intermediară, numai că Mannerheim i-a dejucat inițiativa, hotărând retragerea pe o *treia* linie defensivă, astfel încât Armata Roșie a cucerit doar niște tranșee goale. La data respectivă, în Finlanda fuseseră uciși deja circa 200 000 de soldați sovietici și nu existau semne că finlandezii și-ar recunoaște înfrângerea. Moralul lor era rezumat într-un ordin transmis prin radio, pe 21 februarie: „Dacă vom primi sprijin, vom lupta până la ultimul om". Logica uzurii în acest conflict între doi adversari total inegali din punct de vedere numeric însemna că, dacă războiul ar fi continuat și primăvara, și vara, Mannerheim nu ar mai fi avut suficienți soldați pentru a ocupa tranșeele, chiar dacă moralul trupelor ar fi rămas ridicat. Poate că Timoșenko nu câștigase războiul pentru Stalin, dar cel puțin ștersese pata umilinței.[23]

Oricât de salutare ar fi fost victoriile lui Timoşenko, nu au reuşit să diminueze temerile lui Stalin legate de pericolul unei intervenţii aliate în cazul în care războiul finlandez s-ar fi prelungit până în primăvară. La sfârşitul lui februarie 1940, planurile britanico-franceze de a trimite în Finlanda o forţă expediţionară compusă din şase divizii britanice, alături de 15 000 de soldaţi francezi şi polonezi, erau aproape finalizate: primul eşalon era programat să părăsească Franţa pe 2 martie şi să ajungă în Finlanda pe 12 sau 13 martie. Planificarea Aliaţilor pentru Operaţiunea Catherine – operaţiunea amfibie care urma să fie întreprinsă în Norvegia la începutul lui aprilie – a avut loc, de asemenea, pe parcursul lui februarie şi martie 1940, în paralel cu contrapregătirile germane care erau, în felul lor, la fel de alarmante pentru Stalin, deoarece făceau şi mai probabilă o operaţiune britanico-franceză în Norvegia sau în Finlanda. Narvik, un port din nordul Norvegiei, vizat atât de planurile Aliaţilor, cât şi de cele ale germanilor, se afla la doar 580 de kilometri de Petsamo şi la 640 de kilometri de Murmansk. Ultimul lucru pe care Stalin dorea să-l vadă era o invazie a formidabilei marine militare britanice în apele arctice, oriunde în apropiere de Petsamo şi Murmansk – sau o prezenţă a trupelor britanice, franceze ori poloneze pe teritoriul scandinav. Ştim astăzi că implicarea aliată în Finlanda a eşuat şi cum s-a încheiat campania norvegiană, dar nimeni nu ştia asta în februarie şi martie 1940, când scenariul cel mai probabil, având în vedere tradiţia navală britanică, implica o serie de debarcări amfibii reuşite ale Aliaţilor, sub escorta marinei britanice, în Norvegia, pentru a tăia accesul lui Hitler la minele de fier suedeze de la Gällivare, şi în Finlanda, pentru a pune mâna pe nichelul de la Petsamo, deţinut la acel moment de trupele sovietice, la doar câţiva kilometri de cruciala bază navală şi de aprovizionare sovietică de la Murmansk.[24]

Între timp, discuţiile din spatele uşilor închise despre Baku atingeau cote înalte. Graţie vastului său aparat de informaţii, lui Stalin i-a fost uşor să sesizeze cum stătea, de fapt, situaţia. La începutul lui martie 1940, vojdul a solicitat ca funcţionarii Ambasadei SUA la Moscova să fie traşi de limbă – americanii neutri fiind consideraţi de toate părţile cel mai bine informaţi în privinţa logisticii petroliere – în legătură cu potenţialul impact pe care un raid de bombardament aliat asupra oraşului Baku l-ar fi avut asupra producţiei sovietice de petrol. Vestea despre solicitările lui Stalin s-a răspândit după ce diplomaţii americani i-au informat pe turci, care i-au dezvăluit povestea tocmai indiscretului ambasador francez de la Ankara. „Ruşii", i-a spus la rândul său René Massigli ambasadorului britanic, „sunt panicaţi din cauza unui posibil bombardament

aerian asupra oraşului Baku şi i-au întrebat pe americani ce s-ar putea întâmpla într-o astfel de situaţie şi cât de mari ar fi pagubele. Americanii au răspuns că, întrucât întreaga regiune musteşte pur şi simplu de petrol, s-ar declanşa un incendiu fără egal în istoria lumii şi probabil că recuperarea pierderilor ar necesita mulţi ani."[25]

Este semnificativ faptul că momentul în care acest raport american pesimist a ajuns la Stalin a coincis cu trimiterea iminentă a unei forţe expediţionare aliate în Finlanda şi cu apogeul discuţiilor aliate privind atacul asupra regiunii Baku. Pe 3 martie, Laurence Steinhardt, ambasadorul SUA la Moscova, care îi transmisese acest raport lui Stalin, avertiza ambasada britanică că „Stalin este hipnotizat de sperietoarea unei intervenţii aliate în Caucaz, în condiţiile în care el este încă blocat în Finlanda". În această stare de anxietate, Stalin a luat succesiv două decizii cruciale, ale căror efecte se simt până azi. Prima decizie a fost luată pe 5 martie, o dată care ar trebui înscrisă în catalogul crimelor împotriva umanităţii din secolul XX. Toată iarna circulaseră zvonuri legate de o mare epurare stalinistă a prizonierilor polonezi, atât în zonele sensibile din apropierea noii frontiere germane, cât şi în lagărele Gulagului din interiorul Uniunii Sovietice. Pe 10 februarie, NKVD a efectuat o nouă serie de raiduri în districtele de frontieră, în urma cărora au fost luaţi prizonieri mii de polonezi. În acel moment, existau sute de mii de polonezi împrăştiaţi în lagărele de muncă din Gulag, inclusiv peste 20 000 de ofiţeri. În timp ce muncitorii pentru proiectele de construcţii de drumuri ale lui Beria din Ucraina de Vest erau recrutaţi dintre polonezii obişnuiţi sau dintre soldaţii înrolaţi, ofiţerii şi oficialii guvernamentali polonezi capturaţi erau ţinuţi mai departe de vechea frontieră poloneză, în lagărele de muncă de la Starobelsk, lângă Harkov (11 262 de prizonieri de război polonezi), Ostaşkov, lângă Kalinin (Tver), la nord-est de Moscova (15 991), Kozelsk, la sud-est de Smolensk (2 284) şi în locuri mai puţin cunoscute, precum Iuja, lângă Vologda. Cele mai multe dintre aceste lagăre de muncă destinate elitelor poloneze erau amplasate în păduri, departe de legăturile feroviare, cu scopul de a împiedica evadarea sau comunicarea cu lagărele învecinate.[26]

Unii ar putea să creadă că această izolare şi dispersare geografică a ofiţerilor şi a funcţionarilor polonezi a neutralizat în mod eficient orice formă organizată de mişcare de rezistenţă poloneză organizată în interiorul URSS. Dar asta ar însemna să nu luăm în calcul mentalitatea lui Stalin, care dădea dovadă de o precauţie exagerată, şi nici ura lui aproape supranaturală faţă de polonezi, care data încă din vremea Războiului Civil rus. Ca şi antisemitismul lui Hitler, ura lui Stalin faţă de polonezi

era un compliment pervers, născut dintr-un respect plin de ranchiună față de forța lor ca popor – un popor de care dictatorul sovietic se temea cu adevărat. Stalin îi spunea la un moment dat comunistului iugoslav Milovan Djilas că „națiunile conduse cândva de aristocrații puternice, cum ar fi ungurii și polonezii, sunt națiuni puternice". „Teama lui Stalin de unguri și de polonezi", concluziona Djilas, „era o recunoaștere șovăielnică, dar revelatoare, a rezistenței acestora." Având în vedere numărul tot mai mare de soldați și de piloți polonezi exilați care se antrenau în Anglia și în Franța în vederea unei posibile desfășurări pe frontul de vest împotriva lui Hitler sau fie în Finlanda, fie în Transcaucazia împotriva URSS, este posibil ca Stalin să nu se fi înșelat în totalitate în evaluarea sa extrem de temătoare în privința amenințării poloneze la adresa regimului sovietic.[27]

Pe 28 februarie 1940, primul pas a fost făcut când Beria a comandat un studiu al lagărelor de muncă de la Ostașkov și Kozelsk, dorind să știe câți „polițiști, jandarmi și ofițeri polonezi" erau ținuți în fiecare loc.

A urmat o avalanșă de directive sinistre ale NKVD, vizând categorii precum „soldați și tineri subofițeri din fosta armată poloneză, localizați în lagărele de muncă industriale", ofițeri polonezi cu grade de la căpitan în sus, inclusiv cei din marină (8 362), și „oficiali din guvernul polonez, elemente ale regimului și comercianți" (alți 148). În total, Beria a numărat 14 736 de „foști ofițeri polonezi, oficiali [ai regimului] *pomeșcikovi* [profitori], polițiști, jandarmi [și] pușcăriași" deținuți în lagărele din Gulag, dintre care 97% erau etnici polonezi. Beria a adăugat alți 18 632 de prizonieri din închisorile ocupate din vestul Bielorusiei și al Ucrainei, dintre care 6 348 se încadrau în categoriile enumerate mai sus, la care se adăugau 12 284 de prizonieri considerați „spioni, sabotori, elemente contrarevoluționare și dezertori". Din cauză că membrii acestui al doilea lot de „elemente periculoase" fuseseră capturați în regiunile de frontieră multietnice contestate, Beria a admis că doar 10 685 dintre cei 18 632 erau polonezi. Toți ofițerii, aristocrații și funcționarii burghezi din fostul regim polonez erau, l-a informat Beria pe Stalin, „dușmani de moarte ai puterii sovietice", care „continuau, chiar și în închisoare, agitația antisovietică și activitatea contrarevoluționară". „Fiecare dintre acești [polonezi]", avertiza Beria, „așteaptă doar să fie eliberat pentru a i se permite să participe în mod activ la lupta împotriva puterii sovietice." Făcând o excepție pentru etnicii germani și pentru alte persoane protejate de unul dintre puținele regimuri încă prietenoase cu Moscova, Beria îi recomanda lui Stalin, în directiva ultrasecretă a NKVD nr. 794/B din 5 martie 1940, ca 14 700 de prizonieri de pe prima listă a lagărelor

din interior și alți 11 000 de prizonieri de pe a doua listă – în total 25 700 de ofițeri și membri ai elitei poloneze – să fie arestați din nou și supuși „celei mai aspre pedepse, execuția".[28]

Deși, din cauza întinderii geografice și a complexității operațiunii, NKVD-ul va avea nevoie de săptămâni întregi pentru a traduce în practică instrucțiunile lui Beria, odată ce ordinul a fost dat nu a mai existat cale de întoarcere. Între timp, Stalin și Molotov au stopat planurile aliate de intervenție militară în Finlanda sau în Caucaz, solicitând guvernului de la Helsinki încheierea păcii, în termeni mai blânzi decât s-ar fi așteptat oricine – și mai ales Mannerheim, care l-a informat, pe 12 martie, pe ofițerul său de legătură francez că, în absența întăririlor aliate, oamenii săi erau prea epuizați pentru a mai lupta mai mult de două săptămâni. Stalin a obținut ceva mai mult decât ceruse înainte de război. Pe lângă Petsamo, Hanko și diverse porturi baltice, el a obținut întregul Istm al Kareliei, unde se desfășuraseră cele mai crâncene lupte, și care acum a fost numit „Republica Socialistă Sovietică Carelo-Finică". Câștigurile sovietice au neutralizat Linia Mannerheim și au oferit o adâncime strategică Leningradului, deși, după cum se lamenta un ofițer sovietic: „Am câștigat doar suficient teren cât să ne îngropăm morții". Dar Viipuri (Vîborg) și Helsinki erau încă finlandeze și nu avea să existe nici o ocupație militară sovietică. În plus, cea mai mare cedare din partea lui Stalin a fost aceea că, în armistițiul sovieto-finlandez, semnat pe 12 martie, nu se făcea nici un fel de mențiune la guvernul-marionetă de la Terijoki. Având în vedere epuizarea rezervelor lui Mannerheim, termenii armistițiului erau cei mai buni la care puteau spera finlandezii. Finlanda a rezistat, păstrându-și independența (deși Stalin a insistat ca Finlandei să nu i se permită să semneze un pact defensiv cu Suedia și Norvegia) și prevenind ce era mai rău.[29]

În ciuda cruzimii sale, manifestate în numeroase rânduri, vojdul avea momentele lui de slăbiciune, iar acesta a fost unul dintre ele. Inițiativa de pace cu Finlanda s-ar putea să fi fost cea mai importantă decizie pe care Stalin a luat-o în toată cariera. La acea vreme, izolarea diplomatică sovietică era completă. Practic, întreaga lume civilizată se unise pentru a condamna războiul de agresiune al lui Stalin, iar patru mari puteri – Marea Britanie, Franța, Italia și Spania – erau pe punctul de a interveni armat împotriva URSS, urmate îndeaproape de cinci puteri mai mici: Ungaria, Turcia, Irak, Iran și Afghanistan. Până și Statele Unite, în ciuda arhicunoscutei lor neutralități, aplicaseră totuși un embargo moral asupra exporturilor strategice către Stalin și adunaseră bani și arme, atât la nivel individual, cât și prin Congres, pentru a ajuta apărarea

finlandeză. Având în vedere ceea ce știm acum despre excelenta rețea de spionaj a lui Stalin, probabil nu a fost o coincidență că Stalin a încheiat pacea cu Finlanda pe 12 martie 1940, chiar în ziua în care era programat să sosească în Finlanda primul eșalon de trupe franco-anglo-poloneze – cel puțin în documentele de planificare ale Aliaților. De asemenea, relațiile lui Stalin cu partenerii săi germani de pact deveniseră glaciale după ce liderul sovietic respinsese o îndrăzneață ofertă germană de a media o înțelegere cu Finlanda, în februarie. Cu toată lumea împotriva sa, Stalin și-a înghițit mândria, a semnat un tratat de pace dezamăgitor și a pus capăt planurilor de intervenție ale Aliaților. Perspectiva unei mari alianțe împotriva dictatorilor era din ce în ce mai îndepărată. Cumva Stalin scăpase încă o dată de ostilitatea franceză și britanică, lăsându-l pe Hitler să lupte singur cu cele mai mari două imperii ale lumii. Stalin știa când să renunțe dacă avea o mână slabă.[30]

Deși războiul finlandez se încheiase, traumele provocate de acesta liderilor sovietici încă nu se vindecaseră. La Moscova, paranoia era evidentă. Într-un discurs brutal ținut în fața Sovietului Suprem, pe 30 martie, Molotov i-a atacat pe Chamberlain, Daladier și pe laburiștii și socialiștii din Marea Britanie și din Franța. El i-a denunțat pe „cei de teapa lui Attlee și Blum", acești „lachei ai capitalismului", care dezlănțuiseră „barbaria și bestialitatea finlandezilor albi". În fraze presărate cu sarcasm, Molotov a descris o serie de atrocități (în general imaginare) comise de finlandezi împotriva prizonierilor de război sovietici ca fiind „roadele așa-numitei civilizații occidentale". Eforturile lui Chamberlain de a „prelungi războiul din Finlanda", a tunat Molotov, au „oferit lumii o imagine de ansamblu" asupra laturii întunecate a „sufletului său imperialist iubitor de pace". Dar Molotov și-a păstrat cea mai profundă furie pentru Roosevelt și „așa-numitele State Unite ale Americii iubitoare de pace", care, afirma el cu o oarecare dreptate, îi înarmaseră pe finlandezi pentru a lupta împotriva comunismului – deși doar cu câteva zeci de avioane Brewster Buffalo și ceva bani.[31]

Indiferent că pericolul unei intervenții aliate a fost iminent sau nu, momentul de maxim al acestuia îi oferise lui Stalin o scuză pentru a elimina o întreagă clasă socială – formată din ofițeri și elite poloneze, burghezi sau aristocrați – pe care el o detesta și pe care nu voia să o ierte. În prima săptămână a lui aprilie 1940, mii de prizonieri polonezi din lagărele aflate pe lista lui Beria au fost adunați și li s-a spus că vor fi trimiși înapoi în Polonia. La Ostașkov, a existat chiar și o fanfară care să le cânte prizonierilor în timp ce erau trimiși la moarte. Expediați în trenuri speciale „în loturi de câteva sute de persoane odată", oamenii nu aveau „nici

cea mai vagă bănuială", își amintea un martor, „că se aflau deja în ghearele doamnei cu coasa". Una câte una, fără să bănuiască nimic, victimele au fost escortate în beciuri izolate fonic și împușcate în ceafă. Deși majoritatea cadavrelor au fost îngropate în pădurea Katyn – situată la circa 20 de kilometri vest de Smolensk, această zonă a dat numele masacrului după ce cadavrele au fost descoperite acolo de către germani, în 1943 –, execuțiile au avut loc în general în orașe. Cadavrele au fost apoi expediate pentru a fi aruncate în gropi comune din zone rurale, pentru ca posibilitatea de a fi găsite să fie cât mai redusă. La Kalinin (Tver), un oraș situat la nord-vest de Moscova și aflat cel mai aproape de Ostașkov, măcelarul de încredere al NKVD-ului lui Stalin, Vasili Blohin, a supravegheat o echipă de 50 de persoane care împușcau zilnic sute de polonezi. Alte câteva mii de polonezi au fost uciși la Harkov, între lagărele de prizonieri polonezi de la Kozelsk și Starobelsk. În total, 21 892 de polonezi prizonieri de război au fost măcelăriți de călăii lui Stalin în aprilie 1940, inclusiv peste 15 000 de ofițeri de armată, 5 000 de polițiști și aproape 2 000 de oficiali guvernamentali și oameni de afaceri. Toți, cu excepția uneia dintre victime, au fost bărbați. Aproximativ 8% erau evrei polonezi. Pentru a termina ce începuse, Beria a ordonat echipelor NKVD să găsească soțiile și copiii polonezilor executați – dintre care au fost numărați 60 667 – și să-i deporteze pe toți în lagăre speciale de muncă din Kazahstan.[32]

În paralel cu masacrul de la Katyn, Beria a ordonat încă o deportare în masă a polonezilor. De data aceasta, cele 78 000 de victime au fost cetățeni polonezi, absorbiți în URSS în 1939 și 1940, dar care rămăseseră atât de loiali Poloniei, încât refuzaseră să accepte acte de identitate sovietice și fuseseră astfel ușor de adunat pentru a fi deportați. Într-una din nenumăratele nedreptăți teribile ale Pactului Ribbentrop-Molotov, majoritatea acestor patrioți polonezi – aproximativ 84% – erau refugiați evrei care fugiseră din zona de ocupație germană ca să scape de persecuții, doar ca să dispară acum în Gulagul sovietic.[33]

Între timp, planurile de război ale Aliaților împotriva URSS au continuat, din pur avânt birocratic. În ceea ce privește partea franceză, acest elan a fost susținut de căderea guvernului Daladier pe 21 martie – în mare parte din cauza eșecului premierului de a acționa pentru salvarea Finlandei, motiv pentru care a fost pus la stâlpul infamiei în Camera Deputaților. Pe 19 martie, Neville Chamberlain a primit critici la fel de dure într-o ședință istovitoare, de șapte ore, în Camera Comunelor. Pus la punct, Chamberlain s-a hotărât să comploteze mai viguros împotriva lui Stalin.[34]

Oricât de ilogic ar fi părut din punct de vedere diplomatic, Aliații au fost cel mai aproape de a porni un război împotriva Uniunii Sovietice în săptămânile după încheierea armistițiului dintre sovietici și finlandezi, pe 12 martie 1940. Planurile de bombardare a instalațiilor petroliere sovietice din Baku, cunoscute ulterior sub numele de cod Operațiunea Pike, au fost puse la punct la Paris în Consiliul Suprem de Război, pe 28 martie. Unul dintre cele mai cunoscute documente ale „afacerii Massigli" datează de pe 1 aprilie 1940, când Massigli a raportat că guvernul turc era dispus să ia în considerare un „război defensiv" împotriva URSS, dar nu și unul ofensiv. Massigli era de părere că Aliații nu ar trebui nici măcar să ceară permisiunea oficială a Turciei înainte de a bombarda Baku. Dacă avioanele aliate ar fi trebuit să încalce spațiul aerian turcesc, turcii puteau protesta și nega vreo responsabilitate.[35]

La sfârșitul lui martie și începutul lui aprilie 1940, în timp ce călăii NKVD-ului lui Beria începuseră deja să adune prizonierii polonezi din Gulagul lui Stalin pentru a-i împușca, misiunea, de mult planificată de Ministerul britanic al Aerului, de survolare a instalațiilor petroliere sovietice de la Baku și Batumi a fost realizată de un pilot temerar, pe nume Hugh MacPhail, care a decolat din nordul Irakului la bordul unui avion bimotor Lockheed 14 Super Electra numit *Cloudy Joe*. Pentru a avea acoperire politică, MacPhail și copilotul său au purtat haine civile și au avut asupra lor pașapoarte civile, iar marcajele RAF au fost îndepărtate de pe avion. *Cloudy Joe* a pătruns în spațiul aerian sovietic deasupra orașului Baku la 11:45, pe 30 martie 1940, și a survolat zona mai mult de o oră, în timp ce un brav fotograf pe nume Alan „Tubby" Dixon s-a strecurat printr-o trapă din podeaua avionului, cu capul în jos, pentru a fotografia cât mai precis instalațiile petroliere din Baku și apărarea antiaeriană sovietică – din fericire încă nesemnificativă. Fotografiile sugerau că, deoarece sondele de petrol din lemn, de-a lungul Mării Caspice, erau amplasate la numai 70 de metri unele de altele, bombele incendiare ar fi putut provoca lesne o deflagrație generală în regiunea mustind de petrol. Încurajat de aceste informații, pe 1 aprilie, Ministerul britanic al Aerului a ordonat trimiterea a patru escadrile de bombardiere Bristol Blenheim Mk IV în Irak – 48 de avioane în total – pentru a întări comandamentul britanic din Orientul Mijlociu.[36]

Nu a existat nici o legătură de cauzalitate între misiunea lui MacPhail și masacrul de la Katyn, dar spectrul intervenției armate britanice trebuie să-i fi întărit nervii lui Stalin, în timp ce acesta comitea una dintre cele mai mari crime ale sale. De fapt, tunurile antiaeriene sovietice din Batumi, în alertă mai strictă după eșecul de la Baku, au deschis focul

asupra avionului lui MacPhail, pe 5 aprilie, lansând trei salve succesive, foarte aproape de avion (deşi toate şi-au ratat ţinta). A fost ziua în care polonezii au fost adunaţi la Starobelsk, a doua cea mai mare tabără de ofiţeri de pe lista de ţinte a lui Beria; NKVD a golit cel mai mare dintre lagăre, Ostaşkov, în ziua următoare.

Fotografiile de recunoaştere ale lui MacPhail pot fi încă găsite în arhivele britanice, oferind un motiv de introspecţie într-o lume alternativă, în care maşinăriile de război ale lui Stalin şi Hitler ar fi putut fi oprite din cauza lipsei de petrol în săptămânile de după 15 mai 1940. La acea dată, comandamentul francez din Orientul Mijlociu din Siria sperase să dea o lovitură de baros industriei petroliere sovietice, dacă timoratul Chamberlain şi şovăielnicul guvern britanic pe care îl conducea ar fi dat undă verde operaţiunii. Dar Aliaţii au ratat şansa. Tocmai când se părea că forţe puternice se adunau pentru a opri tirania criminală a lui Stalin, masacrele lui Beria au decapitat o potenţială mişcare de rezistenţă internă, condusă de polonezi, în timp ce abilul armistiţiu încheiat de dictatorul sovietic în Finlanda le-a refuzat Aliaţilor – dar şi Italiei, Ungariei, Statelor Unite şi altor puteri neutre – motivul de a-i declara război.[37]

A fost o salvare in extremis pentru comunism, în conflictul său existenţial cu lumea capitalistă, iar viclenia lui Stalin a reuşit să alunge ameninţările reale şi potenţiale şi să restabilească poziţia sovietică. Cu un ajutor venit la timpul potrivit din partea partenerului său de alianţă de la Berlin, Stalin avea să reia în curând ofensiva.

9

STALIN LOVEȘTE

Țările baltice, Basarabia și Bucovina

Logica diplomatică și strategică sugerează că, cu cât Aliații s-ar fi apropiat de un conflict deschis cu URSS, cu atât Stalin ar fi stat mai aproape mult de Hitler pentru a evita încercuirea. Totuși liderii germani fuseseră aproape la fel de deranjați de invazia sovietică în Finlanda ca și Aliații, deși nu fără o urmă de *schadenfreude* în privința eșecurilor rusești. La sfârșitul lui decembrie 1939, când poziția sovietică părea cea mai șubredă, Marele Stat-Major german concluziona că Armata Roșie, deși „un gigantic instrument militar", nu ar fi „nici pe departe pe măsura unei armate înzestrate cu echipament modern și o conducere superioară". Amiralitatea germană i-a oferit totuși un sprijin discret lui Stalin, coordonând câteva operațiuni navale dintr-o bază comună sovieto-germană, aflată în golful Zapadnaia Liția, de la Marea Arctică. Totodată, Ministerul de Externe de la Berlin a împiedicat tranzitul pe teritoriul german pentru orice material de război din Italia, Ungaria sau Belgia către Finlanda, în timp ce diplomații germani au avertizat Suedia că o intervenție de partea Finlandei va fi considerată de Hitler un act ostil. Reprezentanții lui Ribbentrop au semnat un nou acord comercial de amploare cu Moscova pe 11 februarie 1940, care a extins țintele comerciale pentru mărfuri rusești, precum cereale, petrol, bumbac, mangan, minereu de fier, nichel, crom, platină și alte metale, în schimbul livrărilor germane de prototipuri de tancuri, bombardiere ușoare și elicoptere, motoare și schițe de avioane, piese de artilerie, vehicule blindate, vizoare pentru tunuri și chiar un crucișător de luptă în construcție, *Lützow*, pe care germanii au promis că îl vor ancora la Leningrad. În ciuda acestor gesturi, diplomații germani l-au enervat pe Stalin oferindu-se să medieze încheierea Războiului finlandez, ofertă respinsă în mod continuu și ferm de liderul de la Kremlin.[1]

Resimțind afrontul, după ce a semnat propriul tratat de pace cu Finlanda, Stalin le-a ordonat diplomaților și funcționarilor comerciali sovietici să se răzbune pe oamenii lui Hitler în modalități de-a dreptul meschine (respingând sau retrăgând vize pentru funcționarii comerciali

germani), politice (refuzând să elibereze cetățenii germani capturați de ruși în Polonia, din care 129 000 fuseseră înregistrați până în acel moment) și cu consecințe reale (întârziind livrările de petrol caucazian și de grâu ucrainean promise Germaniei). Pe 5 aprilie 1940, ambasadorul Schulenburg a protestat față de aceste încălcări flagrante în cursul unei întâlniri cu comisarul pentru comerț al lui Stalin, Anastas Mikoian, care a răspuns, așa cum relata Schulenburg, într-o manieră „foarte pesimistă". Pe 8 aprilie, Schulenburg a cerut o audiență la Molotov, numai că a fost amânat cu o scuză neconvingătoare. Lui Stalin părea să i se fi acrit de mariajul strategic cu Hitler.[2]

Apoi, brusc, ca și cum s-ar fi apăsat pe un buton, toate tensiunile dintre Moscova și Berlin au dispărut. Pe 10 aprilie, Molotov a fost de acord să-l întâlnească pe Schulenburg și și-a cerut scuze pentru recenta „suspendare a transporturilor de petrol și cereale", o greșeală pe care a pus-o pe seama „excesului de zel al agențiilor din subordine". „Uimit de această schimbare", Schulenburg s-a gândit la o explicație probabilă: invaziile fulgerătoare ale Germaniei în Danemarca și Norvegia, din 8 și 9 aprilie 1940. Debarcând trupe la Kristiansand, Stavanger, Bergen, Trondheim, Narvik și Oslo, germanii o luaseră înaintea Marii Britanii și au zădărnicit planurile Aliaților de a-i tăia lui Hitler accesul la fierul, lemnul și nichelul scandinav, neutralizând totodată amenințarea britanică la adresa intereselor sovietice din Nordul îndepărtat. „Operațiunile noastre scandinave", îi scria Schulenburg lui Ribbentrop pe 11 aprilie, „trebuie să fi adus o enormă ușurare guvernului sovietic." Stalin, remarca Schulenburg, a fost „întotdeauna extraordinar de bine informat" și, prin urmare, trebuie să fi știut de planurile Aliaților de a „ocupa Norvegia și Suedia", fiind de-a dreptul „îngrozit de ele". „Guvernul sovietic", presupunea ambasadorul, „a văzut englezii și francezii apărând pe țărmurile Mării Baltice și a văzut chestiunea finlandeză redeschisă... În cele din urmă, Moscova s-a temut de pericolul de a fi implicată într-un război cu două mari puteri." Din câte se părea, remarca Schulenburg cu satisfacție, „această teamă a fost atenuată de noi".[3]

Într-o lună, peisajul strategic se schimbase în favoarea lui Stalin din cauza întârzierii și a nehotărârii Aliaților, a abilității lui Stalin de a pune capăt Războiului finlandez și a ofensivei germane din Norvegia. Bineînțeles că Aliații nu și-au pierdut speranța nici după ce germanii au ocupat capitala, Oslo, pe 9 aprilie, și au instalat un guvern-marionetă condus de Vidkun Quisling. Sub acoperire navală britanică, Aliații i-au alungat pe germani din Narvik, instalând aici o forță mixtă formată din trupe ale Legiunii străine franceze, gărzi scoțiene și irlandeze și unități

de polonezi în exil, la doar câteva sute de kilometri de Petsamo. În afara faptului că se implicase de partea lui Hitler în conflictul din Norvegia, Stalin l-a autorizat pe acesta să folosească baza navală comună germano-sovietică din Arctica pentru a realimenta distrugătoarele germane care au anihilat flotila britanică de la Narvik în iunie. Între timp, partidele comuniste britanic și francez au fost mobilizate într-o campanie de presă care denunța „agresiunea imperialistă" a Aliaților în Scandinavia.[4]

De parcă ar fi sărbătorit victoria lui Hitler din Norvegia ca fiind a lui, pe 5 mai Stalin l-a promovat pe Semion Timoșenko în funcția de mareșal al Uniunii Sovietice și l-a numit comisar al apărării. Odată ce amenințarea intervenției Aliaților s-a îndepărtat, Stalin i-a permis noului său comisar al apărării să întreprindă reforme militare autentice. Mareșalul Timoșenko a prelungit perioada de pregătire a recruților de la 45 la 90 de zile, a reintrodus vechile grade țariste, precum amiral și general, a îmbunătățit uniformele și a restabilit ordinea și disciplina de care politizata Armată Roșie ducea lipsă. Un decret al Politburo a abrogat clauza din renumitul Ordin nr. 1 din 1917 care interzicea salutarea ofițerilor. De asemenea, Timoșenko a promovat ofițeri, cum ar fi Jukov, care-și dovediseră valoarea în luptă la Halhîn-Gol sau în Finlanda. Stalin a folosit pauza strategică apărută în urma armistițiului finlandez și a victoriei germane din Norvegia pentru a-i acorda lui Timoșenko un credit practic nelimitat pentru modernizarea Armatei Roșii, prin producția accelerată de tancuri, inclusiv a tancurilor grele KV, care își dovediseră eficiența în Istmul Kareliei, și a unui tanc mediu de ultimă generație la fel de durabil (dar mai rapid), T-34 (model din care au fost comandate 600 de bucăți); prin investiții de capital în extinderea căilor ferate în Rusia europeană; și prin construcția de noi aerodromuri și tancodromuri.[5]

Dar pericolul unei intervenții aliate nu dispăruse în totalitate. Pe 9 aprilie, după ce a primit raportul de survol al lui MacPhail despre Baku și Batumi, comandamentul aerian britanic le-a împărtășit generalului Weygand, comandantul trupelor franceze din Orientul Mijlociu, încartiruite în Siria, și au început împreună planificarea unui atac aliat în Transcaucazia. „Vom fi în scurt timp", raporta Ministerului de Război, pe 9 aprilie 1940, colonelul Leslie Hollis de la Ministerul Aerului, „în postura de a propune un plan coordonat, care să fie luat în considerare de înaltele comandamente francez și britanic." Pentru a-i asigura pe francezi că britanicii nu abandonaseră speranța, subcomitetul comun de informații al Ministerului de Război l-a trimis mai întâi pe Fitzroy Maclean în Franța, în drumul acestuia spre Ankara și Damasc, unde

urma să se întâlnească cu generalul Weygand. Maclean a sosit la Paris pe 13 mai, la timp pentru a fi martor, din primele rânduri, la declanșarea invaziei germane în Țările de Jos și Franța. Pe 15 mai, Maclean s-a întors la Londra, dar misiunea sa deja ieșise din rândul priorităților, victimă a inițiativei militare germane superioare. Memorandumul redactat de Maclean după vizita la Paris, ca și planurile de intervenție ale Aliaților aflate la originea călătoriei sale, au fost făcute uitate, privând astfel factorii de decizie britanici de observația lui perspicace, potrivit căreia scopul permanent al lui Stalin fusese „de a prelungi războiul dintre Aliați și Germania, în speranța slăbirii ambelor părți".[6]

Abia după ce germanii au lansat mult așteptata ofensivă din vest, pe 10 mai 1940, temerile lui Stalin cu privire la intervenția aliată împotriva sa au părut să se diminueze. Ofensiva lui Hitler promitea să satisfacă principalul obiectiv al semnării Pactului de la Moscova de către dictatorul sovietic. Cumva, Franța și Marea Britanie evitaseră până în acel moment să lupte într-un adevărat război de uzură între marile puteri capitaliste, lăsând Polonia în voia sorții și stând în expectativă în cursul lungului „Război ciudat" (pe care germanii îl denumiseră, ironic, *Sitzkrieg*). Aliații occidentali fuseseră atât de pasivi, încât Rusia, în ciuda faptului că era neutră în războiul european, purtase până atunci mai multe lupte decât ei în Finlanda. Nu acesta fusese planul lui Stalin. Dar acum soldații britanici și francezi aveau să lupte, să sângereze și să moară. În sfârșit, comuniștii se puteau bucura privind cum „două grupuri de țări capitaliste... duc o luptă crâncenă și se slăbesc reciproc", așa cum se lăudase Stalin în fața secretarului general al Cominternului, Dimitrov, în septembrie 1939.[7]

Totuși, lucrurile nu au decurs chiar așa cum sperase Stalin. Printr-o serie de lovituri strălucite, trupele parașutate germane au cucerit poduri și fortărețe în toată Belgia și în Țările de Jos, în timp ce diviziile de blindate ale generalilor Paul Ludwig Ewald von Kleist și Heinz Guderian au străbătut pădurile din Ardeni, au depășit diviziile franceze desfășurate pe Linia defensivă Maginot din Franța, izolând principalele forțe aliate la nord, și s-au îndreptat în viteză spre Canalul Mânecii. Pe 15 mai, când Maclean s-a întors de la Paris, Țările de Jos capitulaseră deja, Înaltul Comandament Aliat era cuprins de panică, iar premierul Paul Reynaud a telefonat la Londra pentru a anunța (prematur, deși de înțeles) că Franța fusese „învinsă". În doar cinci zile, ofensiva îndrăzneață a lui Hitler transformase peisajul strategic dincolo de imaginația oricui.

Inițial, când au aflat de ofensiva germană, Stalin și Molotov au fost încântați. Când Schulenburg i-a împărtășit vestea, Molotov abia și-a

putut ascunde „încântarea", raporta ambasadorul la Berlin, pe 10 mai. Stalin, i-a declarat Molotov lui Schulenburg, „a înțeles pe deplin" nevoia lui Hitler de a proteja Germania de lăcomia imperialismului britanico-francez și „nu are nici o îndoială că vom avea succes". Rapiditatea victoriilor germane a devenit însă alarmantă pentru sovietici. Stalin și Molotov ar fi preferat o luptă lentă, sângeroasă, de uzură – firește, o victorie germană, dar una care să-l fi slăbit pe Hitler aproape la fel de mult ca pe dușmanii săi. Potrivit memoriilor lui Hrușciov, după ce a aflat amploarea dezastrului aliat, spre sfârșitul lui mai, Stalin „i-a înjurat zdravăn pe francezi și pe britanici, întrebându-se cum de au putut să-l lase pe Hitler să-i zdrobească în halul ăla".[8]

Cu toate acestea, veștile nu au fost doar rele din perspectiva sovieticilor. Amenințarea aliată asupra flancului sudic al lui Stalin, prin intermediul Comandamentului aerian britanic din Irak și al armatei franceze a lui Weygand din Siria, a dispărut instantaneu – la propriu, Weygand fiind rechemat la Paris pe 20 mai pentru a prelua conducerea Înaltului Comandament francez, care acționase atât de ezitant până atunci. Și chiar dacă forța expediționară britanică, care lupta în ariergardă, în timp ce se retrăgea spre Canalul Mânecii la Dunkerque, a reușit să supraviețuiască, britanicii au fost forțați să treacă la defensivă. Concomitent cu retragerea în Franța și Țările de Jos, poziția aliată de la Narvik a fost abandonată, ultimele trupe (împreună cu fostul guvern norvegian și familia regală a Norvegiei) fiind evacuate între 2 și 7 iunie. Germanii dețineau acum supremația în Scandinavia. Odată ce Franța a căzut, așa cum era de așteptat, Londra s-a confruntat cu perspectiva raidurilor aeriene germane și cu amenințarea unei invazii amfibii. Ideea unei ofensive britanice în zona arctică a URSS sau în regiunea Baku era de acum de domeniul fantasticului.

Între timp, cutremurul politic produs la Londra după catastrofalele înfrângeri din Norvegia și Franța l-a adus la putere, în Downing Street, pe Winston Churchill, pe atunci în vârstă de 65 de ani. Schimbarea a fost parcă anume făcută pentru a servi scopurilor lui Stalin. Având o reputație binemeritată de a fi mai dur cu Hitler decât fusese predecesorul său, Churchill era, pe de altă parte, în mod corespunzător, și mai blând cu Stalin. Faptul că noul premier britanic considera că Finlanda și regiunea baltică făceau parte din sfera de influență sovietică era bine cunoscut la Paris, chiar dacă Winston Churchill nu se bucura de încredere deplină la Moscova, unde era încă ținut minte, din perioada Războiului Civil rus, ca un anticomunist înrăit. Cotidianul britanic *Daily Worker* și principalele organizații prosovietice din Londra, cum ar fi Russia Today Society,

nutreau mari speranțe că noul prim-ministru va elimina din cabinetul său politicieni care nu-l agreau pe Stalin, precum Chamberlain și Halifax și „va pune capăt politicii de ostilitate față de URSS a precedentului cabinet". Deși poziția sa politică nu era suficient de puternică pentru a-i permite să-i scoată din guvern pe Chamberlain și Halifax, Churchill a reușit să-l coopteze pe liderul Partidului Laburist, Clement Attlee, și l-a numit, la recomandarea acestuia, pe Stafford Cripps, un deputat laburist simpatizant al sovieticilor, în postul de ambasador la Moscova. Măsura a reprezentat o ramură de măslin întinsă, în modul cel mai evident, către Stalin: Cripps îi fusese recomandat lui Churchill și de Maiski, ambasadorul sovietic la Londra. Zilele în care sir William Seeds și John Le Rougetel îi susțineau pe finlandezi ca să-i învingă pe ruși se încheiaseră. Când Stalin l-a primit, pe 1 iulie, Cripps a promis că va transmite orice mesaj confidențial pe care vojdul l-ar fi avut pentru Churchill. Deși Stalin a rămas precaut, Churchill reprezenta, în mod clar, o îmbunătățire uriașă față de Chamberlain. Vojdul nu ar fi putut cere un susținător mai bun la Whitehall.[9]

O altă lovitură pentru interesele sovietice a venit pe 10 iunie 1940, când Italia lui Mussolini, profitând de victoriile Germaniei, a recurs la un gest oportunist, declarând război Marii Britanii și Franței. Armata italiană a fost învinsă. Performanțele lamentabile ale armatei italiene în sud-estul Franței au lăsat mult de dorit. Cu toate acestea, transformarea firmamentului diplomatic a fost una revoluționară. Cu doar trei luni înainte, Stalin se confruntase cu perspectiva unei intervenții franco-italo-britanice împotriva sa, în Finlanda. Acum, Franța era anihilată, iar intervenția italiană împotriva Aliaților avea să-i țină pe britanici ocupați în Mediterana în viitorul apropiat, căci aceștia trebuiau să anihileze amenințările la adresa Egiptului și a canalului Suez. Cu un Churchill relativ prietenos aflat în fruntea guvernului de la Londra și cu un ambasador britanic care-i simpatiza pe sovietici la Moscova, puternica Mare Britanie aproape că se transformase din adversară în aliata URSS.

Din aceste motive, și nu numai, oficialii sovietici au susținut pe deplin, cel puțin în public, invazia germană în Franța și în Țările de Jos. Linia Cominternului, stabilită la Moscova, îi instruia chiar pe bărbații și pe femeile din Franța – atât prin intermediul propagandei tipărite, cât și prin transmisiunile radiofonice ale liderului Partidului Comunist Francez (PCF), Maurice Thorez – să nu se opună germanilor, oricât de absurd li s-ar fi părut acest lucru membrilor de partid mai patrioți (dintre care câteva sute, inclusiv 21 dintre cei 73 de parlamentari ai PCF, și-au rupt carnetele de partid, în semn de dezgust). Ca represalii pentru

sprijinul acordat de partid inamicului invadator, 3 000 de comuniști francezi au fost arestați, iar alți 2 500 de membri de partid au fost demiși din posturile lor din administrațiile orașelor și ale comunelor. În pofida represiunii, comuniștii francezi au sabotat fabricile de muniție franceze și au distribuit soldaților francezi pliante de propagandă cu sloganuri defetiste precum „Jos războiul imperialist!". Ulterior, Thorez s-a lăudat, într-o emisiune radiofonică de la Moscova, pe 17 iunie, că „imperialismul francez tocmai a suferit cea mai mare înfrângere a sa din istorie".[10]

Importanța sprijinului economic sovietic pentru războiul de cucerire al lui Hitler nu ar trebui neglijată. Deși este dificil de calculat care era cota exactă din benzina folosită de blindatele germane în avântul lor către Canalul Mânecii, provenea din surse rusești, cifrele privind exporturile sovietice de energie și de alimente către Germania sunt acum disponibile. În mai și iunie 1940, adică aproximativ în perioada invaziei în Franța și Țările de Jos, URSS a furnizat Reichului 163 000 de tone de petrol și 243 000 de tone de grâu ucrainean. În zilele cruciale de la sfârșitul lui mai și începutul lui iunie 1940, când Wehrmachtul a urmărit și a prins în capcană corpul expediționar britanic la Dunkerque, livrările sovietice de petrol au crescut la aproape 4 000 de tone pe zi, pentru a face față galopantei cereri germane. Într-un sens literal, Stalin a alimentat cucerirea Europei de Vest de către Hitler.[11]

Singurul dezavantaj al victoriilor germane în Occident, din perspectiva lui Stalin, a fost că acestea au avut loc mult prea repede. La fel cum Mussolini avea nevoie, ca un șacal, să sfâșie cadavrul Franței cât era cald încă, Stalin trebuia să-și etaleze propriile pretenții cât timp bătălia pentru Franța îi oferea o perdea de fum mediatică. El trebuia, de asemenea, să acționeze înainte ca o foarte probabilă capitulare a Franței să-i permită lui Hitler să-și mute trupele înapoi în est, unde ar fi putut contesta pretențiile sovietice în statele baltice sau în România. Încă din 16 mai, un articol din *Izvestia* susținea amenințător că zdrobitoarele victorii germane din Țările de Jos „au dovedit că neutralitatea statelor mici, care nu au puterea de a se susține, este o simplă fantezie". Pe 25 mai, Molotov l-a chemat pe ambasadorul lituanian, a pretins că soldați ai Armatei Roșii fuseseră răpiți în Lituania și a avertizat că, dacă Lituania nu va înceta astfel de „provocări", Stalin va „lua alte măsuri". Pe 7 iunie, premierul lituanian, Anastas Merkys, a fost convocat la Kremlin pentru a asista la o tiradă veninoasă a lui Molotov, care i-a sugerat lui Merkys că o invazie sovietică era iminentă.[12]

Totuși, dacă Stalin lovea prea devreme, ar fi putut provoca opoziție la Londra, așa cum făcuse prin invadarea Finlandei. Enigmaticul

Churchill, inspirat de evacuarea cu succes a circa 340 000 de soldați aliați de la Dunkerque, a ținut celebrul său discurs, „Nu ne vom preda niciodată", în fața Camerei Comunelor, pe 4 iunie 1940, sugerând că guvernul său, spre deosebire de cel al veșnic ezitantului Chamberlain, nu va privi cu bunăvoință o agresiune dictatorială (deși Churchill vorbea despre capitularea în fața lui Hitler, nu în fața lui Stalin). Pe de altă parte, dacă Stalin se mișca prea încet, risca să întâmpine un alt fel de opoziție din partea unui Hitler triumfător, reticent să cedeze sovieticilor încă un teritoriu cucerit de armatele germane.

Când capitala Franței a căzut, pe 14 iunie, Stalin a decis că nu mai poate aștepta. În condițiile în care întreaga lume era ca hipnotizată de drama de la Paris, Molotov a transmis ultimatumuri la Tallinn, la Riga și la Vilna (Vilnius), acuzând toate guvernele statelor baltice că fac „pregătiri de război" împotriva URSS. Cu puțin înainte de miezul nopții, ministrul de externe al Lituaniei, Juozas Urbsys, a fost convocat la Kremlin. „*Pora prekratit șutit*" („Este timpul să nu mai glumim"), l-a admonestat Molotov pe lituanian. Îndrăzneț, Urbsys a întrebat: „Cu câte trupe vă propuneți să ne ocupați?" „Cu trei sau patru corpuri de armată", a răspuns Molotov. „Adică câte divizii?", a întrebat ministrul de externe. „Între nouă și 12", a venit răspunsul. Dialogul a fost suficient pentru președintele Lituaniei, Antanas Smetona, care a fugit în Germania. A doua zi, 300 000 de soldați sovietici au intrat în Lituania, pentru a ocupa o țară de două milioane de locuitori. Pe la miezul nopții, pe 15 iunie, flota sovietică din Marea Baltică înconjurase deja întreaga coastă baltică dintre Lituania și Letonia, izolând porturile, în cazul în care cineva ar fi încercat să fugă de invazia care se apropia.[13]

Pe 16 iunie, la ora 14:00, Molotov l-a convocat pe ambasadorul leton, plângându-se de abuzuri similare. Letonia a fost denunțată ca fiind conducătorul unei Antante baltice care își dovedise ostilitatea față de Uniunea Sovietică. Rugat din nou să precizeze cu câte corpuri de armată și-a propus Stalin să invadeze Letonia, Molotov a răspuns, plictisit: „Probabil două". Și trupele aveau să sosească, a adăugat el, „în curând". Apoi a venit rândul ambasadorului eston, care a sosit la Kremlin la 14:30, tocmai în momentul în care colegul său leton pleca șocat. Când ambasadorul eston a protestat că țara sa, spre deosebire de Lituania, nu a fost acuzată de provocări împotriva cetățenilor sovietici, Molotov a răspuns că guvernul eston „a menținut o atitudine ostilă". Estonia fusese acuzată de abuzuri în ziarul *Pravda*, din cauza mentalității „inteligheției" sale, care „propovăduiește o atitudine loială față de Anglia și își exprimă ura față de Germania și de tot ce este german". Ca represalii pentru anglofilia

antigermană a elitelor estone, l-a informat Molotov pe ambasadorul uimit, Stalin a propus ocuparea „principalelor oraşe ale Estoniei, inclusiv capitala Tallinn".[14]

În următoarele 48 de ore, Armata Roşie a pătruns în Letonia şi Estonia, aşa cum promisese Molotov, zdrobind tot şi pe toţi cei care-i stăteau în cale. Preşedintele leton Karlis Ulmanis a promis poporului său într-o ultimă transmisiune radiofonică: „Eu voi rămâne la locul meu, voi rămâneţi la locul vostru". Cu mult curaj, a stat la datorie în palatul prezidenţial până când a fost arestat de NKVD şi deportat într-un lagăr de muncă. Comandantul gărzilor de frontieră letone, generalul Ludvigs Bolsteins, s-a sinucis decât să se supună acestei „puteri străine" care „vrea să ne forţeze să ne distrugem pe noi înşine", după cum scria într-un impresionant bilet de adio. Preşedintele estonian Konstantin Päts a fost dus în Gulag şi a dispărut fără urmă (a murit în captivitate sovietică în 1956). Doar preşedintele lituanian Smetona a supravieţuit, fugind în Reichul german, „suflecându-şi pantalonii" şi „traversând un pârâu", l-a ironizat cu cruzime presa sovietică.[15]

Ca o concluzie bizară a brutalei cuceriri de către Stalin a trei ţări mici, care nici măcar nu opuseseră rezistenţă, Molotov l-a convocat pe ambasadorul german Schulenburg în seara de 17 iunie – ziua în care Armata Roşie îşi croise drum către Riga şi Tallinn – şi a exprimat „cele mai calde felicitări din partea guvernului sovietic pentru splendidele succese ale forţelor armate germane", care tocmai încheiaseră anihilarea Franţei. Momentul ales nu a fost întâmplător. În condiţiile în care noul guvern francez al mareşalului Philippe Pétain îi solicitase lui Hitler un armistiţiu în acea dimineaţă, Molotov a sperat că germanii vor fi într-o dispoziţie generoasă când le va da vestea alarmantă a invaziei lui Stalin.

Stalin, a explicat Molotov, fusese forţat să ocupe cele trei ţări baltice pentru „a le împiedica să devină o rampă de lansare pentru forţele anglo-franceze" (asta chiar în ziua în care Franţa capitulase în faţa Germaniei). Prin neutralizarea ameninţării pe care o reprezentau atât pentru Berlin, cât şi pentru Moscova, maşinaţiunile pro-aliate de la Tallinn, Riga şi Vilna (Vilnius), a concluzionat Molotov, acţiunea lui Stalin ar fi împiedicat, de asemenea, Antanta baltică „să intre în conflict cu Germania".[16]

Ambasadorul german a ascultat impasibil aceste nonsensuri fanteziste. Diplomat, el l-a întrebat pe Molotov dacă este acceptabil ca germanii să-l reţină pe preşedintele exilat al Lituaniei, care tocmai ceruse azil la Berlin. Cu un cavalerism totalitar, Molotov a răspuns că „poziţia guvernului sovietic" este că germanii pot „să facă ce vor cu el". Interpretând reacţia calmă a lui Schulenburg la justificarea lui Molotov privind invazia

sovietică în statele baltice drept o undă verde din partea Germaniei, Stalin i-a cerut mareșalului Timoșenko, de acum comisar al apărării, să emită pe 21 iunie ordine prin care comandanții noului district militar baltic al Armatei Roșii erau instruiți să „dezarmeze populația" și să „împuște pe oricine se opune". Stalin a desemnat apoi trei șefi de încredere din NKVD, care „se mânjiseră de sânge" în timpul Marii Terori, să conducă aceste foste țări. Marioneta lui Stalin, Andrei Jdanov, a sosit în Estonia. Letonia urma să fie epurată de A.I. Vîșinski, procurorul-șef de la Moscova. Lituania, cea mai mare și mai importantă din punct de vedere strategic dintre cele trei țări, urma să fie disciplinată forțat de camaradul georgian al lui Beria, Vladimir Dekanozov.[17]

Ce a urmat a fost plictisitor de previzibil pentru oricine este familiarizat cu istoria sovietică. Președinții Estoniei și Letoniei au fost primii dintre zecile de mii de nefericiți cetățeni baltici deportați de NKVD în acea vară în rețeaua de lagăre de muncă forțată a lui Stalin pentru „crima" de a aparține la o categorie socială greșită, că se opuneau comunismului sau că erau percepuți ca fiind ostili ocupantului sovietic. O directivă tipică a NKVD din 7 iulie 1940 îi viza pe lituanieni: „Pregătiri pentru lichidare. Eliminarea activă a influenței conducătoare a partidelor ostile statului: naționaliști, voldemariști, populiști, creștin-democrați, tineri lituanieni, trotkiști, social-democrați, membri ai Gărzilor Naționale și alții". „Noapte de noapte", își amintea un supraviețuitor leton, „temutele dube negre de poliției secrete goneau pe străzi... Sute și sute de bărbați, femei și copii au fost strămutați în imensitatea Uniunii Sovietice".[18]

Din 1917, „exproprierea" urmase impunerii comunismului sovietic într-o regiune la fel de previzibil precum urmează noaptea zilei, iar statele baltice nu făceau excepție. Ca întotdeauna, băncile au fost prima țintă, rezervele de stat din Estonia, Letonia și Lituania fiind naționalizate imediat ce Armata Roșie a ocupat capitalele acestor țări. Cu o aroganță ieșită din comun, Molotov a pretins și depunerile din străinătate ale celor trei țări ocupate, trimițând ambasadorului american un protest prin care se plângea că SUA nu-i predaseră lui Stalin rezervele de aur baltice deținute la Banca Rezervelor Federale de la New York. În ciuda riscului de a-l provoca pe Hitler, proprietățile germane din regiunea baltică, în valoare de 330 de milioane de mărci, au fost și ele confiscate, așa cum raportau la Berlin serviciile secrete militare germane. Între timp, o „penurie acută" de bunuri de consum a fost semnalată curând în regiunea baltică, un mister explicat prin inundarea magazinelor de lux din Moscova cu ceea ce un cumpărător nota că erau „articole străine necunoscute; costume, rochii, pantofi, țigări, ciocolată, biscuiți, brânzeturi, conserve și 100 de alte

articole care, în mod evident, nu erau de origine sovietică". Toate acestea „au reprezentat o revărsare de mărfuri din zonele de frontieră preluate de Armata Roșie", după cum recunoșteau chiar oficialii sovietici, lăudându-se în fața camarazilor lor cu privire la „produsele de calitate pe care și le-au însușit eliberatorii sovietici în zonele cucerite".[19]

Oricât de oribile ar fi fost asemenea acțiuni, deportații expropriați din țările baltice au fost, într-un fel, norocoși. În apropiere de Kaunas (Kovno), Lituania, trupele NKVD ale lui Dezovkanov au împușcat 450 de arestați, aruncând cadavrele într-o groapă comună. Alți membri ai elitelor baltice au fost torturați pentru a dezvălui informații. Conform martorilor oculari care au supraviețuit, victimele au fost „legate de copaci cu cercuri de fier înainte de a fi arse de vii". Alții au „fost loviți violent în testicule, au fost puși pe sobe încinse, li s-au înfipt ace sub unghii", „li s-au tăiat fălcile până la gât" sau „li s-au scos ochii și li s-a tăiat limba".[20]

Acum, că statele baltice fuseseră ocupate, epurate și expropriate, România era următoarea pe listă. Luni la rând, presa sovietică strecurase aluzii transparente despre intențiile ostile ale lui Stalin față de România, organele de partid criticând alipirea la această țară a Basarabiei „rusești", prin tratatele de după Primul Război Mondial. (De ce pretențiile românești asupra Basarabiei, unde nu locuia, practic, nici un rus, erau „imperialiste", în schimb cele sovietice nu erau, jurnaliștii nu s-au mai străduit să explice.) Într-o notă deosebit de sinistră, pe 24 aprilie 1940 – pe când călăii lui Beria masacrau în masă mii de prizonieri polonezi –, Molotov l-a avertizat pe ambasadorul român, Gheorghe Davidescu, că „adăpostul oferit de România refugiaților polonezi a făcut o impresie neplăcută în Uniunea Sovietică".[21]

Presupusa adăpostire a polonezilor la București a fost, desigur, o diversiune care să justifice foamea imperialistă a lui Stalin pentru teritoriul românesc*. Proiectele sovietice privind fosta Basarabie rusească nu erau un secret, chiar dacă nu fuseseră recunoscute în secțiunile publice ale Pactului de la Moscova. Ani întregi, birocrații sovietici munciseră din greu, pregătind rapoarte ademenitoare despre dimensiunile (44 422 de kilometri pătrați), populația (trei milioane de proletari!) și resursele economice ale Basarabiei, chiar dacă propagandiștii bolșevici eliminaseră tema că Basarabia fusese „furată" de la Rusia de „gardiștii albi în înțelegere cu Antanta". Mai ambițios, și fără să-l anunțe pe Ribbentrop, Molotov i-a autorizat pe diplomații sovietici să

* Germanii aveau aceleași nemulțumiri cu privire la „adăpostirea polonezilor" la București, un alt semn al reflectării stranii a Pactului Molotov-Ribbentrop. Totuși, spre deosebire de Molotov și Stalin, Hitler nu a amenințat că va invada țara ca răzbunare.

prezinte argumente în favoarea ocupării de către URSS și a Bucovinei românești, în ciuda faptului că acest teritoriu nu aparținuse niciodată Rusiei. Aici, argumentul urma să depindă de etnografie, ideea fiind că Bucovina, deși nu avea locuitori ruși, avea un număr însemnat de ucraineni (346 178, adică 38%), care ar fi fost oprimați de o minoritate de români (309 733, adică 34%).[22]

Acționând mult mai prudent acum, când dramaticul spectacol din Franța se încheiase, Molotov l-a convocat pe Schulenburg la Kremlin pe 23 iunie pentru a sonda reacția germană la pretențiile sovietice asupra Basarabiei. Dacă românii nu erau de acord să-i cedeze lui Stalin această fostă provincie țaristă, l-a avertizat Molotov pe ambasador, „atunci Uniunea Sovietică va rezolva problema prin forța armelor". Dornic să testeze o eventuală slăbiciune a ambasadorului, Molotov a insistat că URSS avea pretenții și asupra Bucovinei, pentru că era „populată de ucraineni". De ce justifica acest lucru revendicarea de către sovietici a Bucovinei – o regiune care nu fusese niciodată guvernată de Rusia și care nu era menționată nicăieri în Pactul de la Moscova sau în orice alte acorduri ulterioare, Molotov nu a explicat. S-a limitat să spună că el considera „rezonabil" ca germanii să răspundă pozitiv solicitării. Din păcate pentru el, ambasadorul nu a fost de acord. Orice mișcare sovietică în România, l-a avertizat Schulenburg pe Molotov politicos, dar ferm, ar fi stârnit atenția invidioasă a altor vecini, precum Ungaria și Bulgaria. Dacă nu era gândită corespunzător dinainte, o mișcare sovietică preventivă „ar putea arunca România în haos", ceea ce ar fi amenințat accesul german la „produsele românești, în special la petrol". Schulenburg a spus că nu poate fi de acord cu nimic în privința împărțirii teritoriului românesc înainte de a se consulta cu Ribbentrop – adică cu Hitler.[23]

Deși nu a obținut nimic, Molotov îi confirmase astfel lui Stalin cât de vulnerabilă rămânea poziția strategică a Germaniei, în ciuda victoriilor zdrobitoare obținute în vestul Europei. În afară de Baku și Caucaz, pe care Stalin le controla, zona Ploieștiului, situată la nord de București, era singura sursă de petrol pe care Hitler o avea la dispoziție pentru a putea pune în mișcare avioanele Luftwaffe și diviziile motorizate și de tancuri ale Wehrmachtului. Alternativa era combustibilul sintetic din cărbune, un proces extrem de costisitor care putea furniza, în cel mai bun caz, doar o mică parte din necesarul Reichului. Petrolul românesc – care reprezenta peste 50% din importurile germane de petrol, totalizând 1 865 de milioane de tone în 1940 (față de o cotă sovietică de 32,5%) – era pentru Hitler călcâiul lui Ahile, iar Stalin nu avea de gând să rateze ocazia de a exploata această vulnerabilitate, dacă putea.[24]

Ca un semn al apetitului tot mai mare al lui Stalin pentru teritoriu, Molotov l-a convocat pe ambasadorul italian, Augusto Rosso, la Kremlin, mai târziu în aceeași zi, pentru a aborda o posibilă împărțire italo-sovietică a Turciei. Molotov i-a promis ambasadorului Rosso că, atâta vreme cât Italia susținea pretențiile sovietice față de strâmtorile otomane, „primatul sovietic în Marea Neagră" și, cel mai important, „extinderea Uniunii Sovietice la sud și sud-est de Batumi [adică în estul Turciei]", Stalin nu se va opune revendicărilor italiene „în alte regiuni ale Turciei", oricare ar fi fost acestea*. Deși intrigat de perspectiva unui acord de împărțire a Turciei, actualizat de la celebrul Acord Sykes-Picot din 1916 și adaptat la epoca fascist-comunistă, Rosso a putut replica doar, ca și omologul său german Schulenburg, că trebuie să se consulte mai întâi cu autoritățile superioare.[25]

Pe 25 iunie 1940, după ce Schulenburg s-a consultat cu Ribbentrop și cu Hitler, Molotov și ambasadorul german au discutat chestiunea în detaliu. Ribbentrop, l-a informat Schulenburg pe Molotov, fusese de acord cu pretențiile lui Stalin asupra Basarabiei, așa cum promisese în Pactul de la Moscova, atât timp cât această revendicare era „rezolvată pe cale pașnică". Dar când Molotov a repetat punctul său de vedere, conform căruia Bucovina era ucraineană, Schulenburg a scos din buzunar o enciclopedie etnografică. El l-a informat pe Molotov că în Bucovina trăiau multe alte popoare în afară de ucraineni – inclusiv români, maghiari, evrei și chiar germani. Iritat, Molotov a răspuns că Schulenburg folosea „o enciclopedie românească veche" și care nu era de încredere. După o dezbatere aprinsă despre etnografia regiunii subcarpatice, Molotov a propus în cele din urmă un *quid pro quo* grosolan, și anume sovieticii să preia de la România Bucovina și Basarabia și în schimb să permită germanilor să ocupe Ploieștiul, cu puțurile de petrol și rafinăriile sale esențiale pentru mașinăria de război nazistă. „Nu vă faceți griji", i-a promis Molotov diplomatului german, „noi vom prelua aceste teritorii în mod pașnic – dar nu lent." Schulenburg a răspuns că Ribbentrop îi acordase o marjă de manevră diplomatică asupra Bucovinei și a propus un compromis: sovieticii ar putea avea jumătatea nordică a provinciei, care se învecina cu zona lor din Polonia ocupată. Diplomații germani de la București, l-a asigurat el pe Molotov, îi vor sfătui pe români să cedeze.[26]

Acum era rândul ambasadorului României să primească tratamentul aplicat de Stalin. Cu puțin înainte de miezul nopții, pe 26 iunie 1940,

* Ideea lui Molotov de a exploata tensiunile turco-italiene nu era lipsită de temei. La începutul lui 1940, ambasadorul francez la Ankara, Massigli, promisese Turciei că ar putea recâștiga insulele Dodecanez de la Italia dacă ar fi susținut un atac aliat asupra URSS.

Molotov i-a înmânat lui Davidescu un ultimatum prin care îi acorda României 24 ore pentru a accepta o serie de cereri oneroase, de la retragerea trupelor sale la zece kilometri de graniţa sovietică şi până la cedarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei. Când Davidescu a declarat că are nevoie de mai mult timp, Molotov i-a răspuns fără menajamente că Stalin solicita „o cedare de teritoriu către Uniunea Sovietică, şi nu o negociere". Apoi a adăugat că pentru a facilita ocuparea imediată a acestor teritorii de către Armata Roşie, se aştepta ca până la 28 iunie România să-şi evacueze trupele din „Cernoviţi [Cernăuţi, sau actualul Cernivţi], Hotîn [Hotin], Soroki [Soroca], Kişinev [Chişinău], Benderi [Bender] şi Akkerman [astăzi Bilhorod-Dnistrovski]" şi să evacueze toţi soldaţii români din Basarabia şi nordul Bucovinei „în termen de trei-patru zile" (termen redus curând la trei). Cât despre cetăţenii şi oficialii români neînarmaţi, Molotov accepta, ca act de aşa-zisă generozitate, să li se permită să rămână în provinciile ocupate, dacă „vor preda autorităţilor militare [sovietice] toate proprietăţile guvernamentale". Printre proprietăţile revendicate se numărau reţelele feroviare din Basarabia şi nordul Bucovinei, inclusiv toate locomotivele (157, respectiv 117), vagoanele de cale ferată de clasa I (256 şi 295), vagoanele obişnuite de călători şi materiale rulante (4 109 şi 2 435), precum şi cisternele şi bazinele de depozitare (312 şi 120).[27]

Pe 28 iunie, invazia sovietică în România a început conform planului – de fapt chiar înainte de termen, deoarece primele trupe ale Armatei Roşii au trecut graniţa basarabeană la ora 4:00, în ciuda faptului că armata română fusese asigurată că avea timp să-şi evacueze trupele până la ora 10:00. Agravând şi mai mult poziţia disperată a României, trupe maghiare fuseseră mobilizate la frontiera transilvăneană, iar trupe bulgare erau masate lângă sudul Dobrogei (teritoriu luat de la Sofia şi oferit României, prin tratatele de pace postbelice). Deşi teoretic era un garant al graniţelor româneşti, Marea Britanie se afla prea departe pentru a oferi asistenţă militară şi de altfel nici nu promisese să o facă. Italia era şi ea empatică, dar Mussolini nu putea promite nimic fără aprobarea Berlinului. Doar guvernul german era în poziţia de a ajuta, iar germanii, îngrijoraţi de posibilele perturbări ale aprovizionării lor cu petrol, avertizaseră Bucureştiul să nu se opună cererilor sovietice. Izolaţi din punct de vedere diplomatic şi depăşiţi cu mult de forţele sovietice care se apropiau, românii nu au avut altă soluţie decât să se conformeze ultimatumului brutal al lui Stalin şi să se retragă. Dar deşi au acceptat această retragere ruşinoasă, trupele române – care primiseră trei zile pentru a se retrage şi li se refuzase chiar şi perioada finală de graţie, de şase ore – s-au

trezit hărțuite de invadatori, care, se plângea un oficial român, „au început să le brutalizeze și să le taie calea de retragere, pentru a pune stăpânire pe cantități mari de provizii, muniții și material de război". Umilința nu va fi însă uitată.[28]

În acest fel, Stalin a obținut, pentru comunism, încă o victorie ieftină. După cum se lăuda Molotov în fața Sovietului Suprem, ocuparea „pașnică" a Basarabiei a extins frontierele sovietice cu 45 000 de kilometri pătrați, teritorii pe care trăiau 3,2 milioane de suflete; preluarea nordului Bucovinei a adus URSS încă 6 000 de kilometri pătrați și o jumătate de milion de oameni. În mai puțin de două săptămâni, socotind și anexarea statelor baltice, Stalin dobândise zece milioane de noi supuși ai comunismului. Adăugând cele 13 milioane dobândite în toamna precedentă în Polonia, populația sovietică se extinsese cu 23 de milioane (minus, deși Molotov a omis să menționeze acest lucru, sufletele nefericite ucise în invaziile sovietice sau executate de NKVD). Stalin a cucerit regiunea de coastă a Basarabiei până la gurile Dunării, oferind astfel URSS, după cum se lăuda Molotov, controlul asupra „celui mai puternic fluviu, căruia multe țări europene îi datorează producția comercială". Pătrunderea sovieticilor în Bucovina a tăiat Transilvania în două, înconjurând efectiv câmpia valahă și bogatele sale terenuri agricole, precum și puțurile de petrol și rafinăriile care alimentau mașinăria de război a lui Hitler. În acest timp, „locuitorii ucraineni și moldoveni" din noua provincie sovietică, de acum cunoscută sub denumirea de Republica Socialistă Sovietică Moldovenească, a adăugat Molotov, se bucurau de „binecuvântările comunismului".[29]

Aceste binecuvântări includeau șirul nesfârșit, devenit de acum familiar, de jafuri sovietice, de la prădarea băncilor și a întreprinderilor private până la deportarea în masă a categoriilor de persoane indezirabile. Singura diferență dintre sovietizarea României ocupate și cea a estului Poloniei și a statelor baltice a fost că deja nimeni nu-și mai făcea iluzii cu privire la ce însemna ocupația sovietică. Deși li s-a oferit un preaviz de doar o zi, localnicii din Basarabia și Bucovina au încărcat rapid toate bunurile mobile pe care le-au putut lua cu ei și au fugit cât de repede au putut. Așa cum își amintea un fugar din Cernăuți, „clopotele bisericilor sunau ca pentru moarte. Oamenii fugeau. Unii îngenuncheau ca să se roage. Mulți erau în stare de șoc. Un vuiet de jale străbătea străzile." Ultimul tren a plecat, încărcat cu oameni și tot ce putuseră îndesa în vagoane, pe 28 iunie, la ora 14:00.[30]

Cei rămași în urmă au fost mai puțin norocoși. La fel ca în orice altă țară intrată sub ocupație sovietică, băncile și firmele private au fost

naționalizate – inclusiv substanțialele participații germane, într-o altă măsură sovietică ostilă, cu implicații grave pentru Pactul de la Moscova. În primele două săptămâni după invazia sovietică, 51 391 de foști cetățeni români au fost luați în custodie de autoritățile de ocupație. Până pe 2 august 1940, totalul lor depășise 200 000. La sfârșitul anului, 300 000 de români fuseseră deja deportați din RSS Moldovenească în lagărele Gulagului din interiorul Uniunii Sovietice.[31]

Prin mișcările sale oportuniste împotriva statelor baltice, a Basarabiei și a nordului Bucovinei, după umilirea Franței de către Germania, Stalin storcea până și ultima picătură de nectar din parteneriatul său cu Hitler, reușind totodată să scape cumva de ostilitatea adversarilor acestuia. Marea Britanie, în ceea ce Churchill numea „cel mai bun moment al țării", era acum singură împotriva Germaniei naziste. Dintr-un motiv oarecare însă, Marea Britanie nu declarase război partenerului de alianță al Berlinului, în ciuda faptului că Stalin invadase, începând cu august 1939, același număr de țări suverane ca și Hitler (șapte)*. Dar răbdarea lui Hitler avea limite, iar Stalin tocmai le atinsese.

* Cele șapte țări ocupate de Hitler au fost Polonia, Danemarca, Norvegia, Luxemburg, Țările de Jos, Belgia și Franța. Stalin a invadat Manciuria japoneză (sau chineză), Polonia, Finlanda, Lituania, Letonia, Estonia și România.

10

Tur de forță în Delta Dunării

Deși fuseseră în cele din urmă de acord cu revendicările teritoriale sovietice din România, Hitler și Ribbentrop făcuseră, în mod evident, acest lucru sub presiune. Din punct de vedere strategic, Hitler era la mâna lui Stalin. Nu doar că mașinăria de război germană era dependentă de fluxul de petrol rusesc din regiunea Baku, dar acest petrol era trimis peste Marea Neagră de la Batumi către Odessa și apoi transbordat în Europa Centrală prin România. Tot petrolul rusesc, împreună cu petrolul românesc rafinat la Ploiești, trebuia acum să tranziteze teritoriul controlat de sovietici pentru a ajunge în Reichul german. Efortul german de război era atât de dependent de ruta de aprovizionare cu petrol prin fosta Galiție, încât diplomații germani au insistat ca sovieticii să lase această porțiune critică de cale ferată care mergea de la Odessa prin Cernăuți până la Cracovia pe ecartamentul standard european, chiar dacă geniștii sovietici modificaseră alte linii feroviare din estul Poloniei, adaptându-le la ecartamentul rusesc, mai lat. Prin deschiderea resurselor Estului către Berlin, Pactul de la Moscova îi permisese lui Hitler să ocolească blocada britanică – care, în cele din urmă, dusese la înfrângerea Germaniei în Primul Război Mondial –, cu prețul transformării Germaniei într-un vasal economic al Uniunii Sovietice.[1]

Se părea însă că, atât timp cât Marea Britanie rămânea în război, Hitler era obligat să-și înghită mândria și să zâmbească strâmb, în ciuda solicitărilor tot mai oneroase ale lui Stalin. Nu că Führerul ar fi vrut să continue războiul cu Imperiul Britanic. După cum remarca Hitler la aflarea veștii că Franța ceruse pacea, pe 17 iunie, „războiul în Vest s-a terminat. Franța este înfrântă, iar eu voi ajunge în scurt timp la un acord cu Anglia." Ofertele de pace germane au fost trimise către Londra prin intermediari de la Vatican, Stockholm și chiar prin medierea Ambasadei SUA la Berlin. Refuzul de principiu al lui Churchill de a negocia, și nu orgoliul lui Hitler a făcut ca războiul european să continue. După cum Hitler avea să-i mărturisească frustrat lui Franz Halder, șeful Statului-Major General german, la Berchtesgaden, pe 13 iulie, Marea Britanie

nu era dispusă să discute serios termenii de pace, deoarece Churchill „își punea speranțele în Rusia și în Statele Unite". Nici una dintre aceste puteri de dimensiuni continentale nu se afla încă în război, dar Churchill era convins că ele i se vor alătura în cele din urmă împotriva lui Hitler.[2]

Deși submarinele germane care operau în Atlantic trebuiau să o respecte, neutralitatea americană era în mare parte iluzorie. Este adevărat că o serie de legi ale neutralității adoptate în 1936, 1937 și 1939 limitau strict capacitatea președintelui SUA de a acorda ajutor militar Londrei*. Dar Roosevelt i-a trimis semnale clare lui Churchill, printr-o corespondență purtată pe canale secundare (pentru a reduce la tăcere pe oricare dintre criticii președintelui care ar fi obținut copii, Churchill se semna cu pseudonimul neinteresant „cineva care a lucrat în domeniul naval"), că se situa ferm de partea Marii Britanii, împotriva Germaniei. Pe 26 mai, după ce devenise clar că armatele aliate din Europa intrau în colaps (și înainte ca evacuarea de la Dunkerque să fi salvat armata britanică), Roosevelt se oferise chiar să deschidă porturile americane „flotei britanice, pentru reparații" dacă exista pericolul ca aceasta să cadă în mâinile germanilor. Chiar dacă a apreciat gestul, Churchill a refuzat acest cadou din partea americanilor, poate de teamă că, dacă ar fi predat flota britanică lui Roosevelt, Marea Britanie nu avea să o mai capete niciodată înapoi.[3]

1940 a fost un an cu alegeri prezidențiale, iar Roosevelt, folosind ca pretext războiul european, a urmărit să obțină un al treilea mandat – fapt fără precedent în istoria Americii. În discursul său de acceptare a nominalizării la Convenția Democrată din 19 iulie, Roosevelt a avut grijă să sublinieze că Statele Unite vor rămâne în afara războiului „cu excepția cazului în care ar fi atacate". Dar a declarat, de asemenea, că Statele Unite considerau „statele totalitare" un adversar strategic și că guvernul său va apăra cu tărie „emisfera vestică" împotriva agresiunii externe. Acest discurs i-a întărit lui Churchill speranțele privind intervenția SUA, contribuind la respingerea ofertei germane de pace, făcută mai devreme, în aceeași zi, de Hitler, care în Reichstag a lansat un apel „încă o dată la rațiunea și bunul-simț al Marii Britanii... Nu văd nici un motiv pentru care acest război ar trebui să continue." Când Roosevelt a ocolit Congresul și a fost de acord, pe 13 august, să trimită Marii Britanii 50 de distrugătoare din Primul Război Mondial, scoase din uz, în schimbul

* Atât de stricte erau aceste reglementări, încât Marea Britanie a început să trimită lingouri de aur peste Atlantic pentru a plăti achizițiile de arme în mai 1939, chiar înainte de izbucnirea războiului. Aceste lingouri, împreună cu transporturile de aur din timpul războiului, au fost trimise la Fort Knox, unde aveau să rămână ca un simbol de netăgăduit al transferului bogăției Imperiului Britanic către Statele Unite.

concesionării bazelor navale și aeriene britanice din Caraibe, Bermude și Newfoundland pe 99 de ani, refuzul lui Churchill de a lua în considerare ofertele de pace ale lui Hitler a părut justificat, chiar dacă venise cu un preț exorbitant.[4]

Problema sovietică era însă și mai frustrantă pentru Berlin. Teoretic, Stalin era aliatul lui Hitler și partener de agresiune al acestuia și, pentru că Marea Britanie refuzase să declare război URSS, neutralitatea sovietică și speranțele lui Churchill într-o intervenție sovietică împotriva Germaniei naziste blocau o posibilă înțelegere între Berlin și Londra. Indiferent cât era de furios pe Stalin, deocamdată Hitler nu avea o opțiune mai bună decât să rămână alături de acesta. În discursul de pe 19 iulie din fața Reichstagului, Hitler și-a reafirmat angajamentul față de Pactul de la Moscova, proclamând în fața lumii că „nici Germania, nici Rusia nu au făcut vreun pas, până în acest moment, în afara zonei lor de interes".[5]

După o logică similară, Stalin nu vedea nici un motiv să rupă relațiile cu Hitler, oricât ar fi fost de alarmat de victoriile germane din Europa de Vest. Manevrele iscusite prin care Stalin pusese capăt războiului cu Finlanda în martie și căderea Franței în iunie înlăturaseră amenințarea unui conflict cu francezii și britanicii în Caucaz. Dar confirmarea acestor planuri în documentele interceptate și împărtășite Moscovei de germani a făcut, de asemenea, de neconceput ideea că URSS ar putea coopera cu perfizii imperialiști de la Londra. Afacerea Massigli – așa cum a fost denumită după ce ziarele germane au publicat documente incriminatoare capturate în Franța între 5 și 12 iulie – le-a oferit lui Stalin și lui Molotov un motiv întemeiat pentru a-i trata cu răceală pe Churchill și pe noul ambasador britanic la Moscova, Cripps, chiar dacă intriga de la Baku fusese inițiată sub cabinetul Chamberlain. Transmițând răspunsul lui Stalin la discursul ținut de Hitler în Reichstag, Molotov a anunțat în fața Sovietului Suprem, pe 1 august, că Pactul de la Moscova „eliminase posibilitatea unor fricțiuni" în ceea ce el a numit eufemistic „aplicarea măsurilor sovietice de securitate de-a lungul frontierelor noastre occidentale", în timp ce „garanta Germaniei liniștea în Est". „Cursul evenimentelor recente din Europa", concluziona Molotov, „nu numai că nu a slăbit forța pactului [de la Moscova], ci a dovedit importanța acestuia și necesitatea dezvoltării sale în continuare".[6]

În contrast cu confirmarea unei atitudini de calm și de bună înțelegere cu Berlinul, Molotov și-a presărat discursul cu ironii la adresa Marii Britanii și a Franței – lucru de înțeles, în lumina dezvăluirii planului acestor puteri de a bombarda regiunea petroliferă Baku exploatată

de către germani. Molotov a pus umilirea militară a Franței pe seama refuzului încăpățânat al „liderilor ei, spre deosebire de omologii lor germani, de a aprecia în mod corespunzător importanța Uniunii Sovietice în afacerile europene". În ceea ce privește Marea Britanie, în loc să se concentreze pe survolurile Caucazului de către piloții britanici, survoluri pe care Molotov le-a pus pe seama Turciei și a Iranului – ținte ușoare și mai puțin periculoase –, el a ironizat pe un ton blând decizia lui Churchill de a continua războiul împotriva Italiei și a Germaniei pentru că „se baza pe asistență din partea Statelor Unite". Arătând că aceasta nu era o doar simplă paranteză, Molotov i-a atacat pe americani cu mai multă înverșunare decât o făcuse cu britanicii, acuzând Washingtonul de refuzul de a preda rezervele valutare ale statelor baltice, pe care Stalin tocmai le desființase sau, așa cum s-a exprimat cinic Molotov „aurul pe care banca noastră de stat l-a cumpărat recent de la băncile din Lituania, Letonia și Estonia". „«Preocuparea» bine mediatizată" a președintelui Roosevelt pentru interesele întregii „emisfere vestice", a subliniat Molotov, era doar o mască pentru „planurile imperialiste" ale americanilor de a acapara coloniile europene, așa cum se întâmplase deja în emisfera vestică, cu acordul privind bazele pentru distrugătoare. Susținerea retorică a lui Roosevelt pentru Churchill, a tunat Molotov, „ascunde pericolul unei noi extinderi și aprinderi a războiului și al transformării acestuia într-un conflict imperialist mondial". Chiar și așa, deși a ironizat încrederea penibilă a lui Churchill în americani și „toate actele ostile ale Marii Britanii la adresa URSS", Molotov a admis totuși că numirea deputatului laburist Stafford Cripps ca ambasador la Moscova „ar putea aduce cel puțin posibilitatea unor relații mai bune".[7]

Din poziția sa precară de la Londra, confruntându-se cu aparent imbatabila mașinărie de război germană cantonată dincolo de Canalul Mânecii, Churchill nu putea decât să se înfurie în fața soliditățiii aparent indestructibile a Pactului gangsteresc Ribbentrop-Molotov. La sfârșitul lui iunie 1940, Churchill i-a trimis o scrisoare personală lui Stalin – prima din multe altele – pentru a verifica dacă există vreun sâmbure de adevăr în zvonurile privind tensiunile dintre Moscova și Berlin. „Ați devenit prieten cu Hitler", scria Churchill, ca și cum ar fi observat o coincidență surprinzătoare, „aproape în același timp în care noi am devenit dușmanul lui." Poate că, sugera premierul britanic, Marea Britanie și URSS ar putea găsi un teren comun în opoziția față de „hegemonia germană în Europa", lărgind în același timp legăturile economice prin intermediul schimbului de mărfuri. Deși Stalin a fost de acord să-l primească pe Cripps, care i-a înmânat scrisoarea lui Churchill pe 1 iulie, vojdul s-a comportat

„formal și rece" în cursul întâlnirii. El chiar a apărat cuceririle lui Hitler, contestând opinia lui Churchill că, după căderea Franței, Europa era un continent complet nazificat. „Obținerea hegemoniei în Europa", a obiectat Stalin, „ar necesita dominația asupra mărilor, iar Germania nu exercită o asemenea dominație și nici nu o va dobândi." Fidel Pactului de la Moscova, Stalin l-a informat imediat pe Hitler despre conversația avută cu Cripps și nu a răspuns la scrisoarea lui Churchill*. Așa cum consemna sir Orme Sargent, un reputat expert al Ministerului de Externe, în analiza raportului lui Cripps: „Stalin... l-a adus pe sir S. Cripps exact acolo unde-și dorea, punându-l într-o postură umilă și făcându-l să i se închine, cu jalnicele sale ofrande de pace, sub formă de staniu și cauciuc".[8]

În ciuda frustrărilor sale, Churchill a fost impresionat de îndrăzneala politicii externe sovietice. Pe 3 iulie, el l-a convocat pe ambasadorul Maiski pentru a afla tot ce putea despre intențiile lui Stalin. Oare agresiunea sovietică asupra României nu reprezenta „o întoarcere la imperialismul țarist?", a întrebat Churchill. Maiski, un bun comunist, s-a prefăcut șocat de întrebare, ceea ce l-a determinat pe Churchill să răspundă: „Poate că aveți dreptate, este vorba în schimb de un nou imperialism, sovietic". Sondând mai departe, Churchill a întrebat dacă nu cumva „incursiunea sovietică în România ar putea să nu fie privită cu totul favorabil de Berlin". Maiski a răspuns cu răceală că „opiniile guvernului german nu îmi sunt cunoscute". Persistând pe linia sa de atac, Churchill a citat o declarație atribuită ministrului colaboraționist francez de la Vichy Pierre Laval, potrivit căreia Hitler „nu manifesta o ostilitate reală față de Franța", deoarece ambiția sa reală era „să dea o lovitură de grație... bolșevismului". Maiski a răspuns că Uniunea Sovietică era „pregătită pentru orice eventualitate". Observația eliptică a lui Maiski a întărit speranțele lui Churchill în privința „unui posibil atac *rusesc* împotriva Germaniei", așa cum medita el cu voce tare într-o sesiune secretă a Camerei Comunelor, desfășurată mai târziu, în iulie.[9]

În culise, relațiile dintre Berlin și Moscova erau la fel de reci pe cât spera Churchill, chiar dacă nu putea să confirme în mod oficial acest lucru. După căderea Franței și invazia sovietică în statele baltice, în zilele de după 17 iunie 1940, în Europa a început să circule zvonul că Armata Roșie, profitând de concentrarea Wehrmachtului în vest, se pregătea să mărșăluiască din Lituania în Prusia Orientală și în Polonia ocupată de germani, teritorii practic lipsite de apărare. Acest zvon a fost suficient

* Stalin nu a răspuns la nici una dintre scrisorile lui Churchill până pe 18 iulie 1941, la patru săptămâni după ce Hitler a anulat Pactul de la Moscova prin invadarea teritoriului Uniunii Sovietice.

de serios pentru ca, pe 23 iunie, agenția sovietică de știri TASS să emită un comunicat oficial prin care dezmințea rapoartele de presă „apărute aproape în fiecare zi în ziarele americane, japoneze, engleze, franceze, turce și suedeze", potrivit cărora Stalin ar fi „concentrat 100 sau chiar 150 de divizii la granița [sovietică] lituaniano-germană", în vederea pregătirii invadării Reichului. Dezvăluind la fel de multe amănunte pe cât nega, comunicatul TASS sublinia că Armata Roșie invadase statele baltice „nu cu 100 sau 150, ci în schimb cu nu mai mult de 18 sau 20 de divizii, care, de altfel, nu sunt toate concentrate la granița lituaniano-germană, ci sunt răspândite în multe districte din [fostele] republici baltice". Aceste trupe, concluziona raportul, nu fuseseră masate în Estonia, Letonia și Lituania „cu scopul de a exercita presiune asupra Germaniei, ci mai degrabă pentru a garanta îndeplinirea acordurilor de asistență reciprocă dintre URSS și aceste țări baltice".[10]

Cu greu ar fi putut fi Hitler liniștit de asigurările lui Stalin că doar 20 de divizii ale Armatei Roșii amenințau acum Prusia Orientală, practic lipsită de apărare. Pe 19 iunie, un spion german raporta din Estonia că sovieticii îl informaseră pe ambasadorul britanic care pleca din Tallinn că Stalin plănuia să desfășoare trei milioane de soldați în regiunea baltică, „pentru a amenința granițele estice ale Germaniei". Oricare ar fi fost adevărul cu privire la forțele Armatei Roșii din statele baltice, serviciile secrete militare ale URSS erau conștiente de ordinea de luptă favorabilă din iunie și iulie 1940. Așa cum nota un memorandum intern pregătit de Marele Stat-Major sovietic la vremea respectivă: „Drumul între Kaunas și Berlin este complet deschis pentru forțele noastre aeriene, la fel ca și întinderea de teren de la Vilkovski-Königsberg-Berlin pentru diviziile noastre de blindate și infanterie motorizată".[11]

Aceeași posibilitate a sugerat-o și guvernul polonez din exil de la Londra, condus – după autodizolvarea guvernului anterior, care fugise în România, în septembrie 1939 – de generalul Wladyslaw Sikorski. Pe 19 iunie 1940, Sikorski a cerut ca vicontele Halifax să numească un diplomat polonez de legătură la ambasada britanică de la Moscova. (După ce fusese distrusă de Stalin împreună cu Hitler, Polonia nu avea ambasadă proprie la Moscova.) În memorandumul său către Halifax, Sikorski a propus ca acest diplomat polonez de legătură să colaboreze cu Stafford Cripps pentru a „utiliza rezervele valoroase de oameni și de ofițeri [polonezi] instruiți, atât în teritoriul ocupat de sovietici, cât și în Uniunea Sovietică însăși [adică prizonierii de război deportați], pentru a crea, cu ajutorul autorităților sovietice, o armată poloneză de aproximativ 300 000 de oameni

care să servească împotriva Germaniei*". Deşi Halifax a refuzat propunerea lui Sikorski şi episodul este uitat astăzi, în zilele de după căderea Franţei au existat discuţii intense la Londra privind o invazie sovietică oportunistă asupra graniţelor estice vulnerabile ale Reichului nazist, veteranii polonezi urmând să se alăture luptei.[12]

Germanii au aflat şi ei zvonurile potrivit cărora sovieticii aveau în vedere o invazie. La începutul lui iulie, serviciile de informaţii militare germane au cules o relatare interesantă din partea „unei surse de încredere" din Lituania, care trăsese cu urechea la o conversaţie între „doi ofiţeri sovietici beţi" şi un localnic. Lituanianul a întrebat „de ce a fost necesar să se trimită atât de multe trupe sovietice pentru a ocupa statele baltice", iar ofiţerii sovietici „au răspuns în mod spontan că sarcina principală era [să se pregătească pentru] o invazie împotriva Germaniei". Când li s-a cerut să precizeze cine i-a trimis în Lituania cu acest scop, ruşii au dat un răspuns uimitor: „Cripps". Mult mediatizata întâlnire dintre Stalin şi Cripps, noul ambasador, simpatizant sovietic, al lui Churchill la Moscova, din 1 iulie 1940, a declanşat la nivelul corpului ofiţeresc al Armatei Roşii discuţii despre o inversare a alianţelor, ofensiva curtenitoare a britanicilor având ca scop să-l convingă pe Stalin să se ridice împotriva lui Hitler înainte ca armatele germane să se poată deplasa din Franţa spre est.[13]

Orice ar fi declarat în public, în privat Hitler era de-a dreptul îngrozit de îndrăzneala cu care Stalin profita de reuşitele armatei germane în vest pentru a acapara noi teritorii – ca să nu mai vorbim de mişcările sale agresive din preajma frontierelor Reichului, în Lituania şi Polonia ocupate. Încă din 21 iulie 1940, Hitler a abordat cu comandantul suprem al armatei germane, generalul Walter von Brauchitsch, ideea unei posibile invazii asupra URSS. În urma invadării României de către sovietici, diplomaţii germani au început să facă aluzii, în discuţiile cu demnitarii puterilor balcanice prietene, precum Bulgaria, la faptul că venise momentul ca acestea să aleagă tabăra în iminentul război din est. Pe 28 iunie – ziua când a început invazia rusă în Basarabia şi nordul Bucovinei –, Ribbentrop i-a promis ambasadorului bulgar la Berlin, Parvan Draganov, că Germania va sprijini revendicările Bulgariei asupra sudului Dobrogei, învecinată cu coasta Mării Negre,

* De mare ajutor în explicarea motivului pentru care acest plan eşuat s-a şters din memorie a fost faptul că, fără ca Sikorski şi Cripps să ştie, Stalin ucisese practic întreaga structură de ofiţeri polonezi capturaţi de sovietici, ofiţeri care, sperau cei doi diplomaţi, urmau să conducă trupele poloneze în lupta împotriva lui Hitler.

mai jos de România, ca o contrapondere la ofensiva sovietică la sud de Basarabia, către Delta Dunării.[14]

Așa cum sugera balonul de încercare bulgar al lui Ribbentrop, invazia lui Stalin în România redeschisese complet problema granițelor postbelice din Balcani. În virtutea faptului că se alăturase taberei învingătoare în ultimul război mondial, în ciuda unor prestații militare slabe, România își extinsese masiv teritoriul, în detrimentul a trei vecini acum invidioși, Rusia pierzând Basarabia, Bulgaria – sudul Dobrogei, iar Ungaria – cea mai mare parte a Transilvaniei. La fel cum naziștii tunaseră împotriva Tratatului de la Versailles, care în opinia lor trunchiase Germania, și maghiarii doreau să rupă Tratatul de la Trianon, iar bulgarii, Tratatul de la Neuilly-sur-Seine. Cucerind Basarabia și nordul Bucovinei, Stalin îi oferise lui Hitler o ocazie nesperată de a câștiga noi aliați revizioniști pentru Axă – state dornice să participe la dezmembrarea României.

Bineînțeles, dacă Ribbentrop susținea pretențiile maghiare și bulgare asupra teritoriului României, acest lucru ar fi putut prejudicia cu ușurință relațiile germane cu România, care erau importante și delicate datorită puțurilor de petrol și rafinăriilor de la Ploiești. Totuși comportamentul rusesc în timpul invaziei asupra Basarabiei și a nordului Bucovinei fusese atât de ofensiv, încât diplomații români erau disperați să contracareze un nou asalt sovietic. Încă din 12 iulie 1940 spionii NKVD de la București au cules zvonuri potrivit cărora guvernul român ceruse discret Romei și Berlinului ajutor militar pentru a-i alunga pe invadatorii ruși, înțelegerea fiind ca Basarabia să-i fie returnată României. Nu se promisese nimic concret însă, dar Hitler îl invitase pe premierul român, Ion Gigurtu, la Berchtesgaden și îl copleșise cu atenții, înainte de a se întoarce la Salzburg pentru discuții oficiale, pe 27 iulie. A doua zi, Hitler și Ribbentrop l-au primit pe premierul bulgar, Bogdan Filov. Deși nu a fost dat nici un comunicat, era evident că se pregătea un fel de soluționare germană a problemelor balcanice. Acum a venit rândul lui Stalin să fie furios. Pe 29 iulie, Molotov l-a sunat pe ambasadorul german pentru a cere explicații privind întâlnirile de la Salzburg.[15]

Datorită combinației dintre victoriile germane în vest și impresia proastă lăsată de jalnica agresiune sovietică în est, Hitler se afla la apogeul puterii și al influenței sale. Într-adevăr, cancelarul german era o figură disprețuită în insulele britanice, după ce Germania lansase raidurile aeriene de bombardament, în cursul Bătăliei pentru Anglia, de la sfârșitul lui iulie 1940, mai ales după ce Luftwaffe trecuse de la obiective militare

la raiduri aleatorii asupra zonelor civile din Londra, pe 7 septembrie 1940*. Era doar ceva mai puțin urât la Washington, DC, unde teroarea *blitz*-ului domina ciclul știrilor datorită emisiunilor radio în curând legendare ale lui Edward R. Murrow de la CBS News. Dar, în Europa, favorurile lui Hitler erau căutate peste tot – din Scandinavia, unde Finlanda căuta cu disperare o contrapondere la Armata Roșie a lui Stalin, și până în Balcani, unde România dorea să se răzbune pe ruși, iar Bulgaria și Ungaria căutau să-și recupereze teritoriile pierdute. Chiar și Franța regimului de la Vichy devenise supusă Reichului nazist, noul guvern colaboraționist al mareșalului Philippe Pétain solicitând cu insistență o alianță militară cu Germania împotriva Marii Britanii, mai ales după ce Churchill ordonase distrugerea unei însemnate părți din flota franceză la Mers-el-Kébir, pe coasta algeriană, pe 3 iulie 1940, pentru a preveni căderea navelor în mâinile germanilor – în urma acestei acțiuni, nu mai puțin de 1 297 de francezi fuseseră uciși. Pe continent, doar Spania neutră a păstrat distanța față de Reich, din cauza epuizării națiunii în sângerosul război civil, a încăpățânării lui Franco și a temerii sale constante de amenințarea navală britanică la adresa coastei Spaniei. În rest, influența germană se resimțea din Arctica până la Marea Mediterană, în timp ce Marea Britanie și Franța erau, în mod neobișnuit, excluse din marele joc politic european.

Atât de des dați deoparte de graba planificatorilor militari germani de a acționa, diplomații germani au primit pentru prima oară un rol important și li s-a acordat timpul necesar pentru a curta, a măguli și a media. Desigur, planificatorii militari germani nu au stat degeaba în lunile ulterioare capitulării Franței. Luftwaffe și-a intensificat producția pentru a susține Bătălia pentru Anglia, chiar pe când trupele și blindatele erau retrase din Europa de Vest și direcționate către Europa de Est – mișcări remarcate cu îngrijorare de serviciile secrete militare sovietice. Dar, chiar dacă Hitler alegea să rupă Pactul de la Moscova și să invadeze URSS, așa cum începuse să dea de înțeles consilierilor săi că ar putea face în cele din urmă, în acel an era prea târziu pentru a demara o astfel de campanie. Spre deosebire de Luftwaffe, în Wehrmacht și în Ministerul german al Economiei după căderea Franței a existat o tendință de demobilizare a efectivelor, mii de soldați fiind lăsați la vatră și multe fabrici de muniții revenind, pentru moment, la producția civilă. Declanșarea unui război

* După ce – ar trebui notat – Forțele Aeriene Regale au început să bombardeze Berlinul, pe 25 august – ca represalii pentru raidurile aeriene germane asupra Angliei –, organizând incursiuni pe timp de noapte, ceea ce garanta practic că aveau să fie și victime civile. Pe 4 septembrie, Hitler a tunat împotriva acestor „raiduri nocturne piratерești" la Sportpalast din Berlin, jurând că Germania va riposta cu o ploaie de bombe asupra Londrei.

în est împotriva lui Stalin ar fi putut avea loc, într-un mod realist, cel mai devreme în primăvara lui 1941 – i s-a destăinuit Hitler generalului Franz Halder pe 31 iulie 1940. Fără campanii terestre importante în Europa pentru tot restul lui 1940, diplomații germani aveau suficient timp să elaboreze o înțelegere privind Balcanii.[16]

Toate drumurile diplomației europene treceau acum prin Berlin – sau mai degrabă prin Salzburg și Viena, unde Hitler (ca o recunoaștere adusă originilor sale austriece) prefera să-i primească pe vizitatorii distinși. Aspectele esențiale ale acordului care urma să fie încheiat cu România au fost elaborate în liniște la Salzburg, spre sfârșitul lui iulie, când Ribbentrop a dat asigurări atât Bulgariei, cât și Ungariei că pretențiile le vor fi satisfăcute dacă diplomații lor le vor menține în „limite rezonabile". Pentru a convinge România să accepte condițiile, Ribbentrop a ordonat statului-major german să transmită Bucureștiului informații referitoare la „o suspectă concentrare de trupe rusești la granița cu România", pe 24 august, și a sugerat ca guvernul român să solicite explicații Moscovei în această privință. Raportul nu era fictiv. În ultimele zile din august 1940 au avut loc o serie de ciocniri de frontieră în Delta Dunării, mai mulți soldați români fiind uciși de tirurile trase de sovietici. Tensiunile sovieto-române au atins punctul culminant când, pe 29 august, ministrul de externe al României a sosit la Viena pentru a-i adresa, spera el, lui Hitler o petiție vizând restituirea teritoriilor românești și protejarea țării sale.[17]

În schimb, germanii au pus România în fața faptului împlinit. Dacă voia ca Germania și Italia să-i garanteze frontierele împotriva unor viitoare intruziuni sovietice, România trebuia să cedeze Bulgariei sudul Dobrogei, iar Ungariei – jumătatea vestică a Transilvaniei. După ce vestea despre acest brutal „Dictat de la Viena" a fost transmisă la București, șocul a fost suficient de puternic ca guvernul să cadă, pe 4 septembrie, iar suveranul român, regele Carol al II-lea, asediat din toate părțile, să fugă din țară într-o totală dizgrație. Dar chiar și acest lucru a fost în avantajul lui Hitler, întrucât în România a venit la putere un regim „național-legionar" fascist, sub conducerea lui Ion Antonescu. Deși nu era un germanofil, Antonescu era un anticomunist atât de feroce încât a acceptat garanțiile lui Hitler privind noile granițe ale României împotriva lui Stalin*, în ciuda rolului jucat de Germania în trunchierea acestora.[18]

După un început dificil, în primele luni ale Pactului de la Moscova, diplomații germani îi surclasau acum pe omologii lor sovietici. După

* Guvernul Antonescu a interzis difuzarea de filme sovietice și chiar a oprit distribuirea dicționarelor româno-ruse.

ce a auzit zvonurile legate de Dictatul de la Viena – la o conferință la care propriii diplomați nu fuseseră invitați –, Molotov l-a convocat pe Schulenburg pentru explicații. Fapt revelator, nici Molotov, nici Stalin nu erau preocupați de ciopârțirea României negociată de Germania. Mai degrabă vojdul era supărat că Germania îi garantase României regiunile cu care această țară rămăsese în urma rapturilor teritoriale. Vizibil deranjat, Molotov l-a întrebat pe Schulenburg: „De ce ați acordat aceste garanții? Știați că nu aveam nici o intenție de a ataca România." Schulenburg a replicat: „Tocmai de aceea am dat aceste garanții. Ne-ați spus de multe ori că nu aveți alte pretenții [față de România]; prin urmare, garanțiile noastre nu pot fi un motiv de supărare pentru dumneavoastră."[19]

Trădându-și interesul pentru alte teritorii românești, pe 9 septembrie, Molotov l-a chemat din nou pe Schulenburg și a avansat pretenții asupra sudului Bucovinei. Pe 14 septembrie, Molotov, citând presupusa încercare a Germaniei de a redesena harta Balcanilor la Viena, a mers mai departe, propunând înființarea unei noi Comisii Internaționale a Dunării, care să o înlocuiască pe cea veche, în care Marea Britanie și Franța erau membre. Propunerea lui Molotov pentru o Comisie a Dunării sovietizată dezvăluia fără menajamente că adevăratele obiective ale lui Stalin în regiune nu se limitau la Basarabia și Bucovina; el dorea să controleze întreaga Dunăre Inferioară, pentru a proteja dominația navală sovietică în Marea Neagră. Având însă propriile interese legate de comerțul fluvial pe Dunăre și mai ales de libera circulație a petrolului românesc către Reich, germanii nu aveau de gând să cedeze în fața lui Stalin în această chestiune. Impasul a fost îndeajuns de serios încât Schulenburg să se întoarcă la Berlin, pe 23 septembrie, pentru a se consulta cu Ribbentrop și cu Hitler.[20]

În loc să cedeze în fața cererilor lui Molotov, Hitler a mers înainte cu planurile sale. În octombrie 1940, soldații, inginerii și consilierii germani au început să acopere întreaga câmpie din jurul Bucureștiului, la fel și lunca Dunării. Explicația oficială dată lui Molotov a fost că acestea erau „unități de instrucție" trimise la solicitarea guvernului român. Acest lucru nu era în totalitate neadevărat: Antonescu invitase trupele germane în România și chiar insistase să le plătească toate cheltuielile. (Germanii, după ce inițial obiectaseră, afirmând că erau bucuroși să suporte singuri cheltuielile, au fost apoi de acord să perceapă Bucureștiului suma de 100 de milioane de lei lunar pentru „protejarea câmpurilor și rafinăriilor de petrol ale României".) Molotov a dezmințit public că Stalin ar fi fost de acord cu această mutare germană în România. Deși Berlinul a dat un comunicat în care a reafirmat că „relațiile dintre Reich și URSS sunt

și vor rămâne foarte bune", puțini observatori informați au crezut acest lucru. Tensiunile erau suficient de grave încât Ribbentrop să-i trimită o lungă scrisoare lui Stalin, pe 13 octombrie, în care îi sugera ca el sau Molotov să vină personal la Berlin pentru a clarifica situația.[21]

Între timp, Ribbentrop l-a invitat pe Molotov să trimită o delegație la București pentru a înființa o nouă Comisie Internațională a Dunării. Parcă pentru a spori tensiunea, conferința de la București s-a deschis pe 28 octombrie 1940, ziua în care Italia lui Mussolini, care ocupase deja Albania în 1939, a declarat în mod oportunist război Greciei, oficializând astfel extinderea războiului european în Balcani. În cursul conferinței, diplomații lui Stalin, conduși de adjunctul de încredere al lui Molotov, Arkadi Sobolev, au fost la fel de tranșanți ca întotdeauna, cerând ca toate celelalte state, cu excepția Rusiei sovietice și a României, să fie excluse din administrația Dunării Inferioare, „maritime", care se vărsa în Marea Neagră prin Delta Dunării, iar navele militare ale tuturor celorlalte puteri să nu fie lăsate să folosească aceste ape. De asemenea, rușii au pretins posesia exclusivă asupra „brațului Chilia", singurul canal din Delta Dunării suficient de adânc pentru a permite accesul navelor maritime, dar și asupra unui lanț de insule de pe partea română a liniei de demarcație convenite cu România, în iunie. Deja torpiloarele rusești sondau delta pentru a identifica puncte slabe în defensiva românească și debarcau echipe de comando pe insulele de pe canalul Chilia. Acum aveau loc aproape zilnic ciocniri de frontieră, dar și încălcări ale spațiului aerian românesc de către piloții sovietici. De obicei, incidentele implicau simple focuri de avertisment, dar nu întotdeauna. Pe 13 septembrie, de exemplu, o româncă a fost împușcată mortal pe când culegea nutreț pe un teren din apropierea frontierei; polițiștii de frontieră ai NKVD vinovați au tras cadavrul femeii pe teritoriul sovietic, pentru a ascunde dovezile crimei lor.[22]

Și trupele românești încălcau cu regularitate frontiera. Era inevitabil ca ambele părți să facă acest lucru de-a lungul unei granițe intens contestate și prost definite, într-o deltă întinsă, presărată cu numeroase insule. Au fost adesea luați prizonieri. În momentul conferinței privind Dunărea, din noiembrie–decembrie 1940, ambele părți arestaseră suficienți cetățeni aparținând celuilalt stat în deltă, cu scopul ca, pentru a menține aparențele diplomatice, să fie organizat în grabă un schimb de prizonieri, cu 16 prizonieri români oferiți în schimbul a opt supuși sovietici. Comportamentul sovietic tot mai agresiv din deltă și de la masa de conferințe nu a lăsat „nici o îndoială", după cum s-a plâns un diplomat român, cu privire la scopul lui Stalin de a „asigura URSS stăpânirea

absolută asupra gurilor Dunării", afirmând astfel „suveranitatea sovietică asupra porților Mării Negre".[23]

Încă sperând să evite o ruptură deschisă cu Stalin, diplomații germani au tras de timp la București, ridicând nesfârșite puncte pe ordinea de zi și permițând ca discuțiile să se prelungească până în decembrie, fără să se ajungă la un acord cu privire la pretențiile sovietice. În acel moment, extinderea războiului în teatrul balcanic și în estul Mediteranei, din cauza invaziei italiene din Grecia, a adus în discuție și mai multe întrebări explozive. Tensiunile dintre Berlin și Moscova erau acum suficient de grave pentru ca numai o intervenție de sus să le mai poată risipi. Așa cum Ribbentrop vizitase deja Moscova de două ori pentru a-l onora pe Stalin, a fost rândul lui Molotov să-l omagieze pe Hitler la Berlin.

11

SUMMIT LA BERLIN

Pactul celor patru puteri?

În cursul unei ceremonii desfășurate la Berlin, pe 27 septembrie 1940, miniștrii de externe ai Italiei și Japoniei, Galeazzo Ciano, respectiv Saburo Kurusu, și-au pus semnătura, alături de Ribbentrop, pe un nou Pact Tripartit. Deși a fost prezentat lumii întregi ca o formidabilă alianță militară, în realitate, acordul era mai mult simbolic decât substanțial, deoarece nu conținea prevederi obligatorii în privința cooperării militare. Cu toate acestea, simbolismul a fost semnificativ. Pactul Tripartit reprezenta o repudiere, din punct de vedere ideologic sau cel puțin semantic, a acordului anterior dintre cele trei puteri, Pactul anti-Comintern, încheiat în 1936. De data aceasta, semnatarii își declarau opoziția nu față de comunismul sovietic, ci față de „ordinea mondială anglo-saxonă", cu subînțelesul că semnatarii erau dedicați păcii, în timp ce Imperiul Britanic și, prin extensie, Statele Unite doreau prelungirea războiului. Japonia era de acord să recunoască „rolul conducător al Italiei și al Germaniei în stabilirea unei noi ordini în Europa", iar puterile Axei recunoșteau, la rândul lor, supremația japoneză în „Marea Asie de Est".

Până aici, totul era clar, dar atât rolul terțelor părți ostile, cât și al celor prietenoase, precum Statele Unite și URSS, era deschis interpretărilor. În mod ideal, germanii și-ar fi dorit ca Pactul Tripartit să intimideze Statele Unite, determinându-le să rămână neutre. Alegerile prezidențiale din noiembrie erau iminente, iar poziția probritanică a lui Roosevelt era tot mai mult criticată, pe fondul sentimentelor izolaționiste unite în uriașa mișcare „America înainte de toate". Roosevelt a fost atât de precaut în campania sa electorală pentru un al treilea mandat, încât le-a promis mamelor și taților americani, la un miting în Boston, pe 30 octombrie – deci cu doar câteva zile înainte de alegeri – că „băieții voștri nu vor fi trimiși în nici un război străin". Indiferent dacă Roosevelt a fost sau nu intimidat de Pactul Tripartit, linia pacifistă pe care acest președinte arhiinterventionist a adoptat-o în atmosfera încinsă a campaniei electorale sugera că majoritatea americanilor își doreau cu disperare să rămână în afara războiului european.[1]

În ceea ce-i privește pe sovietici, suspiciunile lor legate de Pactul Tripartit erau firești. Era acesta o simplă cosmetizare a Pactului anti-Comintern, fiind inspirat așadar tot de opoziția față de comunism? Era menit să înlocuiască Pactul de la Moscova, din august 1939, sau să-l completeze pe acesta? Din politețe, Ribbentrop l-a autorizat pe ambasadorul Schulenburg să-l informeze pe Molotov despre semnarea iminentă a pactului pe 26 septembrie, cu o zi înainte ca aceasta să aibă loc. Schulenburg l-a reasigurat pe Molotov că noua înțelegere „nu prejudiciază în nici un fel statutul politic al acordurilor dintre cele trei puteri semnatare și URSS". Într-un editorial oficial publicat în *Pravda*, pe 30 septembrie, Molotov susținea că Pactul Tripartit nu era decât o simplă reafirmare a stării de ostilitate deja existente între „Italia, Germania și Japonia, pe de o parte, și Marea Britanie și Statele Unite, pe de altă parte". În privința împărțirii Europei și a Asiei în sfere de interes, Molotov afirma că acest aranjament va depinde în cele din urmă „de relațiile dintre puterile beligerante și... de rezultatul războiului". Contestând afirmațiile germane potrivit cărora războiul cu Marea Britanie era aproape câștigat, Molotov a remarcat că forța capitalistă a Americii nu se implicase însă pe deplin. „Deși Statele Unite", scria el, „nu au intrat încă oficial în război de partea britanicilor, împotriva Germaniei, Italiei și a Japoniei, este foarte clar că, în realitate, SUA se află în aceeași tabără cu adversarii acestor puteri, atât în emisfera europeană, cât și în cea asiatică." URSS, concluziona Molotov, continua să se poziționeze într-o „neutralitate pașnică" față de orice conflicte în curs de desfășurare între Marile Puteri, „atât timp cât această poziție de neutralitate depinde numai de ea".[2]

A fost un răspuns abil, în stilul ambiguu, deja obișnuit, al sovieticilor. Din perspectiva istoriei celor 12 luni anterioare, în care Armata Roșie intrase pe teritoriul Manciuriei pentru a lupta împotriva trupelor japoneze și invadase alte șase țări suverane, afirmația lui Molotov că URSS era dedicată „neutralității pașnice" era rizibilă la prima vedere, deși acest lucru nu însemna că ea nu ar fi fost crezută de simpatizanții comuniști din Marea Britanie și Statele Unite. Ceea ce Molotov făcuse însă cu adevărat fusese să proclame distanțarea lui Stalin de obiectivele de război ale lui Hitler. Oricât de puțin probabil ar fi fost ca acest lucru să se întâmple, ținând cont de belicoasa poziție antigermană a lui Churchill, dar și a lui Roosevelt, în mod clar Hitler și Ribbentrop speraseră că, anunțând Pactul Tripartit, vor putea să pună capăt războiului doar prin simpla intimidare a Londrei și a Washingtonului. Stalin, în schimb, dorea ca războiul să continue, astfel încât să nu fie nevoit să se confrunte singur cu armatele triumfătoare ale lui Hitler, dar și în speranța că Statele

Unite aveau să fie atrase în conflict alături de Marea Britanie, pentru a contrabalansa Germania în Europa şi Japonia în Asia. În iulie 1940, Japonia intimidase Marea Britanie, forţând-o să închidă Drumul Burmei, folosit pentru a aproviziona armata lui Chiang Kai-shek pe uscat din Asia de Sud-Est – o demonstraţie nu doar a puterii japoneze, ci şi a izolării strategice a Marii Britanii, după prăbuşirea Franţei. Cu Statele Unite încă neutre în mod oficial, iar Luftwaffe şi Wehrmacht aflate, în chip ameninţător, de cealaltă parte a Canalului Mânecii, Churchill nu voia să rişte să intre într-un război împotriva Japoniei. Dar un astfel de război ar fi servit de minune scopurilor lui Stalin. Cele mai mari şanse ca expansiunea sovietică să continue nu le putea oferi decât un conflict global, care ar fi slăbit în mod fatal ambele tabere capitaliste aflate în război. După aceea ar fi depins doar de Stalin să aleagă momentul oportun pentru a lovi.

În Europa, Hitler nu era sigur cum să încadreze Uniunea Sovietică în „noua sa ordine". Neutralizarea lui Stalin fusese necesară pentru evitarea unui război pe două fronturi, în timp ce accesul la materiile prime sovietice îi permisese Germaniei să ocolească blocada britanică. Dar toate acestea duceau, în cel mai bun caz, la o relaţie ciudată, care devenea pe zi ce trece şi mai ciudată. Separate anterior de o centură de state-tampon, URSS şi Germania nazistă împărţeau acum o graniţă lungă de mii de kilometri – frontieră plină de santinele puternic înarmate şi de spioni. În Finlanda şi în România, invazia sovietică fusese atât de ameninţătoare pentru interesele economice germane, încât Reichul trimisese în ambele ţări o mulţime de consilieri militari. Pe 27 septembrie, în aceeaşi zi în care Ribbentrop semna Pactul Tripartit, diplomaţii germani încheiau la Helsinki un acord militar defensiv cu Finlanda. Cel puţin 430 de soldaţi germani sosiseră în România până în octombrie 1940, iar două escadrile de avioane de vânătoare au venit în această ţară la începutul lui noiembrie. La rândul său, guvernul lui Antonescu a promis nu doar să plătească cheltuielile acestor detaşamente germane, ci şi să intensifice livrările de petrol către Reich.[3]

Pentru a agrava şi mai mult frustrarea lui Hitler, Stalin, deşi îi trata cu răceală pe Churchill şi pe ambasadorul Cripps, îşi menţinea pretenţiile de neutralitate în conflictul mondial, chiar în timp ce acapara cu lăcomie teritorii, profitând de victoriile pe câmpul de luptă ale naziştilor. Molotov insinua că liderul de la Kremlin era nemulţumit că fusese exclus din Pactul Tripartit şi că de aceea refuza cu încăpăţânare să declare război Marii Britanii. Diplomaţii germani subliniau permanent cooperarea lor cu Rusia; diplomaţii ruşi minimalizau această cooperare cu fiecare prilej. Duplicitatea sovietică era uluitoare.

Era momentul, a decis atunci Hitler, să îi forțeze pe sovietici să accepte condițiile lui sau să tacă. Evident, nedorind să se lase încolțit, Stalin a așteptat opt zile înainte de a răspunde invitației lui Ribbentrop din 13 octombrie de a veni la Berlin pentru a rezolva diferendele sovieto-germane, acceptând să-l trimită pe Molotov în locul său în noiembrie*. Întârzierea i-a dat timp lui Hitler să se întâlnească cu Franco la Hendaye, la granița spaniolă, pe 23 octombrie, iar acest lucru a adus cu sine atât avantaje, cât și dezavantaje. Simțind că opțiunile diplomatice ale lui Hitler se restrângeau, Franco a cerut un preț exorbitant pentru intrarea Spaniei în război alături de Germania, inclusiv anexarea de mari teritorii de la Franța, și nu a acordat Germaniei permisiunea de a traversa teritoriul spaniol cu trupe pentru atacarea bazei britanice din Gibraltar. Eșecul întâlnirii cu Franco a fost de rău augur pentru vizita lui Molotov la Berlin. De asemenea, a ridicat miza, deoarece poziția îndârjită a lui Franco la extremitatea vestică a Mediteranei a accentuat urgența rezolvării chestiunilor balcanice, în extremitatea estică.

Pentru a spori impactul propagandistic al întâlnirii de la Berlin, vestea a fost ținută în secret până în ajunul plecării lui Molotov, pe 10 noiembrie. Stafford Cripps a aflat știrea la radio și a fost – conform spuselor gazdei sale de la cina din acea seară, ambasadorul american Laurence Steinhardt – „nu doar surprins, ci de-a dreptul șocat". Cripps, căruia nu i se permisese să-l vadă pe Molotov (și cu atât mai puțin pe Stalin) în cele câteva luni de când se afla în funcție, a protestat, cu jumătate de glas, față de „ciudata interpretare a termenului de neutralitate din partea sovieticilor". În particular, Cripps i-a destăinuit lui Steinhardt temerile lui că un nou acord diplomatic între dictatori ar putea zdruncina din temelii cabinetul lui Churchill. „În cazul în care vizita lui Molotov la Berlin va avea ca rezultat o colaborare mai extinsă între Uniunea Sovietică și Germania", l-a avertizat Cripps pe Steinhardt, „cercurile influente din Marea Britanie ar putea începe să exercite presiuni pentru pace cu Germania, pornind de la ideea luptei antisovietice." La Berlin, presa germană a lăudat „politica înțeleaptă și plină de forță" a „marelui și realistului om de stat Stalin". Scena era pregătită pentru ceea ce se poate afirma că a fost cea mai importantă întâlnire diplomatică a celui de-al Doilea Război Mondial.[4]

Ca pentru a semnala speranțele mari pe care Hitler și Ribbentrop și le făcuseră în privința summitului, germanii nu s-au zgârcit la bani,

* Ca să fim corecți față de Stalin, scrisoarea lui Ribbentrop avea 19 pagini. Pur și simplu traducerea ei în rusă a necesitat o muncă enormă.

întinzând covorul roşu pentru Molotov, în gara Belorusski din Moscova. Covorul roşu era flancat de o „duzină de ofiţeri germani, în ţinută de gală", alături de care se aflau Schulenburg şi ambasadorii italian şi japonez. Pe acordurile „Internaţionalei", Molotov a mărşăluit către tren, având, după cum au remarcat observatorii, „un pistol în buzunar" şi fiind însoţit de 50 de germani, care urmau să călătorească împreună cu delegaţia sovietică şi cu 65 de consilieri ruşi, inclusiv „16 membri ai poliţiei secrete, trei servitori şi un medic". Numai NKVD solicitase trei vagoane întregi de tren, pe care germanii le puseseră la dispoziţie[5].

Pe 12 noiembrie 1940, puţin după ora 11:00, suita lui Molotov a sosit la gara Anhalter din Berlin. Era o dimineaţă rece şi ploioasă, dar germanii făcuseră tot posibilul pentru a oferi o primire călduroasă. O gardă militară de onoare „în uniforme imaculate" aştepta într-o ordine perfectă. Erau prezenţi Ribbentrop, şeful SS al lui Hitler, Reichsführerul Heinrich Himmler, şi comandantul suprem al Wehrmachtului, feldmareşalul Wilhelm Keitel. Perdeaua groasă de nori accentua efectul vizual, în timp ce proiectoarele luminau drapelele sovietice arborate de-a lungul peronului şi intercalate, cu grijă, cu svastici. O fanfară nazistă a intonat „Internaţionala" (cântată într-un ritm mult mai alert, pentru cazul în care vreun comunist din zonă ar fi fost tentat să o fredoneze), iar Ribbentrop a ţinut un discurs de bun-venit. Toate notabilităţile naziste i-au strâns apoi mâna lui Molotov, deşi observatorii au remarcat că omul de stat sovietic a petrecut cel mai mult timp purtând o discuţie cordială cu Himmler. Imensa delegaţie sovietică a fost apoi escortată într-un convoi de 60 de vehicule şi dusă la palatul Bellevue, unde urma să fie cazată. Încercând să interpreteze starea de spirit, un jurnalist american observa că, în ciuda întâmpinării festive de la gară, străzile oraşului erau în mare parte pustii. Dar acest lucru ar fi putut fi provocat doar de ploaie.[6]

Oricât de ambiguă ar fi fost atmosfera de pe străzile Berlinului, nu exista nici o îndoială că germanii doreau să-şi impresioneze oaspeţii sovietici prin atmosfera creată la Bellevue. Interpretul lui Molotov, Valentin Berejkov, îşi amintea că a rămas uimit de „aspectul ostentativ al încăperilor", cu pereţi „decoraţi cu tapiserii şi tablouri având masive rame aurite" şi toţi servitorii şi chelnerii „îmbrăcaţi în livrea cu fireturi de aur". Contrastul cu membrii delegaţiei sovietice, toţi îmbrăcaţi în „costume identice de culoare albastru-închis, cravate gri şi pălării ieftine de fetru", era izbitor. Chiar şi aşa, ruşii trebuie să se fi bucurat de „prânzul opulent" care le-a fost servit de „personalul cu mănuşi albe" în condiţii mai elegante decât cele pe care le puteau găsi oriunde în URSS, chiar şi la Kremlin. Alţii au remarcat incongruenţe ciudate. Vladimir

Dekanozov, unul dintre numeroşii călăi mărunţi ai lui Stalin, i-a amuzat pe toţi când s-a aşezat pe un „scaun aurit de pe vremea lui Bismarck", care era atât de înalt, încât picioarele sale „de-abia atingeau podeaua".[7]

Molotov, interpretul său, Berejkov, şi Dekanozov au fost apoi conduşi pe Wilhelmstrasse, unde au început adevăratele negocieri. Ribbentrop, în monologul său de deschidere, a făcut o amplă trecere în revistă a războiului, punând un accent deosebit pe Japonia. La fel cum fusese posibil „să delimităm sferele de interes reciproc între Rusia sovietică şi Germania", Ribbentrop susţinea acum că „o delimitare a intereselor ar putea fi realizată şi între Japonia şi Rusia". „Politica spaţiului vital [*Lebensraum*]" dusă de guvernul de la Tokyo, susţinea Ribbentrop, era „orientată acum nu spre est şi nord" împotriva Uniunii Sovietice, ci „spre sud" – împotriva Marii Britanii şi a Statelor Unite. „Marea Britanie", a susţinut Ribbentrop, ca o recunoaştere a antiimperialismului sovietic, „nu mai avea dreptul să domine lumea" şi era timpul ca Rusia să-şi revendice partea sa în Orientul Apropiat şi în Oceanul Indian. Ribbentrop a adus apoi în discuţie Turcia, reamintindu-i lui Molotov că Ankara semnase un acord de apărare cu Marea Britanie şi Franţa. „Ştim", a continuat Ribbentrop, „că Uniunea Sovietică este nemulţumită de Convenţia de la Montreux [care făcea referire la strâmtorile turceşti]. Şi noi suntem nemulţumiţi de această convenţie." Poate, a sugerat el, Germania, Italia şi URSS ar putea redacta o nouă convenţie care să „garanteze că Uniunea Sovietică va avea acces la strâmtori şi la Marea Mediterană".[8]

Molotov a ascultat politicos, dar nu a rostit prea multe cuvinte. „Tot ce aţi spus este foarte interesant", a declarat el, în cele din urmă. Cu toate acestea, „orice delimitare a sferelor de influenţă" între Pactul Tripartit şi URSS, a afirmat Molotov precaut, ar necesita „negocieri precise şi îndelungate". Cu mai puţină prudenţă, Molotov a declarat că „împărţirea sferelor de influenţă între Rusia şi Germania, în 1939, fusese *iscerpano* [epuizată] de evenimentele din 1939–1940, cu excepţia Finlandei, o chestiune încă departe de a fi rezolvată şi la care voi reveni aici, la Berlin". Până atunci, Molotov nu dezvăluise decât îngrijorarea lui Stalin legată de Finlanda. Impresia traducătorului lui Ribbentrop a fost că Molotov „îşi ţinea praful de puşcă uscat" pentru a-l folosi împotriva lui Hitler.[9]

Molotov a fost condus apoi la Cancelaria Reichului şi escortat „pe lângă o gardă de onoare a Leibstandarte SS" pentru a se întâlni cu Führerul. Cu înclinaţia sa către gesturi teatrale, Hitler a pus la punct o primire flamboaiantă, în care „doi ofiţeri SS, înalţi şi blonzi, în uniforme complet negre, cu centuri strânse la brâu şi insigne cu cranii pe caschete şi-au pocnit călcâiele şi au deschis uşile înalte aproape până la tavan", lăsând

vojdului. Cu puţin timp înainte de a pleca de la Bellevue, pentru întâlnirea finală cu Hitler, Molotov a trimis o telegramă urgentă la Kremlin, asigurându-l pe Stalin: „Am primit mesajul dumneavoastră... Mă voi concentra asupra Mării Negre, a strâmtorilor şi a Bulgariei."[13]

Ajungând la Cancelaria Reichului puţin după ora 14:00, Molotov, translatorul său, Berejkov, Dekanozov şi ambasadorul sovietic, V.N. Merkulov, au avut parte de un prânz mai degrabă „frugal", format din „supă de vită, friptură de fazan şi salată de fructe". Hitler a explicat că, pe lângă faptul că era vegetarian (fazanul era pentru ceilalţi), nu consuma nici cafea de când începuse războiul. De asemenea, nu se atingea de alcool şi nici nu fuma. Dacă acesta a fost doar un truc pentru a-l dezarma pe Molotov, nu a funcţionat. Totuşi Molotov a fost forţat să rămână în defensivă când Hitler a început discuţia invocând remarca sa privitoare la faptul că Pactul de la Moscova din 1939 era „îndeplinit" – recunoscând acelaşi punct nevralgic pe care îl identificase şi Stalin*. Demnitarul rus a fost nevoit să accepte că Germania îşi respectase obligaţiile pe parcursul Războiului finlandez şi că merse chiar dincolo de ceea ce fusese promis prin pact, permiţându-le sovieticilor să ocupe şi nordul Bucovinei odată cu Basarabia. Dar Molotov a obiectat că garanţiile de securitate oferite de germani României (prin Dictatul de la Viena) „încălcaseră complet interesele URSS" în „sudul Bucovinei". Hitler i-a reamintit lui Molotov că Bucovina nici măcar nu fusese menţionată în Pactul de la Moscova sau în vreun acord scris ulterior. Germania, a recunoscut Führerul într-o tiradă care dezmintea afirmaţiile sale anterioare, potrivit cărora războiul cu Marea Britanie era aproape încheiat, era „angajată într-o luptă pe viaţă şi pe moarte" şi Reichul trebuia să-şi asigure „anumite resurse economice şi militare" pentru a continua lupta. Revenind la o atitudine mai pragmatică, Hitler a spus că ar fi fost mai bine ca Germania şi Rusia să identifice cele mai sensibile domenii pentru fiecare dintre ele şi să colaboreze pentru rezolvarea problemelor apărute. „Cred", a spus Hitler avântat, „că succesele noastre vor fi mai mari dacă vom sta spate în spate şi vom lupta împreună împotriva lumii decât dacă ne vom înfrunta piept în piept." Molotov nu a putut decât să fie de acord cu această remarcă, deşi accesul idealist al lui Hitler nu putea ascunde tensiunile evidente legate de România.[14]

O ruptură mai serioasă a fost provocată de chestiunea finlandeză. Pe un ton ameninţător, Molotov a declarat că disputa în curs

* Cu diferenţe subtile. Stalin a obiectat la cuvântul „epuizat" (*iscerpano*), în timp ce Hitler auzise „îndeplinit" (*abgeleistet* sau *erfüllt*, retradus în rusă ca *vipolneno*).

de desfășurare cu privire la prezența germană în Finlanda ar putea fi „rezolvată fără război", dar numai dacă Stalin primea asigurări ferme că „nu vor exista trupe germane în Finlanda și nici demonstrații politice în Germania sau în Finlanda împotriva intereselor guvernului sovietic". Hitler a explicat cu răbdare că Germania era interesată de Finlanda doar pentru producția de „nichel și lemn" a acesteia și că nu avea nici un fel de planuri pentru teritoriul său. Orice trupe germane trimise în Finlanda se aflau acolo doar pentru a păzi livrările de mărfuri, iar această desfășurare „se va termina în câteva zile". În ceea ce privește „demonstrațiile politice", Hitler a subliniat că Berlinul sfătuise în mod constant Finlanda să se conformeze cererilor lui Stalin. Nemulțumit, Molotov a spus că nu se referea la diplomație, ci la „trimiterea de delegații finlandeze în Germania", la primirea unor importante personalități finlandeze la Berlin, la publicarea de sloganuri patriotice finlandeze care criticau tratatul de pace semnat în martie cu URSS și așa mai departe. Luat prin surprindere de natura agresivă a cererilor lui Molotov, Hitler l-a întrebat răspicat pe acesta dacă „Uniunea Sovietică are intenția de a relua războiul cu Finlanda". Răspunsul lui Molotov nu a fost deloc liniștitor: „Nu avem această intenție, dar lucrurile se pot schimba dacă agitația antisovietică constantă din Finlanda nu încetează". Obligat să treacă în defensivă, Hitler a spus că singurul interes real al Germaniei era ca în Finlanda să domnească pacea, repetând că își dorea acest lucru pentru a asigura aprovizionarea Germaniei cu nichel și lemn. Încheind subiectul, Führerul a reafirmat că Finlanda „aparține sferei de influență rusești" și a promis că Germania nu va mai trimite „nici un soldat în Finlanda" și nici nu va menține o prezență militară permanentă acolo.[15]

Încercând să recâștige inițiativa, Hitler a schimbat subiectul, trecând la Imperiul Britanic și sperând să reorienteze atenția sovietică spre sud, sau cel puțin să cadă de acord cu Molotov asupra unui comunicat comun de denunțare a imperialismului anglo-saxon. Dar Molotov, având în minte instrucțiunile lui Stalin, nu voia să piardă timpul cu vreuna dintre aceste platitudini antiimperialiste. „Să vorbim despre chestiuni mai apropiate de Europa, cum ar fi Turcia", a propus el. După o disertație despre importanța strâmtorilor turcești pentru Rusia ca „putere dominantă la Marea Neagră" și necesitatea de a abroga termenii Convenției de la Montreux, Molotov l-a întrebat pe Hitler „ce ar spune Germania dacă Rusia ar acorda Bulgariei, ca țara independentă situată cel mai aproape de strâmtori, o garanție în aceleași condiții oferite României de Germania și Italia". Deranjat de întrebare, Hitler a obiectat că România ceruse garanții de la Roma și Berlin, în timp ce „nu era

clar dacă Bulgaria a făcut o astfel de cerere către Uniunea Sovietică". Totuşi Hitler l-a asigurat pe Molotov că este sigur că italienii vor fi în favoarea revizuirii Convenţiei de la Montreux pentru a asigura accesul sovietic la strâmtori. În plus, a adăugat el, deoarece garanţiile acordate României implicau şi Italia, şi aceasta va trebui să fie consultată în privinţa Bulgariei.

Urmând liniile directoare ferme trasate de Stalin în chestiunea strâmtorilor, Molotov nu avea de gând să se lase dus de nas atât de uşor. Cu flota britanică acum activă în estul Mediteranei din cauza invaziei italiene în Grecia şi cu afacerea Massigli în memoria recentă, preocupările de securitate ale sovieticilor în legătură cu strâmtorile nu erau nefondate. „Avem nevoie de un singur lucru mai presus de toate", a insistat Molotov în faţa Führerului: „Să ni se garanteze că vom fi protejaţi împotriva oricărui atac venit prin strâmtori". „Dacă va fi nevoie", a adăugat el, „vom face aranjamente cu Turcia" spre a-i împiedica pe britanici să „folosească teritoriul grec sau turcesc pentru un atac asupra strâmtorilor." Încă o dată, şi apoi şi a treia oară, Molotov i-a cerut lui Hitler să exprime o opinie – fie şi „una provizorie" – „în ceea ce priveşte garanţiile pentru Bulgaria". De fiecare dată, Hitler a repetat răspunsul: voia să ştie dacă Bulgaria ceruse garanţii din partea URSS şi, oricum ar fi stat lucrurile, trebuia să se consulte cu Mussolini. Obosit de această şaradă, Hitler a făcut aluzie la ora târzie, l-a lăudat pe Stalin ca fiind un „om care va rămâne pentru totdeauna în istorie" şi a sugerat (după ce suportase această întâlnire neplăcută cu Molotov) ca data viitoare însuşi vojdul să vină la Berlin.[16]

În acea seară, Molotov a găzduit o recepţie de rămas-bun la sediul ambasadei sovietice. Deloc surprinzător, după chinuitoarea întâlnire de trei ore şi jumătate în cursul căreia demnitarul sovietic îl tocase mărunt pe Hitler – niciodată, îşi amintea traducătorul lui Hitler, „un vizitator străin nu-i mai vorbise aşa cum o făcuse Molotov" –, Führerul a refuzat să participe la serată, deşi Ribbentrop, Göring şi Hess s-au alăturat marii delegaţii sovietice pentru a închina un pahar. Unsă cu caviar şi vodcă, petrecerea abia începea să se anime când avioanele Forţelor Aeriene Regale s-au făcut din nou auzite deasupra lor. Încercând să facă pe viteazul, Ribbentrop a glumit, după ce toată lumea ajunsese deja în siguranţă în adăpostul subteran, că „prietenii noştri britanici se plâng că nu au fost invitaţi la petrecere". În realitate, el încerca cu disperare să-l asigure pe Molotov că Marea Britanie era „terminată". Dacă aşa stăteau lucrurile, se spune că i-ar fi replicat, acid, Molotov, „atunci de ce ne aflăm în acest adăpost şi ale cui sunt bombele care cad peste noi?"[17]

Înainte ca Molotov să părăsească Berlinul, Ribbentrop a fost dispus să scrie și să-i înmâneze un proiect de acord prin care Pactul Tripartit era transformat într-un „Pact al celor patru puteri", dedicat „restabilirii rapide a păcii mondiale" (adică exercitării de presiuni asupra Marii Britanii pentru a pune capăt războiului împotriva Axei). Cele patru puteri urmau să fie de acord „să își respecte reciproc sferele de influență", granițele acestor sfere de influență urmând „să fie valabile zece ani". Pentru a-l îmbuna pe Stalin, germanii au pus revizuirea Convenției de la Montreux pe primul plan, angajând cele patru puteri să redacteze o nouă convenție care „să acorde navelor militare sovietice dreptul de a trece prin strâmtorile turcești în orice moment", în timp ce altor puteri, cum ar fi Marea Britanie, li se refuza acest acces. Molotov a promis că va răspunde după ce se va consulta cu Stalin la Moscova.[18]

Starea de spirit în tabăra germană era de un optimism moderat. „Acord asupra tuturor chestiunilor de interes reciproc", scria pe 15 noiembrie în jurnalul său Joseph Goebbels, șeful propagandei lui Hitler, la o zi după ce Molotov părăsise Berlinul. „Un duș rece pentru «prietenii Uniunii Sovietice» de la Londra. Putem fi mulțumiți. Restul depinde de Stalin. Va trebui să așteptăm decizia lui."[19]

Molotov trebuie să fi dat dovadă de pricepere în a-l păcăli pe Ribbentrop, căci el înțelesese deja că nu mai exista nici o speranță să se ajungă la un acord. Așa cum îl anunța pe Stalin, într-o telegramă trimisă imediat după miezul nopții în seara de 13 spre 14 noiembrie: „Nici una dintre întâlniri [cu Hitler] nu a produs rezultatele dorite". Führerul își arătase colții în chestiunea finlandeză, „despre care discutaseră mare parte din timp". Hitler respinsese „garanțiile pentru Bulgaria" solicitate de Stalin, invocând necesitatea obținerii acordului Italiei. În privința strâmtorilor turcești, Hitler s-a bazat din nou pe partenerul de alianță de la Roma, acceptând discuții despre abrogarea Convenției de la Montreux, dar nu și aprobarea unei ocupații sovietice. Când Molotov a ridicat din nou această întrebare, într-un dialog cu Ribbentrop la dineul de rămas-bun, Ribbentrop a insistat ca Germania, Italia, Turcia și URSS să redacteze împreună o convenție post-Montreux. Dar Molotov a replicat că „nici Italia, nici Germania nu acces la Marea Neagră". Singura „concesie" pe care Hitler era dispus să o facă Rusiei sovietice, l-a avertizat Molotov pe Stalin, „a fost recunoașterea Oceanului Indian ca fiind în sfera noastră de influență" – o perspectivă atât de suprarealistă și de nerealistă, încât părea să indice un dispreț ascuns din partea liderului de la Berlin.[20]

Răspunsul oficial al lui Stalin la invitația lui Ribbentrop de a se alătura Pactului Tripartit a fost un refuz categoric. Aproape imputând natura lui

ofensivă, Molotov i-a înmânat personal refuzul lui Schulenburg, pe 25 noiembrie 1940, într-o notă scrisă de mână. Uniunea Sovietică nu se va alătura Pactului Tripartit, declara Stalin, până când nu vor fi îndeplinite cinci condiții. În primul rând, „toate trupele germane trebuie retrase fără întârziere din Finlanda". În schimb, Stalin se angaja „să protejeze interesele economice germane în Finlanda (exportul de nichel și de lemn)". A doua condiție era ca Uniunii Sovietice să i se permită, „în lunile următoare", să staționeze „forțe navale și terestre [în Turcia] la Bosfor și Dardanele". În al treilea rând, puterile semnatare trebuiau să recunoască „o sferă de influență sovietică la sud de Baku și Batumi, spre Golful Persic". În al patrulea rând, Japonia trebuia „să renunțe la pretențiile sale asupra rezervelor de cărbune și de petrol din nordul [insulei] Sahalin". În final, Stalin cerea „un al cincilea protocol secret... recunoașterea Bulgariei ca zonă de securitate a granițelor URSS la Marea Neagră", ca urmare a semnării unui pact de asistență reciprocă între Uniunea Sovietică și Bulgaria. Dacă aceste cinci condiții nu erau satisfăcute în „protocoale secrete" obligatorii, nu avea să existe nici un pact între cele patru puteri.[21]

Stalin arătase cât se poate de clar care era poziția sa. Următoarea mișcare depindea de Hitler.

12

HITLER ÎNTREZĂREȘTE PERICOLUL

Din perspectiva lui Hitler, îndrăzneala lui Stalin depășise orice limită rațională. Nu doar maniera agresivă de negociere, expusă de Molotov la Berlin, îl șocase pe dictatorul german, ci și pericolele concrete pe care cererile lui Stalin le reprezentau pentru interesele germane. Efortul german de război era deja destul de dependent de petrol, cereale, bumbac, mangan și de alte materii prime din URSS; acum, Stalin voia să pună stăpânire și pe nichelul și lemnul din Finlanda. Dacă sovieticilor li se permitea să cucerească sudul Bucovinei și să ocupe Bulgaria, rafinăriile și câmpurile petrolifere de la Ploiești ar fi fost efectiv înconjurate, lăsând la mila lui Stalin aproape fiecare picătură de țiței de care Reichul putea dispune – aproximativ 83% din cantitatea totală de petrol, în baza cifrelor din 1940, inclusiv petrolul caucazian transportat peste Marea Neagră la Odessa și apoi transbordat pe calea ferată prin fosta Galiție poloneză în Ucraina de Vest sovietică. Dacă trupele Armatei Roșii ar fi fost plasate la Bosfor și Dardanele, în timp ce geniștii sovietici ar fi securizat Dunărea și delta ei, accesul Germaniei la Marea Neagră ar fi fost tăiat complet, într-un moment în care Marea Britanie bloca deja coastele Mării Nordului, Mării Baltice, Oceanului Atlantic și Mării Mediterane.

Parcă pentru a accentua șocul provocat de refuzul lui Stalin de a se alătura Pactului Tripartit, refuz exprimat în termeni aproape insultători, mesajul liderului de la Kremlin fusese transmis chiar în momentul în care Hitler se afla la apogeul puterii și aproape toți ceilalți lideri importanți ai Europei veneau să-i aducă omagii marelui cuceritor. Într-o declarație clară de intenție, regele Boris al III-lea al Bulgariei l-a vizitat pe Hitler la Berchtesgaden, la doar trei zile după ce Molotov părăsise Berlinul, pe 14 noiembrie 1940. (Deși Boris, privind cu precauție către Stalin, nu semnase încă vreo promisiune de a se alătura Germaniei.) În următoarele zece zile, alte trei țări și-au trimis delegații la Salzburg și au semnat Pactul Tripartit: Ungaria, Slovacia și România. Între timp, oportunista invazie italiană în Grecia a continuat. Deși italienii s-au împotmolit, Wehrmachtul putea pătrunde cu ușurință în România, unde

trupele germane se adunau deja – și posibil în Bulgaria, dacă permisiunea era acordată – pentru a repara eșecurile lui Mussolini. Într-o clară declarație de intenție, Hitler a emis, pe 12 noiembrie 1940 – în ziua primei sale întâlniri cu Molotov de la Berlin –, Directiva nr. 18, care întărea misiunea militară din România în vederea unei viitoare desfășurări în Grecia. După cucerirea germană a Europei de Vest, Balcanii păreau gata să cadă.[1]

Ribbentrop nu a dat nici un răspuns oficial la contrapropunerea jignitoare a lui Molotov din 25 noiembrie, dar ne putem face o idee despre reacția lui Hitler din felul în care i s-a confesat ambasadorului bulgar la Berlin, Parvan Draganov, într-un monolog de trei ore și jumătate, pe 3 decembrie. Întorcându-se de la o rundă triumfală de recepții de la Salzburg, Hitler fusese doborât de tonul răspunsului agresiv al lui Stalin la invitația lui Ribbentrop de a se alătura Pactului Tripartit; avea aerul unui ultimatum. După ce și-a familiarizat ascultătorul cu propunerile lui Stalin, raporta Draganov la Sofia, Hitler „a spus că acum a înțeles bine intențiile reale ale Rusiei și a reacționat puternic". Germania, a continuat Führerul, „a avut deja o experiență neplăcută cu bolșevizarea statelor baltice, din care am fost acum eliminați și nu putem primi nimic". Pierderea Estoniei, Letoniei și a Lituaniei în favoarea comunismului reprezenta un lucru îndeajuns de rău, dar acesta nu era nimic în comparație cu răspândirea influenței sovietice la sud de Dunăre, unde „Germania are interese economice uriașe și vitale". Acest lucru era adevărat, și nu numai în privința țițeiului din rafinăriile românești: minele răspândite în sudul Balcanilor aprovizionau Germania cu cupru, bauxită (pentru producerea aluminiului), plumb, zinc și molibden. Apoi mai era cromul, aliaj folosit pentru întărirea oțelului și îmbunătățirea rezistenței sale la rugină și acizi, material esențial la producția de tancuri, avioane de război, plăci de blindaj și proiectile. Economia de război germană avea nevoie lunar de 5 500 de tone de crom pentru a funcționa, dintre care 2 200 de tone proveneau din sudul Balcanilor (Serbia, Albania, Bulgaria și Grecia), iar celelalte 3 300 de tone erau expediate din Turcia tot prin Balcani. Din acest motiv, i-a declarat Hitler lui Draganov, „nu putea permite bolșevizarea Balcanilor". Pentru a-i demonstra că vorbește serios, Hitler i-a promis diplomatului bulgar pe loc, printr-un angajament scris, mâzgălit într-un carnețel, că va trimite Bulgariei până la sfârșitul lui decembrie 1940 „mine de coastă, două baterii navale cu tunuri de 17 și 24 de centimetri, 9 700 de kilometri de cabluri submarine, și va face o comandă de bărci pneumatice și de poduri de pontoane". Hitler se mai angaja să trimită la Sofia, până în februarie, „10 000 de proiectile pentru obuziere de 15 centimetri, 10 000 de proiectile pentru tunuri

poloneze de 105 centimetri, 26 000 de proiectile pentru obuziere uşoare de 10,5 centimetri şi... 40 000 de mortiere şi mine". Credincioasă promisiunii lui Hitler, Germania a trimis pe 12 decembrie 1940 o misiune militară în Bulgaria condusă de colonelul Kurt Zeitzler şi sub comanda Armatei XII a feldmareşalului Wilhelm List. Poate că Bulgaria nu se alăturase Pactului Tripartit, dar se afla în fruntea listei de priorităţi a lui Hitler pentru acea iarnă.[2]

Sofia se găsea însă şi în vizorul lui Stalin. Aşa cum intuise Hitler, ideea oferirii de garanţii Bulgariei nu venea de la reprezentanţii acestei ţări, ci de la sovietici. Pe 20 noiembrie, la o săptămână după încheierea acordului de la Berlin, Ministerul bulgar de Externe, bine informat, a trimis o circulară către diplomaţii săi din străinătate, avertizându-i despre iminenta propunere din partea sovieticilor de oferire a unor „garanţii de securitate" sau de încheiere a unui „pact de asistenţă reciprocă". Pe 22 noiembrie, Molotov l-a convocat pe ambasadorul bulgar la Moscova, Ivan Stamenov, pentru a cere clarificări asupra intenţiilor Bulgariei în privinţa Pactului Tripartit. Adjunctul de încredere al lui Molotov, Arkadi Sobolev, a luat o pauză de la negocierile în desfăşurare ale Conferinţei Dunării de la Bucureşti pentru a face o vizită la Sofia pe 25 noiembrie, în aceeaşi zi în care Molotov îi dicta ambasadorului german la Moscova cvasiultimatumul lui Stalin. Adoptând un ton prietenos, Sobolev i-a promis premierului bulgar că „Uniunea Sovietică va sprijini aspiraţiile naţionale ale Bulgariei nu numai în vest" (de exemplu, împotriva Iugoslaviei, care ocupase teritorii bulgare prin tratatul postbelic de la Neuilly-sur-Seine), „ci şi în Tracia Orientală" (în dauna Turciei).[3]

Între timp, în aceeaşi zi, Molotov şi Stalin s-au întâlnit la Moscova cu Ghiorghi Dimitrov, secretarul bulgar al Cominternului. Este posibil ca Hitler să fi oferit Bulgariei sudul Dobrogei, luat de la România – primind pentru intervenţia sa o laudativă scrisoare de mulţumire din partea premierului Filov, alături de ovaţiile presei bulgare –, însă şi vojdul putea juca acest joc. Molotov a pus lucrurile în mişcare, informându-l pe Dimitrov că, în timpul vizitei la Berlin, „nu am încheiat nici un acord şi nu ne-am asumat nici o obligaţie faţă de germani". Având în vedere impasul în care se ajunsese cu Berlinul din cauza situaţiei balcanice, el l-a avertizat pe Dimitrov că „trebuie luate măsuri imediate pentru a împiedica Bulgaria să cadă sub influenţa exclusivă a Germaniei şi să fie folosită de Hitler ca un instrument al voinţei sale". Cominternul, a evidenţiat Dimitrov, făcea deja tot posibilul pentru „a urma un curs de demoralizare a trupelor germane din diferite ţări", iar liderul bulgar s-a oferit să „intensifice aceste operaţiuni". Acest lucru, a fost de acord Molotov,

„este ceea ce trebuie să facem acum. Nu am fi comuniști dacă nu am face acest lucru. Numai că trebuie să o facem în liniște."[4]

Stalin l-a chemat apoi pe Dimitrov la Kremlin și s-a descărcat în fața lui, într-o manieră foarte asemănătoare cu tratamentul pe care Hitler i-l aplicase ambasadorului bulgar la Berlin. Dacă bulgarii nu acceptau oferta sa de „pact de asistență reciprocă", a avertizat vojdul, „vor cădea în ghearele germanilor și ale italienilor și vor pieri". Pentru a-și îndulci ultimatumul, Stalin a propus să susțină toate pretențiile teritoriale pe care regimul de la Sofia le mai avea, unele dintre ele datând din perioada Războaielor balcanice din 1912–1913, de la „linia Midia-Enos", și „regiunea Adrianopol [Edirne] din vestul Traciei", deținute de turci, până la „Dedeagatch, Drama și Kaválla", deținute de greci și totodată să „acorde ajutor bulgarilor sub formă de împrumuturi de cereale, bumbac și așa mai departe, precum și sprijinul flotei noastre". În privința Turciei, victima vizată de multe dintre aceste rapturi teritoriale, Stalin i-a spus lui Dimitrov că „avem nevoie de o bază pentru a ne asigura că strâmtorile nu pot fi folosite împotriva noastră... *Noi îi vom alunga pe turci în Asia.*" Totuși el voia ca Dimitrov să știe că „principalul nostru obiectiv în prezent este Bulgaria". Ca un semn al priorității pe care Stalin o acorda acum Bulgariei, liderul de la Kremlin l-a informat pe Dimitrov că Arkadi Sobolev se afla la Sofia chiar în timpul discuției lor și că Molotov îl va convoca în scurt timp pe ambasadorul Bulgariei, Ivan Stamenov, pentru a purta discuții în același sens.[5]

Poate că sovieticii nu erau la fel de rapizi ca germanii în trimiterea de trupe și de material de război, dar ei excelau în domeniul propagandei. Dimitrov abia părăsise Kremlinul, că a și trimis o misivă către liderii comuniști bulgari din Sofia, informându-i despre promisiunile teritoriale pe care Stalin le făcuse Bulgariei dacă ar fi semnat un pact cu Moscova și instruindu-i să „mobilizeze deputații noștri [parlamentari] și să inițieze o campanie viguroasă la nivel național în favoarea acestei propuneri; să ceară ca această propunere să fie acceptată imediat și necondiționat. Destinul poporului bulgar pentru mulți ani de acum înainte se bazează pe această decizie."[6]

La Sofia urma să fie o iarnă interesantă. Retrogradată prin tratatele punitive din 1913 și 1919 la statutul de codașa Balcanilor, Bulgaria revenea brusc în centrul geopoliticii. În parte, se datora disputei germano-sovietice asupra României și campaniei italiene în Grecia, dar acest lucru nu făcea ca situația să fie mai puțin amețitoare. Sorții războiului hotărâseră ca cei mai puternici dictatori din lume să se înfrunte personal pentru supremație la Sofia, dintre toate locurile – o capitală apărută întâmplător,

în urma deciziilor diplomatice luate de Marile Puteri la Congresul de la Berlin din 1878. Agenţii lui Dimitrov din Sofia şi-au condimentat propaganda cu un neobişnuit apel la panslavism, însoţit de o clasică campanie de trimitere a unor telegrame false din partea a „600 de proletari din toată Bulgaria", destinate toate premierului Filov. Toate telegramele îi cereau lui Filov, spre uimirea acestuia, să solicite invitarea trupelor sovietice în Bulgaria. (Observând stilul retoric identic al telegramelor, Filov a concluzionat, destul de rezonabil, că fuseseră scrise de aceeaşi persoană.[7])

În acest timp, sute de soldaţi germani, camuflaţi în haine civile, au început să se răspândească în toată Bulgaria în decembrie 1940, culegând informaţii, căutând provizii şi pregătind terenul pentru o desfăşurare germană. Printr-o curioasă oglindire, ambele părţi susţineau, cu o aparentă plauzibilitate, că mişcările lor din Sofia erau menite doar să zădărnicească planurile militare britanice. Totuşi nici Hitler, nici Stalin nu s-ar fi putut îndoi vreo clipă cine era adevăratul lor adversar în Bulgaria.

Filov şi bulgarii se bucurau în mod clar de atenţia subită pe care o suscitaseră în acest război politic dintre Berlin şi Moscova. La fel s-au bucurat şi germanii, odată ce a devenit clar că ei câştigaseră duelul. Asta deşi regele Boris al III-lea şi premierul Filov au avut grijă să nu-şi declare simpatiile progermane, ca nu cumva să-l provoace pe Stalin să declanşeze un atac amfibiu asupra litoralului bulgar al Mării Negre înainte ca bateriile de coastă şi trupele promise de Hitler să poată ajunge pentru a-l proteja. Dar ei şi-au semnalat intenţiile, permiţând trupelor germane să intre în ţară la începutul lui decembrie, apoi au tergiversat zile întregi înainte de a reacţiona la oferta lui Stalin de încheiere a unui pact de asistenţă reciprocă. Pe 19 decembrie, ambasadorul sovietic la Sofia s-a plâns la ambasada germană că propunerea lui Stalin fusese lăsată în suspensie (germanii au răspuns sec că auziseră că ministrul bulgar de externe era bolnav). Avertizat de germani să nu cedeze în faţa Moscovei, Filov i-a trimis pe 20 decembrie lui Molotov o telegramă prin care declina politicos oferta lui Stalin. Până la sfârşitul anului, un număr atât de mare de soldaţi germani ajunseseră deja în Bulgaria, încât adevărul a devenit dificil de ascuns, indiferent de poziţia oficială adoptată la Sofia. Recunoscând, pe un ton plângăcios, înfrângerea suferită, agenţia TASS a anunţat pe 12 ianuarie 1941 că zvonurile apărute în presă, potrivit cărora „guvernul URSS ar fi fost de acord cu pătrunderea trupelor germane în Bulgaria" erau complet false.[8]

Terenul de joc a fost mai echilibrat în România. Germanii trimiseseră contingente numeroase în această ţară – aproape o jumătate de milion

de soldați până la sfârșitul lui 1940. Trăgând parcă o linie în nisipul umed al deltei, la conferința Comisiei Internaționale a Dunării de la București, Hitler a blocat o nouă incursiune sovietică în Balcani. Dar nu trebuie uitat că rușii aduseseră și ei deja în partea ocupată din România – numită acum Republica Sovietică Socialistă Moldovenească – trupe și tancuri, construind totodată, sub supervizarea NKVD, 14 noi aerodromuri pentru Forțele Aeriene Sovietice. Ca și în Bulgaria, rușii nu s-au mișcat la fel de rapid ca germanii, dar au fost la fel de minuțioși în pregătirile lor militare. La începutul lui 1941, serviciile secrete germane au cules rapoarte despre „un număr uriaș de soldați sovietici" concentrați în Basarabia și Bucovina".[9]

În Finlanda, rușii se țineau puternic pe poziții. Deși germanii semnaseră un acord de apărare cu guvernul de la Helsinki în septembrie, Stalin înconjurase practic țara. Armata Roșie invadase Istmul Kareliei, păzind cu trupe drumurile care duceau către capitala Finlandei, iar NKVD supraveghea construcția a patru noi aerodromuri pe teritoriul ocupat de sovietici (numit acum Republica Sovietică Socialistă Karelo-Finică). Peninsula Hanko, care apăra Helsinki de eventuale atacuri venite dinspre Marea Baltică, din cealaltă direcție, devenise acum o mare bază sovietică avansată, aflată în spatele liniilor inamice și ocupată de un eșalon ofensiv de opt „brigăzi speciale de infanterie" care asigurau paza batalioanelor de geniști ale NKVD trimise să construiască noi baze și să modernizeze bateriile de coastă. Pe 5 noiembrie 1940, Politburo a alocat 45 de milioane de ruble pentru fortificarea peninsulei Hanko.[10]

În lumina acestor mișcări agresive ale sovieticilor, este de înțeles emoția cu care ambasadorul finlandez la Moscova a primit, pe 6 decembrie 1940, avertismentul lui Molotov, care afirma că, dacă finlandezii ar fi adus la putere pe oricare dintre cei patru candidați „antisovietici" (adică patrioți), la viitoarele alegeri prezidențiale din Finlanda, Stalin va interpreta acest lucru drept o „respingere a tratatului de pace sovietic din 12 martie 1940" și va acționa în consecință. Pentru a da și mai multă credibilitate amenințării lui Stalin, Molotov l-a rechemat pe atașatul militar sovietic de la Helsinki. Dar cel mai amenințător lucru dintre toate, din perspectiva germană, a fost sosirea la Petsamo, în aceeași săptămână din decembrie, a unei mari echipe sovietice de ingineri și experți în comerț, urmărind – se temeau germanii – să preia controlul asupra exporturilor de nichel ale Finlandei.[11]

De la Arctica până la Dardanele, în Europa de Est se declanșase un război fals, la fel de neliniștitor ca Sitzkriegul din Vest în timpul primei ierni a conflagrației – și, prin prisma numărului mare de blindate

din ambele tabere, mult mai primejdios pentru viața și integritatea corporală a celor suficient de ghinioniști încât să fie prinși în apropierea granițelor. În timp ce deplasările de trupe germane spre est, din Franța, și spre sud-est către Balcani captau cel mai mult atenția presei, pregătirile militare sovietice de cealaltă parte a frontierei se derulau la o scară și mai mare, chiar dacă nu erau la fel de eficiente din punctul de vedere al execuției logistice.

Nu numai Hitler și generalii săi începeau să se simtă tot mai dornici de declanșarea unui conflict cu sovieticii. Încă din iunie 1940, agenții germani raportau, din Galiția ocupată de sovietici, că „în cercurile militare sovietice există opinia universal susținută" că „războiul dintre Uniunea Sovietică și Germania este inevitabil și că sovieticii vor fi agresorii". Starea de spirit din NKVD – conform unui om de afaceri pro-Axă, capturat în apropierea granitei românești și interogat de agenții lui Beria înainte de a fi eliberat – „nu era deloc prietenoasă față de Germania". Cei din „cercurile conducerii sovietice", continua el, „știu exact la ce să se aștepte de la Germania" – adică la război. „După ce puterile occidentale și Germania se vor măcelări între ele, [rușii] speră să fie la Berlin în 1941 și la Roma în 1942." În iulie 1940, Molotov însuși îl informase cu răceală pe premierul-marionetă instalat de Stalin în Lituania ocupată de sovietici, Vincas Kreve-Mickevicius, că „bătălia decisivă dintre proletariat și burghezia degenerată va avea loc în vecinătatea Rinului și va decide viitorul Europei pentru totdeauna". Piloții sovietici dădeau dovadă de o îndrăzneală tot mai mare, survolând defensiva lui Hitler. Pe 9 decembrie 1940, ambasada germană de la Moscova a depus o plângere cu privire la nouă încălcări recente ale spațiului aerian al Germaniei și al României de către piloți sovietici, care fotografiau instalații germane și, în mod alarmant, rafinăriile de petrol din Ploiești.[12]

Momentul apariției acestei note de protest germane este important. După citirea ultimatumului lui Stalin din 25 noiembrie, Hitler l-a sunat pe 3 decembrie pe Draganov, promițându-i că se va implica total în Bulgaria. Plecarea trimisului lui Molotov de la conferința Comisiei Internaționale a Dunării, organizată la București, pentru a face presiuni similare la Sofia pentru Stalin a marcat sfârșitul oricărui efort real de mediere a divergențelor între partea româno-germană și cea sovietică în privința Deltei Dunării. Potrivit unui corespondent de știri occidental, discuțiile tot mai agitate din cursul conferinței de la București au adus cu ele inclusiv „o bătaie cu pumnii între delegația italiană și cea sovietică" pe 17 decembrie, cu trei zile înainte ca Bulgaria să-l sfideze pe Stalin, refuzând oferta sa în vederea unui pact de asistență reciprocă. Pe 21

decembrie, reuniunea de la București s-a încheiat definitiv. Conferința privind Dunărea a eșuat astfel, în timp ce Hitler emitea, pe 18 decembrie 1940, Ordinul secret nr. 21, declarând că „armata germană trebuie să fie pregătită, chiar înainte de sfârșitul războiului cu Anglia, să zdrobească Rusia în urma unei campanii rapide". „Scopul final al operațiunii", continua ordinul lui Hitler, „este crearea unei bariere de protecție împotriva Rusiei asiatice de-a lungul liniei Volga-Astrahan. Astfel, în caz de nevoie, ultima regiune industrială pe care rușii au lăsat-o în Urali ar putea fi paralizată folosind aviația." Ordinul nr. 21 a reprezentat o escaladare crucială a planificării unui război de cucerire în est de către Hitler.[13]

După ce smulsese tot ce putuse din Pactul de la Moscova, Hitler curăța acum puntea, pentru a pregăti războiul împotriva URSS. Dar și Stalin se pregătea pentru o confruntare cu partenerul său de la Berlin. Dacă rapoartele serviciilor secrete germane despre concentrarea alarmantă de blindate de partea sovietică a graniței erau corecte, Wehrmachtul, neînfrânt până atunci, avea să ducă, în sfârșit, o bătălie adevărată.

PARTEA A III-A

Pregătiri pentru Armageddon

13

MOBILIZAREA PROLETARIATULUI

În decembrie 1940, Hitler se simțea tot mai constrâns de Pactul de la Moscova, care făcea ca întregul efort de război german împotriva Marii Britanii să depindă de bunăvoința sovieticilor. Dar și Stalin vedea că pactul îi aduce tot mai puține beneficii. De fapt, principalul beneficiu strategic al pactului, din perspectiva Kremlinului, fusese deja atins: implicarea Europei în „al doilea război imperialist", așa cum scria *Pravda* la trecerea dintre anii 1940 și 1941, „agravând astfel inconsecvențele interne ale ordinii capitaliste". Ideea fusese ca Germania și puterile occidentale să se distrugă reciproc, așa cum aproape o făcuseră în Primul Război Mondial, lăsând ruinele Europei capitaliste pregătite pentru comuniști. În schimb, Hitler reușise o serie de miracole. Wehrmachtul abia dacă fusese slăbit în cursul cuceririi Europei de Vest și de Nord (cu excepția pierderilor destul de importante suferite de Luftwaffe în Bătălia pentru Anglia), iar Hitler desfășura acum trupe în sud-est, prea aproape pentru ca Stalin să se simtă confortabil. Poziția fermă adoptată de Hitler în privința României și a Bulgariei pusese capăt perioadei de expansiune comunistă „pașnică", lansată în 1939 – adică, mai bine spus, de sovietizare forțată a țărilor prea slabe pentru a rezista.[1]

În ciuda platitudinilor din comunicatele sovietice privind dorința de pace a URSS, acțiunile lui Stalin sugerau tot mai mult pregătirea pentru declanșarea unui conflict, indiferent cum și când ar fi început acesta. Încă de la inaugurarea primului Plan Cincinal, lansat în 1928, economia sovietică se afla pe picior de război. Obiectivele de producție ale celui de-al treilea Plan Cincinal, lansat în 1938, erau uluitoare, prefigurând fabricarea a 50 000 de avioane de război anual până la sfârșitul lui 1942, împreună cu 125 000 de motoare de aviație și 700 000 de tone de bombe aeriene; 60 775 de tancuri, 119 060 de sisteme de artilerie, 450 000 de mitraliere și 5,2 milioane de puști; 489 de milioane de proiectile de artilerie, 120 000 de tone de plăci pentru blindajele navelor de război și un milion de tone de explozibili; și, pentru siguranță, producerea a 298 000 de tone de arme chimice. Deși nu toate aceste obiective erau

realiste sau au fost îndeplinite, progresul în domeniile esențiale – precum producția de tancuri, tunuri antitanc și avioane de război – a fost izbitor. La sfârșitul lui 1940, Armata Roșie putea desfășura 23 307 tancuri operaționale, 15 000 de tunuri antitanc de 45 mm și 22 171 de avioane de război, mii de alte exemplare din modele de ultimă generație ale acestor arme intrând în funcțiune în 1941. În aceste domenii, Armata Roșie era cea mai formidabilă forță din lume. Prin comparație, Wehrmachtul avusese la dispoziție înainte de invadarea Franței, în mai 1940, doar 3 387 de blindate (deși numărul acestora a fost apoi sporit de prada de război franceză, inclusiv cu 2 170 de tancuri capturate). Unitățile Luftwaffe, atât de elogiate de Göring, au desfășurat doar 1 800 de avioane de război în Bătălia pentru Anglia – iar RAF avea și mai puține avioane de luptă și bombardiere. Forțele Aeriene Sovietice au desfășurat mai multe avioane de război în presupusa campanie de importanță minoră din Finlanda (3 885, inclusiv 1 732 de bombardiere) decât au făcut-o britanicii și germanii la un loc în cea mai faimoasă campanie aeriană a războiului. Piloții sovietici au efectuat peste 101 000 de zboruri în Finlanda, demonstrând marele potențial tehnologic al Armatei Roșii, pe care mulți o considerau „înapoiată". S-ar putea ca piloții de vânătoare ai lui Stalin să fi fost mai slab pregătiți și mai puțin pricepuți, iar bombardierele sovietice mai puțin precise decât cele ale lui Hitler și Churchill. Dar pentru masa totală de piloți, avioane și tancuri, URSS juca în propria ligă și nimeni altcineva nu-i stătea alături. Acest lucru era valabil chiar și în cazul submarinelor militare. În 1941, flota sovietică dispunea de 267. În ciuda nevoii sale disperate de a distruge navele aliate, Germania începuse noul război în 1939 cu doar 57 de submarine.[2]

Superioritatea sovietică în privința efectivelor umane era și mai evidentă. Epurările din 1937 și 1938 abia dacă diminuaseră dimensiunea brută a Armatei Roșii pe timp de pace, care s-a extins de la 1,2 milioane în 1936 la 1,9 milioane în 1939, la 3,75 milioane în 1940 și la peste cinci milioane de oameni în primăvara lui 1941. Forța proiectată a Armatei Roșii pe timp de război, în cazul unei mobilizări generale, a crescut de la 5,3 milioane în 1937 la 6,5 milioane de oameni în 1939, înainte de a urca la 8,682 milioane cursul planului de mobilizare pentru 1941 (începând cu decembrie 1940). Prin contrast, armata țaristă, legendarul „tăvălug rusesc" care panicase statul-major german cu (presupusa) lansarea unui război preventiv în 1914 – număra ceva mai mult de un milion de soldați pe timp de pace și trei milioane după mobilizare, ambele cifre reprezentând o treime din mărimea tăvălugului mecanizat (și aeropurtat) al lui Stalin de la sfârșitul lui 1940. După cum se lăuda Stalin

însuși la celebrarea celei de-a șaizecea aniversări a mareșalului Klim Voroșilov, în februarie 1941: „Guvernul țarist a visat să aibă pe timp de pace o armată de 1 700 000 de oameni și a reușit să aducă armata la 1 100 000 de oameni. Noi avem o armată de peste 4 000 000 de oameni și este bine echipată. Este o forță care nu poate fi ignorată... Putem obține succese în relațiile externe pentru că avem o armată puternică!"[3]

De fapt, deși serviciile secrete ale armatei germane au subestimat grav dimensiunea și calitatea blindatelor sovietice în 1941, estimările privind rezervele de trupe sovietice se ridicau la „11 sau 12 milioane", sugerând că Înaltul Comandament german își făcuse o idee corectă despre amploarea mobilizării lui Stalin. Germania, aflată în război din 1939, era (spre deosebire de situația din 1914) deja mobilizată, forța totală a Wehrmachtului, în primăvara lui 1941, era de aproximativ 6,7 milioane de oameni, dintre care mai puțin de jumătate erau disponibili pentru frontul de est împotriva URSS. Planul de mobilizare al lui Stalin pentru 1941 a asigurat că Armata Roșie va avea un avantaj decisiv, de cel puțin trei la unu, în privința efectivelor.[4]

Aceste cifre nu iau în considerare milioanele de cetățeni sovietici – mulți dintre ei dobândiți recent în urma cuceririlor – desfășurați în batalioanele de muncă ale NKVD-ului lui Beria în apropierea frontierei germane, unde construiau șosele și linii de cale ferată, tancodromuri, stații de benzină și aerodromuri militare. Chiar și muncitorii sovietici liberi (adică cei care nu erau încarcerați sau deportați în lagăre) lucrau deja în condiții de război total pe care ministrul pentru producția de război al lui Hitler, Albert Speer, avea să le impună abia în 1943. Pe 26 iunie 1940, în perioada agitată de după căderea Franței, când Stalin a ordonat invadarea a patru țări, Gosplan, Comitetul de Stat al Planificării, a extins săptămâna de lucru sovietică de la șase la șapte zile – adică toată săptămâna. Pe 2 octombrie 1940, Gosplan a stabilit o „rezervă strategică de forță de muncă" formată din adolescenți sovietici cu vârste cuprinse între 14 și 17 ani, cu o țintă anuală de „800 000 până la un milion" de tineri muncitori, care urmau să fie cu toții instruiți în tehnici de producție militară avansată. Fiecare dintre acești adolescenți a fost recrutat pentru patru ani de serviciu în industria de război sovietică. În toate sensurile cuvântului, Stalin a mobilizat întregul popor sovietic – prizonierii de război și deținuții din Gulag, recruții Armatei Roșii și rezerviștii, adolescenți recrutați pentru muncă și muncitori obișnuiți – pentru război.[5]

Cifrele brute spun doar o parte din povestea nemilosului efort de mobilizare al lui Stalin. Armata Roșie nu era doar cea mai mare armată

din lume, ci și cea mai mecanizată. În multe domenii critice, acum era cea mai avansată din punct de vedere tehnologic. Cooperarea din epoca Rapallo le permisese sovieticilor să copieze și să îmbunătățească prototipurile de tancuri și de bombardiere germane, iar misiunea de spionaj de lungă durată a lui Stanislav Șumovski, împreună cu recunoașterea diplomatică din partea SUA, în 1933, le-a permis inginerilor sovietici să studieze și, adesea, să cumpere direct schițe ale celor mai recente modele americane. Până în 1940, Armata Roșie desfășura deja o varietate impresionantă de tancuri de fabricație sovietică, cum ar fi tancurile BT-7 *bîstrohodnîi* (tanc rapid), dotat cu un motor diesel de 500 de cai putere. Cu o suspensie revoluționară, concepută de inginerul american J. Walter Christie și vândută agenției comerciale sovietice Amtorg în 1930, BT-7 putea renunța la șenile pentru a rula pe roți dacă se deplasa pe drum asfaltat. Apoi existau modele KV mai lente, dar cu blindaj puternic, de 45 de tone, care erau aproape invulnerabile la tunurile antitanc standard și care nu aveau echivalent real în nici o altă armată europeană (acronimul îl onora pe Klim Voroșilov, prietenul lui Stalin)*. Cel mai renumit tanc sovietic, T-34 de 29 de tone, care folosea și eficienta „suspensie Christie" a BT-7, dispunea de același tun de 76 mm ca și KV și era invulnerabil la obuze antitanc mai mici de 50 mm (și doar de la distanțe mici putea ceda în fața celor mai mari). În ceea ce privește raportul blindaj/greutate și versatilitatea sa, T-34 era superior oricăror blindate germane. Deoarece punctele slabe ale tancului ușor T-26 fuseseră expuse în Finlanda, Stalin a ordonat reorientarea producției către seriile T-34 și KV, cu blindaj mai solid. În timp ce mai ieftinul T-26 reprezentase jumătate din producția de tancuri sovietice în 1939–1940 (3 000 din 5 900 exemplare produse), în 1941 au fost construite doar 102 tancuri de acest tip. T-34, aflat încă în faza de prototip în 1939, va avea în schimb o producție accelerată, de la doar 115 bucăți în 1940 (Politburo comandase 600) la impresionanta cifră de 3 027 în 1941. Producția de tancuri KV în 1941 a ajuns rapid la 1 360 – o creștere de 550% față de 1940. O altă prioritate a programului sovietic de producție de tancuri a fost T-40, o versiune mai robustă și mai letală a vehiculului amfibiu de 3,5 tone T-37. Și T-40 era un vehicul amfibiu ușor (având o greutate de 5,5 tone), dar avea montate două mitraliere

* Cu toate că posibilitatea ca BT să renunțe la șenile era un element tehnic impresionant, aceasta era practic inutilă în interiorul Uniunii Sovietice, care avea drumuri execrabile. Tancurile KV s-au confruntat cu o problemă similară: erau prea grele pentru a traversa multe poduri rusești. Cu toate acestea, tancurile KV se descurcaseră bine pe terenul înghețat din Finlanda.

perforante de blindaj și un tun automat de 20 mm. 2 000 de bucăți de T-40 au fost comandate pentru 1941.[6]

Orientarea producției de tancuri sovietice către T-34 și KV în 1940 poate să fi demonstrat pur și simplu doar recunoașterea, la nivelul Înaltului Comandament sovietic, a punctelor slabe ale blindajului lui T-26, expuse de finlandezi mai devreme în cursul acelei ierni, și nu neapărat vreo intenție de a trece la ofensivă în Europa (cel puțin dincolo de Finlanda, România și statele baltice). Dacă războiul ofensiv pe șoselele mai bine pavate ale Germaniei și Europei Centrale ocupate de germani ar fi fost principalul considerent în achiziția de echipamente, ar fi fost de așteptat ca Înaltul Comandament sovietic să comande mai multe tancuri rapide BT după eșecul discuțiilor cu Hitler, în noiembrie 1940. În schimb, producția de tancuri BT adaptate pentru șosele a fost întreruptă după ce ultimele 779 de exemplare au ieșit de pe linia de producție în 1940 (deși Armata Roșie avea deja 6 456 de astfel de minuni tehnologice rapide – cu 6 456 mai multe decât orice altă armată). De asemenea, producția accelerată de tancuri KV în 1941 sugerează puțin mai mult decât că Timoșenko ar fi fost mulțumit de forța lor în cursul ofensivei din Istmul Kareliei, în februarie 1940. Din punct de vedere organizatoric, Înaltul Comandament sovietic a creat într-adevăr alte nouă corpuri mecanizate în Armata Roșie, în iulie 1940, fiecare urmând să fie format din două divizii întregi de tancuri, împreună cu elemente motorizate, motociclete și elemente de logistică. Dar acest accent strategic reînnoit pus pe tancuri și pe divizii motorizate, care venea imediat după ce Wehrmachtul german demonstrase importanța lor în Franța, nu a fost deloc surprinzător. Având deja la dispoziție, la sfârșitul lui 1940, 23 000 de tancuri operaționale și alte 6 500 de tancuri comandate în 1941 – împărțite aproximativ în trei categorii, între amfibiile ușoare T-40, blindatele versatile medii T-34 și KV-urile cu blindaj masiv –, comandanții de tancuri ai Armatei Roșii ar fi fost, oricum, bine pregătiți pentru toate situațiile posibile.[7]

Cu toate acestea, creșterea bruscă a producției de tancuri T-40 în 1941 a reprezentat ceva nou în doctrina și planificarea militară sovietică, iar momentul schimbării este semnificativ. Pe 5 noiembrie 1940 – cu doar o săptămână înainte de sosirea lui Molotov la Berlin –, Politburo a ordonat formarea de brigăzi aeropurtate (*vozdușno-desantnoi*) în Armata Roșie. Fiecare brigadă aeropurtată urma să fie formată din 2 900 de soldați, inclusiv patru batalioane de parașutiști antrenați (fiecare format din 546 de oameni), avioanele având la bord mitraliere ușoare și manuale, opt tunuri de 45 mm și patru tunuri de 76 mm, mortiere

de 50 și 82 mm, 24 de autovehicule, 73 de motociclete și 11 tancuri amfibii T-40. În timp ce bombardierele grele modificate (precum TB-3) și avioanele cargo (precum avionul sovietic PS-84, o copie a avionului american Douglas DC-3) ar fi transportat acest echipament, sovieticii experimentau, de asemenea, și cu planoare militare, care urmau să fie lansate după ce inițial erau tractate de un avion cu motor. Unele dintre acestea, precum KT-20, erau capabile să transporte până la 20 de oameni. Pentru moment însă, accentul s-a pus în continuare pe utilizarea avioanelor mai grele pentru a transporta parașutiști, mitraliere și tancuri amfibii ușoare. Având în vedere solicitările pe care Molotov i le va înainta lui Hitler peste doar o săptămână, la Berlin, cel mai probabil scenariu la care Stalin se gândise în legătură cu aceste brigăzi aeropurtate de tancuri amfibii viza o debarcare rapidă de-a lungul coastei bulgare a Mării Negre sau în strâmtorile turcești.[8]

Rolul parașutiștilor în noile brigăzi de asalt aeropurtate avea să fie primordial. La prima vedere, ar putea părea că planificatorii militari sovietici încercau, pur și simplu, ca și în cazul accentului pus pe tancuri și pe divizii motorizate, să țină pasul cu germanii, care desfășuraseră trupe de parașutiști cu un efect devastator în Danemarca, Norvegia și, mai ales, Belgia, în 1940. Și totuși aici, ca și în cazul tancurilor sale, Armata Roșie era mult mai avansată decât ne-am aștepta, pe baza performanței sale îndoielnice din Finlanda, unde natura campaniei, impunând un asalt frontal, și ostilitatea feroce a localnicilor din spatele liniilor defensive oferiseră puține șanse de succes parașutiștilor. Pe tot parcursul anilor 1930, Armata Roșie antrenase parașutiști, mulți dintre ei sărind prima dată din turnuri ridicate în orașe, înainte de a trece la parașutări în aer. Conform unor cifre – probabil exagerate – publicate de ziarul *Pravda* pe 18 august 1940 –, existau un milion de parașutiști antrenați în URSS. Indiferent de numărul lor real, Înaltul Comandament sovietic s-a folosit din plin de această resursă, mii de parașutiști antrenați fiind desfășurați în șase brigăzi aeropurtate.[9]

Alegerile lui Stalin în privința puterii aeriene sugerau și mai mult o intenție strategică. Înaltul Comandament sovietic a transferat resurse importante către aviație, numărul personalului, precum și cel al școlilor de pregătire a piloților triplându-se între 1939 și 1941 și ajungând la 476 000 de oameni și 111 școli. Asta fără a mai pune la socoteală cele 100 de batalioane de geniști care lucrau pentru NKVD-ul lui Beria (fiecare dintre acestea cuprindea 25 000 de oameni) și erau însărcinate cu construirea de noi aerodromuri pentru flota aeriană sovietică, în plină expansiune – aceasta era deja cea mai mare din lume în 1939,

înainte de a se construi 10 362 de noi avioane de război în 1940, alte 20 150 fiind comandate de Politburo pentru 1941. Prioritățile lui Stalin în domeniul aviației pot fi deduse din renunțarea la bombardierul „strategic" sovietic greu, cu rază lungă de acțiune, TB-7, în favoarea unor bombardiere ușoare, de joasă altitudine, mai ieftine, produse în masă. Cele mai promițătoare dintre acestea au fost Su-2 (numit după principalul său inventator și proiectant, Pavel Suhoi, un veteran al turneelor aviatice organizate în SUA de Șumovski), din care Politburo a comandat pe 7 decembrie 1940 1 150 de bucăți, și Il-2 Șturmovik (numit astfel după proiectantul Serghei Iliușin, deși era inspirat de un prototip american Vultee), cu 1 750 de bucăți comandate. Un al treilea bombardier ușor, proiectat în închisoare de Vladimir Petliakov, a fost reproiectat radical din ordinul lui Stalin după ce Petliakov a fost eliberat, transformându-se dintr-un bombardier lent și greu, de mare altitudine (PB-100), într-un bombardier în picaj de joasă altitudine, mai rapid, care avea un compartiment pentru bombe cu fuzelaj integral din metal și o mitralieră. Aeronava rezultată, Pe-2, era suficient de promițătoare, încât Politburo a comandat 1 700 pentru 1941. Într-un plan al Politburo aprobat în noiembrie 1940, Forța Aeriană Sovietică urma să fie extinsă cu zeci de noi regimente de vânătoare, având ca vârf de lance un regiment de avioane de vânătoare de mare altitudine Mig-3 (din care au fost comandate 3 600 de unități), care urmau să înlocuiască avioanele de vânătoare de mare altitudine Polikarpov I-16, folosite în Spania și Manciuria, și cu 23 de noi regimente de bombardiere ușoare conduse de Su-2, Il-2 și Pe-2, însărcinate cu furnizarea de sprijin tactic pentru infanteria aflată în ofensivă*. Prin contrast, Politburo a comandat doar două regimente de bombardiere strategice compuse din aparate TB-7, TB-3 și DB-3.[10]

Su-2, Il-2 și Pe-2 au reprezentat răspunsurile lui Stalin la bombardierul german în picaj Ju-87 Stuka și la modelul japonez Nakajima B-5N, folosit ulterior la Pearl Harbor. Scopul acestor bombardiere de cer senin nu era nici bombardarea strategică a capacităților industriale și de război ale inamicului (raza lor de acțiune era prea limitată pentru aceasta), nici luptele aeriene de aproape (erau prea lente și greoaie pentru a depăși

* Mig-3 avea să se dovedească o dezamăgire în luptă, deoarece nu i s-a dat nici o șansă reală de a funcționa la altitudine mare, iar la altitudini joase era mai lent decât avioanele de vânătoare germane Messerschmitt. La fel, Su-2 nu a dat rezultate bune în războiul tactic, adesea defensiv, în care s-a aflat URSS după iunie 1941, iar producția a fost ulterior întreruptă. Dar aceste dezamăgiri nu ne spun prea multe lucruri despre modul în care Stalin și comandamentul Forțelor Aeriene Sovietice *intenționau* ca aceste avioane să fie utilizate.

avioanele de vânătoare), ci oferirea de sprijin apropiat infanteriei și efectuarea de raiduri de bombardament într-un spațiu aerian practic necontestat, așa cum reușiseră germanii în Polonia și în Franța, iar sovieticii o făcuseră (deși cu mai puțin succes) în Finlanda. Su-2, care folosea noul motor M-88, avea o capacitate de 400 până la 600 de kilograme de bombe, putea trage zece proiectile de calibru 82 mm sau 132 mm, propulsate cu rachete, și avea la bord cinci mitraliere ȘKAS. Pentru a-i îmbunătăți viteza, blindajul lui Su-2 era ușor, pilotul și mitraliorul fiind protejați de un înveliș de oțel cu o grosime de doar 9 mm. Il-2, mai lent, era aproape la fel de letal, având aceeași capacitate de încărcare a bombelor, camere pentru lansarea a opt rachete, două tunuri automate de 23 mm capabile să tragă 550 de cartușe pe minut și două mitraliere – dar era, de asemenea, mai bine protejat de tirurile avioanelor de vânătoare sau ale artileriei antiaeriene inamice, având cabina, motorul și rezervoarele de combustibil acoperite cu un blindaj gros din oțel nituit. Bimotorul Pe-2, care fusese reproiectat de Petliakov conform specificațiilor lui Stalin, era mai slab înarmat, dar mai rapid, ceea ce îi conferea versatilitate. Cu viteza sa și mitraliera ȘKAS de la bord, Pe-2 putea funcționa chiar și ca un fel de avion de vânătoare greu, pe lângă funcția sa principală de bombardier ușor, pe cer senin. Toate acestea erau avioane de luptă concepute pentru atac, mai ales Il-2, după ce Stalin îi ceruse în mod expres lui Iliușin să elimine suportul pentru mitralieră din spate pentru a pentru a face loc pentru o încărcătură mai mare de bombe și un rezervor de combustibil*.[11]

Nu mai puțin semnificativă decât schimbarea componenței Forței Aeriene Sovietice, a diviziilor motorizate și a tancurilor lui Stalin a fost desfășurarea lor rapidă. De vreme ce frontul siberiano-japonez se liniștise după august 1939 și Stalin și Hitler aruncaseră Europa în război, Stalin și-a concentrat forțele armate în Rusia europeană. Încă din vara lui 1940, după ce germanii cotropiseră Franța și Țările de Jos și începuseră să redistribuie diviziile Wehrmacht spre est – iar Stalin făcuse propriile mișcări în Polonia, Finlanda, statele baltice, Basarabia și Bucovina –, planul de mobilizare, prezentat de Timoșenko la 18 august, presupunea un război european care ar fi asmuțit URSS împotriva

* Spre deosebire de Su-2, pentru care Stalin avea speranțe atât de mari, Il-2 își va dovedi valoarea în lupta tactică – după ce Stalin a cedat și a permis să fie restabilit compartimentul pentru mitraliorii din spate. Din nou, descoperim o diferență între tipul de război plănuit de Stalin și cel pe care sovieticii au fost forțați să-l ducă după iunie 1941. Dintre cele trei bombardiere ușoare, Pe-2 s-a dovedit a fi cel mai eficient așa cum fusese *proiectat*, deoarece viteza sa i-a permis să funcționeze ca un „avion de vânătoare greu" când era necesar.

unei coaliții conduse de Germania și care includea Finlanda, România, „posibil Ungaria" și, după începerea ostilităților, Turcia și poate și Italia. În mod semnificativ, se presupunea că Germania era cel mai probabil adversar european, nu Marea Britanie, așa cum fusese cazul în timpul Războiului finlandez și al crizei de la Baku, din primăvara lui 1940. În această etapă, Timoșenko se aștepta să poarte un război defensiv, pornind de la ipoteza că „lovitura principală a germanilor va fi îndreptată la nord de gura de vărsare a râului San", dinspre Polonia și Prusia Orientală către Moscova.

Coaliția invadatoare, estima Timoșenko, ar fi fost capabilă să desfășoare – cu participarea Ungariei, dar fără să includă Italia și Turcia – 233 de divizii de infanterie, 10 550 de tancuri și 13 900 de avioane de război împotriva unei Armate Roșii care număra, pe toate fronturile, 270 de divizii de infanterie, 11 750 de tancuri și 16 400 de avioane de război. Întrucât ar fi fost dificilă înfruntarea unei invazii germane dacă aceste forțe s-ar fi împărțit în mod egal între Asia și Europa, Timoșenko a susținut că „trebuie să ne concentrăm forțele principale în Occident". Planul său de mobilizare din august 1940 prevedea o desfășurare în vest de 143 de divizii de infanterie, opt divizii motorizate și 18 divizii de tancuri, împreună cu 172 de regimente de aviație cu 10 320 de avioane de război.[12]

Având în vedere deteriorarea relațiilor dintre sovietici și germani din cauza problemelor survenite în Balcani în toamna lui 1940, planul lui Timoșenko, oricât ar fi fost de axat pe Europa, nu era suficient de concentrat spre vest pentru a-l mulțumi pe Stalin. La sfârșitul lui septembrie, Timoșenko a alocat și mai multe resurse frontului de sud-vest, unde Ucraina de Vest se învecina cu România, țară pro-Axă. Numai acest front urma să fie acoperit acum cu 75 de divizii de infanterie sovietică, nouă divizii de tancuri și patru divizii motorizate, cinci brigăzi speciale de tancuri și 88 de regimente de aviație – aproape la fel de multe blindate ca acelea pe care Timoșenko își propusese să le mobilizeze în întregul sector european situat la nord de mlaștinile Pripet.[13]

Planul sovietic de mobilizare a fost perfecționat și mai mult în cursul discuțiilor dintre Timoșenko, Stalin și șeful Statului-Major General, Kiril Meretkov*, desfășurate la Kremlin între 3 și 5 octombrie 1940.

* Într-un tipar în concordanță cu abuzurile comise de Stalin asupra generalilor săi, Meretkov fusese încarcerat după înfrângerea sa umilitoare pe Istmul Kareliei, în războiul împotriva Finlandei – doar pentru a fi apoi eliberat și promovat la gradul de general, apoi la cel de comisar adjunct al apărării, respectiv de șef al Statului-Major General. Este puțin spus că un astfel de tratament i-a ținut pe generalii lui Stalin cu nervii întinși la maximum.

Pe lângă reafirmarea faptului că „gruparea principală" va avea loc pe „frontul de sud-vest", planul de mobilizare sovietică din 5 octombrie presupunea, pentru prima dată, că Armata Roșie va prelua în cele din urmă ofensiva împotriva Germaniei și a aliaților acesteia. Obiectivul era concentrarea de suficiente blindate pe frontul de sud-vest – 80 de divizii de infanterie, 11 divizii de tancuri și cinci divizii motorizate, plus 20 de brigăzi speciale de tancuri și 140 de regimente de aviație – pentru a face posibilă „o lovitură puternică în direcția Lublin", cu obiectivul de a rupe Germania de România și de Balcani. Bineînțeles, lansarea unei astfel de forțe mecanizate, deosebit de numeroasă, pe teritoriul inamic ar fi necesitat o investiție uriașă în logistică și infrastructură în vestul Ucrainei. În acest scop, Timoșenko și Meretkov au cerut ca Stalin să aloce toate fondurile necesare pentru „dezvoltarea rețelei feroviare și construirea de aerodromuri" pe fronturile din vest și sud-vest, fiind de așteptat ca acesta din urmă să găzduiască pentru scurtă vreme 20 000 de avioane de luptă. În general, noul plan de mobilizare cerea ca Forța Aeriană Sovietică să urmărească, pentru 1941, atingerea unui nivel de 60% bombardiere și 40% avioane de vânătoare, „urmând ca *toate acestea să fie folosite în Occident*".[14]

La jumătatea lui decembrie 1940, după ce solicitările lui Stalin au fost respinse și contramăsurile germane începuseră deja să fie implementate în România și Bulgaria, situația din Balcani a devenit suficient de amenințătoare încât Stalin să ordone întocmirea unui „Plan detaliat de desfășurare pe frontul de sud-vest" din partea comandantului Districtului Militar Kiev, generalul M.A. Purkaev. Raportul lui Purkaev prezenta forța umană și blindatele disponibile în districtul său (20 de corpuri de infanterie și cinci corpuri mecanizate, inclusiv 11 divizii de tancuri și cinci divizii motorizate, 13 divizii speciale de tancuri și șapte brigăzi motorizate, 81 de regimente de aviație și două brigăzi de asalt aeropurtate) măsura capacitatea de încărcare a căilor ferate care mergeau spre vest, către frontieră, sintetiza stadiul construcției de aerodromuri în Ucraina de Vest, Basarabia și nordul Bucovinei și propunea un calendar de mobilizare pentru fiecare „eșalon" al armatei care urma să invadeze România și Reichul, inclusiv cât timp le va lua acestor eșaloane să ajungă la granița inamică.[15]

Cele mai dramatice dovezi materiale ale intenției ofensive a sovieticilor erau reprezentate de bazele aeriene avansate, învecinate cu noile granițe care separau imperiul lui Stalin de cel al lui Hitler. În 1941, „Principala administrație sovietică pentru construirea de aerodromuri", condusă de NKVD, a ordonat înființarea a 251 de noi baze ale

Forţelor Aeriene Sovietice, dintre care 80% (199) urmau să fie amplasate în districtele vestice învecinate cu Reichul german – dar nu în orice districte. Ele trebuiau construite în teritorii pe care Stalin le dobândise prin Pactul de la Moscova, inclusiv 61 în Bielorusia de Vest (sectorul nordic al Poloniei ocupate), 54 în Ucraina de Vest (sectorul sudic al Poloniei ocupate), cinci în Moldova sovietică (Basarabia şi nordul Bucovinei ocupate), 11 în Letonia sovietizată, şapte în Lituania, cinci în Estonia, patru în Istmul Kareliei, în zona ocupată din Finlanda, şi patru în districtul de frontieră sovietic învecinat cu Kõnigsberg, în Prusia Orientală. De asemenea, se construiau 18 aerodromuri noi în districtele militare Kiev şi Odessa – esenţiale în cursul operaţiunilor de pe frontul de sud-vest, inclusiv pentru misiuni de supraveghere şi de bombardament în România –, dar acestea se aflau la o distanţă mai mare faţă de graniţa inamică, în comparaţie cu celelalte aerodromuri. Costul fiecăreia dintre aceste noi baze aeriene sovietice, chiar şi cu forţa de muncă gratuită, furnizată de deţinuţii aflaţi în custodia NKVD, era în medie de 16–17 milioane de ruble. Stalin a cheltuit astfel 3,3 miliarde de ruble în 1941, construind baze aeriene la o distanţă de doar o jumătate de oră de zbor de Reichul lui Hitler. Orice altceva s-ar fi putut spune despre acest lucru era în mod clar o investiţie strategică extraordinară şi de mare risc.[16]

Cel mai interesant aspect al noului model de desfăşurare sovietică consta în accentul puternic pus pe frontul de sud-vest, orientat către Galiţia şi România. Firește, Hitler nu făcuse niciodată un secret din interesul său faţă de resursele economice ale Ucrainei, o temă pe care a enunţat-o prima oară în *Mein Kampf*, în 1925. Fixaţia Führerului pentru Ucraina ar fi fost un argument solid care să-l determine pe Stalin să aloce în această regiune resurse militare semnificative. Dar modelul de desfăşurare sovietică în Ucraina, în 1940–1941, nu era unul defensiv. Nu a existat nici o Linie Maginot la sud de mlaştinile Pripet. Spre deosebire de perioada anterioară lui 1914, când guvernul ţarist îşi dezamăgise aliatul francez, refuzând să investească în noi linii de cale ferată în vest, de teamă că acestea vor fi folosite de germani, de data aceasta ruşii au construit masiv, realizând peste tot atâtea şosele şi linii de cale ferată, dar şi parcuri de tancuri şi benzinării câte puteau face muncitorii sclavi recrutaţi de NKVD-ul lui Beria. Chiar şi ultima linie de apărare logistică a Rusiei – ecartamentul feroviar, mai larg (1 524 mm) decât ecartamentul standard european (1 435 mm) şi deci incompatibil cu acesta – a fost modificată la graniţă, inginerii sovietici recalibrând 7 500 de kilometri de căi ferate pentru a facilita deplasarea spre vest. Este adevărat că mai existau

încă fortificații defensive rămase pe loc din „Linia Stalin" construită în spatele vechii frontiere, între 1926 și 1937, formată în principal din cazemate de beton care adăposteau mitraliere. La circa 200–250 de kilometri vest de Linia Stalin, în teritoriile ocupate după 1939, începuse deja încă din iunie 1940 construcția de cazemate, dar acoperirea era slabă; trupele de frontieră se refereau la acest sistem defensiv rudimentar și slab, numindu-l în derâdere – „Linia Molotov". În loc de fortificații pentru a încetini o armată care avansa, mult mai multe resurse sovietice au fost dedicate construirii unei infrastructuri menite să accelereze deplasarea unei armate.[17]

Primul indiciu că se pregătea ceva nou în planificarea sovietică de război a venit odată cu exercițiile organizate de Statul-Major General, între 2 și 6 ianuarie, respectiv 8 și 11 ianuarie 1941. Comisarul apărării Timoșenko a supervizat jocurile de război de la sediul Statului-Major General din Moscova, cu participarea a patru feldmareșali sovietici și a 49 de generali, inclusiv comandanții tuturor districtelor militare europene care urmau să fie însărcinați cu lupta împotriva germanilor. Stalin și întregul Politburo au asistat la acțiune, ca un fel de consiliu de judecată. Un grup, condus de comandantul „Districtului Militar Special de Vest", generalul D.G. Pavlov, ofițer de carieră și veteran al Primului Război Mondial, urma să dirijeze operațiunile sovietice, în timp ce Jukov conducea echipa reprezentând Germania. Au fost testate în teren două planuri, ambele presupunând că sovieticii – după un atac inițial al Germaniei și al aliaților săi care, cumva, eșua – treceau la ofensivă, fie la nord de mlaștinile Pripet, dinspre Bialystok și Lituania, împotriva Poloniei germane și a Prusiei Orientale (prima variantă), fie la sud de aceste mlaștini, dinspre Ucraina de Vest și RSS Moldovenească, împotriva Poloniei de Sud, a Ungariei și a României (a doua variantă).[18]

Având în vedere concentrarea dezechilibrată a forțelor motorizate și a diviziilor de tancuri pe frontul de sud-vest, nu este de mirare că varianta nordică s-a dovedit a fi dezamăgitoare. În această versiune a unui contraatac al Armatei Roșii, contralovitura lui Pavlov a ajuns totuși la Rastenburg și Allenstein, pătrunzând până la circa 200 de kilometri nord-vest de Bialystok. Însă unitățile armate s-au împotmolit rapid în câmpia mlăștinoasă și puternic împădurită a Prusiei Orientale. Pavlov nu a reușit să încercuiască nici una dintre armatele „germane" ale lui Jukov și nici să ajungă la Vistula (Wisła), cu atât mai puțin Danzig (Gdansk), care reprezenta obiectivul strategic al exercițiului. „Germanii" lui Jukov au avut puține probleme în a măcina forțele invadatorilor

sovietici, înainte de a prelua ei înșiși inițiativa, printr-o serie de contraatacuri. Ofensiva a fost considerată un eșec.[19]

În varianta sudică însă, Pavlov a obținut o victorie zdrobitoare asupra germanilor. În decurs de cinci săptămâni, urmărind o potențială dată de lansare în perioada mai uscată de la sfârșitul verii – cu o specificitate remarcabilă, această dată a fost stabilită la 8 august 1941 –, armatele sovietice de pe frontul de sud-vest avansaseră aproape 300 de kilometri dincolo de granița germană, în România (ajungând la Timișoara și Craiova), mărșăluiseră în Ungaria până la Budapesta, cuceriseră Slovacia și pătrunseseră în Polonia de la sud-est spre Lublin până la Cracovia. În această versiune, spre deosebire de cea nordică, Armata Roșie atingea chiar Vistula (Wisła), în centrul Poloniei, punctul-limită la care ofensiva sovietică ajunsese în conflictul polono-sovietic din 1920. În mod impresionant, Pavlov a reușit să forțeze, sub focul inamic, râul Nistru și să respingă contraatacurile lui Jukov în apropiere de Kovel și Strii, în ciuda faptului că se bucura de o superioritate numerică de doar 30%. Lucrul cel mai important, Pavlov a reușit, prin intermediul amplei sale lovituri în Polonia și Ungaria, să le taie „germanilor" lui Jukov accesul la câmpurile de petrol românești.[20]

Lecțiile jocurilor de război din ianuarie au fost încorporate în următorul plan de mobilizare întocmit de Timoșenko și Jukov, pe care Stalin l-a promovat pe 1 februarie 1941 ca șef al Statului-Major General. Acum era clar că Stalin se aștepta ca generalii lui să facă față unei invazii conduse de germani (dacă și când aceasta ar fi avut loc) printr-un contraatac masiv pe teritoriul inamic. La varianta nordică s-a renunțat și un număr și mai mare de blindate au fost concentrate pe frontul de sud-vest. Având în vedere concepțiile bine cunoscute ale lui Hitler în privința Ucrainei, în noul plan Timoșenko-Jukov, elaborat pe 11 martie, s-a presupus că inamicul își va „concentra forțele principale în sud-est – între Sedleț [Siedlce, la est de Varșovia, în Polonia ocupată de germani] și Ungaria, pentru a pregăti un atac asupra Kievului prin Berdicev". Sovieticii se așteptau ca România să arunce în luptă 30 de divizii în Basarabia și nordul Bucovinei. De asemenea, erau așteptate atacuri germane de diversiune în regiunea baltică, însoțite de o blocadă la Marea Baltică și de un atac terestru întreprins de Finlanda peste Istmul Kareliei. Inamicul nu avea să ajungă însă prea departe, căci un contraatac rusesc urma să fie declanșat, ducând forțele Armatei Roșii adânc în teritoriul inamic. Poate în mod prea optimist, având în vedere tacticile de blitzkrieg pe care germanii le testaseră în teren, în Polonia și Franța, Timoșenko și Jukov au presupus că ar fi putut

beneficia de o perioadă de grație de „10–15 zile" pentru a-și pregăti propria contraofensivă pe frontul de sud-vest, răstimp în care armatele germane s-ar fi concentrat pentru asaltul inițial. O idee despre atmosfera înfierbântată în care a fost pregătit acest plan poate fi desprinsă dintr-o notă mâzgălită de unul dintre ofițerii de stat-major ai lui Jukov (probabil adjunctul acestuia, N.F. Vatutin) pe dosul paginii 27 din planul original, însemnare descoperită recent de un istoric militar rus care scrie sub pseudonimul Mark Solonin. Stalin, susținea acest îndrăzneț general – în mod bulversant, dată fiind presupunerea că germanii aveau să lovească primii – „ar fi urmat să declanșeze atacul pe 12 iunie".[21]

Totuși, oricât de belicoasă ar fi fost starea de spirit din Marele Stat sovietic, în martie 1941, principala incertitudine era legată de modul în care ar fi putut începe un conflict armat. Deși responsabilii cu aprovizionarea și planificatorii sovietici erau acum în totalitate concentrați pe scenariul unui război european împotriva Germaniei și a aliaților săi în vest, cu menținerea pe poziții împotriva Japoniei în Extremul Orient, Timoșenko și Jukov nu aveau nici un motiv să presupună că Stalin își va permite luxul de a lovi primul (într-adevăr, planul din 11 martie presupunea în continuare că Hitler o va face). Toată iarna, Moscova a fost inundată de rapoarte despre alarmantele pregătiri militare germane din apropierea frontierei sovietice. Apoi au existat acțiuni diplomatice ofensive ale germanilor în Finlanda, România și Bulgaria, iar Ribbentrop a pus la punct o coaliție de state vecine cu URSS, toate dornice să răzbune recentele rapturi teritoriale provocate de sovietici. Oricât de impresionantă ar fi putut părea din punct de vedere material masarea de blindate și de aerodromuri sovietice în apropierea frontierei germane, planificatorii militari ai lui Stalin se vedeau confruntați acum cu o impunătoare coaliție multinațională. Între planurile de mobilizare din septembrie și decembrie 1940, Ungaria fusese adăugată Finlandei și României printre adversarii cu care Timoșenko se aștepta să lupte. În martie 1941 deja și Italia era socotită printre adversarii probabili ai lui Stalin într-un război european, completând o coaliție inamică de cinci state*. Nici amenințarea japoneză nu a fost neutralizată, așa cum Jukov și Timoșenko au fost nevoiți să recunoască în planul de mobilizare din martie, care încă aloca „între 28 și 30 de divizii de infanterie" pentru apărarea Extremului

* Sau șapte state, dacă adăugăm și Slovacia și Bulgaria, care deja, în acel moment, aderaseră la Pactul Tripartit. Dar planificatorii sovietici nu le-au luat în calcul, socotind că nici una dintre aceste țări nu va contribui semnificativ la o forță de invazie condusă de Germania. În cele din urmă, Slovacia a participat cu 52 000 de soldați la Operațiunea Barbarossa, în vreme ce Bulgaria, deși simpatiza cu tabăra germană, a rămas oficial neutră.

Orient sovietic. Chiar şi Statele Unite şi-au păstrat în mod evident atitudinea glacială faţă de Stalin, „embargoul moral" al lui Roosevelt asupra exporturilor strategice către Moscova, impus în timpul Războiului finlandez, fiind teoretic încă în vigoare. Din punct de vedere diplomatic, URSS era aproape la fel de izolată cum fusese cu 12 luni mai devreme, înainte de sfârşitul Războiului finlandez.[22]

Cu toate acestea, Stalin mai avea încă un as în mânecă. Chiar în momentul în care se părea că diplomaţii lui Hitler preluaseră iniţiativa, Molotov şi Stalin au întors foaia, punând capăt definitiv izolării sovietice.

14

BĂTĂLIA PENTRU BELGRAD

La fel ca în Sitzkriegul din 1939–1940, acalmia care a cuprins ambele tabere în cursul celei de-a doua ierni de război a deschis calea intrigilor diplomatice. Tentativa de invazie italiană în Grecia s-a împotmolit după ce italienii au fost respinşi la graniţa greacă, în noiembrie, şi împinşi înapoi în Albania. Între timp, invazia la fel de jalnică întreprinsă de Mussolini dinspre Libia italiană către Egiptul britanic, în septembrie 1940, s-a întors împotriva lui, după ce britanicii au lansat Operaţiunea Compass, în decembrie. La Atena s-a iscat teama că trupele Wehrmachtului ar putea invada Balcanii pentru a-i salva pe incapabilii lor aliaţi italieni, deşi Hitler rezistase până în acel moment tentaţiei, preferând să-i lase pe italieni să lupte singuri. Bineînţeles, prezenţa militară germană tot mai accentuată în Bulgaria reprezenta, de asemenea, o posibilă ameninţare pentru Grecia, dar aceasta a rămas mai redusă decât jumătatea de milion de soldaţi germani aflaţi mai spre nord, în România – de fapt a fost atât de redusă, încât Sofia a continuat să nege toată iarna că în Bulgaria s-ar fi aflat unităţi ale Wehrmachtului. Abia pe 2 martie, când primul eşalon semnificativ de trupe germane a traversat Dunărea, îndreptându-se spre sud, guvernul bulgar a fost forţat să recunoască în faţa Moscovei că, în mod contrar negărilor sale anterioare, îşi dăduse, într-adevăr, consimţământul pentru sosirea personalului militar german. Se pregătea Hitler, în ciuda zvonurilor privind planurile de invadare a Uniunii Sovietice, să intervină, în cele din urmă, în Grecia?[1]

Neutralitatea Iugoslaviei a complicat şi mai mult situaţia geopolitică din Balcani. Apariţia comunismului în Rusia rupsese legătura dintre sârbi şi ruşi, care luptaseră pentru a ajuta Serbia, în 1914, făcând ca noul stat al Iugoslaviei, dominat de sârbi, să manifeste o atitudine glacială faţă de URSS. Iugoslavia nu a avut relaţii oficiale cu Uniunea Sovietică până pe 25 iunie 1940, când, după căderea Franţei, recunoaşterea regimului de la Moscova a permis Belgradului să scape de izolare. Din 1934, Iugoslavia aderase la o înţelegere balcanică orientată spre Occident, alături de România, Grecia şi Turcia. Dar Franţa şi Marea Britanie nu acordaseră Iugoslaviei aceleaşi garanţii de securitate pe care le oferiseră Poloniei, lăsând-o astfel vulnerabilă la presiunile germane.

Conştient de poziţia strategică deosebită a Iugoslaviei, Hitler i-a promis în repetate rânduri suveranului de la Belgrad, prinţul Pavel, că va respecta graniţele ţării. (Pavel fusese regent, sau şef de stat interimar, încă de la asasinarea regelui Alexandru I, în 1934, şi avea să deţină această funcţie până când fiul lui Alexandru, Petru, a împlinit 18 ani, în august 1941.) Credincios cuvântului dat, Hitler se asigurase că Belgradul, spre deosebire de Bucureşti, nu va pierde nici un teritoriu în timpul frământărilor balcanice din toamna lui 1940, deşi Iugoslavia se extinsese în urma tratatelor postbelice, la fel ca şi România. Hitler a respectat, de asemenea, neutralitatea Belgradului, prin refuzul de a desfăşura trupe în Iugoslavia, ceea ce i-a forţat pe germani să urmeze o rută ocolitoare spre sud, către Grecia, prin România şi Bulgaria. Desfăşurarea cu încetinitorul a forţelor germane, de la sosirea primului eşalon la Bucureşti până la trecerea Dunării în Bulgaria, a durat aproape cinci luni.[2]

Îndelungata întârziere le-a dat adversarilor lui Hitler suficient răgaz pentru a pregăti contramăsuri. Noua Direcţie de Operaţiuni Speciale (SOE) a lui Churchill, înfiinţată pe 19 iulie 1940, a fost însărcinată să „coordoneze toate acţiunile de subversiune şi sabotaj împotriva inamicului de peste hotare". Iugoslavia şi Balcanii – unde Hitler avea disperată nevoie să fie liniştе, pentru a-şi păstra fluxul de petrol, de crom şi de produse alimentare în Reich – au fost ţinte evidente pentru sabotaj fără menajamente, indiferent de consecinţe. În liniştе, SOE s-a infiltrat în Belgrad în toamna lui 1940, cultivând legături cu personalităţi ale opoziţiei, inclusiv cu moştenitorul tronului, prinţul Petru, în vârstă de 17 ani.[3]

Atât de seducătoare a fost intriga războiului din Balcani în acea iarnă, încât preşedintele american Roosevelt s-a implicat şi el în această afacere, dezminţind astfel declaraţia, tot mai puţin convingătoare, de neutralitate din partea guvernului său. În ianuarie 1941, Roosevelt l-a trimis în regiune pe prietenul său de încredere, colonelul William Donovan, supranumit „Sălbaticul Bill", un exuberant veteran al Primului Război Mondial, care vizitase recent Londra şi se întâlnise cu Churchill şi cu şeful Serviciului Secret de Informaţii Britanic (MI6), Stewart Menzies. Un războinic înflăcărat, în stilul lui Churchill, angajat cu fervoare în acţiunea de implicare tot mai puternică a Statelor Unite în război, Donovan a fost o alegere inspirată pentru iniţiativa lui Roosevelt în Balcani. Churchill telegrafiase deja ambasadorilor şi comandanţilor militari britanici din teatrul de război mediteraneean, anunţându-i că Donovan „era un om în care se putea avea deplină încredere". Donovan a fost transportat cu avionul de RAF, iar cheltuielile sale au fost plătite de MI6, care a încredinţat

supravegherea și apărarea lui unui ofițer britanic de legătură. Într-un anumit sens, Donovan îndeplinea o misiune atât pentru Roosevelt, cât și pentru Churchill, chiar dacă statutul său oficial era acela de ofițer american care trebuia să transmită mesajul ferm al președintelui, potrivit căruia „Franklin Roosevelt nu intenționa să lase Marea Britanie să piardă acest război".[4]

Sosind la Atena pe 11 ianuarie 1941, cu această scrisoare de acreditare semnată de Roosevelt, Donovan a asigurat guvernul grec că, în cazul în care Hitler ar fi intervenit în războiul greco-italian, Atena putea conta pe sprijinul SUA. Pe 21 și 22 ianuarie, Donovan a vizitat Sofia și s-a întâlnit cu regele Boris al III-lea și cu premierul Filov, promițându-le, de asemenea, că, dacă Bulgaria se va opune invaziei germane, va primi ajutorul SUA. Donovan „nu voia să vorbească despre pace", scria Filov în jurnalul său, „până când germanii nu erau zdrobiți definitiv" – o promisiune interesantă, având în vedere că Statele Unite erau încă neutre în război. În cele din urmă, Donovan a vizitat Iugoslavia între 23 și 25 ianuarie. Mișcările sale prin Balcani au fost urmărite îndeaproape de serviciile secrete germane – atât de îndeaproape, încât s-a vehiculat ideea că un agent german ar fi furat unul dintre bagajele emisarului american dintr-o cameră de hotel din Sofia, dacă nu cumva respectivul bagaj fusese, de fapt, uitat în trenul dintre Sofia și Belgrad. „Spargerea" servietei lui Donovan a devenit un subiect incitant pentru presa de senzație.[5]

Chiar și excluzând exagerările din presă, misiunea lui Donovan la Belgrad a constituit un episod crucial în istoria diplomatică a celui de-al Doilea Război Mondial. În momentul în care sprijinul american pentru Marea Britanie împotriva lui Hitler era bănuit a fi un fapt împlinit de multe țări din Europa, chiar dacă nu era declarat oficial, „Sălbaticul Bill" nu a lăsat guvernul iugoslav să aibă nici o îndoială cu privire la poziția reală a lui Roosevelt. „Statele Unite", promitea președintele într-o scrisoare pe care l-a autorizat pe Donovan să o transmită gazdelor sale, „privesc înainte nu doar spre prezent, ci și spre viitor, și orice națiune care se supune cu umilință pe motiv că este rapid invadată [adică de trupele germane] va primi mai puțină simpatie din partea lumii decât o națiune care rezistă, chiar dacă această rezistență poate fi continuată doar câteva săptămâni."[6]

Ceea ce Roosevelt lăsa să se înțeleagă trimisul său declara deschis. Donovan, i-a dezvăluit un oficial de la Belgrad unui jurnalist american mai târziu în acea primăvară, „le-a spus liderilor [i]ugoslavi că nu există nici o cale de mijloc în acest război... Ei trebuie să facă o alegere categorică între alianța britanico-americană și Axă." Donovan a atins o coardă

sensibilă în discuția cu generalul Dușan Simovici, comandantul Forțelor Aeriene Iugoslave, care l-a asigurat că „Iugoslavia nu va permite trecerea trupelor germane pe teritoriul său". Prințul regent Pavel i-a dat, de asemenea, garanții lui Donovan că „Iugoslavia nu va permite trecerea trupelor sau a materialelor de război [germane]". După ce a primit aceste vești încurajatoare, Roosevelt i-a promis, pe 14 februarie, ambasadorului iugoslav că proiectul de lege privind împrumutul de fonduri, care urma să treacă prin Congres și fusese conceput să-i permită președintelui să ocolească restricțiile privind trimiterea de arme către țările beligerante, va „oferi în curând guvernului Statelor Unite forța de a ajuta în mod eficient acele popoare care ar putea fi victimele unei agresiuni sau care sunt amenințate de agresiune".[7]

Neutre sau nu, sub conducerea lui Roosevelt, Statele Unite ale Americii se implicau treptat în războiul european. După ce, în noiembrie 1940, președintele a reușit să fie reales pentru un al treilea mandat – fapt fără precedent în America –, a lansat o campanie pentru a convinge populația de necesitatea acceptării unei legi de împrumut și închiriere, în cursul unei „discuții la gura sobei" la o emisiune radio din 30 decembrie, avertizându-i pe americani că țara lor trebuie să devină „marele arsenal al democrației". În paralel cu introducerea în Congres a proiectului de lege privind împrumutul și închirierea, Roosevelt a dorit să ridice propriul embargo moral împotriva exporturilor strategice către URSS. În ianuarie 1941, ambasadorul sovietic la Washington, Konstantin Umanski, s-a plâns subsecretarului de stat Sumner Welles, unul dintre cei mai de încredere colaboratori ai lui Roosevelt, de „discriminarea comercială antisovietică" (bine informați de spionii lor, sovieticii știau că președintele avea o relație rece cu secretarul său de stat, Cordell Hull, un senator de Tennessee numit în funcție pentru a da satisfacție puternicei aripi conservatoare din sud a Partidului Democrat). După ce Welles, un apropiat al președintelui, i-a transmis acestuia plângerea lui Umanski, Roosevelt, văzând o șansă de a-l cultiva pe Stalin ca o contrapondere față de Hitler, l-a trimis pe consilierul de la Casa Albă favorabil sovieticilor, Harry Hopkins, să se întâlnească cu Umanski, pe 11 februarie.

Peste capetele lui Hull și ale altor oficiali din Departamentul de Stat, Hopkins a aprobat o serie de comenzi de importuri restante, plasate de agenția sovietică de achiziții, Amtorg, inclusiv motoare de avioane, camioane, echipamente de foraj petrolier, cuptoare electrice și mașini-unelte, toate urmând să fie livrate în porturile sovietice din Arctica. Hopkins a înființat, cu maximă discreție, un comitet de legătură pentru a coordona viitoarele comenzi sovietice între Umanski și Casa Albă.[8]

În cursul dezbaterilor din Congres cu privire la Legea de împrumut și închiriere, din februarie 1941, republicanii și democrații conservatori din sud au protestat împotriva ideii de a trimite ajutor militar Rusiei sovietice, o țară încă aliată cu Germania nazistă. Pe 7 februarie, senatorul republican din Massachusetts, George Tinkham, denunțând „implicarea atent planificată a Americii în război" de către Roosevelt, a încercat să arunce în aer proiectul de lege privind împrumutul și închirierea prin introducerea unui amendament menit să-l excludă pe Stalin. („După cuvintele «orice țară», era introdusă completarea „cu excepția Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste".) Robert Reynolds, un democrat din Carolina de Nord, a introdus un amendament similar în cursul dezbaterilor din Senat. După ce aceste amendamente au fost respinse prin vot (cu 185 la 94 în Cameră și 56 la 35 în Senat), loialiștii democrați ai lui FDR au inserat o clauză care îi acorda președintelui „discreția morală" de a determina ce țări puteau beneficia de ajutor militar prin Legea de împrumut și închiriere, dacă „decizia sa" de a considera că apărarea țărilor respective ar fi fost „vitală pentru apărarea Statelor Unite" era „luată cu bună-credință". Această versiune implicit prosovietică a fost votată ca lege pe 11 martie 1941. Astfel, Roosevelt și-a asigurat mână liberă pentru a trimite arme nu doar Angliei, Greciei și altor țări care se opuneau deja agresiunii armate a Germaniei naziste și Italiei fasciste, ci și Uniunii Sovietice neutre – chiar dacă Stalin invadase șapte țări suverane în ultimii doi ani, într-o cvasialianță cu Hitler. Legile neutralității erau moarte, împreună cu embargoul moral al lui Roosevelt asupra exporturilor de arme către Uniunea Sovietică.[9]

Churchill nici că putea fi mai mulțumit. Deși condițiile de acordare a împrumuturilor pentru Marea Britanie erau debilitante și în mod deliberat insultătoare, el a salutat Acordul pentru împrumut și închiriere ca fiind „cel mai altruist și mai curat act financiar al unei țări, din toată istoria"*. Pe lângă faptul că permitea Marii Britanii să continue lupta, Acordul de împrumut și închiriere, așa cum a fost interpretat de Roosevelt și de susținătorii săi, a reprezentat o susținere prudentă a viziunii lui

* Legea de împrumut și închiriere a fost înscrisă în registrul Congresului ca H.R. 1776 – anul în care Statele Unite și-au declarat independența față de Anglia. Ultima tranșă a datoriei zdrobitoare contractate de Marea Britanie față de SUA în al Doilea Război Mondial a fost plătită pe 29 decembrie 2006, prin transfer electronic de fonduri. În apărarea negocierii dure pe care Roosevelt a dus-o cu Churchill, trebuie menționat că Marea Britanie nu și-a achitat niciodată datoriile din Primul Război Mondial față de Statele Unite, declarându-și incapacitatea de plată în 1934.

Churchill privind o mare alianță menită să unească Washingtonul, Londra și Moscova împotriva Germaniei naziste – în pofida pactului semnat de Stalin cu Hitler.[10]

O schimbare importantă, care a accentuat tendința de apropiere anglo-saxonă de Moscova, s-a produs în Ministerul de Externe britanic după moartea longevivului ambasador britanic la Washington, lordul Lothian, în decembrie. Eliberarea acestui post i-a oferit lui Churchill un pretext pentru a scăpa de ultima umbră a influenței lui Chamberlain, trimițându-l pe Halifax la Washington. Înlocuitorul lui Halifax a fost ex-ministrul de externe Anthony Eden, care, deși conservator, a fost preferat de Churchill și de aliații săi laburiști deoarece era un antifascist înverșunat, aliniat total la linia impusă de Churchill în privința necesității cultivării unor relații bune cu Stalin. Numirea lui a fost salutată de ambasadorul sovietic, Maiski.[11]

Prima verificare în practică a marii alianțe implicate în Legea de împrumut și închiriere a lui Roosevelt a avut loc mai târziu, în martie 1941, la Belgrad. Deoarece Iugoslavia îi bloca lui Hitler ruta cea mai directă spre sud, către Grecia, interesul vital al Marii Britanii era să țină Wehrmachtul cât mai departe de Belgrad. Stalin și Molotov tocmai observaseră că vecina Iugoslaviei, Bulgaria, aderase la Axă, și se temeau ca nu cumva regimul de la Belgrad, cândva atât de prietenos cu Moscova, să nu facă același lucru. De ce toate aceste aspecte preocupau Statele Unite aparent neutre, era mai puțin evident, dar misiunea lui Donovan la Belgrad a făcut să devină clar pentru „fiecare tâmplar și funcționar din Belgrad" – așa cum se exprima, cu uimire, un corespondent de presă american din capitala iugoslavă – că americanii erau într-adevăr interesați.[12]

Iugoslavia – așa cum fusese și Bulgaria cu trei luni în urmă – a ajuns subit în centrul geopoliticii, deoarece puterile beligerante își concentraseră atenția asupra Greciei, iar țara se confrunta cu o dilemă strategică sfâșietoare. Hitler fusese deosebit de politicos cu prințul regent Pavel la Berchtesgaden, asigurându-l că trupele germane nu vor încălca spațiul iugoslav, permițând Belgradului să rămână neutru în război, dacă liderii săi doreau acest lucru, și promițând să sprijine „extinderea suveranității [Iugoslaviei] asupra orașului și portului Salonic" de pe coasta Adriaticii. Dar Führerul a avertizat, de asemenea, că un refuz de a adera în mod oficial la Pactul Tripartit va fi privit ca un act ostil. Hitler fusese atât de exuberant, încât îi mărturisise lui Pavel planurile sale de a invada URSS, sperând poate ca acest lucru să asigure Iugoslavia că naziștii nu aveau

planuri pentru teritoriul său*. Dar Roosevelt precizase la fel de clar că, dacă prințul regent va semna o înțelegere cu Hitler, el va considera acest lucru ca fiind un act ostil – lucru ciudat, având în vedere că Statele Unite erau neutre, dar FDR nu a fost mai puțin categoric din acest motiv. Nici Churchill, nici Stalin nu merseseră încă atât de departe. Într-adevăr, temându-se că o lovitură de stat la Belgrad ar putea declanșa o mișcare ofensivă a Germaniei, Stalin ezita să autorizeze acțiuni subversive ale Partidului Comunist Iugoslav, condus de Josip Broz (nume de cod comunist Tito). Stalin s-a dovedit atât de prudent, încât Cominternul nu a autorizat nici măcar reluarea acțiunilor de propagandă panslaviste în țară, așa cum făcuse Dimitrov în Bulgaria. Stalin a fost dispus doar să îl lase pe Tito să organizeze demonstrații în favoarea unui „tratat de prietenie iugoslavo-sovietic", o denunțare implicită a Pactului Tripartit, dar nu mai mult de atât.[13]

Britanicii s-au arătat mai puțin precauți. În general, guvernul de la Londra și comandamentul britanic de la Cairo erau concentrate mai mult asupra Greciei decât asupra Iugoslaviei. Prin urmare, un corp expediționar britanic a fost trimis din Egipt către Grecia pe 8 martie, iar o escadrilă RAF a ajuns la Atena. Totuși ambasadorul britanic de la Belgrad, Ronald Campbell, și SOE au menținut contacte strânse cu generalul Simovici și cu alți ofițeri ai armatei sârbe pro-Aliate. Pe 21 martie, Campbell l-a întrebat chiar pe Eden dacă era cazul să rupă relațiile cu Belgradul în cazul în care Iugoslavia semna Pactul Tripartit. Eden a îndemnat la prudență, dar, de asemenea, l-a sfătuit pe Campbell „să țină cont de faptul că, mai degrabă decât să permitem Iugoslaviei să alunece treptat pe orbita germană, noi suntem pregătiți să riscăm precipitarea unui atac german" asupra Iugoslaviei. După ce a aflat că prințul regent Pavel îl vizitase pe Hitler la Berchtesgaden pe 18 martie, Churchill a trimis un avertisment pe 22 martie, întărind impresia că Marea Britanie își coordona politica din Balcani cu americanii. Deși nu oferea nici un ajutor militar, Churchill a spus că ar fi fost bine ca Pavel să aleagă partea corectă într-un război în care „Imperiul Britanic și Statele Unite au mai multe bogății și mai multe resurse tehnice și produc mai mult oțel decât tot restul lumii la un loc". O alegere nechibzuită

* Această mărturisire i-a fost împărtășită ulterior ambasadorului american la Belgrad, care a transmis informația mai departe către Roosevelt. Ajunsă în atenția acestuia înainte de adoptarea Legii de împrumut și închiriere, această reușită a serviciilor de informații a ajutat la consolidarea angajamentului președintelui de a-l susține pe Stalin dacă războiul izbucnea pe frontul de est.

acum ar fi însemnat ca Iugoslavia să înfrunte, după război, mânia britanicilor și a americanilor iubitori de libertate.[14]

Deloc surprinzător, fiind asaltat din toate părțile, prințul regent a considerat că amenințarea lui Hitler, care ar fi implicat consecințe imediate, era mai credibilă – prin prisma faptului că Iugoslavia era deja înconjurată de trupe germane – decât pericolul mai vag de a nemulțumi pe viitor Statele Unite și Marea Britanie, care se aflau mult mai departe. („Voi, națiunile mari, ne tratați aspru", i-a spus Pavel ambasadorului american la Belgrad, Arthur Bliss Lane. „Ne vorbiți despre onoare, dar voi sunteți departe.") Pe 24 martie 1941, ambasadorul iugoslav la Washington l-a informat pe Roosevelt că Pavel își trimisese premierul și ministrul de externe la Viena pentru a semna o înțelegere cu Hitler. A doua zi, Iugoslavia s-a alăturat în mod oficial Pactului Tripartit. Hitler și Ribbentrop câștigaseră, cu abilitate, încă o victorie importantă în fața lui Stalin și Molotov.[15]

Dar ei nu luaseră în calcul strania convergență a obiectivelor de politică externă vizate de Moscova, Washington și Londra. Atât de vehementă a fost reacția declanșată în capitalele SUA și URSS de știrile venite de la Viena, încât ambasadorii iugoslavi din capitalele respective au decis, așa cum își amintea ambasadorul de la Washington, Constantin Fotici, „să ne coordonăm acțiunile în vederea formării unui Comitet pentru o Iugoslavie Liberă". La Londra, Churchill i-a cerut secretarului de stat pentru India, Leo Amery – un sârbofil care luptase pe frontul din Balcani în Primul Război Mondial –, să lanseze un apel către Belgrad, într-o emisiune radio difuzată de BBC. Adresându-se sârbilor, Amery a salutat eroismul acestora în ultimul război, care „câștigase admirația întregii lumii", înainte de a se cufunda într-o situație rușinoasă. „Vreți acum să fiți catalogați, alături de români și de bulgari", a întrebat el, „ca oameni de mâna a doua care i-au urmat pe germani pentru că nu au îndrăznit să-i înfrunte pe câmpul de luptă?" Așa s-a ajuns ca o campanie de relații publice, coordonată discret de ambasada iugoslavă de la Moscova și de guvernele de la Washington și Londra, care avea ca scop subminarea guvernului iugoslav din interior, la doar câteva ore de la ceremonia semnării acordului de la Viena.[16]

Este important de subliniat natura semioficială a campaniei de discreditare a guvernului prințului regent, cel puțin la Washington și la Londra; Stalin și Molotov, care încă se temeau să-l provoace pe Hitler, și-au păstrat deocamdată mâinile curate. Rezultatele au fost foarte serioase. Pe 27 martie 1941, la ora 2:00, ofițerii din Corpul de Gardă Regal din Belgrad, împreună cu ofițeri ai forțelor aeriene staționați în apropiere – cam toți

sârbi – s-au împrăștiat în toată capitala, au ocupat punctele-cheie, au înconjurat palatul regal și au declarat că guvernul fusese înlăturat. Sediile companiilor germane și birourile turistice deținute de germani au fost jefuite, la fel și magazinele italiene. Premierul și ministrul de externe, semnatari ai Pactului Tripartit, au fost arestați, iar prințul Pavel a fost trimis în exil. Prințul Petru, moștenitorul în vârstă de 18 ani, a fost instalat pe tron. Liderul guvernului revoluționar și primul său premier a fost, lucru edificator, generalul de aviație Dușan Simovici – omul care îi promisese lui Donovan, în ianuarie, că forțele armate se vor opune unei violări germane a independenței Iugoslaviei. Parcă pentru a confirma că inspirația pentru lovitura de stat venise de la Washington, prima demonstrație publică din Belgrad de celebrare a puciului a avut loc în fața legației americane, care, așa cum observa un jurnalist american, era curând

> luată cu asalt de o mulțime de sârbi care aplaudau și care au cerut ca ambasadorul american, Arthur Bliss Lane, să le aducă drapelul american. Când acesta a cedat în cele din urmă în fața solicitărilor, demonstranții i-au smuls drapelul din mâini, iar bărbații și femeile s-au călcat în picioare în efortul lor de a atinge drapelul nostru și de a-l săruta... Mai târziu, în aceeași zi, când ambasadorul american a mers cu mașina pe străzile capitalei, a fost scos din automobil și purtat pe umeri de demonstranții sârbi.[17]

Departe de a nega implicarea în lovitura de stat de la Belgrad, Roosevelt și Churchill au susținut-o imediat. Președintele i-a telegrafiat noului rege adolescent, Petru al II-lea, pentru a sărbători „libertatea și independența Iugoslaviei" înainte ca vestea demiterii prințului regent să fi fost transmisă măcar guvernului american. Pe 27 martie, la prânz – și la doar câteva ore de la debutul loviturii de stat –, Churchill declara, în timpul unui discurs public programat la Londra, că „națiunea iugoslavă și-a regăsit sufletul", la timp pentru ca această afirmație înflăcărată să apară în ziarele de seară. Lovitura de stat a fost anunțată în ziarul *New York Times* din 28 martie ca fiind „un fulger străbătând un peisaj întunecat". Pe 3 aprilie, Roosevelt l-a convocat pe ambasadorul iugoslav și l-a instruit pe omul său de încredere, Harry Hopkins, pe care tocmai îl numise la conducerea Programului de împrumut și închiriere aprobat de Congres, să „își dedice toată atenția... asigurării de provizii pentru armata iugoslavă".[18]

Stalin a fost mai circumspect în ceea ce privește acceptarea noului guvern antigerman de la Belgrad. Vestea a fost apreciată ca o lovitură

dată ambițiilor lui Hitler în Balcani: „cercurile germane au fost uluite", i-a raportat Filipp Golikov, șeful serviciilor secrete militare sovietice, lui Stalin. Ciudat a fost însă faptul că – deși nu erau nici pe departe în relații amicale cu prințul regent și cu guvernul acestuia, împotriva căruia protestaseră în mod frecvent – comuniștii iugoslavi au fost foarte puțin implicați în lovitura de stat. Însărcinatul cu afaceri sovietic la Belgrad, V.Z. Lebedev, s-a lăudat lui Molotov că fusese înconjurat de binevoitori, dar, în realitate, adevărata acțiune avusese loc la legația SUA, nu la cea a URSS. Abordarea inițială a lui Tito față de guvernul revoluționar a fost rece. Broșurile de partid tipărite pe 31 martie îi avertizau pe tovarășii iugoslavi să nu se lase atrași „de ferocitatea britanicilor care instigă la război și nici de naționaliștii extremiști, adepți ai Serbiei Mari, care, prin comportamentul lor provocator, împing țara în război", îndemnând în schimb ca Iugoslavia să semneze un pact de asistență mutuală cu URSS. Totuși, pe măsură ce apăreau semnale că revoluția era bine primită de poporul sârb, atitudinea opozițională a lui Tito a început să-l deranjeze pe Stalin. Avea Rusia, patronul istoric al poporului sârb, de gând să abandoneze cauza Iugoslaviei, chiar dacă aceasta era susținută de odioșii britanici și americani?"[19]

Nu și dacă Stalin avea ceva de spus în această privință. În liniște, fără fanfara cu care Londra și Washington sărbătoriseră lovitura de stat anti-Axă de la Belgrad, guvernul sovietic a deschis negocieri pe canale secundare cu consilierii lui Simovici. Încă din 30 martie, guvernul revoluționar de la Belgrad a prezentat o cerere pentru cumpărarea de arme sovietice. Conform unui model care avea să devină în curând familiar în întreaga Europă de Est, Churchill și Roosevelt ajutaseră astfel la nașterea unui nou guvern care a intrat imediat pe orbita Moscovei. După cum i-a explicat noul ministru de război iugoslav însărcinatului cu afaceri sovietic, dacă Belgradul accepta ajutor militar din partea Londrei, „acest lucru ar însemna război", în timp ce Stalin și-ar putea folosi prietenia cu Hitler pentru a „împiedica Germania să ne atace". Imediat după miezul nopții de sâmbătă, 5 aprilie, Molotov a semnat un „pact de prietenie și neagresiune" cu Belgradul, la timp pentru ca știrea să fie trâmbițată în presa sovietică duminică dimineața. Stalin l-a surprins pe ambasadorul iugoslav la Moscova, Milan Gavrilovici, invitându-l la Kremlin sâmbătă seară, oferindu-i o „primire călduroasă" și brusc acceptând toate condițiile pe care ambasadorul le pusese, inclusiv livrări importante de tunuri antitanc și de avioane de luptă sovietice. De asemenea, un trimis special al generalului Simovici, maiorul Sima Bozici, tocmai sosise la Moscova pentru a întocmi o listă cu nevoile armatei iugoslave. Stalin i-a spus lui Bozici

că nu se gândea doar la un tratat, ci de-a dreptul la o „alianță militară" între Belgrad și Moscova. Gavrilovici, un diplomat de carieră, a fost prudent. „Și ce se va întâmpla dacă Germania se va înfuria și vă va ataca?", l-a întrebat ambasadorul pe vojd, care i-a răspuns – într-o manieră considerată de Gavrilovici „imperturbabilă și senină" – „Lăsați-i să vină!"[20]

Din nefericire pentru popoarele Iugoslaviei, Hitler a ripostat imediat la lovitura de stat antigermană de la Belgrad – o lovitură de stat aprobată acum de Churchill, Roosevelt și Stalin – nu prin invadarea URSS, așa cum se temea Gavrilovici, ci invadând Iugoslavia ca represalii (operațiunea a primit numele de cod *Strafgericht* – „pedeapsă"). Încă din 30 martie, ambasadorul german pe lângă guvernul iugoslav destituit părăsise Belgradul. În săptămâna care a urmat, comandanții Wehrmachtului din Austria, România și Bulgaria au pregătit planurile de invazie cu obișnuita lor minuțiozitate, în colaborare cu armatele maghiară și italiană și cu liderii croați renegați, cărora li s-a promis independența dacă se rup de Belgrad. Invazia germană nu a avut nici o legătură cu discuțiile privind alianța sovieto-iugoslavă de la Moscova, deși Hitler și Ribbentrop au fost informați cu privire la aceste negocieri. Cu toate acestea, a fost o surpriză când Luftwaffe a început bombardarea Belgradului, duminică, 6 aprilie 1941 puțin după ora 6:30*, la doar câteva ore după ce Iugoslavia semnase o alianță de apărare mutuală cu Uniunea Sovietică.[21]

În următoarele două zile, capitala iugoslavă a fost supusă unui bombardament aerian brutal, care a distrus o mare parte din centrul orașului. Estimările privind numărul victimelor au ajuns până la 30 000 de victime. Prima ofensivă blindată a venit din partea Armatei XII germane din Bulgaria, care a ocupat Belgradul pe 13 aprilie. În următoarele câteva zile, divizii blindate au pătruns în Iugoslavia din Austria, România și Ungaria. Pe 11 aprilie s-a alăturat și Italia lui Mussolini – invadând Slovenia, cucerind Ljubljana și Istria, apoi măturând coasta dalmată, cu sprijinul tacit al populației croate, în mare parte ostilă loviturii de stat din 27 martie. Pe 17 aprilie, totul se terminase, iar ce mai rămăsese din comandamentul armatei iugoslave a semnat o capitulare necondiționată la Belgrad. Pierderile germane au fost modeste (aproximativ 150 de morți și 400 de răniți sau dispăruți, plus 60 de avioane doborâte), adică uimitor de puține, având în vedere că de partea cealaltă armata iugoslavă fusese zdrobită și peste 300 000 de soldați fuseseră luați prizonieri. Ținând

* După ce a aflat de bombardarea Belgradului de către germani, Stalin a ordonat ca tratatul să fie antedatat, de la 6 aprilie la 5 aprilie, pentru a evita să se insinueze că acesta ar fi fost semnat ca răspuns la invazia germană – gest care ar fi putut să-l jignească pe Hitler.

seama de câte probleme le provocase Serbia Puterilor Centrale în Primul Război Mondial, rezultatele derizorii ale Iugoslaviei din aprilie 1941 au reprezentat o umilință națională. Totuși o urmă de onoare a fost salvată de o bandă de ofițeri sârbi rebeli, conduși de adjunctul șefului de stat-major al Armatei II iugoslave, colonelul Draža Mihailovici, care s-a refugiat în munții Ravna Gora și a început să organizeze forțele de rezistență. Comuniștii lui Tito, deși deocamdată liniștiți, aveau numeroase ocazii pentru operațiuni de sabotaj organizate de partizani, dacă și când Stalin le-ar fi dat semnalul. În ceea ce privește transporturile de arme promise de Stalin Iugoslaviei, acestea trebuiau să mai aștepte, deoarece Wehrmachtul închisese toate drumurile și liniile de cale ferată care intrau în țară.[22]

Oricât de ineficient se opusese Iugoslavia invaziei, lovitura de stat de la Belgrad i-a distras serios pe germani. De îndată ce Hitler a aflat vestea, pe 27 martie, le-a spus celor din Înaltul Comandament al Wehrmachtului că „Operațiunea Barbarossa [invadarea Uniunii Sovietice] va trebui să fie amânată cu cel puțin patru săptămâni". Chiar și Operațiunea Marița – planul de a invada Grecia pentru a-i salva pe italieni – a fost amânat de lovitura de stat și apoi subordonat campaniei iugoslave. În momentul în care Wehrmachtul a pătruns pe teritoriul Greciei, o forță expediționară egipteano-britanică formată din trei divizii ocupase deja poziții la nord de muntele Olimp. Dar aceste trupe nu au rămas acolo mult timp. Într-un alt triumf uluitor, armatele germane au avut nevoie de mai puțin de două săptămâni pentru a cuceri Grecia, împingându-i pe britanici până în Peloponez, într-o retragere haotică, în care s-a aplicat strategia pământului pârjolit. Pe 20 aprilie, la doar trei zile de la căderea Iugoslaviei, Hitler l-a trimis pe generalul Alfred Jodl la Atena pentru a primi capitularea armatelor grecești, mai mulți ofițeri italieni fiind invitați la ceremonie, în semn de mulțumire pentru contribuția lui Mussolini. După ce pierduse 14 000 de soldați luați prizonieri în fața germanilor, Corpul Expediționar Britanic a fost evacuat de Marina Regală din Peloponez în Creta, fiind permanent hărțuită de bombardierele în picaj ale Luftwaffe.[23]

În acest fel, „Sălbaticul Bill" Donovan și supervizorii săi britanici i-au ajutat pe Churchill și pe Roosevelt să implice Iugoslavia și Grecia în război cu Germania nazistă, cu consecințe devastatoare pentru popoarele ambelor țări. Așa cum Stalin îi spunea, cu umorul lui cinic, lui Voroșilov: „Englezii trimit forțe în Balcani ca și cum ar vrea să le facă în ciudă iugoslavilor și grecilor". În termeni strategici, dezastrul suferit de Aliați în Grecia a expus eroarea deciziei lui Churchill de a retrage trei

divizii din campania împotriva Libiei italiene, unde se descurcau foarte bine, pentru o tentativă onorabilă, dar iluzorie, de salvare a Greciei. Prin faptul că neașteptata campanie germană în Balcani i-a costat pe Hitler și Înaltul Comandament german timp prețios, se poate spune că lovitura de stat de la Belgrad reușise totuși ceva.[24]

Cu toate acestea, performanța jenantă a Marii Britanii în Grecia și măturarea de la putere a guvernului revoluționar de la Belgrad, pe care Churchill și Roosevelt îl îmbrățișaseră cu atâta entuziasm, i-a determinat pe mulți să se întrebe dacă aceste manevre din Balcani au servit cu adevărat intereselor britanice sau americane. Motivul pentru care germanii au reacționat atât de hotărât la mișcările britanice a fost acela de a proteja liniile de aprovizionare ale lui Hitler cu crom și alte metale feroase din Balcani și de a împiedica RAF să achiziționeze baze aeriene suficient de apropiate pentru a amenința câmpurile petrolifere și rafinăriile românești. Numai o intervenție cu adevărat decisivă, care să implice suficient de multe trupe britanice pentru a asigura un punct de sprijin real în Grecia sau în Iugoslavia ar fi afectat Wehrmachtul, iar britanicii erau obligați acum să lupte pentru supraviețuire chiar și în Creta. Propagandiștii germani și italieni se amuzau după această nouă rundă de umilințe britanice. „Înțeleg", scria jurnalistul italian Luigi Villari pe 6 mai 1941, „că Italia și Germania sunt pe cale să scrie o petiție comună președintelui Roosevelt cerându-i să-l retrimită în Europa pe colonelul Donovan sau pe un alt emisar personal de același calibru. Încă două sau trei astfel de vizite ar trebui, într-adevăr, să ducă la sfârșitul războiului, în conformitate cu aspirațiile Axei, în câteva săptămâni."[25]

La fel ca și declarația de război, la fel de inutilă, făcută de britanici și francezi Germaniei naziste în sprijinul Poloniei, în septembrie 1939, intervențiile Aliaților în Grecia și în Iugoslavia, din martie 1941, au fost în cele din urmă în beneficiul unei alte puteri: URSS, chiar dacă Stalin nu depusese mari eforturi pentru a le declanșa. Desigur, campania germană din Balcani, la fel ca invazia din Franța și Țările de Jos, a fost mult mai puțin costisitoare pentru Hitler decât și-ar fi dorit Churchill sau Stalin. Chiar și așa, este incontestabil că programul pus la punct de Hitler pentru invadarea URSS a fost dat peste cap, nu doar cu cele patru săptămâni pe care le intuise inițial liderul nazist la primirea veștii despre lovitura de stat de la Belgrad, ci cu cinci, de la 15 mai până la sfârșitul lui iunie. Barbarossa ar fi putut fi amânată și mai mult dacă britanicii ar fi rezistat în Creta, de unde avioanele Blenheim ale RAF puteau ținti câmpurile petrolifere românești. Lovitura de stat de la Belgrad, susținută de SUA și de Marea Britanie și aprobată de Moscova, și desfășurarea

britanică în Grecia eşuaseră lamentabil, dar ambele redirecţionaseră armatele lui Hitler de la graniţa sovietică, oferindu-i lui Stalin timp preţios pentru a-şi pregăti armatele în vederea confruntării cu Hitler, pe care aproape toată lumea din Europa de Est o aştepta acum. De asemenea, lovitura de stat iugoslavă a privat Wehrmachtul de cinci săptămâni de vreme favorabilă de campanie, înainte ca ploile de toamnă să se abată asupra Rusiei europene.[26]

Între timp, administraţia Roosevelt, din motive legate aproape cu siguranţă de dorinţa preşedintelui de a cultiva relaţii bune cu Stalin, ca o contrapondere la Hitler, dar care nu au fost niciodată explicate public, a renunţat la embargoul său moral asupra URSS şi a dat undă verde unor importuri strategice cu dublă utilizare pentru Armata Roşie. Dacă şi când ar fi izbucnit un război între sovietici şi Germania lui Hitler, a sugerat administraţia Roosevelt în negocierile sale cu Congresul din martie 1941, Stalin putea conta pe ajutorul sub formă de împrumut şi închiriere oferit de Washington. Nu era nevoie să ai încredere în capitaliştii americani pentru a-ţi da seama că sprijinul material al acestora putea oferi URSS beneficii extraordinare.

Chiar şi aşa, în coasta lui Stalin mai rămânea un dureros ghimpe strategic. Înainte de a se putea simţi încrezător în privinţa intrării în războiul european care se apropia tot mai mult de graniţele sale de vest, vojdul avea nevoie de securitate în est. Era momentul să încheie o înţelegere cu Japonia.

15

OPERAȚIUNEA SNOW

Stalin își asigură flancul estic

Pe 24 martie 1941, Molotov și Stalin l-au primit la Kremlin pe Yosuke Matsuoka, ministrul de externe al Japoniei. Având în vedere că în ultimul deceniu URSS și Japonia se aflaseră în război din cauza unor serii de dispute la granițele din Extremul Orient și că Molotov continua să-l trateze cu răceală pe ambasadorul britanic, aceasta a fost o onoare remarcabilă. Aflat în drum spre Berlin, unde urma să discute cu partenerul-cheie din Axă al japonezilor, Matsuoka era dornic să îngroape securea războiului cu Rusia pentru a elibera forțele japoneze de pe frontul din Manciuria, astfel încât acestea să poată fi folosite în alte părți – fie în China continentală, fie, așa cum își doreau capetele înfierbântate aparținând facțiunii adepte a „loviturii în sud" din marina niponă, împotriva intereselor americane sau britanice din Pacific. Deși trupele japoneze pătrunseseră deja în Indochina franceză, în septembrie 1940, ca să blocheze porturile folosite pentru aprovizionarea armatelor chineze ale lui Chiang Kai-shek prin intermediul căilor ferate sino-vietnameze, ele făcuseră acest lucru cu permisiunea guvernului de la Vichy și avuseseră grijă să nu depășească granițele convenite, refuzând să le ofere puterilor Aliate un *casus belli* evident.

În mod ironic, având în vedere planurile iminente ale lui Hitler de a invada URSS, Matsuoka a ajuns să discute cu Stalin în mare măsură din cauza insistențelor germane. Ribbentrop încurajase, în toamna precedentă, apropierea dintre Japonia și Uniunea Sovietică, în speranța că îl va convinge pe Stalin să se alăture Pactului Tripartit. Motivația Japoniei pentru semnarea acestui pact pe 27 septembrie 1940 a fost – potrivit premierului de la acel moment, Fumimaro Konoe, cel care îl numise ministru de externe pe Matsuoka – „de a ne ajusta relațiile cu Rusia sovietică prin intermediul Germaniei". Ca un prim gest de bunăvoință, pe 3 octombrie 1940, Japonia a acceptat să nu-i atace pe comuniștii lui Mao în cele trei provincii din nord-vestul Chinei și în schimb Stalin a fost de acord să nu mai asigure nici un sprijin naționaliștilor lui Chiang. Ambasadorul Japoniei la Moscova, Yoshitsugu Tategawa, i-a prezentat

apoi lui Molotov, pe 30 octombrie, un proiect de pact de neagresiune. Înainte de viitoarea sa întâlnire cu Hitler la Berlin, Molotov i-a explicat lui Tategawa că era reticent în a semna un asemenea pact până când „problemele rămase în suspensie" nu aveau să fie rezolvate.[1]

Fără să țină cont de norii de război care se adunau întunecând cerul deasupra Europei de Est în primăvara lui 1941, Matsuoka a acționat pornind de la premisa că Hitler și Stalin erau încă aliați împotriva puterilor imperialiste occidentale, așa cum fuseseră în 1939 și 1940. Potrivit celui mai important jurnalist și spion al lui Stalin de la Tokyo, Richard Sorge, care se întâlnea cu regularitate cu oficiali ai ambasadei germane și ai cabinetului japonez, premierul Konoe îl rugase pe Matsuoka, înainte de călătoria acestuia, să afle, când va vizita Berlinul, dacă Hitler mai plănuia să invadeze *Marea Britanie*. Oricare ar fi fost intențiile lui Hitler, Konoe dorea ca Matsuoka să fie de acord cu un pact de neagresiune cu Moscova, cu condiția ca Stalin să-și confirme angajamentul anterior de a nu mai susține forțele lui Chiang Kai-shek în China.[2]

Pe 24 martie, când Molotov i-a acordat o audiență, Matsuoka nu a ezitat să exprime rapid interesul guvernului de la Tokyo pentru un pact de neagresiune cu Moscova. Molotov a răspuns cu răceală, spunând că în schimbul unui astfel de pact Japonia ar trebui să cedeze URSS teritorii, inclusiv sudul insulei Sahalin și insulele Kurile, și să renunțe și la concesiunile asupra zăcămintelor de petrol și de cărbune din nordul insulei Sahalin. Cum nici una dintre părți nu părea dispusă la compromisuri, întâlnirea s-a încheiat după numai zece minute.[3]

Stalin a fost mai cald decât Molotov. „Războiul Japoniei în China", i-a spus Matsuoka lui Stalin, „este de fapt un război împotriva capitalismului și al individualismului anglo-saxon, împotriva Angliei și Americii." Din punct de vedere moral, a explicat el, Japonia era, prin mentalitatea ei colectivistă, „cu adevărat comunistă". A fost chiar abordarea care trebuia adoptată. „În ceea ce-i privește pe anglo-saxoni, rușii nu au fost niciodată prieteni cu ei și nici acum nu vor să se împrietenească", a răspuns Stalin. Matsuoka și Stalin au căzut de acord că Japonia și Uniunea Sovietică ar trebui să conlucreze pentru a „anihila ideologia anglo-saxonă" și a clădi o „nouă ordine mondială". În această notă de ură comună față de Marea Britanie și America, ministrul de externe al Japoniei a plecat la Berlin, nu înainte de a-i raporta ambasadorului german despre audiența sa la Stalin. Matsuoka, îi va transmite Schulenburg lui Ribbentrop, nu vedea nici o contradicție între dorința sa arzătoare de a avea „relații mai bune între Japonia și URSS" și obligațiile guvernului de la Tokyo față de Pactul Tripartit.[4]

Din nefericire pentru viziunea lui Matsuoka asupra unei alianțe care să unească regimurile de la Tokyo, Berlin și Moscova, Hitler avea alte idei – și anume invadarea Uniunii Sovietice. Führerul nu intenționa însă să discute aceste planuri cu ministrul de externe al Japoniei. Pe 5 martie, Hitler dăduse un ordin prin care le interzicea diplomaților germani să discute despre Operațiunea Barbarossa cu omologii lor japonezi, aparent pentru a preveni scurgerea de informații către Stalin. Faptul că Sorge i-a transmis mai târziu lui Stalin știri despre Barbarossa sugerează că Hitler nu greșea temându-se de scurgerile de informații din Japonia. Dar neîncrederea dovedită de el față de Matsuoka era în același timp jignitoare și contraproductivă din punct de vedere strategic, deoarece excludea cooperarea dintre Berlin și Tokyo împotriva lui Stalin. Era emblematic pentru abordarea hazardată a lui Hitler față de actul guvernării faptul că Ribbentrop trimisese un emisar special la Tokyo, cu ordine secrete de a „investiga în ce măsură Japonia ar fi capabilă să participe" la viitorul război împotriva URSS, chiar dacă Hitler nu-i permisese lui Ribbentrop să discute planul Barbarossa cu ministrul de externe al Japoniei. La rândul său, Matsuoka era la curent cu zvonurile legate de Barbarossa înainte de a pleca spre Berlin. Pe 24 martie, înainte de a părăsi Moscova, el i-a spus ambasadorului american Steinhardt că, la sosirea la Berlin, „intenționa să-l întrebe tranșant pe Hitler dacă plănuiește să atace Uniunea Sovietică, întrucât este de o importanță vitală pentru Japonia să cunoască intențiile Germaniei față de sovietici".[5]

Refuzul lui Hitler de a avea încredere în japonezi l-a pus pe Ribbentrop într-o postură dificilă când l-a primit pe Matsuoka la Berlin, la sfârșitul lui martie 1941. Neputând să dezvăluie informații despre Barbarossa, tot ce a putut face a fost să sugereze că s-ar putea ca nu toate lucrurile să meargă bine între Berlin și Moscova, în speranța că acest lucru ar putea descuraja subtil o cooperare mai strânsă între japonezi și sovietici. „În mod confidențial", l-a informat Ribbentrop pe Matsuoka în prima lor discuție, pe 27 martie, „vă pot informa că relațiile [noastre] actuale cu Rusia sunt corecte, dar nu foarte prietenoase." După vizita lui Molotov la Berlin, în noiembrie 1940, a continuat ministrul german de externe, Stalin „pusese condiții inacceptabile", de la „abandonarea intereselor germane din Finlanda la înființarea de baze militare [sovietice] la Dardanele și extinderea puternică a influenței [sovietice] în Balcani, în special în Bulgaria". Timp de câteva luni, i-a destăinuit Ribbentrop lui Matsuoka, „rușii au făcut tot felul de gesturi neprietenești față de Germania". Deși spera ca Stalin să-și tempereze această atitudine ostilă, Ribbentrop a mărturisit că nu avea cum să deslușească intențiile

liderului de la Kremlin. Prin urmare, el dorea ca guvernul japonez să știe că „armatele germane din est sunt pregătite. Dacă Rusia va adopta o poziție amenințătoare față de Germania, atunci Führerul va zdrobi Rusia."[6]

În audiența acordată lui Matsuoka, mai târziu în aceeași zi, Hitler a fost abil, vorbind cu mai multă discreție decât șeful diplomației germane. Abordând în linii mari războiul european și lupta împotriva „combinației anglo-saxone", Führerul a evitat total subiectul delicat al relațiilor sale cu Stalin, lăsând să-i scape doar remarca ocazională că Germania avea „160–180 de divizii disponibile pentru apărare împotriva Rusiei", în cazul în care o astfel de „apărare" ar fi fost vreodată necesară. Matsuoka, la rândul său, l-a informat pe Hitler despre audiența care-i fusese acordată la Kremlin, împărtășindu-i chiar și remarca lui Stalin că „japonezii sunt, din punct de vedere moral, comuniști", deși a adăugat că acest lucru nu însemna că poporul japonez credea în „comunismul politic și economic" în stil sovietic. Ideea era că japonezii, la fel ca și sovieticii și germanii, se opuneau „liberalismului, individualismului și egoismului care predomină în Occident". În formularea lui Matsuoka, „puterile anglo-saxone erau inamicul comun al Japoniei, al Germaniei și al Rusiei sovietice", iar Stalin, l-a informat el pe Hitler, era de acord cu această opinie, adăugând că „Uniunea Sovietică și Marea Britanie nu se înțeleseseră niciodată bine și nici nu se vor înțelege vreodată". Hitler, deși s-a bucurat să audă că Stalin considera Marea Britanie și Statele Unite drept dușmanii săi de moarte, nu a spus nimic. În ciuda promisiunii făcute lui Steinhardt, Matsuoka nu l-a întrebat direct pe Hitler dacă plănuia să invadeze Rusia. Din cauza indiscreției lui Ribbentrop, este posibil ca nici să nu fi simțit nevoia să o facă.[7]

La două întâlniri ulterioare cu Matsuoka, pe 28 și 29 martie, Ribbentrop a fost mai precaut decât la prima sa audiență, dar mai puțin discret decât fusese Hitler. El l-a asigurat pe omologul său japonez că, „dacă Rusia va întreprinde ceva împotriva Japoniei, Germania va veni imediat în ajutorul ei". „Nu se știe dacă actuala politică a lui Stalin de ostilitate față de Germania se va adânci sau nu", a admis Ribbentrop. Dar el dorea ca Matsuoka să știe că „un conflict cu Rusia... se află în domeniul posibilităților" și că nu ar trebui „să raporteze împăratului Japoniei... că un conflict între Germania și Rusia poate fi exclus". Când Matsuoka a întrebat dacă aderarea lui Stalin la Pactul Tripartit este încă posibilă, Ribbentrop a răspuns că Germania „probabil nu va încerca din nou să obțină acest lucru", din cauza condițiilor stabilite de Stalin, „în special în ceea ce privește Finlanda și Turcia", precum și a „cererilor sovietice

legate de acordarea de garanții Bulgariei, în vederea debarcării de trupe rusești acolo" și de insistența lui Stalin de a avea dreptul să instaleze garnizoane în strâmtorile turcești. Fără să mărturisească planurile lui Hitler de invadare a Rusiei, Ribbentrop oferise indicii atât de clare legate de acestea, încât numai un prost le-ar fi putut rata.[8]

Și Matsuoka nu era deloc prost. Din moment ce Ribbentrop a părut atât de entuziast în privința unui atac japonez în Singapore, care i-ar fi umilit pe detestații britanici, Matsuoka nu a negat că astfel de planuri erau luate în considerare. Dar el a fost mai puțin comunicativ în privința intențiilor sale față de Stalin. Remarcile indiscrete ale lui Ribbentrop îi dăduseră clar de înțeles că germanii vor ține majoritatea trupelor lui Stalin ocupate în Europa în viitorul apropiat. Totuși Ribbentrop nu a cerut nimic în schimb de la Japonia – și cu siguranță nu o cooperare militară împotriva Rusiei sovietice. Amintindu-și brusc de ordinul dat de Hitler, de a descuraja o cooperare mai strânsă între Moscova și Tokyo (deși Führerul nu explicase de ce era de dorit acest lucru), Ribbentrop l-a sfătuit pe Matsuoka – dar nu i-a cerut – să se limiteze la semnarea unui „acord strict formal și superficial" cu Stalin, axat pe chestiuni economice. Matsuoka a răspuns, pe un ton calm, că spera să facă progrese, în cursul unei a doua vizite la Moscova, în extinderea dimensiunii concesiunilor de petrol japoneze în nordul insulei Sahalin. După ce îi fusese refuzată încrederea lui Hitler, Matsuoka nu a văzut nici un motiv de a-i împărtăși lui Ribbentrop intenția sa de a-i trăda pe germani pentru a semna un pact cu Stalin.[9]

Pe 7 aprilie 1941, ministrul de externe al Japoniei s-a întors la Moscova. În cele două săptămâni care trecuseră de la vizita sa precedentă, relațiile sovieto-germane – deja tensionate din cauza Finlandei, a statelor baltice, a României și a Bulgariei – se încordaseră și mai mult. Pe 24 martie, Schulenburg a protestat vehement față de arestarea a 384 de cetățeni germani în cele trei foste state baltice ocupate de sovietici. Pe 26 martie, contrainformațiile sovietice au interceptat o telegramă din partea Ambasadei Turciei de la Moscova către Ankara, prin care se transmitea un raport conform căruia Germania se pregătea „să atace URSS". Pe 27 martie, spionii lui Beria de la Berlin i-au raportat lui Stalin că Ministerul Aviației al lui Göring începuse „pregătiri intense pentru o campanie de bombardament asupra unor ținte strategice din interiorul Uniunii Sovietice în caz de război". În aceeași zi a avut loc și lovitura de stat susținută de Aliați la Belgrad. Pe 4 aprilie, Schulenburg l-a înfruntat pe Molotov după ce a auzit zvonuri potrivit cărora Stalin plănuia să semneze un acord de „prietenie și neagresiune" cu Belgradul. Sfidător, Stalin

a semnat oricum un astfel de pact pe 6 aprilie – cu doar câteva ore înainte ca Hitler să riposteze prin invadarea Iugoslaviei și a Greciei. Dacă pericolul unui război între Germania și URSS era atât de serios pe cât bănuia acum Matsuoka, logica strategică sugera că, pentru a-și asigura flancul estic, Stalin urma să accepte condițiile puse de Japonia.[10]

Stalin a fost conciliant, așa cum Matsuoka sperase că va fi. Printr-un gest remarcabil, vojdul l-a invitat pe 12 aprilie pe ministrul nipon de externe la „dacea sa din apropiere", de lângă Moscova – era primul demnitar străin pe care Stalin îl primea vreodată acolo. Declarând că trebuie să se întoarcă acasă în curând, Matsuoka a spus că ar prefera să întreprindă această vizită după semnarea unui pact de neutralitate. „Pactul Tripartit vă interzice să faceți acest lucru?", a întrebat Stalin. „Dimpotrivă", a răspuns Matsuoka, „pactul nostru cu Germania a fost conceput pentru a îmbunătăți relațiile sovieto-germane, iar eu tocmai am vorbit în acest sens cu Ribbentrop la Berlin." Bineînțeles, Matsuoka nu a simțit nevoia să-i împărtășească lui Stalin ceea ce îi spusese Ribbentrop cu adevărat. Încă o dată, cei doi bărbați au căzut de acord din toată inima, la fel ca în martie, că dușmanii lor comuni erau Statele Unite și Marea Britanie, Matsuoka acuzându-l pe Chiang Kai-shek că ar fi „un agent al capitalului anglo-saxon". În mod interesant însă, Matsuoka nu l-a menționat nici măcar o dată pe Mao, demonstrând astfel că acesta nu reprezenta, în opinia japonezilor, nici un fel de amenințare militară.[11]

Simțind dorința acerbă a lui Stalin de a ajunge la o înțelegere, Matsuoka a propus amânarea pe termen nedefinit a discuțiilor legate de disputele asupra insulelor Sahalin și Kurile și concentrarea asupra unui pact de neutralitate de mare amploare. „Timp de mai bine de 30 ani", a răspuns Stalin cu căldură, „Japonia și Rusia s-au privit una pe alta cu dușmănie. Am purtat războaie. Am făcut pace, dar nu am devenit niciodată prieteni. Poate că, dacă vom semna un pact de neutralitate, acesta ne va arăta calea de la dușmănie la prietenie." Cu toate acestea, Stalin s-a arătat a fi un negociator dur. După ce și-a exprimat dorința ca Japonia și URSS să devină „prietene", vojdul i-a amintit lui Matsuoka că, după Războiul ruso-japonez, Japonia preluase controlul asupra Coreei, strâmtorii Tsushima, insulelor Kurile, asupra sudului insulei Sahalin și a coastelor acesteia și chiar (prin concesiuni) asupra resurselor minerale din nordul insulei Sahalin. În acest fel, Japonia izolase Rusia sovietică de Pacific. „Vreți să ne sugrumați? Ce fel de prietenie este asta?", l-a întrebat Stalin pe Matsuoka. Apelând la o piesă din registrul lui Hitler, Matsuoka a încercat să-i reorienteze atenția lui Stalin spre sud, propunând ca URSS să caute o ieșire la mările calde în Oceanul

Indian. Pe un ton maliţios, ministrul de externe al Japoniei s-a oferit chiar să împartă cu Stalin „resursele Indoneziei [olandeze]", o ţară pe care Japonia încă nu o ocupase. Refuzând să accepte aşa ceva, Stalin a readus în discuţie nordul insulei Sahalin şi a spus că, dacă Japonia nu renunţa la interesele sale acolo, „URSS nu poate trăi". În cele din urmă, Matsuoka a cedat, promiţând să se consulte cu guvernul de la Tokyo şi să rezolve problema insulei Sahalin „în două–trei luni". Toate obstacolele serioase fiind de acum înlăturate, Stalin l-a instruit pe Molotov să elaboreze termenii unei înţelegeri cu Matsuoka.[12]

Pactul de neutralitate sovieto-japonez care a rezultat de aici, fiind semnat la Kremlin pe 13 aprilie 1941, la ora 15:00, a revoluţionat peisajul strategic. Ambele puteri au fost de acord să-şi *uvajatî* (respecte) reciproc „integritatea teritorială", ceea ce implica recunoaşterea de către sovietici a cuceririi provinciei chineze şti Manciuria, respectiv recunoaşterea de către japonezi a poziţiei sovietice în Mongolia şi a recentelor câştiguri teritoriale ale lui Stalin în Finlanda, statele baltice, Polonia şi România. Fiecare semnatar se declara de acord ca, în cazul în care cealaltă putere va intra „în război cu una sau mai multe terţe puteri", să „rămână neutru pe întreaga durată a conflictului respectiv". Pactul de neutralitate trebuia să fie în vigoare timp de cinci ani, iar dacă nici una dintre părţi nu renunţa la el după patru ani, el urma să fie reînnoit pentru încă cinci ani. Deşi disputele de frontieră rămăseseră nerezolvate, implicaţiile strategice erau clare. Având asigurată poziţia în Manciuria, dacă dorea, Japonia era de acum liberă – şi aluzia lui Stalin nu putea fi mai clară – să lovească în interesele americane şi britanice din Asia de Sud-Est şi în Pacific. *The Japan Times and Advertiser*, un canal mediatic semioficial al Ministerului japonez de Externe, declara că „Japonia poate întreprinde acum fie un război defensiv, fie unul ofensiv-defensiv... Ea este încrezătoare că pactul cu Rusia sovietică îi asigură spatele şi flancul drept împotriva acţiunilor militare şi navale." Stalin, având de acum flancul estic asigurat în privinţa Japoniei, putea muta trupele sovietice din Siberia spre vest pentru a-şi întări fronturile europene împotriva Reichului lui Hitler. După cum proclama ziarul *Pravda*, pactul de neutralitate „făcuse posibil ca URSS şi Japonia să-şi îndeplinească misiunile lor istorice speciale".[13]

Implicaţiile Pactului de neutralitate au fost atât de explozive pentru politica externă japoneză, încât acesta a precipitat o criză politică la Tokyo. De ani întregi, generalii armatei japoneze considerau Rusia sovietică drept adversarul lor, atât în sens literal, întrucât luptaseră împotriva Armatei Roşii până în 1939, cât şi în sens ideologic, URSS

fiind sursa contagiunii comuniste în Asia. Matsuoka a recunoscut chiar la Moscova, într-un moment stânjenitor, că ofițerii de legătură ai armatei japoneze care-l însoțeau la negocieri „se gândeau mereu cum să învingă Uniunea Sovietică". După ce Matsuoka a trimis o telegramă la Tokyo, pentru aprobarea condițiilor puse de Molotov, premierul Fumimaro Konoe s-a dus direct la împăratul Hirohito pentru a obține semnătura acestuia, ocolind astfel atât cabinetul, cât și Consiliul Privat japonez, care a ratificat pactul cu reticență și, se scria în declarație, „cu durere în suflet". Cabinetele japoneze anterioare fuseseră răsturnate pentru mult mai puțin, iar Matsuoka știa că își pusese în joc funcția – și posibil viața – la Moscova. La banchetul organizat pe 13 aprilie pentru sărbătorirea încheierii pactului de neutralitate, Matsuoka i-a oferit lui Stalin un veritabil legământ geopolitic de sânge. „Tratatul a fost semnat", i-a declarat el vojdului. „Eu nu mint. Dacă mint, capul meu vă va aparține. Dar, dacă mințiți, fiți sigur că voi veni după capul dumneavoastră." „Capul meu", a subliniat Stalin, „este important pentru țara mea. La fel este și al dumneavoastră pentru Japonia. Haideți să avem grijă să ne păstrăm amândoi capetele pe umeri." Apoi, pe un ton mai călduros, Stalin i-a reamintit ministrului de externe al Japoniei: „Sunteți un asiatic. Ca și mine." Înțelegând aluzia, Matsuoka a fost de acord că „suntem cu toții asiatici. Să bem pentru asiatici!"[14]

După banchet a urmat o scenă extraordinară la gară, când Matsuoka și echipa sa se îmbarcau în trenul transsiberian pentru călătoria spre casă, sub privirile întregului corp diplomatic de la Moscova. Niciodată până atunci Stalin nu mai venise să conducă un vizitator străin. Prin urmare, un jurnalist britanic a fost uimit să vadă cum vojdul a apărut pe peron, „în tunica sa militară, cu cizme de piele și galoși, cu șapca sa cafenie, cu cozoroc", urmat de Molotov. Diplomații japonezi, a observat britanicul, „au devenit deodată plini de viață când Stalin și Molotov și-au făcut apariția. Ei i-au înconjurat pe liderii sovietici și au început să dea din cap, să-i bată pe spate și să vorbească foarte zgomotos în mai multe limbi." Apoi Molotov și Stalin

> au început să-i îmbrățișeze pe japonezi, să-i bată pe umăr și să schimbe politețuri de prieteni apropiați. Stalin s-a apropiat de generalul-ambasador japonez, un bătrânel mărunt, l-a lovit în umăr mai degrabă tare, cu un rânjet și o exclamație de satisfacție, astfel încât generalul, care nu era mai înalt de un metru și jumătate și avea creștetul capului chel și pistruiat, s-a clătinat și s-a tras înapoi trei sau patru pași, fapt care l-a făcut pe Matsuoka să izbucnească în râs.

Departe de a se supăra din cauza acestei manifestări brutale a farmecului georgian, diplomaţii japonezi au fost încântaţi să fie remarcaţi (la starea de bună dispoziţie contribuise şi faptul că toată lumea era încă ameţită de la numeroasele toasturi de la banchet). „Vom organiza Europa şi Asia", a fost auzit Stalin spunându-i lui Matsuoka. „Îi vom organiza chiar şi pe americani", a adăugat el şi a început „să râdă zgomotos, urmat îndeaproape de Matsuoka."[15]

Toate aceste evenimente au fost îndeajuns de neobişnuite pentru a stârni atenţia corpului presei străine. Dar jurnaliştii nu erau publicul-ţintă al lui Stalin. Stalin a oferit un indiciu despre ceea ce avea de gând să facă când l-a căutat prin mulţime pe ambasadorul Schulenburg şi l-a îmbrăţişat ostentativ. „Noi trebuie să rămânem prieteni", a declarat Stalin, „iar dumneata trebuie să faci tot ce este posibil pentru ca lucrurile să rămână astfel." Stalin l-a abordat apoi pe ataşatul militar german, colonelul Hans Krebs, şi l-a întrebat: „Sunteţi german?" Apoi Stalin a declarat cu voce tare: „Vom fi întotdeauna prieteni". Nu exista nici o îndoială, i-a raportat Schulenburg lui Ribbentrop, că Stalin a căutat „în mod deliberat să creeze o situaţie care să fie remarcată de numeroasele persoane prezente".[16]

Gestul lui Stalin de pe peronul gării fusese, probabil, pus la cale pentru a-l linişti pe Hitler cu privire la intenţiile sovietice, după acţiunea precipitată prin care germanii invadaseră Iugoslavia, imediat după ce Stalin semnase un pact cu Belgradul. Dar Stalin nu se prefăcea că este binedispus. Pactul de neutralitate sovieto-japonez era o lovitură aproape la fel de importantă ca şi ceea dată prin Pactul de la Moscova, având şi consecinţe straniu de asemănătoare. Aşa cum acordul cu Hitler făcuse ca Europa să fie aruncată în conflict, înţelegerea lui Stalin cu Matsuoka, prin redirecţionarea resurselor japoneze către sud şi est, deschidea porţile războiului din Pacific. Stalin reuşise, aşa cum însuşi Matsuoka îşi amintea uimit, un act de „blitzkrieg diplomatic". Dacă lucrurile ar fi mers cum preconiza Stalin, americanii şi britanicii ar fi fost implicaţi în curând într-un război asiatic, deturnând astfel resurse capitaliste critice dinspre teatrul european. Aşa cum un corespondent al ziarului *London News Chronicle* relata de la Moscova, după semnarea pactului: „Ce garanţie mai bună ar fi putut găsi URSS împotriva ostilităţii japoneze decât ca Japonia să se întoarcă spre sud şi să încrucişeze săbiile cu Statele Unite?... Moscova se va simţi în siguranţă în Extremul Orient doar când flotele japoneză şi americană se vor angaja într-un conflict."[17]

A afirma că aceasta fusese de fapt intenţia lui Stalin încă de când semnase un pact de neutralitate cu Japonia, pe 13 aprilie 1941, nu reprezintă

o simplă speculație*. Ca să se asigure că acest pact va avea rezultatul dorit, de a răspândi războiul mondial în Asia și în Pacific, după semnarea sa, Stalin și-a pus spionii să lucreze la Operațiunea Snow, un complot menit să exacerbeze tensiunile dintre SUA și Japonia prin manipularea Washingtonului, în așa fel încât americanii să restricționeze drastic exporturile de petrol și de alte mărfuri strategice către Tokyo. Intermediarul operațiunii urma să fie Harry Dexter White, consilierul principal al secretarului Trezoreriei, Morgenthau. White, la fel ca mulți agenți sovietici din Londra și Washington care spionau pentru Moscova din simpatie ideologică pentru comunism (sau din ostilitate față de fascism), dovedise o atitudine glacială față de regimul de la Moscova, după încheierea Pactului Ribbentrop-Molotov. Nu este clar dacă această atitudine a fost provocată de obiecțiile morale ale lui White față de pact sau de faptul că șefii lui sovietici își pierduseră încrederea în el, deoarece bănuiau că este ostil pactului. În primele luni ale războiului european, în timp ce Stalin îl ajuta pe Hitler să dezmembreze Polonia, Beria a efectuat o epurare a serviciilor de informații sovietice, rechemând sute de spioni la Moscova și tăindu-le legăturile cu sursele străine. White a fost unul dintre ei, dar nu a fost chiar concediat, cât mai curând lăsat pe cont propriu.[18]

După semnarea Pactului de neutralitate sovieto-japonez, spionul lui Stalin din Trezoreria SUA, multă vreme inactiv, a devenit brusc prioritatea lui Beria în materie de informații. Dar exista o problemă. Fostul coordonator al lui White, Isac Ahmerov – un rezident al NKVD care condusese zece dintre agenții sovietici de cel mai înalt nivel care lucrau la Casa Albă, la Departamentul de Stat și la Trezorerie –, fusese rechemat la Moscova în 1939, după ce încălcase protocolul, căsătorindu-se cu nepoata liderului CPUSA, Earl Browder (se pare că era vorba de căsătorie din dragoste). White avusese încredere doar în Ahmerov, deși el îl cunoștea sub numele de Bill (o prescurtare de la presupusul nume american al lui Ahmerov, William Grienke). Fiind în imposibilitatea de a se întoarce la Washington, Ahmerov l-a informat pe un tânăr agent NKVD, Vitali Pavlov, despre White: numărul de telefon al acestuia de la Trezorerie, înfățișarea și comportamentul său, modul în care se comporta, rutina și obiceiurile de lucru, precum și convingerile sale

* În afara faptului că l-a determinat pe Stalin să întrerupă ajutorul acordat lui Chiang Kai-shek, motivația lui Matsuoka este mai greu de înțeles. După ce a aflat de Operațiunea Barbarossa, el a pledat pentru ruperea Pactului de neutralitate pe care îl semnase și pentru participarea, alături de germani și de italieni, la un război împotriva URSS – ministrul a demisionat după ce nu a reușit să-și convingă colegii de cabinet să facă asta. Se pare că Stalin îl fermecase pe moment pe Matsuoka, determinându-l să-și încalce propriile principii.

politice (White, care nu era membru al partidului comunist, era un antifascist convins, recrutat în epoca Frontului Popular.) Ahmerov l-a instruit pe Pavlov să-i telefoneze lui White, după ce va ajunge la Washington, „în oricare zi a săptămânii, în afară de luni, în mod ideal între orele 10 și 11 dimineața".[19]

Pavlov a procedat întocmai. După ce a ajuns la Washington, într-o zi de luni, la mijlocul lui mai 1941, a așteptat cu răbdare până în dimineața zilei următoare pentru a da fatidicul telefon. Marți, la ora 10:00, Pavlov a intrat într-o cabină telefonică și a format numărul pe care i-l dăduse Ahmerov. Prezentându-se ca fiind „un prieten al lui Bill", Pavlov l-a informat pe White, în mod fals, că Bill era reținut de diverse obligații „în Extremul Orient" și că îl rugase să-i transmită un mesaj. White, surprins în mod plăcut să audă vești de la vechiul său prieten (care, de fapt, era arestat la domiciliu la Moscova), a fost de acord să se întâlnească; Pavlov l-a invitat să ia prânzul în ziua următoare la Old Ebbitt Grill. Era același restaurant, situat convenabil peste drum de Trezoreria Departamentului de Stat, pe Fifteenth Street NW, unde White se întâlnise și cu Ahmerov mai înainte. „Cum voi ști cine ești?", l-a întrebat White. „Sunt de înălțime medie", i-a spus Pavlov, „cu părul blond și voi avea la mine un exemplar din *New Yorker* pe care îl voi pune pe masă." Pavlov știa cum arată White din descrierea detaliată făcută de Ahmerov.[20]

Întâlnirea istorică a avut loc, așa cum fusese planificat, la Old Ebbitt Grill într-o zi de miercuri din a doua jumătate a lui mai 1941 (probabil pe 21 mai). După un schimb de amabilități, Pavlov l-a anunțat pe White că Bill, care se presupunea că se afla în vizită în China, „încerca să-și dea seama de atitudinea americanilor și a japonezilor. Expansiunea Japoniei în Asia îl ține în permanență în alertă." Pavlov a băgat mâna în buzunar și a scos un bilet care descria stratagema sovietică de a determina Trezoreria americană să impună un control draconic asupra exporturilor japoneze, ca represalii pentru mișcările agresive ale niponilor în Asia. De asemenea, se cerea în mod categoric ca Japonia să-și retragă forțele din Manciuria și China și, într-o manieră nu mai puțin tranșantă (și bizară), ca Japonia să vândă Statelor Unite cea mai mare parte a producției sale de armament. Agenții NKVD își citiseră atât de bine omul, încât White s-a declarat „uimit de concordanța dintre ideile mele și ceea ce gândește Bill". Potrivit lui Pavlov, White a împăturit acest mesaj politic și a vrut să-l strecoare în buzunarul său, dar Pavlov a insistat să-l memoreze mai bine și să i-l dea înapoi, pentru a evita riscul ca acesta să fie capturat. Sub pretextul că și el urma să viziteze în scurt timp China (și aceasta era tot o minciună), Pavlov i-a cerut lui White să-l asigure

pe „prietenul său Bill" că se va ocupa de această chestiune la Trezorerie și că „se va face ceva pentru a-l opri pe agresorul asiatic". Pe un ton precaut, White l-a asigurat pe Pavlov că îi poate „spune lui Bill acest lucru din partea mea: sunt foarte recunoscător pentru ideile care au corespuns cu ale mele despre acea regiune specifică... și cred că, beneficiind de sprijinul unui expert bine informat, pot întreprinde eforturile necesare în direcția necesară".[21]

White s-a ținut de cuvânt. În câteva zile, a redactat pentru Morgenthau un proiect de memorandum politic îndrăzneț, care semăna în mod straniu cu nota lui Pavlov – inclusiv în privința atacurilor în stil sovietic la adresa imperialismului britanic (memorandumul lui White promitea, fără consultarea lui Churchill, că Marea Britanie va renunța la drepturile sale în China, inclusiv la concesiunea asupra Hong Kongului). După preliminariile retorice despre importanța diplomației și despre necesitatea de a satisface nemulțumirile Japoniei cu privire la clauzele discriminatorii din legislația americană privind imigrația, memorandumul lui White din 6 iunie 1941 propunea ca Japoniei să i se ceară „retragerea tuturor forțelor militare, navale, de poliție aeriană din China (pe granițele existente în 1931), din Indochina și din Thailanda"*; retragerea sprijinului acordat „oricărui guvern din China altul decât guvernul național"; „închirierea imediată către guvernul american, pe timp de trei ani... a până la 50% din forțele navale și aeriene ale Japoniei"; vânzarea, în același timp, către „Statele Unite a până la jumătate din producția actuală de material de război"; și semnarea unui acord de neagresiune pe zece ani cu Statele Unite, China și Imperiul Britanic, Indiile Olandeze și Filipine. White oferea Japoniei, ca o mită, un împrumut de trei miliarde de dolari la o dobândă scăzută, de doar 2%. White considera că acești termeni insultători – a căror acceptare ar fi condamnat orice cabinet japonez și ar fi putut provoca revolte în toată Japonia – ar trebui să fie oferiți guvernului de la Tokyo cu un termen strict de gândire, de doar 30 de zile, eșecul ratificării fiind înțeles „ca însemnând doar că actualul guvern japonez preferă alte modalități, mai puțin pașnice, de rezolvare a acestor dificultăți și că așteaptă, probabil, momentul propice pentru a duce mai departe un plan de cucerire". „Primul pas" al ripostei SUA la o eventuală respingere ar fi fost „un embargo total asupra importurilor din Japonia".[22]

Luat prin surprindere de tonul strident antibritanic al propunerii, Morgenthau nu a aprobat imediat memorandumul lui White și nici nu l-a

* Această cerere era bizară, având în vedere că, în iunie 1941, japonezii nu aveau trupe în Thailanda, o țară pe care Japonia a invadat-o doar după ce a intrat în război cu Statele Unite.

transmis președintelui Roosevelt, dar l-a păstrat la dosar ca pe un document cu semnificație istorică (el a fost reprodus ulterior în memoriile lui Morgenthau). La începutul lui iunie 1941, când a fost scrisă această rețetă sigură pentru provocarea războiului cu Japonia, Roosevelt avea priorități mai presante, de la seria de eșecuri umilitoare care continuau să afecteze efortul de război al Marii Britanii și până la zvonurile care pluteau în toată Europa, zvonuri potrivit cărora Hitler era pe cale să invadeze Uniunea Sovietică. Dar White stabilise un reper inconfundabil în politica americană față de Japonia.[23]

Orice s-ar fi întâmplat între Statele Unite și Japonia în Pacific, frontul estic al lui Stalin era acum asigurat pentru cel puțin cinci ani, permițându-i acestuia să-și concentreze în Occident toate forțele militare de care dispunea. Indiferent cine ar fi lovit primul în acest titanic joc de-a uliul și porumbeii desfășurat la granița germano-sovietică, Stalin se asigurase că Armata Roșie avea să fie pregătită pentru un război european.

16

LA LIMITĂ

La sfârșitul lui aprilie 1941, perspectiva unei confruntări armate sovieto-germane era principalul subiect de conversație în toată Europa, de la Londra, unde Churchill, care se confrunta cu încă o serie de înfrângeri, spera cu disperare ca Hitler să atace pe neașteptate URSS, până la Istanbul, unde oficialii turci erau aproape bucuroși de faptul că agresorul sovietic ar putea primi o lecție din partea germanilor. Într-o scrisoare adresată lui Stalin pe 19 aprilie, Churchill i-a împărtășit acestuia informații reale despre mișcările de trupe în estul Europei (informații obținute, după cum știm astăzi, prin descifrarea codului german Enigma de către britanici, cu ajutorul programului Ultra), și anume că Înaltul Comandament german (OKW) ordonase, de îndată ce Iugoslavia fusese învinsă, transferarea a cinci divizii de tancuri din Polonia ocupată în România. În săptămânile care au urmat, Churchill i-a împărtășit lui Stalin mai multe informații de natură similară, decriptate de specialiștii programului Ultra. Deocamdată, tot ce avea vojdul de spus, ca reacție la aceste scurgeri amicale de informații – printr-un mesaj transmis verbal de ambasadorul Maiski, întrucât Stalin încă refuza să îi scrie direct lui Churchill – a fost că „Europa era acum o junglă; nu era nevoie de cuvinte, ci de fapte".[1]

Desigur, germanii erau ocupați în altă parte în aprilie 1941. Cu toate acestea, decizia lui Hitler de a salva nepriceputele unități italiene ale lui Mussolini în Balcani a avut un succes atât de mare, încât a părut să nu facă altceva decât să accelereze impulsul către o adevărată ciocnire a titanilor. În ciuda distragerii din Balcani, germanii nu și-au ieșit din ritm – chiar în timp ce unitățile Afrika Korps ale generalului Erwin Rommel îi împingeau pe britanici din Libia în Egipt, iar spionii germani instigau la o lovitură de stat antibritanică în Irak, OKW își întărea metodic unitățile de pe fronturile sovietice, așa cum Churchill îl avertizase deja pe Stalin. De îndată ce Atena a căzut, pe 27 aprilie, trupele germane care nu erau necesare misiunii de ocupație – sau desantului aerian menit să alunge de pe insula Creta trupele britanice fugite aici din Grecia continentală – au fost direcționate spre nord. Patru divizii ale Wehrmachtului au sosit pe frontul central împotriva URSS în ultima

săptămână din aprilie, ridicând totalul diviziilor germane la 60. OKW a suspendat total traficul feroviar civil în Europa Centrală și de Est la începutul lui mai 1941, pentru a elibera liniile necesare transportului trupelor. Stoparea traficului civil a permis OKW să aducă încă 12 divizii germane până pe 14 mai și alte 21 până pe 5 iunie. În pofida acestui fapt, Wehrmachtul, care dispunea probabil de 93 de divizii cu efective complete, era total depășit numeric de Armata Roșie, care, potrivit estimărilor OKW, avea 150 de divizii pe frontiera de vest a URSS. Cu toate acestea, creșterea forței germane în est era evidentă. Din perspectivă sovietică, cele mai alarmante au fost survolurile piloților Luftwaffe, care au încălcat spațiul aerian sovietic de 80 de ori între 27 martie și 18 aprilie, potrivit unei plângeri depuse de Molotov pe 22 aprilie 1941. Pe 15 aprilie, un avion de supraveghere german a fost forțat să aterizeze în vestul Ucrainei, în apropiere de Rovno, după ce a fost văzut survolând vechiul oraș-fort Przemysl (un oraș ocupat în comun de germani și de sovietici în 1939, granița dintre cele două țări traversând localitatea, de-a lungul râului San). În urma percheziționării avionului au fost găsite un aparat de fotografiat, role de film folosite și „o hartă topografică ruptă a districtelor din URSS". Orice ar fi pus la cale germanii în apropierea frontierei sovietice, nu părea să fie vorba de turism.[2]

Totuși, oricât de evidente ni s-ar părea astăzi, privind retrospectiv, indiciile pregătirii Operațiunii Barbarossa, la vremea respectivă nimeni nu era sigur când, cum și dacă germanii vor lovi. La începutul lui mai 1941, atâtea avertismente curgeau la Moscova, încât era ușor de crezut că unele dintre ele erau doar dezinformări. De la un spion din Berlin, Beria a aflat pe 22 mai că atacul german va avea loc pe 25 iunie. Agenții sovietici din București au raportat că va avea loc între 15 și 20 iunie. Potopul de rapoarte despre Barbarossa trimise de Richard Sorge din Tokyo (RAMZAI a susținut inițial că atacul era planificat pentru 15 iunie, revizuind ulterior estimarea pentru „sfârșitul lui iunie") l-a enervat atât de tare pe Stalin, încât oficialii sovietici au încetat să i le mai transmită, închizându-le într-un dosar gros cu mențiunea „rapoarte dubioase și înșelătoare". Plângerea lui Molotov privind zborurile germane de supraveghere, depusă la Schulenburg, a fost făcută pe un ton politicos. Molotov chiar i-a asigurat pe germani că autoritățile sovietice de frontieră primiseră ordin să nu tragă asupra avioanelor de război germane, atât timp cât „survolurile nu devin prea frecvente".[3]

Având în vedere ceea ce știm acum despre avântul colosal al mobilizării Armatei Roșii, motivul pentru care Stalin nu s-a opus mai energic încălcărilor spațiului aerian sovietic de către Luftwaffe ar fi putut fi acela

de a încuraja supravegherea germană a uriaşei acumulări de blindate sovietice din apropierea graniţei şi, astfel, descurajarea unei eventuale agresiuni germane. În acest scop, vojdul chiar a organizat tururi ale fabricilor sovietice de avioane şi de tancuri pentru diplomaţii şi ofiţerii de legătură germani. Cu siguranţă, pare să fi crezut Stalin, Hitler nu ar fi fost atât de nechibzuit încât să atace un inamic cu avantaj atât de copleşitor în materie de blindate şi de efective umane. Stalin a aflat chiar, graţie spionilor săi din Germania, că OKW nu comandase pieile de oaie, pe care experţii le considerau absolut necesare pentru o campanie de iarnă în Rusia, şi că lubrifianţii şi combustibilii folosiţi de diviziile blindate ale Wehrmachtului ar fi îngheţat la temperaturi sub zero grade. Privind retrospectiv, este evident că Hitler şi OKW erau pur şi simplu mult prea încrezători cu privire la o campanie rapidă în Rusia şi nu s-au pregătit adecvat pentru condiţiile de iarnă. Dar, în opinia lui Stalin, lipsa pregătirilor Wehrmachtului pentru un război pe vreme rece sugera nu trufaşa încredere a lui Hitler în sine, ci prudenţa manifestată de acesta în privinţa atacării Rusiei în acel an. Vojdul chiar a intervenit, la sfârşitul lui aprilie, pentru a ordona ca diplomaţii lui Molotov să nu se mai tocmească în legătură cu problemele de frontieră cu germanii. Livrările de petrol sovietic către Reich, după ce fuseseră încetinite toată iarna, au fost intensificate, volumul lor aproape dublându-se din aprilie până în mai 1941. Fie din dorinţa de a-l împăca pe Hitler, fie din cauza încrederii în propriile pregătiri militare, Stalin le semnala tuturor celor care erau atenţi că nu era nicidecum preocupat de acumulările de armament şi de trupe germane de la graniţele sale.[4]

Ca şi cum ar fi fost deranjat de laudele primite în presă de Hitler pentru victoriile germane din Balcani, Stalin a făcut din parada anuală de 1 Mai, din 1941, o manifestare caricaturală a militarismului sovietic. „Zgomotul motoarelor armatei", observa ambasadorul român la Moscova, „atât de temeinic mecanizată şi la sol, şi în aer, s-a auzit pe tot parcursul zilei şi al nopţii următoare. S-a creat impresia că se profitase de sărbătorirea revoluţiei pentru a deplasa mai multe trupe pe drumurile principale către Minsk şi Leningrad decât defilaseră prin Piaţa Roşie."[5]

Patru zile mai târziu, Stalin a anunţat la Kremlin că „epoca politicii de pace a luat sfârşit" şi a promis să schimbe poziţia militară sovietică „de la defensivă la ofensivă". Această parte controversată din discursul lui Stalin adresat absolvenţilor Academiei Militare a fost, bineînţeles, omisă din versiunea cenzurată, publicată a doua zi în ziarele *Pravda* şi *Izvestia*. Chiar şi aşa, discursul avusese un impact atât de mare, încât zvonurile au început să circule. În timp ce ambasadorul german Schulenburg a auzit

(sau a preferat să raporteze la Berlin) doar versiunea cenzurată, diplomaţii mai bine informaţi au aflat imediat esenţialul. Stalin, relata ambasadorul român, „a lăudat eroismul şi spiritul de luptă al Armatei Roşii, spunând că soldaţii sovietici nu trebuie să se limiteze la defensivă, ci trebuie să fie pregătiţi... să treacă la ofensivă".[6]

Pentru corpul diplomatic de la Moscova era evident că se pregătea ceva în politica externă sovietică. Marţi, 6 mai, Stalin a stârnit şi mai multă agitaţie când l-a înlăturat pe Molotov şi a devenit preşedinte al Consiliului Comisarilor Poporului, luând responsabilitatea oficială a guvernării în propriile mâini (deşi Molotov a rămas comisar pentru afaceri externe). În raportul său către Berlin, Schulenburg a dat o turnură pozitivă acestei ştiri, interpretând autopromovarea lui Stalin ca pe o mustrare a lui Molotov pentru dezastrul iugoslav şi ca un semnal că Stalin era dedicat „îmbunătăţirii relaţiilor sovieto-germane". Pentru a oferi credibilitate acestei interpretări, pe 9 mai, Stalin i-a făcut o nouă favoare lui Hitler, expulzând din URSS diplomaţii tuturor ţărilor ocupate la acel moment de Germania: Belgia, Ţările de Jos, Grecia, Norvegia şi chiar Iugoslavia, cu care Stalin tocmai semnase un pact defensiv (ambasadorului regimului francez de la Vichy i s-a permis să rămână). Pe 12 mai, Molotov a recunoscut guvernul irakian pronazist lui Raşid Ali al-Gaylani, abia instalat după o lovitură de stat antibritanică. Din câte se pare, Stalin voia să-l curteze în continuare pe Hitler, răspunzând la avalanşa de zvonuri privitoare la iminenţa deschiderii ostilităţilor între cele două puteri printr-o acerbă ofensivă de farmec diplomatic.[7]

Există însă şi o altă interpretare dată tentativei lui Stalin de a linişti Berlinul, din mai 1941. Aşa cum Schulenburg şi alţi diplomaţi germani făceau eforturi considerabile, din ordinul lui Ribbentrop şi al lui Hitler, de a potoli zvonurile privind planurile unei invazii germane, la fel şi Stalin ţinea să ascundă propriile pregătiri militare împotriva Germaniei. Chiar în timp ce vojdul întindea ramura de măslin către Berlin, comisarul apărării al lui Stalin, mareşalul Timoşenko, şi şeful Statului-Major General sovietic, Jukov, actualizau planul de mobilizare a Armatei Roşii, în conformitate cu doctrina ofensivă proclamată de Stalin pe 5 mai. Planul de război rezultat, finalizat pe 15 mai, propunea o „lovitură neaşteptată asupra inamicului, atât pe uscat, cât şi din aer". După ce Armata Roşie a lansat o „mobilizare secretă", Jukov şi Timoşenko au pus la punct o masivă ofensivă sovietică pe frontul de sud-vest, din Ucraina şi până în sud-estul Poloniei, chiar în timp ce forţele sovietice de pe frontul vestic, mai slab mecanizate, se deplasau prudent către Varşovia. În primele 30 de zile ale campaniei, Armata Roşie ar fi trebuit să ajungă la Lódź, la Cracovia

și în orașul ceh Olomouc, la nici 150 de kilometri de Viena, tăind astfel „legăturile Germaniei cu aliații săi sudici". Această mișcare ar fi pregătit terenul pentru o ofensivă zdrobitoare a opt armate sovietice din sud-vestul Ucrainei în Ungaria și România, pentru a cuceri câmpurile petrolifere de la Ploiești. Deși pregătirile erau departe de a fi finalizate, iar detaliile erau vagi după prima lună, este semnificativ faptul că planul de război sovietic din 15 mai 1941 vorbea în mod explicit, pentru prima dată, despre „impactul subit" al unei lovituri preventive. „Este necesar", l-au sfătuit Timoșenko și Jukov pe Stalin, „să privăm comandamentul german de orice inițiativă, să *upredit protivnika* [depășim adversarul] și să atacăm armata germană când aceasta se află încă în faza de desfășurare și nu are timp să organizeze distribuirea forțelor pe front."[8]

În weekendul precedent, de cealaltă parte a Europei se dezvoltase o intrigă cu consecințe potențial uriașe pentru viitoarea confruntare militară din est. În seara de sâmbătă, 10 mai 1941, pilotul unui avion german Messerschmitt Bf-110 s-a parașutat deasupra câmpiei scoțiene, pe pământurile unei ferme situate la sud de Glasgow. Prezentându-se fermierului ca fiind căpitanul german „Alfred Horn", pilotul s-a dovedit rapid a fi Rudolf Hess, adjunctul Führerului, aflat într-o misiune atât de misterioasă, încât încă mai există controverse în legătură cu aceasta. Hess era cunoscut în tabăra nazistă ca fiind un devotat anticomunist și un anglofil conservator. Din acest motiv, vestea dispariției sale din Berlin, confirmată de un guvern german stânjenit, după ce britanicii l-au arestat pe Hess și l-au tratat „drept prizonier de război", i-a alarmat pe liderii de la Moscova. Deși Ribbentrop l-a renegat pe Hess, rușii nu erau deloc dispuși să creadă acest lucru. În definitiv, Molotov îl întâlnise pe Hess la Berlin cu doar șase luni înainte. Oricare ar fi fost povestea reală din spatele misiunii lui Hess, era puțin probabil ca Stalin, el însuși un dictator prin excelență, să creadă că Hess ar fi putut zbura peste Canalul Mânecii fără să aibă autorizarea Führerului. Spionii sovietici au raportat că Hess fusese trimis de regimul nazist în Marea Britanie cu o autentică misiune de pace. Era Hitler dornic să ajungă la un acord cu Marea Britanie pentru a-și elibera mâinile în vederea unui atac asupra Uniunii Sovietice? Sau Führerul dorea să obțină o crucială schimbare a alianțelor, care ar fi făcut ca Marea Britanie – posibil după o schimbare de cabinet care ar fi dus la răsturnarea lui Churchill de la putere – să se alăture Germaniei într-o cruciadă antibolșevică? Nimeni nu era mai alarmat în legătură cu Hess decât Stafford Cripps, omul care fusese ambasadorul Marii Britanii la Moscova. Cea mai mare teamă a acestuia era că „unele

cercuri influente din Marea Britanie ar putea începe să facă presiuni pentru încheierea unei păci cu Germania, pe un temei antisovietic".[19]

În ceea ce privește posibilul rol jucat de Marea Britanie în afacerea Hess, Stalin era înclinat să creadă ce era mai rău. Împărtășirea de către Churchill a informațiilor despre pregătirile militare germane a căpătat acum un aspect sinistru. Așa cum le spunea vojdul colegilor săi din Politburo după declanșarea afacerii Hess: „Churchill ne trimite un mesaj personal prin care ne avertizează asupra intențiilor agresive ale lui Hitler și, pe de altă parte, britanicii se întâlnesc cu Hess, care este, fără îndoială, confidentul lui Hitler, și poartă negocieri cu Germania prin intermediul lui". Scopul urmărit de arhiimperialistul premier britanic, prin avertizarea URSS în legătură cu mișcările ostile ale trupelor germane, era, concluziona Stalin, „că el crede că ne vom activa mecanismul militar. Apoi Hitler ar avea un motiv direct și îndreptățit pentru a lansa o campanie preventivă împotriva Uniunii Sovietice."[10]

Deși această interpretare a motivelor lui Churchill era influențată de obișnuita paranoia a lui Stalin, conținea totuși un sâmbure de adevăr. Fără nici un semn că Statele Unite erau pregătite să intre în război, Churchill era disperat ca Hitler să se implice într-un conflict cu Uniunea Sovietică pentru a reduce din presiunea militară exercitată asupra Marii Britanii. Informațiile secrete obținute prin proiectul Ultra și pe care el i le împărtășea lui Stalin erau suficient de autentice și, de asemenea, erau și dovada că Hitler se pregătea să invadeze URSS, dar acest lucru ne spune prea puțin despre motivația premierului de a le împărtăși. Churchill îl îndemnase pe Stalin să rupă relațiile cu Hitler încă de la căderea Franței, și nu era greu de înțeles de ce. Este posibil să fi fost în interesul Marii Britanii ca Stalin și Hitler să se distrugă reciproc, dar acesta era un motiv în plus pentru ca Stalin să privească cu suspiciune informațiile oferite cu atâta generozitate de Churchill.

În plus, Stalin avea propriile surse de informații privind pregătirile militare germane și acestea erau mai detaliate decât interceptările Ultra ale lui Churchill. Deși natura închisă a sistemelor nazist și comunist nu reprezentase un obstacol în calea culegerii de informații pe vremea kaizerului și a țarului, când pe timp de pace puteai să te plimbi nestingherit făcând fotografii, ambele tabere aveau acum sute de spioni în spatele liniilor inamice care întocmeau rapoarte regulate privind desfășurarea trupelor. Beria avea chiar surse în Gestapo, deși rapoartele acestora trebuiau privite cu precauție, din cauza suspiciunii că unii dintre spioni erau agenți dubli. Unul dintre aceștia, un leton cu numele de cod *LIȚEIST* (LICEAN), raporta de la Berlin, pe 19 mai 1941, că „Germania

are masate între 160 și 200 de divizii la granița cu Rusia, majoritatea lor fiind echipate cu tancuri și avioane de război, în număr de aproximativ 6 000". Potrivit lui LICEAN, OKW dispunea de informații excelente despre desfășurările de trupe sovietice, în special despre localizarea parcurilor de tancuri. Planul de război german, raporta el, era să cucerească cea mai mare parte a Rusiei europene în „șase săptămâni", forțându-l pe Stalin să-și evacueze guvernul la est de Urali, după care Hitler ar fi negociat o înțelegere. Acest lucru era destul de precis. Dar LICEAN l-a anunțat, de asemenea, pe Beria că Hitler nu intenționa să atace până ce Marea Britanie nu era învinsă.[11]

Nu doar pregătirile de război germane atrăgeau atenția. Eforturile britanice și americane de a-l avertiza pe Stalin în legătură cu Operațiunea Barbarossa, de la transmiterea de către Churchill a interceptărilor Ultra până la informațiile livrate de atașatul militar american, au intrat în folclorul lui 1941. Mult mai puțin cunoscute sunt informațiile abundente împărtășite germanilor de diplomații și simpatizanții din țările prietene, care au raportat cu toții prezența importantă a trenurilor cu trupe sovietice care se îndreptau spre vest, către granița germană, în primăvara lui 1941. La începutul lui aprilie, un om de afaceri vorbitor de limbă germană, care tocmai călătorise prin Siberia, raporta ambasadei germane de la Moscova despre traficul militar intens de pe Transsiberian și de pe Căile Ferate Amur, cu „zece trenuri care se îndreptau zilnic spre vest", venind din Extremul Orient, toate „pline cu soldați". Pe 7 aprilie, atașatul militar suedez din URSS a transmis un raport potrivit căruia „60% din armata rusă este mobilizată la granițele de vest, în special la frontiera cu România". Pe 23 aprilie, italienii au transmis din Delta Dunării informații despre „intense pregătiri militare sovietice la graniță" și despre „concentrarea monstruoasă de trupe sovietice în Basarabia și Bucovina, multe unități fiind transferate din Finlanda și din Caucaz". Pe 5 mai, guvernul lui Franco a transmis un raport potrivit căruia Stalin „a început să retragă forțele din Extremul Orient, trimițându-le spre vest [vestul Rusiei]".[12]

Represaliile împotriva spionilor inamici au fost frecvente și nemiloase. Pe 14 mai, Beria a ordonat NKVD să lichideze „elementele antisovietice, infracționale și antisociale" din întreaga regiune baltică. O rezoluție a Politburo (nr. 117), adoptată în aceeași zi, a extins represiunea la întreaga „regiune de la frontiera de vest", batalioane NKVD puternic înarmate fiind însărcinate cu arestarea „contrarevoluționarilor", inclusiv a „naționaliștilor ucraineni și polonezi", și cu „confiscarea armelor" și „eradicarea banditismului". Au fost desemnați comandanți

ai NKVD pentru fiecare regiune de frontieră, Ivan Serov supervizând Ucraina de Vest, iar Panteleimon Ponomarenko – Bielorusia de Vest. Instrucțiunile lui Serov din 4 iunie stipulau că, din motive de securitate, tații vor fi separați de soțiile și copiii lor „fără a-i notifica cu privire la separarea care-i așteaptă".[13]

Pentru germani, cea mai sensibilă zonă era România, unde agenții sovietici erau peste tot și unde avioanele cu marcaje rusești vizibile survolau mult prea des spațiul aerian pentru a fi vorba de o coincidență. Atât guvernul german, cât și cel român au depus încă din octombrie și noiembrie 1940 plângeri cu privire la încălcările sovietice ale spațiului aerian românesc, încălcări care au crescut în frecvență în primele șase luni ale lui 1941. În martie, legația română de la Moscova s-a plâns de patru încălcări separate. În aprilie și mai, avioanele de război sovietice au început să traverseze granița română fără teamă de consecințe, uneori în grupuri de trei sau patru aeronave, adesea de două sau trei ori într-o singură zi. În mai multe rânduri, mitraliorii din coada avioanelor sovietice au tras asupra avioanelor de vânătoare românești ridicate în urmărirea lor. Pe 3 mai, o escadrilă de cinci avioane de război sovietice a supravegheat apărarea aeriană română pe îndelete, efectuând survoluri lente deasupra a șapte orașe, la altitudini cuprinse între 1 500 și 2 000 de metri, înainte de a fi alungată înapoi în Basarabia ocupată. Zilnic, între 1 și 9 iunie 1941, avioanele de război rusești au violat spațiul aerian românesc la altitudini cuprinse între 1 200 și 11 000 de metri. Ca un semn de îndrăzneală sau de nesăbuință tot mai mare, sovieticii au trimis în Prusia Orientală, pe 12 iunie 1941, chiar și un bombardier greu TB-3 cu patru motoare, care a survolat în cerc pozițiile Wehrmachtului de lângă Tilsit aproape 20 de minute, înainte de a reveni în spațiul aerian sovietic.[14]

Vineri, 13 iunie 1941, un comunicat sovietic straniu a fost publicat de agenția de știri TASS. „Circulă zvonuri în presa străină și mai ales în cea engleză", se spunea în comunicat, „cu privire la un iminent conflict între URSS și Germania." Cu o remarcabilă lipsă de tact, TASS l-a indicat pe Stafford Cripps – ambasadorul britanic care încercase un an întreg să-i curteze pe Molotov și pe Stalin – ca sursă probabilă a acestor „zvonuri" murdare, întrucât ele începuseră să apară în ziarele britanice după ce Cripps se întorsese la Londra, pe 5 iunie, pentru o ședință de informare. Cripps le-ar fi spus prietenilor săi din presa londoneză că „Germania a început să-și concentreze trupele la granița cu URSS în scopul de a ataca această țară" și că „Uniunea Sovietică a demarat, la rândul său, intense pregătiri pentru un război cu Germania, concentrându-și trupele de-a lungul frontierei vestice". TASS a respins astfel de rapoarte

ca fiind un „produs stângaci al propagandei forțelor inamice ostile Uniunii Sovietice și Germaniei" – în mod concret Cripps, Churchill și imperialismul britanic. Dezmințirea a fost citată ca o dovadă a lipsei de intenții războinice din partea lui Stalin, în iunie 1941. Dar aceasta era o interpretare eronată a aparatului agitprop sovietic. De ce, dacă zvonurile despre o iminentă ciocnire militară între URSS și Germania nazistă erau cu adevărat nefondate, ar fi simțit Stalin nevoia să le nege?[15]

În lumina a ceea ce știm astăzi despre pregătirile sovietice în curs de desfășurare, editorialul TASS sună ca un subterfugiu și poate ca o greșeală fundamentală. După cum Timoșenko și Jukov i-au atras atenția lui Stalin, atitudinea disprețuitoare și aproape servilă față de germani a comunicatului putea submina moralul sovietic pe front chiar în momentul în care acesta ar fi trebuit să fie la un nivel maxim. În mai și iunie 1941, 800 000 de rezerviști ai Armatei Roșii au fost chemați să servească sub arme. Știm că încă de pe 22 mai Armata XVI (cu trei divizii de tancuri și una motorizată) și Corpul 5 Mecanizat au fost încărcate în trenurile din Extremul Orient sovietic pentru a fi transferate în Europa, la frontiera cu Germania, cu date de sosire preconizate între 17 iunie și 10 iulie. Alte ordine ale Statului-Major General sovietic din mai se refereau la finalizarea concentrării Armatelor XIX, XX, XXI, XXII, XIV și XXVIII la frontiera de vest, între 1 și 10 iulie. Istoricul militar rus care scrie sub pseudonimul Mark Solonin a descoperit în arhivele militare sovietice că, între 12 și 15 iunie 1941 – chiar când era publicat comunicatul înșelător al TASS – „comandamentul districtului de vest a primit ordinul de a muta «divizii îndepărtate» mai aproape de frontiera țării. Termenul-limită pentru finalizarea regrupării era 1 iulie. *Din motive ce țineau de păstrarea secretului, trupele urmau să se deplaseze doar pe timpul nopții.*"[16]

Operațiunile sovietice de curățare a frontierelor s-au accelerat. În noaptea de 12 spre 13 iunie, Serov a început să facă arestări în Ucraina de Vest și Basarabia, așa cum îi ordonase Politburo. Pe 14 iunie, Ponomarenko a început epurarea elementelor suspecte din apropierea granițelor, în Bielorusia de Vest, inclusiv în districtul baltic. Mii de familii au fost deportate în interiorul Uniunii Sovietice în cursul săptămânii următoare, bărbații și adolescenții fiind separați de restul familiilor și, de obicei, executați. După cum își amintea o supraviețuitoare letonă: „Mașina s-a pus în mișcare. Încă o privire către casa noastră, la clădiri, la câmpuri și la poteca pe care o știam atât de bine și care ducea spre dealul unde ne plăcea să ne plimbăm și să ne jucăm. Mama a binecuvântat tot ce a rămas în urmă, făcând semnul crucii."[17]

Germanii erau pe deplin conştienţi de pregătirile de război sovietice. Între 10 şi 19 iunie 1941, observatorii Armatei Roşii au înregistrat 86 de încălcări ale spaţiului aerian sovietic de către avioanele Luftwaffe. Dintre aceste survoluri, ca un semn al alinierii de forţe pe cale să se lanseze în ofensivă, 63 au venit dinspre teritoriul german, 12 dinspre România, nouă dinspre Finlanda şi două dinspre Ungaria. Nici unul dintre acestea nu i-a surprins pe planificatorii sovietici, care de luni de-a rândul anticipau o intervenţie armată a Finlandei, Ungariei şi României, alături de Wehrmacht.[18]

Bineînţeles, germanii şi aliaţii lor erau şi mai avansaţi decât ruşii în pregătirile pentru război. Mannerheim şi Statul-Major General finlandez au început să-şi coordoneze planurile de invazie cu OKW între 3 şi 5 iunie 1941: finlandezii urmau să contribuie cu 17 divizii de infanterie şi două brigăzi – aproximativ 475 000 de oameni. Antonescu şi românii – care contribuiau cu alte 11 divizii, inclusiv o brigadă de tancuri; în total, două armate şi aproximativ 325 685 de soldaţi – s-au alăturat taberei germane pe 12 iunie. Slovacia şi Ungaria, care aduceau încă mai bine de 100 000 de soldaţi, nu prea bine echipaţi şi înarmaţi, s-au alăturat şi ele, pe 15 iunie. Dintre principalii parteneri ai lui Hitler, doar Italia a fost ţinută deoparte (totuşi ea avea să trimită, în cele din urmă, 62 000 de soldaţi, inclusiv trei divizii motorizate) – probabil pentru că Führerul nu avea suficientă încredere în Mussolini cât să-i împărtăşească secretul său întunecat. Spania a contribuit cu o „divizie albastră" de voluntari, care număra puţin sub 18 000 de oameni. În ceea ce priveşte forţele principale ale Wehrmachtului, acestea erau împărţite în trei grupuri de armate. Grupul de Armate Centru, situat în Polonia ocupată de germani şi comandat de generalul Fedor von Bock, era cel mai puternic, desfăşurând 31 de divizii de infanterie, nouă de tancuri şi şase unităţi de infanterie motorizată, inclusiv una Waffen-SS. Grupul de Armate Sud, aflat dincolo de graniţa Ucrainei sovietice şi comandat de generalul Gerd von Rundstedt, urma să aibă 25 de divizii de infanterie, trei divizii de infanterie motorizată (inclusiv una Waffen-SS), cinci divizii de tancuri, o divizie de vânători de munte, patru divizii uşoare şi trei divizii de securitate. În sfârşit, Grupul de Armate Nord, comandat de Wilhelm Ritter von Leeb, urma să arunce în luptă, în regiunea baltică, 20 de divizii de infanterie, trei divizii de infanterie motorizată şi trei divizii de tancuri. Când au fost adăugate diviziile aliate, forţa invadatoare cuprindea 152 de divizii (inclusiv 26 în rezervă), în total circa peste trei milioane de oameni, 3 300 de tancuri, 2 250 de avioane de luptă şi 7 146 de tunuri mobile şi piese de artilerie. Cu toate că aceste cifre păleau în comparaţie

cu resursele umane şi materiale de care dispunea Stalin în teatrul de război, germanii erau, spre deosebire de sovietici, înarmaţi şi gata de atac.[19]

În parte, avantajul de care Hitler dispunea în faţa lui Stalin în privinţa desfăşurării ofensive era rezultatul firesc al eficienţei germane şi al experienţei recente a utilizării logisticii în condiţii de război. Dar superioritatea germană se datora, de asemenea, şi situaţiilor geografice neprevăzute. Deoarece planurile Operaţiunii Barbarossa implicau o străpungere profundă cu diviziile motorizate, realizată de Grupul de Armate Centru (implicând trei dintre principalele patru grupuri de tancuri ale lui Hitler) în zonele de şes situate la nord de mlaştinile Pripet, prin Varşovia-Brest-Minsk-Smolensk, cel mai bun moment pentru lansarea operaţiunii era începutul sezonului uscat, adică mijlocul lui mai (15 mai a fost data-ţintă iniţială, fixată de Hitler înaintea complicaţiilor din Balcani din aprilie) sau cel târziu jumătatea lui iunie, pentru a permite diviziilor motorizate germane să ajungă la Moscova, Leningrad şi pe Volga înainte de venirea ploilor de toamnă. Cele mai recente planuri de război sovietice, finalizate pe 15 mai, plasau principalele lovituri la sud de mlaştinile Pripet – spre nord-vest, către Cracovia şi Varşovia, şi spre sud-vest în România, cu străpungeri secundare către Praga şi Budapesta. Cu distanţe mai scurte de parcurs şi un calendar mai puţin intimidant, data ideală de lansare a ofensivei sovietice, folosită şi în jocurile de război sovietice desfăşurate în ianuarie, martie şi mai şi sugerată de calendarul de desfăşurare din iunie–iulie 1941, cădea la sfârşitul lui iulie sau în august.[20]

Nici planul de război sovietic din 15 mai şi nici ordinele ulterioare de deplasare a armatelor sovietice către frontiera de vest, din mai şi iunie 1941, nu dovedesc că Stalin se hotărâse deja să declanşeze un război ofensiv, defensiv sau de altă natură. Faptul că Stalin a reacţionat la rapoartele tot mai alarmante despre o iminentă invazie condusă de germani în Rusia europeană accelerându-şi propriile pregătiri de război (dar negând categoric orice intenţii beligerante, în ziarul *Pravda* din 13 iunie) nu ar trebui să ne surprindă. După ce istoricul sovietic disident Vladimir Rezun (care scrie sub pseudonimul Viktor Suvorov) a susţinut pentru prima dată în bestsellerul său *Spărgătorul de gheaţă* (1990) că Stalin plănuia un război ofensiv împotriva Germaniei în 1941, zeci de istorici ruşi au investigat „ipoteza lui Suvorov" şi au scos la iveală mii de documente uluitoare. La sfârşitul anilor 1990, două volume groase cuprinzând aceste documente, extrase din mai multe arhive ruseşti – inclusiv arhive militare cu subiecte extrem de sensibile care nu mai acordă acces liber la aceste materiale – au fost publicate la Moscova sub titlul *Anul 1941*. Istoricii ruşi, dintre care mulţi scriu acum sub pseudonim pentru a evita

să fie în atenția guvernului, continuă să cerceteze secretele poziției militare sovietice din iunie 1941. Dar adevăratele intenții ale lui Stalin din ajunul războiului rămân și astăzi un mister greu de pătruns. În cursul dezghețului de la sfârșitul epocii *perestroika*, ziarul *Izvestia* a publicat un jurnal de epocă, demonstrând că Stalin i-a găzduit la Kremlin pe 24 mai 1941 pe comandanții săi militari – inclusiv Timoșenko, Jukov, șeful Departamentului de operațiuni al Armatei Roșii, N.F. Vatutin, și șeful Forțelor Aeriene Sovietice, Pavel Jigarev. În studiul său din 2000, *Ocazia pierdută de Stalin*, Mihail Meltiuhov presupune că la această conferință „s-a luat o decizie în privința finalizării pregătirilor militare [sovietice]". Și totuși nici Meltiuhov, nici elevul său, cercetătorul Mark Solonin, nu au dat publicității o transcriere a acestei întâlniri. Totodată, nici unul dintre principalii participanți nu a lăsat vreo relatare în jurnale sau memorii. Același lucru este valabil și pentru întâlnirile mai scurte dintre Stalin și comandanții săi militari, desfășurate între 3 și 6 iunie, respectiv 7 și 9 iunie 1941: cunoaștem numele celor cu care s-a întâlnit vojdul (inclusiv Timoșenko, Jukov, Vatutin și Voroșilov), dar nu și ce anume au discutat. Nu există nici o mențiune despre aceste întâlniri în dosarele speciale ale Politburo, declasificate la sfârșitul epocii Elțîn.[21]

Chiar dacă nu sunt considerate de mulți istorici o dovadă directă a intențiilor ofensive ale lui Stalin față de Hitler, aceste dosare speciale relevă o accelerare uluitoare a pregătirilor militare sovietice, din aprilie până în iunie 1941. Orice idee recurentă, pe care o mai întâlnim uneori în relatările generale despre cel de-al Doilea Război Mondial, potrivit căreia Stalin și generalii lui au stat nepăsători, în timp ce generalii lui Hitler pregăteau Operațiunea Barbarossa, trebuie să fie acum respinsă din start ca fiind absurdă. Putem să ne facem o idee despre amploarea pregătirilor militare sovietice, precum și despre potențialul lor caracter ofensiv din rezoluția Politburo nr. 171 din 24 martie 1941, care a atribuit NKVD-ului construirea a 251 de noi aerodromuri militare sovietice la granița cu Reichul german și a alocat 400 000 de muncitori sclavi pentru această sarcină, din care NKVD a fost autorizat, începând cu aprilie, să asigure 25 000 de oameni din batalioanele de muncă pentru construcția de drumuri din Rusia europeană. Noua agenție pentru aerodromuri a NKVD a fost, de asemenea, autorizată să recruteze 2 300 de studenți la inginerie. Pe 5 mai 1941 – ziua în care Stalin a renunțat la doctrina defensivă în discursul său adresat absolvenților Academiei Militare –, Politburo a autorizat NKVD să recruteze încă 100 000 de muncitori pentru batalioanele de construcții de aerodromuri, din contingentele 1913–1921, care nu fuseseră deja recrutați în Armata Roșie. Rezoluții urgente ale

Politburo au fost adoptate în fiecare zi în primăvara lui 1941 în domeniul achiziţiilor de arme: tancuri T-34 şi KV, tunuri antitanc, avioane de luptă Mig şi bombardiere uşoare, sisteme de armament şi muniţie, construcţia de parcuri de tancuri şi depozite de benzină în apropierea frontierei germane şi aşa mai departe.[22]

Cu toate acestea, dovezile de arhivă numeroase pe care le avem acum cu privire la agresivele pregătiri militare sovietice de înainte de 22 iunie 1941 nu sugerează în nici un caz că Hitler a conceput Barbarossa ca pe un *Präventivkrieg* (război preventiv)*. Încă din 30 martie, Führerul le-a spus generalilor săi că Operaţiunea Barbarossa va fi un *Vernichtungskrieg* (război de anihilare), purtat atât în scopuri rasial-ideologice, pentru a câştiga spaţiu vital (*Lebensraum*) pentru germani în Ucraina, a-i extermina pe evreii şi slavii din regiunile ocupate şi a elimina „criminalitatea asociată bolşevismului", cât şi în scopuri strategice de stat. În ceea ce priveşte momentul, Hitler a luat decizia finală de a lovi în decembrie 1940, cu mult înainte de acumularea importantă ulterioară de blindate şi baze aeriene sovietice la graniţă, fiind nevoit să atace abia în iunie anul următor, din cauza operaţiunilor germane în desfăşurare în alte părţi şi a capriciilor vremii. Motivul imediat al acestei decizii, judecând după comentariile lui Hitler din acel moment şi de mai târziu, a fost efortul lui Stalin de a-l şantaja, în noiembrie şi decembrie 1940, şi nu ceva legat de mobilizarea sovietică. În „Discursul către poporul german" din 22 iunie 1941, menit să justifice atacul în plină desfăşurare, Hitler a făcut doar o referire de formă la concentrările militare sovietice de la frontiera germană şi la mai recentele provocări, cum ar fi lovitura de stat din Iugoslavia (pe care a pus-o pe seama lui Churchill şi Stalin, evitând cu grijă să menţioneze implicarea lui Roosevelt şi a Statelor Unite, încă neutre). Hitler şi-a dedicat mare parte din energie reluării unor discuţii mai vechi, amintind în detaliu momente din întâlnirea sa neplăcută cu Molotov de la Berlin, inclusiv toate punctele-cheie ale ultimatumului lui Stalin din 25 noiembrie, care cerea retragerea Germaniei din România şi Finlanda, garanţii sovietice pentru Bulgaria şi dreptul de a ocupa strâmtorile turceşti. „Moscova nu numai că a încălcat tratatul nostru de prietenie", şi-a încheiat Hitler discursul, „ci l-a trădat!"[23]

* Cel puţin nu în sensul literal al împiedicării unui atac sovietic iminent. Goebbels scrie în jurnalul său, pe 16 iunie 1941, că Hitler i-ar fi spus: „Trebuie să acţionăm. Moscova nu intenţionează să intre în război până când Europa nu va fi epuizată şi însângerată total. Atunci, Stalin va trece la bolşevizarea Europei şi îşi va impune propriul regim. Noi îi vom zădărnici calculele dintr-o singură lovitură."

În 1941 nu mai exista prea multă încredere în pactul cu diavolul semnat la Moscova, în august 1939, așa că o confruntare armată era aproape inevitabilă, indiferent cine ar fi inițiat ostilitățile. Multe aveau să fie decise de cine va lovi primul, obținând controlul asupra spațiului aerian inamic și distrugând aerodromurile și parcurile de tancuri. Comandanții sovietici, nu mai puțin decât omologii lor germani, fuseseră instruiți cu privire la importanța *vnezapnost* (caracterului neașteptat) și a elementului-surpriză. Armata Roșie lovise prima în Finlanda, în noiembrie 1939, zdrobise statele baltice în mai puțin de trei zile, în iunie 1940, și pătrunsese în Basarabia înainte ca armata română să poată reacționa. După discursul lui Stalin din 5 mai, propagandiștilor de partid li s-a ordonat să intensifice „îndoctrinarea bolșevică a personalului Armatei Roșii și a întregului popor sovietic în spiritul patriotismului arzător, al hotărârii revoluționare și al *disponibilității permanente de a lansa o ofensivă zdrobitoare împotriva inamicului*".[24]

Problema cu care Stalin și conducătorii armatei sale s-au confruntat în iunie 1941 a fost că germanii erau pur și simplu mult mai buni în privința planificării ofensive și a logisticii. Înaltul Comandament sovietic era, încet-încet, cuprins de groază la ideea că germanii dețineau un avantaj. Marți, 17 iunie, rezidentul sovietic al NKVD din Berlin i-a raportat lui Stalin că „pregătirile militare germane sunt complete. Ne putem aștepta la un atac în orice moment." Vojdul a fost suficient de alarmat încât să-i convoace pe șefii armatei și ai serviciilor de informații externe la Kremlin. Un rezumat al tuturor informațiilor sovietice privind pregătirile militare germane din toamna lui 1940 a fost pregătit și înmânat lui Stalin trei zile mai târziu. Ulterior, pe 17 iunie, Politburo a emis rezoluția nr. 19, prin care erau numiți 3 700 de noi politruci (comisari politici) în Armata Roșie până în iulie 1941, toți comisarii trebuind să fie „puternici, sănătoși și... să aibă vârsta cuprinsă între 22 și 30 de ani". Pe 18 iunie, NKVD a transmis un raport conform căruia 34 de angajați ai ambasadei germane și persoane aflate în întreținerea lor au părăsit Moscova, iar alții solicitau vize. S-a observat totodată că fusese ars un teanc de documente în curtea ambasadei germane.[25]

În acest moment s-a instalat panica la Kremlin. Timoșenko și Jukov erau siguri că germanii erau pe punctul de a invada URSS, spre iritarea lui Stalin, acesta fiind încă neîncrezător. Pe 16 iunie, el l-a admonestat pe Merkulov, șeful serviciului militar de informații: „Spune-i sursei din Statul-Major al Forțelor Aeriene germane să se ducă dracului!" Și totuși, dacă analizăm comentariile lui Stalin către generalii săi, făcute pe 18 iunie la Kremlin și amintite de Timoșenko, acestea dezvăluie

la fel de multe despre intensitatea pregătirilor sovietice pentru războiul împotriva Germaniei, cât și despre tendința negaționistă a lui Stalin. Timoșenko, a răbufnit Stalin „cu asprime", „pregătește pe toată lumea pentru război și ar fi trebuit să fie împușcat". După ce a cedat și a fost de acord să-l cruțe pe acest „om de treabă" cu „minte puțină", Stalin a „rostit apoi cu glas puternic: «Dacă aveți de gând să-i provocați pe germani la graniță mutând trupe acolo fără permisiunea mea, atunci vor cădea capete, țineți minte ce vă spun!» și a ieșit, trântind ușa".[26]

În condițiile în care atacul german era iminent, Armata Roșie s-a trezit deodată într-o stare de lentoare și de incertitudine, chiar în toiul mobilizării. Militarii sovietici nu aveau ordine nici să atace Germania, dar nici să se pregătească pentru un atac german. Drumurile și căile ferate care duceau spre vest, către Germania, erau pline de tancuri, transportoare, camioane de aprovizionare și vagoane de tren pentru combustibil (100 000 de tone de petrol erau în drum spre front), plus provizii, muniții și piese de schimb. Sute de aerodromuri și de parcuri de tancuri din apropierea granițelor erau în construcție, majoritatea dintre ele fiind încă fără acoperișuri. Joi, 19 iunie, Timoșenko și Jukov au raportat membrilor Politburo că, „în ceea ce privește *maskirovka* [camuflarea] aerodromurilor, bazelor și altor obiective militare... nu s-a făcut încă nimic substanțial". Parcurile de tancuri, centrele de vehicule motorizate și depozitele artileriei și de combustibil erau toate, notau ei, pline de „materiale inflamabile" depozitate în aer liber, perfect vizibile de sus.[27]

Cu toate acestea, una era diagnosticarea problemei și cu totul altceva rezolvarea ei. Într-o directivă care a devenit în curând depășită în urma evenimentelor, Politburo a hotărât să camufleze suprafețele vizibile din noile aerodromuri din regiunile vestice de la frontieră pentru a se potrivi cât mai mult posibil cu aspectul „câmpurilor din jur", data-limită fiind 1 iulie. Politburo a decis, de asemenea, ca tot până în acea zi să aibă loc și *okrasku* (camuflarea) tuturor „tancurilor, vehiculelor blindate, vehiculelor de transport, speciale și de comandă". 5 iulie era data-limită pentru construcția de aerodromuri false, menite să inducă în eroare bombardierele germane, dintre care cel puțin „opt sau zece" urmau să fie construite lângă „fiecare bază aeriană situată pe o rază de 500 de kilometri de la granița inamică". Fiecare aerodrom fals urma să găzduiască „40 până la 50 de avioane false". În ceea ce privește restul bazelor și al parcurilor de tancuri ale Armatei Roșii din apropierea frontierei germane, data-limită pentru camuflarea acestora era 15 iulie 1941. Ca un semn al importanței sale critice, „operațiunea de camuflare" a fost încredințată „tovarășului Beria", colegul georgian al lui Stalin, și NKVD-ului.[28]

În altă ordine de idei, pe 19 iunie 1941, NKVD a arestat 19 585 de persoane suspecte că ar fi agenți inamici în noua zonă de frontieră a RSS Moldovenească (România ocupată) – adică 5 106 adulți suspecți, plus toți membrii familiilor lor. În Lituania, alți 34 260 de nefericiți au fost arestați și deportați în interiorul Uniunii Sovietice. În Estonia, 12 000 de persoane au avut aceeași soartă. Dintre cei 14 693 de letoni deportați, știm că 3 065 erau copii, dintre care jumătate „sub vârsta de șase ani". În semn de vigilență, la granița germană din vestul Bielorusiei (Polonia ocupată de sovietici), NKVD a emis vineri, 20 iunie, un ordin ca în fiecare post de observație de la graniță să se afle, între orele 23:00 și 5:00, cel puțin trei oameni și a anulat toate permisiile și zilele libere acordate membrilor săi până la sfârșitul lui iunie.[29]

Un schimb de replici înregistrat în aceeași după-amiază între Stalin și liderul de partid ucrainean Nikita Hrușciov oferă un indiciu interesant despre modul în care gândea Stalin în ajunul invaziei germane. Hrușciov, care urma să preia conducerea politică a extrem de importantului front de sud-vest, era îngrijorat că va rămâne blocat la Moscova dacă Hitler lovea. „Tovarășe Stalin", își amintea el că l-ar fi admonestat pe vojd, „trebuie neapărat să plec. Războiul va izbucni în orice moment și m-ar putea surprinde aici, la Moscova, sau pe drum", întrucât călătoria cu trenul spre Kiev lua o noapte întreagă. Stalin i-a răspuns imediat: „Da, ai dreptate. Trebuie să pleci." Hrușciov a plecat imediat la gară, ajungând la Kiev sâmbătă, 21 iunie, la prânz. Amintind de aceste evenimente în memoriile sale, 20 de ani mai târziu, Hrușciov ajungea la concluzia că acceptul prompt al lui Stalin dovedea că și acesta știa foarte bine, pe 20 iunie, că un război cu Germania nazistă „era pe cale să izbucnească".[30]

În condițiile în care dezastrul era iminent, rezistența lui Stalin la sfaturile comandanților săi, care-i cereau să ia măsuri defensive mai proactive, a cedat în cele din urmă. Sâmbătă, 21 iunie, vojdul a ordonat ambasadei sovietice de la Berlin să ceară explicații Ministerului german de Externe cu privire la activitățile militare germane. Răspunsul nu a fost liniștitor: Ribbentrop, au fost informați diplomații sovietici, era plecat din capitală și nu putea fi contactat. Serviciile sovietice de informații au raportat că nu numai Germania, ci și România, Ungaria, Slovacia și Finlanda se aflau „în stare de alertă maximă de război". Au început să curgă rapoarte de la dezertori care simpatizau cu cauza bolșevică și trecuseră liniile sovietice: toate avertizau asupra atacului care se apropia. Atât Jukov, cât și Timoșenko au sunat sâmbătă seara la Kremlin în repetate rânduri pentru a transmite informația, provenită de la surse de pe linia frontului, că germanii vor ataca în zori. Cu puțin timp înainte de miezul

nopții, vojdul a cedat în sfârșit și a ordonat ca forțele militare din districtele Leningrad, Baltic, de Vest, Kiev și Odessa să fie „complet pregătite de luptă". Acest ordin a fost însoțit totuși de un avertisment contradictoriu, prin care comandanților li se cerea să evite acțiunile „provocatoare" care le-ar fi putut oferi germanilor motiv să atace. Ordinul i-a bulversat pe comandanții de pe front, aceștia neștiind cum ar fi trebut să riposteze la acțiunile inamicului, dacă ele s-ar fi produs.[31]

În ciuda semnalelor că Hrușciov, Jukov, Timoșenko și practic toți membrii Înaltului Comandament sovietic – poate cu excepția lui Stalin însuși – suspectau că o invazie germană era iminentă, în ultimele ore dinaintea loviturii lui Hitler, Politburo a continuat să emită rezoluții în conformitate cu campania ofensivă pe care Timoșenko și Jukov fuseseră instruiți să o planifice în mai. Subminând instrucțiunile urgente de camuflare a aerodromurilor sovietice din apropierea frontierei germane, o directivă din 18 iunie cerea accelerarea construirii de aerodromuri „operative" în districtele de frontieră, cu o nouă dată-limită – 1 august. În loc să ascundă noile aerodromuri militare, această activitate de construcție accelerată nu ar fi făcut altceva decât să-i ajute pe piloții Luftwaffe să le localizeze, pur și simplu observându-le din aer. Pe 19 iunie, Stalin a dat noi directive vizând fabricarea de „50 de avioane pe zi" – inclusiv opt avioane Petliakov Pe-2, trei Suhoi Su-2 și două Iliușin Il-2 – care să reprezinte vârful de lance al unor regimente de bombardiere ușoare. Rezoluțiile finale ale Politburo de dinainte de război au stabilit obiective de producție zilnice pentru anumite avioane de război la anumite fabrici. De exemplu, Fabrica nr. 1 din Tretiakov trebuia să crească producția de la trei Mig-3 pe zi până pe 10 iulie, la cinci până pe 15 iulie, opt până pe 20 iulie și la un număr uimitor de 16 până pe 25 iulie, când Armata Roșie trebuia să fie, în sfârșit, gata de luptă.[32]

Chiar și după ce au început să curgă informații despre încălcări în masă ale frontierei de către avioanele de război germane, în primele ore ale dimineții de duminică, 22 iunie 1941, comenzile de producție au continuat să fie trimise pe pilot automat, în timp ce Politburo gestiona la nivel microeconomic producția colosalei mașinării de război a lui Stalin. Dar ziua planurilor trecuse. În ciocnirea titanilor, Hitler lovise primul.

17

HITLER DISTRUGE MAȘINA DE RĂZBOI A LUI STALIN

Pe 22 iunie 1941, puțin după ora 3:00, Germania nazistă și aliații săi au lansat un baraj de artilerie devastator pe un front lung de mii de kilometri, de la Marea Baltică până la Marea Neagră. Dincolo de frontieră, comandourile și parașutiștii germani au intrat în acțiune, tăind liniile telefonice și telegrafice, dezactivând transmițătoarele radio și făcând ravagii în comunicațiile Armatei Roșii. În câteva minute, Luftwaffe a preluat controlul asupra spațiului aerian rusesc, oferind sprijin aerian apropiat infanteriei care avansa și incendiind la sol sute de avioane de luptă sovietice, înainte ca piloții Forțelor Aeriene Sovietice (VVS) să-și poată ridica în aer avioanele de vânătoare și bombardierele ușoare. În zori, bombardierele în picaj germane deja dominau cerul, aruncând o grindină de proiectile peste Brest-Litovsk, Bialystok, Minsk, Lvov, Kiev, Jitomir și alte orașe aflate la sute de kilometri în interiorul graniței sovietice. Avioanele Stuka au fost văzute la est și la sud până la Sevastopol, în Crimeea. Operațiunea Barbarossa era în plină desfășurare.

Primele victorii ale Germaniei și ale aliaților săi au fost uimitoare. După bombardamentele inițiale, forțele terestre ale Wehrmachtului au traversat granița și au pornit la o înaintare metodică, cucerind și menținând, după unele estimări, peste 960 de kilometri pătrați de teritoriu pe oră. Doar în prima zi de război, Luftwaffe a dezactivat sau a distrus 66 de baze aeriene sovietice din apropierea frontierei. Între 1 200 și 1 800 de avioane de război sovietice au fost doborâte numai pe 22 iunie, inclusiv cel puțin 800 și, posibil, până la 1 400 de avioane la sol (estimările sovietice și cele germane diferă radical). În Bielorusia, Grupul de Armate Centru, puternic mecanizat, al lui Fedor von Bock, a avansat cu o eficiență nemiloasă. Brest-Litovsk, locul unde germanii le dictaseră bolșevicilor condiții umilitoare de pace în 1918, a fost înconjurat în câteva ore (deși unele trupe din citadelă au rezistat zile întregi după aceea). La sfârșitul primei zile, eșaloanele ofensive ale lui Bock parcurseseră deja circa 65 de kilometri. Pe acest front vestic, aviația sovietică a pierdut aproape jumătate din cele 1 580 de avioane de război în prima săptămână de lupte.[1]

Înaintarea germană pe frontul baltic a fost aproape la fel de rapidă. Grupul de Armate Nord al lui Wilhelm Ritter von Leeb a cucerit rapid

capetele de pod de pe Dvina intacte, pierzând doar trei oameni şi având 14 răniţi, şi a traversat râul în forţă, inclusiv cu Divizia 5 Blindate. Fiind cel mai compact front din punct de vedere geografic, cu cea mai mică adâncime strategică în spatele frontierei, zona baltică a fost supusă unui bombardament devastator de către bombardierele în picaj ale Luftwaffe, VVS pierzând în trei zile nu mai puţin de 920 de bombardiere dintr-un total de 1 080 de avioane de luptă.

Doar pe frontul din sud-vest, puternic blindat, sovieticii au reuşit să aibă o defensivă cât de cât onorabilă. Grupul de Armate Sud, comandat de feldmareşalul Rundstedt, a avansat în prima zi doar între 24 şi 27 de kilometri. Chiar şi aşa, districtul militar Kiev a pierdut în prima zi a invaziei 340 din cele 1 760 de avioane de război, dintre care 230 au fost distruse la sol. „Eşti sigur că avioanele germane nu au reuşit să ajungă la fiecare aerodrom?", l-a întrebat abătut Stalin pe Beria, în prima noapte a războiului.[2]

Deşi nu existase nici o declaraţie de război prealabilă, germanii au respectat formalităţile diplomatice. În ajunul atacului, Schulenburg a telefonat la biroul lui Molotov pentru a solicita o audienţă urgentă la ora 3 dimineaţa, aproape simultan cu atacul. Declaraţia lui Ribbentrop, pe care Schulenburg a citit-o „cu regretul cel mai profund", cita nemulţumiri legate de recenta acumulare de forţe sovietice la graniţa germană şi afirma, sec, că guvernul german se văzuse obligat să răspundă cu „măsuri militare". După ce a întrebat de ce Ribbentrop nu prezentase nici o solicitare înainte de ruperea relaţiilor, Molotov a răbufnit, exclamând furios că atacul condus de germani era „o încălcare a încrederii fără precedent în istorie. Cu siguranţă că nu am meritat asta." Discursul lui Hitler de justificare a atacului, în care liderul nazist descria „trădarea" Pactului de la Moscova de către Stalin, a fost difuzat în Reich pe calea undelor la ora 5:30. După ce a declarat că de acum lasă „soarta şi viitorul Reichului şi a poporului nostru în mâinile soldaţilor noştri", Hitler şi-a încheiat discursul. Deşi au fost făcute aranjamente pentru schimbul de personal diplomatic şi al familiilor acestuia – o întreprindere complicată*, prin aceea că peste

* Până la sfârşitul lui iunie 1941, germanii au adunat 979 de diplomaţi sovietici din Europa dominată de germani şi i-au trimis cu navele la Svilengrad, la graniţa dintre Bulgaria, ţară pro-Axă, dar oficial neutră, şi Turcia, ţară neutră – ai cărei oficiali chiar s-au plâns Berlinului de numărul mare de documente ale ruşilor pe care a fost nevoită să le proceseze. Dimpotrivă, Molotov, a acţionat cu lentoare, având nevoie de toată vara pentru a elibera diplomaţii germani şi respingând cererea lui Ribbentrop ca aceştia să fie trimişi în Japonia, trimiţându-i în schimb peste graniţa URSS, în Manchukuo. Ca o insultă bolşevică pe care Stalin trebuie să o fi savurat, diplomaţii germani au fost jefuiţi înainte de a li se permite să părăsească URSS, la 6 septembrie 1941. Această ultimă operaţiune de jaf a adus autorităţilor sovietice, printre alte obiecte mai puţin valoroase, şi „49 de ceasuri, 74 de inele, 32 de broşe, 28 de brăţări, 69 de linguri de argint şi două linguri de aur", patru aparate germane de fotografiat şi, în mod interesant, un barometru.

1 000 de diplomați sovietici din Europa, detașați de la Praga la Paris, se aflau acum efectiv în spatele liniilor inamice –, în alte privințe nu a existat nici o milă când furia teribilă a războiului s-a dezlănțuit în est.[3]

Dar ce făcea Stalin în timp ce se desfășurau aceste evenimente catastrofale? Mitul central din literatura populară se referă la presupusa lui cădere psihică și dispariția sa de la Kremlin timp de aproape două săptămâni, până când a ieșit din dacea sa, la începutul lui iulie, pentru a se adresa poporului sovietic. Combinată cu ideea plauzibilă că Stalin a băut până la inconștiență după ce a aflat de invazie, această versiune a evenimentelor a atins apogeul (sau nadirul) odată cu interpretarea lui Robert Duvall, câștigător al unui Glob de Aur, în filmul *Stalin* (1992) produs de HBO. Principala noastră sursă pentru această poveste seducătoare este Nikita Hrușciov, care, în faimosul său discurs secret din februarie 1956, distanțându-se de vojd, a folosit acel moment pentru a-și acuza predecesorul de lașitate. „După dezastrele noastre inițiale și înfrângerile severe de pe front", a afirmat atunci Hrușciov, „Stalin a crezut că este sfârșitul... După aceasta, Stalin nu a mai condus multă vreme operațiuni militare și nu a mai făcut nimic. S-a întors la conducerea activă doar când o delegație a Politburo l-a vizitat și i-a spus că trebuie luate măsuri imediate pentru a îmbunătăți poziția de pe front."[4]

Conform unei versiuni a poveștii apărute în timpul perestroikăi și în anii postcomuniști, Stalin a fost atât de descurajat, încât pe 25 iunie, la doar trei zile după invazie, l-a autorizat pe Beria să-i trimită mesaje de pace lui Hitler prin intermediul ambasadorului bulgar, Ivan Stamenov*. Mitul căderii psihice a lui Stalin, deși nu este deloc măgulitor pentru acesta, se potrivește însă perfect cu poziționarea sovieticilor ca victime inocente, în 1941, ale unui atac german complet neprovocat și neașteptat și constituie o componentă esențială a narativului național rusesc până la ora actuală. Nu este greu de înțeles de ce rezistă.[5]

Aproape nimic din această legendă nu este adevărat. Așa cum Hrușciov însuși a fost auzit mai târziu susținând, ce-i drept neoficial: „Nici un om înzestrat cu un dram de simț politic n-ar crede ideea că am

* Sursa acestei povestiri este fostul ofițer NKVD Pavel Sudoplatov, versiuni ale ei apărând în volumul *Stalin*, al lui Dmitri Volkogonov (1988), și în cartea de memorii a lui Sudoplatov, *Misiuni speciale* (1994). Gambitul de pace Beria-Stamenov apare, de asemenea, în bestsellerul *Stalingrad* (1998), al lui Antony Beevor. Sudoplatov a povestit prima dată această întâmplare în timpul unui interogatoriu în 1953, ca parte a unei campanii rapide, întreprinse la acea vreme de Politburo pentru discreditarea lui Beria – ceea ce pune la îndoială credibilitatea sa. Până în prezent, nu a fost descoperită nici o dovadă în arhivele germane sau bulgare cu privire la o inițiativă sovietică de pace în iunie sau iulie 1941.

fost păcăliţi, că am fost prinşi pe picior greşit de un perfid asalt venit prin surprindere". Consemnările de la Kremlin, disponibile de la căderea comunismului, confirmă că Stalin a lucrat toată ziua când a început invazia germană, pe 22 iunie, primind primii vizitatori (Molotov, Beria, Jukov, Timşenko şi Mehlis) la ora 5:45. La 7:15, vojdul a autorizat trimiterea unei telegrame către toţi comandanţii de pe front, intitulată „Directiva nr. 2", pentru a o deosebi de ordinul echivoc trimis cu o noapte înainte, directivă care le ordona să „distrugă forţele inamice". Este adevărat că Stalin a refuzat să se adreseze naţiunii la radio pe 22 iunie, dar în schimb a aprobat textul discursului lui Molotov, difuzat la prânz. „Cauza noastră este justă", declara Molotov într-o alocuţiune despre care a spus că îi fusese „încredinţată" de Stalin. „Inamicul va fi zdrobit. Victoria va fi a noastră." Stalin a mai primit 24 de vizitatori în cursul primei zile critice, despărţindu-se în cele din urmă de Beria, ultimul dintre aceştia, în jurul orei 17:00. După ce s-a retras pentru a se odihni, Stalin a convocat cabinetul de război la Kremlin pe 23 iunie, de la 3:20 la 6:30, s-a odihnit iar, apoi s-a întors la Kremlin pentru un maraton care a durat toată seara şi o parte din noapte, de la 18:45 la 1:25, în care s-a înfiinţat un nou cartier general de comandă al Armatei Roşii – Stavka – prezidat de comisarul apărării, Timoşenko. Stalin a convocat din nou cabinetul de război pe 24 iunie, de la 16:20 la 21:30, apoi de la miezul nopţii până la 6:00, după care i-a chemat din nou, pe 25 iunie, pe şefii serviciilor sovietice – împreună cu Molotov, Beria şi Mehlis – de la ora 19:00 la ora 1:00. Printre alte chestiuni importante discutate, Stalin a fost singurul semnatar al unei rezoluţii a Politburo din 25 iunie „privind accelerarea construcţiei de tancuri KV, T-34, T-50... şi motoare de tancuri diesel în al treilea şi al patrulea trimestru din 1941". Stalin s-a aflat în biroul său aproape non-stop, cu pauze rezonabile pentru odihnă, pe toată durata primei săptămâni după invazia germană, până duminică, 29 iunie.[6]

Abia în a doua, şi nu în prima, duminică a Operaţiunii Barbarossa Stalin a dat primele semne de deznădejde. După ce a aflat de capitularea de la Minsk şi de întreruperea comunicaţiilor cu întregul grup de armate sovietice din vest, Stalin „a explodat de furie" la adresa comandanţilor săi militari, potrivit comisarului pentru comerţ, Anastas Mikoian, şi s-a întors, pentru scurt timp, în dacea sa de lângă Moscova. „Lenin ne-a lăsat o moştenire măreaţă", a fost auzit vojdul spunându-i lui Jukov în timp ce acesta părăsea Kremlinul, „iar noi, urmaşii săi, am dus pe apa sâmbetei toată această [moştenire] (*vsio eto prosrali*)."[7]

Exista un oarecare adevăr în autocritica sinceră a lui Stalin, întrucât greşelile sale contribuiseră în mare măsură la primele câştiguri

zdrobitoare ale Germaniei și ale aliaților săi. Stalin – împreună cu partenerul său, Molotov, care-i era subordonat – eliminase, prin semnarea Pactului de la Moscova, în august 1939, seria de state-tampon aflate între Germania nazistă și Uniunea Sovietică, făcând inutile fortificațiile defensive ale Liniei Stalin. Stalin a fost cel care acordase prioritate achiziționării de bombardiere ușoare și de tancuri medii și grele, mai degrabă decât a unor avioane de luptă, arme antitanc și tancuri de luptă mai manevrabile, a unor arme de calibru mic și a construirii de fortificații defensive. Stalin supervizase investițiile masive în aerodromuri, parcuri de tancuri, stații de benzină și construcții de drumuri în zonele de frontieră ocupate recent și învecinate cu Reichul. Stalin fusese cel care invadase șase țări vecine, de la granițele de vest, între 1939 și 1941, alarmându-i pe germani și pe alți vecini care se temeau că vor deveni următoarele sale victime. Invaziile sovietice din Finlanda și România se întorseseră spectaculos împotriva lui, deoarece aceste țări luptau acum alături de Wehrmacht pentru a-și răscumpăra onoarea și a-și recâștiga teritoriile pierdute. Mai presus de toate, încercarea lui Stalin de a-l șantaja pe Hitler în timpul și după întâlnirea de la Berlin, în noiembrie 1940, a avut un efect de bumerang pentru URSS. După ce a obținut ușor câștiguri uriașe în urma victoriilor germane pe câmpul de luptă, dovedindu-se mai profitor și decât Mussolini, Stalin a încercat să-l intimideze pe Hitler și să-l supună, folosindu-se, ca de un berbece de asediu, de influența sa economică. Picătura finală, din perspectiva germană, a venit când Stalin a aprobat lovitura de stat de la Belgrad, susținută de SUA și de Marea Britanie, și a semnat o alianță defensivă cu noul guvern iugoslav, antigerman. Acțiunile lui Stalin de după august 1939 au eliminat efectiv toate barierele în calea invaziei germane, oferindu-le în același timp lui Hitler și aliaților Germaniei o mulțime de motive plauzibile de război. Cu steaguri roșii fluturând peste tot, de la Cercul Arctic până la Bosfor, nu era de mirare că acum taurul sovietic era, în sfârșit, străpuns.

Primele ore și zile ale Operațiunii Barbarossa au pronunțat un verdict devastator în privința desfășurării strategice a Armatei Roșii. La insistențele lui Stalin, batalioanele de construcție a aerodromurilor, conduse de NKVD-ul lui Beria, realizaseră în 1941 80% din noile baze aeriene la distanțe de doar câteva minute de zbor de Reichul german, de Ungaria și de România. Ordinele de ultim moment de a intensifica construcția în iunie aduseseră în bătaia armelor germane zeci de baze aeriene vulnerabile, mii de avioane de război sovietice fiind înghesuite în relativ puținele baze deja finalizate, aliniate ca niște pești în acvarii

pentru Luftwaffe. Același lucru era valabil și pentru sutele de parcuri de tancuri și stații de benzină din apropierea frontierei, pe jumătate terminate și complet necamuflate, toate expuse vederii și pline de „materiale inflamabile", după cum Timoșenko și Jukov avertizaseră Politburo încă de pe 19 iunie. Aceste ținte bogate erau ca niște vreascuri uscate, așteptând o singură scânteie, care avea să vină din partea bombardierelor în picaj inamice.

Cele mai expuse dintre toate teritoriile sovietice au fost cele două ieșinduri uriașe, create în mod expres de Molotov și Stalin la negocierile cu Hitler și Ribbentrop din toamna lui 1939: la Bialystok, în fosta Bielorusie Occidentală poloneză, și în estul Galiției, la vest de Lvov/Lemberg. Dintre acestea, Bialystok a fost primul care a căzut, fiind încercuit în mai puțin de o săptămână de diviziile mecanizate ale lui Bock, cu Grupul 3 Blindate al lui Hermann Hoth încolăcindu-se dinspre Grodno, în nord, și Grupul 2 Blindate al lui Heinz Guderian avansând dinspre Brest-Litovsk, în sud. La începutul lui iulie, nu mai puțin de 30 de divizii ale Armatei Roșii desfășurate în apropiere de frontiera de vest fuseseră prinse în punga Minsk-Bialystok, unde pierderile sovietice s-au ridicat în curând la 340 000 de soldați (aproape toți luați prizonieri), 4 800 de tancuri (dintre care 3 300 au fost capturate intacte), și 9 400 de tunuri și mortiere. La Bialystok, Stalin a plătit un preț greu pentru lăcomia sa diplomatică.[8]

Ieșindul de la Lvov/Lemberg, care avea cele mai bine înarmate și mai puternic mecanizate divizii din întreaga Armată Roșie, a rezistat ceva mai mult timp. Dar soarta sa, în primele zile ale Operațiunii Barbarossa, a expus, chiar mai clar decât Bialystok, consecințele nefaste ale politicii acaparatoare a lui Stalin din 1939 și a desfășurării ofensive a Armatei Roșii din 1941. Dacă ne amintim, frontul de sud-vest fusese vârful de lance al tuturor planurilor ofensive de război sovietice din vara lui 1940. Numai punga Galiția-Lvov, de la vest de Kiev, dispunea de cinci armate, cuprinzând 64 de divizii, dintre care 24 erau divizii de tancuri sau motorizate. La nivel de efective, sovieticii aveau aici 960 000 de soldați, cu aproape 300 000 mai mulți decât pe frontul din Bielorusia. În ceea ce privește puterea de foc, frontul de sud-vest era uimitor de bine echipat, cu 12 600 de tunuri și mortiere și 4 800 de tancuri – adică mai multe decât avea Wehrmachtul pe întregul front de est –, precum și 1 750 de avioane de luptă de toate tipurile. Și asta fără să mai pună la socoteală frontul sudic (Districtul Militar Odessa), cu care se confrunta România, care dispunea de alte 22 de divizii sovietice complete. În total, efectivele Armatei Roșii pe cele două fronturi ucrainene se ridicau la 1,4 milioane

de soldați distribuiți în 96 de divizii, dintre care peste 30 erau mecanizate, desfășurând 8 069 de tancuri, 85 de regimente de aviație și dispunând de 4 696 de avioane de luptă și de 26 580 de piese de artilerie și mortiere. În Ucraina cel puțin, Stalin le asigurase comandanților de pe front toate resursele pe care le-ar fi putut cere – chiar dacă desfășurarea nu fusese concepută pentru apărare.[9]

Districtul Militar Kiev s-a aflat sub conducerea generalului-colonel Mihail Kirponos până în după-amiaza de 22 iunie, când – ca un semn al importanței critice a frontului de sud-vest pentru Stalin – vojdul l-a trimis ca înlocuitor pe Jukov. Stalin a oferit un indiciu despre ceea ce avea în vedere prin această numire în aceeași noapte, la ora 23:00, când a transmis a treia directivă de război către cartierul general al frontului de sud-vest din Tarnopol (Ternopil). „În timp ce mențineți o dominație solidă asupra frontierei de stat cu Ungaria", le-a ordonat Stalin lui Jukov și Kirponos, „*concentrați atacurile Armatelor V și VI* în direcția generală Lublin... Capturați Lublin până la sfârșitul zilei de 24 iunie." Aceasta era „lovitura puternică în direcția Lublin" pe care Stalin îi ordonase lui Timoșenko să o pregătească în octombrie 1940 și care va figura în toate planurile de război ulterioare ale Armatei Roșii. În mod semnificativ, ofensiva sovietică de pe frontul de sud-vest a inclus raiduri de bombardament asupra României, vizând câmpurile petrolifere de la Ploiești, dar și orașele Constanța, Galați și Brăila, în Delta Dunării, și chiar Bucureștiul, care a fost lovit de 17 bombe sovietice pe 25 iunie. Departe de a fi zguduit de declanșarea Operațiunii Barbarossa, în prima noapte a războiului, Stalin a dat ordin de atac vârfului de lance al armatei sale, pe frontul de sud-vest.[10]

Dar lucrurile nu au mers bine. Spre deosebire de jocurile de război din ianuarie 1941 și de planul de război sovietic din martie 1941, care s-au bazat pe ei, comandanții sovietici de pe frontul de sud-vest nu au primit o perioadă de grație de zece până la 15 zile pentru a-și pregăti contraofensiva. De asemenea, nici nu au avut avantajul atacului preventiv și al controlării spațiului aerian, ca în planul de război al lui Jukov din mai 1941. Totuși, în ciuda circumstanțelor nefavorabile, Jukov a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a lansa o contraofensivă mecanizată sovietică spre Lublin, sub conducerea generalului-locotenent D.I. Riabîșev al Corpului 8 Mecanizat, care a desfășurat o impresionantă forță de 932 de tancuri (deși doar 169 dintre acestea erau KV-uri și T-34 noi). Pentru a-și mobiliza oamenii, comandanții unităților i-au lăsat să scrie pe tancurile lor „mesaje belicoase", cum ar fi „Trăiască comunismul" și „Spre Berlin!" Mai puțin încurajator a fost că, când

echipajele de tancuri ale lui Riabîşev au pornit spre vest, către graniţă, au observat infanteriştii sovietici ai Corpului 13 Puşcaşi care se retrăgeau în direcţia opusă. Şi mai descurajator, multe dintre tancurile T-34 şi KV s-au dovedit a fi prea grele pentru podurile din zonă, care se prăbuşeau adesea sub greutatea lor; aproximativ 200 de tancuri au fost pierdute în câteva ore. Au urmat mai multe ordine confuze şi contradictorii, până când corpul de armată al lui Riabîşev s-a trezit retrăgându-se înapoi spre Lvov/Lemberg – unde a căzut într-o ambuscadă întinsă de gherilele naţionaliste ucrainene. Alte unităţi implicate în ofensiva sovietică de pe frontul de sud-vest, mai uşoare şi mai puţin modernizate, cum ar fi Corpul 9 Mecanizat al generalului-maior K.K. Rokossovski (care aproape că nu a avut nici un T-34 sau KV), cel puţin au intrat în luptă cu invadatorii germani, şi nu cu luptătorii pentru libertate ucraineni, dar echipajele de tancuri care au fost suficient de ghinioniste pentru a-i întâlni au fost în mare parte anihilate. Unităţile de infanterie sovietice staţionate în apropierea graniţei au fost mitraliate din aer de avioanele de vânătoare şi de bombardierele în picaj germane. „Coloanele noastre de marş", îşi amintea comandantul Corpului 15 Infanterie, cu sediul în Kovel, la 50 de kilometri de frontieră, „nu foloseau nici un camuflaj adecvat. Uneori, pe drumurile înguste, se formau ambuteiaje de trupe, artilerie, vehicule şi bucătării de campanie, iar avioanele naziste aveau tot timpul din lume să ne atace."[11]

Luptele intense au continuat în jurul oraşului Lvov/Lemberg timp de aproape o săptămână, iar bombele sovietice au fost lansate asupra Bucureştiului şi regiunii Ploieşti până în iulie 1941, distrugând principala cale ferată românească şi avariind serios capacităţile de rafinare şi de distribuţie a petrolului. Dar pe 30 iunie, când tancurile germane au pătruns în Lemberg, marea contraofensivă sovietică de pe frontul de sud-vest – piesa centrală a tuturor planurilor şi a jocurilor de război anterioare izbucnirii conflictului – a luat sfârşit. În această zi, după ce au primit acceptul lui Timoşenko, conducătorul Stavka, Kirponos şi Jukov au ordonat retragerea pe graniţele de dinainte de 1939 ale Ucrainei sovietice, la 200 de kilometri în spatele noii frontiere. Deşi au decis retragerea la timp pentru a evita încercuirea, iar pierderile sovietice de pe frontul de sud-vest nu au fost nici pe departe la fel de mari ca în Bielorusia, prăbuşirea frontului Lvov/Lemberg, unde fuseseră investite atât de multe resurse strategice sovietice, a reprezentat o uriaşă umilinţă.[12]

Dezastrul a fost produs de erorile catastrofale ale strategiei şi diplomaţiei sovietice de dinainte de război, agravate de insistenţa lui Stalin de a contraataca, în conformitate cu doctrina ofensivă a Armatei

Roşii în vigoare, şi nu de presupusa prăbuşire psihică a lui Stalin după invazia germană. Cu toate acestea, nu există nici o îndoială că impactul primelor victorii ale lui Hitler din est a fost zguduitor din punct de vedere psihologic. Dar nu direcţionase Stalin vastele forţe industriale ale comunismului către planificarea şi producţia militară, încă din 1928? Nu erau germanii depăşiţi categoric în privinţa numărului de soldaţi, unităţi motorizate, artilerie, obuze, muniţie – în tot ce se presupunea că ar fi contat? La tancuri, avantajul sovietic pe frontul european era, cel puţin în teorie, de cinci la unu (mai mult de 15 000 de tancuri dintr-un parc total de tancuri al Armatei Roşii de aproape 25 000, faţă de doar 3 300 de tancuri germane). Atât de slab motorizată a fost Operaţiunea Barbarossa, încât Wehrmachtul s-a bazat în cea mai mare parte pe cai (625 000 în total), şi nu pe camioane, pentru a transporta armamentul şi proviziile. Cât despre avioanele de război, avantajul lui Stalin era de aproape şapte la unu, cu 15 000 de avioane (dintr-o rezervă sovietică de 23 5245), faţă de cele doar 2 250 ale mult diminuatei forţe aeriene germane, Luftwaffe, care suferise pierderi serioase în Bătălia pentru Anglia şi, mai recent, în Creta. La artilerie, situaţia era la fel de dezechilibrată, cu 7 146 de piese de artilerie germane faţă de 37 000 de tunuri sovietice de pe front şi alte 110 000 de tunuri şi mortiere de rezervă. Asta ca să nu mai vorbim de avantajele sovieticilor privind calitatea, cum ar fi blindajul superior al tancurilor KV faţă de orice alt model de tanc din dotarea armatei germane sau blindajul, flexibilitatea şi avantajele tactice ale modelului T-34.[13]

Desigur, stocul parcurilor de tancuri sovietice era încă în mare parte format din tancuri uşoare BT şi T-26, mai vechi; existau doar aproximativ 1 800 de T-34 şi KV-uri mai robuste pe front. Şi multe dintre aceste tancuri mai vechi erau în stare proastă, nu aveau muniţie sau obuze ori aveau combustibil puţin sau deloc; să ne reamintim că 100 000 de tone de petrol erau în drum spre front chiar în momentul în care germanii au atacat. Numărul real de tancuri operaţionale ale arsenalului sovietic din teatrul european era probabil mult mai mic decât cel declarat oficial, de 15 000 de unităţi. Piloţii sovietici, care rareori beneficiaseră de o perioadă de pregătire adecvată, încă învăţau cum să utilizeze noile avioane de luptă Mig-3 şi bombardierele uşoare Il-2, Pe-2, Su-2. Avioane de vânătoare sovietice mai vechi, cum ar fi Polikarpov I-16, folosit intens în campaniile din Spania şi Manciuria, erau complet depăşite de Messerschmitturile germane. Din toate aceste motive, istoricii specializaţi în frontul de est, cum ar fi David Glantz, au dreptate când subliniază cât de slab pregătită pentru război era în realitate Armata

Roșie – față de cum arătau lucrurile în ordinea de luptă pe hârtie. Dar, chiar și așa, volumul imens de material și de efective umane trebuie să fi însemnat *ceva*. Având în vedere superioritatea materială zdrobitoare a Armatei Roșii, nu e de mirare că Stalin le-a ordonat comandanților săi să atace, până când, în cele din urmă, sâmbătă, 28 iunie, a aflat că Armata IV sovietică fusese anihilată, iar alte patru armate erau încercuite de germani.[14]

Partea șocantă, pentru Stalin, nu a fost că Hitler îl atacase – asta făcea Hitler. Partea șocantă a fost că mult lăudata sa mașinărie de război, pe care în ultimii 13 ani încercase să o construiască și să o doteze cu cele mai noi tehnologii sovietice și străine se dovedise atât de fragilă când fusese, în sfârșit, pusă la încercare de un adversar militar de primă mână. Adevărul îngrozitor, pe care Stalin l-a înțeles după această primă săptămână de război, a fost că soldații săi fie nu știau, fie nu voiau să lupte. Indiferent cât de bine era dotată armata sa cu mitraliere și artilerie, cu tancuri medii și grele, cu bombardiere ușoare și avioane de vânătoare, totul era inutil dacă oamenii nu-și păstrau poziția și nu trăgeau cu armele, dacă echipajele tancurilor nu reușeau să colaboreze, dacă piloții nu zburau niciodată.

Este adevărat că, lovind primii, germanii au preluat rapid controlul asupra spațiului aerian, așa cum o făcuseră și în Polonia, Franța și Norvegia, fapt care le-a permis să distrugă la sol mii de avioane de război sovietice și să arunce în aer sute de parcuri de tancuri și depozite de combustibil necamuflate, înainte ca liderii Armatei Roșii să poată reacționa. Experiența dobândită în campaniile anterioare le-a oferit piloților germani un avantaj de neprețuit față de omologii lor din VVS, care nu prea aveau antrenament în lupte aeriene adevărate. Totuși mii de avioane de luptă și de tancuri sovietice au supraviețuit asaltului inițial și nu ar fi trebuit să le fie greu să se pună în mișcare după ce șocul inițial a trecut și ofițerii au avut timp să-și revină. Dar Armata Roșie din 1941 nu era concepută pentru operațiuni defensive și nici nu avea vreo experiență în desfășurarea acestora. După cum își amintea mai târziu Jukov: „În acel moment, știința noastră militară teoretică nu lua, în general, în calcul problemele profunde ale apărării strategice, considerând în mod eronat că acest domeniu nu ar fi atât de important". Armata Roșie nici nu era constituită în așa fel încât comandanții de unități individuale să-și asume singuri inițiative, pe loc, indiferent că era vorba de atac sau de apărare. Oamenii erau brutalizați de ofițeri, care erau și ei intimidați de superiorii lor, care la rândul lor erau terorizați de politrucii responsabili doar în fața Partidului.[15]

Iar aceste slăbiciuni militare sovietice s-au dovedit aproape fatale, deoarece erau bine cunoscute de germani, care le-au exploatat fără milă. Celebrul „Ordin al comisarilor politici", dat de Hitler pe 6 iunie 1941 – ordin despre care astăzi se consideră că ar fi prefigurat Holocaustul, acordând comandanților Wehrmachtului permisiunea de a executa sumar comisarii sovietici capturați, mulți dintre aceștia fiind, într-adevăr, evrei –, a avut de fapt un scop operațional. Ideea era de a submina moralul inamicului, creând o prăpastie între trupele Armatei Roșii, inclusiv ofițerii, și comisarii politici, considerați de germani „combatanți ilegali" și ca atare împușcați. Manifeste germane aruncate în spatele liniilor sovietice îi încurajau pe ruși să se răzvrătească sau să dezerteze. „Alungați-vă comisarii și treceți de partea germanilor", scria un manifest adresat „comandanților și soldaților Armatei Roșii". Altele îl atacau pe Stalin ca fiind un „mincinos nerușinat", amintindu-le rușilor că „Marea Constituție a lui Stalin" promisese libertate de exprimare și libertate de conștiință, dar în realitate acestea fuseseră combătute cu cruzime. Lenin le promisese țăranilor „pământul pe care îl cultivau", doar pentru ca Stalin „să-i înrobească în ferme colective". În locul „libertății muncii și [a] creșterii nivelului de trai", comunismul le adusese oamenilor doar „robie". Un alt manifest, atingând un nerv sensibil, în legătură cu dispariția fără urmă a lui Stalin după invazie, îl numea pe vojd „un laș jalnic", care se ascundea prin Kremlin, „îngrozit de propriii colegi, care erau însetați să-și răzbune tovarășii măcelăriți". Un manifest mai sinistru încuraja trupele sovietice să scape de *jida-politruka* („politrucii evrei"), oferind drept exemplu util și ilustrația unei revolte. Un număr uriaș de soldați sovietici au înțeles aluzia și au dezertat, fugind către liniile germane de îndată ce bătălia a început.[16]

Având în vedere ceea ce știm astăzi despre pedepsele draconice impuse de Stalin soldaților pentru dezertare sau pentru simplul fapt că se lăsau capturați în viață de către inamic, dezertarea atâtor soldați sovietici este cât se poate de evocatoare. Fie din pricina propagandei, fie, mult mai curând, din cauza disperării lor de a scăpa de tirania criminală a lui Stalin, mii și, în curând, milioane de soldați sovietici au dezertat ori s-au lăsat luați prizonieri de inamic. Pe 9 iulie, pierderile sovietice oficiale se ridicau deja la 589 000 de oameni (cele reale fiind probabil undeva la un milion), față de pierderile germane de 23 000 de morți și 44 000 de răniți. Majoritatea pierderilor Armatei Roșii le-au constituit nu soldații morți pe câmpul de luptă, ci cei capturați sau care se predau. Potrivit surselor germane, până în decembrie 1941, peste 3,5 milioane de soldați ai Armatei Roșii, inclusiv 15 179 de ofițeri, fuseseră

luaţi prizonieri. Aceste pagube devastatoare au fost agravate de capturarea de către germani a unui mare număr de tancuri şi piese de artilerie – 3 300 şi, respectiv, 1 800, numai pe frontul bielorus.[17]

Milioane de alţi soldaţi înrolaţi şi voluntari sovietici au servit onorabil şi cu mult curaj în condiţii îngrozitoare. Totuşi nu putem trece cu vederea că nici măcar acei soldaţi ai Armatei Roşii care au luptat în vara lui 1941 nu au făcut-o prea bine. Un istoric rus a comparat recent „pierderile irecuperabile" (adică soldaţii ucişi, grav răniţi sau capturaţi) din cele două tabere în „bătăliile de frontieră" din primele trei săptămâni ale conflictului şi a concluzionat că avantajul german era de 35 la 1. Un astfel de raport nu era de bun augur pentru şansele sovietice, chiar dacă Armata Roşie a supravieţuit înfrângerilor timpurii din regiunile de frontieră. Stalin încă mai avea rezerve importante de oameni şi de arme la care să apeleze, dacă şi când ofiţerii şi comisarii politici reuşeau să-i facă pe soldaţi să lupte. Dar fiecare săptămână aducea înfrângeri noi, afectând aceste rezerve. Nici o armată, nici o ţară nu putea îndura la nesfârşit astfel de pierderi catastrofale.[18]

În momentul în care Stalin şi-a făcut curaj să se adreseze naţiunii, pe 3 iulie, imaginea strategică era sumbră. Germanii, care îngroziseră deja lumea prin victoriile fulgerătoare din Polonia, Norvegia, Ţările de Jos şi Franţa, se întrecuseră pe ei înşişi. În primele trei săptămâni ale Operaţiunii Barbarossa, Wehrmachtul, avansând de-a lungul unui front de circa 1 600 de kilometri, reuşise să traverseze, în forţă şi păstrând majoritatea podurilor intacte, şase râuri importante: Bug, Neman, Dvina de Vest, Berezina (celebru pentru retragerea dezastruoasă a lui Napoleon), Gorîn şi Sluci. „Obiectivul de a spulbera grosul armatei ruse în faţa Dvinei şi a Niprului a fost îndeplinit", nota în jurnalul său, pe 3 iulie 1941, şeful de stat-major al armatei germane, generalul Franz Halder. Toate câştigurile obţinute în urma victoriilor à la Pyrrhus ale lui Stalin, dintre 1939 şi 1941, fuseseră pierdute în câteva zile, în timp ce istoria a dat un verdict nemilos asupra deciziei lui Stalin de a şterge statele-tampon care îi apărau flancul vestic împotriva lui Hitler şi de a-şi desfăşura cele mai bune trupe şi blindate în acest vulnerabil teritoriu de frontieră. Tot ce a putut Stalin să spună în apărarea Pactului de la Moscova, în discursul său radiodifuzat din 3 iulie, a fost că, prin semnarea acestuia, „timp de un an şi jumătate am asigurat ţării noastre pacea şi posibilitatea de a-şi pregăti forţele".[19]

Într-un mod mai plauzibil, Stalin a susţinut că, prin „încălcarea cu perfidie a Pactului", Germania nazistă obţinuse „anumite poziţii avantajoase pentru trupele sale pentru o perioadă scurtă", dar „pierduse din

punct de vedere politic expunându-se în ochii întregii lumi ca un agresor însetat de sânge". Într-adevăr, într-o emisiune radio de seară din 22 iunie, Winston Churchill a declarat că relele comunismului, pe care le criticase fervent de-a lungul anilor, „se estompează în fața spectacolului aflat acum în plină desfășurare. Trecutul, cu crimele, nebuniile și tragediile sale, se îndepărtează fulgerător." Premierul a promis că Marea Britanie „va acorda tot sprijinul Rusiei și poporului rus". Pe 24 iunie, președintele Roosevelt a anunțat că ajutorul american de împrumut și închiriere va fi extins către Uniunea Sovietică. În propriul discurs radiofonic din 3 iulie, Stalin a lăudat călduros „discursul istoric" al lui Churchill și promisiunea lui Roosevelt „de a acorda ajutor țării noastre" ca fiind semne ale „extraordinarului câștig politic al URSS", adus de trădarea lui Hitler, care era „un factor serios și durabil, menit să constituie baza pentru progresul succeselor militare decisive ale Armatei Roșii".[20]

Chiar și așa, aveau să treacă săptămâni, dacă nu chiar luni, până când ajutorul militar britanic și american să ajungă pe frontul de est și nu exista nici o garanție că Armata Roșie îl va folosi în mod eficient sau că va putea rezista atât de mult timp. Indiferent ce ar fi spus Stalin în public despre „succesele militare" care urmau să vină, în privat, el autorizase deja măsuri de urgență, în caz de înfrângere. Încă de pe 23 iunie 1941, Politburo a creat un „comitet de evacuare" a Moscovei. Pe 27 iunie au fost redactate ordine secrete pentru a expedia în est fabrici pentru materiale de război cruciale de la Moscova și Leningrad către Kuibîșev (fostul Samara) și Kazan, în regiunea Urali, împreună cu directorii, inginerii și „angajații lor importanți". Aceeași rezoluție dispunea, de asemenea, evacuarea fondului de diamante al statului și a „tezaurului de pietre prețioase al Kremlinului", inclusiv vechile însemne imperiale ale familiei Romanov, către Celiabinsk și Sverdlovsk (fostul oraș Ekaterinburg, unde bolșevicii lui Lenin îi exilaseră pe Romanovi înainte de a-i executa, în 1918). Folosind dramatice înfloriturі de stil, rezoluția istorică a Politburo din 27 iunie, consemnată de Timoșenko pentru Stavka, a ordonat declanșarea unei campanii a „pământului pârjolit" în toată Rusia europeană. Ordinul stipula că „toate proprietățile valoroase, materiile prime sau stocurile de alimente, toate roadele pământului care nu pot fi transportate intacte, orice lucruri ar putea fi folosite de inamic trebuie să fie supuse desființării totale, adică distruse, anihilate și arse". Printre obiectele de valoare se aflau cele 9,3 miliarde de ruble în banca de stat, expediate spre est pe 28 iunie. La fel de prețios pentru regim a fost și corpul atent îmbălsămat al lui Lenin, care, conform unei rezoluții din 2 iulie, semnate de șeful NKVD, Beria, a fost evacuat spre

est, la Tiumen. Cel mai important specialist sovietic în medicină legală, profesorul B.I. Zbarski, a luat trupul mumificat al lui Lenin într-un „vagon de tren de clasa I", special rezervat de NKVD şi păzit de cinci gărzi de corp care răspundeau doar în faţa lui Beria. O altă rezoluţie a Politburo, din 3 iulie, a stabilit protocoale pentru „evacuarea din zonele din prima linie" a „membrilor de familie ai liderilor Partidului [comunist]" şi a „familiilor personalului de comandă al Armatei Roşii şi al flotei, precum şi ale oficialilor NKVD". Pe 7 iulie, Politburo a ordonat evacuarea spre est a peste 500 000 de muncitori calificaţi de la fabricile industriei de apărare din Moscova şi Leningrad şi a familiilor acestora – în total peste un milion de persoane*. La mai puţin de două săptămâni de la începerea războiului, Stalin şi generalii săi se pregăteau să abandoneze Rusia europeană şi să se retragă în Urali. Din motive politice evidente, aceste ordine de evacuare nu au fost împărtăşite ambasadorului american sau britanic de la Moscova.[21]

Având în vedere înaintarea rapidă a Wehrmachtului, acestea nu erau precauţii inutile. În iulie, Germania şi aliaţii săi nu mai recuceream teritoriile obţinute de Stalin în urma Pactului de la Moscova, ci se deplasau deja în Rusia propriu-zisă. Pe 10 iulie, Grupul de Armate Nord a cucerit Pskov, oraş situat la nici 290 de kilometri de Leningrad. Până în perioada 9–10 iulie a fost definitivată curăţarea pungii de la Minsk, Grupul de Armate Centru, condus de Bock, capturând 287 704 de prizonieri şi 2 585 de tancuri. Germanii au realizat o performanţă extraordinară în materie de logistică militară, reconstruind, într-un ritm de 20 de kilometri pe zi, calea ferată de la Brest-Litovsk până la Minsk pentru a o adapta la standardele europene şi extinzând pe sute de kilometri, în Bielorusia, calea ferată de aprovizionare, pentru a transporta zilnic 20 de trenuri de marfă. Pe 16 iulie, blindatele germane au intrat în Smolensk, oraş aflat la mai puţin de 400 de kilometri de Moscova. La aproape 130 de kilometri spre nord-vest, Divizia 15 Blindate sovietică a fost încercuită în apropiere de Vitebsk pe 16 iulie, printre militarii luaţi prizonieri numărându-se şi fiul lui Stalin, Iakov Djugaşvili. Pe fronturile baltic şi bielorus, germanii se aflau la două treimi din distanţa de la graniţa Reichului până la cele două capitale ruseşti. Chiar

* După ce a emis acest ordin de evacuare şi alte câteva similare, Politburo a fost efectiv suspendat pe durata războiului, transferându-şi autoritatea către Comitetul de Stat pentru Apărare (GKO), înfiinţat pe 30 iunie 1941 şi alcătuit din Stalin, Molotov, Beria, fostul comisar al apărării Voroşilov şi Gheorghi Malenkov, care supraveghea producţia de avioane militare, către comandamentul militar (Stavka) şi, în practică, către orice general care se întâmpla să se afle pe moment în graţiile lui Stalin.

şi în Ucraina, unde Stalin îşi concentrase cele mai bune blindate, germanii se apropiau de Nipru, ocupând fabrici şi terenuri agricole pe măsură ce înaintau. În mai puţin de patru săptămâni, germanii au cucerit 450 000 de kilometri pătraţi din Rusia europeană – mai mult decât dublul suprafeţei pe care o cuceriseră în Polonia şi un teritoriu de trei ori mai mare decât cel cucerit în Franţa şi Ţările de Jos în mai 1940.[22]

Registrele care ţineau evidenţa materialului de război capturat sau distrus de germani au fost aproape la fel de impresionante. Până pe 9 iulie, Armata Roşie a pierdut 11 700 de tancuri (din fericire pentru sovietici, majoritatea erau modele depăşite, BT şi T-26) şi 19 000 de tunuri şi mortiere. Anihilarea Forţelor Aeriene Sovietice a fost şi mai dramatică. Până la sfârşitul lui iulie 1941, pierderile sovietice de avioane de război ajunseseră la 10 000 de aparate, de peste patru ori mai mult decât numărul total de avioane pe care Luftwaffe le deţinea pe frontul de est. În majoritatea regimentelor de aviaţie sovietice, pierderile din iunie şi iulie 1941 au ajuns la 80 până la 85%. Era un fapt de la sine înţeles că Luftwaffe controla acum total spaţiul aerian sovietic. Într-un tur de cinci zile în fosta Galiţie sovietică şi în Ucraina de Vest, la mijlocul lui iulie 1941, jurnaliştii germani nu au văzut pe cer nici măcar un singur avion sovietic.[23]

Dosarele „Administraţiei principale sovietice pentru construcţia de aerodromuri" a NKVD spun o poveste tristă, dar captivantă. Toate resursele economice şi umane disponibile în URSS fuseseră transferate spre vest, către frontiera germană, în primele şase luni ale lui 1941, până când, ca la o singură apăsare pe buton, vasta operaţiune a fost inversată şi tot ce a mai rămas a fost urcat în trenuri şi expediat spre est.

Pe 28 iunie a fost trimisă o directivă NKVD către batalioanele însărcinate cu construirea de aerodromuri în întreaga Rusie europeană, ordonându-se evacuarea a 57 de aerodromuri din Bielorusia (cele care nu fuseseră deja arse), şapte din Lituania, opt din Estonia, 11 din Letonia şi cinci din Moldova sovietizată, la graniţa cu România. Poziţia de retragere imediată pentru cele 57 de aerodromuri bieloruse a fost Smolensk, care a căzut însă în mâinile invadatorului pe 16 iulie. Dându-şi seama poate că evacuarea totală a bazelor aeriene era imposibilă, ordinul din 28 iunie a autorizat personalul aerodromurilor ca, în cazul în care nu ar mai fi avut timp de evacuare, să distrugă documentele şi să „anihileze" piesele de schimb şi materiale de construcţie.[24]

Cu toate acestea, războiul lui Stalin nu se încheiase încă. În ciuda zdrobitoarelor victorii timpurii, generalii călîţi în luptă ai Wehrmachtului au fost neplăcut surprinşi să afle că, indiferent câte tancuri şi avioane de război distruseseră, Armata Roşie mai avea încă mii. Survolurile aeriene

germane fixaseră ţintele sovietice pentru raidurile de bombardament, dar nu oferiseră o idee despre dimensiunea unităţilor de blindate ale lui Stalin care nu se aflau încă pe linia frontului. Germanii au fost îngroziţi de numărul de vehicule motorizate, avioane şi tunuri grele sovietice – şi adesea şi de calitatea acestora, după ce le-au capturat şi testat.

Nu era vorba că materialul de război sovietic ar fi fost superior celui german, ci de faptul că totul era nou-nouţ – atât de nou, încât puţini soldaţi şi ofiţeri din Armata Roşie ştiau cum să-l folosească. „Majoritatea tunurilor grele, a tancurilor şi a vehiculelor folosite pentru construcţii pe care le-am capturat", declarau comandanţi din Wehrmacht unui jurnalist german pe care l-au condus, într-o vizită de documentare, în Galiţia ocupată, la mijlocul lui iulie 1941, „erau absolut noi" şi nu fuseseră folosite niciodată. Deşi impresionante la prima vedere, tancurile sovietice s-au dovedit însă, „la o verificare mai atentă a pieselor şi a designului lor, asamblate rudimentar, de mântuială şi într-o manieră necunoscută inginerilor noştri". Modelele T-34 şi KV-urile erau mai bune decât tancurile mai vechi, dar, chiar şi aşa, prezentau dezavantaje, deoarece aveau blindajul „atât de greu, încât adesea se cufundau în pământul moale". În ciuda blindajului impresionant, T-34 avea o cadenţă de tragere lentă, din cauza unei turele ineficiente, cu doi oameni, ceea ce însemna că cel care conducea vehiculul trebuia să îndeplinească şi rolul de trăgător în timpul luptei. Din cauza lipsei unor dispozitive care să asigure o bună vizibilitate şi a designului trapei – care nu-i permitea conducătorului de tanc să scoată capul afară pentru a vedea mai bine –, neexperimentaţii conducători ai tancurilor T-34 se chinuiau să facă manevrele necesare. Rezultatul a fost că Wehrmachtul a capturat multe tancuri T-34 intacte, întrucât proiectilele de tancuri şi tunuri antitanc nu reuşiseră să le avarieze, iar trăgătorii sovietici de pe tancuri, care nu cunoscuseră experienţa luptelor şi nu ştiau să le manevreze, nu fuseseră capabili să tragă înainte de a fi blocaţi şi înconjuraţi. După ce mecanicii germani au reparat tancurile T-34, precum şi alte tancuri sovietice, acestea au funcţionat ireproşabil şi, după cum raportau chiar tanchiştii germani, „au atins viteze cu adevărat impresionante".[25]

În ciuda primelor câştiguri uimitoare ale Germaniei şi ale aliaţilor săi, spre sfârşitul lui iulie au apărut primele semne că ruşii începuseră să lupte şi să-şi apere poziţiile mai eficient acum, când îşi apărau teritoriul, şi nu recentele cuceriri ale lui Stalin. Ofiţerii germani au fost nevoiţi să dovedească, încet-încet, respect faţă de calităţile de luptător ale lui „Ivan", soldatul rus de rând, care, deşi maltratat groaznic de ofiţerii şi de comisarii politici din Armata Roşie, continua să lupte cu dârzenie. Infanteristul

sovietic, observa comandantul german de tancuri Heinz Guderian, era „aproape întotdeauna tenace în apărare". În timp ce numeroşi soldaţi ai Armatei Roşii erau luaţi prizonieri în încercuiri uriaşe, unităţile individuale continuau adesea să lupte cu îndârjire. În complexul citadelei de la Brest-Litovsk, pungi izolate de soldaţi sovietici au continuat să reziste până în iulie. Între timp, la est de Smolensk, întăririle sovietice se adunau pentru a opri ofensiva germană înainte ca aceasta să ajungă la Moscova. Războiul de uzură începuse.[26]

Iosif Stalin și Nikita Hrușciov se consultă în 1936, în timp ce Marea Teroare este dezlănțuită. (*Pravda*)

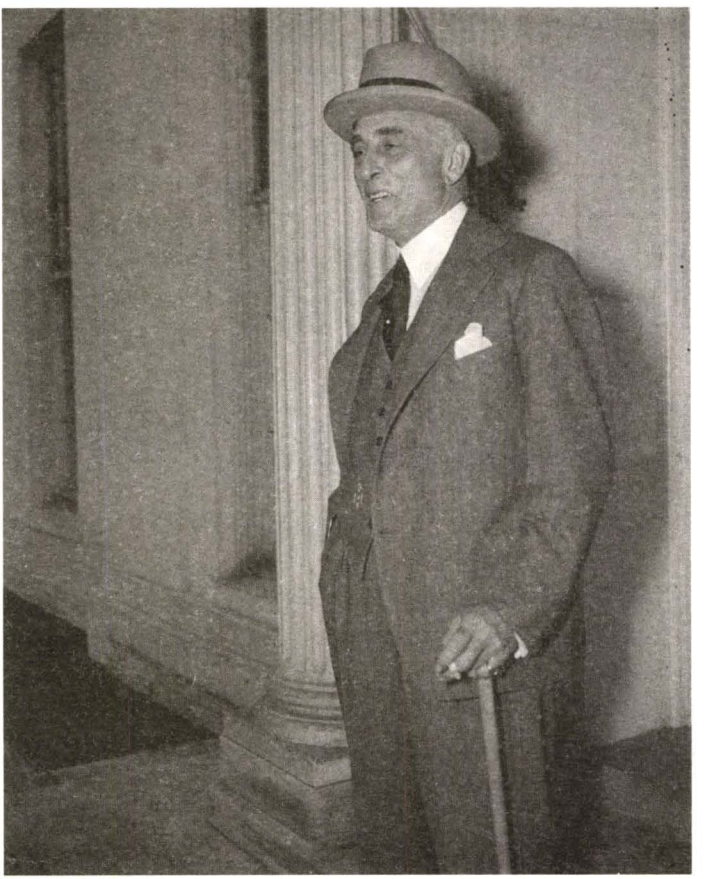

Ambasadorul SUA în URSS, Joseph Davies, vizitând Casa Albă în 1937 (Biblioteca Congresului)

Infanteria Armatei Roșii atacând la Zhanggufeng (lacul Hasan), în apropierea frontierei coreene, iulie 1938 (Viktor Antonovici Tiomin)

Trupele sovietice mărșăluiesc spre Halhîn-Gol, august 1939. (Ministerul Apărării al Federației Ruse, www.mil.ru)

Ribbentrop și Stalin împărtășesc o glumă la Kremlin, sub privirile lui Molotov (stânga) și ale ambasadorului german Schulenburg (în spate), 23 august 1939. (Bundesarchiv, Bild 183-H27337)

Un soldat al Armatei Roșii păzește un avion polonez PWS-26 capturat, doborât în apropierea orașului Rovno (Rivne) din estul Poloniei pe 18 septembrie 1939, în ziua de după declanșarea invaziei sovietice. (Fotografia numărul HU 87205 din colecțiile Muzeului Imperial a Războiului din Londra)

Soldați sovietici stau în picioare în spatele unei mașini blindate poloneze, capturată în Brest-Litovsk pe 20 septembrie 1939 – pe fundal pot fi văzuți ofițeri germani. (Fotografia numărul HU 106367 87205 din colecțiile Muzeului Imperial al Războiului din Londra)

Armata Roșie ocupă Estonia după ce Stalin asigură dreptul URSS de a înființa baze sovietice în această țară, octombrie 1939. (Domeniu public)

Armata rusă intră în fostul oraş polonez Wilno (Vilna/Vilnius) după invazia germano-sovietică a Poloniei, 6 octombrie 1939. (Fotografia numărul 87199 din colecţiile Muzeului Imperial al Războiului din Londra)

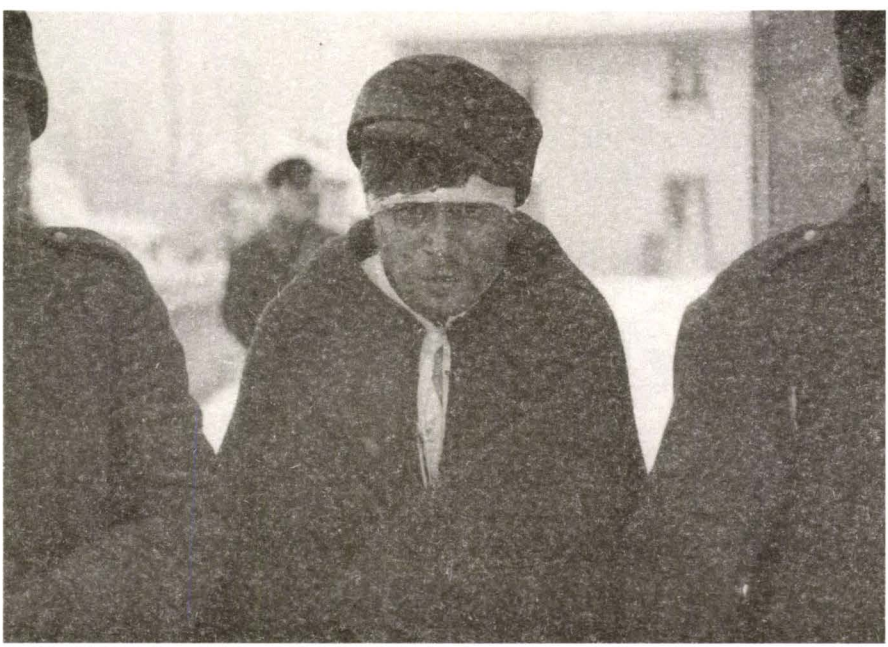

Un prizonier de război sovietic capturat de finlandezi, ianuarie 1940 (Muzeul Militar al Finlandei)

Armata Roșie mărșăluiește în Basarabia românească, iunie 1940. (Arhivele Naționale Române, ANRM, Fototeca, 43928)

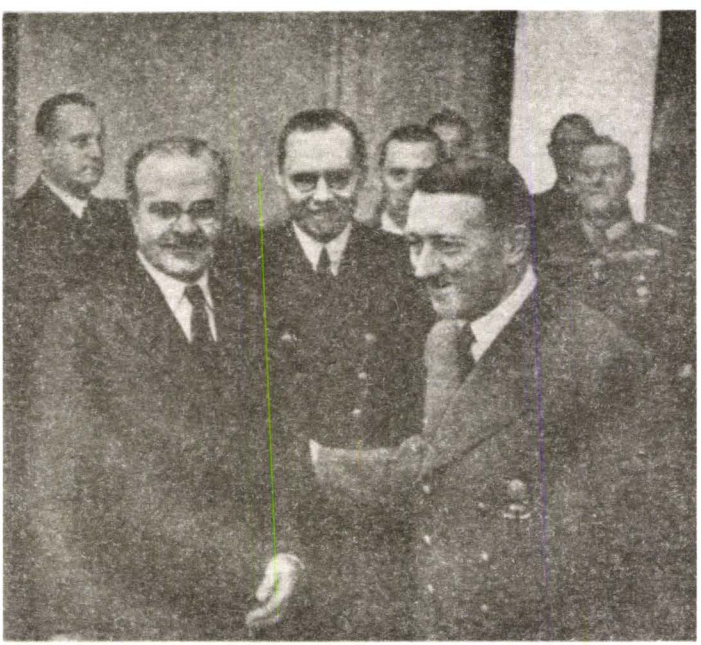

Hitler îl salută pe Molotov la Berlin, noiembrie 1940. (Fotografie apărută pe prima pagină a ziarului *Pravda*, 18 noiembrie 1940)

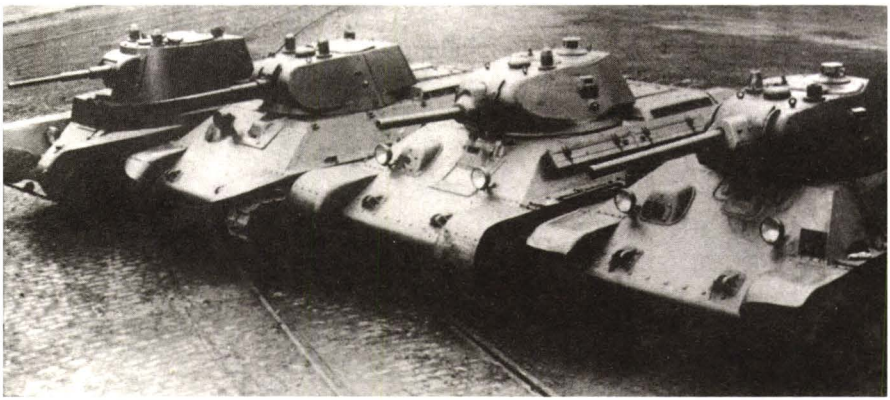

Tancuri sovietice produse de Fabrica nr. 183. De la stânga la dreapta: un BT-7, un A-20, un T-34 model 1940 cu tun L-11, și un T-34 model 1941 cu tun F-34. Atât T-34, cât și BT-7 au folosit designul revoluționar al suspensiei creat de inginerul american J. Walter Christie. (Guvernul rus)

Il-2 Șturmovik, un bombardier sovietic ușor denumit după designerul Serghei Iliușin și inspirat de avionul american Vultee. Stalin i-a cerut inițial lui Iliușin să elimine suportul pentru mitralieră din spatele aeronavei, pentru a face loc unei încărcături mai mari de bombe și unui rezervor de combustibil mai voluminos, dar a revenit asupra deciziei după declanșarea Operațiunii Barbarossa, permițând ca suportul pentru mitraliere să fie reinstalat, astfel încât aeronava să poată funcționa tactic ca avion de luptă. (Muzeul Aerului și Spațiului din San Diego)

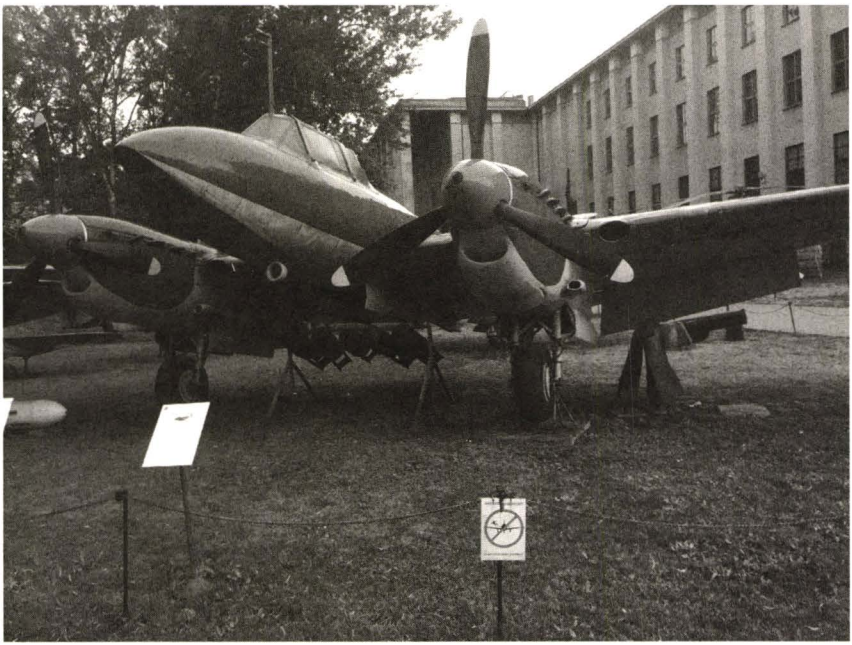

Avionul bimotor Pe-2 a fost reproiectat de Vladimir Petliakov, conform specificațiilor lui Stalin, devenind un bombardier în picaj la joasă altitudine pentru sprijinirea de aproape a infanteriei. (Fotografie realizată de autor)

Un Su-2 restaurat, un bombardier sovietic ușor proiectat pentru atac, înainte de Operațiunea Barbarossa, de Pavel Suhoi, un veteran al turneelor aviatice americane organizate de Stanislav Șumovski. Pentru obținerea unei viteze superioare, blindajul de oțel al avionului avea o grosime de numai 9 mm. Modelul s-a dovedit a fi o dezamăgire în războiul defensiv pe care sovieticii au fost nevoiți să îl ducă în 1941. (Alan Wilson de la Hawkeye UK)

Un tanc rapid BT-7, capturat de germani pe frontul de est în 1941. Având un motor diesel de 500 de cai putere și o suspensie revoluționară, concepută de inginerul american J. Walter Christie, BT-7 putea să renunțe la șenile pentru a rula pe roți dacă se deplasa pe un drum asfaltat. Dar în Rusia europeană existau puține drumuri asfaltate în 1941. (Fotografie operațională a Wehrmachtului)

Un tanc sovietic T-34 capturat de Wehrmacht în timpul Operațiunii Blau în 1942. La fel ca și BT-7, T-34 se deplasa pe o „suspensie Christie". (Bundesarchiv Bild numărul 169-0017)

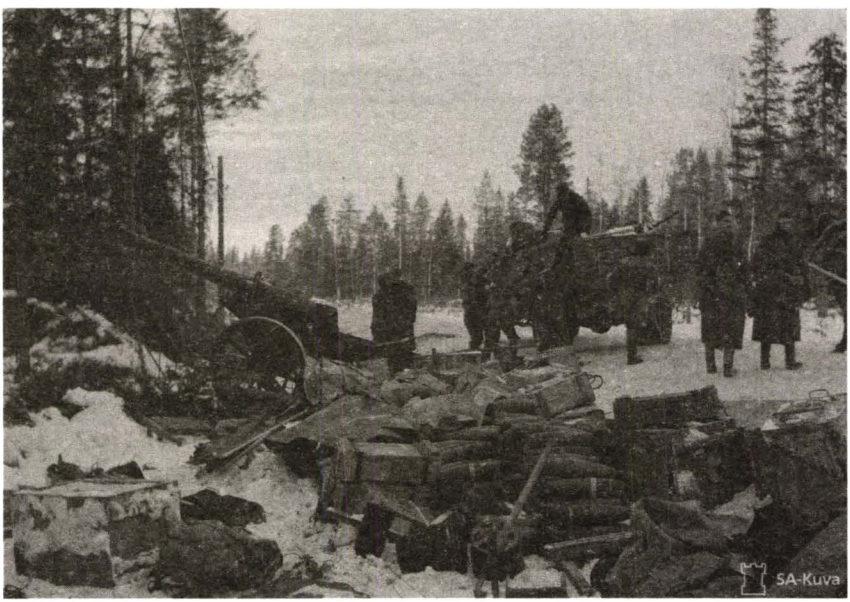

Depozite de război sovietice capturate de armata finlandeză la est de Ketenga, noiembrie 1941 (SAKuva [Arhiva fotografică finlandeză de război])

Victime evreiești ale unui pogrom în masă din Kaunas (Kovno), la garajul Lietukis, după invazia germană, 27 iunie 1941 (Muzeul Evreiesc de Stat Vilna Gaon, Lituania)

Cadavrele ale celor uciși de NKVD înainte de evacuarea sovietică a orașului Lwów (Lemberg/ Lvov/Lviv), fotografiate pe 6 iulie 1941 (Österreichiche Nationalbibliothek)

Un soldat german caută printre hainele și lucrurile evreilor care au căzut victime masacrului de la Babii Iar, 1941. (www.waralbum.ru)

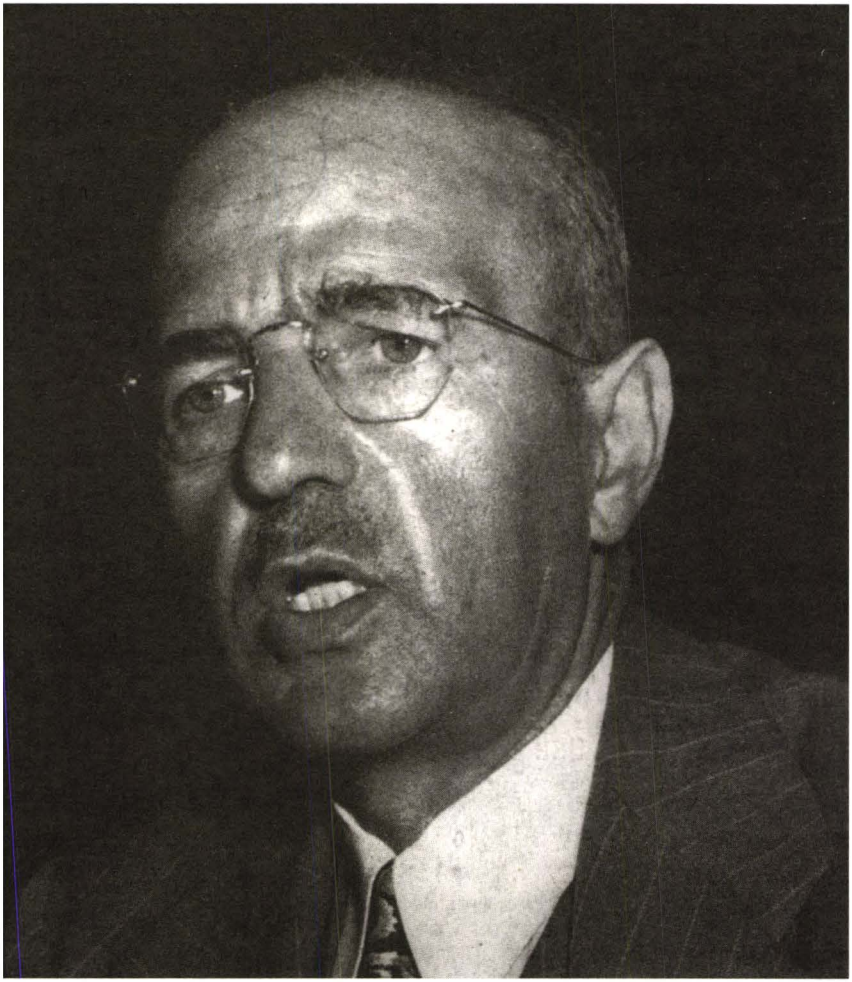

Harry Dexter White, secretar adjunct al Trezoreriei SUA și spion sovietic (Alamy)

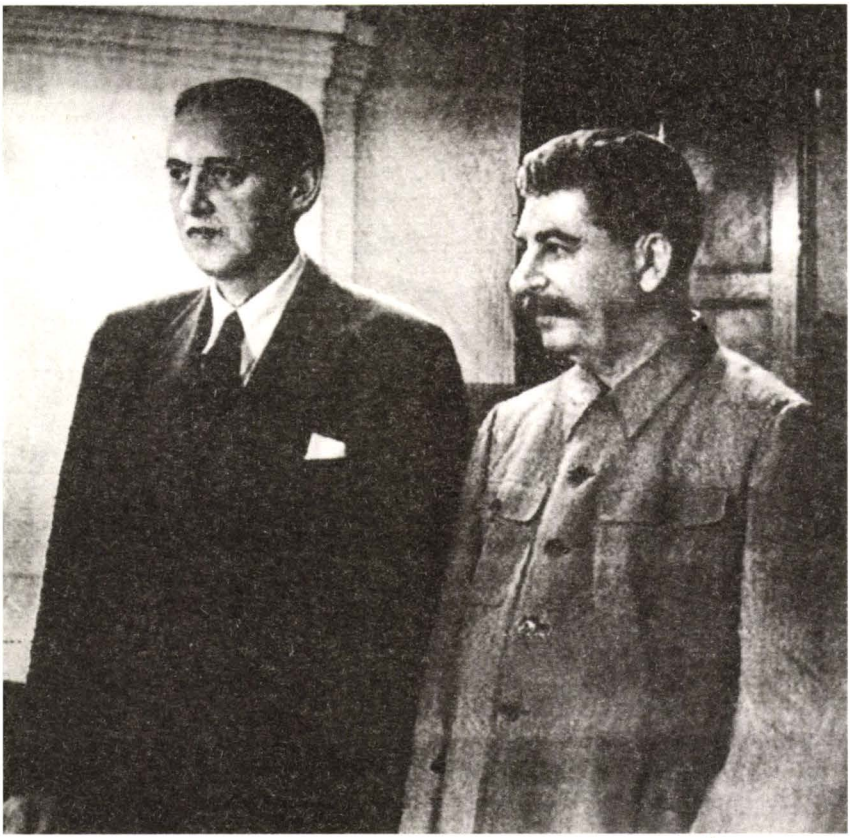

Harry Hopkins se întâlnește cu Stalin la Kremlin, în iulie 1941. (Alamy)

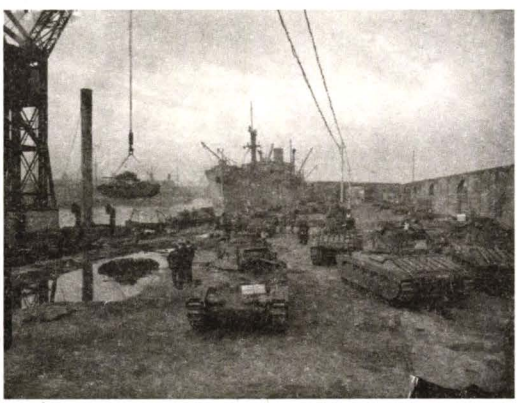

Tancuri britanice MK-2 Matilda sunt încărcate în docurile din Liverpool pentru a fi livrate URSS, 17 octombrie 1941. (Fotografia numărul H 14786 din colecțiile Muzeului Imperial al Războiului din Londra)

18

TEROARE PE FRONT – ȘI ÎN SPATELE LUI

În concepția lui Hitler, Barbarossa nu a fost niciodată o operațiune militară convențională. Nevoia Germaniei de *Lebensraum* (așa cum o vedea el) în est însemna că orice campanie întreprinsă acolo urma să fie nemiloasă, concepută nu doar pentru a cuceri teritoriu pentru Reich, ci și pentru a-l curăța de locuitorii nedoriți. Încă din 3 martie 1941 Hitler îl informa pe șeful Statului-Major pentru operațiuni al OKW, Alfred Jodl, că obiectivul campaniei din Rusia nu era „pur și simplu distrugerea forțelor armate inamice", ci eliminarea „inteligheției evreiești bolșevice" și „dizolvarea întregului regim [sovietic] și înlocuirea lui cu guverne cu care să putem face pace". În cursul unei conferințe cu generalii săi din 30 martie, Hitler a denunțat bolșevismul drept „criminalitate asocială", le-a cerut ofițerilor săi „să uite conceptul de camaraderie între soldați" și să ducă în Rusia sovietică un „război de exterminare". Cum ar fi putut arăta acest lucru în practică a fost schițat în liniile directoare, devenite de acum celebre, ale Planului Foamei din 23 mai 1941, care stabilea ca prioritate absolută pentru Germania și Europa aprovizionarea cu toate resursele de hrană obținute din centura de cernoziom din Ucraina și Rusia sud-europeană, prezicând în mod amenințător că „zeci de milioane de oameni din acest teritoriu vor deveni inutili și vor muri sau vor trebui să emigreze în Siberia". Un *Führererlass* (edict al Führerului) transmis comandanților de pe front din Wehrmacht a doua zi autoriza execuția civililor care „atacau soldații germani", termenul „atac" nefiind exact definit. Imunitatea statutară împotriva urmăririi penale era extinsă pentru soldații germani care comiteau crime pe teritoriul sovietic, dacă acestea erau „motivate ideologic". Politrucii și oficialii comuniști erau ținte evidente, identificate în mod expres în Ordinul comisarilor din 6 iunie 1941, care stipula că „toți comisarii politici sovietici", în calitate de „inițiatori ai metodelor de luptă asiatice, barbare", trebuiau „tratați prompt cu cea mai mare severitate".[1]

Deși nu toți ofițerii (sau soldații) germani au aprobat astfel de execuții extrajudiciare, au fost destui care au făcut-o, astfel încât execuția în masă

a comisarilor sovietici a început încă din iulie 1941. Atât Grupul 3, cât și Grupul 4 Panzer au raportat peste 170 de asemenea execuții sumare, iar Armata II germană – alte 177. Registrele militare germane arată că 2 252 de comisari sovietici au fost împușcați în 1941, și asta doar de către armata regulată. În urma marșului său spre est soseau diviziile Waffen-SS și Einsatzgruppen, cele din urmă formate din 3 000 de oameni însărcinați cu arestarea comisarilor. Dacă vreun comisar supraviețuia acestui prim val, mai avea de înfruntat 21 de batalioane de *Ordnungspolizei* (cu efective totale de 11 000 de oameni), care nu erau formate propriu-zis din călăi, dar puteau fi la fel de letale în depistarea victimelor, pentru a le preda Einsatzgruppen și Waffen-SS. Germanii au fost adesea ajutați de colaboratori locali și de antisemiți, dornici să răzbune crimele sovietice atribuite (chiar dacă pe nedrept) evreilor. Deși era adevărat că oficialii evrei erau bine reprezentați în NKVD, în rândurile partidelor comuniste din Lituania și Letonia și în organele de conducere sovietice, acest lucru nu justifică răzbunarea colectivă împotriva evreilor ca popor, precum cea care a devenit tragic de frecventă în spatele liniei frontului. Această dinamică a fost ilustrată în mod brutal într-un pogrom din Kaunas (Kovno), Lituania – locul unor execuții în masă comise de NKVD în vara lui 1940 – unde aproape 1 000 de evrei au fost uciși la sfârșitul lui iunie 1941, aceștia fiind primii din cei 114 000 de evrei lituanieni exterminați până la sfârșitul anului. Deși inițial germanii și-au concentrat eforturile de exterminare asupra comisarilor și a sabotorilor, ulterior țintele lor s-au extins, într-o escaladare teribilă, incluzând „evreii de sex masculin de vârstă militară" și, în cele din urmă, absolut toți evreii de sex masculin, identificați de medici care le examinau penisul pentru a vedea dacă sunt circumciși. Cel puțin 500 000 de evrei au fost împușcați pe teritoriul sovietic ocupat, numai în 1941. Femeile și copiii evrei nu erau încă ținta expresă a acestor crime, deși acest lucru a reprezentat o slabă consolare pentru cei care și-au pierdut frații, soții și tații în pogromuri de tip Kaunas sau în execuții în masă în zona baltică, în Bielorusia, în estul Poloniei și în Ucraina, în special în Galiția. În primul rând, populațiile din Rusia și din Europa de Est, deși nu exclusiv evreii, aveau să plătească un preț teribil pentru ambiția lui Hitler.[2]

Având în vedere brutalitatea Operațiunii Barbarossa, s-ar fi putut aștepta o creștere a spiritului patriotic, rușii mobilizându-se pentru a-și apăra patria, indiferent de rezervele lor față de regimul lui Stalin. Deși acest lucru s-a întâmplat în cele din urmă, este important să ne amintim că, în primele câteva săptămâni de după 22 iunie 1941, invadatorii nu au pătruns pe teritoriile rusești și nici măcar pe teritoriile

sovietice iniţiale, ci pe teritoriile ocupate în 1939. Milioane de locuitori din România, Finlanda, Estonia, Letonia, Lituania, fosta Bielorusie poloneză şi Ucraina ocupate de sovietici i-au primit pe invadatori ca pe nişte eliberatori – chiar la propriu, în cazul duşmanilor etnici şi de clasă arestaţi de NKVD în 1939, câteva mii dintre aceştia fiind scoşi din închisori în primele zile ale invaziei.

Mulţi generali, ofiţeri de informaţii, diplomaţi şi oficiali germani de ocupaţie au luat în serios ideea unui război de eliberare în 1941, chiar dacă eforturile lor au fost subminate de bombardierele în picaj ale Luftwaffe, de ofiţerii SS însetaţi de sânge şi de călăii din Einsatzgruppen. În Finlanda şi România sovietizate, invadatorii îşi recuceriseră propriul pământ, în unele cazuri, propriile case. În vestul Ucrainei, fosta Polonie şi, anterior, fosta Ucrainã habsburgicã, în majoritatea oraşelor erau desfăşurate afişe pe care scria: „Trăiască Hitler, eliberatorul Ucrainei!", „Trăiască Ucraina liberă!" sau „Onoare Führerului german, eliberatorul nostru!". Sătenii umili îi întâmpinau adesea pe germani cu pâine şi sare. După ce Odessa a căzut în faţa invadatorilor, în octombrie, entuziasmul popular generat de eliberare a luat o turnură violentă, deoarece localnicii i-au vânat pe toţi cei asociaţi cu guvernul sovietic, acum dispărut. Un ziar local, *Odesskaia gazeta*, a fost copleşit de numărul scrisorilor „în care oamenii îşi exprimau satisfacţia faţă de prăbuşirea regimului bolşevic", încât comitetul editorial i-a rugat pe cititori să nu le mai trimită. Cauza anticomunistă a părut suficient de justă pentru ca sute de mii de soldaţi europeni să mărşăluiască de bunăvoie alături de Wehrmacht în Rusia, unii venind din Ungaria, Italia, Slovacia, România şi Finlanda, ţări aliate cu Axa, iar alţii fiind voluntari din Danemarca, Norvegia, Suedia, Franţa regimului de la Vichy şi Spania lui Franco, ţări neutre. La momentul primelor triumfuri, moralul a fost ridicat de partea aliaţilor germanilor, fiind întreţinut de capitularea în masă a trupelor inamice. Ofiţerii sovietici capturaţi au denunţat tirania comisarilor politici ai lui Stalin, sugerând astfel că Ordinul comisarilor făcea victime reale. Mulţi dintre ei au mărturisit că nu aveau încredere în moralul de luptă al Armatei Roşii. Mai degrabă, declarau ei, oamenii „luptă doar atât timp cât politrucul rămâne în viaţă. Dacă acesta este mort, atunci ei se predau. Uneori, soldaţii îşi ucid politrucul ca să se poată preda."[3]

Având în vedere capacitatea de răzbunare a lui Stalin, consecinţele umilitoarei retrageri sovietice din iunie şi iulie 1941 nu aveau să fie plăcute pentru civilii sovietici prinşi în apropierea liniei frontului sau în spatele acesteia, în special pentru cei suspectaţi (sau arestaţi preventiv) ca simpatizanţi ai inamicului. Încă din 24 iunie, la doar două zile

după invazie, Beria le-a ordonat comandanților NKVD din districtele aflate în linia întâi să împuște persoanele care fuseseră arestate pentru „activități contrarevoluționare", „sabotaj industrial", „diversiuni" sau „activități antisovietice" – cu alte cuvinte, aproape toți deținuții politici. Ca un fel de oglindire a Ordinului nazist al comisarilor din 6 iunie, care îi viza pe cei loiali regimului lui Stalin, directiva din 24 iunie a lui Beria le dădea agenților și ofițerilor NKVD permisiunea de a executa pe oricine era aflat în spatele liniilor frontului și suspectat de lipsă de loialitate față de Stalin sau de o posibilă simpatie față de invadator.[4]

Rezultatele au fost îngrozitoare. În fostul oraș polonez Łuck (astăzi orașul ucrainean Lutsk), unde 2 055 de polonezi și ucraineni fuseseră închiși de NKVD din motive de securitate încă din 10 iunie 1941, NKVD le-a ordonat acestor deținuți să se adune în vederea unei evacuări forțate în ziua următoare invaziei, ca nu cumva să fie eliberați de germani. Trupele NKVD i-au aliniat mai întâi pe ucraineni, dar, în loc să fie băgați în camioane, deținuții au fost mitraliați în masă și, potrivit unui supraviețuitor, călăii NKVD „au aruncat apoi câteva grenade de mână peste cadavre", pentru a fi siguri că misiunea este îndeplinită. Pe urmă, cei aliniați și seceràți au fost polonezii. După cum își amintea mai târziu un supraviețuitor: „Sângele curgea în valuri, iar părți din trupuri zburau prin aer". Atât de neglijentă și de grăbită a fost această execuție în masă, încât supraviețuitorilor li s-a spus să se întoarcă la închisoare, unde, cu excepția câtorva, au fost apoi împușcați în cap. Puținilor deținuți rămași în viață (probabil în jur de 50, judecând după un raport NKVD care menționa că 2 000 fuseseră împușcați) li s-a ordonat să îngroape cadavrele, după care ar fi fost și ei uciși – dacă nu ar fi fost salvați la timp de forțele Wehrmachtului*. Atrocități similare s-au desfășurat și în alte foste orașe poloneze, incluse la acel moment în Bielorusia sovietică, precum Dubno, Sambor, Dobromil și Oszmiana, unde NKVD a masacrat sute de prizonieri politici, execuțiile având loc în primele zile, haotice, ale războiului, cu puțin timp înainte de sosirea germanilor.[5]

Oricât de oribile ar fi fost atrocitățile din Bielorusia, acestea pălesc însă în comparație cu masacrul din fostul Lvov/Lemberg, unde impunerea regimului sovietic în 1939 a fost chiar mai nepopulară decât în alte părți. Deoarece desfășurările militare sovietice au fost mai puternice pe acest front, Armata Roșie a prelungit luptele timp de aproape o săptămână.

* Supraviețuitorul polonez pe a cărui amintire se bazează această relatare, Mieczyslaw Ogrodowcyk, a luptat mai târziu împotriva germanilor în cursul revoltei din Varșovia din august 1944. Cu siguranță nu a fost surprins de faptul că Armata Roșie nu i-a ajutat pe compatrioții săi polonezi.

Oraşul a fost bombardat de Luftwaffe, ceea ce a contribuit la suferinţa civililor şi a accentuat paranoia din partea gardienilor NKVD, care supravegheau trei centre de detenţie unde se aflau peste 5 000 de deţinuţi politici, majoritatea ucraineni, polonezi şi evrei. Masacrul a început pe 27 iunie şi a continuat pe tot parcursul zilei de 28 iunie, înainte ca agenţii NKVD să renunţe şi să fugă, pe 29 iunie. Când germanii au ajuns aici, pe 30 iunie, au găsit gropi comune rudimentare săpate atât în interiorul locuinţelor, cât şi pe străzi, gropi în care cadavrele fuseseră aruncate în grabă, fără nici un efort de a le acoperi sau de a le înhuma corespunzător. „Mirosul înţepător al cadavrelor în descompunere", scria un medic legist care însoţea Wehrmachtul, „sufoca oraşul, amestecându-se cu fumul acru provenit de la mormanele de moloz arse, cât să aibă un impact puternic atât asupra plămânilor, cât şi asupra stomacului." În interiorul închisorilor, duhoarea era şi mai îngrozitoare. Peste tot zăceau „cadavre proaspete, supuse unor traume recente, de la răni provocate de gloanţe trase în ceafă la lovituri de topor pe corp. Fete şi băieţi de doar 16 ani zăceau printre bătrâni, alături de bărbaţi adulţi, robuşti." O poloneză care a vizitat o închisoare din Lemberg pe 30 iunie 1941 observa că acele cadavre

> lăsau impresia că persoanele de pe masă şi de lângă masă fuseseră bătute până la sânge. Unul dintre morţi era aşezat pe un scaun, cu o baionetă rusească înfiptă în gură... Mâini şi braţe atârnau în poziţii nefireşti, ca şi cum ar fi fost rupte în mai multe locuri. Am văzut cadavrul unei fetiţe, în vârstă de aproximativ opt ani, atârnând de lampa din tavan. Corpul era dezbrăcat, iar copilul fusese spânzurat cu un prosop. Priveliştea era atât de teribilă, încât aproape am leşinat.

Scenele din subsolurile închisorilor politice sovietice din Lemberg erau aproape la fel de oribile. „Tavanele", nota un specialist legist german, „erau pline de sânge", iar cadavrele erau stivuite „pe patru sau cinci niveluri, pe podeaua pivniţei." Într-un subsol al unei închisori, stratul de sânge, acum uscat, avea o înălţime de 20 de centimetri. Într-o altă pivniţă, unde execuţiile trebuie să fi început mai devreme şi, prin urmare, procesul de putrefacţie era mai avansat, exista „un strat, compus dintr-o masă vâscoasă, în care cadavrele se închegaseră". Potrivit raportului oficial al armatei germane, 3 500 de prizonieri politici au fost măcelăriţi cu sânge-rece de agenţii NKVD numai în Lvov/Lemberg. Chiar şi surse sovietice recunosc că s-au comis 2 464 de „execuţii". Nu este de mirare că germanii au fost primiţi în Lemberg ca eliberatori de sub regimul criminal al lui Stalin.[6]

Iar execuțiile au continuat, în spatele liniei frontului sovietic, chiar și în cursul invaziei germane în Bielorusia și Ucraina. În Tarnopol (astăzi Ternopil, în Ucraina), oraș situat la aproape 130 de kilometri est de Lemberg și care servise drept cartier general al frontului de sud-vest înainte de a cădea în mâinile invadatorului, germanii au găsit 200 de cadavre într-o pivniță a unei închisori sovietice și alte 300 de cadavre îndesate într-un mormânt improvizat, săpat la mică adâncime de NKVD într-un cimitir evreiesc (trei piloți ai Luftwaffe fuseseră îngropați alături de victimele poloneze și ucrainene, în cimitirul evreiesc, acest lucru fiind probabil considerat de oamenii lui Beria o modalitate de a-i dezonora). Aceasta nu a fost singura crimă sovietică comisă în oraș. O groapă comună cu 500 de cadavre a fost descoperită la Tarnopol în 1990 – o execuție în masă care poate fi atribuită NKVD (fiind, prin urmare, comisă la sfârșitul lui iunie 1941), în temeiul unor sentințe de condamnare la moarte, scrise în limba rusă și descoperite pe unele dintre cadavre. Alți 890 de prizonieri au fost uciși la Czortków, la sud de Tarnopol. În alte zeci de foste orașe poloneze din Bielorusia și Ucraina sovietică, scrie istoricul polonez Bogdan Musial, NKVD a comis preventiv acte de ucidere în masă, „numărul victimelor variind de la aproximativ o duzină la câteva sute". Deși nu s-a efectuat un calcul precis, numărul prizonierilor politici polonezi, ucraineni și evrei neînarmați executați de NKVD în iunie 1941, pe care Musial îl estimează la „20 000–24 000", este comparabil cu cei 21 892 de polonezi uciși în masacrul de la Katyn în primăvara lui 1940.[7]

Dacă Stalin și Beria aveau suspiciuni cu privire la loialitatea polonezilor și a ucrainenilor, cei doi aveau și mai multe motive să se îndoiască de loialitatea cetățenilor germani rezidenți în URSS, cum ar fi cei aproximativ 130 000 de *Schwarzmeerdeutschen* (germani de la Marea Neagră) care cultivau pământurile de la est de Nistru (Transnistria), mai sus de Odessa, în ceea ce devenise, după ocuparea sovietică a Basarabiei în 1940, o sensibilă zonă de frontieră ucraineană. Acești germani sovietici trăiau suficient de aproape de frontieră pentru ca aproximativ 22 000 sau 17% dintre ei să fie deportați înainte ca regiunea să fie cucerită, în iulie 1941. Mai la est, așa-numiții „germani de pe Volga", invitați să se stabilească în Rusia pe vremea Ecaterinei cea Mare, erau suficient de numeroși încât să li se atribuie statutul de minoritate, în numita „Republica Socialistă Sovietică Autonomă Germană de pe Volga". Deoarece locuiau în bazinul Volgăi, în adâncul teritoriului rusesc, germanii de pe Volga nu au constituit o prioritate pentru NKVD în primele zile după invazie. Cu toate acestea, odată ce Wehrmachtul a început să amenințe inima

Rusiei, în august 1941, loialitatea lor a devenit o preocupare mai presantă. Pe 26 august, Politburo a ordonat deportarea „tuturor germanilor care locuiau în provinciile Saratov şi Stalingrad şi în Republica [Autonomă] Germană [Volga]" – în total 479 481. Ca un semn al temerilor sovietice că armata germană ar fi putut, într-adevăr, ajunge la Volga în 1941, aceşti germani au fost deportaţi mult dincolo de Volga şi de munţii Ural, în Siberia (75 000 la Krasnoiarsk, 85 000 la Omsk, 100 000 la Novosibirsk, 95 000 în Altai şi 125 000 în Kazahstan). Cinci zile mai târziu, o altă rezoluţie a Politburo stipula ca toţi cetăţenii germani rămaşi în Ucraina să fie arestaţi, iar bărbaţii cu vârsta cuprinsă între 16 şi 60 de ani să fie puşi la muncă în batalioanele de construcţii.[8]

Nu numai ucrainenii, germanii, polonezii şi evreii din spatele liniilor sovietice aveau să plătească în 1941 pentru paranoia şi orgoliul lui Stalin. Adevărul teribil care a devenit clar pentru milioane de recruţi ai Armatei Roşii, chiar şi pentru soldaţii ruşi loiali, a fost acela că trebuiau să se teamă la fel de mult de propriii lideri ca de invadatorul nemilos. URSS sub Stalin este singurul stat din istoria consemnată care a făcut din capturarea soldaţilor săi drept o crimă capitală. Acest lucru a fost stipulat în toate actele, de la jurământul militar de bază *voennaia prisiaga* depus de soldaţi, până la articolul 58 din *Ugolovnîi Kodeks* (Codul penal). Pentru un soldat înrolat în Armata Roşie, predarea pe câmpul de luptă (*sdace v plen*) echivala cu infracţiunea de trădare, „fuga într-o ţară străină" sau „dezertarea în favoarea inamicului". Conform „Dispoziţiilor de luptă ale Infanteriei Armatei Roşii" în vigoare în 1941, „capturarea reprezintă trădare de patrie. Nu există un act mai reprobabil şi mai perfid... Cea mai aspră pedeapsă – împuşcarea – îl aşteaptă pe trădătorul de patrie."[9]

Conceptul legal de prizonier de război nu era recunoscut sub comunismul sovietic. După ce au preluat puterea, în 1917, bolşevicii s-au retras din Convenţiile de la Haga din 1899 şi 1907 privind tratamentul prizonierilor de război. În 1929, Stalin a refuzat în mod expres să semneze Convenţia de la Geneva, actualizată, privind prizonierii de război*. Atent la reacţiile opiniei publice din Marea Britanie şi din ţările neutre (mai ales din Statele Unite), Molotov a autorizat totuşi, pe 1 iulie, un vag „Decret public privind prizonierii de război". În realitate însă, el şi Stalin nu au dorit să accepte nimic în această privinţă. Pe 9 iulie,

* Stalin nu a autorizat nici ratificarea Convenţiei de la Geneva, actualizată, privind tratamentul prizonierilor de război, în 1949. Abia pe 4 august 1989 – când imperiul sovietic din Europa de Est începea să se destrame, iar disperarea financiară a Uniunii Sovietice pentru împrumuturile occidentale devenea acută – URSS a acceptat, în sfârşit, să ratifice Convenţia de la Geneva.

Comitetul Internațional al Crucii Roșii a informat Ministerul de Externe sovietic cu privire la disponibilitatea Germaniei, Finlandei, Ungariei și a României de a face schimb de liste de prizonieri de război în virtutea reciprocității de tratament, conform Convenției de la Haga. Italia și Slovacia și-au luat același angajament pe 22 iulie. În iulie, în mai multe rânduri, guvernul german i-a oferit lui Molotov liste de prizonieri de război prin intermediari bulgari, turci și suedezi, dar nu a primit nici un răspuns. Pe 13 iulie, Molotov a emis un fel de răspuns, prin intermediul legației bulgare la Moscova. „Având în vedere încălcările germane ale normelor internaționale", scria el, „guvernul sovietic refuză să creadă că guvernul german va respecta Convenția de la Haga." În replică, Ribbentrop l-a informat pe Molotov, pe 14 iulie, că în 1929 Convenția de la Haga privind tratamentul prizonierilor de război fusese actualizată la Geneva, dar guvernul sovietic nu ratificase nici acest acord. „Guvernul german", continua Ribbentrop, era gata să acorde protecție conform Convențiilor de la Geneva și de la Haga prizonierilor sovietici capturați pe frontul de est, și chiar s-a oferit să-i permită lui Molotov să folosească consulatele Suediei neutre „pentru a apăra interesele guvernului sovietic" și ale cetățenilor săi prizonieri în Reich. Răspunsul lui Molotov a fost tot un refuz, deși îmbrăcat într-o formulă politică inteligentă. „Guvernul sovietic", îl informa pe 8 august demnitarul sovietic pe Ribbentrop prin intermediul legației bulgare, „este pregătit să respecte toate convențiile în măsura în care acestea vor fi respectate de Germania însăși."[10]

Este adevărat că Molotov, răspunzând, pe 27 iunie 1941, unei solicitări din partea Crucii Roșii Internaționale, s-a declarat dispus să ia în considerare propuneri referitoare la tratamentul prizonierilor de război pe frontul de est – un angajament care îi va fi reamintit periodic în lunile și în anii următori. Dar Molotov nu a acceptat, de fapt, niciodată astfel de propuneri și nici o mediere din partea unor terțe puteri. Chiar și când o țară neutră importantă ca Statele Unite, de al cărei ajutor material Armata Roșie avea disperată nevoie pe frontul de est, a întreprins demersuri – așa cum a făcut secretarul de stat Cordell Hull pe 27 august 1941 –, acestea au fost respinse, deși mai politicos decât când germanii ceruseră același lucru prin intermediul Bulgariei, Turciei sau Suediei. Crucea Roșie Internațională nu a primit acceptul să inspecteze lagărele sovietice de prizonieri de război din timpul războaielor lui Stalin împotriva Poloniei, în 1939, sau a Finlandei, în 1939–1940, și nu i se va permite să inspecteze lagărele de prizonieri nici în timpul luptelor din 1941.[11]

Având în vedere tratamentul barbar aplicat de invadatori comisarilor sovietici și evreilor, linia cinică a lui Molotov privind tratamentul

prizonierilor de război – „Vom respecta convenţiile dacă şi germanii o fac" – a avut un convingător efect politic, contribuind la diminuarea criticilor externe faţă de refuzul sovietic de a onora convenţiile privind prizonierii de război. La Londra şi la Washington, puţini lideri erau dispuşi să le acorde germanilor vreun fel de integritate legală, cu atât mai puţin morală, iar aliaţii de arme ai Germaniei erau văzuţi ca simple marionete hitleriste, ceea ce făcea ca plângerile lor cu privire la maltratarea prizonierilor de război de către sovietici să fie la fel de discutabile ca şi cele germane. Chiar şi astăzi, la o distanţă de trei sferturi de secol, când se cunosc mult mai multe despre crimele lui Stalin (mai ales din timpul războiului) decât la acea vreme, este tentant să respingem problema Convenţiilor de la Geneva/Haga, ridicată de Ribbentrop în 1941, ca fiind irelevantă, având în vedere încălcările grosolane ale drepturilor omului de către ambele părţi implicate în conflict. Evident, nici Hitler, nici Stalin nu au avut scrupule în a maltrata, deporta şi ucide civili neajutoraţi.

Cu toate acestea, nu ar trebui să-i lăsăm pe Molotov şi pe Stalin să scape de acuzaţii. A observa că Moscova, spre deosebire de Berlin, a refuzat să accepte medierea în privinţa tratamentului acordat prizonierilor de război nu înseamnă nici pe departe că despicăm firul în patru. Contrastul a reflectat ceva important despre cele două tipuri de totalitarism. De la Planul de înfometare până la împuşcarea în masă a evreilor, pe care unii istorici o numesc acum un „Shoah cu gloanţe", în 1941 era deja clar că Hitler şi oficialii săi erau dispuşi să trateze popoarele cucerite cu o cruzime inimaginabilă. Însă ei erau la fel de categorici cu privire la protejarea propriilor soldaţi şi aliaţi în cazul în care aceştia erau luaţi prizonieri. Dar adevărul inconfortabil al problemei este că Germania nazistă – fie şi numai pentru a-i proteja pe arienii iubiţi de Hitler şi pe luptătorii din alte ţări care se alăturau cruciadei sale antibolşevice şi erau capturaţi de inamic – s-a comportat cel puţin în unele rânduri aşa cum o impunea calitatea ei de semnatară a Convenţiei de la Geneva din 1929 privind prizonierii de război, iar URSS (care nu semnase convenţia), nu a demonstrat niciodată un asemenea comportament. În august 1941, guvernele Germaniei şi ale aliaţilor săi au transmis ambasadei sovietice de la Ankara liste succesive cu din ce în ce mai mulţi prizonieri de război sovietici capturaţi. Molotov nu a răspuns niciodată. Solicitările de informaţii privind numărul şi tratamentul prizonierilor de război deţinuţi în URSS – transmise de Crucea Roşie Internaţională pe tot parcursul anilor 1941, 1942 şi 1943 – au fost, de asemenea, ignorate. În cursul primei vizite a lui Molotov la Washington, la sfârşitul lui mai 1942,

secretarul de stat Hull a cerut politicos ca URSS „să semneze sau să adere la Convenția de la Geneva din 1929 referitoare la protejarea și tratamentul prizonierilor de război". Molotov a refuzat, obiectând că, dacă ar fi ridicat problema în public, ar fi „oferit germanilor avantajul diplomatic de a pretinde că aderă la dreptul internațional" – pentru că ei, spre deosebire de URSS, ratificaseră Convenția de la Geneva.[12]

Adevărul era că lui Stalin pur și simplu nu-i păsa de situația soldaților săi luați prizonieri de inamic, considerându-i nu doar ca fiind de prisos, ci și trădători care meritau să moară. Acest lucru a fost evidențiat nu numai de refuzul lui Stalin de a accepta angajamentele reciproce privind tratamentul prizonierilor de război, ci și printr-o serie de măsuri disciplinare tot mai draconice, pe care el le-a impus Armatei Roșii în vara lui 1941. O escaladare critică a avut loc pe 16 iulie, în urma cuceririi germane a Smolenskului și a capitulării umilitoare a fiului lui Stalin, Iakov, în fața inamicului. Înfuriat că fiul său se lăsase capturat în viață, Stalin a dispus arestarea soției lui Iakov – o măsură punitivă aplicată în curând, în teorie, dacă nu întotdeauna și în practică, tuturor prizonierilor de război sovietici, în conformitate cu Ordinul NKVD nr. 246 (și conform articolului 58-1 V din Codul penal sovietic, referitor la „vinovăția colectivă" a rudelor de sânge), care „stipula lichidarea familiilor militarilor capturați de inamic". Printr-un ordin secret din 16 iulie, Comitetul de Stat pentru Apărare (GKO) a promis că va impune „cele mai stricte măsuri împotriva lașilor, a *panikerilor* [panicarzilor] și a dezertorilor". Nouă ofițeri superiori de pe front care nu fuseseră capturați, inclusiv comandantul frontului, D.G. Pavlov, au fost trimiși în fața curții marțiale și executați. Politrucii au fost repartizați în fiecare unitate a Armatei Roșii, până la nivel de regiment.[13]

În ziua următoare, pentru a pune în aplicare directiva din 16 iulie, GKO a autorizat formarea unor batalioane de pedeapsă în spatele fiecărei unități a Armatei Roșii, după modelul detașamentelor de control create în ianuarie 1940 în timpul războiului din Finlanda. Cea mai recentă întruchipare a acestei instituții staliniste grotești a fost denumită, oarecum neutru, *Osobîi Otdel* (Departamentul special) al NKVD, ai cărui agenți au primit ordin „să ducă o luptă decisivă împotriva spionajului și a trădării în unitățile Armatei Roșii și să lichideze dezertarea direct din spatele liniei frontului". În acest scop, oamenii din Departamentul special al lui Beria au fost autorizați „să aresteze dezertorii și, în cazurile când este necesar, să îi împuște pe loc". Trupele sovietice de pe linia frontului erau acum prinse între Wehrmachtul care înainta și călăii NKVD din

spatele lor, care erau gata să-i secere dacă ezitau să înainteze sub rafalele de armă ale inamicului.[14]

Nu numai laşitatea sau dezertarea soldaţilor Armatei Roşii merita pedeapsa supremă, ci şi simpla apartenenţă la o unitate încercuită de inamic (sau înrudirea cu un militar care era). Ordinul nr. 270, dat de Stalin pe 16 august 1941 şi cosemnat de Molotov, Voroşilov şi Jukov, dispunea ca „oricine îşi îndepărtează însemnele militare... şi se predă să fie considerat un dezertor răuvoitor, membrii familiei acestuia urmând să fie arestaţi ca rude ale unui trădător de Patrie care şi-a călcat jurământul". Mai mult, „cei care cad în încercuire trebuie să lupte până la ultimul... Cei care preferă să se predea vor fi lichidaţi prin orice mijloace disponibile, în timp ce familiile lor vor fi lipsite de orice mijloace de subzistenţă." Această ultimă frază însemna că familiile soldaţilor sovietici luaţi prizonieri urmau să fie deposedate de proprietăţi şi apoi deportate în lagăre de muncă. Indiferent dacă acest ordin de pedepsire colectivă a familiilor a fost sau nu executat în toate cazurile – din motive logistice este puţin probabil ca acest lucru să se fi întâmplat –, mesajul adresat soldaţilor de pe front era clar: luptaţi până la moarte sau familia voastră va fi expropriată şi obligată să muncească până la ultima suflare.[15]

Dacă Stalin nu avea nici un dram de compasiune pentru propriii oameni izgoniţi de distrugerile războiului, cu atât mai puţin îi păsa de „câinii capitalişti" pe care armata lui îi lua prizonieri, aşa cum dovedise deja prin deportările şi execuţiile în masă ale polonezilor capturaţi în 1939. Spre sfârşitul lui iunie 1941, la doar câteva zile după începerea campaniei din est, unităţile germane fuseseră deja martore la execuţiile sumare ale prizonierilor germani (mulţi dintre aceştia piloţi care fuseseră doborâţi sau care aterizaseră forţat în spatele liniilor sovietice). Unii fuseseră ţintuiţi în cuie în copaci, alţii, castraţi; alţii aveau ochii scoşi, limbile tăiate sau fuseseră arşi de vii. Aproape invariabil, soldaţii germani capturaţi erau deposedaţi de haine şi de obiectele de valoare, fie înainte, fie după ce erau măcelăriţi. Pe 28 iunie, în apropiere de Minsk, soldaţii sovietici au întâlnit o coloană formată din personal medical german, Batalionul 127 Sanitar Motorizat, care transporta răniţi în spatele frontului, pentru a fi trataţi. Potrivit unui martor ocular, Armata Roşie nu numai că „a măcelărit un număr mare de răniţi, dar a împuşcat şi ucis medicii şi asistentele germane". Zeci de gropi comune macabre au fost descoperite de echipele germane de medici legişti şi de criminalişti care au avansat în următoarele luni în Rusia şi au documentat cu minuţiozitate atrocităţile sovietice împotriva prizonierilor de război captivi – şi împotriva propriilor supuşi ai lui Stalin în locuri cum ar fi Łuck (Lutsk)

și Lemberg – doar pentru ca aceste rapoarte să fie ignorate cu totul de jurnaliștii și diplomații britanici și americani, care au preferat să nu afle adevărul despre crimele comise de sovietici.[16]

Impactul politicilor diferite ale celor două tabere aflate în conflict cu privire la prizonierii inamici nu a fost greu de prevăzut. Știind cu câtă barbarie vor fi tratați dacă vor fi capturați, soldații germani și aliații lor au dat dovadă de o energie maniacală* în timpul invaziei, luptând până la capăt. Foarte puțini au fost capturați în viață pe câmpul de luptă, cu excepția piloților Luftwaffe care au aterizat forțat în spatele liniile inamice. Atât de puțini prizonieri au fost luați de Armata Roșie în primele zile ale Operațiunii Barbarossa, încât nimeni nu pare să-i fi socotit până când numărul lor nu a ajuns să fie format din patru și apoi din cinci cifre, la începutul lui 1942. Prima estimare oficială pe care o avem este că armatele lui Stalin au luat 17 000 de prizonieri în primele 12 luni ale războiului (majoritatea după decembrie 1941), o cifră mai redusă cu două sau chiar trei ordine de mărime decât cea a soldaților sovietici luați prizonieri în aceeași perioadă. Marșul implacabil al Wehrmachtului a încetinit după căderea Smolenskului, pe 16 iulie, pe măsură ce au sosit întăririle sovietice. Acest lucru a permis o anumită reechilibrare a pierderilor. Avantajul german, în ceea ce privește pierderile irecuperabile, a scăzut astfel de la 35 la 1 în primele săptămâni ale războiului la doar 28 la 1 spre sfârșitul lui 1941. Deși unele dintre aceste pierderi au fost provocate de decese, cea mai mare parte a diferenței a apărut la categoria prizonierilor de război.[17]

Diferența uriașă dintre numărul de prizonieri luați de fiecare parte pe frontul de est în 1941 este bine cunoscută de istoricii militari, însă implicațiile sale au fost rareori abordate. Știm că, la fel ca în Finlanda, soldaților Armatei Roșii li s-a spus că vor fi supuși la torturi oribile și la execuții sumare dacă sunt capturați de inamic – deci practic la același tratament pe care NKVD-ul lui Stalin și Beria l-au aplicat prizonierilor germani, relativ puțini, pe care a reușit să-i prindă. Judecând după numărul colosal de soldați ai Armatei Roșii care s-au predat oricum în 1941, puțini dintre ei par să fi crezut aceste avertismente cumplite. Este foarte posibil ca unii soldați sovietici să fi luptat mai mult de teama mitralierilor din Departamentul special al lui Beria, dar numărul uriaș de soldați capturați de Germania și de aliații săi – trei sau patru milioane până la sfârșitul lui 1941 – sugerează că și mai mulți au ales să se lase la mila

* Alimentată în parte, după cum știm astăzi, de un stimulent produs în masă și numit Pervitin – o metamfetamină în doză mică, asemănătoare cu metamfetamina cristalizată folosită acum pe scară largă de narcomani.

invadatorilor, în ciuda faptului că regimul lui Hitler nu era cunoscut pentru milă. Aceasta deşi soldaţii ştiau pericolele la care îşi expuneau propriile familii dacă s-ar fi „predat". Faptul că milioane de supuşi ai lui Stalin au ales să se arunce oricum în braţele lui Hitler, în ciuda riscului de a-şi distruge astfel familiile rămase acasă, sugerează, cel puţin, că devotamentul lor faţă de comunismul sovietic nu era nici pe departe atât de puternic.

Este adevărat că soldaţii Armatei Roşii luaţi prizonieri de Wehrmacht nu erau nici bine hrăniţi, nici bine îngrijiţi. Mai mult de jumătate dintre prizonierii sovietici capturaţi pe frontul de est – undeva la 57,5% – aveau să moară în captivitate înainte de sfârşitul războiului, unii în urma execuţiilor sumare, însă majoritatea din cauza foametei şi a bolilor, dar şi a complicaţiilor provocate de rănile suferite pe câmpul de luptă (sau de bătăile aplicate de gardienii din lagăre) care erau tratate în mod necorespunzător. Rata pierderilor a fost deosebit de ridicată în primele luni după invazie, în parte pentru că Înaltul Comandament german nu fusese pregătit pentru capitularea în masă a trei sau patru milioane de soldaţi, dintre care cei mai mulţi trebuiau transportaţi pe jos, practic târâţi şi apoi găzduiţi în tabere rudimentare, amplasate în aer liber şi înconjurate cu garduri de sârmă ghimpată. Abia în 1942 s-au construit suficiente facilităţi pentru a găzdui prizonieri de război la această scară. Scenele din lagărele de prizonieri germane din est erau îngrozitoare: soldaţii ruşi, groaznic de slabi, care mergeau clătinându-se de colo-colo, arătau, după spusele unui prizonier francez, ca nişte „schelete ambulante". Fie din neglijenţă, fie cu intenţia deliberată de a înfometa prizonierii slavi ca parte a Planului Foamei, nu existau nici pe departe suficiente alimente disponibile pentru a hrăni un număr atât de mare de oameni. Odată cu venirea iernii, alte mii de prizonieri sovietici au pierit din cauza degerăturilor, a tifosului sau a altor boli în aceste lagăre de prizonieri rudimentare amenajate în aer liber.[18]

Nu toţi ofiţerii armatei germane aprobau acest tratament crud. Fiecare victimă îi priva pe germani de şansa de a ancheta soldaţii capturaţi pentru a afla informaţii despre Armata Roşie. Mulţi ofiţeri din Wehrmacht doreau să recruteze noi trupe dintre prizonierii de război, în special dintre ucraineni, care în general să dispreţuiască regimul lui Stalin şi aveau mai puţine motive să se opună germanilor decât o altă minoritate antistalinistă, polonezii. Aproximativ 75 000 de soldaţi ucraineni din Armata Roşie care fuseseră capturaţi au fost, pur şi simplu, eliberaţi şi li s-a permis să se întoarcă acasă, în zonele ocupate din spatele liniei frontului, cum ar fi Transnistria. Deşi rata pierderilor din lagărele de prizonieri

a lucrat împotriva recrutorilor, este remarcabil faptul că aproape 1,5 milioane de prizonieri de război sovietici s-au înrolat în Wehrmacht până la sfârșitul războiului, dintre care 800 000 erau ruși, 250 000 ucraineni, 280 000 de origine caucaziană, 180 000 din statele baltice ocupate, 47 000 bielorușii, iar restul cazaci. Simpla existență a acestor *Osttruppen* a reprezentat o acuzație elocventă la adresa regimului lui Stalin*, umbrită cumva de faptul că era posibil ca mulți dintre ei să fi fost de acord să lupte pentru Hitler doar pentru a primi rații de hrană mai bune și pentru a-și îmbunătăți șansele firave de supraviețuire.[19]

A existat totuși o logică care se autojustifica în acest război de uzură de pe frontul de est. În condițiile în care Stalin și Molotov refuzau să lase Crucea Roșie să inspecteze lagărele sovietice de prizonieri de război, încurajând tratamentul barbar aplicat germanilor luați în captivitate și declarându-și disprețul criminal față de propriii soldați luați prizonieri de inamic, comandanții lagărelor germane nu erau stimulați să trateze decent prizonierii sovietici, chiar dacă ar fi dorit să facă acest lucru. În literatura istorică recentă, rata ridicată a mortalității prizonierilor sovietici aflați în captivitatea germană a început să fie luată în serios ca o crimă de război. Este binevenit faptul că situația dificilă a acestor milioane de nefericiți se bucură acum fie și de o atenție tardivă. Totuși nu trebuie să uităm că prizonierii de război sovietici au avut parte de suferințe groaznice în primul rând pentru că au fost abandonați de propriul guvern.[20]

În acest timp, tratamentul brutal pe care Stalin îl aplica propriilor soldați prin intermediul politrucilor săi și al mitraliorilor din Departamentul special, împreună cu uciderea în masă de către Beria a prizonierilor politici în zonele care aveau să fie curând invadate de germani, au contribuit la întărirea logicii genocidare a Ordinului comisarilor al lui Hitler. La sfârșitul lui septembrie, după ce germanii au ocupat Kievul, peste 33 000 de evrei au fost măcelăriți la Babii Iar, în afara orașului, într-o prefigurare sumbră a unor orori și mai mari care urmau să aibă loc. Alte grupuri etnice din zona de război – ucrainenii, bielorușii și rușii – nu au fost tratate cu o brutalitate similară, dar, pentru că aceste grupuri erau considerate mai „curate" decât evreii de ideologia rasială nazistă, deseori femeile lor au fost cele care au suferit în schimb, fiind

* Mai târziu, pe parcursul războiului, când veștile despre Armata de Eliberare a Rusiei a generalului Andrei Vlasov, din cadrul Osttruppen, au pătruns în liniile sovietice, germanii au acordat explicit acest favor, promițând rații alimentare mai bune și o carte de identitate specială pentru soldații Armatei Roșii care dezertau voluntar din motive politice sau care se predau strigând „Jos Stalin!".

forțate să servească drept sclave sexuale în bordelurile Wehrmachtului. Lupta de pe frontul de est se transforma într-o competiție macabră, prin care cei doi dictatori urmăreau, practic, să demonstreze care dintre ei era capabil de crime mai oribile.[21]

La fel ca toate conflictele, doar că de data aceasta la o scară mult mai amplă, încleștarea dintre Germania nazistă și Uniunea Sovietică stalinistă a ridicat o perdea de fum menită să acopere atrocitățile comise împotriva soldaților și civililor, pe perioada derulării conflictului. Deși nimeni nu știa cu siguranță ce capacitate de luptă mai avea Armata Roșie, existau deja semne că germanii se pregăteau pentru un război mai lung, în care controlul resurselor economice avea să fie crucial.

19

RĂZBOI PENTRU ALUMINIU

În iulie și august 1941, războiul sovieto-german se transforma într-un conflict de o ferocitate fără precedent. Brutalitatea tot mai accentuată reflecta în mod clar natura ideologică a confruntării, deoarece dușmănia construită între fasciști și comuniști acționa ca un accelerator al animozității etnice existente între teutoni și slavi, ruși și ucraineni, nonevrei și evrei.

Cu toate acestea, războiul din est nu s-a rezumat la ideologie și la ura etnică aflată în stadiul de metastază. Cel puțin o parte din intensitatea incandescentă a confruntărilor poate fi atribuită convingerii larg răspândite printre soldații din fiecare tabără că luptau pentru supraviețuire. De partea sovietică, acest lucru era destul de evident, având în vedere rapiditatea ofensivei inamice în Rusia europeană și execuția în masă a comisarilor și evreilor. Dar și germanii credeau că luptă pentru a-și asigura teritoriul și resursele fără de care nu ar fi putut rezista unei alte blocade britanice paralizante. Germania avea nevoie disperată nu doar de petrol rusesc, de nichel finlandez și de cereale ucrainene, ci și de bumbac, cărbune, fier, crom, mangan și fosfat – toate acestea aflându-se din belșug în Rusia sovietică. Atât timp cât o putere industrială extrem de bogată în resurse, ca Statele Unite, se afla în spatele Marii Britanii, Germania nu avea nici o șansă într-un conflict de lungă durată, cu excepția cazului în care ar fi putut asigura Wehrmachtului bogatele resurse ale Rusiei și Ucrainei.

Privind retrospectiv, pare clar că planificatorii militari germani au subestimat aproape în totalitate dimensiunea forțelor blindate pe care Stalin le deținea dincolo de linia frontului și, în general, a rezervelor de trupe sovietice*. Dar germanii erau mult mai bine informați cu privire la economia sovietică, datorită experienței pe care atât de mulți ingineri și industriași germani o aveau în URSS, încă din momentul semnării Tratatului de la Rapallo, din 1922. Schimburile economice din perioada acordului Molotov-Ribbentrop furnizaseră o bază de referință brută

* Dar nu le-au subestimat întru totul. Generalii Jodl și Keitel din OKW au fost mai puțin încrezători decât Halder de la statul-major al armatei germane. Hitler adoptase estimările mai optimiste ale lui Halder când a luat decizia finală de a ataca Uniunea Sovietică.

referitoare la resursele pe care Hitler spera să le obțină prin războiul său din est – deși existau așteptări ca agronomii, minerii și inginerii germani să fie capabili să îmbunătățească randamentele, dincolo de ceea ce furnizaseră rușii. Între septembrie 1939 și 22 iunie 1941, URSS a expediat către Reich 1,75 milioane de tone de grâu, un milion de tone de produse petroliere, 23 000 de tone de crom și 214 000 de tone de fosfați, pe lângă materialele transbordate din Asia și regiunea Pacificului: 440 000 de tone de cauciuc, wolfram, cupru, staniu, soia și ulei de balenă.[1]

Pe termen scurt, invazia a însemnat că aceste contribuții uriașe, esențiale pentru industria militară germană, nu aveau să mai fie trimise în mod voluntar de către Comisariatul pentru Comerț al lui Mikoian. Având în vedere probabilitatea de întrerupere atât a producției, cât și a transportului, provocată de invazie, primele randamente economice ar fi fost în mod clar deficitare. Dar Reichul nu primise materii prime sovietice pe gratis. Operațiunea Barbarossa a întrerupt și exporturile germane de produse finite din oțel, motoare diesel, locomotive, turbine, compresoare, excavatoare, mașini-unelte, cabluri electrice și de telegraf, dar și consumabilele aferente, echipamente de laborator și optice, precum și alte produse manufacturate sofisticate. Germanii datorau URSS mai mult din aceste bunuri (750 de milioane de mărci germane) decât îi datora Stalin lui Hitler (520 de milioane de mărci germane). În definitiv, Pactul de la Moscova fusese un acord bilateral. Prin ruperea acestuia, Hitler pierduse accesul imediat la materiile prime sovietice importate, cultivate, exploatate și asamblate în zonele din spatele frontului, dar a împiedicat și exportul de produse finite esențiale către Stalin. Barbarossa a fost, din punct de vedere economic, o tentativă de creare a unei autarhii permanente în Eurasia, pornind de la premisa foarte realistă că Statele Unite și Marea Britanie vor continua să blocheze Europa hitleristă pe piețele mondiale.[2]

Wehrmachtul a ajuns în Bielorusia, în zona baltică și în Ucraina cu instrucțiuni clare de a cuceri ferme, fabrici și mine intacte. Germanii știau unde să caute: fabricile de mașini și de tractoare de la Moghilev, pe cursul superior al Niprului, la est de Minsk; minele de mangan de la Nikopol, pe cursul inferior al Niprului, în sudul Ucrainei; uriașele zăcăminte de fier din apropiere, de la Krivoi Rog, care totalizau 1,5 miliarde de tone; bogatele zăcăminte de cărbune de la Kirovograd și din bazinul Donețk; șantierele navale și oțelăriile de la Nikolaev, la Marea Neagră; și combinatele de aluminiu din Zaporojie, în sudul Ucrainei. Apoi, mai era și Caucazul. Dacă germanii ajungeau la Volga, le puteau tăia sovieticilor accesul la petrolul din Baku și la rafinăriile de petrol din Maikop

și Groznîi. Dar poate cel mai mare premiu era reprezentat de zăcămintele de mangan de înaltă calitate din Georgia – constituind aproape 60% din rezervele sovietice. Mai erau și miile de fabrici din Rusia europeană, cu cele mai mari concentrări din jurul Leningradului și al Moscovei, precum și din marile orașe industriale din sudul și estul Ucrainei.[3]

Din perspectiva industriașilor germani, Barbarossa a reprezentat o sursă abundentă de bogății. Dar pentru Hitler și generalii săi, multitudinea de ținte economice importante reprezenta o serie acută de dileme strategice. Odată cu căderea Smolenskului, pe 16 iulie, în fața Grupului de Armate Centru al lui Bock, Moscova se afla la doar 330 de kilometri distanță. Capitala sovietică era locul unde se afla Kremlinul, centrul de comunicații al Rusiei europene și punctul central al rețelei feroviare sovietice, dar și un important centru industrial de sine stătător, care producea avioane de război, camioane și tancuri. Capturarea Moscovei ar fi avut nu numai o importanță politică, ci ar fi reprezentat și o lovitură devastatoare pentru industria de război sovietică.

Strategii i-au reproșat adesea lui Hitler că a amânat atacul lui Bock spre Moscova până pe 6 septembrie 1941, la șapte săptămâni după căderea Smolenskului, când a emis Directiva nr. 35. Generalii săi i-au adus argumente puternice pentru declanșarea atacului, dar eforturile lor au fost zadarnice. Pe 30 iulie, Hitler i-a ordonat lui Bock să adopte o poziție defensivă în jurul buzunarului Smolensk, mutând în același timp unele dintre cele mai bune divizii de blindate ale lui Bock pe flancuri, pentru a întări Grupul de Armate Nord al lui Leeb, în înaintarea sa spre Leningrad și Grupul de Armate Sud, al lui Rundstedt, în Ucraina. Hitler a respins cererea lui Bock de a-și continua ofensiva, în mare parte pe motiv că era mai important să asigure terenurile agricole, fabricile și resursele minerale din Ucraina. Procedând astfel, Führerul a pierdut timp prețios și esențial pe frontul central din Bielorusia, unde ar fi trebuit să aibă loc asaltul principal, permițându-le lui Stalin și lui Jukov să se regrupeze și să pregătească o contraofensivă, odată cu sosirea diviziilor de rezervă din est. Disipându-și forțele în loc să le concentreze, Hitler s-a dovedit a fi, după cum afirma un istoric militar, „îndrăzneț din punct de vedere strategic, dar lipsit de nerv din punct de vedere operațional".[4]

Deși analizele post-factum trebuie întotdeauna luate cu un dram de precauție, există ceva justificat în această critică a Führerului ca lider de război – și anume afirmația că Hitler a permis ca obsesiile sale strategice (sau rasiale) să prevaleze asupra priorităților de pe câmpul de luptă. Am putea spune același lucru despre Ordinul comisarilor, din iunie 1941, și despre solicitarea sa criminală, care a motivat rezistența partizanilor

din spatele liniei frontului, tot mai îndârjită pe măsură ce războiul se prelungea. Declanşând un război de exterminare pentru a câştiga spaţiu vital pentru coloniştii germani din est, Hitler a îngreunat enorm sarcinile operaţionale ale generalilor şi ale soldaţilor din armata sa şi din armatele aliate. Ceea ce ar fi putut fi un război de eliberare mai puţin solicitant, facilitat de colaboratorii locali dornici să răzbune crimele staliniste, s-a transformat într-un război de uzură tot mai sângeros şi mai amar.

Deşi toate aceste lucruri sunt cât se poate de adevărate, accentul pus de Hitler pe flancuri, după cucerirea Smolenskului, s-ar putea să nu fi fost o greşeală atât de gravă precum se afirmă uneori. Existau motive strategice întemeiate pentru a securiza Ucraina şi zona din jurul Leningradului, înainte ca Bock să lanseze ofensiva finală spre Moscova, căci altfel Grupul de Armate Centru ar fi fost expus unor contraatacuri puternice pe flancuri. Bock însuşi, deşi era ferm convins că ar fi trebuit să înainteze spre Moscova, recunoştea pe 20 iulie, în jurnalul său, că era „îndoielnic că inamicul va permite ca luptele de aici să înceteze când ne convine, chiar şi după distrugerea forţelor sale aproape încercuite în jurul Smolenskului". Dacă Grupul de Armate Centru se confrunta deja cu presiuni dinspre flancul de la Smolensk la mijlocul sau la sfârşitul lui iulie, atunci cu siguranţă ar fi fost şi mai expus dacă s-ar fi îndreptat rapid spre Moscova, în august.[5]

Securizarea Ucrainei avea să asigure, de asemenea, o profunzime strategică pentru Germania şi aliaţii săi, în special România. Cu cât Grupul de Armate Sud avansa mai mult spre est, cu atât mai sigure erau câmpurile petrolifere şi rafinăriile de care depindeau blindatele şi bombardierele în picaj ale lui Hitler. Era aceeaşi logică care animase ofensiva germană în Grecia şi în Creta la începutul primăverii şi, practic, funcţionase: bombardierele britanice nu au mai putut ajunge la câmpurile petrolifere româneşti. Ca atare, ultimul raid aerian sovietic important din 1941 asupra Ploieştiului a avut loc în noaptea de 10 spre 11 iulie. Piloţii ruşi nu vor mai putea să se întoarcă, cu o forţă similară, în spaţiul aerian românesc timp de aproape trei ani.[6]

Din punct de vedere economic, deplasarea blindatelor germane spre sud, în august 1941, a constituit o mutare evidentă. Într-un sens literal, invazia Ucrainei se putea întreţine singură, pe măsură ce Wehrmachtul (sprijinit de aliaţii români şi maghiari ai Germaniei) înainta şi cucerea terenurile agricole bogate, zăcămintele de minerale şi fabricile. Din cauza tacticii sovietice a pământului pârjolit, o mare parte din acestea fuseseră distruse sau dezmembrate înainte de sosirea invadatorului, dar nu în totalitate. În ceea ce priveşte recolta de cereale, campania de colectivizare

a lui Stalin de la începutul anilor 1930 dusese poate la scăderea randamentelor generale, dar avusese avantajul binevenit, din perspectiva invadatorului, de a centraliza producția și depozitarea în noile ferme colective uriașe. Din acest motiv, cantitatea de grâu obținută de germani în 1941 s-a dovedit a fi mult mai mare decât cea obținută în timpul ocupației din 1918, când majoritatea fermierilor ucraineni își distruseseră culturile sau își îngropaseră surplusul*. Potrivit unui raport din teren, redactat pe 28 august, Germania și aliații săi își asiguraseră deja „recolta a 85% din fermele colective" din centrul Ucrainei. Și producția viitoare părea asigurată, deoarece Wehrmachtul a confiscat, de asemenea, zece „stațiuni de tractoare și mașini agricole" intacte, componenta industrială a colhozurilor, plasând la conducerea acestora ingineri ucraineni.[7]

Randamentul minelor și al fabricilor sovietice nu era la fel de ridicat în termeni procentuali, dar era adesea considerabil. Pe 15 august 1941, când germanii au pătruns în Krivoi Rog, au găsit două milioane de tone de fier care așteptau să fie exploatate. Laminorul, unde erau angajați 4 000 de muncitori, nu fusese distrus – deși erau necesare reparații substanțiale, începând cu centrala care furniza energie electrică și care funcționa doar la jumătate din capacitatea sa de 80 000 de kilowați. Totuși aceasta a fost o reparație simplă. Minele de mangan din Nikopol fuseseră sabotate mai temeinic și ar fi avut nevoie de timp pentru a fi readuse la capacitatea obișnuită de producție, dar acum erau în mâinile germanilor, împreună cu șantierele navale din Nikolaev din apropiere, care depindeau de manganul din Nikopol. Aceste șantiere navale suferiseră daune serioase, dar cel puțin trei centrale electrice din apropiere rămăseseră în funcțiune, împreună cu o fabrică de bere, ceea ce a făcut minuni pentru moralul germanilor. La fel de eficientă pentru moral a fost și capturarea unui cuirasat de 35 000 de tone, aflat în construcție, pe care geniștii sovietici nu reușiseră să-l saboteze în port. Centrala hidroelectrică de pe Nipru, proiectată de americani, cu o capacitate uimitoare de 500 000 de kilowați, a fost capturată complet intactă. De asemenea, minele de cărbune din Kirovograd au supraviețuit invaziei fără daune substanțiale. La Kremenciuk, pe malul Niprului, oraș capturat în septembrie 1941, inginerii germani au observat consternați că „imensa turnătorie de fier" și fabrica de tractoare fuseseră sabotate, dar cazanele erau încă intacte. Orașul avea, de asemenea, trei turnătorii de fier mai

* Oricât de binevenită ar fi fost pentru invadator această recoltă de cereale provenită din colhozuri, a fost contraproductivă din punct de vedere politic. Lăsând în mare parte intacte odioasele ferme colective din Ucraina, germanii au renunțat la pretenția că duceau un război de eliberare.

mici, în stare bună, precum și două fabrici de tutun funcționale, o fabrică de mobilă, o uzină chimică ce producea uleiuri și săpunuri și o distilerie pentru producerea de băuturi spirtoase – pe care, la fel ca fabrica de bere din Nikolaev, este posibil ca rușii care plecau să fi renunțat să o distrugă. La Poltava, scena victoriei cruciale a Rusiei asupra suedezilor din 1709, germanii au preluat singura fabrică de termometre din Uniunea Sovietică, avariată, dar încă funcțională: în interior erau peste 20 000 de termometre finalizate. Până în acel moment, războiul economic mergea în direcția dorită de Hitler.[8]

Decizia lui Hitler de a întări frontul baltic după căderea Smolenskului nu a fost atât de nebunească pe cât ar putea părea. Leningradul avea o importanță simbolică, fiind locul de naștere al Revoluției bolșevice, dar, la fel ca Moscova, era și un centru industrial important, reprezentând o zecime din producția industrială sovietică – tancurile grele KV și T-50 și motoarele lor diesel fiind produse la uzinele Kirov, la fel și tunul L-11 montat pe tancurile T-34. S-ar putea ca doar fabricile de tancuri din Leningrad să nu fi fost o țintă economică suficient de importantă pentru a justifica decizia lui Hitler de a retrage diviziile motorizate de pe frontul principal din Bielorusia, dar, după ce a înconjurat Leningradul, în a doua săptămână din septembrie 1941, Grupul de Armate Nord al lui Leeb a primit și o țintă situată la aproape 200 de kilometri est de oraș: Tihvin, situat pe rețeaua de canale care leagă Marea Baltică de Volga și unde se afla ultima legătură feroviară rămasă spre Leningrad. Leeb nu a înțeles de ce i s-a cerut să cucerească Tihvin, un ordin pe care l-a contestat vehement, dar l-a executat. Operațiunea, desfășurată în octombrie 1941, pe ceea ce rușii numeau (după numele unui râu din zonă) frontul Volhov, rămâne un mister, mulți istorici militari considerând-o un spectacol secundar și încercând să-i găsească un sens.[9]

De fapt, Hitler avea motive solide să se concentreze pe Tihvin, care adăpostea cele mai mari zăcăminte de bauxită din URSS – materia primă pentru producerea aluminiului. Datorită greutății sale reduse (de trei ori mai mică decât a oțelului), a rezistenței la tracțiune și a rezistenței la coroziune, aluminiul era un element esențial pentru avioanele din Uniunea Sovietică, așa cum era peste tot unde se fabricau avioane de luptă. Dar aluminiul era, de asemenea, esențial pentru producția de tancuri sovietice, așa cum nu se întâmpla în alte părți. Germanii nu foloseau aluminiu în producția de panzere, considerându-l prea scump. Dar tancurile sovietice T-34, KV și T-50 erau atât de grele, încât aveau nevoie de motoare diesel îmbrăcate în aluminiu pentru a le propulsa, astfel încât să mențină raportul de greutate echilibrat. Cea mai mare parte a bauxitei extrase din

zona Tihvin era topită la giganticul combinat de la Zaporojie, pe cursul inferior al Niprului, în Ucraina – dar și acest combinat a căzut în mâinile germanilor la începutul lui octombrie 1941. Deoarece geniștii Armatei Roșii aruncaseră în aer înainte de a se retrage barajul din apropiere care alimenta uzina, germanilor le-ar fi fost dificil să reproducă nivelurile de producție de dinainte de război. Dar lovitura dată producției sovietice a fost ireparabilă, aluminiul fiind chiar mai important pentru economia de război sovietică decât pentru cea germană. Luând Tihvin și Zaporojie din mâinile lui Stalin, Hitler a redus cu 50 000 de tone producția anuală de aluminiu a URSS, mai mult de 40%.[10]

Istoricii care au tendința de a-l apăra pe Stalin ne spun că evacuarea industriei la est de Moscova pentru a forma o „a doua linie de apărare industrială" a reprezentat o „realizare organizatorică și umană extraordinară", care i-a ajutat pe sovietici să câștige războiul. Încă din 2 iulie, un laminor care fabrica tablă blindată a fost trimis spre est de la Mariupol, în sudul Ucrainei, la Magnitogorsk, în sudul munților Ural. Alte 26 de fabrici din Leningrad, Moscova și Tula au fost expediate spre est pe calea ferată în iulie. Potrivit datelor oficiale sovietice, nu mai puțin de 283 de „întreprinderi industriale mari" din Ucraina au fost mutate spre est între iunie și octombrie, împreună cu 136 de „fabrici mai mici". O situație asemănătoare s-a produs în Bielorusia, de unde aproximativ 100 de fabrici și uzine importante au fost evacuate la est de Moscova. Dacă punem la socoteală fabricile mai mici, nu mai puțin de 1 523 de întreprinderi au fost mutate în totalitate sau parțial în 1941, reprezentând 8 până la 10% din capacitatea de producție industrială sovietică de dinainte de război. Chiar dacă cifrele sunt exagerate, evacuarea industriei sovietice spre est, către Volga, Urali, vestul Siberiei și Kazahstan, a necesitat 1,6 milioane de vagoane de cale ferată care au transportat 870 000 de tone de echipament industrial. Acest efort herculeean a permis resuscitarea unei zecimi sau chiar a mai mult din capacitatea sovietică de producție de război pierdută și refuzarea acestei capacități industriale invadatorului.[11]

De asemenea, s-au depus eforturi deosebite pentru a muta spre est cât mai mult din producția de tancuri moderne. Încă de pe 1 iulie 1941, GKO a ordonat construirea urgentă a unei noi fabrici, numită Krasnoe Sormovo, pentru a produce tancul T-34 în Gorki (fostul și actualul Nijni Novgorod), la 420 de kilometri est de Moscova, pe Volga. Rezoluția nr. 2 a GKO a ordonat construirea unei noi fabrici pentru producția tancurilor KV la Celiabinsk. Alte rezoluții ale GKO emise între 1 și 5 iulie au mutat producția de motoare diesel cu carcasă de aluminiu pentru tancurile T-34 și KV la Gorki și Sverdlovsk – în mod semnificativ, fabricile

pentru tancurile KV au fost evacuate de la renumita uzină Kirov din Leningrad, care era vulnerabilă în fața ofensivei germane pe frontul de nord. Având în vedere rolul crucial pe care îl vor juca tancurile pe frontul de est, aceste rezoluții, multe adoptate în primele două săptămâni de război, au arătat o impresionantă previziune din partea lui Stalin și a consilierilor săi.[12]

Trebuie să fim atenți totuși în ceea ce privește povestea evacuării, deoarece are o importanță esențială în mitul Marelui Război pentru Apărarea Patriei. Documentele militare germane arată clar că un număr imens de fabrici sovietice au fost capturate intacte. Pe lângă facilitățile ucrainene menționate anterior, germanii au capturat fabrici în toată Bielorusia și în regiunea baltică. La Moghilev, conform dosarelor Wehrmachtului, germanii au cucerit „o mulțime de facilități intacte", inclusiv o uzină chimică, două fabrici de mobilă și o fabrică de textile. La Kricev, în estul Bielorusiei, germanii au descoperit o fabrică uriașă care producea îngrășăminte și fosfați, dar folosită și pentru uz militar și industrial. Fabrica era intactă, necesitând doar repararea centralei electrice. Orașul Vilna (Vilnius) a fost capturat fără ca numeroasele sale fabrici de cherestea, uzinele de prelucrare a lemnului și fabricile de mobilă, hârtie și carton să fie afectate. În celelalte capitale ale statelor baltice, germanii au capturat intacte 28 de fabrici de textile, șapte tăbăcării, cinci fabrici de prelucrare a blănurilor și patru fabrici importante de cauciuc, confiscând astfel întregul complex de producție pentru aprovizionarea cu uniforme și cizme a Armatei Roșii.[13]

Chiar dacă am accepta estimările mai mari referitoare la restabilirea capacității de producție a unităților sovietice evacuate în est în 1941, trebuie să luăm în considerare și pierderea unor materii prime esențiale. Cucerirea regiunilor Zaporojie și Tihvin de către germani a afectat grav producția sovietică de aluminiu și, prin aceasta, capacitatea de a produce tancurile moderne T-34 și KV – chiar și în fabricile evacuate de la Gorki și Celiabisnk – ca să nu mai vorbim de avioanele de luptă și de motoarele de avioane sovietice. Nu este o simplă speculație faptul că pierderea capacității de prelucrare a aluminiului a reprezentat o amenințare mortală pentru industria de război sovietică. Stalin însuși a spus acest lucru în repetate rânduri, în 1941, cerând ca Washingtonul și Londra să-i trimită aluminiu prelucrat (cererea sa de bază era de 5 000 de tone la început și ulterior 2 500 de tone pe lună), altfel războiul era pierdut. „Dați-ne aluminiul", îi cerea Stalin trimisului special al lui Roosevelt, Harry Hopkins, pe 30 iulie 1941 – înainte ca Zaporojie și Tihvin să fie

pierdute –, „și vom putea lupta trei sau patru ani."* Fără aluminiul străin pentru a înlocui tancurile și avioanele de luptă pierdute în vara lui 1941 și pentru a dota diviziile motorizate cu noile tancuri T-34 și KV, precum și cu avioane de luptă și bombardiere, Armata Roșie nu putea lupta atâta vreme.[14]

În domeniul producției de cărbune și de oțel, pierderile sovieticilor au fost și mai mari. Numai cucerirea zonei Krivoi Rog de către germani a privat industria sovietică de 52 000 de tone de zăcăminte de minereu de fier care erau exploatate aici în fiecare zi. Sabotajele efectuate de geniștii sovietici au scăzut capacitatea la doar 2 000 de tone pe zi la sosirea germanilor, deși inginerii germani au triplat această cifră în zece zile și se așteptau să atingă nivelurile de producție de dinainte de război în patru până la 12 luni. Însă pierderea pentru Stalin a fost de 200 de milioane de tone de minereu de fier pe an. De asemenea, minele de mangan de la Nikopol au fost avariate când germanii le-au cucerit, dar aceasta a fost o slabă consolare pentru comisarii lui Stalin din domeniul industriei, care au pierdut 80 000 de tone de mangan pe lună (un milion de tone pe an). Fără mangan, sovieticii ar fi fost incapabili să topească fierul în oțelul care îi dăduse numele lui Stalin, dar atunci Stalin pierdea și minereul de fier. Iar fără cărbunele ucrainean, alimentarea marilor furnale sovietice ar fi fost imposibilă. La Kirovograd, producția de cărbune a scăzut cu două treimi după sabotajul rusesc, ajungând la doar 100 000 de tone pe zi. Numai în acest oraș, industria de război sovietică a pierdut zilnic 300 000 de tone de cărbune, adică 110 milioane de tone pe an.[15]

Dar toate aceste cifre datau din august 1941, înainte ca Wehrmachtul să ajungă în zonele economice cele mai valoroase: fabuloasele zăcăminte de cărbune și de fier din bazinul Donețk, din estul Ucrainei, și fabricile de armament și muniție de la Tula, la sud-vest de Moscova, ca să nu mai vorbim de Moscova însăși. În ciuda faptului că Grupul de Armate Sud al lui Rundstedt avsese un start lent din cauza concentrării puternice de blindate sovietice pe frontul de sud-vest, la sfârșitul verii, ofensiva ucraineană era în toi. Pe 15 septembrie, după ce au înconjurat Kievul dinspre nord și sud, Diviziile 16 și 3 Blindate ale lui Rundstedt au făcut joncțiunea la Lohvița, la 200 de kilometri est de capitala ucraineană, finalizând încercuirea devastatoare a patru armate sovietice complete.

* În mod semnificativ, exportul de aluminiu în URSS fusese interzis prin embargoul moral declarat de președintele Roosevelt după invazia sovietică din Finlanda. Decizia lui Roosevelt de a anula acest embargo, la începutul lui 1941, a avut însemnate consecințe strategice.

„Punga de la Kiev", devenită în curând legendară, a adus 665 000 de prizonieri pentru Germania și aliații săi, ridicând numărul total de prizonieri luați până în acel moment la peste două milioane. Calea era acum deschisă spre sud, către Marea Neagră și peninsula Crimeea, iar în estul Ucrainei spre Harkov și bazinul Donețk.[16]

Cucerirea Crimeei – obținută, cu excepția unor focare de rezistență la Kerci și Sevastopol, de trupele germane și române în a doua jumătate a lui octombrie 1941, după ce Armata XI a generalului Erich von Manstein a înfrânt rezistența sovietică în istmul Perekop – a avut un efect devastator pentru industria de război sovietică. Deși peninsula era cunoscută mai mult pentru bazele navale, stațiunile de vară și palatele sale decât pentru industrie, Crimeea adăpostea cele mai mari zăcăminte de fier din întreaga Uniune Sovietică, estimate la 2,7 miliarde de tone, cu aproape 50% mai mult decât mult mai cunoscutul filon de la Krivoi Rog. O singură uzină siderurgică sovietică din Kerci avea 20 000 de angajați, care produceau 60 000 de tone de fontă brută pe lună și 24 000 de tone de oțel finit. Kerci adăpostea, de asemenea, fabrici de război care produceau orice, de la nave și avioane de luptă la tunuri antitanc, artilerie de câmp, obuziere ușoare și aruncătoare de mine. În vestul peninsulei, Sevastopol, un oraș-fortăreață puternic înarmat, care era principala bază navală sovietică de la Marea Neagră, găzduia 10% din capacitatea de producție navală sovietică. Fermele din Crimeea produceau, de asemenea, o mare parte din bumbacul, fructele, tutunul și alte produse alimentare sovietice.[17]

Aproape simultan cu cucerirea Crimeei sovietice de către Manstein, Armata VI germană, comandată de feldmareșalul Walther von Reichenau, a înaintat spre est în Ucraina de pe malul stâng, cucerind Sumîi pe 10 octombrie, Stalino (actualul Donețk, un oraș cu o jumătate de milion de locuitori) pe 20 octombrie și, în cele din urmă, marele centru industrial Harkov, un oraș cu 840 000 de locuitori (înainte de război), pe 25 octombrie 1941. Deși autoritățile sovietice care plecau au încercat să saboteze infrastructura și fabricile esențiale, reușita lor în această privință a fost îndoielnică. În Stalino și Harkov, localnicii au ajutat geniștii și inginerii Wehrmachtului să îndepărteze în siguranță explozibilii și minele, înainte ca acestea să fie detonate. Cocseriile din Stalino au fost în mare parte distruse, dar rafinăria de benzen nu a fost afectată. Capacitatea electrică a fost redusă la 2 000 de kilowați, dar tot a rămas suficient pentru a alimenta cele câteva fabrici care rezistaseră, inclusiv o fabrică de mașini-unelte și uzina de fier Kirov, cu o capacitate anuală de 1,2 milioane de tone, capturată în mare parte intactă. Multe

alte fabrici locale – inclusiv fabrici de pielărie, de textile şi de săpun situate de-a lungul legăturii feroviare cu Harkov – au fost grav avariate, fără să mai poată fi reparate curând.[18]

La Harkov, situaţia a fost similară. O parte din baza industrială a oraşului fusese evacuată spre est înainte de sosirea Wehrmachtului, inclusiv echipamente de la Fabrica nr. 183, denumită în mod înşelător „Uzina de locomotive din Harkov", care adăpostea birourile de proiectare şi uzina de asamblare a tancului T-34, din care se produceau aici mai multe unităţi decât oriunde altundeva în URSS (obiectivul local de producţie pentru 1941 fusese de 300 de bucăţi). După ce ultimul T-34 a ieşit de pe linia de asamblare din Harkov, în octombrie 1941, birourile de proiectare ale Fabricii nr. 183, precum şi utilajele şi echipamentele esenţiale, inginerii instruiţi şi muncitorii au fost evacuaţi la Nijni Taghil, în munţii Ural, unde a fost ridicată o nouă Fabrică nr. 183 pentru a produce T-34 în siguranţă, în spatele liniei frontului. Noua fabrică de tancuri T-34 din Urali, asemănătoare cu cea din Harkov, a fost pusă în funcţiune la mijlocul lui decembrie 1941 şi a atins capacitatea maximă în martie 1942.[19]

Majoritatea fabricilor din Harkov au fost sabotate. Autorităţile sovietice care plecaseră, simţind încotro tindeau simpatiile locale, au jefuit depozitele de alimente, lăsând rafturile goale, în timp ce locuitorii se pregăteau pentru lipsurile de peste iarnă. Localnicii ucraineni s-au răzbunat apoi pe oficialii staliniști care plecaseră şi le ordonaseră să evacueze, rămânând în urmă pentru a dezamorsa minele şi explozibilii. Unele unităţi, inclusiv o uzină electrică şi o fabrică de motoare de locomotive, au rezistat. De asemenea, mulţi localnici i-au predat pe comisarii şi partizanii sovietici germanilor. Rezultatul a fost că locuitorii din Harkov au câştigat simpatia germanilor, deşi aceştia nu aveau la îndemână suficiente provizii de alimente pentru a-i hrăni. Avea să fie o iarnă grea în Harkov – deşi nu mai grea decât perspectiva cu care se confrunta Înaltul Comandament sovietic, care tocmai văzuse cum încă un centru industrial important, care adăpostea cea mai importantă fabrică a industriei de război din întreaga URSS, cădea în mâinile inamicului.[20]

Merită să ne oprim aici pentru a analiza registrul contabil al războiului economic de pe frontul de est, în a doua jumătate a lui 1941, deoarece a fost atât de important pentru soarta fiecărei tabere. Luând măsura precaută a evacuării producţiei de tancuri şi de motoare diesel din zonele cucerite de Wehrmacht, Stalin a evitat cel mai negru scenariu. Cu toate acestea, era indubitabil faptul că producţia de tancuri T-34 şi KV – cele două elemente de maximă prioritate din arsenalul lui Stalin –, deşi

crescuse în primele opt luni ale lui 1941, scăzuse în lunile următoare, ajungând în octombrie și noiembrie 1941 la niveluri cu 57% și 25% mai mici decât cele maxime din august, chiar în momentul în care începea Bătălia pentru Moscova. În acele două luni critice au fost produse doar 430 de tancuri T-34 și 333 de tancuri KV, o medie lunară de mai puțin de 400 de tancuri moderne, într-o perioadă în care Armata Roșie pierdea peste 3 500 de tancuri pe lună din cauza acțiunilor inamice, a capturărilor sau a unor simple defecțiuni. Până la sfârșitul anului, Armata Roșie a pierdut în total 22 340 de tancuri. Departe de a crește în dimensiuni, pe fondul accelerării producției, parcul de tancuri al lui Stalin se golea. Dacă industria sovietică a câștigat războiul, cu siguranță nu l-a câștigat în 1941.[21]

Deja un război de uzură pe front, Operațiunea Barbarossa s-a transformat rapid într-un război până la moarte economică. Oricine putea ghici ce parte va învinge.

20

ÎN CORZI

Pe 6 septembrie 1941, Hitler a emis Directiva nr. 35, care declara că progresul rapid al Germaniei pe „flancuri" furnizase acum „baza pentru o operațiune decisivă împotriva Grupului de Armate Timoșenko", care „trebuie să fie distrus în intervalul limitat disponibil înainte de instalarea iernii". A fost nevoie de încă patru săptămâni pentru a întări suficient de mult Grupul de Armate Centru al lui Bock ca să poată desfășura această ofensivă care viza Moscova. Pe lângă faptul că forțele umane și blindatele erau desfășurate pe trei fronturi importante, germanii duceau o lipsă cruntă de camioane. Cu toate acestea, pe 2 octombrie, când a început atacul lui Bock, impactul a fost devastator. Până pe 7 octombrie, două grupuri de blindate se apropiaseră din direcții opuse de Viazma, un nod feroviar unde linia principală est-vest Smolensk-Moscova se intersecta cu linia nord-sud de la Rîjev-Briansk. Briansk era un nod feroviar important și, de asemenea, un centru industrial semnificativ, găzduind 25 de fabrici de prelucrare a metalelor și de producție de mașini. Aproape simultan, Grupul 2 Panzer al lui Guderian, aflat pe flancul sudic al grupului de armate al lui Bock, a ocolit Briansk și l-a cucerit, lovind din spate. Cele două încercuiri similare de la Viazma și Briansk, pe care germanii le-au numit *Doppelschlacht* (bătălia dublă), i-au adus lui Bock 660 000 de prizonieri, aproape la fel de mulți precum cei luați de Rundstedt la Kiev. Din cei 1,25 milioane de soldați desfășurați de grupurile de armată ale lui Timoșenko care apărau Moscova, la începutul lui octombrie, aproape un milion au fost pierduți până la sfârșitul lunii. Soarta formațiunilor armate sovietice era sumbră: Timoșenko și Stalin pierduseră 64 de divizii de pușcași, 11 brigăzi de tancuri și 50 de regimente de artilerie.[1]

În termeni strategici, încercuirea de la Viazma/Briansk a reprezentat pentru Stalin o pierdere mult mai devastatoare decât căderea Kievului. Prăbușirea grupului de armate al lui Timoșenko a deschis drumul (și calea ferată) spre Tula, inima vie a industriei de război rusești încă din secolul al XVIII-lea. Fabricile din Tula produceau orice, de la artilerie și obuze la mitraliere, pistoale, puști, muniție și praf de pușcă până la bombe, grenade de mână și, mai ales, explozibili. Orașul asigura 12%

din totalul producției industriale de război a URSS. Numai Fabrica nr. 7 din Tula, care producea arme de mână, avea 20 000 de angajați. Indiferent dacă inginerii germani ar fi reușit sau nu să cucerească intacte toate aceste fabrici, privarea armatelor lui Stalin de producția de la Tula practic le-ar fi dezarmat.[2]

La nord de Tula se afla însăși Moscova. Încă din 5 octombrie, un pilot sovietic a observat la sud-est de Viazma o „mare coloană [germană] blindată și motorizată, lungă de aproape 20 de kilometri", care se deplasa pe un teritoriu practic lipsit de apărare. Vestea a fost atât de alarmantă, încât comandantul VVS care a transmis acest raport lui Stalin și Beria, colonelul N.A. Svitov, a fost adus în fața unei echipe de interogatoriu a NKVD, pe motiv că „provoacă panică". Deși i s-a spus să-și țină gura, Svitov a supraviețuit.[3]

Din ordinul lui Stalin, a fost stabilit un nou perimetru defensiv sovietic, la 120 de kilometri vest de Moscova, care mergea de la Volokolamsk, în nord, prin Mojaisk, până la Kaluga, în sud. Dar cu armatele lui Timoșenko aproape distruse în încercuirile de la Viazma/Briansk, acesta nu era decât o soluție temporară. După cum îl anunța telefonic Jukov pe Stalin, pe 8 octombrie: „Aproape toate rutele spre Moscova sunt de acum deschise, iar slabele forțe de acoperire de pe linia Mojaisk nu pot garanta că tancurile inamice nu vor apărea brusc în fața Moscovei".[4]

Indiferent ce aveau să declare mai târziu, în acel moment, liderii sovietici erau îngroziți. Pe 7 octombrie, președintele sovietului orașului Moscova a semnat un decret de evacuare a femeilor și copiilor din capitală. Pe 8 octombrie, Stalin a ordonat GKO să întocmească o listă de întreprinderi industriale din Moscova și din împrejurimi care să fie sabotate sau aruncate în aer în cazul în care germanii ar fi străpuns ultimele linii de apărare sovietice, inclusiv „brutării, depozite frigorifice, unități de prelucrare a cărnii, gări și alte clădiri feroviare, parcuri de tramvaie și troleibuze... centrale electrice, poduri", sediul agenției de știri TASS și chiar teatrul Bolșoi.

În timp ce *Pravda* continua să publice povești neverosimile despre rezistența eroică a Armatei Roșii la Viazma, acestea erau contrazise de semnele vizibile ale unei iminente evacuări în masă din Moscova, cum ar fi adunarea a 39 000 de vagoane de tren în gările din oraș care se aflau spre nord și est. Membrii corpului de presă străină au început să plece pe 8 și 9 octombrie.[5]

Pregătirile pentru o ultimă încercare de apărare a Moscovei au continuat. Pe 9 octombrie, Stavka și-a unit forțele cu comandamentul districtului Moscova pentru a coordona măsurile de urgență, de la săparea

de tranşee şi şanţuri în afara oraşului până la mobilizarea a 450 000 de civili în unităţi improvizate de miliţie. Pe 10 octombrie, când primul grup de panzere a ajuns la linia Mojaisk, „frontul de rezervă de la Moscova" a fost inclus în frontul de vest şi o nouă linie defensivă a fost stabilită la doar 65 de kilometri vest de Moscova. Jukov, care supraveghease apărarea Leningradului, a fost trimis la Moscova şi numit la comanda generală a ceea ce mai rămăsese din trupele Armatei Roşii de pe front – o forţă scheletică de 90 000 de oameni –, chiar dacă un decret al GKO din 11 octombrie plasa regiunea Moscovei sub controlul NKVD-ului lui Beria, cel puţin teoretic.[6]

Aceste măsuri au făcut prea puţin pentru a încetini înaintarea implacabilă a germanilor. Pe 12 octombrie, printr-o uriaşă acţiune de prindere în cleşte, impunătoarea coloană de blindate germane, lungă de 20 de kilometri, observată de pilotul sovietic alarmat, pe 5 octombrie, a pătruns în Kaluga, între Iuhnov şi Tula, pe flancul sudic al Moscovei, chiar în timp ce diviziile motorizate din aripa stângă a lui Bock avansau spre nord şi vest prin Rîjev, spre Kalinin (Tver) pe Volga, care a căzut pe 14 octombrie. Prin cucerirea Kalininului, Bock a tăiat principala legătură feroviară dintre Leningrad şi Moscova, chiar în timp ce aripa sa dreaptă avea în vizor vastul complex de armament de la Tula. Între timp, în centrul frontului lui Bock, germanii s-au îndreptat spre înălţimile Borodino, unde Napoleon îl învinsese pe Mihail Kutuzov în 1812 înainte de a mărşălui spre Moscova.[7]

Situaţia din capitala sovietică era dezastruoasă. Cu Wehrmachtul suficient de aproape pentru ca moscoviţii să audă bubuiturile focurilor de artilerie, s-a produs un exod din fabrici şi din birouri, iar gările au fost luate cu asalt. Pe 15 octombrie, spre seară, a fost afişat un decret GKO, semnat de Stalin, care făcea oficială evacuarea Moscovei. Toate misiunile şi ambasadele străine au primit ordin să se mute la peste 1 000 de kilometri spre est, la Kuibîşev (Samara), pe Volga, împreună cu principalele departamente ale guvernului sovietic (sub supravegherea lui Molotov) şi ale administraţiei politice a Armatei Roşii. Stavka – comandamentul operaţional al Armatei Roşii – a fost şi ea evacuată, deşi nu la fel de departe spre est: a fost mutată la 420 de kilometri est de Moscova, la Arzamas, pentru a permite comunicarea cu comandanţii de pe linia frontului care apărau capitala. Foarte ambiguu, decretul de evacuare din 15 octombrie stipula că „tovarăşul Stalin va fi evacuat fie mâine, fie mai târziu, *smotria po obstanovke* [în funcţie de circumstanţe]". Stalin i-a cerut lui Beria să se „folosească de «organul» său pentru a sonda posibilităţile de a încheia o pace separată cu Germania, având în vedere

situația critică", avea să-și amintească mai târziu Jukov. Beria a suspinat: „Vom fi împușcați ca niște potârnichi" și a susținut că Moscova trebuia abandonată. Potrivit lui Anastas Mikoian, Stalin a fost de acord ca Politburo să plece, dar a insistat ca el să mai rămână încă o zi. „De ce să plecăm astăzi", a întrebat Mikoian, „dacă tu pleci mâine?" „Voi rămâne și voi pleca cu voi mâine", a răspuns Stalin. Un tren special a fost pregătit pentru Stalin și membrii de vârf ai Politburo, iar patru avioane americane Douglas DC-3 au fost alimentate și pregătite, în cazul în care ar fi fost necesară o plecare și mai rapidă. Dar vojdul a decis să rămână la Moscova și să lupte*, dormind și lucrând în subteran, în stația de metrou Kirov (astăzi Cistie Prudîi).[8]

Spre deosebire de 1812, Moscova nu a fost declarată oraș deschis. Jukov a pregătit o ultimă linie de apărare, adunând cât mai multe tunuri antitanc și terorizându-i pe toți pentru a organiza o ultimă rezistență sinucigașă în capitală. Printr-o directivă tipică, Jukov a cerut ca „lașii și dezertorii de pe câmpul de luptă să fie împușcați pe loc". Cu o cruzime similară, le-a ordonat geniștilor sovietici să mineze 56 de poduri din Moscova și din jurul acesteia și a ordonat echipelor de demolatori să-și aprindă încărcăturile „la prima vedere a inamicului", fără să țină cont de soarta civililor. NKVD-ul lui Beria racola și ridica forțat civili pentru a săpa șanțuri și a ocupa tranșee. La poalele dealurilor dintre Borodino și Mojaisk, pușcașii siberieni duceau o luptă feroce de ariergardă împotriva unităților germane de elită SS. Chiar și reședințele din suburbii ale lui Stalin (*dacea*) au fost dinamitate de oamenii NKVD-ului lui Beria, în cazul în care germanii descopereau documente secrete sau confiscau artefacte personale ale liderului sovietic ca trofee de război. În zorii de 16 octombrie, Jukov a autorizat o transmisiune la radioul moscovit, în care s-a recunoscut în cele din urmă că, deși eroicii apărători ai Armatei Roșii „au provocat pierderi grele inamicului", „forțele fasciste germane" au „copleșit apărarea noastră" pe frontul Viazma.[9]

Panica a cuprins populația Moscovei. Pe 16 octombrie, metroul a încetat să mai circule. „Toate tramvaiele și autobuzele", își amintea un moscovit, „erau asaltate de oameni încărcați cu valize. Drumurile care mergeau spre est, spre Gorki și Kuibîșev", continua el, „erau pline de mașini și de pietoni." În gările din vest au început să se reverse înapoi trupele sovietice învinse, cu soldați răniți, întinși pe targă. Chiar

* Metroul din Moscova a fost construit foarte adânc în subteran, pentru a servi ca adăpost împotriva bombelor. Precauția s-a dovedit a fi înțeleaptă. Chiar în timp ce Stalin conducea ce mai rămăsese din URSS din stația de metrou Kirov, Jukov înființa un cartier general militar improvizat în stația Belorusski.

și Kremlinul a fost camuflat pe partea dinspre râul Moscova, unde a fost ridicată o pânză pictată pentru a imita un rând de case obișnuite, deși nu era clar cum ar fi putut păcăli acest decor bombardierele Luftwaffe.[10]

Deși Stalin și generalii săi se aflau încă în oraș, aceștia erau în subteran, nu la vedere. Agenții poliției politice omniprezenți, care terorizaseră Moscova timp de mai bine de două decenii, nu se vedeau nicăieri. „Toți oamenii fierb de indignare", observa un jurnalist rus, „strigând că au fost trădați, deoarece comandanții au fost primii care au abandonat corabia și, mai mult, și-au luat cu ei și obiectele de valoare". El continua: „Oamenii spun cu voce tare lucruri" care „acum trei zile i-ar fi adus în fața unui tribunal militar". Moscoviții și ceilalți ruși, remarca el, începeau

> să enumere toate umilințele, opresiunea, nedreptățile, măsurile de reprimare, aroganța oficialilor, îngâmfarea și încrederea în sine a birocraților de partid, decretele draconice, lipsurile, înșelarea sistematică a maselor, minciuna și lingușirile lingăilor din ziare... Oamenii vorbesc din inimă. Vom putea să apărăm oare un oraș în care domină o astfel de stare de spirit?[11]

Unul dintre puținii agenți NKVD care încă mai lucrau a observat un protest într-o fabrică, unde un muncitor metalurgist, care anterior spionase pentru el, a început „să le vorbească colegilor săi despre nelegiuirile regimului sovietic". Cei revoltați au jefuit magazinele alimentare, farmaciile, muzeele, clădirile guvernamentale și complexurile străine părăsite, inclusiv Ambasada Marii Britanii. La un colhoz din apropiere, fermierii eliberați au jefuit garnizoana NKVD. „Pe străzi", scria istoricul Peter Mill în jurnalul său, „oamenii spun că germanii vor sosi în această seară."[12]

La sediul NKVD din clădirea Lubianka, fumul ieșea pe coșuri și ferestre, în scene care aminteau de incendierea sediului țarist al Ohranei (poliția secretă) din Petrograd în timpul Revoluției din februarie 1917. Timp de trei zile fierbinți, anarhia a domnit pe străzile Moscovei. Sloganurile comuniste au fost defăimate, steagurile sovietice cu ciocanul și secera au fost smulse. A circulat un zvon conform căruia „mormântul lui Lenin ar fi fost acoperit cu scânduri și sicriul scos"*. Moscoviții și-au curățat casele și vitrinele magazinelor de însemne staliniste și și-au ars carnetele de membri de partid. Ca un semn de rău augur pentru

* Corpul îmbălsămat al lui Lenin fusese scos cu mult în urmă din Moscova, dar acest lucru nu a fost niciodată anunțat public.

populația evreiască a orașului, au izbucnit demonstrații antisemite în mai multe suburbii industriale ale Moscovei. În fața unei secții de poliție, un muncitor beat a fost auzit strigând: „Evreii au vândut Rusia, nu există nimic cu care să apărăm Moscova, nu există puști, nu există cartușe, nu există obuze. Evreii au furat totul!" După cum își amintea un atașat militar străin despre acele vremuri tulburi: „Dacă germanii ar fi avut grijă să lanseze 500 de parașutiști asupra Moscovei și să preia posturile de radio, ar fi putut să o cucerească fără luptă."[13]

Cu visurile sale de stăpânire a Europei spulberate și cu marea mașinărie de război mecanizată paralizată de atacul îndrăzneț al lui Hitler pe trei fronturi, Rusia ajunsese să lupte acum cu disperare pentru supraviețuire. Viitorul comunismului părea sumbru.

PARTEA A IV-A

Colacul de salvare capitalist

21

RIDICAREA EMBARGOULUI MORAL

Departe de a cuceri Europa şi lumea, comunismul se restrângea, până în octombrie 1941, la nucleul său iniţial, între Moscova şi Urali. Pe toate fronturile şi după toate calculele, germanii câştigau bătăliile. Dar exista un lucru pe care Hitler nu-l luase în calcul şi care putea totuşi să-l facă să piardă războiul. Printr-un fel de miracol în materie de relaţii publice, atacul neaşteptat al lui Hitler din 22 iunie 1941 îl transformase pe colegul său ucigaş în masă şi acaparator de naţiuni mici, Stalin, într-o victimă, în opinia majorităţii opiniei publice occidentale, şi pe oamenii lui Stalin, în eroi. După cum Stalin însuşi a remarcat cu clarviziune în discursul său radiofonic din 3 iulie, simplul fapt că Germania invadase Rusia, şi nu invers, adusese „un câştig politic extraordinar pentru URSS". Noul entuziasm regăsit la Londra şi la Washington pentru regimul său însângerat a constituit, spunea pe bună dreptate vojdul, „un factor serios şi de durată care va constitui baza pentru obţinerea unor succese militare decisive ale Armatei Roşii". Într-o întorsătură de situaţie, la care Lenin cu greu ar fi putut visa, soarta comunismului depindea acum de generozitatea duşmanului înverşunat şi deseori chiar declarat al lui Stalin: capitalismul anglo-saxon.[1]

În decembrie 1939, după cum s-a menţionat anterior, administraţia Roosevelt declarase embargou moral asupra exporturilor strategice către Rusia, inclusiv asupra aluminiului, din cauza invaziei brutale a lui Stalin asupra micuţei Finlande. Atât timp cât Uniunea Sovietică fusese aliată cu Germania nazistă şi se putuse baza pe resursele industriale şi pe expertiza germană, embargoul lui Roosevelt fusese puţin mai mult decât o neplăcere minoră. Dar, după invazia lui Hitler, economia de război sovietică era privată de importurile strategice germane şi, mai important, de resursele economice ale Bielorusiei şi Ucrainei. Chiar dacă nevoile Armatei Roşii de material de război creşteau cu fiecare zi care trecea, producţia sovietică s-a prăbuşit în a doua jumătate a lui 1941 în aproape toate domeniile, de la tancuri T-34 la avioane de luptă, tunuri antitanc, mitraliere, puşti şi muniţie. În primele şase luni ale războiului din est,

Armata Roşie a pierdut 22 340 de tancuri, adică aproape 91% din parcul iniţial de tancuri al lui Stalin, în timp ce doar 5 400 de tancuri noi au fost produse – nici măcar un sfert din pierderile sovietice. Raportul era şi mai prost în cazul tunurilor antitanc, cu 12 100 de bucăţi, adică aproape 81% din stocul iniţial, pierdute până în decembrie 1941 şi doar 2 500, adică puţin mai mult de 20%, fabricate. Din cele 8 400 de bombardiere sovietice aflate în funcţiune la momentul invaziei, 7 200 au fost pierdute până în decembrie 1941, faţă de doar 2 500 produse. În cazul avioanelor de vânătoare, producţia nu a întârziat atât de mult în raport cu pierderile. Totuşi, din cele 9 600 de avioane pierdute (dintr-un total de 11 500 înainte de război), doar două treimi au putut fi înlocuite din producţia nouă – aproximativ 6 000. În ceea ce priveşte materiile prime, producţia sovietică de fier s-a prăbuşit cu două treimi din 1941 până în 1942, cea de oţel şi aluminiu – cu 50 până la 60%, iar cea de cărbune – cu mai mult de jumătate. În lipsa materialelor (în special aluminiu) importate din Marea Britanie şi din Statele Unite, industria de război sovietică nu avea cum să echipeze Armata Roşie cu necesarul de luptă. Înainte ca noile fabrici de la Kuibîşev (Samara), Kazan şi Urali să funcţioneze la capacitate maximă, pierderile de material de război finit ar fi trebuit recuperate.[2]

Prin urmare, din perspectiva lui Stalin, decizia preşedintelui Roosevelt de a ridica embargoul moral în ianuarie 1941 a fost salutară, în ciuda faptului că nu existau dovezi de îmbunătăţire a comportamentului sovietic. În februarie, consilierul lui Roosevelt, Harry Hopkins, a înfiinţat un comitet de legătură cu ambasada sovietică pentru a coordona exporturile strategice. Aflând ce puneau la cale Roosevelt şi Hopkins, mulţi congresmeni americani se opuseseră, în timpul dezbaterii privind împrumutul de fonduri şi trimiterii de ajutoare militare către Uniunea Sovietică. Deşi amendamentele care excludeau URSS au fost respinse, oponenţii lui Roosevelt au dat un semnal clar, iar mulţi republicani din Congres, împreună cu democraţii conservatori din sud (13 senatori democraţi votaseră împotriva Legii de împrumut şi închiriere), au rămas ferm împotriva înarmării lui Stalin. Încă din 13 iunie 1941, Ministerul de Externe sovietic a pregătit o evaluare sumbră a stării opiniei publice americane, avertizându-i pe Molotov şi pe Stalin că „întreaga presă americană duce o campanie furibundă împotriva URSS", dând vina pe „agenţii Moscovei" pentru un val recent de greve în industrie. Raportul prezicea că administraţia Roosevelt ar putea fi obligată în scurt timp, din cauza protestelor publice tot mai intense, să oprească exporturile strategice către Rusia şi să reţină sau să confişte navele sovietice în porturile americane. În iunie 1941, atmosfera de la Washington era atât de antisovietică,

încât pe 10 iunie doi ofițeri de aviație ruși de rang înalt, colonelul P.F. Berezin și maiorul K.I. Ovcinikov, ambii lucrând sub acoperire diplomatică la ambasada sovietică în calitate de „asistenți ai atașatului militar sovietic", au fost declarați „persona non grata" de secretarul de război al SUA, Henry Stimson, fiind bănuiți de spionaj și urmând să fie deportați pe 21 iunie – cu o zi înainte de lansarea Operațiunii Barbarossa*.[3]

După invazia germană, dezbaterea privind politica americană de ajutorare a lui Stalin a căpătat o importanță istorică și mondială, deoarece putea decide rezultatul războiului pe frontul de est. Cu toate că Roosevelt însuși, la fel ca Churchill, și-a exprimat public sprijinul puternic pentru cauza sovietică după ce a aflat de invazia germană, preferința sa nu a fost împărtășită de toți demnitarii de la Washington. Senatorul Hiram Johnson din California, unul dintre „ireconciliabilii" care se opuseseră aderării la Liga Națiunilor în 1919, nu a surprins pe nimeni când a susținut, pe un ton vehement, că „i-aș lăsa pe acești doi ticăloși, Hitler și Stalin, să se lupte între ei". Iar Johnson nu era singurul care gândea astfel. Hamilton Fish al III-lea, un congresmen din vestul New Yorkului, al cărui bunic fusese secretar de stat, a tunat într-o emisiune radio difuzată la nivel național că, deși se opunea „nazismului", era sigur că „mamele americane nu-și vor sacrifica de bunăvoie fiii pentru a face lumea mai sigură pentru comunism". Era „absurd", continuase Fish, „să ne gândim că America se va alinia ca prieten și camarad cu Joe Stalin, de pe mâinile căruia curge sângele preoților și al călugărițelor asasinate și care ține în mână același pumnal pe care l-a înfipt în spinarea Poloniei, Letoniei, Estoniei, Lituaniei și a prietenei noastre, mica și onesta republică Finlanda". Congresmenul Frank C. Osmers Jr. din New Jersey a afirmat în Cameră că Statele Unite nu trebuie „să facă nici o promisiune necugetată de a trimite material de război inexistent pe nave inexistente unei națiuni ale cărei concepte despre viață ne repugnă". Într-un limbaj mai colorat, reprezentantul statului Pennsylvania, Robert F. Rich, a susținut că „aceia care vor să intrăm în război de partea Rusiei vor de fapt să ne băgăm în pat cu un șarpe cu clopoței și cu un sconcs".[4]

Senatorii din Vestul Mijlociu au exprimat opinii similare, ceea ce nu este surprinzător, având în vedere temerile legate de război care domneau în inima Statelor Unite. Senatorul Arthur Capper din Kansas declara că, deși era „împotriva lui Hitler", nu avea, de asemenea, „nici o simpatie pentru Stalin. Ultimele evoluții îmi confirmă convingerea,

* Pe 2 iulie, după ce președintele Roosevelt a declarat că îl susține pe Stalin împotriva lui Hitler, ordinul de deportare a fost anulat.

pe care o am de mult timp, că aceste războaie europene nu sunt războaiele noastre. Nu ar trebui să ne implicăm în ele." Senatorul Bennett C. Clark din Missouri, deşi democrat, nu era de acord cu Roosevelt că Stalin merita sprijinul SUA, proclamând că războiul era „o chestiune de care pe care. Stalin este la fel de sângeros ca Hitler. Nu cred că ar trebui să-i ajutăm pe nici unul dintre ei. Ar trebui să ne vedem de treburile noastre." Senatorul Robert M. La Follette Jr. din Wisconsin avertiza că

> în următoarele săptămâni, poporul american va fi martorul celui mai mare act de mușamalizare din întreaga istorie. Americanilor li se va spune să uite epurările făcute în Rusia de OGPU [poliția secretă], persecuțiile religioase, confiscarea proprietății, invadarea Finlandei și rolul brutal pe care Stalin l-a jucat pentru a pune mâna pe jumătate din Polonia neajutorată, pe toată Letonia, pe Estonia și Lituania. Acestea vor fi făcute să pară actele unei „democrații" care se pregătea să lupte împotriva nazismului.

Gândind strategic, senatorul Robert Taft din Ohio a avertizat că, oricât de amenințător părea Hitler în acel moment, „victoria comunismului în lume ar fi mult mai periculoasă pentru Statele Unite decât victoria fascismului". În acest sens, Harry Truman, o stea în ascensiune în Partidul Democrat, a propus în Senat, pe 23 iunie 1941, ca politica americană să fie condiționată de evoluția luptelor: „Dacă vedem că Germania câștigă, ar trebui să ajutăm Rusia și, dacă Rusia câștigă, ar trebui să ajutăm Germania".[5]

Scepticismul privind ajutorul acordat lui Stalin nu s-a limitat la Congres. În numele uriașei mișcări America First, generalul Robert E. Wood a emis o declarație publică în care spunea că „intrarea Rusiei comuniste în război ar trebui, cu siguranță, să rezolve o dată pentru totdeauna problema intervenției". Cu „forțele nemiloase ale dictaturii și ale agresiunii aliniate acum în mod clar de ambele părți" ale războiului european, continua el, „partida prorăzboi poate cu greu să ceară poporului american să ia armele și să se alinieze în spatele steagului roșu al lui Stalin" sau „să participe la un program de ajutorare totală a Rusiei". Într-o emisiune radio difuzată la nivel național, fostul președinte Herbert Hoover le-a reamintit americanilor că regimul lui Stalin este „una dintre cele mai sângeroase tiranii și terori ridicate vreodată în istorie", care „a încălcat toate pactele internaționale" și a „dus la capăt o conspirație mondială împotriva tuturor democrațiilor, inclusiv a Statelor Unite". Faptul că Hitler și Stalin, cei doi „ideologi hidoși", erau încleștați acum „într-o luptă mortală" ar trebui considerat o veste pozitivă, deoarece „războiul

lor fratricid" trebuia să-i slăbească pe amândoi. „O guvernare inteligentă", argumenta Hoover, „înseamnă ca Statele Unite să stea deoparte şi să aştepte, înarmate până în dinţi, în timp ce aceşti oameni se epuizează reciproc." Colonelul Robert McCormick, editorul ziarului *Chicago Tribune*, se întreba: „Vom trimite o armată pentru a restabili ateismul în Rusia şi pentru a relua măcelărirea preoţilor?" *Tribune* a tunat toată vara împotriva acordării de ajutor lui Stalin.[6]

În ceea ce-l privea, Partidul Comunist American îşi schimbase categoric poziţia faţă de războiul european după ce Hitler se întorsese împotriva lui Stalin, trecând de la o opoziţie totală faţă de intervenţie (şi denunţuri frecvente ale preşedintelui Roosevelt ca fiind un „aducător de război") la o nouă linie de „sprijin deplin şi cooperare cu Uniunea Sovietică în lupta sa împotriva hitlerismului". Dar această poziţie de sprijin entuziast pentru Stalin nu era împărtăşită pe scară largă. În timp ce aproape trei pătrimi din populaţie simpatizau cu Uniunea Sovietică după invazia germană, nici pe departe la fel de mulţi americani şi-ar fi dorit să sprijine armatele lui Stalin. Potrivit unui sondaj Gallup din iulie 1941, o majoritate clară (54%) se opunea extinderii ajutorului militar acordat URSS. În octombrie 1941, un alt sondaj arăta că doar 8,5% dintre americani exprimau o preferinţă puternică pentru guvernul lui Stalin în detrimentul celui al lui Hitler.[7]

Desigur, nu opinia publică determina politica americană. Din pricina clauzei de „bună-credinţă" din Legea de împrumut şi închiriere, singurul argument care a contat a fost cel din mintea lui Roosevelt, iar acolo nu a existat o dezbatere prea intensă. Întrebat, la conferinţa de presă din 24 iunie, în care s-a angajat să „acorde tot ajutorul posibil Rusiei", dacă a stabilit că apărarea URSS este vitală pentru „apărarea Statelor Unite", aşa cum prevedea Legea de împrumut şi închiriere, preşedintele a evitat cu abilitate subiectul: „Oh, puneţi-mi o altă întrebare – cum ar fi «Câţi ani are Ann?»" (referindu-se la fiica sa, Ann). Singurul indiciu pe care Roosevelt l-a oferit în legătură cu gândirea sa a fost că „până când acest guvern nu va obţine o listă cu ceea ce are nevoie Rusia... nu se vor putea face demersuri pentru a-i satisface dorinţele".[8]

Chiar înainte de această conferinţă de presă bizară, figuri puternice din administraţia Roosevelt stabiliseră că, indiferent de opinia publică şi de voinţa Congresului, URSS era eligibilă pentru ajutorul de împrumut şi că va primi acest ajutor. Pe 23 iunie, cel mai apropiat consilier al preşedintelui, Harry Hopkins, a comandat un studiu privind problemele juridice implicate, de la amendamentele propuse pentru a limita autoritatea Casei Albe în stabilirea ţărilor eligibile pentru ajutor (toate

respinse) până la obiecțiile ridicate în fața Comisiei pentru relații externe a Senatului (toate subsumate, s-a stabilit, în clauza „bunei-credințe"). Secretarul de război Stimson, de a cărui aprobare era nevoie pentru eliberarea materialului de război necesar armatei americane și trimiterea acestuia în Rusia, a fost de acord că președintele avea autoritatea legală de a-i trimite ajutor lui Stalin „dacă a ajuns la această concluzie cu bună-credință".[9]

Stimson a fost atât de zguduit de invadarea URSS de către Hitler, încât a compus propriul memorandum pentru președintele Roosevelt pe 23 iunie, memorandum care aproape a declarat neutralitatea americană literă moartă. Dacă scepticii din Congres ar fi primit copii, aceștia ar fi fost uimiți să afle că secretarul de război, un republican, îl sfătuia pe președinte că

> prin intrarea în acest război cu Rusia, Germania ne-a alinat neliniștea, cu condiția să acționăm prompt și să depășim pericolele inițiale înainte ca Germania să-și scoată picioarele din mocirla rusească... Acțiunea Germaniei pare a fi un eveniment aproape providențial. Prin această ultimă demonstrație a ambiției și a perfidiei naziste, ușa este larg deschisă pentru ca dumneavoastră să mergeți direct către câștigarea Bătăliei Atlanticului de Nord și protejarea emisferei noastre în Atlanticul de Sud.[10]

În inima Americii se păstra o opoziție fermă față de ajutorarea lui Stalin, dar Hopkins era încrezător că Roosevelt ar putea folosi autoritatea prezidențială pentru a se impune. „Ne confruntăm cu o minoritate zgomotoasă", scria Hopkins pe 23 iunie, „care va urla despre comunism. Aceasta va fi condusă de membri cu motivație îndoielnică ai Bisericii romano-catolice." În mod straniu, Hopkins părea mai puțin îngrijorat de opoziția probabilă a americanilor de origine germană, majoritar protestanți, atât de numeroși în regiunea superioară a Vestului Mijlociu, față de o politică de ajutorare a lui Stalin, decât de cea a catolicilor polonezi și irlandezi. Cu o îndrăzneală remarcabilă – având în vedere că regimul lui Stalin era primul regim explicit ateu din istoria omenirii, iar Armata Roșie, singura în care soldații erau supuși zilnic propagandei ateiste –, Hopkins a propus ca „partea antireligioasă a politicii naziste să fie subliniată pentru a preveni ca prea mulți catolici să fie atrași către o politică de neacordare de sprijin pentru lupta rușilor". Roosevelt trebuia să explice că, mai degrabă decât să favorizeze comunismul prin trimiterea de ajutoare către Stalin, americanii puteau ajuta creștinii ruși, pe fondul persecutării brutale de până atunci a acestora de către regimul lui

Stalin. „Politica noastră este clară", scria Hopkins într-un proiect de discurs pe care Roosevelt urma să-l prezinte Congresului. „Vom întreprinde orice acțiune care va bloca mașina nazistă pe câmpurile din Rusia sau pe canalul care păzește insulele britanice. Îi vom ajuta pe rușii care luptă pentru patria lor. Îi vom ajuta nu doar prin cuvinte de încurajare, ci prin toate materialele pe care le putem oferi."[11]

Hopkins nu a avut probleme în a-l convinge pe președinte că politica de ajutorare a lui Stalin era cea corectă. Pe 24 iunie, Roosevelt a eliberat 39 de milioane de dolari din fondurile sovietice înghețate pentru a facilita comenzile de armament rusești. Pe 25 iunie a anunțat că nu va invoca Legea neutralității în ceea ce privește războiul sovieto-german, ceea ce însemna că navele americane puteau transporta legal mărfuri în porturile sovietice, atât timp cât acestea se aflau la distanță de zona de război. În mod remarcabil, acest lucru era mai mult decât reușise Roosevelt să facă până atunci pentru Marea Britanie. (Deși Roosevelt extinsese în aprilie patrulele navale americane în mijlocul Atlanticului până la 25° longitudine vestică, insulele britanice rămăseseră în afara acestei limite, din cauza campaniei submarinelor care făcea ravagii în jurul lungii coaste britanice.)* Pe 30 iunie, ambasada sovietică a înaintat prima cerere pentru avioane de război americane, tunuri antiaeriene, toluen (materia primă esențială pentru TNT), combustibil pentru avioane și lubrifianți, în valoare de 1,8 miliarde de dolari. Pe 8 iulie, Roosevelt a aprobat în principiu cererea sovietică și l-a asigurat personal pe ambasadorul lui Stalin, Konstantin Umanski, că „guvernul Statelor Unite va acorda tot ajutorul posibil pentru obținerea de muniții, armament și de alte bunuri necesare pentru a satisface cele mai urgente cerințe [ale lui Stalin]". În Departamentul de Război a fost înființat un birou special, subordonat lui Hopkins, pentru a se ocupa de echipamentele militare destinate Rusiei. O misiune militară sovietică, condusă de șeful serviciilor de informații militare sovietice, generalul-locotenent Filip Golikov, a fost invitată la Washington, sosind pe 26 iulie.[12]

Opinia publică americană dovedea însă mult mai puțină căldură față de Stalin decât consilierii lui Roosevelt. Știind acest lucru, Roosevelt a fost atent la limbajul folosit. „Nu puteam spune", își amintea el mai târziu, „că avem nevoie de Rusia de partea noastră pentru a câștiga războiul, deoarece Rusia nu este genul nostru de țară, iar eu nu pot fi prezentat ca un simpatizant comunist." În schimb, președintele l-a delegat

* Legea neutralității din 1939 îi dădea președintelui autoritatea de a „constata" unde existau zone de război.

pe colegul său de la Groton/Harvard, subsecretarul de stat Sumner Welles, să informeze, pe 24 iunie, ziarul *New York Times* că, indiferent de obiecţiile pe care americanii le aveau faţă de „principiile şi doctrina dictaturii comuniste", „hitlerismul şi ameninţarea sa cu cucerirea lumii" constituiau acum „principala problemă cu care omenirea se confruntă. Armatele lui Hitler sunt astăzi principalele pericole pentru America." Cu o abilitate impresionantă, Roosevelt i-a cerut lui Welles să informeze cititorii ziarului *New York Times* că problema ajutorului acordat Rusiei rămâne „suspendată în aer" – în pofida deciziei sale de a debloca fondurile sovietice în aceeaşi zi şi a memorandumului lui Hopkins de la Casa Albă cu privire la împrumuturi.[13]

Din punct de vedere politic, preşedintele avea dreptate să fie reticent. Pe lângă sondajul Gallup din iulie, şi alte sondaje de opinie publică realizate de personalul lui Hopkins în iulie şi august 1941 au stabilit că doar în „11 state americane [dintr-un total de 48], majoritatea cetăţenilor sprijină acum programul nostru actual de ajutor". Nici măcar locuitorii din New York, statul natal al lui Roosevelt, nu susţineau politica acestuia de extindere a ajutorului de împrumut pentru Rusia stalinistă. Şi, chiar şi în cele 11 state citate, oamenii aveau îndoieli. În Michigan, unde se aflau fabricile de automobile care ar fi trebuit să producă camioane pentru Stalin, opinia predominantă era că înarmarea Rusiei putea fi acceptată doar atât timp cât aceasta lupta împotriva Germaniei, dar majoritatea oamenilor „preferau ca ambele puteri să piardă". În New York şi California, din ale căror porturi urmau să fie expediate majoritatea proviziilor către URSS, opinia publică era, în cel mai bun caz, rezervată. „Promisiunea de ajutor pentru Rusia", raporta un administrator pentru împrumut şi închiriere din California, „a dus la o oarecare confuzie în gândire. Publicul care gândeşte acceptă, de asemenea, logica mişcării, dar pentru mulţi logica şi sentimentele sunt în contradicţie... Din cauza rapoartelor insuficiente despre evenimentele de pe frontul de est, omul de rând crede că germanii şi ruşii se distrug reciproc şi, în consecinţă, simte că pericolul pentru Statele Unite este tot mai mic." În statele din Vestul Mijlociu, precum Indiana şi Oklahoma, opoziţia faţă de sprijinirea regimului comunist al lui Stalin era aproape universală. Îngrijorată că ostilitatea presei ar fi putut să răstoarne politica de susţinere a lui Roosevelt, ambasada sovietică de la Washington a pregătit rapoarte de presă pentru Molotov despre ziarele „izolaţioniste" (cum ar fi *Chicago Tribune* şi *New York Post, Daily News, Herald Tribune* şi *World-Telegram*) şi a întocmit liste cu duşmani formate din „elemente profasciste", cum ar fi fostul preşedinte Hoover, magnatul ziarelor William Randolph Hearst, Charles

Lindbergh de la America First și senatorul Taft*. Pentru a calma temerile sovietice, Harry Hopkins l-a asigurat personal pe ambasadorul lui Stalin în Statele Unite, Konstantin Umanski, că va ține „incorigibilii indivizi antisovietici" de la Washington departe de președintele Roosevelt.[14]

Merită să ne oprim puțin pentru a analiza caracterul și opiniile lui Harry Hopkins, care avea să joace un rol atât de important în declanșarea avalanșei de generozitate manifestată de guvernul SUA față de Stalin, în ciuda opoziției publice generale. Spre deosebire de celălalt favorit al lui Roosevelt, Sumner Welles, Hopkins provenea dintr-un mediu modest, din Vestul Mijlociu, din clasa de mijloc, crescând și mergând la facultate în Iowa. Un veteran al agențiilor de asistență socială din New York, Hopkins a fost inițial un protejat al soției președintelui, Eleanor, care l-a introdus în cercul intim al lui Roosevelt. Administrator abil, Hopkins s-a făcut indispensabil, conducând agenții puternice din politica New Deal, precum Administrația Federală pentru Ajutor de Urgență și Administrația pentru Progresul Muncii. În 1940, Hopkins devenise în așa măsură parte din personalul indispensabil administrației Roosevelt, încât s-a mutat la propriu la Casa Albă, locuind în dormitorul lui Lincoln până în 1944. Astfel, Hopkins a putut, după cum aprecia revista *Life*, „să-l vadă pe președinte devreme, târziu și frecvent între, pe parcursul zilei". Hopkins avea, după cum a remarcat unul dintre biografii lui Roosevelt, „o percepție aproape extrasenzorială a stărilor de spirit ale președintelui".[15]

Sinteza lui Hopkins privind Acordul de împrumut și închiriere a reprezentat o progresie firească pentru acest administrator înnăscut, o extindere globală a rolului său de supervizare a agențiilor naționale din New Deal. Faptul că se bucura de încrederea președintelui l-a ajutat enorm. Deși starea lui de sănătate era foarte precară – Hopkins fusese diagnosticat cu cancer în 1939 și i se extirpaseră aproape trei sferturi din stomac –, a fost de acord să călătorească la Moscova în numele lui Roosevelt, în iulie 1941, pentru a-i oferi lui Stalin asigurarea președintelui că ajutorul material american era pe cale să sosească. „Vă cer să-l tratați pe domnul Hopkins", nota Roosevelt în scrisoarea de prezentare, „cu aceeași încredere pe care ați avea-o dacă ați vorbi direct cu mine. El îmi va comunica direct părerile pe care i le veți exprima și îmi va spune care considerați că sunt cele mai presante probleme în care am putea fi de ajutor."[16]

* În ciuda discursului său din Senat, care critica includerea URSS în Acordul de împrumut și închiriere, Harry Truman nu se afla încă pe radarul lui Stalin și nu a fost menționat în rezumatele din presă din 1941.

După o scurtă oprire la Londra pentru a se consulta cu Churchill, Hopkins a fost transportat cu avionul de către Forțele Aeriene Regale la Arhanghelsk, pe coasta arctică a Rusiei. A fost un zbor tensionat și anevoios, care a durat aproape 24 de ore – departe de pauza de relaxare necesară unui om în situația lui Hopkins. Calvarul nu s-a încheiat nici după ce Hopkins a aterizat la Arhanghelsk, unde un alt avion – în mod corespunzător, în spiritul împrumutului, o aeronavă de transport americană model Douglas – îl aștepta pentru a-l duce la Moscova (un alt zbor de patru ore). Marți, 29 iulie 1941, Harry Hopkins a aterizat la Moscova, unde a fost întâmpinat de ambasadorul SUA, Laurence Steinhardt, și de o delegație de oficiali sovietici.[17]

Momentul ales pentru vizita lui Hopkins la Moscova a fost favorabil – sau cel puțin atât cât ar fi putut fi în acea primă vară teribilă a Operațiunii Barbarossa. Hopkins a sosit în timpul pauzei binevenite de pe frontul bielorus, între căderea Smolenskului și reluarea, în septembrie, a ofensivei germane spre Moscova. Situația din capitală era suficient de calmă pentru ca Steinhardt să-l poată conduce miercuri pe Hopkins într-un tur de vizitare a obiectivelor turistice. Steinhardt l-a informat pe trimisul lui Roosevelt despre opiniile existente printre membrii ambasadei, cu privire la efortul de război sovietic și la șansele ca regimul să supraviețuiască atacului german. Deși Steinhardt însuși nu credea că ocuparea Uniunii Sovietice de către germani va fi „ușoară", el a remarcat că atașatul militar american, colonelul Ivan Yeaton, era mai pesimist. Astfel, Hopkins a fost pus în gardă cu privire scepticismul lui Yeaton în privința capacității de luptă sovietice.[18]

Hopkins nu se înșela când îl considera pe Yeaton un obstacol în calea planurilor sale. Spre deosebire de fostul ambasador al SUA, William Bullitt, a cărui viziune tot mai critică față de Stalin dusese la înlocuirea sa cu lingușitorul Joseph Davies, Yeaton se afla la Moscova de suficientă vreme pentru a renunța la orice iluzie pe care ar fi avut-o cândva despre comunismul sovietic. În 1940, în timp ce era escortat, împreună cu alți atașați, de supraveghetorii săi din NKVD, într-un tur al fabricilor de avioane din Moscova, Yeaton s-a îngrozit când șoferul său a secerat cu nonșalanță un pieton la 100 de kilometri/oră. (Întrebat de ce nu încetinise, șoferul NKVD a răspuns: „Nu am avut chef!") Yeaton fusese informat de omologul său german cu relații utile despre trucurile contabile sovietice – asta se întâmpla în perioada de cooperare din cadrul Pactului de la Moscova – și că producția era de obicei de numai 40–60% din capacitatea raportată: „Nu acordați prea multă atenție numărului de linii. Sovieticii umplu întotdeauna linia de producție pentru vizitele

oaspeților străini." Mai perspicace decât controversatul său predecesor, colonelul Raymond Faymonville, despre care se știe acum că era un agent al NKVD,* Yeaton a aflat și a raportat cu exactitate la Washington că NKVD-ul era implicat „în domeniul construcțiilor, controlând totodată poliția obișnuită și poliția secretă". După ce observase în iunie 1941 că „trenuri încărcate cu trupe din Extremul Orient trec de săptămâni întregi către frontul din Bielorusia", Yeaton nu a crezut nici afirmațiile oficiale sovietice privind „invazia germană neașteptată". Stalin, credea Yeaton, „nu numai că știa că va fi atacat, dar a fost avertizat asupra datei atacului. Motivul pentru care dorea ca lumea să creadă că atacul venise prin surprindere a fost, după părerea mea, acela că era singurul mod în care putea evita să recunoască incapacitatea sa de a controla forța inițială a diviziilor Panzer germane." Nu-i de mirare că, exprimând astfel de opinii, colonelul Yeaton era un om nedorit la Moscova. Stafford Cripps îi solicitase lui Churchill să-i ceară lui Roosevelt rechemarea lui de la post, iar un corespondent Reuters pariase 100 de dolari că Yeaton nu va rezista până la sfârșitul verii. Nu era omul care să se alinieze politicii Roosevelt-Hopkins de a trimite ajutor militar necondiționat lui Stalin.[19]

În mod previzibil, Hopkins și Yeaton nu s-au înțeles la prima lor întâlnire, la micul-dejun luat în sala de mese a Ambasadei SUA, pe 30 iulie. „Sovieticii au forța umană", a susținut Hopkins, „iar noi avem banii și instrumentele necesare pentru a reuși distrugerea armatelor lui Hitler." Ceea ce dorea să știe Yeaton era că, în primul rând, „le vom furniza rușilor toată asistența militară și economică de care au nevoie" și, în al doilea rând, că „Acordul de împrumut și închiriere nu va fi folosit niciodată ca o modalitate de negociere". Cuvintele de ordine erau așadar „ajutor necondiționat" – acordat fără întrebări și fără un *quid pro quo*. Statele Unite nu se așteptau să-și recupereze împrumuturile sau ajutorul militar acordat lui Stalin. „Entuziasmul lui Hopkins de a ne implica în acest război", își amintea Yeaton, „și disponibilitatea sa de a negocia cu Stalin pe baza principiului «am încredere în tine», mi-au dat motive

* Sprijinul manifestat de Faymonville față de Stalin devenise atât de suspect, încât serviciile secrete ale armatei l-au rechemat în 1939, iar FBI a deschis o anchetă. Roosevelt, considerând afacerea drept o vânătoare de vrăjitoare a conservatorilor și a armatei, l-a invitat pe Faymonville la Casa Albă și la o partidă de pescuit. Liniștit de acest tratament, Faymonville i-a înmânat colonelului Yeaton „două cărți publicate de Serviciul francez de intendență privind construcția artileriei de câmp și marcate ca secrete" și „i-a cerut să [le] predea unui căpitan al Armatei Roșii din Moscova". Documentele Venona, declasificate și publicate în anii 1990, au confirmat suspiciunile serviciilor de informații ale armatei, conform cărora Faymonville oferea cu regularitate rapoarte către NKVD.

să mă întreb dacă nu cumva boala de care suferea îi afectase și mintea." Când Yeaton „a pus sub semnul întrebării integritatea și metodele lui Stalin, [Hopkins] nu a mai suportat și mi-a închis gura cu o exclamație hotărâtă: «Nu vreau să discutăm mai departe despre acest subiect»".[20]

Deloc surprinzător, Hopkins nu l-a invitat pe Yeaton la prima sa întâlnire din acea seară cu Stalin, în ciuda faptului că atașatul militar era cel mai bine informat american din Moscova privind industria de război sovietică. Dând discuției un ton personal, Hopkins l-a informat pe Stalin că venise la Moscova „nu în vreo calitate diplomatică oficială", ci „ca prieten personal al lui Roosevelt, alături de care el a trăit și a lucrat". Președintele, l-a informat Hopkins pe Stalin, „este încrezător în victoria sovietică și gata să facă tot ce este necesar pentru a obține ajutorul de care are nevoie Uniunea Sovietică".[21]

Încurajat de francheța trimisului lui Roosevelt, Stalin a profitat din plin. Întrebat de ce are Armata Roșie „urgent nevoie", vojdul i-a spus lui Hopkins: „Avem nevoie de tunuri antiaeriene cu calibru între 20 și 37 mm, capabile să tragă între 120 și 180 de proiectile pe minut, mitraliere de calibru mare de 12,7 mm, puști de calibru 7,72 mm și de aluminiu". „Dați-ne tunuri antiaeriene și aluminiu", a spus Stalin, „și vom lupta trei sau patru ani." De asemenea, Armata Roșie avea nevoie de „20 000 de piese de artilerie antiaeriană, mari și mici" și de cât mai multe „mitraliere de dimensiuni mari pentru apărarea orașelor sale", armament pe care Hopkins i-l putea furniza. Stalin a adăugat că „auzise că există multe puști disponibile în Statele Unite" și „crede că au un calibru care ar corespunde celui folosit de armata sa. A precizat că are nevoie de un milion sau mai mult de astfel de puști." Muniția era mai puțin importantă, atât timp cât calibrul corespundea.[22]

După ce Hopkins a încuviințat aceste solicitări, Stalin a trecut la al doilea nivel de solicitări. Acestea includeau „avioane de vânătoare și bombardiere cu rază medie de acțiune capabile să zboare cu viteze între 600 și 1 100 de kilometri pe oră". Avioanele de vânătoare erau cele mai importante: Stalin avea nevoie de 2 000 de astfel de aparate, cât mai curând posibil. Hopkins l-a anunțat că 200 de avioane Curtiss P-40 Tomahawk de fabricație americană erau deja în drum spre Rusia, 140 fiind trimise din Anglia (adică realocate din lotul de împrumut pentru Churchill) și alte 60 direct din Statele Unite. Informat de vojd că ruta sa preferată de livrare era calea maritimă de nord către Murmansk și Arhanghelsk, Hopkins a răspuns că Statele Unite ar fi bucuroase să „organizeze convoaie" spre Arctica sovietică – într-o perioadă în care convoaiele spre Marea Britanie nu erau autorizate, deoarece insulele

britanice erau considerate zonă de război. Uimit, Stalin l-a informat pe Hopkins că va trimite experți militari să discute cu el mai târziu în aceeași seară și că se va pune „la dispoziția [lui Hopkins] de la 18:00 la 19:00" în fiecare zi a vizitei americanului la Moscova.[23]

Mai târziu în cursul aceleiași seri, Hopkins a stat de vorbă cu specialistul lui Stalin în artilerie, generalul V.F. Iakovlev, pentru a discuta despre probleme tehnice. Discuția a fost mai puțin amiabilă decât cea cu Stalin, în parte pentru că Hopkins a fost nevoit să-l lase pe atașatul militar american, colonelul Yeaton, să participe. Vojdul se înșelase cu privire la calibrul puștilor: deși apropiate, cartușele sovietice de 7,62 mm nu se potriveau cu puștile americane. Nici proiectilele antiaeriene sovietice de 37 mm nu se potriveau cu tunurile americane de calibru mediu, iar gloanțele pentru mitralierele grele nu se potriveau nici ele, din cauza diferenței dintre sistemul metric și cel american (versiunea sovietică de 12,7 mm, adică 0,499999 inchi, era ușor diferită de cea americană de 0,50 inchi). Rezultatul, au concluzionat Yeaton și Iakovlev, a fost că, „pentru a-i ajuta pe ruși, ar trebui să se trimită atât tunuri, cât și muniție". Iakovlev a spus că Armata Roșie avea nevoie de cel puțin 10 000 de tunuri antiaeriene de dimensiuni medii și de cel puțin un milion de puști „pentru a le înlocui pe cele pierdute sau defecte și pentru a echipa noi divizii până la epuizarea populației". Mai mult, Iakovlev a insistat că, în loc ca experții americani să vină în Rusia pentru a studia echipamentul sovietic, rușilor ar trebui să li se permită să călătorească liber în Statele Unite pentru a studia armele americane. Hopkins nu a ridicat nici o obiecție. Yeaton, dându-și seama că nu avea rost să se opună, a rămas tăcut.[24]

A doua zi dimineață, la popotă, Yeaton i-a cerut scuze lui Hopkins pentru atitudinea tranșantă din ziua precedentă, dar scuzele nu i-au fost acceptate. Cea de-a doua întâlnire Hopkins-Yeaton a fost importantă, pentru că a deschis calea pentru demiterea lui Yeaton și înlocuirea acestuia cu predecesorul său, colonelul american racolat de NKVD Faymonville, dar și pentru că Hopkins a oficializat pierderea de către americani a influenței asupra livrărilor parte din Acordul de împrumut și închiriere către Stalin. După ce și-a dat seama că Roosevelt și Hopkins intenționau să-i trimită material de război lui Stalin practic gratuit, Yeaton a sperat, cel puțin, să obțină o compensație locală. Yeaton l-a întrebat pe Hopkins dacă Stalin i-ar putea permite să viziteze frontul și fabricile de război sovietice. „Dacă Statele Unite și Uniunea Sovietică ar fi fost aliate", a argumentat el, „cu siguranță aveam dreptul la o oarecare libertate de mișcare și de comunicare. [Hopkins] m-a răsplătit cu un «nu» rece și categoric."[25]

În acea după-amiază, Hopkins, însoțit de ambasadorul Steinhardt, l-a vizitat pe Molotov la sediul Ministerului de Externe sovietic. Principalul subiect de discuție a fost Japonia. Deși Molotov era încrezător că pactul de neutralitate semnat în aprilie va dăinui, el i-a informat pe Hopkins și Steinhardt că Stalin ar fi apreciat o asigurare suplimentară împotriva posibilității unei intervenții japoneze în Extremul Orient sovietic. Molotov i-a cerut președintelui Roosevelt „să găsească niște mijloace adecvate de a-i da Japoniei... un «avertisment»", care să „includă o mențiune că Statele Unite vor veni în ajutorul Uniunii Sovietice în cazul în care aceasta va fi atacată de Japonia". Hopkins l-a asigurat pe Molotov că îi va „transmite președintelui mesajul său cu privire la neliniștile [lui Stalin] în legătură cu Siberia și dorința sa ca președintele să comunice Japoniei că nu vor fi tolerate noi intruziuni". Lui Hopkins nu i-a trecut prin cap să ceară o promisiune reciprocă din partea lui Molotov că URSS „va veni în ajutorul" Statelor Unite dacă acestea vor fi atacate de Japonia. La fel ca în cazul Acordului de împrumut și închiriere, Hopkins a preferat o relație unilaterală, în care Statele Unite să accepte toate solicitările sovietice și să nu facă nici una proprie.[26]

Ca și cum ar fi vrut să confirme că era șeful operațiunii, în acea seară, Hopkins nu i-a invitat nici pe colonelul Yeaton, nici pe ambasadorul Steinhardt la întâlnirea sa cu Stalin și nici măcar un interpret american. Și, după o asemenea încălcare a protocolului diplomatic, Hopkins a cerut ca Maksim Litvinov, fostul comisar pentru afaceri externe, să-i traducă în engleză comentariile lui Stalin. Mai mult, Hopkins l-a asigurat pe Stalin că îi va transmite cuvintele (așa cum fuseseră traduse de Litvinov) direct președintelui, pentru a fi știute numai de Roosevelt, fără comentarii din partea unor intermediari critici, precum Steinhardt sau Yeaton*. Simțind ocazia, Stalin i-a acordat lui Hopkins trei ore din timpul său.[27]

Oricât de discutabilă ar fi fost, din punct de vedere diplomatic, decizia lui Hopkins de a elimina consilierii și traducătorii, istoricii pot fi recunoscători pentru această mișcare. Transcrierea dialogului ne oferă o imagine extraordinară asupra gândirii lui Stalin în cea de-a șasea săptămână de război. Știind că Hopkins era convins că moralul sovietic va rezista, Stalin nu a simțit nevoia să îndulcească adevărul, ci a mărturisit că nu credea că Marea Britanie și URSS ar fi putut învinge Germania singure. Stalin dorea ca Hopkins să pledeze pe lângă Roosevelt pentru a determina Statele Unite să intre în război, acesta fiind „singurul lucru care

* De altfel, și zilele lui Steinhardt la Moscova erau numărate. Ambasadorul a căzut curând în dizgrația lui Hopkins, pentru că exprimase unele îndoieli cu privire la capacitatea de luptă a sovieticilor.

l-ar putea învinge pe Hitler". Deşi era încrezător că Armata Roşie avea suficiente rezerve de trupe pentru a supravieţui iernii, vojdul nu a ascuns cât de disperată era acum situaţia materială a sovieticilor, din cauza ofensivei germane în centrul industrial al Uniunii Sovietice. Stalin i-a spus lui Hopkins că „aproximativ 75% din totalul fabricilor sale de muniţie... se află în regiuni ale căror centre sunt Leningrad, Moscova şi Kiev". Deşi a remarcat că evacuarea echipamentelor industriale către est începuse deja, vojdul a recunoscut că, dacă germanii ar fi ocupat aceste zone, „ar distruge aproape 75% din capacitatea industrială a Rusiei". Stalin s-a arătat suficient de îngrijorat încât

> a declarat că sovieticii vor rămâne fără oţel pentru fabricarea tancurilor şi a solicitat plasarea imediată a comenzilor de oţel [american]. Ulterior a spus că ar fi mult mai bine dacă tancurile sale ar putea fi fabricate în SUA. De asemenea, a dorit să cumpere cât mai multe tancuri de la noi ca să fie gata pentru campania de primăvară. Stalin a spus că lucrul cel mai important era producţia de tancuri pe timpul iernii – pierderile de tancuri de ambele părţi erau foarte mari, dar Germania putea produce mai multe tancuri pe lună în această iarnă decât Rusia. *Prin urmare, ajutorul SUA prin furnizarea de oţel şi tancuri este esenţial.* Stalin ar dori să trimită în SUA un specialist în tancuri. A declarat că va oferi SUA planurile modelelor sale de tancuri.

Stalin a deplâns, de asemenea, distrugerea continuă a fabricilor de avioane, inclusiv două din apropierea Moscovei. El a cerut ca piloţilor sovietici să li se permită să se antreneze în Statele Unite pe avioane de luptă americane, având în vedere iminenta „lipsă de piloţi" şi dificultatea de a antrena mai mulţi atât de aproape de zona de război. Stalin dorea, de asemenea, să obţină bombardiere americane cu rază lungă de acţiune „pentru a bombarda câmpurile petrolifere din România". „Rezultatul războiului în Rusia", i-a spus Stalin lui Hopkins, „va depinde în mare măsură de capacitatea de a intra în campania din primăvara [1942] cu echipament adecvat, în special în privinţa tancurilor şi a tunurilor antiaeriene." La fel de vital era aluminiul american, de care sovieticii aveau nevoie pentru a-şi construi propriile tancuri şi avioane de război. Când Hopkins i-a cerut să enumere priorităţile imediate, Stalin a mâzgălit, pe un carneţel: „1) tunuri antiaeriene uşoare; 2) aluminiu; 3) mitraliere de calibru 50; şi 4) puşti de calibru 30".[28]

Hopkins i-a transmis preşedintelui cererile de echipamente ale lui Stalin, aşa cum a promis, împreună cu rugămintea acestuia ca Statele Unite să intre în război. În ciuda constrângerilor legate de nevoile

propriei armate și a promisiunilor făcute deja Marii Britanii, Roosevelt a fost de acord să livreze cantități importante de material de război către URSS în următoarele luni, punând deoparte 100 de nave mari de transport exclusiv pentru nevoile lui Stalin. Pe 31 august 1941, președintele i-a ordonat secretarului de război Stimson să aloce pentru URSS, direct din stocurile armatei americane, 1 200 de avioane militare „de toate tipurile" (care urmau să fie „redirecționate de la contractele de împrumut și închiriere pentru britanici"), 20 000 de mitraliere, 2 194 de camioane de transport, 729 de tancuri ușoare și 795 de tancuri medii, 991 de tunuri antitanc (37 mm), 1 135 de mortiere, 152 de tunuri grele de 90 mm și 250 000 de kilometri de cablu telegrafic de campanie, precum și locomotive și motoare cu aburi, cuptoare electrice, mașini-unelte, proiectoare, radare și consumabile chirurgicale și medicale. De asemenea, mai aveau nevoie și de toluen pentru explozibili TNT (240 000 de kilograme), anvelope de cauciuc, piele pentru cizmele Armatei Roșii (1,3 milioane kilograme pentru livrare imediată), combustibil pentru motoare și combustibil pentru aviație (2,1 milioane de barili în primul transport), aluminiu (2 188 de tone), 1,3 milioane kilograme de sârmă și cablu de cupru, 4,4 milioane kilograme de sârmă ghimpată, tungsten și molibden.[29]

Condițiile pe care Roosevelt i le oferea lui Stalin pentru acest ajutor erau, așa cum obiectase Yeaton față de Hopkins, absurd de generoase. În momentul în care Churchill avusese mare nevoie de sprijin, în vara lui 1940, în conjunctura disperată de după căderea Franței, când o invazie germană în insulele britanice părea iminentă, Roosevelt oferise Angliei 50 de distrugătoare uzate, din Primul Război Mondial, total depășite, în schimbul cărora Churchill ipotecase practic Imperiul Britanic în favoarea Washingtonului. În schimb, pentru Stalin, Roosevelt deschisese o linie de credit practic nelimitată (inițial în valoare de un miliard de dolari) pentru a comanda tot ce dorea, fără să ofere în schimb absolut nimic. În cazul sovieticilor nu a existat nici măcar o urmă de pretenție că distribuirea ajutorului de împrumut și închiriere s-ar asemăna, așa cum spusese Roosevelt în fața Congresului, cu un „furtun de grădină" împrumutat unui „vecin a cărui casă [este] în flăcări", cu speranța că ar putea fi returnat „după ce focul e stins". Cu excepția proximității dintre Siberia și Alaska – pe care Stalin o respinsese în mod explicit în favoarea periculoasei rute maritime de nord către Murmansk și Arhanghelsk –, URSS era cam cel mai îndepărtat vecin pe care Statele Unite îl aveau pe planetă. Trimiterea de material de război din America pe frontul est-european prin Atlanticul de Nord, patrulat de submarinele germane, și prin frigul arctic ar fi costat o avere. În plus, mai existau și pericolele pentru viața

și integritatea fizică de-a lungul drumului*. Iar șansele ca Washingtonul să recupereze armele, vehiculele, produsele minerale și cele alimentare împrumutate URSS erau infime.[30]

Desigur, Congresul și o mare parte a publicului american ar fi obiectat probabil dacă, în vara lui 1940, Roosevelt i-ar fi oferit lui Churchill condiții de ajutor mai generoase decât înțelegerea „distrugătoare vechi contra baze britanice". Dar este la fel de adevărat că, dacă publicul și Congresul ar fi știut ce acceptase președintele să-i ofere lui Stalin în vara lui 1941, protestul ar fi fost și mai mare. Într-una dintre ultimele sale acțiuni înainte de a fi rechemat din cauza entuziasmului insuficient dovedit față de cauza lui Stalin, ambasadorul Steinhardt l-a rugat pe adjunctul lui Molotov la Ministerul de Externe sovietic, fostul procuror de la procesele-spectacol moscovite, A.I. Vîșinski, să nu menționeze reporterilor occidentali că președintele Roosevelt aprobase exporturi strategice în valoare de un miliard de dolari către Stalin „fără a solicita opinia Congresului și fără ca publicul [american] să știe".[31]

Ceea ce făcea și mai dezechilibrat ajutorul militar american în favoarea lui Stalin, în comparație cu cel acordat lui Churchill, era faptul că însuși Churchill făcea în această perioadă totul pentru a-l înarma și el pe Stalin, în detrimentul nevoilor disperate ale Marii Britanii pe timp de război. Printr-o decizie impulsivă, pe cât de altruistă, pe atât de nesăbuită din punct de vedere strategic, premierul britanic a decis, imediat ce a aflat vestea despre declanșarea Operațiunii Barbarossa, să-i trimită lui Stalin 200 de avioane de luptă Hawker Hurricane nou-nouțe, care fuseseră promise pentru a apăra Singapore împotriva atacului japonez. Hurricane devenise principalul model folosit de RAF, după ce provocase aproape 60% din pierderile suferite de Luftwaffe în Bătălia pentru Anglia. De asemenea, Churchill a fost de acord să-i trimită lui Stalin, drept cadou, 200 de avioane de vânătoare Tomahawk, de fabricație americană, livrate deja Marii Britanii prin Acordul de împrumut și închiriere. În septembrie 1941, Churchill l-a instruit pe trimisul său personal la Stalin, lordul Beaverbrook, să promită livrări lunare regulate de 200 de avioane de vânătoare, atât Hurricane, cât și Spitfire, începând cu octombrie 1941. Churchill a promis, de asemenea, că îi va furniza lui Stalin 259 de tancuri Valentine de fabricație canadiană și 145 de tancuri britanice Matilda – atât de necesare generalilor lui Stalin pentru apărarea Moscovei –, în ciuda faptului că întregul parc de tancuri al Marii Britanii

* Ruta nordică era atât de periculoasă în timpul iernii încât asiguratorii americani refuzau să garanteze pentru navele care acostau în porturile arctice sovietice după 15 noiembrie, la orice preț, chiar și pe timp de pace.

număra doar 1 770 de tancuri, o parte infimă din uriașul arsenal deținut de URSS în iunie 1941. Chiar și după pierderile zdrobitoare din vară, tot parcul de tancuri sovietic era de zece ori mai mare decât cel britanic. După cum remarca un specialist în Acordul de împrumut și închiriere, cererea lui Stalin pentru tancuri Matilda complet dotate era precum solicitarea „unui milionar falit care îi cere unui sărac să-l salveze". Churchill a mai promis că îi va trimite lui Stalin și 300 de bombardiere ușoare Douglas A-20 Havoc de fabricație americană, furnizate prin intermediul Acordului de împrumut și închiriere, livrându-le imediat și urmând ca pierderile din stocurile RAF să fie suplimentate ulterior de americani. De asemenea, Churchill a fost de acord să-i trimită lui Stalin 20 000 de tone de aluminiu prelucrat, deși acesta era la fel de necesar pentru industria britanică de avioane de război ca și uzinelor sovietice, împreună cu „1,5 tone de boabe de cacao, diamante industriale în valoare de 150 000 de dolari, zece tone de cobalt, 300 de tone de șelac, 1 500 de tone de staniu, 800 de tone de nichel, 4 000 de tone de iută, 6 000 de tone de cauciuc, 7 000 de tone de plumb și cantități mari de lână".[32]

Ca să fim corecți față de Churchill, el fusese supus unei presiuni uriașe din partea Washingtonului pentru a fi de acord cu toate acestea. Mareșalul Archie Sinclair, șeful Ministerului britanic al Aerului, îi scria lui Harry Hopkins pe 21 septembrie 1941:

> Propunerile pe care oamenii dumneavoastră ni le-au adus și *pe care ne-am simțit obligați să le acceptăm* înseamnă o lungă amânare a speranțelor noastre de a construi o forță aeriană de o putere copleșitoare. În cazul avioanelor de vânătoare, înseamnă că va trebui să ne asumăm riscuri pe plan intern și că nu vom avea nici o marjă de manevră pentru solicitările suplimentare de escadrile de vânătoare, care cu siguranță vor fi făcute în cursul lui 1942. Dar ne dăm seama că sacrificiile și riscurile trebuie acceptate pentru a menține Rusia în război.[33]

Oricât de generos ar fi fost Churchill, transporturile britanice păleau însă în comparație cu cele americane. Prin primul protocol – aprobat pe 19 septembrie 1941 și acoperind perioada 1 octombrie 1941–iunie 1942 –, Roosevelt a fost de acord să furnizeze lunar Armatei Roșii 500 de tancuri (folosind, până la sosirea livrărilor americane, stocurile britanice primite prin Acordul de împrumut și închiriere) din cele 1 100 de care Stalin susținea că are nevoie pentru a suplini pierderile din teren și din producția internă provocate de avarierea fabricilor și de pierderile de materii prime precum aluminiu și oțel. În pofida mult lăudatei evacuări

a fabricilor de tancuri sovietice la est de Moscova, cucerirea zonelor industriale de către germani făcuse deja ca producția sovietică să scadă de la 2 000 la 1 400 de tancuri pe lună, urmând ca o nouă scădere să se producă când Harkov, unde se afla emblematica fabrică producătoare de tancuri T-34, avea să cadă în mâinile germanilor (așa cum se va întâmpla în octombrie). Stalin a declarat că, pentru a menține producția sovietică de tancuri chiar și la niveluri reduse, ar fi avut nevoie de 2 000 de tone de plăci de blindaj pe lună. În plus, Roosevelt a fost de acord să-i furnizeze lui Stalin 400 de avioane de război pe lună, o combinație de avioane de luptă Tomahawk și Kitty Hawk, care urmau să fie înlocuite cât mai curând posibil cu modele mai avansate, precum și bombardiere ușoare Douglas A-20 Havoc, care urmau să fie înlocuite cu B-25 și B-26 când acestea aveau să fie disponibile. Protocolul prevedea livrări lunare către URSS de 5 000 de jeepuri și 10 000 de camioane americane, 200 000 de perechi de cizme pentru soldații Armatei Roșii, circa 400 000 de metri de material kaki pentru uniforme, 1 500 de tone de piele și talpă de cizme, 200 000 de tone de grâu și 70 000 de tone de zahăr.[34]

Și mai generoase au fost alocările de materii prime chimice, minerale și metale americane pentru fabricile lui Stalin. Acestea includeau livrări lunare de tablă blindată (1 000 de tone), tablă de oțel (8 000 de tone), sârmă de oțel (7 000 de tone), cablu de oțel (1 200 de tone), oțel pentru scule (500 de tone), lingouri de aluminiu (1 000 de tone), duraluminiu (250 de tone), staniu (4 000 de tone), toluen (2 000 de tone), ferocrom (200 de tone), ferosiliciu (300 de tone), alamă laminată (5 000 de tone) și tuburi de cupru (300 de tone). Primul protocol stipula că 500 000 de tone de bunuri americane vor fi expediate lunar până în iunie 1942. Nu se așteptau plăți de nici un fel până la încheierea războiului.[35]

Este important de subliniat aici că, indiferent ce au susținut mai târziu Stalin și apărătorii săi despre triumful producției comuniste, în 1941 era perfect clar că – pe lângă faptul că avea nevoie disperată de materiale finite – industria de război sovietică, aflată sub asaltul german, nu ar fi putut funcționa deloc fără un ajutor american masiv. Solicitările lui Stalin de „feroaliaje, oțel și aluminiu" au fost justificate americanilor strict din cauza pierderilor de producție înregistrate de sovietici. După cum le scria pe 10 octombrie W. Averell Harriman, trimisul american la Conferința de la Moscova privind Acordul de împrumut și închiriere, de la sfârșitul lui septembrie 1941, lui Hopkins și Roosevelt: „Producția sovietică de aluminiu a fost grav afectată și... acest material este foarte căutat în producția de avioane". De asemenea, Harriman raporta că „producția sovietică de camioane a scăzut foarte mult din cauza pagubelor produse fabricilor

de oțel și, în același timp, a crescut atât cererea de camioane a armatei, cât și necesarul de transport pentru produsele importate". Chiar și lăudatele fabrici de război de la est de Volga și din regiunea Ural, despre care se presupunea că erau gata să fie puse în funcțiune la izbucnirea conflictului, aveau nevoie urgentă de „diverse materiale, cuptoare electrice, echipamente de forjare și diverse alte piese pentru fabrică", alături de livrările lunare de aluminiu, oțel și feroaliaje americane.[36]

Mai târziu, în octombrie 1941, după ce o mare parte din guvernul sovietic fusese evacuat din Moscova, Molotov a fost și mai explicit în prima sa audiență acordată ambasadorului american la Kuibîșev (Samara). Armata Roșie, l-a informat Molotov pe Steinhardt pe 22 octombrie, „ducea lipsă de tancuri" și „nu avea destule avioane de război", deficitul fiind și mai acut din cauza „evacuării fabricilor din Moscova". Într-o recunoaștere tacită a faptului că VVS depindea deja de livrările preconizate prin Acordul de împrumut și închiriere, Molotov s-a plâns că aviatorii sovietici erau dezamăgiți de performanțele celor 141 de avioane P-40 Tomahawk trimise din Marea Britanie și că doreau în schimb aparate Kitty Hawk. Steinhardt a promis că viitoarele modele de avioane de vânătoare livrate vor fi ori Kitty Hawk, ori Bell P-39 Airacobra, mai avansate, și s-a oferit să trimită experți americani în aviație pentru a-i ajuta pe piloții sovietici să stăpânească aceste avioane de luptă.[37]

Pentru a se asigura că nu vor mai exista obstacole în calea livrării prompte de material de război către imperiul comunist al lui Stalin, Hopkins l-a convins pe Roosevelt să-l destituie pe colonelul Yeaton din funcția de atașat militar al SUA și să-l trimită în locul lui pe colonelul Faymonville, un om despre care știm acum că se întâlnea regulat cu poliția secretă sovietică. Din cauza reputației sale îndoielnice în armata americană, unde dosarul său personal îl descria ca fiind „în mod incontestabil un captiv al NKVD", Faymonville nu a fost numit totuși atașat militar, ci „reprezentantul președintelui în Rusia pentru toate chestiunile legate de furnizarea de materiale de război din America către URSS". Această numire ca înlocuitor a făcut ca Faymonville să răspundă direct în fața lui Hopkins, și nu a armatei americane*. De asemenea, el a primit fonduri de la Hopkins, care i-a făcut plăcută ședera la Moscova. Prima rechiziție efectuată pe baza Acordului de împrumut și închiriere de către Faymonville a fost de „trei limuzine Buick cu șase

* Hopkins s-a asigurat, de asemenea, că Yeaton nu va părăsi Rusia în timp util. Când a ajuns la San Francisco, Yeaton a încercat să meargă la Washington pentru a-și susține cauza împotriva lui Faymonville, dar pașaportul i-a fost confiscat. Yeaton a fost retrogradat la o unitate de artilerie de câmp în Fort Ord, California.

locuri" pentru el și personalul său, fiecare fiind echipată cu „dispozitive de încălzire, antigivraj și toate accesoriile [și] piesele de schimb necesare pentru condiții de iarnă prelungită".[38]

Întors la Washington, Hopkins l-a desemnat pe prietenul său Edward R. Stettinius Jr. – un om de afaceri care lucrase atât pentru General Motors, cât și pentru US Steel și care avea contacte excelente în industria americană – să se ocupe de partea americană a Acordului de împrumut și închiriere către Rusia. Deși Stettinius, spre deosebire de Faymonville, nu era agent sovietic, era naiv din punct de vedere politic, cu o experiență limitată la Washington și care, la fel ca Faymonville, răspundea direct în fața lui Harry Hopkins. („Președintele ar dori să discute mai întâi cu mine?", l-a întrebat Stettinius pe Hopkins la numirea sa ca administrator al Acordului de împrumut și închiriere. Hopkins a răspuns: „Nu, doar dacă ai ceva ce vrei să discuți în mod special cu el".) Robert Sherwood, omul care îi scria discursurile lui Roosevelt, un prieten apropiat al lui Hopkins, descria astfel numirea: „Stettinius era prietenul [lui Hopkins] și puteau lucra împreună – iar asta a fost tot".[39]

Era destul de ciudat că administrația Roosevelt – sau cel puțin Harry Hopkins, care părea să fi preluat personal conducerea politicii sale externe – trecuse cu totul de partea sovieticilor, în ciuda faptului că Statele Unite erau încă oficial neutre în războiul european. Dar la ce se gândise Winston Churchill, presupus a fi un imperialist înrăit, devotat consolidării Imperiului Britanic cu orice preț, când fusese de acord să priveze Egiptul, Singapore și alte bastioane imperiale vulnerabile, precum Malaysia și Hong Kong, de tancurile și de avioanele de vânătoare de care britanicii aveau nevoie disperată?

Explicația obișnuită pentru entuziasmul brusc pentru cauza sovietică care a copleșit puterile capitaliste în 1941 este că Roosevelt și Churchill au văzut în aceasta o modalitate de a slăbi Wehrmachtul fără a risca pierderea de vieți americane sau britanice. În cazul lui Roosevelt, acest lucru ar putea fi adevărat, chiar dacă intenția de a salva vieți americane într-un moment în care Statele Unite erau neutre pare ilogică, la prima vedere. Dacă acesta ar fi fost obiectivul principal al lui Roosevelt, ar fi fost îndeplinit mai evident dacă președintele ar fi rămas în afara războiului european, în loc să lase ca Acordul de împrumut și închiriere să atragă Statele Unite și mai mult în conflict. La fel ca în cazul multor alte politici ale lui Roosevelt, decizia sa de a mobiliza arsenalul democrației în spatele efortului de război al lui Stalin din vara lui 1941 a avut ca premisă viziunea lui potrivit căreia Statele Unite trebuiau să intre, la un moment dat, în război împotriva Germaniei naziste, indiferent dacă majoritatea

americanilor susţineau deja politica intervenţionistă a lui Roosevelt sau se opuneau. Preşedintele nu salva vieţi americane în prezent, ci încerca să le îmbărbăteze pentru un viitor război împotriva lui Hitler, pe care spera că ţara sa îl va purta în curând, pentru a evita repetarea masacrului de pe frontul de vest pe care compatrioţii săi îl cunoscuseră cu ultima ocazie (chiar dacă numai în ultimele luni însângerate ale lui 1918).

Pe de altă parte, în vara lui 1941, Marea Britanie era deja de doi ani în război cu Germania hitleristă şi luptase singură în ultimele 12 luni, astfel încât justificarea „salvării de vieţi", aflate în spatele deciziei de a merge până la capăt cu ajutorul acordat lui Stalin, capătă mai mult sens. Nimeni din Marea Britanie, nici măcar zelosul Churchill, nu dorea să repete ororile de pe frontul de vest din 1914–1918, în urma cărora aproape o generaţie întreagă de tineri fusese răpusă. Deşi de scurtă durată, Bătălia pentru Franţa, din mai–iunie 1940, provocase, săptămână după săptămână, mai multe victime decât fuseseră înregistrate chiar şi în cele mai grele perioade ale Primului Război Mondial. Churchill a profitat de şansa de a ajuta la echiparea Armatei Roşii – într-un moment în care armatele britanice fuseseră alungate de pe principalele câmpuri de luptă de pe continent – fără să riste pierderi masive, printr-un atac direct asupra Europei naziste. Aşa cum Stalin şi apologeţii săi au început să susţină în acel moment – şi au continuat să susţină ulterior –, poporul rus a „plătit cu sânge" aceste transporturi de material de război capitalist, ducând greul confruntării reale cu Germania nazistă, într-o perioadă în care SUA erau încă neutre, iar Marea Britanie lupta doar în teatrele de operaţiuni periferice, cum ar fi Libia. Aici există un element dureros de adevărat: ruşii chiar luptau, îşi vărsau sângele şi mureau în număr mare în 1941, într-o perioadă în care foarte puţini britanici şi nici un american nu îi înfruntaseră încă pe germani pe câmpul de luptă. O interpretare cinică a Acordului de împrumut şi închiriere, din perspectiva sovietică, era că acesta însemna, de fapt, că bogaţii capitalişti îi plăteau pe ruşii săraci, ca pe nişte mercenari, să fie carne de tun.

Această abordare ar avea totuşi mai mult sens dacă ar fi existat cea mai mică urmă de reciprocitate din partea sovieticilor. La urma urmei, Stalin nu îl ajutase pe Churchill în timpul Bătăliei pentru Anglia şi nici măcar nu păstrase o neutralitate binevoitoare. În primii doi ani ai războiului european, Stalin nu numai că a colaborat cu Hitler la împărţirea Europei de Est, dar a şi aprovizionat şi alimentat armatele naziste în timp ce acestea invadau Polonia, Franţa şi Ţările de Jos. De asemenea, Stalin alimentase la propriu Luftwaffe când avioanele germane bombardaseră Londra. Stalin respinsese toate propunerile lui Churchill şi refuzase

chiar să răspundă la scrisorile acestuia până când Hitler rupsese pactul de neagresiune cu URSS și o invadase. Churchill nu-i datora lui Stalin absolut nimic. Cu toate acestea, premierul britanic a redirecționat către URSS avioane de război și tancuri de care avea nevoie disperată pentru a consolida apărarea imperială britanică. Cu siguranță exista un argument strategic capabil să justifice o asemenea măsură, în contextul războiului împotriva Germaniei – argument pe care Churchill l-a invocat la vremea respectivă și pe care apărătorii săi îl susțin până în prezent. Cu toate acestea, rămâne incontestabil faptul că, indiferent de câștigurile pe termen scurt pe care cele 200 de avioane Hurricane le-au adus forțelor aeriene sovietice, aceste câștiguri au venit cu un preț foarte mare pentru interesele pe termen lung ale Imperiului Britanic.

Și nici nu a existat vreun semn că lui Stalin i-ar fi păsat de interesele britanice sau americane în Asia. În aprilie 1941, vojdul semnase un pact de neutralitate cu Tokyo cu scopul explicit de a încuraja Japonia să atace pozițiile americane și britanice din Pacific. Roosevelt și Churchill ar fi putut solicita cel puțin, în schimbul trimiterii unor mari resurse pentru materiale de război către Stalin, un angajament de a lupta împotriva Japoniei în cazul izbucnirii războiului în Pacific sau cel puțin de a păstra în Extremul Orient suficiente trupe pentru a bloca diviziile japoneze în Manciuria. La conferința privind Acordul de împrumut și închiriere din septembrie 1941, Stalin a spus clar că nu are nici o intenție să-și ajute aliații împotriva Japoniei. „Rusia", l-a informat Stalin pe Harriman, „ar putea să-și păstreze neutralitatea în cazul în care între Japonia și Statele Unite ar apărea ostilități. L-am întrebat dacă el crede că o astfel de neutralitate este probabilă, însă acesta s-a mulțumit să zâmbească."[40]

Orice altceva s-ar putea spune despre el, vojdul avea un simț acut al propriului interes strategic, mai ales în momentele de pericol iminent. Așa cum evitase o catastrofă în Finlanda, printr-un amestec de viclenie și cruzime, în martie 1940, exploatarea generozității și a naivității anglo-americane de către Stalin, împreună cu ipocrizia sa nerușinată față de așa-zișii săi aliați în privința Japoniei imperiale, a produs un miracol moscovit care avea să schimbe cursul întregului război.

22

MOMENTUL DE COTITURĂ

Decembrie 1941

Schimbarea dramatică a americanilor privind trimiterea de exporturi strategice către URSS, care a însemnat o întoarcere de 180 de grade de la embargoul moral la imperativul moral, nu a fost singurul rezultat al diplomației abile a lui Stalin în 1941. Deși tratatul său de neagresiune cu Japonia nu i-a adus vojdului suficient timp pentru a finaliza pregătirile militare sovietice în Europa, el a garantat că, după invazia lui Hitler, Stalin nu trebuia să-și facă griji în privința flancului său estic. Este adevărat, decizia finală a Japoniei de a intra în război cu Statele Unite și Marea Britanie a venit abia în noiembrie 1941, moment în care Bătălia pentru Moscova era deja în plină desfășurare. Dar tensiunile americano-japoneze se acumulaseră de luni bune. Momentul critic s-a produs pe 26 iulie, când, ca răspuns la incursiunea japoneză în Indochina, autorizată de regimul francez de la Vichy, Roosevelt a înghețat activele japoneze din Statele Unite și a restricționat exporturile de petrol către Tokyo. Deși nu a reprezentat o interdicție totală, măsura a fost *de facto* un embargo petrolier, deoarece Japonia s-a văzut obligată să solicite licențe de export prin intermediul Departamentului de Stat al SUA, licențe care au fost apoi refuzate pe motiv că activele japoneze erau înghețate. Deși Roosevelt își lăsase o anumită marjă de manevră, întreruperea exporturilor de petrol american către Japonia, o țară aflată în război și care consuma lunar 450 000 de tone de petrol, era o bombă cu ceas care putea declanșa un conflict în orice moment.[1]

Din perspectiva sovietică, nu era absolut necesar să se știe exact când va începe un război între Japonia și Statele Unite, ci pur și simplu că relațiile dintre Tokyo și Washington se deterioraseră până la un punct în care Stalin putea exclude amenințarea unui atac japonez în Extremul Orient. Deși unele unități blindate au fost transferate din Siberia spre vest la sfârșitul lui iunie, imediat după declanșarea Operațiunii Barbarossa, abia la mijlocul lui septembrie 1941 Stalin a aflat cu certitudine că flancul său estic era în siguranță. Până atunci, un război în Pacific între Japonia și Statele Unite era departe de a fi o afacere încheiată. Pe tot parcursul

lui august 1941, în timp ce Wehrmachtul înainta în Ucraina, guvernul de la Tokyo a dat telefoane la Washington, solicitând o întâlnire la nivel înalt între premierul Fumimaro Konoe și președintele Roosevelt pentru a clarifica situația și a ridica, în cele din urmă, embargoul asupra petrolului. Deoarece aceasta a fost luna în care Roosevelt s-a întâlnit cu Churchill în golful Placentia, pe coasta Newfoundlandului, pentru a emite Carta Atlanticului, pe 14 august 1941 – document care stabilea principiile unei lumi postbelice eliberate de „tirania nazistă" –, perspectivele pentru un *modus vivendi* american cu Tokyo nu erau favorabile (chiar dacă Japonia nu era menționată în cartă). Pe 17 august, președintele l-a avertizat pe ambasadorul japonez la Washington că, „dacă guvernul japonez va lua noi măsuri în vederea aplicării unei politici sau a unui program de dominare militară prin forță sau amenințare cu forța a țărilor vecine, [guvernul SUA] va fi obligat să ia imediat toate măsurile pe care le va considera necesare pentru... asigurarea securității Statelor Unite".[2]

Cu toate acestea, lucrurile erau încă neclare când, pe 6 septembrie, ambasadorul Kichisaburo Nomura i-a înmânat secretarului de stat Cordell Hull o propunere venită de la Tokyo. Ideea era ca, pentru a obține ridicarea sancțiunilor americane și a embargoului petrolier *de facto*, Japonia să promită că „își va retrage forțele armate din China (dar nu și din Manchukuo) cât mai curând posibil" și că se va abține de la orice „ofensivă militară din Indochina franceză" în zonele învecinate sau „la orice acțiune militară împotriva oricăror regiuni aflate la sud de Japonia", adică Malaya britanică, Indonezia olandeză sau colonia americană din Filipine. Proiectul de ofertă al lui Nomura includea, de asemenea, stipularea faptului că, „în cazul în care Statele Unite ar participa la războiul european, interpretarea și îndeplinirea Pactului Tripartit de către Japonia vor fi decise în mod independent" – un indiciu că Japonia nu se simțea obligată militar față de Germania nazistă. Crezând că Roosevelt nu ar fi acceptat probabil astfel de termeni, Hull a respins propunerea lui Nomura pe 9 septembrie, fără a face măcar o contraofertă. Eșecul gambitului de pace japonez a dus în cele din urmă la căderea cabinetului Konoe și la înlocuirea sa cu cabinetul lui Hideki Tojo. Încă din 14 septembrie, spionul lui Stalin la Tokyo, Richard Sorge, a raportat la Moscova că, potrivit sursei sale din cabinetul Konoe, „negocierile cu Statele Unite au ajuns într-un stadiu final" și „dacă aceste negocieri nu vor avea succes, atunci Japonia va ataca spre sud". Sorge raporta cu încredere că „Japonia a decis să nu atace Uniunea Sovietică în acest an".[3]

Stalin nu luase în considerare informațiile primite de la Sorge înainte, dar de data aceasta avea la dispoziție mai multe canale de informații care

indicau toate în aceeași direcție. La sfârșitul lui septembrie 1941, interceptările semnalelor sovietice au confirmat că Japonia deplasa trupe, inclusiv divizii de aviație, departe de frontiera sovieto-manciuriană. Pe 3 octombrie, Sorge raporta că Japonia pregătea o ofensivă terestră spre Birmania prin Thailanda, împreună cu atacuri amfibii împotriva Malayei, Indoneziei olandeze și Manilei, în insulele Filipine ocupate de SUA. „De îndată ce negocierile dintre Japonia și Statele Unite vor fi epuizate", susținea Sorge, „Japonia își va lansa ofensiva."[4]

Știm că Stalin a considerat credibile rapoartele lui Sorge despre pregătirile de război ale Japoniei în Asia, deoarece a autorizat retragerea a 11 divizii sovietice de la frontiera manciuriană către frontul din Moscova la sfârșitul lui septembrie și începutul lui octombrie 1941 (care se adăugau altor patru divizii de pușcași deja transferate în timpul verii), împreună cu 1 800 de avioane de luptă și 1 000 de tancuri (adăugate la 700 de tancuri deja transferate). Deși au ajuns pe front abia după câteva săptămâni, diviziile de pușcași siberiene recent transferate au intrat în acțiune, în apropiere de Borodino, încă din 14 și 15 octombrie, chiar în momentul în care la Moscova moralul era la limita inferioară. A ajutat faptul că, după o ninsoare surprinzătoare, la începutul lui octombrie, vremea a rămas temperată, dar ploioasă în a doua jumătate a lui octombrie – noroaiele rezultate din celebra *rasputița* rusă încetinind blindatele germane exact când acestea erau pe punctul de a obține victoria – până când pământul a înghețat, în cele din urmă, la mijlocul lui noiembrie. Repausul de o lună a fost mai mult decât suficient pentru ca majoritatea întăririlor siberiene să ajungă la Moscova, inclusiv cinci divizii de elită din grupul de armate sovietice din Extremul Orient, expediate spre vest pe 12 octombrie. Deși aceste unități au reprezentat doar o fracțiune din consolidarea generală a sectorului Moscovei, unde comandanții Armatei Roșii formau cu frenezie unități din orice material uman pe care îl puteau găsi, ca „forțe bine antrenate în devenire", soldații siberieni aveau o capacitate de luptă net superioară. Ei se impuseseră deja împotriva Japoniei la Halhîn-Gol, în 1939, sub comanda lui Jukov, iar acesta știa că poate conta pe ei.[5]

Totuși Stalin nu era mulțumit. Confirmarea faptului că frontul sovieto-manciurian va fi inactiv pentru restul lui 1941 i-a permis vojdului să-și diminueze forțele defensive din Extremul Orient pentru a întări Moscova. Dar nu ar fi fost și mai bine să împingă Japonia în război cu Statele Unite, pentru a garanta siguranța Siberiei pentru anul următor și pentru anii care urmau? Așa cum ambasadorul Bullitt încercase să-l avertizeze pe Roosevelt încă din 1935, „cea mai profundă speranță

a guvernului sovietic era că Statele Unite se vor implica într-un război cu Japonia". Dacă provocarea unui astfel de conflict nu ar fi fost, până la urmă, intenţia lui Stalin – dacă acestuia i-ar fi păsat câtuşi de puţin de securitatea colectivă sau de bunăstarea aliaţilor săi întâmplători –, el ar fi putut să-i împărtăşească lui Churchill sau lui Roosevelt spectaculoasele informaţii furnizate de Sorge privind mişcările de trupe japoneze în Pacific. Dar nu a făcut asta. Stalin ar fi putut, de asemenea, să-i ceară lui Sorge să-şi folosească contactele din guvernul japonez pentru a-l sfătui pe Konoe să dea înapoi*. În schimb, Sorge a pus aceste contacte să-i transmită premierului că ar fi fost mult mai bine ca Japonia să intre în război cu Statele Unite şi Marea Britanie decât să facă ceva care ar fi putut deranja Uniunea Sovietică.[6]

Cum Bătălia pentru Moscova era în plină desfăşurare, ultimul lucru pe care Stalin l-ar fi dorit era ca Tokyo şi Washington să îngroape securea războiului. Prin urmare, agenţii sovietici au aflat cu îngrijorare că un emisar de nivel înalt de la Tokyo, Saburo Kurusu, sosise la Washington pe 15 noiembrie, cu instrucţiuni de a face un ultim efort în vederea încheierii unui armistiţiu. Tojo îi furnizase lui Kurusu două oferte reale, cunoscute sub numele de „propunerea A" şi „propunerea B". În propunerea A, Japonia urma să se distanţeze subtil de Italia lui Mussolini şi de Germania lui Hitler, acţionând „în conformitate cu propria interpretare dată semnificaţiei Pactului [Tripartit], nu cea a Germaniei şi a Italiei", şi să promită, prin încheierea unui tratat de pace cu Chiang Kai-shek, să se retragă din Indochina şi să retragă „toate trupele japoneze din China" în termen de doi ani, „cu excepţia garnizoanelor din nordul Chinei, din regiunile de frontieră mongole [adică din faţa URSS] şi din insula Hainan". Dacă acest lucru nu reuşea să-l atragă pe Roosevelt la masa negocierilor, Kurusu era autorizat să prezinte propunerea B, un armistiţiu temporar prin care Japonia urma să propună o retragere imediată din Indochina, în conformitate cu negocierile care prevedeau „restabilirea păcii generale între Japonia şi China".[7]

Bineînţeles, era puţin probabil ca aceste propuneri – mai ales după ce fuseseră interceptate de criptografii americani, ceea ce a oferit Washingtonului un avantaj în cursul negocierilor – să fie acceptate aşa cum fuseseră formulate. Dar existau semnale nedorite (din perspectiva lui Stalin) că Roosevelt, al cărui obiectiv strategic era să se concentreze pe înfrângerea

* Principalul contact al lui Sorge în Partidul Comunist Japonez, Hotsumi Ozaki, făcea parte din „clubul micului-dejun" al premierului Konoe, un fel de consiliu consultativ neoficial. După ce legăturile sale cu Sorge au fost descoperite, Ozaki a fost executat pentru trădare.

Germaniei naziste în Europa, urmărea o apropiere de Japonia. Pe 6 noiembrie, președintele l-a informat pe secretarul de război Stimson că „ar putea propune un armistițiu prin care să nu existe nici o mișcare militară sau inițiativă de înarmare timp de șase luni". În ședința cabinetului din 7 noiembrie, Roosevelt a declarat că intenționează să „își încordeze toți nervii pentru a satisface și a menține relații bune" cu diplomații japonezi. „Să nu facem nici o mișcare de rea-voință", l-a instruit președintele pe secretarul de stat Cordell Hull. „Să nu facem nimic care să precipite o criză."[8]

Când a aflat că s-ar putea ajunge la un *modus vivendi* între Tokyo și Washington, omul lui Stalin de la Trezoreria americană, Harry Dexter White, a fost șocat. White a redactat imediat un memorandum adresat lui Roosevelt în numele lui Morgenthau, avertizându-l că, dacă ar accepta un „München din Extremul Orient", ar „vinde China dușmanilor ei pentru... 30 de monede de aur pătate de sânge"*. Pentru a se asigura că nici un „München" nu va fi posibil, White a alcătuit o listă de zece cereri care urmau să fie prezentate Japoniei și care semănau izbitor de mult cu cele pe care șeful său din NKVD, Pavlov, îi ceruse să le memoreze în mai 1941. Bătută de White la mașina de scris, pe 6 iunie 1941, versiunea sovietică a lui Pavlov cerea Japoniei „să-și retragă toate forțele militare, navale și de poliție aeriană din China (pe granițele din 1931), din Indochina și din Thailanda". În proiectul lui White din noiembrie, înmânat de secretarul de stat lui Kurusu și ambasadorului japonez pe 26 noiembrie (și cunoscut în istorie sub denumire de „nota Hull"), formularea era aproape identică, cu excepția faptului că Thailanda nu era menționată, din câte se pare pentru că Japonia nu ocupase încă această țară: „Japonia își va retrage toate forțele militare, navale, aeriene și de poliție din China și din Indochina".[9]

Indiferent dacă proiectul din 26 noiembrie al lui White a fost sau nu conceput ca un ultimatum, cu siguranță așa a fost interpretată „nota Hull" la Tokyo. Pe 1 decembrie, împăratul Hirohito s-a întâlnit cu cabinetul lui Tojo. „Acum este clar", a declarat Tojo, „că revendicările Japoniei nu pot fi atinse prin mijloace diplomatice." Cabinetul a fost de acord cu spusele sale, votând în unanimitate pentru război. O săptămână mai târziu, bombardierele japoneze în picaj au lansat un atac furibund asupra flotei americane ancorate la Pearl Harbor, în insula Oahu, Hawaii, și asupra aerodromurilor din apropiere. Deși atacul de la Pearl Harbor a fost cel care a adunat cele mai multe titluri, raiduri japoneze au avut loc simultan în Hong Kong, Singapore și Malaysia, aruncând

* O referință biblică, deși una eronată: se presupune că Hristos ar fi fost trădat de Iuda Iscarioteanul pentru 30 de arginți, nu pentru 30 de monede de aur.

Imperiul Britanic în războiul din Pacific, alături de atacuri asupra Thailandei, a teritoriilor americane din Filipine și Guam și chiar a coloniei internaționale din Shanghai. În acest fel, obiectivul lui Stalin la negocierea pactului de neutralitate cu Tokyo în aprilie – de a implica Marea Britanie și Statele Unite în războiul cu Japonia – fusese atins. Siberia era în siguranță; consolidarea Moscovei putea continua. Bineînțeles, se presupune că Stalin era acum aliat cu aceleași puteri pe care îi încurajase pe japonezi să le „anihileze" – puteri care acum furnizau armatelor sale cantități mari de material de război. Dar, atât timp cât acestea nu făceau cereri reciproce Moscovei – cum ar fi solicitarea de ajutor împotriva Japoniei –, aceasta nu era problema lui Stalin.[10]

Întărirea la timp a Grupului de Armate Vest al lui Jukov cu divizii siberiene proaspete a fost cel mai important factor care a permis redresarea sovietică pe frontul de la Moscova după ce acesta a fost la un pas de prăbușire, la mijlocul lui octombrie 1941 – redresarea fiind anunțată de un contraatac uimitor, lansat pe 5–6 decembrie. În ceea ce privește moralul, decizia lui Stalin de a rămâne la Moscova a fost, de asemenea, critică, la fel și decizia sa de a desfășura parada anuală de aniversare a Revoluției bolșevice, pe 7 noiembrie, în condițiile în care germanii se aflau la doar 60 de kilometri distanță și Moscova era sub asediu. În seara dinaintea paradei, Stalin s-a adresat Biroului Politic în interiorul stației de metrou Maiakovski și l-a denunțat pe Hitler pentru că urmărește „exterminarea marii națiuni ruse". „Dacă vor un război de exterminare", a declarat Stalin, „îl vor avea. Sarcina noastră va fi să distrugem fiecare german, până la ultimul om, care a venit să ne ocupe țara. Fără milă pentru invadatorii germani! Moarte invadatorilor germani!" În discursul său public din Piața Roșie înainte de parada din 7 noiembrie, Stalin a avut un ton la fel de sfidător, dar mai patriotic, salutând „figurile eroice ale marilor noștri strămoși". Întărit de exemplul curajos al lui Stalin de a rămâne la Moscova, de renașterea temelor patriotice și de sosirea la timp a trupelor proaspete din Siberia, moralul sovietic de pe frontul Moscovei s-a menținut puternic.[11]

Oricât de importanți ar fi fost acești factori pentru redresarea sovietică, nu trebuie să neglijăm importanța ajutorului primit de URSS prin Acordul de împrumut și închiriere, care a început să sosească pe frontul de la Moscova simultan cu diviziile siberiene. În discursul ținut în stația Maiakovski, Stalin le-a reamintit colegilor săi din Politburo că Marea Britanie și Statele Unite conveniseră „să aprovizioneze URSS în mod sistematic cu avioane și tancuri", precum și cu „aluminiu, staniu, plumb, nichel și cauciuc". Stalin s-a referit chiar și la împrumutul de un miliard

de dolari pe care Roosevelt îl aprobase pentru comenzile sovietice de împrumut, care în curând urma să fie dublat la două miliarde de dolari. „Coaliția dintre cele trei țări", a declarat vojdul, „este un lucru foarte real, care va continua să se dezvolte, în folosul cauzei comune a eliberării." Pentru a pecetlui noua alianță improbabilă dintre capitalismul anglo-american și comunismul sovietic, pe 7 noiembrie, în ziua paradei din Piața Roșie, președintele Roosevelt a făcut publică și convingerea administrației sale că „apărarea Uniunii Sovietice" era „vitală pentru apărarea Statelor Unite", făcând oficială extinderea – până atunci secretă – a ajutorului american acordat lui Stalin prin Acordul de împrumut și închiriere.[12]

Deși cea mai mare parte a proviziilor promise până atunci lui Stalin aveau să sosească, din cauza obstacolelor logistice implicate, abia mai târziu, cantitatea de material de război deja livrată URSS până în decembrie 1941 a fost substanțială. După cum s-a menționat anterior, Armata Roșie pierduse, între iunie și noiembrie 1941, 20 500 de tancuri, reprezentând 80% din forța de blindate a lui Stalin. Datorită proximității geografice a Marii Britanii, transportul de tancuri și de avioane de război britanice (și americane, oferite inițial britanicilor, dar apoi dăruite sovieticilor) a reprezentat cea mai mare parte din ajutorul total, până în acel moment. Printre acestea se numărau 466 de tancuri medii britanice Matilda (MK-2) și tancuri Valentine (MK-3), de fabricație canadiană, și 31 de tancuri M-3 Stuart, de fabricație americană – în total, aproape 500 de tancuri. Nu toate ajunseseră pe front până în decembrie 1941, dar știm că 216 tancuri Valentine și 145 de tancuri Matilda fuseseră deja înregistrate că servesc în Armata Roșie, primele 20 sosind la Școala Militară de Tancuri din Kazan încă din octombrie. Pe 14 noiembrie 1941, o echipă de instructori britanici de tancuri a sosit pe frontul Moscovei pentru a oferi instruire în utilizarea modelelor Matilda și Valentine. Până la sfârșitul lui noiembrie, Armata Roșie formase șase noi batalioane de tancuri din 20 de tancuri Matilda și 97 de tancuri Valentine. Apoi au mai fost cele 230 de avioane de vânătoare americane Tomahawk P-40, trimise în Marea Britanie prin Acordul de împrumut și închiriere, pe care Churchill i le-a transferat lui Stalin în septembrie 1941, împreună cu cele 40 de aparate Hurricane (model MkIIB) de fabricație britanică, care au ajuns la Vaenga, în Arctica sovietică, la nord de Murmansk, în aceeași lună. Aceste tancuri și avioane de luptă britanice au ajutat la refacerea resurselor sovietice exact când era cea mai mare nevoie de ele.[13]

Proviziile expediate din Statele Unite prin Acordul de împrumut și închiriere, deși au sosit mai lent, nu au fost nici ele neglijabile. Până în prima

săptămână a lui decembrie 1941, 57 de nave, transportând 342 680 de tone de provizii, au părăsit porturile americane cu destinația URSS. Două nave s-au pierdut pe mare, dar restul au ajuns la destinație. Pe 15 noiembrie 1941, Armata Roșie primise deja 2 186 de camioane americane – mai mult de un sfert din cele 8 000 pe care Jukov le avea la dispoziție pe frontul de la Moscova – încă 20 000 fiind promise până în martie 1942, pentru a reface stocurile pierdute în luptă. De asemenea, Statele Unite au trimis direct în URSS 94 de tancuri ușoare și patru tancuri medii (adică altele față de tancurile transmise din loturile împrumutate britanicilor prin Acordul de împrumut și închiriere și redirecționate către sovietici), rotunjind astfel contribuția americano-britanică la aproape 600 de tancuri, care s-au adăugat, în decembrie 1941, parcului de tancuri sovietic, tot mai redus, cu promisiunea că alte 725 aveau să sosească până în martie 1942. Statele Unite îi trimiseseră până atunci lui Stalin 114 avioane de luptă, majoritatea Tomahawk, însumând o contribuție de împrumut de 354 de avioane de luptă pentru contraofensiva de la Moscova, alte 630 fiind promise până în martie 1942. Apoi mai erau cele 2,4 milioane de barili de combustibil și benzină pentru aviație americane expediate până în noiembrie 1941, fără de care multe tancuri și avioane ale Armatei Roșii ar fi fost ținute pe loc. În completarea proviziilor de război livrate prin Acordul de împrumut și închiriere până în decembrie 1941 au venit 5 000 de telefoane de campanie și 20 000 de kilometri de cablu telefonic, 500 de tone de sârmă ghimpată, o jumătate de tonă de toluen pentru TNT, mitraliere și muniție, obuze, cartușe, fitiluri detonante și 1 500 de tone de piele pentru cizme – fără a mai pune la socoteală aluminiul, oțelul, nichelul și alte materii prime esențiale, necesare pentru industria de război sovietică, toate sosite în cantități de mii de tone la Murmansk și Arhanghelsk.[14]

Din cauza secretomaniei sovietice și a reînchiderii arhivelor rusești în ultimii ani s-ar putea să nu aflăm niciodată cu exactitate câte tancuri Matilda, Valentine și Stuart sau câte Hurricane britanice și Curtiss P-40 Tomahawk au fost desfășurate de Jukov în marea contraofensivă de la Moscova din decembrie 1941. Dosarele „Comandamentului diviziilor de tancuri și divizii mecanizate" ale Armatei Roșii înregistrează câte tancuri britanice erau disponibile în diferite etape ale bătăliei. Astfel, pe 25 noiembrie, în parcul de tancuri al lui Jukov de pe frontul de est se aflau 49 de tancuri Matilda și Valentine; pe 10–11 decembrie, când luptele ajunseseră la cea mai mare intensitate, erau 69 de tancuri, dintre care 17 în reparații; iar pe 25 decembrie, când liniile au început să se stabilizeze din nou, erau 62 de tancuri britanice în serviciul activ al

Armatei Roşii. Cele mai amănunţite cercetări sugerează că 182 de tancuri britanice au intrat în acţiune la un moment dat în timpul Bătăliei pentru Moscova, dintre care 77 au fost scoase din luptă.[15]

Este adevărat că avioanele Hurricane ale lui Churchill au fost folosite mai des în regiunea arctică, ajutând la asigurarea liniei vitale de trimitere a ajutoarelor către Arhanghelsk şi Murmansk împotriva raidurilor Luftwaffe, mai degrabă decât pe frontul bielorus. Astfel, aceste avioane de luptă britanice au eliberat, fără îndoială, avioanele de vânătoare sovietice, care au putut fi desfăşurate în apărarea Moscovei. Şi ştim că unele dintre Tomahawkurile americane transferate lui Stalin de Churchill au fost folosite pe frontul Moscovei, în 1941. Din 15 septembrie 1941, celebrul regiment VVS 126 IAP, comandat de asul sovietic al aerului Viktor Naidenko, a început să treacă de la aeronavele sovietice I-16 şi Mig-3 la cele americane P-40B. Oamenii lui Naidenko au demarat primele misiuni de luptă cu aparate Curtiss Tomahawk încă din 12 octombrie şi au realizat 985 de raiduri până la începutul lui 1942. Deoarece militarii sovietici încă învăţau cum să piloteze Tomahawk şi Hurricane, este probabil ca aceste avioane de vânătoare împrumutate – la fel ca şi tancurile Matilda, Valentine şi Stuart – să fi fost folosite doar într-o capacitate limitată în ambiţioasa operaţiune de flancare începută la 5 şi 6 decembrie, de-a lungul frontului de 900 de kilometri în afara Moscovei. Dacă a existat o contribuţie materială autentică venită prin intermediul Acordului de împrumut şi închiriere în 1941, probabil că aceasta a venit cu o marjă redusă.[16]

Totuşi marjele contează. Generalul I.S. Konev, care comanda grupul de armate Kalinin de pe flancul drept al lui Jukov, se plânsese în mod repetat de „lipsa tancurilor" în săptămânile dinaintea contraofensivei. Divizia sovietică 108 Tancuri mai avea doar 15 tancuri din stocul său iniţial de 217. Jukov însuşi i-a spus lui Stalin la telefon, undeva în a treia săptămână din noiembrie 1941, că preconiza că „Moscova va rezista", dar numai dacă va primi „încă două armate şi 200 de tancuri". Armatele au venit din Siberia, graţie reuşitelor în materie de spionaj ale lui Stalin şi cel puţin 200 de tancuri au sosit prompt din Marea Britanie şi Statele Unite. Surse oficiale sovietice susţin că Jukov avea 670 de tancuri pe frontul de la Moscova la sfârşitul lui noiembrie 1941 şi 774 de tancuri când a fost lansată ofensiva de la Moscova, pe 5 decembrie (dintre care 205 erau noile T-34 sau modele KV). Tancurile sovietice erau mai puţine decât cele 1 170 de panzere din teatrul de operaţiuni pe care le aveau germanii (deşi multe dintre acestea din urmă erau blocate din cauza lipsei de combustibil şi de lubrifianţi care să împiedice îngheţul la temperaturi scăzute).

Dintre aceste 774 de tancuri sovietice, cel puțin 182, știm acum, erau Matilda și Valentine britanice*. Putem deduce că ajutorul acordat prin Acordul de împrumut și închiriere, inclusiv camioanele americane, a avut o contribuție substanțială cel puțin la mobilitatea sovietică în timpul contraofensivei de la Moscova din 1941 și a fost și mai important ca resursă semnificativă pentru a compensa orice pierdere suferită de Jukov în timpul bătăliei.[17]

Ofensiva realizată de Jukov, cunoscută sub numele de „Taifun", a fost departe de a fi elegantă, rezumându-se la ceva mai mult decât un asalt frontal asupra pozițiilor germane din patru sectoare diferite ale frontului de la Moscova. Raportul de pierderi a fost, în mod previzibil, dezechilibrat, chiar dacă nici pe departe similar celui din campania de vară, rușii pierzând probabil 140 000 de oameni și având 230 000 de răniți, față de pierderile germane de 30 000–35 000 de morți și un număr comparabil de răniți. Cât privește partea pozitivă, Armata Roșie a pierdut mult mai puțini prizonieri în afara Moscovei decât în angajamentele anterioare din 1941 – doar 75 440 de prizonieri pentru toată luna decembrie 1941 –, doar o fracțiune din pierderile din vară și de la începutul toamnei. Dar adevărul este că nota de plată a măcelului nu susține povestea sovietică, promovată de Stalin și de admiratorii săi, a unei victorii sovietice istorice și zdrobitoare în Bătălia pentru Moscova, ci mai degrabă vorbește despre un fel de relaxare a situației, după șase luni de lupte mult mai intense. Așa cum scrie David Glantz, Wehrmachtul și Armata Roșie semănau cu „doi boxeri beți criță", cu „ochii umflați... incapabili să mai vadă cu suficientă claritate pentru a-și judeca reciproc rezistența relativă". Nu a existat nici o urmare importantă după înaintările inițiale ale lui Jukov, nici un efort sovietic susținut pentru a avansa și a tăia flancurile expuse ale Wehrmachtului, nici un efort uriaș de învăluire care să aducă un număr mare de prizonieri germani. A fost o victorie pentru Jukov și Stalin, dar nici pe departe una decisivă.[18]

Ceea ce a contat nu a fost atât de mult execuția ofensivei sovietice sau amploarea modestă a bătăliei, ci însuși faptul că, datorită întăririlor venite din Siberia și a afluxului masiv de provizii primite prin Acordul de împrumut și închiriere, Stalin și Jukov au fost capabili să lanseze o ofensivă.

* Pentru a minimaliza importanța tancurilor primite prin Acordul de împrumut și închiriere în Bătălia pentru Moscova, unii istorici ruși au semnalat că Matilda și Valentine erau, de fapt, tancuri ușoare, nu medii. În ceea ce privește greutatea, Matilda MK-2 era aproximativ egal cu T-34, iar blindajul său era egal cu cel al KV-ului greu, deși era mai lent decât ambele. Valentine MK-3 se situa între seria T-26 și T-34, atât în ceea ce privește greutatea, cât și blindajul; cel mai bine este descris ca fiind un tanc „mediu ușor".

Pentru prima dată, germanii au fost respinşi, fapt care a pus la îndoială reputaţia de invincibilitate a Wehrmachtului. Directiva nr. 39 a lui Hitler, emisă pe 8 decembrie 1941, ordona armatelor germane să adopte o poziţie defensivă pe întregul front de est. Deşi a fost contramandată mai târziu prin celebrul ordin „staţi ferm pe poziţii" al lui Hitler din 20 decembrie, Directiva nr. 39 a reprezentat totuşi o cotitură istorică, marcând momentul în care Germania nazistă a început să piardă războiul.[19]

Cu toate acestea, oricât de binevenită a fost schimbarea dramatică de situaţie de pe frontul Moscovei, succesul politicii lui Stalin în Extremul Orient în 1941 aproape că s-a întors împotriva sa. Intrarea Statelor Unite în război în urma incidentului de la Pearl Harbor a atras după sine cerinţe potenţial zdrobitoare asupra tonajului naval american, care puteau să pună în pericol transporturile de împrumut către URSS. Înfuriind poporul american împotriva japonezilor, Pearl Harbor a ameninţat să elimine cu totul Europa dintre priorităţile strategice ale SUA. Căci cum ar fi putut preşedintele Roosevelt să mai justifice sacrificarea de soldaţi şi de provizii americane în favoarea URSS, ca să nu mai vorbim despre oferirea spaţiului limitat al containerelor de transport maritim sovieticilor şi de escortarea convoaielor de către distrugătoare, într-un moment în care Statele Unite trebuiau să-şi croiască drum prin luptă peste Oceanul Pacific pentru a ajunge până în Japonia?

Din fericire pentru Stalin, Hitler, fostul său partener, devenit acum duşman de moarte, a venit în ajutorul liniei de salvare a Rusiei prin Acordul de împrumut şi închiriere, declarând unilateral război Statelor Unite pe 11 decembrie 1941, un act de autosabotaj atât de şocant, încât sfidează orice explicaţie până în ziua de azi*. Pe lângă refuzul stupid de coordonare a asaltului asupra Rusiei sovietice cu aliatul japonez, rezultatul strategic al declaraţiei de război a lui Hitler a fost că Germania s-a angajat să ajute Japonia să învingă Statele Unite şi Marea Britanie, deşi Japonia nu era obligată să facă nimic pentru a-l ajuta pe Hitler în propria luptă pe viaţă şi pe moarte împotriva Uniunii Sovietice. Hitler a fost ridiculizat încă de atunci pentru aceste obiective strategice proprii.[20]

* Este posibil ca Hitler să fi fost provocat de un articol de primă pagină, publicat de ziarul american *Chicago Tribune* pe 4 decembrie şi intitulat „Planurile de război ale lui F.D.R.!" O dezvăluire a unui plan de război autentic, „Rainbow Five", care prevedea crearea unei armate de zece milioane de oameni care să invadeze Europa hitleristă în 1943, articolul nu a fost negat de Casa Albă, în ciuda unei vânători de oameni pentru a-l găsi pe cel care îl divulgase. Unii au sugerat că „Rainbow Five" ar fi fost divulgat chiar de preşedinte pentru a-l determina pe Hitler să declare război SUA. Dacă este adevărat, aceasta a fost o lovitură politică strălucită.

Dacă există vreo explicație pentru politica ilogică a lui Hitler față de Japonia, aceasta rezidă în chestiunea resurselor economice americane și a locului în care acestea ar fi fost cel mai probabil desfășurate. În lunile premergătoare declanșării Operațiunii Barbarossa, Hitler și Stalin au căzut de acord că a convinge Japonia să renunțe la poziția sa „de a ataca în nord", în Extremul Orient sovietic, pentru a ataca în schimb posesiunile americane și britanice era atât în interesul Germaniei, cât și în cel al URSS. Ambii dictatori considerau „capitalismul anglo-saxon" adversarul lor suprem și doreau să-i diminueze puterea în Asia. Atacul de la Pearl Harbor a fost rezultatul logic al acestei stranii oglindiri a viziunilor celor doi dictatori, care au căutat să clarifice lucrurile pentru propriul război pe viață și pe moarte în Europa.

Dacă Roosevelt ar fi reacționat într-o manieră directă la atacul japonez, pe care el l-a numit „o zi a infamiei", pariul lui Hitler ar fi putut chiar să funcționeze. Cu declarație de război sau fără, în decembrie 1941 germanii considerau deja Statele Unite ca fiind un aliat beligerant al Marii Britanii – și aveau motive justificate să facă asta. Adoptarea Legii de împrumut și închiriere, prezentată Congresului ca un mijloc de a ajuta Marea Britanie, nu a făcut decât să confirme ceea ce toată lumea știa deja: că Roosevelt susținea fără echivoc războiul lui Churchill (deși percepuse un preț piperat pentru proviziile de război pe care Marea Britanie le trimitea acum lui Stalin efectiv gratuit). Pentru Hitler, declararea războiului împotriva Statelor Unite era o formalitate care ar fi permis submarinelor sale să acționeze fără restricții, posibil cu suficiente rezultate pentru a înclina balanța în Bătălia Atlanticului. Ideea că Roosevelt va reacționa la Pearl Harbor dând prioritate Europei și războiului împotriva Germaniei, până la subscrierea inclusiv la războiul lui Stalin, nu i-a trecut prin minte lui Hitler decât câteva săptămâni mai târziu, pe 18 ianuarie 1942, după semnarea unui tratat militar de către puterile Axei, când Führerul și-a amintit în sfârșit să ceară Japoniei să împiedice livrările de arme americane către Rusia prin Vladivostok și să încerce să imobilizeze forțele sovietice din Siberia – dar nici măcar atunci nu a obținut aceste promisiuni în scris. Este posibil ca Hitler să fi manifestat un „provincialism european" în viziunea sa și să fi fost prea ignorant în ceea ce privește problemele din Asia și Pacific, pentru a percepe importanța coordonării unei strategii globale cu Tokyo.[21]

Totuși exact acest lucru a făcut Roosevelt. Departe de a-și retrage promisiunile făcute lui Stalin după începerea războiului cu Japonia, Roosevelt le-a reafirmat din toată inima – cu singura rezervă a disponibilității tonajului de transport maritim supravegheat de Comisia Maritimă a SUA

și a capacității marinei americane de a organiza și de a înarma convoaie. În acest sens, el a fost sprijinit până la capăt de Marea Britanie, după ce Churchill a ajuns la Washington pe 22 decembrie 1941, pentru o serie de întâlniri cu numele de cod ARCADIA, cu scopul de a planifica strategia americano-britanică în noul război global. Pornind de la ideea că Japonia nu reprezenta o amenințare directă nici pentru Statele Unite, nici pentru Marea Britanie, în timp ce regimul lui Hitler amenința cel puțin Marea Britanie (dacă nu chiar și teritoriul american), memorandumul politic rezultat a stabilit principiul cardinal „mai întâi Germania". În acest memorandum, Roosevelt și Churchill au declarat, pentru a-l asigura pe Stalin că nu vor fi distrași de războiul japonez, că „în 1942, principala metodă de măcinare a rezistenței Germaniei va fi... *asistența acordată ofensivei Rusiei prin toate mijloacele disponibile*". În ciuda necesității unui mare convoi americano-britanic de întăriri pentru zona Pacificului de Sud-Vest, cu numele de cod POPPY, atât Roosevelt, cât și Churchill au respins cu fermitate solicitările șefilor serviciilor de a reduce cu 30% transporturile de ajutor pentru sovietici. Prin urmare, cu sau fără Pearl Harbor, Stalin și-ar fi primit oricum tancurile, avioanele de luptă, camioanele, produsele alimentare, oțelul și aluminiul de la americani.[22]

23

FRÂNGHIA CAPITALISTĂ

Decizia lui Roosevelt de a oferi sovieticilor capacitățile de transport și resursele navale limitate ale SUA, prin Acordul de împrumut și închiriere, a constituit un cadou neprețuit pentru Stalin. În schimbul deschiderii acestei linii vitale pentru efortul de război sovietic, guvernul american ar fi putut cere orice preț: plata în numerar, prin împrumut sau în natură, concesii politice în interiorul Rusiei sau promisiuni din partea lui Stalin privind o conduită mai prietenoasă în străinătate, cum ar fi renunțarea la operațiunile de spionaj de la Washington sau oferirea unui sprijin simbolic pentru războiul americano-britanic împotriva Japoniei. Dimpotrivă, americanii au oferit, pur și simplu, fără să ceară nimic în schimb, în afară de o promisiune vagă și fără caracter obligatoriu de rambursare a împrumutului, la cinci ani după terminarea războiului, fără dobândă.[1]

Recunoștința sovietică a fost ca și inexistentă. Mai mult, tot ce oferiseră americanii s-a dovedit a fi mult mai puțin decât își dorise Stalin. Încă din octombrie 1941, Andrei Gromîko, venit la Washington în calitate de trimis personal al lui Stalin pentru împrumuturi, i s-a plâns lui Averell Harriman că Uniunea Sovietică primise, din partea Comisiei Maritime a SUA, „doar" 31 de nave comerciale cu o capacitate de 170 000 de metri cubi, în timp ce Stalin avea nevoie de cel puțin 40 de nave. „Ar trebui să se țină cont", i-a ținut morală Gromîko bietului Harriman, „că tancurile și avioanele ocupă mult spațiu pe nave."[2]

Nici Stalin nu a fost mai politicos la conferința de la Moscova privind Acordul de împrumut și închiriere. Așa cum, total dezorientat, Harriman îi va raporta lui Roosevelt, după o sesiune istovitoare, pe 29 septembrie 1941:

> Seara a fost foarte grea. Stalin a părut lipsit de respect și uneori neinteresat și ne-a luat destul de tare... La un moment dat, s-a întors spre mine și a spus: „De ce Statele Unite, o țară cu o producție de peste 50 000 000 de tone de oțel, îmi pot oferi doar 1 000 de tone de placă blindată de oțel pentru tancuri?" Când am încercat să-i explic că pentru creșterea capacității de producție a acestui tip de oțel ar fi necesar un timp mai îndelungat, el mi-a respins argumentele, spunând: „Nu trebuie decât să se adauge niște aliaje".[3]

În ciuda atacului de la Pearl Harbor, a garnizoanei americane vulnerabile, compusă din doar 150 000 de oameni, care era supusă unui asalt japonez feroce în Filipine* și a necesității de a dedica forța navală și capacitățile de transport americane războiului din Pacific – ca să nu mai vorbim de angajamentele anterioare de împrumut pentru Marea Britanie și China și de cererea comercială uriașă din America Latină –, Comisia Maritimă a SUA a promis, pe 31 decembrie 1941, după rezoluția ARCADIA, care reafirma strategia americano-britanică „mai întâi Germania", să dubleze capacitatea de transport a navelor de marfă pentru Stalin, de la 170 000 de metri cubi la 400 000 de metri cubi. S-a stabilit ca transporturile lunare de ajutoare americane oferite URSS prin Acordul de împrumut și închiriere să includă 50 000 de tone de „metale, produse chimice și alte materiale grele", 20 000 de tone de „produse petroliere", 10 000 de camioane, 550 de tancuri (majoritatea M-3), 144 de avioane de vânătoare și 133 de bombardiere, precum și zece cargoboturi pline cu „grâu, făină și zahăr" din SUA. Totuși acest lucru nu era suficient, le-au spus rușii oficialilor care se ocupau cu implementarea Acordului de împrumut și închiriere, chiar în timp ce Armata Roșie lansa o contraofensivă în afara Moscovei, sprijinită de tancuri, camioane și avioane de război britanice și americane; Stalin dorea un milion de metri cubi de produse americane pe lună.[4]

Rușii erau veșnic dezamăgiți de volumul ajutorului american venit prin Acordul de împrumut și închiriere în porturile sovietice și pentru că o mare parte din aceste ajutoare ajungeau pe fundul Oceanului Atlantic de Nord sau al Mării Arctice. Convoaiele se confruntau nu numai cu amenințarea mereu prezentă a submarinelor și a distrugătoarelor germane, ci și cu pericolele reprezentate de valurile umflate ale apelor arctice, frigul teribil, gheața și aisbergurile, zăpada și ceața. Odată ajunse în marea Barents, ele trebuiau să facă față și raidurilor aeriene ale Luftwaffe lansate de la baza din Petsamo, situată în apropiere, unde se afla inclusiv o escadrilă de 24 de hidroavioane germane purtătoare de torpile și de bombardiere modificate Ju-88 și He-111. Doar în prima lună după Pearl Harbor, trei nave de marfă americane s-au scufundat în drum spre Arhanghelsk, iar o alta a fost sabotată la bord din motive necunoscute.[5]

* După cum își va aminti mai târziu, cu multe regrete, generalul Douglas MacArthur, comandantul american a cărui soartă era pecetluită în Filipine: „La Conferința de la Washington din decembrie 1941 s-a luat o decizie la cel mai înalt nivel: să ne concentrăm mai întâi pe înfrângerea Germaniei... indiferent de costurile din Extremul Orient... Nu am fost informat... și am crezut că se pregătea un efort curajos de despresurare."

La costurile deja colosale ale acestor operațiuni de împrumut pe timp de iarnă s-a adăugat și defensiva sovietică ineficientă și capacitatea redusă de descărcare din porturile sovietice. Unele dintre deficiențele sovietice au fost suplinite de Amiralitatea britanică, care a livrat pe propria cheltuială obuze și explozibili pentru bateriile de la țărm din Arhanghelsk și care și-a petrecut o mare parte din vara și toamna lui 1941 instalând mine magnetice pentru a apăra intrările în port. Raidurile de bombardament lansate de avioanele Luftwaffe asupra Murmanskului de la Petsamo, bază situată la doar câteva minute de zbor peste marea Barents, au făcut ca acest port sovietic, cel mai apropiat de Marea Britanie și de Statele Unite (apropiat fiind un termen relativ, deoarece Murmansk se afla la totuși la 4 500 de mile marine de New York) să rămână, pentru moment, inoperabil. Portul Murmansk, construit aproape în totalitate din lemn, a reprezentat o țintă ușoară pentru bombele incendiare ale aviației germane. Vulnerabilitatea sa deosebită a forțat convoaiele occidentale cu ajutoare să se îndrepte spre Arhanghelsk, port aflat la 500 de mile depărtare și care era mai puternic afectat de ghețuri iarna. Deoarece sovieticii nu dispuneau de o forță navală aeriană reală în Arctica, piloții britanici ai forțelor maritime care decolau de pe portavionul HMS *Victorious* au suferit pierderi grele în duelurile înverșunate împotriva avioanelor Luftwaffe deasupra mării Barents, pierzând 16 avioane de luptă și echipajele acestora în vara lui 1941.[6]

Exact când Amiralitatea britanică asigurase Arhanghelskului o apărare strategică în toamna lui 1941, a intervenit iarna arctică. Spre dezamăgirea lor, căpitanii americani de nave au descoperit că spărgătoarele de gheață sovietice erau neînarmate și, prin urmare, ținte sigure pentru distrugătoarele și submarinele germane. Nici cele câteva zeci de nave comerciale rusești pe care Stalin a reușit să le pună la dispoziție pentru ruta arctică nu erau înarmate. Fără prea multe rețineri, Gromîko a depus un „formular de rechiziție" la Washington, pe 18 ianuarie 1942, pentru „demagnetizarea, repararea și instalarea de tunuri și de suporturi de tunuri pe... navele comerciale rusești". Și astfel, după cum îl informa pe 14 februarie secretarul naval adjunct Ralph Bard pe Roosevelt, Marina americană „s-a angajat să înarmeze trei spărgătoare de gheață și 13 nave comerciale rusești. În urma acestui acord, rușii ne-au cerut să înarmăm un al patrulea spărgător de gheață, KRASSIN, și această navă a fost înarmată."[7]

Dacă la Washington comportamentul oficialilor sovietici a fost impertinent, în URSS a fost de-a dreptul grosolan. Caracterul abuziv al parteneriatului s-a manifestat din plin la o întâlnire desfășurată la Kuibîșev

(Samara) între ambasadorul Steinhardt și adjunctul lui Molotov, A.I. Vîșinski, pe 4 noiembrie 1941. Cum Moscova era aproape invadată și guvernul deja evacuat, sovieticii nu se bucurau, în acel moment disperat, de nici o poziție de forță în fața americanilor care promiteau să-i salveze. Dar Vîșinski s-a plâns de solicitarea americanilor de a trimite 66 de experți în transporturi maritime la Arhanghelsk pentru a inspecta instalațiile portuare. Printre alte probleme, portul nu avea suficient balast, ceea ce reprezenta o problemă uriașă, deoarece navele americane se întorceau acasă goale; sovieticii nu aveau aproape nimic să le dea. Stalin, a explicat Vîșinski, dorea ca Roosevelt să-i trimită tot ce aveau nevoie armatele sale, Statele Unite asumându-și toate riscurile și cheltuielile, fără ca americanii să aibă voie să pună piciorul pe teritoriul sovietic. Conform prelegerii pe care Vîșinski i-a ținut-o lui Steinhardt, „noi nu avem nevoie de experți americani. Avem nevoie de tancuri, de avioane de luptă și de tunuri."[8]

Roosevelt se străduia să le îndeplinească sovieticilor toate doleanțele. Având în vedere cumplita ruta arctică, oficialii responsabili cu implementarea Acordului de împrumut și închiriere au cerut mai întâi ca Stalin să ia în considerare posibilitatea de a primi transporturile prin Iran și Golful Persic sau prin Vladivostok. Dar Stalin a insistat pentru Arhanghelsk, care era mai aproape de front, indiferent de riscurile implicate pentru viața și integritatea fizică a americanilor. Pericolele acestei rute erau suficient de mari pentru ca însăși Comisia Maritimă a SUA să nu poată autoriza în mod oficial misiuni în acest port; navele americane trebuiau să părăsească Arhanghelskul până pe 15 noiembrie, pentru a nu pierde acoperirea asigurării. Existau și alte riscuri juridice implicate în expedierea de material de război către porturile arctice sovietice, situate într-o zonă de război acoperită de avioane de luptă ale Luftwaffe, distrugătoare și submarine germane (care, prin urmare, intrau în mod clar în sfera de aplicare a Legii neutralității, indiferent de ceea ce susțineau consilierii lui Roosevelt). Având în vedere toate aceste riscuri, Gromîko a cerut ca Marina americană să înarmeze spărgătoarele de gheață și navele comerciale sovietice, arătând clar că pretextul propus de Hopkins pentru a scuti porturile arctice sovietice de restricțiile Legii neutralității înainte de Pearl Harbor – și anume că acestea nu erau zone de război – nu era plauzibil.[9]

Hopkins însuși a recunoscut acest lucru. Pe 15 octombrie 1941, el a înaintat președintelui Roosevelt o justificare legală îndoielnică, în care menționa că „Secțiunea a 3-a din Legea neutralității prevede că nici o navă americană nu va trece printr-o zonă de luptă, cu excepția

regulilor și a reglementărilor care pot fi menționate" de puterea executivă. Cu un raționament circular, Hopkins a concluzionat că „președintele sau secretarul de stat pot, prin urmare, în orice moment, să elaboreze reguli sau reglementări care să autorizeze navele americane să se îndrepte cu provizii de război spre Arhanghelsk". Ca atare, Legea neutralității adoptată de Congres și promulgată de președinte se aplica doar când Hopkins și Roosevelt doreau acest lucru. În cazul unor nevoi de luptă ale lui Stalin, ei preferau ca aceasta să nu se aplice.[10]

Pentru a evita problemele cu Congresul, pe care administrația Roosevelt îl inducea în eroare în fiecare zi în legătură cu ajutorul oferit rușilor, oficialii lui Hopkins însărcinați cu Acordul de împrumut și închiriere au pledat pe lângă Gromîko și ambasadorul sovietic Umanski să permită, în schimb, expedierile prin Vladivostok (un port aflat suficient de departe de zona de război pentru a nu ridica probleme juridice), numai că nu au obținut nimic. Având în vedere că Moscova era încă în pericol, sovieticii au insistat ca americanii să-și continue activitatea pe ruta arctică în acea iarnă, acceptând în același timp să aprovizioneze Murmanskul și Arhanghelskul și să „furnizeze produse alimentare, îmbrăcăminte și materiale tehnice pentru posturile militare, navale, meteorologice și științifice" din întreaga zonă arctică rusă.[11]

Având în vedere condițiile primitive din porturile arctice ale URSS, pentru sovietici nu a fost o idee rea să le ceară americanilor să le aprovizioneze. După cum își amintea Edward Lewis, un cârmaci britanic, despre prima sa vizită la Murmansk în iarna 1941–1942: „Am debarcat și am fost duși în niște barăci, care practic nici nu aveau ferestre. Înăuntru erau rânduri de paturi supraetajate... pe care se aflau saltele umplute cu paie și câte o pătură aspră." În barăci nu exista mâncare, ceea ce necesita un drum de trei kilometri până la un lagăr de muncă rusesc unde acesta a putut obține „un fel de supă chioară, cu câteva bucăți de carne de iac grasă și un colț de pâine neagră de secară". Nu existau băi și cu siguranță nici una cu toalete sau chiuvete. În schimb, lui Lewis i s-a arătat un „șanț peste care fusese pusă o scândură", în aer liber. „În condiții de temperaturi sub zero grade", își amintea el, „acest lucru nu era foarte plăcut. Și nu ni s-a dat deloc hârtie [igienică]."[12]

Un alt grup de ofițeri de marină britanici din convoiul PQ-13, care au debarcat la Murmansk la sfârșitul lui martie 1942, după ce au trecut printr-o serie de provocări extrem de periculoase cu atacuri Luftwaffe și ale submarinelor germane, au găsit orașul ca fiind „un loc deprimant, locuit de oameni posomorâți care nu s-au arătat dispuși să fraternizeze cu noi". Deși jigniți la început de această primire rece, britanicii și-au

dat seama că rușii, „intimidați de conducătorii lor", aveau motive foarte întemeiate să se ferească de „acești străini care veneau din lumea capitalistă – un sistem care era pentru comunism ca lumina zilei pentru contele Dracula".[13]

Expedierea tancurilor, a avioanelor de luptă, a camioanelor și armelor către Stalin prin Vladivostok, după ce vojdul cedase și autorizase acest lucru, în ianuarie 1942, nu a fost cu nimic mai ușoară. Faptul că Stalin a revenit asupra rutei din Pacific a conținut și o notă ironică. Înainte de Pearl Harbor, când Legea neutralității era în vigoare, apele din jurul Vladivostokului nu constituiau o zonă de război. Transportul din cadrul Acordului de împrumut și închiriere pe acolo ar fi putut continua fără complicații legale și fără riscul unui atac din partea flotelor ostile. Dar Stalin a exclus această rută, cerându-i lui Roosevelt să ocolească Legea neutralității și să trimită proviziile de război prin apele pline de submarine germane din Atlanticul de Nord și din Arctica. Acum, când Statele Unite se aflau în război cu Japonia – o țară aflată la doar 500 de mile de Extremul Orient sovietic, cu insule situate direct pe principalele rute maritime –, ruta către Vladivostok era cât se poate de periculoasă, o zonă de război evidentă. Faptul că Stalin își dăduse binecuvântarea pentru această rută tocmai acum, după ce insistase asupra opțiunii mai periculoase și mai îndoielnice din punct de vedere juridic a Arcticii, când cea din Pacific fusese mai sigură și legală, sugerează fie că el dorea de fapt distrugerea navelor americane, în timp ce acestea îi aprovizionau trupele, fie că făcea o farsă de prost-gust și răutăcioasă pe seama lui Roosevelt.[14]

Pe de altă parte, este posibil ca Stalin să fi știut despre Japonia, datorită pactului de neutralitate încheiat cu guvernul de la Tokyo în aprilie 1941, un lucru pe care Roosevelt nu-l știa. S-a dovedit că șefii flotei japoneze din Pacific – dornici să-l împace pe Stalin și nemulțumiți că americanii le subminează propriul efort de război – au adoptat o atitudine îngăduitoare față de convoaiele care se îndreptau spre Vladivostok în 1942. De asemenea, nimeni din Amiralitatea japoneză nu s-a deranjat să îndeplinească solicitarea lui Hitler ca navele japoneze să blocheze transporturile de material de război american către Stalin. Când, mai târziu, flota niponă a oprit câteva nave comerciale americane în apele teritoriale japoneze, oficialii lui Hopkins implicați în Acordul de împrumut și închiriere au conceput o soluție emblematică pentru atitudinea aproape umilă adoptată de Roosevelt față de Stalin: au transferat către Rusia sovietică titlul de proprietate asupra a 57 de nave comerciale americane din Oceanul Pacific, astfel încât flota japoneză să nu le mai deranjeze.[15]

Deja în primăvara și vara lui 1942, agenții de achiziții sovietici aveau o asemenea influență în administrația Roosevelt, încât funcționau, la drept vorbind, ca și cum ar fi fost membri ai guvernului american. Până când Hopkins și Roosevelt au avut undă verde pentru Acordul de împrumut și închiriere pentru Stalin, URSS direcționase comenzile de import prin intermediul Amtorg, o corporație de fațadă, înființată pentru a încheia contracte între guvernul sovietic și firme americane private – firme plătite efectiv pentru produsele pe care le livrau. Reflectând nevoia de a trata cu marile corporații americane, Amtorg avea sediul în Manhattan. După trecerea la un model de împrumut-închiriere, directorul Amtorg, K.I. Lukașev, a primit un nou titlu, acela de șef al „Comisiei de achiziții guvernamentale a Uniunii Sovietice în SUA", cu sediul pe Sixteenth Street NW, Washington, DC – la doi pași de Casa Albă (și de ambasada sovietică, situată tot pe Sixteenth Street). Vocabularul tranzacțiilor s-a schimbat și el, de la „achiziții" în zilele Amtorg, la „ajutor" în primele zile ale Acordului de împrumut-închiriere și la „rechiziții", pur și simplu, în 1942. Administratorii pentru Acordul de împrumut și închiriere au pus la dispoziția agenților de achiziții sovietici formulare de rechiziție, identice cu cele folosite de forțele armate americane, ceea ce a scurtat perioada de procesare a cererilor sovietice de la o medie de 33,2 zile în 1941 la doar 48 de ore în ianuarie 1942. Agenții lui Stalin dețineau acum în Statele Unite un mandat legal pentru aprovizionarea cu bunuri de război esențiale.[16]

În mod remarcabil, agenților sovietici de achiziții ai lui Lukașev li s-a permis, de asemenea, să inspecteze ce fabrici americane doreau – fiind invitați, practic, să facă spionaj industrial. Nu a fost o întâmplare faptul că doi dintre cei mai importanți specialiști în aviație ai lui Lukașev erau Stanislav Șumovski (nume de cod BLÉRIOT) și Piotr Beliaev (nume de cod MIHAILOV), agenți sub acoperire, aflați până atunci în inactivitate, dar pe care Stalin îi plasase în Statele Unite încă din 1931. Spionajul devenise însă inutil în epoca Acordului de împrumut și închiriere, deoarece Șumovski și Beliaev nu mai trebuiau să copieze dosare și să recruteze informatori. Acum îi puteau spune lui Stalin în mod direct ce să comande de la cele mai bune fabrici de avioane din SUA: Bell, Douglas și Curtiss-Wright. Într-adevăr, cauza sovietică „se bucura de o popularitate atât de mare" la Washington către sfârșitul lui 1941, după cum îl informa Gromîko pe Molotov, încât agenții sovietici din guvernul american, precum Harry Dexter White, nu mai simțeau nevoia de a se ascunde și de a aștepta instrucțiuni de la supraveghetori. White putea să meargă la ambasada sovietică și să sugereze cu dezinvoltură reorientarea

industriei americane de mașini-unelte pentru a satisface nevoile lui Stalin, așa cum White îi promisese lui Gromîko că va face încă din 24 decembrie 1941. Nici agenții de achiziții sovietici nu trebuiau să mai plătească în numerar pentru avioane, mașini-unelte specializate sau prototipuri, așa cum făcuseră în anii 1930. Totul urma să fie livrat în esență gratuit către URSS.[17]

Faptul că spionajul industrial sovietic în Statele Unite a cunoscut dimensiuni ample în perioada războiului este confirmat de dosarele Administrației Acordului de împrumut și închiriere și ale Departamentului de Stat. Oamenii lui Lukașev au făcut acest lucru de zeci de ori numai în 1942, vizitând, de exemplu, uzinele Homestead Steel din Marshall, Pennsylvania, National Tube Works din McKeesport, Pennsylvania, și oțelăria din Gary, statul Indiana. Agenții lui Lukașev erau vizitatori obișnuiți ai principalei unități de testare a tancurilor americane din Aberdeen, Maryland, unde ofițerilor sovietici li s-a permis să inspecteze tancurile Stuart din seria M-3 în timp ce erau supuse la teste. Reciprocitatea era inexistentă. Fostul atașat militar al SUA la Moscova, Yeaton, a solicitat frecvent acces la instalațiile sovietice, dar permisiunea nu i-a fost acordată.[18]

Faptul că acest spionaj industrial a fost efectuat la cererea autorităților sovietice de la cel mai înalt nivel este confirmat de documentele lui Molotov din arhivele Partidului Comunist. Pe 1 decembrie 1941, Viaceslav Malîșev – vicepreședinte al Consiliului Comisarilor Poporului și totodată (din octombrie 1940) comisar al secției de construcții de mașini grele și (din septembrie 1941) comisar al industriei sovietice de tancuri – îi scria lui Molotov că ar fi „extrem de indicat să cunoaștem și să studiem mai în detaliu procesele și fenomenele utilizate în prezent în fabricile industriale din America". Malîșev l-a sfătuit pe Molotov să trimită la Washington „o echipă de 15–20" de experți, cu reprezentanți din comisariatele industriei de tancuri, nave, construcții de mașini grele, armament, aviație, metalurgie și electricitate, pentru a studia „tehnologia și organizarea producției în masă de tancuri, avioane de luptă și muniții, învățând în special ce este nou și diferit în metodele americane, comparativ cu principiile tehnologiei autotractoarelor cunoscute de noi". Cu aceste cuvinte, omul care s-a ocupat de toată producția de tancuri sovietice din 1941 până în 1945 dezmințea afirmația sovieticilor că ar fi fost dezinteresați de tehnologia tancurilor americane din cauza introducerii modelului T-34 (deși chiar și acesta folosea modelul de suspensie inventat de inginerul american J. Walter Christie). În ceea ce privește aviația, interesul deosebit al lui Stalin pentru tehnologia americană, niciodată

bine ascuns, era acum un secret recunoscut în mod deschis, înregistrat cu fiecare nouă rechiziție făcută de spionii săi.[19]

Datorită lui Hopkins, considerat de Gromîko un yesmen de încredere, spionajul industrial a fost ușor de realizat de agenții sovietici în Statele Unite. Nu era vorba pur și simplu de faptul că agenților de achiziții și inginerilor sovietici li se dădea undă verde pentru inspectarea fabricilor și a unităților de testare a tancurilor. Echipa lui Hopkins care se ocupa de Acordul de împrumut-închiriere a aprobat transferul unor fabrici americane întregi, inclusiv proprietatea intelectuală a acestora, în URSS. Procesul a început în august 1941, când Statele Unite erau încă neutre și Roosevelt personal a aprobat contracte pentru construirea în URSS a unei uzine de anvelope în valoare de patru milioane de dolari, a unei instalații de cracare catalitică de trei milioane de dolari pentru prelucrarea benzinei cu cifră octanică ridicată, a unei instalații de hidrogen de 2,75 milioane de dolari, a unei instalații de cracare și distilare a țițeiului de 2,2 milioane de dolari, a unei instalații de dehidrociclizare de 1,75 milioane de dolari pentru producerea de TNT, a unei uzine pentru producția de ulei lubrifiant pentru aeronave de 1,5 milioane de dolari, a unui laminor de aluminiu de patru milioane de dolari și a unei instalații de rafinare a benzinei cu cifră octanică ridicată de 400 000 de dolari.[20]

Departe de a încetini după Pearl Harbor, comenzile sovietice nu au făcut decât să devină și mai ambițioase. Pe 30 și 31 decembrie 1941, Lukașev a plasat două comenzi, prima pentru 8,5 milioane de rulmenți cu bile de oțel inoxidabil „cu conținut ridicat de crom", care urmau să fie livrați în 1942, și cea de-a doua pentru livrări lunare de 2 700 de tone de pulbere de nitroglicerină „fără solvent" pentru aruncătoarele de flăcări ale Armatei Roșii. După cum Lukașev știa prea bine, după Pearl Harbor, armata americană a încercat să crească producția de vehicule militare, ceea ce a pus o presiune uriașă asupra aprovizionării cu crom. „Cererea actuală de rulmenți rezultată din programele noastre de extindere a producției de avioane și tancuri", a fost informat Stettinius de inginerii armatei americane, „a afectat grav aprovizionarea noastră. Suntem siguri că înțelegeți dificultățile." Deoarece „bilele de oțel inoxidabil au fost refuzate chiar și forțelor noastre armate", îi scria W.L. Batt lui Stettinius în numele armatei, „cerem, prin urmare, ca URSS să ia în considerare acceptarea placării rezistente la coroziune mai degrabă decât a bilelor de oțel cu conținut ridicat de crom". Hopkins nu a fost de acord cu acest lucru. În loc să-l dezamăgească pe Stalin, avea să-i dezamăgească pe comandanții armatei americane, aprobând, pe 19 martie 1942, un transport de 2,5 milioane de bile de oțel inoxidabil cu conținut

ridicat de crom către Armata Roşie – un volum suficient de mare pentru a produce lipsuri serioase în primul an în care Statele Unite au fost implicate în război.[21]

Comanda sovietică pentru pulbere de nitroglicerină fără solvenţi a fost şi mai îndrăzneaţă. Metoda de producţie solicitată de inginerii lui Lukaşev era necunoscută firmelor americane producătoare de explozibili contactate de Administraţia pentru împrumut şi închiriere, ceea ce a ridicat întrebarea interesantă de ce ruşii nu şi-au fabricat ei înşişi marfa, în loc să le ceară americanilor să amestece şi apoi să expedieze acest amestec exploziv deosebit de volatil în cealaltă parte a lumii. Ingredientele de bază – amoniac, coloxilină şi câţiva compuşi acizi – nu erau nici rare, nici scumpe. Cheia fabricării dinamitei, a corditei sau a altor explozibili pe bază de nitroglicerină consta în formula chimică şi în tehnica de amestec brevetate, nu în materialele ca atare. Pentru ca Statele Unite să poată produce pulberea de nitroglicerină fără solvenţi pe care Armata Roşie dorea să o folosească la aruncătoarele sale de flăcări, inginerii armatei americane estimau, în februarie 1942, că ar fi fost nevoie de o investiţie de 50 de milioane de dolari pentru a construi o nouă fabrică de la zero şi de asistenţa tehnică a experţilor sovietici. Aceştia au fost invitaţi să le împărtăşească şi chimiştilor americani formula brevetată pe care o foloseau pentru aruncătoarele lor de flăcări, dacă doreau să obţină livrările dorite de Stalin. A fost ultima dată când Administraţia pentru împrumut şi închiriere a auzit de comanda de nitroglicerină a lui Stalin.[22]

Odată intrată în posesia formularelor de rechiziţie ale armatei americane, comisia de achiziţii a lui Lukaşev a putut plasa comenzi neobişnuite pentru lucruri precum „bărci cu fundul plat şi 1 500 de tone lunar de orice tip de pulbere... potrivită pentru a fi folosită la obuze de artilerie" (13 martie 1942). Lukaşev a cerut livrări lunare de 800 de tone de cauciuc, staniu şi nichel (18 martie 1942), Stalin pierzând livrările de la Petsamo după ce Finlanda declarase război URSS. Fabricile sovietice aveau, de asemenea, nevoie disperată de „cazane şi instalaţii de generare a aburului" (iunie 1942), de 1,8 milioane de tone de ceai negru cumpărat din India (august 1942), de ciocane pneumatice şi trolii cu lanţ (septembrie 1942) şi cuptoare electrice, motoare şi locomotive (octombrie 1942). În aceeaşi lună, Lukaşev a rechiziţionat „procesele şi informaţiile" referitoare la o rafinărie americană de petrol de ultimă generaţie (16 octombrie 1942) şi la o fabrică americană pentru producerea vitaminelor. Până la sosirea acestei tehnologii în URSS, Lukaşev a rechiziţionat cinci tone de vitamina B1 pe lună (22 octombrie 1942).[23]

Una dintre cele mai remarcabile rechiziții sovietice a fost cea pentru trei centrale electrice Westinghouse cu turbine cu aburi de 1 000 de kilowați, comandă plasată în octombrie 1942. Această comandă merită să fie studiată în detaliu, deoarece a fost autorizată de Trezoreria SUA – adică de Henry Morgenthau, respectiv de mâna sa dreaptă, spionul Harry Dexter White. Departamentul Trezoreriei a ordonat literalmente corporației Westinghouse „să redirecționeze pentru uzul URSS trei centrale electrice cu turbină cu aburi de 1 000 de kilowați, comandate inițial de Universal Trading Corporation". Desigur, afacerea ar fi fost la fel de profitabilă pentru Westinghouse, deoarece contribuabilii americani ar fi plătit factura. Suma facturată, au fost informați directorii Westinghouse, urma să includă „cheltuielile de depozitare și de manipulare, de reambalare, de revizuire a detaliilor tehnice și a manualului privind instalarea, funcționarea și service-ul necesare pentru modificări în gruparea de la trei cazane cu două turbine într-un singur loc la două cazane cu două turbine într-un loc și un cazan cu o turbină în alt loc... [și] probabil diferența de cost a echipamentului".[24]

Cea mai ambițioasă comandă sovietică plasată în 1942 a fost pentru un laminor de oțel de 18 inchi de tip „Merchant", care urma să fie construit pe parcursul a 12 până la 18 luni în Statele Unite, apoi expediat la Arhanghelsk și transbordat pe râu și pe calea ferată până în Urali. Motivul pentru care acest lucru era necesar, susținea agentul lui Lukașev, era producerea în masă de „benzi de oțel și folii pătrate de oțel, necesare în producția de armament", deoarece singurul laminor de oțel din URSS cu o capacitate de producție suficient de mare fusese capturat de germani. Instalația dorită pentru a satisface nevoile industriale ale lui Stalin era o fabrică capabilă să producă „180 000 de tone de oțel laminat finit (capacitate anuală), în 300 de zile lucrătoare pe an, în trei schimburi". Materialul care urma să fie laminat ar fi constat din „oțel carbon pentru construcții și scule, precum și din oțel aliat cu o rezistență la tracțiune de 120 kg/mm^2". Inginerii americani și sovietici au fost imediat puși la treabă, pentru a inspecta laminoarele din Pittsburgh, Pennsylvania, și Gary, Indiana, luând în considerare ofertele de construire a unui laminor uriaș de oțel pentru Stalin. În teorie, ideea era de a ajuta Armata Roșie să lupte și să ucidă germani, dar tehnologia și capacitatea de producție transferate urmau să aibă și aplicații civile, și asta ani, dacă nu chiar decenii întregi după război.[25]

Acordul de împrumut și închiriere cu Stalin s-a extins chiar și serviciile militare secrete. În septembrie 1941, o echipă de inspecție sovietică a făcut un tur al unei baze aeriene americane din Riverside, California.

Îngrijorat, un ofițer de informații al Forțelor Aeriene ale SUA, căpitanul Newman White, a raportat într-o plângere depusă la Administrația pentru împrumut și închiriere:

> Toți membrii echipei sovietice au dat impresia că sunt ingineri tehnologi foarte bine pregătiți, care știau exact ce să caute... [Ei] păreau deosebit de interesați de metodele și de mijloacele de aprovizionare, de artilerie și de reparațiile echipamentelor de artilerie, de tipurile de uleiuri și de benzină, de proiectare și reparații echipamente, de măștile de oxigen la mare altitudine și de supapele de reglare, de afeturile de tun, de proviziile de muniții, de echipamentele de teren, de rezervele de benzină din teren, de cisterne, de toate tipurile de unelte speciale pentru repararea aeronavelor și de mijloacele de determinare a cantităților necesare de astfel de unelte.

Observatorii sovietici, a continuat White, „nu au ezitat să scoată rigle și să măsoare dimensiunile afeturilor de tun și ale oricărui echipament care le atrăgea atenția. A fost necesar să solicităm ca un membru al partidului să nu măsoare trapele tunurilor de pe un B-17." Unul dintre ruși a fost chiar observat „trăgând de fermoarul de la învelișul care ascundea echipamentul secret AUTOMATIC FLIGHT CONTROL ENGINEER (AFCE) instalat în avion". În acest fel, agenții de achiziții ai lui Stalin au obținut, pe bază de invitație, în plină zi, informații despre sistemul de ochire de ultimă generație al bombardierelor americane Norden, cel mai bine păzit secret din arsenalul SUA.[26]

Cazul sistemului de ochire Norden oferă o ilustrare fascinantă a dublului standard al administrației Roosevelt. În ciuda parteneriatului mult lăudat dintre Roosevelt și Churchill, Statele Unite au împărtășit această tehnologie sensibilă cu RAF numai după ce li s-a acordat acces la secretul dispozitivului britanic de localizare a submarinelor naziste cu ajutorul sonarului. În același mod, fiecare produs importat de Marea Britanie din Statele Unite prin Acordul de împrumut și închiriere trebuia plătit integral – și chiar a fost plătit. Dimpotrivă, Stalin nu a plătit nimic pentru bunurile sale, în afară de câteva transporturi simbolice de lingouri de aur trimise în Statele Unite ca gest de bunăvoință la începutul lui 1942 – transporturi care au fost întrerupte după ce HMS *Edinburgh*, care transporta 465 de lingouri de aur, a fost scufundat de germani în Oceanul Arctic pe 2 mai 1942.[27]

Lenin prezisese odată că, după revoluție, capitaliștii vor fi bucuroși să le vândă comuniștilor frânghia cu care îi vor spânzura. Și totuși nici măcar Lenin nu și-ar fi putut imagina că tocmai capitaliștii americani vor oferi

frânghia gratuit – și nu orice frânghie. În octombrie 1941, administrația Roosevelt a fost de acord să-i furnizeze lui Stalin „453 de tone de frânghie de cânepă de Manila", de care flota americană din Pacific avea nevoie disperată, împreună cu 2 250 de tone de cânepă brută de Manila – toate acestea fiind redirecționate din Filipine, care era deja un punct fierbinte strategic și care urma să devină zonă de război. Din cauza naturii controversate a cererii, Harry Hopkins a intervenit personal pentru a o accelera. „Înțeleg că ne vom confrunta cu o mare lipsă de cânepă de Manila", i-a scris el prietenului său, Stettinius, „și există obiecții viguroase privind trimiterea de cânepă rușilor. Puteți pune pe cineva să studieze acest lucru?" Stettinius a făcut apel la Marina americană pentru a asigura respectarea solicitărilor. În octombrie 1942, Hopkins și Stettinius au mers mai departe, autorizând expedierea către URSS a „315 tone de frânghie de sisal britanic din Africa de Est", luate din proviziile folosite în mod uzual de flota americană. De asemenea, au existat transporturi lunare regulate de 1 200 de tone de „cablu de oțel" american, trimise către URSS pentru nevoile industriei de război sovietice prin primul protocol, care acoperea anii 1941–1942.[28]

Cea mai nerușinată rechiziție sovietică a fost pentru alt tip de „frânghie", una decadentă, burgheză: panglica de argint. După cum îi raporta generalul-maior C.M. Wesson lui Stettinius în februarie 1943, Stalin „a introdus recent epoleții în Armata Roșie. Departamentul de Război tocmai a primit un ordin de rechiziție prin care se solicită furnizarea a peste 2 700 de kilometri de panglică metalică, la un cost de aproximativ șapte milioane de dolari." Această panglică avea „în parte un conținut de aur de 50%, pe o bază de argint pur și în parte era panglică de argint pe o bază de argint pur". Cum acesta era „tipul de articol care ar primi o atenție considerabilă din partea presei", Wesson a sugerat ca Stettinius și Hopkins „să ia în considerare problemele [politice] implicate". Wesson nu trebuia să-și facă griji. Pentru a proteja programul de împrumut-închiriere, Harry Hopkins a fost atent să se asigure că opinia publică americană nu va afla niciodată despre rechiziții confidențiale precum aceasta.[29]

24

Livrat la timp: Acordul de împrumut și închiriere și Stalingrad

Oricât de stupefiantă ar fi fost varietatea de produse pe care agenții lui Stalin au reușit să le rechiziționeze de la capitaliștii americani, pentru oficialii sovietici a rămas frustrant faptul că toată această abundență nu ajungea atât de repede pe cât și-ar fi dorit ei. Problemele din porturile arctice ale Rusiei au ridicat obstacole logistice – până când aceste impedimente aveau să fie remediate pe cheltuiala britanicilor și a americanilor. Murmansk, vulnerabil la raidurile Luftwaffe, nu avea suficiente tunuri antiaeriene, iar Arhanghelsk nu avea suficiente spărgătoare de gheață. Din aceste motive prozaice, doar 20 de nave încărcate cu ajutoare au putut pleca din porturile americane spre Arctica sovietică în ianuarie 1942 și doar 15 în februarie.[1]

Încetinirea livrărilor pe timpul iernii nu a reflectat, cu siguranță, nici o intenție conștientă din partea lui Roosevelt. „Deși avem problemele noastre imediate în Extremul Orient", îl informa președintele pe Stalin printr-o telegramă din 11 februarie 1942, „depunem toate eforturile pentru a porni transporturile." În ciuda cererilor de după Pearl Harbor privind sporirea capacității de transporturi comerciale și a nevoilor militare americane, Roosevelt era fericit să raporteze că, „pentru ianuarie și februarie [1942], transporturile noastre au inclus și vor include 449 de tancuri ușoare, 408 tancuri medii, 244 de avioane de luptă, 24 de aparate B-25 și 233 de aparate A-20". Roosevelt a trimis o nouă telegramă două zile mai târziu, afirmând că, întrucât rușii epuizaseră deja primul miliard de dolari, deschisese pentru Stalin o a doua linie de credit de un miliard de dolari, fără nici o altă condiție. De asemenea, președintele a numit un nou ambasador în URSS, pe amiralul William H. Standley, după ce Stalin s-a plâns că Steinhardt „răspândește zvonuri defetiste". Standley, care îl însoțise pe Averell Harriman la conferința privind Acordul de împrumut și închiriere din septembrie 1941, era un angajat devotat, care s-a supus cu obediență intimidărilor sovietice, cum ar fi desemnarea unei echipe compuse din trei agenți NKVD care să-l urmărească oriunde ar

fi mers prin Rusia. („Am încercat să privesc serviciile acestor oameni din NKVD", își amintea mai târziu Standley, „în modul în care mi s-a spus că erau oferite – pentru protecția și siguranța mea.") În acest fel, Roosevelt a cedat dreptul de veto asupra numirilor sale din diplomație dictatorului sovietic.[2]

Deși Stalin a fost suficient de politicos pentru a-și exprima față de Roosevelt „recunoștință sinceră" pentru că îl concediase pe Steinhardt și pentru că îi acordase necondiționat încă un împrumut de un miliard de dolari, vojdul nu s-a sfiit să se plângă de ritmul în care soseau în Rusia proviziile livrate prin Acordul de împrumut și închiriere. Președintele trebuia să înțeleagă, spunea mesajul transmis de Stalin lui Roosevelt pe 18 februarie, „starea extrem de gravă a resurselor URSS". Precaut, Stalin scria că, „când gestionează împrumutul acordat, organizațiile sovietice se confruntă în prezent cu mari dificultăți în ceea ce privește transportul armamentului și al materialelor achiziționate în SUA către porturile URSS"*. Ceea ce dorea Stalin era ca Marina americană să organizeze în convoaie bine păzite fiecare transport de material de război de pe Coasta de Est până la Arctica sovietică, și nu doar din Anglia spre Murmansk și Arhanghelsk, așa cum se procedase anterior.[3]

Roosevelt a acceptat imediat condițiile lui Stalin. În martie 1942, președintele a emis cea mai fermă directivă de până atunci, care stabilea prioritățile necesităților lui Stalin. În pofida dezastrului de la Pearl Harbor, Roosevelt i-a ordonat amiralului Emory S. Land, fost membru al Comisiei Maritime a SUA și acum șef al nou înființatei Administrații a Transporturilor Maritime pe timp de război, „să acorde Rusiei prioritate absolută în materie de transport maritim" și să scoată navele comerciale de pe rutele din America Latină și Caraibe „indiferent de alte considerente". Roosevelt i-a ordonat lui Donald Nelson, administratorul Acordului de împrumut și închiriere însărcinat cu achizițiile, să acorde prioritate transporturilor rusești „indiferent de efectul... asupra oricărei alte părți a programului nostru de război". Lui Hopkins, președintele i-a spus pur și simplu: „Faceți rost de suficiente nave". Obiectivul era de 50 de nave pentru martie 1942.[4]

---

* În mai multe rânduri, Stalin s-a referit la transporturile de ajutor oferite prin Acordul de împrumut și închiriere ca fiind „vânzări", doar pentru a fi corectat. După cum îl informa Churchill pe 4 septembrie 1941, „ați folosit cuvântul vânzare. Noi nu am privit chestiunea în acești termeni și nu ne-am gândit niciodată la plată." După cum spusese Roosevelt în timpul negocierilor pentru cel de-al doilea protocol, scopul său era „să elimine vechiul, prostul și stupidul semn al dolarului" – adică să-i dea lui Stalin tot ce avea nevoie pentru războiul împotriva lui Hitler fără nici un cost.

Acestea nu erau vorbe în vânt. Deşi Hopkins şi Land nu au obţinut cele 50 de nave pe care Roosevelt le dorea pentru nevoile lui Stalin în martie, ei au trimis totuşi 43. În aprilie 1942, 79 de nave comerciale americane au pornit spre porturile sovietice, aproape toate către Murmansk şi Arhanghelsk. Nevoile exorbitante ale lui Stalin în domeniul militar şi al industriei de război au produs în largul coastelor Islandei un blocaj de nave, care reprezentau ţinte sigure pentru distrugătoarele şi submarinele germane. Numărul navelor scufundate a fost de 14 până la sfârşitul lui martie şi apoi a crescut puternic în aprilie, când germanii au scufundat 19 nave comerciale aliate.[5]

Emblematică pentru curajul căpitanilor navelor aliate şi pentru dificultatea străbaterii apelor arctice a fost soarta transportorului blindat britanic *Empire Starlight*, cu 76 de oameni la bord. *Empire Starlight* şi-a descărcat încărcătura preţioasă la Murmansk sub raidurile constante ale Luftwaffe, între 3 şi 7 aprilie, a fost mutat la o ancoră mai sigură pentru reparaţii pe 9 aprilie, a fost bombardat din nou pe 13 aprilie, a fost remorcat la un loc de ancorare sigur pentru alte reparaţii pe 16 aprilie, s-a întors pe mare pe 23 aprilie, doar pentru a fi bombardat trei zile la rând, şi s-a întors din nou la Murmansk pentru reparaţii, unde a fost bombardat de încă 56 de ori înainte de a se scufunda în cele din urmă pe fundul Mării Arctice, pe 1 iunie 1942.[6]

Stalin nu a fost impresionat. În ciuda declaraţiilor făcute în cursul întâlnirilor ARCADIA de Roosevelt şi Churchill, potrivit cărora războiul japonez nu va încetini livrările de produse către Rusia, Stalin a folosit atacul de la Pearl Harbor ca scuză pentru a jigni unul dintre aliaţii-cheie ai occidentalilor: polonezii. Pentru a-l îmbuna pe Churchill, vojdul a consimţit să elibereze prizonierii polonezi cu experienţă militară din lagărele de muncă sovietice, cu scopul ca aceştia să-şi formeze propriile unităţi militare: în total trei divizii de infanterie sub comanda generalului Wladislaw Anders, care supravieţuise unui interogatoriu brutal în sediul NKVD din Lubianka. Cât se poate de discret, Stalin l-a pus pe Molotov să-l întrebe pe Beria câţi polonezi capturaţi în 1939 mai erau în viaţă în lagărele Gulagului. Răspunsul, oferit pe 12 august 1941, a fost de 391 575 de polonezi, mai mult sau mai puţin sănătoşi, dintre care 16 647 de polonezi încă apţi de muncă se oferiseră voluntari pentru a servi sub comanda lui Anders în unităţile militare subordonate sovieticilor – inclusiv 527 de femei poloneze. Neavând încredere în loialitatea polonezilor, Stalin a insistat ca diviziile lui Anders să fie transportate în Iran pentru a se alătura britanicilor, care ocupaseră porturile din sudul ţării. Churchill a fost de acord. Singurul lucru asupra căruia Churchill,

susținut de Roosevelt, insistase a fost ca Stalin să hrănească și să aprovizioneze aceste divizii până când ajungeau pe teritoriu iranian.[7]

Acum, când Statele Unite și Marea Britanie se aflau în război cu Japonia, Stalin l-a informat pe generalul Anders că nu va mai hrăni diviziile sale poloneze, nici măcar până când acestea vor părăsi URSS. Deși nu este surprinzător – având în vedere ostilitatea criminală a lui Stalin față de ofițerii polonezi –, raționamentul din spatele acestei decizii este revelator. „Americanii ne-au promis mai mult de un milion de tone de cereale", l-a informat Stalin pe Anders pe 8 martie 1942, „dar ne-au dat doar 100 000 de tone... din cauza războiului cu japonezii." În interiorul URSS, a mărturisit Stalin, nu mai existau cereale, „pentru că am pierdut Ucraina" în favoarea germanilor.[8]

Prin urmare, Stalin nu greșea subliniind vulnerabilitatea economică acută a URSS când i-a adresat lui Roosevelt plângeri cu privire la livrările insuficiente de mărfuri. Americanii și britanicii fuseseră generoși și curajoși, suportând pierderi extrem de grele pe ruta periculoasă a Atlanticului de Nord. Cu toate acestea, livrările au rămas dezamăgitoare pentru ruși, iar transporturile de ajutoare au început să fie privite de liderii sovietici tot mai mult ca un substitut ieftin pentru angajarea mai directă a armatelor germane. Stalin a abordat pentru prima dată cu Churchill ideea unui „al doilea front, undeva în Balcani sau în Franța" pe 3 septembrie 1941, chiar înainte ca Statele Unite să intre în război. Tocmai pentru a respinge această cerere, Churchill a refuzat plata pentru armamentul britanic trimis lui Stalin și a depus numeroase eforturi de organizare a convoaielor și de desfășurare a Marinei Regale pentru a înarma și a apăra porturile sovietice. Dar aceste supraomenești eforturi britanice i-au adus lui Churchill doar intensificarea, pe parcursul lui 1942 – chiar pe când numărul de nave pierdute de Aliați creștea – solicitărilor lui Stalin în vederea deschiderii unui al doilea front. Pentru a exercita presiuni asupra Aliaților privind deschiderea unui nou front în Europa, Stalin l-a trimis în mod expres pe Molotov la Washington, în mai 1942, ca să facă lobby pe lângă președintele SUA.[9]

Ca să fim corecți față de Stalin, Roosevelt însuși pare să fi atras această presiune. Președintele îi scrisese lui Churchill, pe 18 martie: „Știu că nu te vei supăra dacă voi fi brutal de sincer când îți spun că eu personal cred că îl pot trata pe Stalin mai bine decât Ministerul tău de Externe sau Departamentul meu de Stat. Stalin îi urăște de moarte pe toți oamenii tăi de top. El crede că mă place mai mult pe mine și sper că va continua să facă acest lucru." În aceeași stare de spirit vanitoasă, Roosevelt i-a scris apoi lui Stalin, pe 11 aprilie, fără să se consulte

cu generalii săi ori cu Churchill, că „mă gândesc la o propunere militară foarte importantă, care implică utilizarea forțelor noastre armate într-un mod care să ușureze frontul vostru de vest, aflat într-o situație critică". Vojdul ar putea fi iertat că l-a crezut pe cuvânt pe președinte când Roosevelt i-a spus lui Molotov, pe 29 mai, că „este necesar să facem sacrificii pentru a ajuta URSS în 1942". „Este posibil", a adăugat președintele, „să fim nevoiți să trăim un alt Dunkerque și să pierdem 100 000–120 000 de oameni", mărturisind practic că nu se aștepta ca o debarcare amfibie pe coasta europeană a Canalului Mânecii să aibă succes. Roosevelt l-a autorizat pe Molotov să-l informeze pe Stalin „că ne așteptăm la crearea unui al doilea front în acest an". Singura condiție pe care președintele a atașat-o la această promisiune a fost ca Stalin să reducă cererea de provizii prin Acordul de împrumut și închiriere, pentru a permite Statelor Unite să trimită convoaie cu mai multe provizii către Marea Britanie, în vederea pregătirii invaziei aliate în Europa, pe care Stalin o dorea atât de mult.[10]

Promisiunea nesăbuită a lui Roosevelt privind crearea unui al doilea front, făcută în timpul primei vizite a lui Molotov la Washington, a devenit notorie – și pe bună dreptate. În lunile și anii care au urmat, Stalin avea să repete promisiunea președintelui privind al doilea front pentru a-i face de rușine pe Aliații săi, pe motiv că nu făcuseră ceea ce promiseseră. Deoarece Roosevelt nu clarificase ideea cu Churchill, promisiunea sa a pus, de asemenea, presiune pe relațiile dintre SUA și Marea Britanie. Când Molotov, trecând prin Londra pe 10 iunie, în drumul său de întoarcere în Rusia, l-a informat pe prim-ministru despre promisiunea bizară a lui Roosevelt a unui „al doilea Dunkerque", Churchill i-a răspuns că „nu vom câștiga războiul făcând lucruri stupide". Dându-și seama că un refuz general de a deschide un front european nu l-ar fi mulțumit pe Stalin, Churchill a supralicitat afirmațiile lui Roosevelt și i-a promis vojdului că Aliații vor „organiza o invazie pe scară largă asupra continentului european, cu forțe britanice și americane în 1943", după ce vor fi adunat o forță de asalt de „peste un milion de oameni, britanici și americani, cu forțe aeriene cu o rezistență corespunzătoare". În acest fel, efortul lui Roosevelt de a-i face pe plac lui Stalin i-a dezlegat și lui Churchill limba, întrucât cei doi oameni de stat i-au scris lui Stalin cecuri despre care probabil știau că nu vor putea fi încasate nici în 1942, nici în 1943.[11]

Momentul în care au fost făcute aceste promisiuni pentru un al doilea front este semnificativ. Convoiul sovietic cu ajutoare PQ-16 care a părăsit Islanda pe 21 mai a fost bombardat de Luftwaffe și de submarinele

germane în timp ce trecea prin strâmtoarea Danemarcei, şapte dintre cele 35 de nave comerciale din convoi fiind scufundate, ceea ce reprezenta un raport de pierderi de 20%. Pierderile suferite de PQ-17, un convoi şi mai puternic înarmat, care a plecat din Islanda pe 27 iunie, au fost şi mai mari, 25 dintre cele 36 de nave comerciale fiind scufundate de atacul inamic şi 100 000 de tone de material de război american pierzându-se pe drum, inclusiv 430 de tancuri (din 594 trimise), 210 avioane de luptă (din 297) şi 3 150 de camioane (din 4 246). Cu rate de pierderi care se apropiau de trei sferturi din materialul de război expediat, inclusiv 131 716 de tone pierdute pe mare numai în ultimele două convoaie, Roosevelt şi Churchill aveau să renunţe temporar la ruta nordică spre Rusia după iulie 1942. Având în vedere că livrările către fronturile sovietice suferiseră o lovitură de proporţii din cauza acestor pierderi, Roosevelt şi Churchill au simţit nevoia să-l asigure pe Stalin că sunt pe deplin angajaţi în înfrângerea lui Hitler.[12]

Acest lucru nu înseamnă însă că s-a renunţat la ajutorul trimis lui Stalin prin Acordul de împrumut şi închiriere; pur şi simplu a fost mutat pe alte rute. Deşi Vladivostok era situat mai departe de teatrul de război european decât Arhanghelsk, ruta din Pacific era mult mai sigură datorită deciziei Japoniei de a nu ataca navele care transportau material de război american către URSS. Până la sfârşitul lui iunie 1942, 76 de nave ajunseseră în siguranţă la Vladivostok, transportând 412 160 de tone de provizii trimise prin Acordul de împrumut şi închiriere.[13]

Ruta Atlantic–Golful Persic, care presupunea evitarea submarinelor germane din Mediterana (cu excepţia cazului în care se alegea ruta mult mai lungă, în jurul Capului Bunei Speranţe), nu era la fel de sigură precum cea din Pacific, dar Iranul era mai aproape de fronturile ruseşti. Pe 1 septembrie 1941, într-o perioadă în care Statele Unite erau încă neutre, Marea Britanie şi URSS invadaseră Iranul dinspre sud şi, respectiv, dinspre nord, Armata Roşie şi NKVD-ul cucerind Teheranul, iar Marina Regală luând Bushehr şi alte porturi ale ţării de-a lungul Golfului. Deşi scopul acestei ciudate invazii comune fusese, la acea vreme, de a asigura aprovizionarea cu petrol a Iranului pentru Stalin, în cazul în care Wehrmachtul ar fi cucerit Baku*, în 1942 Iranul ocupat de Aliaţi devenise deja o parte vitală a rutei de ajutorare a URSS prin

* Marea Britanie s-a oferit, de asemenea, în august 1941, să trimită o echipă de demolatori pentru a arunca în aer puţurile de petrol şi rafinăriile din Transcaucazia, un cadou pe care Stalin nu l-a privit cu ochi buni după afacerea Massigli, din 1940, când britanicii, pe atunci ostili lui, iniţiaseră jocuri de război vizând bombardarea aeriană a acelor rafinării şi puţuri de petrol.

Acordul de împrumut și închiriere, mai ales după creșterea pierderilor pe ruta nordică. În mai și iunie 1942, 21 de nave comerciale americane care transportau ajutoare pentru sovietici au pornit spre Iran.[14]

Cu toate acestea, și ruta prin Golful Persic a pus probleme. Inițial, Stalin s-a opus acestei alegeri din cauza a ceea ce el a numit cu acuratețe ca fiind „capacitatea limitată a căilor ferate și a drumurilor iraniene". Pe tot parcursul iernii 1941–1942, inginerii americani și britanici au fost puși să construiască cheiuri, diguri și debarcadere, să dragheze canalele, pentru a le face accesibile navelor cu pescaj mai mare, să instaleze macarale, să asfalteze drumurile și să niveleze aerodromurile. Într-un tur de inspecție a Golfului, în aprilie 1942, în drum spre noul său post de ambasador al SUA în Rusia sovietică, amiralul Standley a observat că multe nave trebuiau să stea în larg, la ancoră, timp de „două-trei săptămâni înainte de a fi descărcate" și că unele erau deviate spre Karachi, în vestul îndepărtat al Indiei britanice. Multe avioane de vânătoare Tomahawk și Bell Airacobra, a remarcat Standley, stăteau, pur și simplu „în port, în vânturile schimbătoare", pe perioade lungi, „umplându-se cu nisip". Bombardierele cu rază de acțiune mai mare, cum ar fi bombardierele americane A-20 și câteva B-25, erau transportate cu avionul peste Atlantic spre Africa de Nord, pentru a economisi spațiul de încărcare de pe nave, dar multe dintre acestea soseau la destinație prezentând uzura provocată de călătorie. Nu este de mirare că inspectorii ruși au respins multe avioane de luptă americane la sosirea la granița sovietică, când au raportat că au găsit „nisip în motoare".[15]

Era în natura unei operațiuni de transport maritim la scară planetară, cum era programul de împrumut și închiriere oferit sovieticilor, ca nu tot ceea ce comandau oamenii lui Stalin să ajungă la destinație la timp sau în stare perfectă. Dar, chiar și așa, în 1942, în Rusia au ajuns suficiente cantități pentru a schimba lucrurile, la timp ca să ajute armatele afectate ale lui Stalin să se refacă. În entuziasmul încrederii după respingerea germanilor de lângă Moscova, în decembrie 1941 Stalin a ordonat o gamă largă de contraofensive pe fronturile central și nordic, numai că acestea s-au blocat rapid. Deși unele teritorii au fost recucerite și mai multe unități Wehrmacht au fost izolate în pungi situate în apropiere de Demiansk și Holm, germanii au luptat cu tenacitate în defensivă și au provocat pierderi teribile Armatei Roșii, care a înregistrat 272 000 de soldați, morți sau capturați, numai în sectorul Rîjev-Viazma, la vest de Moscova, și alți 210 000 în ofensivele subsidiare până în aprilie 1942, când inundațiile provocate de *rasputița* au blocat ofensivele lui Jukov. Deși condițiile de iarnă explică o parte din eșecurile

sovietice în a doua rundă de bătălii de la Moscova, Jukov a deplâns lipsa de blindate mobile. „Pur și simplu nu aveam destule unități mecanizate și de tancuri la dispoziția comandanților de pe front pentru a desfășura operațiuni ofensive la o scară suficient de mare cât să ne permită atingerea unor obiective decisive", va explica el mai târziu în retrospectiva asupra campaniei de iarnă. Imensul parc de tancuri pe care Stalin îl avusese la dispoziție înainte de război fusese aproape anihilat de zdrobitoarea ofensivă germană din 1941, iar în februarie și martie 1942 transporturile venite prin Acordul de împrumut și închiriere nu rezolvaseră încă acest deficit critic.[16]

Dând crezare plângerii lui Jukov cu privire la faptul că lipsa blindatelor împiedica operațiunile ofensive – într-o măsură mai mare decât ninsorile bogate căzute iarna în centrul Rusiei –, trebuie spus că nici omologii săi aflați mai la sud, în Crimeea, nu s-au descurcat mai bine. Deși fortăreața sovietică de la Sevastopol a rezistat, după cucerirea orașului Kerci, la mijlocul lui noiembrie 1941, cea mai mare parte a peninsulei a căzut în mâinile germanilor.

După ce comandantul sovietic de la Kerci, mareșalul G.I. Kulik, a fost demis, Stalin l-a chemat pe generalul Armatei Transcaucaziane, D.T. Kozlov. Îndrăzneț, Kozlov a trimis o forță amfibie de 40 000 de oameni spre vest, prin strâmtoarea Kerci, la sfârșitul lui decembrie 1941, pentru a debarca în extremitatea estică a peninsulei Crimeea, la Kerci și Feodosiia, luându-i prin surprindere pe germani. După ce strâmtoarea a înghețat, în ianuarie, Kozlov a reușit să-și întărească eșalonul amfibiu peste gheață, creând un nou grup de armată în Crimeea, cu circa 260 000 de oameni. Dar Kozlov avea doar 350 de tancuri și puține camioane. Nu dispunea nici de un sprijin aerian real, ceea ce a permis Luftwaffe să arunce asupra oamenilor săi o ploaie de bombe când aceștia au înaintat în ofensive zadarnice, în martie și aprilie 1942. Până în mai, forța invadatoare a lui Kozlov a fost practic anihilată, pierzând 240 000 de oameni (inclusiv 170 000 de prizonieri), 1 100 de tunuri și 250 din cele 350 de tancuri, aproape toate capturate intacte de germani.[17]

Timoșenko și-a lansat ofensiva împotriva Harkovului în condițiile relativ favorabile din sudul Ucrainei, pe 12 mai 1942, numai că nu a reușit mai mult decât Jukov sau Kozlov. Ca și cum ar fi ilustrat consecințele devastatoare ale pierderii Harkovului, locul unde s-a născut tancul T-34 și însăși inima industriei de tancuri sovietice, grupul de armate aflat la sud-vest de trupele lui Timoșenko era de infanterie grea, doar Armata VI a generalului A.M. Gorodianski, care ataca flancul sudic, posedând multe blindate. În câteva zile, germanii au lansat un contraatac

devastator, au rupt în două Armata VI expusă și au prins majoritatea tancurilor lui Gorodianski în punga rezultată. Bătălia de la Harkov a fost încă o catastrofă pentru Armata Roșie, care a pierdut 171 000 de oameni, conform surselor sovietice – sau chiar 214 000 de soldați luați prizonieri, conform germanilor, precum și 1 200 de vehicule blindate și tancuri și 2 600 de tunuri.[18]

Adăugând pagubele provocate de ofensivele sovietice eșuate din iarnă și primăvară, aceste înfrângeri au fost urmate, odată ce inundațiile de primăvară s-au mai domolit, de o ofensivă germană importantă dinspre estul Ucrainei spre Volga. Trecând peste generalii săi, care ar fi preferat să relanseze ofensiva spre Moscova, pe frontul central – aceasta fiind operațiunea pe care Jukov și Stalin o așteptau și pentru care se pregătiseră –, Hitler a mizat totul pe Operațiunea Blau (Albastru), o ofensivă sudică pe două direcții, pentru a aduce ceea ce Führerul prezisese că va fi „victoria finală în Est". Blau a fost o versiune simplificată a Operațiunii Barbarossa, redusă la lucrurile esențiale: a fost oferta lui Hitler pentru autarhie, o încercare de a pune mâna pe cărbunele din bazinul râului Donețk (care reprezenta 60% din totalul producției sovietice), pe petrolul caucazian și pe manganul georgian. Traversând Volga, în mod ideal prin marele port industrial Stalingrad, armatele lui Hitler ar fi tăiat accesul Uniunii Sovietice la marile resurse economice din Caucaz și din bazinul Mării Caspice, după ce germanii cuceriseră deja Ucraina. Stalingradul însuși era un premiu uriaș, fiind responsabil, conform estimărilor germane, de 20% din producția sovietică de tancuri (inclusiv Fabrica nr. 264, care producea tancul T-34), 27% din producția de tractoare, 4% din producția de oțel și 7% din producția de muniții.[19]

Pe 28 iunie 1942, Grupul de Armate Sud, comandat de feldmareșalul Fedor von Bock, a lansat Operațiunea Blau de-a lungul întregului front de pe Don, între Kursk și Marea Azov. Acesta era un teren ideal pentru tancurile germane. „Cât vezi cu ochii", observa un jurnalist, „vehiculele blindate și semișenilate înaintează către stepă." Cu fiecare zi de înaintare, germanii îl privau pe Stalin de resurse economice cruciale. Deja pe 22 iulie un eșalon avansat al Armatei VI germane, comandat de generalul Friedrich Paulus, se afla la mai puțin de 80 de kilometri de Stalingrad, pe Volga.[20]

Stalin a fost la un pas de apoplexie când a auzit veștile de pe frontul Donului. În Ordinul său de „neretragere" nr. 227, adresat comandanților Armatei Roșii pe 28 iulie 1942 și devenit în curând celebru, vojdul deplângea pierderea „Ucrainei, a Bielorusiei, a regiunii baltice, a Donbasului" în favoarea inamicului – pierderi constând nu numai în teritoriu, ci

şi în „oameni, grâu, metale, uzine, fabrici"*. URSS, le-a reamintit Stalin generalilor săi, fusese privată de „70 de milioane de oameni, de peste 350 000 de tone de cereale şi de peste zece milioane de tone de metale produse anual". Chiar şi înainte de a pune mâna pe bogăţiile din Caucaz şi Marea Caspică, germanii atinseseră paritatea economică aproximativă cu URSS. Contrazicând afirmaţia multor istorici potrivit căreia resursele şi rezervele superioare ale Rusiei ar fi întors inevitabil soarta războiului, Stalin mărturisea că „nu mai avem un avantaj faţă de germani, nici în ceea ce priveşte rezervele umane, nici în ceea ce priveşte cerealele". Doar 58% din terenurile agricole cultivate înainte de război se mai aflau în mâinile sovieticilor, 45 de milioane de hectare fiind deja pierdute. „Fiecare nouă fâşie de pământ câştigată de inamic", avertiza vojdul, „va întări în mod apreciabil duşmanul şi va slăbi în mod apreciabil apărarea noastră." Fiecare comandant, sublinia Stalin, „trebuie să îşi dea seama că resursele noastre nu sunt nelimitate". Cuvântul de ordine trebuia să fie, prin urmare: „*Ni şagu nazad!*" („Nici un pas înapoi!")[21]

În pofida, sau poate din cauza, ordinului lui Stalin care interzicea retragerea, ritmul înaintării germane spre est a accelerat în august 1942**. Pe 23 iulie, Grupul de Armate A al lui List a securizat oraşul Rostov pe Don şi a lansat ofensiva dorită de Hitler spre Baku şi Marea Caspică. Germanii au înaintat rapid. Oraşul Stavropol a căzut pe 3 august. Divizia Edelweiss a lui List a înaintat spre sud-est în bazinul râului Kuban. Maikop, situat la nord de munţii Caucaz şi unde se aflau rafinării de petrol esenţiale, a căzut pe 10 august. La mijlocul lui august, tancurile germane se apropiau de Groznîi, un centru de rafinare a petrolului de pe râul Terek. Chiar dincolo se afla Ordjonikidze (fost Vladikavkaz), poarta de intrare în Georgia şi Transcaucazia. Dacă acest ritm continua, germanii ar fi ajuns la Marea Caspică în septembrie, preluând controlul asupra a trei sferturi din producţia de petrol sovietică. Între timp, Armata VI germană, sub comanda generalului Paulus, se lupta pentru

* Ordinul nr. 227 a intensificat, de asemenea, măsurile disciplinare împotriva ofiţerilor care se retrăgeau. În practică, Stalin a luat suficient de în serios bătăliile în curs de desfăşurare din Don şi Caucaz, încât să permită retrageri tactice, refuzând, spre deosebire de 1941, să mai demită comandanţii care se retrăgeau.

** După ce copii ale ordinului lui Stalin din 28 iulie au ajuns în posesia Wehrmachtului, lamentările sale privind resursele economice pierdute au făcut minuni pentru moralul germanilor. „Ruşii au pierdut provincii cu 70 de milioane de oameni şi 45 de milioane de hectare de cereale!", îi scria bucuros un ofiţer german soţiei sale, pe 7 august 1942. „Şi în curând [ei] vor pierde una după alta zonele producătoare de petrol în Caucaz. Mai întâi Maikop, apoi Groznîi, apoi marele Baku!"

a intra în Stalingrad, blindatele acesteia pătrunzând în suburbiile vestice ale oraşului în primele zile ale lui septembrie.[22]

O parte din acest registru deprimant al eşecurilor reflecta tacticile superioare şi elanul operaţional german, perfecţionate în primii câţiva ani ai războiului european. La urma urmei, britanicii se descurcau doar puţin mai bine împotriva diviziilor blindate ale lui Rommel în deşertul nord-african decât o făceau ruşii în Europa de Est.

Prin ani de practică, ofiţerii şi soldaţii germani ajunseseră să stăpânească arta războiului mobil. Adversarii lor aveau de escaladat o curbă de învăţare impresionantă.

Dar germanii nu erau invincibili şi nici inamicii lor înarmaţi nu erau lipsiţi de resurse pe care să se bazeze. Factorul critic pe frontul de est, în 1942, era ordinea relativă a bătăliei, iar aceasta nu era statică. În timp ce, în primele şapte sau opt luni ale lui 1942, Luftwaffe dominase spaţiul aerian sovietic, iar diviziile blindate germane se bucuraseră, în cel mai rău caz, de paritate şi adesea de o superioritate locală considerabilă faţă de parcul de tancuri epuizat al Armatei Roşii, odată ce proviziile trimise prin Acordul de împrumut şi închiriere au început să ajungă pe front în cantităţi apreciabile, ecuaţia materială a început să se schimbe în favoarea lui Stalin.

Data de 30 iunie 1942, care a marcat sfârşitul primei perioade a Acordului de împrumut şi închiriere sovietic, a constituit o piatră de hotar semnificativă. Pentru a îndeplini obiectivele protocolului, Roosevelt le-a ordonat oamenilor săi să livreze tot armamentul necesar în ultimele săptămâni. El s-a bazat pe Churchill pentru a lua tancurile de la comandamentul britanic din Orientul Mijlociu şi a le trimite direct în Rusia prin Golful Persic, tancurile americane fiind expediate ulterior peste Atlantic pentru a le înlocui pe ale britanicilor. Începând cu martie 1942, aproape toate tancurile uşoare pe benzină de pe ruta de aprovizionare americană şi britanică au fost rechiziţionate pentru Stalin, contribuind la satisfacerea cererii din protocol de 2 250 de tancuri. De asemenea, oficialii însărcinaţi cu implementarea Acordului de împrumut şi închiriere i-au acordat lui Stalin prioritate în privinţa expedierii camioanelor (36 865 de bucăţi livrate până pe 30 iunie 1942), a jeepurilor (6 823), a maşinilor de recunoaştere (400) şi a flotoarelor de cauciuc (2 421). Produsele alimentare – inclusiv grâu, porumb, lapte praf, unt, carne şi curând renumita conservă de carne Spam (cunoscută de soldaţii ruşi sub numele de carne de porc *tusonka*) – au fost, de asemenea, trimise în cantităţi uriaşe: 167 995 de tone până pe 30 iunie 1942. Aproape toată cantitatea de cablu telefonic produsă în Statele Unite în ianuarie 1942

(şi 90% din cea produsă în următoarele câteva luni) a fost rechiziţionată şi trimisă lui Stalin. Până în vara lui 1942, 56 445 de telefoane de teren fabricate în SUA şi 615 000 de kilometri de cablu telefonic de campanie au ajuns în URSS. Apoi au fost cele 1 285 de avioane de luptă prin Acordul de împrumut livrate până pe 30 iunie 1942, incluzând nu numai modele Kitty Hawk şi Bell Airacobra, ci şi bombardiere de atac Douglas A-20 Havoc. Cea mai importantă a fost livrarea a 300 000 de tone de petrol american rafinat până în iunie 1942, din care jumătate era benzină de aviaţie rafinată. Deşi nu toate aceste materiale de război au putut fi folosite imediat după sosire, data limită de 30 iunie a contribuit la garantarea faptului că ajutoarele puteau ajunge pe front la timp pentru a schimba lucrurile în luptele critice de la sfârşitul verii şi din toamna lui 1942.[23]

O trecere în revistă a unităţilor mobile şi mecanizate ale Armatei Roşii aflate în formaţie la Gorki, la începutul lui iulie 1942, în timp ce germanii lansau Operaţiunea Blau, oferă o idee despre rolul ajutorului oferit prin programul de împrumut-închiriere în restabilirea mobilităţii armatelor lui Stalin. Gorki, situat la 420 de kilometri est de Moscova, era un centru important al producţiei de război (o parte din producţia de T-34 fusese transferată aici după iulie 1941), precum şi un teren de antrenament pentru noile unităţi mobile. Pe 1 iulie 1942, la Gorki a fost creată Brigada 119 Tancuri. Aceasta era formată din 44 de tancuri canadiene MK-3 Valentine, 15 camioane Ford şi patru Studebaker. Brigada 153 Tancuri, formată în aceeaşi zi, cuprindea 24 de tancuri medii americane Stuart M-3 şi 27 de tancuri uşoare Stuart M-3, precum şi 41 de camioane Dodge, 17 Ford şi patru Studebaker. Brigada 190 Tancuri a Armatei Roşii avea 90 de tancuri medii Stuart M-3 şi 61 de tancuri uşoare M-3, împreună cu şapte camioane Ford. Brigăzile 194 şi 196 Tancuri ale Armatei Roşii erau mai mult britanice, desfăşurând 11 şi, respectiv, 44 de tancuri medii britanice Matilda MK-2 (Brigada 194 avea şi nouă MK-3 Valentine). Aceste brigăzi se bazau în continuare pe camioane americane: 15 Dodge, zece Ford şi câte patru Studebaker fiecare.[24]

Dovedind că acest lucru nu era singular, în săptămâna următoare a avut loc o desfăşurare la fel de viguroasă, cu o înclinaţie mai mare către tancurile americane. Pe 8 iulie au fost formate Brigăzile 134, 154 şi 193 Tancuri ale Armatei Roşii, fiecare fiind compusă din 21 de tancuri medii americane M-3 Stuart şi 32 de tancuri uşoare Stuart M-3. Deşi multe dintre aceste Stuart duceau lipsă de piese de schimb (şi câteva dintre ele mai aveau nevoie de filtre), era clar că, indiferent ce vor susţine mai târziu propagandiştii sovietici, tancurile M-3 Stuart deveneau o parte importantă a arsenalului Armatei Roşii în războiul mobil.[25]

Avioanele de luptă oferite prin Acordul de împrumut și închiriere au întărit, de asemenea, Forțele Aeriene Sovietice. Pe 22 iunie 1942, Comitetul de Stat al Apărării i-a informat pe comandanții VVS de pe frontul Moscovei – unde încă se aștepta marele atac german din vară – că toți piloții și instructorii sovietici trebuie să se pregătească pentru „sosirea bombardierelor americane Boston-3 și B-25", care „au intrat și vor continua să intre în serviciul Forțelor Aeriene Sovietice". În iulie 1942, comandanții VVS de pe frontul de vest au primit directive cu privire la încorporarea a sute de avioane de vânătoare britanice – 24 de aeronave Hurricane fiind alocate fiecărui regiment de aviație. În august 1942 „în Armata VIII [sovietică] aeriană de pe frontul de la Stalingrad au fost încorporate avioane americane Kitty Hawk, Mustang și, mai ales, Airacobra".[26]

Chiar dacă au uitat (ori s-au prefăcut că nu-și amintesc) acest lucru mai târziu, liderii sovietici erau perfect conștienți la momentul respectiv de cât de importante erau pe câmpul de luptă importurile furnizate prin Acordul de împrumut și închiriere, pe măsură ce luptele se intensificau în jurul Stalingradului și al orașului Groznîi în vara lui 1942. Pe 18 iulie, Stalin i-a mulțumit lui Roosevelt pentru cele 115 tancuri americane pe care Armata Roșie tocmai le primise, menționând totuși că ar fi preferat ca tancurile să fie diesel. Tancurile pe benzină, a explicat Stalin, „luau foc prea ușor când erau lovite de proiectilele inamice". Cinci zile mai târziu, Roosevelt a răspuns că inginerii americani lucrează la această problemă. Pe 18 august, Roosevelt a putut să-i promită lui Stalin că „peste 1 000 de tancuri vor părăsi Statele Unite în august, cu destinația Rusia" – tancuri adaptate acum nevoilor sovietice.[27]

Deși propagandiștii sovietici (și jurnaliștii, și istoricii occidentali care continuă să-i citeze) au vorbit mult despre superioritatea tancurilor rusești, precum T-34, față de modelele americane și britanice comparabile, în particular, experții ruși recunoșteau că tancurile americane și britanice aveau multe atribute pozitive. Conform unui studiu al Armatei Roșii realizat în august 1942, se ajunsese la concluzia că tancurile ușoare și medii americane M-3 Stuart ofereau o „cadență mare de tragere". Modelul mediu Stuart M-3 dispunea de „o vizibilitate excelentă din perspectiva comandantului", iar tancul ușor M-3 se distingea prin „mobilitatea sa superioară". Atât modelele Stuart ușoare, cât și cele medii erau bine proiectate din punct de vedere ergonomic și asigurau „poziționarea convenabilă a echipajului", fiind mai silențioase decât multe modele sovietice, ceea ce le dădea o șansă crescută de a se strecura pe lângă inamic. Desigur, nici un tanc nu este perfect, iar echipajele

sovietice s-au plâns că modelele medii M-3 aveau o „rază de întoarcere mare" şi că atât modelele Stuart uşoare, cât şi cele medii prezentau dificultăţi pe teren accidentat şi când întâlneau „obstacole". Interesant este că această slăbiciune a fost un punct forte al tancului britanic Valentine, care a fost testat în raport cu T-34 la traversarea terenurilor umede şi mlăştinoase şi la „trecerea peste şanţurile de pe marginea drumului". La ambele teste, MK-3 Valentine s-a dovedit a fi egal cu T-34 la control şi manevrabilitate.[28]

Generalul Beliaev, spionul sovietic inactiv devenit agent de rechiziţie, investise atât de mult timp în studierea blindatelor americane, încât chiar s-a enervat citind relatările negative din *Chicago Daily News* şi *New York Post* ale unui important corespondent de presă american, Leland Stowe, referitoare la tancurile americane. Stowe fusese convins de propagandistul arhibolşevic Ilia Ehrenburg, care îl hrănise constant cu o „dietă" de propagandă despre superioritatea tehnologiei tancurilor sovietice. În ciuda anumitor dezavantaje – inerente greutăţii mai reduse a tancurilor americane şi a motoarelor pe benzină, care le făceau vulnerabile în condiţii dificile – tancurile Stuart M-3 aveau şi caracteristici pozitive, remarca Beliaev, inclusiv „o putere de tragere considerabilă", „performanţe bune ale ansamblului de transmisie şi ale motorului", „o autonomie suficientă", „o mare mobilitate şi totodată o bună manevrabilitate... şi vizibilitate". „Protecţia blindată a turelei şi a părţii din faţă a caroseriei", remarca Beliaev într-o scrisoare adresată generalului de brigadă american John Christmas, deşi nu era la fel de puternică precum cea a modelelor sovietice T-34 sau KV, era totuşi „satisfăcătoare". Beliaev încheia spunând că „nu ar fi corect să se ajungă la concluzia că tancurile de fabricaţie americană n-ar fi eficiente în ţara noastră". Scrisoarea lui Beliaev către Christmas a rămas nepublicată, ceea ce le-a permis lui Ehrenburg şi Stowe să controleze naraţiunea, de acum omniprezentă, potrivit căreia puternicul T-34 sovietic (la rândul său, montat pe o „suspensie Christie" americană) era superior faţă de tot ce putea produce capitalismul american sau britanic.[29]

Totuşi, indiferent de meritele lor subestimate, tancurile americane nu erau cea mai stringentă necesitate a Armatei Roşii pe front. „Aş dori să subliniez interesul nostru deosebit în prezent", îi transmitea Stalin preşedintelui într-o telegramă datată 22 august 1942, „de a primi din partea SUA avioane şi diverse tipuri de armament, precum şi camioane, într-o cantitate cât mai mare... acestea trebuind livrate cât mai rapid... pe ruta maritimă nordică." Churchill şi Roosevelt au redeschis prompt ruta nordică la cererea lui Stalin, trimiţând spre URSS, pe 2 septembrie,

convoiul PQ-18, format din 44 de nave comerciale și o forță de atac compusă din distrugătoare și 32 de avioane dotate cu torpile. În ciuda acestei escorte puternice, PQ-18 a suferit pierderi grele – zece nave fiind distruse de bombele Luftwaffe și trei scufundate de submarinele germane, în total pierzând 13 nave din 44 –, dar a ajuns la Murmansk între 17 și 21 septembrie 1942.[30]

De o semnificație mai profundă decât călătoria periculoasă a convoiului PQ-18 a fost deschiderea mult așteptată a rutei aeriene între Alaska și Siberia (rută care va ajunge în curând cunoscută mai ales sub acronimul ALSIB) în aceeași săptămână în care convoiul a plecat la drum. După ce inițial se opusese inaugurării acestei rute, din cauza distanței față de fronturile germane, Stalin și-a dat acordul la începutul lui iulie 1942 – în zilele disperate care au urmat declanșării de către Hitler a Operațiunii Blau – cu condiția ca nici un american să nu poată ateriza în Extremul Orient sovietic. Roosevelt se oferise ca piloții americani să transporte avioanele până la lacul Baikal, însă Stalin i-a răspuns, pe 1 iulie, că piloții săi vor „prelua livrarea" în Fairbanks, Alaska. Roosevelt a fost de acord ca, așa cum solicitase Stalin, piloții americani să aducă bombardierele Douglas A-20 Havoc, P-40 Kitty Hawk și avioanele de transport Douglas C-47 până în Alaska, de unde piloții sovietici, după ce se vor fi familiarizat cu ele, aveau să le ducă acasă. Primele 143 de avioane de luptă au ajuns în Alaska în septembrie 1942, iar alte 272 au zburat spre Fairbanks în octombrie. Avioanele mai mari, precum transportoarele Douglas*, au livrat, de asemenea, încărcături către URSS, inclusiv, după cum observa un manual al Forțelor Aeriene ale Armatei SUA, „piese și accesorii pentru avion, cărți, reviste, burghie, cuie și șuruburi, ziare, desene și planuri, medicamente și corespondență diplomatică". Ruta ALSIB era lansată și începuse să funcționeze.[31]

Deschiderea ALSIB a avut loc într-un moment critic pentru efortul de război sovietic, deoarece VVS era acum angajată într-o luptă furibundă cu Luftwaffe pentru controlul spațiului aerian de deasupra Caucazului de Nord și a Stalingradului.

Elementul care a grăbit livrările din Alaska a fost mesajul transmis de Ministerul de Război britanic ambasadorului lui Stalin la Londra, Ivan Maiski, pe 15 septembrie. Potrivit acestui mesaj, Operațiunea Torch – debarcările americano-britanice în nord-vestul Africii franceze, planificate pentru noiembrie și care fuseseră stabilite de Churchill și Roosevelt

* În decembrie 1941, Înaltul Comandament sovietic începuse să solicite transportoare Douglas C-47, inițial cu scopul de a lansa parașutiști în spatele liniilor germane.

în iulie ca un substitut pentru cel de-al doilea front în Europa, pe care Aliații occidentali nu aveau să reușească să-l deschidă în 1942 – îi impusese lui Churchill să anuleze livrarea celor 154 de avioane de luptă americane (furnizate prin Acordul de împrumut și închiriere) pe care Marea Britanie le promisese lui Stalin în următorul convoi arctic, acestea fiind înlocuite cu 280 de camioane. Din păcate, aceste avioane de vânătoare erau Bell P-39 Airacobra. Acest model era avionul de vânătoare, poreclit Kobruška, pe care cei mai mulți ași ai aviației de vânătoare sovietice doreau acum să-l piloteze, datorită eficienței sale în duelurile directe la altitudini mici și în „mitralierea" infanteriei inamice. Aflând acest lucru, Stalin a făcut o criză de furie, transmițându-i ambasadorului Maiski, pe 20 septembrie, un mesaj telegrafic în care afirma: „Consider extrem de insolent comportamentul englezilor în chestiunea Airacobra. Englezii nu aveau dreptul să deturneze încărcătura fără acordul nostru." Stalin deja considera că avea dreptul asupra fiecărui Kobruška ce ieșea de pe liniile de producție ale uzinelor Bell din Buffalo, New York.[32]

„Trebuie să vă informez", avea să-i scrie el lui Churchill pe 3 octombrie, „că situația din zona Stalingradului s-a deteriorat de la începutul lui septembrie. Germanii au reușit să-și asigure superioritatea aeriană în raport de doi la unu." VVS nu avea „suficienți oameni pentru protejarea forțelor noastre", continua Stalin, făcând aluzie la deturnarea de către Churchill a 154 de avioane Kobruška, și, recunoștea liderul sovietic, „chiar și cele mai curajoase trupe sunt neajutorate dacă nu au acoperire aeriană". El i-a cerut lui Churchill ca, în cazul în care avioanele Airacobra nu erau disponibile, să i se trimită cât mai curând posibil aparate britanice Spitfire. Ca un semn al priorității cruciale pe care o reprezentau acum avioanele de vânătoare americane și britanice la Stalingrad, Stalin a cerut ca Aliații să diminueze cantitatea de „tancuri și echipamente de artilerie" de pe navele care aduceau ajutoare în URSS, pentru a face loc avioanelor de vânătoare. Pentru a respinge ofensivele germane de la Stalingrad și din Caucazul de Nord, vojdul cerea 800 de avioane de vânătoare pe lună – 500 de avioane americane și 300 britanice.[33]

Stalin nu a fost mai puțin exigent cu Roosevelt, deși a fost mai politicos decât cu Churchill. „Suntem dispuși să renunțăm deocamdată", i-a transmis Stalin președintelui într-o telegramă expediată pe 7 octombrie 1942, „la toate livrările de tancuri, artilerie, muniții, puști etc... Dar, în același timp, avem mare nevoie de o creștere a livrărilor de avioane de vânătoare moderne (cum ar fi «Airacobra»)... Trebuie avut în vedere că avioanele Kitty Hawk nu rezistă în duelurile cu avioanele de vânătoare germane." „Experiența războiului", își încheia vojdul pledoaria, „a arătat

că până și cele mai curajoase armate devin neputincioase dacă nu sunt protejate de loviturile aeriene."[34]

Stalin nu a fost mai puțin direct în ceea ce privește disperarea sovieticilor de a primi produse alimentare americane. Pentru a compensa deficitele de produse agricole cauzate de pierderea Ucrainei și a regiunii de cernoziom din sudul Rusiei, Stalin l-a informat pe Roosevelt, pe 7 octombrie, că „este esențial să se asigure livrarea în termen de 12 luni a două milioane de tone de cereale (grâu), precum și a unei cantități cât mai mari de grăsimi, alimente concentrate și conserve de carne". Roosevelt s-a conformat cu promptitudine, punându-i pe Hopkins și pe funcționarii Administrației de împrumut și închiriere să rechiziționeze aproape tot materialul rulant din vestul Statelor Unite pentru Stalin și transportând o uluitoare cantitate de 112 000 de tone de produse alimentare din Seattle, Portland și San Francisco către porturile sovietice din Extremul Orient numai în noiembrie 1942. În cursul celui de-al doilea protocol, în vigoare până pe 30 iunie 1943, Statele Unite au livrat armatelor lui Stalin 997 783 de tone de produse alimentare, inclusiv cereale, conserve de carne și carne afumată, cârnați, grăsimi naturale, grăsimi și ulei vegetal, lapte conservat și praf, brânză deshidratată, ouă, legume, fructe, sare, zahăr, cafea, ceai și vitamine.[35]

Stalin nu și-a ascuns nici nevoia disperată de camioane, informându-l pe Roosevelt, în solicitarea sa din 7 octombrie, că Armata Roșie avea nevoie de aprovizionare lunară cu „8 000 până la 10 000 de camioane". Curând, renumitele jeepuri Willys MB și Ford GPW cu tracțiune integrală și camioanele Studebaker, care începuseră să sosească în Rusia încă din 1942, au fost echipate cu tunuri de 76 mm ale Armatei Roșii și au fost puse imediat în funcțiune, jucând un rol esențial în aprovizionarea forțelor mobile desfășurate dincolo de punctele terminus ale căilor ferate. Datorită manevrabilității și versatilității lor, jeepurile s-au dovedit extrem de populare printre șoferii ruși – și printre comandanții Wehrmachtului suficient de norocoși să le captureze, care considerau că autovehiculele Willys erau mult mai bune decât echivalentul german, *Kübelwagen*, fabricat de Volkswagen. Pe lângă cele 36 865 de camioane și 6 823 de jeepuri livrate până pe 30 iunie 1942, între 25 000 și 30 000 de camioane au sosit până la jumătatea lui noiembrie 1942, când sovieticii își pregăteau contraofensiva pentru a tăia liniile germane de la Stalingrad – o manevră mobilă de flancare care, potrivit surselor sovietice, a necesitat utilizarea a 27 000 de camioane. Până în acel moment, peste 70 000 de autovehicule Studebaker, Ford, Dodge și Willys ajunseseră deja în porturile sovietice. Deși nu toate erau încă în serviciul activ, această cifră

era de două ori și jumătate mai mare decât numărul autovehiculelor desfășurate la Stalingrad. Nu este de mirare că, așa cum observa un ofițer al Statului-Major General german într-o scrisoare adresată soției sale și trimisă acasă din Stalingrad pe calea aerului, pe 1 decembrie 1942, „50% dintre autovehiculele noilor brigăzi aruncate în luptă împotriva noastră sunt de fabricație americană".[36]

Tancurile furnizate prin Acordul de împrumut și închiriere au început să joace un rol activ și pe fronturile de sud-vest. Tancurile americane M-3 Stuart au intrat în acțiune într-un atac al Armatei LXVI sovietice împotriva mult lăudatei Divizii 16 Panzer, la nord de Stalingrad, la începutul lui septembrie 1942, contribuind la atragerea unităților germane de tancuri de pe flancul sudic al Stalingradului. Câteva duzini de tancuri britanice și americane trimise prin programul de împrumut-închiriere au contribuit, de asemenea, la un atac declanșat pe 30 septembrie lângă Kotluban, în partea de sud a Stalingradului. Deși aceste tancuri s-au descurcat mai puțin bine decât modelele sovietice T-34 (multe tancuri Valentine canadiene au fost distruse), au reușit din nou să atragă blindate germane necesare în altă parte. În decembrie 1942, cel puțin o unitate blindată sovietică de la Stalingrad, noul Corp 5 Mecanizat al Armatei V Tancuri, era dominată de tancuri împrumutate prin acord: 191 dintr-un total de 200.[37]

Tancurile primite prin Acordul de împrumut și închiriere s-au dovedit și mai importante pe frontul din nordul Caucazului. Armata IX sovietică, care apăra Groznîi și râul Terek, a primit cu prioritate tancuri trimise de comandamentul britanic din Orientul Mijlociu prin Iran, în principal tancuri britanice Valentine și tancuri ușoare și medii americane M-3 Stuart. Cel puțin 15% din tancurile aflate în acțiune pe acest front în 1942 erau de proveniență britanică sau americană. Datele din arhivele militare sovietice confirmă faptul că aceste tancuri primite prin programul de împrumut au intrat în acțiune în Caucazul de Nord, Armata Roșie raportând în noiembrie și decembrie 1942 următoarele pierderi pe câmpul de luptă: 86 de M-3 Stuart ușoare, 29 de M-3 medii și 59 de tancuri MK-3 Valentine.[38]

Atât consemnările sovietice, cât și cele occidentale tradiționale tind să sublinieze importanța modelului T-34 la Stalingrad, un tanc care a fost într-adevăr produs în număr mare în 1942. Fabricile sovietice relocate la est de Moscova ar fi produs 2 200 de tancuri pe lună (în realitate 1 043) și 26 400 în total (în realitate 12 527) în acest an crucial. Oricât de impresionante ar fi chiar și cifrele mai puțin umflate, aceste tancuri sovietice nu ar fi putut fi construite deloc fără aluminiul american. Stalin

recunoştea acest lucru în apelul său din 7 octombrie către Roosevelt, când cerea ca americanii să încetinească livrările de „tancuri, artilerie, muniţii, pistoale etc." spre a face loc pentru „5 000 de tone de aluminiu" pe lună, în vederea compensării celor 60 000 de tone pierdute de sovietici (mai mult de jumătate din capacitatea de 110 000 de tone de dinainte de război). Deficitul sovietic de alte metale neferoase esenţiale pentru producţia de tancuri, avioane şi arme – inclusiv nichel, ferocrom şi ferosiliciu – urma să fie acoperit de americani, care îi furnizau lui Stalin câte 800 de tone pe lună din fiecare dintre aceste materii prime industriale rare.[39]

Pierderile sovietice în domeniul producţiei de oţel au fost şi mai mari, de la peste 20 de milioane de tone forjate în 1940, anul anterior Operaţiunii Barbarossa, la doar 8,8 milioane de tone în 1942. Deşi din cauza spaţiului limitat de transport maritim un deficit de oţel de acest volum nu ar fi putut fi niciodată compensat prin intermediul împrumutului, livrările americane au fost totuşi esenţiale în 1942, întrucât s-au concentrat pe oţeluri speciale pentru uz militar – inclusiv şine de cale ferată şi accesorii feroviare –, într-un moment în care inginerii sovietici întăreau cu disperare liniile de cale ferată din sudul Rusiei în vederea pregătirii marii manevre de flancare de lângă Stalingrad.[40]

O altă categorie de armament american de care sovieticii aveau nevoie disperată la Stalingrad era reprezentată de TNT şi de alţi explozibili puternici – necesarul fiind între 4 000 şi 5 000 de tone pe lună, conform cererii înaintate de Stalin către Roosevelt pe 7 octombrie 1942. Apoi mai era şi compusul de cauciuc vulcanizat rezistent la intemperii numit Vistanex, folosit la plăcile de separare din bateriile tancurilor şi ale avioanelor sovietice, pe care agenţii lui Stalin de la Washington l-au cerut în aceeaşi săptămână. În mod remarcabil, administratorul lui Hopkins pentru programul de împrumut-închiriere, Stettinius, a fost de acord să urgenteze livrarea către URSS a 25 de tone de Vistanex, primele zece tone până în noiembrie 1942, în ciuda faptului că rezervele americane de material erau „extrem de scăzute" la acel moment. Acestea au fost primele din cele 300 de tone de Vistanex trimise lui Stalin în cursul celui de-al doilea protocol. Hopkins a promis, de asemenea, să împărtăşească experţilor sovietici un proiect, realizat de inginerii armatei americane, vizând „o nouă formă de ţesătură impregnată pentru protecţia împotriva gazelor, capabilă să reziste la temperaturi scăzute". Soldaţii germani de la Stalingrad nu dispuneau de aşa ceva.[41]

Roosevelt a fost bucuros să facă acest lucru. Cu o promptitudine impresionantă, el a răspuns la rugămintea urgentă a lui Stalin din

7 octombrie aproape imediat după ce a primit-o, trimițând un mesaj către vojd pe 8 octombrie:

> Încerc acum să găsesc imediat avioane suplimentare pentru dumneavoastră și vă voi anunța în curând. De asemenea, încerc să aranjez ca unele dintre navele noastre comerciale să fie transferate sub pavilion sovietic pentru a crește fluxul de materiale în Pacific. Tocmai am dat ordin ca o fabrică de anvelope pentru automobile să vă fie pusă la dispoziție. Trimitem întăriri substanțiale în Golful Persic pentru a crește fluxul de provizii pe această rută și suntem încrezători că acest lucru poate fi realizat. Trimitem un număr mare de motoare și de alte echipamente, precum și personal.[42]

Acesta a fost doar un răspuns preliminar, transmis înainte ca Roosevelt să se fi putut baza pe Hopkins și Stettinius pentru a aduce Administrația de împrumut și închiriere pe linia de plutire. Pe 12 octombrie, Roosevelt îi putea raporta lui Stalin că ordonase Forțelor Aeriene ale Armatei SUA să își reconfigureze prioritățile de achiziție pentru a răspunde nevoilor sovietice la Stalingrad, crescând producția de Airacobra „în detrimentul altor tipuri *pentru a vă oferi mai multe avioane*". Pentru restul lui octombrie, îi promitea președintele vojdului, „vă vom livra 276 de avioane de luptă și se face tot posibilul pentru a accelera aceste livrări". În ceea ce privește celelalte nevoi urgente ale lui Stalin – aluminiu, nichel, camioane, explozibili, Vistanex și produse alimentare –, Roosevelt promitea că va pune deoparte alte 20 de nave comerciale exclusiv pentru uzul sovietic în Pacific, că va intensifica livrările prin Iran și că îl va informa pe vojd cu privire la data exactă a fiecărui transport de aluminiu american. „Am dat ordin", continua președintele, „să nu se precupețească nici un efort pentru a menține rutele noastre pe deplin aprovizionate cu nave și cu mărfuri în conformitate cu dorințele dumneavoastră." Pentru a satisface în avans obiectivele celui de-al doilea protocol și a putea aduce în avantaj armatele sovietice care luptau la Stalingrad și în Caucazul de Nord, Roosevelt îi promitea lui Stalin, într-o a treia telegramă urgentă, trimisă pe 16 octombrie, că-i va pune la dispoziție pentru expediere imediată:

Grâu: două milioane de tone în restul anului de protocol
Camioane: 8 000 până la 10 000 pe lună
Explozibili: 4 000 de tone în noiembrie și ulterior 5 000 de tone pe lună
Carne: 15 000 de tone pe lună

Conserve de carne: 10 000 de tone pe lună
Untură: 12 000 de tone pe lună
Săpun vrac: 5 000 de tone pe lună
Ulei vegetal: 10 000 de tone pe lună[43]

Acest ajutor, livrat prin Acordul de împrumut și închiriere înainte sau în timpul bătăliei de la Stalingrad, a redat mobilitatea și moralul armatelor lui Stalin când acestea aveau cea mai mare nevoie. Deși atenția lumii întregi era captată de luptele brutale desfășurate pe aproape toate străzile și în fabricile și ruinele din Stalingrad, cât și de eroismul lunetiștilor, precum legendarul cioban proletar Vasili Zaițev*, rezultatul bătăliei a fost decis de creșterea mobilității și a numărului de blindate ale Armatei Roșii, grație Acordului de împrumut și închiriere, ceea ce a făcut posibilă uriașa operațiune sovietică de atac pe flancuri cunoscută sub numele de cod Uranus și lansată pe 19 noiembrie 1942. Aceasta nu înseamnă, desigur, că luptele eroice duse în interiorul orașului nu ar fi contat. Dar, din punct de vedere strategic, intensificarea luptelor urbane între septembrie și noiembrie a fost doar un truc sovietic menit să-i atragă pe germani, cu perspectiva de a captura „orașul lui Stalin", în timp ce lovitura decisivă, o dublă învăluire executată în adâncime și menită să taie în două Armata VI germană, era pregătită în altă parte. Acest plan ambițios, conceput de Jukov, a fost aprobat de Stalin pe 13 septembrie 1942[44].

Planul lui Jukov, susținut de o mare disciplină în prevenirea scurgerilor de informații, a funcționat excelent. Scrisorile trimise acasă de ofițerii germani confirmă că, deși comandanții români de pe Donul Superior au observat o concentrare a trupelor sovietice peste fluviu, începând cu sfârșitul lui octombrie, statul-major al comandantului Armatei VI germane, generalul Paulus, nu avea nici o idee reală despre ce se pregătea. Poate că pe Jukov l-a ajutat și faptul că au existat atât de multe discuții despre mișcările de trupe sovietice înainte de data preconizată pentru declanșarea operațiunii – 9 noiembrie. O ultimă amânare de zece zile – provocată de lipsa camioanelor și a combustibilului trimise prin Acordul

* Zaițev a fost imortalizat în filmul artistic *Inamicul e aproape* (2001), personajul fiind interpretat de Jude Law. Unele aspecte ale legendei devenite de acum cunoscute, precum duelul dintre Zaițev și comandantul școlii germane de lunetiști, sunt doar mituri. Zaițev, care a împușcat 149 de germani, nu a fost nici măcar cel mai prolific lunetist sovietic – alții au ucis peste 200 de inamici. Cu toate acestea, influența sa nu a fost fictivă. Zaițev a antrenat zeci de lunetiști în Stalingrad și a fost în mod clar o sursă de inspirație pentru ruși și alți patrioți sovietici.

de împrumut și închiriere, provizii care erau încă în drum spre front – i-a determinat probabil pe germani să lase garda jos.

Dar, când atacul a fost în sfârșit lansat, pe 19 noiembrie, surpriza a fost aproape totală. Grupul de Armate Sud-Vest al generalului N.F. Vatutin, cu Armata V Tancuri ca vârf de lance, a străpuns sectorul românesc, slab apărat și a avansat rapid spre sud, de-a lungul unei linii aflate la aproximativ 160 de kilometri vest de Stalingrad. A doua zi, grupul de armate de la Stalingrad al generalului Andrei Ieremenko a atacat dinspre flancul sudic, împingând spre nord și vest până când diviziile sale motorizate (Corpul 4 Mecanizat) au făcut joncțiunea cu cele ale lui Vatutin pe Donul Mijlociu, lângă Kalaci, pe 24 noiembrie.

La doar cinci zile de la începerea Operațiunii Uranus, Jukov a prins Armata VI a lui Paulus într-un *kotel* („pungă") uriaș. Hitler i-a ordonat lui Paulus să rămână pe poziții, să adopte o „apărare de tip arici" alimentată pe cale aeriană și să nu facă nici o încercare de a ieși din pungă. Deși au fost necesare încă două luni de lupte tot mai aprige în ruinele Stalingradului, în realitate soarta Armatei VI germane fusese deja pecetluită.[45]

Generalii K.K. Rokossovski și Vatutin și oamenii lor au principalul merit pentru organizarea acestui îndrăzneț atac prin dublă învăluire, care a prins ca într-un clește Armata VI a lui Paulus. Stalin, de asemenea, a avut rolul său, acceptând răbdător planul lui Jukov, în ciuda încălcării evidente a ordinului său de interzicere a retragerii din 28 iulie, inerentă retragerii în oraș. Operațiunea Uranus a fost un triumf al gândirii strategice, răbdării și execuției minuțioase, demn de laudele aduse lui Jukov pentru că le-a dat germanilor să guste din propria doctorie amară și, astfel, a schimbat cursul războiului pe frontul de est.

Nu rămâne mai puțin adevărat că organizarea unei operațiuni mobile de flancare atât de ambițioase precum Uranus nu ar fi fost posibilă fără proviziile asigurate prin Acordul de împrumut și închiriere – de la cele 70 000 de camioane și jeepuri până la jumătatea de milion de tone de combustibil și de lubrifianți americani pentru tancuri și avioane –, toate acestea fiind atât de importante, încât lipsa lor îl forțase pe Jukov să amâne cu zece zile declanșarea atacului. Nu ar trebui subestimat nici rolul jucat de tancurile primite prin programul de împrumut, în ciuda afirmațiilor lui Stalin că acestea erau mai puțin importante decât avioanele de vânătoare. Până în acel moment, conform unui raport secret al serviciilor secrete sovietice privind „sosirea și distribuirea tancurilor de peste hotare" din 15 noiembrie 1942 – cu patru zile înainte de lansarea Operațiunii Uranus –, Armata Roșie încorpora în diviziile sale mobile 1 063 de tancuri canadiene ușoare MK-3 Valentine, 715 tancuri

britanice medii MK-2 Matilda, 681 de tancuri americane uşoare Stuart M-3, 676 de tancuri americane medii Stuart M-3, 90 de tancuri americane Sherman M2A1, 41 de tancuri americane Sherman M-2, 84 de tancuri Churchill noi, 20 de tancuri MK-7 mai vechi şi 1 099 de afeturi de tunuri Bren (principalul element mobil al armatei britanice), însumând 4 469 de tancuri şi afeturi de tunuri livrate lui Stalin. În ajunul celei mai importante bătălii din istoria militară sovietică, în porturile sovietice se mai aflau încă 446 de tancuri americane şi britanice şi 93 de afeturi de tunuri Bren care aşteptau să fie livrate pe front, inclusiv tancuri medii Sherman M4A2 cu motoare diesel, proiectate exclusiv pentru Armata Roşie. Şi nici unul dintre aceste totaluri nu includea miile de tancuri expediate în Rusia, dar pierdute ca urmare a atacurilor germane pe periculoasa rută arctică.[46]

Toate acestea fără a lua în calcul contribuţia americano-britanică care a ajutat VVS să înfrunte Luftwaffe – de la avioane Hurricane, Kitty Hawk şi Kobruşka la modelul Douglas A-20 Havoc (Boston) şi bombardierele B-25 şi transportoare. Acest transport generos de 1 663 de avioane de luptă, livrat lui Stalin prin Acordul de împrumut şi închiriere până la momentul declanşării Operaţiunii Uranus, a fost mai mare decât totalul numărului de avioane de luptă pe care VVS le-a desfăşurat la Stalingrad (1 115).[47]

Faptul că avioanele de luptă trimise prin programul de împrumut-închiriere au participat la numeroase dueluri cu aeronavele Luftwaffe este confirmat cu prisosinţă de dosarele VVS din arhiva militară sovietică din Podolsk, acum disponibile pentru studiu. În iunie 1942, VVS „a pierdut în misiune pe front" 36 de avioane Hurricane (dintre care 14 au căzut pe fronturile de sud-vest, deasupra Stalingradului şi a Caucazului de Nord), 11 Tomahawk, patru Airacobra şi trei Boston 3s. În iulie, pierderile de avioane de vânătoare primite în urma acordului au crescut la 57 Hurricane (dintre care 13 pe frontul de sud-vest), 12 Airacobra, patru Tomahawk şi 33 de bombardiere Boston. În septembrie 1942, afluxul de avioane americane P-40 Kitty Hawk şi P-39 Airacobra a început să se vadă, pierderile acestor noi avioane de vânătoare americane depăşindu-le pentru prima dată pe cele de Hurricane (36, comparativ cu 23). Era evident că şi aparatele Kitty Hawk, şi cele Airacobra fuseseră trimise în grabă în zonele de maximă prioritate, deoarece pierderile acestor avioane de vânătoare americane în septembrie au fost cele mai mari pe frontul de la Stalingrad (nouă, respectiv cinci). Un motiv pentru această situaţie a fost că în toamna lui 1942 aceste avioane ajungeau prin Iran în loc de Murmansk şi Arhanghelsk – deci mai aproape

de fronturile de pe Don și din Caucaz. În noiembrie 1942, când a fost lansată Operațiunea Uranus, Baku era principala zonă de antrenament pentru piloții sovietici care învățau să piloteze avioane americane și britanice. Asul sovietic Stepan Novicikov din Regimentul 436 Aviație – care a zburat din mai până în octombrie 1942 pe aparate Hurricane britanice și ulterior pe Airacobra – a doborât pe cerul Stalingradului șase avioane germane cu un Hurricane și alte 13 cu Kobruška. Piloți ca el au fost întruchiparea vie a spiritului Acordului de împrumut și închiriere.[48]

Nu trebuie uitat nici impactul pe care l-au avut asupra bătăliei de la Stalingrad ofensiva britanică lansată la El-Alamein, în vestul Egiptului, la sfârșitul lui octombrie 1942, sau debarcările din cursul Operațiunii Torch, desfășurată între 8 și 16 noiembrie de SUA și Marea Britanie în Maroc și Algeria, controlate pe atunci de Franța regimului de la Vichy. Aceste duble lovituri l-au forțat pe Göring să mute 400 de avioane de luptă ale Luftwaffe de pe fronturile sovietice pe teatrele de operațiuni din Mediterana și Africa de Nord, cu doar câteva zile înainte de lansarea Operațiunii Uranus. De asemenea, scurtul raid amfibiu al Aliaților asupra portului Dieppe, din nordul coastei franceze a Canalului Mânecii, în august 1942, l-a speriat suficient de tare pe Hitler încât să-și retragă forța ofensivă de elită, Divizia blindată SS Leibstandarte, de pe frontul de est. Nu avem nici o modalitate de a afla cu siguranță dacă această unitate blindată a Wehrmachtului sau cele 400 de avioane de vânătoare ale Luftwaffe ar fi schimbat ceva în favoarea lui Paulus la Stalingrad, dar redistribuirea lor spre vest a dat dreptate plângerilor lui Stalin, potrivit cărora Aliații săi nu-i înfruntau direct pe germani pentru a ajuta Armata Roșie. Acest ajutor aliat – combinat cu afluxul în cascadă de provizii trimise prin Acordul de împrumut și închiriere, în special combustibil, camioane, jeepuri și avioane de vânătoare – a fost esențial pentru succesul Operațiunii Uranus.[49]

Bineînțeles, curajul așilor sovietici ai aerului precum Stepan Novicikov și grija și hotărârea tanchiștilor, artileriștilor și infanteriștilor Armatei Roșii, în mare parte fără nume, care au luptat pe străzile Stalingradului au dus în cele din urmă la câștigarea bătăliei. Dar este greu de imaginat că această reușită ar fi fost posibilă fără proviziile trimise de Aliații lor galanți și neapreciați. Oricare ar fi proporțiile exacte ale contribuției acestora și oricât de stânjenitor li s-ar părea unora dintre ruși să o menționeze, este un fapt istoric de neșters că la câștigarea bătăliei de la Stalingrad capitalismul anglo-american a avut o contribuție decisivă.

PARTEA A V-A

Al doilea front

25

SĂ-L MULȚUMIM PE STALIN

Capitulare necondiționată și Katyn

Capitularea umilitoare a Armatei VI germane la Stalingrad, pe 2 februarie 1943, a reprezentat un triumf propagandistic uriaș pentru Stalin și un dezastru de primă clasă pentru Hitler și pentru moralul german. Pe lângă veștile venite din Africa de Nord, unde americanii și aliații lor britanici stabiliseră un cap de pod în Marocul și Algeria controlate de regimul francez de la Vichy și după Operațiunea Torch, de la mijlocul lui noiembrie 1942 – imediat după înfrângerea aplicată de britanici unităților Afrika Korps ale lui Erwin Rommel la El-Alamein –, Stalingrad a marcat, din punct de vedere strategic, un evident punct de cotitură în desfășurarea războiului. Combinația dintre curajul soldaților ruși, calitățile de leadership ale generalilor sovietici și generozitatea materială anglo-americană a pus capăt unei serii aproape neîntrerupte de victorii germane și a oprit expansiunea nazistă pe Volga. De acum înainte, Aliații urmau să preseze „Fortăreața Europa" a lui Hitler din toate părțile.

Revoluția strategică din această a patra iarnă a războiului european a oferit mari ocazii coaliției aliate. Dar dincolo de suprafață rămâneau fricțiuni considerabile. Stalin fusese destul de politicos când îi felicitase pe Roosevelt și pe Churchill pentru succesul Operațiunii Torch, dar în realitate el vedea în campania din Africa de Nord un substitut ieftin pentru un al doilea front real în Europa. Având în vedere întăririle pe care Hitler le luase de pe frontul rusesc ca urmare a raidului de la Dieppe, a Operațiunii Torch și a luptelor de la El-Alamein, acest lucru era nedrept. Dar Stalin nu fusese niciodată recunoscut pentru generozitatea sa. De asemenea, el nu putea accepta faptul că aliații săi suferiseră pierderi relativ ușoare în timpul Operațiunii Torch, datorită unui acord controversat pe care generalul Dwight Eisenhower, comandantul forțelor americane din Africa de Nord, îl încheiase cu amiralul François Darlan, comandantul suprem al forțelor armate din Franța regimului de la Vichy, acord în urma căruia Darlan ordonase trupelor franceze din teatrul de război să nu opună rezistență. În schimb, Darlan trebuia să fie recunoscut de Aliați ca înalt comisar al Africii de Nord franceze. Stalin nu s-a opus înțelegerii

cu Darlan din punct de vedere moral – pe timp de război, îi scria el lui Churchill, trebuie să fii pregătit să „te folosești și de diavol, și de bunica lui". Dar tot nu era pe deplin convins că britanicii și americanii luptau serios împotriva germanilor. „Sper", îi scria Stalin lui Churchill după Operațiunea Torch și El-Alamein, pe 27 noiembrie, „că vă veți răzgândi în ceea ce privește promisiunea făcută la Moscova de a deschide un al doilea front în Europa de Vest în primăvara lui 1943."[1]

Această „înțelegere cu diavolul" (așa cum a fost denumită în presa americană), făcută cu Darlan, a salvat, fără îndoială, multe vieți americane. Dar a devenit, de asemenea, o armă cu care criticii interni ai lui Roosevelt l-au putut bate. Acest lucru s-a întâmplat la scurt timp după ce partidul său a obținut rezultate slabe la alegerile intermediare din 3 noiembrie 1942, ca un fel de repudiere a modului în care președintele condusese țara în timpul războiului. (Deși democrații au păstrat controlul Congresului, au pierdut 47 de locuri în Cameră și nouă în Senat, precum și trei posturi de guvernator.) Acordul Darlan a fost denunțat ca o „anulare sordidă a principiilor pentru care se presupunea că luptă Națiunile Unite". Alți critici au lăsat să se înțeleagă că acest acord crease un precedent periculos și că Roosevelt ar putea în curând „să facă una similară cu un Goering în Germania sau cu un Matsuoka în Japonia". Morgenthau, secretarul de încredere al Trezoreriei lui Roosevelt, a fost indignat de acordul Darlan și i-a reproșat președintelui că manifestase „o atitudine tipic împăciuitoristă la adresa fascismului".[2]

Multe dintre aceste critici erau nedrepte. Decizia de a colabora cu Darlan fusese luată în realitate de Eisenhower, în teren, împreună cu omologii săi britanici din Mediterana, și nu de președinte, la Washington. Churchill fusese pe deplin de acord cu această decizie, chiar dacă în public se arătase reticent. Dar pe Roosevelt l-au iritat insultele – și în special insinuarea că ar fi fost dornic să încheie înțelegeri cu alți „Darlani" din Germania sau Japonia. După cum își amintea Samuel Rosenman, unul dintre consilierii președintelui, Roosevelt „a respins vehement această critică... De fapt, nu-mi amintesc ca el să fi fost vreodată mai profund afectat de un atac politic, mai ales că acesta venea din partea celor care îl susțineau de obicei."[3]

Situația stânjenitoare a lui Roosevelt a fost parțial atenuată când, pe 24 decembrie 1942, un tânăr patriot regalist francez l-a asasinat pe Darlan la Alger. Dar abuzurile pe care președintele le-a îndurat nu au fost ușor de uitat și au contribuit la disconfortul său în legătură cu contribuția până atunci cu efect întârziat a Americii la războiul împotriva Germaniei naziste, în comparație cu cea a URSS. „Sunt foarte

nerăbdător să am o discuție cu dumneavoastră", i-a scris președintele lui Stalin pe 2 decembrie, invitându-l pe vojd să se întâlnească cu el și cu Churchill la Casablanca, portul marocan de la Atlanticul de Nord, în ianuarie 1943 – dar propunerea sa a fost respinsă. Roosevelt s-a declarat „profund dezamăgit". Intuind neliniștile președintelui, Stalin i-a răspuns în scris, minimalizând „zvonurile despre atitudinea U[RSS] față de folosirea lui Darlan și a altor oameni ca el" și asigurându-l pe Roosevelt că el, personal, considera că politica lui Eisenhower fusese „corectă". Dar vojdul – susținând, în mod destul de plauzibil, că nu-și putea permite să părăsească Rusia în timp ce la Stalingrad se dădeau în continuare lupte îndârjite – a refuzat să meargă la Casablanca.[4]

Ideea că americanii și britanicii luptau împotriva Germaniei naziste doar marginal mai degrabă decât direct, ca rușii, era suficient de adevărată pentru a-l irita pe Roosevelt. Oare Stalin credea că președintele american era o fire slabă? În corespondența dintre Roosevelt și Stalin din această perioadă se remarcă aproape o lamentație, ca și cum președintele ar fi vrut să-l convingă cu orice preț pe vojd că el chiar voia să lupte împotriva germanilor. „Amenințarea Japoniei", se străduia Roosevelt să-l asigure pe Stalin, „poate fi combătută cel mai eficient dacă îi distrugem mai întâi pe naziști." Președintele s-a oferit în repetate rânduri, în noiembrie și în decembrie 1942, să trimită unități aeriene americano-britanice în URSS prin Iran (Operațiunea Velvet) pentru a înfrunta Luftwaffe pe cerul de deasupra Caucazului de Nord și a Stalingradului – o contribuție de până la 22 000 de soldați americani în teatrul de război sovietic. Dar Stalin a respins această idee cu aceeași fermitate cu care respinsese și oferta anterioară a lui Roosevelt – ca piloții americani să piloteze avioane de luptă în Siberia: el voia avioanele, dar nu și piloți străini pe teritoriul sovietic. Sau poate piloții americani și britanici, a întrebat Roosevelt pe 17 decembrie, ar putea opera în teatrul de operațiuni de la Stalingrad „sub comanda generală a Rusiei"? Răspunsul a fost tot negativ.[5]

Respingerea brutală a rugăminților și a propunerilor președintelui de către Stalin arată că vojdului nu-i păsa prea mult de ce credea Roosevelt despre el personal. Însă contrariul era departe de a fi adevărat. Proiectându-și propriile complexe emoționale asupra dictatorului sovietic, Roosevelt a presupus, în cursul unei întâlniri cu șefii săi de stat-major, pe 7 ianuarie 1943, că Stalin „probabil că se simțea scos din peisaj în ceea ce privește alianța cu Marea Britanie și Statele Unite" și „că manifestă un sentiment de singurătate". Ideea că Stalin pur și simplu nu acorda o prea mare importanță întâlnirii cu el nici nu îi trecea prin minte lui Roosevelt.[6]

Dezechilibrul acestei relații nu a fost în nici o altă privință mai evident decât în chestiunea Japoniei. În repetate rânduri, în 1942, Roosevelt s-a oferit să trimită escadrile ale Forțelor Aeriene ale Armatei SUA în Extremul Orient sovietic pentru a ajuta la apărarea pozițiilor rusești de acolo și – a insinuat el mai delicat – pentru a-i înfrunta pe japonezi, dacă și când Moscova se va alătura războiului împotriva regimului de la Tokyo. Loial până la capăt pactului său de neutralitate din aprilie 1941 și nedorind să riște să incite la ostilități armate cu Japonia, Stalin a respins cu răceală fiecare dintre aceste propuneri, împreună cu cererea lui Roosevelt ca piloții americani să piloteze avioane de luptă trimise prin Acordul de împrumut în Siberia, chiar și numai pentru a-i instrui pe piloții VVS în utilizarea lor. Atât de puțin îi păsa lui Stalin de sensibilitățile lui Roosevelt, încât, pentru a-i liniști pe japonezi, vojdul a dispus ca toți cei cinci membri americani ai echipajului unui bombardier B-25 care participase la celebrul raid Doolittle deasupra capitalei nipone Tokyo, pe 18 aprilie 1942, să fie arestați și reținuți un an. (Rămânând fără combustibil și în imposibilitatea de a ajunge în China, avionul se prăbușise pe teritoriul sovietic, lângă Vladivostok.) Mai mulți prizonieri americani, privați de vitamine de către gardienii sovietici din lagăr, s-au îmbolnăvit de scorbut și de pelagră*. Știind că nu vor fi eliberați – poziția lui Stalin era că, de vreme ce încălcaseră teritoriul sovietic, piloții americani erau considerați prizonieri de război –, în aprilie 1943 prizonierii americani aflați în suferință au evadat din detenție și au trecut frontiera sovietică spre Iran, mituind grănicerii.[7]

Abordând încă o dată spinoasa problemă japoneză, Roosevelt l-a implorat pe Stalin, într-un mesaj trimis în ajunul Anului Nou 1942–1943, să permită ca 20 de ofițeri americani să zboare „pe ruta feriboturilor din Alaska până în Siberia, iar de acolo, sub supraveghere sovietică, până la cartierul general al Armatei Roșii din Extremul Orient", pentru a discuta posibilitatea unor „operațiuni combinate ruso-americane în teatrul de operațiuni din Extremul Orient". Pentru a-l convinge, el a promis că americanii vor furniza 100 de bombardiere grele. În răspunsul său din 5 ianuarie 1943, Stalin a respins această propunere chiar mai tranșant decât de obicei, opunându-se atât trimiterii de ofițeri americani – ca fiind o încălcare a pactului său de neutralitate cu Japonia –, cât și trimiterii de bombardiere grele în Extremul Orient sovietic. „Nu avem nevoie de avioane de luptă în Extremul Orient", i-a replicat vojdul lui Roosevelt,

* Pentru a nu-l ofensa pe Stalin, întreaga poveste, în ciuda dramatismului ei, a fost cu totul omisă în filmul hollywoodian din 1944 *Thirty Seconds Over Tokyo*, realizat pentru a glorifica raidul Doolittle.

„acolo unde nu există nici un conflict, ci pe frontul unde se duce crudul război cu germanii, adică pe frontul sovieto-german." Mai mult, chiar și pentru acel front, a insistat Stalin, repetând poate pentru a suta oară, el dorea ca americanii să-i trimită „avioane, dar nu și piloți". Oricât de mult ar fi încercat Roosevelt, tot nu l-ar fi putut mulțumi pe Stalin.[8]

Este important să înțelegem presiunea la care se simțea supus Roosevelt înainte de summitul de la Casablanca din ianuarie 1943. Amintirea urâtă a înțelegerii cu Darlan nu se risipise, iar pata asupra reputației și onoarei lui Roosevelt exista încă. În mod destul de ciudat, Stalin îl apărase pe Roosevelt în chestiunea Darlan mai viguros decât o făcuseră chiar unii dintre oamenii președintelui – și totuși, în ultimele două luni, vojdul îl criticase în toate celelalte privințe de lipsă de angajament față de propria doctrină declarată – „Mai întâi Germania". Din moment ce Stalin nu venea la Casablanca, Roosevelt nu avea nici o șansă să-l cucerească pe dictatorul sovietic, așa cum i se plângea el lui Churchill după ce conferința începuse fără vojd. Încercând să-l liniștească pe președinte, Churchill i-a spus că tot ce l-ar fi întrebat Stalin, dacă ar fi venit, ar fi fost: „Câți germani ați ucis în 1942? Și câți intenționați să ucideți în 1943?" Cum putea așadar Roosevelt să-l convingă pe Stalin că vorbea serios despre uciderea germanilor, punându-i în același timp la punct pe criticii interni ai acordului cu Darlan?[9]

Răspunsul a fost capitularea necondiționată. Pe 7 ianuarie 1943, Roosevelt și-a expus ideile despre „dezarmarea postbelică a Axei" consilierilor săi militari și i-a informat că „urma să vorbească cu domnul Churchill despre utilitatea de a-l informa pe domnul Stalin că Națiunile Unite vor continua lupta până când vor ajunge la Berlin și că singura lor condiție pusă va fi capitularea necondiționată a Germaniei". În mod semnificativ, Roosevelt a propus, în cursul acestei întâlniri din 7 ianuarie, ca generalul George Marshall, șeful statului-major al armatei americane, să se deplaseze la Moscova pentru a-l informa personal pe Stalin despre capitularea necondiționată, pentru a da „un impuls moralului rusesc".[10]

Când Roosevelt a trimis o telegramă la Moscova, pe 8 ianuarie, pentru a propune vizita lui Marshall – fără a menționa capitularea necondiționată, care trebuia să fie un fel de cadou diplomatic pe care Marshall urma să-l ducă –, Stalin i-a răspuns cu răceală. Rostul vizitei lui Marshall, a spus vojdul, „nu este foarte clar pentru mine", deși acesta accepta că ar putea să o aprobe dacă „scopul și obiectivele" misiunii lui Marshall „mi-ar fi explicate". Însă acest lucru ar fi stricat surpriza.[11]

Cum Marshall se afla așadar în imposibilitatea de a-i transmite personal mesajul lui Roosevelt, cea mai bună modalitate de a atrage atenția

lui Stalin era prin titluri de ziar răsunătoare. Şi astfel, preşedintele şi-a dezvăluit doctrina sa emblematică în cursul unei conferinţe de presă zgomotoase la Casablanca, pe 24 ianuarie 1943, declarând că „pacea poate veni în lume doar prin eliminarea totală a puterii beligerante a Germaniei şi a Japoniei", ceea ce presupunea „capitularea necondiţionată a Germaniei, Italiei şi Japoniei". Ca să se asigure că mesajul său era suficient de puternic pentru a ajunge la urechile lui Stalin, Roosevelt a adăugat că întrunirea de la Casablanca ar trebui să fie cunoscută de acum înainte ca „întâlnirea de capitulare necondiţionată". Deşi luat prin surprindere, Churchill s-a dovedit a fi un jucător suficient de bun pentru a interveni şi el, spunând că şi Marea Britanie va urmări victoria până când Aliaţii vor obţine „capitularea necondiţionată a forţelor criminale care au aruncat lumea în haos şi ruină".[12]

Desigur, doctrina capitulării necondiţionate a lui Roosevelt nu a apărut de nicăieri. La fel ca Churchill – şi ca francezii, care s-au simţit trădaţi de SUA şi de Marea Britanie în anii 1930 –, preşedintele credea că puterile Antantei lăsaseră Germania să scape prea uşor în 1918, provocând astfel un alt război teribil care ar fi putut fi evitat. Cu toate acestea, opinia lui Roosevelt potrivit căreia Tratatul de la Versailles fusese prea blând cu Germania era împărtăşită de puţini dintre compatrioţii săi. În afară de câteva grupuri de opinie elitiste de pe Coasta de Est, majoritatea americanilor ajunseseră să vadă Tratatul de la Versailles ca pe o pace nedreaptă, marcată de lăcomia imperială britanică şi franceză. Un sondaj Gallup realizat în 1937 dezvăluia că 70% dintre americani considerau că intervenţia SUA în Primul Război Mondial fusese o greşeală. Prin propagarea doctrinei sale de capitulare necondiţionată, în ianuarie 1943, Roosevelt făcea astfel ce făcuse şi în cazul Acordului de împrumut şi închiriere cu URSS, în 1941: decidea aproape în întregime singur, fără contribuţia Congresului şi fără discuţii publice, asupra unei chestiuni de politică externă americană cu consecinţe uriaşe, pe baza unor opinii care nu se regăseau deloc în curentul general american. Motivaţia tacită a lui Roosevelt de a propaga această doctrină (când totuşi a făcut-o) – pe baza dovezilor de la reuniunea şefilor de stat-major din 7 ianuarie şi a propunerii sale de a-l trimite pe Marshall la Moscova pentru a-l informa pe Stalin – a fost aceea de a-l asigura pe dictatorul sovietic că Statele Unite nu vor fi blânde cu germanii într-un moment în care ruşii duceau aproape toate luptele, cel puţin în privinţa Germaniei, nu şi a Japoniei. După cum Roosevelt însuşi avea să mărturisească mai târziu, a folosit capitularea necondiţionată ca pe un „substitut politic şi psihologic pentru un al doilea front". Faptul că aceste două decizii luate de Roosevelt

capabile să schimbe istoria au fost menite să-l mulțumească pe Stalin și să servească nevoilor armatelor sale poate fi doar o coincidență.[13]

Totuși, departe de a fi pe placul publicului vizat, promisiunea lui Roosevelt de capitulare necondiționată, de război până la moarte, nu l-a entuziasmat deloc pe Stalin, care a văzut-o ca pe o altă distragere irelevantă a atenției de la chestiunea urgentă a deschiderii unui al doilea front în Europa. Tot ce a spus vojdul, ca răspuns după întâlnirea de la Casablanca, a fost că s-ar simți „foarte îndatorat" dacă ar primi „informații despre operațiunile concrete planificate în privința unui al doilea front și despre desfășurătorul programat pentru realizarea lor". La fel ca promisiunea prematură a președintelui privind deschiderea unui al doilea front, în mai 1942, capitularea necondiționată a fost un gest inutil, făcut doar pentru a-l mulțumi pe Stalin. Nu servea nici unui interes strategic american sau britanic. Churchill a fost aproape la fel de deranjat ca Stalin după ce Roosevelt l-a luat prin surprindere la Casablanca. „Premierul a fost uimit", i-a declarat un oficial britanic secretarului de stat Cordell Hull după conferința de presă din 24 ianuarie. Nici Churchill, în ciuda faptului că a consimțit în mod public la capitularea necondiționată, nu a fost neapărat de acord că era în interesul Marii Britanii să lupte până la capăt cu Germania, Japonia și Italia, întrucât acest lucru ar fi dus, inevitabil, la falimentul Imperiului Britanic și ar fi lăsat o mare parte din Europa și Asia în ruine.[14]

Indiferent ce voia să creadă Roosevelt despre marea alianță împotriva lui Hitler, realitatea era că interesele și obiectivele de război americane nu erau neapărat aliniate cu cele britanice și semănau și mai puțin cu cele sovietice. Exista, de exemplu, bomba cu ceas diplomatică a cuceririlor teritoriale ale lui Stalin din epoca Ribbentrop-Molotov. Oficialii sovietici ceruseră în mod repetat ca „frontierele URSS din 1941" să fie recunoscute în orice acord postbelic, o cerere care nu era compatibilă cu denunțarea „câștigurilor teritoriale", înscrisă în Carta Atlanticului. Deși faptul că România și Finlanda invadaseră URSS alături de Germania în 1941 oferea un motiv pentru ajustarea frontierelor sovietice față de aceste țări, susținerea anihilării staliniste a statelor baltice, în 1940, de către Aliații occidentali era cu totul problematică. Și cum rămânea cu împărțirea, în 1939, de către germani și sovietici, a Poloniei – țara pentru care Marea Britanie intrase în război? În momentul acela, nu părea să fie necesar un acord formal cu privire la astfel de chestiuni, dar acestea nu puteau fi amânate la nesfârșit, așa cum îl avertizase Churchill pe Roosevelt încă din 2 februarie 1943 (semnând din nou ca „un fost membru al Marinei" pentru a-și asigura confidențialitatea). Premierul britanic observa că

într-un tratat bilateral semnat de Anthony Eden și Molotov cu ocazia vizitei celui din urmă la Londra, în mai 1942, URSS „a renunțat la orice idee de câștiguri teritoriale", dar Stalin și diplomații săi „interpretează fără îndoială că acest lucru le dă dreptul de a-și revendica, sub rezerva acordului cu Polonia, frontiera din iunie 1941, înainte de a fi atacați de Germania".[15]

Indiferent ce alegeau să facă Statele Unite și Marea Britanie în privința cuceririlor lui Stalin din statele baltice, Polonia rămânea problema care putea arunca în aer întreaga alianță din timpul războiului. Încă din mai 1942, când Molotov, aflat în drum spre Washington, se oprise la Londra pentru discuții, problema poloneză aproape că îl făcuse să rateze vizita. Deși Churchill acceptase să recunoască pretențiile sovietice în regiunea baltică dacă Stalin permitea dreptul de emigrare popoarelor baltice – o solicitare interesantă, care denotă că Churchill nu-și făcea iluzii cu privire la caracterul dictaturii sovietice pe care o gira –, premierul britanic nu cedase în privința Poloniei. Molotov fusese atât de derutat de poziția lui Churchill încât i-a transmis lui Stalin că ar fi „inutil să mă întorc în Marea Britanie după vizita mea în SUA, pentru că nu văd nici o perspectivă de îmbunătățire" (adică Marea Britanie să aprobe cuceririle teritoriale ale lui Stalin în Polonia din 1939).[16]

Tensiunile legate de chestiunea poloneză erau deja la cote ridicate când, la începutul lui 1943, au fost găsite primele dovezi fragmentare ale uciderii în masă a ofițerilor și elitelor poloneze de către Stalin la Katyn. La sfârșitul lui februarie 1943, un grup de prizonieri de război sovietici care lucrau pentru colonelul Friedrich Ahrens din Regimentul 537 Transmisiuni a descoperit, într-o pădure aflată nu departe de Smolensk, oseminte umane dezgropate de un lup. Telegrafiind vestea la comandamentul Grupului de Armate Centru, Ahrens a cerut ca expertul criminalistic de acolo, doctorul Gerhard Buhtz, să fie trimis pentru a investiga cazul. Dar pământul înghețase din nou înainte de sosirea lui Buhtz, obligându-l să aștepte până la sfârșitul lui martie pentru o investigație mai amănunțită.[17]

Locul macabru a meritat așteptarea. Până la începutul lui aprilie 1943, Buhtz și lucrătorii săi descoperiseră deja 11 gropi comune. Cea mai mare groapă conținea 12 straturi de cadavre stivuite, fiecare strat conținând aproximativ 250 de trupuri. Acest mormânt îngrozitor conținea aproape 3 000 de cadavre. Până la acel moment, doar aproximativ 100 de identități fuseseră confirmate, dar însemnele au stabilit în mod clar că victimele erau ofițeri ai armatei poloneze. Astfel, bănuielile localnicilor și temerile guvernului polonez în exil de la Londra erau acum confirmate: miile

de ofițeri și oficiali ai armatei poloneze dispăruți din toamna lui 1939 fuseseră executați. Încă din timpul teribilei ierni 1939–1940 a războiului, guvernul polonez din exil, împreună cu consulatele poloneze încă existente în Statele Unite și în alte părți, primiseră solicitări din partea rudelor acestor ofițeri și oficiali dispăruți cu privire la locul în care s-ar fi putut afla aceștia. În martie 1942, după ce Operațiunea Barbarossa transformase Polonia și Rusia sovietică într-un fel de aliați, atât generalul Wladyslaw Sikorski, premierul guvernului din exil de la Londra, cât și generalul Wladyslaw Anders, comandantul diviziilor poloneze formate din foști prizonieri de război de pe teritoriul sovietic, au solicitat informații despre soarta a 8 700 de ofițeri polonezi „încarcerați anterior în lagărele de la Starobelsk, Kozelsk și Ostașkov", din totalul de 15 000 de ofițeri dispăruți. Deși știau foarte bine ce se întâmplase cu ofițerii polonezi dispăruți, Stalin, Molotov și Beria nu au catadicsit să răspundă. Acum, mulți dintre polonezii dispăruți fuseseră găsiți de germani – într-o groapă comună.[18]

Presimțind o adevărată lovitură, șeful propagandei lui Hitler, Goebbels, i-a invitat pe liderii polonezi la groapa comună, pentru a verifica descoperirea. Pe 13 aprilie 1943, Radio Berlin anunța bomba: germanii descoperiseră gropi comune care conțineau cadavrele a „mii de ofițeri din fosta armată poloneză, arestați în URSS în 1939 și uciși cu bestialitate de bolșevici" în timpul ocupației sovietice din 1940. Două zile mai târziu, Radio Moscova a emis o dezmințire, susținând că ofițerii polonezi fuseseră de fapt uciși de „călăii germano-fasciști în vara lui 1941". Pe 17 aprilie, la ora 16:30, reprezentanții guvernului polonez în exil de la Londra au depus la Geneva o cerere privind organizarea unei anchete a Crucii Roșii Internaționale, doar ca să descopere că germanii tocmai depuseseră o cerere similară. Responsabilii Crucii Roșii, care nu doreau să pară părtinitori, au fost de acord, doar cu condiția ca toate cele trei părți interesate (Germania, Polonia și Uniunea Sovietică) să aprobe. Semnificativ, Moscova a denunțat cererile de anchetă din partea Crucii Roșii drept „trucuri ticăloase". Pentru orice observator imparțial, acest lucru sugera cu tărie că, oricât de îngrozitoare ar fi fost crimele de război comise până atunci de germani, în acest caz, Stalin era cel vinovat.[19]

Totuși ar fi fost ciudat ca aliații occidentali ai lui Stalin să ajungă la această concluzie. Chiar și numai ideea de a lua în calcul posibilitatea ca Stalin să fie vinovat de masacrul de la Katyn ar fi reamintit întregii lumi că acesta fusese partenerul lui Hitler la invadarea Poloniei și ar fi pus sub semnul întrebării scopul războiului din 1939 – un război lansat de Marea Britanie și Franța cu pretextul de a elibera Polonia de sub

jugul străin. O asemenea abordare ar fi făcut ca atât Carta Atlanticului, cât și toate discursurile ținute de Roosevelt și de Churchill despre valorile pentru care luptau să pară ipocrite. Mai mult, ar fi putut ridica întrebări incomode cu privire la deciziile pe care Roosevelt și Churchill le luaseră pentru a-l răsplăti pe Stalin cu împrumuturi și armament – întrebări pe care criticii lor interni le ridicaseră în 1941, critici care fuseseră reduși la tăcere.

Pentru a se asigura că nu vor fi puse astfel de întrebări, Stalin a trecut imediat la ofensivă, defăimându-i pe Sikorski și pe guvernul polonez din exil, împreună cu Crucea Roșie Internațională, ca fiind „lacheii hitlerişti" și (potrivit unui titlu dur din *Pravda* de pe 19 aprilie 1943) „tovarăși de nădejde ai canibalului Hitler". „Faptul că această campanie ostilă dusă împotriva Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste", le scria Stalin lui Churchill și Roosevelt la 21 aprilie,

> a izbucnit simultan în presa germană și poloneză și se desfășoară în aceeași direcție, nu mai poate lăsa nici un dubiu că între inamicul Aliaților – Hitler – și guvernul generalului Sikorski există legături și înțelegeri în privința acestei campanii ostile. Într-un moment în care popoarele din Uniunea Sovietică își varsă sângele în cea mai dificilă luptă împotriva Germaniei hitleriste... guvernul generalului Sikorski dă o lovitură perfidă Uniunii Sovietice pentru a servi cauza tiraniei lui Hitler.[20]

Ca represalii pentru că Sikorski solicitase o anchetă imparțială a Crucii Roșii cu privire la crimele în masă comise de el și de Beria, Stalin a declarat că rupe toate relațiile cu guvernul polonez din exil de la Londra. Pe lângă efectul său neplăcut, scrisoarea otrăvită a lui Stalin i-a fost înmânată personal lui Churchill la casa sa de la țară, Chartwell, unde premierul suprasolicitat se bucura de o rară zi de odihnă în Vinerea Mare.[21]

A fost un moment al adevărului pentru Churchill și Roosevelt. Oare semnatarii Cartei Atlantice aveau să înghită calomniile lui Stalin împotriva Crucii Roșii Internaționale și a guvernului polonez, în numele căruia se purtase războiul, în primul rând?

Răspunsul era da. Churchill, care a răspuns primul, l-a asigurat pe Stalin pe 24 aprilie că Marea Britanie „se va opune cu fermitate oricărei «anchete» a Crucii Roșii Internaționale sau a oricărui alt organism în orice teritoriu aflat sub autoritatea germană" și a promis că își va trimite ministrul de externe să discute cu Sikorski și să „îl preseze cât mai mult să se retragă din orice anchetă desfășurată sub auspicii naziste". Într-o altă telegramă, trimisă pe 25 aprilie, Churchill i-a

reamintit, delicat, lui Stalin că Sikorski „a ridicat de mai multe ori problema ofițerilor dispăruți în fața guvernului sovietic și o dată în fața dumneavoastră personal", sugerând că îl suspecta pe Stalin că știe mai multe decât lăsa să se înțeleagă. Dar Churchill și-a pierdut apoi orice posibil avantaj în această chestiune când i-a promis lui Stalin că se va baza pe Sikorski pentru a „opri presa poloneză să declanșeze polemici".[22]

În răspunsul său către Stalin, Roosevelt declara că Sikorski „a făcut o greșeală" cerând o anchetă a Crucii Roșii și că era încrezător că Winston Churchill va găsi o modalitate de a-i pune la punct pe polonezii de la Londra, astfel încât aceștia „să acționeze în viitor cu mai mult bun-simț". Roosevelt își exprima speranța că Stalin va ordona mai degrabă o simplă „suspendare a convorbirilor cu guvernul polonez în exil decât o rupere completă a relațiilor", dar aceasta a fost doar o sugestie. Președintele i-a promis chiar lui Stalin că va încerca să „îl ajute [pe Stalin] în orice fel" cu problema poloneză – de exemplu, „ocupându-se de toți polonezii pe care ați dori să îi trimiteți în afara Uniunii Sovietice". Stalin a refuzat politicos oferta bizară a președintelui de a curăța URSS de polonezii nedoriți, asigurându-l pe Roosevelt, cu cinism, că el îi considera pe toți polonezii care locuiau pe teritoriul sovietic drept „prietenii și tovarășii" săi apropiați și că nu se punea „problema ca ei să fie deportați din Uniunea Sovietică".[23]

Încurajat de răspunsul slugarnic al aliaților săi, vojdul a rupt relațiile cu guvernul lui Sikorski. Într-o scrisoare adresată diplomatului de legătură al lui Sikorski la Moscova, pe 25 aprilie, aproape la fel de brutală ca ultimatumul pe care i-l servise ambasadorului polonez înainte de invazia sovietică din septembrie 1939, Molotov i-a reproșat lui Sikorski că „nu a reușit să ofere o replică la mizerabila calomnie fascistă", potrivit căreia guvernul sovietic i-ar fi ucis pe ofițerii polonezi. „Guvernul sovietic este conștient", a continuat Molotov, „că această campanie ostilă împotriva Uniunii Sovietice a fost desfășurată de guvernul polonez pentru a exercita presiuni... cu scopul de a smulge concesii teritoriale în detrimentul intereselor Ucrainei sovietice, ale Bielorusiei sovietice și ale Lituaniei sovietice." În acest fel, Stalin și Molotov deturnau propria vină calomniindu-și adversarul și atribuiau guvernului polonez din exil aceleași motive imperialiste pe care ei înșiși le folosiseră pentru a dezmembra Polonia. Cinism diplomatic sovietic ridicat la rang de artă.[24]

Departe de a se opune acestei intimidări, aliații occidentali ai lui Stalin s-au aliniat rapid. În telegrama sa către Stalin din 25 aprilie, Churchill l-a asigurat pe dictatorul sovietic că „analizează posibilitatea de a reduce la tăcere ziarele poloneze din Marea Britanie care atacă guvernul

sovietic". Încă din 23 aprilie, şeful Oficiului de Informaţii de Război al SUA, Elmer Davis, difuzase, deşi nu se baza pe nici un fel de dovezi, un raport despre Katyn în care susţinea afirmaţia lui Stalin potrivit căreia gropile comune reprezentau o crimă nazistă, şi nu una sovietică – o poziţie care avea să rămână linia oficială a guvernului american până în 1951. Aşa cum ambasadorul lui Churchill pe lângă guvernul Sikorski, diplomatul de carieră sir Owen O'Malley, îi scria ministrului de externe Anthony Eden în mai 1943, după ce investigase chestiunea Katyn, pentru a păstra „relaţii cordiale cu guvernul sovietic", americanii şi britanicii

> au fost obligaţi să pară că denaturează funcţionarea normală şi sănătoasă a capacităţilor noastre intelectuale şi morale... [şi] au căutat să îi împiedice pe polonezi să-şi prezinte clar cazul în faţa publicului, pentru a descuraja o încercare a publicului şi a presei de a investiga până la capăt această poveste urâtă. În general, am fost nevoiţi să deviem atenţia de la probleme care, în condiţii obişnuite, ar fi strigat până la ceruri pentru elucidare. De fapt, ne-am folosit inevitabil de bunul nume al Marii Britanii, aşa cum criminalii au folosit micile conifere pentru a acoperi un masacru.[25]

Susţinând linia sovietică în cazul Katyn şi suprimând orice investigaţie sau discuţie ulterioară, Churchill şi Roosevelt au adoptat o atitudine de orbire intenţionată privind crimele lui Stalin*. Desigur, nici unul dintre cei doi oameni de stat nu se remarcase printr-un răspuns proactiv la ştirile despre cea mai mare crimă a lui Hitler: uciderea în masă a evreilor europeni, care începuse pe frontul de est în 1941 şi apoi luase un avânt teribil odată cu construirea lagărelor morţii din Polonia ocupată de germani, în 1942. Până în ziua de azi există controverse cu privire la ce s-ar fi putut face pentru a încetini Holocaustul, fie prin bombardamente asupra liniilor de tren care duceau către lagărele de exterminare de la Belzec, Sobibor, Treblinka şi Auschwitz, fie, într-un scenariu groaznic, prin bombardarea aeriană a lagărelor în sine – ideea fiind că până şi o astfel de moarte era preferabilă sorţii teribile care îi aştepta pe evrei, romi şi pe alte persoane gazate de germani.[26]

Pentru a fi drepţi faţă de Roosevelt şi Churchill, nu existau răspunsuri uşoare la ororile care cuprinseseră teritoriile însângerate ale Europei

* Churchill a bănuit adevărul după ce a citit raportul lui O'Malley. I-a spus chiar lui Sikorski că el crede că „dezvăluirile germanilor sunt, probabil, adevărate". Dar, în public, a tăcut. Mai târziu, când Harold Nicolson l-a întrebat pe Churchill despre Katyn, premierul britanic „a rânjit sumbru" şi a comentat ca pentru sine: „Cu cât se vorbeşte mai puţin despre asta, cu atât mai bine".

de Est în 1943. Deși zvonurile începuseră să se răspândească din Europa ocupată încă de la sfârșitul lui 1942, realitatea era că până și cei mai bine informați lideri știau la acea vreme mult mai puțin decât știm astăzi și, chiar dacă s-ar fi știut mai multe, nu exista o modalitate sigură și cu risc scăzut de a scoate lagărele din funcțiune. De la începutul războiului, nici un raid de bombardament nu fusese deosebit de precis. Chiar dacă bombardierele aliate ar fi reușit să avarieze liniile de cale ferată care duceau la Treblinka sau la Auschwitz, având în vedere prioritatea înfiorătoare pe care Hitler o acorda lagărelor morții, cu siguranță geniștii germani ar fi reparat rapid aceste linii, iar artileria antiaeriană germană ar fi luat măsuri împotriva viitoarelor raiduri. Faptul că îi judecăm astăzi pe oamenii de stat că nu au reușit să reducă amploarea Holocaustului, într-un moment în care aceștia răspundeau la nenumărate probleme operaționale și strategice, ne duce cu gândul la o analiză retrospectivă. Dar singurul mod în care ar fi putut acționa eficient ar fi fost să pună capăt cât mai rapid regimului malefic al lui Hitler, un obiectiv puternic mediatizat prin doctrina capitulării necondiționate a lui Roosevelt.

Totuși, prin faptul că nu s-au distanțat de metodele brutale ale aliatului lor sovietic accidental, metode expuse de masacrul de la Katyn, Roosevelt și Churchill au ratat în 1943 o șansă reală de a redefini obiectivele de război încă neclare ale coaliției spre o direcție mai civilizată. În definitiv, Stalin fusese cel care îl ajutase pe Hitler să arunce Europa în război în 1939 și invadase șase țări vecine în timp ce era aliat cu Germania nazistă. Distrugând Europa alături de Hitler, Stalin trecuse totodată, după cum părea de acum evident, la masacrarea premeditată a mii de prizonieri de război polonezi, dar și la milioane de deportări, jafuri și crime care însoțiseră cuceririle sovietice. În ciuda faptului că a primit – în lunile de după ce Operațiunea Barbarossa îl transformase din complicele lui Hitler în aliatul occidentalilor – mari resurse de material de război american și britanic, Stalin refuza în continuare să coopereze în orice chestiune importantă, cum ar fi acceptarea numeroaselor cereri de ajutor ale lui Roosevelt în războiul împotriva Japoniei. Cel puțin Roosevelt și Churchill ar fi putut răspunde la agresiunea lui Stalin privind Katyn prin impunerea unor condiții mai dure în privința viitorului ajutor militar sau cerându-i lui Stalin să se alăture în cele din urmă războiului împotriva Japoniei ori insistând, cel puțin, ca acesta să nu mai aresteze piloții americani care aterizau pe teritoriul sovietic și să-i trateze ca pe prizonieri de război (piloții din raidul Doolittle au fost doar primii dintre sutele de soldați tratați astfel). De asemenea, s-ar fi putut insista asupra uneia sau a tuturor acestor condiții în schimbul deschiderii

de către britanici și americani a unui al doilea front în Europa. În schimb, lucrurile au continuat să se desfășoare la fel ca și până atunci în această alianță ciudată între puterile occidentale liberale și dictatura comunistă criminală cu care se întâmplase să aibă în comun un dușman, însă nu doi. Sprijinind viziunea lui Stalin cu privire la Katyn fără să ceară nimic în schimb, Roosevelt și Churchill au ratat o ocazie unică de a prelua controlul asupra mersului războiului și de a modela pacea postbelică.[27]

S-ar putea să fi ratat chiar șansa de a pune capăt războiului european încă din 1943, salvând milioane de vieți – începând cu evreii care erau deja sau urmau să fie trimiși în lagărele de exterminare naziste – și orașele Europei de la distrugere. Capitularea necondiționată n-a făcut altceva decât să le ofere militarilor germani o motivație în alb pentru a lupta cu și mai multă îndârjire, după cum bombăneau ofițerii americani. Generalul-maior Ira C. Eaker, comandantul Forței Aeriene a 8-a a SUA, își amintea: „Când au auzit [de capitularea necondiționată], toți cei pe care îi cunoșteam la acea vreme au spus: «Cât de proști puteți fi?» Toți soldații și piloții care luptau în acest război și-ar fi dorit ca germanii să renunțe la luptă chiar de a doua zi." Generalul Albert Wedemeyer, care l-a însoțit pe generalul Marshall la Casablanca, l-a informat pe acesta că „din capul locului, reacția mea la inițiativa capitulării necondiționate [este] că noi, Aliații, am face jocul lui Hitler și al acoliților săi. Am constrânge poporul german să rămână alături de Hitler, să-l susțină și să meargă cu el până la capăt." Wedemeyer, care fusese ofițer de legătură în Germania înainte de război, i-a spus lui Marshall că „erau mulți oameni în Germania – mai mulți decât am fost lăsați să ne dăm seama din cauza propagandei antigermane, diferită de cea antinazistă – care doreau să scape de Hitler. Cererea noastră de capitulare necondiționată i-ar uni doar pe toți germanii."[28]

Așa cum sugera opinia ostilă a lui Wedemeyer, doctrina capitulării necondiționate a lui Roosevelt a tăiat avântul oricărei conspirații antihitleriste, care aproape că reușise să-l asasineze pe Führer în martie 1943, după ce Hitler vizitase cartierul general al Grupului de Armate Centru de pe frontul de est, lângă Smolensk, pentru a discuta despre viitoarea ofensivă germană de vară împotriva Armatei Roșii. O bombă fusese plasată în avionul lui Hitler, fiind programată să explodeze după ce Führerul se îmbarca pentru zborul de întoarcere. Cinci escadroane ale puciștilor, fiecare compus din câte 220 de oameni – organizate de comandanți de rang înalt de pe frontul de est, sub conducerea feldmareșalului Günther von Kluge și a șefului de stat-major al Grupului de Armate Centru, generalul Henning von Tresckow – primiseră ordin să încercuiască aerodromul,

în cazul în care gărzile de corp SS ale lui Hitler ar fi descoperit complotul. Între timp, Wilhelm Canaris, șeful Abwehr (serviciul de informații al armatei germane), recrutase comandanți ai poliției din Berlin și aproximativ o jumătate de duzină de ofițeri de rang înalt din armată, care aveau sarcina de a le ordona trupelor aflate sub comanda lor să neutralizeze garnizoanele SS locale și să captureze punctele forte din capitală, odată ce semnalul „exploziei" care confirma asasinarea lui Hitler ar fi fost primit de la Smolensk.[29]

Firește, președintele Roosevelt nu era la curent cu detaliile acestui complot de asasinare a lui Hitler când a anunțat lumii noua sa doctrină strategică. Nici capitularea necondiționată nu a fost luată în considerare în eșecul puciului, care a fost provocat de probleme banale de ordin fizic. Deși Hitler s-a îmbarcat în avion cu o bombă la bord și s-a trimis un semnal codificat la Berlin care indica faptul că „explozia" era iminentă, bomba nu a explodat, probabil pentru că explozibilul a înghețat din cauza temperaturilor foarte scăzute de la mare altitudine, salvându-i viața lui Hitler și condamnând complotul înainte ca acesta să înceapă.[30]

Totuși enunțarea publică, la sfârșitul lui ianuarie 1943, a doctrinei capitulării necondiționate a lui Roosevelt, aparent într-un efort complet inutil de a-l liniști pe Stalin, nu a ajutat la nimic. A fost doar o palmă pentru Canaris, creierul complotului antihitlerist din Germania. Canaris a fost atât de uimit de anunțul lui Roosevelt, încât a mers la Istanbul la sfârșitul lui ianuarie pentru a se întâlni cu atașatul naval al SUA în Turcia, fostul guvernator al Pennsylvaniei, George H. Earle, la acea vreme emisarul universal al lui Roosevelt pentru afacerile balcanice. În cazul în care Roosevelt renunța la capitularea necondiționată, i-a promis Canaris lui Earle, un guvern german post-Hitler va încerca să obțină un armistițiu cu Aliații occidentali pentru a permite Wehrmachtului să se concentreze asupra războiului cu URSS. Earle, care spera să-l determine pe Roosevelt să reconsidere măcar ideea capitulării necondiționate, dacă nu chiar să urmărească în mod activ o pace separată cu o Germanie post-Hitler, i-a raportat președintelui propunerile lui Canaris. Roosevelt nu s-a arătat însă interesat. El i-a ordonat lui Earle să întrerupă orice legături ulterioare cu Canaris.[31]

În ciuda refuzului ferm din partea lui Roosevelt, Canaris nu a renunțat. Pe tot parcursul primăverii lui 1943, șeful serviciilor secrete germane ale armatei a trimis emisari în capitalele unor țări neutre precum Spania, Elveția și Suedia, pentru a deschide discuții cu diplomații britanici și americani. Atât șeful Serviciului Secret de Informații britanic (MI6), Stewart Menzies, cât și șeful Biroului de Servicii Strategice al

SUA (OSS, predecesorul CIA), Wild Bill Donovan, omul de încredere al lui Roosevelt, i-au transmis lui Canaris că sunt dispuși să-l întâlnească în Spania. În iunie, Canaris l-a trimis la Istanbul pe contele Helmuth von Moltke, urmaș al legendarei familii de generali prusaci, pentru a se întâlni cu Donovan și Earle. Canaris și Moltke au pregătit un memorandum pentru Donovan, purtând antetul ambasadei germane din Turcia, care includea o promisiune că nici un comandant militar german nu se va opune unei invazii aliate în Franța, precum și acceptarea de partea germană a unei ocupații americano-britanice a Germaniei „la cea mai mare scară posibilă... spre est, până la o linie neîntreruptă de la Tilsit la Lemberg" – adică inclusiv Polonia ocupată de naziști – pentru a contracara „amenințarea copleșitoare venită dinspre est". Pentru a-și dovedi buna-credință în fața Washingtonului și a Londrei, Canaris a dezvăluit adevăratele planuri de război germane șefului OSS din Elveția, viitorul director al CIA, Allen Dulles. Faptul că aceste planuri erau autentice a fost confirmat de ofițerii de informații britanici și americani care, după ce au spart mai multe coduri naziste, citeau ei înșiși un trafic similar de informații*. Dulles a raportat imediat la Washington că „străzi întregi din Germania erau împânzite noaptea cu pancarte pe care scria «Jos Hitler!» și «Opriți acest război!»".[32]

Roosevelt nu a acceptat nici una dintre propuneri. Într-o telegramă laconică trimisă la Istanbul, președintele a exclus orice înțelegere cu „acești junkeri est-germani". Mai mult, Roosevelt a fost atât de furios, încât a întrerupt, în ultima săptămână a lui mai 1943, discuțiile urgente de la conferința TRIDENT de la Washington, DC – conferință în care s-au pus la punct planurile americano-britanice de invadare a Europei –, pentru a-l întreba pe Churchill dacă ar putea da o declarație prin care să afirme că, așa cum își amintea Robert Sherwood, cel care îi scria discursuri lui Roosevelt, „formula capitulării necondiționate însemna că Națiunile Unite nu vor negocia niciodată un armistițiu cu guvernul nazist, cu Înaltul Comandament german sau cu orice altă organizație, grup sau individ din Germania". Deși Churchill l-a convins pe președinte că o astfel de adăugire la doctrina capitulării necondiționate ar fi de prisos, Roosevelt a emis un ordin prezidențial permanent către cenzorii Oficiului de Informații de Război al SUA „interzicând orice mențiune privind rezistența germană", ordin care a rămas în vigoare până la sfârșitul războiului.[33]

* Deși acest lucru a confirmat credibilitatea lui Canaris, a și dăunat poziției de negociere a amiralului german. Din moment ce Aliații descifraseră deja codurile germane, nu aveau nevoie de informațiile sale.

Nu putem ști cu siguranță de ce Roosevelt era atât de convins de capitularea necondiționată încât a exclus negocierile cu Canaris și Abwehr, cu Înaltul Comandament german sau cu „orice altă organizație sau grup sau individ din Germania". Nici măcar Stalin, omul pe care Roosevelt părea atât de disperat să-l impresioneze cu fermitatea sa, nu ar fi mers atât de departe. De fapt, în aprilie 1943, chiar în timp ce președintele american își anunța răspicat intransigența față de negocierea cu germanii și îl curta pe Stalin prin susținerea poziției acestuia față de masacrul de la Katyn, diplomații sovietici, inclusiv Boris Iarțev, omul de încredere al NKVD-ului lui Stalin – și care fusese trimis la Helsinki în 1938 pentru a solicita înființarea de baze militare sovietice în Finlanda –, discutau o pace separată cu negociatorii germani la Stockholm. Aceste discuții au fost suficient de serioase încât să fie reluate pe 17 iunie, cu doar câteva zile înainte ca germanii să planifice lansarea ofensivei lor de vară. Potrivit lui Edgar Klaus, agentul Abwehr care s-a întâlnit cu Iarțev, inițiativa venise din partea sovietică, nu din partea germană. „Vă garantez", îi raporta Klaus lui Canaris, „că, dacă Germania acceptă frontierele din 1939 [adică frontierele stabilite prin Pactul Ribbentrop-Molotov], puteți avea pace într-o săptămână." Exact când Roosevelt excludea orice discuții cu rezistența antihitleristă din Germania, Stalin se apropia de Hitler pentru un armistițiu, oricât de fragil. În mod semnificativ, Hitler a fost cel care i-a cerut lui Canaris să întrerupă negocierile de pace din Suedia – nu Stalin.[34]

Ar trebui să fim surprinși? Judecând după datele care atestă livrarea fără întârzieri a proviziilor către Wehrmacht, între 1939 și 1941, și după refuzul său de a accepta chiar și cele mai simple solicitări din partea Washingtonului sau a Londrei cu privire la ajutorul împotriva Japoniei ori de a permite piloților britanici sau americani să pună piciorul pe teritoriul sovietic, Stalin se simțea mai confortabil să se asocieze cu Hitler, colegul său dictator, decât cu acești lideri ciudați, aleși în mod democratic, care erau atât de nerăbdători să-i facă pe plac, chiar și atunci – și poate mai ales atunci – când el îi trata cu dispreț. Atât de slugarnică a fost poziția Casei Albe față de Stalin încât, în martie și aprilie 1943, când la Washington au ajuns prima dată zvonuri potrivit cărora Ribbentrop și Molotov – semnatarii pactului de acaparare a Europei din 1939 – „ar lucra, se pare, la o pace de compromis ruso-germană separată", Roosevelt l-a trimis pe Joseph Davies, profund compromisul apologet al lui Stalin și fostul ambasador care mușamalizase rapoartele privind procesele-spectacol ale Marii Terori pentru a facilita achizițiile de artă rusă ale bogatei sale soții – într-o misiune de bunăvoință la Moscova, pentru a-l

asigura pe Stalin că Statele Unite continuau să-i susțină interesele. Acesta a fost un împăciuitorism de cea mai abjectă speță.[35]

Stalin nu a cerut niciodată prietenia „anglo-saxonilor", așa cum l-a informat în mod direct pe ministrul de externe japonez aflat în vizită la Moscova, în aprilie 1941. Când Churchill a ajuns la Moscova, la jumătatea lui august 1942 pentru a-l informa personal pe Stalin că nu va exista un al doilea front în Franța în acel an, a avut parte de o primire rece, amintindu-și mai târziu că atmosfera era „sumbră și mohorâtă". Aceasta a fost întâlnirea în cursul căreia, așa cum se va aminti mai târziu, Churchill a desenat un crocodil pentru a ilustra ideea sa de a ataca „pântecele moale" al Europei prin Mediterana, înainte de a lovi „botul dur" al animalului, în nordul Franței. Dar, în momentul respectiv, atitudinea teatrală a lui Churchill a fost întâmpinată cu o prelegere furioasă din partea lui Stalin despre eșecul Marii Britanii de a deschide un al doilea front în 1942, culminând cu acuzația destul de gravă că toți comandanții Armatei Roșii își planificaseră operațiunile pentru a doua jumătate a anului în așteptarea unei debarcări aliate în Franța. În acel moment, Churchill a „explodat" într-o tiradă care a durat aproximativ cinci minute, o declamație atât de pasionată și de lungă încât nici interpretul britanic, nici cel sovietic nu au reușit să înregistreze tot ce a spus. „Oare nu știa cu cine vorbește?", l-a întrebat mai târziu Churchill pe ambasadorul britanic în URSS, sir Archibald Clark Kerr, după ce și-a recăpătat calmul. După această primă întâlnire neplăcută, Stalin i-a scris ambasadorului său la Londra, Maiski, că a avut „impresia că Churchill urmează un curs care se îndreaptă spre înfrângerea URSS, pentru ca ulterior să ajungă la un acord cu Germania lui Hitler... pe seama țării noastre".[36]

De asemenea, Stalin nu a simțit nevoia să răspundă la gesturile tot mai extravagante de curtoazie venite din partea lui Roosevelt și nici la ridicola adulație de care se bucura în presa americană. În ianuarie 1943, un portret cizelat, de semizeu, al lui Stalin a apărut pe coperta revistei *Time*, dictatorul sovietic fiind desemnat „Omul anului" 1942. Dacă nu ar fi fost indiferența lui Stalin, în 1943 ar fi apărut profiluri și mai măgulitoare. Vojdul a refuzat zeci de exclusivități cu reporteri care au venit să-i cerșească interviuri la Kremlin, inclusiv o ofertă de la Simon & Schuster pentru o autobiografie care i-ar fi permis să „ofere lumii o declarație mult mai cuprinzătoare a obiectivelor sovietice de război și de pace" decât ar fi putut face în simplele interviuri. Fie că a refuzat cererile de ajutor ale lui Roosevelt împotriva Japoniei, fie că a arestat piloții americani care aterizau fără aprobare în bazele aeriene sovietice,

fie că a rupt relațiile cu guvernul polonez în exil de la Londra, defăimând liderii polonezi ca fiind colaboratori ai naziștilor și cerând ca Roosevelt și Churchill să-i accepte calomniile, fie că a încercat să-și culpabilizeze aliații accidentali pentru a-i determina să deschidă un al doilea front sângeros în Cetatea Europei, chiar și în timp ce el încerca, pe furiș, să obțină o pace separată cu Hitler, Stalin a avut un singur scop: să servească interesele Uniunii Sovietice.[37]

26

Oprirea Operațiunii Citadela

Al doilea front?

Oricât de rece ar fi fost tratamentul lui Stalin față de aliații săi la începutul lui 1943, nu a refuzat invitația lui Roosevelt și Churchill la Casablanca doar în semn de dispreț. Având în vedere paranoia lui Stalin în ceea ce privește securitatea și nevoia de a fi permanent în legătură telefonică directă cu Moscova și cu comandamentul militar, însuși locul întâlnirii din ianuarie 1943 excludea, mai mult sau mai puțin, participarea lui, deși, întrucât vojdul nu precizase explicit condițiile sale, probabil că nici Roosevelt, nici Churchill nu știau încă acest lucru.

Anunțarea propunerii privind capitularea necondiționată, la sfârșitul lui ianuarie, a coincis, de asemenea, cu drama finală de la Stalingrad, exact când Stalin și Jukov declanșau o serie de ofensive majore în alte părți. Uranus, operațiunea de încercuire de lângă Stalingrad, a fost doar una dintre ofensivele „planetare" planificate în acea iarnă de generalii lui Stalin. A mai existat și Operațiunea Marte a lui Jukov, care urmărea să prindă în capcană ieșindul expus al Grupului de Armate Centru, la vest de Moscova, între Rîjev, Viazma și Briansk, o operațiune lansată la șase zile după Uranus, pe 24 noiembrie 1942. Uranus trebuia să fie urmată de Saturn, prin care unitățile mobile sovietice de pe flancul sudic al Stalingradului trebuiau să se deplaseze spre sud-vest, către Rostov pe Don, pentru a tăia legăturile Grupului de Armate A cu Caucazul de Nord. Marte avea să fie urmată de Jupiter și Neptun, care ar fi făcut ca forțele lui Jukov să învăluie din spate Grupul de Armate Centru. În general, Stalin a alocat mai multe resurse pentru operațiunile Marte, Jupiter și Neptun – însumând șase armate întregi, inclusiv șase corpuri de blindate și aproape 2 000 de tancuri – decât pentru Uranus și Saturn. Departe de apărarea finală, eroică și izolată, de legendă, Stalingradul trebuia să fie primul pas în anihilarea Wehrmachtului de-a lungul și de-a latul întregului front de est.[1]

Însă lucrurile nu au decurs așa cum sperase Stalin. În timp ce operațiunea Uranus a dat rezultate destul de bune la Stalingrad, redutabilul

general Manstein, care comanda Grupul de Armate A din Caucazul de Nord, a pus la punct o retragere organizată până la Rostov pe Don, ceea ce a făcut succesul Operațiunii Saturn discutabil. Operațiunea Marte a fost pentru Armata Roșie un dezastru sângeros, soldat în primele câteva săptămâni cu 100 000 de morți și 235 000 de răniți, dar și cu pierderea a 1 655 de tancuri. Faptul că Operațiunea Marte a rămas aproape necunoscută în Occident până la publicarea, în 1999, a volumului lui David Glantz, *Zhukov's Greatest Defeat* (*Cea mai grea înfrângere a lui Jukov*), reflectă influența de durată a temelor propagandistice sovietice asupra istoriografiei celui de-al Doilea Război Mondial.[2]

În ciuda eșecului lui Jukov de a pătrunde la vest de Moscova, nici el, nici Stalin nu erau dispuși să renunțe la inițiativă. În schimb, din sud veneau semnale pozitive. Chiar când Paulus preda ce mai rămăsese din Armata VI germană la Stalingrad, Grupul de Armate Sud, aflat sub comanda generalului Rodion Malinovski, urmărea grupul de armate german de pe Don spre Rostov pe Don și Voroșilovgrad, care au căzut la mijlocul lui februarie 1943. După ce a primit capitularea lui Paulus la Stalingrad, Grupul de Armate Sud de pe Don al lui Rokossovski a pornit spre vest pentru a străpunge liniile maghiare și italiene slab apărate pe Donul Superior și pentru a cuceri Voronejul și importantul nod feroviar de la Kastornoe, deschizând drumul spre nord-vest către Kursk, care a căzut pe 6 februarie. Pe 16 februarie, Grupul de Armate Voronej al lui Filip Golikov a pătruns în Harkov, determinându-l pe Stalin să dea undă verde unei lovituri ambițioase peste Nipru, în Ucraina (Operațiunea Gallop). Pe frontul de nord, operațiunile erau în curs de desfășurare pentru a tăia calea Armatelor XVI și XVIII germane (Operațiunea Steaua Polară) și pentru a deschide o rută de aprovizionare terestră către Leningrad, oraș supus unui paralizant asediu german încă din septembrie 1941, asediu care până în 1943 costase deja viața a sute de mii de ruși, în principal din cauza malnutriției, a bolilor și a inaniției. În zilele amețitoare de după Stalingrad, părea că armatele lui Stalin erau încă pregătite să dea o serie de lovituri periculoase Wehrmachtului.[3]

Dar nu a fost să fie așa. Deși ofensivele din februarie 1943 nu au eșuat la fel de spectaculos ca Operațiunea Marte, nici una nu a fost aproape de reușită, din cauza capacității germane de a se adapta. În urma eșecului de la Stalingrad, chiar și Hitler, de obicei de o încăpățânare feroce, a avut mustrări de conștiință, acordându-i lui Manstein permisiunea de a retrage Grupul de Armate A până în regiunea Donbas, pentru a reorganiza Grupul de Armate Don. De asemenea, în nord, germanii s-au retras și au consolidat liniile defensive din jurul Leningradului,

punând sub semnul întrebării succesul Operațiunii Steaua Polară. Cel mai important, pe 1 martie 1943, Hitler a ordonat o retragere strategică din ieșindul de la Rîjev-Viazma de pe frontul central, ceea ce a ușurat sarcina unităților epuizate care contracaraseră Operațiunea Marte a lui Jukov, a scurtat liniile defensive și a eliberat rezervele pentru reamplasarea în nord și sud. Între timp, Hitler își întărea armatele din est cu unități de elită, inclusiv divizii blindate Waffen-SS și SS, precum Leibstandarte Adolf Hitler și temuta divizie *Totenkopf* („Cap de mort"), care cuprindea un întreg corp de tancuri SS. Având în frunte aceste întăriri, Manstein a ordonat pe 7 martie o contraofensivă brutală, care a zdrobit Grupul de Armate Voronej al lui Golikov la Harkov, orașul căzând din nou în mâinile germanilor, pe 14 și 15 martie. Ce a mai rămas din grupul lui Golikov s-a retras spre nord-est, în cartierul general de la Belgorod, pe cursul superior al Donețului, pentru ca acest oraș să cadă pe 18 martie în mâinile Grupului de Armate Don, reorganizat de Manstein. În total, Armata Roșie a pierdut încă 300 000 de oameni în ofensivele eșuate din februarie, care au urmat bătăliei de la Stalingrad. Cel mai expus ieșind era acum unul sovietic, cu o adâncime de aproximativ 145 de kilometri și o lățime de 190 de kilometri, bombat spre vest de Kursk, la nord de Harkovul controlat anterior de germani.[4]

Când cunoscutul fenomen rasputița a venit mai târziu în martie, o acalmie s-a instalat pe frontul de est, ambele armate lingându-și rănile în urma luptelor intense din iarnă, formând noi divizii blindate și chemându-și rezervele. În această perioadă, din aprilie până în iunie 1943, au fost lansate inițiative de pace către sau de către Abwehr – inclusiv demersul făcut de sovietici pe lângă oamenii lui Canaris din Stockholm și tentativele germane de luare de contact cu Aliații occidentali, întreprinse din Spania, Elveția și Turcia, țări neutre. Faptul că disputele dintre Goebbels și propagandiștii sovietici cu privire la Katyn au coincis cu aceste încercări de pace și cu întrunirea TRIDENT de la Washington despre modalitățile de asalt asupra Fortăreței Europa a sporit sentimentul că era vorba de un soi de intrigă, în timp ce oamenii de stat din toate părțile se gândeau la scenarii care ar putea pune capăt teribilului război.

Rezultatul întrunirii TRIDENT a fost profund dezamăgitor pentru Stalin. Pe 2 iunie 1943, Roosevelt l-a informat pe vojd că, deși Aliații își intensificau campania de bombardamente strategice în Germania „cu scopul de a zdrobi industria germană, de a distruge avioanele de vânătoare germane și de a dărâma moralul poporului german", nu intenționau să lanseze o invazie peste Canalul Mânecii în 1943, ci „în primăvara lui 1944". Contrar plângerilor sovietice, potrivit cărora Aliații refuzau să

deschidă un al doilea front, aceștia tocmai zdrobiseră ultima rezistență germană și italiană din Africa de Nord, obținând capitularea a circa 275 000 de soldați ai Axei în Tunisia, pe 13 mai, inclusiv șapte divizii Wehrmacht cu efective complete, ceea ce ducea pierderile totale ale Axei din teatrul de operațiuni, până la acea dată, la 950 000 de morți sau prizonieri, 6 200 de tunuri, 2 550 de tancuri și 70 000 de camioane capturate, ca să nu mai vorbim de 2,4 milioane de tone de material de război pierdut de forțele Axei în Mediterana. Hitler ripostase la căderea Tunisului trimițând zece divizii Wehrmacht în Iugoslavia și încă șapte în Grecia. Aliații se pregăteau acum să invadeze Sicilia și Italia, ceea ce ar fi atras în mod inevitabil și mai multe întăriri germane. „Eisenhower", l-a informat Roosevelt pe Stalin, „a primit ordin să pregătească lansarea ofensivei imediat după finalizarea cu succes a Operațiunii HUSKY (adică asaltul asupra Siciliei), cu scopul de a precipita prăbușirea Italiei și de a facilita astfel ofensiva noastră aeriană împotriva estului și sudului Germaniei, precum și de a continua uzarea avioanelor de vânătoare germane și de a dezvolta o amenințare serioasă la adresa controlului german asupra Balcanilor."[5]

Toate acestea erau obiective strategice demne de luat în seamă și promiteau să oprească cea mai mare parte a forțelor Luftwaffe ale lui Göring și să atragă întăriri de pe frontul sovietic. Dar Stalin nu voia să renunțe la punctul său de vedere, susținând cu înverșunare că Aliații îi promiseseră deschiderea unui al doilea front în Franța. „Deciziile de amânare a invaziei britanico-americane în Europa de Vest până în primăvara lui 1944", i-a răspuns rece vojdul lui Roosevelt pe 11 iunie, creează „dificultăți excepționale pentru Uniunea Sovietică, care luptă deja de doi ani, cu cea mai mare încordare a forțelor sale, împotriva principalelor forțe ale Germaniei și ale sateliților săi." Stalin l-a întrebat pe Roosevelt dacă era „necesar să spunem ce impresii dureroase și negative va produce în Uniunea Sovietică, asupra poporului sovietic și a soldaților Armatei Roșii, noua amânare a deschiderii celui de-al doilea front și abandonarea armatei noastre, care a făcut atâtea sacrificii, fără să se aștepte la un sprijin serios din partea armatelor britanico-americane?" După ce a amenințat astfel că va incita propaganda sovietică să lanseze atacuri defăimătoare împotriva Aliaților pentru această trădare, prin renunțarea la cel de-al doilea front, Stalin a reluat discuțiile secrete de pace cu germanii lângă Stockholm, pe 17 iunie.[6]

Desigur, în tentativele privind tratativele de pace din Suedia s-a recurs la subterfugii. Ambele părți își modernizau intensiv armamentul. Germanii urmau să desfășoare o nouă generație de tancuri,

concepute pentru lupta tactică în condițiile mai lente și mai echilibrate din 1943, în locul operațiunilor ofensive mobile, mai fluide, din 1941. Panzerkampfwagen Panther 5 era răspunsul german la tancul T-34 sovietic – puțin mai greu decât acesta din urmă, având 45 de tone, dar cu o viteză și o mobilitate impresionante, datorită motorului său avansat V12 Maybach 230. Tunul de 75 mm al tancului Panther era la fel de puternic, dar mai precis decât tunul de 76 mm al lui T-34. Modelul Tiger 1, proiectat de Henschel și cântărind aproape 60 de tone, era mai lent decât Panther, dar atât de bine blindat, încât era aproape invulnerabil, descris de un tanchist ca fiind „tot numai mușchi, practic o bestie cu armură". Tunul de 88 mm al modelului Tiger avea o rază de acțiune atât de impresionantă, încât artileriștii săi puteau sta pe loc, doborând pe îndelete tancurile sovietice T-34 și KV, înainte ca echipajele acestora să poată riposta. Tancul Ferdinand Porsche de 67 de tone, care avea montat un tun L70 de 88 mm, era și mai masiv. Funcționând mai degrabă ca o piesă de artilerie distrugătoare de tancuri, Ferdinand a fost poreclit rapid Elefantul, ceea ce nu era un compliment. Chiar și așa, de la distanță mare, acești doi monștri cu tunuri de 88 mm aveau o lovitură letală.[7]

La rândul lor, Stalin și Jukov au folosit pauza strategică oferită de rasputița pentru a fortifica ieșindul de la Kursk, care reprezenta o țintă evidentă pentru o ofensivă germană pe flancuri. Geniștii sovietici au acoperit temeinic ieșindul de la Kursk cu câmpuri minate (au fost amplasate în total 640 000 de mine), au întins 800 de kilometri de sârmă ghimpată (din care o zecime a fost electrificată), au săpat tranșee (70 de kilometri pe divizie) și au ridicat fortificații menite să anuleze avantajele noilor tancuri germane. În mod ingenios, au fost lăsate câmpuri minate cu goluri înguste pentru a atrage tancurile germane în zone anume pregătite pentru distrugerea acestora, unde artileriștii Armatei Roșii așteptau cu tunuri antitanc, inclusiv cu tancuri T-34 și KV camuflate, dispuse pe poziții fixe. Între timp, sute de tancuri sovietice erau ținute în rezervă în apropierea părții posterioare a ieșindului de la Kursk, fiind pregătite să intre în acțiune odată ce asaltul blindat german, mult așteptat, s-ar fi împotmolit.[8]

Deși planuri pentru o ofensivă blindată sovietică erau, de asemenea, în lucru, ofensivă care avea să fie întreprinsă în cazul în care germanii nu atacau, pregătirile efectuate la Stavka pentru o apărare strategică la Kursk au arătat că Stalin învățase din ofensivele eșuate din iarnă. În ciuda triumfului de la Stalingrad, în cursul sângeroaselor bătălii de iarnă din 1942–1943, Armata Roșie pierduse mii de tancuri și tunuri autopropulsate (mai precis 6 368 între lansarea Operațiunii Uranus,

pe 19 noiembrie, și sfârșitul luptelor din jurul Harkovului, pe 25 martie, adică o medie de 1 500 pe lună) și avioane de luptă (1 520, adică 370 pe lună). Rata pierderilor nu fusese la fel de catastrofală ca în primele șase luni de război, când Armata Roșie pierduse 3 723 de tancuri pe lună; în 1942, media lunară a pierderilor de tancuri scăzuse la 1 403. Punctul-cheie este însă că, în ciuda miracolului permis de evacuarea industrială sovietică din 1941, chiar și în sectorul cu cea mai mare prioritate a economiei de război rusești – tancurile – producția abia ținea pasul cu pierderile de pe câmpul de luptă. În a doua jumătate a lui 1941, producția sovietică de tancuri se ridicase la abia un sfert din pierderi (6 750 față de 22 340), un raport care epuizase parcul de tancuri al lui Stalin dinaintea războiului și îl lăsase pe Jukov dependent în Bătălia pentru Moscova de motoarele primite de la americani prin programul de împrumut-închiriere. Atât în 1942, cât și în 1943, producția sovietică de tancuri a fost în medie de aproximativ 2 000 de bucăți pe lună, suficient pentru a rămâne în frunte în 1942, dar doar pentru a se menține la limită în 1943, cu 24 006 tancuri produse în acel an față de 23 500 pierdute în luptă sau din cauza defecțiunilor mecanice. La fel ca în decembrie 1941, marjele de siguranță erau cele care contau: la sfârșitul lui iunie 1943 era asigurată o marjă de 625 de tancuri pe lună prin programul de împrumut, pe care Stalin le-a primit în cel de-al doilea protocol – însumând 5 000 de tancuri de când Operațiunile Uranus și Marte, din noiembrie 1942, îi epuizaseră din nou parcul de tancuri.[9]

În loc să-și epuizeze parcul de blindate prin ofensive mai costisitoare, logica împrumutului spunea că, dacă Stalin pur și simplu ar fi așteptat puțin, surplusurile capitalismului american aveau să permită diviziilor sale de blindate să răsară precum ciupercile după ploaie. În conformitate cu cel de-al doilea protocol, în vigoare de la 1 iulie 1942 până pe 30 iunie 1943, Statele Unite au expediat peste 3,4 milioane de tone de mărfuri către Stalin, inclusiv material de război vital în ieșindul de la Kursk, cum ar fi sârmă ghimpată (4 000 de tone expediate în fiecare lună), mitraliere (120 000), mitraliere Thompson (alte 120 000), mine antitanc (60 000 pe lună), tunuri antiaeriene (5 117 în timpul celui de-al doilea protocol), prelate (20 de milioane de metri pătrați), conducte de petrol și tubulaturi (75 000 de tone), TNT (181 366 de tone), telefoane de campanie (173 000 expediate până în iulie 1943), cabluri telefonice (peste 930 000 de kilometri) și produse petroliere (220 000 de tone prin al doilea protocol, în principal benzină rafinată pentru avioane). Generalii lui Stalin au primit, de asemenea, în timpul iernii, 144 de macarale americane și trolii, precum și cantități uriașe de „lopeți și compresoare",

toate acestea utile pentru ridicarea fortificațiilor defensive de la Kursk. Apoi au mai primit piele (19,34 milioane de tone până în acel moment) și cizme furnizate prin Acordul de împrumut și închiriere (3,14 milioane de perechi expediate până în iulie 1943 și 400 000 care ajungeau acum în Rusia în fiecare lună), camioane și jeepuri americane (120 330) și avioane de război (2 403, dintre care 1 107 transportate în Siberia prin Alaska). 5 000 de tone de plăci de blindaj ajungeau acum lunar pentru tancurile sovietice, și 5 000 de tone de aluminiu din martie 1943, după ce Stalin se plânsese că livrările britanice încetiniseră și că penuria „are un impact semnificativ asupra producției de avioane [sovietice]". Roosevelt se conformase, acordând prioritate sovieticilor în detrimentul Forțelor Aeriene ale Armatei SUA*. De asemenea, au mai fost și livrări de cupru (12 500 de tone sosind lunar), nichel (3 000 de tone până în 1943), ferocrom și ferosiliciu (câte 800 de tone fiecare) și produse din oțel de calitate superioară – peste un milion de tone din aceste metale au sosit până în iulie 1943, alte 406 983 de tone aflându-se în depozitele americane în așteptarea expedierii. Aceste cifre nu au luat în calcul echipamentele industriale americane, în valoare de 400 de milioane de dolari, inclusiv fabricile de anvelope și rafinăriile de petrol demontate pentru a fi trimise și reasamblate în URSS, până în 1943. Se prea poate ca germanii să fi avut tancuri superioare, însă nu aveau nimic care să egaleze volumul imens de provizii primit de armatele lui Stalin în fiecare lună. Singurele lucruri pe care armatele lui Stalin nu le primeau de la aliații lor erau detectoarele de mine, refuzate de ruși pe motiv că, așa cum le explicase gazdelor sale șeful misiunii militare sovietice în Marea Britanie, generalul Ivan Ratov, „în Uniunea Sovietică, noi folosim oameni" pentru a îndepărta minele.[10]

Până în 1943, contribuția la parcul de blindate al Armatei Roșii prin Acordul de împrumut și închiriere era atât de mare, încât cu greu putea fi ascunsă, oricât de mult și-ar fi dorit propagandiștii sovietici. De asemenea, nu era vorba doar de jeepuri, camioane și tancuri. La începutul lui 1943, piloții de vânătoare sovietici ajunseseră să depindă de aparatul P-39 Bell Airacobra, cunoscut și sub numele de Kobruška, în luptele cu Messerschmitturile germane, iar echipajele de bombardiere sovietice adoptaseră bombardierul Douglas A-20 Boston ca fiind al lor.

* Churchill a redus livrările de aluminiu către Stalin pentru că a vrut să permită industriei aeronautice britanice să aprovizioneze Forțele Aeriene Regale, premierul conștientizând treptat declinul puterii Marii Britanii, în comparație cu Statele Unite și URSS. Deși a fost avertizat că o creștere a livrărilor de aluminiu către Stalin va limita producția de avioane a SUA, lui Roosevelt nu părea să-i pese.

Atât de importante deveniseră aceste două modele de avioane pentru efortul de război sovietic, încât Stalin le-a permis în secret inginerilor de la uzina Bell din Buffalo, New York, și de la fabrica Douglas din sudul Californiei, să viziteze frontul și să observe avioanele în acțiune. Acest lucru se întâmpla într-o perioadă în care ofițerilor americani și britanici nu li se permitea acest lucru și în care, de asemenea, piloții americani nu aveau voie să piloteze P-39 sau A-20 pe teritoriul sovietic – nu li se permitea nici măcar să aterizeze la Nome, ultimul avanpost de realimentare din Alaska înainte de a traversa strâmtoarea Bering. Pe baza informațiilor în timp real de la inginerii americani, VVS a reușit să repare sau să modernizeze 774 de bombardiere Boston blocate la sol în 1943. În mod neobișnuit pentru VVS, doar o zecime din pierderile de aparate Boston (90 de bucăți în prima jumătate a lui 1943) au fost din cauza unor defecțiuni mecanice. Sfaturile de specialitate ale inginerilor americani de la Douglas au îmbunătățit performanța bombardierului Boston până la punctul în care acesta putea zbura, în medie, în 49 de raiduri înainte de a se defecta – și, în „cel mai bun regiment de aviație sovietic", chiar în 80 de raiduri. În 1943, VVS avea în serviciu mai multe bombardiere Douglas A-20 Havoc decât Forțele Aeriene ale Armatei SUA.[11]

Toate acestea erau necunoscute la acea vreme – și rămân în mare parte necunoscute și astăzi –, ceea ce este relevant. În martie 1943, frustrările de mult acumulate de americani au răbufnit când ambasadorul SUA la Moscova, amiralul Standley, s-a plâns într-o conferință de presă că guvernul sovietic ascunde contribuția SUA la efortul de război al Rusiei. Încă din ianuarie, Standley primise o solicitare de la Washington pentru a obține declarații de la Stalin, Molotov sau alți oficiali sovietici care să recunoască contribuția materială venită prin Acordul de împrumut și închiriere la campaniile Armatei Roșii. Dar tot ce primise, s-a plâns Standley la Washington, fuseseră „obișnuitele răspunsuri evazive rusești". Stalin, încă înfuriat de refuzul Aliaților de a deschide un al doilea front în Europa de Vest, nu avea chef să satisfacă solicitările americanilor. Pe 16 martie, vojdul i s-a plâns insistent lui Roosevelt că până și invazia planificată în Sicilia fusese întârziată de tergiversarea Aliaților în Africa de Nord, care îi permisese lui Hitler să transfere 36 de divizii pe frontul de est. Aceasta era o exagerare grosolană a întăririlor germane înainte de Operațiunea Citadela, dar plângerea lui Stalin era elocventă pentru starea de spirit din tabăra sovietică la momentul conferinței de presă a lui Standley. Nici un înalt oficial sovietic nu avea să facă în acea iarnă declarații oficiale prin care să exprime mulțumiri Statelor Unite pentru ajutorul furnizat prin Acordul de împrumut și închiriere.[12]

Şi nimeni din guvernul sovietic nu era dispus să împărtăşească informaţii despre modul în care echipamentul american era folosit pe front, cu atât mai puţin să permită observatorilor americani să vadă personal acest lucru (cu excepţia inginerilor de la Bell şi Douglas, care juraseră în faţa lui Stalin să păstreze secretul). Într-un discurs adresat Armatei Roşii, pe 23 februarie, Stalin a omis să menţioneze Acordul de împrumut şi închiriere şi s-a plâns că, din cauza faptului că aliaţii săi refuzau să deschidă un al doilea front, URSS „suportă întreaga povară a războiului". Deşi exista un sâmbure de adevăr în plângerea lui Stalin cu privire la povara inegală a luptei, ingratitudinea sovietică privind ajutorul primit prin Acordul de împrumut şi închiriere devenea atât de nerușinată, încât Standley a lăsat garda jos, declarând în conferinţa sa de presă din 8 martie: „Nu este corect – poporul american oferă milioane de dolari pentru a ajuta poporul rus şi, cu toate acestea, poporul rus nu ştie de unde vin aceste ajutoare". Tirada lui Standley a declanşat un scandal în America. Sub titlul „Reds Hide Our Aid" („Sovieticii nu recunosc ajutorul nostru"), *Chicago Tribune* a solicitat o investigaţie.[13]

Deşi răbufnirea lui Standley i-a enervat pe liderii sovietici, i-a obligat totuşi pe Molotov şi Stalin să recunoască public, pentru prima dată, amploarea contribuţiei americane la efortul de război sovietic. Pe 15 martie, *Pravda* a dedicat jumătate din secţiunea sa de ştiri externe pentru descrierea ajutorului american, iar oficialii sovietici au devenit brusc comunicativi când au fost întrebaţi de reporterii occidentali despre acest lucru. Pentru a diminua repercusiunile politice de la Washington, ambasadorul sovietic în capitala americană, Litvinov, a dat o declaraţie publică de recunoştinţă, preluată de toate reţelele principale de radio. Sesizând aluzia, mulţi reporteri occidentali, care până atunci nu făcuseră decât să evite ştirile despre Acordul de împrumut pentru a nu-l ofensa pe Stalin, au început să relateze adevărul. Corespondentul Associated Press, Henry Cassidy, deşi nu primise permisiunea să se apropie de linia frontului, a trimis în iunie 1943 un raport entuziast, menţionând că văzuse „avioane de vânătoare Airacobra, Kitty Hawk şi Tomahawk în serviciu pe un aeroport de lângă Moscova. Am văzut tancuri americane medii şi uşoare M-3, Mathilda şi Valentine, predate brigăzilor Armatei Roşii din spatele frontului. M-am plimbat cu jeepurile într-o tabără de artilerie. Am văzut o unitate de cazaci care folosea telefoane de campanie americane în timpul manevrelor."[14]

Dacă nu ar fi existat acest aflux în cascadă de blindate americane pe frontul de est, ordinea de luptă din vara lui 1943 ar fi arătat foarte diferit. Hitler, dornic să exploateze un nou avantaj decisiv privind tehnologia

tancurilor, pare să nu fi avut nici o bănuială despre armamentul primit de Stalin în fiecare lună de la americani. Dacă ar fi știut, pare extrem de improbabil că i-ar mai fi ordonat lui Manstein să amâne ofensiva germană – programată inițial pentru prima săptămână din mai 1943, imediat ce se uscau noroaiele rusești – pentru a aștepta sosirea noilor sale tancuri. Întârzierea le-a permis germanilor să asambleze un număr impresionant de 8 170 de tunuri și piese de artilerie și să-și mărească parcul de tancuri cu 150 de Tiger 1 și câteva zeci de Panther și Ferdinand, deși majoritatea din cele 2 451 de blindate disponibile pentru Operațiunea Citadela erau modelele mai vechi și mult mai puțin letale, Panzerkampfwagen III și IV. Dar întârzierea i-a permis, de asemenea, Armatei Roșii, să se înarmeze masiv cu blindate mobile, deoarece Stalin fusese suficient de abil să nu întreprindă nimic, ci să permită ca armamentul primit prin programul de împrumut să își facă efectul magic. În momentul în care germanii au lovit totuși, la începutul lui iulie, rezerva de forțe sovietice de la Kursk număra 8 200 de tancuri, vehicule blindate de luptă și tunuri autopropulsate, dar și 47 416 tunuri și piese de artilerie. Din cauza campaniei de bombardamente strategice americano-britanice, forțele aeriene ale lui Göring nu au putut să aloce Operațiunii Citadela decât 1 372 de avioane de luptă, față de 5 965 de avioane sovietice, număr sporit considerabil de împrumuturile occidentale. Raportul dintre efectivul uman, tancuri și tunuri autopropulsate i-a favorizat astfel pe sovietici cu peste trei la unu, la avioanele de luptă cu mai mult de patru la unu și la tunuri și artilerie cu cinci sau șase la unu, toate aceste avantaje fiind amplificate de faptul că rușii își puteau alege și consolida terenul pentru apărare. Ordinea de luptă a fost o inversare flagrantă a doctrinei operaționale obișnuite, care susținea că atacatorii aveau nevoie de o superioritate de cel puțin trei la unu; în acest caz, era unu la trei, în cel mai bun caz. Cât privește camioanele și jeepurile, avantajul sovietic, datorat livrării a peste 100 000 de camioane americane prin cel de-al doilea protocol, era atât de mare, încât sfida practic orice comparație.[15]

O mare parte din acest avantaj material sovietic s-a datorat generozității americane. Dar mai există și un alt sens în care Stalin datora chiar și avantajul său în materie de efective umane Aliaților occidentali. Deși este adevărat că populația sovietică era mai numeroasă decât cea germană, uriașul avantaj sovietic din 1941 scăzuse vertiginos atât din cauza pierderii de teritorii populate, cât și din cauza raportului dezechilibrat al victimelor de pe frontul de est. Până la sfârșitul lui iunie 1943, Armata Roșie pierduse, potrivit celor mai recente cercetări, peste 14 milioane de oameni, dintre care 6 768 914 de morți, prizonieri sau dispăruți

și 7 294 420 de bolnavi sau răniți, față de pierderile germane de 1,15 milioane (majoritatea morți). Deși o parte dintre sovieticii bolnavi și răniți s-au întors mai târziu în luptă, în iulie 1943 raportul pierderilor era încă între zece la unu și 14 la unu, erodând puternic avantajul sovietic inițial în privința efectivului uman. În condițiile în care ambele tabere recrutau cât mai mulți oameni posibil, mărimea forțelor armate germane a crescut mai repede decât cea a Armatei Roșii, ajungând aproape la paritate în 1943, cu 9,48 milioane de germani sub arme, repartizați în aproximativ 275 de divizii active, față de 10,5 milioane de sovietici. Dacă nu ar fi fost faptul că Hitler, spre deosebire de Stalin, ducea un război pe mai mult de un front – de fapt, pe mai multe fronturi –, germanii ar fi putut aduna efective superioare pe frontul de est. Cel puțin 25 de divizii germane erau desfășurate în nordul Franței, în Belgia și în Țările de Jos – apărând Canalul Mânecii împotriva unor posibile atacuri americano-britanice –, un număr care avea să se dubleze în anul următor. În Norvegia și Finlanda se aflau 20 de divizii germane, care păzeau rezervele de minereu de fier și de nichel ale lui Hitler din Scandinavia împotriva invaziei americano-britanice, și alte 30 erau staționate în Germania și în Europa Centrală, majoritatea fiind divizii Luftwaffe care apărau țara împotriva raidurilor de bombardament americano-britanice. Alte 21 de divizii germane păzeau Balcanii după ce Hitler își întărise pozițiile în Iugoslavia și Grecia odată cu dezastrul forțelor Axei de la Tunis. În regiunile din afara frontului de est, Wehrmachtul avea dispuse aproape 100 de divizii, mai puține, într-adevăr, decât cele 185 desfășurate pe fronturile sovietice, dar reprezentând, în iunie 1943, peste 30% din totalul efectivelor armate germane (o cotă care va crește în curând, în mod dramatic, prin redistribuirea forțelor germane după ce Aliații au invadat Sicilia și Italia). Deoarece Stalin trebuia să mențină forțe de pază doar în Extremul Orient, datorită pactului de neutralitate cu Japonia și a refuzului său de a ajuta China, trei milioane de germani se confruntau cu aproape șapte milioane de ruși pe frontul de est, unde Stalin își putea desfășura aproape toate efectivele umane disponibile. În ciuda tuturor plângerilor sale cu privire la eșecul Aliaților occidentali de a deschide un al doilea front în Franța pentru a atrage „40 de divizii germane" (pe lângă cele aproximativ 100 deja desfășurate în apărarea Europei), refuzul lui Stalin de a-i ajuta pe americani să lupte împotriva Japoniei a făcut ca el să se poată bucura de o superioritate confortabilă în ceea ce privește efectivele umane, pe frontul de est.[16]

De asemenea, comandanții sovietici au știut – de la dezertori ori din interceptarea semnalelor și din avertismentele Aliaților – aproape exact momentul când urma să aibă loc atacul: în primele ore ale dimineții

de 5 iulie 1943. Atât de bine a fost urmărită, prin mesaje telegrafice, Operațiunea Citadela, încât în seara dinaintea declanșării acesteia, la ora 22:30, artileriștii sovietici au lansat un baraj *kontrpodgotovka* (baraj de foc) asupra trupelor germane din linia întâi, chiar în timp ce forța cu mult superioară a Armatei Roșii organiza raiduri preventive împotriva aerodromurilor germane, doar pentru a le găsi însă pe majoritatea goale. Operațiunea Citadela, la fel ca Operațiunea Barbarossa în 1941, a pus față în față planificarea meticuloasă și elanul operațional german cu superioritatea sovietică copleșitoare în materie de efective umane și resurse materiale, doar că de această dată împotriva unei diferențe și mai mari în materie de blindate și fără nici un element-surpriză care să permită Wehrmachtului să profite de supraestimarea sovieticilor. A fost un test al calității împotriva cantității.[17]

În primele etape, a părut că va învinge calitatea. Deși uriașa gamă de mine și de fortificații defensive, precum și contrabarajul preventiv al artileriei sovietice au împiedicat primele pătrunderi în dimineața de 5 iulie, progresul german a fost ulterior rapid și necruțător. Cele șase divizii de blindate ale Armatei IX a generalului Walter Model, care au atacat Armatele XIII și LXX sovietice pe frontul central, la extremitatea nordică a ieșindului de la Kursk, au avansat mai mult de 15 kilometri în primele 48 de ore ale atacului. Formațiuni de elită din formidabilul Grup de Armate Sud al lui Manstein – inclusiv corpul de blindate al Armatei IV Panzer a lui Hoth, condus de Divizia de Infanterie Blindată *Grossdeutschland*, care primise 15 tancuri Tiger 1 și 44 de tancuri Panther – au atacat porțiunea vulnerabilă a apărării sovietice dintre fronturile Voronej și stepă și au pătruns rapid în adâncime, străbătând aproape 30 de kilometri în primele patru zile. Pe 11 iulie, panzerele lui Hoth s-au apropiat de Prohorovka și Oboian, la sud de Kursk. Din cauza necesității de a străbate câmpurile minate și a contraatacului fulgerător al artileriștilor sovietici, care trăgeau din poziții fixe ale tancurilor, progresul germanilor a fost mult mai lent decât în campaniile mobile din 1941 și 1942. Cu toate acestea, era clar că germanii își reveniseră după Stalingrad și redobândiseră avantajul pe frontul de est. „Dacă rușii au avut vreun succes împotriva noastră înainte", îi îndemna comandantul Diviziei 332 Infanterie germană pe oamenii săi, care mărșăluiau în luptă alături de Armata IV Panzer a lui Hoth, „acest lucru s-a datorat în principal tancurilor lor. Dar acum avem un tanc mai bun decât inamicul!" Un sergent dintr-un batalion german de artilerie antiaeriană a surprins moralul în creștere al atacatorilor scriind acasă: „Cred că de data aceasta rușii vor încasa o bătaie pe cinste".[18]

Până pe 11 iulie, Armata Roșie se confrunta deja cu probleme serioase. Din cauza crizei timpurii survenite în partea de nord a ieșindului, Jukov a luat blindatele din flancul sudic, lăsând o defensivă punctuală în calea Armatei IV Panzer a lui Hoth, defensivă care se baza mai ales pe Corpul 33 Pușcași Marini Gardă de lângă Prohorovka. Deși pagubele germane erau mari, cele ale sovieticilor în sectorul sudic au fost mult mai mari, aceștia pierzând peste 1 000 de tancuri, 1 200 de tunuri antitanc și de câmp și peste 20 000 de oameni. Stalin l-a chemat pe Rokossovski, comandantul frontului central, pentru a-l avertiza că, dacă germanii pătrund în Prohorovka, „ar putea ajunge în spatele armatei tale". În altă ordine de idei, Corpul II SS Panzer al generalului Paul Hausser, vârful de lance al Armatei IV Blindate a lui Hoth, era deja pregătit pentru un asalt final asupra defensivei sovietice din Prohorovka. Situația era atât de gravă, încât Jukov a ordonat Armatei V Tancuri Gardă, condusă de Pavel Rotmistrov, să întărească defensiva de la Prohorovka în adâncime, din spate, la circa 320 de kilometri spre est. Pe 11 iulie, Jukov și un alt mareșal din Stavka, A.M. Vasilevski, au sosit la Prohorovka pentru a supraveghea apărarea. Pericolul implicat de poziția unităților sovietice era evident.[19]

Apoi s-a întâmplat ceva remarcabil. Chiar în momentul în care confruntarea centrală a campaniei se desfășura la Prohorovka, pe 12–13 iulie 1943, Hitler i-a convocat pe cei doi comandanți superiori din sectorul Kursk, Manstein, de la Grupul de Armate Sud, și Kluge, de la Grupul de Armate Centru (deși Mainstein fusese implicat în complotul lui Canaris din martie), la cartierul său general „Bârlogul lupului", în pădurile din regiunea Mazuria, la est de Rastenburg, și le-a ordonat să contramandeze ofensiva. Având în vedere exploziva controversă izbucnită în acea perioadă între Stalin și aliații săi privind deschiderea celui de-al doilea front, precum și rezistența îndelungată a teoriei staliniste pe acest subiect în literatura istorică despre cel de-al Doilea Război Mondial, relatarea lui Manstein merită o lectură atentă. „Hitler a deschis conferința", ni se spune,

> anunțând că Aliații occidentali au debarcat în Sicilia în acea zi [de fapt, debarcaseră cu trei zile înainte] și că situația de pe insulă a luat o întorsătură extrem de gravă. Italienii nici măcar nu încercau să lupte și cel mai probabil insula urma să fie pierdută. Deoarece următorul pas ar fi putut fi o debarcare în Balcani sau în partea de sud a Italiei, era necesar să se formeze noi armate [germane] în Italia și în Balcanii de Vest. Aceste forțe trebuie luate de pe frontul de est, astfel încât era necesar ca Operațiunea Citadela să fie întreruptă.

Fidel cuvântului său, Hitler i-a ordonat lui Manstein să-i dea câteva dintre cele mai bune divizii blindate, inclusiv Leibstandarte Adolf Hitler, care a fost trimisă în Italia, devenind prima dintr-o duzină de divizii germane de elită transferate de pe frontul sovietic pe cel italian în următoarele patru luni. Orice alte ofensive germane în sectorul Kursk au fost excluse.[20]

Oprirea Operațiunii Citadela de către Hitler pentru a contracara mișcările Aliaților în Sicilia a fost cel mai mare cadou pe care putea să-l primească Stalin. Această măsură le-a permis sovieticilor să revendice o victorie decisivă într-o bătălie aproape pierdută și să învăluie această bătălie într-o serie de mituri care au fost lămurite abia recent. Prohorovka a fost transformată într-un nou Stalingrad, unde, după cum susțineau propagandiștii sovietici, 1 500 de tancuri s-au „luptat pas cu pas" într-un spațiu închis de cinci kilometri lățime, care la căderea nopții era presărat cu „peste 400 de blindate [germane] dezactivate sau în flăcări, dintre care 70 de tancuri Tiger". Prohorovka a devenit nucleul legendei Kursk, considerată „cea mai mare bătălie de tancuri din toate timpurile", în care, conform relatărilor sovietice, mult lăudatul Wehrmacht a pierdut 2 900 de tancuri, inclusiv 700 Tiger – o afirmație îmbrățișată chiar și de un cunoscut istoric occidental în studiul din 1974 *The Tigers Are Burning* (*Tigri în flăcări*).[21]

Însă povestea adevărată a fost complet diferită. În momentul în care Corpul II SS Panzer al lui Hausser s-a angajat împotriva rușilor la Prohorovka, cele trei divizii blindate ale sale cuprindeau în total 211 tancuri operaționale, dintre care doar 15 erau Tiger și nici unul Panther. Pierderile germane înregistrate la Prohorovka între 11 și 13 iulie, adică în timpul celor mai intense lupte, s-au ridicat la 48 de blindate, față de pierderile sovietice, între 400 (estimarea lui Rotmistrov) și 650 de tancuri – un raport favorabil germanilor cu aproape zece la unu. Chiar și cea mai optimistă estimare sovietică este acum de 1 614 tancuri pierdute în sectorul Kursk până pe 23 iulie, în timp ce unii specialiști consideră că 1 956 ar fi cifra corectă. Aceasta se compară cu pierderile germane de blindate, situate între 252 (estimarea inferioară) și 278 (estimarea superioară). Raportul pierderilor de blindate în această presupusă zdrobitoare victorie sovietică i-a favorizat astfel pe germani cu cel puțin opt la unu. Dezechilibrul a fost la fel de pronunțat și în aer: VVS a avut undeva între 459 și 1 961 de avioane de război scoase din acțiune, față de pierderea a doar 159 de avioane de către Luftwaffe. În ceea ce privește efectivele umane, s-au înregistrat pierderi sovietice între 177 847 (estimarea inferioară) și 319 000 (estimarea superioară), față de pierderile

germane de 54 181 de oameni. Operațiunea Citadela a eșuat ca urmare a curajului dovedit de sovietici și a intervenției lui Hitler. Dar, dacă la Kursk victoria a fost una sovietică, aceasta a fost una costisitoare.[22]

Acest bilanț deprimant a fost înregistrat doar când germanii se aflau în ofensivă, ceea ce i-a avantajat pe comandanții sovietici care își petrecuseră toată primăvara fortificând pozițiile defensive. Odată ce Armata Roșie a reluat ofensiva, pe 23 iulie, masacrul a fost îngrozitor. În timpul celor două campanii ale contraofensivei sovietice – Kutuzov, lansată la jumătatea lui iulie în sectorul nordic, vizând Orel, și Rumiantev, în partea sudică, având ca scop recucerirea Belgorodului și a Harkovului –, pierderile sovietice în materie de blindate au atins proporții uriașe. În momentul recuceririi Harkovului, pe 28 august, aceste două campanii uitate de la Kursk costaseră Armata Roșie încă 785 466 de oameni, cu 4 450 de tancuri scoase din luptă. Nota de plată a masacrului de la Kursk, în ansamblul său, a inclus pierderi umane de partea sovietică între 863 303 (estimarea inferioară) și 1 677 000 (estimarea superioară), 5 244 de tunuri, între 1 626 și 4 108 avioane de luptă și 6 064 de tancuri, conform celor mai conservatoare estimări oficiale. Germanii s-au resimțit și ei foarte mult, pierzând în sectorul Kursk până la sfârșitul lui august 170 000 de oameni, 760 de blindate și 524 de avioane de luptă. Și rușii se aflau acum la Harkov pentru a rămâne, după ce recâștigaseră inițiativa strategică, chiar dacă se aflau încă la peste 1 000 de kilometri de vechea frontieră sovietică.[23]

Renunțând la ofensiva de pe frontul de est pentru a consolida pozițiile germane vulnerabile din Italia și Balcani, Hitler i-a permis lui Stalin să revendice o victorie legendară. Cu siguranță, Kursk a fost o bătălie decisivă, marcând eșecul ultimei mari ofensive germane pe frontul de est din al Doilea Război Mondial. Dar victoria a fost, chiar mai mult decât la Stalingrad, una a tuturor Aliaților, fiind obținută atât prin contribuția materială a ajutoarelor occidentale și a debarcărilor complementare americano-britanice din Sicilia, cât și prin măiestria generalilor sovietici și prin sângele și curajul soldaților ruși. Nu era nici prima, nici ultima dată când șansele fragile ale lui Stalin se schimbau datorită unei intervenții oportune a aliaților săi occidentali.

27

OPERAȚIUNEA TITO

Stalin a arătat puțină recunoștință pentru modul în care debarcarea Aliaților în Sicilia l-a salvat la Kursk. A fost și mai puțin dispus să mulțumească guvernului britanic pentru decizia bizară a lui Churchill de a-l abandona pe protejatul Marii Britanii în Iugoslavia, ministrul armatei din guvernul regal iugoslav în exil la Londra, Draža Mihailovici, în septembrie 1943, acordând în schimb tot sprijinul Aliaților occidentali omului lui Stalin, comunistul Josip Broz Tito. Colonelul Mihailovici, un ofițer de origine sârbă din armata iugoslavă, se refugiase în munți după preluarea puterii de către naziști, în aprilie 1941, adunând sute de ofițeri patrioți în gruparea sa de opoziție, „cetnicii". În mod semnificativ, liderul comunist iugoslav Broz-Tito, născut în Croația, era la acea vreme încă prudent progerman, atât datorită alianței lui Stalin de atunci cu Hitler, cât și pentru că, în momentul invadării Iugoslaviei de către Germania și aliații ei, Tito se aflase la Zagreb, Croația – un oraș nu atât invadat, cât ocupat prin invitație, datorită înțelegerii pe care germanii o încheiaseră cu liderii croați. Abia după ce Hitler a invadat URSS, pe 22 iunie 1941, comuniștii lui Tito s-au ridicat împotriva invadatorilor naziști.

Iugoslavia ocupată era un mozaic de facțiuni concurente în care germanii, deși dețineau controlul nominal asupra întregului, nu constituiau întotdeauna și elementul cel mai influent. Până în 1943, Italia avusese cele mai multe trupe și dispusese de cele mai multe arme în Iugoslavia. O linie de demarcație nesigură între zona italiană și cea germană împărțea Croația în două, din Slovenia, în nord-vest, până în Muntenegru, în sud-est. Chiar și Serbia, în ciuda faptului că era ocupată de Germania și (după 1942) de Bulgaria, avea propriul guvern-marionetă și propriile forțe de poliție, deși în acestea nu se putea avea suficientă încredere pentru a fi aprovizionate cu cantități substanțiale de arme, ca să nu mai vorbim de artilerie. Corpul 1 bulgar de ocupație și-a sporit treptat propriul angajament până când, în 1943, va deveni cea mai mare facțiune armată din Iugoslavia ocupată.[1]

În acest vârtej de loialități divizate, cetnicii lui Mihailovici, în majoritate sârbi, și partizanii comuniști ai lui Tito, care răspundeau înaintea lui Stalin, au fost inițial singurii doi jucători. Mihailovici a ezitat

să înfrunte direct Wehrmachtul în primele luni ale ocupației, preferând să-și adune forțele și să-și consolideze treptat puterea. Și-a ales cu atenție locurile de acțiune. Dar chiar și așa, cetnicii le-au dat mari bătăi de cap germanilor când au intrat în conflict direct cu aceștia. Un raport al Wehrmachtului din Croația ocupată, din 23 septembrie 1941, observa că, „din păcate, guvernul [croat al ustașilor] nu a reușit să-i anihileze pe cetnici, ci mai degrabă bandele acestora au căpătat forță în ultimele săptămâni și au pătruns mai adânc [pe teritoriul croat]. De fapt, forțele de ocupație germane *au fost nevoite să desfășoare tancuri împotriva cetnicilor.* Nu va fi ușor să ne confruntăm cu aceste bande mobile, care sunt atât de familiarizate cu terenul muntos." Consemnările militare germane dovedesc ca fiind cu totul lipsită de temei afirmația lansată mai târziu de propaganda stalinistă, conform căreia Mihailovici era un colaboraționist al regimului de ocupație, care nu dorea să riște pierderi prin înfruntarea directă a inamicului.[2]

Tito, adulat mai târziu ca fiind unul dintre marii conducători de gherilă ai secolului XX, era în realitate un politician de carieră. Este adevărat că luptase în armata habsburgică în Primul Război Mondial și, mai târziu, fusese implicat în Războiul Civil rus. Dar el își petrecuse următoarele două decenii urcând în ierarhia Partidului Comunist Iugoslav, înainte de a fi promovat în conducerea de vârf de către Stalin și Dimitrov, secretarul bulgar al Internaționalei Comuniste, în 1937. Abia după ce Stalin, sub asaltul invaziei germane, și-a dat permisiunea, Tito a demarat acțiunile de rezistență. Partizanii săi au apelat la tactici de gherilă de tip „taie și arde". În timp ce cetnicii, raporta din Belgrad un ofițer de informații german, pe 28 august 1941, „au tendința de a ataca doar soldații germani sau colaboratorii guvernului sârb, evitând în același timp acțiuni deosebit de crude... lucrurile stau cu totul altfel în cazul comuniștilor. Aceștia sunt elemente pronunțat asociale, care vor ucide pe oricine, chiar și pe țăranii sârbi inofensivi sau pe comercianții din orașe, pe care îi jefuiesc. Aceste bande comuniste comit, de asemenea, acte grotești de cruzime." Din cauza unor astfel de tactici, remarca ofițerul german, partizanii comuniști nu aveau practic nici un sprijin în Serbia, unde „Broz" (adică Tito) era văzut ca un bandit și un măcelar.[3]

În calitate de ofițer cu cel mai înalt rang din țară, Mihailovici fusese legatul guvernului proaliat Simovici care repudiase Pactul Tripartit în timpul loviturii de stat din martie 1941. Odată ce Mihailovici a deschis o linie de comunicare cu comandamentul britanic din Cairo (prin Malta), în toamna lui 1941, el a fost recunoscut de guvernul în exil de la Londra și i s-a acordat rangul de șef de stat-major al comandamentului suprem

iugoslav. De fapt, acest lucru a dus la declanșarea unui fel de război prin procură între cetnicii regaliști, din câte se pare finanțați de Marea Britanie, și comuniștii lui Tito, care răspundeau în fața lui Stalin și a URSS-ului.[4]

Cu toate acestea, relațiile dintre Mihailovici și susținătorii săi britanici au debutat prost după ce prima misiune de legătură de la Cairo, condusă de căpitanul „Marko" Hudson, a ajuns în Iugoslavia pe 25 octombrie 1941. Mihailovici, care nu dorea să pună la egalitate pretențiile comuniste, nu i-a permis lui Hudson să participe la o întâlnire stabilită cu Tito pe 27 octombrie pentru a discuta cele mai bune modalități de organizare a rezistenței împotriva germanilor fără represalii împotriva civililor. Pe un ton arogant, Mihailovici i-a spus lui Hudson că el este „reprezentantul legitim al guvernului său" și că relațiile acestuia cu partizanii comuniști sunt „în totalitate o afacere iugoslavă" și, prin urmare, nu îl privesc. Furios, Hudson a transmis în prima sa telegramă către cartierul general de la Cairo: „Vă sugerez să-i spuneți lui MIHAILOVICI că ajutorul britanic nu va fi acordat decât dacă se va încerca încorporarea tuturor elementelor antifasciste sub comanda sa".[5]

După un tipar devenit în curând familiar în toate țările ocupate de inamic, unde pretențiile de conducere a rezistenței erau disputate între facțiunile prooccidentale și cele prosovietice, Marea Britanie a condiționat ajutorul acordat propriilor protejați de colaborarea cu protejații lui Stalin. Deși o serie de provizii britanice au fost transportate pe calea aerului în Iugoslavia, în 1942, acestea nu au fost nicidecum suficiente pentru a susține o campanie militară activă. În întreaga perioadă de 18 luni în care au fost sponsorizați de Marea Britanie, cetnicii lui Mihailovici au primit doar 242 de tone de material de război – de-abia suficiente pentru a aproviziona o unitate. Și chiar și cele câteva tone care au sosit au venit cu anumite condiții, deoarece fiecare ofițer de legătură britanic a insistat ca Mihailovici să colaboreze cu partizanii prosovietici. În iulie 1942, biroul din Cairo al Departamentului de Operațiuni Speciale (numit MO4 în limbajul serviciilor secrete britanice) a trimis un comunist iugoslav, cunoscut sub pseudonimul „Charles Robertson", la cartierul general al lui Mihailovici. Robertson a preluat conducerea legăturilor radio cu Cairo și a lansat o campanie de denigrare împotriva lui Mihailovici. La Cairo, rapoartele sale denaturate erau recepționate de un agent sovietic bine plasat: unul dintre „cei cinci de la Cambridge", James Klugmann, care lucra pentru MO4. După război, Klugmann a fost înregistrat de MI5 lăudându-se cu modul în care distrusese reputația lui Mihailovici la Cairo, falsificând hărți pentru a atribui partizanilor lui Tito victorii

obținute de fapt de cetnici și transmițând acuzațiile lui Tito potrivit cărora Mihailovici colabora cu naziștii – acuzații venite de la Moscova, unde Dimitrov conducea Cominternul, și care au fost răspândite de organele de propagandă sovietice în Occident.[6]

La fel de dăunătoare pentru reputația lui Mihailovici în rândul britanicilor a fost activitatea unui alt spion de la Cambridge recrutat de agenții lui Stalin în anii 1930, Guy Burgess, care a promovat cultul „mareșalului Tito" în emisiunile radio ale BBC în Iugoslavia. Emisiunile tendențioase ale lui Burgess, tot mai favorabile lui Tito, au fost devastatoare pentru moralul cetnicilor. Așa cum Mihailovici se plângea colonelului Bill Bailey – șeful celei de-a opta misiuni expediționare britanice, trimisă la el în decembrie 1942 –, „BBC a renunțat, cu un cinism revoltător, la sprijinul acordat cauzei sacre a sârbilor și funcționează acum făcând publicitate unei bande de teroriști pentru că [aceștia] oferă știri senzaționale, ieftine și aparent false". Când Bailey a transmis plângerile lui Mihailovici la sediul central al BBC, justificarea oferită de conducerea postului a fost că valorile englezești cereau „imparțialitate". Cu toate acestea, așa cum unul dintre puținii angajați ai BBC care erau la curent cu agitația totalitară, o anume „domnișoară Baker", transmitea Ministerului de Externe:

> Sovieticii nu au astfel de scrupule. Nu numai că îl ignoră pe Mihailovici (reprezentantul guvernului iugoslav, cu care se presupune că ar trebui să fie în alianță și pe care știu că noi îl susținem), dar, în efortul lor de a întări mișcarea de partizani, îl atacă în mod deschis, îl numesc trădător și cer eliminarea lui. Noi, pe de altă parte, nu numai că am evitat să-i atacăm pe adversarii lui Mihailovici, dar în ultimele luni chiar i-am ajutat. Impresia pe care a făcut-o asupra lui Mihailovici a fost dezastruoasă.[7]

Este adevărat că, așa cum se plângeau către biroul din Cairo ofițerii de legătură britanici din dispecerate, Mihailovici a preferat adesea să lupte cu partizanii lui Tito în locul germanilor și, în mai multe rânduri, s-a întâlnit cu oficiali germani sau cu sârbi progermani pentru a negocia încetarea focului și a încheia acorduri vizând schimbul de arme. Și reciproca era valabilă, în cazul lui Tito, omul lui Stalin, și al partizanilor, care, de asemenea, au obținut arme de unde au putut, de obicei de la italieni, și care au negociat acorduri tactice de încetare a focului sau de schimb de prizonieri cu germanii în cel puțin două ocazii, în noiembrie 1942 și în martie 1943. Pe 29 martie 1943, Tito își instruia partizanii că „sarcina noastră cea mai importantă acum este de a distruge cetnicii lui Draža Mihailovici și de a desființa aparatul său administrativ,

deoarece aceștia reprezintă cel mai mare pericol pentru continuarea luptei de eliberare națională".[8]

Ceea ce Stalin a înțeles mai bine decât Churchill în 1943 a fost că Mihailovici și Tito luptau pentru versiuni diferite ale viitorului Iugoslaviei, o luptă în care propaganda era extrem de importantă. Mihailovici lupta în numele guvernului regal în exil. Tito dorea să impună comunismul sovietic în țară. Ca atare, era firesc ca Stalin să-l susțină pe Tito. Deoarece nu existau legături terestre între Armata Roșie și Iugoslavia, trimiterea de arme era, deocamdată, imposibilă. După cum îi transmitea secretarul Cominternului, Dimitrov, lui Tito printr-o telegramă de la Moscova, pe 11 februarie 1943: „Nu ar trebui să te îndoiești nici măcar o clipă că, dacă ar fi existat și cea mai mică șansă de a vă face rost de arme, am fi făcut-o de mult". Tot ce putea oferi Stalin, deocamdată, erau sfaturi politice și propagandă menită să-i defăimeze pe dușmanii lui Tito. Campania internațională de agitprop dusă împotriva „colaboraționistului Mihailovici" era coordonată de Tito – care telegrafia la Moscova sub numele său de cod din Comintern, VALTER – și de Dimitrov, care transmitea calomniile lui Tito, pentru a fi difuzate în Iugoslavia în limba sârbo-croată de operatorii radio ruși și de agenți sovietici precum Burgess, de la BBC. *Daily Worker* din Marea Britanie a publicat, de asemenea, calomniile lui Tito, la fel și ziarele comuniste publicate în limba sârbo-croată din America de Nord. În primăvara lui 1943, VALTER a început să-i acuze chiar și pe ofițerii britanici atașați pe lângă Mihailovici că ar fi colaboratori ai naziștilor, inclusiv pe căpitanul Hudson, în ciuda faptului că acesta făcuse tot posibilul pentru a cultiva relații amicale cu Tito. Hudson, eclipsat la cartierul general al lui Mihailovici de spionul comunist Robertson – care îl împiedica să folosească radioul –, nu a putut să răspundă la aceste acuzații până când Robertson, plictisit de agitprop, a furat arme și echipament, în iulie 1943, și a fugit să lupte alături de partizani.[9]

Ar fi trebuit să fie la fel de firesc ca Marea Britanie, țara care găzduia guvernul regal iugoslav în exil, să-l sprijine pe Mihailovici, comandantul suprem recunoscut al acelui guvern în teatrul de operațiuni. Nu exista nici un motiv pentru care vreun lider britanic să ia în serios campania stalinistă de denigrare împotriva lui Mihailovici, a cetnicilor și a ofițerilor de legătură britanici. O astfel de campanie de agitprop era tipică pentru comunismul internațional și trebuia abordată în cel mai bun caz cu un strop de prudență și în cel mai rău, ca o minciună patologică. În schimb, în cursul lui 1943, liderii britanici, reluând tot mai abject calomniile lui Tito la adresa lui Mihailovici, s-au întors, în mod

dramatic, împotriva propriului protejat pentru a-l favoriza pe cel al lui Stalin. Ceea ce a făcut ca eșecul britanic de a-l sprijini pe Mihailovici să provoace și mai multe daune a fost faptul că, în iunie 1943, biroul britanic de la Cairo a trimis o misiune militară la Tito și a început să le furnizeze partizanilor, pe calea aerului, material de război în cantități care în curând le depășeau pe cele oferite lui Mihailovici. Pentru Mihailovici și oamenii săi, se părea că Marea Britanie schimbase tabăra în războiul civil din Iugoslavia, situându-se de partea comuniștilor lui Stalin.[10]

Iar lucrurile aveau să se agraveze. În urma debarcării Aliaților în Sicilia, din iulie, și a devastatoarelor raiduri de bombardament americano-britanice asupra orașelor italiene, Marele Consiliu Fascist de la Roma l-a destituit pe Mussolini, numindu-l în locul său pe un feldmareșal în retragere, Pietro Badoglio. După ce, pe 8 septembrie 1943, a fost făcută publică semnarea unui armistițiu între Aliați și guvernul Badoglio, iar a doua zi trupele americano-britanice au debarcat la Salerno, ofițerul de legătură britanic al lui Mihailovici, colonelul Bailey, a primit ordin de la Cairo să-i forțeze pe cetnici să se retragă și să negocieze cu italienii în Croația, în ciuda faptului că ofițerii britanici, repetând calomniile comuniste, îl acuzaseră tot anul pe Mihailovici de colaborare cu italienii. Tito a intrat și el în negocieri cu autoritățile italiene care părăseau Croația, pentru a „obține arme", după cum le raporta el lui Dimitrov și Stalin, pe 13 septembrie. Italienii nu se văzuseră niciodată față în față cu aroganții lor aliați teutoni și au început trocul sau au vândut arme partizanilor și cetnicilor mai ales pentru a le face în ciudă germanilor.[11]

Iar aceste noi instrucțiuni britanice prin care lui Mihailovici i se ordona să se retragă păreau și mai ciudate, întrucât ele veneau chiar în momentul în care cetnicii luptau pentru viața lor împotriva trupelor germane din vestul Serbiei – și câștigau. În august și septembrie 1943, activitatea militară a cetnicilor a atins cel mai înalt nivel de până atunci, cu 216 atacuri înregistrate asupra forțelor de ocupație bulgare din Serbia, 14 asasinate comise asupra unor soldați germani sau bulgari și 30 de asasinate comise împotriva unor oficiali sârbi care lucrau pentru guvernul-marionetă de la Belgrad. Este adevărat că numărul de atacuri revendicate de partizanii lui Tito în această perioadă a fost în general mai mare, dar, ca întotdeauna, cetnicii disciplinați au fost cei care au produs cele mai multe pagube, învingând un batalion german într-o bătălie în câmp deschis, pe 13 septembrie. De asemenea, cetnicii au aruncat în aer un pod important în apropiere de Višegrad, în cea mai amplă acțiune de sabotaj comisă până atunci în cursul războiului din Balcani – la această acțiune a asistat personal un ofițer britanic, comandantul de brigadă

Charles Armstrong, care tocmai fusese trimis să-l ajute pe Bailey să evalueze forțele cetnicilor. În loc să-i felicite pe cetnicii lui Mihailovici pentru vitejia lor, comandamentul de la Cairo le-a ordonat lui Bailey și lui Armstrong să-i forțeze să se retragă din zona pe care tocmai o câștigaseră cu sângele lor și să-i lase pe partizanii lui Tito să o ocupe. BBC a susținut apoi că podul de la Višegrad, distrus de cetnici, fusese de fapt aruncat în aer de partizanii comuniști ai mareșalului Tito. Un alt triumf al cetnicilor, detonarea pe 30 septembrie 1943 a unui nod critic de pe calea ferată Belgrad-Salonic, folosită de Wehrmacht, care a scos din funcțiune această linie de aprovizionare pentru aproape zece zile, a fost atribuit în mod fals partizanilor într-o emisiune BBC transmisă în Iugoslavia.[12]

Pentru a face această trădare a Occidentului și mai dureroasă, misiunea militară britanică la cel mai înalt nivel din Iugoslavia până în acel moment sosise acum la cartierul general al lui Tito din Jajce, Bosnia Centrală. Fitzroy Maclean – fost diplomat, expert pe probleme sovietice și membru al Camerei Comunelor – răspundea direct în fața lui Churchill, care îi acordase gradul de comandant de brigadă. În timp ce misiunile lui Hudson și Bailey pe lângă Mihailovici fuseseră pregătite pentru a eșua, misiunea lui Maclean fusese concepută pentru a reuși. „Ceea ce dorim", îi spusese Churchill lui Maclean la Londra, înainte ca acesta să se întoarcă la Cairo pentru a zbura spre Bosnia, „este un ambasador și un lider îndrăzneț al acestor gherile îndârjite și vânate."[13]

Dacă momentul ales pentru misiunea lui Maclean pe lângă Tito era nefericit pentru Mihailovici, componența politică a misiunii era de-a dreptul jignitoare. Maclean, ca și cel care îl numise, era un conservator și aparent un anticomunist din principiu. Și totuși iată-i pe cei doi conservatori, conspirând să-i trădeze pe Mihailovici și pe cetnicii care luptau pentru guvernul regal iugoslav și să-i sprijine, în schimb, pe comuniștii care ascultau ordinele lui Stalin. „Informațiile care au ajuns la guvernul britanic dintr-o varietate de surse", i-a spus Churchill lui Maclean – fără a menționa că aceste surse erau toate sovietice sau influențate de sovietici –, „ne-au făcut să avem îndoieli că rezistența generalului Mihailovici și a cetnicilor săi în fața inamicului este așa cum se pretinde." Așadar cetnicii erau eliminați, iar partizanii erau acceptați. Când Maclean s-a întrebat, cu voce tare, dacă nu cumva Marea Britanie ar putea face jocul lui Stalin, oferindu-și sprijinul pentru Tito, Churchill a remarcat în mod criptic că „am fost la fel de loiali aliaților noștri sovietici pe cât sperăm să fie ei față de noi".[14]

Aceste schimburi de replici între doi conservatori britanici oferă o imagine relevantă a naivității și a dorințelor deșarte care au dus la trădarea

Iugoslaviei de către anglo-americani, în favoarea protejaților lui Stalin – și, în cele din urmă, la vinderea Balcanilor și a Europei de Est în general, către URSS, urmată la scurt timp de cedarea Chinei către tabăra comunistă. Stimulat de agitația sovietică care îl făcuse să se îndoiască de Mihailovici și, probabil, de atracția psihologică a generozității dezinteresate din punct de vedere politic (în genul celei care animase și spiritul ajutorului de împrumut), Churchill a decis să se alăture comuniștilor din Iugoslavia în războiul civil cu cetnicii pentru conducerea rezistenței și viitorul politic al Iugoslaviei, fără să își dea seama că decizia lui avea să contribuie la asigurarea triumfului comunist. Legitimările și instrucțiunile primite de Maclean de la Churchill denotau clar că prim-ministrul voia un raport pozitiv despre partizani, iar trimisul său i-a oferit exact ce dorea. Evaluarea lui Maclean s-a bazat doar pe discuțiile cu Tito și aghiotanții săi; trimisul britanic nu a observat nici o bătălie sau operațiune de sabotaj în cele trei săptămâni în care s-a aflat alături de partizani în Bosnia și Herțegovina, înainte de a se întoarce la Cairo. Maclean nu a vizitat nici Serbia, unde se desfășurau cele mai serioase lupte în perioada vizitei sale, între 17 septembrie și 5 octombrie. Acele lupte erau purtate de cetnici, nu de partizanii despre care Maclean susținea că erau singurii care se luptau cu germanii în Iugoslavia, afirmație susținută în două emisiuni mincinoase ale BBC. Raportul prezentat de Maclean în octombrie 1943 se baza doar pe ce îi spusese Tito despre faptele partizanilor, nu pe ceea ce văzuse britanicul. Același lucru era valabil și pentru afirmațiile lui Maclean care îi denigrau pe cetnici și care pur și simplu repetau calomniile transmise de Tito.[15]

Numai în cazul în care cunoaștem modul naiv în care „raportul de răsunet" (cum avea să fie denumit în curând) al lui Maclean a fost alcătuit îl putem înțelege. Generalul de brigadă a susținut că partizanii lui Tito suferiseră pierderi „de doar unu la cinci în luptele cu germanii și de unu la zece în luptele împotriva ustașilor sau a cetnicilor". Având în vedere numărul victimelor de pe frontul de est, unde sovieticii îi învinseseră pe germani cu un raport de până la 35 la unu și niciodată de mai puțin de trei la unu, această afirmație era absurdă. Combinate cu estimările lui Maclean privind forța efectivă de luptă a partizanilor, de 220 000 de oameni repartizați în 26 de divizii, astfel de cifre au dus la întrebarea: de ce această forță uriașă nu zdrobise cele patru divizii germane slab echipate desfășurate împotriva lor în Bosnia și Croația la începutul acelui an în cursul Operațiunii Weiss? În realitate, germanii i-au învins cu ușurință pe partizanii de acolo, provocând 8 500 de victime și luând peste 2 000 de prizonieri, pe fondul unor pierderi de doar 335 de morți

și 101 dispăruți. Cifrele lui Maclean în privința partizanilor activi erau de cel puțin trei ori mai mari, numărul real al acestora fiind undeva între 60 000 și 80 000. Estimarea lui Maclean privind forțele cetnicilor – doar „10 000–20 000" în toată Iugoslavia – era la fel de distorsionată, dar în direcția opusă. Dacă într-adevăr partizanii îi depășeau numeric pe cetnici cu un raport de zece la unu, atunci de ce nu îi învinseseră deja pe câmpul de luptă? Cifrele lui Maclean nu se potriveau, în mod evident.[16]

În politică, la fel ca în istorie, nu contează întotdeauna cine are dreptate, ci acela care prezintă primul povestea. Raportul extrem de inexact al lui Maclean despre partizanii lui Tito a fost compilat și distribuit la Cairo și ulterior transmis la Londra, pe 6 noiembrie 1943 – cu o zi înainte ca Armstrong și Bailey să transmită propriul raport despre cetnici, din teatrul de operațiuni. (După ce s-au străduit, spre deosebire de Maclean, să asiste și să participe la operațiuni reale, Armstrong și Bailey au avut nevoie de mai mult timp pentru a-și finaliza evaluarea, mult mai atentă.) În mod semnificativ, în plus, raportul Armstrong-Bailey nu a fost distribuit imediat. Aproape cu siguranță din cauza intervenției agentului sovietic Klugmann la MO4 – decodarea informațiilor cu începetinitorul era un truc la îndemână – raportul Armstrong-Bailey a fost dactilografiat abia pe 18 noiembrie. A fost trimis la Londra pe 23 noiembrie, și chiar și atunci prin cea mai lentă și mai sigură metodă de transmitere, astfel încât a ajuns pe 27 noiembrie, la trei săptămâni după ce Maclean aranjase deja totul împotriva lui Mihailovici. La acea dată, Churchill nu mai era în capitală, căci părăsise Anglia pentru viitorul summit cu Stalin și Roosevelt de la Teheran.[17]

Judecând după angajamentul materialului de război, Churchill se hotărâse deja în privința Iugoslaviei cu mult înainte ca Maclean să distrugă definitiv șansele lui Mihailovici. A existat o ironie brutală în afirmația lui Maclean că Mihailovici „nu făcea suficient" pentru a ucide germani cu armele pe care Marea Britanie nu i le trimitea. În cele trei luni după ce Churchill l-a trimis pe Maclean, la jumătatea lui septembrie 1943, partizanii au primit 4 222 de tone de material de război, de aproape 20 de ori mai mult decât primise Mihailovici în cele 18 luni în care Marea Britanie îl sprijinise – iar Mihailovici era acum izolat definitiv. În primele nouă luni ale lui 1944, partizanii aveau să primească de la britanici 22 584 de tone de material de război – de 100 de ori mai mult decât primiseră cetnicii.[18]

Lui Tito și lui Stalin cu greu le venea să creadă ce noroc au. Într-un moment în care Armata Roșie, care încă își croia drum însângerat în ofensivă la 1 000 de kilometri de vechea graniță sovietică, nu reușea să

facă rost de arme pentru partizanii din Iugoslavia, Churchill se hotărâse să-i facă treaba lui Stalin, și exact în momentul în care americanii și britanicii deschiseseră o bază aeriană pe coasta Adriaticii, la Bari, la doar 480 de kilometri de zbor de cartierul general al lui Tito din Bosnia. Echipa de ofițeri a lui Maclean repartizată lui Tito, din care în curând aveau să facă parte și militari americani, nu pusese nici o condiție pentru ajutorul trimis – nici măcar un *quid pro quo* privind schimbul de informații. Oamenii lui Maclean au aflat doar ce îi lăsa Tito să afle. După cum îi informa Tito pe Dimitrov și pe Stalin: „Englezii vor să știe prea multe despre forțele noastre. Noi le împărtășim doar informațiile pe care simțim nevoia să le oferim."[19]

Departe de a fi spiritul „independent" pe care Maclean l-a prezentat în cartea sa de succes *Eastern Approaches* (*Abordări în est*), Tito – despre care știm acum, după deschiderea arhivelor sovietice, că discuta cu Dimitrov și cu Stalin fiecare mișcare a lui Maclean – furniza la Moscova rapoarte detaliate despre tot ce îi trimiteau britanicii pe calea aerului și cerea instrucțiuni chiar și cu privire la cele mai mici chestiuni de protocol. În timp ce Maclean răspundea în fața lui Churchill pentru livrările de arme, Tito răspundea, fie și involuntar, în fața lui Stalin în toate chestiunile politice. Eforturile lui Maclean de a deschide negocieri cu autoritățile maghiare de ocupație au fost respinse de Tito, după ce acesta îl informase pe Molotov, iar propunerea lui Maclean de a trimite forțe expediționare poloneze în Iugoslavia pe calea aerului a fost respinsă prin veto de Stalin – cu sugestia utilă ca Tito să-i acuze pe polonezi că sunt simpatizanți ai cetnicilor. Relația bizară a britanicilor cu partizanii a fost expresiv redată în plângerea lui Tito, transmisă lui Stalin la începutul lui 1944, potrivit căreia Maclean îi spusese că la comandamentul de la Cairo existau îndoieli în legătură cu abandonarea lui Mihailovici. Tito dorea ca vojdul să îi scrie personal lui Churchill pentru a-l îndrepta pe linia politică evidențiind trădarea cetnicilor.[20]

Momentul în care Churchill i-a îmbrățișat pe partizani nici că putea fi mai potrivit pentru Tito. Și nici nu putea veni într-un moment mai prost pentru Mihailovici și pentru cetnici, care se aflau acum izolați, cu prestigiul și capacitatea de a-și înarma și de a-și echipa oamenii atât de zdruncinate de răsturnarea de poziție a britanicilor, încât găsirea de noi recruți ar fi fost aproape imposibilă. Defăimarea cetnicilor de către comuniști, pe motive de „colaborationism", folosită de mult timp în emisiunile radio sovietice din Caucaz și sugerată în emisiunile tendențioase ale BBC, fusese acum aprobată de Maclean în „raportul său de răsunet", primind acceptul guvernului britanic. „O[fițerul] B[ritanic] de L[egătură] care se

află acum cu forțele partizanilor", raporta colonelul Bailey de la cartierul general al lui Mihailovici, „din motive bine cunoscute de el însuși, a acceptat aceste imputări la valoarea lor nominală și le-a transmis superiorilor săi. Mă abțin de la comentarii privind corectitudinea profesională a comportamentului [lui Maclean]... față de partizani." Ar fi fost un miracol dacă trupele cetnicilor ar fi supraviețuit iernii care se apropia.[21]

Parcă pentru a pune și mai multă sare pe rana lui Mihailovici, revista *Time*, care îl ridicase deja pe Stalin la rangul de om al anului, l-a pus pe mareșalul Tito pe copertă, ca „Erou al săptămânii".[22] Scena era pregătită pentru îmbrățișarea oficială de către Aliați a protejatului iugoslav al lui Stalin, la Teheran.

28

TEHERAN ȘI CAIRO

Până în toamna lui 1943 ar fi trebuit să fie deja clar pentru orice britanic obiectiv sau observator american – dacă Stalin ar fi permis unor astfel de observatori să se apropie de linia frontului* – că Armata Roșie era indubitabil depășită în lupta deschisă împotriva Wehrmachtului, cu excepția cazului în care germanii ar fi făcut o greșeală evidentă, de pildă supraextinderea Armatei VI la Stalingrad, pentru care Paulus plătise scump. Cu toate acestea, ce i-a lipsit comunismului sovietic în ceea ce privește moralul de luptă și competența a fost compensat de abilitatea politică a lui Stalin. Adevărul este că miracolul generozității americane, manifestate prin Acordul de împrumut și închiriere și care făcuse atât de mult pentru a menține Armata Roșie pe câmpul de luptă s-a datorat atât preferințelor personale ale lui Roosevelt, cât și activității agenților de influență ai lui Stalin la Washington.[1]

Nimeni nu-l forțase pe Churchill să-l abandoneze pe Mihailovici și să-l îmbrățișeze pe Tito, protejatul comunist al lui Stalin. Churchill căzuse atât de profund în plasa propagandei sovietice despre Iugoslavia, încât liderii sovietici fuseseră luați prin surprindere, cu greu crezând cât de creduli erau britanicii. Când Anthony Eden i-a propus lui Molotov, în noiembrie 1943, după ce Churchill îl abandonase deja pe Mihailovici, ca sovieticii să trimită o misiune militară la Tito – oferindu-i lui Stalin utilizarea exclusivă a unei baze aeriene britanice din Cairo în acest scop –, Molotov a fost cel care a sugerat că poate ar fi meritat să li se mai acorde o șansă cetnicilor. „Din rapoartele pe care le-am primit de la ofițerii britanici", îl informa Eden pe Molotov, spre uimirea acestuia din urmă, „nu ar fi bine să mai tratăm cu M[ihailovici]." Cu toate acestea, Eden a fost de acord că Stalin era cât se poate de liber să trimită o misiune de legătură la Mihailovici și la cetnici, dacă insista să facă acest lucru[2].

---

* Ca recompensă pentru loialitatea de care dăduse dovadă încă de la numirea sa ca agent de legătură al lui Hopkins în Rusia, în octombrie 1941, colonelului Faymonville (agent activ al NKVD) i s-a permis să viziteze frontul prima dată în mai 1943, însoțit de un alt funcționar implicat în aplicarea Acordului de împrumut și închiriere, generalul-maior J.H. Burns. Aceștia nu răspundeau în fața armatei, ci în fața lui Harry Hopkins (care îi numise pe amândoi). Ei au refuzat să împărtășească descoperirile lor ambasadorului Standley.

În ceea ce priveşte abordarea avută de Churchill, Maclean şi Eden faţă de Iugoslavia, precum şi eforturile constante ale lui Roosevelt de a-l mulţumi şi linişti pe Stalin, se pare că naivitatea şi sentimentalismul, mai degrabă decât simpatia ideologică faţă de comunism ca atare, au fost cele care au aliniat politica occidentală la interesele sovietice. În cazul lui Harry Hopkins, mâna dreaptă a lui Roosevelt, sentimentul şi simpatia ideologică s-au contopit. La o adunare intitulată în mod revelator „Miting pentru ajutorarea Rusiei" şi organizată la New York pe 22 iunie 1942, Hopkins a declarat: „Suntem hotărâţi ca nimic să nu ne oprească să împărţim cu [Rusia sovietică] tot ce avem". În timp ce consilierii mai prudenţi ai lui Roosevelt justificau înarmarea URSS prin aceea că, spre deosebire de Germania nazistă, regimul lui Stalin nu reprezenta o ameninţare pe termen lung la adresa democraţiilor occidentale, Hopkins susţinea, într-un memorandum din august 1943, că Statele Unite trebuia să-i ofere lui Stalin absolut toate armele şi echipamentele industriale pe care acesta le dorea tocmai pentru că Armata Roşie avea să fie în curând atotputernică. „Poziţia postbelică a Rusiei în Europa", scria Hopkins, „va fi una dominantă. Cu Germania zdrobită, nu [va exista] nici o putere în Europa care să se opună forţelor sale militare uriaşe... Concluziile din cele de mai sus sunt evidente... Rusiei [sovietice] trebuie să i se acorde tot ajutorul şi trebuie să facem tot posibilul pentru a obţine prietenia ei." Departe de a păstra secrete aceste opinii controversate, Hopkins s-a lăudat în mod deschis cu devotamentul său faţă de cauza sovietică. Într-un articol publicat în *New Yorker* în august 1943, autorul observa că toată lumea de la Washington ştia că Hopkins era „un propagandist dedicat ajutorării totale a Rusiei, încă din vara lui 1941". Şeful statului-major George Marshall, responsabil cu achiziţiile pentru armata americană, îşi va aminti mai târziu, fără menajamente, că „misiunea lui Hopkins în faţa preşedintelui era să reprezinte interesele ruseşti. Misiunea mea era să reprezint interesele americane." Hopkins însuşi le-a declarat jurnaliştilor, fără să se scuze, că purtase „drapelul sovietic prin oraş", adăugând că „Marshall nu are nimic împotriva acestui lucru".[3]

Hopkins nu era singurul care îşi manifesta admiraţia pentru Uniunea sovietică, o admiraţie tot mai răspândită în timpul războiului, pe măsură ce presa americană complice îl transformase pe Stalin în „Unchiul Joe". Două filme de lungmetraj, realizate în 1943 la Hollywood, l-au glorificat pe liderul sovietic, printre care şi *Misiune la Moscova*, bazat pe memoriile lui Joseph Davies, ambasadorul american care muşamalizase Marea Teroare. Cu ocazia misiunii sale la Moscova, în mai 1943, Davies i-a prezentat cu mândrie lui Stalin o copie a filmului.[4]

Cu toate acestea, era ceva diferit în fervoarea cu care Hopkins promova interesele sovietice. Începând cu întrevederea sa cu Stalin de la Kremlin, în iulie 1941, Hopkins ajunsese să prefere sincer modul sovietic de a face lucrurile celui practicat de liberalii și socialiștii americani. Într-un schimb remarcabil de replici cu Molotov la Casa Albă, în mai 1942, Hopkins i-a denigrat chiar și pe comuniștii americani, considerându-i inferiori omologilor lor ruși. La fel ca Hitler, după ce Stalin îl demisese pe comisarul său evreu pentru afaceri externe, Litvinov, în mai 1939, Hopkins a crezut că Stalin îmbunătățise comunismul prin eliminarea influenței evreiești. Potrivit transcrierii dactilografiate de un profesor de literatură rusă de la Harvard, Samuel H. Cross, care servise ca traducător al președintelui Roosevelt la Casa Albă,

> Domnul Hopkins a remarcat că, deși Partidul Comunist American se implicase total după 7 decembrie [ziua când avusese loc atacul de la Pearl Harbor], faptul că acesta este format în mare parte din oameni nemulțumiți, frustrați, ineficienți și gălăgioși – inclusiv un procent relativ mare de evrei total antipatici – a indus în eroare americanul de rând în ceea ce privește aspectul și caracterul comuniștilor din Uniunea Sovietică însăși.[5]

Roosevelt era un politician prea abil pentru a fi surprins spunând așa ceva în prezența unui stenograf. Chiar și așa, servilismul președintelui față de Stalin putea, uneori, să rivalizeze cu cel al lui Hopkins. Așa cum îi spunea odată Roosevelt lui William Bullitt, fostul ambasador în URSS, concediat pentru că fusese prea critic la adresa vojdului, „am doar o bănuială că Stalin nu este genul acela de om. Harry [Hopkins] a spus că nu este și că nu vrea nimic altceva decât securitate pentru țara sa, iar eu cred că, dacă îi dau tot ce pot și nu cer nimic în schimb, *noblesse oblige*, el nu va încerca să anexeze nimic și va lucra cu mine pentru o lume a democrației și a păcii."[6]

Contrar practicii obișnuite în relațiile dintre o republică democratică cu o legitimitate impecabilă care impune un respect aproape universal (Statele Unite) și regimul proscris din URSS, instituit în opoziție cu toate guvernele capitaliste existente – regim care fusese expulzat din Liga Națiunilor pentru acte flagrante de agresiune armată și care, spre deosebire de Germania nazistă, refuzase să ratifice Convenția de la Haga sau Convenția de la Geneva –, nu Stalin era cel care pleda pentru o întrunire unde să fie respectat ca egal. În schimb, Roosevelt era cel care dorea cu disperare să-l întâlnească pe vojd. Documentele dezvăluie că Roosevelt

a început să insiste pentru o întrevedere cu Stalin în decembrie 1941; că aceste rugăminţi au devenit tot mai insistente în aprilie şi mai 1942, culminând cu promisiunea prematură a preşedintelui de a deschide un al doilea front în timpul vizitei lui Molotov la Washington; şi că Roosevelt l-a curtat pe Stalin cu aceeaşi intensitate pe tot parcursul lui 1943.[7]

În mai 1943, în urma scandalului declanşat de masacrul de la Katyn, Roosevelt a încercat o nouă abordare, propunând „o vizită informală şi simplă de câteva zile, doar dumneavoastră şi eu", fără Churchill. Preşedintele a propus ca această întrevedere privată să aibă loc „fie de partea dumneavoastră, fie de partea mea a strâmtorii Bering", în Alaska sau în Extremul Orient sovietic. Pentru a îndulci oferta, Roosevelt a promis că nu va aduce nici un funcţionar incomod din armată sau din Departamentul de Stat, invitându-l doar pe Hopkins, un om pe care Stalin îl ştia dedicat cauzei sovietice.[8]

Era o ofertă tentantă. Stalin a refuzat şi de data aceasta, deşi a făcut un gest de bunăvoinţă faţă de preşedintele american. Pe 22 mai 1943, TASS a anunţat că Stalin desfiinţase Internaţionala Comunistă, ceea ce i-ar fi permis lui Roosevelt să-i liniştească pe criticii interni că URSS nu mai urmărea să răstoarne guvernul american. Bineînţeles, aşa cum le explicase Stalin în privat lui Molotov şi membrilor Politburo, aceasta era o mişcare pur tactică, având în vedere devotamentul exagerat al guvernelor american şi britanic de a servi interesele sovietice, ceea ce făcea ca răsturnarea acestor guverne să fie contraproductivă. Dar gestul se potrivea de minune cu agitpropul sovietic din capitalele occidentale, oferind un contraargument pregătit pentru orice sceptic în privinţa deciziei de a aproviziona armatele lui Stalin.[9]

Pe măsură ce vara trecea, procesul lui Roosevelt de curtare a vojdului devenea tot mai penibil. Cum Stalin continua să facă pe durul, locurile propuse de preşedinte pentru mult dorita sa întâlnire tête-à-tête se apropiau tot mai mult de bârlogul lui Stalin de la Kremlin. După ce vojdul respinsese Alaska, strâmtoarea Bering, Islanda, Tunisia, Sicilia, fosta Eritree italiană şi, odată ce Roosevelt renunţase la excluderea lui Churchill, Cairo, preşedintele s-a declarat dispus să meargă până la Ankara, apoi Basra, în Golful Persic. După ce a fost informat despre înclinaţia lui Stalin pentru securitate, Roosevelt s-a oferit să instaleze „o linie telefonică specială, controlată de dumneavoastră, de la Basra la Teheran, unde s-ar conecta cu linia dumneavoastră în Rusia". Când Stalin a refuzat, Roosevelt s-a declarat dispus să meargă până la Bagdad – dar nu mai departe, deoarece ultima etapă, peste munţi, în nordul Iranului, unde „avioanele care zboară în ambele direcţii sunt adesea

reținute timp de trei sau patru zile" din cauza condițiilor meteorologice, nu i-ar fi permis să se întoarcă la Washington la timp pentru a semna proiectele de lege și rezoluțiile Congresului în limita de zece zile impusă prin constituția SUA. După cum știm astăzi – spre deosebire de opinia publică americană de la acea vreme (și este imposibil ca Stalin, cu spionii săi din Washington, să nu fi știut) –, președintele era invalid din cauza poliomielitei, care debutase la vârsta adultă și care ridica serioase obstacole logistice pentru călătoriile peste hotare, pe lângă epuizarea fizică însoțind orice călătorie lungă. A-i cere să călătorească până în Rusia, sau chiar în nordul Iranului, era o solicitare care l-ar fi epuizat.[10]

Cu toate acestea, Stalin a insistat. Cel mai departe vojdul a fost dispus să meargă la Teheran. Capitala iraniană se afla sub ocupație sovietică, cu trupele NKVD patrulând pe străzi. Totuși ultima etapă a acestei călătorii istovitoare era un pas prea departe pentru președintele invalid. Pe 21 octombrie 1943, Roosevelt l-a informat pe Stalin că este „profund dezamăgit" că vojdul nu este dispus să satisfacă nevoile sale fizice și constituționale. „Cu mult regret", președintele l-a informat pe Stalin că „nu pot merge la Teheran." Răspunzând pe 6 noiembrie pe un ton impasibil, Stalin l-a informat pe Roosevelt că îi pare foarte rău că va trebui să se întâlnească doar cu Churchill, fără el. Prins în plasă de un pescar iscusit, președintele american a fost de acord până la urmă să meargă la Teheran.[11]

Când a părăsit Casa Albă, pe 11 noiembrie 1943, Roosevelt era însoțit de consilierul său cel mai de încredere, Harry Hopkins. Având în vedere miza critică a călătoriei, este demn de remarcat că președintele nu l-a luat cu el și pe secretarul său de stat, Cordell Hull, sau pe alți diplomați de carieră cu ranguri înalte. De altfel, în scrisorile sale către Stalin, Roosevelt și-a denigrat frecvent Departamentul de Stat. Roosevelt îl concediase pe ambasadorul Bullitt în 1936 din cauza rapoartelor sale critice privind procesele-spectacol de la Moscova, desființase Divizia pentru Europa de Est în 1937 pentru a îmbunătăți relațiile cu Stalin, îl demisese pe ambasadorul Steinhardt în 1941 la cererea lui Stalin și îl concediase pe experimentatul ofițer de legătură, maiorul Yeaton, după ce Hopkins îi ceruse acest lucru. În martie 1943, ambasadorul sovietic la Washington, Litvinov, îi înmânase lui Hopkins o listă de diplomați „nedoriți" pe care Stalin îi voia eliminați din Departamentul de Stat, inclusiv Loy Henderson și Ray Atherton din vechea Divizie pentru Europa de Est. Făcând echipă cu subsecretarul de stat Sumner Welles, confidentul lui Roosevelt careîl subminase frecvent pe Hull, Hopkins i-a detașat pe Atherton în Canada și pe Henderson în Irak, asigurându-se că nici unul dintre ei nu va putea influența politica americană privind URSS.[12]

Când Hull a aflat de epurarea efectuată sub nasul său şi s-a plâns preşedintelui, Roosevelt a decis, în sfârşit, să se despartă de prietenul său Welles, pentru a evita demisia lui Hull. Dar Hull a fost în continuare atacat dur în presă. În rubrica sa Washington Merry-Go-Round publicată în *Washington Post* pe 21 august 1943, Drew Pearson scria că secretarul de stat „a fost mult timp antirus". La postul de radio NBC, Pearson a afirmat că Hull şi angajaţii săi „şi-ar dori foarte mult să vadă Rusia stoarsă de vlagă – iar ruşii ştiu asta". Hull a contactat ambasada sovietică pentru a nega acest lucru, dar reputaţia sa fusese deja afectată, cel mai probabil de către unul dintre cei doi membri ai Partidului Comunist American care lucrau în subordinea lui Pearson, David Karr (ale cărui legături cu serviciile secrete sovietice au fost confirmate ulterior de documentele Venona) sau Andrew Older. În acest fel, operaţiunile de influenţă sovietice au curăţat Departamentul de Stat de ultimii săi experţi anticomunişti pe probleme sovietice şi i-au înfipt pumnalul în spate lui Cordell Hull, garantând că secretarul de stat nu va fi invitat la Teheran*, o ofensă evidentă, deoarece atât Molotov, cât şi Eden urmau să fie acolo.[13]

Fără Hull sau alţi anticomunişti la bord care să-i deranjeze pe Roosevelt şi pe Hopkins, traversarea Atlanticului a fost în mare parte lipsită de evenimente. După ce a acostat în portul algerian Oran, unde s-a întâlnit cu Eisenhower şi cu alţi comandanţi de pe frontul mediteraneean, Roosevelt a zburat spre Cairo pe 22 noiembrie. În Egiptul britanic, spre deosebire de Teheran, Churchill avea să-i fie gazdă, iar cei doi oameni de stat s-au întâlnit cu Chiang Kai-shek şi soţia acestuia, Soong May-ling. Motivul pentru care generalissimul chinez venise la Cairo era că Roosevelt şi Churchill fuseseră informaţi de Stalin că nu se putea întâlni cu Chiang – şi nici măcar nu dorea să se afle simultan în aceeaşi ţară cu acesta –, pentru a nu încălca pactul de neutralitate cu Japonia. Respectarea literei acestui acord era ceva sfânt pentru Stalin. Nu numai că vojdul îi reţinuse pe piloţii din raidul Doolittle în 1942, dar NKVD-ul a arestat alţi zeci de americani care se paraşutaseră deasupra Extremului Orient sovietic. În momentul întâlnirilor de la Cairo şi Teheran, în noiembrie 1943, 60 de piloţi americani erau internaţi într-un lagăr sovietic de prizonieri de lângă Taşkent, în Asia Centrală, unul dintre ei fiind

* Pentru a evita o ruptură cu aripa sudică a partidului său, Roosevelt i-a permis totuşi lui Hull să participe în octombrie la conferinţa de la Moscova, anterioară discuţiilor de la Teheran, alături de Molotov şi Eden, unde s-au negociat preliminariile diplomatice. Însă nu a fost invitat şi la Teheran.

grav rănit și având nevoie urgentă de o intervenție chirurgicală*. Având în vedere tratamentul inuman pe care Stalin l-a aplicat piloților americani de pe frontul din Pacific, poate că nu este surprinzător că a refuzat să le facă pe plac aliaților săi strângând mâna lui Chiang. Pentru a satisface nevoile de politică externă ale lui Stalin, Chiang Kai-shek, comandantul unei armate de patru milioane de oameni care ținea pe loc, în acel moment, 35 de divizii japoneze, a fost retrogradat într-un rol secundar, nefiind invitat la summitul principal.[14]

Singurul lucru care a lucrat în favoarea lui Chiang a fost faptul că Roosevelt nutrea o simpatie reală pentru China. La cină, președintele l-a asigurat pe generalissim că, după ce provinciile sale pierdute în fața Japoniei (inclusiv Manciuria și Taiwan) aveau să fie recucerite, China urma să fie acceptată ca una dintre cele patru mari puteri după război. Chiang a fost mulțumit de lingușire, dar dorea să fie asigurat că i se va permite să participe la conferințele de planificare ale Aliaților, cum era și cea de la Teheran. Din cauza opoziției lui Stalin, Roosevelt nu a putut să ofere o asemenea asigurare, deși președintele a promis, verbal, că Statele Unite vor organiza o operațiune amfibie prin insulele Andaman din Golful Bengal (Operațiunea Buccaneer), coordonată cu o ofensivă chineză din nord și cu o preconizată ofensivă britanică pe uscat, pentru a redeschide Drumul Burmei, cu scopul aprovizionării Chinei. Statele Unite ar fi urmat apoi, a sugerat Roosevelt – din nou doar verbal – să se angajeze să trimită suficient material de război pe Drumul Burmei pentru a echipa 90 de divizii chinezești pe termen nelimitat, ajutându-l pe Chiang să-i învingă pe japonezi și, spera Chiang, și pe comuniștii lui Mao, odată ce invadatorii străini ar fi fost alungați din China. Practic, viitorul Chinei depindea de această operațiune din Burma.[15]

Cât s-au aflat la Cairo, Chiang și Soong May-ling au reușit să-l determine pe Roosevelt să facă aceste promisiuni ambițioase, dar fără caracter obligatoriu – promisiuni care nu au fost niciodată transpuse în scris. Prin Declarația de la Cairo, din 27 noiembrie 1943, aliații americani și britanici se angajau să recâștige „toate teritoriile pe care Japonia le-a furat de la chinezi", inclusiv „Manciuria, Formosa [actualul Taiwan] și Pescadore". Dar Chiang nu a reușit să obțină un angajament ferm din partea planificatorilor militari aliați și nici o dată-limită privind

* Ca un cadou diplomatic pentru Roosevelt, acest pilot a fost transportat pe calea aerului de la Tașkent la Teheran la timp pentru summitul celor „Trei Mari". Restul de 60 de piloți au fost ulterior introduși ilegal de NKVD în Iran, au fost eliberați și, potrivit generalului John R. Deane, șeful misiunii militare americane trimise la Moscova după Teheran, „s-au angajat să păstreze până la sfârșitul războiului secretul cu privire la cele întâmplate".

declanşarea Operaţiunii Buccaneer. Cu toate acestea, Chiang a părăsit Cairo cu moralul ridicat, crezând că Roosevelt era de partea sa în lupta împotriva Japoniei şi a comuniştilor lui Mao.[16]

Fără ca generalissimul să ştie, lucrurile fuseseră însă aranjate împotriva sa de consilierii lui Roosevelt. La fel de remarcabil ca excluderea secretarului de stat din delegaţia Cairo-Teheran a fost numărul de oficiali americani obscuri care au apărut la Cairo. Printre aceştia se număra Harry Dexter White, omul de bază al sovieticilor, autorul ultimatumului adresat Japoniei înainte de Pearl Harbor. Înainte de a părăsi Washingtonul, White i-a spus unui alt oficial al Trezoreriei să vină la Cairo: Solomon Adler, omul de legătură al Trezoreriei americane cu guvernul lui Chiang Kai-shek, şeful „Comisiei pentru stabilizare monetară", care controla conducta de bani de la Washington la Chungking. La fel ca White, se ştie că Adler era un agent al lui Stalin care raporta la NKVD. Cumva, White şi Adler au reuşit să călătorească aproximativ 8 000 de kilometri fiecare, în direcţii opuse, în timp de război, pentru a sabota întâlnirea lui Roosevelt cu Chiang. După ce au părăsit Cairo, White plecând la Washington şi Adler la Chungking, cei doi aveau să scrie rapoarte aproape identice în care îl acuzau pe Chiang de „colaborare" cu japonezii şi de deturnare de fonduri, recomandând ca ajutorul de 200 de milioane de dolari promis Chinei să fie anulat dacă Chiang nu-i aducea pe comuniştii lui Mao în guvernul său.[17]

Sâmbătă, 27 noiembrie 1943, în zorii zilei, avionul Douglas VC-54C Skymaster al preşedintelui, cunoscut sub numele de „Vaca sacră", a decolat din Cairo spre Teheran. Pe lângă Hopkins, la bordul aeronavei se aflau Averell Harriman, un finanţator al Partidului Democrat pe care Roosevelt tocmai îl numise ambasador în URSS, fiul lui Roosevelt, Elliott, şi ginerele său, John Boettiger, care fusese numit recent căpitan în armată. Erau prezenţi şi consilieri militari, printre care generalul Marshall, şeful de stat-major al armatei, amiralul Ernest King, important ofiţer în Marină, şi amiralul William D. Leahy, şeful administraţiei prezidenţiale. Singurul diplomat de carieră din avion era Charles „Chip" Bohlen, un experimentat cunoscător al realităţilor sovietice, adus ca interpret (dar nu şi în calitate de consilier diplomatic, cum avea să afle, consternat, Bohlen).[18]

Deşi Iranul era teoretic neutru în război, nordul său fusese invadat de Armata Roşie încă din august 1941 şi ocupat, în timp ce britanicii se instalaseră în jumătatea sudică a ţării. Conferinţa de la Teheran ar fi fost de neconceput altfel, având în vedere paranoia lui Stalin. O gardă avansată a NKVD se afla pe teren de două săptămâni, pregătind complexul

ambasadei sovietice. Stalin nu mai zburase niciodată cu avionul, ceea ce a agravat paranoia sa obişnuită privind securitatea. După ce a aterizat la Teheran, Stalin a fost dus rapid la complexul sovietic, fiind însoţit de Molotov, de şeful poliţiei secrete, Lavrenti Beria, de consilierul său militar mereu loial, mareşalul Klim Voroşilov, şi de o gardă de corp personală, puternic înarmată, formată din 12 georgieni.[19]

Abia după ce americanii şi-au despachetat bagajele au fost informaţi că spionii NKVD-ului descoperiseră un complot al agenţilor germani din Teheran pentru a-i asasina pe cei „Trei Mari". Molotov l-a întrebat pe Harriman dacă anturajul preşedintelui ar vrea să se alăture lui Stalin în complexul sovietic, care era mai sigur. Molotov nu a explicat de ce, dacă agenţi germani erau într-adevăr în spatele acestui act, britanicii nu fuseseră invitaţi şi ei în complexul sovietic securizat. Alegerea consilierilor lui Roosevelt era acum foarte importantă. Dacă vreun expert pe probleme sovietice din Departamentul de Stat ar fi fost acolo, Roosevelt ar fi fost avertizat că Stalin dorea să-i asculte conversaţiile. Chip Bohlen ştia acest lucru, dar la Teheran a fost tratat ca un simplu „interpret şi observator" şi nimeni nu i-a cerut părerea. Trăind cu frica unei noi epurări a Departamentului de Stat făcută de „mâna sovieticilor", Bohlen se temea că Hopkins l-ar fi putut auzi spunând ceva rău la adresa lui Stalin, aşa că şi-a ţinut gura. Roosevelt, la rândul său, i-a spus lui Harriman că este „încântat de perspectiva" de a se muta în complexul sovietic, deoarece îi va fi mai uşor să cultive relaţia cu Stalin. Deşi dovezile nu sunt concludente, unii istorici au presupus că Roosevelt ştia că în camerele sale din complexul sovietic vor exista microfoane şi, prin urmare, a salutat şansa de a face o impresie pozitivă, permiţându-i lui Stalin să-l audă spunând lucruri măgulitoare despre el.[20]

Târziu în dimineaţa de duminică, 28 noiembrie 1943, preşedintele Roosevelt şi anturajul său au fost conduşi până la poarta complexului sovietic din Teheran, care era păzită de însuşi Beria. Însoţiţi de un detaşament special al NKVD până la clădirea principală a ambasadei, americanii s-au instalat în noile lor apartamente, unde chiar şi Hopkins a observat că „servitorii care le făceau paturile şi curat în camere erau toţi angajaţi ai... NKVD".[21]

Roosevelt a avut în curând un vizitator. Era însuşi Stalin, care ieşise la plimbare prin preajma ambasadei în jurul orei 15:00, duminică după-amiază, cu steaua Ordinului Lenin în piept, însoţit de gărzile sale de corp georgiene şi de interpretul său, V.N. Pavlov. Bohlen a fost chemat rapid pentru a traduce pentru preşedinte. Roosevelt şi Stalin au rămas singuri cu interpreţii lor.[22]

„Bună ziua, mareşale Stalin", şi-a salutat preşedintele oaspetele. „Mă bucur să vă văd." Vorbind laconic şi cu subînţeles, Roosevelt a remarcat că „încercase de multă vreme să facă acest lucru să se întâmple". Stalin a intrat direct în subiect, subliniind necesitatea de a deschide un al doilea front în Europa cât mai curând posibil. Roosevelt nu a obiectat, aşa cum ar fi putut să o facă, subliniind că în Italia se aflau deja o jumătate de milion de soldaţi americani, britanici, canadieni şi din Commonwealth, a căror invazie în Sicilia salvase Armata Roşie la Kursk, în iulie. De asemenea, nu i-a reamintit lui Stalin că înşişi compatrioţii săi purtau un război sângeros şi costisitor împotriva agresiunii japoneze în Asia, fără ca URSS să dorească să-i ajute în nici un fel. Departe de a aproba cererea lui Roosevelt de ajutor în Asia, Stalin l-a insultat chiar pe protejatul americanilor, Chiang, remarcând că, „într-adevăr, chinezii au luptat foarte prost, dar, în opinia sa, vina era a liderilor". Stalin a făcut apoi remarci la fel de nepoliticoase despre generalul Charles de Gaulle şi despre Forţele Franceze Libere, în mare parte echipate de americani, pe care acesta le comanda – remarci care au fost mai bine primite. De altfel, denigrarea lui de Gaulle şi a francezilor era ceva cu care toţi cei Trei Mari erau de acord. Roosevelt a sprijinit propunerea lui Stalin ca Indochina să nu fie returnată Franţei după război.[23]

Apoi s-a produs surpriza. Fără a fi provocat de Stalin, deşi în mod evident încerca să obţină favorurile acestuia, Roosevelt s-a oferit voluntar ca India, de asemenea, să fie separată de Marea Britanie. Explicând că el considera că era „mai bine să nu discute problema Indiei cu domnul Churchill", Roosevelt a propus ca Statele Unite şi URSS să colaboreze pentru a reforma India britanică „de jos, oarecum pe linia sovietică". Uimit să-l audă pe preşedinte propunând să supună bijuteria coroanei Imperiului Britanic unei revoluţii de tip sovietic, Stalin s-a opus pe motiv că „problema Indiei este una complicată, cu diferite niveluri de cultură şi cu lipsa relaţiilor între caste". Asemenea lui Molotov, care îi amintea lui Eden că nu doar partizanii lui Tito, ci şi cetnicii lui Mihailovici luptau împotriva germanilor, Stalin rostea ceea ce ar fi trebuit să fie replicile preşedintelui SUA. Înainte de a se întâlni cu Roosevelt, Stalin, de obicei paranoic, se aşteptase ca liderii de stat capitalişti să se coalizeze împotriva lui. Auzindu-l pe Roosevelt denigrându-l pe Churchill înainte de începerea summitului, lui Stalin aproape că nu-i venea să-şi creadă urechilor.[24]

Nici lui Molotov nu i-a venit să creadă când a fost informat, în întâlnirea sa separată cu Averell Harriman din acea seară, că echipa lui Roosevelt nu pregătise un plan scris pentru conferinţă. Ideea unui summit cu Stalin nu fusese în primul rând chiar a preşedintelui? Cu siguranţă, a spus

Molotov, Roosevelt avea idee despre ce voia să vorbească la această întâlnire pe care o cerea de doi ani. Dar Harriman l-a informat pe demnitarul sovietic că lucrurile nu stăteau chiar așa. Ce avea Roosevelt în plan nu era o conferință oficială, ci „o întâlnire informală" de natură „personală" între „el, mareșalul Stalin și Churchill, cu consilierii lor". Președintele venise la Teheran aproape fără nici un plan, în afară de un memorandum prin care îi cerea lui Stalin să lase experții americani să inspecteze bazele aeriene sovietice din Extremul Orient, pentru o eventuală utilizare a lor în raidurile de bombardament împotriva Japoniei*.[25]

Stalin, în schimb, știa exact ce dorea: un angajament ferm din partea aliaților săi de a renunța la ofensiva italiană, o promisiune că vor exclude alte operațiuni în Adriatica sau în Balcani în afară de aprovizionarea partizanilor lui Tito din Iugoslavia și un angajament pentru deschiderea unui al doilea front – mai precis o invazie amfibie frontală în Franța, condusă de SUA și Marea Britanie, cât mai curând posibil. În ceea ce privește obiectivele pe termen mai lung, Stalin dorea să țină trupele americane și britanice departe de Europa de Est, să asigure o Polonie „prietenoasă" – cu alte cuvinte, comunistă – și să marginalizeze guvernul polonez în exil de la Londra, precum și să-i determine pe Roosevelt și pe Churchill să recunoască frontierele URSS trasate de Ribbentrop și Molotov între 1939 și 1941, inclusiv câștigurile obținute pe seama Finlandei, a statelor baltice, a Poloniei și a României. Prăbușirea Italiei în vara lui 1943 adăugase încă un element pe lista lui Stalin: acesta își dorea partea sa din flota militară și din marina comercială italiană, în ciuda faptului că URSS nu jucase nici un rol în războiul împotriva Italiei. Toate aceste poziții fuseseră enunțate fără echivoc de Molotov la conferința de planificare pre-Teheran de la Moscova din octombrie.[26]

Nu era greu de prezis cine va învinge între un om de stat care își cunoștea clar obiectivele negocierii (Stalin) și unul care dorea mai ales să facă o impresie plăcută (Roosevelt). Dacă Roosevelt și-ar fi coordonat obiectivele strategice cu Churchill, ar fi putut găsi un teren comun în moderarea cererilor lui Stalin privind Europa de Est, Polonia și Italia – sau chiar un obiectiv pozitiv, cum ar fi solicitarea ajutorului sovietic împotriva Japoniei (cel puțin utilizarea bazelor aeriene rusești din Extremul Orient) sau, în lipsa acestuia, un angajament de a nu mai aresta piloții

* Un al doilea memorandum al lui Roosevelt a propus ceva similar în Europa, permițând piloților aliați să se realimenteze la bazele aeriene sovietice, după bombardamentele din Germania. Această solicitare fusese deja acceptată „în principiu" – deși abia în vara lui 1944 Armata Roșie va acorda permisiunea de aterizare și chiar și atunci impunând condiții care limitau strict accesul.

americani care aterizau pe teritoriul sovietic. Dar Roosevelt avusese deja două întâlniri la vârf cu Churchill în 1943. Teheran ar fi fost şansa preşedintelui de a-i atrage atenţia lui Stalin, iar ultimul lucru pe care îl dorea era ca vojdul să creadă că el şi premierul britanic făceau echipă împotriva lui. După cum îi mărturisea Hopkins medicului şi confidentului lui Churchill, lordul Moran, preşedintele „a venit la Teheran hotărât... să ajungă la un acord cu Stalin şi nimic nu-l va împiedica să-şi atingă obiectivul". Ca un semn pentru ceea ce avea să urmeze, Roosevelt a refuzat invitaţia lui Churchill de a se întâlni înainte de prima sesiune plenară de duminică, primindu-l în schimb pe Stalin.[27]

La ora 16:00, prima sesiune plenară s-a deschis în sala mare a complexului sovietic, unde erau cazaţi acum americanii. Cu flerul său obişnuit, Churchill a declarat că „în mâinile noastre avem viitorul omenirii". Cei Trei Mari, împreună cu interpreţii şi consilierii lor, s-au aşezat în jurul unei imense mese rotunde din lemn de stejar, construită special de tâmplarii locali, ideea fiind ca nimeni să nu aibă întâietate. Chiar şi aşa, Stalin şi Churchill au fost de acord ca Roosevelt să prezideze întâlnirea.[28]

După ce a descris cele mai recente evoluţii ale războiului din Pacific şi a introdus ideea unei ofensive în Burma (Operaţiunea Buccaneer), Roosevelt a renunţat rapid la subiectul Japonia, care fusese singura sa prioritate reală la Teheran, şi a pivotat spre prioritatea lui Stalin: invazia peste Canalul Mânecii asupra Cetăţii Europa, invazie cunoscută sub numele de Operaţiunea Overlord. Primind indiciul de care avea nevoie, Stalin a susţinut că Overlord trebuia să aibă loc cât mai devreme posibil, insistând că frontul italian ar trebui abandonat de britanici şi americani, deoarece Alpii reprezentau „o barieră aproape insurmontabilă" în nord. Deşi era un punct de vedere legitim, dezinteresul faţă de Alpi nu era absolut. Nu era adevărat nici că, aşa cum afirma cu nonşalanţă Stalin pentru a spulbera speranţele britanicilor privind o debarcare în Adriatica, „Balcanii sunt departe de Germania". Cu siguranţă Germania nu era mai departe de coasta franceză a Canalului Mânecii, unde Stalin insista ca Aliaţii occidentali să debarce în schimb. Locurile probabile de debarcare în Adriatica, cum ar fi Trieste, se aflau la aproximativ 400 de kilometri de München, aproape de două ori mai aproape decât erau Normandia sau Calais de Rin (750 de kilometri). De asemenea, apărarea germană era mult mai slabă în Austria şi Ungaria decât în nordul Franţei, Belgia şi pe Rin. Drumurile şi infrastructura feroviară erau mai bune în nordul Franţei decât în Balcani, motiv pentru care majoritatea consilierilor militari ai lui Roosevelt, şi unii dintre cei ai lui Churchill, ajunseseră să vadă avantajele Operaţiunii Overlord. Mai era şi dificultatea de a avansa din

Italia în Balcani prin îngusta „breșă Ljubljana", de-a lungul Adriaticii, o regiune muntoasă descurajantă, în care atât de multe dintre luptele de pe frontul austro-italian se împotmoliseră în Primul Război Mondial. De asemenea, un asalt frontal asupra Cetății Europa se potrivea mai bine cu doctrina militară în vigoare privind concentrarea forțelor pentru lupta decisivă. Chiar și așa, Aliații aveau deja în Italia trupe la sol și baze aeriene și ar fi fost o prostie să le irosească. Dacă Roma era cucerită și forțele americano-britanice ajungeau la linia Pisa-Rimini, centrul industriei germane s-ar fi aflat în raza de acțiune a bombardierelor aliate care decolau de la bazele aeriene de la nord de Roma, un aspect subliniat în discuțiile de dinaintea conferinței cu personalul militar de către șeful aviației lui Churchill, generalul sir Alan Brooke. Trupele terestre ar fi putut fi, de asemenea, transportate din Italia pe mare sau pe calea aerului în Balcani, o „strategie pentru regiunea Adriaticii" pe care Marshall o discutase cu Roosevelt înainte de sesiunea plenară. Cum Churchill știa mai bine decât oricine de la masă, străpungerea Aliaților în Macedonia, din septembrie 1918 – ieșirea din capul de pod de la Salonic, pe litoralul nordic al Mării Egee –, îi determinase pe Erich Ludendorff și pe germani să ceară pacea, punând capăt ultimului război mondial. Cu siguranță merita să ia în considerare alternative la un asalt frontal pe țărmurile fortificate ale Canalului Mânecii din nordul Franței sau să se gândească la operațiuni de diversiune în zona mediteraneeană pentru a atrage mai multe divizii germane în Italia, Grecia și Balcani.[29]

Churchill spera ca Roosevelt să facă acest lucru. Înainte de a se deplasa la Teheran, Churchill fusese obligat, sub o puternică presiune americană, să accepte să continue cu Operațiunea Overlord pentru 1944, deși insistase că, din cauza condițiilor meteorologice, o astfel de operațiune amfibie nu putea fi întreprinsă înainte de mai – termenul cel mai realist fiind în iunie. În cele șase luni care aveau să treacă între timp, susținea el acum, Aliații puteau realiza lucruri măreție în Mediterana: capturarea Romei, sprijinirea Iugoslaviei, cucerirea Rodosului și a Insulelor Dodecaneze, convingerea Turciei să renunțe la neutralitatea sa costisitoare (Ankara îi vindea crom lui Hitler) și deschiderea Dardanelelor pentru transporturile de arme către URSS. Spre surprinderea lui Churchill, Roosevelt a intervenit aici, spunând că „s-a gândit la o posibilă operațiune în capul Adriaticii, pentru a face joncțiunea cu partizanii lui Tito și apoi să opereze spre nord-est în România, împreună cu înaintarea sovietică de la Odessa". Aceasta era „strategia pentru regiunea Adriaticii" pe care Marshall o schițase ca un fel de „opțiune de mijloc", varianta mai restrânsă a unei invazii terestre în Balcani, din Italia prin breșa Ljubljana.

Din câte se poate constata, preşedintele se gândea că Stalin ar fi putut saluta un asalt aliat coordonat în Europa de Est, care ar fi putut atrage întăririle germane dinspre frontul sovietic situat mai la nord.[30]

Dacă asta spera Roosevelt, liderul american se înşelase amarnic. Stalin a respins oferta preşedintelui şi l-a mustrat dur pe Churchill, respingând Roma ca fiind un obiectiv strategic inutil. Mai degrabă decât oriunde în Marea Adriatică sau în Balcani, el a cerut ca Aliaţii să-şi debarce trupele din Italia în sudul Franţei pentru a sprijini Operaţiunea Overlord, declanşând o operaţiune subsidiară numită în curând Anvil (Nicovala). Roosevelt şi-a retras propunerea privind debarcarea pe ţărmurile Adriaticii aproape imediat după ce o făcuse, fie din cauza refuzului categoric al lui Stalin, fie pentru că fusese avertizat discret de Hopkins, care i-a transmis pe sub masă o notă amiralului King, cerând să ştie „cine promovează afacerea din Adriatica la care preşedintele revine continuu" – probabil căutând numele unui alt consilier anticomunist pe care să-l epureze. Spre meritul lui, King a refuzat să dea numele lui Marshall, şoptindu-i lui Hopkins că el crede că „afacerea de la Adriatica" era, de fapt, ideea lui Roosevelt. Marshall ar fi putut interveni aici în sprijinul unei versiuni modificate a stratagemelor balcanice ale lui Churchill, doar că la acel moment nu mai era în sală. În ciuda faptului că era consilierul militar de cel mai înalt rang al preşedintelui şi cel mai bine informat, Marshall fusese lăsat să plece, chiar în acea zi, pentru a face o drumeţie la poalele munţilor din jurul Teheranului. Fără comentariile de specialitate ale lui Marshall cu privire la fezabilitatea unei operaţiuni în Marea Adriatică, Roosevelt a renunţat discret la această chestiune. La un moment dat, în timpul acestui schimb de replici critice despre strategia militară aliată, preşedintele i-a făcut cu ochiul lui Stalin – şi Churchill a observat gestul. Premierul britanic îşi dădea acum seama că, în privinţa Operaţiunii Overlord se afla în inferioritate.[31]

Într-o altă chestiune crucială, Roosevelt a fost cel pus în inferioritate. Cu toată curtoazia manifestată faţă de Stalin, preşedintele nu s-a bucurat de acelaşi sprijin din partea acestuia în privinţa propunerii sale favorite, cea a capitulării necondiţionate. Stalin i-a spus, în modul său tipic, direct, că această politică este o idee groaznică, deoarece nu va face decât să „unească poporul german" împotriva Aliaţilor – o obiecţie similară cu cea a consilierilor militari ai lui Roosevelt, care erau convinşi că impunerea capitulării necondiţionate a Germaniei îi va face pe germani să lupte cu mai multă îndârjire. În schimb, Stalin a propus ca Aliaţii să elaboreze termeni de pace expliciţi şi duri şi să le spună germanilor „că asta este ceea ce vor trebui să accepte", pentru „a grăbi ziua capitulării

Germaniei". În mod straniu, tocmai în privința acestui subiect, asupra căruia nu era de acord cu propriii consilieri militari, Roosevelt a fost de neînduplecat, inflexibil până la capăt. În orice altă chestiune strategică în care interesele sovieticilor se opuneau celor americane sau britanice, nu a manifestat prea multă rezistență.[32]

După o primă ședință fără rezultate, cei Trei Mari au amânat-o pe următoarea. Pentru că se aflau deja în interiorul clădirilor ocupate de delegația americană din complexul sovietic, Roosevelt a invitat delegațiile britanică și rusă la cină. În timp ce toată lumea se relaxa la o băutură, Stalin a spus că Germania ar fi trebuit „dezmembrată". Roosevelt, crezând că va fi de acord, a propus ca regiunea costală de pe țărmul Mării Baltice, de lângă canalul Kiel, să fie plasată sub „o formă de tutelă internațională". Din cauza unei greșeli de traducere, vojdul a crezut că Roosevelt propusese restabilirea independenței națiunilor baltice cucerite: Letonia, Lituania și Estonia. Acest lucru, a protestat Stalin, abia stăpânindu-și furia, „nu este un subiect de discuție": țările respective au votat „conform voinței poporului" să se alăture URSS, în 1940. Epuizat de eforturile sale zadarnice de a-l mulțumi pe Stalin, Roosevelt a cerut să fie condus, în scaunul cu rotile, în camera sa.[33]

Churchill se afla acum față în față cu Stalin, omul despre care spusese cândva că a face o alianță cu el ar fi ca și cum „ar da mâna cu un criminal". Churchill a propus un toast: „Dumnezeu a fost de partea Aliaților". Râzând, dictatorul comunist a ripostat: „Iar Diavolul este de partea mea. Diavolul este un comunist, iar Dumnezeu este un bun conservator!" Churchill era într-o dispoziție de-a dreptul depresivă când s-a întors la legația britanică. „Evenimente extraordinare se desfășoară sub ochii noștri", i-a spus el unui consilier, și totuși „președintele a fost incompetent. I s-au pus o mulțime de întrebări și a dat răspunsuri greșite."[34]

Situația nu s-a îmbunătățit pentru Churchill nici luni. A doua zi la rând, premierul britanic a solicitat o audiență privată cu președintele. Din nou, Roosevelt a refuzat, pentru a nu-l supăra pe Stalin. Cea de-a doua sesiune plenară a fost definită de nerăbdarea tot mai mare a lui Stalin față de Churchill în legătură cu declanșarea Operațiunii Overlord. Fără să-i mai cedeze lui Roosevelt cuvântul privind ordinea de zi, Stalin a deschis dezbaterea întrebând brusc: „Cine va comanda Operațiunea Overlord?" Când Roosevelt a mărturisit că acest lucru nu fusese încă decis, Stalin a remarcat brusc: „Atunci nu va ieși nimic din aceste operațiuni". Curajos, Churchill a încercat să le propună tuturor, pentru ultima oară, stratagema Mediterana-Balcani. El a susținut că, dacă ar fi continuat să avanseze spre Roma și ar fi debarcat trupe în nordul

Italiei, în Iugoslavia sau în Rodos pentru a epuiza cele peste 40 de divizii germane angajate în Italia şi în sud-estul Europei, ar fi avut atunci o asigurare esenţială pentru succesul Operaţiunii Overlord. Mai mult, „operaţiunile din Balcani ar fi un factor important pentru a extinde liniile germane şi de a lua presiunea de pe frontul sovietic". Churchill a mărturisit că, prin blocarea navelor de desant, o debarcare amfibie în nordul Italiei, Iugoslavia sau Rodos ar fi putut întârzia Operaţiunea Overlord până la începutul lui iunie. Dar acesta era un preţ mic de plătit, a argumentat Churchill, pentru şansa „de a ţine pe loc cele 21 de divizii germane din [Balcani] şi a le distruge", ceea ce ar fi oferit, de asemenea, celor 500 000 de soldaţi şi piloţi aliaţi din Italia posibilitatea de a ţine în loc importante efective germane. Cel puţin, susţinea premierul britanic, „întreaga situaţie din Mediterană ar trebui analizată cu atenţie pentru a vedea ce se poate face pentru a lua greutatea de pe frontul sovietic". Aceasta a fost ultima poziţie a lui Churchill, ultima sa încercare de a păstra iniţiativa în război şi ce mai rămăsese din influenţa în declin a Marii Britanii.[35]

Tentativa lui a eşuat. Simţind că era momentul să preia ştafeta de la o Mare Britanie în declin, Roosevelt s-a alăturat lui Stalin. Preşedintele l-a presat pe Churchill cu privire la declanşarea Operaţiunii Overlord: ar fi fost de acord britanicii ca aceasta să aibă loc, dacă nu pe 1 mai, „... nu mai târziu de 15 sau 20 mai?" Când Churchill a refuzat să se angajeze la acest termen, de teamă să nu excludă operaţiunile din Balcani, Roosevelt a propus ca un „comitet ad-hoc" să decidă data. Stalin nu a fost de acord. „Britanicii cred cu adevărat în Operaţiunea Overlord sau spun asta doar pentru a linişti Uniunea Sovietică?", a întrebat el. Când Churchill a refuzat să fie de acord cu o dată, Stalin s-a ridicat în picioare, s-a întors către Molotov şi Voroşilov şi a spus: „Haideţi să nu ne mai pierdem timpul aici. Avem multe de făcut pe front." Simţind că Churchill era pe punctul de a da în clocot, Roosevelt a sugerat ca şedinţa să fie suspendată, deoarece „o cină foarte gustoasă" îi aşteaptă într-o oră; o decizie finală putea fi luată şi a doua zi. În timp ce ieşeau din încăpere, Roosevelt i-a şoptit fiului său, Elliott: „Winston ştie că este învins".[36]

După cină, Stalin, cu limba dezlegată de vodcă, s-a repezit la premierul britanic. Sovieticii „nu sunt orbi", a spus el. Ei pot vedea că „domnul Churchill nutreşte o afecţiune secretă pentru Germania şi îşi doreşte o pace uşoară". Simţind din expresia întipărită pe chipul lui Churchill că înţepăturile sale avuseseră efect, Stalin a propus ca Aliaţii să convină ca la sfârşitul războiului să execute „50 000 sau poate 100 000 de ofiţeri germani". În acel moment, Churchill, care ştia ce făcuseră sovieticii

la Katyn, şi-a manifestat furia. Vărsându-şi, cu un gest necontrolat, paharul de coniac, Churchill a răbufnit: „Parlamentul şi poporul britanic nu ar sprijini niciodată executarea cu sânge-rece a unor militari care au luptat pentru ţara lor". În acel moment, Stalin a reluat replica sa despre „simpatia secretă a domnului Churchill pentru germani". Reacţionând violent, Churchill a urlat că ar prefera „să fiu scos în grădină aici şi acum şi să fiu împuşcat eu însumi decât să pătez onoarea mea şi a ţării mele printr-o asemenea infamie".[37]

Pentru a-l calma pe Churchill, Roosevelt a glumit că poate se putea ajunge la un compromis şi să fie împuşcaţi doar 49 000 de ofiţeri germani. Fiul său, Elliott, care fusese invitat personal de Stalin la dineu, a intervenit: „Ce mai contează? 50 000 de ofiţeri germani ar fi murit oricum în luptă." În acel moment, Stalin a ţinut să ţină un toast în cinstea fiului lui Roosevelt: „În sănătatea ta, Elliott!" Churchill i-a aruncat o privire răutăcioasă lui Elliott Roosevelt, murmurând „Cum îndrăzneşti?" şi s-a îndreptat spre uşă – dar a fost oprit de Stalin, care a susţinut că totul fusese doar o glumă. Cumva, acest lucru a funcţionat, iar Churchill s-a aşezat din nou la masă. Acum într-o dispoziţie răutăcioasă, vojdul l-a ironizat pe ministrul său de externe: „Vino aici, Molotov, şi spune-ne despre pactul tău cu Hitler". Churchill avea să recunoască faptul că Stalin avea totuşi un oarecare simţ al umorului: denaturat, criminal şi sinistru, dar ciudat de dezarmant. Cât despre Roosevelt, sentimentul lui Churchill că fusese trădat de acesta era palpabil. Medicul lui Churchill a consemnat în jurnalul său, în acea seară, că „până să vină aici, premierul nu putea să creadă că, faţă în faţă cu Stalin, democraţiile vor urma căi diferite. Acum vede că nu se poate baza pe sprijinul preşedintelui. Mai mult, îşi dă seama că şi sovieticii văd acest lucru. Ar fi inutil să adopte o poziţie fermă faţă de Stalin. Acesta va putea să facă ce doreşte."[38]

Din cauza resemnării lui Churchill în faţa neputinţei sale, cea de-a treia sesiune plenară, desfăşurată marţi, a fost mai puţin agitată. În mod semnificativ, Hopkins îl vizitase pe prim-ministru în clădirea legaţiei britanice târziu, în noaptea precedentă, pentru a-l informa că Roosevelt era hotărât asupra unei date pentru declanşarea Operaţiunii Overlord, adăugând că „punctul de vedere al sovieticilor era la fel de categoric" – o paranteză interesantă venită din partea cuiva care lucra pentru guvernul american. Stalin l-a căutat pe Churchill pentru a-i cere scuze fiindcă îl abordase într-un mod atât de nepoliticos la cină, dar şi pentru a face presiuni în legătură cu Operaţiunea Overlord. Dacă Aliaţii nu reuşeau să invadeze Franţa în mai, avertiza el, acest lucru ar fi provocat un „sentiment de izolare" în rândurile comandamentului Armatei Roşii – o ameninţare

subtilă, din care Churchill a înţeles că Stalin ar putea căuta o pace separată cu Hitler. După ce Roosevelt s-a alăturat celor doi la masa de prânz (doar în prezenţa interpreţilor), cei Trei Mari au căzut de acord asupra „declanşării Operaţiunii Overlord în mai", Stalin angajându-se să lanseze un atac de diversiune simultan cu ofensiva amfibie aliată.[39]

După ce a reuşit să-şi impună punctul de vedere, Stalin şi-a redus ameninţările şi ironiile, petrecându-şi cea mai mare parte a după-amiezii fumând şi mâzgălind cu creionul (îi plăcea să deseneze capete de lup). Pufăind din trabucul său, Churchill a început să elaboreze o poziţie alternativă, prin care retragerea forţelor aliate din Italia către Franţa ar fi fost compensată de abandonarea campaniei din insulele Andaman (Operaţiunea Buccaneer), dorită de Roosevelt şi de Chiang Kai-shek, astfel încât să se poată transfera nave din teatrul asiatic în sprijinul unei debarcări în Marea Egee sau în Marea Adriatică. Din cauza nevoilor stringente ale flotei americane în campania sa de cucerire a insulelor din Pacific şi a planurilor viitoare pentru Operaţiunile Overlord şi Anvil, navele de debarcare erau, până în acel moment, atât de solicitate în tabăra americano-britanică, încât începuseră să dicteze strategia în acest tip de ecuaţii cu sumă nulă. Preşedintele, concentrându-se încă pe necesităţile lui Stalin, nu a fost de acord cu ideea lui Churchill privind acţiunea din Marea Egee, dar nici nu s-a opus.[40]

Întrucât era ziua de naştere a lui Churchill, legaţia britanică i-a găzduit pe ceilalţi la cină. Toasturile au venit repede. Roosevelt, în ciuda tendinţelor sale antimonarhice, a închinat în cinstea regelui George al VI-lea. Churchill l-a salutat pe preşedinte ca pe un „apărător al democraţiei" şi pe liderul sovietic ca pe „Stalin cel Mare", egalul celor mai puternici ţari ai Rusiei. Stalin a toastat pentru poporul rus şi industria americană, recunoscând că, „fără Statele Unite ca sursă de provizii, acest război ar fi fost pierdut" – o mică aluzie de apreciere pentru Acordul de împrumut şi închiriere. Singura notă discordantă a venit când vojdul l-a scos în evidenţă pe generalul sir Alan Brooke, şeful aviaţiei britanice, despre care se spune că nu era deloc încântat de toate plecăciunile făcute în faţa lui Stalin la conferinţă. Ridicând un pahar în sănătatea lui Brooke, Stalin şi-a exprimat speranţa că sir Alan „va ajunge să ne cunoască mai bine şi va constata că nu suntem până la urmă chiar atât de răi". Brooke avusese timp să se liniştească înainte de a veni cu un toast legat de necesitatea unui „plan de acoperire" pentru a camufla Operaţiunea Overlord. Era posibil, a spus Brooke, să-i fi judecat greşit din cauza „planului de acoperire sovietic" din prima parte a războiului, când URSS „s-a asociat

cu Germania". Stalin, își va aminti mai târziu Chip Bohlen, „a intervenit sec, spunând că «da, este posibil»" și a râs, spre imensa ușurare a tuturor.[41]

Deși Operațiunile Overlord și Anvil fuseseră stabilite, mai rămăseseră multe aspecte critice de discutat, de la situația din China, Japonia și războiul din Pacific, la politica aliată privind Iugoslavia și zona Balcanilor, în general, la operațiunile din Marea Egee, Rodos și intrarea Turciei în război. Stalin avea, de asemenea, propria agendă, legată de dorința lui de a dezmembra Germania și de ambițiile sale teritoriale în statele baltice, Finlanda și România. Și, bineînțeles, mai era și Polonia.

Având în vedere gravitatea acestor chestiuni, ar fi fost de așteptat o dispoziție demnă și sobră, cu mai puțină veselie și mai puține glume, când cei Trei Mari s-au întrunit din nou. Dar Roosevelt avea alte idei. Hopkins îl presase toată săptămâna să se apropie de Stalin, spunând că Churchill nu era de încredere. Până în ultima zi, își amintea Chip Bohlen, „Roosevelt s-a bazat tot mai mult pe Hopkins, practic excluzându-i pe ceilalți consilieri". Stalin, care era la curent cu această dinamică de la ședințele informative de dimineață despre remarcile lui Roosevelt din privat (interceptate), a început să-l flateze pe Hopkins din ce în ce mai deschis, la un moment dat traversând toată sala de conferințe pentru a-l îmbrățișa. „Stalin i-a arătat lui Hopkins un grad de considerație personală", își amintea Harriman, „pe care nu l-am mai văzut niciodată să-l arate altcuiva." Hopkins fusese primul lider occidental care îl vizitase pe Stalin la Moscova după declanșarea Operațiunii Barbarossa, sosind în iulie 1941, când rezultatul războiului din est era foarte incert. Într-adevăr, Hopkins părea să fi creat cu vojdul o legătură emoțională aparte, într-un mod în care nici măcar Roosevelt, cu farmecul său legendar, nu reușise să o facă.[42]

Roosevelt își făcuse acum un plan de a intra în grațiile lui Stalin. A fost un efort calculat, după cum știm din amintirile președintelui. El l-a avertizat în prealabil pe Churchill, șoptindu-i: „Winston, sper că nu te vei supăra pe mine pentru ceea ce urmează să fac". Când a început sesiunea plenară finală, președintele a șoptit pe scenă către partea sovietică a sălii, suficient de tare pentru a fi auzit, că „Winston este irascibil în această dimineață, s-a trezit cu fața la cearșaf". Roosevelt a început apoi (după cum își amintește chiar el) „să-l tachineze pe Churchill în legătură cu caracterul său britanic, cu John Bull, cu trabucurile și tabieturile sale". Churchill s-a înroșit de furie și nu părea să fie deloc amuzat. La rândul său, Stalin nu a știut la început ce să creadă, dar treptat și-a dat seama că Roosevelt încerca să-l facă să râdă. Pentru a-i face pe plac noului său prieten cam ciudat, dictatorul a izbucnit în cele din urmă „într-un hohot

de râs puternic" (cel puţin aşa va afirma mai târziu Roosevelt). „Atunci", îşi va aminti preşedintele cu un soi de mândrie cam deplasată, „a fost prima dată când i-am spus «Unchiul Joe». Cu o zi înainte m-ar fi crezut lipsit de respect, dar în acea zi a râs şi a venit să-mi strângă mâna."[43]

Este posibil ca Stalin să nu fi fost cu adevărat fermecat de tentativele stânjenitoare de apropiere venite din partea lui Roosevelt, însă a simţit că îi ofereau o deschidere. În timpul pauzei de dinaintea sesiunii de seară, Roosevelt l-a invitat pe vojd în cabinetul său pentru o altă discuţie individuală. Dacă nu am fi avut o transcriere stenografică a conversaţiei care a urmat – şi la care au asistat atât Harriman, cât şi Bohlen –, ar fi greu de crezut că o astfel de discuţie a avut loc. Dar preşedintele chiar i-a spus lui Stalin că avea să fie de acord cu planurile sovietice de anexare a estului Poloniei, atât timp cât Stalin înţelegea că „există şase sau şapte milioane de americani de origine poloneză" şi că, „fiind un om practic, nu doreşte să piardă votul lor". Din acest motiv, „în momentul de faţă, nu putea lua parte în mod public la un astfel de aranjament", dar Roosevelt a promis că va avea mână liberă după alegerile din 1944*.

În privinţa Letoniei, a Lituaniei şi a Estoniei, Roosevelt l-a asigurat „în glumă" pe Stalin că, „atunci când armatele sovietice vor reocupa aceste zone, el nu intenţionează să intre în război cu Uniunea Sovietică", atât timp cât principiul autodeterminării este cât de cât respectat, pentru a linişti alegătorii americani „de origine lituaniană, letonă şi estoniană". Preşedintele a adăugat că este convins că, dacă ar fi fost întrebate, popoarele baltice „ar fi votat pentru a se alătura Uniunii Sovietice". Chiar şi acest comentariu servil nu a fost suficient pentru Stalin, care a răspuns că statele baltice aparţinuseră Rusiei ţariste: „Nimeni nu a ridicat atunci problema opiniei publice" şi „nu înţelegea de ce era ridicată acum". Cu toate acestea, vojdul a fost de acord să organizeze o „exprimare a voinţei poporului în conformitate cu constituţia sovietică" în statele baltice – adică fără prezenţa observatorilor internaţionali – dacă acest lucru l-ar fi mulţumit pe preşedinte. Roosevelt a fost de acord.[44]

Astfel, la Teheran, problemele din Europa au fost rezolvate conform dorinţelor lui Stalin. În comunicatul oficial al conferinţei numite acum Eureka, Statele Unite şi Marea Britanie se angajau să atace poziţiile germane puternic fortificate de pe coasta franceză a Canalului Mânecii (Operaţiunea Overlord) şi să debarce „cel puţin două divizii" în sudul Franţei (Operaţiunea Anvil), în loc să avanseze prin Italia cu armata

* În acest fel, preşedintele i-a dezvăluit lui Stalin că intenţiona să candideze, lucru nemaiîntâlnit, pentru un al patrulea mandat, înainte chiar de a-şi informa propriii consilieri (în afară de Harriman şi Bohlen, care auziseră pur şi simplu pentru că se aflau în încăpere).

deja cantonată acolo sau să debarce trupe în Balcani. Oricare dintre ultimele opțiuni le-ar fi permis britanicilor și americanilor să ajungă în Germania – ca să nu mai vorbim, pe parcurs, de Iugoslavia, România, Ungaria și Polonia – cu mult înaintea Armatei Roșii. Dar acum acest lucru era exclus, dincolo de sprijinul logistic trimis pe calea aerului către partizanii din Iugoslavia și de „operațiunile de comando" de acolo. (Eureka a oficializat astfel renunțarea Marii Britanii la sprijinul acordat lui Mihailovici, deși Churchill decisese acest lucru înainte.) Cu toate că trupele americane și britanice au primit „permisiunea" să avanseze spre nord până la linia Pisa-Rimini, comandantul forțelor aliate din Italia, generalul Mark Clark, a fost informat că trebuia să predea cele 68 de nave de debarcare până pe 15 ianuarie 1944, ca să asigure suficient timp pentru Overlord. De asemenea, Stalin urma să primească partea sa din marina militară și din marina comercială italiană. Optica oficială era următoarea: „Overlord și Anvil sunt operațiunile esențiale pentru 1944. Trebuie realizate în mai 1944. Nu trebuie întreprins nimic, în nici o altă parte a lumii, care ar putea periclita succesul acestor două operațiuni." Astfel, Stalin își asigurase mână liberă în timp ce Armata Roșie pătrundea în Europa de Est și în Balcani, fără ca trupele americane sau britanice să fie în apropiere pentru a-i contesta cuceririle.[45]

Singurele chestiuni europene cu adevărat critice rămase nesoluționate la Teheran au fost granițele finale ale Poloniei postbelice și soarta Germaniei după înfrângerea lui Hitler și de aici discuția s-a mutat decisiv în direcția dorită de Stalin. În timpul ultimei sesiuni plenare, din 1 decembrie, a existat un moment de tensiune când Stalin, pentru a împiedica orice efort al lui Churchill de a retrage promisiunile făcute de Roosevelt cu privire la Polonia, a calomniat guvernul polonez în exil, care, a afirmat el, era „în strânsă legătură cu germanii, iar agenții săi din Polonia omorau partizani [sovietici]". Respingând această calomnie, Churchill i-a reamintit lui Stalin că „Marea Britanie a declarat război din cauza Poloniei", într-un moment – ar fi putut el adăuga, dar nu a făcut-o – în care Stalin colabora cu Hitler. Știind că-l avea pe Roosevelt de partea lui, Stalin nu a simțit nevoia de a-i face pe plac lui Churchill, cerând Statelor Unite și Marii Britanii să-i ofere „garanția că guvernul polonez din exil va înceta uciderea partizanilor din Polonia" și va accepta „granițele din 1939" dintre Polonia și Uniunea Sovietică. Susținându-l pe prim-ministru, Anthony Eden a cerut lămuriri: Stalin se referea la „granița stabilită prin Pactul Ribbentrop-Molotov?" „Numiți-o cum doriți", a răspuns Stalin. „Noi o considerăm în continuare o graniță dreaptă și corectă." Când Molotov a repetat afirmația mincinoasă că sovieticii cereau doar

restabilirea liniei Curzon din 1919–1920, Eden a scos o hartă pentru a le arăta tuturor diferenţele. Aici, într-un moment critic al negocierilor privind frontierele postbelice ale Europei de Est, când o poziţie combinată a SUA şi a Marii Britanii ar fi putut salva ceva pentru Polonia, Roosevelt a intervenit din nou de partea lui Stalin, întrebând „dacă este posibil un transfer forţat de populaţii din zonele mixte", pentru ca frontierele Poloniei să fie trasate pe placul lui Stalin. Bineînţeles, a răspuns sec Stalin, „un astfel de transfer este pe deplin posibil".[46]

După ce l-a încurajat pe Stalin să cureţe estul Poloniei de polonezi înainte de a-l anexa, Roosevelt a schimbat apoi subiectul înainte ca Churchill şi Eden să poată obiecta la uimitoarea sa trădare. „Întrebarea", a propus preşedintele, „era dacă să divizăm sau nu Germania" în aşa fel încât să se permită compensarea Poloniei pentru pierderile teritoriale suferite în faţa URSS. Stalin a respins sugestia lui Roosevelt ca fiind inadecvată, răspunzând că „preferă dezmembrarea Germaniei". Pentru a arăta că nu era mai moale decât Stalin, Roosevelt a propus în schimb ceea ce un stenograf a descris ca fiind „o împărţire complicată a Germaniei în cinci sau mai multe zone" (după cum va remarca Churchill, „preşedintele a spus atunci o grămadă de lucruri"). Dar Stalin era în continuare nemulţumit, repetând că, „dacă Germania trebuia dezmembrată, trebuia să fie dezmembrată cu adevărat şi nu se punea problema de împărţire a Germaniei în cinci sau şase state şi două zone, aşa cum a sugerat preşedintele". Când Churchill a încercat, pe un ton ferm, să revină asupra chestiunii graniţelor Poloniei, Stalin a propus ca, în loc să se mulţumească cu graniţele propuse de Curzon în locul celor trasate de Pactul Ribbentrop-Molotov, să anexeze Tilsit, Königsberg şi secţiunea adiacentă a litoralul baltic din Lituania şi Prusia Orientală, împreună cu întregul mal stâng al râului Neman. Stalin a cerut, de asemenea, despăgubiri din partea Germaniei pentru a înlocui fabricile şi echipamentele distruse în război. Intimidaţi de atitudinea sa agresivă, nici Roosevelt, nici Churchill nu au fost de acord în mod oficial cu toate aceste propuneri, dar nici nu s-au opus.[47]

În afară de Europa, două probleme critice s-au aflat în discuţie când Churchill şi Roosevelt, după ce s-au despărţit de Stalin, s-au reunit la Cairo, pe 4 decembrie. Prima viza situaţia Turciei şi neutralitatea semibinevoitoare şi semiostilă a acestei ţări. Preşedintele Turciei, Ismet Inönü, invitat să participe la discuţii, a ascultat politicos discursul lui Churchill în favoarea implicării Turciei în război. Dar Aliaţii aveau mâinile legate de angajamentul faţă de declanşarea Operaţiunii Overlord în mai. Nu puteau să-i promită lui Inönü ajutorul militar pe care acesta îl considera necesar pentru ca riscul de a intra în război împotriva

Germaniei naziste să merite asumat de turci. Roosevelt, înțelegând situația dificilă în care se afla Inönü, s-a arătat de acord că „turcii nu vor să fie prinși cu pantalonii în vine". Churchill – încă agățându-se de ultimele sale speranțe pentru o strategie mediteraneeană de cucerire a Balcanilor și sperând (după cum s-a dovedit, cu disperare) că Inönü va permite Marii Britanii să folosească bazele aeriene turcești pentru a prelua controlul cerului deasupra Mării Egee, ceea ce ar fi putut permite debarcările Aliaților în Rodos sau în Insulele Dodecaneze – a fost mai puțin amabil. Dar, în lipsa sprijinului lui Roosevelt, a fost nevoit să renunțe.[48]

După acest ultim eșec, Churchill a decis să nu mai cedeze deloc teren în fața președintelui. Din nefericire pentru Chiang și China, singura zonă în care Churchill mai avea încă un avantaj era în teatrul de operațiuni din Pacific, unde dorea să oprească Operațiunea Buccaneer pentru a rechema transporturile pentru operațiunile sale din Mediterana. După cum Churchill i-a reamintit lui Roosevelt, Stalin le promisese discret la Teheran, neoficial, că URSS va intra în război cu Japonia în termen de trei luni de la sfârșitul războiului european în schimbul câștigurilor teritoriale sovietice din Mongolia, Sahalin și insulele Kurile*. Churchill a subliniat că Siberia și Manciuria ofereau un teren de pregătire mai bun pentru invadarea Japoniei decât sudul Chinei, iar majoritatea trupelor terestre japoneze se aflau în nordul Chinei și în Manchukuo (Manciuria). „În fața promisiunii mareșalului Stalin că URSS va intra în război [împotriva Japoniei]", concluziona Churchill în discursul său de anulare a Operațiunii Buccaneer, „operațiunile din Comandamentul Asiei de Sud-Est și-au pierdut mare parte din valoare." Era un argument plauzibil, chiar dacă unul insensibil din perspectiva lui Chiang. Era, de asemenea, în acord perfect – la fel ca deciziile Conferinței Eureka privind Europa – cu interesele lui Stalin, de data aceasta în nordul Asiei.[49]

Președintele nu era pregătit să renunțe la China, preferata sa, în special la planurile sale de a o include între cele patru mari puteri pe care el le numea acum Națiunile Unite (Franța ocupată fiind exclusă din club). Aliații, i-a spus Roosevelt lui Churchill, aveau o „obligație morală" de a face ceva pentru China. Nimeni nu știa când aveau să se alăture sovieticii în războiul împotriva Japoniei. „În cazul în care mareșalul

* Acest acord fusese omis din memorandumurile conferinței din același motiv pentru care Stalin refuzase să-i strângă mâna lui Chiang: pactul de neutralitate cu Tokyo. Stalin era atât de loial regimului de la Tokyo încât, deși 60 de piloți americani fuseseră lăsați să scape din lagărele NKVD ca gest de bunăvoință în timpul conferinței de la Teheran, în cursul lui decembrie 1943 alți 110 piloți americani au fost arestați în Extremul Orient sovietic după ce efectuaseră raiduri de bombardament asupra Japoniei.

Stalin", i-a spus preşedintele lui Churchill într-un rar moment de gândire raţională despre dictatorul sovietic, „nu va putea să-şi ţină cuvântul, am putea constata că am pierdut sprijinul Chinei fără a obţine un ajutor pe măsură din partea sovieticilor." Dacă Chiang nu obţinea operaţiunea promisă în Andaman pentru a deschide Drumul Burmei, a avertizat preşedintele, China ar fi putut ieşi din război, eliberând 35 de divizii japoneze – aproape 80% din Armata Imperială japoneză – pentru operaţiuni în alte părţi. Amiralul King, care împărtăşea punctul de vedere al lui Roosevelt cu privire la China, a promis că se puteau găsi în altă parte nave de debarcare pentru Europa, permiţând astfel desfăşurarea în continuare a Operaţiunii Buccaneer.[50]

Timp de patru zile, Roosevelt a rămas „încăpăţânat ca un catâr" în privinţa operaţiunii din Golful Bengal. Apoi a cedat. În parte, acest lucru s-a datorat sentimentului preşedintelui că trebuia să se pună de acord cu Churchill în anumite privinţe, după ce îl lăsase în aer la Teheran şi îl ironizase în mod crud în prezenţa lui Stalin. „Britanicii pur şi simplu nu vor să întreprindă operaţiunea", i-a spus el comandantului forţelor americane din China, generalul Joseph Warren „Vinegar Joe" Stilwell, care tocmai sosise la Cairo, referindu-se la Operaţiunea Buccaneer, „şi nu-i pot convinge să fie de acord cu ea." Pentru a păstra aparenţele, Roosevelt s-a gândit că „nu se cade ca o conferinţă să se termine astfel". După ce acceptase la Teheran să cedeze Europa de Est dominaţiei sovietice, Roosevelt era acum de acord să vândă China la Cairo.[51]

Preşedintele i-a trimis o „telegramă concisă" lui Chiang Kai-shek, care se afla la Chungking, informându-l pe generalissim că „Operaţiunea Buccaneer a fost anulată". (Churchill sugerase să se declare doar întârzierea începerii operaţiunii, afirmând că aceasta ar fi fost, de fapt, amânată până „după sezonul musonului". Spre meritul său, Roosevelt a considerat că Chiang merita să ştie adevărul.) Chiang a acceptat vestea cu demnitate, cerând în schimb ca americanii să-i trimită mai multe avioane de luptă şi ajutorul financiar în aur pe care îl solicitase.[52]

Era ultima suflare a unei cauze disperate. Livrările oferite Chinei prin Acordul de împrumut şi închiriere, care reprezentau deja o fracţiune infimă din cele alocate Marii Britanii şi Rusiei – doar 126 de milioane de dolari fuseseră trimise la Chungking în 1941 şi 1942, adică 1,5% din totalul global – au fost reduse în 1943 şi 1944 la doar 0,4% din cheltuielile de împrumut. Deşi opoziţia lui Churchill faţă de Operaţiunea Buccaneer l-a forţat pe Roosevelt să-şi retragă angajamentele făcute Chinei, spionii lui Stalin din tabăra americană, în special Solomon Adler, omul Trezoreriei la Chungking, îi distrugeau de luni întregi reputaţia

lui Chiang. La fel ca Churchill în privința cetnicilor din Iugoslavia, Roosevelt a început să aibă îndoieli că Chiang ar fi într-adevăr omul potrivit pentru a fi susținut în China. „Chiang ar vrea să ne facă să credem", i-a spus el fiului său, Elliott, după ce discutase cu Stilwell la Cairo, „că toți comuniștii chinezi nu fac nimic împotriva japonezilor – dar noi știm altceva." Acest lucru era în mod evident fals: în octombrie 1940, Stalin negociase un acord secret prin care Japonia promitea să nu atace forțele lui Mao și invers. Pe ton amenințător, Roosevelt a început să vorbească după Cairo despre retragerea ajutorului militar din China dacă Chiang nu-și „democratiza" regimul prin formarea unui „guvern de uniune națională cu comuniștii de la Yenan". După ce s-a întors de la Cairo la Washington, Harry Dexter White a încetinit, a restrâns și, în cele din urmă, a oprit livrările celor 200 de milioane de dolari promise Chinei. Când secretarul Morgenthau a întrebat de ce nu primea Chiang aurul pe care i-l promisese Roosevelt, el a fost pus la punct de trei consilieri ai Trezoreriei, despre care astăzi știm că erau agenți sovietici: White, Adler și Frank Coe, care i-au spus că acoliții lui Chiang vor „fura sau risipi" aurul. Acest argument comunist despre un Chiang Kai-shek iremediabil corupt, elaborat de trei agenți sovietici din Departamentul Trezoreriei, a devenit abordarea clasică a Washingtonului până la sfârșitul războiului – și va rămâne o temă recurentă clasică a literaturii istorice despre China până în prezent*.[53]

Ceea ce a conferit o tentă nocivă calomniilor comuniste a fost faptul că acestea au dus la încurajarea – și probabil au contribuit la formarea – prejudecăților rasiale ale generalului Stilwell. Acesta nu era comunist, dar îl disprețuia pe Chiang, numindu-l „lipsit de importanță" sau uneori „șarpe cu clopoței". „Soluția pentru problemele Chinei", le spunea adesea Stilwell colaboratorilor săi, „este eliminarea lui Chiang Kai-Shek." Potrivit memoriilor asistentului lui Stilwell, locotenent-colonelul Frank Dorn, Stilwell i-ar fi spus lui Dorn la Chungking, după ce se

* La un moment dat, autorul a repetat fără să stea pe gânduri sintagma „coruptul Chiang Kai-shek" la un seminar de istorie pentru studenții din primul an de la Universitatea Stanford, doar pentru a fi mustrat de nepoata lui Chiang. Faptul că în timpul războiului corupția era prezentă în Chungking era evident adevărat, dar situația era valabilă pentru orice beligerant. Guvernul lui Stalin, care primea de 50 până la 100 de ori mai mult ajutor prin Acordul de împrumut și închiriere decât guvernul lui Chiang, a revândut chiar grâu american în Iran pentru profit, în primăvara lui 1943. Faptul că tema corupției a devenit acuzația principală în campania de zvonistică și de dezinformare inițiată la Washington, campanie care va duce în cele din urmă la întreruperea ajutorului și la înfrângerea definitivă a Kuomintangului, spune puține lucruri despre stilul de guvernare al lui Chiang Kai-shek, dar foarte multe despre disciplina mesajului comunist.

întorsese de la Cairo, că „mi s-a ordonat să pregătesc un plan pentru asasinarea lui Chiang Kai-Shek". Cât despre cine anume a ordonat acest lucru, Stilwell a spus că inițiativa „a venit de sus" – adică de la președinte –, deși Dorn considera că „ar fi putut veni de la Hopkins". „Cei de sus", i-a spus Stilwell lui Dorn, „s-au săturat de Chiang și de accesele sale de furie. De fapt, mi-a spus în felul său olimpian: «Dacă nu te poți înțelege cu Chiang și nu-l poți înlocui, scapă de el o dată pentru totdeauna. Știți la ce mă refer. Puneți pe cineva pe care îl puteți manevra.»" Dorn, un militar loial, a început imediat să studieze posibile planuri de asasinat, deși, spre imensa sa ușurare, ordinul de atac nu a fost dat niciodată. Chiar și așa, întoarcerea bruscă a lui Roosevelt împotriva lui Chiang după Cairo a însemnat că generalissimul pierduse bătălia diplomatică decisivă.[54]

La fel i se întâmplase și lui Churchill. Odată cu căderea stratagemei din Mediterana, Marea Britanie își pierduse ultima șansă de a câștiga războiul în condițiile ei și de a modela lumea postbelică – sau de a păstra un anumit grad de influență americano-britanică în Europa de Est și în Balcani. Izolat de Roosevelt, care se alăturase lui Stalin în toate chestiunile politice importante, Churchill nu putea decât să se revolte pentru lipsa sa de relevanță tot mai mare. În realitate, Marea Britanie era cea care ratase șansa în 1940 de a lovi hidra cu două capete a dictatorilor nazist și comunist, prin bombardarea câmpurilor petrolifere de la Baku, care alimentau cuceririle lor brutale, transformând astfel războiul din 1939 într-o luptă de principii împotriva agresiunii totalitare. Sprijinindu-l necondiționat pe Stalin după atacul lui Hitler, fără să ceară nimic în schimb, Churchill și Roosevelt au aranjat totul împotriva lor. Lupta împotriva lui Hitler, „clipa de glorie" a Marii Britanii, când Anglia rezistase singură, devenise acum războiul lui Stalin.

29

AL DOILEA FRONT

Triumful total obţinut de Stalin la Teheran, care a asigurat armatelor sale mână liberă în Europa, din Scandinavia până la Marea Neagră, a pus factorii de decizie politică americani şi britanici într-o poziţie neobişnuită. Acum, când până şi Churchill fusese de acord cu „declanşarea Operaţiunii Overlord în mai", veşnicele lamentări sovietice cu privire la povara inegală purtată în război de Armata Roşie urmau să fie în curând amuţite. Nu mai exista nici o îndoială reală în privinţa victoriei aliate, deşi era departe de a fi clar cât timp va dura acest lucru şi ce costuri va implica. Nu exista nici teama că vreuna dintre ţările aliate ar fi putut fi înfrântă – şi cu siguranţă nu Statele Unite, care oricum nu fuseseră niciodată expuse unui pericol real din partea germanilor, dincolo de ameninţarea atacurilor submarine asupra porturilor şi căilor de navigaţie. Marea Britanie, în 1940, şi Uniunea Sovietică, în 1941 şi 1942, trecuseră prin grele încercări, dar ieşiseră din primejdia acută şi acum duceau lupta spre teritoriul inamic.

Toate aceste realităţi se potriveau greu cu programul de împrumut şi închiriere de care armatele sovietice deveniseră atât de dependente. Oricât de generos ar fi fost Acordul de împrumut şi închiriere, care îi acorda preşedintelui puterea de a exploata imensele forţe ale economiei americane în beneficiul oricărei ţări pe care o alegea „în interesul apărării naţionale", oferta nu era în întregime nelimitată. Congresul trebuia să revizuiască programul cu regularitate şi să reînnoiască finanţarea în fiecare an. Exista chiar şi o clauză de expirare în secţiunea 5C, care stabilea o dată de expirare automată, în absenţa unei noi autorizări din partea Congresului, pe 30 iunie 1943 – ca o coincidenţă, exact data la care fusese finalizat cel de-al doilea protocol sovietic –, deşi contractele încheiate înainte de această dată puteau fi duse la bun sfârşit. Având în vedere volumul colosal de material de război trimis în Rusia în cursul celui de-al doilea protocol – precum şi rolul crucial pe care aceste livrări îl jucaseră la Stalingrad şi Kursk, punând astfel capăt pericolului unui colaps sovietic pe frontul de est – clauza de caducitate ar fi putut fi aplicată cu uşurinţă, iar livrările prin Acordul de împrumut către Rusia ar fi putut fi reduse sau încetinite – dacă nu chiar oprite complet – după 30 iunie 1943.[1]

Dar în 1943 logica şi cumpătarea fuseseră învinse la Washington de febra războiului. Congresul servise anterior drept frână pentru instinctele autoritare ale preşedintelui Roosevelt, dar acest lucru devenise mai dificil pe timp de război. Proiectul de Lege privind împrumutul şi închirierea (H.R. 1776) reunise toate ţările într-o singură rezoluţie a Congresului, care urma să fie aprobată sau respinsă în ansamblu. Dacă cineva dorea să voteze împotriva continuării aprovizionării armatelor lui Stalin, care nu mai erau atât de disperate, pe cheltuiala contribuabililor americani, trebuia să voteze şi împotriva ajutorului militar acordat Marii Britanii şi Chinei, dar şi Franţei libere, Belgiei, Greciei, Iugoslaviei şi altor naţiuni ocupate de nazişti în Europa. Chiar şi ţările neutre, precum Turcia, Iranul şi Arabia Saudită, primeau ajutoare prin Acordul de împrumut şi închiriere. Indiferent dacă ar fi avut sau nu sens să i se acorde preşedintelui autoritatea unilaterală de a folosi fondurile contribuabililor americani pentru a înarma şi a aproviziona (până la sfârşitul războiului) 36 de naţiuni suverane diferite, puţini congresmeni voiau să declare oficial că se opun ajutorului acordat tuturor acestor ţări. Şi astfel, în ciuda scandalului din martie 1943, când amiralul Standley se plânsese de ingratitudinea sovieticilor, votul de prelungire a Legii de împrumut şi închiriere şi dincolo de 30 iunie 1943 a fost dat de 406 reprezentanţi la 7 în Cameră şi de 82 de senatori la 0 în Senat.[2]

Cu greu îi putem învinovăţi pe Hopkins şi pe Roosevelt că au considerat acest vot drept o susţinere categorică a politicii lor de ajutorare a Uniunii Sovietice, oricât de indirectă ar fi fost legătura cu Rusia în votul de reautorizare a împrumutului. Oricum, programul de ajutor acordat sovieticilor era de multă vreme gestionat independent de supravegherea Congresului. În primele luni de după declanşarea Operaţiunii Barbarossa, preşedintele Roosevelt aprobase două credite succesive de miliarde de dolari pentru Stalin, fără dobândă, „rambursarea sumei acordate urmând să înceapă la cinci ani după încheierea războiului". Acest cadru de rambursare amânată a fost relaxat şi mai mult în „Acordul principal de împrumut-închiriere", semnat pe 11 iunie 1942, acoperind al doilea protocol şi următoarele, care înlocuia toate creditele ruseşti anterioare. Conform acordului principal, plata sovieticilor către guvernul american era amânată „până când se va cunoaşte amploarea ajutorului pentru apărare şi până când evoluţia evenimentelor va clarifica termenii şi condiţiile finale şi beneficiile care vor fi în interesul reciproc al Statelor Unite ale Americii şi al Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste şi vor promova stabilirea şi menţinerea păcii mondiale". Astfel, acordul principal condiţiona rambursarea de către sovietici a împrumuturilor de „instaurarea păcii mondiale". Din punct

de vedere juridic și financiar, nu existau obstacole în calea politicii lui Hopkins de a „împărți tot ce avem" cu URSS. Singurul lucru care l-ar fi putut opri pe Hopkins era intervenția lui Roosevelt, dar, având în vedere entuziasmul tot mai mare al președintelui față de Stalin și față de efortul de război sovietic, era puțin probabil ca acest lucru să se întâmple.[3]

Astfel, administrația Roosevelt a crescut rapid livrările de ajutoare către Stalin, până la niveluri aproape de neimaginat în a doua jumătate a lui 1943 și la începutul lui 1944, chiar în momentul în care Armata Roșie, după ce respinsese în mod decisiv ultima ofensivă a lui Hitler pe frontul de est, își începuse lungul marș spre Berlin. În timp ce obiectivele ambițioase ale celui de-al doilea protocol nu fuseseră, în ciuda eforturilor eroice, îndeplinite pe deplin, după iunie 1943, oamenii lui Hopkins au călcat accelerația și au început să depășească obiectivele lunare privind livrările către sovietici. De acum, căile de navigație și porturile de pe rutele din Golful Persic și din Pacific funcționau la capacitate maximă, aceste rute gestionând împreună peste 500 000 de tone de provizii pe lună pentru armatele lui Stalin între iulie și octombrie 1943, atingând 569 000 de tone în noiembrie – luna conferinței de la Teheran – și o cantitate uimitoare de 600 000 de tone pe lună în decembrie și ianuarie, în ciuda pericolelor reprezentate de frig și de ghețuri pe ruta către Vladivostok. În perioada celui de-al treilea protocol, între 1 iulie 1943 și 30 iunie 1944, Statele Unite i-au expediat lui Stalin peste șase milioane de tone de avioane de luptă, tancuri, camioane, arme, muniții, echipament industrial, metale și produse alimentare, aproape dublu față de cantitatea trimisă în cursul celui de-al doilea protocol, când acest ajutor era mult mai necesar și cu 30% mai mult decât îi fusese promis lui Stalin de către comitetul de implementare a protocolului.[4]

Nu a existat un raționament strategic solid pentru această creștere bruscă a livrărilor de ajutoare – care atinseseră deja dimensiuni colosale – către Armata Roșie în a doua jumătate a lui 1943. În timp ce prin primele două protocoale, Hopkins și oamenii săi au putut argumenta că era necesar să sprijine Armata Roșie, întrucât soldații americani nu se implicaseră încă puternic în lupta cu germanii, iulie 1943 – prima lună a celui de-al treilea protocol accelerat – a adus cu sine invazia de proporții a Aliaților în Sicilia, urmată de invazia în Italia continentală, unde se aflau acum o jumătate de milion de soldați americani și britanici. În a doua jumătate a lui 1943, când cel de-al treilea protocol a intrat în vigoare, procentul diviziilor Wehrmacht care apărau Europa împotriva americanilor și britanicilor (spre deosebire de cele care luptau împotriva Armatei Roșii) depășise deja 40% din totalul efectivelor germane.

La Teheran, Roosevelt și Churchill căzuseră de acord asupra declanșării Operațiunilor Overlord și Anvil, chiar în timp ce continuau lupta grea împotriva trupelor germane de elită din Italia. La momentul debarcărilor din Ziua Z, la începutul lui iunie 1944, germanii aveau 66 de divizii care apărau Franța și Europa de Vest împotriva americanilor și britanicilor, 20 în Scandinavia, alte 27 angajate în operațiuni active în Italia și alte 24 în Balcani, care urmau să joace un rol defensiv în cazul unor eventuale debarcări în Adriatica sau în Marea Egee. Raidurile de bombardament americano-britanice asupra Reichului german imobilizau deja în 1944 aproape o duzină de divizii Luftwaffe și unități antiaeriene naziste. Chiar înainte de debarcările din Ziua Z, forțele germane angajate împotriva britanicilor și americanilor (sau care urmau să joace roluri defensive în cazul debarcărilor aliate) ajunseseră aproape la paritate cu cele care luptau pe frontul de est – aproximativ 144 de divizii față de 150 (în procente, 49% față de 51%). Apoi au fost și cererile tot mai mari privind capacitatea de producție și tonajul transportului maritim, implicate de războiul împotriva Japoniei. Ar fi fost normal ca Statele Unite să transfere resursele industriei de război și capacitatea de transport maritim pentru a satisface cerințele galopante din Europa și Asia în 1943–1944, reducându-le concomitent pe cele alocate sovieticilor prin Acordul de împrumut și închiriere, acum, când americanii și britanicii erau cei care duceau mai multe lupte.[5]

Dar nimic de acest gen nu avea să se întâmple sub supravegherea lui Hopkins. Dosarele declasificate ale Administrației de împrumut și închiriere relevă clar că toate rechizițiile sovietice au primit rangul de prioritate „A-1", punându-le în fruntea listei. Într-un episod extraordinar din iunie 1942, atașatul aerian sovietic în Statele Unite, colonelul A.N. Kotikov, a cerut ca aeronavele American Airlines să nu mai poată folosi aeroportul Newark după ce unul dintre avioanele acestei companii lovise accidental un bombardier A-20 Havoc rusesc (adică unul destinat lui Stalin). Cererea lui Kotikov ca pilotul american vinovat să fie executat a fost, din fericire, respinsă. Însă, după ce atașatul sovietic s-a plâns lui Hopkins, American Airlines a primit interdicție de a mai folosi aeroportul Newark, la fel ca toți ceilalți mari transportatori americani: United, TWA și Eastern Airlines. Deși descris ca fiind o „suspendare" temporară, ordinul a rămas în vigoare până la sfârșitul războiului. La ordinul lui Hopkins, aeroportul Newark a fost predat Uniunii Sovietice.[6]

Acesta nu a fost singurul aerodrom american dat în folosință exclusiv pentru programul de împrumut și închiriere destinat URSS. La sfârșitul lui 1942, aerodromul Gore din Great Falls, Montana, principalul punct

de decolare pentru avioanele de luptă care zburau spre Siberia via Canada și Alaska, devenise practic o bază aeriană sovietică. Pe 1 ianuarie 1943, generalul-maior George Racey Jordan, ofițerul de legătură al SUA implicat în operațiunea de achiziție de avioane americane pentru Kotikov de la Great Falls, a primit de la Comandamentul Forțelor Aeriene un ordin conform căruia „președintele a ordonat ca... modificarea, echiparea și deplasarea avioanelor rusești să aibă prioritate chiar și în fața avioanelor destinate Forțelor Aeriene ale Armatei SUA". Când i-a arătat acest ordin prezidențial unui „pilot cu grad de colonel" care trecea prin Great Falls, pentru a-i explica acestuia de ce trebuia să aștepte ca un avion trimis sovieticilor prin programul de împrumut să fie reparat înainte ca avionul său să poată fi pregătit pentru iarnă, își amintește Jordan, colonelul din Forțele Aeriene ale Armatei SUA a rămas „efectiv fără cuvinte... Se plimba de colo-colo, cu o privire nedumerită, bolborosind: «Prioritate *de prim ordin*! Să fiu al naibii!»"[7]

Ruta ALSIB către Siberia prin Alaska a presupus, de asemenea, un risc uriaș pentru piloții americani, obligați să străbată în zbor mii de kilometri prin nordul țării. Din cauza paranoiei lui Stalin, piloții americani zburau de obicei cu aceste avioane doar până la aerodromul Ladd din Fairbanks, Alaska, unde piloții sovietici le „luau în primire". De la Great Falls la Fairbanks erau peste 3 000 de kilometri, via Edmonton și Whitehorse, în Canada, prin sălbăticia subarctică a Yukonului. Zborul cu avionul până la Great Falls nu era deloc ușor, deoarece erau peste 3 000 de kilometri până la Buffalo, statul New York, unde se fabricau avioanele Bell, și aproape 2 000 de kilometri până la uzina Douglas din sudul Californiei. Numai aterizarea și decolarea de la Great Falls era o corvoadă. Situat la peste 1 000 de metri peste nivelul mării, deasupra unei câmpii întinse, Gore Field avea o vizibilitate excepțională, dar era și unul dintre cele mai reci locuri din Statele Unite continentale, unde fusese înregistrată o temperatură de -70 °C; mare parte din iarna 1942–1943 temperatura a fost de -50 °C. Piloții ALSIB zburau în carlingi neîncălzite deasupra pustietăților similare tundrei din Yukon, punctate de lacuri înghețate sau de molizi negri care ar fi putut, după cum își aminteau piloții supraviețuitori, „să îți amortizeze prăbușirea în cazul în care aripile înghețau sau motorul se bloca când uleiul devenea vâscos din cauza frigului extrem". Chiar și în lunile blânde de vară din iunie–septembrie 1943, 61 de avioane (dintr-un total de 1 769) s-au prăbușit în timpul zborului din Montana spre Alaska. Uneori, piloții au supraviețuit acestor prăbușiri doar ca să fie răpuși de ger (unul a fost găsit mort, înfășurat în parașută). Piloții sovietici care traversau strâmtoarea Bering

au pierdut, de asemenea, 18 avioane pe lună în acea vară, în drum spre Siberia.[8]

Povestea ALSIB prezintă eroismul, de altfel necunoscut, al americanilor care au asigurat comenzile colosale solicitate de Stalin prin Acordul de împrumut și închiriere, dar și lipsa de logică politică a programului. Indiferent câți americani și-au riscat viața zburând spre Cercul Arctic pentru a preda Forțelor Aeriene Sovietice cele mai bune produse ale industriei aviatice americane, nici unul dintre ei nu a avut voie să intre pe teritoriul rusesc. Dacă vreunul dintre ei ar fi zburat până la Uelkal, prima bază aeriană sovietică de pe partea opusă a strâmtorii Bering, ar fi fost reținut ca prizonier de război. În cealaltă direcție, lucrurile au stat altfel. Piloților sovietici nu numai că li s-a permis să zboare prin Nome spre Fairbanks, dar au fost invitați să preia controlul asupra bazei aeriene Ladd și, în curând, și asupra restului orașului. Bill Schoeppe, unul dintre mecanicii americani care au întreținut avioanele de luptă din programul de împrumut în Fairbanks înainte ca acestea să fie predate rușilor – o sarcină deloc ușoară la temperaturi care ajungeau adesea la -45°C – își amintea că până și localnicii din Alaska, mândri că „țin la băutură" au fost făcuți de rușine de „oamenii Armatei Roșii", care „puteau da pe gât mult mai mult alcool decât americanii". Schoeppe a fost frapat de apetitul vorace al piloților sovietici pentru bunurile de consum americane:

> Ori de câte ori piloții [sovietici] ieșeau în oraș, în așteptarea avioanelor, cutreierau străzile din Fairbanks, unii cumpărând ciorapi de mătase și lenjerie de corp pentru femei. Cel mai neobișnuit era felul în care foloseau parfumurile! Erau niște tipi cu barbă aspră, în pantaloni și cizme de piele... toți bărbați, bând și fumând pe rupte și în plus duhnind de-a dreptul a parfum! Unii spuneau că era din cauză că nu aveau deodorant împotriva transpirației.

Piloții sovietici erau pretențioși când venea vorba de avioane, în special preferatele lor, Airacobra. În mod constant suspectând că sunt „sabotați", rușii au obiectat violent când au aflat că Schoeppe nu făcea altceva decât să „șlefuiască și să verifice" cele 24 de bujii ale motorului după lungul zbor din Montana. În schimb, ei „au cerut ca toate bujiile să fie înlocuite cu unele noi, din fabrică".[9]

Stalin a avut prioritate nu doar în privința avioanelor de luptă. Civilii americani au fost nevoiți să strângă cureaua pentru a le furniza rușilor produse alimentare într-o perioadă de raționalizare strictă pe timp de război în țara lor. În Statele Unite au existat în timpul războiului

8 000 de comisii de raționalizare, care restricționau consumul oricăror produse, de la cereale, lapte, unt, slănină și zahăr până la combustibil, cauciuc, anvelope, țesături și încălțăminte. Fiecare familie americană care a trăit în timpul războiului își amintește de cartelele de rații din acea vreme și de îndemnurile de a reduce consumul, de la „lunea fără carne" la „miercurea fără făină". Ceea ce doar câțiva dintre ei bănuiau era că lucrurile care le lipseau erau redirecționate în cealaltă parte a lumii pentru a hrăni soldații ruși, cărora nu li s-a spus niciodată (chiar dacă mulți dintre ei bănuiau) că erau hrăniți cu surplusurile de mărfuri ale capitalismului american. Atât de colosale erau transporturile de produse alimentare prin Acordul de împrumut către Stalin în 1943 – volumul de mărfuri stabilit prin cel de-al treilea protocol avea să depășească 1,7 milioane de tone –, încât pe rafturile magazinelor americane nu se mai găseau produse esențiale. În 1943 a fost raportată o penurie de unt în următoarele state: California în ianuarie, Colorado în martie, Ohio în februarie, New Hampshire în mai, Oregon în august, Pennsylvania și Massachusetts în octombrie și New Jersey în noiembrie. În octombrie 1943, un băcan frustrat din Boston și-a întrebat congresmenul de ce țara sa trimitea URSS-ului „90 de milioane de kilograme din untul nostru", în timp ce „multe milioane de americani nu au avut parte de un gram de unt de multe săptămâni". Cum lipsurile îi afectau tot mai mult, americanii au fost asaltați de reclame care promovau „oleomargarina", în timp ce rușii refuzau să accepte margarina în loc de unt. Transporturile de unt cu destinația Vladivostok erau atât de mari, încât prin orașele portuare din Pacific circula zvonul „că rușii folosesc untul nostru pentru a-și unge cizmele".[10]

Și mai dureroase au fost plângerile americanilor săraci, care abia începuseră să se bucure de unt după anii dezastruoși ai Marii Crize, pentru ca acum să fie nevoiți să renunțe din nou la el, de data aceasta pentru Stalin. Ei erau alegătorii lui Roosevelt, copiii politicii New Deal, și se simțeau trădați. „Sunt doar o rotiță într-un angrenaj", scria Marie Zgone o muncitoare săracă din Wickliffe, Ohio, în februarie 1943, la Washington.

> În timpul Marii Crize, eram în WPA* și nu-mi permiteam să cumpăr unt dintr-un venit de 15 dolari pe săptămână și să o întrețin pe mama

* Works Progress Administration (WPA; redenumită în 1939 Work Projects Administration) a fost o agenție americană din New Deal, care a angajat milioane de persoane aflate în căutarea unui loc de muncă (în special bărbați fără educație formală) pentru a realiza proiecte de lucrări publice, inclusiv construcții de clădiri și de drumuri publice. A fost înființată pe 6 mai 1935, prin ordin prezidențial, ca parte esențială a politicii New Deal. (n.tr.)

mea și să plătesc chiria, lumina, gazul etc. Acum câștig ceva mai mulți bani, dar tot nu pot cumpăra unt pentru că [*sic*] s-a terminat înainte să ajung la magazin. Dacă sunt norocoasă, pot să fac rost de niște margarină, dar de multe ori nu am avut nici măcar asta. Dacă margarina este suficient de bună pentru mine, o americană, sunt sigur că ar trebui să fie suficient de bună și pentru Rusia, deoarece acum plătesc un impozit pe venit pentru prima dată în viața mea.

Domnișoara Zgone ar fi fost și mai consternată dacă ar fi aflat că din impozitele ei se plătise și îmbrăcămintea pentru femei în valoare de 181 de milioane de dolari, care era trimisă în URSS.[11]

În ediția din aprilie 1943 a revistei *The American Magazine*, Edward Stettinius, loialistul lui Hopkins care conducea programul de împrumut, recunoștea că rușii aveau prioritate la unt. „De ce un asemenea lux pentru armata rusă?", întreba el. Expedierea a 90 de milioane de livre de unt (adică a 45 000 de tone) către URSS, așa cum fusese stabilit prin cel deal treilea protocol, le spunea Stettinius americanilor, „îi permite soldatului rus care luptă în cele mai sângeroase bătălii din istorie să aibă unt american pe pâinea lui neagră o dată pe săptămână. Ați fi dispuși să vă reduceți rezerva de unt pentru ca soldatul rus să poată avea unt pe pâine aproape în fiecare zi?"[12]

Judecând după volumul de scrisori furioase, prelegerea lui Stettinius nu fusese bine primită în SUA. Americanii care mergeau la biserică fuseseră întotdeauna mărinimoși din fire; generozitatea lor ajutase la hrănirea Rusiei sovietice în timpul Foametei de pe Volga din 1921–1922, iar multe mii de oameni ar fi donat cu siguranță produse alimentare soldaților suferinzi ai Armatei Roșii dacă organizațiile caritabile locale le-ar fi cerut acest lucru. Dar Acordul de împrumut și închiriere nu cerea donații voluntare, ci forța trimiterea de alimente printr-o măsură dictatorială a guvernului SUA. Pentru a reduce scepticismul tot mai mare din rândul cetățenilor, Stettinius și Hopkins – după ce se consultaseră mai întâi cu contactele lor sovietice – găsiseră un motiv pentru care rușii aveau nevoie de unt, în timp ce americanii se puteau mulțumi cu margarină. Armata Roșie, au fost anunțați americanii începând cu octombrie 1943, ceruse în mod special unt „în vederea folosirii în spitalele militare pentru consumul soldaților răniți și aflați în convalescență". Nu s-a explicat cum anume îi ajuta consumul de unt pe rușii răniți să se recupereze, în afară de faptul că le ridica moralul. Acesta nu era un argument rațional, ci unul emoțional.[13]

Nu era prima oară când Hopkins folosea același argument. În primăvara lui 1943, populația de crabi a începuse să scadă în apele din

nord-vestul Pacificului, în special crabul regal, o captură profitabilă și un produs de bază în meniul local. În secret, Administrația pentru împrumut și închiriere aprobase o cerere sovietică de a permite navelor comerciale rusești să pescuiască crabii, inclusiv crabul regal, din nordul Californiei până pe coasta Alaskăi, rechiziționând în același timp – pe cheltuiala contribuabililor americani – „plase pentru prins crabi, tablă pentru conservele cu carne de crab și asigurând repararea unor fabrici de conserve de crab plutitoare [sovietice]". În scurt timp, pescarii din Oregon și Washington s-au plâns că apele lor sunt secătuite de crabi de către comuniști și că mijloacele lor de trai sunt distruse – suficient de vocal încât plângerile lor să fie preluate de Congres. Dar nu a contat: din ordinul lui Hopkins, oficialii Administrației pentru împrumut și închiriere au decis că, deoarece „carnea de crab s-a dovedit a fi deosebit de utilă în îngrijirea soldaților răniți în convalescență", a permite navelor sovietice să pescuiască crabi din Oregon până în Alaska constituia „un program de necesitate militară". Rușii puteau pescui câți crabi americani doreau.[14]

Penuria de unt și cea de crabi nu au fost singulare. Cel mai cunoscut produs alimentar furnizat rușilor în timpul războiului prin Acordul de împrumut și închiriere – *spam*, sau carnea de porc tusonka – a fost atât de apreciat de Armata Roșie, încât industria americană a cărnii de porc și a conservelor de carne a fost reorganizată în 1943 pentru a satisface cererea sovietică. S-au efectuat teste de gust pentru a găsi o rețetă de „carne de porc gătită, untură, ceapă, sare și condimente" pe placul rușilor. Departamentul Agriculturii al SUA a plasat apoi o comandă de 23 de milioane de kilograme de carne de porc. Au fost concepute cutii de conserve foarte mari, de un kilogram, care puteau fi stivuite pentru transport. În al doilea trimestru al lui 1943, industria cărnii de porc din SUA trimitea 13% din producția sa totală în URSS, comparativ cu 9,7% în 1942 – iar în curând, cota sovietică avea să crească și mai mult.[15]

Impactul asupra consumului intern a fost previzibil. După cum se plângea un băcan din Baltimore, E.C. Newman, pe 18 martie 1943, fabricile de conserve de carne care lucrau pentru Stalin încetaseră să mai aprovizioneze magazinele locale. „Clienții care vin la băcănia mea", îi scria Newman senatorului de Maryland, Millard Tydings, „îmi spun că muncitorilor li se oferă un dolar pe oră pentru a lucra peste program la ambalarea acestui transport ca să fie trimis în Rusia; cu siguranță nu este corect față de poporul american să i se impună rații scăzute, când o asemenea companie poate plăti astfel de sume pentru ore suplimentare pentru a livra un transport din programul de împrumut și închiriere

[pentru sovietici]". Deşi au negat controlul asupra salariilor, Hopkins şi Stettinius l-au informat pe senatorul Tydings că era adevărat că se aşteptau ca furnizorii să „respecte graficele de livrare încărcate" şi că Acordul de împrumut şi închiriere impunea „penalităţi pentru nerespectarea livrărilor". Dacă antreprenorii nu doreau să piardă această ocazie de a fi implicaţi în afacerea Stalin (plătită de contribuabilul american), era de datoria lor să găsească o modalitate de a satisface nevoile Armatei Roşii, fie cu recompensa plăţii orelor suplimentare, fie cu pedeapsa concedierii muncitorilor care întârziau.[16]

Spam a fost produsul reprezentativ pentru efortul american de ajutorare a URSS, dar nu a fost nici pe departe singular. Procentul din producţia de carne de porc americană dedicată nevoilor lui Stalin în 1943, 12,8%, s-a încadrat exact în media produselor alimentare din cel de-al treilea protocol. Cantitatea de peşte la conservă şi de peşte congelat alocată lui Stalin a fost aproape identică, de 12,9%, fără a lua în considerare crabul pescuit de pescarii sovietici din nord-vestul Pacificului. În cazul unor produse bogate în vitamine şi proteine, cota lui Stalin a fost chiar mai mare: 15,3% din producţia americană de ouă (uscate şi deshidratate pentru a fi trimise în Rusia), 15,7% din fructele uscate şi 16,8% din fasole. Cota sovietică din producţia americană de carbohidraţi, cum ar fi grâu şi zahăr, a fost mai mică, dar cele 200 000 de tone de grâu şi 70 000 de tone de zahăr expediate în URSS au reprezentat un procent uriaş din consumul sovietic pentru fiecare produs. În 1943, grânele americane reprezentau aproape o treime din consumul sovietic şi chiar subvenţionau achiziţiile sovietice de pilaf persan, după ce aceste cereale erau vândute în Iran. Contribuţia SUA la dulciurile consumate de sovietici era aproape exclusivă, americanii asigurând 70% din consumul de zahăr al URSS, până în 1944.[17]

Produsele alimentare americane erau în 1943 şi 1944 atât de importante pentru meniul soldaţilor Armatei Roşii, încât a fost pregătit un manual special, distribuit fiecărei unităţi, care detalia ce se afla în conservele şi pachetele pe care le deschideau cu bucurie şi oferea conversii metrice pentru livre şi uncii. Cu o lipsă de recunoştinţă caracteristică, manualul descria pe un ton neutru ajutorul oferit de americani ca fiind „noi tipuri de produse care sosesc în magazinele Armatei Roşii". Citând ceea ce se presupunea a fi fost logica împrumutului, autorii manualului raportau că aceste produse alimentare fuseseră trimise în Rusia „prin împrumut sau închiriere", fără a explica cum se închiriau conservele de *spam*, fasole, conservele de peşte sau untul deshidratat. (În apărarea ruşilor trebuie menţionat că nici la Washington nu a explicat nimeni acest lucru.)[18]

Așa cum piloții sovietici se minunau de parfumurile și de ciorapii de mătase care se vindeau chiar și într-o zonă arctică izolată precum Fairbanks, Alaska, trebuie să fi fost derutant pentru soldații Armatei Roșii, până atunci înfometați, să afle ce soiuri de carne de porc procesată le trimiseseră americanii: nouă mărci diferite de *rublenaia svinina* (carne de porc tocată), șapte mărci de „mezeluri", cinci tipuri de „șuncă tocată", alte cinci de cârnați de porc, „șiruri de cârnați de porc în suc propriu", carne de porc în conservă, limbă de porc în conservă, carne de porc deshidratată, slănină, „cârnați vienezi" și, în cele din urmă, tusonka. Existau, de asemenea, o duzină de soiuri de „carne de vită în conservă" și de supe și tocănițe de porc, soia, vită, cartofi și legume. Fabricile americane de conserve au creat chiar și o versiune de borș uscat, trimisă în milioane de cutii mici, cu ingredientele enumerate în detalii amețitoare pentru rușii suspicioși (32% sfeclă uscată, 30% cartofi uscați, 10% varză uscată, 10% grăsime, 10% făină de grâu, 8% sare, 3% ceapă uscată, 2% morcovi uscați, 4% roșii pulbere, 0,4–0,7% acid citric, 0,2% piper măcinat, 0,1% frunze de dafin). Literalmente, capitalismul american hrănea Armata Roșie.[19]

Capitaliștii yankei au fost la fel de creativi în satisfacerea cerințelor speciale ale industriei de război din URSS. Și în acest caz, o accelerare remarcabilă a început în a doua jumătate a lui 1943, moment în care rațiunea strategică de a împărtăși tehnologie militară de ultimă oră cu o Armată Roșie care avansa (oricât de încet) pe toate fronturile era cel puțin discutabilă. Chiar înainte de începerea celei de-a treia perioade de protocol, în iulie 1943, agenții de achiziții ai lui Stalin rechiziționaseră deja „echipament industrial" în valoare de 500 de milioane de dolari – o sumă echivalentă cu 50 de miliarde de dolari în zilele noastre – constând într-o sumedenie de mărfuri, de la mașini-unelte, cuptoare electrice, motoare, macarale și trolii până la rafinării de petrol, fabrici de anvelope și laminoare de aluminiu și de oțel.[20]

Citind procesele-verbale ale Comisiei protocolului sovietic al lui Harry Hopkins din 1943, este greu de evitat impresia că agenții de influență sovietici puseseră stăpânire pe Casa Albă. Pe 5 ianuarie 1943, „Divizia de achiziții a Trezoreriei" raporta cu subiect și predicat comitetului lui Hopkins că „fabrica de anvelope Ford este în curs de dezmembrare și de expediere. Rafinăria [de petrol] Douglas va fi dezmembrată până pe 23 februarie. În ianuarie vor fi expediate materiale pentru centrale electrice totalizând 50 000 de tone. Deși rechiziția fabricii pentru șine de oțel a fost făcută, anumite piese esențiale nu au fost încă rechiziționate." Pe 23 februarie, Comisia protocolului sovietic a fost informată că „programul

rafinăriei progresează în mod satisfăcător. Uzina Douglas va fi dezmembrată până pe 15 martie." Până pe 1 iulie, în depozitele Trezoreriei americane se aflau 569 000 de tone de echipament industrial și petrolier care așteptau să fie expediate rapid în URSS. Pe 23 iulie, Trezoreria îi raporta lui Hopkins că tocmai fuseseră rechiziționate pentru Stalin 11 centrale hidroelectrice „cu o capacitate totală de 54 500 de kilowați-oră". În august 1943, 110 000 de tone de produse petroliere fuseseră depozitate pentru a fi livrate lui Stalin, inclusiv rafinăria deja comandată și echipament pentru câmpuri petrolifere în valoare de 22 de milioane de dolari. Justificarea fusese că Hopkins nu era sigur că SUA, care expediau deja 5% din producția internă de petrol către Stalin, ar putea satisface cererea de petrol stabilită cu sovieticii prin cel de-al treilea protocol – 514 000 de tone de produse petroliere – decât dacă transferul de tehnologie le-ar fi permis acestora să-și sporească propriile capacități de foraj și de rafinare. Cantitatea de echipament industrial american expediat în cursul celui de-al treilea protocol a fost de 739 000 de tone, valorând 401 milioane de dolari (echivalentul a 40 de miliarde de dolari în prezent). Pentru a se apăra de riscul unei opoziții în Congres, Hopkins a încărcat comenzile în avans, 90% din aceste rechiziții pentru perioada protocolului (1 iulie 1943–30 iunie 1944) fiind plasate până la 1 septembrie 1943.[21]

Oricât de încântat ar fi fost Hopkins în legătură cu transferul secretelor industriale americane și al know-how-ului către Uniunea Sovietică, nu toți industriașii americani au fost la fel de optimiști. Se făceau bani buni: guvernul SUA plătea sume importante furnizorilor lui Stalin. Chiar și așa, mulți oameni de afaceri se întrebau dacă ar trebui să accepte banii câștigați ușor ai lui Hopkins fără să pună întrebări. Lui Walter Harnischfeger, de la compania producătoare de macarale P&H din Milwaukee, Wisconsin, i s-a oferit, în martie 1943, un contract profitabil de 8,38 milioane de dolari pentru a construi trolii, macarale și traverse pentru Uniunea Sovietică – inclusiv „macarale mobile electrice" de ultimă generație, foarte apreciate în industria de război. Vorbind cu persoanele sale de contact din industrie, Harnischfeger aflase că agenții sovietici care efectuau rechiziții plasaseră comenzi similare în valoare de peste 15 milioane de dolari pe timpul iernii. Ce nu își dădeau seama cei care se ocupau de Acordul de împrumut și închiriere era că pentru a construi atâtea macarale și trolii era nevoie de investiții „în mașini-unelte și în alte echipamente de producție" care costau de zece ori mai mult. Pe un ton delicat, Harnischfeger l-a avertizat pe Stettinius că va dura doi ani construirea acelor utilaje și alte șase luni pentru expedierea lor în URSS și că „o macara portal este un tip de utilaj care, cu atenția

cuvenită, poate funcționa corespunzător până la 50 de ani". Hopkins, a explicat Harnischfeger, îi cerea contribuabilului american să plătească pentru „industria bunurilor de capital" în Uniunea Sovietică „care reprezentau aproximativ 150 de milioane de dolari" – echivalentul a 15 miliarde de dolari astăzi – „și cu o durată de viață de până la 50 de ani".[22]

Harnischfeger nu era singurul care observase acest pericol. E.J. Sadler, președintele Standard Oil, refuzase o rechiziție profitabilă de împrumut-închiriere pentru a transfera o rafinărie de petrol în URSS, pe motiv că „rușii ar putea folosi echipamentul nostru ca model, iar mai târziu ar putea chiar să concureze cu industria noastră petrolieră". Când Standard Oil a renunțat, Administrația pentru împrumut și închiriere a distribuit comanda la o jumătate de duzină de companii petroliere mai mici. La fel cum experților sovietici în tancuri li s-a permis accesul liber la centrul de instruire al armatei SUA din Aberdeen, Maryland, iar experților ruși în aviație li s-a dat voie să se plimbe prin baza Forțelor Aeriene ale Armatei SUA din Riverside, California, la fel și inginerilor petroliști sovietici li s-a dat undă verde pentru inspectarea rafinăriilor de petrol din Texas. În cele din urmă, agenții lui Stalin au rechiziționat proprietăți intelectuale în valoare de 6 689 742,25 de dolari de la companii precum Petrolite Corporation, Ltd., International Catalytic Oil Processes Corporation, Houdry Process Corporation, Universal Oil Products Corp., Texaco Development Corporation și Max B. Miller Company. Dar șocul resimțit de contribuabilul american nu a fost chiar atât de mare. Cu o naivitate uimitoare, subordonații lui Hopkins i-au informat pe contractori că, deoarece agenții lui Stalin promiseseră că nu vor mai folosi procesele de rafinare „după încetarea actualei situații de urgență", ei solicitaseră o reducere a redevențelor pe care le plăteau acelor companii care revoluționau industria petrolieră sovietică. Aceste companii au fost astfel obligate să facă o reducere, acceptând doar aproximativ 20% din valoarea acestor procese (1 347 840,32 dolari).[23]

Rechizițiile sovietice de tehnologie americană nu au fost mai puțin nerușinate în industria cauciucului. În cursul celui de-al treilea protocol – dar cu o încărcare anticipată, ca în cazul tuturor celorlalte comenzi în sectorul industrial, pentru a ajunge „până la începutul lui 1944" – companiilor americane li s-a cerut să-i furnizeze lui Stalin „echipament complet pentru uzine, inclusiv toate dispozitivele auxiliare și accesoriile", capabile să producă 38 000 de tone de cauciuc sintetic anual, precum și zeci de mii de tone de cauciuc natural, ulei și alte produse secundare. De asemenea, companiilor americane li s-a cerut să furnizeze „informații tehnice complete (desene tehnice privind organizarea producției, calcule

tehnice, informații privind diverse aparate, metoda de preparare a catalizatorilor, bilanțul material al producției și alte informații solicitate privind instalarea și funcționarea uzinelor)".[24]

Guvernul sovietic a rechiziționat, totodată, o fabrică de anvelope Ford, împreună cu brevetele deținute de compania Firestone și de cinci firme mai mici pentru următoarele produse și procese:

Utilaj de fabricare a anvelopelor pentru camioane
Compensator pentru fabricarea de anvelope
Utilaj de extracție cu pernă de aer
Mașini de descojit
Mașini de inserat și de modelat
Matrițe pentru anvelope
Mașină rotativă de tăiat în diagonală
Mașină de tăiat în diagonală
Palete pentru malaxor (Demattia)
Penetrometre
Instrument pentru măsurarea plasticității
Carcase pentru plăci culisante
Mașini de tăiat benzi de rulare
Tamburi pentru confecționarea anvelopelor
Extruder de profilat benzi de rulare

Această rechiziție includea, de asemenea, „o centrală electrică... pentru această fabrică, centrala electrică urmând să aibă o capacitate de aproximativ 12 000 kW și 60 de tone de abur sub presiune de cel puțin opt atmosfere pe oră și să includă toate cazanele, turbinele și alte echipamente esențiale", precum și „echipamente pentru producția de negru de fum granulat și negru de fum fără pulbere (20 de tone pe zi)".[25]

Nu era greu de înțeles de ce oamenii lui Stalin erau dornici să rechiziționeze aceste tehnologii și proprietăți intelectuale americane neprețuite. Dar cum justificau Hopkins și Stettinius această politică bizară, care depășea cu mult orice interpretare rezonabilă a Legii de împrumut și închiriere – legea îi permitea președintelui să ofere aliaților SUA doar mărfuri finite pentru apărare – pentru a include și tehnologie industrială și militară sensibilă? Când industriașii și cetățenii îngrijorați au trimis petiții pentru a se plânge în această privință, Hopkins a răspuns:

„Președintele are puterea, în calitate de comandant suprem, de a face cu aliații noștri schimburi de informații secrete privind procesele și brevetele pe care le consideră esențiale pentru efortul comun de război.

> De asemenea, el poate furniza astfel de informații aliaților noștri pentru a fi folosite în sprijinul efortului de război, chiar dacă noi nu primim nimic în schimb... [Această] putere este acordată prin Legea de împrumut și închiriere, pentru a transfera astfel de informații către țările a căror apărare este considerată de președinte ca fiind vitală pentru apărarea Statelor Unite.[26]

În cazul în care se întâmpina rezistență din partea „proprietarilor privați" care nu doreau să împărtășească cu Stalin „procese secrete suplimentare sau alte informații, date ori planuri, diagrame de flux sau alte înregistrări, hârtii sau documente în legătură cu brevetele și cu procesele", Stettinius și Hopkins stabiliseră, printr-un artificiu legal, că pot invoca „puterile de rechiziție ale președintelui sau puterile de domeniu eminent ale guvernului Statelor Unite".[27]

Hopkins s-a comportat cu siguranță ca și cum domeniul eminent – principiul juridic folosit pentru a achiziționa terenuri private în vederea dezvoltării de utilități publice – îi dădea dreptul de a confisca tot ce dorea, pentru a împărți cu Stalin. Și poate cea mai șocantă achiziție dintre toate a fost cea realizată pe 1 februarie 1943, pentru uraniu îmbogățit, achiziție care a contribuit la demararea programului nuclear al URSS. Până la sfârșitul războiului, Statele Unite i-au trimis lui Stalin, în cel puțin trei tranșe cunoscute, trei sferturi de tonă de uraniu 235, 1 100 de grame de oxid de deuteriu (apă grea), 378 750 de kilograme de cadmiu (folosit pentru a controla intensitatea unui reactor nuclear), 11 340 de kilograme de toriu și 6 260 de tone de tuburi de aluminiu rafinat de tipul celor folosite pentru a transforma uraniul în plutoniu. Potrivit ofițerului de legătură cu aviația din Acordul de împrumut și închiriere încartiruit la Great Falls, maiorul George Racey Jordan, Harry Hopkins îi telefonase personal în aprilie 1943, când primul dintre aceste pachete confidențiale era pregătit de livrare către Stalin, pentru a-i cere să urgenteze „un anumit transport de substanțe chimice" spre Uniunea Sovietică – ceva „foarte special". „Nu trebuie să apară în dosare", îi transmisese Hopkins lui Jordan. „Nu face mare caz din asta, ci doar trimite materialele, cât mai discret și cât mai rapid."[28]

Când Jordan a atras atenția asupra acestor transporturi în cursul unei depoziții postbelice în fața Congresului, el a fost informat că guvernul SUA autorizase schimbul de uraniu și chiar de oxid de deuteriu (apă grea) pe logica interesantă că oamenii care conduceau Proiectul Manhattan pentru a produce prima bombă atomică din lume „nu au dorit să atragă atenția asupra acestui material". Un „refuz de a expedia" uraniu sau apă

grea, continua această constatare juridică, „ar fi putut fi mai relevant pentru ruși decât orice ajutor pe care l-ar fi putut obține din cantitățile mici de materiale solicitate".[29]

Așadar nu era nimic ilegal în solicitarea lui Hopkins ca maiorul Jordan să grăbească expedierile de materiale „foarte speciale" către Stalin. Totuși putem înțelege îngrijorarea tot mai mare a lui Jordan când a început să deschidă câteva dintre cutiile și valizele depozitate în avioanele cu destinația Siberia și a găsit lucruri precum „planurile complete ale unei uzine General Electric din East Lynn, Massachusetts", unde se fabricau turbocompresoare pentru avioane, și „planuri ale Electric Boat Corp. din Groton, Conn[ecticut], unde [la sfârșitul anilor 1940] sunt construite noile noastre submarine atomice". O încărcătură de „valize diplomatice" pe care Jordan a deschis-o în vara lui 1943 nu conținea nimic altceva decât „copii ale brevetelor de la Biroul de Invenții al SUA". Când l-a întrebat pe ofițerul de legătură sovietic, colonelul Kotikov, despre acest lucru, Kotikov a răspuns că astfel de înregistrări de brevete „veneau în permanență"*. Copiile de brevete trimise în URSS includeau proiecte pentru „viziere de bombardament, tancuri militare, avioane, stații de radiolocație, dispozitive de lansare a bombelor, elicoptere, dragoare de mine, muniții, blindaje antiglonț". Cu o anumită ocazie, Jordan s-a urcat la bordul unui avion C-47 încărcat, cu destinația Fairbanks, a deschis câteva dintre cutii și saci și a descoperit „mii de lucrări științifice, hărți rutiere și feroviare care detaliau fiecare punct din SUA și zeci de documente militare americane marcate «confidențial»", unele dintre ele cu antetul „Manhattan Engineering District". Și alte pachete ciudate au fost descoperite, printre care role de film luate din interiorul fabricilor de război americane, însoțite de o scrisoare cu antetul guvernului american care autoriza un colonel sovietic „să viziteze orice fabrică cu acces restricționat și să filmeze instalații și procese de fabricație".[30]

Maiorul Jordan a văzut doar o mică parte din obiectele care au trecut prin Great Falls și, de obicei, cele mai puțin voluminoase, care puteau încăpea în avioane. A fost suficient totuși pentru a-i da o idee despre ceea ce el va numi mai târziu „cel mai mare catalog de vânzări prin corespondență din istorie". Doar în categoria „materiale nucleare", Jordan a observat sau a văzut dosare în care erau înregistrate livrări

* Când Congresul a analizat aceste acuzații în 1949, s-a descoperit că agenții sovietici obținuseră sute de mii de brevete intrând, pur și simplu, în Biroul de Invenții al SUA și făcând copii. Ei plăteau taxele pentru copiere, contribuind, cel puțin în acest caz, cu ceva la bugetul american în schimbul proprietății intelectuale neprețuite pe care Stalin o dobândea.

de beriliu metalic (4 391 de kilograme), aliaje de cadmiu (33 de tone), tuburi de aluminiu (6 244 de tone), cadmiu (379 de tone), minereuri de cobalt și concentratele lor (15 tone), cobalt metalic și deșeuri și resturi din cobalt (366 de tone) și compuși ai beriliului și cadmiului. Lista lui Jordan de „metale și produse fabricate din metal" trimise lui Stalin continua pe șapte pagini, înainte să treacă la produse chimice nonnucleare de uz industrial (zece pagini), „fier, oțel și produse conexe" (patru pagini), „mașini, mașini-unelte și piese" (trei pagini), „echipament electric" (trei pagini), „produse din cauciuc" (două pagini), „generatoare" (două pagini), „echipament fotografic" (două pagini) și apoi „diverse produse", precum baterii electrice, echipament de stingere a incendiilor, aparate de radio și echipamente radio, semnale și macazuri de cale ferată, „diamante pentru uz industrial", grafit, cerneală și mașini de scris, chiuvete și căzi de baie mobile, lentile optice, produse de papetărie, instrumente muzicale, folie de aluminiu, băuturi alcoolice, țigări și așa mai departe, într-un imens „etc.".[31]

Deoarece mărturia maiorului Jordan după război, depusă în fața Congresului în 1949, a fost rapid subsumată polemicilor din timpul Războiului Rece, aceasta a fost în general respinsă ca fiind doar o reminiscență a isteriei provocate de amenințarea comunistă. Dar numeroși alți piloți americani care au zburat în și din Great Falls – cum ar fi James N. Daniel, Joseph A. Berger și Ben L. Brown – au relatat povești similare despre încărcături suspecte introduse clandestin la bordul avioanelor C-47 cu destinația Siberia, încărcături însoțite de doi agenți sovietici în civil, înarmați cu mitraliere, care păzeau pe rând produsele, în timp ce unul dintre ei dormea. Multe dintre documentele americane referitoare la Acordul de împrumut și închiriere, inclusiv corespondența dintre Hopkins și Stettinius și procesele-verbale ale Comisiei protocolului sovietic au fost declasificate abia în anii 1970, la mult timp după ce opiniile despre spionajul sovietic se transformaseră în dogmă. Acum, aceste dosare sunt deschise și confirmă veridicitatea declarațiilor lui Jordan, cu excepția afirmației că acțiunile lui Hopkins au fost ilegale. Indiferent dacă a fost sau nu înțelept, expedierea către Stalin a tot ce au cerut agenții și spionii săi fusese perfect legală la acea vreme – această atitudine a constituit însăși politica administrației Roosevelt.[32]

Deși articolele cele mai sensibile au fost transportate pe calea aerului în Siberia, cel mai mare volum de materiale din Acordul de împrumut a fost trimis în URSS pe mare. În vara lui 1943, multe dintre problemele logistice ale rutei iraniene fuseseră deja rezolvate, datorită importantelor investiții americane și britanice în dragarea porturilor,

în construirea de noi docuri și în echipamente moderne de încărcare portuare, în întreținerea drumurilor, extinderea și dublarea liniilor de cale ferată și în construirea de uzine de asamblare a camioanelor în Iran, la Umm Qasr și Andimeshk, la nord de Bandar-Shahpur. Aceste uzine de asamblare au permis ca toate camioanele să fie transportate din porturile de pe Coasta de Est a SUA către Golful Persic „dezmembrate complet" (*completely knocked down* – CKD), ceea ce a crescut numărul de bucăți încărcate pe fiecare navă comercială de la 670 la 1 640 de bucăți pe un cargobot standard C-2. Datorită metodei ingenioase de dezmembrare completă și reasamblare la fața locului, precum și a curajului inginerilor și șoferilor americani și britanici din Iran, Statele Unite au reușit, în cursul celei de-a treia perioade de protocol, să depășească cererea lui Stalin de 10 000 de camioane pe lună, permițând ca totalul camioanelor americane sosite în URSS în 1943 și 1944 să atingă uimitoarea cifră de 300 000*. După ce erau asamblate în Iran, camioanele trimise prin programul de împrumut erau duse în Caucazul sovietic, o sarcină deloc ușoară într-o regiune în care temperaturile depășeau uneori aproape 50 °C, pe drumuri desfundate, atât de sufocate de praf, încât șoferii „trebuiau să fie echipați cu măști de gaze". După cum se minuna un corespondent al ziarului *New York Times* în primăvara lui 1943, ingeniozitatea americano-britanică transformase „câmpiile și podișurile persane într-o uriașă bandă transportoare".[33]

Totodată, livrările pe ruta Pacificului au atins un volum nemaiîntâlnit în 1943 și 1944, într-o etapă de încheiere tot mai bizară a războiului american împotriva Japoniei. Distanța între San Francisco și Vladivostok era de 5 815 de mile marine, ultima porțiune trecând prin apele foarte bine păzite din jurul Japoniei. Această călătorie periculoasă dura până la 140 de zile dus-întors în timpul lunilor de iarnă, când mările nordice înghețau, pe nave comerciale care arborau steagul sovietic pentru a nu oferi un pretext submarinelor sau distrugătoarelor japoneze să le scufunde. Până pe 22 iulie 1943, administrația Roosevelt a transferat titlul de proprietate – făcând practic un cadou lui Stalin – asupra a 63 de nave comerciale cu o capacitate brută de 613 000 de tone, dintre care 28 erau nave Liberty noi. Deși acum deținute și conduse de echipaje sovietice, întreținerea și reparațiile navelor se făceau încă

* Obiectivul lunar al lui Stalin de 10 000 de camioane ar fi fost atins chiar mai devreme dacă nu ar fi existat paranoia lui obișnuită față de capitaliști. Hopkins s-a oferit să construiască o uzină de reasamblare și mai mare pe teritoriul sovietic, ceea ce ar fi permis ca 5 000 de camioane CKD să fie reasamblate acolo în fiecare lună. Dar Stalin nu dorea ca atâția ingineri și muncitori americani din domeniul construcțiilor să se plimbe prin Rusia.

în porturile americane, care efectuau reparații costisitoare după fiecare călătorie dus-întors. Marinarii sovietici aveau obiceiul neplăcut de a fura de la bord tot ce nu era fixat în cuie – busolele, furtunurile și frânghiile erau deosebit de apreciate – și chiar și echipamente scumpe, cum ar fi parâme de amaraj și tendoare (dispozitive pentru întinderea unor cabluri de ancorare, alcătuite din două tije filetate în sens invers și un manșon). Pe parcursul celor 12 luni dintre 1 iulie 1943 și 30 iunie 1944, aceste nave „rusești" au transportat 2 589 424 de tone de provizii prin Oceanul Pacific, inclusiv 305 166 de tone de echipament industrial, 312 430 de tone de metale feroase și neferoase, 100 000 de tone de camioane, tancuri și avioane de luptă și mare parte din combustibilul pentru motoare și benzina de aviație alocate lui Stalin prin cel de-al treilea protocol (40 434 de tone). Nu mai puțin remarcabil decât această realizare logistică a fost faptul că nici una dintre aceste nave nu a fost atacată de japonezi. În mod evident, aceștia nu erau deloc deranjați de faptul că inamicul lor american irosea resurse militare și navale prețioase în favoarea Uniunii Sovietice neutre, în loc să desfășoare aceste resurse împotriva lor sau să trimită arme forțelor lui Chiang care luptau în China împotriva japonezilor.[34]

Dar nu toți americanii au fost de aceeași părere când au aflat ce se întâmplă. Era dificil să ascunzi transportul a 400 000 de tone de benzină rafinată din San Francisco, Portland și Seattle către Uniunea Sovietică, chiar printr-o zonă de război. În septembrie 1943, un articol senzațional și în principiu corect a fost publicat în *Chicago Sun*, care de obicei era pro-Roosevelt: „Navele construite în America au echipaje rusești și au pornit peste Pacific spre Rusia, încărcate cu bunuri în baza programului de împrumut-închiriere, în principal benzină. Piloții japonezi ghidează aceste nave prin câmpurile minate ale Japoniei, căci aceasta nu este în război cu Rusia. Japonezii iau de pe navele americane trimise rușilor câtă benzină doresc și umplu spațiul de marfă golit cu cauciuc [care] pleacă mai departe spre Rusia".[35]

Alimentat de această poveste și de alte povești privind risipa și corupția de la nivelul administrației americane, un grup bipartizan de cinci senatori – condus de Richard Russell din Georgia, membru al aripii mai conservatoare a Partidului Democrat și care tocmai se întorsese dintr-un tur al frontului – a lansat o anchetă asupra programului de împrumut și închiriere. Președintele, au acuzat senatorii, dăduse dovadă de „o atitudine risipitoare", iar SUA deveniseră „fraierele lumii", plătind pentru interesele tuturor țărilor, mai puțin pentru ale sale. Deși Roosevelt a ridiculizat grupul ca pe „o adunătură de turiști din

Senat", criticile au fost dure. Această critică democrată, amplificată de amenințarea unui senator că va denunța un scandal sexual în care era implicat Sumner Welles, a contribuit la decizia lui Roosevelt de a-l demite pe liberalul Welles pentru a-i liniști pe sudiștii conservatori din partid. Pentru a camufla influența lui Hopkins asupra programelor de ajutor oferit sovieticilor, Roosevelt a creat o nouă agenție-umbrelă, numită Administrația Economică Externă (FEA) – condusă de un om de afaceri pe nume Leo Crowley, acceptabil pentru democrații din sud, căruia i-a fost încredințată, cel puțin pe hârtie, gestionarea Acordului de împrumut-închiriere. Depunând mărturie în fața Comisiei pentru Afaceri Externe a Camerei Reprezentanților, Crowley a afirmat ideea inițială, datând din martie 1941, conform căreia Acordul de împrumut și închiriere era o „măsură de urgență pe timp de război" și nu era menit să constituie un program de ajutor extern pe termen nelimitat.[36]

Președintele nu era însă nimic altceva decât un supraviețuitor politic. Prin înlocuirea lui Welles cu Edward Stettinius la Departamentul de Stat, Roosevelt a neutralizat și mai mult influența secretarului Cordell Hull. Deși Stettinius era văzut în Congres ca o mână fermă, un om direct, cu experiență în afaceri, adevărul era că îi era pe deplin loial lui Hopkins. Cum scepticii în privința URSS de pe lista de inacceptabili a lui Litvinov fuseseră epurați la începutul acelui an, Hopkins era acum mai influent ca niciodată în Departamentul de Stat. Între timp, sub conducerea energică, deși naivă din punct de vedere politic, a lui Crowley la FEA (Foreign Economic Administration – Administrația Economică Externă), cererea pentru o mai mare supraveghere din partea Congresului a ajutorului acordat URSS prin Acordul de împrumut și închiriere a fost cumva canalizată, după modelul de acum familiar al Washingtonului pe timp de război, prin reducerea livrărilor de arme către Marea Britanie, dar nu și către URSS. În ciuda faptului că Statele Unite se pregăteau pentru un asalt total asupra Fortăreței Europa, peste Canalul Mânecii, Administrația de împrumut și închiriere a redus livrările către Marea Britanie cu 300 de milioane de dolari la începutul lui 1944 – o reducere echivalentă cu aproximativ 30 de miliarde de dolari în zilele noastre – deși a continuat să depășească livrările promise URSS prin cel de-al treilea protocol. Statele Unite au redus chiar și livrările de motoare diesel pentru nave către Anglia, exact de tipul celor folosite la ambarcațiunile amfibii de debarcare necesare Operațiunii Overlord, pentru a satisface în schimb cerințele sovietice de 50 de motoare impuse prin cel de-al treilea protocol – iar rușii nici măcar nu foloseau motoarele trimise de americani. După cum a aflat proaspătul ambasador al SUA

la Moscova, Averell Harriman, în ianuarie 1944, din cele 90 de motoare diesel marine trimise către URSS, doar trei fuseseră instalate.[37]

La fel ca Standley înaintea lui, Harriman a sosit în Rusia plin de entuziasm pentru Acordul de împrumut și închiriere și pentru eroicul efort de război sovietic, doar ca să fie rapid dezamăgit. Harriman a efectuat chiar și o epurare, agentul NKVD Faymonville fiind rechemat și înlocuit cu generalul John R. Deane, mai independent, care condusese o misiune militară americană în URSS după conferința de la Teheran. Harriman și Deane au început să vorbească despre o „abordare fermă, dar prietenoasă, de tip *quid pro quo*", sperând să obțină acces la informații militare reale, cel puțin în schimbul ajutorului prin programul de împrumut și închiriere acordat Armatei Roșii. În aprilie 1944, Harriman i-a telegrafiat lui Hopkins spunându-i că, „având în vedere estimările noastre cu privire la forța aeriană germană redusă de pe frontul rusesc, faptul că sovieticii nu sunt în prezent supuși nicăieri unor bombardamente strategice germane și faptul că sovieticii nu se angajează în bombardamente strategice care să necesite sprijin din partea avioanelor de vânătoare, există... un element de îndoială cu privire la nevoia URSS de avioane de vânătoare suplimentare".

Cu atenție, Harriman a subliniat că Molotov îi spusese clar că, deși considerau alocările de împrumuturi ca fiind dreptul lor indiscutabil, rușii „nu se consideră datori să facă în schimb nimic care să fie de ajutor forțelor noastre". Dacă Hopkins nu permitea ambasadei să exercite unele presiuni asupra lui Molotov și Stalin, avertiza Harriman, el și generalul Deane „nu i-a găsit deloc impresionați de vreo obligație din partea lor de a da ceva în schimb".[38]

Ambasadorul ar fi trebuit să știe mai bine că nu trebuia să-l întrebe pe Harry Hopkins. Deși Harriman, un finanțator al Partidului Democrat apropiat președintelui, avea prea multe relații pentru a fi eliminat la fel de ușor cum fusese Yeaton, în 1941, Hopkins a refuzat orice discuție despre *quid pro quo*. După cum Harriman informa personalul ambasadei sale de la Moscova, pe 4 mai 1944: „Comisia de protocol [pentru relația cu URSS] s-a opus intenției noastre de a le cere sovieticilor să ne permită să analizăm modul în care folosesc produsele livrate de noi. Am crezut că am putea să eliminăm această atitudine (adică rezistența sovietică de a ne oferi orice informație); dar Comisia de protocol consideră că modul de a te înțelege cu rușii este să faci tot ce îți cer."[39]

Hopkins a fost consecvent în politica sa de a „împărți cu Stalin" tot ce aveau Statele Unite, fără întrebări sau condiții. Dar Hopkins nu se opunea neapărat unei solicitări *quid pro quo* aplicată ajutorului acordat

sovieticilor – cum ar fi ca Stalin să depună eforturi pentru a-i ajuta pe Aliaţi împotriva Japoniei sau să facă concesii în ceea ce priveşte situaţia postbelică a Europei de Est –, ci sugestiei politicoase a lui Harriman de a-i cere lui Stalin să furnizeze câteva informaţii despre modul în care ţara sa folosea proviziile americane trimise în URSS. O modalitate prin care sovieticii ar fi putut face ceva „util pentru forţele [americano-britanice]", dacă politica lui Harriman de „abordare fermă, dar prietenoasă, *quid pro quo*" ar fi fost testată de administraţia Roosevelt, ar fi fost îndeplinirea promisiunii lui Stalin de la Teheran ca forţele sovietice să lanseze o ofensivă „cam în acelaşi timp" cu Operaţiunea Overlord, pentru a împiedica eforturile germane de a aduce întăriri în Franţa. În definitiv, care era scopul aprovizionării Armatei Roşii cu mii de camioane, tancuri şi avioane de luptă, cu milioane de cizme şi uniforme, cu hrana pe care o mâncau militarii săi, cu toate metalele şi produsele industriale, fabricile, cu „substanţe chimice speciale" şi acte de proprietate intelectuală, dacă nu acela de a sprijini efortul de război americano-britanic? Aşa cum Roosevelt şi Churchill i-au reamintit lui Stalin într-un mesaj comun din 19 aprilie 1944, în timp ce ultimele pregătiri pentru Operaţiunea Overlord erau în curs de desfăşurare, „[avem] încredere că armatele dumneavoastră şi ale noastre, *acţionând la unison în conformitate cu acordul nostru de la Teheran*, îi vor zdrobi pe hitlerişti".[40]

Stalin s-a prefăcut că este de acord. „Aşa cum s-a convenit la Teheran", a răspuns el pe 22 aprilie, „Armata Roşie va întreprinde în acelaşi timp" cu Operaţiunea Overlord, planificată pentru 31 mai sau pentru începutul lui iunie, „noua sa ofensivă, în aşa fel încât să ofere un sprijin total operaţiunilor anglo-americane." Dar vojdul, după ce îi presase atât pe Roosevelt şi Churchill timp de doi ani în legătură cu deschiderea celui de-al doilea front, nu a dorit să le uşureze situaţia. În mai, pe măsură ce Ziua Z se apropia, Stalin nu a mai menţionat obligaţia reciprocă faţă de aliaţii săi în corespondenţa cu Churchill şi Roosevelt şi probabil a răsuflat uşurat când nici unul dintre ei nu i-a atras atenţia asupra acestui lucru. Bineînţeles, în mai 1944, Stalin şi generalii săi erau preocupaţi de planificarea marii ofensive din Bielorusia – denumită, după un erou rus rănit la Borodino în 1812, Operaţiunea Bagration –, la fel cum Roosevelt, Churchill şi Eisenhower erau preocupaţi cu organizarea Operaţiunii Overlord. Nu era vina lui Stalin dacă aliaţii săi erau prea distraşi să-şi amintească promisiunea lui de la Teheran de a lansa simultan o ofensivă împotriva germanilor şi nici nu avea de gând să le reamintească.[41]

Pe 6 iunie 1944, cea mai mare flotă de nave amfibii din istorie a transportat 160 000 de soldaţi americani, britanici, canadieni, australieni

și polonezi peste Canalul Mânecii până pe plajele din Normandia, unde au debarcat pe țărm în fața focului artileriei și mitralierelor germane și a unei serii nimicitoare de baraje de apărare*. Campania aliată de dezinformare care sugera că debarcarea urma să aibă loc la Calais a făcut ca germanii să nu aibă suficiente trupe și blindate în Normandia pentru a respinge invazia, care, deși costisitoare – Aliații au pierdut 10 000 de oameni numai în primele 24 de ore, din care 4 414 de morți confirmați –, ar fi putut fi și mai sângeroasă. Cum pe frontul de est era liniște, Hitler a transferat Corpul II SS Panzer în Normandia, care la jumătatea lui iunie 1944 a cunoscut o concentrare masivă de blindate germane, inclusiv șase divizii SS de tancuri. Rușii nu se mai puteau plânge – cel puțin nu justificat – că se confruntau cu cele mai puternice forțe ale inamicului, iar aliații lor, doar cu trupe mai slabe. Un ofițer de legătură al Armatei Roșii care a vizitat cartierul general al Diviziei 7 Blindate britanice s-a manifestat disprețuitor cu privire la înaintarea acesteia, până când a aflat că acest grup de armate se confrunta cu zece divizii germane, dintre care șase erau divizii de tancuri, de-a lungul unui front de doar 100 de kilometri. Abia pe 23 iunie, la 17 zile după declanșarea Operațiunii Overlord, Armata Roșie a lansat în cele din urmă Operațiunea Bagration, la mult timp după ce Corpul II SS Panzer plecase spre Franța și cu cel puțin două săptămâni prea târziu pentru a aduce vreo schimbare apreciabilă pentru trupele australiene, britanice, canadiene, americane și poloneze care luptau acum pentru viața lor în Normandia.[42]

Ignorând promisiunea făcută la Teheran de a lansa o ofensivă în același timp cu Operațiunea Overlord, Stalin s-a asigurat că aliații săi vor suferi pierderi grele în timp ce își croiau drum în Franța, oferindu-le o mostră din medicamentul amar pe care rușii îl luau încă din 1941. Numai în Normandia, Aliații occidentali aveau să piardă peste 200 000 de oameni până în august 1944, dintre care 125 847 de americani și 83 045 de australieni, britanici, canadieni și polonezi, fără a mai pune la socoteală alți 16 714 piloți aliați uciși sau dispăruți. Între timp, trimiterea Corpului II SS Panzer în Normandia, dislocat din sectorul nordic ucrainean galițian al frontului de est, le-a permis lui Stalin și generalilor săi să extindă

* Acest lucru s-a întâmplat la doar două zile după ce Armata V americană, comandată de generalul Mark Clark, a intrat în Roma – prima capitală a Axei care a căzut. Clark nesocotise ordinele primite, pentru a se asigura că poate cuceri Roma înainte de Ziua Z. Deși, de obicei, generalul american este acuzat de vanitate, acțiunea lui ar putea fi interpretată ca un protest față de decizia de la Teheran (prin care i se făcea pe plac lui Stalin) de a lipsi Italia de trupe, nave de debarcare și avioane de luptă și de a concentra toate aceste resurse în folosul Operațiunii Overlord.

sfera de acțiune a ofensivei Bagration pentru a include lovituri sudice din Ucraina către Lemberg/Lvov și Lublin – practic „lovitura puternică în direcția Lublin", care fusese parte integrantă din planificarea și jocurile de război ale Armatei Roșii înainte de Operațiunea Barbarossa. După debarcările din Ziua Z și graba germanilor de a întări defensiva din Franța, numărul trupelor Wehrmachtului desfășurate pe fronturile sovietice scăzuse sub jumătate pentru prima dată de la lansarea Operațiunii Barbarossa, la doar 124 de divizii din 271 (46%) în iulie 1944, când se declanșa Operațiunea Bagration.[43]

Este adevărat că 19 din cele 147 de divizii ale Wehrmachtului care nu erau pe fronturile sovietice erau desfășurate pe fronturile scandinave relativ liniștite și alte 50 în Italia și Balcani; nu toate erau în Europa de Vest pentru a împiedica o eventuală pătrundere aliată spre Rin. Cu toate acestea, ordinea de bătălie, începând din iulie 1944, nu mai justifica lamentările sovietice mereu exagerate că Armata Roșie se lupta și ținea singură în frâu forțe inamice serioase. Faptul că riposta germană la Ziua Z a marcat momentul în care raportul dintre diviziile germane care se confruntau cu armatele lui Stalin și cele care țineau piept trupelor americano-britanice a scăzut la mai puțin de jumătate a fost încă o dovadă, din perspectiva lui Stalin, că deschiderea unui al doilea front în Franța (în loc de consolidarea Italiei sau a Balcanilor) era cea mai bună modalitate de a ajuta Armata Roșie. Dar adevărul era că, și înainte de Ziua Z, operațiunile americano-britanice din Atlantic și Marea Nordului, din Africa de Nord, Italia și Balcani, împreună cu acumularea permanentă de forțe în sudul Angliei, imobilizaseră o parte tot mai mare din forțele terestre și aeriene de care dispunea Hitler – de la o treime în prima jumătate a lui 1943, la 40% după campania din Italia și la aproape 50% înainte de Ziua Z. Campania din Normandia, oricât de întârziată ar fi fost din perspectiva sovietică, a constituit punctul culminant al unor ani de planificare și de campanie atentă din partea aliaților lui Stalin, care acum îi oferiseră acestuia ocazia de a profita de epuizarea rezervei de forțe germane de pe frontul de est.[44]

După ce s-a înfruptat din abundența celui de-al treilea protocol, Armata Roșie era acum pregătită de atac. Trupele lui Stalin s-au bucurat pe frontul bielorus, de la lansarea Operațiunii Bagration pe 22–23 iunie 1944, de o superioritate de aproape patru la unu în ceea ce privește efectivele umane (1,25 milioane față de 336 573), de peste opt la unu în ceea ce privește tancurile și tunurile autopropulsate, de 13 la unu în ceea ce privește artileria (34 016 față de 2 589) și de opt la unu în ceea ce privește avioanele de luptă (4 853 față de 602). În ciuda laudelor sovietice

tot mai puternice, potrivit cărora modelul T-34 a făcut ca tancurile primite prin programul de împrumut-închiriere să devină inutile, datele din arhivele militare sovietice arată că tancurile britanice și americane reprezentau pe 1 iulie peste 18% din parcul de tancuri operaționale ale Armatei Roșii (1 556 din 8 574) și peste 28% – aproape o treime – din tancurile operaționale pe principalele fronturi bieloruse de unde fusese lansată Operațiunea Bagration (844 din 2 994 – aproape jumătate din modelele primite prin programul de împrumut-închiriere fiind tancuri americane M4A2 Sherman cu motor diesel). În privința camioanelor și a jeepurilor, încă o dată, avantajul sovietic față de Wehrmacht era atât de mare, încât sfida orice comparație. Dosarele Armatei Roșii arată că cel puțin 143 395 de jeepuri americane Ford, Studebaker, Dodge, Chevrolet și Willys erau în serviciu activ pe fronturile germane în iunie și iulie 1944, când a fost lansată Operațiunea Bagration.[45]

Nu este de mirare că unele unități mobile sovietice au avansat cam 500 de kilometri în primele cinci săptămâni după lansarea Operațiunii Bagration, în timp ce Armata Roșie a măturat toată Bielorusia, inclusiv Minskul, și a traversat râurile Berezina și Neman. Pe flancul stâng al Galiției, eliberat de Corpul II SS Panzer care plecase în Normandia, Armata I a Frontului Ucrainean a lui Konev a intrat în Lemberg/Lvov, chiar în timp ce Armata I a Frontului Bielorus a lui Rokossovski se deplasa rapid spre Lublin, iar Grupul de Armate 3 Bielorus și Grupul de Armate 1 din regiunea baltică ale mareșalului Vasilevski mărșăluiau spre Letonia și Lituania. Armata Roșie a ajuns la Vilna (Vilnius) pe 13 iulie, la Grodno pe 16 iulie, la râul Bug pe 21 iulie, la Vistula (Wisła) pe 25 iulie, la Bialystok pe 27 iulie și la Kaunas pe 1 august. La începutul lui august, coloanele motorizate avansate ale armatelor lui Vasilevski au ajuns la golful Riga.[46]

În ceea ce privește teritoriul și obiectivele câștigate pe unitate de timp, Operațiunea Bagration a fost cea mai mare victorie sovietică a războiului, chiar dacă importanța sa strategică a fost mai mică decât cea a Stalingradului, care asigurase supraviețuirea sovietică, și a Kurskului, care a marcat punctul de cotitură mutând Wehrmachtul în defensivă pe frontul de est. Deși pătrunderea adâncă a sovieticilor în Bielorusia și în zona baltică s-a datorat în mare parte transferului de blindate și de efective umane germane în Franța, pentru a face față așteptatei debarcări în Normandia, și ajutorului de material de război oferit prin Acordul de împrumut-închiriere, Operațiunea Bagration a arătat, de asemenea, competența tot mai mare a comandanților Armatei Roșii precum Rokossovski și Konev, pe măsură ce generalii lui Stalin aplicau lecțiile războiului mobil învățate

cu suferință de la germani între 1941 și 1944. Pierderile sovietice erau în continuare grele, ridicându-se la 770 888 de victime, dintre care 180 000 de morți sau dispăruți, 2 957 de tancuri și tunuri autopropulsate, 2 447 de piese de artilerie și 822 de avioane de luptă. Dar, pentru prima dată în războiul din est, pierderile Wehrmachtului au fost aproape la fel de grave, ridicându-se la 589 000 de victime, inclusiv aproximativ 200 000 de prizonieri luați de Armata Roșie – un semn al șubrezirii moralului german.

Pierderile au fost mai mari decât cele suferite de Wehrmacht în Franța și Italia în aceeași perioadă (157 000), arătând că, deși debarcările din Normandia echilibraseră povara luptelor, Armata Roșie a produs cele mai multe pagube germanilor, chiar dacă partea sa în pierderile produse Wehrmachtului scăzuse de la 80–90% în cei doi ani dinaintea Zilei Z la 62% între iunie și noiembrie 1944. Mai important, din perspectiva lui Stalin, combinația de ajutor în cascadă furnizat prin programul de împrumut-închiriere, strategii îmbunătățite și deschiderea celui de-al doilea (sau al treilea) front din Franța l-a făcut să recupereze pe deplin inițiativa strategică în Europa de Est pe care acesta o pierduse după invazia germană.[47]

Nu avea să treacă mult până când Armata Roșie avea să pătrundă în centrul Poloniei cu camioane Studebaker și jeepuri americane cu anvelope Ford și Firestone, ghidate de avioane de vânătoare Airacobra, în timp ce sute de bombardiere Boston aruncau o grindină de plumb asupra pozițiilor germane din Polonia și Prusia Orientală. Varșovia părea gata să cadă. De acum, războiul mergea în direcția dorită de Stalin.

PARTEA A VI-A

Jaf

30

VARȘOVIA

Dacă la Londra și la Washington mai persistau îndoieli cu privire la intențiile lui Stalin față de popoarele Europei care urmau să fie cucerite în curând, aceste îndoieli ar fi trebuit să fie risipite de comportamentul său când Armata Roșie, folosind camioanele și cauciucurile oferite prin Acordul de împrumut și închiriere, a pătruns în Polonia ocupată anterior (și în curând din nou), în a doua jumătate a lui iulie 1944.

Intențiile lui Stalin față de polonezi ar fi trebuit să fie clare cu mult înainte ca Armata Roșie să ajungă la periferia Varșoviei. Vojdul s-a dovedit la fel de nemilos în chestiunea poloneză cum fusese și în privința respectării pactului de neutralitate cu Japonia. Într-un schimb de replici din februarie 1944, Roosevelt îl asigura pe Stalin că era dispus să accepte granițele propuse de el pentru Polonia postbelică și că înțelegea pe deplin „imposibilitatea sovieticilor de a avea orice fel de relații cu guvernul polonez în exil în forma sa actuală". Tot ce dorea președintele în schimb era ca Stalin să ia în considerare posibilitatea de a lucra cu respectivul guvern polonez dacă în acesta ar fi fost incluși și o parte din oamenii lui Stalin (comuniștii), evitând cu grijă, pentru a nu stârni indignarea americanilor de origine poloneză, impresia de „presiune sau de dictat din partea unei țări străine". Dacă guvernul sovietic i-ar fi arătat această dovadă de „considerație", sugerase Roosevelt, ar fi contribuit la consolidarea „cooperării atât de admirabil stabilite la [Teheran]", dar și la garantarea faptului că, pe măsură ce Armata Roșie intra în Polonia, „gherilele poloneze vor colabora cu trupele dumneavoastră care avansează și nu să lupte împotriva lor". Stalin a răspuns, pe 16 februarie, că granițele Poloniei nu sunt negociabile. Cât despre guvernul polonez în exil, Stalin a refuzat să ia în considerare posibilitatea unor „relații de vecinătate cu un guvern profascist, imperialist, în care practic nu există elemente democratice [mai precis spus comuniste]". În privința colaborării cu „gherilele poloneze" – Armata Teritorială Poloneză, recunoscută ca o ramură auxiliară a guvernului în exil de la Londra –, vojdul nu i-a promis nimic lui Roosevelt.[1]

Stalin a oferit ceea ce a promis: nimic. Pe 24 iulie 1944, după ce Armata Roșie ocupase orașul Lublin, vojdul l-a informat fără menajamente pe Roosevelt că va înființa aici un guvern-marionetă sovietic, numit

„Comitetul Polonez de Eliberare Națională", și că nici Armata Roșie, nici Comitetul Polonez de la Lublin nu vor avea relații cu guvernul polonez în exil sau cu ceea ce Stalin considera „așa-numitele organizații clandestine care lucrează pentru guvernul polonez", pe care le-a catalogat ca fiind formate din „țărani fără influență". Stalin începuse să alcătuiască un guvern-marionetă polonez în primăvara lui 1943, după ce se aflase povestea de la Katyn. Acest guvern fusese denumit, cu o ironie crudă, „Uniunea Patrioților Polonezi", condus de un comunist loial, Boleslaw Bierut, care stătuse pe parcursul războiului la Moscova. Stalin avea nevoie pentru a instala comitetul lui Bierut doar de un cap de pod pe teritoriul polonez – adică partea din Polonia pe care nu plănuia să o anexeze. Lemberg/Lvov, în Galiția, nu se califica pentru acest rol, deoarece făcuse parte din zona sovietică din 1939 până în 1941. În schimb Lublin, un oraș polonez cu o bogată istorie, datând din perioada medievală, fusese supus unei ocupații germane feroce între 1939 și 1944. Deoarece populația orașului era formată în proporție de aproape 40% din evrei, suferise teribil în timpul Holocaustului. Majoritatea din cei 26 000 de evrei de aici fuseseră trimiși în lagărele morții de la Belzec și Majdanek, în 1942, lăsând orașul depopulat și pregătit pentru o ocupație ușoară. Majdanek, aflat la periferia orașului Lublin, a fost primul lagăr de exterminare nazist ocupat de Armata Roșie. Deși mult mai mic decât Treblinka și Auschwitz, capturarea sa a reprezentat un triumf propagandistic și a conferit prestigiu actului de eliberare a Lublinului, un oraș care fusese, de asemenea, unul dintre obiectivele de preț în jocurile de război ale Armatei Roșii din 1940 și 1941. Astfel, Lublin a servit admirabil scopurilor lui Stalin.[2]

Stalin a oferit un indiciu despre lucrurile care aveau să se întâmple pe 12 iulie 1944, când, după ce armata Frontului Ucrainean a lui Rokossovski trecuse râul Bug, a trimis un ordin special tuturor comandanților de fronturi ai Armatei Roșii care se îndreptau spre Polonia. „Trupele sovietice de pe teritoriile lituaniene, bieloruse și ucrainene", le-a transmis vojdul generalilor săi, „au întâlnit detașamente militare poloneze conduse de guvernul polonez în exil. Aceste detașamente au avut un comportament suspect și au acționat pretutindeni împotriva intereselor Armatei Roșii. Prin urmare, contactul cu ele este interzis. Când aceste formațiuni sunt găsite, trebuie imediat dezarmate și trimise la puncte de adunare special organizate, pentru a fi anchetate." Stalin și Beria începuseră deja să-și antreneze propria armată poloneză de ocupație (Armata I Poloneză, redenumită ulterior „Armata Poporului"), comandată de generalul polonez Zygmunt Berling, și nu doreau să existe miliții sau armate rivale pe teritoriul polonez. Spre deosebire de Armata Poloneză a generalului

Anders, căreia i se permisese să părăsească URSS prin Iran şi care mai târziu va lupta eroic alături de britanici şi de americani în Italia, la Monte Cassino, armata lui Berling, care avea deja 104 000 de oameni în vara lui 1944, era complet sovietizată, fiind instruită de ofiţeri superiori sovietici şi supusă supravegherii comisarilor politici ai Armatei Roşii. Pentru a se asigura de loialitatea lui Berling, Beria îl obligase pe acesta să viziteze personal gropile comune de la Katyn şi să susţină public minciuna sovietică potrivit căreia cei 15 000 de ofiţeri polonezi (şi aproape 8 000 de civili polonezi) ucişi în 1940 ar fi fost victimele unei execuţii în masă a naziştilor, nu a NKVD.[3]

Stalin avea deja pregătit un regim-marionetă când Armata Roşie a pătruns în forţă în Polonia, în iulie 1944. Totuşi, pentru ca Bierut şi Berling să poată prelua conducerea, ar fi fost nevoie nu doar de înfrângerea germanilor, ci şi de zdrobirea rivalilor polonezi locali. În iarna 1939–1940, puţinii ofiţeri polonezi care scăpaseră de Gestapo şi de NKVD au condus armata poloneză în clandestinitate, la fel cum făcuse Mihailovici cu ofiţerii sârbi din Iugoslavia. Denumită iniţial Uniunea pentru Luptă Armată (Zwiazek Walki Zbrojnej) şi redenumită Armata Teritorială (Armia Krajowa, sau AK) în 1942, armata primea ordine, la fel ca Mihailovici în Iugoslavia, de la guvernul în exil. Deşi AK era cu siguranţă ostilă sovieticilor, care (până la Operaţiunea Barbarossa) le ocupaseră ţara nu mai puţin brutal decât o făcuseră germanii, faptul că Stalin numea „fascişti" AK şi guvernul în exil de la Londra în faţa căruia răspundea AK era o calomnie grotescă. Nu numai că AK atacaseră frecvent redutele germane, dar liderii săi jucase un rol esenţial în difuzarea cumplitelor ştiri despre Holocaust în lume. Jan Kozielewski (alias Karski), un curier al AK, a vizitat ghetoul din Varşovia în vara lui 1942 şi a transmis apoi lumii unul dintre primele rapoarte autentice despre lagărele de exterminare germane (inclusiv cele de la Chelmno şi Treblinka), prin intermediul generalului Sikorski, premierul guvernului polonez în exil de la Londra. Sikorski a lansat apoi un apel către polonezi să „ofere adăpost şi tot ajutorul posibil celor aflaţi în pericol de a fi ucişi", iar AK a trecut la acţiune, ordonând împuşcarea colaboraţioniştilor polonezi care îi predau pe evrei naziştilor şi luând mii de evrei în custodie, pentru a-i proteja. Acest lucru a necesitat un curaj uimitor. Chiar în timp ce AK decreta pedeapsa capitală pentru polonezii care îi predau pe evrei naziştilor, autorităţile germane de ocupaţie dădeau decrete tot mai draconice, prevăzând pedeapsa capitală pentru polonezii care îi ajutau pe evrei să scape din ghetouri (22 august 1942) sau pur şi simplu „le ofereau adăpost, hrană sau o ascunzătoare" (28 octombrie 1942).[4]

Spre deosebire de ce spunea intoxicarea sovietică de mai târziu, conform căreia AK ar fi fost o organizație „colaboraționistă", care i-ar fi ajutat pe germani să suprime Revolta din Ghetoul din Varșovia, din aprilie 1943, AK făcuse contrabandă cu arme pentru grupurile care au luptat pentru eliberarea ghetoului, inclusiv Uniunea Militară Evreiască și Organizația Evreiască de Luptă. De asemenea, AK a desfășurat șapte operațiuni armate (deși limitate) în sprijinul Revoltei din Ghetoul din Varșovia, pierzând mulți luptători în cursul acestor acțiuni. Deși nu era în principal o organizație evreiască, AK avea mii de luptători de origine iudaică – aceștia considerându-se patrioți polonezi.[5]

Lupta desfășurată de AK a fost foarte asemănătoare cu ceea ce Mihailovici și cetnicii căutau să obțină în Iugoslavia sau cu ce dorea Kuomintangul lui Chiang Kai-shek în China: să elibereze țara de stăpânirea străină și să fie din nou suverani. AK, care în vara lui 1944 se putea baza pe aproape 400 000 de luptători din rezistența poloneză, inclusiv 25 000 în Varșovia – toți loiali guvernului polonez în exil de la Londra, condus (după moartea lui Sikorski într-un accident de avion, în iulie 1943) de Stanislaw Mikolajczyk –, reprezenta o amenințare de moarte pentru obiectivul lui Stalin de a crea un stat-satelit sovietic în Polonia. Comandantul AK din teren, de la Varșovia, generalul Tadeusz Bór-Komorowski, și premierul Mikolajczyk de la Londra nu aveau încredere în sovietici și, din acest motiv, nu doreau să piardă șansa de a modela viitorul Poloniei înainte ca Armata Roșie să o facă în locul lor. În plus, dacă AK nu ar fi pus mâna pe arme înainte de intrarea Armatei Roșii în Varșovia (sau odată cu aceasta), ar fi oferit muniție propagandei staliniste care o acuza de colaborare cu germanii. Exista chiar riscul ca puținii comuniști polonezi din Varșovia, circa 400, care răspundeau în fața Comitetului de la Lublin al lui Bierut, deși complet depășiți numeric de AK, să ridice steagul roșu, să întâmpine Armata Roșie și să fure victoria AK. În ultima săptămână din iulie 1944, când un eșalon avansat al Armatei II Tancuri Gardă a lui Rokossovski se apropia de Praga, o suburbie a Varșoviei situată pe malul estic al Vistulei (Wisła), în oraș se auzea deja bubuitul tunurilor. Ordinele lui Rokossovski, primite de la Stavka pe 27 iulie, erau să ocupe Praga cu flancul drept al trupelor sale până pe 5–8 august, în timp ce flancul stâng urma să traverseze Vistula mai la sud. Cu sovieticii pe cale să încercuiască Varșovia, iar germanii pregătindu-se pentru tactica „pământului pârjolit", scena era pregătită pentru o confruntare brutală.[6]

Deoarece Revolta de la Varșovia a fost controversată chiar de la început, este important să stabilim corect datele problemei. Pe 21 iulie,

Bór-Komorowski l-a informat pe Mikolajczyk că AK va declara „stare de alertă" pe 25 iulie. Pe 22 iulie, Radio Moscova anunța crearea Comitetului Polonez de Eliberare Națională și declara că acesta este singura autoritate suverană din Polonia. Deși guvernul-marionetă al lui Bierut, aflat încă pe drum, dinspre Moscova, avea să fie instalat la Lublin abia pe 1 august, aceasta reprezenta o lovitură clară la adresa AK și a guvernului în exil de la Londra. Pe 25 iulie, în ziua în care AK a intrat în stare de alertă, Mikolajczyk a transmis prin telegramă de la Londra autorizația ca AK să pună mâna pe arme la Varșovia, fără a preciza însă data declanșării insurecției. Pe 26 iulie, după ce Churchill a obținut mai întâi permisiunea lui Stalin, Mikolajczyk a plecat de la Londra la Moscova pentru a discuta despre viitorul politic al Poloniei și pentru a negocia sprijinul sovietic pentru iminenta revoltă a AK la Varșovia. Pe 27 iulie, guvernatorul german al Varșoviei ocupate a ordonat ca 100 000 de bărbați localnici să se prezinte a doua zi la muncă forțată. Pe 29 iulie, două emisiuni radio în limba poloneză de la Moscova au făcut apel la polonezii din Varșovia să înceapă „lupta activă" împotriva ocupanților și „să lupte împotriva germanilor". Mai târziu în aceeași zi, forța poloneză prosovietică a generalului Berling, deși nu ajunsese încă la Lublin, și cu atât mai puțin la Varșovia, era redenumită Armata Populară. Pe 30 iulie, în toată Varșovia au apărut afișe comuniste care denunțau guvernul în exil de la Londra drept „uzurpator". Pe 31 iulie, Mikolajczyk l-a informat pe Molotov, la Moscova, că „guvernul polonez se gândea la o revoltă generală în Varșovia și ar dori să ceară guvernului sovietic să bombardeze aerodromurile de lângă Varșovia". În acea după-amiază, la Varșovia, AK a emis ordinele ca o revoltă armată să fie declanșată în oraș pe 1 august, la ora 17:00.[7]

Cam atât se știe astăzi despre succesiunea evenimentelor. Dar multe lucruri rămân necunoscute în ceea ce privește motivațiile lui Mikolajczyk, Bór-Komorowski și ale polonezilor cărora aceștia le-au ordonat să pună mâna pe arme la ora 17:00, în acea fatidică zi de 1 august – în prezent o aniversare sacră în Polonia. Au crezut oare liderii polonezi că emisiunile radio de la Moscova din 29 iulie lăsau să se înțeleagă că Stalin va ordona Armatei Roșii să ajute Armata Teritorială Poloneză dacă aceasta va ridica armele împotriva germanilor? Mikolajczyk a cerut un astfel de ajutor la Moscova, dar și-a dat seama, după reacția rece a lui Molotov, că acest sprijin nu va fi acordat. El și Bór-Komorowski știau ce făcuse Stalin la Katyn. Pare mai plauzibil că Bór-Komorowski a văzut mișcările sovietice care anunțau crearea guvernului-marionetă al lui Bierut și a Armatei Populare a lui Berling ca pe niște manevre preventive

pentru a marginaliza AK și guvernul în exil de la Londra și a vrut să acționeze înainte de a fi prea târziu. Ocupația nazistă a Varșoviei dura de aproape cinci ani, iar cei mai mulți dintre varșovieni se săturaseră deja. Perspectiva de a aștepta sosirea sovieticilor, care să elibereze orașul în urma unui sângeros schimb de focuri cu Wehrmachtul, SS-ul și Gestapoul nu prea îi atrăgea pe polonezii patrioți. În acest sens, nu este atât de surprinzător că liderii AK au ales să acționeze pe 1 august 1944, cât faptul că nu au făcut-o mai devreme.[8]

În ciuda tuturor acuzațiilor care aveau să se audă mai târziu, starea de spirit din Varșovia în primele ore și zile ale revoltei a fost euforică. În sfârșit, polonezii – după ce îi ajutaseră pe Aliați în Finlanda, pe cerul Angliei, în Italia și pe plajele din Normandia – luptau din nou pentru țara lor. AK era în mod clar în fruntea insurecției, dar în câteva ore aproape toate grupurile organizate din Varșovia se alăturaseră, de la o miliție de extremă dreapta, numită Forțele Armate Naționale, până la cele câteva sute de adepți comuniști locali ai noii Armate Populare a lui Berling. De asemenea, supraviețuitorii evrei ai Revoltei din Ghetoul din Varșovia, din 1943, au ieșit din ascunzători pentru a se alătura luptei, unii de partea AK, alții de partea Armatei Populare. După cum își amintea un voluntar evreu: „Polonezii ridicaseră armele împotriva dușmanului de moarte. Obligația noastră, ca victime și concetățeni, era să-i ajutăm." În influentul său studiu *Tărâmul morții*, Timothy Snyder susține că „mai mulți evrei au luptat în Revolta de la Varșovia din august 1944 decât în Revolta din Ghetoul Varșoviei din aprilie 1943". Unul dintre primele succese ale AK a fost preluarea, pe 5 august, a controlului asupra ghetoului evreiesc de la cei 90 și ceva de ofițeri SS care îl păzeau, eliberând în cursul acestui proces 348 de prizonieri evrei.[9]

Din păcate pentru toți ceilalți locuitori din Varșovia, aceasta a fost o victorie izolată. Trupele de ocupație germane, bine informate despre pregătirile AK, au reușit să păstreze majoritatea punctelor importante din oraș. În timp ce moralul era la cote înalte în AK, iar unele unități aveau mitraliere, rebelii nu aveau artilerie și foarte puțini luptători aveau măcar puști. Doar dacă Armata Roșie ar fi putut să-i țină pe germani blocați în suburbia Praga sau la sud de oraș ori dacă piloții sovietici sau americano-britanici ar fi parașutat arme și provizii în Varșovia, insurgenții ar fi avut o șansă reală. Dar în primele zile au existat puține semne de sprijin din exterior. Pe 4 august, Churchill a autorizat o misiune periculoasă de trimitere a unor piloți din Italia peste Alpi pentru a transporta pe calea aerului 60 de tone de echipamente și muniții „în cartierul de sud-vest al Varșoviei", dar acest lucru ar fi necesitat cooperarea

sovietică, atât pentru a se asigura că piloţii nu vor fi atacaţi de artileria antiaeriană a lui Stalin, cât şi pentru a folosi aerodromurile Armatei Roşii situate în vecinătate ca să aterizeze în caz de pericol. Stalin a răspuns cu răceală, informându-l pe Churchill că „informaţiile care v-au fost comunicate de polonezi sunt foarte exagerate şi nu inspiră încredere". Neavând acces la aerodromurile Armatei Roşii de lângă Varşovia pentru realimentare, temerarii piloţi ai RAF – cei mai mulţi dintre ei, în mod previzibil, voluntari polonezi – au fost nevoiţi să se confrunte nu numai cu tunurile antiaeriene germane, ci şi cu perspectiva de a fi obligaţi să aterizeze pe teritoriul inamic dacă rămâneau fără combustibil la întoarcerea spre Italia. Până la sfârşitul lui august, doar unu din cinci echipaje trimise de RAF reuşise să supravieţuiască. În total, 31 de avioane RAF s-au prăbuşit pe ruta periculoasă Italia-Varşovia. Mareşalul de aviaţie britanic care supraveghea aceste misiuni a estimat că RAF pierduse un echipaj de bombardier pentru fiecare tonă de provizii de război livrată luptătorilor AK din Varşovia. Cei mai mulţi dintre aceşti piloţi căzuţi în luptă erau polonezi, fiind practic victime ale refuzului lui Stalin de a-i ajuta.[10]

Pe malul estic al Vistulei, semnele erau de rău augur. Pe 1 august, la ora 4:10, ora Moscovei, cu aproximativ 12 ore înainte de începerea revoltei, Rokossovski a primit ordin să oprească ofensiva în suburbia Praga, „să adopte o poziţie defensivă" şi să aştepte evoluţia situaţiei. Pretextul pentru acest ordin a fost o contraofensivă care tocmai fusese lansată dinspre nord-est de patru divizii de tancuri ale Grupului de Armate Centru al lui Walter Model. După ce s-a consultat cu Jukov la Stavka, Rokossovski l-a informat pe Stalin că armata sa va fi pregătită să reia ofensiva de la Varşovia abia pe 25 august. Nu se ştie dacă această amânare îndelungată reflecta îngrijorarea cu privire la flancurile lui Rokossovski din cauza contraofensivei blindate a lui Model sau era doar un calcul cinic al lui Molotov şi Stalin, potrivit căruia ar fi fost mai bine să-i lase pe patrioţii polonezi să sângereze până la moarte în Varşovia decât să-i ajute. Atât prudenţa strategică a Stavka, cât şi cruzimea calculelor lui Stalin ar fi putut contribui la decizia de a amâna înaintarea lui Rokossovski, excluzând astfel orice cooperare reală pe teren între AK şi Armata Roşie, aflată atât de aproape, timp de cel puţin patru săptămâni.[11]

Patru săptămâni au fost mai mult decât suficiente pentru ca germanii să aducă întăriri în Varşovia şi să adopte contramăsuri chiar mai brutale decât cele pe care polonezii le văzuseră în 1939 sau în 1943. Un lucru care a dat un caracter de cruzime deosebită operaţiunilor de contrainsurgenţă a fost folosirea unităţilor SS străine. Atrocităţile au fost deosebit de

înfiorătoare în cartierele din extremitatea vestică a oraşului, Wola şi Ochota, unde AK stabilise un fel de zid de foc în ariergardă. Heinrich Himmler, care a venit la Varşovia pentru a supraveghea personal zdrobirea revoltei, le-a ordonat comandanţilor SS să împuşte toţi combatanţii polonezi, precum şi femeile şi copiii care îi sprijineau şi să incendieze toate clădirile în care se aflau rebeli. Până pe 9 august, aproximativ 40 000 de polonezi fuseseră executaţi numai în Wola şi Ochota. Dar pe 13 august ordinele lui Himmler au fost contramandate de generalul care comanda trupele SS, Erich von dem Bach, acesta dorind să transforme represiunea printr-o operaţiune militară propriu-zisă şi să reducă în acelaşi timp atrocităţile împotriva civililor, care făceau jocul propagandei antigermane a AK. A fost o manifestare infimă de compasiune, deoarece a deschis calea pentru utilizarea artileriei şi a bombardierelor în picaj ale Luftwaffe, care, în a doua jumătate a lui august, au mitraliat din aer Oraşul Vechi din Varşovia. Când Rokossovski şi-a reluat în sfârşit ofensiva, pe 26 august, pierderile poloneze din Varşovia se apropiau de 100 000 de oameni, inclusiv 30 000 de morţi în Oraşul Vechi.[12]

Churchill a urmărit aceste evenimente cu nedumerire. Nu putea Stalin să facă ceva pentru a-i ajuta pe aceşti patrioţi polonezi curajoşi din Varşovia, în condiţiile în care Armata Roşie era desfăşurată chiar de cealaltă parte a râului Vistula? Dacă Stalin nu le permitea piloţilor RAF să aterizeze pe aerodromurile Armatei Roşii din apropierea Varşoviei, atunci poate că piloţii sovietici, care decolau de la bazele aeriene ruseşti aflate la mai puţin de 160 de kilometri distanţă, ar fi putut transporta ei înşişi provizii pe calea aerului către luptătorii AK.

Pe 13 august, succesorul lui Stafford Cripps în funcţia de ambasador britanic la Moscova, sir Archibald Clark Kerr, i-a înmânat lui Stalin o telegramă de la Churchill care includea textul unei solicitări de ajutor din partea comandamentului AK din Varşovia, trimisă lui Mikolajczyk prin Londra. „Soldaţii şi populaţia capitalei", scria în mesaj, „privesc fără speranţă spre cer, aşteptând ajutor de la Aliaţi. Printre norii de fum, ei văd doar avioane germane. Aţi discutat la Moscova despre ajutorul pentru Varşovia? Repet insistent că, fără un sprijin imediat, repet, imediat, constând în paraşutări de arme şi muniţii, bombardarea obiectivelor deţinute de inamic şi debarcarea pe calea aerului, rezistenţa noastră se va prăbuşi în câteva zile." Stalin nu a răspuns. Suspectând că ceva nu era în regulă, pe 14 august, Churchill i-a scris ministrului de externe Eden că „este cu adevărat foarte ciudat că armatele ruseşti şi-au încetat atacul asupra Varşoviei şi s-au retras la o oarecare distanţă în momentul în care armata clandestină s-a revoltat".[13]

Ciudat sau nu, când a venit vorba de decizia de a opri ofensiva lui Rokossovski, pe 1 august, Stalin putea cel puţin să solicite opinia comandanţilor săi. Dar nu a existat nici o raţiune militară în spatele refuzului sovietic de a aproviziona AK prin paraşutări aeriene sau de a le permite piloţilor RAF să aterizeze şi să realimenteze pe aerodromurile ruseşti după ce aducea provizii din Italia. Decizia a fost eminamente politică. Când vojdul a răspuns în cele din urmă solicitărilor lui Churchill, şi-a ascuns cu greu ostilitatea. „După ce m-am familiarizat mai îndeaproape cu afacerea de la Varşovia", îi scria Stalin lui Churchill la 16 august, „sunt convins că [revolta de] la Varşovia este o «aventură» nesăbuită şi teribilă." Pierderile civile uriaşe, continua el, „nu ar fi avut loc dacă ar fi fost informat şi comandamentul sovietic înainte de declanşarea insurecţiei şi dacă polonezii ar fi păstrat legătura cu noi". Deşi era adevărat că revolta îi costa scump pe locuitorii Varşoviei, afirmaţia lui Stalin potrivit căreia AK nu îi informase pe sovietici în prealabil era o minciună sfruntată. Mikolajczyk îi spusese personal lui Stalin acest lucru pe 31 iulie şi solicitase cooperarea sovietică. Cel mai mare cinism venea însă din afirmaţia făcută de Stalin către Churchill, potrivit căreia „comandamentul sovietic a ajuns la decizia că trebuie să se disocieze de «aventura de la Varşovia», deoarece nu-şi poate asuma nici direct, nici indirect responsabilitatea pentru această acţiune".[14]

Stalin vorbea serios. Pe 16 august, Molotov le-a înmânat ambasadorilor britanic şi american un memorandum în care se preciza că el şi Stalin „nu s-au opus ca avioanele englezeşti sau americane să paraşuteze arme în regiunea Varşoviei, deoarece aceasta este o chestiune britanică şi americană". Dar „guvernul sovietic se opune ferm ca avioanele britanice sau americane, după ce au paraşutat arme în regiunea Varşoviei, să aterizeze pe teritoriul sovietic, deoarece guvernul sovietic nu doreşte să aibă vreo legătură, directă sau indirectă, cu «aventura de la Varşovia»".[15]

Refuzul lui Stalin de a sprijini revolta de la Varşovia a fost atât de brutal, încât chiar şi Roosevelt, de obicei atât de atent să obţină favorurile dictatorului, a fost surprins. Ambasadorul său la Moscova, Averell Harriman, i-a transmis veşti neplăcute. După ce fusese supus unei mustrări „brutale" din partea adjunctului lui Molotov, Vîşinski, în noaptea de 15 spre 16 august, Harriman i-a raportat lui Roosevelt că „pentru prima dată de când am venit la Moscova, sunt foarte îngrijorat de atitudinea guvernului sovietic. Dacă poziţia guvernului sovietic este corect reflectată de Vîşinski", continua Harriman, „refuzul său [de a ajuta] nu se bazează pe dificultăţi operaţionale, nici pe negarea existenţei rezistenţei [în Varşovia], ci pe calcule politice crude." Deşi

nu era convins că motivele lui Stalin erau cu adevărat atât de cinice, președintele Roosevelt a semnat alături de Churchill o scrisoare trimisă la Moscova pe 20 august 1944. Invocând „opinia publică mondială", cei doi oameni de stat au afirmat că „sperăm că veți lansa imediat provizii și muniții populației din Varșovia sau veți fi de acord să ajutați avioanele noastre să facă acest lucru foarte repede".[16]

Stalin a rămas impasibil. În răspunsul său, transmis prin telegramă la Londra și Washington pe 22 august, vojdul a reiterat opinia sa despre revolta de la Varșovia ca fiind o „aventură" și chiar i-a învinuit pe luptătorii AK de subminarea poziției sovietice în Polonia, „pentru că ei atrag din ce în ce mai mult atenția germanilor asupra Varșoviei". Afirmând că cel mai bun ajutor pe care îl putea oferi era ca Armata Roșie „să distrugă trupele germane din jurul Varșoviei și să elibereze Varșovia pentru polonezi", Stalin nu a promis că va transporta provizii pe calea aerului către AK și nici că le va permite piloților americani sau britanici care făceau acest lucru să aterizeze pe aerodromurile sovietice. Știm acum că vojdul a dat în aceeași zi – iar acest aspect a fost omis din mesajul său către Churchill și Roosevelt – ordinul ca NKVD „să aresteze și să dezarmeze" toți insurgenții polonezi capturați care cădeau în mâinile sovieticilor. Guvernul-marionetă al lui Bierut din Lublin a primit, de asemenea, ordinul de a „aresta toate bandele [AK] care acționează în apropierea localităților Tomaszow-Lubelski și Hrubieszów", orașe situate la aproximativ 120 de kilometri sud-est de Lublin, în apropierea granitei actuale cu Ucraina. Mai mult, vojdul i-a ordonat lui Rokossovski să amâne încă o dată ofensiva asupra Varșoviei și să transfere unități blindate spre nord. Deși nici una dintre aceste manevre nu a fost anunțată public, acțiunile lui Stalin dezvăluie că el dorea ca Armata Teritorială Poloneză să fie, în cel mai bun caz, dezarmată și, în cel mai rău caz, anihilată.[17]

Churchill era deja furios – și nu era singurul din tabăra aliată. Într-un proiect de scrisoare adresată lui Roosevelt pe 25 august, ambasadorul Harriman îl acuza pe Stalin că încurajase „revoltele din Varșovia... în ultimele zile ale lui iulie", o aluzie la emisiunile radio sovietice din 29 iulie. (Dându-și totuși seama că aceasta era o acuzație gravă, Harriman a decis să nu trimită scrisoarea.) Însărcinatul cu afaceri al SUA la Moscova, George Kennan, l-a văzut pe Harriman după întâlnirea acestuia cu Vîșinski și l-a găsit „zdruncinat de experiență". După cum își va aminti Kennan mai târziu despre acest moment istoric:

> Aceasta a fost o mănușă aruncată, într-un spirit de bucurie malițioasă, în fața puterilor occidentale. Mesajul pe care a vrut să-l transmită era:

„Intenţionăm să punem mâna pe Polonia. Nu ne pasă deloc de acei luptători polonezi clandestini care nu au acceptat autoritatea comunistă. Pentru noi, ei nu sunt cu nimic mai buni decât germanii; şi dacă ei şi germanii se măcelăresc între ei, cu atât mai bine. Ne este indiferent ce credeţi voi, americanii, despre toate acestea."[18]

După ce a primit refuzul tăios al lui Stalin din 22 august, Churchill i-a trimis un mesaj lui Roosevelt şi i-a propus, „cu excepţia cazului în care nu interziceţi expres acest lucru", ca Statele Unite şi Marea Britanie să înceapă aterizarea avioanelor de aprovizionare pentru Varşovia la bazele aeriene sovietice de lângă Poltava, în Ucraina, din nou sovietică, indiferent dacă Stalin autoriza sau nu acest lucru. La Teheran, Stalin promisese că va permite folosirea acestor baze de la Poltava de către Forţele Aeriene ale Armatei SUA pentru realimentare după raidurile de bombardament asupra Germaniei, deşi chiar şi această permisiune fusese amânată până în iunie 1944. Pe 17 august, Molotov ameninţase, într-o întâlnire cu Harriman, că va retrage din nou permisiunea de aterizare, chiar şi pentru bombardierele americane care efectuau raiduri asupra Germaniei şi care nu se apropiau de Varşovia.[19]

Deşi frustrat de comportamentul lui Stalin, Roosevelt nu era dispus să accepte nici sfatul lui Harriman de a fi mai ferm, nici propunerea lui Churchill de a-l pune pe Stalin în faţa faptului împlinit şi de a trimite avioanele de aprovizionare să aterizeze la Poltava. O telegramă succintă de la Washington l-a avertizat pe Harriman să nu exercite presiuni asupra sovieticilor cu privire la drepturile de aterizare pentru raidurile aeriene către Varşovia, ca nu cumva să pună în pericol „buna funcţionare a acordurilor de bombardament în sistem navetă* asupra Germaniei, acorduri pe care Roosevelt nu ar fi vrut să le vadă „periclitate de această chestiune [Varşovia]". „Se manifestă o tendinţă din partea britanicilor", continua mesajul, „de a merge mult mai departe decât este dispus preşedintele să meargă." Roosevelt crezuse fără nici un dubiu telegrama jignitoare a lui Stalin din 22 august, spunându-i unui consilier: „Nu cred că această telegramă necesită un răspuns".[20]

Cum Roosevelt refuza să exercite presiuni asupra lui Stalin, sovieticii au continuat să refuze dreptul de aterizare pentru avioanele britanice şi americane care îi aprovizionau pe rebelii AK. Abia pe 9 septembrie Stalin a cedat şi a permis avioanelor de aprovizionare aliate să aterizeze pe aerodromurile ucrainene de lângă Poltava – şi asta doar pentru că

* Tactică prin care bombardierele zboară de la baza lor pentru a bombarda o primă ţintă şi îşi continuă zborul către alt loc, unde sunt alimentate şi reînarmate. (n.tr.)

la momentul respectiv AK fusese învinsă decisiv. Pe 2 septembrie, ultima redută din Orașul Vechi al Varșoviei s-a prăbușit, iar germanii au mărșăluit în ceea ce era acum un oraș în ruine bombardat și depopulat, în vreme ce ultimele câteva mii de luptători AK și civili rămași în viață în Orașul Vechi au fugit refugiindu-se în canalizări. Deși lupte sporadice au continuat în districtul de nord, Zoliborz, și în districtul de sud, Mokotow, ultima redută a Armatei Teritoriale Poloneze din centrul Varșoviei dispăruse.[21]

Sentimentul de trădare resimțit în tabăra poloneză era evident, mai ales la Londra, unde se părea că sprijinul acordat de ani buni de polonezi cauzei aliate fusese zadarnic. Churchill și piloții RAF făcuseră tot posibilul pentru a aproviziona forțele AK din Varșovia – RAF efectuase majoritatea zborurilor din Italia, Forțele Aeriene Americane alăturându-se cu adevărat abia după ce li se acordase dreptul de aterizare în Ucraina, pe 9 septembrie – doar pentru a fi subminați, la fel ca la Teheran, de dorința lui Roosevelt de a rămâne în relații amicale cu Stalin, așa că nu era chiar corect ca polonezii să dea vina pe britanici. Nu trebuie să uităm că britanicii intraseră în război pentru Polonia în 1939 și, de atunci, îi înrolaseră pe polonezii exilați în propriile armate și în RAF. Pe 1 septembrie, generalul Kazimierz Sosnkowski, inspectorul general al Forțelor Armate ale guvernului polonez în exil de la Londra, în fața căruia răspundeau Bór-Komorowski și AK, a publicat o copie a Ordinului său nr. 19 către Armata Teritorială Poloneză, în ziarul *Times* din Londra:

> Au trecut cinci ani din ziua în care, încurajată de guvernul britanic și de garanțiile acordate de acesta, Polonia s-a ridicat în lupta sa solitară cu puterea germană. În ultima lună, soldații Armatei Teritoriale Poloneze și locuitorii Varșoviei au fost din nou abandonați, într-o altă luptă sângeroasă și singuratică. Aceasta este o enigmă tragică ce se repetă, pe care noi, polonezii, nu o putem descifra... Auzim discuții despre câștiguri și pierderi. Dar ne amintim că în Bătălia pentru Anglia piloții polonezi au suferit pierderi de peste 40%, în timp ce pierderile de avioane și echipaje în zborurile spre Polonia [din Italia] sunt de 15%. Dacă populația capitalei noastre va fi condamnată să piară, masacrată în masă sub ruinele caselor lor, din cauza pasivității și a indiferenței calculate [ale Marii Britanii], conștiința lumii va fi împovărată de acest păcat teribil și fără egal.[22]

Germanii au primit înfrângerea dușmanilor lor cu bucurie, lansând o mare campanie de propagandă în baza dezastrului de la Varșovia. În Varșovia au fost lansate pliante în limba poloneză care îi învinuiau pe sovietici pentru revoltă, argumentând, destul de corect, că

„vărsarea de sânge servește doar scopurilor Moscovei". Comunicatele Wehrmachtului îi îndemnau pe polonezi să fluture steaguri albe și să se predea, promițând că „oricine părăsește orașul de bunăvoie nu va fi rănit", că „aceia care sunt capabili să muncească vor fi angajați și vor primi pâine", că „oricine nu este capabil să muncească va primi hrană" și că „oricine este bolnav va primi asistență medicală și cazare". Naționaliștii polonezi au fost asigurați că „armata germană luptă doar împotriva bolșevismului. Revolta a fost mijlocul pe care bolșevicii l-au folosit împotriva germanilor."[23]

Deși rezistența încrâncenată din Varșovia sugerează că puțini polonezi au crezut promisiunile germanilor, dezmințite de altfel de tratamentul brutal aplicat civililor și luptătorilor AK capturați de SS, în septembrie, pasivitatea sovietică și trădarea occidentală afectaseră deja grav moralul Armatei Teritoriale. După căderea Orașului Vechi, liderii AK au deschis negocieri pe canale secundare cu comandamentul german, care a acceptat să recunoască luptătorii AK drept „combatanți", ceea ce însemna că soldații capturați urmau să fie tratați ca prizonieri de război, în loc să fie executați sumar, ca rebeli. Aproximativ 20 000 de civili polonezi au fost evacuați din oraș în urma acestui acord. Bór-Komorowski se gândea la o capitulare negociată când, între 11 și 14 septembrie, Rokossovski a reluat ofensiva pe frontul de la Praga și s-a apropiat rapid de Vistula. VVS a început atunci să transporte provizii în Varșovia pe calea aerului. Motivațiile lui Stalin în această neașteptată schimbare politică la 180 de grade pot fi doar intuite. Este posibil ca Rokossovski, după o pauză de peste o lună, să fi primit suficiente întăriri pentru a se simți în siguranță pe flancuri. Sau schimbarea sovietică „s-ar putea să fi fost", așa cum sugera recent Evan Mawdsley, „modul cinic al lui Stalin de a prelungi agonia Armatei Teritoriale și de a-i provoca cât mai multe victime".[24]

Există însă și o altă explicație. Dacă analizăm cu atenție momentul, devine clar că atât reluarea ofensivei lui Rokossovski, cât și revenirea lui Stalin asupra chestiunii parașutărilor pentru aprovizionarea Varșoviei coincideau cu sosirea pe front a generalului Berling și a Armatei I Poloneze, sau Armata Populară Poloneză – denumită de polonezii necomuniști *berlingowcy* (oamenii lui Berling). Pe 16 septembrie, după ce Armata XLVII a lui Rokossovski a securizat suburbia Praga și a ajuns la Vistula – determinându-i pe germani să arunce în aer podurile –, Berling a ordonat ca oamenii săi să fie primii care vor traversa râul în Varșovia. Nu a fost o operațiune-fantomă. Compania Armatei Populare care a realizat traversarea sub tirul focurilor de armă germane de pe malul opus a pierdut 120 de oameni (din 150). Oamenii lui Berling au suferit și mai multe

pierderi în încercările de traversare mai puțin reușite din săptămâna următoare, pe măsură ce rezistența germană s-a întărit. Încercarea lui Berling de a forța Vistula a fost în mod clar concepută ca un act simbolic de eliberare de către comuniștii polonezi, pentru a justifica pretențiile Comitetului de la Lublin al lui Bierut de a conduce Varșovia – și Polonia.[25]

Ceea ce Stalin nu a vrut să facă a fost să ajute Armata Teritorială Poloneză să elibereze Varșovia. Știm acest lucru deoarece chiar în momentul în care Armata Roșie și Berling au pătruns în oraș, Bór-Komorowski l-a contactat pe Rokossovski, informându-l pe comandantul sovietic, pe 17 septembrie, despre localizarea exactă a cablului subacvatic care lega Varșovia de Praga, astfel încât AK și Armata Roșie să poată stabili o linie sigură. Între 15 și 18 septembrie, un trimis al guvernului polonez în exil a transmis acest mesaj și alte două mesaje de importanță crucială ambasadei sovietice din Londra, pentru ca pe 18 septembrie să i se spună, într-o replică rece, că „guvernul polonez este fără îndoială conștient de faptul că între guvernul [sovietic] și el nu există relații diplomatice". Întors la Varșovia, Bór-Komorowski a fost îngrozit să afle că, în momentul în care contactul cu Armata Roșie era în sfârșit posibil la porțile orașului, oamenii săi erau arestați de NKVD în suburbia Praga, aparent sub acuzația de colaborationism (pretextul fiind un pliant de propagandă germană în limba poloneză capturat, similar celor citate mai sus, care îi îndemna pe varșovieni să lupte împotriva „bolșevismului"). Un soldat AK raporta că „agenții NKVD i-au amenințat pe prizonieri cu pistoalele pentru a afla de la ei numele ofițerilor și locul unde se aflau armele" și că au fost deschise două noi lagăre de detenție în estul Poloniei pentru luptătorii AK capturați. Nu se putea spera la nici o cooperare prietenoasă cu Armata Roșie. De acum era clar că proviziile sovietice transportate pe calea aerului în oraș erau destinate oamenilor lui Berling, nu ai lui Bór-Komorowski.[26]

Exploatând dezbinarea adversarilor lor, germanii au reluat ofensiva. Chiar dacă Varșovia era acum înconjurată de trupele sovietice, Wehrmachtul a declanșat din nou atacul, eliminând ultimele bastioane ale AK din Mokotow (pe 27 septembrie) și Zoliborz (30 septembrie). Satele de lângă Varșovia care ofereau refugiu luptătorilor AK au fost incendiate.[27]

Pe 30 septembrie, Mikolajczyk a trimis un ultim apel de ajutor „Mareșalului Stalin". „După 60 de zile de lupte crunte", informa premierul polonez de la Londra, „apărătorii Varșoviei au ajuns la limita rezistenței umane... În aceste momente dificile, fac apel la dumneavoastră, Mareșale, să ordonați operațiuni imediate care să elibereze

garnizoana Varşoviei şi să ducă la eliberarea capitalei. [Generalul Bór-Komorowski] a adresat acelaşi apel mareşalului Rokossovski." Dar nici Stalin, nici Rokossovski nu au răspuns la aceste apeluri. Armata Teritorială Poloneză era pe cont propriu.[28]

În momentul în care conducerea AK a capitulat în cele din urmă, pe 2 octombrie 1944, Armata Teritorială Poloneză din Varşovia pierduse între 16 000 şi 18 000 de luptători, în timp ce alţi 120 000 sau 130 000 de civili polonezi fuseseră ucişi în lupte sau lichidaţi de călăii lui Himmler. Din cei aproximativ 500 000 de supravieţuitori civili ascunşi printre dărâmături, 90 000 au fost trimişi în lagăre de muncă forţată din Reich, 60 000 au fost trimişi în lagăre de concentrare şi mai dure, iar restul au fost evacuaţi în alte zone controlate de germani din vestul Poloniei, departe de ofensiva sovietică. Aproximativ 15 000 de luptători AK capturaţi au fost trimişi în lagăre germane de prizonieri de război.[29]

Deşi aproape 5 000 de soldaţi AK supravieţuitori au intrat în clandestinitate, aceştia aveau să fie urmăriţi de acum nu numai de germani, ci şi, dacă se aventurau la est de Vistula, de NKVD, de oamenii lui Berling şi de gardienii închisorii Lublin ai lui Bierut. Pentru a-i ajuta pe Bierut şi pe Berling în această vânătoare, Stalin a dispus, în noiembrie 1944, să li se ofere acestora 485 de camioane Dodge, 300 de jeepuri Willys şi 350 de motociclete Harley-Davidson din stocurile primite de Armata Roşie prin Acordul de împrumut şi închiriere, care erau în exces, iar alte 850 de camioane americane au fost promise guvernului-marionetă din Lublin până pe 1 ianuarie. În timp ce Bierut, Berling şi supervizorii lor sovietici finalizau acţiunile începute de NKVD la Katyn şi continuate de SS la Varşovia, Polonia avea să fie în curând curăţată de potenţiala opoziţie faţă de instalarea unui guvern comunist prietenos, îndeplinind astfel unul dintre principalele obiective de război ale lui Stalin.[30]

31

APOGEU SOVIETIC LA WASHINGTON

Planul Morgenthau

La Teheran, Stalin şi Roosevelt căzuseră de acord asupra abordării de bază pe care urmau să o adopte faţă de Germania după înfrângerea lui Hitler. Toate puterile beligerante principalele conveniseră asupra necesităţii de a dezarma Reichul, de a impune controale pentru a împiedica reînarmarea Germaniei şi de a interzice partidul nazist. Deşi vojdul nu îmbrăţişase pe deplin capitularea necondiţionată, iar Roosevelt nu avizase propunerea lui Stalin de „dezmembrare" a Germaniei şi nici pretenţiile sovietice asupra teritoriului Prusiei Orientale, cei doi oameni de stat fuseseră de acord că Germania trebuia să fie pedepsită sever, opunându-se la ceea ce Stalin numea în derâdere „dorinţa lui Churchill pentru o pace uşoară". Momentul cel mai dramatic avusese loc când Stalin propusese executarea, după o judecată sumară, a „50 000 sau poate 100 000 de ofiţeri germani" după război, pentru a intimida poporul german, ceea ce generase opoziţia vehementă a lui Churchill şi soluţia de compromis a lui Roosevelt, potrivit căreia Aliaţii ar fi putut împuşca în schimb doar 49 000 de ofiţeri germani. După cum am văzut, Stalin prevenise apariţia unei rupturi îmbrăţişându-l pe Churchill şi spunându-i că doar îl tachinase.[1]

Dar Stalin nu glumea în legătură cu dorinţa sa de a dezmembra Germania – şi nici cu intenţia de împuşca în masă ofiţeri germani. Ştim acest lucru pentru că secretarul Trezoreriei SUA, Henry Morgenthau, şi asistentul său, agentul sovietic Harry Dexter White, au făcut referire în mod specific la „lista mareşalului Stalin de 50 000 de oameni" de la Teheran când au discutat despre pregătirea unei liste de germani care „ar trebui împuşcaţi", cu prilejul unei sesiuni de planificare, pe 4 septembrie 1944, a viitoarei conferinţe interaliate de la Quebec – o propunere care se pare că fusese luată în serios de Departamentul Trezoreriei.[2]

De ce împuşcarea germanilor constituia problema Trezoreriei SUA nu era clar. Totuşi faptul că în vara lui 1944 aceasta a fost considerată treaba Trezoreriei reiese clar din documentele istorice. Cumva, în urma

debarcărilor Aliaților în Normandia, care conturaseră perspectiva înfrângerii finale a Germaniei, o discuție politică de lungă durată în Trezorerie privind modul de administrare a economiei germane după război se transformase într-un plan fantezist, de răzbunare fără limite. În timpul aceleiași întâlniri în care el și White au discutat despre cotele de condamnare la moarte a ofițerilor germani capturați, Morgenthau a propus, de asemenea, „închiderea completă a bazinului Ruhr [o importantă zonă industrială]", în termeni concepuți în mod evident pentru a provoca cât mai multă suferință umană: „Pur și simplu, dezmembrați-o. Nu-mi pasă ce se întâmplă cu populația... Aș lua fiecare mină, fiecare uzină și fiecare fabrică și le-aș distruge... oțelul, cărbunele, totul. Pur și simplu închideți totul. Propun să distrugem întâi regiunea industrializată și abia apoi să ne preocupăm de populația germană... De ce ar trebui să-mi fac griji pentru ce se întâmplă cu poporul [german]?"[3]

Nici discuția lui Morgenthau despre dezindustrializarea bazinului Ruhr nu era o simplă retorică. Secretarul Trezoreriei fusese incitat la acțiune când White îl avertizase cu privire la planurile mai blânde pentru Germania postbelică pregătite de Departamentul de Stat și de Armata SUA. Planul Departamentului de Stat pentru Germania, redactat pe 31 iulie 1944, recomanda „reconstrucția și reabilitarea rapidă a zonelor distruse de război", inclusiv a zonelor industriale germane (care nu trebuiau să fie „afectate permanent") și „eventuala reintegrare a Germaniei în economia mondială", pentru a ajuta la redresarea comerțului și la dezvoltarea economică a Europei postbelice. Deși era de înțeles că țările invadate de Germania nazistă vor cere despăgubiri, autorii recomandau ca plățile să fie limitate la zece ani, pentru a nu „afecta instaurarea unui guvern democratic în Germania", așa cum o făcuseră celebrele despăgubiri impuse în 1919 prin Tratatul de la Versailles.[4]

În mod semnificativ, memorandumul Departamentului de Stat a fost adus în atenția lui Morgenthau de doi funcționari ai Trezoreriei, despre care în prezent se știe că erau agenți sovietici care răspundeau în fața lui Stalin. Primul, Frank Coe, a obținut o copie și i-a transmis-o lui White, care i-a împărtășit vestea superiorului său din NKVD, cu nume de cod KOLȚOV, pe 5 august 1944. Apoi White a așteptat până când el și Morgenthau s-au îmbarcat pentru un zbor în Maine în ziua următoare, în drum spre Insulele Britanice, și a scos din servietă o copie a memorandumului Departamentului de Stat. „În timp ce zburam deasupra Atlanticului", avea să-și amintească mai târziu Morgenthau, „m-am așezat comod pentru a-l citi, mai întâi cu interes, apoi cu îndoieli, în cele din urmă cu un dezacord puternic." White aranjase lucrurile

perfect – încât chiar şi el a fost luat prin surprindere de „violenţa tulburătoare a reacţiei secretarului".[5]

După ce a aterizat în Scoţia, lui Morgenthau i s-a înmânat o copie a proiectului de plan al „Manualului pentru guvernarea militară în Germania", care era în curs de pregătire la Comandamentul Suprem al Forţelor Expediţionare Aliate (SHAEF). La fel ca memorandumul Departamentului de Stat, manualul armatei sublinia necesitatea aplicării unui tratament uman populaţiei germane şi îşi exprima speranţa că Germania îşi va recăpăta echilibrul suficient de rapid, încât să împiedice armatele Aliate să se „împotmolească într-un marasm economic". Citirea acestui text i-a întărit opinia lui Morgenthau că acest pas era necesar pentru a se asigura că Germania postbelică nu va fi tratată cu mănuşi, o opinie întărită după ce ofiţerii SHAEF i-au arătat pagubele provocate atât de luptele din Normandia, cât şi de bombardamentele germane asupra Londrei. Apelând la un ton emoţional, Morgenthau declara unui interlocutor de la un post de radio britanic că „nu este suficient să spunem: «... Vom dezarma Germania şi vom *spera* că [germanii] vor învăţa să se comporte ca nişte oameni decenţi». Speranţa nu este suficientă."[6]

Cu puţin timp înainte de a părăsi Anglia, pe 13 august, Morgenthau s-a întâlnit cu Anthony Eden, care i-a arătat procesul-verbal al conferinţei de la Teheran. Secretarul Trezoreriei a fost încurajat să afle că „Stalin, ferm hotărât ca Germania să nu mai tulbure niciodată pacea în Europa, a susţinut cu tărie dezmembrarea acesteia", iar „Roosevelt l-a sprijinit din toată inima". Deşi a remarcat că Churchill nu fusese de acord cu această soluţie, Morgenthau a decis că „dezmembrarea Germaniei", susţinută de Stalin şi de Roosevelt, trebuia să constituie adevărata politică a Aliaţilor şi că oricine susţinea politici care tindeau spre redresarea sau unitatea Germaniei greşea. Pe 19 august, după ce se întorsese la Washington, Morgenthau s-a întâlnit cu preşedintele şi a denunţat memorandumul prea blând al Departamentului de Stat. Potrivit lui Morgenthau, Roosevelt a răspuns: „Lăsaţi-mă 30 de minute cu Churchill şi pot corecta asta". Cât despre lucrurile pe care preşedintele plănuia să i le spună lui Churchill, acestea erau similare cu ceea ce Morgenthau susţine că i-ar fi spus atunci: „Trebuie să fim duri cu Germania şi mă refer la poporul german, nu doar la nazişti. Ori trebuie să castrăm poporul german, ori trebuie să-l tratăm în aşa fel încât să nu mai poată da naştere la oameni care doresc să continue aşa cum au făcut-o în trecut." În acest fel, Morgenthau – incitat la acţiune de un agent sovietic şi menţionându-l pe Stalin ca autoritate a Aliaţilor în ceea ce priveşte „dezmembrarea Germaniei", o politică a lui Stalin pe care, i-a reamintit

el președintelui, Roosevelt o aprobase la Teheran – a contribuit la hotărârea lui Roosevelt de a aproba castrarea poporului german ca un punct culminant al capitulării necondiționate.[7]

În acest spirit de a-l întrece pe Stalin în setea de sânge și de răzbunare, Morgenthau și consilierii săi de la Trezorerie au formulat una dintre cele mai importante doctrine politice ale celui de-al Doilea Război Mondial. Îndârjirea lui Morgenthau însuși era la cote maxime, îndârjire care izvora cel puțin în parte dintr-o convingere autentică. Secretarul Trezoreriei era evreu, ceea ce îi conferea un interes personal în a-i face pe Hitler și pe germani responsabili pentru uciderea în masă a evreilor europeni. La fel ca în cazul lui Roosevelt privind propunerea capitulării necondiționate din 1943, Morgenthau avea motive personale sincere pentru a susține linia politică pe care o adoptase, chiar dacă aceasta urmărea perfect obiectivele politicii externe sovietice.

Totuși nașterea Planului Morgenthau nu a fost cu totul nevinovată. Decriptările Venona au dezvăluit că nu mai puțin de șapte agenți sovietici care dădeau raportul la Moscova au participat la elaborarea acestui document, printre care White, Solomon Adler (care plecase la Cairo în 1943 pentru a-l sabota pe Chiang Kai-shek și care se va stabili în China comunistă după cucerirea puterii de către Mao), Frank Coe (cel care îi înmânase lui White planul „blând" al Departamentului de Stat pentru Germania ocupată și care, la fel ca Adler, avea să-și încheie cariera lucrând pentru Mao) și alți patru. Dintre acești agenți, White era cel mai important. Astăzi știm că el a fost principalul autor al Planului Morgenthau, deși o parte din tonul răzbunător al acestuia în privința tratamentului dur aplicat regiunii Ruhr și locuitorilor ei a fost impus de Morgenthau însuși. White s-a opus, de fapt, la un moment dat, distrugerii planificate a minelor de cărbune din Ruhr, propunând ca zona industrială să fie plasată „sub control internațional, pentru a putea susține despăgubirile timp de 20 de ani", permițându-i astfel lui Stalin să pretindă o parte din veniturile obținute. Dimpotrivă, Morgenthau insista ca bazinul Ruhr să fie „golit de utilajele sale, iar minele să fie inundate/dinamitate/distruse" pentru „a-i face pe [germani] incapabili să poarte războaie pe viitor". Iar dacă acest lucru aducea foamete sau depopulare, cu atât mai bine – credea Morgenthau. Citând ca precedent schimbul de populație dintre Grecia și Turcia din 1923, secretarul propunea bucuros: „Dacă poți strămuta un milion, poți strămuta și 20 de milioane [de oameni]".[8]

Versiunea finală a „Planului pentru Germania după capitulare", sugerată de Trezoreria SUA, reflecta atât viziunea nihilistă a lui Morgenthau asupra unei Germanii dezindustrializate, cât și argumentul stalinist al

lui White pentru deposedarea de activele industriale. Clauza 3 propunea ca întreaga regiune Ruhr „să nu fie numai deposedată de toate... industriile existente, ci și slăbită și controlată în așa fel încât să nu poată deveni, în viitorul apropiat, o zonă industrială". Toate „fabricile și echipamentele industriale care nu au fost distruse prin acțiune militară", propunea un pasaj influențat de White, „vor fi complet dezmembrate și *transportate către națiunile aliate ca despăgubiri*". Clauza 3 susținea, de asemenea, depopularea Ruhrului: „Toți localnicii și membrii familiilor acestora care au aptitudini speciale sau pregătire tehnică ar trebui încurajați să migreze permanent din regiune și ar trebui să fie dispersați cât mai mult din zonă".[9]

Mâna lui White și influența sovietică erau cel mai clar vizibile în clauza 4, privind „despăgubirile și reparațiile". Această clauză solicita, în locul unor plăți anuale regulate, ca „despăgubirile și reparațiile să fie efectuate prin transferul resurselor și al teritoriilor germane existente", inclusiv al „proprietăților jefuite de germani în teritoriile ocupate de aceștia" – o aluzie la teritoriile de frontieră contestate din Europa de Est, în care Armata Roșie avansa acum. White adăugase aici că puterile ocupante aveau dreptul la „confiscarea *tuturor* bunurilor germane de orice natură din afara Germaniei". În sens mai larg, această clauză prevedea „mutarea și distribuirea în țările distruse" – cum era URSS – a „uzinelor și echipamentelor industriale situate în Zona Internațională [a Germaniei ocupate] și în statele germane de nord și de sud stabilite în secțiunea privind împărțirea". Clauza 4 a lui White autoriza, de asemenea, folosirea „muncii forțate în afara Germaniei" ca despăgubire pentru daune de război, invitându-l practic pe Stalin să ia oricâți prizonieri pentru muncă silnică puteau captura Armata Roșie și NKVD.[10]

Acest memorandum politic a fost primit cu nedumerire când a fost distribuit prima dată la Washington. Philip Mosely, consilier al Departamentului de Stat care lucra îndeaproape cu ambasadorul SUA la Londra la planificarea postbelică, a considerat Planul Morgenthau „fantezist, copilăros și imbecil". Când Francis Penrose, un alt diplomat american care locuia de mult timp la Londra, l-a întrebat pe Morgenthau ce propunea să facă cu oamenii strămutați din bazinul Ruhr, secretarul a răspuns că „surplusul de populație al Germaniei ar trebui aruncat în Africa de Nord". Henry Stimson, secretarul de război, a exprimat „serioase rezerve" cu privire la dorința lui Morgenthau de „răzbunare în masă" împotriva „întregului popor german, fără a ține cont de vina individuală".[11]

Stimson a solicitat o audiență la președinte pe 26 august 1944, pentru a-și expune argumentele împotriva planurilor lui Morgenthau pentru

Germania, deşi a descoperit, când a ajuns la Casa Albă, că secretarul Trezoreriei i-o luase înainte. Nu numai că Morgenthau îl convinsese pe Roosevelt să se opună proiectului Departamentului de Stat, dar cu o zi înainte Morgenthau vizitase Casa Albă pentru a-i otrăvi mintea preşedintelui şi împotriva „Manualului pentru guvernarea militară în Germania", aparţinând SHAEF. „Acest aşa-numit manual", i-a reproşat Roosevelt lui Stimson, „este destul de slab. Cred că Germania trebuie reconstruită la fel de mult ca Ţările de Jos sau Belgia." În ciuda veştilor recente din Germania, unde Hitler scăpase ca prin urechile acului dintr-o tentativă de asasinat, pe 20 iulie, în cadrul Operaţiunii Valkyria, o conspiraţie care implicase mii de germani care aveau să plătească cu viaţa pentru participare, Roosevelt tot nu dorea să accepte discuţiile despre rezistenţa germană şi despre germanii nepătaţi de vina colectivă pentru crimele nazismului. Roosevelt i-a spus lui Stimson că „este extrem de important ca toţi germanii să înţeleagă că de data aceasta Germania este o naţiune învinsă. Nu vreau ca ei să moară de foame, dar... poporului german în ansamblul său trebuie să i se aducă la cunoştinţă că întreaga naţiune a fost implicată într-o conspiraţie nelegiuită împotriva decenţei civilizaţiei moderne."[12]

Ştiind că Stimson, care avea rang de ministru, se bucura de acces la preşedinte şi, astfel, putea să-i deturneze planul, Morgenthau l-a invitat la cină cu White pe 4 septembrie. Stimson a fost îngrozit după ce White l-a informat că el şi Morgenthau erau în favoarea împuşcării în masă, fără nici un proces, a germanilor capturaţi. Deşi secretarul de război împărtăşea dorinţa lui Morgenthau de „urmărire penală riguroasă a criminalilor de război" şi accepta o anumită ajustare a graniţelor estice ale Germaniei pentru a linişti Rusia şi Polonia în ceea ce priveşte securitatea lor, el se opunea categoric execuţiilor extrajudiciare şi dezindustrializării Ruhrului şi Renaniei. „Distrugerea unei mari părţi din industria germană", le-a spus el lui Morgenthau şi White, „ar însemna să lăsăm 30 de milioane de oameni să moară de foame." (Rugat să explice de unde luase cifra, Stimson a explicat că 30 de milioane reprezentau diferenţa dintre populaţia agrară a Germaniei de la mijlocul secolului al XIX-lea şi cea de la începutul secolului XX, după ce industrializarea permisese ţării să importe produse alimentare.) Relevant este că, deşi White şi Morgenthau au contestat estimarea lui Stimson cu privire la germanii care ar fi murit de foame din cauza planului lor de distrugere a economiei germane, nici unul nu a obiectat la acuzaţia acestuia că ei ar fi vrut să înfometeze milioane de germani. „Stimson", le-a spus Morgenthau consilierilor săi de la Trezorerie a doua zi, „se opune transformării Germaniei într-o ţară

agrară pustie" din „bunătate și creștinism", ambele deplasate. Secretarul Trezoreriei i-a telefonat apoi lui Hopkins pentru a-l bârfi pe Stimson, un om în privința căruia amândoi s-au pus de acord că provenea din „acea școală" care credea „că proprietatea [este] sacră"; era „unul dintre aceia care se tem de Rusia [comunistă]". Hopkins a adăugat că el crede că Germaniei postbelice nu ar trebui să i se permită „să mai aibă oțelării". Liniile de luptă fuseseră trasate: Hopkins, White și Morgenthau erau pentru dezindustrializarea și depopularea Germaniei, permițându-i lui Stalin să jefuiască bunurile și populația Germaniei, ca „despăgubiri de război", în timp ce Stimson pleda pentru o abordare bazată pe ceea ce el numea „bunătate și creștinism", care să valorifice productivitatea germană pentru redresarea Europei.[13]

Nu a fost o luptă dreaptă. Morgenthau, un finanțator important al Partidului Democrat, a cărui proprietate din Hudson Valley se afla la doar 30 de kilometri de complexul prezidențial al lui Roosevelt din Hyde Park, New York, l-a convins total pe președinte, în weekendul 2–3 septembrie 1944. Roosevelt i-a sugerat, la rândul său, lui Morgenthau, că „nici unui [german] nu ar trebui să i se permită să poarte uniformă și... nici un marș [nu va mai fi permis]" și că „Germaniei nu ar trebui să i se permită nici un fel de avion, nici măcar un planor". Aceste prevederi au fost adăugate în mod corespunzător la Planul Morgenthau, în clauzele de la 10 la 12. Pentru a-și convinge definitiv șeful, Morgenthau a insistat ca Roosevelt să fie de acord „cu bazinul industrial Ruhr desființat, iar utilajele de aici să fie oferite țărilor care ar putea avea nevoie de ele" – adică, probabil, Uniunii Sovietice, deși Morgenthau a avut grijă să nu precizeze acest lucru în mod deschis. Morgenthau a prezentat o estimare a Departamentului Trezoreriei potrivit căreia acest lucru „ar lăsa fără locuri de muncă între 18 și 20 de milioane de oameni", iar Roosevelt, la rândul său, a aprobat. Președintele l-a invitat pe Morgenthau la Quebec pentru a-și expune argumentele. Stimson nu a fost invitat, și nici Hull. În mod semnificativ, Morgenthau l-a adus cu el și pe Harry Dexter White.[14]

Totuși Roosevelt știa că nu va fi ușor să-l convingă pe premierul britanic. Churchill își exprimase în particular rezervele cu privire la doctrina de capitulare necondiționată a președintelui SUA și manifestase la Teheran o opoziție violentă când Stalin și Roosevelt propuseseră împușcarea în masă a ofițerilor germani. De asemenea, el refuza să accepte linia adoptată de Stalin la Teheran privind „dezmembrarea Germaniei". Judecând după faptul că Roosevelt îl invitase pe Morgenthau la Quebec în ultimul moment, președintele ar fi preferat

să nu fie deloc nevoit să-l convingă pe Churchill. În schimb, avea să-l lase pe Morgenthau să vorbească.[15]

Dar lucrurile nu au mers așa cum se așteptase. Morgenthau, care nu fusese invitat la nici unul dintre cele două sau trei importante summituri anterioare, s-a trezit la un banchet oficial față în față cu un Churchill într-o formă de zile mari. „După ce mi-am expus părerea", și-a amintit Morgenthau mai târziu, „acesta a dezlănțuit asupra mea o întreagă avalanșă de retorică, sarcasm și violență. [Churchill] privea Planul Trezoreriei ca și cum s-ar fi legat cu lanțuri de un german mort." Planul Morgenthau, a obiectat Churchill, era „nefiresc, imoral și inutil... Sunt de acord cu dezarmarea Germaniei, dar noi nu ar trebui să împiedicăm tot poporul german să trăiască decent. Există legături între clasele muncitoare din toate țările, iar poporul englez nu va accepta politica pe care o susțineți." Roosevelt a rămas tăcut în timp ce Morgenthau era agresat verbal, permițându-i lui Churchill „să-și epuizeze săgețile, atacându-l [pe Morgenthau]" și folosindu-l pe secretarul Trezoreriei, după cum avea să se plângă acesta din urmă, „pentru a-l lăsa pe Churchill să-și împroaște tot veninul".[16]

Gambitul lui Roosevelt a funcționat. La o zi după ce premierul britanic și-a declarat opoziția totală față de plan, Morgenthau a amenințat că va reține fondurile de împrumut pentru Marea Britanie – practic întreaga sumă alocată pentru redresarea postbelică a Marii Britanii (denumită „Faza a II-a de împrumut") – dacă Churchill nu semna planul său. Suma nu era deloc mică – 6,5 miliarde de dolari, echivalentul a două treimi dintr-un trilion de dolari în zilele noastre. „Ce vreți să fac", a întrebat Churchill, după cum își amintea White, „să cerșesc ca Fala?" (Fala era câinele lui Roosevelt.) Cu Imperiul Britanic dependent de fluxul de dolari și de provizii din America pentru a continua să lupte, premierul nu putea face altceva decât să fie de acord. Pentru a-și alina orgoliul, Churchill a insistat să dicteze o versiune a Planului Morgenthau în propriile cuvinte, sub rezerva aprobării președintelui, pentru a-l face să sune mai elegant și mai puțin crud.[17]

Versiunea Churchill a Planului Morgenthau, parafată atât de primministru, cât și de președinte pe 15 septembrie 1944 este un document istoric remarcabil. Sub amenințarea armelor financiare, Churchill a semnat nu numai planul lui Morgenthau de „eliminare a industriilor de război din Ruhr și Saar", ci și de desființare a „industriilor metalurgice, chimice și electrice din Germania" – adică din întreaga Germanie, nu numai din regiunea Ruhr. Motivul acestei adăugiri a devenit clar într-un paragraf, introdus probabil la insistențele lui White, în care se amintește

că „germanii au distrus o mare parte din *industriile Rusiei* și ale altor aliați vecini și, conform dreptății, aceste țări lezate ar trebui să aibă dreptul de a lua utilajele de care au nevoie pentru a repara pierderile suferite".[18]

Anthony Eden, care probabil nu știa ce avantaj financiar aveau americanii asupra premierului britanic, s-a opus violent schimbării de poziție a lui Churchill. „Nu poți face asta", a răbufnit Eden. „La urma urmei, tu și cu mine am spus în mod public exact contrariul." În mod lamentabil, Churchill a încercat să justifice semnarea planului lui Morgenthau de distrugere a industriei germane ca fiind o modalitate de a ajuta producția britanică, dar era clar că nu credea ce spune. În cele din urmă, premierul a potolit obiecțiile lui Eden insistând, cu o aluzie voalată la șantajul financiar al lui Morgenthau, că, „atunci când va trebui să aleg între poporul meu și poporul german, voi alege poporul meu".[19]

La fel de interesant precum cele decise de Churchill și de Roosevelt la Quebec cu privire la Germania postbelică este ceea ce nu se decisese acolo cu privire la viitorul Europei nongermane. Conferința, care a avut loc între 13 și 16 septembrie 1944, a coincis cu faza decisivă a insurecției varșoviene, când Armata Roșie își reluase ofensiva în suburbia Praga, cu scopul de a-i instala pe oamenii lui Berling în Varșovia. Teoretic, Stalin consimțise, în acel moment, să permită avioanelor de aprovizionare americane și britanice să aterizeze în Ucraina, ceea ce oferea șansa unei ultime lovituri pentru a salva Varșovia. Din cauza scandalurilor legate de Planul Morgenthau, la Quebec nu existase o discuție reală despre Polonia.

O altă problemă crucială neglijată aici era Iugoslavia, unde decizia de a-l susține pe Tito în 1943 ridicase perspectiva unei preluări a controlului de către comuniști asupra întregii regiuni. Dându-și seama tardiv de eroare, Churchill l-a avertizat pe Roosevelt la Quebec cu privire la ceea ce el numea „invazia rapidă a sovieticilor în Balcani și extinderea periculoasă a influenței sovietice în zonă". El a cerut ca marina americană să pună la dispoziție nave de debarcare pentru a transporta trupe din Italia în peninsula Istria, ca să revendice Iugoslavia și, în mod ideal, să avanseze spre nord și să ajungă înaintea Armatei Roșii la Viena. O misiune militară sovietică – transportată pe calea aerului de RAF – a sosit la cartierul general al lui Tito, înmânându-i acestuia două milioane de dolari în numerar și detașând cel puțin doi ofițeri sovietici în fiecare corp de partizani. Până la sfârșitul lui iunie 1944, Armata Roșie dobândise baze suficient de aproape de Iugoslavia pentru a transporta în această țară provizii pe calea aerului. Deși Stalin, Molotov și Tito și-au revendicat public meritul pentru aceste acțiuni, proviziile sovietice au fost livrate cu o flotă de zece avioane de transport Douglas C-47,

furnizate lui Stalin prin intermediul Acordului de împrumut și închiriere și care acum livrau tiraje ale ziarelor *Izvestia*, *Pravda* și *Krasnaia Zvezda* (*Steaua Roșie*). După cum raporta nedumerit un ofițer de legătură britanic de la cartierul general al lui Tito, „mărfurile «sovietice» sunt în mare parte americane, fiind ambalate, de asemenea, în containere americane și lansate cu parașute americane" – cu excepția propagandei, care era de producție sovietică standard, tradusă în sârbo-croată.[20]

Lovitura de grație a venit pe 19 septembrie, la doar trei zile după încheierea conferinței de la Quebec, când Tito a scăpat de supraveghetorii săi britanici și a zburat spre Moscova cu un avion american. Indignat de faptul că Tito fugise în grabă și pe neobservate, Churchill i-a ordonat lui Fitzroy Maclean să-l găsească. Maclean – neștiind că Tito îl vorbea pe la spate de luni întregi, mulțumindu-i la un moment dat lui Stalin pentru că „l-a salvat de englezi" – nu a reușit să-i dea de urmă. Maclean și Churchill erau atât de fascinați de omul căruia îi trimiteau constant provizii, încât nu s-au gândit că Tito, un comunist loial, se ducea la Moscova pentru a primi instrucțiuni. Churchill avea să elucideze misterul locului unde dispăruse Tito abia în octombrie, după ce a zburat el însuși în Rusia și l-a întrebat pe Stalin, care a răspuns sec: „Tito a venit la Moscova".[21]

La Quebec, Roosevelt a refuzat să ia în considerare ideea de a debarca trupe în Iugoslavia sau de a exercita presiuni asupra lui Stalin privind Polonia. În schimb, președintele a mers până la capăt cu planul lui Morgenthau, inspirat de sovietici, de a distruge economia germană și de a stabili principiul juridic favorabil lui Stalin conform căruia învingătorii războiului puteau jefui activele industriale germane în vederea asigurării despăgubirilor și a reparațiilor de război. La rândul său, lui Churchill i-ar fi plăcut să vorbească la Quebec despre Polonia și Iugoslavia, dar, în mod evident, fusese constrâns să nu o facă. Morgenthau a observat oarecum cu părere de rău, chiar și când obținuse ce dorea, că „Churchill era destul de emotiv și la un moment dat avea lacrimi în ochi".[22]

Churchill nu greșise arătându-se emotiv. Dacă Planul Morgenthau ar fi fost luat la propriu și aplicat cu seriozitate, consecințele sale umanitare ar fi fost îngrozitoare. Cordell Hull i-a spus în față lui Roosevelt că programul Trezoreriei „de a șterge tot ce există în Germania, cu excepția pământului" însemna că, întrucât „doar 60% din poporul german se putea întreține de pe pământul german", „ceilalți 40% ar fi murit" – adică până la 30 de milioane de oameni. Existau și implicații strategice, care prezentau riscuri grave pentru soldații aliați. „Dacă informații privind Planul Morgenthau se vor scurge în presă, așa cum inevitabil se va întâmpla",

l-a avertizat Hull pe Roosevelt după ce acesta s-a întors din Quebec, „acest lucru ar putea provoca o acerbă rezistență germană, până la capăt, care ar putea duce la pierderea a mii de vieți americane." Hull era atât de supărat, încât și-a pierdut pofta de mâncare și a început să aibă probleme cu somnul. Pe 2 octombrie 1944, în ziua în care împlinea 73 de ani, suferindul secretar de stat a părăsit biroul, numai că nu s-a mai întors niciodată; Edward Stettinius, loialistul lui Hopkins, a preluat interimar funcția de secretar de stat. În noiembrie, Hull a demisionat, din câte se părea din cauza sănătății sale șubrede, dar în realitate din cauza „afacerii Morgenthau", după cum îi mărturisea el editorialistului Arthur Krock de la *New York Times*.[23]

Stimson nu a fost mai puțin tulburat. Planul Morgenthau, îi atrăsese el atenția lui Hull înainte ca acesta din urmă să demisioneze, încălca în mod explicit Carta Atlanticului, prin care Statele Unite și Marea Britanie se angajaseră să „se străduiască... să promoveze accesul tuturor statelor, învingătoare și învinse, mari și mici, la condiții egale, la comerțul și materiile prime din lumea întreagă, necesare pentru prosperitatea lor economică". Stimson prezicea că distrugerea „industriilor metalurgică, chimică și electrică din Germania" va trimite 40 de milioane de germani în șomaj, dintre care 20 de milioane numai în regiunea Ruhr. Stimson obiecta, de asemenea, cu privire la o clauză conform căreia „așa-numiții criminali de cel mai înalt nivel vor fi executați de armată fără să li se asigure un proces corect și doar în urma unei simple identificări după arestare". Stimson i-a arătat pasajul ofensator șefului de stat-major al armatei, de obicei docilul general Marshall, care i-a declarat președintelui că este îngrozit de „ideea că nu ar trebui să le oferim acestor oameni dreptul la un proces corect".[24]

Președintele Roosevelt nu era pregătit pentru potopul de critici care l-a întâmpinat la întoarcerea sa la Washington. Deși Planul Morgenthau nu fusese făcut public, nu a durat mult până când o versiune a acestuia a ajuns în presă. Încă din 21 septembrie, Drew Pearson preluase subiectul în rubrica sa Washington Merry-Go-Round, o poveste livrată de Morgenthau și de White, care îi spuseseră lui Pearson că citiseră „dezgustați" manualul armatei pentru Germania ocupată în august și duseseră „dovezile la Casa Albă, punându-le pe biroul președintelui". „Aceasta este o treabă foarte urâtă", se spune că l-ar fi admonestat Roosevelt pe Stimson. White și Morgenthau îl defăimaseră astfel pe Stimson, doar pentru ca Stimson să se răzbune prin scurgerea de informații despre disensiunile din cabinet cu privire la Planul Morgenthau către *New York Times* și *Wall Street Journal*.[25]

Furios din cauza acestor scurgeri de informații, Roosevelt a emis pe 29 septembrie o declarație falsă către presă, insistând că politica de ocupație postbelică privind Germania nu fusese încă stabilită. Chemându-l pe secretarul de război pe 3 octombrie, președintele, își amintea Stimson, „a zâmbit forțat și a spus pe un ton malițios: «Henry Morgenthau a făcut-o de oaie»", negând că el însuși își exprimase „intenția de a transforma Germania într-un stat agrar". Stimson i-a arătat lui Roosevelt textul pe care el și Churchill îl semnaseră la Quebec. Neputând să nege că semnătura sa era într-adevăr acolo, președintele a ridicat din umeri. El i-a spus lui Stimson că „a fost sincer uimit", adăugând că „habar nu avea cum ar fi putut parafa așa ceva". Pare limpede că președintele dezaproba Planul Morgenthau – cel puțin în fața lui Stimson –, odată ce își dăduse seama că ar fi putut plăti pentru acest lucru un preț politic usturător în ultimele săptămâni ale campaniei electorale. Soția lui Roosevelt, Eleanor, a dezmințit ulterior dezaprobarea soțului ei, amintindu-și că „nu l-am auzit niciodată pe soțul meu spunând că și-ar fi schimbat atitudinea față de plan [Morgenthau]. Cred că repercusiunile provocate de articolele din presă l-au făcut să creadă că era înțelept să renunțe la el în acel moment." O versiune mai dură a manualului armatei, redactată de agentul sovietic White, a fost adoptată în septembrie 1944 ca Directiva JCS 1067 a Statului-Major Interarme. La fel ca Planul Morgenthau, JCS 1067 stipula că „nu vor fi luate măsuri care să conducă la reabilitarea economică a Germaniei". Aceasta avea să fie politica armatei americane când a pătruns în Germania, în 1945.[26]

Goebbels n-a ezitat aproape deloc să facă propagandă pe seama veștilor de la Washington, tunând și fulgerând la postul de radio național din Berlin despre „planul propus de evreul Morgenthau, care ar deposeda 80 de milioane de germani de industria lor și ar transforma Germania într-un câmp de cartofi". Speranțele Aliaților privind un marș triumfal spre Berlin în acea toamnă, aprinse după eliberarea relativ rapidă a Parisului pe 25 august, s-au dovedit premature. Un comandant american de rang înalt din teatrul de operațiuni din Europa de Vest, generalul Omar Bradley, a remarcat că în prima jumătate a lui septembrie 1944 „majoritatea ofițerilor superiori din comandamentul aliat credeau că victoria asupra Germaniei era iminentă. Revitalizarea aproape miraculoasă a armatei germane din octombrie [a fost] un șoc." Generalul Marshall a fost într-atât de supărat, încât i s-a plâns lui Morgenthau. „După ce armata a plasat difuzoare pe front îndemnându-i pe germani să se predea", vestea despre Planul Morgenthau „a întărit voința germanilor de a rezista", a răbufnit el. Locotenent-colonelul Marshall Knappen, șeful secției pentru

probleme religioase a armatei americane, scria, după ce vorbise cu soldați americani, că „oamenii extenuați care se întorceau de pe câmpul de luptă au raportat că germanii luptau cu o hotărâre de două ori mai mare după anunțarea politicii Morgenthau". Șeful serviciului de informații al lui Roosevelt, Wild Bill Donovan, informa, în noiembrie 1944, șefii de stat-major că „spiritul german de rezistență a fost mult întărit de teama consecințelor unei capitulări necondiționate".[27]

Exact așa cum se temuse Roosevelt, Planul Morgenthau devenise o problemă de campanie. „Aproape peste noapte", tuna adversarul său republican, guvernatorul de New York, Thomas Dewey, pe 18 octombrie 1944, „moralul poporului german pare complet schimbat. Acum germanii luptă cu o frenezie a disperării. Plătim cu sânge pentru eșecul nostru de a avea pregătit un program inteligent pentru momentul în care Germania va fi invadată." Această afirmație ar fi putut fi respinsă ca fiind o simplă retorică de campanie electorală, dacă opiniile lui Dewey cu privire la Planul Morgenthau n-ar fi fost împărtășite de cea mai mare parte a corpului de ofițeri americani, de șeful OSS, de șeful statului-major al armatei, de secretarul de război și de secretarul de stat. Cândva încrezători că vor avea parte de un tratament mai bun dacă se vor preda Aliaților occidentali civilizați, acum mulți germani nu-l vedeau pe Roosevelt cu nimic mai bun decât Stalin. Nu a fost o coincidență că, în timp ce radioul din Berlin avertiza trupele germane că americanii doreau să „distrugă industria germană" și să transforme țara lor într-un „câmp de cartofi", transmisiunile radio sovietice în limba germană le spuneau că „indivizi ca Hitler vin și pleacă, dar poporul german [și] statul german rămân" – sugerând, în mod cu totul fals, că Stalin nu plănuia să pedepsească poporul german în mod colectiv pentru crimele lui Hitler sau să dezmembreze Germania. În particular, sovieticii erau mulțumiți de activitatea lui White privind adoptarea Planului Morgenthau, a cărui versiune preliminară fusese împărtășită NKVD-ului de către unul dintre agenții sovietici de rang inferior ai lui White, Nathan Silvermaster, în octombrie 1944. Ambasadorul sovietic la Washington, Andrei Gromîko, s-a întâlnit cu White pentru a-i mulțumi personal. Gromîko i-a spus lui White că poziția guvernului sovietic cu privire la tratamentul aplicat Germaniei ocupate era „foarte apropiată sau mai apropiată de ceea ce este numit «Planul Morgenthau»". La fel ca în cazul insurecției din Varșovia, cinismul diplomatic sovietic cu privire la planurile pentru Germania învinsă era uluitor.[28]

Prețul suprem pentru Planul Morgenthau a fost plătit cu sânge de americanii și de britanicii care aveau să se confrunte în curând

cu un contraatac german devastator şi aproape complet neaşteptat în pădurile din Ardeni. Deşi această ofensivă, rămasă în istorie sub numele de Ofensiva din Ardeni, a fost lansată abia la mijlocul lui decembrie 1944, în prezent ştim că Hitler le dezvăluise planul generalilor săi la sfârşitul lui septembrie, la scurt timp după ce aflase de Planul Morgenthau. Acest lucru a conferit bătăliei o raţiune politică menită să coincidă cu obiectivul strategic de a ajunge la Anvers, de a diviza liniile aliate şi de a-i determina pe Aliaţii occidentali să negocieze înainte de a ajunge pe teritoriul german. În mesajul său de Anul Nou adresat poporului german, transmis în timp ce luptele din ce în ce mai sângeroase erau în derulare, Hitler denunţa planul lui Morgenthau de „destrămare completă a Reichului german prin dezrădăcinarea a 15 sau 20 de milioane de germani şi transportarea lor în străinătate, prin înrobirea poporului rămas, prin distrugerea tineretului nostru german, dar, mai presus de toate, prin înfometarea maselor populare." Nu e de mirare că un scriitor american descria Planul Morgenthau drept un „război psihologic pe dos".[29]

La fel ca şi în cazul dezvăluirii doctrinei capitulării necondiţionate de către Roosevelt, adevăratul beneficiar al Planului Morgenthau a fost Iosif Stalin, aşa cum precizase Gromîko când îl felicitase pe White, în octombrie. Interesele strategice sovietice erau servite de minune de întărirea rezistenţei germane împotriva forţelor americano-britanico-poloneze, respinse la Rin în toamna lui 1944 – şi prin aceasta Stalin se asigurase că Aliaţii occidentali nu vor ajunge la Berlin înainte ca Armata Roşie să se apropie. Faptul că Goebbels şi Hitler reacţionaseră atât de violent la Planul Morgenthau fusese un bonus suplimentar pentru ruşi, deoarece rezultatul a fost că Înaltul Comandament german a alocat toate resursele de care mai dispunea pentru Ofensiva din Ardeni, din toamna lui 1944, slăbind astfel liniile defensive de pe frontul de est. În lunile anterioare lui decembrie 1944, Wehrmachtul a angajat în sectorul Ardeni aproape de trei ori mai multe tancuri noi (aproximativ 2 300) decât pe întregul front de est (920), după ce înclinase deja balanţa forţelor desfăşurate pe fronturile europene nonsovietice la mai bine de jumătate în acea vară de după Ziua Z. Pierderile de vieţi omeneşti în rândul Aliaţilor (mai ales americani) în Ofensiva din Ardeni – peste 100 000 de victime, inclusiv 19 246 de morţi, 62 849 de răniţi sau schilodiţi şi 26 612 capturaţi sau dispăruţi, cea mai costisitoare bătălie din întregul război pentru trupele americane – au reprezentat câştigul lui Stalin.[30]

Lăsând la o parte contabilizarea efectivelor de pe câmpul de luptă, prin semnarea Planului Morgenthau la Quebec, Roosevelt aprobase politica lui Stalin de jefuire a industriei şi de trafic de sclavi, prezentate

ca „despăgubiri și reparații de război", așa cum liderul sovietic plănuia să facă după ce Armata Roșie ar fi ocupat Europa de Est și Germania. Sub amenințarea de falimentare forțată a Marii Britanii, președintele l-a intimidat pe Churchill să aprobe și acest lucru. După ce rataseră ultima lor șansă de a asigura un acord de pace în concordanță cu Carta Atlanticului și cu principiile de lungă durată ale dreptului și jurisprudenței anglo-saxone, de a salva Armata Teritorială Poloneză sau de a avansa peste Rin ori în Iugoslavia și Balcani înaintea Armatei Roșii, Aliații pierdeau războiul chiar dacă îl câștigau. Scena era astfel pregătită pentru capitularea finală a intereselor americano-britanice în fața lui Stalin, la Ialta.

Un tanc MK-3 Valentine produs în Anglia pentru Stalin, prezentat ambasadorului sovietic Ivan Maiski înainte de a fi expediat în URSS, cca 1942 (Biblioteca Congresului)

Ruinele Stalingradului după ce Armata Roșie a recucerit orașul de la germani, 2 februarie 1943. În stânga este vizibil un bloc de apartamente distrus; în dreapta, sunt ruinele fostei Case a Căilor Ferate. (Arhiva RIA Novosti, imagine #602161/Zelma/CC-BY-SA 3.0)

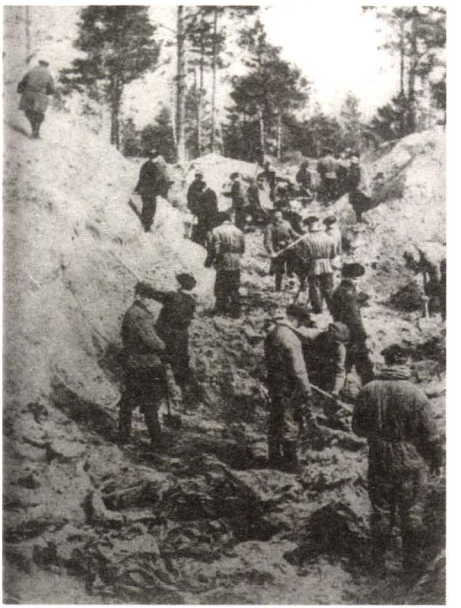

Dezgroparea ofițerilor polonezi uciși la Katyn, aprilie 1943 (Crucea Roșie Poloneză)

Cadavrele ofițerilor și oficialilor polonezi uciși în 1940 și descoperite ulterior la Katyn, aprilie 1943 (Crucea Roșie Poloneză)

Tancuri Stuart M-3 de fabricație americană în acțiune în timpul bătăliei de la Kursk, iulie 1943 (Ministerul Apărării al Federației Ruse, www.mil.ru)

Un convoi de camioane americane, furnizate prin Acordul de împrumut și închiriere, trece, acoperit de zăpadă, prin munții din Iran în drum spre URSS, martie 1943. (Biblioteca Congresului, foto id 8d29573a)

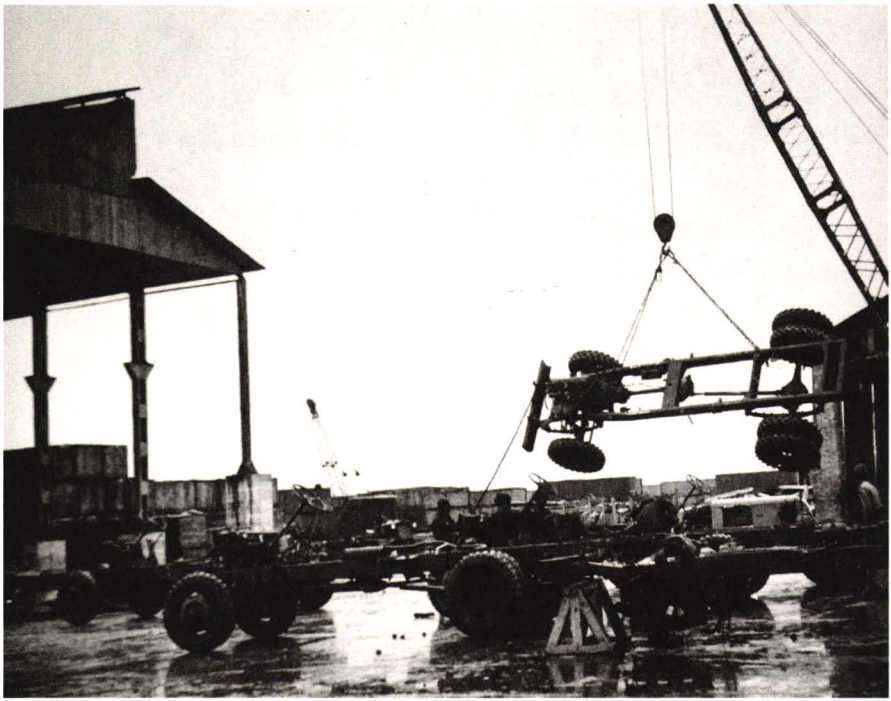

O uzină de asamblare a camioanelor din Iran asamblează camioanele livrate CKD din Statele Unite în drum spre URSS, 1943. (Guvernul SUA)

Un camion al armatei americane transportă provizii pe un drum deșertic nisipos din Iran către URSS, martie 1943. (Guvernul SUA)

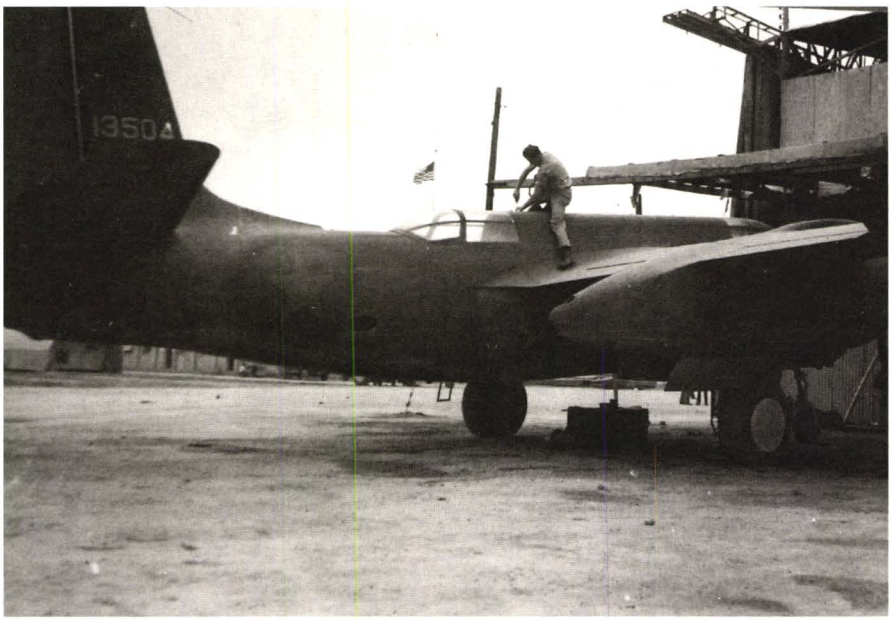

Un mecanic american face ultimele retușuri la un Douglas A-20 Havoc Boston înainte de livrarea către Rusia, undeva în Iran, martie 1943. (Fotografie a Biroului de Informații de Război, realizată de Nick Parrino)

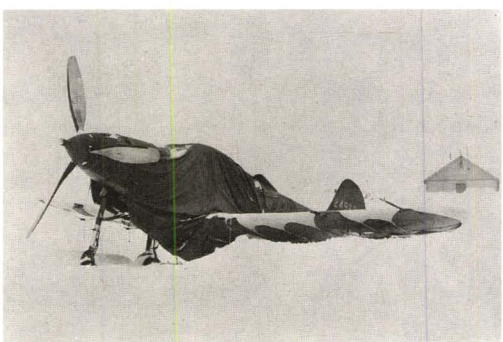

Un Bell P-39 Airacobra pe pista de aterizare din Nome, Alaska, în timpul unui viscol, în 1943–1944 (Biblioteca Congresului)

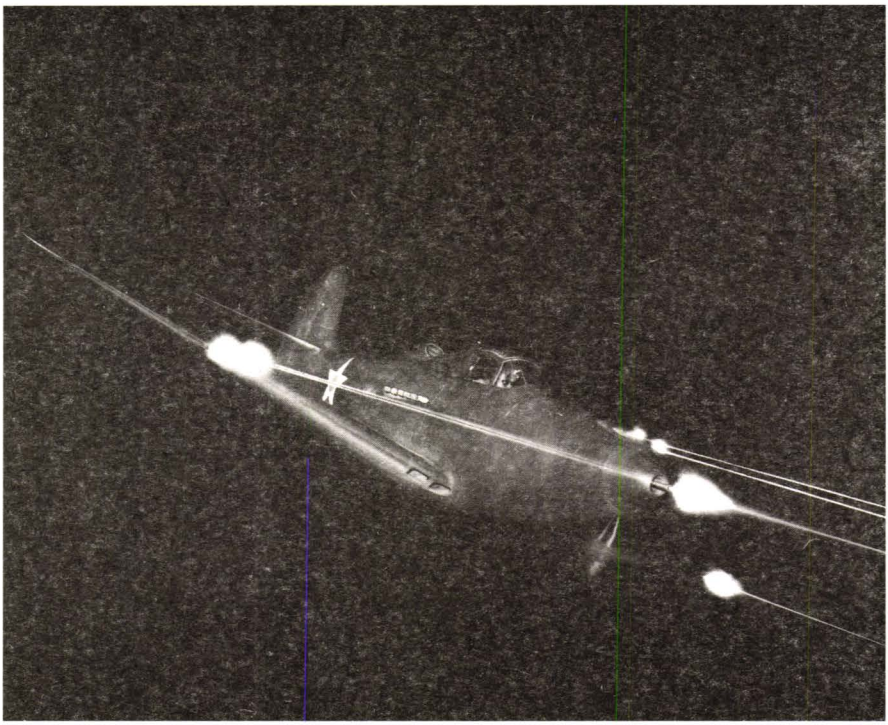

Bell P-39 Airacobra, poreclit Kobruşka de Stalin şi de piloţii sovietici, trage cu armele de la bord în timpul unei acţiuni pe timp de noapte. (Instantaneu realizat de un pilot al Forţelor Aeriene americane în timp ce se afla în misiune, proprietate a guvernului SUA)

Un avion american P-39 Airacobra Kobruşka, care era transportat în Siberia pentru a se alătura Forţelor Aeriene Sovietice, se prăbuşeşte la Nome, Alaska, cca 1943–1944. (Biblioteca Congresului)

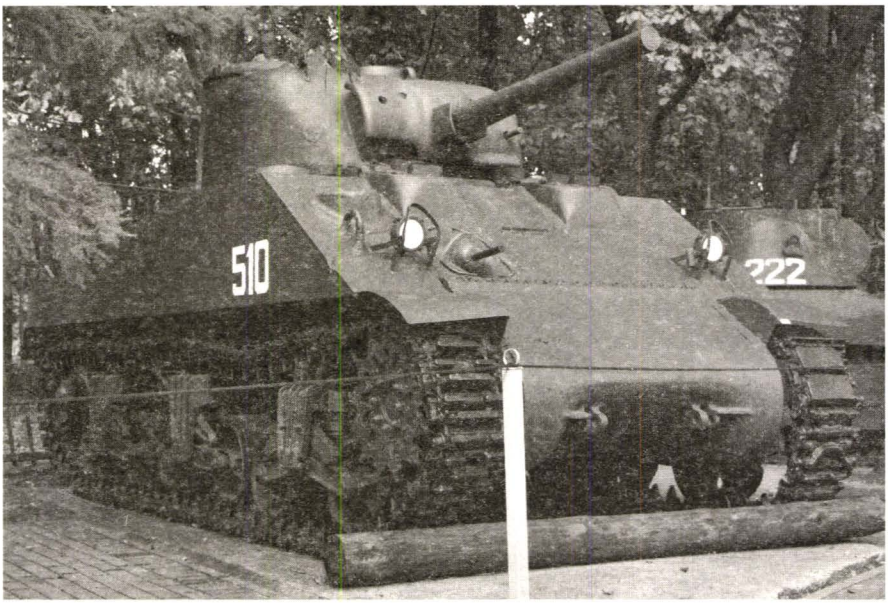

Un tanc american Sherman M4A2 cu motor diesel, echipat cu un tun M3 L/40 de 75 mm, construit exclusiv pentru Armata Roșie. Acesta a fost restaurat de guvernul rus în anii 1990. (Alan Wilson de la Hawkeye UK)

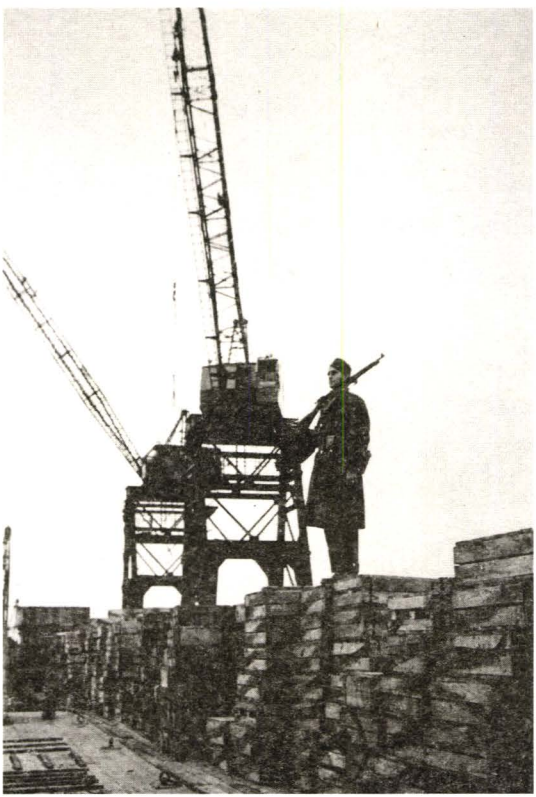

Mărfuri oferite Rusiei sovietice prin Acordul de împrumut și închiriere sunt descărcate în Golful Persic, martie 1943. (Guvernul SUA)

Un bombardier american Douglas A-20 Havoc Boston, transportat în Rusia sovietică via Alaska, a fost descoperit pe un aerodrom de la nord de Vladivostok, restaurat după căderea URSS și expus la Muzeul Forțelor Aeriene din Moscova. (Alan Wilson de la Hawkeye UK)

Stând în fața ambasadei sovietice din Teheran în decembrie 1943, de la stânga la dreapta: un ofițer britanic neidentificat, generalul George Marshall, șeful Statului-Major al armatei americane, dând mâna cu sir Archibald Clark Kerr, ambasadorul britanic în URSS, Harry Hopkins, interpretul lui Stalin, Stalin, Molotov și generalul Voroșilov. (Biblioteca Congresului)

Soldați ai Armatei Roșii intră în Bucureștiul ocupat pe un camion Studebaker american de împrumut, 30 august 1944. (Fototeca online a comunismului românesc, cota 57/1944. Accesată pe 10 februarie 2020.)

Winston Churchill îi strânge mâna lui Josip Broz Tito la vila de vară a reginei Victoria din Napoli, Italia, august 1944. (Fotografia numărul NAM 144 din colecțiile Muzeului Imperial al Războiului din Londra)

Soldați din Armata Populară Poloneză a lui Berling, care ocupă Varșovia după ce aceasta a fost cucerită de Armata Roșie sovietică, stau în fața unui jeep american Willys, dăruit de Stalin lui Berling, la sfârșitul lui ianuarie 1945. (Guvernul polonez)

Churchill, Roosevelt și Stalin pozează pentru o fotografie oficială la conferința de la Ialta din Crimeea, februarie 1945. (Biblioteca Congresului)

La bordul navei USS *Quincy* după conferința de la Ialta, 14 februarie 1945. De la stânga la dreapta: John G. Winant, ambasadorul SUA în Marea Britanie, președintele Roosevelt, secretarul de stat Edward R. Stettinius Jr. și Harry Hopkins. (Fotografie a Corpului de Transmisiuni al Armatei SUA. Colecția Biroului de Informații de Război. [2016/08/30])

Soldați din Armata Populară Poloneză a lui Berling conduc motociclete americane Harley-Davidson împrumutate, aprilie 1945. (Guvernul polonez)

Un soldat din Armata Roșie conduce un camion Studebaker împrumutat, în Berlinul ocupat, mai 1945. (Bundesarchiv, Bild 204-018)

Faimoasa fotografie regizată a doi soldați din Armata Roșie, Meliton Kantaria și Mihail Egorov, ridicând steagul deasupra Reichstagului, realizată de Evgheni Haldei pe 2 mai 1945. Fotografia a fost publicată inițial în revista *Ogoniok* pe 13 mai 1945, cel puțin un ceas de mână (probabil furat) fiind șters de pe mâna unuia dintre soldații sovietici din fundal.

Mareșalii sovietici Ghiorghi Jukov și K.K. Rokossovski în fața Porții Brandenburg din Berlin, în mai 1945 (Biblioteca și Arhivele din Canada)

32

MOSCOVA ȘI IALTA

Cel mai prost moment pentru anglo-americani

Dacă era cineva în măsură să evite dezastrele iminente generate de operațiunile sovietice de manipulare și de neputința lui Roosevelt de a le vedea, acela era Winston Churchill. Și totuși Churchill părea să-și fi pierdut speranța în Roosevelt, după întâlnirea de la Quebec. Faptul că premierul britanic acceptase Planul Morgenthau din cauza presiunilor financiare a fost o reflectare tristă a scăderii puterii și influenței Marii Britanii. Churchill a făcut tot posibilul să-și ascundă frustrările fiind foarte activ. Spre deosebire de Stalin, care a rămas la Moscova aproape pe toată durata războiului, și de Roosevelt, un paraplegic care a călătorit în străinătate doar când era absolut necesar, Churchill și-a petrecut mare parte din război făcând „naveta în slujba diplomației" – zburând în Canada sau în Statele Unite pentru a smulge ce putea de la Roosevelt, apoi zburând la celălalt capăt, pe un alt fus orar, spre sudul Europei, în bârlogul lui Stalin din Kremlin – întotdeauna în avioane de marfă militare, incomode și neîncălzite.

După dezastrul de la Quebec, Churchill a zburat din nou la Moscova pentru a salva tot ce se mai putea salva, în urma refuzului lui Roosevelt de a se împotrivi lui Stalin în privința Poloniei și a Balcanilor. Faptul că, după Ziua Z și marea ofensivă sovietică din Bielorusia (Operațiunea Bagration), mulți dintre aliații lui Hitler îl abandonaseră a făcut ca problemele din Balcani să devină și mai presante. Chiar și hotărâții finlandezi au renunțat la luptă după ce obținuseră o ultimă victorie de salvare a aparențelor, într-o bătălie purtată la Tali-Ihantala, în Istmul Kareliei, la nord-est de Viipuri (Vîborg), în iulie 1944, solicitându-i lui Stalin pacea în condiții similare cu cele pe care acesta le oferise în martie 1940. (Finlanda a fost obligată, prin tratatul final, semnat pe 19 septembrie, să renunțe la Petsamo, să expulzeze toți soldații germani rămași pe teritoriul ei, să plătească despăgubiri de război și să accepte ca o unitate a Armatei Roșii să fie staționată într-o bază de lângă capitala Helsinki.) În Balcani, mai întâi România (pe 23 august) și apoi Bulgaria (la începutul lui septembrie) au rupt alianța cu germanii și au trecut de partea

Aliaților, după lovituri de stat oportuniste, permițându-i lui Stalin să cucerească aceste țări aproape fără probleme. Ploieștiul, unde se aflau câmpurile petrolifere care alimentau armatele germane (deși, în 1944, bombardamentele aliate reduseseră producția la un nivel nesemnificativ), a căzut în mâinile Armatei Roșii pe 30 august, Bucureștiul fiind ocupat a doua zi. Trupele mobile sovietice au pornit în curând spre nord-vest, prin Carpații Meridionali, amenințând să invadeze pusta maghiară. Armata Roșie a pierdut doar 69 000 de oameni în acțiunile pentru ocuparea României, mult mai puțin decât pierderile suferite în acea vară în Bielorusia, Polonia și în zona baltică. Bulgaria a căzut în mâinile lui Stalin practic ca o consecință a prăbușirii României, deoarece sosirea Armatei Roșii pe Dunărea de Jos, la sfârșitul lui august 1944, a arătat clar că germanii nu mai aveau nici o șansă în Balcani, aruncând regimul de la Sofia într-un haos politic. Stalin a declarat război Bulgariei pe 5 septembrie – deși trupele bulgare îi ajutaseră pe germani să-și stabilească garnizoanele în Balcani, guvernul bulgar refuzase să se alăture Operațiunii Barbarossa în 1941 –, iar invazia sovietică care a urmat a fost aproape o formalitate; Armata Roșie a pierdut mai puțin de 1 000 de oameni. Patru zile mai târziu, regimul progerman de la Sofia a fost răsturnat și un guvern favorabil comuniștilor, aprovizionat cu 50 000 de dolari în numerar introduși ilegal în Sofia de agenții sovietici, a invitat Armata Roșie să invadeze țara. Pe 15 septembrie, Bulgaria se afla deja sub controlul ferm al lui Stalin, fiind ocupată de armatele LVII și XXXVII sovietice, iar avioanele VVS aduceau trupe și provizii la bazele aeriene din Sofia.[1]

Și Iugoslavia a intrat rapid în orbita Moscovei. Dorința nechibzuită a lui Churchill de a-l susține pe Tito îi distrusese pe cetnici. Ostilitatea bizară a premierului britanic față de Mihailovici, care comanda forțele armate ale guvernului iugoslav în exil de la Londra, era atât de înverșunată în vara lui 1944, încât SHAEF a emis, la ordinul lui Churchill, o interdicție pentru orice ofițer american sau britanic de a colabora cu acesta, chiar și ca observator. În octombrie 1944, când rușii au sosit în forță, cetnicii au fost nevoiți să implore comandamentul de la Cairo să îi evacueze din țară, avertizându-i pe britanici că „rușii îi tratează pe oamenii noștri ca pe niște prizonieri inamici. Ei au înființat deja lagăre de concentrare." Chiar dacă Churchill ar fi vrut să-i mai ajute, de acum îi era imposibil, deoarece Tito nu mai permitea intrarea trupelor britanice; pe 24 octombrie, el a silit chiar două detașamente britanice care debarcaseră pe coasta muntenegreană să se reîmbarce și să plece. Adăugând parca un element de absurd la trădarea americano-britanică

a Iugoslaviei, soldaţii Armatei Roşii au sosit curând, în camioane şi jeepuri americane primite prin programul de împrumut, decorate cu „stele roşii, ciocane şi seceri", după cum observa Fitzroy Maclean, trimisul lui Churchill la Tito. „Nu poţi produce aşa ceva în ţările capitaliste", l-a ironizat pe Maclean un şofer rus care transporta muniţie din cabina unui camion Chevrolet.[2]

Poate că Winston Churchill încă nu îşi dădea seama cât de rău îşi dezamăgise propria tabără în Iugoslavia. Abia câteva luni mai târziu, după dureroasele acorduri de la Ialta, premierul şi-a exprimat prima oară regretul că îi susţinuse pe partizani când îi scria în privat lui Eden („doar pentru informarea ta") că „Tito poate fi lăsat singur în munţii lui, să fiarbă în sucul balcanic, care este amar". Dar, când a aterizat la Moscova, pe 9 octombrie 1944, Churchill nu-şi făcea prea multe iluzii cu privire la intenţiile lui Stalin pentru Europa de Est. România, Bulgaria şi Ungaria erau ca şi pierdute – fie aflându-se deja sub ocupaţie sovietică, fie urmând să intre în curând, ca în cazul Ungariei – şi sortite să devină sateliţi comunişti. Problema Poloniei era mai controversată, deşi Churchill credea că forţele expediţionare poloneze care luptau în Italia şi Franţa sub drapelul guvernului în exil de la Londra îi ofereau o anumită influenţă. Ceva mai multe speranţe îi trezea situaţia din Grecia, unde Comandamentul de la Cairo începuse discret să debarce trupe la sfârşitul lui septembrie 1944 (Operaţiunea Manna), mai întâi în Peloponez şi apoi la Megara, nu departe de Atena, pe 4 octombrie. Pentru a semnala intenţiile guvernului de la Londra, trupe aeropurtate britanice au aterizat la Atena pe 14 octombrie, în timp ce Churchill se afla la Moscova, negociind cu Stalin viitorul Greciei.[3]

Această a patra conferinţă de la Moscova, cunoscută sub numele de cod TOLSTOI şi desfăşurată între 9 şi 19 octombrie 1944, a fost cea mai lungă dintre întâlnirile bilaterale ale lui Stalin cu Churchill şi cea mai importantă. Conferinţa TOLSTOI este amintită mai ales pentru un schimb informal care a avut loc chiar în prima seară, când Churchill „a întocmit", în versiunea povestită de interpretul său, maiorul Arthur Birse, „ceea ce el a numit un «document obraznic», care prezenta o listă a ţărilor din Balcani şi procentul de interes pentru acestea". Răsturnând situaţia în defavoarea lui Roosevelt, care îl lăsase izolat la Teheran, Churchill a explicat că, deşi era sigur că „americanii vor fi şocaţi" de „cât de crud se exprimase", ştia că „mareşalul Stalin este un om realist". Premierul a mâzgălit apoi, pe o foaie dintr-un carneţel, o schemă pentru a atribui Uniunii Sovietice 90% din România (dând „celorlalţi" – adică Marii Britanii şi Statelor Unite – restul de 10%), în timp ce a inversat

împărțirea în Grecia, unde britanicii și americanii au primit 90%, iar sovieticii 10%. Stalin a primit, de asemenea, 75% din Bulgaria. În mod optimist, Churchill a propus o împărțire în proporții egale în Iugoslavia și Ungaria. Litera „V" trasată cu albastru și vizibilă în dreptul procentelor pentru România a fost, potrivit lui Churchill, scrisă de Stalin, pentru a arăta că este de acord cu întreaga propunere (deși știm că Stalin avea să obiecteze mai târziu că 75% din Bulgaria era suficient). Oarecum jenat de faptul că semnase o împărțire teritorială a Europei de Est care semăna oarecum cu Pactul Ribbentrop-Molotov din 1939, Churchill l-a întrebat pe Stalin dacă nu ar fi mai bine să ardă peticul de hârtie. „Nu, păstrați-l", a răspuns Stalin, și Churchill asta a și făcut: originalul, aflat în Arhivele Naționale Britanice de la Kew, este acum disponibil publicului larg.[4]

Acest așa-numit „acord al procentajelor" a reprezentat o încălcare grosolană a normelor internaționale, dar a fost, de asemenea, apărat ca fiind apogeul realpolitikului lui Churchill, un efort curajos de a salva Grecia (90% britanică) și jumătate din Iugoslavia și Ungaria de la distrugere. Există un sâmbure de adevăr aici, și anume că, în octombrie 1944, cu Armata Roșie în acțiune, nu mai existau prea multe opțiuni viabile pentru a susține poziția șubredă a Marii Britanii în regiune. Din cauza deciziei sale de a-l susține pe Tito și din cauza refuzului lui Roosevelt de a debarca trupe în Iugoslavia, Churchill s-a văzut obligat să facă jocul lui Stalin în Balcani. Judecând după comportamentul său, chiar și după ce avizase, cu acea bifă albastră, propunerile lui Churchill, Stalin nu a fost cu adevărat de acord cu procentele atribuite de prim-ministrul britanic – și cu siguranță nu cu 50% pentru Ungaria și Iugoslavia –, ci mai degrabă a acceptat că Marea Britanie intenționa să joace dur în Grecia, ceea ce se ghicise deja destul de clar din recenta debarcare a trupelor sale acolo. Intervenția armată britanică, și nu un „document obraznic", a fost cea care a salvat Grecia de la o preluare a puterii de către comuniști în războiul civil care a izbucnit la Atena în decembrie 1944 – nu în ultimul rând deoarece cauza sovietică era populară în Grecia, atât datorită prestigiului în creștere al Armatei Roșii, cât și datorită rusofiliei tradiționale într-o țară ortodoxă creată în mare parte sub auspicii rusești după Războiul de Independență grec purtat împotriva Imperiului Otoman, în anii 1820. Interesele Marii Britanii în Grecia fuseseră acceptate în principiu în cursul discuțiilor dintre Eden și ambasadorul sovietic din mai 1944, după cum i-a reamintit Churchill lui Stalin pe 11 iulie. Tot ce a făcut „documentul obraznic" al lui Churchill a fost să lămurească ceea ce Roosevelt acceptase la Teheran: că Europa de Est (cu excepția Greciei) se afla în sfera de influență a lui Stalin.[5]

Pe tot parcursul războiului, Churchill îi făcuse lui Stalin mult mai multe concesii decât se aşteptase acesta să primească. Încă din octombrie 1939, Churchill propusese cabinetului de război britanic ca Marea Baltică – şi statele sale riverane – să intre în sfera de influenţă sovietică, inclusiv Finlanda. În mai 1942, Churchill fusese de acord cu pretenţiile sovietice asupra celor trei foste state baltice, insistând în schimb doar asupra unui acord vag privind „dreptul de emigrare" pentru estonienii, letonii şi lituanienii dornici să scape din ghearele lui Stalin. La Teheran, premierul britanic îl surprinsese pe Stalin promiţând, într-un mod cu totul absurd, revizuirea Convenţiei de la Montreux pentru a se asigura că flota sovietică va avea „accesul la apele calde" pe care îl merita, bazat pe ceva mai mult decât nostalgia lui Churchill pentru fraternitatea dintre britanici şi ruşi din Primul Război Mondial. Toate aceste concesii, care se potriveau îndeaproape cu sferele de influenţă cerute de Stalin în Pactul Ribbentrop-Molotov şi (în cazul strâmtorilor turceşti) de Molotov la întâlnirea sa de la Berlin cu Hitler, din noiembrie 1940, fuseseră făcute cu mult înainte ca Armata Roşie să ajungă în statele baltice sau în Balcani şi chiar înainte ca aceasta să fi recucerit Ucraina. Adevărata noutate a „documentului obraznic" este că Churchill, înclinându-se în faţa Armatei Roşii care înainta şi nerăbdător să salveze o parte din Grecia, îşi dăduse acordul pentru dominaţia sovietică asupra României şi Bulgariei, cele două ţări pe care Hitler refuzase să i le cedeze lui Stalin în 1940. Procentajele propuse de Churchill îi ofereau lui Stalin mai mult decât făcuse Hitler la apogeul colaborării sovieto-germane în epoca Ribbentrop-Molotov.[6]

Desigur, Stalin dorea mai mult de atât şi avea să obţină în curând. Având în vedere pătrunderea Armatei Roşii în Iugoslavia, care acum îl finanţa pe Tito, colabora cu acesta şi avea ofiţeri sovietici în fiecare unitate de partizani, sugestia lui Churchill privind o împărţire egală acolo era doar o fantezie bazată pe interpretarea sa eronată privind orientarea lui Tito. Stalin – care primea mereu de la protejatul său comunist rapoarte despre activităţile lui Maclean şi ale englezilor în Iugoslavia şi care tocmai îl primise pe Tito la Kremlin pentru o sesiune de instruire politică de o săptămână – ştia foarte bine acest lucru, deşi fusese suficient de viclean încât să nu i-l dezvăluie şi lui Churchill. După cum îl informase Stalin pe Tito încă din 7 octombrie 1944, rapoartele de presă britanice luaseră act de recenta dispariţie a acestuia din Iugoslavia, aşa că era mai bine ca liderii comunişti să fie discreţi în privinţa relaţiei lor. Totuşi, dacă cineva ar fi întrebat – aşa cum până la urmă Churchill chiar a făcut-o, în cursul conferinţei TOLSTOI –, atunci nu ar fi existat nici un motiv

ca Stalin sau Tito să nege că vizita avusese loc. Mai degrabă, scenariul de acoperire asupra căruia cei doi lideri comuniști căzuseră de acord fusese că „Tito a venit la Moscova pentru a cere arme".[7]

De asemenea, era puțin probabil ca Statele Unite și Marea Britanie să poată contesta serios influența sovietică la Budapesta după ce Armata Roșie intrase pe teritoriul Ungariei, pe 6 octombrie 1944, cu trei zile înainte ca Churchill să-i prezinte lui Stalin propunerea sa. Deoarece germanii întăriseră Ungaria mult mai puternic decât Iugoslavia, România, Bulgaria sau Grecia, datorită proximității acestei țări față de Reich și importanței sale economice, lupta pentru Budapesta avea să fie mult mai sângeroasă decât cea pentru Belgrad, București, Sofia sau Atena, durând până în decembrie 1944 și costând Armata Roșie peste 100 000 de oameni, 1 760 de tancuri și 290 de avioane de luptă. Dar această înfruntare a fost exclusiv o chestiune sovietică. După atâta sânge vărsat în bătălia pentru Budapesta, Stalin nu avea de gând să-i lase pe britanici și pe americani să aibă aceeași influență asupra viitorului politic al Ungariei.[8]

Polonia a fost în mod evident exclusă din acordul procentajelor. Churchill a avut suficient curaj să-l invite pe premierul guvernului polonez de la Londra, Mikolajczyk, să i se alăture la Moscova în timpul Conferinței Tolstoi, iar Stalin a fost destul de dispus să-l primească. Mikolajczyk a zburat la Moscova în seara de 12 octombrie 1944, la doar două săptămâni după ce Stalin respinsese ultima sa cerere de ajutor pentru AK la Varșovia. Scopul lui Churchill în organizarea întâlnirii era să negocieze un acord prin care Mikolajczyk să devină prim-ministru al Poloniei postbelice, celelalte posturi din cabinet urmând să fie împărțite în mod egal între guvernul polonez în exil de la Londra și Comitetul de la Lublin, în schimbul căruia premierul polonez ar fi fost de acord cu granițele preferate de Stalin pentru Polonia, urmând Linia Curzon pe care britanicii o favorizaseră încă din 1919. Pentru a-i ușura situația lui Churchill, Molotov a fost de acord să retragă pretențiile formulate prin Pactul de la Moscova în zona Bialystok și la vest de Lvov/Lemberg, păstrând însă dominația sovietică asupra câmpurilor petrolifere din Galiția. Dar, nedorind să renunțe la pretențiile Poloniei asupra Galiției, Mikolajczyk nu a acceptat Linia Curzon, deși teritoriile contestate se aflau deja sub ocupație sovietică. „Știu că soarta noastră a fost pecetluită la Teheran", l-a informat premierul polonez pe Churchill. Cu toate acestea, „nu sunt o persoană complet lipsită de sentimente patriotice, ca să renunț la jumătate din Polonia", l-a admonestat Mikolajczyk pe 14 octombrie. Churchill a ripostat că „în urmă cu 25 de ani, noi [adică Marea Britanie] am reconstituit Polonia, deși în ultimul război mai mulți polonezi au

luptat împotriva noastră decât pentru noi. Acum, din nou, vă salvăm de la dispariţie, dar nu vreţi să cooperaţi. Sunteţi complet nebuni... Dacă nu acceptaţi frontiera, veţi fi scoşi din discuţie pentru totdeauna. Ruşii vă vor mătura ţara şi oamenii voştri vor fi lichidaţi. Sunteţi la un pas de anihilare." Cu toate acestea, Mikolajczyk a spus nu. După ce a primit un ultim refuz mai târziu în acea după-amiază, Churchill a explodat la adresa mândrului premier polonez, acuzându-l pe acesta şi pe colegii săi miniştri de la Londra că sunt „oameni fără suflet, care vor să distrugă Europa". Dacă polonezii „vor să cucerească Rusia, vă vom lăsa pe voi să o faceţi. Mă simt de parcă aş fi într-un azil de nebuni. Nu ştiu dacă guvernul britanic va continua să vă recunoască." În acest fel, Winston Churchill, după ce îi abandonase pe cetnicii lui Mihailovici şi, astfel, a lăsat fără putere guvernul regal iugoslav de la Londra, ameninţa acum că va face acelaşi lucru cu Mikolajczyk şi cu polonezii de la Londra.[9]

Ca să fim corecţi faţă de Churchill, premierul polonez era într-adevăr încăpăţânat în privinţa graniţelor estice ale Poloniei, în ciuda faptului că polonezii reprezentau o minoritate în mare parte din această regiune contestată, absorbită de Polonia după războiul cu URSS din 1920. Este posibil ca Mikolajczyk să-şi fi făcut griji pentru aripa politică de la Londra care îl susţinea şi în rândul căreia era văzut ca fiind moderat în comparaţie cu lacomii sovietici. De asemenea, el se baza, în mod eronat, pe sprijinul lui Roosevelt, şi asta pentru că preşedintele american vorbise cu căldură despre Polonia în campania electorală şi îi spusese, în timpul unei vizite la Washington, în iunie 1944, că guvernul american nu era de acord cu Linia Curzon – spre deosebire de Marea Britanie şi URSS. Mikolajczyk a fost contrazis, în privinţa acestei idei, pe 13 octombrie la Kremlin, unde Molotov i-a citit procesul-verbal de la Teheran, prin care Roosevelt trădase Polonia. Potrivit ambasadorului Harriman, care a asistat la această întâlnire, „Mikolajczyk s-a arătat şocat şi surprins de această afirmaţie", situaţia fiind agravată de faptul că Harriman nu a reuşit să ofere o dezminţire plauzibilă. Ideea că ţara sa fusese trădată atât de Statele Unite, cât şi de Marea Britanie şi că Roosevelt îl minţise în faţă pentru a nu-şi înstrăina polonezii americani într-un an electoral, a fost prea mult pentru acest mândru patriot polonez. Cu toate acestea, Mikolajczyk a vrut să se retragă în forţă. După ce l-a implorat pe preşedintele american pentru ultima oară, după întoarcerea la Londra, într-o telegramă trimisă la Washington pe 27 octombrie, să arunce „greutatea influenţei şi a autorităţii dumneavoastră decisive" în sprijinul revendicărilor teritoriale ale Poloniei, doar pentru a fi refuzat din nou, Mikolajczyk şi-a dat demisia din funcţie.[10]

Cu toate acestea, nu ar trebui să-l lăsăm pe Churchill să scape atât de ușor. Ceea ce a făcut ca intimidarea lui Mikolajczyk de către Churchill la Moscova să fie deosebit de nefericită a fost faptul că, exact în timp ce el se folosea de imaginea sovieticilor care „măturau" Polonia și „lichidau" patrioții polonezi pentru a-l amenința pe premierul polonez să accepte Linia Curzon, forțele sovietice și poloneze prosovietice erau hărțuite de atacuri devastatoare ale AK și ale partizanilor în toată Polonia. În ciuda faptului că fuseseră răsplătiți de americani cu arme și provizii prin Acordul de împrumut-închiriere, pentru a stăpâni țara pe care pretindeau că o conduc, nici guvernul-marionetă de la Lublin al lui Bierut, nici armata comunistă a lui Berling nu beneficiau de sprijin popular. Pe 15 octombrie, a doua zi după ieșirile violente ale lui Churchill împotriva lui Mikolajczyk, nu mai puțin de 2 000 din oamenii lui Berling au dezertat cu arme cu tot, pentru a se înrola în Armata Teritorială Poloneză. Acesta a fost punctul culminant al unei tendințe de lungă durată prin care, potrivit dosarelor NKVD, „o medie de 40–60 de soldați și ofițeri au dezertat cu arme cu tot în fiecare zi în ultimele două luni", ceea ce înseamnă un total de peste 5 000 de dezertări de la începutul insurecției din Varșovia. Situația cea mai gravă era chiar în Lublin, unde guvernul lui Bierut era hărțuit de o puternică rețea clandestină a AK, care număra peste 1 000 de luptători. Exact în timp ce Churchill încerca, la Moscova, să vândă guvernul londonez al lui Mikolajczyk pentru a încheia o înțelegere cu Stalin, AK, care lupta în numele acestui guvern, afișa, conform unui raport NKVD prezentat lui Beria și Stalin, pancarte în tot Lublinul afirmând că „Armata Teritorială rezistă!" și „Trăiască generalul Bór!"[11]

Departe de a fi o cauză fără speranță, bătălia pentru Polonia era abia la început – și se derula cel mai intens în regiunile estice disputate, vecine cu Galiția și Ucraina, unde Mikolajczyk dorea ca Churchill și Roosevelt să sprijine pretențiile Poloniei. La Krasnystaw, la aproximativ 65 de kilometri sud-est de Lublin, două regimente AK au preluat controlul asupra închisorii, eliberând cinci luptători capturați. În Chelm, și mai aproape de frontiera Curzon propusă de Stalin, AK avea 300 de oameni înarmați care efectuaseră zece atacuri armate în septembrie și la începutul lui octombrie 1944. Aceste operațiuni duseseră la uciderea a 15 oficiali ai lui Bierut – inclusiv patru gărzi înarmate care escortau un convoi de deținuți politici – și la eliberarea a patru luptători AK din custodia comuniștilor. În Zamosc, la circa 100 de kilometri sud-est de Lublin, o ambuscadă a AK a eliberat 12 luptători într-un raid îndrăzneț, care i-a costat viața pe șase dintre agenții de securitate ai lui Bierut și pe cinci dintre soldații

Armatei Roşii care îi însoţeau. Alţi cinci soldaţi sovietici fuseseră deja ucişi în atacuri AK chiar în Lublin. O altă ambuscadă a AK – desfăşurată la Krasnik, la 65 de kilometri sud-vest de Lublin – a eliberat zece oameni din Armata Teritorială şi a ucis alţi cinci ofiţeri de securitate de-ai lui Bierut. Din perspectiva sovietică, aceste atacuri erau deosebit de descurajatoare, fiindcă toate avuseseră loc în apropierea capitalei regimului-marionetă al lui Stalin. Dacă Bierut şi Berling nu reuşeau să supună opoziţia pe o rază de 100 de kilometri în jurul oraşului Lublin, cu greu se putea aştepta ca ei să conducă întreaga Polonie – în lipsa unui ajutor important din partea Armatei Roşii, care pierdea la rândul ei soldaţi în luptă.[12]

Ca răspuns la criza de securitate tot mai pronunţată din estul Poloniei, Stalin a emis, la sfârşitul lui octombrie 1944, un ordin extraordinar către Forţa a 6-a Aeriană sovietică, cu baza în zona Lublin. „De mâine", afirma ordinul, militarii acesteia urmau „să lupte sub drapelul Poloniei." Avioanele de luptă sovietice, multe dintre ele primite de la americani prin programul de împrumut, au fost revopsite şi inventariate ca fiind poloneze; piloţilor sovietici li s-a spus să înveţe poloneza şi, în câteva săptămâni, după cum îşi amintea un ofiţer VVS pe nume Ghiorghi Dranunov, „majoritatea piloţilor noştri purtau uniforme poloneze, iar toate documentele noastre erau în poloneză". Forţele de ocupaţie sovietice jucau acum rolul de soldaţi polonezi pentru a le oferi polonezilor din Lublin o falsă legitimitate.[13]

Pentru a înăbuşi rebeliunea AK în plină expansiune din zona Lublinului, Stalin şi Beria au redistribuit marionetelor lor poloneze mai multe vehicule primite prin Acordul de împrumut şi închiriere de la americani. Neavând încredere că Bierut şi Berling vor şti ce trebuie făcut cu ele, sovieticii i-au instruit pe polonezi să formeze „batalioane mecanizate" cu 50 de camioane fiecare, subdivizate în trei sau patru companii de 12 până la 15 vehicule, şi au desemnat doi ofiţeri ai Armatei Roşii pentru a supraveghea operaţiunile mobile. La fel ca în Iugoslavia, atât soldaţii Armatei Roşii, cât şi forţele comuniste locale care îi sprijineau s-au deplasat prin ţară pentru a-i supune pe rebeli în jeepuri, camioane şi motociclete Harley-Davidson primite prin Acordul de împrumut şi închiriere, folosind cauciucuri americane.[14]

În octombrie 1944, Churchill nu avea de unde să ştie ce se întâmpla cu adevărat în Polonia, aşa cum nici istoricii anteriori – care au scris puţin despre războiul civil extins în Polonia după ce rezistenţa din Varşovia se prăbuşise – nu au ştiut. Dar, chiar dacă ar fi ştiut mai multe, nu este clar dacă Churchill, al cărui obiectiv principal la Moscova era să-l determine pe Stalin să accepte influenţa predominantă a britanicilor în Grecia, ar fi

acționat foarte diferit. Realitatea neplăcută este că premierul, deși aparent susținea cauza polonezilor londonezi în fața lui Stalin, personal, nu-i plăcea foarte mult. În primăvara lui 1943, Churchill forțase guvernul polonez în exil să tacă în legătură cu Katyn, deși aflase, din propriile anchete, că acuzația polonezilor potrivit căreia crimele în masă din 1940 fuseseră comise de Stalin era foarte probabil adevărată. Frustrarea lui Churchill față de Mikolajczyk, și nu vreun raționament strategic convingător, îl determinaseră să-l intimideze pe premierul polonez la Moscova. Chiar dacă Mikolajczyk ar fi fost mai puțin încăpățânat în ceea ce privește frontiera de est a Poloniei, nu avem nici un motiv să credem, așa cum lăsa Churchill să se înțeleagă prin amenințările sale, că Stalin ar fi fost de acord să-l numească pe Mikolajczyk prim-ministru al Poloniei. Indiferent ce i-ar fi spus Stalin lui Churchill la Moscova despre faptul că nu avea „nici un plan de sovietizare a Poloniei", Armata Roșie și NKVD-ul omorau polonezi în octombrie 1944 pentru a face exact acest lucru. Ceea ce avea să decidă soarta Poloniei nu a fost încercarea ineficientă a lui Churchill de realpolitik cu privire la granițele țării, ci rezultatul războiului tot mai sălbatic purtat în mediul rural între AK și trupele NKVD și ale Armatei Roșii (unele purtând uniforme poloneze) care susțineau regimul Berling-Bierut din Lublin.[15]

Dar chiar și această ineficientă negociere a lui Churchill cu Stalin era, în toamna lui 1944, mai mult decât fusese capabil Roosevelt să facă. Starea de sănătate a președintelui devenise o problemă importantă de campanie în ultimele luni anului electoral din 1944, existând zvonuri că Roosevelt, care era văzut însoțit pretutindeni de medicul său, cardiolog în marina americană, Howard Bruenn, fusese diagnosticat cu o boală de inimă. Acum știm că aceste zvonuri erau adevărate: președintele fusese supus unei serii de analize în martie și mai 1944 și se constatase că suferea de „hipertensiune arterială și insuficiență cardiacă congestivă în stadiu incipient". Președintele a fost de acord să reducă consumul de grăsimi, să limiteze fumatul, să i se administreze digitalină și să se odihnească cât mai mult posibil, dar a insistat să candideze pentru un al patrulea mandat prezidențial. Adunându-și toate forțele, Roosevelt a avut o prestație impresionantă în septembrie și octombrie, însă efortul l-a epuizat. După ce a sărbătorit realegerea sa în funcție, pe 7 noiembrie 1944, președintele și-a luat o pauză pentru a se reface la Warm Springs, Georgia, sub atenta observație a doctorului Bruenn. Tensiunea sa urcase la o valoare înspăimântătoare de 260/150, ceea ce sugera un atac cerebral iminent. Când verișoara sa, Daisy Suckley, l-a văzut, a observat că președintele „arată cu zece ani mai bătrân decât anul trecut". După ce s-a

recuperat în Georgia, Roosevelt şi-a adunat forţele pentru învestirea sa din 20 ianuarie 1945, pe care a încheiat-o, din fericire, în mai puţin de cinci minute – discursul lui a fost cel mai scurt discurs de învestitură din istoria SUA. Edward Stettinius, acum secretar de stat, scria în jurnalul său din acea seară că preşedintele „părea să tremure cu totul. Nu îi tremurau doar mâinile, ci tot corpul."[16]

Aceasta era starea de sănătate a omului care reprezenta cea mai bogată şi mai bine înarmată ţară din lume la începutul lui 1945, cu problemele Europei şi ale Asiei atârnând în balanţă. Deşi consilierii lui Roosevelt se temeau de această perspectivă, ştiau că preşedintele insista asupra unui alt summit al celor Trei Mari, cu Churchill şi Stalin, pentru a negocia arhitectura lumii postbelice. Într-o reluare aproape parodică a negocierilor care precedaseră Conferinţa de la Teheran, din 1943, Stalin a respins toate sugestiile lui Roosevelt, aflat în suferinţă, cu privire la locul de desfăşurare: începând cu Quebec (unde el şi Churchill se întâlniseră singuri în septembrie), apoi Islanda, Anglia, în climatul mai cald din Malta, Atena, portul Pireu, din apropierea capitalei elene, sau Ciprul britanic. Conştient de starea sa de sănătate fragilă, Roosevelt a avut fericita inspiraţie de a convoca summitul într-un oraş-port de la Mediterana. „Prefer să călătoresc şi să locuiesc pe un vapor", l-a informat, în mod confidenţial, preşedintele pe Stalin, pe 25 octombrie 1944, cu câteva zile înainte de alegeri, mărturisind practic cât de aproape era de a deveni invalid. În noiembrie, Churchill intervenise şi el, propunând ca întâlnirea să se desfăşoare în Alexandria, Atena sau Ierusalim, sub control britanic, sau într-un alt oraş cu ape calde de pe coasta mediteraneeană – o modalitate diplomatică de a-l asigura pe Roosevelt că premierul îi înţelegea îngrijorările legate de sănătate. Dacă germanii se retrăgeau din nordul Italiei, Roosevelt a propus chiar ca cei Trei Mari să se întâlnească, cu stil, „pe Riviera". „Aproape orice loc din Mediterana îmi este accesibil", a explicat delicat Roosevelt, fără a dori să-i mărturisească lui Stalin că nu va putea părăsi mult timp vasul.[17]

Spre deosebire de Churchill, Stalin nu a ţinut să fie indulgent cu Roosevelt, ci a insistat ca cei doi lideri să vină cât mai aproape de el. Pe 29 octombrie, Stalin l-a informat pe Roosevelt că nu poate părăsi URSS: o întrunire într-o staţiune din Crimeea, pe malul Mării Negre, era tot ce putea oferi. Roosevelt a răspuns că „autorităţile sale navale se pronunţă cu tărie împotriva unei întâlniri în Marea Neagră", deoarece „nu vor să rişte ca o navă de importanţă capitală să treacă prin Dardanele sau prin Marea Egee, întrucât acest lucru ar implica o escortă foarte numeroasă, în condiţiile în care este mare nevoie de nave în altă parte".

Cu toate acestea, Stalin a refuzat să cedeze, informându-l pe Roosevelt, pe 25 noiembrie, cu ironie, fie amară, fie intenționat malițioasă, că „trebuie să iau în considerare avertismentele medicilor sovietici cu privire la pericolele călătoriilor la distanță". Cu alte cuvinte, trebuia să fie Crimeea sau nimic.[18]

Și Crimeea a fost. Ca să facă lucrurile cât mai ușoare pentru dictatorul sovietic, Roosevelt, un om bolnav și muribund, a fost de acord să suporte o călătorie dus-întors de 22 500 de kilometri până în Crimeea, în plină iarnă, dintre care ultimii 2 250 de kilometri au implicat un zbor periculos din Malta peste Marea Adriatică și Marea Egee, în cursul căruia aeronava prezidențială a fost însoțită de o escortă numeroasă de avioane de vânătoare pentru a respinge eventualele atacuri ale Luftwaffe. Deși germanii se retrăseseră în mare parte din Grecia și Balcani, aveau încă baterii antiaeriene în Creta și pe alte insule din Marea Egee. Pericolul era sporit de faptul că din cauza tensiunii arteriale ridicate a președintelui, medicii îi interziseseră pilotului să depășească altitudinea de 1 800 de metri, pentru ca presiunea scăzută a aerului din cabină să nu-l omoare. Exista, de asemenea, riscul ca bateriile sovietice din porturile Mării Negre, aflate în stare de alertă, să tragă din greșeală asupra escadrilei prezidențiale americane; de fapt, la sfârșitul lui ianuarie 1945, acestea deschiseseră focul asupra unui avion britanic care zbura spre Crimeea într-o misiune de recunoaștere, înainte de conferință. Pentru a evita să fie doborâți în aer, piloților britanici și americani li s-a ordonat să efectueze „manevre precise de identificare" înainte de a ateriza pe aerodromul Saki. După ce toate aceste obstacole au fost depășite cu bine, președintele și anturajul său au mai avut de îndurat o călătorie de 130 de kilometri, care a durat cinci ore, pe drumurile sovietice accidentate din Crimeea, recent distrusă de război. „Nici dacă am fi căutat zece ani", remarca acid Churchill, „nu am fi putut găsi un loc mai rău în lume decât Ialta pentru a ne întâlni." Erat o minune că Roosevelt era încă în viață când a ajuns în Crimeea, deși nu arăta deloc bine după epuizanta călătorie. Medicul lui Churchill, lordul Moran, care i-a însoțit pe președinte și pe prim-ministru în drumul spre Ialta de la pista de aterizare Saki – bineînțeles, în jeepuri și camioane americane, trimise sovieticilor prin Acordul de împrumut și închiriere, observa că „președintele arăta bătrân, slab și tras la față. Privea drept în față cu gura deschisă, de parcă nu înțelegea ce se întâmplă."[19]

Oricât de istovitoare fusese călătoria pentru Roosevelt, nu cruzimea în sine a stat la baza insistenței lui Stalin de a alege Crimeea ca loc de întâlnire. Într-un anumit sens, Stalin a ținut cont de dorințele președintelui alegând un oraș balnear pentru a-l găzdui, chiar dacă

nu la Marea Mediterană, ci la Marea Neagră, mai îndepărtată şi mai puţin primitoare. Efortul necesar pentru a pregăti fostele palate ţariste din Ialta şi din împrejurimi pentru summit fusese colosal. Recâştigată definitiv de Armata Roşie abia în aprilie 1944, staţiunea din Crimeea era un fel de oraş-fantomă, jefuit de germanii care se retrăgeau şi apoi curăţat de NKVD de mulţi dintre supravieţuitori în cursul unor razii nemiloase de căutare a colaboraţioniştilor. Până în mai 1944, peste 225 000 de persoane fuseseră deja deportate din Crimeea în lagărele de muncă sovietice – majoritatea fiind musulmani tătari din Crimeea, deşi fuseseră expulzaţi şi mii de greci, armeni, bulgari şi germani. O ultimă rundă de raiduri NKVD, efectuată la sfârşitul lui ianuarie 1945, dusese la alte 835 de arestări. Şoselele pe care convoaiele oficiale s-au deplasat în drum spre pista de aterizare Saki fuseseră eliberate de vehicule şi de pietoni, cu soldaţi puternic înarmaţi poziţionaţi la 15 metri unul de altul pe tot traseul. Palatul Livadia, unde urmau să stea americanii (şi să se desfăşoare sesiunile plenare), şi Palatul Voronţov, care îl găzduia pe Churchill, fuseseră renovate de mii de constructori dirijaţi de NKVD, muncitori care – ca un indiciu al intenţiilor lui Stalin privind Europa de Est – erau în mare parte prizonieri de război recrutaţi pentru muncă forţată, inclusiv, după cum remarca Anna, fiica lui Roosevelt, „o mică armată de prizonieri de război români". Deşi rezultatele materiale au fost uneori impresionante – o atenţie deosebită a fost acordată pregătirii unei băi accesibile pentru scaun cu rotile, pentru preşedinte –, oamenii lui Stalin nu putuseră să acopere urmele sărăciei din Uniunea Sovietică din timpul războiului. Din cauza lipsei de locuinţe în afara palatelor, cei mai mulţi vizitatori dormeau, aşa cum se menţiona într-un raport britanic al conferinţei, „câte doi sau patru, ori chiar câte şase sau nouă într-o cameră", cu „băi puţine şi situate departe de camere".[20]

Şi mai sovietic era protocolul de securitate. Oficialii americani au primit instrucţiuni clare ca, când un poliţist sovietic înarmat „vă cere «documentî», «propusk», «pasport» sau «bumaghi», să-i arătaţi fără ezitare cartea de identitate... Nu încercaţi să intimidaţi gărzile – soldaţii sovietici au ordine stricte." Fiica lui Roosevelt, Anna, a observat că „trebuie să purtăm peste tot cărţile de identitate", scoţându-le „la fiecare zece metri". În ciuda faptului că au stat într-un palat cu vedere la Marea Neagră, americanilor nu li s-a dat voie să viziteze plaja. Marinarii de la bordul celor câteva nave americane şi britanice cărora li s-a permis să acosteze în portul Sevastopol pentru a oferi sprijin logistic şi de comunicaţii au avut voie să viziteze ţărmul doar sub escorta NKVD. Piloţii aliaţi erau urmăriţi oriunde mergeau de supraveghetori sovietici. Comandantul NKVD al zonei speciale

din jurul conferinței din Crimeea, generalul Serghei Kruglov, avea ordin de la Beria să depisteze spionii aliați și să prevină „provocările și alte manifestări antisovietice din partea elementelor ostile" – cu alte cuvinte, contacte neautorizate între occidentali și supuși sovietici. Era ca și cum ai fi vizitat „Riviera Hadesului", își amintea mai târziu Churchill.[21]

Având în vedere paranoia și ostilitatea abia ascunsă cu care – lăsând la o parte mesele elaborate și toaleta personală a lui Roosevelt – vojdul și-a tratat distinșii oaspeți, intimidarea britanicilor și a americanilor de către Stalin la Ialta nu ar trebui să ne surprindă. În momentul în care reuniunea celor Trei Mari s-a deschis la palatul Livadia, pe 4 februarie 1945, la ora 16:00, ecuația strategică se schimbase dramatic în favoarea lui Stalin. Planul Morgenthau îi inspirase pe germani să lupte cu mai multă îndârjire în vest, ajutându-l pe Hitler să se implice în ofensiva din Ardeni, care îi încercase atât de greu pe americani. Belgradul căzuse în octombrie în mâinile Armatei Roșii, care își coordonase acțiunile cu partizanii lui Tito. Germanii mai rezistau în Praga și Budapesta, deși ambele orașe erau acum izolate după ce Armata XVIII sovietică pătrunsese în Transilvania. Aruncându-și ultimele rezerve de blindate și de oameni în Ofensiva din Ardeni, din decembrie–ianuarie, Hitler lăsase Polonia și Prusia Orientală larg deschise pentru noua ofensivă sovietică majoră, declanșată pe 12 ianuarie 1945: Operațiunea Vistula-Oder. Până la sfârșitul lunii, Grupul de Armate 2 bielorus al lui Rokossovski a traversat centrul și nordul Poloniei și Prusia Orientală, ajungând la râul Oder, la circa 60 de kilometri de Berlin, tăind legăturile exterioare ale garnizoanelor germane de la Königsberg și ajungând la Danzig (Gdansk), orașul din pricina căruia izbucnise, din câte se pare, războiul european în 1939. Ca o completare la cruzimea ei, Armata Roșie a cucerit și Varșovia în ianuarie, cu cinci luni prea târziu pentru localnicii crunt loviți (populația orașului scăzuse de la 1,3 milioane de locuitori înainte de război la aproximativ 150 000 de locuitori), mărșăluind printre mormane de dărâmături. Până la sfârșitul lunii, trupele sovietice au eliberat, de asemenea, Auschwitz-Birkenau, salvând aproximativ 7 500 de supraviețuitori evrei vlăguiți din acest lagăr de exterminare nazist, care avea să devină în curând celebru. Deși Europa de Est nu se afla încă în totalitate sub controlul sovietic, Stalin cucerise toate teritoriile de la est de Oder și nu avea de gând să cedeze nici unul dintre ele.[22]

Cu siguranță, vojdul nu avea nici o intenție de a face concesii în privința Poloniei. La Teheran, Roosevelt fusese de acord cu ceea ce Stalin numise, eufemistic, „frontierele din 1939" cu Polonia (adică cele de după Pactul Ribbentrop-Molotov), care, în ciuda refuzului

încăpăţânat al polonezilor de la Londra de a le accepta, reprezentau acum statu-quoul diplomatic. Noile provincii sovietice din ceea ce fusese Polonia, deşi nu erau toate majoritar poloneze, găzduiau totuşi aproximativ 11 milioane de polonezi care nu fuseseră consultaţi cu privire la soarta lor politică. Polonia urma să fie compensată cu teritorii germane din Prusia Orientală, din care urma să fie invitată să expulzeze, după socoteala lui Churchill, şase milioane de germani pentru a face loc polonezilor care fugeau spre vest pentru a scăpa din ghearele lui Stalin. În chestiunea controversată a alegerilor poloneze, Churchill s-a luptat cu siguranţă mult mai curajos decât Roosevelt, care mormăise pe 9 februarie că tot ce dorea era „un fel de gest care să împace şase milioane de americani polonezi". Churchill a insistat ca polonezilor de la Londra să li se permită să participe la orice alegeri viitoare. Deşi nu a promis acest lucru, Stalin a fost de acord, la insistenţele lui Churchill, să nu-i mai numească „fascişti" pe fostul premier Mikolajczyk, precum şi pe membrii Partidului Ţărănesc Polonez şi ai guvernului în exil pe care acesta îl condusese. Când Churchill a insistat asupra organizării de „alegeri libere", Stalin a replicat: „Vreţi să spuneţi libere ca alegerile pe care le-aţi organizat voi, britanicii, în Egipt?" Roosevelt a intervenit spunând că alegerile poloneze ar trebui să pară „precum soţia lui Caesar", conducătoarea, susţinea el, fecioarelor vestale ale Romei. Era o analogie total greşită. Stalin a replicat: „Soţia lui Caesar nu era virgină". Totul era prea mult pentru Roosevelt, care, epuizat, a propus ca şedinţa să fie întreruptă pentru a se putea odihni.[23]

În noaptea care a urmat, Stalin şi Churchill au analizat mai departe alegerile poloneze într-o şedinţă privată, după ce Roosevelt plecase la culcare. Churchill a propus ca Stalin să-şi trimită observatorii electorali sovietici în Franţa, Italia, Grecia sau oriunde altundeva, atât timp cât va accepta un singur observator britanic în Polonia. Deşi reticent, Stalin a acceptat până la urmă. Totuşi chiar şi această concesie a fost mai degrabă goală de conţinut, deoarece atât Roosevelt, cât şi Churchill recunoscuseră deja, în perioada premergătoare întâlnirii de la Ialta, dreptul guvernului-marionetă al lui Stalin de la Lublin de a reprezenta Polonia la conferinţele Aliaţilor. Preşedintele american şi premierul britanic insistaseră doar ca delegaţia de la Lublin să fie întărită de câţiva necomunişti, sperând ca Stalin să-i aprobe. Aici apăruse o problemă: Stalin insistase să aibă drept de veto asupra oricăror reprezentanţi pe care Aliaţii i-ar fi putut sugera pentru protoguvernul de la Lublin – o reprezentare pe care a redus-o de la două treimi (aşa cum solicitase iniţial Churchill) la jumătate şi, în cele din urmă, la doar trei persoane. Mai

mult, Stalin a primit, de asemenea, dreptul de a-i verifica pe acești polonezi necomuniști la Moscova, departe de ochii Aliaților occidentali. Așa cum remarca amiralul William D. Leahy, șeful de stat-major al lui Roosevelt, după ce citise acordul privind Polonia încheiat între Churchill și Stalin: „Este atât de flexibil, încât rușii îl pot întinde de la Ialta până la Washington practic fără să-l încalce".[24]

După loviturile pe care le încasase de la Roosevelt la Quebec și de la Stalin la Moscova, la Ialta, Churchill prezenta semne ale sindromului omului de stat învins. Dacă la Teheran Churchill încercase să părăsească încăperea când Roosevelt și Stalin începuseră să discute despre executarea în masă a ofițerilor germani, de data aceasta el nici nu a clipit când Stalin s-a lăudat că „nu mai rămăsese nici un german în viață" în zonele din Reich pe care Armata Roșie le cucerise deja și că spera „să mai ucidă încă două milioane de germani" până la vară pentru a evita necesitatea de a-i elimina de pe teritoriile recent ocupate de Uniunea Sovietică*. „Nu doresc să pun capăt exterminării germanilor", l-a asigurat Churchill pe Stalin, înainte de a sugera cu blândețe că orice german rămas în viață la sfârșitul războiului va trebui să trăiască *undeva*. Dar nu a insistat asupra acestui aspect. În ceea ce privește tratamentul germanilor, Churchill cânta acum melodia lui Stalin.[25]

În apărarea lui Churchill trebuie spus totuși că el nu a primit nici un ajutor din partea lui Roosevelt, în privința subiectelor esențiale discutate la Ialta. Singura problemă care părea să-l intereseze pe președinte era ideea sa privind o nouă „Organizație a Națiunilor Unite", cu un Consiliu de Securitate compus din marile puteri, pentru a remedia lipsurile neputincioasei Ligi a Națiunilor. Spre nedumerirea celorlalți doi șefi de stat, Roosevelt a părut indiferent la Ialta cu privire la soarta Poloniei, a prizonierilor de război aliați și a altor chestiuni litigioase; el dorea doar să aibă o Organizație a Națiunilor Unite, la care URSS să participe și să-i ofere greutate. Era un omagiu potrivit adus lui Woodrow Wilson, care la Versailles, în 1919, neglijase aspectele esențiale ale geopoliticii în obsesia sa, propria balenă albă**, pentru Liga Națiunilor. Stalin a fost de acord

* Este un indiciu al stării aproape catatonice a lui Roosevelt la Ialta faptul că acesta nu a intervenit aici, pe o temă – răzbunarea violentă împotriva germanilor – care îi era de obicei atât de dragă. Președintele i-a spus totuși în privat lui Stalin, înainte de începerea conferinței, că vederea dezastrului lăsat în urmă de război în Crimeea îl făcuse chiar mai „însetat de sânge" decât la Teheran. „Sper", i-a spus el liderului sovietic „să mai țineți un toast în care să propuneți executarea a 50 000 de ofițeri germani."

** Aluzie la dorința obsedantă a personajului lui Herman Melville, căpitanul Ahab, de a vâna balena albă Moby Dick, din romanul omonim (n.tr.)

ca URSS să se alăture noului organism, deşi a continuat să creeze probleme, cerând drept de veto deplin în Consiliul de Securitate şi, de asemenea, ca republicile din componenţa Uniunii Sovietice – sau cel puţin Rusia, Ucraina şi Belarus – să primească drept de vot separat în Adunarea Generală. Chiar şi în ceea ce priveşte chestiunea sa preferată, preşedintele a cedat, oferindu-i lui Stalin o asigurare în secret că va susţine solicitarea de a avea trei voturi pentru principalele republici ale URSS, o încălcare clară a politicii „o naţiune, un vot" convenită la conferinţa de planificare a ONU desfăşurată pe domeniul Dumbarton Oaks din Washington, DC, în toamna precedentă. Faptul că Roosevelt a capitulat în privinţa acestui principiu cardinal contrazice afirmaţiile apărătorilor săi, potrivit cărora el ar fi obţinut, de fapt, un fel de victorie la Ialta, convingându-l pe Stalin să adere la ONU – o decizie care nu a costat Moscova nimic, dar care a conferit prestigiu comunismului sovietic şi i-a oferit lui Stalin ocazii deosebite de a-şi derula planurile malefice.[26]

Stalin a câştigat şi mai mult teren în faţa lui Roosevelt la Ialta în ceea ce priveşte singura preocupare strategică reală a SUA din 1945: Japonia. La Teheran, preşedintele fusese deja de acord cu câştigurile teritoriale sovietice în Extremul Orient în schimbul angajamentului lui Stalin de a intra în război cu Japonia în termen de „trei luni" de la încheierea războiului european. Roosevelt nu se consultase cu Chiang Kai-shek, ale cărui armate se aflau în război cu Japonia încă din 1931, în legătură cu nimic din toate acestea şi nici nu îl invitase la Ialta. Având în vedere progresele pe care Statele Unite le făcuseră în războiul din Pacific, de la Teheran încoace – Drumul Burmei, către China, fusese în sfârşit deschis la sfârşitul lui ianuarie 1945, iar Statele Unite cuceriseră insulele Gilbert, Marshall şi, mai ales, Mariane, apropiindu-se suficient de mult de Japonia pentru a lansa o ploaie de bombe incendiare asupra oraşului Tokyo şi a celorlalte oraşe ale ţării, construite în mare parte din lemn – nu era deloc clar de ce ar mai avut americanii nevoie de ajutor sovietic împotriva Japoniei. Este adevărat, japonezii încă se împotriveau cu sălbăticie, lansând primele atacuri kamikaze cu avioane în golful Leyte din Filipine, în octombrie 1944, ceea ce sugera că o invazie a arhipelagului japonez ar fi întâmpinat o rezistenţă puternică. Dar interceptările mesajelor armatei sugerau că moralul militarilor japonezi se clătina şi se prăbuşea şi mai rapid pe frontul intern. După cum îşi amintea amiralul Leahy: „Eu eram de părere că războiul nostru împotriva Japoniei progresase până la punctul în care înfrângerea acesteia era doar o chestiune de timp şi de uzură. Prin urmare, nu aveam nevoie de ajutorul lui Stalin pentru a ne învinge inamicul din Pacific." Potrivit colonelului Truman

Smith, de la Divizia Serviciului de Informații pentru Interceptarea Semnalelor G-2 a armatei americane, în zilele dinaintea Conferinței de la Ialta „puțini sau chiar nici unul dintre specialiștii [G-2] mai considerau că ar fi fost nevoie de ajutorul Rusiei pentru a învinge o Japonie deja amețită de lovituri. Într-adevăr, sunt sigur că nu exista nici un specialist G-2 în acel moment care să vrea să plătească Rusiei vreun ban din banii noștri sau ai lui Chiang pentru a intra în război."[27]

Nu toți cei din tabăra americană erau de acord însă că intrarea URSS în războiul din Pacific ar fi fost inutilă. Ceea ce pare să-l fi preocupat pe președinte la Ialta a fost un memorandum al șefilor de stat-major (prezentat pe 23 ianuarie 1945 și inclus în caietul său de ședințe pentru conferință), care estima că Statele Unite ar fi pierdut 350 000 de oameni într-un asalt amfibiu asupra insulelor japoneze propriu-zise. Memorandumul mai susținea că URSS ar fi trebuit, prin urmare, să intre în război cu Japonia la „o dată cât mai apropiată", pentru a reduce pierderile americane provocate de această invazie. Documentul fusese alcătuit de generalul Marshall și de personalul său de planificare a războiului de la Pentagon, care deveniseră, în mod firesc, îngrijorați de numărul mare de pierderi suferite în Ofensiva din Ardeni. Memorandumul copia în mod inteligent presupusa logică realpolitik a programului de împrumut și închiriere pentru sovietici, propunând înarmarea și finanțarea Armatei Roșii, predispusă la pierderi, în stil mercenar, pentru a salva vieți americane. Cu toate acestea, poziția lui Marshall nu era clară. Acum știm că acest memorandum, care pleda pentru intrarea sovieticilor în războiul din Pacific, a fost unul dintre cele două pregătite pentru conferința de la Ialta, celălalt susținând poziția opusă, care reflecta opinia mai optimistă a diviziei G-2, conform căreia Japonia urma să fie învinsă în curând, fără a mai fi nevoie de ajutor sovietic. Dar cumva s-a ajuns, precum preciza, total nemulțumit, un ofițer de informații din Marină, amiralul Ellis Zacharias, ca a doua propunere „să fie clasificată de o unitate specială a serviciilor de informații în biroul secretarului adjunct, ceea ce a permis ca doar raportul pesimist să ajungă la șefii de stat-major și, prin intermediul acestora, la Roosevelt".[28]

Din cauza acestei manipulări a serviciilor de informații, Roosevelt a mers chiar mai departe la Ialta decât la Teheran cu mituirea lui Stalin, pentru ca acesta să-i promită că va interveni mai târziu împotriva Japoniei. După ce obținuse deja la Teheran promisiunea lui Roosevelt de a oferi Uniunii Sovietice insulele Kurile, sudul insulei Sahalin și Mongolia Exterioară, Stalin a cerut acum ca Port Arthur – câștigat de guvernul de la Tokyo în urma Războiului ruso-japonez din

1904–1905 şi numit acum Dairen (actualul Dalian chinezesc) – să fie predat URSS-ului, împreună cu controlul asupra liniilor de cale ferată din Manciuria, care făceau legătura cu Dairen şi Vladivostok prin Harbin. Deşi Roosevelt a dat dovadă de o memorie suficient de bună pentru a spune că ar fi fost, poate, o idee bună să discute şi cu Chiang Kai-shek despre acest aspect, el nu a obiectat faţă de cererea lui Stalin de a avea o „sferă de influenţă sovietică în nord-estul Chinei". Aceasta includea nu doar Mongolia Exterioară, ci întreaga Manciurie – zona pe care naţionaliştii chinezi încercau să o elibereze de Japonia încă din 1931 –, iar acordul lui Roosevelt la această cerere se potrivea într-un mod straniu cu presupusul devotament al preşedintelui faţă de China. În teorie, detaliile mai trebuiau încă negociate cu Chiang, dar principiul dominaţiei sovietice asupra Mongoliei şi Manciuriei era de acum agreat. Stalin a cerut şi o parte din „custodia Coreei" şi l-a întrebat pe Roosevelt dacă „intenţionează să staţioneze trupe [americane] în Coreea". Preşedintele l-a asigurat pe vojd că nu avea planuri în acest sens, dându-i astfel undă verde lui Stalin pentru o invazie în nordul Coreei oricând URSS ar fi intrat în război cu Japonia.[29]

Mita Statelor Unite pentru o intervenţie sovietică tardivă împotriva Japoniei nu a fost doar de natură teritorială. La conferinţa TOLSTOI, ataşatul militar american, generalul Deane, a primit o listă cu proviziile de care Armata Roşie ar fi avut nevoie pentru a intra în războiul din Pacific. Chiar dacă Statele Unite îi trimiteau deja lui Stalin cinci milioane de tone de produse alimentare, combustibil şi material de război prin cel de-al patrulea protocol, inclusiv 9 183 de camioane americane trimise la Vladivostok numai în ianuarie 1945; chiar dacă Forţele Aeriene ale Armatei SUA trimiseseră în Siberia, prin intermediul ALSIB, aproape 8 000 de avioane de luptă înainte de Ialta; chiar dacă Acordul de împrumut şi închiriere furnizase armatelor din Extremul Orient ale lui Stalin suficiente arme şi provizii pentru a depăşi de mai multe ori Armata Kwantung, Stalin a cerut livrarea specială, până pe 30 iunie 1945, „a necesarului de alimente, echipamente de transport de combustibil şi alte provizii, calculate în funcţie de necesităţile, pentru două luni, unei forţe de 1 500 000 de oameni, 3 000 de tancuri, 75 000 de autovehicule şi 5 000 de avioane", necesitând un tonaj suplimentar în Pacific de 860 140 de tone de mărfuri uscate şi 206 000 de tone de lichide. Dacă preşedintele livra toate acestea, Stalin ar fi fost fericit să cucerească nordul Asiei pentru comunism. Roosevelt a fost de acord.[30]

Având în vedere prestaţia absurdă a preşedintelui la Ialta în ceea ce-l privea pe Stalin, au existat multe speculaţii cu privire la rolul agenţilor

de influență sovietici în cadrul procedurilor. Știm că Alger Hiss, un agent sovietic indicat în decriptările Venona, a jucat un rol important la Ialta în discuțiile despre Națiunile Unite și despre China, intervenind cu o ocazie notabilă pentru a „sublinia importanța pe care Statele Unite o acordă" realizării unei unități între naționaliștii lui Chiang Kai-shek și comuniștii lui Mao. Harry Hopkins a jucat, de asemenea, rolul său deja cunoscut de sfetnic cu înclinații sovietice, care i-a șoptit mai mereu în ureche președintelui Roosevelt la Ialta – la un moment dat, în timpul unei discuții despre despăgubirile care urmau a fi impuse germanilor învinși, trimițându-i chiar un bilețel în care scria că „rușii au cedat atât de mult la această conferință încât nu cred că ar trebui să-i dezamăgim". Cu un alt prilej, tot la Ialta, vorbind în numele președintelui, Hopkins i-a spus lui Stalin, că „Statele Unite și-ar dori o Polonie prietenoasă cu Uniunea Sovietică" – adică o Polonie sovietizată. În general, însă, Hopkins a fost destul de tăcut la Ialta, starea lui de sănătate fiind aproape la fel de deplorabilă ca a lui Roosevelt.[31]

Oricât de interesante ar fi aceste chestiuni, adevărul dureros despre Ialta este că toate concesiile făcute lui Stalin acolo au fost în concordanță cu politicile adoptate de Roosevelt și de Churchill încă de la lansarea Operațiunii Barbarossa, în 1941. Destinele Iugoslaviei, Poloniei și Chinei fuseseră în mare parte stabilite la Teheran, odată cu abandonarea lui Mihailovici de către Churchill, cu promisiunea lui Roosevelt de a-l lăsa pe Stalin să controleze Polonia și să-i retraseze granițele (cu condiția ca acest lucru să nu fie făcut public decât după alegerile prezidențiale americane din 1944), precum și cu decizia președintelui de a renunța la Operațiunea Buccaneer și de a reduce ajutorul financiar pentru Chiang. Singurele adăugiri reale de la Ialta au vizat trădarea finală a guvernului polonez de la Londra, când Churchill a fost de acord să-i permită lui Stalin să se opună prin veto numirilor în guvernul-marionetă de la Lublin și a cedat în privința observatorilor electorali, precum și extinderea sferei de influență a lui Stalin în Asia, pentru a include Manciuria și Coreea.

Chiar și cele mai controversate acorduri încheiate la Ialta, referitoare la dorința lui Stalin de a pretinde despăgubiri economice și în forță de muncă din partea Germaniei, au fost în concordanță cu politicile americano-britanice anterioare. Confiscarea proprietății industriale germane atât în interiorul Germaniei, cât și în țările ocupate de Germania, împreună cu exploatarea „muncii forțate a lucrătorilor germani în afara Germaniei", fuseseră incluse în Planul Morgenthau adoptat la Quebec. Singura schimbare survenită la Ialta a fost stabilirea principiului conform

căruia despăgubirile germane puteau fi solicitate „în natură", precum şi în numerar, iar „utilizarea forţei de muncă germane" şi „eliminarea proprietăţii private" erau substitute acceptabile. La Ialta, Aliaţii au stabilit, de asemenea, o sumă pentru pretenţiile sovietice de despăgubiri de război din partea Germaniei, stabilite la zece miliarde de dolari (aproximativ 1 000 de miliarde de dolari la valoarea actuală), indiferent de modul în care Stalin alegea să-şi încaseze datoria.[32]

De asemenea, chestiunea repatrierii forţate a prizonierilor de război sovietici – cunoscută astăzi prin intermediul Memorialului Ialta din Londra – mai fusese ridicată anterior, la conferinţa TOLSTOI de la Moscova din octombrie, când Molotov îl informase discret pe Anthony Eden că „unii cetăţeni sovietici s-ar putea să nu dorească să se întoarcă, pentru că i-au ajutat pe germani" – o aluzie la cei peste un milion de soldaţi sovietici care serveau în Wehrmacht, în unităţile Osttruppen. Când Churchill l-a asigurat pe Stalin la Ialta că britanicii şi americanii repatriaseră deja 11 000 de prizonieri ai Armatei Roşii din lagărele eliberate în Europa de Vest şi că în scurt timp urmau să trimită în URSS alţi 7 000, Stalin a explicat că nu aceasta era principala sa preocupare. „Există cetăţeni sovietici", a explicat vojdul, „care au ridicat armele împotriva Aliaţilor." „Aceşti oameni", i-a spus Stalin lui Churchill, „trebuie, bineînţeles, să fie traşi la răspundere pentru acţiunile lor." Deşi Churchill nu a dorit să facă declaraţii oficiale, în particular el a acceptat că, având în vedere dorinţa Marii Britanii de a-şi repatria propriii soldaţi capturaţi de germani în Europa de Est, se va „strădui să îndeplinească cererea guvernului sovietic".[33]

În acest fel, Stalin i-a implicat pe Roosevelt şi pe Churchill în planurile sale de a confisca şi de a transporta industria şi bunurile mobile ale Germaniei şi ale aliaţilor săi, ca reparaţii de război, de a exploata ca muncitori sclavi soldaţii inamici căzuţi prizonieri în contul despăgubirilor şi de a se răzbuna pe foştii săi supuşi care avuseseră ghinionul de a fi capturaţi de germani în timpul războiului. Având practic permisiunea Londrei şi a Washingtonului de a jefui după bunul plac şi dispunând de o mare armată mecanizată, care se deplasa spre vest cu camioane şi cauciucuri trimise de occidentali prin Acordul de împrumut, Stalin era gata să revendice pentru comunism prada efemerului Reich al lui Hitler.

33

PRADĂ

Stalin nu făcuse niciodată un secret din filosofia sa de război. Înainte de 1939, vojdul vorbise adesea despre „extinderea" granițelor comunismului. Molotov se lăudase permanent cu mii de kilometri pătrați și milioane de supuși, pe care datorită „politicii de pace" a lui Stalin Uniunea Sovietică reușise să le cucerească, de la estul Poloniei până în Finlanda, statele baltice, Basarabia și Bucovina. În ceea ce privește pretențiile teritoriale din Europa de Est, nu a existat nici o diferență reală între cererile tot mai mari ale lui Molotov față de Hitler, din perioada 1939–1941, și cererile lui Stalin față de Churchill și Roosevelt, din perioada 1943–1945, cu excepția faptului că, spre deosebire de Hitler, Churchill și Roosevelt au fost dispuși să acorde URSS-ului întreaga zonă a Balcanilor, cu excepția Greciei.

Nici nu exista vreun secret cu privire la ce însemna în practică sovietizarea, așa cum au aflat oficialii americani după ce Stalin naționalizase băncile din cele trei state baltice, în 1940, și ceruse ca Statele Unite să-i predea depozitele de aur ale acestora din străinătate – deși mulți dintre americani par să fi uitat mai târziu. Bolșevicii sovietizaseră temeinic Rusia încă din 1917–1918, dar naționalizările de proprietăți din 1940 au reprezentat o escaladare semnificativă: Stalin fura acum proprietăți private și din țări străine. Dosarele Comitetului de Stat al Planificării, Gosplan, conțin liste uimitor de detaliate ale fabricilor și bunurilor mobile confiscate în 1940 în estul Poloniei, Letonia, Lituania, Estonia și România. Esența sovietizării era întruchipată în decrete Gosplan precum acesta, datat 15 august 1940: „În conformitate cu legile URSS în vigoare acum în Basarabia, Sovietul Suprem decretează că toate băncile, instituțiile de creditare, întreprinderile private, căile ferate și mijloacele de transport maritim situate pe teritoriul Basarabiei sunt naționalizate prin prezentul act". Repetat mereu și mereu, acest principiu s-a aplicat în fiecare teritoriu ocupat de Armata Roșie pentru Stalin.[1]

Stalin nu încheiase socotelile nici cu România. Când sovieticii s-au întors în această țară, în august 1944, Stalin și Molotov au insistat, ca preț pentru că România se alăturase Operațiunii Barbarossa, să smulgă Bucureștiului și mai mult teritoriu decât în 1940 – inclusiv

o serie de orașe și de trecători strategice din Carpați și toate insulele și căile navigabile din Delta Dunării, pe care Hitler i le refuzase lui Stalin în 1940 și care au fost alipite RSS Moldovenești. Sovieticii au primit, de asemenea, dreptul de a avea baze militare (și de acostare a navelor) la Constanța și controlul incontestabil asupra spațiului aerian românesc la 25 de kilometri în interiorul noii frontiere. Neoficial, ocupanții au pretins și munca forțată. Pe lângă cei 190 000 de soldați români luați prizonieri de Armata Roșie pe câmpul de luptă, începând cu 1941, alți 130 000 de soldați români au fost deportați după armistițiu în URSS, împreună cu 100 000 de cetățeni români care serveau în armata maghiară. În total, aproximativ 420 000 de prizonieri români au fost trimiși în lagărele Gulagului, dintre care mai puțin de jumătate aveau să se mai întoarcă vreodată acasă. În 1945, Stalin a impus, de asemenea, despăgubiri de 300 de miliarde de lei României (aproximativ 125 de milioane de dolari la acea vreme, sau aproximativ 12,5 miliarde de dolari astăzi) – practic pentru „crima" de a fi ripostat după ce fusese invadată de Rusia în 1940.[2]

Ungaria, un alt cobeligerant al lui Hitler, a avut o soartă și mai rea după sosirea rușilor. Peste 600 000 de cetățeni maghiari au fost deportați în lagărele de muncă sovietice, inclusiv mulți evrei maghiari eliberați din lagărele morții de la Auschwitz și Buchenwald. În parte pentru a liniști noul guvern-marionetă al lui Stalin de la București, care se resimțea după pierderea teritoriului, Stalin a reatribuit României cea mai mare parte a Transilvaniei, anulând premiul de la Viena acordat de Ribbentrop în 1940, și a impus reparații de 300 de milioane de dolari Budapestei – de aproape trei ori mai mult decât era obligată să plătească România. De asemenea, vojdul a rechiziționat tot cărbunele disponibil în Ungaria în iarna 1944–1945 și i-a trimis o parte din el lui Tito, astfel încât sovieticii să nu fie nevoiți să le ofere din cărbunele lor iugoslavilor. (Stalin îl înfuriase pe Tito rechiziționând recolta iugoslavă din toamna lui 1944 pentru consumul sovietic.) Tito a fost încurajat să impună propriile cereri de despăgubiri Ungariei și Germaniei. Dar, când reprezentanții lui Tito la Moscova i-au cerut lui Stalin, pe 9 ianuarie 1945, să împartă o parte din prada pe care Armata Roșie o luase în Ungaria și din Iugoslavia însăși, Stalin i-a respins cu brutalitate. „Trofeele", le-a explicat vojdul, „aparțin armatei care le capturează."[3]

Cu siguranță, așa s-au comportat cuceritorii Armatei Roșii în Polonia în războiul de gherilă dus împotriva rețelei clandestine a patrioților polonezi din AK. Acest conflict s-a acutizat în săptămânile de după Ialta, zeci de luptători ai Armatei Teritoriale (și polonezi care îi adăposteau) fiind executați, inclusiv 40 de proprietari de terenuri și fermieri, într-o brutală

execuție în masă în districtul Miechow. Un raport al serviciilor secrete britanice transmis lui Churchill informa că în districtul Sandomierz „au fost arestați mai mulți polonezi în cele câteva luni de ocupație sovietică decât în toți cei cinci ani de ocupație germană". Soarta celor arestați a fost sumbră. NKVD, care nu mai avea încredere că oamenii lui Berling își vor aresta adversarii politici, rechiziționase pivnițe și adăposturi antiaeriene pentru a găzdui prizonierii înainte de a-i trimite în lagărele din Gulag. În februarie 1945, 367 de camioane pentru vite pline cu prizonieri polonezi din provinciile de frontieră Grodno și Bialystok au pornit către est, spre lagărele de muncă sovietice, aceștia fiind primii dintre cei 91 000 de polonezi deportați până la sfârșitul lui martie. Din ordinul mareșalului Jukov, în martie 1945 a fost înființată o „Comisie specială pentru trofee de război", pentru a judeca disputele legate de proprietăți între Armata Roșie și Comitetul din Lublin. Când a venit vorba de prăzi de război, rușii nu au împărțit nimic de valoare. Deși a fost de acord să ajute la mobilarea noului palat prezidențial al lui Bierut, comandantul Armatei Roșii s-a despărțit doar de mese și scaune moderne ieftine, rezervând pentru ocupanți „antichitățile valoroase luate ca trofee".[4]

Dar cele mai valoroase trofee pe care Armata Roșie le-a luat din Polonia au fost cei câțiva lideri AK supraviețuitori, care declanșaseră Revolta de la Varșovia în august 1944. Când Armata Roșie mărșăluia într-o Varșovie în ruine, pe 17 ianuarie 1945, Radio Moscova difuza „Manifestul guvernului provizoriu de la Lublin", care includea un mesaj terifiant pentru poporul polonez. În timp ce „Armata poloneză" – adică oamenii lui Berling – „lupta pentru eliberarea Varșoviei", susțineau propagandiștii sovietici, „membrii Armatei Teritoriale... ucideau și îi ajutau pe germani să evacueze forțat orașe și sate întregi. Fraților! Dorim să vă asigurăm că ne vom ocupa de acești trădători ai națiunii așa cum merită!" Dând curs acestei calomnii ucigașe, comandantul NKVD din Polonia ocupată, generalul Ivan Serov, i-a raportat lui Beria că „grupuri de cekiști au fost organizate pentru filtrarea tuturor locuitorilor care doresc să treacă în Praga" și că „grupuri operaționale, formate din cekiștii noștri și din angajați ai Ministerului Securității polonez și care au ca scop demascarea și capturarea conducerii AK, acționează deja". În martie, Serov și-a revendicat premiul pentru Stalin, capturând 16 lideri ai AK printr-un truc în care le oferea un permis de liberă trecere pentru Londra, apoi îi trimitea la Moscova pentru a fi judecați. Printre cei capturați de NKVD se numărau ultimul comandant al Armatei Teritoriale, generalul Leopold Okulicki, ministrul Stanislaw Jaslukowski, vicepremierul Jan St. Jankowski și nouă lideri ai partidelor politice democratice

poloneze. Când Churchill i-a scris lui Stalin, pe 28 aprilie 1945, pentru a protesta împotriva acestor „15 arestări" și a deportărilor în masă ale luptătorilor și simpatizanților AK din estul Poloniei, vojdul a răspuns pe 4 mai respingând „plângerile privind deportările și așa mai departe". Senin și cu un dispreț batjocoritor, Stalin l-a corectat pe Churchill și l-a informat că a arestat „nu 15, ci 16 polonezi".[5]

Protestele lui Churchill și Roosevelt față de tratamentul aplicat de Stalin prizonierilor de război britanici și americani au fost la fel de inutile ca și cele față de tratamentul rezervat de acesta polonezilor. În teorie, britanicii și americanii fuseseră de acord să repatrieze prizonierii de război sovietici care le cădeau în mâini pe măsură ce înaintaseră prin Franța și Țările de Jos în 1944 și Germania în 1945, pentru a garanta că propriii oameni, deținuți în lagărele de prizonieri de război germane eliberate de Armata Roșie, vor fi trimiși acasă. Acordul a avut un preț sumbru – și anume repatrierea a 2 272 000 de supuși sovietici care aveau să fie judecați sumar și pedepsiți acasă pentru „crima" de a fi fost luați prizonieri. Acum știm că zeci de mii de supuși nonsovietici, inclusiv veterani ruși albi și cazaci care fugiseră după ce luptaseră împotriva rușilor în Războiul Civil rus – mulți dintre ei se alăturaseră ulterior Osttruppen – au fost, de asemenea, trimiși în est de autoritățile britanice la o moarte aproape sigură. Mai mult de 30 000 de cazaci, inclusiv femei și copii, au fost adunați în Austria, în mijlocul unor scene sfâșietoare marcate de bătăi, morți și tentative de sinucidere, o poveste relatată prima dată de istoricul Nikolai Tolstoi în cartea *Victims of Yalta* (*Victimele Ialtei*) (1977).[6]

Nici americanii nu au fost nevinovați. Manualul de ocupație al armatei, redactat după Planul Morgenthau, stipula că prizonierii sovietici care cădeau în mâinile americanilor urmau să fie „eliberați rapid sub controlul URSS, fără a se ține cont de dorințele lor individuale". Repatrierea forțată a supușilor sovietici a primit numele de cod Operațiunea Keelhaul, o aluzie la o formă brutală de pedeapsă din marină prin care victimele erau târâte sub chila unei nave, ceea ce sugerează că Înaltul Comandament american nu-și făcea prea multe iluzii cu privire la soarta care îi aștepta pe soldații repatriați și ajunși la discreția lui Stalin. Bazele armatei americane din Italia, Germania și New Jersey au fost martorele unor tentative de sinucidere în masă ale prizonierilor de război sovietici, după ce aceștia au fost anunțați că vor fi trimiși înapoi acasă – o acuzație la adresa regimului lui Stalin chiar mai dramatică decât existența Osttruppen.[7]

Majoritatea ofițerilor și a oficialilor americani și britanici știau că trimiterea acestor oameni înapoi Rusia, unde urmau să ajungă la închisoare

și probabil să fie trimiși la moarte, constituia un adevărat dezastru moral, iar mulți dintre ei au protestat cu mult curaj în momentul respectiv. Dacă există vreo scuză pentru decizia luată de Churchill și de Roosevelt la Ialta de a încredința prizonierii sovietici lui Stalin, aceasta a fost de a salva viețile propriilor oameni capturați de Armata Roșie. Totuși această scuză este infirmată de transcrierea conferinței de la Ialta, care arată că, și după ce Stalin îi spusese în mod explicit lui Churchill, în ședința lor bilaterală nocturnă din 10 februarie, că dorea să-i primească pe toți cei din „Osttruppen" – indiferent dacă erau sau nu cetățeni sovietici – pentru a-i „face să răspundă pentru acțiunile lor", Churchill promisese să-i trimită lui Stalin „toate categoriile" de prizonieri sovietici „cât mai curând posibil". În schimb, tot ce ceruse premierul fusese „o estimare a numărului de prizonieri de război britanici eliberați de Armata Roșie".[8]

Nici Roosevelt nu a obținut garanții solide de la Stalin în privința repatrierii prizonierilor americani. „Acordul privind prizonierii de război și civilii eliberați de către forțele care operează sub comanda sovietică și forțele care operează sub comanda [SUA]", semnat de președinte la Ialta pe 11 februarie 1945, stipula că atât autoritățile sovietice, cât și cele americane „vor avea dreptul de acces imediat în lagărele și punctele de concentrare în care se află cetățenii lor", dar nu prevedea nici un termen-limită pentru repatrierea din lagărele sovietice. Comandanților lagărelor lui Stalin le-a fost ușor să încetinească procesul de triere a prizonierilor de război americani și britanici după Ialta, așa cum aveau să se plângă în curând atât Churchill, cât și Roosevelt. Nici comandamentul NKVD și nici cel al Armatei Roșii nu au permis avioanelor militare americane sau britanice cu echipaje de repatriere să aterizeze în apropierea lagărelor unde se aflau deținuți militari americani și britanici. Chiar și docilul Roosevelt s-a alarmat, trimițându-i pe 4 martie o solicitare urgentă lui Stalin, prin care îi cerea să acorde autorizație pentru „zece avioane americane, cu echipaje americane, care să opereze între Poltava și punctele din Polonia unde ar putea fi localizați foști prizonieri de război americani și piloți blocați", pentru a „transfera răniții și bolnavii la spitalul american din Poltava". Pe 6 martie, Stalin a răspuns brutal că „Armata Roșie nu a eliberat nici un prizonier american între Poltava și Polonia" și a revocat permisiunea atașatului militar american, generalul Deane, de a vizita Polonia pentru a verifica situația acestora. Toți prizonierii americani capturați în Europa de Est, a insistat vojdul, erau deținuți la Odessa. Roosevelt a fost deranjat de aceste dezmințiri, dar s-a limitat la o exprimare politicoasă a nemulțumirii față de „reticența lui Stalin de a permite ofițerilor și mijloacelor americane

să-şi ajute propriul popor". Stalin a recunoscut, pe 22 martie, după ce şi-a dat seama că îl jignise pe Roosevelt cu minciuna sa nerușinată, că în Polonia se aflau „17 americani bolnavi", dar a insistat că acești oameni aveau să fie transportați în curând pe calea aerului la Odessa. Vojdul tot nu i-a permis lui Deane sau oricărui alt oficial american responsabil cu repatrierea să viziteze Polonia. Stalin a afirmat chiar că oficialii sovietici „acordau prizonierilor de război americani un tratament mai bun" decât cel pe care „cetățenii sovietici îl primeau în [lagărele americane]" – o plângere uimitoare, având în vedere planul lui Stalin de a-i încarcera sau de a-i ucide pe acei prizonieri de îndată ce americanii i-ar fi predat.[9]

În ceea ce privește problema prizonierilor de război, existau semne că președintele devenea, în sfârșit, conștient de adevărata natură a dictatorului pe care îl curta de trei ani. Era tot mai clar că Stalin nu dorea ca vreun britanic sau american să dea târcoale Poloniei, fie că era vorba de medici care se ocupau de prizonierii de război aliați sau de observatori electorali – lucru care a devenit limpede când guvernul-marionetă al lui Bierut a început să aresteze politicieni prooccidentali și a interzis accesul observatorilor americani și britanici în Lublin, decizie confirmată public de Molotov pe 17 martie 1945. În România, de asemenea, deși regelui Mihai – care răsturnase regimul pro-Axă al mareșalului Ion Antonescu și promisese să coopereze cu sovieticii – i s-a permis să rămână pe tron pentru moment, adjunctul lui Molotov, Vîșinski, a zburat la București la sfârșitul lui februarie pentru a dirija o epurare a noului guvern. Roosevelt s-a alarmat când Stalin a anunțat că nu-l va trimite pe Molotov la conferința inaugurală a Națiunilor Unite de la San Francisco, care urma să aibă loc în aprilie, ci pe un diplomat de rang inferior. Din toate aceste motive, președintele începea să se teamă că, așa cum îi scria el lui Churchill pe 29 martie, dacă Stalin continua să se comporte astfel, „va determina poporul nostru să privească acordul de la Ialta drept un eșec".[10]

Ceea ce l-a scos din sărite pe Roosevelt a fost însă o acuzație pe care Stalin și Molotov i-au adus-o – cum că ar fi fost prea îngăduitor cu germanii. Pe 8 martie, comandantul trupelor Waffen-SS din nordul Italiei, generalul Karl Wolff, a trimis un mesaj către șeful Biroului American de Servicii Strategice (OSS) din Berna, Elveția, în care solicita o încetare a focului și o eventuală capitulare a forțelor germane din Italia. Conștientizând cât de explozive ar fi putut fi astfel de negocieri, atât ambasadorul britanic, cât și cel american la Moscova, sir Archibald Clark Kerr și Averell Harriman, l-au informat pe Molotov despre solicitarea germană pe 12 martie și li s-a comunicat că sovieticii sunt de acord, atât

timp cât în momentul capitulării aveau să fie prezenți și reprezentanți sovietici. Britanicii au acceptat, dar americanii, pentru prima dată, au respins oferta. Harriman și generalul Deane, încă furioși din cauza refuzului lui Stalin de a-i permite lui Deane să viziteze soldații americani răniți în Polonia, au reproșat că așteptarea după reprezentanți sovietici la Berna ar fi costat timp prețios și pierderea de soldați aliați în Italia, un teatru de război unde sovieticii nu contribuiseră cu nimic (deși li se promisese o parte din marina comercială italiană). Pe 16 martie, Stalin a ripostat, cerând suspendarea discuțiilor de la Berna. Pe 22 martie, Molotov i-a acuzat pe Roosevelt și pe Churchill că „poartă negocieri" cu germanii „pe la spatele guvernului sovietic". Faptul că aceasta a fost o acuzație sinceră, și nu doar o tactică de negociere, este confirmat de remarcile private pe care Stalin le-a făcut în fața comuniștilor cehi în aceeași săptămână, când le-a spus că britanicii și americanii „vor încerca să-i salveze pe germani și să ajungă la un acord cu ei. Noi vom fi nemiloși cu germanii, dar Aliații occidentali vor încerca să rezolve lucrurile într-un mod mai blând."[11]

Pe 3 aprilie, Stalin l-a acuzat pe Roosevelt că semnase un acord de pace separat cu Înaltul Comandament german de la Berna, fapt care „a permis trupelor anglo-americane să avanseze spre est, iar anglo-americanii au promis în schimb să ușureze condițiile de pace pentru germani". Consilierii care l-au informat despre acest lucru, a continuat vojdul, trebuie să fie „aproape de adevăr", având în vedere „că anglo-americanii au refuzat să primească la Berna reprezentanți ai guvernului sovietic". „Ca urmare a acestui fapt", concluziona Stalin, „germanii de pe frontul de vest au încetat de fapt războiul împotriva Marii Britanii și a Statelor Unite", în timp ce Germania „continuă războiul cu Uniunea Sovietică."[12]

Întrucât germanii începuseră să transfere trupe și blindate înapoi în est, după Ofensiva din Ardeni, când reduseseră procentul diviziilor Wehrmacht care se confruntau cu Armata Roșie cu peste 50% până în februarie 1945, plângerea lui Stalin cu privire la o povară inegală în luptă era întemeiată, chiar dacă era vădit fals că germanii „încetaseră războiul" pe frontul de vest. În Italia, atât de des ridiculizată de Stalin ca fiind un teatru de război inutil, Wehrmachtul pierduse 536 000 de oameni până la acea dată. În orice caz, acuzația de dublă negociere l-a înfuriat pe Roosevelt. Chip Bohlen, care se afla cu el când președintele citise mesajul, declara ulterior că nu îl văzuse niciodată pe Roosevelt atât de furios. Pe 5 aprilie, Roosevelt s-a pregătit să răspundă de pe patul de boală din Warm Springs. „Sincer, nu pot să nu am", i-a scris președintele lui Stalin, „un sentiment de amară frustrare față de informatorii dumneavoastră,

oricare ar fi ei, pentru astfel de denaturări josnice ale acțiunilor mele sau ale subordonaților mei de încredere." Chiar și așa, Roosevelt îl asigura pe Stalin că avea să își canalizeze frustrarea „în avantajul efortului nostru comun de război împotriva Germaniei" și „voi presupune în continuare că aveți aceeași încredere deosebită în sinceritatea și corectitudinea mea, așa cum eu am avut întotdeauna în sinceritatea dumneavoastră". Neoficial, Roosevelt i se plânsese lui Anne O'Hare McCormick de la *New York Times*, pe 29 martie 1945, că „Stalin nu este un om de cuvânt; ori asta, ori nu mai este la conducerea guvernului sovietic".[13]

Este o dovadă a judecății politice îndoielnice a lui Roosevelt că ceea ce l-a convins în cele din urmă de perfidia lui Stalin nu fuseseră acțiunile agresive ale vojdului în Polonia sau minciunile sale despre prizonierii de război americani, ci acuzația sa că președintele ar fi devenit „prea blând" cu Germania. În ceea ce privește pedepsirea germanilor, Roosevelt și Stalin au fost întotdeauna de acord. Unul dintre ultimii consilieri care îl vizitaseră pe președinte la Warm Springs, în noaptea dinaintea morții lui Roosevelt din cauza unei hemoragii cerebrale, pe 12 aprilie 1945, a fost Henry Morgenthau, dornic să se asigure că generalul Eisenhower va respecta liniile directoare dure ale manualului armatei, elaborat pentru Germania ocupată. Roosevelt, își amintea Morgenthau, „arăta foarte tras la față". Mâinile îi tremurau atât de tare, încât Morgenthau a trebuit să țină paharele în timp ce președintele turna cocktailuri. Chiar și în această stare, Roosevelt s-a luminat la față când secretarul Trezoreriei i-a spus că „va lupta din greu" pentru a paraliza economia germană postbelică, astfel încât „să nu mai fie capabilă să declanșeze un alt război", iar Morgenthau a repetat acest lucru „de două sau trei ori" pentru a se asigura că președintele îl auzise bine. „Henry", a spus Roosevelt în ceea ce s-a dovedit a fi ultima sa declarație de politică externă, „sunt 100% de acord cu tine." Planul Morgenthau a oferit un epitaf potrivit pentru președintele care încercase, încă din 1941, să îl convingă pe Stalin că era la fel de dur cu germanii ca sovieticii, dacă nu chiar mai dur.[14]

Acum, când Armata Roșie lovea puternic în Prusia Orientală, germanii aveau să afle exact ce le pregătea Stalin. Spre disperarea lui Churchill și a Înaltului Comandament britanic, generalul Eisenhower fusese de acord să-i lase pe ruși să cucerească Berlinul, chiar și după ce trupele americano-britanice trecuseră în forță Rinul în a doua săptămână a lui martie 1945, iar Roosevelt nu îi anulase ordinul. Neavând încredere în Eisenhower și neasumându-și nici un risc – serviciile secrete sovietice sugerau că germanii ar avea un laborator de cercetare

nucleară în Berlin-Dahlem, inclusiv rezerve de uraniu –, Stalin i-a chemat pe 1 aprilie pe mareşalii Jukov şi I.S. Konev, care comandau armatele Frontului 1 Bielorus şi, respectiv, Frontului 1 Ucrainean – şi i-a îndemnat să se întreacă cu americanii, şi între ei, pentru a ajunge la Berlin. Pe 16 aprilie 1945 a fost lansat asaltul sovietic final pe două fronturi asupra capitalei germane, printr-un baraj furibund de artilerie executat de armatele lui Jukov de-a lungul râului Oder, chiar în timp ce oamenii lui Konev bombardau malul opus al râului Neisse. Ultimele patru divizii de elită Waffen-SS ale lui Hitler – aproximativ 45 000 de oameni în total, mulţi dintre ei străini care ştiau că îi aşteaptă execuţia dacă se întorceau vreodată acasă –, împreună cu unităţile de voluntari germani cunoscute sub numele de *Volkssturm*, au pus la punct o apărare înverşunată, aplicând tactica „pământului pârjolit". Înainte ca rezistenţa germană să se prăbuşească şi drapelul sovietic să fie înălţat deasupra Reichstagului, pe 2 mai, Armata Roşie, inclusiv elementele Frontului 2 Bielorus al lui Rokossovski împreună cu cele ale lui Jukov şi Konev, a pierdut 361 367 de oameni în Bătălia Berlinului – de aproape patru ori mai mulţi decât pierduse armata SUA în Ardeni, în cea mai grea bătălie pe care au dus-o americanii –, dintre care aproape 100 000 de morţi, iar la tehnică pierzând 2 000 de tancuri, 2 108 tunuri şi 917 avioane de luptă.[15]

Întrucât decizia lui Eisenhower fusese de a nu contesta atacul asupra Berlinului, prada urma să aparţină, aşa cum îi spusese Stalin lui Tito, Armatei Roşii. Dar captura din Berlin a fost dezamăgitoare, deoarece mare parte din oraş era în ruine. Tot ce mai rămăsese din cuferele odinioară pline ale Reichsbank Berlin erau 2 389 de kilograme de aur, 12 tone de argint, 619 620 de monede şi titluri de valoare confiscate din Europa ocupată. Infanteriştii Armatei Roşii, restricţionaţi oficial la cinci kilograme de pradă, au luat ceasuri (care erau deosebit de apreciate), au consumat orice băutură au găsit şi au fost implicaţi într-o serie de violuri şi violenţe comise la întâmplare împotriva civililor, dar în general nu mai rămăsese mare lucru de luat. Prioritatea lui Stalin a fost să obţină materiale din fabricile şi laboratoarele germane, cum ar fi instalaţiile nucleare germane din Dahlem, dar şi aici prada a fost dezamăgitoare. Dahlem i-a adus lui Stalin, potrivit unui raport al NKVD, „250 de kilograme de uraniu, trei tone de oxid de uraniu" şi „20 de litri de apă grea", precum şi doi oameni de ştiinţă care au fost transportaţi la Moscova, dar cei mai buni chimişti şi cercetători germani din domeniul fizicii nucleare de la Dahlem fugiseră deja la britanici şi la americani. Cel mai dezamăgitor a fost faptul că în buncărul Führerului nu se mai aflau nici Hitler, nici Goebbels, nici alţi oficiali nazişti de rang înalt, deşi Stalin

a obținut cel mai important premiu când o echipă de agenți, membrii de elită ai Direcției sovietice de contraspionaj cunoscută sub numele de SMERȘ*, a descoperit rămășițele lui Hitler într-o gaură de obuz din apropierea buncărului, pe 5 mai (identitatea sa a fost confirmată în baza unei declarații de cinci ore a dentistului care îi pusese lui Hitler cele mai recente plombe).[16]

Odată cu cucerirea Berlinului, simbolizată de celebra fotografie cu ridicarea drapelului sovietic, cu secera și ciocanul, pe clădirea Reichstagului, Armata Roșie a pus capăt ultimei rezistențe armate germane serioase și a forțat ce mai rămăsese din Înaltul Comandament german din Berlin, în frunte cu mareșalul Wilhelm Keitel, să semneze un document de capitulare la ora 22:43, pe 8 mai 1945, cu Jukov făcând onorurile în numele lui Stalin. (Feldmareșalul Alfred Jodl semnase deja un „Act de capitulare militară" în fața generalului Eisenhower pe 7 mai, la centrul de comandă al acestuia din urmă din Reims, la nord-est de Paris, document care fusese parafat de generalul sovietic I.A. Susloparov. Cu toate acestea, Stalin nu a recunoscut capitularea din 7 mai ca fiind oficială.) Deși trupele germane au încercat să traverseze râul Elba pentru a se preda americanilor și britanicilor, și nu sovieticilor, Armata Roșie a capturat peste două milioane de prizonieri din Wehrmacht, inclusiv un milion numai în Cehoslovacia ocupată. Cu toate acestea, oricât de satisfăcătoare ar fi fost victoria și luarea de prizonieri germani, pentru a obține compensațiile materiale pe care le considera meritate, Stalin trebuia să caute în altă parte.[17]

La două săptămâni după capitularea finală a Germaniei, pe 8 mai, cunoscută ulterior ca Ziua Victoriei, noul președinte american, Harry Truman, l-a trimis pe Harry Hopkins la Moscova pentru a se întâlni cu Stalin și pentru a-și demonstra „dorința de a continua politica președintelui Roosevelt de colaborare cu Uniunea Sovietică". Mai delicat, președintele dorea ca Hopkins să vadă dacă Stalin ar putea face ceva pentru a opri „deteriorarea opiniei publice" din Statele Unite, provocată de comportamentul recent al lui Stalin în Europa de Est. De asemenea, Truman dorea ca Hopkins să discute despre cooperarea sovietică în războiul împotriva Japoniei. Dar Stalin, ca întotdeauna, avea propria agendă, folosindu-se de amabilul Hopkins – pe care l-a salutat „ca pe un vechi

* Creată în aprilie 1943, unitatea SMERȘ primise sarcina de a vâna ținte delicate, cum ar fi dezertori și spioni; „contrarevoluționari", precum ruși albi, cazaci și ofițeri superiori din unitățile antisovietice Osttruppen sau prizonieri de război care erau repatriați în URSS; și ținte inamice de maximă importanță, cum ar fi Hitler. Deși, teoretic, făcea parte din NKVD-ul condus de Beria, SMERȘ răspundea direct în fața lui Stalin.

prieten", potrivit lui Harriman – pentru a mușamaliza problema poloneză. Dând vina pentru criticile occidentale la adresa acțiunilor sovietice din Polonia pe Churchill și pe „conservatorii britanici" – care se presupunea că reveniseră la politica lor de dinainte de război de a căuta să formeze un cordon sanitar pentru a limita expansiunea sovietică –, Stalin a găsit un ascultător receptiv în Hopkins, care l-a asigurat pe vojd că „nici poporul american, nici guvernul american nu doresc așa ceva". Nu deportările în masă ale polonezilor de către Stalin sau interzicerea accesului observatorilor aliați și chiar a medicilor americani îl deranjau pe Hopkins, ci mai degrabă „starea de spirit tot mai sumbră a opiniei publice din America" în privința acțiunilor sovietice din Polonia, pe care el, personal, nu o înțelegea. „Statele Unite", l-a asigurat Hopkins pe Stalin, „doresc ca Uniunea Sovietică să fie înconjurată de guverne prietenoase." Dacă acest lucru este „adevărat", a spus Stalin cu o satisfacție evidentă, „atunci suntem de acord".[18]

Stalin l-a folosit, de asemenea, pe Hopkins pentru a mări cererile sovietice în privința despăgubirilor de război imputate Germaniei. Stalin dorea o treime din flota germană, controlată acum de echipajele britanice și americane – ale căror flote militare învinseseră și rechiziționaseră navele germane, deși Armata Roșie provocase cea mai mare parte a pagubelor împotriva forțelor terestre ale Germaniei. Pentru a-și justifica cererea, Stalin l-a informat pe Hopkins, pe 27 mai 1945, că Rusia sovietică merita această compensație, alături de alte nenumărate cereri de reparații, deoarece „a pierdut cinci milioane de oameni în război"*. Hopkins l-a asigurat pe vojd că Marina SUA era pe deplin dispusă „să predea navele germane" și că, în ciuda întrebărilor ridicate în Congres cu privire la motivul pentru care ajutorul militar acordat URSS continua și după încheierea războiului european, angajamentele de împrumut ale SUA în Asia „vor fi îndeplinite până la capăt".[19]

Ușurat că Truman – în ciuda zvonurilor că va fi mai dur decât Roosevelt, din cauza unei mustrări severe, în curând notorie, pe care noul

* Până în 1947, cifra „pierderilor sovietice" ajunsese la opt milioane; apoi sărise la 20 de milioane în epoca Hrușciov, la 27 de milioane în timpul lui Gorbaciov și, într-o publicație influentă din 1996, la 42 de milioane, dintre care 26,4 milioane erau menționați ca fiind militari. Nu există nici un motiv pentru care Stalin ar fi fost mai exact decât demografii și istoricii de mai târziu. Cu toate acestea, faptul că liderul sovietic, furios după război și fără nici o motivație de a minimaliza pierderile – încerca să justifice cererile de despăgubiri –, ajunsese la o cifră a deceselor în rândul militarilor de cinci ori mai mică decât estimările recente (și de aproape zece ori mai mică dacă includem și decesele în rândul civililor) sugerează că ar trebui să abordăm toate aceste cifre cu prudență.

președinte i-o aplicase lui Molotov la Casa Albă, pe 23 aprilie* – încă mai avea încredere în Hopkins pentru a-l lăsa să se ocupe de chestiuni sensibile de politică externă, Stalin s-a relaxat. El chiar s-a amuzat puțin când Hopkins l-a întrebat dacă sovieticii aveau vești despre locul în care se afla Hitler, speculând că Führerul ar fi „fugit cu un submarin în Japonia". (În acel moment, o echipă SMERȘ confirmase deja identitatea lui Hitler pe baza fișelor dentare ale acestuia.) Pe 28 mai, vojdul a vorbit bucuros cu Hopkins despre folosirea „muncii forțate" în locul despăgubirilor de război, așa cum conveniseră Aliații la Ialta. Stalin s-a lăudat fățiș că sovieticii aveau acum 1,7 milioane de prizonieri de război germani care lucrau în lagărele de muncă forțată, alături de 800 000 de unguri, români și italieni. Italienii, i-a spus Stalin lui Hopkins între patru ochi, erau mai productivi decât celelalte grupuri, deoarece gardienii sovietici din lagăre chiar îi hrăneau cât de cât decent.[20]

Cu toate acestea, exploatarea forței de muncă nu reprezenta o prioritate pentru Stalin. Ce voia cu adevărat de la Germania era bogăția industrială a acestei țări: fabrici, brevete, ingineri și tehnologii de fabricație. La Ialta, Roosevelt și Churchill conveniseră asupra unei facturi de despăgubiri de război pentru sovietici în valoare de zece miliarde de dolari, sumă care urma să fie percepută Germaniei în numerar, în natură și prin forță de muncă. După ce jefuise deja Reichsbank de numerar și obținuse aproape două milioane de muncitori sclavi germani, Stalin voia să-și revendice acum partea sa de proprietate comercială și industrială germană. O estimare monetară brută a echipamentelor industriale dezmembrate din fabricile germane și expediate în URSS în primele 18 luni după Ziua Victoriei se ridica la suma de 10,369 miliarde de mărci germane (4,12 miliarde de dolari, astăzi echivalentul a aproape jumătate de trilion de dolari).[21]

Această acțiune, cea mai mare operațiune organizată de jaf din istorie, a fost supervizată de un fel de „oaste jefuitoare" din interiorul Armatei Roșii, care începuse să funcționeze încă din ianuarie 1943, când Stalin a creat primele 15 „batalioane pentru jafuri", fiecare compus din 500 de oameni, și „brigăzi pentru jafuri" de 2 500 de oameni, alcătuite din câte cinci batalioane. În aprilie 1943, acestea fuseseră subordonate

* Potrivit legendei, Truman i-ar fi spus lui Molotov, care se plânsese de tonul său dur într-o discuție despre Polonia: „Respectă-ți acordurile și nu vei mai fi abordat în felul acesta!" „L-am articulat în plin, aplicându-i rapid un un-doi în falcă", se lăuda Truman mai târziu. Totuși, orice fermitate pe care Truman ar fi demonstrat-o în conversația cu Molotov în aprilie 1945 a fost contrazisă de încrederea pe care i-a acordat-o lui Harry Hopkins pentru a negocia în mai cu Stalin chestiuni critice, inclusiv viitorul Poloniei.

Ministerului Apărării Naționale, care dirija astfel șase „batalioane pentru jafuri", cu un efectiv total de 15 000 de oameni, și 39 de „batalioane pentru jaf independente", compuse din 19 500 de agenți activi. Până în 1945, acestor unități pentru jafuri ale Armatei Roșii li se alocaseră cinci trenuri dedicate exclusiv pentru transportul prăzilor în URSS, dar și câteva zeci de tractoare grele, remorchere și o serie de macarale (multe dintre ele oferite prin programul american de împrumut). De asemenea, începând din februarie 1945, li s-au alocat 80 000 de oameni, împărțiți în „batalioane de muncă forțată" de câte 500 de oameni, împreună cu mașini și camioane (de asemenea, prin programul de împrumut). Pentru a ajuta la scoaterea echipamentelor specializate mai fragile, a produselor chimice și a materialelor sensibile, precum și a planurilor și proprietății intelectuale, după Ziua Victoriei, batalioanele pentru jafuri au fost întărite cu 432 de ingineri sovietici, 184 de tehnicieni, 206 maiștri constructori și 1 092 de muncitori calificați. Nu este de mirare că batalioanele pentru jafuri ale lui Stalin au reușit să transporte numai din Germania, până la sfârșitul lui 1946, 4,15 milioane de tone de proprietate industrială, comercială, artistică și intelectuală, în 519 000 de vagoane de cale ferată – o operațiune care, în cele din urmă, avea să-i aducă lui Stalin 9,991 milioane de tone de bunuri industriale. Fără să-și asume vreun risc, Stalin le ordonase jefuitorilor săi să încarce trenurile de transport cât mai mult cu putință, în cazul în care Aliații occidentali ar fi protestat. Până pe 2 august 1945, la mai puțin de două luni de la Ziua Victoriei, aproape jumătate din volumul total al prăzii, 4,68 milioane de tone, trecuse deja granița sovietică.[22]

O listă a articolelor transportate pe cale ferată și rutieră din Germania în Rusia după 1945 seamănă în mod straniu cu bunurile expediate în Rusia între 1941 și 1945 prin Acordul de împrumut și închiriere, cu excepția faptului că, în cazul bunurilor germane, rușii au trebuit să plătească transportul pe care americanii îl furnizaseră gratuit. Stalin a revendicat multe dintre aceleași produse industriale: de exemplu, produse finite din oțel, în special șine și material rulant (260 024 de tone), precum și metale neferoase (49 600 de tone, inclusiv aluminiu și zinc). Printre bunurile germane jefuite de Stalin până în noiembrie 1946 s-au numărat 3 024 de fabrici întregi; 1 323 de motoare de locomotivă; 20 432 de tipuri de „utilaje de ridicat", inclusiv 5 500 de macarale industriale; 394 754 de mașini-unelte; 4 667 de turnătorii; centrale telefonice, fire și cabluri; instalații de topire a oțelului Bessemer (model Siemens-Martin); instalații de cocsificare; motoare și generatoare diesel; motoare și generatoare electrice;

cuptoare și hidroturbine; fabrici de produse chimice și textile; tipografii și autoturisme.[23]

Dar germanii nu au fost singurii jefuiți. Oamenii lui Stalin au furat, de asemenea, prăzi însumând 211 500 de vagoane de tren cu produse din Polonia (fără a lua în considerare părțile din Polonia anexate de URSS), 31 200 de vagoane din Austria, 2 800 din Ungaria și 6 500 din Cehoslovacia. La fel ca în cazul Germaniei, această pradă a inclus o mulțime de materiale și produse, de la fier și oțel (610 000 de tone) la metale neferoase (200 000 de tone), macarale, motoare, pompe, motoare, generatoare, turbine și motoare de locomotivă, echipamente telefonice (354 de centrale telefonice cu 456 300 de „conexiuni telefonice"), instalații de prelucrare a lemnului și chiar hârtie (10 100 de tone). Dacă includem și țările nongermane, prada de război luată de sovietici totaliza, până la sfârșitul lui 1947, echipamentele, inventarul, proprietatea intelectuală și registrele a 1,2 milioane de fabrici sau întreprinderi diferite, inclusiv Siemens, BMW și Allianz Asigurări. În acest fel, susține istoricul Bogdan Musial într-o strălucită lucrare scrisă în 2011, „jefuirea Germaniei" și a celorlalte țări cucerite de Stalin în 1945 a ajutat la transformarea Uniunii Sovietice dintr-o țară sărăcită și inconstant industrializată într-o superputere.[24]

După un tipar cunoscut locuitorilor din Rusia în anii 1917–1918 și din toate țările pe care Stalin le ocupase și le jefuise între 1939 și 1941, prăduirea Europei de Est a adus cu sine nu numai furt de proprietăți, ci și distrugere și profanare culturală pe scară largă. Pe lângă detașamentele pentru jafuri ale Armatei Roșii, în februarie 1945 Stalin a creat un comitet special pentru a supraveghea „selectarea trofeelor pentru organizațiile culturale [sovietice] și transportarea acestora la Moscova". Cel puțin o parte din motivația sa a fost patriotică, dacă nu savantă: Stalin a cerut în mod expres ca „materialele valoroase" legate de literatura, poezia și istoria rusă să fie confiscate din bibliotecile germane și „repatriate". Deși nu s-au depus prea multe eforturi pentru a selecta materialele în funcție de importanța științifică, transportul a fost impresionant ca volum, Universitatea din Moscova fiind îmbogățită cu 13 vagoane de tren pline cu cărți, Ministerul Sănătății din URSS primind 24 de vagoane, iar Biblioteca Lenin (care există și astăzi) obținând 760 000 de volume. Până în 1948, peste 2,5 milioane de „cărți luate ca trofeu" au fost revendicate sau expuse în 279 de instituții culturale moscovite.[25]

Cu toate acestea, majoritatea soldaților Armatei Roșii nu erau prea interesați de aceste priorități culturale. Sute de muzee și biblioteci din Polonia și Prusia Orientală au fost incendiate înainte ca unitățile pentru

jafuri ale lui Stalin să-şi facă treaba. În mod ironic, la Dresda – oraşul saxon din estul Germaniei bombardat de RAF şi de aviaţia americană între 13 şi 15 februarie 1945 şi supus unui infern de foc care distrusese oraşul vechi şi ucisese 25 000 de civili –, comisia pentru jafuri culturale a lui Stalin a obţinut cea mai bună captură de opere de artă, de aici fiind transportate la Moscova 70 de tablouri ale vechilor maeştri europeni, inclusiv 14 pânze de Rembrandt*. Şi în Berlinul bombardat s-au comis importante jafuri de opere de artă, odată ce NKVD a adus echipament greu pentru a transporta unele dintre cele mai mari sculpturi greceşti din colecţiile de renume mondial găzduite pe Insula Muzeelor din oraş. Dar, în întreaga Germanie de Est ocupată, notează Musial, trupele sovietice au distrus mult mai multe artefacte culturale şi obiecte de artă decât au reuşit batalioanele de jefuitori ale lui Stalin să ducă în Rusia.[26]

Jefuirea şi furtul la această scară masivă au fost însoţite, în mod previzibil, de acte de violenţă îngrozitoare. Numai în Iugoslavia, până în 1945, autorităţile locale au raportat 1 204 cazuri de jafuri însoţite de acte de violenţă şi 121 de cazuri de violuri comise de soldaţii Armatei Roşii, dintre care 111 fuseseră violuri urmate de omoruri. După cum observa unul dintre partizanii lui Tito, „asistăm la o întoarcere la metodele administrative ale lui Attila şi Genghis Han". Iar acest tratament de tip „Genghis Han" a fost rezervat Iugoslaviei, o ţară prietenă, care se presupune că fusese eliberată împreună cu partizanii lui Tito, protejatul lui Stalin.[27]

Ororile care aşteptau Germania ocupată nu erau greu de prevăzut. Ilia Ehrenburg, un Goebbels sovietic – numit de Goebbels însuşi „agitatorul preferat al lui Stalin" –, a cărui rubrică sângeroasă din ziarul Armatei Roşii, *Krasnaia Zvezda*, era citită cu nesaţ de trupele de pe front, s-a întrecut pe sine într-un pasaj memorabil: „Nu vom mai vorbi. Nu ne vom entuziasma. Vom ucide. Dacă nu ai ucis cel puţin un german astăzi, ai irosit ziua. Dacă ai ucis un german, ucide încă unul – nu există nimic mai amuzant pentru noi decât o grămadă de cadavre germane." Într-un alt mesaj celebru, Ehrenburg îi îndemna pe soldaţii sovietici să „îi spânzure pe germani şi să îi privească cum se zbat în ştreang. Ardeţi-le casele până în temelii şi bucuraţi-vă de flăcări."[28]

Soldaţii Armatei Roşii au înţeles mesajul. Aleksandr Soljeniţîn, pe atunci căpitan de artilerie în Armata Roşie, îşi amintea cu înfiorare

* S-a afirmat uneori că Churchill şi Roosevelt au bombardat Dresda, un oraş aflat pe linia înaintării Armatei Roşii în estul Germaniei, la insistenţele lui Stalin. Acest lucru nu este adevărat. De fapt, Aliaţii au convenit la Ialta asupra unei „zone de limitare" înguste pe frontul de est pentru bombardamente de ambele părţi, zonă în care a fost inclusă Dresda.

cum camarazii săi „s-au transformat în niște bestii însetate. Pe câmpuri zac sute de vite împușcate, pe drumuri – porci și găini cu capetele tăiate. Casele au fost jefuite și sunt în flăcări. Ce nu poate fi luat este rupt și distrus." Lângă Nemmersdorf, în Prusia Orientală, un medic militar sovietic a observat

> o coloană de refugiați... călcată de tancurile rusești; nu numai căruțele și alte vehicule, dar și un număr destul de mare de civili, în special femei și copii, fuseseră striviți de tancuri... La marginea unei străzi, o bătrână stătea cocoșată, ucisă de un glonț în ceafă. Nu departe zăcea un bebeluș de doar câteva luni, ucis de un glonț tras de la mică distanță, în frunte... Mai mulți bărbați... fuseseră uciși cu lovituri de lopeți sau cu patul puștilor; fețele lor erau complet zdrobite.

Când i s-a relatat despre o atrocitate similară, în care tanchiștii Armatei Roșii tras fără milă într-o coloană de refugiați plină de femei și copii, se spune că Stalin ar fi răspuns: „Le ținem prea multe prelegeri soldaților noștri; lăsați-i să aibă inițiativă!"[29]

Totuși ceea ce își amintesc cei mai mulți germani despre cucerirea rusă din 1945 sunt violurile, alimentate nu doar de furia reprimată și de dorința de răzbunare a soldaților care își văzuseră țara invadată și agresată, ci și de beția constantă. Aproape în fiecare sat de la Marea Baltică până în Alpi, fiicele, mamele și bunicile au fost agresate sexual și apoi bătute, înjunghiate, ucise sau lăsate să moară. Este posibil ca femeile germane mai tinere să fi suferit cel mai mult, deoarece multe dintre ele au fost violate de zeci de soldați înainte de a fi în cele din urmă ucise; un ofițer sovietic a întâlnit o fată care fusese violată de până la 250 de ori. Dar, după cum îi mărturisea un maior al armatei sovietice unui jurnalist britanic, bărbații din Armata Roșie erau, în 1945, „atât de disperați după sex, încât violau adesea femei de 60, 70 sau chiar 80 de ani – spre surprinderea acestor bunicuțe". Numeroase rapoarte ale martorilor oculari susțin această afirmație, iar reprezentantul Vaticanului în Germania, monseniorul G.B. Montini, adăuga că și călugărițe în vârstă fuseseră violate, în mijlocul Berlinului, „îmbrăcate în veșmintele lor religioase". După cum își amintea un alt berlinez, „aproape că nu trecea nici o seară, nici o noapte, în care să nu auzim strigătele sfâșietoare după ajutor ale femeilor care erau atacate pe străzi sau în casele lor tot timpul deschise". Un tanchist sovietic se lăuda, citând o cifră apropiată de estimările actualilor istorici privind numărul de femei germane violate de trupele sovietice după război, că „două milioane de copii de-ai noștri s-au născut

în Germania". După cum își va aminti mai târziu Soljenițîn: „Toți știam foarte bine că, dacă fetele erau germane, puteau fi violate și apoi împușcate. Era aproape ca o distincție în luptă."[30]

Până în ziua de azi, există persoane care spun că germanii, din cauza Holocaustului și a atrocităților îngrozitoare de toate felurile comise pe frontul de est, și-au meritat soarta. După cum îi spunea Stalin, care știa totul despre violuri, comandantului partizanilor lui Tito, Milovan Djilas, după război: „Imaginează-ți un om care a luptat de la Stalingrad la Belgrad – pe mii de kilometri din propriul teritoriu distrus, peste cadavrele camarazilor săi și ale celor mai dragi. Cum mai poate un astfel de om să reacționeze normal? Și ce este atât de îngrozitor în faptul că soldații noștri se distrează cu o femeie după asemenea orori?"[31]

Problema cu această apologie este că nu numai femeile germane au fost violate când Armata Roșie s-a năpustit asupra Europei, în 1945, ci și femeile poloneze, maghiare, române și cehe. În Berlin, în inima bestiei naziste, soldații Armatei Roșii au violat chiar și femei evreice, inclusiv fete internate într-un „lagăr de tranzit" pentru victimele Holocaustului de pe Schulstrasse. Alimentați de campania de agitprop a lui Ehrenburg, bazată pe o sete de sânge fără discernământ, majoritatea soldaților Armatei Roșii se raportau la principiul „*Frau ist Frau*": femeia este femeie. Acest tip de gândire era în concordanță cu logica nediscriminatorie a răzbunării, a cruzimii și a atrocității ca răspuns la atrocitate, care definise acele ținuturi însângerate încă de când pactul dintre Stalin și Hitler șterse granițele Europei de Est, în septembrie 1939.

Drama a atins punctul culminant prin expulzarea a peste șase milioane de etnici germani – majoritatea femei, copii și bătrâni – din casele lor aflate în zonele din Prusia absorbită de sovietici în vestul Poloniei pentru a permite anexarea Poloniei de Est de către Stalin, apoi de încă șase milioane de vorbitori de limbă germană din Cehoslovacia, Ungaria, România și Iugoslavia. Cel puțin 500 000 de civili – și posibil până la 1,5 milioane – au pierit în cursul acestor mari deportări.[32]

Violurile în masă, uciderea civililor și deportările unor populații întregi întreprinse de sovietici în 1945 au fost semnificative nu pentru că au fost unice, ci pentru că au constituit un semn prevestitor a ceea ce îi aștepta pe toți cei „eliberați" de Armata Roșie. Europa de Est fusese sovietizată. Acum venea rândul Asiei.

34

STEAUA ROȘIE DEASUPRA ASIEI

Ultimele plăți din Acordul de împrumut și închiriere

Dintre toate loviturile diplomatice pe care Stalin le-a dat în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, cele care au implicat Japonia au fost cele mai uimitoare. Ajutat cumva de refuzul autodistructiv al lui Hitler de a avea încredere în japonezi și de a-și coordona strategia împotriva URSS cu regimul de la Tokyo, vojdul a reușit în aprilie 1941 să transforme Japonia ostilă într-o putere prietenoasă – chiar în timp ce se pregătea de război cu aliații germani ai Japoniei – și să rămână constant loial față de guvernul nipon, chiar și după ce aliații săi de mai târziu împotriva lui Hitler, Marea Britanie și Statele Unite, au început să poarte un război îndârjit și costisitor împotriva agresiunii japoneze în Asia și în Oceanul Pacific. Și mai remarcabil este faptul că dictatorul sovietic a reușit să-l convingă la Teheran pe Roosevelt – în ciuda refuzurilor repetate și categorice ale lui Stalin de a ajuta în vreun fel Statele Unite împotriva Japoniei – să accepte că Rusia sovietică avea să își primească partea din prada de război japoneză, odată ce avea să se implice, în sfârșit, în acest conflict, la „trei luni" de la încheierea războiului din Europa – și nici o clipă mai devreme*. După cum remarca, pe un ton încărcat de frustrare, un memorandum al șefilor de stat-major ai SUA în noiembrie 1944: „În timp ce avantajul maxim pentru noi ar rezulta din intrarea Rusiei în război înainte de invazia noastră în Japonia, din perspectiva Rusiei este valabil tocmai contrariul. Avantajul militar maxim pentru ei va fi obținut dacă vor ataca după ce... forțele japoneze din Manciuria vor începe să se deplaseze pentru a întări Japonia."[1]

În schimbul promisiunilor deliberat inutile ale lui Stalin cu privire la Japonia, FDR a fost de acord la Ialta să accepte controlul sovietic asupra întregii insule Sahalin, a arhipelagului Kurile, situat între

* Desigur, din perspectiva lui Stalin, o dinamică similară se derula și în Europa, americanii și britanicii așteptând ca Wehrmachtul să fie slăbit de uzura provocată de luptele de pe frontul de est înainte de a lansa debarcările din Ziua Z. Dar atunci Aliații occidentali nu erau deloc neutri față de Germania nazistă, așa cum era Stalin față de Japonia. Nici Statele Unite și nici Marea Britanie nu au cerut concesii teritoriale mari în schimbul efectuării debarcărilor din Ziua Z, cum făcea acum Stalin, înainte de a intra în război cu Japonia.

Japonia și Extremul Orient sovietic, și a Mongoliei Exterioare, împreună cu o sferă de influență care includea controlul de facto asupra tuturor porturilor maritime și asupra căilor ferate din Manciuria, principala zonă industrială și cea mai bogată regiune din China. Aceste ultime două promisiuni au fost aproape șocante, având în vedere atașamentul sentimental al lui Roosevelt față de China. Ceea ce a făcut, de fapt, președintele a fost să realoce teritoriile chinezești pe care japonezii le invadaseră și pentru care luptaseră încă din 1931 – un act de agresiune împotriva căruia se derulase toată politica americană față de Japonia în ultimii 14 ani – sovieticilor, care nici măcar nu ajutau Statele Unite și China să lupte împotriva Japoniei. Desigur, prin faptul că nu au reușit să deschidă Drumul Burmei și au redus ajutorul de împrumut acordat Chinei până la niveluri infime în 1943 și 1944, Roosevelt și administrația sa nu i-au oferit nici lui Chiang prea mult ajutor, preferând să ducă o campanie în mare parte periferică (deși încă sângeroasă) de concentrare pe insulele japoneze care nu erau bine apărate, în Pacific, și care a lăsat China să lupte singură împotriva principalelor armate japoneze din Manchukuo și China și a deschis calea unei invazii sovietice dinspre nord, odată ce Armata Roșie a fost pregătită. Nimeni nu-l poate învinovăți pe Stalin că a acceptat să cotropească mii de kilometri pătrați de teritorii asiatice pe care Roosevelt i le-a oferit în schimbul unui bilet la ordin de a interveni numai când interesele sovietice, și nu cele americane, o vor cere – o intervenție care, de altfel, va fi realizată în mare parte cu material de război trimis în Siberia prin Acordul de împrumut tocmai de către americani.

Nu toată lumea de la Washington a fost mulțumită de aceste aranjamente. Excluderea analizei optimiste a G-2 privind perspectivele de încheiere a războiului japonez fără ajutor sovietic din caietul de informare al lui Roosevelt de la Ialta a fost picătura care a umplut paharul pentru mulți ofițeri de informații din armată. Pentru a salva ceva din dezastrul de la Ialta, G-2 a pregătit o ripostă amănunțită la începutul lui aprilie 1945. Printre autorii principali ai acesteia se număra colonelul Ivan Yeaton, fostul atașat militar la Moscova, pe care Hopkins îl concediase în 1941. „Este de așteptat", își începeau memoriul Yeaton și ceilalți, „că Rusia sovietică va intra în războiul asiatic, dar la momentul potrivit pentru ea și probabil numai când etapa luptelor grele se va încheia." Deși autorii recunoșteau că intrarea târzie a lui Stalin în război ar putea „scurta [puțin] ostilitățile" și ar putea avea ca efect „salvarea mai multor vieți americane", ei insistau asupra faptului că Statele Unite și Marea Britanie erau „suficient de puternice pentru a zdrobi și singure Japonia" și că „sub nici o formă nu ar trebui *să plătim Uniunea Sovietică* pentru a distruge China. Acest lucru...

ar afecta poziția economică și morală a Statelor Unite în Asia." În timp ce „importanța militară" a intervenției sovietice „în această etapă a războiului ar fi relativ lipsită de importanță", autorii avertizau:

> Intrarea Rusiei sovietice în războiul asiatic ar fi un eveniment politic de o importanță mondială cutremurătoare, ale cărui efecte nocive s-ar resimți decenii de acum înainte... [Acest lucru] ar distruge poziția Americii în Asia la fel de eficient cum este distrusă acum poziția noastră în Europa, la est de Elba și dincolo de Adriatica... China își va pierde cu siguranță poziția și va deveni un fel de Polonie în Asia... Încurajarea unei intervenții sovietice pentru un câștig atât de mic, cu un cost imprevizibil în vieți omenești, bunuri materiale și onoare în viitor – și distrugerea simultană a aliatului nostru, China –, ar constitui un act de trădare care ar face din Carta Atlanticului și din speranțele noastre pentru pacea mondială o farsă tragică.[2]

Finalizată pe 12 aprilie 1945, cu o zi înainte ca Roosevelt să moară la Warm Springs, această analiză a fost făcută prea târziu pentru a avea un impact asupra celor convenite la Ialta și prea devreme pentru a găsi un public oarecum mai receptiv, după ce Truman a devenit președinte. La fel ca în cazul estimărilor anterioare ale G-2, acest memoriu a fost pus la păstrare și redescoperit abia în 1951, după ce victoria lui Mao în Războiul Civil chinez și invazia comunistă în Coreea de Sud au uimit oficialitățile de la Washington, care au căutat tardiv țapi ispășitori. În aprilie 1945, vederile sobre ale ramurii G-2 cu privire la intențiile sovietice nu erau încă demodate.

Însă în mai existau deja semne de schimbare la Casa Albă. Deși nu era încă pregătit să se debaraseze de consilierii lui Roosevelt favorabili lui Stalin, precum Harry Hopkins, noul președinte era dispus să asculte și opinii alternative. Pe 15 mai, Truman l-a primit pe subsecretarul de stat, fostul ambasador în Japonia, Joseph Grew, care a prezentat argumente solide în favoarea revizuirii doctrinei capitulării necondiționate adoptate față de Japonia, pentru a scurta războiul și pentru a renunța la angajamentele pe care Roosevelt le luase față de Stalin la Ialta, fără a-l consulta pe Chiang. După cum remarca Grew, trecerea Manciuriei în sfera de influență a lui Stalin încălca angajamentele pe care Roosevelt și le luase față de Chiang la Cairo, în 1943, de a restabili suveranitatea Chinei în această zonă. Un memorandum al G-2 prezentat în aceeași zi recomanda ca o „cerere revizuită de capitulare necondiționată" să fie transmisă Japoniei cât mai curând posibil, pentru a evita necesitatea unei

intervenții sovietice. Truman a ascultat politicos argumentele lui Grew, împreună cu recomandarea acestuia ca președintele să se întâlnească în curând cu Stalin pentru a pune la punct un acord privind Asia. Pe 28 mai, Truman l-a primit chiar și pe predecesorul lui Roosevelt, Herbert Hoover, un prieten apropiat al lui Grew, care a aprobat pe deplin sfatul lui Grew de „a nu pierde timpul și de a oferi japonezilor pacea în termeni specifici", înainte ca Stalin să poată cuceri Manciuria și Coreea. Deocamdată însă, președintele hotărâse să rămână la Washington pentru a se concentra pe afacerile interne și să amâne discuțiile despre chestiunile asiatice până când avea să fie pregătit să se întâlnească cu Stalin și Churchill, în iulie.[3]

Tergiversarea lui Truman a făcut jocul lui Stalin, mai ales după ce președintele a ales să-l trimită pe Hopkins la Moscova, la sfârșitul lui mai 1945. Pe lângă faptul că aducea un omagiu regretatului Roosevelt, alegerea lui Hopkins ca trimis a fost un fel de ofertă de pace după confruntarea lui Truman cu Molotov în legătură cu Polonia, din 23 aprilie, și după ce membrii Comisiei sovietice de achiziții i se plânseseră lui Molotov, pe 12 mai, că ajutorul în baza Acordului de împrumut pentru URSS fusese stopat. De fapt, pe 10 mai – la două zile după Ziua Victoriei –, Truman semnase o directivă prezidențială care reducea transporturile pentru sovietici, trimise în Europa, pe baza logicii impecabile că războiul din Europa se încheiase. Două zile mai târziu, directiva a fost adoptată de Administrația de împrumut și închiriere, care a trimis ordine oficialilor din porturile de la Atlantic și din Golful Mexic să înceteze încărcarea proviziilor pentru sovietici și să recheme navele aflate pe mare și care se îndreptau spre URSS. În urma protestelor furibunde ale sovieticilor, oficialii Administrației de împrumut și închiriere au trimis o scrisoare prin care își cereau scuze ambasadei sovietice și au fost emise noi ordine, care permiteau navelor deja încărcate sau aflate pe mare să-și reia cursul către URSS. Dar nu a contat: când Hopkins a ajuns la Moscova, Stalin l-a mustrat din cauza modului „disprețuitor și abrupt", „nefericit și brutal" în care Truman tăiase canalul de aprovizionare pe care îl moștenise de la predecesorul său. „Dacă refuzul [americanilor] de a continua Acordul de împrumut și închiriere a fost conceput ca o presiune asupra sovieticilor, pentru a-i slăbi", i-a spus Stalin lui Hopkins pe 27 mai, „atunci era o greșeală fundamentală" care putea duce la „represalii".[4]

Dacă un om de stat american patriot și cu principii ar fi ascultat această amenințare, l-ar fi pus pe Stalin la punct în ceea ce privește dependența aparent abjectă a Uniunii Sovietice de materialul de război american cu care își echipase până atunci armatele. În schimb, Hopkins s-a scuzat și a refuzat să susțină decizia lui Truman de a reduce livrările prin

programul de împrumut și închiriere în Europa după ce Germania nazistă încetase să mai existe – o decizie, a precizat Hopkins, cu o abordare lașă (și eronată), care rezultase practic dintr-o „neînțelegere". Livrările prin programul de împrumut către Vladivostok, pentru a permite cucerirea armată de către Stalin a nordului continentului asiatic, aveau să fie, l-a asigurat Hopkins pe vojd, „realizate până la capăt".[5]

Nu era o exagerare. În cursul audierilor din 13 iunie în fața Comisiei pentru alocare de fonduri a Camerei, omul pe care Hopkins îl numise pentru a supraveghea programul sovietic, generalul C.M. Wesson, a informat Congresul că, „deși Uniunea Sovietică nu a declarat război Japoniei, ajutorul de împrumut către sovietici continuă... [pe] principiul furnizării de bunuri și servicii necesare sprijinirii solicitărilor militare sovietice esențiale în Extremul Orient". Aceasta includea finalizarea celui deal patrulea angajament din protocol până pe 30 iunie 1945, împreună cu lista specială înaintată generalului Deane la Moscova, în octombrie 1944, în care se specificau cerințele materiale pentru echiparea unei „armate sovietice de 1,5 milioane de oameni" cu provizii, alimente, combustibil și „echipamente de transport" suficiente pentru două luni, împreună cu două milioane de perechi de cizme. În cele din urmă, doar 80% din aceste cerințe speciale au fost îndeplinite până pe 30 iunie 1945, deși este de așteptat ca dezamăgirea sovietică să fi fost atenuată de sosirea, până la aceeași dată, a 2,7 milioane de tone de material de război care ajunseseră la Vladivostok în cursul celei de-a patra perioade de protocol, înainte de 12 mai 1945, și a încă 1,35 milioane de tone sosite în Extremul Orient sovietic între această dată și 2 septembrie. Dacă adunăm alocările „regulate", prin protocol, și cele „speciale", prin Acordul de împrumut, pentru teatrul asiatic, în ultimele 14 luni ale războiului din Pacific sovieticii au primit peste patru milioane de tone de material de război pentru armatele din Extremul Orient ale lui Stalin, inclusiv 870 000 de tone de petrol. În această perioadă – în timpul fazei culminante a războiului împotriva Japoniei –, transporturile americane conform Acordului de împrumut prin Pacific către Extremul Orient sovietic au fost atât de mari, încât au egalat volumul transportat prin Atlanticul de Nord în timpul întregului război pentru a sprijini Armata Roșie împotriva Wehrmachtului, ajungând la un total de 8,244 milioane de tone transportate prin Pacific – cantitate care nici măcar nu includea avioanele militare transportate în Siberia prin ALSIB, împreună cu încărcătura sensibilă și adesea strategică pe care acestea o conțineau.[6]

În lumina acestor fapte, merită să revenim asupra dezbaterilor neconcludente de la Casa Albă cu privire la Stalin și la strategia asiatică din mai

1945. În timp ce Grew, Hoover și analiștii G-2 pledau pentru flexibilitate în locul capitulării necondiționate, pentru a pune capăt mai repede războiului japonez și pentru a nu trata mita teritorială oferită de Roosevelt ca să-l atragă pe Stalin în războiul din Pacific ca pe un act sacru, Divizia pentru planuri de război a lui George Marshall și Departamentul de Război al lui Henry Stimson argumentau împotriva revizuirii capitulării necondiționate, pe motiv că acest lucru „ar putea pune în pericol participarea dorită din partea lui [Stalin] la războiul [japonez]", ceea ce ar fi avut „un efect militar profund, și anume aproape sigur va scurta în mod substanțial războiul și va salva astfel vieți americane". La fel ca Roosevelt, când vorbise prima dată despre capitularea necondiționată la Casablanca, poziția Marshall-Stimson a fost că includerea lui Stalin în ecuație merita un preț politic ridicat – în ambele cazuri bazat pe premisa plauzibilă că ținerea rușilor în luptă (sau mituirea lor) ar fi salvat vieți americane. Stimson mai susținea că toate concesiile făcute de Roosevelt lui Stalin „în ceea ce privește chestiunile din Extremul Orient, care au fost propuse la Ialta, sunt în general chestiuni pe care Rusia le poate realiza din punct de vedere militar" și că, și în cazul în care Statele Unite le-ar contesta, rușii tot ar ajunge să le obțină primii. Până pe 8 august 1945, când Stalin l-a informat pe Hopkins că URSS va fi pregătită, așa cum se convenise la trei luni după Ziua Victoriei, să lupte împotriva Japoniei, sovieticii ar fi putut cuceri Sahalin, insulele Kurile, Manciuria și nordul Coreei înainte ca trupele americane să ajungă acolo, dar, dacă se întâmpla așa, acest lucru s-ar fi produs doar datorită celor patru milioane de tone de material de război pe care Statele Unite i le trimiteau lui Stalin în acel an, pe cheltuiala, din punct de vedere financiar și logistic, propriei flote din Pacific, a marinei comerciale și a armatei americane.[7]

Nici nu ar fi fost neapărat cazul ca manifestarea flexibilității privind capitularea necondiționată să fi exclus participarea URSS la războiul japonez. Având în vedere dependența aproape totală a lui Stalin de livrările de combustibil, alimente și provizii de bază pentru armatele sale din Extremul Orient, faptul că nici măcar nu se afla încă în război cu Japonia și că pretențiile sale asupra Manciuriei depindeau de un acord cu Chiang Kai-shek care nu fusese încă încheiat, un negociator bun l-ar fi putut determina pe vojd să accepte o pace condiționată cu Japonia, ajungând în același timp la o înțelegere cu acesta în privința pretențiilor sale teritoriale din Asia. Hopkins nu a fost un astfel de negociator, și nici Harriman, ambasadorul la Moscova, care, în mai 1945, era un om politic terminat. Pe 28 mai, când discuția a ajuns la întrebări legate de Asia, Harriman l-a asigurat pe Stalin că Truman intenționa „să ducă la îndeplinire

angajamentele asumate de președintele Roosevelt la [Ialta]", adăugând, într-o notă personală defetistă, care amintea de sprijinul lui Churchill pentru mișcările teritoriale revanșarde ale lui Stalin în Europa de Est în 1939, că „era evident că Uniunea Sovietică va relua poziția istorică a Rusiei în Extremul Orient". Stalin a răspuns că „a înțeles și a apreciat" aceste promisiuni, deși remarca, așa cum ar fi trebuit să o facă de fapt Harriman, că pretențiile sovietice în Asia „depindeau și de chinezi" – o aluzie la faptul că dorea ca americanii să exercite presiuni asupra lui Chiang. Hopkins a propus apoi ca lui Stalin să i se ofere o parte din „administrarea teritorială a Coreei", iar acesta din urmă a fost „pe deplin de acord". Când Hopkins a adus în discuție capitularea necondiționată, a făcut-o în obișnuita sa manieră respectuoasă, întrebând „dacă mareșalul Stalin avea îndoieli cu privire la dorita aplicare a principiului capitulării necondiționate în cazul Japoniei". Vojdul a fost suficient de îndrăzneț pentru a admite că o „capitulare condiționată" ar fi putut oferi „avantaje imediate" Marii Britanii și Statelor Unite, dar a adăugat că „el, personal, este în favoarea capitulării necondiționate". Hopkins i-a ridicat apoi o altă minge la fileu lui Stalin, întrebându-l dacă „crede că japonezii se vor preda necondiționat înainte de a fi complet distruși" – întrebare la care răspunsul liderului sovietic „a fost negativ". Și astfel Hopkins i-a raportat lui Truman, pe 30 mai 1945, că „Uniunea Sovietică preferă capitularea necondiționată și să distrugă o dată pentru totdeauna puterea și forțele militare ale Japoniei", adăugând, fără nici un alt comentariu, că „mareșalul se așteaptă ca URSS *să participe la ocuparea efectivă a Japoniei*". În loc să exercite o influență asupra livrărilor din programul de împrumut pentru a atenua pretențiile lui Stalin privind războiul asiatic sau pentru a-i înmuia pe sovietici în privința unei păci negociate cu Japonia, care ar fi putut pune capăt războiului înainte ca Stalin să-și revendice toate premiile, Hopkins refuzase să insiste asupra capitulării necondiționate și îi permisese lui Stalin să-și sporească și mai mult pretențiile, pentru a include participarea la ocuparea insulelor propriu-zise ale Japoniei.[8]

Faptul că o presiune americană asupra lui Stalin în ceea ce privește concesiile asiatice, fie la Ialta, fie ulterior, ar fi putut înclina balanța este confirmat de transcrierea discuțiilor din 27 și 28 iunie 1945, ale Politburo, privind planul de război sovietic pentru Japonia – prima dezbatere serioasă din Politburo din ultimii patru ani, după o lungă pauză în timpul războiului cu Germania, când Stalin și generalii săi conduseseră țara, iar Molotov dirijase politica externă. Când mareșalul Kirill Meretkov a pledat pentru o debarcare amfibie în Hokkaido, cea mai nordică dintre insulele Japoniei, Molotov a obiectat că ocuparea insulei Hokkaido ar fi

constituit o încălcare a acordului de la Ialta privind sferele de influență și, prin urmare, ar fi putut provoca o opoziție din partea americanilor. Având în vedere că forțele terestre și navale, precum și capacitatea forțelor amfibii a americanilor din teatrul de operațiuni din Pacific erau încă net superioare celor sovietice, Stalin și consilierii săi se temeau să nu depășească limitele stabilite la Ialta și nu erau pe deplin încrezători că aveau să le atingă, dacă nu luptau pentru ele.[9]

Dacă președintele Truman i-a acordat lui Hopkins o asemenea libertate de manevră în a accepta concesii la Moscova, este posibil să o fi făcut pentru că a crezut că are un as de jucat în războiul din Pacific. Inginerii care lucrau la Proiectul Manhattan în Los Alamos, New Mexico, se apropiau de finalizarea primei bombe atomice din lume, care urma să fie gata pentru testare la începutul lui iulie, fusese informat Truman pe 25 aprilie, și să fie operațională „în jurul datei de 1 august 1945". „În cel mult patru luni", a fost informat atunci președintele de către Stimson și Departamentul de Război, „vom fi finalizat, după toate probabilitățile, cea mai teribilă armă cunoscută vreodată în istoria omenirii, o singură bombă putând distruge un oraș întreg." În iunie 1945, la Casa Albă exista deja o „comisie pentru ținte", care alegea orașele asupra cărora să lanseze această armă-minune. Cel puțin o parte din motivul pentru care Truman, un jucător de poker cunoscut, nu l-a presat mai mult pe Hopkins pentru a limita rolul sovietic în războiul din Pacific este acela că președintele spera să aibă o mână câștigătoare când cei Trei Mari aveau să se întâlnească la Potsdam, lângă Berlin, la mijlocul lui iulie 1945.[10]

Excluzând propunerea Grew-Hoover-G-2 de a fi flexibil în privința termenilor de pace și mizând, în schimb, și mai intens pe capitularea necondiționată, Truman pare să fi calculat că Statele Unite ar fi putut câștiga decisiv războiul din Pacific, grație bombei atomice sau că intervenția sovietică ar fi putut da regimului de la Tokyo o lovitură decisivă, pe lângă bomba atomică – în ambele cazuri evitând o imensă vărsare de sânge, care cu siguranță ar fi urmat după o invazie amfibie în insulele Japoniei. Bătălia de la Okinawa, încheiată pe 21 iunie, durase aproape trei luni și făcuse peste 60 000 de victime, inclusiv 7 613 de morți, în rândul pușcașilor marini americani, în timp ce pierderile japonezilor fuseseră și mai mari: aproape 150 000 de soldați japonezi și localnici din Okinawa, inclusiv peste 40 000 de civili. La fel ca Stalin, care îi instigase pe Jukov și Konev unul împotriva celuilalt pentru a se asigura că îi vor învinge pe americani în cursa pentru Berlin, Truman, refuzând să accepte orice compromis privind termenii de capitulare a Japoniei, lansase, de fapt, o cursă între Proiectul Manhattan și armatele din Extremul Orient ale

lui Stalin pentru a distruge voința Japoniei de a rezista. Nici una dintre părți nu era dispusă să cedeze, ceea ce ajută la explicarea motivului pentru care propunerile de pace făcute de împăratul Hirohito al Japoniei în iunie și iulie 1945 diplomaților sovietici de la Tokyo au rămas fără rezultat. Dezavantajul era că guvernul SUA finanța ambele părți în această competiție macabră, dar nu ar fi obținut beneficii egale de pe urma unei victorii sovietice, care ar fi subminat prestigiul american în China, tocmai când acesta ar fi trebuit să atingă apogeul.[11]

Stalin era bine informat în legătură cu Proiectul Manhattan, după cum avea să se confirme mai târziu, în cursul proceselor postbelice ale spionilor care transmiseseră informații secrete privind bomba atomică către NKVD (doi dintre ei, Klaus Fuchs și David Greenglass, au fost judecați, un al treilea, Theodore Hall, a fost descoperit în urma decriptărilor Venona, în 1995, iar un al patrulea, Oscar Seborer, a fost descoperit abia recent), contribuind astfel la accelerarea programului sovietic pentru bomba atomică cu un an sau mai mult. La vremea respectivă, motivul pentru care informațiile obținute de sovietici au contat a fost acela că l-au convins pe Stalin să-și accelereze propriul calendar pentru a intra în război împotriva Japoniei. Primul plan de război sovietic, aprobat de Politburo pe 27 iunie 1945 și transmis de Stalin comandanților de pe front pe 28 iunie, prevedea ca Armata Roșie să lanseze ofensiva din Manciuria (Operațiunea Furtună de august) între 20 și 25 august. Dar Stalin și-a devansat calendarul chiar înainte de a afla că americanii testaseră cu succes o bombă atomică. În prima conversație avută cu Truman la summitul de la Potsdam, în dimineața de 17 iulie, Stalin i-a spus președintelui că plănuia să intre în război până la jumătatea lui august, cu o săptămână mai devreme decât stipula planul inițial al Politburo.[12]

Stalin considera că relațiile cu Truman erau mai dificile decât cele cu Roosevelt. După ce vizitase ruinele Berlinului, la sosirea sa, pe 16 iulie, președintele american amânase prima sa întâlnire cu vojdul, care ar fi trebuit să aibă loc în aceeași seară, la ora 21:00, pe motiv că vrea să se odihnească. Deși prima și următoarele lor conversații de la Potsdam au fost destul de politicoase, cei doi oameni de stat au discutat în contradictoriu despre Japonia, după cum reiese din discrepanțele subtile relevate între transcrierile versiunii americane și a celei sovietice. Potrivit notițelor lui Chip Bohlen, Stalin i-a spus imediat lui Truman, pe 17 iulie, că sovieticii vor fi în curând gata să intre în războiul din Pacific („suntem pregătiți pentru mijlocul lui august") și i-a cerut ajutor pentru a obține aprobarea Chinei în ceea ce privește sfera de influență sovietică în Manciuria, promisă la Ialta. Truman a minimalizat nevoia SUA de asistență sovietică

împotriva Japoniei, insistând (în notițele lui Bohlen) că „nu suntem într-o situație dificilă, precum a fost Marea Britanie în Germania" și a schimbat subiectul. În versiunea sovietică, Truman a fost cel care a cerut „asistență din partea Uniunii Sovietice" împotriva Japoniei. După cum observă istoricul american de origine japoneză Tsuyoshi Hasegawa într-un studiu din 2005, după ce vojdul nu primise invitația pe care o dorea din partea lui Truman, stenografii lui Stalin „au falsificat procesul-verbal al întâlnirii pentru a da impresia că Truman solicitase intrarea URSS în război și că Stalin se conformase acestei cereri".[13]

A existat un motiv întemeiat pentru care Truman a refuzat, pe 17 iulie, să-l invite pe Stalin să intre în războiul din Pacific. Cu o seară înainte, președintele primise o telegramă strict secretă de la Washington care confirma detonarea cu succes a unei bombe atomice în New Mexico în acea dimineață („Ancheta nu este încă finalizată, dar rezultatele par satisfăcătoare și depășesc deja așteptările"). Truman și-a păzit secretul o săptămână întreagă, refuzând să împărtășească vestea cu Stalin și nu cedase în privința nici unei solicitări importante făcute de vojd la Potsdam, cum ar fi permisiunea înființării unei baze militare sovietice în Bosfor sau Dardanele ori un rol hegemonic pentru URSS în administrarea strâmtorilor turcești; ambele revendicări au fost respinse. Pe 23 iulie, Truman s-a întâlnit în particular cu Stimson, secretarul de război al SUA, și i-a cerut acestuia să se consulte cu șeful de stat-major Marshall pentru a stabili dacă americanii „[au nevoie] de ruși în război sau dacă ne putem descurca fără ei". Deși Marshall a fost mai ambiguu, Stimson i-a raportat lui Truman în dimineața de 24 iulie că (așa cum este parafrazat în nota din jurnalul lui Stimson) „acum, cu [noua] armă [atomică], nu vom mai avea nevoie de ajutorul rușilor pentru a cuceri Japonia". Abia după ce a primit această evaluare de la Stimson, Truman l-a abordat în cele din urmă pe Stalin mai târziu în aceeași zi, în jurul orei 19:30, și i-a mărturisit, ca și cum ar fi fost ceva întâmplător – a vorbit fără interpret – că Statele Unite tocmai testaseră „o nouă armă cu o forță distructivă extraordinară". Aflând astfel că americanii dețineau o bombă atomică funcțională – și fiind informat într-un mod vag, care lăsa să se înțeleagă că Truman ascundea ceva –, Stalin a devansat din nou, cu încă o săptămână, calendarul pentru invazia sovietică a Manciuriei, ordonându-i comandantului frontului, mareșalul A.M. Vasilevski, să fie gata de acțiune până în a doua săptămână din august. În momentul în care Stalin a plecat din Potsdam, pe 2 august, data pentru Operațiunea Furtună de august fusese fixată pe 11 august, ora 1:00. Cursa începuse.[14]

Stalin avea motive întemeiate să se grăbească. Acțiunile lui Truman de la Potsdam arătau clar că președintele dorea să țină URSS în afara războiului cu Japonia sau, cel puțin, să minimalizeze rolul sovietic în încheierea acestuia și pretențiile lui Stalin în soluționarea situației postbelice. Încurajat de evaluarea lui Stimson, potrivit căreia Statele Unite nu mai aveau nevoie de intervenția URSS pentru a învinge Japonia, Truman l-a desconsiderat pe Stalin, refuzând să accepte ca acesta să semneze Declarația de la Potsdam transmisă la Tokyo pe 26 iulie. Diplomații americani au eliminat un pasaj moderator din proiectul original, care accepta ca „poporul japonez să fie liber să-și aleagă propria formă de guvernare" – o aluzie la împăratul Hirohito și la monarhie. În schimb, Declarația de la Potsdam, emisă în numele lui Truman pentru Statele Unite, Churchill pentru Marea Britanie și Chiang Kai-shek pentru China (a cărui aprobare a fost „obținută prin radio"), cerea „capitularea necondiționată a tuturor forțelor armate japoneze", în caz contrar Japonia urmând să fie supusă „distrugerii imediate și totale". În mod semnificativ, declarația a fost transmisă presei înainte ca Molotov să citească textul și fără semnătura lui Stalin. Bineînțeles, sovieticii nu erau încă în război cu Japonia, ceea ce dădea acestei excluderi o justificare legală. Dar faptul că ei nu fuseseră consultați i-a sugerat lui Stalin că Truman încerca să-i submineze poziția de negociere în orice acord final de pace, dacă nu chiar să îi țină pe sovietici cu totul în afara războiului cu japonezii. Ca o insultă suplimentară, Truman și noul secretar de stat american, James Byrnes, au refuzat invitația lui Molotov de a face o „cerere oficială către guvernul sovietic de intrare în războiul [japonez]", lăsându-l pe Stalin să găsească propriul *casus belli* pentru a justifica ruperea pactului de neutralitate cu Tokyo. Dând dovadă de duritate față de Stalin într-un mod în care Roosevelt nu o făcuse niciodată, Truman părea să fi câștigat un avantaj major, scoțându-i pe sovietici dintr-un război pe care britanicii și americanii sperau acum să îl încheie în câteva zile, de îndată ce arma atomică era lansată.[15]

Ceea ce nu a înțeles Truman a fost că ajutorul oferit prin Acordul de împrumut și închiriere îi anula propriul avantaj privind timpul. Pe 25 iulie, cu o zi înainte ca Truman să trimită la Tokyo Declarația de la Potsdam, fără semnătura lui Stalin, 60 000 de tone de petrol american soseau la Vladivostok, însoțite de 480 de kilometri de conducte de petrol de șase inchi și de 120 de kilometri de conducte de patru inchi pentru a ajuta la distribuirea a 45 000 de tone de combustibil pentru motoare pe „frontul Transbaikal" și a 15 000 de tone pe „Frontul 1 din Extremul Orient", de-a lungul coastei Pacificului. Această cantitate era suficientă pentru a alimenta avioanele militare americane pe care sovieticii

le transferaseră în Asia (7 995 de avioane aduse din Alaska până în acel moment, inclusiv 315 avioane pe lună pe parcursul lui 1945; 3 721 fiind folosite în Operațiunea Furtună de august) și zecile de mii de camioane și de jeepuri americane, dintre care ultimele aveau să ajungă pe 20 septembrie 1945 (147 709 trimise în URSS prin cel de-al patrulea protocol; 85 819 fiind folosite în Operațiunea Furtună de august). Cele mai multe dintre cele 5 000 de tancuri folosite în următoarea ofensivă fuseseră construite de sovietici, inclusiv 1 794 de tancuri T-34. Chiar și așa, armatele din Extremul Orient ale lui Stalin aveau la dispoziție și 250 de tancuri diesel Sherman M4A2. Armatele sovietice din Extremul Orient, totalizând 1 577 000 de oameni în ajunul Operațiunii Furtună de august, se deplasau cu vehicule trimise prin Acordul de împrumut, purtau cizme și încălțăminte americane și erau hrănite, alimentate și aprovizionate cu armament și muniții de americani.[16]

Între timp, excluderea sovieticilor din Declarația de la Potsdam aprinsese la Tokyo speranțele, oricât de nerealiste, că Moscova ar mai fi putut să medieze între Japonia și adversarii săi. Chiar dacă Statele Unite își lansau noua armă atomică, faptul că URSS era încă neutră putea fi folosit de adepții liniei dure de la Tokyo pentru a justifica faptul că s-ar fi putut aștepta la condiții de pace mai bune*. Răspunsul Japoniei, făcut public în cursul unei conferințe de presă, pe 28 iulie, de noul premier japonez, Suzuki Kantaro, a fost ignorarea (*mokasatsu*) Declarației de la Potsdam – termenul a fost tradus greșit în mod convenabil în unele rapoarte media din SUA ca însemnând „respingerea" – și lansarea unei ultime tentative de încheiere a păcii, prin intermediul Moscovei. Decizia lui Truman de a nu-l lăsa pe Stalin să semneze ultimatumul de la Potsdam sabotase astfel orice șansă ca predarea necondiționată să fie acceptată de guvernul de la Tokyo, ca o pură intimidare din partea celor Trei Mari, oferindu-i în același timp lui Stalin motivația de a grăbi intervenția sovietică. Acum cursa ajunsese aproape de finiș.[17]

Datorită progresului rapid în ceea ce privește bomba atomică, Statele Unite aveau un avans considerabil în această cursă. Știm acum că Little Boy, numele de cod al primei bombe, era de fapt gata de lansare pe 1 august 1945, dar misiunea a fost amânată din cauza unui taifun deasupra Japoniei. Întârzierea de cinci zile le-a permis generalilor lui Stalin să accelereze pregătirile pentru Operațiunea Furtună de august. Stalin, care

* Pe 13 aprilie 1945, la cea de-a patra aniversare a Pactului de neutralitate sovieto-japonez, Stalin manifestase deja o oarecare distanțare față de Tokyo, refuzând să prelungească înțelegerea pentru alți cinci ani. Totuși, în august 1945, Pactul de neutralitate dintre URSS și Japonia era în vigoare.

se întorcea de la Potsdam, a sosit la Moscova în noaptea de 5 august, chiar în momentul în care Forțele Aeriene ale armatei SUA primiseră o prognoză favorabilă și trimiteau spre țintă bombardierul B-29 Enola Gay, care a lansat încărcătura sa fatală asupra Hiroshimei la ora 8:15, ora Japoniei, pe 6 august, arzând practic întregul oraș și omorând peste 20 000 de militari și 110 000 de civili. Președintele Truman a dat apoi o declarație prin care a confirmat atacul și a avertizat că, în cazul în care liderii Japoniei nu acceptă termenii Declarației de la Potsdam, „se pot aștepta la o ploaie devastatoare din cer, cum nu s-a mai văzut niciodată pe acest Pământ". Având în vedere că armatele din Extremul Orient ale lui Stalin mai aveau nevoie de timp pentru a finaliza pregătirile pentru Operațiunea Furtună de august, părea că vojdul era pe cale să rateze șansa de a pune mâna pe partea sa din prada asiatică.[18]

Totuși, prin faptul că îl eliminase pe Stalin din ultima confruntare cu regimul de la Tokyo, președintele Truman își sabotase singur planurile. În condițiile în care URSS era încă neutră, răspunsul cabinetului japonez la veștile catastrofale de la Hiroshima a fost să apeleze la Stalin pentru o mediere în vederea încheierii războiului. Pe 7 august, ministrul japonez de externe, Shigenori Togo, a trimis o telegramă urgentă ambasadorului său de la Moscova, Naotake Sato, cerându-i să poarte o discuție cu Molotov pentru a afla „imediat care este poziția sovieticilor". În conformitate cu Pactul de neutralitate sovieto-japonez din aprilie 1941, încă în vigoare, și poate cerșind empatie după îngrozitorul atac de la Hiroshima, Togo spera că Stalin va negocia o pace de compromis. Molotov avea să-l primească, a fost informat ambasadorul Sato, pe 8 august la ora 17:00, ora Moscovei, adică la miezul nopții din 8 spre 9 august, ora Japoniei.[19]

Pacea în Extremul Orient era, bineînțeles, ultimul lucru pe care îl dorea Stalin. De îndată ce vojdul a fost informat de cererea de ultim moment a lui Togo pentru mediere, pe 7 august, el a decis să-și devanseze programul militar cu încă 48 de ore, așa că i-a trimis o telegramă mareșalului Vasilevski, la comandamentul din Extremul Orient, pe 7 august, la ora 16:30. Vasilevski, la rândul său, a emis ordine urgente către primul comandament din Extremul Orient la ora 22:35, către flota sovietică din Pacific la ora 22:40, către comandamentul frontului Transbaikal la ora 23:00 și către al doilea comandament din Extremul Orient la ora 23:10, pentru a declanșa Operațiunea Furtună de august „pe 9 august la ora 1:00, în loc de 11 august la ora 1:00, ora din Habarovsk", sau „pe 8 august la ora 18:00, ora Moscovei" – la o oră după ce Molotov urma să-l primească pe ambasadorul japonez.[20]

Sosind la Ministerul de Externe sovietic pe 8 august, la ora 17:00, ambasadorul Sato a primit „tratamentul Molotov" aplicat ambasadorilor Poloniei, Finlandei, statelor baltice și României în 1939–1940. Ignorând jignirea care-i fusese adusă de Truman, Molotov l-a informat pe un Sato dezorientat că refuzul Japoniei de a accepta Declarația de la Potsdam din 26 iulie – un refuz bazat în mare parte pe faptul că sovieticii nu o semnaseră – însemna că solicitarea Japoniei „privind medierea [sovietică] în Extremul Orient își pierde astfel orice temei". Stalin, a mințit Molotov, fusese „abordat" de Truman și de Churchill „cu o propunere" de a adera la Declarația de la Potsdam și de „a se alătura războiului împotriva agresiunii japoneze" și, astfel, de a „salva poporul japonez de la aceeași distrugere pe care a suferit-o Germania". Sato a fost informat că, „începând de mâine, adică de pe 9 august, Uniunea Sovietică se va considera în stare de război cu Japonia". Molotov nu a explicat cum declarația de război a lui Stalin va „salva poporul japonez de la distrugere" și nici dacă, prin „mâine", se referea la ora Habarovskului sau a Japoniei, unde era deja 9 august. În momentul în care ambasadorul Sato a părăsit biroul lui Molotov pentru a trimite o telegramă prin care-l informa pe ministrul Togo despre declarația sovietică de război, trupele sovietice de pe frontul Transbaikal trecuseră deja granița manciuriană, la zece minute după miezul nopții, pe 9 august 1945.[21]

Armatele sovietice din Extremul Orient se aflau acum într-o cursă contracronometru, încercând să cucerească cât mai mult teritoriu înainte ca Japonia să capituleze, iar trupele americane, chineze sau britanice să-i învingă pe japonezi. Stalin intrase atât de repede în război, încât nu semnase nici un fel de acord cu Chiang Kai-shek cu privire la Manciuria. Deși acest lucru încălca promisiunile făcute lui Roosevelt și Truman, a permis, de asemenea, armatelor lui Stalin să creeze un fapt împlinit în teren. Pe 9 august, la prânz, diviziile blindate de pe frontul Transbaikal avansaseră deja între 50 și 150 de kilometri, pe un front larg în regiunea Manchukuo, controlată de japonezi. În centrul Manciuriei, armatele Frontului 2 din Extremul Orient, conduse de mareșalul M.A. Purkaev, au avansat pe un front larg de aproape 300 de kilometri, deși mai lent, deoarece oamenii săi trebuiau să traverseze râul Amur și Hinganul Mare, totul pe o furtună puternică. Rezistența japoneză a fost mai acerbă pe flancul estic, unde armatele Frontului 1 din Extremul Orient ale mareșalului Kirill Meretkov și-au croit drum de la Vladivostok către nord-vest, spre Harbin și spre sud, în Coreea. Chiar și așa, până la sfârșitul zilei, corpul blindat al lui Meretkov reușise o străpungere pe 35 de kilometri lățime a liniilor japoneze și pătrunsese în adâncime

pe o distanță cuprinsă între 15 și 22 de kilometri. Operațiunea Furtună de august era în plină desfășurare.[22]

Ca și cum i-ar fi spus lui Stalin să se retragă din război, președintele Truman a autorizat folosirea unei a doua bombe atomice pe 9 august, aceasta fiind lansată asupra țintei secundare Nagasaki imediat după ora 11:00, la mai puțin de 12 ore după ce începuse invazia sovietică în Manciuria. În acel moment, aproape toate facțiunile beligerante din elita conducătoare a Japoniei hotărâseră să renunțe la luptă, deși Togo și Suzuki doreau, cu gândul la o eventuală rezistență în comandamentul armatei, să insiste asupra păstrării casei imperiale a lui Hirohito. Acceptarea „cu o singură condiție" a ultimatumului de la Potsdam a ajuns la Washington, DC, în jurul orei 7:30 și la Moscova, pe la mijlocul după-amiezii pe 10 august. Refuzul președintelui Truman de a accepta această condiție este bine cunoscut, la fel și termenii duri ai instrumentului de capitulare redactat pe 11 august, care nu au fost acceptați în mod oficial până când împăratul Hirohito nu a transmis acceptarea Declarației de la Potsdam, pe 15 august. Mai puțin cunoscut, deși la fel de relevant, a fost răspunsul lui Stalin la oferta japoneză, care a fost acela de a-l chema pe trimisul lui Chiang Kai-shek la Moscova, T.V. Soong, și de a grăbi încheierea unui acord prin care îl recunoștea pe Chiang ca premier al unicului guvern al Chinei și accepta controlul chinezesc asupra Sinkiang (Xinjiang), o regiune de frontieră din nord-vestul Chinei, în schimbul recunoașterii de către Chiang a controlului sovietic asupra Mongoliei Exterioare și a unei sfere de influență sovietice în Manciuria. După ce s-a ajuns la un compromis care permitea controlul politic chinez asupra Dairen (sovieticii controlând portul propriu-zis) și s-a semnat un protocol secret care scotea trupele sovietice de sub jurisdicția chineză în Manciuria, Tratatul de prietenie și alianță sino-sovietică a fost semnat pe 14 august 1945, cu o zi înainte de declarația lui Hirohito.[23]

Refuzul lui Truman de a aviza condiția pusă de Japonia pe 10 august pentru acceptarea Declarației de la Potsdam, i-a oferit lui Stalin încă cinci zile pentru a-l convinge pe Chiang Kai-shek să accepte sfera sa de influență și a extinde imperiul sovietic în Asia. O întârziere logistică la Tokyo, care a făcut ca ordinul de încetare a focului să ajungă la armatele japoneze din teren abia pe 17 august, i-a mai adus lui Stalin încă două zile, ceea ce i-a fost util, deoarece pe 15 august majoritatea orașelor importante din Manciuria – ca Harbin, Changchun, Kirin, Mukden și Dairen – nu căzuseră încă. Mareșalul Vasilevski a mai câștigat încă două zile prin refuzul de a răspunde la cererea de încetare a focului din partea armatei japoneze Kwantung până pe 19 august, ceea ce i-a permis

să emită pe 18 august directive prin care ordona cucerirea acestor oraşe. Chiar şi aşa, nu a fost suficient timp, deoarece sovieticilor le-ar mai fi trebuit încă două săptămâni după ce acceptaseră încetarea focului, pe 19 august, pentru a cuceri restul Manciuriei, chiar dacă flota sovietică din Pacific, care opera de la Vladivostok, debarcase forţe expediţionare pe insulele Sahalin, Kurile şi în peninsula coreeană, permiţându-i lui Stalin să securizeze Pyongyang şi jumătatea nordică a peninsulei de deasupra paralelei 38. Abia pe 5 septembrie, la 17 zile după încetarea focului şi la aproape trei săptămâni după transmiterea declaraţiei de capitulare a lui Hirohito, ofensiva sovietică s-a oprit la insulele Habomai, chiar în largul coastelor insulei japoneze Hokkaido.[24]

Nu era o întâmplare că Hokkaido şi paralela 38 din Coreea marcau graniţele noului imperiu asiatic al lui Stalin. Dovedind falsitatea afirmaţiilor apărătorilor lui Roosevelt, care susţin că britanicii şi americanii nu mai puteau face mare lucru pentru a opri răspândirea comunismului, fie în Europa, fie în Asia, din cauza Armatei Roşii atotcuceritoare, Stalin le-a ordonat comandanţilor săi să se oprească acolo unde se aflau, deoarece preşedintele Truman şi consilierii săi militari trasaseră linii de demarcaţie clare şi avertizaseră că sovieticii nu trebuie să le depăşească. După cum îi scria Truman lui Stalin pe 16 august, a doua zi după capitularea lui Hirohito, comandanţii americani conveniseră ca toate forţele japoneze „din Manciuria şi Coreea la nord de paralela 38 de grade latitudine nordică şi Karafuto [Sahalin] să se predea comandantului suprem al forţelor sovietice din Extremul Orient". De fapt, Armata Roşie a ajuns în Coreea de Nord înainte ca americanii să debarce trupe în jumătatea sudică a peninsulei la Incheon (pe 7 septembrie), iar sovieticii ar fi putut probabil să avanseze dincolo de paralela 38 dacă Stalin ar fi dat acest ordin. Acelaşi lucru a fost valabil şi pentru Hokkaido, cea mai nordică dintre insulele Japoniei, unde nici una dintre părţi nu debarcase încă trupe când, în răspunsul său către Truman, din 16 august, Stalin a propus, în conformitate cu balonul de încercare pe care îl lansase cu Hopkins în mai, să ocupe şi să accepte capitularea trupelor japoneze „în jumătatea nordică a insulei Hokkaido", cu o linie de demarcaţie care urma să fie trasată între Rumoi, pe coasta de vest, şi Kushiro, pe coasta de est.

Ştim că Stalin vorbea serios în legătură cu Hokkaido, deoarece pe 18 august Vasilevski i-a ordonat lui Mereţkov, comandantul Frontului 1 din Extremul Orient, să fie pregătit „să ocupe jumătatea nordică a insulei Hokkaido" până pe 1 septembrie, în aşteptarea ordinelor finale de la Stalin. Dar Truman nu era Roosevelt. Pe 18 august, el a spus un „nu" categoric. Drept represalii, vojdul a refuzat cererea lui Truman

de înființare a unei baze aeriene americane în insulele Kurile. Frontiera sovieto-americană în Asia era stabilită.[25]

Fermitatea lui Truman a salvat aproximativ 3,5 milioane de locuitori japonezi din Hokkaido și aproape 20 de milioane de coreeni care trăiau la sud de paralela 38 să nu cadă în ghearele lui Stalin, în 1945. Este greu de imaginat că Roosevelt, dacă ar fi trăit, ar fi avut o poziție la fel de fermă față de expansiunea sovietică. Cu toate acestea, armatele lui Stalin cuceriseră 40 de milioane de noi supuși pentru comunismul sovietic numai în Manciuria, împreună cu 640 000 de prizonieri de război japonezi trimiși în lagărele de muncă sovietice din Siberia – dintre care peste 62 000 aveau să moară în captivitate – și aproape două miliarde de dolari în proprietăți industriale și alte prăzi de război din Manciuria trimise înapoi în URSS în 50 000 de vagoane de tren. Povestea violurilor în masă comise asupra femeilor japoneze din Manciuria de către cuceritorii ruși, inclusiv folosirea lor drept ceea ce un istoric militar numea „versiunea sovietică a femeilor de confort", iese abia acum la iveală.[26]

Având în vedere că armatele sovietice din Extremul Orient se aflau într-o poziție puternică față de regiunea Manchukuo, controlată de japonezi încă din 1939, este posibil ca unele dintre cuceririle asiatice ale lui Stalin să fi fost obținute în cele din urmă chiar și fără ajutorul oferit Armatei Roșii, prin Acordul de împrumut și închiriere, chiar dacă mult mai încet și cu un preț uman și material mult mai mare. Cucerirea sovietică a fost facilitată și de faptul că, în momentul în care Stalin i-a declarat război, în august 1945, Japonia transferase deja mai mult de un milion de soldați din China și Manciuria înapoi în insulele natale. Combinația dintre cei patru ani în care marina, armata și aviația americană slăbiseră forța Japoniei, în timp ce URSS rămăsese neutră, și cantitățile imense de armament, combustibil pentru motoare și avioane de luptă trimise la Vladivostok (în special în ultimele 14 luni ale războiului din Pacific) i-a permis lui Stalin să cucerească, în mai puțin de o lună, o zonă mai mare decât Franța și Germania la un loc. Câștigurile sovietice obținute în urma Operațiunii Furtună de august, la fel ca victoriile ușoare din Europa de Est din perioada Pactului Ribbentrop-Molotov au venit aproape fără nici un cost pentru vistieria lui Stalin și cu pierderi relativ ușoare (36 653 de soldați în total, dintre care 12 103 morți) în comparație cu campaniile sovietice anterioare, atât în Asia, în 1938–1939, cât și în Europa, între 1941 și 1945. În acest fel, generozitatea unilaterală și lipsită de reciprocitate a lui Roosevelt îl ajutase pe Stalin să înfigă drapelul roșu în nordul Asiei, deschizând calea pentru triumful lui Mao în China și pentru impasul din Coreea, care durează până în prezent.[27]

EPILOG

Imperiul slav al lui Stalin și prețul victoriei

În Europa de Vest, Ziua Victoriei este amintită cu bucurie (deși selectiv) ca un moment de fericire al eliberării, cu soldați americani care împărțeau țigări și bomboane, în timp ce furau sărutări de la frumusețile locale. În Europa de Est și în nordul Asiei, victoria Aliaților în al Doilea Război Mondial a adus doar mai multă durere, deoarece războiul mondial s-a transformat într-o serie de războaie civile. În Polonia, NKVD și Armata Roșie au continuat să măcelărească sau să deporteze luptătorii AK până în 1946. În noiembrie 1945, rezistența AK în Liski, în fosta Prusie Orientală, a devenit atât de intensă, încât Armata Roșie a trimis nouă divizii pentru a-i zdrobi pe rebelii polonezi. În decembrie 1945, la șase luni după ce se presupunea că războiul din Europa se încheiase, sovieticii au început bombardamente aeriene asupra bastioanelor AK. Partizanii lituanieni și alți partizani baltici au ucis cel puțin 20 000 de soldați sovietici între momentul „eliberării" regiunii, în 1944, și stingerea ultimei rezistențe serioase, în 1948. În Ucraina, după cum va recunoaște mai târziu Hrușciov, cel care a supravegheat reprimarea rezistenței partizanilor, „după război, am pierdut mii de oameni într-o luptă acerbă între naționaliștii ucraineni și forțele puterii sovietice".[1]

Aceste războaie postbelice au permis imperiului lui Stalin să absoarbă un alt val uriaș de deținuți în lagărele de muncă forțată. Forța de muncă din lagărele Gulagului lui Stalin fusese întărită serios în perioada de „expansiune pașnică" din 1939–1941 cu polonezi, letoni, estonieni, lituanieni, finlandezi și români. Lagărele au cunoscut o nouă extindere între 1943 și 1944, când aici au fost închiși și tătari din Crimeea, germani de pe Volga, musulmani circazieni și polonezi, între 1944 și 1948, când s-a produs un aflux de ucraineni, baltici, maghiari, români (din nou), polonezi (din nou) și aproape două milioane de germani; și, după august 1945, aproape un milion de japonezi, mongoli și coreeni. Și asta fără a mai pune la socoteală soarta a milioane de foști prizonieri de război sovietici (multe zeci de mii dintre aceștia fiind, de fapt, cazaci sau emigranți ruși albi care nu fuseseră niciodată supuși sovietici), care fuseseră trimiși

în URSS la închisoare sigură și muncă forțată, dacă nu chiar la execuție sumară – cu pedepse în plus aplicate și familiilor acestora. Astfel a început o nouă perioadă de teroare sovietică, alimentată de paranoia tot mai mare față de evrei și de alți cosmopoliți prooccidentali, care avea să dureze până la moartea lui Stalin, în 1953.

Oricât de teribilă a fost soarta Poloniei și a Europei de Est, cea mai durabilă consecință a victoriilor lui Stalin din 1945 a fost impulsul pe care acestea l-au dat expansiunii comuniste în Asia, mai ales în China. Este adevărat că Stalin fusese de acord să recunoască guvernul naționalist al lui Chiang prin acordul sino-sovietic din 14 august 1945 și să-i acorde acestuia controlul politic oficial asupra Manciuriei – un acord considerat inițial de Mao și de comuniștii chinezi drept trădare. Pe 20 august, Stalin i-a ordonat chiar lui Mao să evite confruntările armate cu forțele lui Chiang. Chiang a fost suficient de încrezător în buna-credință a lui Stalin încât să-l invite pe Mao la Chungking în septembrie. El a obținut de la acesta un angajament potrivit căruia comuniștii vor „opri războiul civil" și „se vor uni sub conducerea președintelui Chiang pentru a construi o Chină modernă". Cu guvernul lui Chiang recunoscut de toate marile puteri și sprijinit financiar de Statele Unite, părea că Stalin va trebui să se mulțumească cu o sferă de influență în Manciuria și cu un guvern proamerican la sud de ea. Aceasta era, în orice caz, speranța administrației Truman.[2]

Dar, cu o miză așa mare, erau puține șanse ca Stalin să se mulțumească cu atât. Chiar în timp ce Stalin recunoștea guvernul lui Chiang, comandanții Armatei Roșii din Manciuria și Mongolia Exterioară stabileau contacte cu armatele lui Mao și începeau să împartă comuniștilor chinezi arme din stocurile confiscate de la armata Kwantung după capitularea Japoniei. Rușii nu au predat totul, păstrând pentru ei înșiși o mare parte din cele mai bune echipamente. Chiar și așa, armatele lui Mao au primit 700 000 de puști, 8 989 de mitraliere, 1 436 de piese de artilerie de câmp, 11 052 de lansatoare de grenade, 3 078 de camioane, 14 777 de cai, 21 084 de vehicule de aprovizionare, 860 de avioane de luptă, 815 vehicule specializate și 287 de mașini de comandament. De asemenea, Stalin a fost de acord să-i lase pe oamenii lui Mao să preia Kalgan, o poartă critică în Marele Zid Chinezesc care păzește căile de acces dinspre nord către Beijing. Acesta fusese un centru logistic crucial al armatei Kwantung, care lăsase în urmă depozite uriașe de arme și vehicule. Acum știm că promisiunea făcută pe 18 septembrie de Mao lui Chiang, de a-și uni forțele, fusese falsă, deoarece cu doar zi în urmă liderul comunist primise ordin de la Stalin să se „extindă spre nord",

în Manciuria ocupată de sovietici, ordin pe care Mao l-a transmis armatelor sale după ce s-a întors la Yan'an, pe 19 septembrie. Mao și-a asigurat generalii că declarația sa din Chungking era „un simplu petic de hârtie". Pe 4 octombrie 1945, Stalin i-a ordonat lui Mao să își mute forțele din sudul Chinei spre nord și în Manciuria, promițând că generalii Armatei Roșii vor furniza arme pentru cei 300 000 de oameni ai lui Mao. Ideea era să atragă forțele lui Chiang spre nord, împotriva armatei maoiste, acum generos aprovizionată.[3]

Planul a funcționat. Deși consilierii americani ai lui Chiang, inclusiv generalul Albert Wedemeyer, succesorul lui Joe „Vinegar" Stilwell, l-au îndemnat pe Chiang să evite capcana, în octombrie 1945 Chiang și-a mutat trupele spre nord și a reluat Războiul Civil chinez. Stalin și-a arătat acum adevărata față, închizând pentru forțele naționaliste toate porturile din Manciuria. Ca o insultă în plus, pe 17 octombrie, vojdul l-a informat pe Chiang că nu va împărți cu guvernul chinez nici un material de război japonez capturat și că nu va retrage trupele sovietice de pe teritoriul chinez la trei luni după război, așa cum se angajase să facă prin Acordul sino-sovietic din august. Ocupația sovietică în Manciuria a durat până în aprilie 1946, ceea ce a oferit armatelor lui Stalin timp mai mult decât suficient pentru a transporta pradă de război în valoare de aproape două miliarde de dolari – lăsând una dintre zonele industriale esențiale ale Asiei în ruină – și pentru a se asigura că, la plecarea Armatei Roșii, armatele lui Mao dețineau controlul complet asupra regiunii. Stalin a avut astfel grijă ca Manciuria, cea mai bogată regiune din China, să fie controlată nu de guvernul naționalist chinez, care luptase pentru ea încă de la invazia japoneză din 1931, ci de un regim comunist prieten: cel al lui Mao, ai cărui oameni nu luptaseră acolo (sau oriunde altundeva în China împotriva forțelor japoneze) și, prin urmare, nu ar fi trebuit să aibă nici o pretenție asupra ei.[4]

Dacă guvernul american ar fi fost la fel de devotat cauzei lui Chiang precum a fost Stalin celei a lui Mao, pierderea Manciuriei nu ar fi fost neapărat fatală pentru Kuomintang. Dar Truman, deși era mult mai conștient de pericolul reprezentat de Stalin decât fusese Roosevelt, s-a împotmolit la fel de rău în China. După un model similar cu trădarea britanică a lui Mihailovici în Iugoslavia, ajutorul american pentru Chungking a fost condiționat de invitarea lui Mao în guvernul Chiang, deși cei doi bărbați se luptau într-un război civil pentru viitorul Chinei. Pe 15 septembrie 1945 – când Mao se afla la Chungking și se prefăcea că are o atitudine ireproșabilă – guvernul american l-a instruit pe Wedemeyer să-l informeze pe Chiang „că ajutorul militar oferit de Statele Unite *nu* va fi,

repet, deturnat pentru a fi folosit în războaie fratricide sau pentru a sprijini o administrație nedemocratică". Pe 10 noiembrie, o directivă a șefilor de stat-major stipula că „ajutorul militar american acordat Chinei va înceta imediat dacă dovezile vor determina guvernul american să creadă că [trupele chineze] care primesc acest ajutor îl folosesc... pentru a purta un război civil". În aceeași ordine de idei, Truman l-a trimis pe generalul Marshall la Chungking în decembrie 1945 pentru a negocia un guvern de coaliție între Chiang și Mao, doi dușmani politici de moarte, care tocmai reluaseră războiul civil în China. Marshall a trimis chiar și ofițeri americani la Kalgan – orașul de la poarta Marelui Zid pe care Stalin i-l predase lui Mao – pentru a instrui soldații comuniști chinezi ai lui Mao. Sub supravegherea lui Marshall, ajutorul financiar american pentru Chungking a fost încetinit, iar livrările de arme au fost reduse la minimum și apoi întrerupte complet, în septembrie 1946. În 1947, conflictul prin intermediari din China era complet unilateral, Stalin furnizându-i lui Mao tot ce avea nevoie, inclusiv tancuri și artilerie sovietică nouă, iar Statele Unite lăsându-l pe Chiang să se descurce singur și interzicându-i să folosească armele americane împotriva comuniștilor lui Mao. Având în vedere că SUA tăiaseră aprovizionarea guvernului de la Chungking în 1946 și că Mao primea tot mai multe arme din Uniunea Sovietică prin intermediul Manciuriei comunizate, misterul nu este că Mao a câștigat Războiul Civil chinez, ci că i-au trebuit încă trei ani ca să o facă.[5]

Există o ironie sumbră în ceea ce privește momentul în care SUA l-au trădat definitiv pe Chiang, moment care a coincis cu trezirea tardivă a Statelor Unite și a Marii Britanii în fața amenințării comuniste din Europa. Celebrul discurs al lui Churchill despre Cortina de Fier, rostit alături de Truman la Fulton, Missouri, pe 5 martie 1946, a contribuit la convingerea americanilor de a prelua sarcina opririi expansiunii sovietice în Europa – o politică ce a prins rădăcini odată cu așa-numita Doctrină Truman, în martie 1947, Statele Unite preluând steagul susținerii „popoarelor libere" (în primul rând, Grecia și Turcia) în lupta lor împotriva totalitarismului comunist. În lunile care au urmat discursului lui Churchill, Washingtonul a întrerupt livrările de arme către Chiang Kai-shek. Nu a existat o Doctrină Truman pentru China. Dacă Churchill ar fi fost la cârmă la Washington, cu bogăția și puterea armată de care dispunea Truman, putem să ne imaginăm că o trezire la realitate privind Războiul Rece ar fi avut loc mult mai devreme. Churchill își testase sintagma „Cortina de Fier" încă din 12 mai 1945, încercând să-l convingă pe Truman să fie mai ferm cu Stalin în privința Poloniei. În acea perioadă amețitoare și plină de anxietate de după Ziua Victoriei,

Churchill le dăduse chiar instrucțiuni șefilor săi de stat-major să pregătească planuri de urgență în scopul declanșării unui atac asupra pozițiilor sovietice din Europa de Est, pentru a obține „o înțelegere echitabilă pentru Polonia", cu o dată de lansare preconizată pentru 1 iulie 1945 – plan pe care generalii lui Churchill l-au numit Operațiunea Unthinkable. Deși aceste planuri nesăbuite au rămas, din fericire, secrete la acea vreme, acum, când știm despre ele, alegătorii britanici pot fi iertați pentru că au votat pentru demiterea conservatorilor lui Churchill la alegerile generale din 5 iulie 1945, ultimele voturi fiind numărate în timp ce Churchill se afla la Potsdam.[6]

Trecând de la o extremă la alta, Churchill mersese de la atribuirea proactivă a sferelor de influență baltice lui Stalin în 1939 – o perioadă în care liderul sovietic era aliat cu Hitler și nu-și ocupase încă vecinii baltici – la pregătirea unui război total cu Stalin pentru sfera de influență a acestuia în Polonia, acum, când Hitler fusese învins și sovieticii ocupau deja acea țară. Problema acestei abordări schimbătoare a politicii de stat nu era că propunerile lui Churchill erau toate greșite, ci că erau prost sincronizate. Momentul potrivit pentru a confrunta agresiunea sovietică în Europa de Est ar fi fost în 1939–1940, când Stalin era partenerul odios al lui Hitler, iar Armata Roșie era suficient de slabă pentru ca Stalin să nu îndrăznească să invadeze Polonia până când armata poloneză nu ar fi fost deja învinsă. Cu siguranță, britanicilor și francezilor le-ar fi fost greu să salveze Polonia atunci, dar, în realitate, ei nici măcar nu au încercat să o facă. Luarea unei poziții în Finlanda ar fi oferit un argument moral războiului european, atrăgând eventual Statele Unite și alte puteri, inclusiv Ungaria pro-Axă și Italia fascistă, într-o coaliție internațională largă împotriva agresiunii totalitare. Chiar și la conferința de la Teheran din noiembrie 1943, o poziție mai fermă ar fi putut face o diferență reală, salvând Balcanii și o mare parte din Europa de Est de armatele lui Stalin. Gambitul mediteraneean al lui Churchill este, de obicei, respins ca fiind o fantezie, dar a avut mult mai mult sens strategic decât celelalte idei ale sale din timpul războiului. Bineînțeles, decizia lui Roosevelt de a se alia cu Stalin și de a miza totul pe Operațiunea Overlord a condamnat acest gambit. Mai interesant este faptul că Churchill și-a abandonat protejatul din Iugoslavia cu doar câteva săptămâni înainte de Teheran, condamnând această țară la decenii de opresiune comunistă. În ciuda afirmațiilor postbelice ale lui Fitzroy Maclean și Churchill, cum că susținerea lui Tito ar fi creat un cal troian în tabăra sovietică din Balcani, roadele amare ale trădării cetnicilor de către ei au fost culese în august 1945 și iunie–iulie 1946, când Mihailovici și ofițerii săi au fost arestați și condamnați

la moarte pentru trădare într-o serie de procese-spectacol*, pe baza argumentelor comuniste pe care Maclean și Churchill le adoptaseră ca fiind și ale lor, în 1943.[7]

La o distanță de trei sferturi de secol, acum este evident că Churchill și Roosevelt s-au lăsat intoxicați de Stalin din cauza șocului emoțional al invaziei naziste în URSS, din 1941, doar pentru a se trezi cu o mahmureală dureroasă odată ce armatele lui Hitler au fost înfrânte. Chiar și Truman, deși nu a fost niciodată la fel de fermecat de Stalin ca predecesorul său, a avut nevoie de timp pentru a se trezi la realitate în fața amenințării tot mai mari a expansiunii sovietice, înainte de a pune piciorul în prag în Asia. Locuitorii din Coreea de Sud și Hokkaido îi pot fi recunoscători lui Truman că și-a dat seama de acest lucru atât de repede, deși nu suficient de repede pentru a salva și populația din Manciuria și, mai târziu, din China, Coreea de Nord, Sahalin, Kurile și Europa de la est de Elba.

Cel puțin o parte din stalinofilia care a cuprins Washingtonul și Londra între 1941 și 1945 poate fi atribuită agenților sovietici de influență din guvernele american și britanic. Epurările din Departamentul de Stat al SUA, efectuate în 1937 și 1943, l-au privat pe Roosevelt de sfaturi avizate despre Stalin și politica sa externă. Agenții sovietici de la Cairo și din BBC au contribuit la distrugerea reputației lui Mihailovici, chiar dacă Harry Dexter White s-a implicat în toate acțiunile, de la ultimativa „notă Hull", adresată Japoniei în noiembrie 1941, până la crearea devastatorului Plan Morgenthau. Harry Hopkins, chiar dacă nu era un agent NKVD ca White, atunci cu siguranță un susținător entuziast al URSS, a supervizat aproape singur programul sovietic de împrumut și închiriere care a hrănit, a înarmat și a aprovizionat Armata Roșie și industria de război sovietică timp de patru ani, contribuind probabil mai mult decât oricare dintre generalii lui Stalin la victoriile sovietice asupra Germaniei și Japoniei. Agenții sovietici din Departamentul de Stat au contribuit la demiterea unor experți în Asia anticomuniști, precum subsecretarul de stat Joseph Grew, epurat în august 1945, Eugene Doonan, șeful Diviziei Extremul Orient, epurat alături de Grew, ambasadorul SUA în China, Patrick Hurley, care a demisionat în noiembrie 1945, în semn de protest față de influența comunistă crescândă asupra politicii chineze, și Albert Wedemeyer, înlocuit din funcția de consilier militar principal al lui Chiang în decembrie 1945 de George Marshall, care a început sabotarea cauzei naționaliste pe toate căile posibile. Antipatia lui Marshall

* Condamnarea lui Mihailovici a fost anulată de guvernul sârb în 2015.

față de Chiang Kai-shek era, la acea vreme, poziția implicită a factorilor de decizie politică de la Washington, din cauza campaniei comuniste de defăimare care, de ani de-a rândul, distrusese progresiv reputația lui Chiang (care nu fusese niciodată bună) în Statele Unite.[8]

Toate acestea sunt adevărate. Totuși, Roosevelt și Churchill au fost cei care au luat deciziile cruciale care au transformat conflictul mondial în războiul lui Stalin, începând cu promisiunile lor necondiționate de sprijin armat și financiar pentru URSS, după declanșarea Operațiunii Barbarossa. Explicația obișnuită pentru această generozitate care nu se baza pe reciprocitate este că aprovizionarea Armatei Roșii era cea mai bună cale de a-l învinge pe Hitler și de a salva vieți americane și britanice. Cel puțin în Marea Britanie, în război cu Hitler încă din 1939, a existat un motiv logic pentru a răspunde la Operațiunea Barbarossa prin sprijinirea efortului de război sovietic, plătind Armata Roșie aproape ca pe o forță de mercenari pentru a ridica presiunea de pe armatele britanice suprasolicitate. Dar acest lucru nu a avut niciodată prea mult sens în cazul americanilor, deoarece Statele Unite nu se aflau în război cu Germania când Roosevelt i-a aruncat lui Stalin colacul de salvare, în 1941, și ar fi putut la fel de bine să adopte o poziție neutră față de conflictul germano-sovietic. Chiar și după Pearl Harbor și după declarația nebunească de război a lui Hitler împotriva Statelor Unite, decizia lui Roosevelt de a alege strategia „Mai întâi Germania" – acordând prioritate nevoilor lui Stalin pentru război în materie de transport maritim, producție și escortă navală, peste cele ale războiului împotriva Japoniei – a fost mai mult decât evidentă și a fost profund criticată la acea vreme de comandanții americani din Pacific, precum generalul Douglas MacArthur.

De asemenea, nu există nici o dovadă că Armata Roșie a luptat mai eficient decât ar fi făcut-o soldații britanici sau americani cu zecile de milioane de tone de material de război trimise lui Stalin. De fapt, ratele dezechilibrate ale pierderilor pe frontul de est, între 1941 și 1945, sugerează contrariul. Dacă ar fi fost trimise mai puține ajutoare către Stalin prin Acordul de împrumut și închiriere sau dacă transporturile ar fi fost reduse sau oprite în 1943, în urma clauzei de expirare a statutului original, fie la data-limită, 30 iunie, fie după victoria sovietică de la Kursk, Armata Roșie ar fi avansat mai lent spre vestul Europei – un avans pentru oprirea căruia NATO a fost creată special ulterior. Ideea că nu a existat altă soluție decât de a-i trimite lui Stalin 11 miliarde de dolari – echivalentul a mai bine de 1 000 de miliarde de dolari în prezent – în material de război, echipamente și produse industriale, transfer de tehnologie

și proprietate intelectuală, fără a i se cere nimic în schimb, este infirmată de condițiile Acordului de împrumut pe care Roosevelt i le-a oferit lui Churchill, de la exorbitanta afacere „baze pentru distrugătoare", din 1940, până la dobânzile mari percepute pentru ajutoarele trimise prin Acordul de împrumut și închiriere și prin alte împrumuturi de război. De asemenea, ideea este infirmată de tratamentul aplicat Chinei, care a primit doar o zecime din ajutorul acordat lui Stalin, și cea mai mare parte după ce Drumul Burmei a fost deschis, în cele din urmă, în ianuarie 1945 – adică mult prea târziu pentru a influența considerabil soarta războiului din Pacific. Când ajutorul ar fi contat cu adevărat, în 1943–1944, China a primit doar 1–2% din ceea ce primise Rusia sovietică, în ciuda faptului că Chiang avea o pretenție morală infinit mai puternică la ajutorul american decât Stalin și o pretenție strategică la fel de mare, bazată pe numărul uriaș de divizii japoneze pe care le ținea blocate pe loc, deși nu avea arme. Deoarece „pacea mondială" – condiția de rambursare aplicată în acordul-cadru din iunie 1942 – a rămas inaccesibilă, toate datoriile sovietice din timpul războiului au fost șterse pentru o nimica toată în 1951, la doi penny pe dolar, în timp ce Marea Britanie și-a plătit integral datoriile, cu dobândă, până în 2006.[9]

Desigur, nu putem ști ce s-ar fi întâmplat dacă Roosevelt ar fi ascultat opinia majorității americanilor și a criticilor din Congres în 1941 și i-ar fi lăsat pe Hitler și pe Stalin să se lupte fără ca ajutoarele oferite prin Acordul de împrumut și închiriere să încline balanța pe frontul de est. Cu toate acestea, este greu de imaginat că ar fi putut fi mult mai rău decât s-a întâmplat: de la pierderile de vieți omenești și suferința civililor ruși, care au fost evidențiate în teribilul asediu de 900 de zile de la Leningrad, până la distrugerea unui continent după patru ani de război terestru și bombardamente aeriene; de la atrocitățile și ororile în cascadă de pe câmpurile însângerate ale frontului de est, culminând cu anihilarea evreilor europeni de către naziști, la violurile în masă, deportările și jafurile din Europa de Est și din Balcani după ce Armata Roșie s-a năpustit aici, în camioane americane, pentru a se instala printre ruine.

În măsura în care Aliații occidentali au eliberat Franța, Italia și Țările de Jos de sub dominația nazistă (împiedicând incursiunile sovietice în aceste țări) și au eliberat supraviețuitorii din lagărele de concentrare germane situate la vest de Elba (chiar dacă nu din cele mai îngrozitoare, care se aflau în special în Polonia ocupată și, prin urmare, au fost eliberate de sovietici), se poate spune că războiul a realizat ceva util în cele din urmă – chiar cu prețul unui masacru atât de uriaș pentru toate taberele implicate, încât astăzi pare aproape de neconceput. Dar chiar și acest

aspect relativ pozitiv al poveștii ridică întrebarea de ce forțele de coaliție americano-britanice s-au mobilizat atât de mult pentru producție de război, tonaj naval și furnizare de escortă navală în scopul de a sprijini înaintarea ineficientă și brutală a Armatei Roșii, în loc să lupte mai devreme în Europa pentru a elibera Balcanii și lagărele de exterminare din Europa de Est în sine, mai ales având în vedere avantajul în materie de informații conferit Aliaților occidentali prin descifrarea sistemului Enigma și a altor sisteme de criptare ale germanilor de către echipa britanică Ultra de la Bletchley Park, în 1941, a cărei poveste a fost dezvăluită prima dată lumii abia în 1974.[10]

Întrebări și mai incomode vizează chestiuni precum: promisiunile înșelătoare făcute Poloniei în 1939 de către Marea Britanie, care i-au încurajat pe liderii polonezi să se opună lui Hitler, aceștia înțelegând, în mare parte eronat, că Marea Britanie și Franța le vor acorda ajutor armat activ împotriva Germaniei; respingerea de către Aliați a propunerilor de pace ale Germaniei, în octombrie 1939, după căderea Poloniei; refuzul lui Churchill de a negocia în iunie–iulie 1940, după căderea Norvegiei, a Franței și a Țărilor de Jos; tratamentul disprețuitor al lui Churchill față de misiunea lui Rudolf Hess, din mai 1941, oricât de satisfăcătoare ar fi fost umilirea lui Hitler într-un moment în care Marea Britanie nu câștigase încă nici o bătălie în război; și respingerea brutală de către Roosevelt a ofertelor de negociere venite din partea lui Canaris și a altor figuri ale rezistenței germane, în 1943. Pretextul tuturor acestor tatonări de pace, venite din partea lui Hitler sau a viitorilor săi succesori, era că Germania ar fi renunțat la câștigurile din Europa de Vest, dar ar fi putut acționa liber în Polonia și în Est – sau, în versiunea lui Canaris, Germania ar fi renunțat și la Polonia. Dacă scopul războiului împotriva lui Hitler a fost de a salva Europa de Vest de subjugarea străină, acest lucru ar fi putut fi realizat cu costuri umane și materiale infinit mai mici la masa negocierilor. Dacă scopul a fost salvarea Poloniei și a Europei de Est de stăpânirea străină, atunci războiul a fost un eșec abisal. Cea mai mare nedreptate comisă după război și ale cărei efecte se văd și azi – Polonia, țara care merita în mod evident cele mai multe despăgubiri de război, nu a primit nimic din partea Germaniei sau a URSS, chiar dacă URSS – invadatorul și cuceritorul ei – a pretins reparații în numerar sau în natură Poloniei și tuturor celorlalte țări ocupate de Stalin în 1945. Nu mai departe de 2017, Varșovia a înaintat Berlinului o cerere de despăgubiri de război, doar pentru a fi informată de biroul cancelarului că guvernul polonez a renunțat la dreptul său la reparațiile de război germane în 1953, când era un stat-satelit sovietic ocupat.[11]

Am putea spune cam același lucru despre războiul din Asia. Dacă conflictul din Pacific a avut un obiectiv, acesta a fost cucerirea Manciuriei și a nordului Chinei – prin invaziile succesive ale Japoniei, care, în 1931 și 1937, au dus la retragerea acestei țări din Liga Națiunilor, la impunerea de sancțiuni și așa mai departe. Și totuși rezultatul acordurilor încheiate de Roosevelt cu Stalin în timpul războiului a fost alipirea la URSS a Manciuriei și a nordului Chinei. Statele Unite au aprobat, finanțat și înarmat apoi invazia sovietică care a dus la trecerea sub dominație comunistă a Coreei de Nord, a Manciuriei și, în cele din urmă, a întregii Chine (cu excepția Taiwanului). Acesta a fost un rezultat pervers al unui război purtat pentru a elibera aceste zone de opresiune. Chiar și țările asiatice eliberate de sub dominația japoneză care nu se aflau sub influența imediată a lui Stalin – cum ar fi Thailanda, Indochina, Filipine, Malaysia și Indonezia –, deși râvnite de mult timp de imperialiștii japonezi și beneficiind doar de o apărare fragilă după prăbușirea Franței și a Țărilor de Jos în 1940, au fost ocupate de Japonia abia după Pearl Harbor. Adică au fost ocupate după ce Statele Unite au aplicat un embargo petrolier de facto asupra Japoniei ca represalii pentru comportamentul acesteia în Manciuria și în nordul Chinei, culminând cu ultimativa „notă Hull", despre care știm acum că a fost scrisă de un agent sovietic care încerca să determine Statele Unite să intre în război cu Japonia. Dacă scopul războiului din Pacific a fost eliberarea acestor țări de sub ocupație, acest lucru ar fi putut fi realizat mai ușor la masa negocierilor în 1941, înainte chiar ca ele să fie ocupate, decât printr-un război de uzură de ani întregi, care a culminat cu detonarea a două bombe atomice și cu o invazie sovietică distructivă în nordul Asiei. Dacă scopul a fost eliberarea Manciuriei și a nordului Chinei, atunci, la fel ca în Europa de Est, războiul a fost un eșec.

Desigur, nimic din toate acestea nu trebuie să diminueze eroismul soldaților sovietici și Aliați care au luptat, și-au vărsat sângele și au murit în războaiele împotriva Germaniei naziste, a Italiei fasciste (până în 1943) și a Japoniei. Pe toate fronturile, soldații Aliați au luptat în condiții teribile, cu curaj și cu onoare, împotriva unor inamici care nu au avut milă de ei, care au maltratat prizonierii de război și care au comis atrocități atât de oribile între 1937 și 1945, încât au salvat conștiința oamenilor care i-au ucis și învins, în ciuda amintirilor occidentale apăsătoare despre bombardamentele incendiare de la Hamburg, Dresda și Tokyo și despre bombardamentele atomice de la Hiroshima și Nagasaki (este mai puțin clar dacă soldații sovietici au simțit o frământare similară în legătură cu atrocitățile pe care le-au comis în Europa de Est, Germania

și Manciuria). Cu toate acestea, având în vedere rezultatele dezamăgitoare, merită să ne întrebăm dacă sacrificiile a milioane de polonezi, britanici, francezi, canadieni, australieni, ruși, americani și a altor naționalități au fost în primul rând necesare. Chiar după ce în luptă s-au unit toate eforturile, este corect să ne întrebăm dacă chiar a fost nevoie ca aceasta să fie prelungită până la finalul dezastruos cu capitularea necondiționată, cu Planul Morgenthau și cu inflexibilitatea atât a lui Truman, cât și a lui Stalin cu privire la termenii capitulării japoneze.

Strălucirea trandafirie a „războiului corect" i-a salvat pe oamenii de stat victorioși de cercetarea amănunțită aplicată omologilor lor din Primul Război Mondial care trimiseseră floarea tinerimii europene în tranșee. Poate că adevăratul motiv pentru care Stalin, Churchill și Roosevelt, spre deosebire de Alexander Haig și David Lloyd George, nu au fost niciodată văzuți ca niște „măgari care conduc leii la măcel" este că au avut parte de o publicitate mai bună. Agresiunea oportunistă a lui Stalin în 1939–1940 și desfășurarea ofensivă dezechilibrată a blindatelor și a avioanelor de luptă în apropierea Reichului german în 1941 aproape că au dus la prăbușirea rușinoasă a imperiului său, după înfrângerile catastrofale ale Armatei Roșii în 1941–1942, chiar dacă politicile sale crude față de civili, soldați în retragere, dezertori și prizonieri de război sovietici au exacerbat pierderile deja înspăimântătoare ale unui război care a costat viața a zeci de milioane de supuși sovietici, dintre care nici unul nu a fost consultat în vreun moment pentru a-și exprima punctul de vedere. Cel puțin Churchill, în faimosul său discurs „Nu ne vom preda niciodată", rostit în fața Camerei Comunelor în iunie 1940, a fost onest când a cerut ca britanicii să fie dispuși să-și sacrifice viața (și, mai târziu, imperiul) pentru a evita pătarea onoarei naționale prin negocierea cu Hitler. Roosevelt, în schimb, le promisese americanilor în octombrie același an că „băieții voștri nu vor fi trimiși în nici un război străin", cu puțin timp înainte de a-l trimite pe Wild Bill Donovan într-o misiune de a recruta beligeranți balcanici într-un război la care Statele Unite nici măcar nu se alăturaseră încă și de a lansa programul de împrumut pentru Marea Britanie și Rusia sovietică, ceea ce echivala cu starea de beligerantă, mai puțin cu numele. Indiferent pentru ce votaseră americanii în 1940, nu a fost pentru a finanța, a produce arme și a angaja milioane de ruși ca (practic) mercenari sau pentru ca fiii lor să lupte într-un război mondial până la moarte pentru a face numeroase țări din Europa și din Asia victime sigure ale comunismului.

Stalin, suspicios până la final, nu a înțeles niciodată cu adevărat de ce detestații anglo-saxoni i-au aruncat colacul de salvare al Acordului

de împrumut și închiriere, dar a perceput rapid că decizia lor „de a acorda ajutor țării noastre", așa cum remarca în discursul său radiofonic din iulie 1941, a adus „un câștig politic enorm [pentru] URSS" și va „constitui baza pentru obținerea unor succese militare decisive ale Armatei Roșii". Acest colac de salvare capitalist i-a permis Armatei Roșii să treacă peste criza din octombrie 1941, să organizeze prima contraofensivă în afara Moscovei în decembrie același an, să organizeze operațiunea de învăluire pe flancuri care a încercuit Armata VI germană la Stalingrad în 1942, să respingă ofensiva germană finală de la Kursk în 1943, să organizeze uriașele ofensive blindate din 1944 și 1945 din Polonia și Germania și, într-un crescendo final, să cucerească cea mai mare parte a Asiei de Nord în doar câteva săptămâni, în august 1945.[12]

Judecând după măsurătorile obiective ale teritoriilor cucerite și ale prăzilor de război luate, Stalin a fost învingătorul detașat, atât în Europa, cât și în Asia, căci nici una dintre celelalte puteri victorioase nu a obținut atâtea avantaje ca el. Cele trei puteri ale Axei au fost zdrobite complet. Franța, deși refăcută după umilința din 1940, era o epavă și își va pierde în curând imperiul. Marea Britanie era falimentară și muribundă. Statele Unite, relativ neatinse de conflictul extern, au ieșit într-o poziție puternică, moștenind infrastructura Imperiului Britanic prin intrarea acestuia în faliment și văzând cum alți doi concurenți industriali, Japonia și Germania, erau doborâți. Chiar și așa, argumentul proto-keynesian pe care îl auzim uneori – și anume că mobilizarea „arsenalului democrației" a scos economia Statelor Unite (și mai târziu cea mondială) din criză într-un mod în care New Dealul lui Roosevelt nu o făcuse – se bazează în cele din urmă pe eroarea „ferestrei sparte", identificată de Frédéric Bastiat*. Este adevărat că oamenii au fost puși la muncă pentru a fabrica arme, camioane, tancuri, nave, portavioane și avioane de luptă și că progresele tehnologice au apărut rapid, culminând cu Proiectul Manhattan. Poate că, în absența acestui stimulent de război keynesian de la Washington, lumea ar fi putut fi privată, pentru o vreme, de era atomică, inclusiv de utilizarea pașnică a energiei nucleare. Dar cu siguranță existau scopuri mai constructive la care energia, productivitatea și ingeniozitatea americană ar fi putut fi folosite între 1940 și 1945 decât pentru a distruge zeci de mii de fabrici și sute de orașe, de la Hamburg la Tokyo,

* Parabola „ferestrei sparte" a fost introdusă de economistul francez Frédéric Bastiat în eseul său din 1850, „Ce vedem și ce nu vedem". Aceasta sugerează că un eveniment poate avea efecte negative neprevăzute dacă banii sunt redirecționați către repararea obiectelor stricate mai degrabă decât către bunuri și servicii noi. Teoria sugerează că un impuls pentru o ramură a economiei poate provoca pierderi în alte sectoare. (n.tr.)

sau pentru a aproviziona și alimenta armatele lui Stalin, care au jefuit proprietăți economice de primă mână, de la Berlin la Beijing?

Admiratorii lui Roosevelt pretind că spiritul Cartei Atlanticului a supraviețuit în Națiunile Unite. După cum susține Serhii Plokhy în cartea sa, *Ialta*, Stalin, acceptând să se alăture ONU, a contribuit, fără să vrea, la „punerea bazelor unei ordini mondiale în care Statele Unite urmau să joace un rol principal". Există ceva adevărat în această afirmație, dar tăria ei este slăbită de faptul că Stalin a obținut în Consiliul de Securitate, pentru URSS, un drept de veto care a știrbit încă de la început forța blocului condus de SUA, precum și două voturi suplimentare în Adunarea Generală, care au contribuit la transformarea acestui organism într-o portavoce a antiamericanismului. În plus, ideea că Statele Unite au avut nevoie de sprijinul sovietic pentru înființarea ONU pentru a juca un „rol de lider" în afacerile mondiale și că acesta a fost un triumf al diplomației americane la Ialta este îndoielnică. Cu sau fără Ialta și ONU – de altfel cu sau fără participarea la cel de-al Doilea Război Mondial – Statele Unite ar fi fost o putere economică și o putere mondială.[13]

Afirmația că o mare victorie americană a fost obținută în 1945 este greu de pus în acord cu realitatea strategică a Războiului Rece, care a necesitat cheltuieli fabuloase pe parcursul a zeci de ani doar pentru a menține linia de demarcație de la Poarta Fulda* înainte ca URSS să se prăbușească în cele din urmă, în 1991. Faptul că Germania și Japonia, presupuși dușmani de moarte ai Statelor Unite în 1941, au devenit parteneri americani cruciali în decursul Războiului Rece, ridică încă o dată întrebarea: care a fost scopul conflictului mondial? Două imperii militare și pretinși hegemoni regionali au fost înfrânte și transformate în democrații (sau una și jumătate, dacă facem abstracție de Germania de Est, sovietizată). Dar un alt imperiu militar, după ce s-a înfruptat din ajutorul occidental și din prăzile de război cucerite grație acestuia, a fost transformat într-o superputere cu o întindere și o influență globală mult mai mari decât cele de care s-au bucurat vreodată Germania sau Japonia. Acasă, prețul pe care americanii l-au plătit pentru această victorie a fost erodarea propriilor libertăți civile, cu o stare de alertă de securitate în continuă intensificare, contrar principiilor fondatoare și idealurilor declarate ale țării, care seamănă tot mai mult cu versiunea sovietică împotriva căreia americanii au luptat.

* Regiune din Germania, în apropierea orașului Eisenach, considerată în timpul Războiului Rece cea mai probabilă rută de invazie de către cele două tabere antagoniste. Ca atare, la Poarta Fulda sute de soldați americani s-au aflat timp de decenii față în față cu trupe sovietice și est-germane, în prima linie a confruntării dintre Vest și Est în Europa. (n.tr.)

Mulțumirile pe care americanii le-au primit pentru generozitatea lor în programul de împrumut și închiriere, care a permis cuceririle lui Stalin, au fost frumos ilustrate prin adăugarea a două noi categorii de „dușmani ai poporului" la articolul 58 din codul penal sovietic după război: VAD, pentru „admirator al democrației americane", și VAT, pentru „admirator al tehnologiei americane" – această ultimă categorie mustind de ironie, după ce agenții de achiziții ai lui Stalin de la Washington petrecuseră patru ani furând secrete și brevete ale industriei de război americane. Pentru a amplifica paranoia și xenofobia, a fost lansată o nouă campanie de agitprop, avertizând agenții sovietici de nivel înalt că, după cum spunea un membru al poliției secrete staționat la Budapesta, „în timp ce pentru unii oameni, probabil, războiul s-a terminat, pentru noi, cekiștii, adevăratul război, care va duce la distrugerea finală a lumii capitaliste, abia a început".[14]

Prețul suprem al victoriei a fost plătit de zecile de milioane de supuși fără voie ai regimurilor-satelit ale lui Stalin din Europa și Asia, inclusiv din China maoistă, împreună cu milioanele de disidenți sovietici, prizonierii de război sovietici reîntorși în țară și prizonierii de război capturați, care au fost adunați în lagărele Gulagului, de la minele de aur și platină din Vorkuta, în Arctica, până la minele de uraniu deschise din Stavropol și Siberia. Pentru supușii imperiului său de sclavi în expansiune, războiul lui Stalin nu s-a încheiat în 1945. Decenii de opresiune și de noi forme de teroare aveau să urmeze.

MULȚUMIRI

Scriind despre al Doilea Război Mondial, după ce m-am luptat atâta vreme cu Primul, mă simt ca și cum m-aș întoarce la un vechi prieten. Am studiat prima dată confruntarea dintre sovietici și germani pe frontul de est într-un proiect de cercetare de vară sponsorizat de National Endowment for the Humanities, în urmă cu un sfert de secol. Impulsul a venit de la profesorii mei de istorie din liceu, Debbie Doyle, care s-a ocupat de consiliere, și Brian Bell, care mi-a oferit un exemplar semnat al cărții lui Charles Mee despre Potsdam pentru a mă stimula – o lucrare pe care sunt mândru să o citez în paginile care urmează. Marele meu noroc a fost că acest proiect a coincis cu o expoziție a Bibliotecii Congresului, în vara lui 1992, dedicată lucrării *Revelations from the Russian Archives*, care a declanșat o fascinație de zeci de ani pentru secretele istoriei sovietice, acum disponibile cercetătorilor occidentali.

Așadar, permiteți-mi să-mi exprim recunoștința față de doi dintre cei mai buni profesori pe care îi cunosc, care mi-au inspirat dragostea permanentă pentru istorie. Într-o notă mai tristă, mă doare profund faptul că nu voi putea să împart această carte cu Norman Stone, care a decedat în iunie 2019. Norman a fost profesor și mentor, un coleg valoros și, mai presus de toate, un prieten minunat, care mi-a oferit primul loc de muncă adevărat în mediul academic și care nu a încetat niciodată să creadă în mine. Îi datorez o mare parte din cunoștințele mele despre Primul Război Mondial, despre Rusia și Turcia și Europa Centrală și multe altele, și mi-aș fi dorit foarte mult ca el să fi putut citi această carte și să-mi spună ce părere are despre ea. Știu că și ceilalți colegi ai lui Norman de la Bilkent și Koç, precum Ömer Koç, Ali Dogramaci, Serghei Podbolotov, Hasan Ali Karaşar și Onur Işçi – colegi ale căror sfaturi și sprijin au fost foarte valoroase pentru mine de-a lungul anilor – simt același lucru față de dragul nostru prieten dispărut. Odihnește-te în pace.

Am găsit o inspirație mai specifică pentru *Războiul lui Stalin* la Nikolai Tolstoi, un istoric neînfricat, care a scos la iveală multe secrete îngropate prin studiile sale de pionierat *Victims of Yalta* (1977) și *Stalin's Secret War* (1981), ambele publicate într-o perioadă în care arhivele sovietice erau încă interzise occidentalilor. Contele Tolstoi a avut

amabilitatea de a-și împărtăși cunoștințele și înțelepciunea în acest proiect, iar eu îi sunt recunoscător pentru timpul și sprijinul său.

Există mulți alți cercetători curajoși care au studiat înaintea mea misterele politicii externe sovietice și ale planificării militare sub Stalin, inclusiv o serie de experți ruși care acum trebuie, din păcate, să scrie sub pseudonim. Dintre aceștia, trebuie să-l remarc pe Mark Solonin, care mi-a împărtășit cu generozitate o parte din cercetările sale, inclusiv referințe din arhive pe care eu însumi am putut să le găsesc la Moscova. Mai puțin anonim este Richard Raack, un cercetător american care acum publică mai ales în reviste obscure din Polonia și Europa Centrală, în detrimentul istoricilor occidentali care acordă mult mai puțină atenție lucrărilor sale privind politica externă stalinistă decât ar trebui. Deși problemele de sănătate ale profesorului Raack ne-au împiedicat să ne întâlnim personal, el a fost dispus să-mi scrie și să vorbim la telefon în numeroase ocazii, iar eu îi sunt recunoscător pentru timpul acordat și pentru sfaturile sale.

Am primit, de asemenea, mult ajutor practic de-a lungul timpului. Accesul în arhivele ruse, în special în cele gestionate de agenții guvernamentale precum Ministerul de Externe, este tot mai dificil în zilele noastre. Nu m-aș fi descurcat fără îndrumările primite de la Olga Pavlenko, Vladimir Peceatnov și, mai ales, de la Iuri Rogulev. David Reynolds și David Woolner mi-au făcut cunoștință cu Iuri și Vladimir. Sam Hirst, Katia Prokopopova și Daniel Repko mi-au oferit ajutor logistic neprețuit în timpul vizitelor mele prelungite la Moscova. Kasia Kalinowska a fost un ghid minunat în Varșovia și mi-a oferit un ajutor esențial pentru traduceri în arhivele poloneze. Bogdan Musial mi-a împărtășit o parte din cercetările sale inegalabile despre Polonia și Europa de Est în timpul războiului și despre operațiunile de jaf ale lui Stalin. Profesorul Norihiro Naganawa m-a invitat la o conferință interesantă în Hokkaido, via Tokyo, și mi-a făcut cunoștință cu profesorii David Wolff și Asahiko Shirakizawa, care au avut amabilitatea de a mă ghida prin splendidele resurse privind relațiile sovieto-japoneze ale Centrului de cercetare slavo-eurasiatică al Universității Hokkaido. Diana West mi-a împărtășit sfaturi din propriile cercetări la Washington. Mitchell Levinson a găsit un manual obscur al armatei sovietice în Sankt-Petersburg. Mike Neiberg mi-a făcut cunoștință cu minunile colecției „Wild Bill Donovan" de la Colegiul de Război al Armatei SUA din Carlisle, Pennsylvania. Trebuie să subliniez că nici unul dintre aceste suflete generoase nu poartă responsabilitatea pentru concluziile pe care le-am tras din materialul pe care m-au ajutat, cu amabilitate, să-l exploatez.

O carte atât de ambiţioasă, care a necesitat o muncă de documentare într-o jumătate de duzină de ţări, inclusiv numeroase vizite prelungite în Rusia, nu ar fi fost posibilă fără sprijinul financiar generos al Bard College, în special al Bard Research Fund. Pentru acest lucru, îi datorez mulţumiri preşedintelui Leon Botstein, fostei decane Rebecca Thomas şi actualei decane, Deirdre d'Albertis. Colegii mei din domeniul studiilor ruse şi eurasiatice de la Bard, Olga Voronina, Marina Kostalevski, Oleg Minin, Liz Frank, Jonathan Becker şi Jonathan Brent, au fost extrem de generoşi cu timpul lor. Colegii mei de la catedrele de istorie şi politică, inclusiv Greg Moynahan, Rob Culp, Michelle Murray şi Omar Encarnacion, mi-au îngăduit absenţele de la catedră cu ocazia recentelor concedii sabatice pentru cercetare. Richard Aldous a fost un prieten şi un ghid de nepreţuit, cel mai bun dintre colegi.

La Arhivele Hoover din Stanford, California, Linda Bernard, Carol Leadenham şi Elena Danielson mi-au fost consilieri şi prieteni încă din perioada studenţiei. Sper să le fac mândre cu o altă carte care se bazează în mare măsură pe materiale originale din arhiva lor inegalabilă, care este o comoară a evenimentelor istorice.

Agentul meu, Andrew Lownie, a lucrat neîncetat pentru această carte. Simon Winder, de la Penguin din Londra, şi Lara Heimert şi Claire Potter, de la Basic Books din New York, sunt cei mai buni editori la care poate spera un scriitor. Roger Labrie m-a ajutat să aranjez textul. Soţia mea, Nesrin, şi adorabilii mei copii, Ayla şi Errol, mi-au tolerat programul obsesiv de scris. De asemenea, Nesrin a citit cu răbdare un manuscris chiar mai lung decât cele pe care le scriu de obicei. Sper că într-o zi copiii mei vor înţelege de ce am petrecut atât de mult timp gândindu-mă şi scriind despre Iosif Stalin, care este o companie mai puţin frumoasă şi plăcută decât ei. Deocamdată, daţi-mi voie să le explic că a scrie istorie este ceea ce îmi place să fac şi că sper ca această pasiune li se va transmite, când, odată ce aceşti tineri cititori inveteraţi vor fi destul de mari, vor dori să citească şi cartea mea.

ABREVIERI

AAN	Archiwum Akt Nowych w Warszawie (Arhiva documentelor noi din Varşovia), Varşovia, Polonia.
AVPRF	Arhiv Vneşnei Politiki Rossiiskoi Federaţii (Arhiva de politică externă a Federaţiei Ruse), Moscova, Rusia.
BA/MA	Bundesarchiv, Militärabteilung (Departamentul militar al Arhivelor Federale Germane), Freiburg, Germania.
BSA	Arhivele Naţionale, Sofia, Bulgaria.
FDR Library	Muzeul şi Biblioteca Prezidenţială Franklin D. Roosevelt, Hyde Park, New York.
GARF	Gosudarstvennîi Arhiv Rossiiskoi Federaţii (Arhiva Naţională a Federaţiei Ruse), Moscova, Rusia.
Hoover	Arhivele Institutului Hoover, Stanford, California.
MSZ	Archiwum Ministerstwo Spraw Zagranicznych (Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al Poloniei), Varşovia, Polonia.
NAA	Anexa Arhivelor Naţionale. College Park, Maryland.
PAAA	Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (Arhivele politice ale Ministerului de Externe german), Berlin, Germania.
PRO	Arhivele Naţionale ale Regatului Unit, Kew Gardens, Londra, Marea Britanie.*
QO	Arhivele Quai d'Orsay, Paris, Franţa.
RGAE	Rossiiskii Gosudarstvennîi Arhiv Ekonomiki (Arhivele Economice din Rusia), Moscova, Rusia.
RGASPI	Rossiiskii Gosudarstvennîi Arhiv Soţial-Politiceskii Arhiv (Arhivele Guvernamentale Ruse de Istorie Socio-Politică), Moscova, Rusia.
RGVA	Rossiiskii Gosudarstvennîi Voennîi Arhiv (Arhiva Militară de Stat a Rusiei), Moscova, Rusia.
SDA	Arhiva Digitală Stalin, Yale University Press/RGASPI, fond 558.
ŢAMO	Ţentralnîi Arhiv Ministerstva Oboronîi RF (Arhiva centrală a Ministerului Apărării al Federaţiei Ruse), Podolsk, Moscova, Rusia.
USAHEC	US Army Heritage and Education Center (Centrul pentru Patrimoniu şi Educaţie al Armatei SUA), Carlisle, Pennsylvania.
VSHD	Vincennes, Service Historique de la Défense (Arhivele militare franceze), Vincennes, Paris, Franţa.

* Deşi au trecut ani de când Public Record Office a fost redenumit Arhivele Naţionale, de dragul tradiţiei şi pentru a păstra un termen folosit de toată lumea, în lucrarea de faţă voi numi în continuare această instituţie PRO.

NOTE

Introducere

1. Pentru o prezentare generală a „Codificării celui de-al Doilea Război Mondial" sub Putin, vezi Mark Edele, „Fighting Russia's History Wars", *History & Memory* 29, nr. 2 (toamna/iarna 2017): 90–124. Putin însuși a intervenit recent cu un eseu de 9 000 de cuvinte despre „Cea de-a 75-a aniversare a Marii Victorii: Responsabilitate comună față de istorie și viitorul nostru", publicat pe site-ul Kremlinului pe 19 iunie 2020 și disponibil aici: http://en.kremlin.ru/events/president/news/63527.
2. Victor Davis Hanson, *The Second World Wars: How the First Global Conflict Was Fought and Won* (2017). Antony Beevor, *The Second World War* (2012), 2. Pentru versiuni mainstream care se apropie mai mult de linia tradițională, adoptând în același timp o viziune globală asupra conflictului, vezi Gerhard L. Weinberg, *A World at Arms: A Global History of World War II* (1993) și Max Hastings, *Inferno: The World at War, 1939–1945* (2012).
3. De remarcat în mod special volumele publicate de Mejdunarodnîi fond demokratiia din anii 1990 până în jurul lui 2008, când moda volumelor revelatoare care demască fărădelegile sovietice a început să dispară în epoca Putin. Cea mai uimitoare a fost lucrarea în două volume *1941 God. Dokumenti* [*Anul 1941. Documente*], publicată în 1998, la apogeul dezghețului lui Elțîn, care a adunat documente dintr-o jumătate de duzină de arhive referitoare la politica externă și la întărirea militară a lui Stalin în 1940–1941, contrazicând viziunea oficială asupra unui subiect delicat al mitologiei Marelui Război pentru Apărarea Patriei: poziția militară sovietică în iunie 1941. Aceste volume sunt astăzi epuizate și greu de găsit, dar bibliotecile rusești încă le mai au.
4. Dintre biografiile recente, cea mai notabilă este *Stalin*, a lui Stephen Kotkin, din care au apărut primele două volume (2015 și 2017), un al treilea fiind așteptat în curând. *Stalin: The Court of the Red Tsar* (2005) și *Young Stalin* (2008) de Simon Sebag Montefiore rămân lecturi esențiale. Printre biografiile rusești populare traduse în limba engleză se numără și un volum revelator, deși exagerat, *Stalin: Triumph and Tragedy*, de Dmitri Volkogonov, traducerea Harold Shukman (1991), și mai echilibrata lucrare a lui Oleg Hlevniuk, *Stalin: New Biography of a Dictator*, traducerea Nora Seligman Favorov (2015). Despre frontul de est, în general, sinteza recentă a lui Evan Mawdsley, *Thunder in the East: The Nazi-Soviet War, 1941–1945* (2006), încorporează cercetări de arhivă și literatură de specialitate din Rusia postcomunistă. David Glantz a scris numeroase studii de specialitate despre campanii specifice; el a sintetizat o mare parte din aceste lucrări, împreună cu Jonathan House, în *When Titans Clashed: How the Red Army Stopped Hitler* (2015). Antony Beevor a câștigat cel mai mare număr de cititori cu bestsellerurile sale *Stalingrad* (1999) și *The Fall of Berlin 1945*

(2003), ambele extrem de documentate, deși nu exhaustive. David Stahel a adus contribuții uriașe, în special în ceea ce privește partea germană a conflictului, în *Operation Barbarossa and Germany's Defeat in the East* (2011) și *Retreat from Moscow: A New History of Germany's Winter Campaign, 1941–1942* (2019). Chiar dacă au fost scrise înainte de deschiderea arhivelor rusești, lucrările lui John Erickson – *The Road to Stalingrad: Stalin's War with Germany* (1975) și *The Road to Berlin: Continuing the History of Stalin's War with Germany* (1983) – rămân informative. Printre istoriile generale recente ale conflictului, volumul *The Second World War* al lui Beevor se remarcă prin originalitatea abordării sale, datorată lucrului extins al autorului cu surse sovietice. Deși este încă axată pe Germania, noua carte a lui Brendan Simms, *Hitler: A Global Biography* (2019), oferă, de asemenea, o viziune nouă asupra războiului, întrucât Simms contestă multe dintre ipotezele dominante cu privire la gândirea strategică a lui Hitler, luând în serios ofertele sale periodice de pace față de Marea Britanie, de exemplu, și refuzând să considere Operațiunea Barbarossa ca fiind inevitabilă din motive ideologice.

Prolog

1. „Vîstuplenie gheneralnogo sekretaria TsK VKP (b) I.V. Stalina pered vîpusknikami voennîh akademii RKKA v Kremle", 5 mai 1941, reprodusă în original în limba rusă ca nr. 437 în *1941 God. Dokumentî*, editori L.E. Reșin *et al.* (1998), vol. 1, 158–159. (Originalul acestui document se află în dosarul Stalin [fond 538] la RGASPI, opis 1, del 3808, list 1–12.)
2. *Ibid.*, 159.
3. *Ibid.*, 160–161.
4. *Ibid.*, 161–162. Unele relatări susțin că Stalin l-a întrerupt pe un alt ofițer. În orice caz, efectul a fost același. Vezi Jürgen Förster și Evan Mawdsley, „Hitler and Stalin in Perspective: Secret Speeches on the Eve of Barbarossa", *War in History* 11, nr. 1 (ianuarie 2004): 82n55.
5. Citat în Ernst Topitsch, *Stalin's War*, 100 (din relatarea scrisă a lui Gustav Hilger, bazată pe declarația unui ofițer sovietic capturat care a participat la banchet și a fost interogat de colonelul Reinhard Gehlen de la Serviciul de Informații al armatei germane). Așa cum notează Förster și Mawdsley, „Hitler and Stalin in Perspective" (84), „versiunea Gehlen-Hilger a discursului lui Stalin este cel mult o relatare la mâna a doua", dar ei notează și că este, în general, echivalentă cu ambele versiuni oficiale „scurte" din fondul Stalin de la RGASPI („Vîstuplenie gheneralnogo sekretaria TsK VKP (b) I.V. Stalina pered vîpusknikami voennîh akademii RKKA v Kremle", 5 mai 1941, op. cit.) și cu relatări ale unor martori ruși care au asistat la discurs, disponibile acum, precum consemnările din jurnalele lui V.A. Malîșev și G.M. Dimitrov pentru 5 mai 1941, care sunt reproduse în V.A. Nevejin, ed., *Zastolnîe reci Stalina. Dokumentî i materialî*, 279–281.
6. „Vîstuplenie gheneralnogo sekretaria TsK VKP (b) I. V. Stalina pered vîpusknikami voennîh akademii RKKA v Kremle", 5 mai 1941, op. cit., 162. „Epoca politicii de pace a luat sfârșit...", citat din versiunea Gehlen-Hilger în Förster și Mawdsley, „Hitler and Stalin in Perspective", 84. „Un burghez și un nebun", din „Übersetzung des Berichtes des Generalmajors Naumow über ein

Bankett in Moskau am 5.5.41 anlässlich des Abschlusses eines Kriegsakademie-Lehrganges", în PAAA, R 104585.

7. *Ibid.* După întreruperea lui Hozin de către Stalin, relatările martorilor oculari diferă. Însă toate sunt de acord cu privire la ideea principală a intervenției lui Stalin, trecerea de la doctrina defensivă la cea ofensivă. „Va fi război, iar inamicul va fi Germania", după cum este citat în Stephen Kotkin, *Stalin*, vol. 2, *Waiting for Hitler, 1929–1941*, 862 (citând o altă versiune).

Capitolul 1

1. Vladimir Lenin, „Left-Wing Childishness and Petty Bourgeois Mentality", mai 1918, în *Selected Works*, vol. 7, 357.
2. Richard Ullman, *Anglo-Soviet Relations*, vol. 3, *Anglo-Soviet Accord*, 124–125. Despre formarea Armatei Roșii, vezi Jacob W. Kipp, „Lenin and Clausewitz: The Militarization of Marxism, 1914–21", în *Military Affairs* 49, nr. 4 (octombrie 1985): 188.
3. A. Rosemeyer, „Abschrift", trimis de la Moscova la Berlin, 10 octombrie 1918, în DBB, R 901/86976, 84–87; raport al șefului comisiei militare germane din Petrograd, pe 19 noiembrie 1918, în 1 PAAA, R 11207; și raportul din 12 aprilie 1919 al lui Franz Rauch către Ministerul german de Externe din Berlin, după întoarcerea sa de la Moscova, în DBB, R 901/82082, 22–25. Despre politica sovietică privind naționalitățile, vezi Sean McMeekin, *The Russian Revolution: A New History* (2017), Capitolul 15 și passim.
4. „Soviet Protest Against Allied Intervention", 27 iunie 1918, reprodus în Jonathan Daly și Leonid Trofimov, *The Russian Revolution and Its Global Impact: A Short History with Documents*, 107.
5. Vezi Sean McMeekin, *History's Greatest Heist: The Looting of Russia by the Bolsheviks*, Capitolul 9. „Dacă suntem obligați": Vladimir Lenin, „Russia by the Bolsheviks, chap. 9. "If we are obliged": Vladimir Lenin, „Speech Delivered at a Meeting of the Moscow Organisation of the Russian Communist Party (Bolsheviks)", 26 noiembrie 1920, în *Selected Works*, vol. 8, 282–283.
6. Vladimir Lenin, „Speech Delivered at a Meeting of Nuclei Secretaries of the Moscow Organisation", op. cit., 288.
7. „The Conditions of Affiliation to the Communist International", iulie 1920, în Lenin, *Selected Works*, vol. 10, 200–205.
8. Pentru detalii, vezi Jeremy Agnew și Kevin McDermott, *The Comintern: A History of International Communism from Lenin către Stalin*, 21; și Babette Gross, *Willi Münzenberg: A Political Biography*, 99.
9. Josef Stalin, „Two Camps", cca februarie 1919, în *The Essential Stalin: Major Theoretical Writings*, ed. Bruce Franklin, 85.
10. George Kennan, *Russia and the West Under Lenin and Stalin*, 225–227.
11. Vezi Sean McMeekin, „Pre-Empting the Peace", *The Red Millionaire: A Political Biography of Willy Münzenberg, Moscow's Secret Propaganda Tsar in the West, 1917–1940*, 193–203.
12. Josef Stalin, „The Foundations of Leninism" (1924) și „Concerning the Question of the Proletariat and the Peasantry" (ianuarie 1925), *The Essential Stalin*, op. cit., 112–113, 189.

13. Josef Stalin, „Speech Delivered at the Plenum of the Central Committee of the R.C.P. (B.)", 19 ianuarie 1925, reprodus în Stalin, *Works*, vol. 7, 14.

Capitolul 2

1. Montefiore, *Young Stalin*, 8 și passim.
2. Citat în Robert C. Tucker, *Stalin in Power: The Revolution from Above, 1928–1941*, 71.
3. *Ibid.*, 47.
4. Vezi McMeekin, *Red Millionaire*, Capitolul 13.
5. Citate în Tucker, *Stalin in Power*, 94–96.
6. Cel puțin în ceea ce privește Ucraina, literatura de specialitate este acum substanțială. Deși autorul nu s-a bucurat de acces la arhivele sovietice, activitatea de pionierat a lui Robert Conquest din *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror Famine* (1986) merită încă să fie citită. O lucrare mai recentă, care se bazează pe documente de arhivă, *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin* (2010), a lui Timothy Snyder, reprezintă un progres notabil, deși cifrele sale ușor mai mici privind numărul de decese au provocat proteste din partea cercetătorilor ucraineni și a guvernului ucrainean. În prezent, există zeci de monografii specializate care se bazează pe documente de arhivă, multe dintre acestea fiind sintetizate cu pricepere de Anne Applebaum în lucrarea sa recentă *Red Famine: Stalin's War on Ukraine* (2017).
7. Citat în Nikolai Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 29. Despre câmpurile aurifere din Siberia, vezi, de asemenea, Kotkin, *Stalin*, 2:133.
8. Anthony C. Sutton, *Western Technology and Soviet Economic Development*, 1, și despre metale neferoase, 44–60. Freyn și Gipromez: Stephen Kotkin, *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*, 37. Vezi, de asemenea, „Russia Awards $110,000,000 Job to Chicago Firm", *New York Times*, 12 noiembrie 1929.
9. Stephen Kotkin, *Stalin*, vol. 1, *Paradoxes of Power, 1878–1928*, 700. *Moscow News*: David Caute, *The Fellow-Travelers: A Postscript to the Enlightenment*, 79. Despre vizitele lui Campbells în URSS: R.W. Davies și Stephen G. Wheatcroft, *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931–1933*, 337.
10. Svetlana Lohova, *The Spy Who Changed History: The Untold Story of How the Soviet Union Stole America's Top Secrets*, xv, 262–271 și passim.
11. Despre migrația voluntară a americanilor în Rusia lui Stalin la începutul anilor 1930 există un studiu interesant al lui Tim Tzouliadis, *The Forsaken: An American Tragedy in Stalin's Russia*.
12. Gerald Freund, *Unholy Alliance: Russian-German Relations from the Treaty of Brest-Litovsk to the Treaty of Berlin*, 96. Hans-Ulrich Seidt, *Berlin, Kabul, Moskau: Oskar Ritter von Niedermayer und Deutschlands Ostpolitik*, 150–153. Tuhacevski: citat în Kotkin, *Stalin*, 2:51.

Capitolul 3

1. Hirota către Tokyo: citat în Hiroaki Kuromiya, „Stalin in the Politburo Transcripts", *The Lost Politburo Transcripts: From Collective Rule către Stalin's Dictatorship*, editori Paul R. Gregory și Norman Naimark, 50. Stalin către Ordjonikidze: citat în Hlevniuk, *Stalin*, 123.

2. Stimson către senatorul William E. Borah, 8 septembrie 1932, reprodus în *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. The 3 Soviet Union 1933–1939* (de aici înainte citat ca „US-Soviet Diplomatic Papers 1933–1939"), 1–2. Despre acordurile navale, vezi S.C.M. Paine, *The Wars for Asia, 1911–1949*, 15–16.
3. *Ibid.*, 85–89.
4. Stimson către Borah, 8 septembrie 1932, op. cit.
5. Studiul clasic privind traficul ilicit de artă al sovieticilor rămâne Robert C. Williams, *Russian Art and American Money, 1900–1940* (1980), deşi o serie de lucrări recente au extins descoperirile sale. Vezi, de pildă, Anne Odom şi Wendy R. Salmond, editori, *Treasure into Tractors: The Selling of Russia's Cultural Heritage, 1918–1938* (2009), şi lucrarea mea, *History's Greatest Heist*, epilog.
6. Memorandumul şefului Diviziei pentru Afaceri Est-Europene (Kelley), înmânat personal preşedintelui Roosevelt, 27 iulie 1933, „US-Soviet Diplomatic Papers 1933–1939", 6–7. Operaţiunile de contrafacere (şi citatul din *New York Times*): Herbert Hoover, *Freedom Betrayed: Herbert Hoover's Secret History of the Second World War and Its Aftermath*, 26.
7. Memorandumul lui Kelley, 27 iulie 1933, „US-Soviet Diplomatic Papers 1933–1939", 8.
8. Memorandumul lui Litvinov adresat lui L.M. Kaganovici, secretar al Partidului Comunist Rus, „On the Questions Which President Roosevelt May Present During Negotiations", 20 octombrie 1933, nr. 351, în *Sovetsko-amerikanskie otnoşeniia godî nepraznaniia 1927–1933*, editori V.I. Savcenko, G.N. Sevostianov şi B.I. Jiliaiev, 707–709.
9. Citat în John Morton Blum, ed., *Roosevelt and Morgenthau: A Revision and Condensation of „From the Morgenthau Diaries"*, 32–33.
10. *Ibid.*, 33.
11. Memorandumul lui Litvinov, 20 octombrie 1933, op. cit., 707.
12. „The Special Assistant to the Secretary of State (Bullitt) to President Roosevelt", 15 noiembrie 1933, şi „Memorandum by President Roosevelt and the Soviet Commissar for Foreign Affairs (Litvinov)", 15 noiembrie 1933, „US-Soviet Diplomatic Papers 1933–1939", 25–27. Pentru contrapretenţia lui Litvinov: „Spravka narkomfina i NKID SSSR o Sostoianii rascetov po kreditam SŞA Vremennomu Pravitelstvu, o pretensiiah i kontrpretensiiah SSSR i SŞA", 23 decembrie 1933, nr. 374, în Savcenko, Sevostianov şi Jiliaev, *Sovetsko-amerikanskie otnoşeniia 1927–1933*, 744.
13. Transcrierea interviului luat de Duranty lui Stalin, 25 decembrie 1933, nr. 375 în Savcenko, Sevostianov şi Jiliaev, *Sovetsko-amerikanskie otnoşeniia 1927–1933*, 746–748.
14. Ideea era că, în loc să plătească rata de 3 până la 4%, care era predominantă pe piaţă pentru un împrumut suveran de această mărime, sovieticii ar fi plătit 8%. Indiferent ce credeau americanii că negociaseră, acest acord de 75 de milioane de dolari pentru recunoaştere, plătibil prin dobânzile viitoare ale împrumutului, este ceea ce Litvinov şi Stalin au acceptat în schimbul recunoaşterii. Vezi Litvinov către Stalin, 25 decembrie 1933, nr. 376, în Savcenko, Sevostianov şi Jiliaev, *Sovetsko-amerikanskie otnoşeniia*

1927–1933, 748–749. În aprilie 1934, Bullitt a raportat la Washington că, înainte de orice eventual acord sovietic de a plăti ceva, Banca de Export-Import va trebui să deschidă pentru Stalin un credit de 150 de milioane de dolari (dacă creanța convenită era de 75 de milioane de dolari) sau de 200 de milioane de dolari (dacă această creanță era de 100 de milioane de dolari). Bullitt către Hull, 2 aprilie 1934, „US-Soviet Diplomatic Papers 1933–1939", 75–76.

15. Promisiune de neamestec: memorandumul lui Litvinov către Roosevelt („Dear Mr. President"), „US-Soviet Diplomatic Papers 1933–1939", 28–29. Negociere: vezi memorandumul însărcinatului cu afaceri la Moscova John C. Wiley către Washington, 6 februarie 1935, și al șefului pentru afaceri est-europene (Kelley) privind o conversație cu ambasadorul sovietic, 24 mai 1925, „US-Soviet Diplomatic Papers 1933–1939", 177–178, 189–190. „Ne-am văzut cu sacii în căruță": citat în Hoover, *Freedom Betrayed*, 28.
16. Citat în Jonathan Haslam, *The Soviet Union and the Threat from the East, 1933–1941: Moscow, Tokyo, and the Prelude of the Pacific War*, 39.
17. Citat în *Ibid.*, 34–35. Vezi, de asemenea, Greg Kennedy, *Anglo-American Strategic Relations and the Far East, 1933–1939: Imperial Crossroads*, 100.
18. „Communists Here Plan to Carry On... Only Abolition of Capitalism Will Solve World's Problems for Workers", *New York Times*, 19 noiembrie 1933. „O bucată de hârtie": Benjamin Gitlow, *The Whole of Their Lives: Communism in America, a Personal History of Its Leaders*, 265.
19. Ware și bâta de baseball: scrisoare în limba engleză „Dear Comrades", prin vara lui 1922, în RGASPI, fond 538, opis 3–4, del 70. Pentru plasarea și numele agenților sovietici: Christopher Andrew și Vasili Mitrohin, *The Sword and the Shield: The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB*, 106. Pentru un tabel cu membrii de partid și datele lor de serviciu în guvern: Hoover, *Freedom Betrayed*, 36–46.
20. Citate în Gitlow, *Whole of Their Lives*, 255–261.
21. Citat în Hoover, *Freedom Betrayed*, 34. Despre refuzul administrației Roosevelt de a cerceta legăturile de loialitate străine ale angajaților, vezi Andrew și Mitrohin, *Sword and Shield*, 107.
22. Pentru un sumar util privind cele mai recente descoperiri legate de Venona și Hiss, vezi John Earl Haynes și Harvey Klehr, „Hiss Was Guilty", *History News Network*, 2007, http://historynewsnetwork.org/article/37456.
23. Vitalii Pavlov, *Operația „Sneg"* (1996). Pentru un sumar al revelațiilor din arhive despre penetrarea administrației de la Washington de către agenții sovietici în anii 1930, vezi Andrew și Mitrohin, *Sword and Shield*, Capitolul 7. Despre Harry Dexter White, vezi, de asemenea, Herbert Romerstein și Eric Breindel, *The Venona Secrets: Exposing Soviet Espionage and America's Traitors*, 29–44 și passim.
24. Citat în Thomas Fleming, *The New Dealers' War: Franklin D. Roosevelt and the War Within World War II*, 322. Călătoria lui Tupolev în 1935 și „agenți în aproape toate companiile americane [de aviație]": citate în Lohova, *Spy Who Changed History*, 233, 265. Despre Sorge, cel mai recent studiu este *An Impeccable Spy: Richard Sorge, Stalin's Master Agent* (2019), de Owen Matthews.

Capitolul 4

1. Pentru o cântărire judicioasă a dovezilor, vezi Marin Pundeff, „Dimitrov at Leipzig: Was There a Deal?", *Slavic Review* 45, nr. 3 (toamna 1986): 545–549.
2. Edward E. Ericson, *Feeding the German Eagle: Soviet Economic Aid to Nazi Germany, 1933–1941*, 15–16.
3. Haslam, *Threat from the East*, 43–44.
4. Decret adnotat: citat în Robert Conquest, *The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties*, 86–87. Relatarea clasică privind combaterea foametei din Ucraina și Marea Teroare în Occident rămâne Caute, *Fellow-Travelers*.
5. Pentru o discuție detaliată, vezi McMeekin, *Red Millionaire*, Capitolul 13.
6. Vezi McMeekin, *Red Millionaire*, Capitolul 3.
7. Vezi Anne Odom, „The Selling of Russian Art and the Origins of the Hillwood Collection", *A Taste for Splendor: Russian Imperial and European Treasures from the Hillwood Museum*, 45.
8. Bullitt către Hull, 19 iulie 1935, „US-Soviet Diplomatic Papers 1933– 1939", 224–225.
9. Stenograma întâlnirii din 5 iunie 1938, de la Kremlin, între Davies și Stalin, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 375, list 1–7.
10. Martin Weil, *A Pretty Good Club: The Founding Fathers of the U.S. Foreign Service*, 92–93.
11. Andrew și Mitrohin, *Sword and Shield*, 58. Pentru mai multe detalii privind aceste recrutări, vezi Andrew Lownie, *Stalin's Englishman: The Lives of Guy Burgess*, 51–57 și passim.
12. O copie a Pactului franco-sovietic de asistență mutuală, cu comentarii însoțitoare (în mare parte critice) ale Marelui Stat-Major francez este disponibil la Vincennes în VSHD, 7 N 3143.
13. „Note sur les repercussions possible du Pacte franco-soviétique", pregătită de Marele Stat-Major francez pe 27 ianuarie 1936, în 7 N 3143. Pentru obiecțiile germane citând Locarno: vezi Memorandumul de pe Wilhelmstrasse trimis ambasadelor Franței și URSS de la Berlin, 25 mai 1935, în AVPRF, fond 5, opis 15, papka 104, del 3, list 373–377.
14. Vezi Litvinov către Potemkin în Paris, 4 iulie 1935 și 4 noiembrie 1935, în AVPRF, fond 5, opis 15, papka 110, del 94, list 23–27, 30–31. Laval „practic singurul membru": Stenograma discuției dintre Laval și N. Krestinski, de la ambasada sovietică la Paris, 8 iulie 1936, în RGASPI, fond 82, opis 2, del 1346, list 220–221. Servicii de informații sovietice: „Dnevnik tov. Sokolina", de la ambasada sovietică la Paris, 11 noiembrie 1935, în AVPRF, fond 5, opis 15, papka 110, del 95, list 196. Laval negociază cu Berlinul: Litvinov către Aleksandrovski în Praga, 11 noiembrie 1935, în AVPRF, fond 5, opis 15, papka 111, del 100, list 11.
15. Citat în Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 82.
16. Citat în *Ibid.*, 85–86. „Second imperialist war": Josef Stalin, *Stalin's Master Narrative: A Critical Edition of the History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks), Short Course*, editori David Brandenberger și Mihail Zelenov, 333.
17. Pentru exemple privind speranțele iluzorii pe care și le făceau liderii cehoslovaci, vezi discursul lui Eduard Benes din 10 iulie 1937, în care îi critica pe cehi pentru

că încearcă suficient de mult să „înțeleagă" URSS. Extras din AVPRF, fond 138, opis 14, papka 30, del 11, list 31. Pactul de asistență mutuală a fost prezentat în mod ciudat opiniei publice cehoslovace ca parte a unui „front unit împotriva revizionismului și războiului". Vezi presa sovietică despre Cehoslovacia, în martie 1934, în AVPRF, fond 138, opis 11, papka 23, del 11, list 10. Turul ghidat al lui Benes: Aleksandrovski către Litvinov, 1 iulie 1935, în AVPRF, fond 5, opis 15, papka 111, del 101, list 55–58.

18. Citate în Richard Raack, „His Question Asked and Answered. Stalin on «Whither Poland»", *Polish Review* 55, nr. 2 (2010): 198–200, 207–208.
19. Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 134–135; și William Trotter, *Frozen Hell: The Russo-Finnish Winter War of 1939–1940*, 12–13.
20. Citate în Raack, „His Question Asked", op. cit., 209–211. „Dușmanii dușmanilor noștri": citat în Kotkin, *Stalin*, 2:413.
21. Nu toată lumea era de acord în privința impactului epurărilor asupra eficienței armatei sovietice. Cehoslovacii recunoșteau că puterea de atac a sovieticilor rămăsese intactă în 1938. Experții polonezi credeau, în schimb, că Armata Roșie fusese ireparabil slăbită. Francezii păreau să agreeze estimările poloneze. Vezi ambasadorul francez la Moscova, Robert Coulondre, către ministrul de externe, Georges Bonnet, 26 aprilie 1938, în VSHD, 7 N 3124. Pentru estimări diferite privind epurările Armatei Roșii, vezi Montefiore, *The Court of the Red Tsar*, 223–226; Mihail Meltiuhov, *Upuşchennîi şans Stalina: Sovetskii soiuz i borba za Evropu 1939–1941*, 368; și Glantz și House, *When Titans Clashed*, 9. Nu toți ofițerii epurați au fost executați, iar 11 500 dintre ei au fost ulterior reîncadrați. Cu toate acestea, efectul imediat asupra moralului a fost cu siguranță negativ.
22. Stanley Payne, *The Spanish Civil War, the Soviet Union, and Communism*, 153–156, 161. Aur transportat la Moscova: Tucker, *Stalin in Power*, 351. Despre finanțarea lui Franco de către Hitler și Mussolini, vezi Pierpaolo Barbieri, *Hitler's Shadow Empire: Nazi Economics and the Spanish Civil War*.
23. Berzin („Donizetti") către Stalin, 12 decembrie 1936, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 318, list 35–36.
24. Despre acordul cu compania Glenn Martin: Sutton, *Western Technology*, 220–221. Acordul pentru avioanele Douglas DC-3: Lohova, *Spy Who Changed History*, 270. Portavionul lui Stalin: Kennedy, *Anglo-American Strategic Relations*, 106. Acordurile cu francezii: „Commandes de materiel de guerre faites en France par l'URSS", conspect al însărcinatului cu afaceri al Franței la Moscova, 6 ianuarie 1939, în VSHD, 7 N 3124.
25. Citate în Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 228–229. Despre accentul pus pe originea etnică în cursul deportărilor, vezi, de asemenea, Timothy Snyder, *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*, 111. Pentru documentare modernă, vezi N.L. Pobol și P.N. Polian, editori, *Stalinskie Deportații 1928–1953*.
26. George Orwell, *Homage to Catalonia*.
27. Payne, *Spanish Civil War*, 270–271.
28. Pentru detalii privind vânzarea căilor ferate manciuriene: Haslam, *Threat from the East*, 47; și Paine, *Wars for Asia*, 89.
29. *Ibid.*, 103, și Hans van de Ven, *War and Nationalism in China: 1925–1945*, 183–188.
30. Citat în Kennedy, *Anglo-American Strategic Relations*, 108.

31. Paine, *Wars for Asia*, 103, 132–133. Despre transporturile sovietice de arme, vezi Haslam, *Threat from the East*, 93–94. Agent infiltrat: Beevor, *Second World War*, 58.
32. Paine, *Wars for Asia*, 141 și passim.
33. Pentru o relatare relevantă privind această dispută de frontieră între URSS și Japonia, implicând încălcarea frontierelor pe care nici una dintre țări nu pretindea de fapt că le controlează, vezi stenograma întâlnirii dintre Molotov și Togo, 19 mai 1939, în RGASPI, fond 82, opis 2, del 1386, list 8–12.
34. Pentru termenii armistițiului, vezi „Zapiska V. Dekanozova – O dokumente iz Righi otnositelno razgovora naşego Polpreda s iaponțami", 15 septembrie 1939, în RGASPI, fond 82, opis 2, del 1383, list 58. Despre bătălie, vezi Glantz și House, *When Titans Clashed*, 12; Paine, *Wars for Asia*, 146; și Alistair Horne, *Hubris: The Tragedy of War in the Twentieth Century*, 163–186. Pentru mai multe informații despre Jukov, vezi, de asemenea, Vladimir Karpov, *Marshal Zhukov*, 92 și passim.
35. Planul japonez al „loviturii în nord" este citat în Paine, *Wars for Asia*, 148–149. Vezi, de asemenea, Van de Ven, *War and Nationalism in China*, 236–227.
36. Bullitt către Hull, 19 iulie 1935, „US-Soviet Diplomatic Papers 1933– 1939", 224–225.
37. Josef Stalin, *From Socialism to Communism in the Soviet Union: Report on the Work of the Central Committee to the Eighteenth Congress of the CPSU(B.) Delivered March 10*, 22–24, 28.

Capitolul 5

1. „Cec în alb din partea englezilor": vezi Stefan Scheil, *Polen 1939: Kriegskalkül, Vorbereitung, Vollzug*, 64–65. „Uriaș și odios": Evelyn Waugh, *Sword of Honour*, vol. 1 *Men at Arms*, 10.
2. Ultimatumul polonez către guvernul de la Praga, emis pe 30 septembrie 1938, la ora 23:45, și acceptarea termenilor polonezi de către cehoslovaci pe 1 octombrie sunt păstrate în AAN, 2/322/0/-/24, list 53–60.
3. „Tass Denial of the Report of Soviet Agreement to Supply Poland with Raw Materials in the Event of War", reprodus în Jane Degras, ed., *Soviet Documents on Foreign Policy*, 3:328. Maiski și Litvinov: citate în Adam Ulam, *Expansion and Coexistence: Soviet Foreign Policy, 1917–1973*, 268.
4. Weizsäcker „Aufzeichnung" a unei conversații cu ambasadorul Merekalov pe 17 aprilie 1939, reprodus ca nr. 1 în Alfred Seidl, ed., *Die Beziehungen zwischen Deutschland und der Sowjetunion 1939–1941. Dokumente des Auswärtigen Amtes* (de aici înainte „Seidl Dokumente"), 1–2. „Să lase inițiativa în seama britanicilor și francezilor": citat în Jonathan Haslam, „Soviet-German Relations and the Origins of the Second World War: The Jury Is Still Out", *Journal of Modern History* 69, nr. 4 (decembrie 1997): 793.
5. Citate în Keith Feiling, *Life of Neville Chamberlain*, 403, 408.
6. Palasse către Marele Stat-Major francez, 19 aprilie 1939, în VSHD, 7 N 3186. Plasat sub supraveghere de Beria: ministrul de externe Bonnet către premierul francez și miniștrii războiului și apărării, 27 iulie 1938, în VSHD, 7 N 3124.
7. Citat în Haslam, *Threat from the East*, 129. Cosemnatar al 3 167 de execuții, alături de Stalin: Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 232.

8. Citat în Felix Ciuev, *Molotov Remembers: Inside Kremlin Politics*, ed. Albert Resis, 192 (interviu luat pe 23 noiembrie 1971).
9. Schulenburg către Weizsäcker din Moscova, 22 mai 1939, nr. 8, în „Seidl Dokumente", 9.
10. Mikoian către Stalin, 19 iunie 1939, în RGASPI, fond 84, opis 1, del 146. Vezi, de asemenea, Ericson, *Feeding the German Eagle*, 33–34, și Philipp W. Fabry, *Die Sowjetunion und das Dritte Reich: Eine dokumentierte Geschichte der deutsch-sowjetischen Beziehungen von 1933 bis 1941*, 71.
11. Citat în Ericson, *Feeding the German Eagle*, 54.
12. Așa cum este notat în Fabry, *Die Sowjetunion und das Dritte Reich*, 72. Despre zona baltică: citate în Albert N. Tarulis, *Soviet Policy Towards the Baltic States, 1918–1940*, 106–107. Astahov și Draganov: citat în Raack, „His Question Asked", 202.
13. Cârtiță în ambasada germană, Ericson, *Feeding the German Eagle*, 47.
14. Raportul lui Schnurre despre conversația sa cu Astahov și Babarin, 27 iulie 1939, reprodus ca nr. 24 în „Seidl Dokumente", 37–41. Pentru mai multe detalii privind propunerile lui Schnurre, vezi Ericson, *Feeding the German Eagle*, 54–55.
15. Ribbentrop către Schulenburg, 4 august 1939, nr. 166, în James Stuart Beddie și Raymond James Sontag, editori, *Nazi-Soviet Relations 1939–1941: Documents from the Archives of the German Foreign Office*, 37–39.
16. Schulenburg către Ribbentrop, 4 august 1939, nr. 158, în Beddie și Sontag, *Nazi-Soviet Relations*, 39–41.
17. Joseph Doumenc, „Souvenirs de la Mission en Russie Aout 1939", în VSHD, 7 N 3186.
18. *Ibid.*
19. „Dnevnaia Zapis zasedaniia voennîh missii SSSR, Angliia i Franțiia", 14 august 1939 (între 10:05 și 14:20), în RGASPI, fond 558, opis 11, del 220, 57–60. Doumenc trimite un emisar la Varșovia pe 17 august: Doumenc, „Souvenirs de la Mission en Russie Aout 1939", op. cit. Stalin „nu voia să ia în considerare": Doumenc către Gamelin, 17 august 1939 (la 21:45), în VSHD, 7 N 3186 („Missions militaires françaises 1935–1939").
20. „Dnevnaia Zapis zasedaniia voennîh missii SSSR, Angliia i Franțiia", 14 august 1939, op. cit.
21. Schnurre către Schulenburg, 14 august 1939; Schulenburg către Weizsäcker, 14 august 1939, în Beddie și Sontag, *Nazi-Soviet Relations*, 47–48.
22. „Memorandumul" lui Schulenburg asupra conversației sale cu Molotov de pe 15 august 1939, reprodus ca nr. 35 în „Seidl Dokumente", 60–63 (remarcile „ad litteram" ale lui Molotov sunt la 62).
23. Ribbentrop către Schulenburg, 16 august 1939 (recepționat pe 17 august 1939), în Beddie și Sontag, *Nazi-Soviet Relations*, 58.
24. Schulenburg către Ribbentrop, 19 august 1939, raportând asupra întâlnirilor sale cu Molotov, din 17 august, și, de asemenea, din 19 august 1939, în Beddie și Sontag, *Nazi-Soviet Relations*, 59–61, 65–66.
25. Am folosit versiunea citată în Carl O. Nordling, „Did Stalin Deliver His Alleged Speech of 19 August 1939?", *Journal of Slavic Military Studies* 19 (2006): 93–106. În *Stalin* (167–168), Oleg Hlevniuk notează că nu există nici o înregistrare a unei ședințe oficiale a Politburo care să fi avut loc pe 19 august 1939, ceea ce,

chiar dacă ar fi adevărat, nu dovedește că Stalin nu a vorbit deloc cu Molotov în acea zi critică. Hlevniuk susține că declarația nu poate fi reală, deoarece „ar fi făcut să pară că Stalin credea că războiul era necesar pentru a slăbi Occidentul, a extinde granițele URSS și a ajuta la răspândirea comunismului în Europa". Dar Stalin chiar credea aceste lucruri, așa cum reiese clar din declarațiile sale privind politica externă care datau în urmă cu 15 ani – declarații care se bazau pe opiniile exprimate adesea de Lenin – și, de asemenea, din acțiunile ulterioare ale lui Stalin (cum ar fi Pactul Ribbentrop-Molotov și tot ce a urmat). Generalul Doumenc, trimisul francez care se afla la Moscova în timpul acestor evenimente, a insistat în propria analiză asupra faptului că „pe 19 august a avut loc o ședință secretă a Politburo", în cursul căreia Stalin a luat decizia de a respinge propunerile franco-britanice și de a ajunge la un acord cu Hitler. Doumenc, „Souvenirs de la Mission en Russie Aout 1939", op. cit.

26. Stalin către Hitler (via Schulenburg), 21 august 1939, 19:30, răspunzând lui Hitler (via Ribbentrop) către Stalin, 20 august 1939, Beddie și Sontag, *Nazi-Soviet Relations*, 66–67, 69. Acordul economic din 20 august: Ericson, *Feeding the German Eagle*, 57.
27. Hans-Heinrich Herwarth von Bittenfeld, *Against Two Evils*, 165. Svastici: Roger Moorhouse, *The Devils' Alliance: Hitler's Pact with Stalin, 1939–1941*, 2.
28. Pentru detalii privind recepția lui Ribbentrop: Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 314.
29. „Memorandum of a Conversation Held on the Night of August 23d to 24th, Between [Ribbentrop] and [Stalin] and [Molotov]", redactat de Hencke la Moscova, pe 24 august 1939, în Beddie și Sontag, *Nazi-Soviet Relations*, 72–76.
30. „Treaty of Nonaggression Between Germany and the Union of Soviet Socialist Republics", 23 august 1939, Beddie și Sontag, *Nazi-Soviet Relations*, 76–78. Libau și Windau: Ribbentrop către Hitler, 20:05 pe 23 august 1939, în *Ibid.*, 71. „Führerul acceptă": citat în Moorhouse, *Devils' Alliance*, 25. Părți din populația și teritoriile Poloniei: Norman Davies și Antony Polonsky, editori, *Jews in Eastern Poland and the USSR, 1939–46*, 1. „Găleți de rahat": Citat în Kotkin, *Stalin*, 2:665.
31. Citat în Kotkin, *Stalin*, 2:667. Beck scrie o petiție către guvernul sovietic, solicitând ajutor: din memoriile lui Beck, scrise când acesta se afla în exil, în România, în noiembrie 1939, în AAN, 2/1736/0/3/33, 101.
32. „Molotow-Rede vor dem Obersten Sowjet", 31 august 1939, în PAAA, R 261183.

Capitolul 6

1. Gamelin: citat în Norman Davies, *God's Playground: A History of Poland*, 432. Déat: citat pe larg, inclusiv în André Larané, „4 mai 1939: Mourir pour Dantzig?", *Hérodote*, 29 aprilie 2019, www.herodote.net/4_mai_1939-evenement-19390504.php.
2. „Agreement of Mutual Assistance Between the United Kingdom and Poland", 25 august 1939, Avalon Project, Yale Law School Lillian Goldman Law Library, http://avalon.law.yale.edu/wwii/blbk19.asp. Ironside: relatare din memoriile nepublicate ale lui Beck, scrise în exilul din România, în noiembrie 1939, op. cit., 87–89.

3. „Treaty of Nonaggression Between Germany and the Union of Soviet Socialist Republics", op. cit.
4. Minutele cabinetului din 27 august 1939, în PRO, CAB/23/100.
5. Minutele cabinetului din 30 august 1939, în PRO, CAB/23/100. Sublinierea adăugată. Roosevelt: minutele cabinetului din 28 august 1939, în PRO, CAB/23/100.
6. Minutele cabinetului din 30 august 1939, în PRO, CAB/23/100.
7. Citat în Scheil, *Polen* 1939, 73.
8. „Hitler addresses his generals, 23 May 1939", reprodus de Anthony Adamthwaite, *The Making of the Second World War*, 214–215. Despre ultimatumurile francez și britanic: *Ibid.*, 94. „Explicația posibilă, dar foarte neplăcută...": citat în Peter Hitchens, *The Phoney Victory: The World War II Illusion*, 43.
9. „W. Molotow über die Ratifizierung des Sowjetisch-deutschen Nichtangriffspaktes", discurs ținut înaintea Sovietului Suprem pe 31 august 1939, în PAAA, R 104357.
10. Stalin către Dimitrov: intrarea din 7 septembrie 1939 din *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933–1949*, ed. Ivo Banac, 115.
11. Ribbentrop către Schulenburg, 3 septembrie 1939 (recepționată la Moscova pe 4 septembrie 1939) și Schulenburg către Ribbentrop, 5 septembrie 1939, Beddie și Sontag, *Nazi-Soviet Relations*, 86–87.
12. Davies, *God's Playground*, 437. 158 de orașe bombardate: Snyder, *Bloodlands*, 119.
13. Gerard Labuda și Waldemar Michowicz, editori, *The History of Polish Diplomacy* X–XX c., 517–518.
14. Snyder, *Bloodlands*, 128–129; Davies, *God's Playground*, 437–439; Moorhouse, *Devils' Alliance*, 34–35; și Beevor, *Second World War*, 28–30.
15. Citat de Jan Gross, „The Sovietization of Western Ukraine and Western Byelorussia", *Jews in Eastern Poland and the USSR*, editori Norman Davies și Antony Polonsky, 61.
16. Raport din „Fremde Heere/Ost" către Oberkommando des Heeres, 13 septembrie 1939, în BA/MA, RW 6/v. 98.
17. Despre cererea japoneză de armistițiu, vezi Hubertus Lupke, *Japans Russlandpolitik von 1939 bis 1941*, 20–21. Pentru comunicatul eronat legat de căderea Varșoviei: vezi Davies, *God's Playground*, 440.
18. Citat în Labuda și Michowicz, *History of Polish Diplomacy*, 519. Pentru întâlnirile din Kolommy și Kuty și tristul lor deznodământ: memoriile nepublicate ale lui Beck scrise în exilul din România, în noiembrie 1939, op. cit., 122–129.
19. Citat în Moorhouse, *Devils' Alliance*, 36–37.
20. Discursul lui Molotov înaintea Sovietului Suprem, 31 octombrie 1939, tradus (în germană) de Wilhelmstrasse, în PAAA, R 261183. Pierderi poloneze: Bogdan Musial, *Kampfplatz Deutschland: Stalins Kriegspläne gegen den Westen*, 411.
21. *Ibid.* Pentru mai multe detalii legate de dezintegrarea etnică în zona sovietică, vezi Bogdan Musial, *Konterrevolutionäre Elemente sind zu erschiessen: Die Brutalisierung des deutsch-sowjetischen Krieges im Sommer 1941*, 26. 40 de ciocniri armate între Armata Roșie și polonezi: Moorhouse, *Devils' Alliance*, 38.
22. „Lagebericht Rote Armee 19.9.1939", în BA/MA, RW 6/v. 98. „Germanski und Bolsheviki zusamm[e]n stark": citat în Moorhouse, *Devils' Alliance*, 39.

23. Raportul Gestapo din Posen, transmis către Wilhelmstrasse pe 17 noiembrie 1939, în PAAA, Botschaft Moskau 495.
24. „Secret Supplementary Protocol" la „German-Soviet Boundary and Friendship Treaty", 28 septembrie 1939, Beddie și Sontag, *Nazi-Soviet Relations*, 107.
25. Discursul lui Molotov înaintea Sovietului Suprem, 31 octombrie 1939, op. cit. Lloyd George în *Sunday Express* și răspunsul lui Raczynski: ambele citate de Corbin în raportul său transmis din Londra, 3 octombrie 1939, în QO, 92CPCOM/286, 24.
26. Ribbentrop către Molotov, „Confidential", 28 septembrie 1939, în QO, 92CPCOM/286, 109. Despre ramificațiile diplomatice ale schimbului Polonia contra Lituania: Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 98–99.
27. „German-Soviet Boundary and Friendship Treaty", 28 septembrie 1939, Beddie și Sontag, *Nazi-Soviet Relations*, 105.
28. *Ibid.*, împreună cu „Confidential Protocol" și „Secret Supplementary Protocols", toate în Beddie și Sontag, *Nazi-Soviet Relations*, 105–107.
29. Moorhouse, *Devils' Alliance*, 41.
30. „Proekt polojeniia NKVD SSSR 'o speţposelah i trudovom ustroistve osadnikov, vîseliaemîh iz zapadnîh oblastei USSR i BSSR", 29 decembrie 1939, reprodus ca nr. 2.4 în Pobol și Polian, *Stalinskie deportații*, 112–114. Construcția de drumuri: Ordinul nr. 315 al lui Beria, 25 septembrie 1939, reprodus ca nr. 24 în Rudolf Pikhoya *et al.*, editori, *Katyn. Plenniki neobiavlenno voinî*, 95–97. Aprobarea Politburo: protocolul Politburo pentru 1 octombrie 1939, punctul 260 („o voennoplennîh"), în RGASPI, fond 17, opis 162, del 26.
31. Citat în Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 101.
32. Citate în Snyder, *Bloodlands*, 127.
33. Schulenburg din Moscova, 21 martie și 19 septembrie 1940, rezumând recente rapoarte sovietice din *Pravda*, în PAAA, Botschaft Moskau 495.
34. Rezoluția Politburo din 3 octombrie 1939, „O poriadke utverjdeniia prigovorov voennîh tribunalov v Zapadnoi Ukraine i Zapadnoi Belorussii", în RGASPI, fond 17, opis 162, del 25.
35. Raport al Gestapo din Posen, 17 noiembrie 1939, op. cit. Litvinov despre comisia sovieto-germană: V. Ia. Birștein, *Smerș. Sekretnoe orujie Stalina*, 145. Despre Republica Populară Ucraineană, vezi John A. Armstrong, *Ukrainian Nationalism*, 1939–1945, 29–33. Despre evreii polonezi care au fugit în zona sovietică, vezi Maciej Siekierski, „Jews in Soviet-Occupied East Poland, 1939", *Jews in Eastern Poland and the USSR, 1939–46*, editori Norman Davies și Antony Polonsky, 112–113.
36. Pentru estimări privind polonezii și evreii deportați în est: Keith Sword, „The Welfare of Polish-Jewish Refugees in the USSR, 1941–43", *Jews in Eastern Poland and the USSR, 1939–46*, editori Norman Davies și Antony Polonsky, 145. Snyder, *Bloodlands* (151), citează o cifră mai mică, de circa 315 000. Istoricul polonez Daniel Bockowski oferă o estimare medie – între 750 000 și 780 000. Pentru evaluare, vezi Alexander Watson, *The Fortress: The Siege of Przemysl and the Making of Europe's Bloodlands*, 267 și 331n45.
37. Minutele cabinetului de război britanic, 17 septembrie 1939, în PRO, CAB 65/1. Halifax a exagerat acordul Franței de a ignora agresiunea sovietică, ceea ce a însemnat mai degrabă că lui Corbin i s-a spus că trebuie să accepte poziția britanică

decât să fie de acord cu ea. Vezi Corbin către Bonnet, 20 septembrie 1939, în QO, 92 CPCOM/286.

38. Minutele cabinetului de război britanic, 18, 20 şi 29 septembrie 1939 (despre şantajarea echipajelor la Arhanghelsk şi Murmansk), în PRO, CAB 65/1.
39. Citate în Patrick Osborn, *Operation Pike: Britain Versus the Soviet Union, 1939–1941*, 11–13.
40. Minutele cabinetului de război britanic, 16 noiembrie 1939, în PRO, CAB 65/1.

Capitolul 7

1. Citat în Tarulis, *Soviet Policy*, 150–151. Vezi, de asemenea, Moorhouse, *Devils' Alliance*, 65–66; şi Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 118–119.
2. Tarulis, *Soviet Policy*, 155–156; şi Moorhouse, *Devils' Alliance*, 66–67.
3. Citat în Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 120.
4. Rezoluţia Politburo nr. 18, datată 7 noiembrie 1939, în RGASPI, fond 17, opis 162, del 26. Ordinul nr. 001223: citat în Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 130.
5. Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 134–135; şi Trotter, *Frozen Hell*, 12–13.
6. Citat în Trotter, *Frozen Hell*, 15–16.
7. Trotter, *Frozen Hell*, 15–16; şi Eloise Engle şi Lauri Paananen, *The Winter War: The Soviet Attack on Finland, 1939–1940*, 7–8.
8. Trotter, *Frozen Hell*, 13. Hruşciov: de la Nikita Hruşciov, *Khrushchev Remembers: The Glasnost Tapes*, trad. şi editori, Jerrold L. Schecter şi Viacheslav V. Lucikov, 152. Pentru estimări privind blindatele sovietice de la acea vreme: Bair Irinceev, *War of the White Death: Finland Against the Soviet Union 1939–1940*, 3–5; şi Musial, *Kampfplatz Deutschland*, 322, 341.
9. Citate în Engle şi Paananen, *Winter War*, 9–10.
10. Citate în *Ibid.*, 10–11; şi Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 138–139.
11. Citat în H. Montgomery Hyde, *Neville Chamberlain*, 152–153. În noua sa carte, *Hitler*, Brendan Simms observă (356) că oferta de pace a lui Hitler „era sinceră" şi afirmă că „refuzul lui Chamberlain de a accepta compromisul a avut... consecinţe pe termen lung".
12. Despre sir William Seeds, vezi Sidney Aster, „The Diplomat as Scapegoat?", *Leadership and Responsibility in the Second World War*, editori Brian Padair Farrell şi Robert Vogel, 121 şi passim.
13. Kalinin către Roosevelt, trimisă de Molotov ambasadorului SUA Steinhardt pe 15 octombrie 1939, nr. 2 în A.N. Iakovlev *et al.*, *Sovetsko-amerikanskie otnoşeniia 1939–1945*, 12–13; şi minutele cabinetului de război, 31 octombrie 1939, în PRO, FO 371/24849. Molotov, înaintea Sovietului Suprem, pe 31 octombrie 1939; reprodus în întregime în anexa la raportul nr. 69 al colonelului Palasse, ataşatul militar francez la Moscova, şi datat 15 noiembrie 1939, în VSHD, 7 N 2790.
14. Minutele cabinetului de război, 31 octombrie 1939, op. cit.
15. Citate în Engle şi Paananen, *Winter War*, 12–13.
16. Cifrele sunt din Irinceev, *War of the White Death*, 5–9.
17. Citat în Trotter, *Frozen Hell*, 34.
18. Mehlis către Voroşilov şi Stalin, 23 noiembrie 1939, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 449, list 31–35. Despre rolul lui Jdanov în aparatul de teroare stalinist, vezi Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 137–141, 183n.

19. Citate în Trotter, *Frozen Hell*, 58–59.
20. Engle și Paananen, *Winter War*, 13–16. 35 de milioane de mărci finlandeze pentru guvernul-marionetă al lui Kuusinen: serviciul militar german de informații Lagebericht nr. 4 („Sowjetunion–Finnland"), în BA/MA, RH/19/III.
21. Snow către Halifax, 14 decembrie 1939, în PRO, FO 371/24791.
22. Trotter, *Frozen Hell*, 72–73; și, pentru estimările pagubelor, Irinceev, *War of the White Death*, 26–27. Sfârșit în 12 zile: citat în Birștein, *Smerș*, 148. Lauda lui Voroșilov că războiul se va încheia în patru zile și doctorul care trata 400 de soldați răniți pe zi: Seeds către Halifax, 7 decembrie 1939, în PRO, FO 371/24791.
23. Mehlis și Jdanov către Voroșilov, 19 decembrie 1939, și raportul din teren care a urmat, din partea cartierului general al Armatei XIII, datat 28 decembrie 1939, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 449, list 44–46. Încetarea rapoartelor de presă pe 5 decembrie 1939: Seeds către Halifax, 20 decembrie 1939, în PRO, FO 371/24791. Folosirea armelor chimice de către sovietici: raportul cartierului general al Marelui Stat-Major finlandez (în traducere franceză), 7 decembrie 1939, în VSHD, 7 N 2790.
24. Despre numirea lui Timoșenko: Kotkin, *Stalin*, 2:734; și Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 328–329. Purcel de lapte fript: Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 150.
25. Dintr-o serie de rapoarte colectate de serviciul de informații al armatei britanice, pe 15 februarie 1940, în PRO, FO 371/24792. Decretul lui Stalin din 24 ianuarie 1940, privind formarea de batalioane NKVD de pedeapsă este citat în Birștein, *Smerș*, 149. Pentru Mehlis, în privința autovătămării și a formării de batalioane publice de teroare, vezi Lagebericht nr. 12, 15 ianuarie 1940 și nr. 13, 19 ianuarie 1940 – rapoarte ale serviciilor de informații militare germane, ambele în BA/MA, RH/19/III.
26. Rapoarte colectate de serviciile de informații militare britanice pe 15 februarie 1940, op. cit.
27. Citat în Osborn, *Operation Pike*, 39.
28. Minutele cabinetului de război britanic din 17, 20, 23, 29 ianuarie și 1 februarie 1940, în PRO, FO 371/24791; și Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 119, 190–191. Debarcarea la Petsamo propusă de francezi: Gamelin, „Note Relative a la Participation des Forces Franco-Britanniques aux Operations en Finlande", 10 martie 1940, în VSHD, 7 N 2790. Transbordările franceze de material de război furnizat de italieni și unguri: „Transit en France de matériel italien pour Finlande", în VSHD, 7 N 2791. Despre voluntarii suedezi care luptau pentru Finlanda: vezi Lagebericht nr. 12 al serviciilor de informații militare germane, 15 ianuarie 1940, op. cit. Rapoartele serviciilor de informații militare sovietice despre România și Turcia: citate în Kotkin, *Stalin*, 2:735.
29. Osborn, *Operation Pike*, 56. Votul în Camera Reprezentanților: Snow către Ministerul de Externe, de la Helsinki, 1 februarie 1940, în PRO, FO 371/24791.
30. Citat în Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 191. Hoover, ziare și suma alocată ca ajutor de Congres: colecția „Hoover. Finnish Relief Fund", Arhivele Institutului Hoover, cutia 1.

Capitolul 8

1. Trotter, *Frozen Hell*, 121, 169–170.
2. *Ibid.*, 171–173; și Irinceev, *War of the White Death*, 104–105.

3. Gamelin, „Note Relative a la Participation des Forces Franco-Britanniques aux Operations en Finlande", 10 martie 1940, în VSHD, 7 N 2790. Vezi, de asemenea, T.C. Imlay, „A Reassessment of Allied Strategy During the Phony War, 1939–1940", *English History Review* 119, nr. 481 (aprilie 2004): 352–356.
4. Minutele cabinetului de război britanic din 6, 13 și 15 ianuarie 1940; memorandumul lui Maclean privind amenințarea sovietică la adresa Marii Britanii în Orientul Mijlociu, circa începutul lui ianuarie 1940, înaintat cabinetului britanic de Le Rougetel pe 11 ianuarie 1940; și memorandumul Biroului de Război copiat în cabinetul de război, Ministerul Aerului, Amiralitatea britanică și Biroul pentru India, toate în PRO, FO 371/24849.
5. Saraçoğlu: Raport numit „Views of Turkish Military Attaché on European Military Situation", 15 februarie 1940, în PRO, FO 371/24846. Premierul iranian: W.C. van Cutsem către Ministerul de Externe, 13 februarie 1940, în PRO, FO 371/24846. „The time had come": citat în Brock Millman, „Toward War with Russia: British Naval and Air Planning for Conflict in the Near East, 1939–1940", *Journal of Contemporary History* 29, nr. 2 (aprilie 1994): 274.
6. Taline Ter Minassian, „La neutralité de la Turquie durant la deuxième guerre mondiale", *Guerres mondiales et conflits contemporaines* 194 (decembrie 1999): 120. Pentru mai multe informații despre Pactul Saadabad, vezi, de asemenea, Djamil Gasanli, *SSSR-Turțiia: Ot neutraliteta k holodnoi voinî* (1939–1953), 41 și passim.
7. Stenogramele întâlnirii dintre Molotov, Stalin și Saraçoğlu de la Kremlin, 1 octombrie 1939, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 388. În versiunea finală a acordului anglo-franco-turc, semnat la Ankara pe 19 octombrie 1930, a fost adăugat un al doilea protocol, pentru a-l mulțumi pe Stalin. În VSHD, 7 N 3256, dosarul numit „Mission Weygand à Ankara. Octobre 1939".
8. Citate în Osborn, *Operation Pike*, 52–54.
9. Raport al ataşatului militar francez la Ankara, 27 octombrie 1939, în VSHD, 7 N 3227. Knatchbull-Hugessen de la Ankara către Orme Sargent la Ministerul de Externe britanic, 15 martie 1940; și Beaumont-Nesbitt către domnul Nicholas la Ministerul de Externe britanic, 20 februarie 1940, în PRO, FO 371/24846. Despre reacția viscerală a lui Saraçoğlu față de atitudinea agresivă a lui Stalin, vezi Onur İşçi, „The Massigli Affair and Its Context". *Journal of Contemporary History* 55, nr. 2 (2020): 5, http://doi.org/10.1177/0022009419833443. Despre politica externă turcă în război, în general, vezi İşçi, *Turkey and the Soviet Union During World War II* (Bloomsbury, Londra, 2019).
10. Citate în Osborn, *Operation Pike*, 83–84.
11. Stalin către Politburo pe 21 ianuarie 1940: Nevejin, *Zastolnîe reci Stalina*, 230; și raportul lui Butler despre discuția sa cu ambasadorul Maiski, 24 februarie 1940, în PRO, FO 371/24793.
12. *Ibid.*
13. La aceste rapoarte se fac referiri individuale mai jos.
14. „Report on the Political Conditions in the USSR", de maior R.O.A. Gatehouse și căpitan C.H. Tamplin, 22 februarie 1940, în PRO, FO 371/24850.
15. *Ibid.*
16. *Ibid.*

17. Citate în Millman, „Toward War with Russia", 270–271, 273. După ce a fost întreprinsă inițial supravegherea aeriană, s-a estimat că ar fi necesare „trei sau patru escadroane Blenheim", timp de aproape trei luni, pentru a asigura succesul. Vezi raportul Ministerului britanic al Aerului datat 2 aprilie 1940, în PRO, FO 371/24847. Churchill în *Le Petit Parisien*: notat într-o depeșă a Ministerului de Externe de la Campbell, în Paris, înregistrat pe 2 aprilie 1940, în PRO, FO 371/24846.
18. Memorandumul lui Maclean, 16 martie 1940, în PRO, FO 371/24846.
19. Knatchbull-Hugessen din Ankara către Orme Sargent la Ministerul de Externe britanic, 14 martie 1940, op. cit. „Alte locuri în afară de frontul de vest": citat în Millman, „Toward War with Russia", 271.
20. Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 172; și, din întâlnirea lui Șamil cu Maclean, „Compte rendu" (proces-verbal) al întâlnirii dintre „FITZROY MACLEAN și M. CHARVERIAT", 13 mai 1940, în VSHD, 7 N 3227.
21. Vezi raportul ambasadorului bulgar la Berlin către guvernul de la Sofia, 14 februarie 1940, în BSA, fond 176K, opis 33, del 66, list 42. Despre agentul 59, vezi Jeffrey Burds, „The Soviet War Against «Fifth Columnists»: The Case of Chechnya, 1942–1944", *Journal of Contemporary History* 42, nr. 2 (aprilie 2007): 284–287. Istoric rus descoperă: citat în Burds, „The Soviet War", 287.
22. Trotter, *Frozen Hell*, 206–209. Zvonuri privind intervenția aliată la Murmansk și Arhanghelsk: citat în Kotkin, Stalin, 2:740.
23. Trotter, *Frozen Hell*, 232–233, 242–245, 263. „Dacă nu vom primi sprijin": citat în Irinceev, *War of the White Death*, 171.
24. „Programme possible pour le transport du premier echelon français", circa 22 februarie 1940; și „Note Relative a la Participation des Forces Franco-Britanniques aux Operations en Finlande" a lui Gamelin, în VSHD, 7 N 2790. Faptul că Stalin urmărea îndeaproape drama norvegiană a fost dovedit de comportamentul lui Molotov în aprilie 1940. Vezi mai jos.
25. Knatchbull-Hugessen din Ankara către Orme Sargent la Ministerul de Externe britanic, 15 martie 1940, op. cit. Acest raport, transmis pe 15 martie, trebuie să fi fost realizat cu cel puțin o săptămână în urmă, dacă nu chiar mai devreme.
26. Pihoia *et al.*, *Katyn*, 18–21. Steinhardt i-a spus lui Le Rougetel: citat în Steven Merritt Miner, *Between Churchill and Stalin: The Soviet Union, Great Britain, and the Origins of the Grand Alliance*, 21.
27. Citat de Tolstoi în *Stalin's Secret War*, 180. În capitolul său „Pădurea murmură", Tolstoi a propus pentru prima dată legătura dintre paranoia lui Stalin cu privire la intervenția iminentă a Aliaților în martie 1940 și ceea ce este cunoscut astăzi sub numele de Masacrul de la Katyn. Având în vedere că Tolstoi nu a avut acces atunci la materiale de arhivă rusești privind crimele – comise după încheierea războiului finlandez, și nu înaintea acestuia –, a fost nevoie de un salt de imaginație uimitor ca Tolstoi să intuiască preocupările probabile ale lui Stalin în momentul în care au fost date ordinele lui Beria. Sursele sovietice, datate cu precizie, confirmă acum elementele esențiale ale strălucitei argumentații a lui Tolstoi.
28. Beria către Stalin, directiva strict secretă nr. 794/B din 5 martie 1940, reprodusă în întregime ca nr. 216 în Pihoia *et al.*, *Katyn*, 384–390. Editorii au reprodus o fotocopie a originalului.

29. Mannerheim: telegramă de la ataşatul militar francez, 12 martie 1940 (23h50), în VSHD, 7 N 2790 (Finlanda 1929–1940). O traducere în limba engleză a tratatului de pace este disponibilă online: Sami Korhonen, „The Moscow Peace Treaty", Battles of the Winter War, www.winterwar.com/War%27sEnd/moscow_peace_treaty.htm.
30. Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 157 şi passim. Respingerea din partea lui Stalin a ofertei germane de mediere: raportată de Mallet din Stockholm, pe baza unui raport al ambasadorului american de acolo, 13 februarie 1940, în PRO, FO 371/24792.
31. Discursul lui Molotov înaintea Sovietului Suprem, 30 martie 1940, păstrat în BA/MA, RH/19/III, 381.
32. Citate în Snyder, *Bloodlands*, 135–140; şi în Moorhouse, *Devils' Alliance*, 45. Pentru mai multe detalii terifiante, vezi, de asemenea, Donald Rayfield, *Stalin and His Hangmen: The Tyrant and Those Who Killed for Him*, 378–379.
33. Snyder, *Bloodlands*, 141.
34. Pentru un sumar al acestei sesiuni din Camera Comunelor, vezi Osborn, *Operation Pike*, 117–120.
35. Telegrama lui René Massigli de la Ankara, 1 aprilie 1940, atât în versiunea originală, cât şi în cea editată, selectivă, tipărită în limba germană, în QO, 4GMII/126.
36. Osborn, *Operation Pike*, 144–146, 50.
37. Aşa cum notează Tolstoi, în *Stalin's Secret War*, 169, 183. Înregistrările din zborurile de survol ale lui MacPhail de la Baku şi Batumi, întreprinse pe 30 martie şi 5 aprilie 1930, sunt păstrate (inclusiv fotografii) în PRO, AIR 34/717, şi (în formă scrisă) în PRO, FO 371/24847.

Capitolul 9

1. „Aufzeichnung des Auswärtigen Amts vom 26. Februar 1940 über das... 11. Februar 1940... deutsch-sowjetische Wirtschaftsabkommen", nr. 118 în „Seidl Dokumente", 156–159. Oferta germană de mediere în Finlanda: Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 117, 192.
2. Schulenburg către Ribbentrop de la Moscova, 11 aprilie 1940, în PAAA, R 104358.
3. *Ibid.* Schulenburg nu s-a înşelat nici în privinţa planurilor aliate. Vezi „Plan d'Action en Scandinavie", în VSHD, 7 N 2790.
4. Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 176–177; şi, pentru mai multe detalii despre campania norvegiană, Andrew Roberts, *The Storm of War: A New History of the Second World War*, 38–45.
5. Detalii în Kotkin, *Stalin*, 2:758–759. Pentru reformele privind gradele şi saluturile, vezi Grigore Gafencu, *Prelude to the Russian Campaign, from the Moscow Pact (August 21st, 1939) to the Opening of Hostilities in Russia (June 22nd, 1941)*, 30. Comenzi pentru tancuri T-34: TsK VKP (b) rezoluţia nr. 976-368cc din 7 iunie 1940, „O proizvodstve tankov T-34 v 1940 godu", nr. 7 în Reşin *et al.*, *1941 God. Dokumenti*.
6. H.L. Ismay, „Plan for Opening and Exercising Control in the Black Sea", 8 aprilie 1940; Hollis către sir Orme Sargent, 9 aprilie 1940, ambele în PRO, FO 371/24846. Raportul lui Maclean, înregistrat la ambasada britanică de la Paris,

pe 15 mai, este în PRO, FO 371/24850. Memorandumul lui Maclean privind politica externă a lui Stalin: citat în Miner, *Between Churchill and Stalin*, 38. Pentru opinia franceză despre Maclean, vezi „Compte rendu", 13 mai 1940, op. cit. Călătoria lui Maclean la Paris nu este prezentată în *Eastern Approaches*.

7. Intrare din 7 septembrie 1939, în *Diary of Georgi Dimitrov*, op. cit.
8. Citat în Kotkin, *Stalin*, 2:768. Molotov către Schulenburg, Schulenburg către Ribbentrop, 10 mai 1940, nr. 133 în „Seidl Dokumente", 179. Vezi, de asemenea, Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 193.
9. *Daily Worker*: „Churchill Asked About Anglo-Soviet Relations", 31 iulie 1940. Russia Today Society: vezi scrisoarea de la președintele său în PRO, FO 371/24847. Cripps: Stenograma primei sale audiențe la Stalin, pe 1 iulie 1940, în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 77. Cripps recomandat de Maiski: Kotkin, *Stalin*, 2:775. Pentru opinia lui Maiski despre Churchill și Cripps, vezi, de asemenea, reamintirea unei conversații cu Butler, raportată în telegrama cifrată transmisă de Maiski din Londra, pe 5 octombrie 1940, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 216.
10. Citat în Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 193–194. Despre disensiunile din rândurile comuniștilor francezi împotriva liniei trasate de Moscova, vezi Moorhouse, *Devils' Alliance*, 111–112.
11. Cifrele sunt date în Musial, *Kampfplatz Deutschland*, 427; și Bogdan Musial, *Stalins Beutezug: Die Plünderung Deutschlands und der Aufstieg der Sowjetunion zur Weltmacht*, 29.
12. Citate în Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 195–196. „Va lua alte măsuri": citat în Moorhouse, *Devils' Alliance*, 85.
13. Telegrama lui Molotov către „Polpredam SSSR v Litve, Latvii, Estonii and Finlandii", 14 iunie 1940, nr. 10, și stenograma discuției dintre Molotov și Urbsys la Kremlin, 14 iunie 1940, la 23:50, nr. 11, ambele în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 29–32.
14. Stenograma discuției dintre Molotov și ambasadorul leton, pe 16 iunie 1940, la 14:00, și cu ambasadorul eston, la 14:30, și pe 16 iunie 1940, la miezul nopții, documentele nr. 14, 16 și 18 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 33–35.
15. Citate în Moorhouse, *Devils' Alliance*, 85.
16. Stenograma discuției dintre Molotov și Schulenburg, 17 iunie 1940, nr. 19 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 40–41.
17. *Ibid.*; și Timoșenko, „Slujebnaia zapiska komanduiușcego voiskama BOVO [acronimul pentru noul district militar baltic al Armatei Roșii]", 21 iunie 1940, nr. 23 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 44–45. Despre implicațiile acestui ordin și numirile politice ale lui Stalin, vezi Birștein, *Smerș*, 151–153.
18. Citate în Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 200–201.
19. *Ibid.* Molotov protestează în privința aurului aflat în SUA: Thurston de la Ambasada SUA la Moscova, 1 august 1940, în NAA, T 1248, Rola 1. Proprietăți germane: vezi raportul serviciilor de informații militare germane numit „Geheim! Umsiedlungsverhandlungen für die baltischen Staaten", 20 noiembrie 1940, transmis de ambasada germană la Moscova pe 23 noiembrie 1940, în PAAA, R 101388.
20. Citate în Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 200–201.
21. Hristov din Moscova, 21 aprilie 1940, în BSA, fond 176K, opis 33, del 20, list 5.

22. „Spravka o Bessarabii", 9 și 19 septembrie 1939, și „Spravka o rumînskoi provinții Bukovine", 7 octombrie 1939, și „Spravka o Bukovine", 16 decembrie 1939, toate în AVPRF, fond 125, opis 21, papka 17, del 15.
23. Stenograma discuției dintre Molotov și Schulenburg, 24 iunie 1940, nr. 26 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 48–49.
24. Cifrele sunt date în Musial, *Stalins Beutezug*, 381 (tabelul 2).
25. Stenograma discuției dintre Molotov și Rosso, 24 iunie 1940, și memorandumul scris alăturat al lui Molotov, datat 25 iunie 1940, nr. 27 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 51–52. Massigli atras de ideea de câștiguri în dauna Italiei, dacă Turcia dă undă verde unei lovituri aliate asupra orașului Baku: telegrama lui Massigli din Ankara, 1 aprilie 1940, op. cit.
26. Stenograma discuției dintre Molotov și Schulenburg, 25 iunie 1940, nr. 28 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 52–55.
27. Ultimatumul lui Molotov față de România, transmis lui Davidescu pe 26 iunie 1940, și stenograma discuției dintre Molotov și Davidescu, 27 iunie 1940, nr. 32 și 34 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 61–66. Pentru căile ferate române cerute prin memorandumul din 27 iunie: protestul sovietic îndosariat la legația română din Moscova pe 16 iulie 1940, referindu-se la cele patru „sovetsko-rumînskogo soglașeniia ob evakuații Bessarabii i Severnoi Bukovinî ot 28 iiunia c.g.", în AVPRF, fond 125, opis 22, papka 18, del 1.
28. Gafencu, *Prelude to the Russian Campaign*, 293. Trupele sovietice trec frontiera la 4:00 în loc de 10:00: extrase din *Curentul*, 8 iulie 1940, incluse în sumarul TASS privind rapoartele invaziei în presa românească, în AVPRF, fond 125, opis 22, papka 90, del 35.
29. Discursul lui Molotov înaintea Sovietului Suprem, 1 august 1940, tradus de Ministerul de Externe german și păstrat în PAAA, R 261183.
30. Citat în Moorhouse, *Devils' Alliance*, 90.
31. Kozlov către Molotov, 15 august 1940, în RGASPI, fond 82, opis 2, del 1302, list 11. Proprietățile germane naționalizate: raport al serviciilor de informații militare germane, 20 noiembrie 1940, numit „Geheim! Umsiedlungsverhandlungen für die baltischen Staaten", op. cit. Estimări privind numărul românilor deportați: Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 205–206.

Capitolul 10

1. Raportul OSS nr. 17 despre „Gains of Germany (and Her Allies) Through the Occupation of Soviet Territory", 14 martie 1942, în USAHEC, Donovan Papers, cutia 32C.
2. Citate în Horst Boog *et al.*, editori, *Das Deutsche Reich und der zweite Weltkrieg*, vol. 4, *Der Angriff auf die Sowjetunion* (de aici încolo Boog *et al.*, *Angriff*), 4, 6.
3. Hitchens, *Phoney Victory*, 91–93.
4. Citat în David Dilks, ed., *The Diaries of Sir Alexander Cadogan, O.M., 1938–1945*, 317fn. Pentru mai multe detalii privind legile neutralității și distrugătoare, vezi Robert Dallek, *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932–1945*, 244–245. Despre transporturile de aur începute în mai 1939 și termenii împovărători ai acordului de distrugătoare pentru baze, vezi Hitchens, *Phoney Victory*, xvi, 110–111.

5. Citat în Gafencu, *Prelude to the Russian Campaign*, 46. Hitler către Halder: din jurnalul de război al lui Halder, nr. 54 în Reşin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 115–116. Remarcile lui Hitler după capitularea Franţei: citat în Stefan Scheil, *Die Eskalation des Zweiten Weltkriegs von 1940 bis zum Unternehmen Barbarossa 1941*, 46.
6. Schulenburg de la Moscova, 2 august 1940, extrăgând paragrafele-cheie din discursul lui Molotov din 1 august referitoare la Germania, în PAAA, R 104358. Despre tratarea în presa germană a „afacerii Massigli", vezi Işçi, „The Massigli Affair", 2.
7. Discursul lui Molotov înaintea Sovietului Suprem pe 1 august 1940, reprodus în traducere germană în PAAA, R 104358. Paragrafele despre Statele Unite: aşa cum au fost extrase de consilierul Ambasadei SUA, Walter Thurston, în raportul său trimis la Washington pe 1 august 1940, în NAA, T 1248, Rola 1.
8. Churchill către Stalin, 1 iulie 1940, în RGASPI, fond 82, opis 2, del 1102. „Achieve hegemony in Europe": din stenograma convorbirii, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 278, list 6. Orme Sargent şi „formal şi rece": citate în Moorhouse, *Devils' Alliance*, 154. Stalin îl informează pe Hitler despre discuţia cu Cripps: citat în Boog *et al.*, *Angriff*, 7.
9. Maiski către Molotov, 3–4 iulie 1940, nr. 38 în Reşin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 82–83. Churchill înaintea Camerei Comunelor: citat în Scheil, *Eskalation des Zweiten Weltkriegs*, 69. Sublinierile adăugate.
10. Comunicat TASS din 23 iunie 1940, nr. 25 în Reşin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 47.
11. Citat în Scheil, *Eskalation des Zweiten Weltkriegs*, 69–70. Raport al spionajului german din 19 iunie 1940: în BA/MA, RW 5/v. 353. Teil 1 (OKW/Amt Ausland/Abwehr).
12. Citat în contele Edward Raczynski, *In Allied London*, 58.
13. Citat în Scheil, *Eskalation des Zweiten Weltkriegs*, 71.
14. Draganov din Berlin, 28 (de două ori) şi 29 iunie şi 1 iulie 1940, în BSA, fond 316K, opis 1, del 273, list 264, 260, 268, 272. Hitler îl întreabă pe Brauchitsch: Stahel, *Operation Barbarossa*, 34–35.
15. Stenograma discuţiei dintre Molotov şi Schulenburg, 29 iulie 1940, nr. 72 în Reşin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 136–137.
16. Mişcările trupelor germane spre est notate de spionajul militar sovietic: Beria către Molotov şi Stalin, 13 august 1940, şi din nou Beria către aceiaşi pe 17 august 1940, documentele nr. 89 şi 92 în Reşin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 169, 176–177. Hitler reflectă la invadarea Uniunii Sovietice: jurnalul de război al lui Halder din Berghof, 31 iulie 1941, nr. 73 în Reşin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 137–138. Demobilizarea parţială a forţelor terestre ale Wehrmachtului: Boog *et al.*, *Angriff*, 9 şi passim.
17. Gafencu, *Prelude to the Russian Campaign*, 56–57. „Limite rezonabile": circulara lui Ribbentrop, cca 26 iulie 1940, în BSA, fond 176K, opis 8, del 554.
18. Gafencu, *Prelude to the Russian Campaign*, 297–298. Antonescu interzice filmele sovietice şi elimină dicţionarele ruso-române: vezi sumarul de presă al TASS pentru 25 aprilie 1941, în AVPRF, fond 125, opis 23, papka 22, delo 19.
19. Citat în Gafencu, *Prelude to the Russian Campaign*, 58.

20. Stenograme ale discuțiilor dintre Molotov și Schulenburg, 9 septembrie 1940, nr. 111 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 219–221. Pentru Comisia Dunării, propusă de Molotov, vezi Gafencu, *Prelude to the Russian Campaign*, 67–68.
21. *Ibid.*, 72–73. Ribbentrop către Stalin pe 13 octombrie 1940: nr. 147 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 305–310. Antonescu se oferă să plătească: Clodius din București, 14 noiembrie 1940, în PAAA, R 30003.
22. Aide-Mémoires trimise de legația română din Moscova, 19 septembrie și 2 octombrie 1940, în AVPRF, fond 125, opis 22, papka 18, del 4.
23. Gafencu, *Prelude to the Russian Campaign*, 76–78. Despre schimbul de prizonieri: Ministerul de Externe sovietic, „Pamiatnaia Zapiska", trimis legației române de la Moscova, 27 decembrie 1940, în AVPRF, fond 125, opis 22, papka 18, del 1.

Capitolul 11

1. Citat în Wayne S. Cole, *Roosevelt and the Isolationists, 1932–1945*, 400.
2. Comentariul lui Molotov în *Pravda* despre „Berlinskii Pakt o troistvennom soiuze", 30 septembrie 1940, nr. 131 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 276–277.
3. Citat în Gafencu, *Prelude to the Russian Campaign*, 85. Acordurile cu România: vezi rapoartele lui Clodius din București, 21 și 26 octombrie, 12 și (după promisiunile lui Antonescu) 14 noiembrie și 12 decembrie 1940, în PAAA, R 30003.
4. Steinhardt din Moscova, 10 noiembrie 1940 (la ora 23:00), în NAA, Record Group 59, T1247, Rola de microfilme 13. Jena lui Cripps în privința summitului organizat de Molotov a fost observată cu *schadenfreude* de ambasadorul regimului francez de la Vichy, M. Eirik Labonne, în depeșa trimisă pe 4 noiembrie 1940, în QO, Etats-Unis 54, 159–6. Prima audiență oferită de Stalin lui Cripps, pe 1 iulie 1940, a fost și singura până pe 8 iulie 1941 – adică până după invadarea URSS de către trupele lui Hitler. Stenogramele sovietice ale tuturor audiențelor lui Cripps se află în RGASPI, fond 558, opis 11, del 278. „Marelui și realistului om de stat": citat în Gafencu, *Prelude to the Russian Campaign*, 107.
5. Schulenburg de la Moscova, 10 noiembrie 1940, în PAAA, R 104359.
6. Detalii în Moorhouse, *Devils' Alliance*, 195–197; și Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 337.
7. Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 337–338; și Moorhouse, *Devils' Alliance*, 197.
8. Stenograma discuției dintre Molotov și Ribbentrop din după-amiaza de 12 noiembrie 1940, dactilografiată de V. Pavlov, nr. 171 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 356–361.
9. *Ibid.*
10. Stenograma discuției dintre Molotov și Ribbentrop din după-amiaza de 12 noiembrie 1940, dactilografiată de V. Pavlov și V. Bogdanov, nr. 172 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 361–366. Stenograma sovietică nu menționează alarma aeriană, cel mai cunoscut episod al summitului. „Intolerabil și nedrept": citat în Moorhouse, *Devils' Alliance*, 201.
11. Stalin către Molotov, 22:20 pe 12 noiembrie 1940, replică la Molotov către Stalin, 16:20 pe 12 noiembrie 1940, nr. 173 și 174 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 366–367. Berejkov certat de Molotov: vezi Moorhouse, *Devils' Alliance*, 202–203.
12. Telegrama lui Molotov de la Berlin, din 13 noiembrie 1940, ora 5:10, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 216.

13. Telegrama lui Stalin către Molotov, din 13 noiembrie 1940, ora 11:00, nr. 177 în Reşin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 374. „Am primit mesajul dumneavoastră": Molotov către Stalin, 13 noiembrie 1940 (recepţionată la Moscova la ora 17:00), în RGASPI, fond 558, opis 11, del 216, list 54.
14. Stenograma discuţiei dintre Molotov şi Hitler, 13 noiembrie 1940, nr. 179 în Reşin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 375–377. Meniul de prânz: Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 339.
15. Stenograma discuţiei dintre Molotov şi Hitler, 13 noiembrie 1940, nr. 179 în Reşin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 378–380.
16. *Ibid.*, 380–383.
17. Citat în Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 340. Există motive să ne îndoim că acest schimb de replici a fost atât de bine realizat, deoarece sursa noastră este Molotov, care şi-a oferit singur replica câştigătoare. Cu toate acestea, relatările contemporane sunt de acord că raidul de bombardament a avut loc.
18. O traducere în limba rusă a propunerii de proiect al lui Ribbentrop din 13 noiembrie 1940 este reprodusă ca nr. 182 în Reşin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 391–392. Originalul, scris de mână, se păstrează în PAAA, Botschaft Moskau 544.
19. Intrare din 15 noiembrie 1940, în *The Goebbels Diaries, 1939–1941*, ed. şi trad. Fred Taylor, 74.
20. Molotov către Stalin, 14 noiembrie 1940, la ora 1:20, recepţionată la Moscova la 4:50, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 216, list 56–58.
21. Raportul scris de mână al lui Schulenburg despre răspunsul lui Molotov la invitaţia lui Ribbentrop de a se alătura Pactului Tripartit, 25 noiembrie 1940, în PAAA, Botschaft Moskau 544.

Capitolul 12

1. Citat în Gerhard Schreiber *et al.*, editori *Germany and the Second World War*. Editat de *Militärgeschichtliches Forschungsamt*, 3:457. Despre ceremoniile de semnare a Pactului Tripartit: Gafencu, *Prelude to the Russian Campaign*, 122, 126–128.
2. Draganov de la Berlin, 3 decembrie 1940, în BSA, fond 316K, opis 1, del 273, list 25. Despre importanţa metalelor şi a zăcămintelor neferoase din Balcani pentru industria de război germană, vezi Jozo Tomasevici, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration*, 633 şi passim.
3. Citat în Gheorghi Markov, *Druga Istoriia na nai-goliamata voina*, vol. 1, *Razgarnianeto na pojara*, 288. O copie a circularei Ministerului de Externe bulgar din 20 noiembrie se află în BSA, fond 176K, opis 33, del 66, list 69. Molotov îl convoacă pe Stamenev: Woermann de la Moscova, 22 noiembrie 1940, în PAAA, Botschaft Moskau 541.
4. Intrare din 25 noiembrie 1940, *Diary of Georgi Dimitrov*, 135–136. Pentru laudele aduse de Filov lui Hitler şi jubilarea presei din Sofia: BSA, fond 176K, opis 8, del 557, list 48 şi passim.
5. Intrare din 25 noiembrie 1940, *Diary of Georgi Dimitrov*, 136–137. Sublinierile adăugate.
6. *Ibid.*, 137–138.

7. Richthofen de la Sofia, 15 decembrie 1940, raportând despre o lungă discuție cu premierul Filov, în PAAA, Botschaft Moskau 541.
8. Citat în Gafencu, *Prelude to the Russian Campaign*, 129. Rușii depun plângeri la ambasada germană: Richthofen de la Sofia, 19 decembrie 12 1940, în PAAA, Botschaft Moskau 541. Telegramă către Molotov, declinând oferta: citată în intrarea din 20 decembrie 1940, *Diary of Georgi Dimitrov*, 139. Despre acceptul tacit al regelui Boris al III-lea și al lui Filov de a permite intrarea trupelor germane în Bulgaria, în decembrie 1940: vezi Schreiber *et al.*, *Germany and the Second World War*, 3:464.
9. Mackensen de la Roma, 23 aprilie 1941, combinând o serie de rapoarte ale consulilor regionali (italian și german) din România și din preajma granițelor României cu URSS, în PAAA, Botschaft Moskau 543. Construirea a 14 aerodromuri în RSS Moldovenească, planificată pentru 1941: raportul lui Lebedev datat 26 mai 1941, „Spisok odnopolosnîh reșenii aerodromov", în GARF, fond 8437, opis 1, del 1, list 20–21.
10. Rezoluția Politburo nr. 91 datată 4 noiembrie 1940 („O peredace oboronitelnogo stroitelstva na poluostrove Hanko") în RGASPI, fond 17, opis 162, del 30. Despre fortificațiile Hanko, vezi directiva datată 13 ianurie 1941, în RGVA, fond 25888, opis 3, del 189.
11. Raport al ambasadei germane de la Helsinki, 12 decembrie 1940, transmisă ambasadorului Schulenburg la Moscova, în PAAA, Botschaft Moskau 541.
12. Tippelskirch de la Moscova, 9 decembrie 1940, în PAAA, Botschaft Moskau 543. „Nu era deloc prietenoasă față de Germania": Schellhorn de la Czernowitz (Cernăuți), 9 februarie 1940, în PAAA, Botschaft Moskau 495. Molotov către Kreve-Mickevicius: citat în Scheil, *Eskalation des Zweiten Weltkriegs*, 51. „În cercurile militare sovietice există opinia universal susținută": raport al serviciilor de spionaj militar germane, 13 iunie 1940, în BA/MA, RW 5/v. 357. Pentru un exemplu de informații deținute de sovietici în privința mișcărilor de trupe germane în Europa de Est, în această perioadă, vezi memorandumul lui Dekanozov către Molotov despre „Pregătirile germane de război", 7 decembrie 1940, nr. 204, și rapoartele Statului-Major General al Armatei Roșii către Timoșenko despre „masarea de trupe germane în Balcani", 10 decembrie 1940, nr. 206, ambele în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 440–441, 443.
13. „Führerweisung vom 18. Dezember 1940", nr. 13 în Walter Post, *Unternehmen Barbarossa: Deutsche und sowjetische Angriffspläne 1940/41*, 390–392. „O bătaie cu pumnii între delegația italiană și cea sovietică": citat în Moorhouse, *Devils' Alliance*, 216. Despre încheierea Conferinței de la București și semnificația acesteia vezi, de asemenea, Gafencu, *Prelude to the Russian Campaign*, 82–83.

Capitolul 13

1. Articol de fond din *Pravda*, 31 decembrie 1940: citat în Gafencu, *Prelude to the Russian Campaign*, 128.
2. Obiectivele celui de-al treilea Plan Cincinal: citat în Lennart Samuelson, *Plans for Stalin's War Machine: Tukhachevskii and Military-Economic Planning, 1926–1941*, 191. Avioane de luptă operaționale la sfârșitul lui 1940: din „Postanovlenie soveta narodnîh Komissarov Soiuza SSR «O Voenno-Vozdușnîh Silah Krasnoi Armii»", 5 noiembrie 1940, nr. 165 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*,

344. Cifrele privind tancurile sovietice la finalul lui 1940: citate din Musial, *Kampfplatz Deutschland*, 322. Tancuri germane înaintea Bătăliei pentru Franța: cifrele din Boog *et al.*, *Angriff*, 185. Luftwaffe și RAF: Beevor, *Second World War*, 131. Avioane de luptă sovietice desfășurate în Finlanda: Mark Solonin, „25 June. Stupidity or Aggression?", 20 octombrie 2014, www.solonin.org/en/article_mark-solonin-25-june-stupidity3. Flota sovietică de submarine: Mark Solonin, „Comrade Stalin's Three Plans", 31 mai 2011, www.solonin.org/en/article_comrade-stalins-three-plans.

3. Citat în Mawdsley, *Thunder in the East*, 43–44.
4. Puterea efectivelor URSS pe timp de pace la sfârșitul lui 1940: „Zapiska Narkoma Oboronî i Nacealnika Ghenștaba Krasnoi Armii", cca 11 octombrie 1940, nr. 140 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 298. Planul de mobilizare sovietic pentru 1938: tabelul 14 în Musial, *Kampfplatz Deutschland*, 304. Planurile de mobilizare sovietice pentru 1940 și 1941 (la momentul decembrie 1940): tabelul III. 22 și textul însoțitor, în Bernd Schwipper, *Deutschland im Visier Stalins: Der Weg der roten Armee in den europäischen Krieg und der Aufmarsch der Wehrmacht 1941*, 122. Estimările serviciilor de informații germane: Boog *et al.*, *Angriff*, 199. Soldați germani sub arme la 1 mai 1941: Post, *Unternehmen Barbarossa*, 212.
5. Rezoluția Gosplan, „O Gosudarstvennîh Trudovîh Rezervah SSSR", ratificată de președintele Kalinin pe 2 octombrie 1940, și ukazul lui privind săptămâna de muncă de șapte zile, datat 26 iunie 1940, ambele în RGAE, fond 4372 (Gosplan), opis 38, del 1, list 72 (și verso), 133–135.
6. Cifrele din tabelul 7 în Musial, *Stalins Beutezug*, 385. Pentru comanda de 600 de tancuri T-34 de către Politburo: „Postanovleniia SNK SSSR I TsK VKP (b) 'O proizvodstve tankov T-34 v 1940 godu", 7 iunie 1940, semnată de Molotov și Stalin, nr. 7 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî* 1:26. Despre „suspensia Christie", vezi Horne, *Hubris*, 175. Pentru mai multe detalii legate de capacitățile modelului T-34, vezi David Glantz, *Stumbling Colossus: The Red Army on the Eve of World War*, 119 și passim. Glantz nu menționează modelul T-40 în capitolul său despre tancurile sovietice și alte „forțe mecanizate" (116–145), care constituia o uriașă prioritate în aprovizionarea militară sovietică în 1940–1941. În mod clar nu a fost menționat nici în „Colecția de documente de luptă din Marele Război pentru Apărarea Patriei" a Statului-Major General sovietic, publicată între 1947 și 1960, care constituie principala sursă a lui Glantz în privința aprovizionării militare și a logisticii sovietice.
7. Tabelul 7 în Musial, *Stalins Beutezug*, 385. Pentru cifre de producție detaliate despre tancurile din seria T-40, vezi tabelul 9, Melitiuhov, *Upușcennîi șans Stalina*, 598.
8. Rezoluția Politburo nr. 93, 5 noiembrie 1940, în RGASPI, fond 17, opis 162, del 30.
9. Titlul de primă pagină din *Pravda*: citat în Viktor Suvorov, *The Chief Culprit: Stalin's Grand Design to Start World War* II, 73. Pentru mai multe detalii legate de rolul parașutiștilor în brigăzile aeropurtate, vezi Glantz, *Stumbling Colossus*, 146–149. Deși cartea lui Glantz a fost scrisă pentru a contrazice argumentele lui Suvorov privind desfășurările sovietice de forțe din 1941 și tinde să minimalizeze intenția strategică ofensivă din spatele deciziilor sovietice, este izbitor cât

de multe puncte de accent comun există – extinderea brigăzilor de asalt aeropurtate reprezintă un exemplu revelator.

10. „Postanovlenie soveta narodnîh Komissarov Soiuza SSR «O Voenno-Vozdușnîh Silah Krasnoi Armii»", 5 noiembrie 1940, op. cit. Pentru numărul de avioane Su-2 și Mig-3 comandate pentru 1941 în decembrie 1940: „O programme vîpuska samoletov i aviamotorov v 1941", rezoluția Politburo, 7 decembrie 1940, în RGASPI, fond 17, opis 162, del 30. Cifrele producției anuale sovietice de avioane de luptă: tabelul 10 în în Meltiuhov, *Upușcennîi șans Stalina*, 600. Compară cifrele în Glantz, *Stumbling Colossus*, 186–187 (deși Glantz nu menționează avioanele Su-2 și Mig-3). Glantz argumentează că o comparație între bombardiere și avioane de vânătoare, în vara lui 1941, prezenta un accent sporit pe „rolul sprijinului aerian pentru forțele terestre, în special din punct de vedere tactic" și concluzionează că discursurile de la conferința comandanților Armatei Roșii, organizată la Moscova în decembrie 1940, a subliniat importanța „susținerii aeriene a operațiunilor ofensive". Aici, ca și în alte părți, Glantz este suficient de onest încât să ofere dovezi în favoarea tezei Rezun-Suvorov, indiferent că este sau nu de acord cu aceasta.
11. *Mark Solonin, Na mirno spiașcih aerodromah... 22 iunia 1941*, 46–51 și passim. Despre modelele Su-2 și Il-2 vezi, de asemenea, Suvorov, *Chief Culprit*, 58–72. Deși Suvorov supraevaluează calitățile speciale ale Su-2 (și exagerează numărul comandat, susținând că Stalin a vrut să producă 100 000 de astfel de aparate înainte ca invazia germană să schimbe prioritățile aviației), el nu greșește afirmând că modelul Su-2 a reprezentat o prioritate majoră a achizițiilor sovietice în lunile dinaintea invaziei germane și are mai multă dreptate în ceea ce privește Il-2, a cărui producție a crescut și mai mult după începerea războiului. Stenogramele ședințelor Politburo, disponibile în prezent, sunt pline de discuții entuziaste despre Su-2, Il-2 și Pe-2 în toamna lui 1940 și iarna lui 1941, cu o producție planificată (în rezoluția Politburo din 7 decembrie 1940, citată mai sus) de aparate Su-2 care a crescut de la 165 în primul trimestru al lui 1941 la 485 în primul trimestru al lui 1942, iar de Il-2, de la 45 la 805. Stalin era atât de fascinat de potențialul modelului Su-2, încât, în ianuarie 1941, a cerut Fabricii nr. 135 să producă trei versiuni diferite ale acestuia, cu capacități ușor diferite ale compartimentului pentru bombe, ordonându-i în același timp lui Suhoi să proiecteze, cât mai curând posibil, o versiune și mai letală – Su-4. Vezi punctul 69 din transcrierea ședinței Politburo din 25 ianuarie 1941, în RGASPI, fond 17, opis 162, del 32.
12. „Zapiska Narkoma Oboronî SSSR i Nacealnika Ghenștaba Krasnoi Armii v TsK VKP (b) I.V. Stalinu i V.M. Molotovu ob osnovah strateghiceskogo razvertîvaniia voorujenîh sil SSSR na zapade i na vostoke na 1940 i 1941 godî", trimisă de S. Timoșenko și B. Șapoșnikov pe 18 august 1940, nr. 95 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 1:181–193.
13. „Zapiska Narkoma Oboronî SSSR i Nacealnika Ghenștaba Krasnoi Armii v TsK VKP (b) I.V. Stalinu i V.M. Molotovu ob osnovah strateghiceskogo razvertîvaniia voorujenîh sil SSSR na zapade i na vostoke na 1940 i 1941 godî", trimisă de S. Timoșenko și B. Șapoșnikov pe 18 septembrie 1940, nr. 117 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 1:236–53.

14. „Zapiska Narkoma Oboronî SSSR i Nacealnika Ghenştaba Krasnoi Armii v TsK VKP (b) – I.V. Stalinu i V.M. Molotovu", 5 octombrie 1940, nr. 134 în Reşin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 1:288–290. Sublinierile adăugate. Pentru mai multe detalii privind discuţiile care au dus la acest document, vezi Mark Solonin, „Tri plana tovarişci Stalina", 25 februarie, 2009, www.solonin.org/en/article_tri-plana-tovarischa-stalina.
15. „Zapiska nacealnika ştaba KOVO [eg Kiev military district] po reşeniiu voennogo soveta iugo-zapadnogo front apo planu razvertîvaniia na 1940 god", pregătit de M.A. Purkaev, cca decembrie 1940, nr. 224 în Reşin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 1:484–497.
16. „Spisok zaşifrovannîh aerodromov, naznacennîh stroitelstvom po Glavnomu Upravleniiu Stroitelstva Aerodromov NKVD SSSR na 1941 god", 1 aprilie 1941, în GARF, fond 8437, opis 1, del 1, list 43–47 (şi pe verso). Despre costul noilor aerodromuri, vezi rezoluţia 171 a Politburo, „O meropriiatiiah po obespeceniiu stroitelstva 251 aerodroma dlia Narkomata Oboronî v 1941 godu", 24 martie 1941, în RGASPI, fond 17, opis 162, del 33.
17. Despre recalibrarea reţelei feroviare poloneze, vezi raportul OSS datat 24 martie 1942, despre „Gains of Germany (and her Allies) Through the Occupation of Soviet Territory", 72, în USAHEC, Donovan Papers, cutia 32C. Dezmembrarea Liniei Stalin reprezintă o parte uriaşă a controversatei teze a lui Suvorov privind planurile ofensive ale lui Stalin din 1941. Pentru un rezumat al argumentelor sale, vezi capitolul „Destruction of the Stalin Line", în *Chief Culprit*, 171–177. Aici, ca şi în alte părţi, Suvorov îşi strică pledoaria adăugând prea multe elemente inutile. Cea mai bună dovadă pe care o avem este că vechile cazemate nu au fost distruse, cât neglijate. Ca şi în Franţa, germanii au putut să ocolească fără multă dificultate ce rămăsese din liniile Molotov şi Stalin. Problema reală a fost că frontiera sovieto-germano-română, întinsă de la Marea Baltică la Marea Neagră, era mult prea lungă pentru a fi acoperită de fortificaţii eficiente. Pentru o discuţie mai echilibrată şi cu surse mai bune asupra acestei probleme, vezi Solonin, „25 June. Stupidity or Aggression?", op. cit.
18. Solonin, „Tri plana tovarişci Stalina", op. cit.
19. *Ibid.*
20. *Ibid.*
21. „Iz plana Ghenştaba Krasnoi Armii o strateghiceskom razvertîvanii voorujenîh sil sovetskogo soiuza na zapade i vostoke", trimis de Timoşenko şi Jukov pe 11 martie 1941, nr. 315 în Reşin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 741–746. Aceasta este versiunea trunchiată a planului. Acest document este reprodus şi în traducere germană, ca documentul 17 în Post, *Unternehmen Barbarossa*, 408–412. „Ar fi urmat să declanşeze atacul pe 12 iunie": citat de Solonin (care a văzut originalul), „Tri plana tovarişci Stalina", op. cit. Pentru discuţii asupra acestui plan de mobilizare, în raport cu cele anterioare: Meltiuhov, *Upuşcennîi şans Stalina*, 372–374.
22. „Iz plana Ghenştaba Krasnoi Armii o strateghicheskom razvertîvanii voorujenîh sil sovetskogo soiuza na zapade i vostoke", op. cit.

Capitolul 14

1. Vezi Gafencu, *Prelude to the Russian Campaign*, 135.
2. Johann Wuescht, *Jugoslawien und das dritte Reich*, 42–43.

3. *Ibid.*, 37 şi 37n40. Vezi, de asemenea, Roberts, *Storm of War*, 116, 124.
4. Citate şi context în Douglas Waller, *Wild Bill Donovan: The Spymaster Who Created the OSS and Modern American Espionage*, 60–61, 64–65. Despre ofiţerul de legătură britanic al lui Donovan, vezi Bradley Smith, *The Shadow Warriors: O.S.S. and the Origins of the C.I.A*, 48–49.
5. Waller, *Wild Bill Donovan*, 65–66. Pentru versiunea unde Donovan este jefuit în tren, vezi „L'Odyssée du Colonel Donovan", în Archives Diplomatiques et Consulaires, februarie 1941, în USAHEC, Donovan Papers, cutia 66A. Intrarea din jurnalul lui Filov a fost publicată ca parte a pledoariei apărării în procesul lui, după ce Bulgaria a schimbat taberele în război, fiind trimisă pe 28 martie 1945 lui Donovan de William Langer, în USAHEC, cutia 66A.
6. Citat în Anthony Cave Brown, *Wild Bill Donovan: The Last Hero*, 156.
7. Citat în Constantin Fotitch, *The War We Lost: Yugoslavia's Tragedy and the Failure of the West*, 46–47. Paul către Roosevelt: citat în Hoover, *Freedom Betrayed*, 179. „Nu există nici o cale de mijloc în acest război": Demaree Bess, „Our Frontier on the Danube. The Appalling Story of Our Meddling in the Balkans", *Saturday Evening Post*, 21 mai 1941. „Iugoslavia nu va permite trecerea trupelor germane pe teritoriul său": citat în Brown, *Last Hero*, 157.
8. Umanski îl abordează pe Welles: vezi instrucţiunile lui Mikoian pentru Umanski, 7 ianuarie 1941, nr. 34 în Yakovlev *et al.*, *Sovetsko-amerikanskie otnoşeniia 1939–1945*, 110. Despre încrederea mai mare pe care preşedintele o avea în Welles, în detrimentul lui Hull, vezi Fleming, *New Dealers' War*, 15–16.
9. Vezi relatarea privind dezbaterea în Congres a Acordului de împrumut şi închiriere trimisă de Oscar Cox lui Harry L. Hopkins şi datată 23 iunie 1941 şi scrisoarea „domnului Young" către Hopkins, purtând titlul „Probleme de acceptare a sovieticilor necesitând atenţie imediată", 1 martie 1941, ambele în Documentele Harry L. Hopkins (Colecţia Sherwood) de la Biblioteca FDR, cutia 305, cartea 4.
10. Citatele (inclusiv detaliile scrise aici în nota de subsol) în Hitchens, *Phoney Victory*, 66–67.
11. Miner, *Between Churchill and Stalin*, 113.
12. Bess, „Our Frontier on the Danube".
13. Vezi de exemplu, broşura Partidului Comunist Iugoslav intitulată „Împotriva capitulării – în favoarea unui pact de asistenţă mutuală cu Uniunea Sovietică", trimis pentru aprobare la Moscova, nr. 300 în V.V. Zelenii *et al.*, editori, *Sovetsko-iugoslavskoe otnoşeniia 1917–1941 gg.*, 358–360.
14. Churchill către prinţul regent Pavel, 22 martie 1941, reprodus în Winston Churchill, *The Grand Alliance*, 160. Despre mesajul lui Campbell din 5 martie 1941 către prinţul regent Pavel: Churchill, *Grand Alliance*, 98. „Ar fi bine ca Pavel să aleagă": citat în Jozo Tomasevici, *The Chetniks: War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945*, 43.
15. Fotitch, *War We Lost*, 60. 550 000 de soldaţi germani în România şi Bulgaria: raportul unui agent sovietic din Budapesta, 15 martie 1941, nr. 323 în Reşin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 1:771. „Ne vorbiţi despre onoare": citat în Smith, *Shadow Warriors*, 52.
16. *Ibid.*, 70–73.

17. Bess, „Our Frontier on the Danube". Pentru mai multe detalii privind puciul: Fotitch, *War We Lost*, 77–81. Pentru o relatare care îi acordă mai mult credit generalului Bora Mirkovici și SOE decât lui Simovici, vezi Tomasevici, *The Chetniks*, 45–47. Detalii despre jefuirea magazinelor germane și italiene: Raportul lui V.Z. Lebedev, însărcinatul cu afaceri sovietic la Belgrad, 28 martie 1941, nr. 303 în Zelenii *et al.*, *Sovetsko-iugoslavskoe otnoşeniia*, 363.
18. Citate în Tomasevici, *The Chetniks*, 85.
19. Citat în Fotitch, *War We Lost*, 79–80. Vezi, de asemenea, „Vozzvanie TsK KPYu s prizîvom borotsia za zakliucenie Pakta a vzaimnoi pomoşci s SSSR", nr. 304 în Zelenii *et al.*, *Sovetsko-iugoslavskoe otnoşeniia*, 363–365. Însărcinatul cu afaceri sovietic: Raport al lui V.Z. Lebedev, 28 martie 1941, op. cit. Golikov: citat în Kotkin, *Stalin*, 2:847.
20. Citat în Gafencu (căruia Gavrilovici i-a raportat această conversație), *Prelude to the Russian Campaign*, 148. Versiunea lui Gafencu coincide cu cea publicată recent în „Convorbiri la masă cu Stalin" (Zastolnîe reci Stalina), 245–246, din memoriile lui N.V. Novikov. „Pentru a împiedica Germania să ne atace" și solicitarea de arme sovietice din 30 martie 1941: Lebedev către Molotov, 30 martie 1941, nr. 305 în Zelenii *et al.*, *Sovetsko-iugoslavskoe otnoşeniia*, 365–366. Transporturi de arme antitanc și avioane de luptă: Kotkin, *Stalin*, 2:848. Bozici despre propunerea unei alianțe militare, lansată de Stalin: citat în Scheil, *Eskalation des Zweiten Weltkriegs*, 120.
21. Wuescht, *Jugoslawien und das dritte Reich*, 45–47. Germanii informați: Schulenburg către Ribbentrop de la Moscova pe 4 aprilie 1941, nr. 217 în „Seidl Dokumente", 363–365. „Pactul de prietenie și neagresiune sovieto-iugoslav" este reprodus ca nr. 320 în Zelenii *et al.*, *Sovetsko-iugoslavskoe otnoşeniia*, 375. Despre antedatarea pactului cu Iugoslavia de către Stalin, vezi Ivan Krylov, *Soviet Staff Officer*, trad. Edward Fitzgerald, 71.
22. Wuescht, *Jugoslawien und das dritte Reich*, 45–47. Pentru detalii privind campania aeriană, vezi Brian Cull și Christopher Shores, *Air War for Yugoslavia, Greece, and Crete, 1940–41*, 222–229. Despre Mihailovici și primele zile ale rezistenței cetnicilor, vezi Tomasevici, *The Chetniks*, 122 și passim.
23. Detalii în Beevor, *Second World War*, 154–165.
24. Stalin către Voroşilov: citat în Kotkin, *Stalin*, 2:849.
25. Luigi Villari, „Misiunea colonelului Donovan", 6 mai 1941, transmisă lui Donovan pe 27 martie 1945, în USAHEC, Donovan Papers, cutia 2.
26. Despre devansarea datei de lansare a Operațiunii Barbarossa, vezi Andreas Hillgruber, *Hitlers Strategie: Politik und Kriegführung 1940–1941*, 505 și passim. Churchill către Stalin pe 3 aprilie 1941: citat în Kotkin, *Stalin*, 2:850.

Capitolul 15

1. George Lensen, *The Strange Neutrality: Soviet-Japanese Relations During the Second World War*, 8. „Ajustarea relațiilor noastre": citat în Lupke, *Japans Russlandpolitik*, 79n2. Acordul din 3 octombrie 1940: citat în Paine, *Wars for Asia*, 178.
2. Lupke, *Japans Russlandpolitik*, 95; și Lensen, *Strange Neutrality*, 12.
3. Lensen, *Strange Neutrality*, 14; Lupke, *Japans Russlandpolitik*, 95; și Kotkin, Stalin, 2:851.

4. Schulenburg către Ribbentrop, 25 martie 1941, nr. 210 în „Seidl Dokumente", 322–323; și stenograma discuției de la Kremlin între Matsuoka și Stalin, 23 martie 1941, nr. 333 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 1:791.
5. Ordinul lui Hitler din 5 martie 1941 este citat în Lupke, *Japans Russlandpolitik*, 96n26. Pentru analiză, vezi, de asemenea, Gordon Prange, *Target Tokyo: The Story of the Sorge Spy Ring*, 368–369.
6. „Aufzeichnung über die Unterredung zwischen dem Reichsaussenminister und dem japanischen Aussenminister Matsuoka", 27 martie 1941, nr. 211 în „Seidl Dokumente", 323–328.
7. „Aufzeichnung über die Unterredung zwischen dem Führer und dem japanischen Aussenminister Matsuoka", 27 martie 1941, nr. 212 în „Seidl Dokumente", 332–342.
8. „Aufzeichnung über die Unterredung zwischen dem Reichsaussenminister und dem japanischen Aussenminister Matsuoka", 28 martie 1941, și „Aufzeichnung über die Unterredung zwischen dem Reichsaussenminister und dem japanischen Aussenminister Matsuoka", 29 martie 1941, nr. 213–214, în „Seidl Dokumente", 342–349.
9. „Aufzeichnung über die Unterredung zwischen dem Reichsaussenminister und dem japanischen Aussenminister Matsuoka", 29 martie 1941, nr. 214 în „Seidl Dokumente", 347–349. Pentru mai multe despre gândirea lui Matsuoka, vezi Lupke, *Japans Russlandpolitik*, 97.
10. Schulenburg protestează: stenograma discuției dintre Schulenburg și Vîșinski, 24 martie 1941, nr. 334 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 793–794. Mesaj turcesc interceptat pe 26 martie 1941, nr. 338 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 797–798. Raportul agenților lui Beria către Molotov și Stalin din 27 martie 1941, nr. 340, în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 799–800. Schulenburg îl înfruntă pe Molotov: Schulenburg către Ribbentrop, 4 aprilie 1941, nr. 217 în „Seidl Dokumente", 364.
11. Stenograma discuției dintre Matsuoka și Stalin din 12 aprilie 1941, nr. 383 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 69–71.
12. *Ibid.*, 71–74.
13. Citat în Scheil, *Eskalation des Zweiten Weltkriegs*, 15. Termenii Pactului de neutralitate sovieto-japonez din 13 aprilie 1941 sunt reproduși ca nr. 384 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 2:74–75. Despre implicațiile clauzelor-cheie, vezi Lupke, *Japans Russlandpolitik*, 100–101. *The Japan Times and Advertiser*: citat în Lensen, *Strange Neutrality*, 18.
14. Citate în Lensen, *Strange Neutrality*, 18–19.
15. Depeșă de la Jack Scott, un corespondent al *News Chronicle*, redirecționată de ambasada britanică la Moscova, 18 aprilie 1941, în PRO, FO 371/29480. Mulțumiri călduroase: Matsuoka către Stalin, 21 aprilie 1941, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 404, list 118–120.
16. *Ibid.* și Schulenburg către Ribbentrop (prin telegramă), 13 aprilie 1941, nr. 224 în „Seidl Dokumente", 371–372.
17. Raportul Ambasadei SUA la Moscova, circa jumătatea lui aprilie 1941, în NAA, Record Group 59, T 1248, Rola 1. „Blitzkrieg dipomatic": citat în Moorhouse, *Devils' Alliance*, 231.
18. Vezi Romerstein și Breindel, *Venona Secrets*, 32–33.

19. Pavlov, *Operaţiia „Sneg"*, 35–36.
20. *Ibid.*, 36; şi John Koster, *Operation Snow: How a Soviet Mole in FDR's White House Triggered Pearl Harbor*, 3.
21. Citat în Koster, *Operation Snow*, 7.
22. Citat (cu datare şi context) în Romerstein şi Breindel, *Venona Secrets*, 41–42.
23. Citat cu un comentariu însoţitor în Koster, *Operation Snow*, 42–47.

Capitolul 16

1. Citat în Miner, *Between Churchill and Stalin*, 129. Churchill împărtăşeşte interceptările Ultra: David Murphy, *What Stalin Knew: The Enigma of Barbarossa*, 148.
2. Tippelskirch de la Moscova, 22 aprilie 1941, în PAAA, Botschaft Moskau 543. Molotov se plânge de zborurile de survol: Tippelskirch către Ribbentrop, 22 aprilie 1941, nr. 228 în „Seidl Dokumente", 376–377. Mişcările trupelor germane: Post, *Unternehmen Barbarossa*, 245.
3. Tippelskirch către Ribbentrop de la Moscova, 22 aprilie 1941, op. cit. Diferite date raportate: aşa cum este citat în Post, *Unternehmen Barbarossa*, 280. Pentru mai multe rapoarte ale serviciilor secrete de la Helsinki, Sofia, Bucureşti şi Tokyo: Constantine Pleshakov, *Stalin's Folly: The Tragic First Ten Days of World War II on the Eastern Front*, 86–87. Sorge îşi schimbă estimarea la „pe la sfârşitul lui iunie": citat în Owen Matthews, *An Impeccable Spy: Richard Sorge, Stalin's Master Agent*, 280.
4. Rapoarte NKVD privind eşecul germanilor de a se pregăti pentru o campanie de iarnă: citat în Suvorov, *Chief Culprit*, 249. Nu toate afirmaţiile lui Suvorov stau în picioare, dar aceasta se potriveşte cu atitudinea agresivă a lui Stalin faţă de rapoartele privind acumularea de forţe germane. În biografia sa în mai multe volume dedicată lui Stalin, Stephen Kotkin avansează (2:856, 892) un argument similar privind probabilul raţionament al lui Stalin în permiterea survolurilor germane şi a vizitelor la uzinele sovietice de armament.
5. Gafencu, *Prelude to the Russian Campaign*, 188.
6. *Ibid.*, 194. „De la defensivă la ofensivă" (*ot oboronî k nastupleniiu*): „Vîstuplenie gheneralnogo sekretaria TsK VKP (b) I.V. Stalina pered vîpusknikami voennîh akademii RKKA v Kremle", 5 mai 1941, op. cit., 162. „Era of the peace policy is at an end": din versiunea Hilger-Gehlen citată în Förster şi Mawdsley, „Hitler and Stalin in Perspective", op. cit., 84.
7. Schulenburg către Ribbentrop (prin telegramă), 7 mai 1941, şi din nou (prin curier), 12 mai 1941, nr. 235 şi 236 în „Seidl Dokumente", 385–389.
8. „Zapiska Narkoma Oboronî SSSR i Nacealnika Ghenştaba Krasnoi Armii Predsedateliu SNK SSSR I.V. Stalinu", 15 mai 1941, nr. 473 în Reşin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 2:215–220. Pentru analizarea acestui plan, vezi, de asemenea, Mawdsley, *Thunder in the East*, 38. Lui Schulenburg şi altor diplomaţi germani li s-a ordonat să contracareze zvonurile: vezi Aufzeichnung a Ministerului de Externe german datată 7 mai 1941, în PAAA, Botschaft Moskau 543.
9. Cripps: op. cit. Hess tratat ca prizonier de război: vezi Churchill către Eden, 13 mai 1941, reprodus în *Grand Alliance*, 51. Spionii sovietici au raportat că Hess aducea cu el o ofertă de pace sinceră: „Spravka vneşnei razvedki NKGB SSSR", 14 mai 1941, şi „Spravka vneşnei razvedki NKGB SSSR", 22 mai 1941,

nr. 467 și 485 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 2:200–201, 248–249. Pentru o interpretare incitantă a afacerii Hess bazată pe revelații din documente britanice declasificate, vezi Martin Allen, *The Hitler/Hess Deception*.

10. Citat în Moorhouse, *Devils' Alliance*, 238.
11. Merkulov către Beria, Molotov și Stalin, 25 mai 1941, transmițând informații de la Litzeist, 19 mai 1941, nr. 493 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 2:259–260.
12. Raportul lui „Kühlborn" către ambasada germană din Moscova, pe 3 aprilie 1942; raport al atașatului militar german de la Stockholm, 7 aprilie 1941; Mackensen către Ribbentrop de la Roma, 23 aprilie 1941; și ambasadorul german de la Madrid, 5 mai 1941, toate în PAAA, Botschaft Moskau 543.
13. „Dokladnaia zapiska NKGB SSSR v TsK VKP (b)", semnat de Merkulov pentru Beria, 14 mai 1941, nr. 474 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 221; și rezoluția Politburo nr. 117, 14 mai 1941, în RGASPI, fond 17, opis 162, del 34. Ordinul lui Serov din 4 iunie: citat în Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 221.
14. Rapoarte înregistrate pe 1, 3, 5, 6, 8, 11 și 12 iunie 1941, în BA/MA, RH 2/312 (Tagesverlauf und Tagesmeldungen Bd III. 27 mai 1941–4 august 1941). Plângerile românilor privind încălcările spațiului aerian românesc de către sovietici: „Note verbale" înregistrate la legația română de la Moscova pe 27 martie, 26 și 30 aprilie și 2, 20, 22 și 29 mai 1941, în AVPRF, fond 125, opis 23, papka 21, del 2.
15. „Soobșcenie TASS", 13 iunie 1941, în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 2:361. Pentru mai multe detalii despre legătura lui Cripps cu acest comunicat, vezi Solonin, „25 June. Stupidity or Aggression?".
16. „Spravka o razvertîvanii Voorujennîh Sil SSSR na sluceai voinî na zapade", 13 iunie 1941, în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 2:358–361, și Solonin, „Comrade Stalin's Three Plans", op. cit. Sublinierile adăugate. Pentru mai multe detalii despre mișcările trupelor sovietice către frontiera vestică, vezi Meltiuhov, *Upușcennî șans Stalina*, 408–413 și passim. Timoșenko și Jukov au atras atenția: Citat în Pleșakov, *Stalin's Folly*, 80.
17. Citat în Moorhouse, *Devils' Alliance*, 247.
18. „O narușenii sovetskoi granițî inostrannîmi samoletami s 10 po 19 iiunia 1941 g.", nr. 586 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 2:396–397.
19. Cifrele în Post, *Unternehmen Barbarossa*, 248–253; și, pentru diviziile străine, Stahel, *Operation Barbarossa*, 356–359.
20. Solonin, în „Comrade Stalin's Three Plans", plasează 19 iulie drept cea mai timpurie dată posibilă de lansare pentru o ofensivă sovietică în 1941, iar cea mai târzie – pentru sfârșitul lui august ori începutul lui septembrie, după care, din cauza instalării vremii umede de toamnă, „ar fi prea riscant să se înceapă o ofensivă pe scară largă în sudul Poloniei și în Balcani". Meltiuhov, în *Upușcennî șans Stalina*, fixează cea mai timpurie dată posibilă de lansare – pe baza datelor disponibile din ordinele de concentrare ale trupelor sovietice – pentru 15 iulie 1941. Nu toți istoricii sunt de acord. Cele mai tăioase argumente împotriva „tezei Suvorov" au fost prezentate de Glantz în *Stumbling Colossus* și de Gabriel Gorodetski în *Grand Delusion: Stalin and the German Invasion of Russia*. Din păcate, nici Glantz, nici Gorodetski nu au răspuns la lucrările mai recente și bine documentate ale lui Meltiuhov și Solonin sau la interpretarea nuanțată

a lui Mawdsley din *Thunder in the East*, din Capitolul 1, „Preparations and Perceptions".

21. Meltiuhov, în *Upuşcennî şans Stalina*, 411; Solonin, „Comrade Stalin's Three Plans" şi „25 June. Stupidity or Aggression?", op. cit., şi *June 1941. Final Diagnosis*, în limba engleză, la www.solonin.org/en/article_mark-solonin-june-1941-final.
22. Rezoluţia Politburo nr. 171 din 24 martie 1941, „O meropriiatiiah po obespeceniiu stroitelstva 251 aerodroma dlia Narkomata Oboronî v 1941 godu", în RGASPI, fond 17, opis 162, del 33; şi rezoluţia nr. 40 din 5 mai 1941, în RGASPI, fond 17, opis 162, del 34. Pentru alte rezoluţii referitoare la achiziţia de armament, sisteme de armament, depozite de benzină şi aşa mai departe: deschideţi aproape orice pagină din dosarele Politburo pentru primele şase luni ale lui 1941, de exemplu, rezoluţia nr. 1 din 10 aprilie 1941 („O reorganizaţii sistemî aviaţionnogo tiila"), privind accelerarea programului de producţie a avioanelor de vânătoare Mig, în RGASPI, fond 17, opis 162, del 34.
23. Discursul lui Hitler din 22 iunie 1941, aşa cum a fost reprodus de agenţia bulgară Telegraf, în BSA, fond 176, opis 8, del 985, list 1 şi passim. Explicaţia lui Ribbentrop: Ribbentrop către Molotov, 22 iunie 1941, în Reşin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 2:417–419. Halder: din Franz Halder, *The Halder Diaries: The Private War Journals of Colonel General Franz Halder*, trad. Trevor N. Dupuy, 2:845 (intrare din 30 martie 1941). Hitler pe 16 iunie 1941: *Goebbels Diaries*, 414.
24. Citat (şi discuţie despre *vnezapnost*) în Mawdsley, *Thunder in the East*, 37, 39. Sublinierile adăugate.
25. Rezoluţia Politburo nr. 19, 17 iunie 1941 („Ob otbore 3700 kommunistov na politrabotu v Krasnuiu Armiiu") în RGASPI, fond 17, opis 162, del 36. „Pregătirile militare ale germanilor sunt complete": Merkulov transmite informaţiile primite de la rezidentul NKVD din Berlin către Molotov şi Stalin, 17 iunie 1941, în Reşin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 2:382–383. Stalin îi convoacă pe şefii serviciilor de informaţii şi NKVD raportează pregătirile germane pentru evacuare şi arderea documentelor: Gorodetski, *Grand Delusion*, 297–298.
26. Citat în Gorodetski, *Grand Delusion*, 299. „Spune-i sursei": citat în Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 354.
27. Memorandunul lui Timoşenko şi Jukov către Stalin, 19 iunie 1941, nr. 582 în Reşin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 2:392.
28. *Ibid.* O versiune mai detaliată a acestei rezoluţii, inclusiv atribuirea responsabilităţii lui Beria, pe 20 iunie 1941, este păstrată, de asemenea, în „Dosarele speciale ale Politburo", la RGASPI, fond 17, opis 162, del 36.
29. Pleshakov, *Stalin's Folly*, 93. Măsurile luate de NKVD la frontiera germană pe 19 iunie 1941: Sazîkin, pentru NKVD din RSS Moldovenească, 19 iunie 1941, nr. 584 în Reşin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 394–395; şi „Prikaz nacealnika Pogranvoisk NKVD belorusskogo okruga ob usilenii ohranî graniţî", 20 iunie 1941, nr. 591 în Reşin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 399. Deportări baltice: citat în Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 222.
30. Nikita Hruşciov, *Vospominaniia. Vremia, Liudi, Vlast*, 1:233–234.
31. Citat de Mawdsley în *Thunder in the East*, 37. Transmiterea de rapoarte de la dezertori: citat în Kotkin, Stalin, 2:895; şi Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 357.
32. „O hode vîpolnenii ukazanii tov. Stalina po vîpusku 50 samoletov v den", din protocolul şedinţei Comitetului pentru Apărarea Statului din 17 iunie 1941,

nr. 565 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 378–380; și (despre obiectivele specifice de producție pentru fabrici), rezoluția Politburo nr. 84 din 20 iunie 1941, în RGASPI, fond 17, opis 162, del 36.

Capitolul 17

1. Solonin, *June 1941. Final Diagnosis*, op. cit. Estimările pierderilor de avioane pe 22 iunie date de germani (1489 la sol, 322 în aer) și ruși (1200/800) sunt comparate în Leland Fetzer, trad., și Ray Wagner, ed., *The Soviet Air Force in World War II. The Official History. Originally Published by the Ministry of Defense of the USSR*, 35. Vezi, de asemenea, Geoffrey Roberts, *Stalin's Wars: From World War to Cold War, 1939–1953*, 85.
2. *Ibid.* și Mawdsley, *Thunder in the East*, 59–63; Pleshakov, *Stalin's Folly*, 106–111 și 122–123. Citat în Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 369. Rundstedt avansează între 24 și 27 de kilometri: John Erickson, *Road to Stalingrad: Stalin's War with Germany*, 131.
3. „V.M. Molotov s poslom Ghermanii v SSSR F. Șulenbergom", 22 iunie 1941, nr. 608 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 431–432. Discursul lui Hitler din 22 iunie 1941: op. cit. Pentru mai multe despre cronologie, vezi Moorhouse, *Devils' Alliance*, 252–254. Detalii privind schimburile diplomatice citate: Rapoarte ale legației bulgare de la Moscova, datate 27–28 iunie, 6 iulie și 6 septembrie 1941, în BSA, fond 318K, opis 1, del 42.
4. O traducere în limba engleză a discursului secret al lui Hrușciov este disponibilă online aici: https://novaonline.nvcc.edu/eli/evans/his242/Documents/Speech.pdf.
5. Pentru cele mai plauzibile versiuni ale poveștii, vezi Volkogonov, *Stalin*, 412–413; și Beevor, *Stalingrad*, 9. În *Special Tasks: The Memoirs of an Unwanted Witness – a Soviet Spymaster*, trad. și editori Anatoli Sudoplatov, Jerrold L. Schecter și Leona P. Schecter, 428–429, Pavel Sudoplatov schimbă data cu 25 iulie 1941, ceea ce pune sub semnul întrebării credibilitatea sa. Interogatoriul lui Sudoplatov din 1953: „Obiasnitelnoi zapiski P.A. Sudoplatova s Sovet Ministrov SSSR 7 august 1953", nr. 651 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 2:487. Pentru o discuție interesantă, vezi Richard Overy, *Russia's War*, 96.
6. „Fragment iz Jurnala zapisi liț, priniatîh I. Stalinîm 22–25 iiunia 1941", reprodus în Serghei Kudriașov, ed., *Voina 1941–1945. Vestnik Arhiva Prezidenta Rossiiskoi Federații*, 23–27. Stavka a fost creată pe 23 iunie 1941: stenograma ședinței Politburo din 23 iunie 1941, punkt 99 („O Stavke Glavnogo Komandovaniia voorujennîh sil Soiuza SSSR."), în RGASPI, fond 17, opis 162, del 35. Rezoluția Politburo din 25 iunie, semnată de Stalin, nr. 1749–756cc, în RGASPI, fond 17, opis 162, del 36 (fișierul 2). Afirmațiile ulterioare ale lui Hrușciov: *Glasnost Tapes*, 49. Despre contextul directivelor 1 și 2, vezi Pleshakov, *Stalin's Folly*, 110.
7. Cea mai detaliată sursă pentru acest episod este versiunea necenzurată a memoriilor lui Anastas Mikoian, publicată sub titlul *Tak bîlo: Razmișleniia o minuvșem (moi 20 vek)*, 389–391.
8. Mawdsley, *Thunder in the East*, 59–60.
9. „Spravka o razvertîvanii Voorujennîh Sil SSSR na sluciai voinî na zapade", 13 iunie 1941, nr. 549 în Reșin *et al.*, *1941 God. Dokumentî*, 2:358–361.

10. Stalin, „Direktiva voennîm sovetam severo-zapadnogo, zapadnogo, Iugo-zapadnogo i iujnogo fronta", 22 iunie 1941, nr. 614 în Reşin *et al., 1941 God. Dokumentî*, 2:439–440. Sublinierile adăugate. Vezi, de asemenea, Pleshakov, *Stalin's Folly*, 162–163. Raiduri sovietice de bombardament asupra României: rezumatele serviciilor de informaţii ale Wehrmachtului de pe frontul de est, pentru 24, 25 şi 26 iunie 1941, în BA/MA, RW 5/v. 382. Vezi, de asemenea, interogatoriul luat lui Constantin Ştefănescu, un infanterist român capturat la Stalingrad pe 29 septembrie 1942, despre raidurile sovietice de bombardament asupra României din vara lui 1941, nr. 11 în I.I. Basik *et al., Stalingradskaia epopeia. Vpervîie publikuemîe dokumentî: dnevniki i pisma soldat RKKA i vermahta: agenturnîe doneseniia: protokolov doprosov: dokladnîe zapiski osobîh otdelov frontov i armii*, 87–88.
11. Citat în Alexander Werth, *Russia at War: 1941–1945*, 148. Pentru mai multe detalii, vezi, de asemenea, Mawdsley, *Thunder in the East*, 76–77. Despre ofensiva lui Riabîşev: Pleshakov, *Stalin's Folly*, 168–169 şi passim.
12. Rezumatele serviciilor de informaţii ale Wehrmachtului de pe frontul de est pentru 30 iunie şi 12 iulie 1941, în BA/MA, RW 5/v. 382. Bombardamentele sovietice distrug calea ferată dintre Ploieşti şi Bucureşti: din revista presei româneşti, compilată de Ministerul de Externe sovietic, circa septembrie 1941, în AVPRF, fond 125, opis 23, papka 22, del 15, list 6–9.
13. Cele mai elaborate estimări privind materialul sovietic de război în ajunul invaziei germane sunt în Solonin, *June 1941. Final Diagnosis*, op. cit.; Musial, *Stalins Beutezug*, 69–70; şi Joachim Hoffmann, *Stalins Vernichtungskrieg 1941–1945: Planung, Ausführung und Dokumentation*, 29–32. 625 000 de cai pentru a transporta proviziile Wehrmachtului: Stahel, *Operation Barbarossa*, 118.
14. Aceasta este tema lucrării lui Glantz, *Stumbling Colossus*. Totuşi faptul că Armata Roşie era groaznic de nepregătită în iunie 1941 nu scuză desfăşurarea asimetrică, ofensivă, dictată de Stalin.
15. Citat în Roberts, *Stalin's Wars*, 80.
16. Fotocopii ale acestuia şi ale altor manifeste germane similare, scrise în limba rusă, sunt reproduse în A.V. Okorokov, *Osobîi Front: Nemeţkaia propaganda na vostocinom fronte*, 30 şi passim.
17. Mawdsley, *Thunder in the East*, 60. Soldaţi sovietici luaţi prizonieri în 1941: Musial, *Stalins Beutezug*, 69 (citând *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1940–1941*, 1:1106). Estimările oficiale sovietice sunt, firesc, mai reduse, deşi chiar şi aşa sunt jenant de ridicate, mergând de la 2,3 la 3,3 milioane. Vezi V.V. Litvinenko, *Ţena Voinî. Liudskie poteri na sovetsko-ghermanskom fronte*, 50.
18. Solonin, *June 1941. Final Diagnosis*. Nu toţi istoricii sovietici sunt de acord. În *Ţena Voinî* (241–243), V.V. Litvinenko, folosind estimările sovietice mai scăzute privind prizonierii luaţi în 1941 (2,335 milioane) estimează că Armata Roşie a pierdut circa 400 000 de prizonieri pe lună în faţa germanilor sau mai puţin decât pierduse Polonia în septembrie 1939 (circa 800 000) şi Franţa în şase săptămâni în mai–iunie 1940 (1,5 milioane în total). Prin urmare, Solonin s-a înşelat afirmând că trupele sovietice „nu erau dispuse să lupte pentru comunism". Este o obiecţie interesantă, dar neconvingătoare. Majoritatea polonezilor şi francezilor s-au predat în cadrul unei capitulări generale, nu în timp ce ostilităţile erau încă

în desfășurare. Soldații sovietici au continuat să se predea în masă chiar și după dezastrul de la granițe de la sfârșitul lui iunie și începutul lui iulie 1941 și chiar până în 1942, 1943 și 1944.

19. „Extracts from a Broadcast Speech by Stalin on the German Invasion of the Soviet Union", 3 iulie 1941, reproduse în Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, 3:491–492. Halder: Citat în Mawdsley, *Thunder in the East*, 63.
20. „Extracts from a Broadcast Speech by Stalin on the German Invasion of the Soviet Union", 3 iulie 1941, op. cit. Discurs radiodifuzat al lui Churchill pe 22 iunie 1941: reprodus în Winston Churchill, *His Complete Speeches, 1897–1963*, ed. Robert Rhodes James, 6:6429–30.
21. Stenograma ședinței Politburo din 27 iunie 1941, punkt 135 („O poriadke vîvoza i razmeșceniia liudskih kontinghentov i țennogo imușcestva"), în RGASPI, fond 17, opis 162, del 35. Corpul mumificat al lui Lenin evacuat la Tiumen: Rezoluția 176 din 2 iulie 1941, în RGASPI, fond 17, opis 162, del 36 (fișierul 1). Rezoluția din 3 iulie 1941, despre evacuarea membrilor de familie ai elitelor regimului: reprodusă în V.P. Naumov *et al.*, *Lubianka. Stalin i NKVD-NKGB-GUKR „Smerș". 1939-mart 1946*, ca nr. 80, 293–294. Evacuarea muncitorilor calificați și a familiilor lor de la Moscova și Leningrad: rezoluțiile nr. 196 și 197 din 7 iulie 1941, în RGASPI, fond 17, opis 162, del 36 (fișierul 1). Dar, cu excepția altor câtorva rezoluții minore din august și septembrie 1941, acesta a fost ultimul protocol major al Politburo până la sfârșitul războiului. Suma de 9,3 miliarde de ruble a fost evacuată pe 28 iunie: Musial, *Stalins Beutezug*, 82.
22. Solonin, *June 1941. Final Diagnosis*, op. cit. „Măturarea" din Minsk: Erickson, *Road to Stalingrad*, 159. Fiul lui Stalin, capturat: Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 379.
23. Solonin, *June 1941. Final Diagnosis*, op. cit. Despre recalibrarea căilor ferate, vezi R.H.S. Stolfi, *Hitler's Panzers East: World War II Reinterpreted*, 1993, 175–177. Nici un singur avion sovietic de luptă pe cer: „Bericht über eine Reise und die Lemberger Front", 17 iulie 1941, în BA/MA, RW 5/52.
24. „Poriadok evakuații vremenno priostanovlivaemîh stroitelstv aerodromov", 28 iunie 1941, în GARF, fond 8437, opis 1, del 1, list 51–53.
25. „Bericht über eine Reise und die Lemberger Front", 17 iulie 1941, op cit. Pentru mai multe date despre calitățile modelului T-34, vezi, de asemenea, Andrei Aksenov *et al.*, *Soviet Tanks in Combat 1941–1945*, 3 și passim.
26. Guderian: citat în Beevor, *Stalingrad*, 26.

Capitolul 18

1. Intrare din 3 martie 1941, în *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht*, Banda I, 341; intrare din 30 martie 1941, în Halder, *Halder Diaries*, 2:42. Edictul Führerului din 13 mai 1941 și Ordinul comisarilor din 6 iunie 1941: Boog *et al.*, *Angriff*, 431–435. Planul de înfometare, „multe zeci de milioane de oameni": citat în Snyder, *Bloodlands*, 162–163.
2. Despre implementarea în teren a Ordinului comisarilor, vezi Boog *et al.*, *Angriff*, 1064 și passim. 2 252 de împușcați, potrivit consemnărilor militare germane: Snyder, *Bloodlands*, 182. Despre pogromul de la Kaunas vezi, de asemenea, Adam Tooze, *The Wages of Destruction: The Making and Breaking of the Nazi Economy*, 481. Despre chestiunea complicată a participării evreiești la noile

guverne sovietice de ocupație din Lituania, regiunea baltică și Galiția, vezi Dov Levin, *A Lesser of Two Evils: Eastern European Jewry Under Soviet Rule, 1939–1941*, trad. Naftali Greenwood.

3. Raportul serviciilor secrete militare germane, datat 12 august 1941 („Zur russischen Kriegsführung"), în BA/MA, RW 5/52. Redacția inundată cu scrisori „exprimând satisfacția pentru prăbușirea dominației bolșevice", localnicii îi vânează pe cei asociați cu guvernarea sovietică: citate în Vladimir Solonari, *A Satellite Empire: Romanian Rule in Southwestern Ukraine, 1941–1944*, 187–188, 207.
4. Citat în Musial, *Konterrevolutionäre Elemente*, 101.
5. Citat în *Ibid.*, 114–118.
6. „Lăsau impresia... încât aproape am leșinat": citat în Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 248. „Cadavre în descompunere/traume recente": „Bericht über eine Reise and die Lemberger Front", 17 iulie 1941, op. cit. Pentru estimări ale numărului victimelor, vezi Musial, *Konterrevolutionäre Elemente*, 113.
7. Musial, *Konterrevolutionäre Elemente*, 127–128, 138.
8. Rezoluțiile Politburo din 26 august („O pereselenii nemțev iz respubliki Nemțev Povoljia i iz Saratovskoi i Stalingradskoi oblastei...") și (despre Ucraina) 31 august 1941, în RGASPI, fond 17, opis 162, del 37. Pentru mai multe detalii privind contextul și obiectivul acestor ordine, vezi N.F. Bugai, *L. Beriia – I. Stalinu: „Soglasno Vașemu ukazaniiu..."*, 27 și passim. Despre *Schwarzmeerdeutschen*, vezi Solonari, *Satellite Empire*, 44–45.
9. Citat în Hoffmann, *Stalins Vernichtungskrieg*, 102.
10. Stamenov către Sofia, 13 și 14 iulie și 8 august 8 1941, în BSA, fond 318K, opis 1 („Bălgarska legațiia v Moskva"), del 42. Sovieticii au ratificat Acordurile de la Geneva abia în 1989: A.N. Merțalov și L.A. Merțalova, *Stalinizm i voina*, 357–358.
11. Citate în Hoffmann, *Stalins Vernichtungskrieg*, 102–104.
12. *Ibid.* Schimbul dintre Hull și Molotov: „Memorandum of Conversation" de la Casa Albă, din 29 mai 1942, între orele 16:45 și 18:15, Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 311, cartea 5 („Molotov Visit, 1942").
13. Citat în Mawdsley, *Thunder in the East*, 65. Iakov capturat și soția lui arestată: Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 379–380.
14. Citat în Birștein, *Smerș*, 190.
15. Citat în Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 379n.
16. Din rapoarte ale „Wehrmacht-Untersuchungstelle für Verletzungen des Völkerrechts", în capitolul intitulat „Kriegsverbrechen der russischen Wehrmacht", 11 și 26 noiembrie 1941 și 2 și 5 februarie 1942, în BA/MA, RW/2/151.
17. Solonin, *June 1941. Final Diagnosis*, op. cit. Prizonieri germani în iunie 1942: Mawdsley, *Thunder in the East*, 237. Impulsionați de Pervitin: Norman Ohler, *Der totale Rausch: Drogen im dritten Reich*.
18. „Schelete ambulante": citat în Beevor, *Second World War*, 209.
19. *Ibid.*, 208–209; și Mawdsley, *Thunder in the East*, 102–105. Până la 1,5 milioane Osttruppen: Musial, *Stalins Beutezug*, 117–118. Legătura între rațiile de hrană și dorința prizonierilor sovietici de a i se opune lui Stalin: vezi manifestele instruind soldații Armatei Roșii cum să dezerteze voluntar sau să se predea strigând

„Stalin kaputt!", în AAN, 2/1335/0/239/194, 148 și passim. Prizonieri ucraineni eliberați în Transnistria: Solonari, *Satellite Empire*, 52–53.

20. Snyder, în *Bloodlands* (178–182), estimează că 500 000 de prizonieri de război sovietici au fost împușcați de germani până la sfârșitul războiului, cu un procent de uzură de 2% pe zi în 1941. Este salutar că Snyder a scos la lumină chinul acestor cetățeni sovietici nonevrei, care, deși au suferit alături de evreii sovietici, au primit mai puțină atenție decât aceștia. Cu toate acestea, din perspectiva celor peste un milion de prizonieri sovietici care s-au oferit voluntari să lupte pentru Wehrmacht între 1941 și 1945, ne-am putea întreba dacă tratamentul aplicat de germani prizonierilor de război sovietici a fost chiar în mod constant atât de brutal.
21. Despre masacrul de la Babii Iar și semnificațiile sale, vezi Snyder, *Bloodlands*, 201 și passim.

Capitolul 19

1. Musial, *Stalins Beutezug*, 30–31.
2. *Ibid*; și pentru date privind cât de mult datora fiecare parte pe 22 iunie 1941, Ericson, *Feeding the German Eagle*, 173.
3. Dintr-o serie de depeșe ale serviciilor de informații datate 18, 25 și 27 octombrie 1941, în BA/MA, RW 4/v. 889.
4. Stolfi, *Hitler's Panzers East*, 215 și passim.
5. Citate în Stahel, *Operation Barbarossa*, 260, 271.
6. Raport din teren pentru 11 iulie 1941, în BA/MA, RW 5/v. 382 („Zusammenfassung wichtiger militärischer Ereignisse. 31.5.41 to 12.7.41.").
7. „Zusammenstellung wichtiger Meldungen über die Ostgebiete", 18 august 1941, în fișierul numit „Russ. Beutematerial", ms datat 23 septembrie 1941, în BA/MA, RW 4/v. 329.
8. *Ibid*. Despre Nikolaev, vezi raportul OSS datat 24 martie 1942, anexa despre „Situația orașelor din zona ocupată", op. cit.
9. Musial, *Stalins Beutezug*, 86–87. Despre Tihvin ca „atracție": Mawdsley, *Thunder in the East*, 91. Într-o notă similară, vezi, de asemenea, John Mosier, *Hitler vs. Stalin: The Eastern Front, 1941–1945*, 410n5. În mod interesant, Mosier notează că Hitler a justificat operațiunea prin necesitatea de „a captura regiunea producătoare de bauxită din jurul Tihvinului", dar o respinge fiind „îndoielnică din punct de vedere geologic".
10. Rezumat al serviciului german de informații, datat 24 noiembrie 1941, în BA/MA, RW 4/v. 329.
11. Cele mai detaliate și mai credibile estimări sunt în Musial, *Stalins Beutezug*, 82. Vezi, de asemenea, Mawdsley, *Thunder in the East*, 48 și passim. Mawdsley avertizează, în mod înțelept, că „succesul *evakuației* nu ar trebui să fie exagerat". Pentru estimări mai umflate și afirmații îndoielnice, un fel de rezumat al poveștii oficiale sovietice: Werth, *Russia at War*, 212–214.
12. Musial, *Stalins Beutezug*, 84–85.
13. „Zusammenstellung wichtiger Meldungen über die Ostgebiete", 30 august 1941, în fișierul numit „Russ. Beutematerial", ms datat 23 septembrie 1941, în BA/MA, RW 4/v. 329. Despre Vilna (Vilnius) și fabricile sale, vezi raportul OSS

datat 24 martie 1942, anexa despre „Condition of Cities in the Occupied Area", op. cit.

14. Stenogramă a „Conference held at the Kremlin on July 30, 1941 from 6:30 to 8:30pm, Between Harry L. Hopkins and Mr. Stalin", în Arhiva FDR, Documentele Hopkins, cutia 306, cartea 4.
15. „Zusammenstellung wichtiger Meldungen über die Ostgebiete", 30 august 30 și (pentru cifrele de producție de la Krivoi Rog actualizate), 8 septembrie 1941, în fișierul numit „Russ. Beutematerial", ms datat 23 septembrie 1941, op. cit.
16. Mawdsley, *Thunder in the East*, 80–81.
17. „Orientierung über die wehrwirtschaftliche Bedeutung der besetzten und im Bereich der Kampfhandlungen liegenden russischen Gebiete", 27 octombrie 1941, în BA/MA, RW 4/v. 889.
18. „Geheim! Zusammenstellung wichtiger Meldungen über die Ostgebiete", 1 decembrie 1941, în BA/MA, RW 4/v. 889.
19. Aksenov *et al.*, *Soviet Tanks in Combat*, 4; și Musial, *Stalins Beutezug*, 86. Pentru cifrele de producție atribuite pentru 1941, vezi rezoluția Politburo, „Ob obespecenii proizvodstva bronekorpusov i bașen tanka T-34", 10 martie 1941, în RGASPI, fond 17, opis 162, del 32.
20. Rezoluția Politburo, „Ob obespecenii proizvodstva bronekorpusov i bașen tanka T-34", op. cit.
21. Musial, *Stalins Beutezug*, 89 (tabel de producție) și 96 (pentru pierderi).

Capitolul 20

1. Citat în Glantz și House, *When Titans Clashed*, 97. Pentru mai multe detalii, vezi Mawdsley, *Thunder in the East*, 95.
2. „Orientierung über die wehrwirtschaftliche Bedeutung der besetzten und im Bereich der Kampfhandlungen liegenden russischen Gebiete", 25 octombrie 1941, în BA/MA, RW 4/v. 889.
3. Erickson, *Road to Stalingrad*, 216–217.
4. Citat în Mawdsley, *Thunder in the East*, 96.
5. Anatolii Voronin, *Moskva 1941*, 289. Lista clădirilor care urmau să fie distruse: Rodric Braithwaite, *Moscow 1941: A City and Its People at War*, 218. Pentru plecarea membrilor presei străine: Alexander Werth, *Moscow War Diary*, 257–266. Werth, unul dintre cei mai renumiți corespondenți de război, a plecat în dimineața de 9 octombrie. Cât privește plecarea diplomaților, acest lucru a fost valabil chiar și în cazul ambasadorului bulgar, Ivan Stamenov, care a fost protagonistul negocierilor secrete dintre Molotov și Ribbentrop. Vezi scrisoarea de la Gheorghi Al. Tilev, secretarul legației bulgare la Moscova, către Stamenov (aflat la Kuibîșev), 8 noiembrie 1941, în BSA, fond 318K, opis 1, del 42.
6. Mawdsley, *Thunder in the East*, 96; și Erickson, *Road to Stalingrad*, 218.
7. Erickson, *Road to Stalingrad*, 218–220.
8. Citate în Voronin, *Moskva 1941*, 29; și Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 392, 396–397, și (pentru detalii despre Stalin și generalii lui în metroul moscovit), 398–399. Mikoian: Mikoian, *Tak bîlo*, 418.
9. A.A. Vetrov, „Moskva oseniu 1941 goda", în *Moskva voennaia. Sbornik Vospominanii*, 66. „La prima vedere a inamicului": citat în Erickson, *Road to*

Stalingrad, 220. „Laşii şi dezertorii": citat în Merţalov şi Merţalova, *Stalinizm i voina*, 342–343.

10. Citate în Vetrov, „Moskva oseniu 1941 goda", 66–67; şi Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 395.
11. Citat în Braithwaite, *Moscow 1941*, 227.
12. Citate în Vetrov, „Moskva oseniu 1941 goda", 66–67; Braithwaite, *Moscow 1941*, 224–227; şi Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 243.
13. „Memorandum by Ronald Matthews, Daily Herald Moscow Correspondent", în PRO, CAB 66/54. „Evreii au vândut Rusia!": citat în Braithwaite, Moscow 1941, 225. „Mormântul lui Lenin ar fi fost acoperit cu scânduri şi sicriul scos": „Memoirs of Ivan D. Yeaton, USA (Ret.) 1919–1953", Capitolul 3, în Arhivele Institutului Hoover, colecţia Yeaton.

Capitolul 21

1. „Extracts from a Broadcast Speech by Stalin on the German Invasion of the Soviet Union", 3 iulie 1941, op. cit.
2. Cifrele în Musial, *Stalins Beutezug*, 70, 106; şi Mawdsley, *Thunder in the East*, 47. Despre declinul din a doua jumătate a lui 1941, vezi Mark Harrison, *Accounting for War: Soviet Production, Employment, and the Defense Burden, 1940–1945*, 180 (tabelul B1).
3. Lozovski către Molotov, 13 iunie 1941, nr. 41 în Iakovlev *et al.*, *Sovetsko-amerikanskie otnoşeniia 1939–1945*, 128–129 şi (despre anularea ordinului de deportare) nota de subsol 1.
4. Citate în Cole, *Roosevelt and the Isolationists*, 434–435, şi în Hoover, *Freedom Betrayed*, 238–240.
5. *Ibid.*
6. Richard Norton Smith, *The Colonel: The Life and Legend of Colonel Robert R. McCormick, 1880–1955*, 411 şi passim. Alte citate în Cole, *Roosevelt and the Isolationists*, 434; şi Hoover, *Freedom Betrayed*, 231–233.
7. Cole, *Roosevelt and the Isolationists*, 435; şi Dallek, *Roosevelt and American Foreign Policy*, 278. Cifrele sondajului Gallup din iulie: citate în Robert Huhn Jones, *The Roads to Russia: United States Lend-Lease to the Soviet Union*, 55. 8,5% dintre americani au avut o preferinţă puternică pentru guvernul lui Stalin în detrimentul celui al lui Hitler: citat în Hemming, *Agents of Influence*, 242 şi 354n2.
8. Citat în Susan Butler, *Roosevelt and Stalin: Portrait of a Partnership*, 197.
9. Memorandumul lui Hopkins, 23 iunie 1941, şi Oscar Cox către Hopkins, 23 iunie 1941, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 305, cartea 3.
10. Memorandumul lui către „dragul meu domn preşedinte", 23 iunie 1941, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 305, cartea 3.
11. Ciorna scrisă de Hopkins pentru discursul lui Roosevelt, „To the Congress of the United States of America", în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 305, cartea 3.
12. Citate în Dallek, *Roosevelt and American Foreign Policy*, 278–280. Despre materialul de război solicitat, înfiinţarea biroului special din Departamentul de Război şi misiunea Golikov: Jones, *Roads to Russia*, 37, 41–42. Pentru mai

multe detalii privind regulile de angajare pentru patrulele navale și transporturile de arme americane, vezi Cole, *Roosevelt and the Isolationists*, 425.

13. Citate în Butler, *Roosevelt and Stalin*, 196–197.
14. Lowell Mallett către Hopkins, 26 iulie 1941, și Katherine C. Blackburn, director în funcție al Biroului pentru rapoarte guvernamentale, către Hopkins, 10 august 1941, rezumând rapoarte din partea „directorilor agențiilor noastre de stat", 10 august 1941, ambele în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 305, cartea 3. Rezumate ale presei sovietice: vezi, de exemplu, „Spravka otdela amerikanskih stran NKID SSSR «k voprosu ob amerikanskoi pomoşci SSSR" (14 pagini), din 21 septembrie 1944, nr. 48 în Iakovlev *et al.*, *Sovetsko-Amerikanskie otnoşeniia 1939–1945*, 141–154. Hopkins îl reasigură pe Umanski: citat în David L. Roll, *The Hopkins Touch: Harry Hopkins and the Forging of the Alliance to Defeat Hitler*, 113–114.
15. James MacGregor Burns, *Roosevelt: The Soldier of Freedom*, 60. Portret în revista *Life*: citat în Diana West, *American Betrayal: The Secret Assault on Our Nation's Character*, 130. Patronajul exercitat de Eleanor Roosevelt asupra lui Hopkins: Joseph P. Lash, *Eleanor and Franklin: The Story of Their Relationship, Based on Eleanor Roosevelt's Private Papers*, 657–658.
16. Robert E. Sherwood, *Roosevelt and Hopkins: An Intimate History*, 321–322.
17. Detalii în *Ibid.*, 323–327. Pentru detalii privind escala din Arhanghelsk, vezi Roll, *Hopkins Touch*, 123–124.
18. Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, 326–327.
19. „Memoirs of Ivan D. Yeaton, USA (Ret.) 1919–1953", Capitolul 3, în Arhivele Institutului Hoover, Colecția Yeaton. Vezi, de asemenea, Roll, *Hopkins Touch*, 129–130. Pentru mai multe detalii despre Faymonville, vezi Romerstein și Breindel, *Venona Secrets*, 218–219; M. Stanton Evans și Herbert Romerstein, *Stalin's Secret Agents: The Subversion of Roosevelt's Government*, 128; și West, *American Betrayal*, 211. Pentru o opinie contrară, favorabilă lui Faymonville, vezi Butler, *Roosevelt and Stalin*.
20. „Memoirs of Ivan D. Yeaton, USA (Ret.) 1919–1953", Capitolul 3, op. cit.
21. „Priem tov. Stalinîm licinogo Predsedatelia Ruzvelta j-na GOPKINSA 30 iiulia 1941 goda", în RGASPI, fond 558, opis 11, del 376.
22. *Ibid.* „Dați-ne tunurile antiaeriene și aluminiul": „Memorandum. Conference at the Kremlin on July 30, 1941. 6:30 to 8:30 p.m. Between Harry L. Hopkins and Mr. Stalin", în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 306, cartea 4.
23. „Priem tov. Stalinîm licinogo Predsedatelia Ruzvelta j-na GOPKINSA 30 iiulia 1941 goda", op. cit.; și despre avioanele Curtiss P-40 și promisiunea lui Stalin de a se pune la dispoziția lui Hopkins, „Memorandum. Conference at the Kremlin on July 30, 1941. 6:30 to 8:30 p.m. Between Harry L. Hopkins and Mr. Stalin", în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 306, cartea 4.
24. „Report of a Conversation Between General Yakovlev of the Russian Army and Mr. Hopkins, General McNarney and Major Yeaton", 30 iulie 1941, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 306, cartea 4.
25. „Memoirs of Ivan D. Yeaton, USA (Ret.) 1919–1953", Capitolul 3, op. cit.
26. Stenograma discuției dintre Molotov, Steinhardt și Hopkins, din 31 iulie 1941, între orele 15:00 și 16:00, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 306, cartea 4.

27. Stenograma discuției dintre Hopkins și Stalin, din 31 iulie 1941, între orele 18:30 și 21:30, pregătită „doar pentru președinte", în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 306, cartea 4.
28. *Ibid.* Sublinierile adăugate. O fotocopie a originalului rus al acestei liste este reprodus și în Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, 340. Intrarea SUA în război ca „singurul lucru care îl putea învinge pe Hitler": citat în Roll, *Hopkins Touch*, 133.
29. Memorii către Roosevelt, 23 iulie și 19 august 1941, în NAA, RG 169, cutia 176, fișiere numite „Russia – Requirements" și „Russia – Exports" (din 26 noiembrie 1941). 100 de vase de transport pentru Stalin: Hopkins către Churchill, în cursul unei conferințe în Downing Street, marți, 24 iulie 1941, 22:00, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 306, cartea 4. Pentru mai multe detalii: Robert W. Coakley și Richard M. Leighton, *Global Logistics and Strategy: 1940–1943*, 99.
30. Amiralul Land, președintele Comisiei Maritime a SUA, către Stettinius, 27 noiembrie 1941, în NAA, RG 169, cutia 176. Furtun de grădină: citat în Jones, *Roads to Russia*, 12–13.
31. „Zapis besedii pervogo zamestitelia narodnogo komissara inostrannîh del. Vîșinski", cu Steinhardt, „v sviazi s peredacei licinogo poslaniia I.V. Stalina Prezidentu SȘA. F. Ruzveltu", 6 noiembrie 1941, nr. 54 în Iakovlev *et al.*, *Sovetsko-amerikanskie otnoșeniia 1939–1945*, 167–168.
32. Hopkins către ambasadorul Umanski, 22 septembrie 1941, în NAA, RG 169, cutia 176; Winant transmițând mesajul lui Churchill către Hopkins, 25 septembrie 1941 și „Minutes of Conferences Held by the Chief of the Army Air Forces with the Following British Representatives", 21–22 octombrie 1941, ambele în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 306, cartea 4. Tancuri Valentine și Matilda: Steven J. Zaloga, *Soviet Lend-Lease Tanks of World War II*, 6–7. Aluminiu britanic livrat lui Stalin: Harriman către Hopkins și FDR, 10 octombrie 1941, în NAA, RG 169, cutia 176. Oferta britanică de avioane Tomahawk: vezi, de asemenea, Alexander Hill, „British Lend-Lease Aid and the Soviet War Effort", *Journal of Military History* 71, nr. 3 (iulie 2007): 780.
33. Mareșalul aerului Archie Sinclair către Harry Hopkins („Dragă Harry"), 21 septembrie, 1941, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 306, cartea 4. Sublinierile adăugate.
34. Hopkins către ambasadorul Umanski, 22 septembrie 1941, în NAA, RG 169, cutia 176.
35. *Ibid.*; și Hopkins către Stettinius, 22 octombrie 1941, în NAA, RG 169, cutia 176.
36. *Ibid.*
37. Stenograma discuției Vîșinski-Steinhardt, 4 noiembrie 1941, nr. 53 în Iakovlev *et al.*, *Sovetsko-amerikanskie otnoșeniia 1939–1945*, 165–166.
38. Stettinius către William D. Wright, 9 octombrie 1941, în NAA, RG 169, cutia 178, fișier numit „Russia. Motor Vehicles, Parts and Accessories". Pentru mai multe detalii despre numirea lui Faymonville, vezi „Memoirs of Ivan D. Yeaton, USA (Ret.) 1919–1953", Capitolul 3, op. cit., și Hopkins către Roosevelt, 4 octombrie 1941, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 306, cartea 4.
39. Citate în Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, 1:376–377.

40. „Supplement Covering Balance of Conversation with Mr. Stalin at Meeting with Lord Beaverbrook and Mr. Harriman, Sunday, Sept 28, 1941, 7pm to 10:10pm", în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 306, cartea 4.

Capitolul 22

1. Consumul lunar de petrol al Japoniei: citat în Paine, *Wars for Asia*, 182.
2. Citat în Hoover, *Freedom Betrayed*, 266. Despre propunerile Japoniei privind organizarea unui summit, vezi R.J.C. Butow, „Backdoor Diplomacy in the Pacific: The Proposal for a Roosevelt-Konoye Meeting, 1941", *Journal of American History* 59, nr. 1 (iunie 1972): 48–72.
3. „Donosenie R. Zorge ob otkaze iaponskogo pravitelstva ot plana napedeniia na SSSR v 1941 g., o sostoianii iapono-amerikanskih otnoşenii i strateghiceskih planah nemeţkogo komandovaniia", 14 septembrie 1941, nr. 170 în V.A. Zolotareva *et al.*, *Sovetsko-iaponskaia voina 1945 goda: Istoriia voenno-politiceskogo protivobortsva dvuh derjav v 30-40 godî*, 1:192–193. Pentru mai multe detalii despre sursele lui Sorge şi context, vezi Matthews, *Impeccable Spy*, 315. Oferta lui Nomura: citat în Koster, *Operation Snow*, 123–124. Respingerea lui Hull: citat în Hoover, *Freedom Betrayed*, 271.
4. „Donosenie R. Zorge ob obostrenii iapono-amerikanskih protivorecii i o podgotovke iyaponii k vîstupleniiu v iugo-vostocinoi Azii", 3 octombrie 1941, nr. 174 în Zolotareva *et al.*, *Sovetsko-iaponskaia voina 1945 goda*, 1:196.
5. Mawdsley, *Thunder in the East*, 112–113. Despre blindatele sovietice transferate în vest de la sfârşitul lui septembrie şi până la jumătatea lui octombrie 1941: Peter Herde, ed., *Die Achsenmächte, Japan, und die Sowjetunion: Japanische Quellen zum Zweiten Weltkrieg*, 43. Despre trupele şi blindatele transferate din Siberia mai devreme, în cursul lui 1941, cu totaluri pentru întreg anul: Stahel, *Operation Barbarossa*, 356.
6. Despre legăturile lui Ozaki cu Sorge şi „clubul micului dejun", vezi Matthews, *Impeccable Spy*, 291–312 şi passim. În mod clar Sorge şi Ozaki au încercat să-l influenţeze pe Konoe către o politică antiamericană şi împăciuitoristă faţă de URSS, dar pare puţin probabil că această influenţă a fost decisivă.
7. Propunerile A şi B sunt reproduse în întregime, în traducerea engleză, în Hoover, *Freedom Betrayed*, 285–287.
8. Citat în Dallek, *Roosevelt and American Foreign Policy*, 305.
9. Despre schiţarea de către White a ceea ce va deveni „nota Hull" şi asemănarea ei cu versiunea Pavlov-White dactilografiată pentru Morgenthau pe 6 iunie 1941, vezi Evans şi Romerstein, *Stalin's Secret Agents*, 96–97. Memorandumul White-Morgenthau din 26 noiembrie 1941, este citat în John Morton Blum, *Years of Urgency 1938–1941: From the Morgenthau Diaries*, 2:385. „München asiatic", „30 de monede de aur pătate cu sânge": citat în Koster, *Operation Snow*, 136 şi passim.
10. Tojo: Citat în Koster, *Operation Snow*, 139. Pentru detalii privind atacurile, vezi Paine, *Wars for Asia*, 186 şi passim.
11. Citate în Werth, *Russia at War*, 246–249.
12. *Ibid.*, 247. Despre constatările lui Roosevelt: Jones, *Roads to Russia*, 68–69.
13. Hill, „British Lend-Lease Aid and the Soviet War Effort", 783–790; şi Zaloga, *Soviet Lend-Lease Tanks*, 7–8. Sosirea instructorilor britanici: raport trimis

de Federenko, general-locotenent în forțele de tancuri ale Armatei Roșii, către generalul-locotenent N.V. Hrulev din Ministerul sovietic al Apărării, 14 noiembrie 1941, în ȚAMO, fond 38, opis 11353, korobka 3799, del 869, list 102. Despre avioanele Hurricane: George Mellinger, *Soviet Lend-Lease Fighter Aces of World War 2*, 7–9 și passim.

14. Hayden Raynor către Hopkins, 16 noiembrie 1941, „For Your Confidential Information at the Request of Mr. Stettinius", și, pentru proviziile programate să fie trimise în martie 1942, raportul marcat „SECRET. TOTAL EXPORTS TO THE USSR. Weekly Report of Exports as of March 28, 1942", ambele în NAA, RG 169, cutia 176. Despre numărul total de camioane disponibile pentru frontul Moscovei, circa decembrie 1941: Erickson, *Road to Stalingrad*, 251.
15. Zaloga, *Soviet Lend-Lease Tanks*, 7–8. Pentru cifrele în timp real privind tancurile britanice MK-2 și MK-3 în acțiune: „Svedeniia o nalicii i kacestvennom sostoianii tankov zapadnogo fronta na 25 noiabria 1941", „Vedomost naliciia boevîh mașin tankovîh ceastei zapadnogo fronta na 10-11 dekabira 1941", și „Danniie o nalicii i sostoianii tankov zapadnogo fronta na 25 dekabria 1941... MK-2 i MK-3 na hodu i v remonte", în ȚAMO, fond 38, opis 11353, korobka 3760, del 12, list 287 (și verso), 317, 385.
16. Mellinger, *Soviet Lend-Lease Fighter Aces*, 9–13, 25–27.
17. Hill, „British Lend-Lease Aid and the Soviet War Effort", 790–791. Divizia 108 Tancuri: Glantz și House, *When Titans Clashed*, 108.
18. Glantz și House, *When Titans Clashed*, 102. Pentru o interpretare interesantă, vezi, de asemenea, Mosier, *Hitler vs. Stalin*, 164–169.
19. Glantz și House, *When Titans Clashed*, 108–111. Din punct de vedere cronologic, prima retragere germană s-a produs la sfârșitul lui noiembrie 1941, când Grupul 1 Tancuri al lui Kleist a dat înapoi lângă Rostov-pe-Don. Dar această manevră a atras mai puțin atenția decât contraofensiva lui Jukov din Moscova, din decembrie. Pentru mai multe detalii operaționale: Boog *et al.*, *Angriff*, 770–776; Mawdsley, *Thunder in the East*, 116–117 și passim; și Erickson, *Road to Stalingrad*, Capitolul 7.
20. Pentru un argument incitant că însuși Roosevelt ar fi fost sursa, vezi Fleming, *New Dealers' War*, capitolele 1 și 2 („The Big Leak" și „The Big Leaker").
21. Așa cum notează Norman Rich, în *Hitler's War Aims: Ideology, the Nazi State, and the Course of Expansion*, 235 și passim.
22. Citat în Jones, *Roads to Russia*, 81. Despre Poppy și decizia de a nu reduce cu 30% transporturile spre URSS, vezi Coakley și Leighton, *Global Logistics: 1940–1943*, 555–556.

Capitolul 23

1. Jones, *Roads to Russia*, 75.
2. Gromîko către Harriman, de la ambasada sovietică la Washington, 29 octombrie 1941, în fișierul numit „Russia – Shipping. General & Miscellaneous", NAA, RG 169, cutia 176.
3. Harriman către Roosevelt, 29 septembrie 1941, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 306, cartea 4.
4. Edward către „Strategic Shipping Board", Washington DC, 31 decembrie 1941, în fișierul numit „Russia – Shipping", și Land către Stettinius, 27 noiembrie 1941,

transmiţând solicitările lui Lukaşev de la ambasada sovietică, în fişierul „Russia, Shipping, Schedule of", ambele în NAA, RG 169, cutia 176. MacArthur: citat în West, *American Betrayal*, 47.

5. General de brigadă Spalding către Stettinius, 6 februarie 1942, în fişierul numit „Russia – Shipping. General & Miscellaneous", NAA, RG 169, cutia 176. „Sălbaticele ape arctice, frigul glacial, gheaţa şi aisbergurile": Jones, *Roads to Russia*, 100.
6. M.P. Komarov, *Lend-Liz dlia Voenno-morskogo flota SSSR*, 21–22.
7. Ralph A. Bard, secretar adjunct al Marinei, către preşedintele Roosevelt, „Personal", 14 februarie 1942, în fişierul numit „Russia – Shipping", NAA, RG 169, cutia 176.
8. Stenograma discuţiei Vîşinski-Steinhard, 4 noiembrie 1941, nr. 53 în Iakovlev *et al.*, *Sovetsko-amerikanskie otnoşeniia 1939–1945*, 165–166.
9. Stettinius către amiralul Emory S. Land, preşedinte al Comisiei Maritime a SUA, 27 noiembrie 1941, în fişierul numit „Russia, Shipping, Schedule of", în NAA, RG 169, cutia 176.
10. Oscar Cox către Hopkins, Memorandum pentru preşedinte, 15 octombrie 1941, în fişierul numit „Russia – to/from Port of Archangel", NAA, RG 169, cutia 176.
11. Thomas McCabe către Emory S. Land de la Comisia Maritimă, 23 mai 1942, în fişierul numit „Russia – to/from Port of Archangelsk", NAA, RG 169, cutia 176.
12. Citat în Barrie Penrose, *Stalin's Gold: The Story of HMS Edinburgh and Its Treasure*, 42–43.
13. Citat în Bernard Edwards, *The Road to Russia: Arctic Convoys 1942*, 69.
14. Oficialii americani au fost uimiţi de opiniile lui Stalin privind dreptul internaţional, dar au acceptat că aceasta însemna că Vladivostok era legal în afara limitelor. Vezi discuţia lui James P. Baxter, director de cercetări şi analiză aflat sub coordonarea Biroului de Informaţii (care va deveni curând OSS), în „Supply Routes from the United States to the Russo-German War Zone", 22 decembrie 1941, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 310, cartea 5 („Aid to Russia").
15. Oscar Cox către Stettinius, 31 mai 1943, în fişierul numit „Russia. Summary of Reports and Statistics", NAA, RG 169, cutia 178.
16. Vezi, de exemplu, „rechiziţiile" lui K.I. Lukaşev în baza antetului „Pravitelstvennaia Zakupocinaia Komissiia Soiuza SSSR v SŞA" (Comisia guvernamentală de achiziţii a URSS în SUA), având sediul pe 3355 Sixteenth Street, NW, Washington, DC, datate 13 septembrie şi 5 şi 17 octombrie 1942, comparativ cu „solicitările" anterioare, trimise prin Amtorg şi/sau ambasada sovietică. Formularele de rechiziţionare erau chestiuni standard în armata americană. Pentru grăbirea timpului de procesare, vezi raportul lui C.L. Terrel către Thomas B. McCabe, 7 februarie 1942. Toate aceste documente sunt în NAA, RG 169, cutia 176, în fişierul numit „Russia. Requisitions".
17. Lohova, *Spy Who Changed History*, 353 şi passim. White îi propune lui Gromîko remodelarea industriei americane de maşini-unelte: Gromîko către Molotov, 24 decembrie 1941, nr. 70 în Iakovlev *et al.*, *Sovetsko-amerikanskie otnoşeniia 1939–1945*, 186–187.

18. Zaloga, *Soviet Lend-Lease Tanks*, 26–27. Despre tururile sovietice prin oţelăriile şi fabricile americane de ţevi: A.A. Rostarchuk, către Stettinius via R.J. Lynch, 13 iulie 1942, în fişierul marcat „Russia – Summary of Reports & Statistics", în NAA, RG 169, cutia 176.
19. Malîşev către Molotov, 1 decembrie 1941, în RGASPI, fond 82, opis 2, del 1308, list 66–67.
20. Stettinius către generalul Wesson, 22 octombrie 1942, transmiterea Memorandumului de la Reeve Schley către Stettinius, datat 20 octombrie 1942, transmiterea tuturor „Pre-Protocol Projects" semnate de preşedintele Roosevelt, în fişierul numit „Russia – Requirements", în NAA, RG 169, cutia 176. „Yesmen de încredere": Gromîko către Molotov, 24 decembrie 1941, op. cit. Gromîko a folosit termenul englez („Eto celovek «yes»").
21. W.L. Batt către Stettinius, 5 martie 1942, şi J.N. Hazard către Hayden Raynor, 19 martie 1942, transmiţând decizia luată de Administraţia pentru împrumut şi închiriere, ambele în fişierul numit „Russia. Motor Vehicles. Ball Bearings", în NAA, RG 169, cutia 177.
22. W.C. Moore memorandum pentru Stettinius, 9 februarie 1942, şi, pentru cadru şi context, S.P. Spalding către Stettinius, 27 ianuarie 1942, şi Stettinius către Lukaşev, 6 ianuarie 1942, toate în fişierul numit „Russia – Chemicals & Explosives. NITROGLYCERINE", în NAA, RG 169, cutia 177.
23. Aceste rechiziţii sunt păstrate în fişierele numite „Russia – Requisitions" şi (pentru ceaiul negru), „Russia – Foodstuffs", ambele în NAA, RG 169, cutia 176.
24. A.J. Walsh, de la divizia de achiziţionare a Departamentului Trezoreriei, către Westinghouse Electric International Company ATTN: Robert Russell, 15 octombrie 1942, în fişierul numit „Russia. Commodities General. 1941–1942", NAA, RG 169, cutia 177.
25. Stettinius către generalul Beliaev şi domnul Eremei de la Comisia sovietică de achiziţii din Sixteenth Street, 16 octombrie 1942, în fişierul numit „Russia – Requisitions", NAA, RG 169, cutia 176.
26. Raport înregistrat de Newman W. White, căpitan, JAGD, ofiţer de informaţii, pe 5 septembrie 1941, US Air Force, redirecţionat către Administraţia pentru împrumut şi închiriere pe 16 septembrie 1941, în fişierul numit „Russia – Summary of Reports & Statistics. Report of visit to March Field", în NAA, RG 169, cutia 176.
27. Vezi Penrose, *Stalin's Gold*, mai ales Capitolul 1. Despre schimbul tehnologiei sistemului de ochire Norden contra dispozitivului britanic de localizare a submarinelor, vezi Joseph E. Persico, *Roosevelt's Secret War: FDR and World War II Espionage*, 22–23.
28. Hopkins către Stettinius, 23 septembrie 1941, şi Stettinius către Hopkins, 30 septembrie 1941; şi Stettinius către domnul George C. McGhee, US secretar adjunct executiv SUA, Combined Raw Materials Board, 7 octombrie 1942, ambele în fişierul numit „Russia. Commodities General. 1941–1942", în NAA, RG 169, cutia 177. Cablu de oţel: Hopkins către ambasadorul Umanski, 22 septembrie 1941, în NAA, RG 169, cutia 176.
29. Generalul-maior C.M. Wesson către Stettinius, 12 februarie 1943, în fişierul numit „Russia – Requirements", în NAA, RG 169, cutia 176.

Capitolul 24

1. Jones, *Roads to Russia*, 89.
2. Roosevelt către Stalin (prin intermediul lui Thurston, în Kuibîşev, şi Molotov), 11 şi 13 februarie 1942, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 363, list 86–87, 92–93. Standley: William H. Standley cu Arthur A. Ageton, *Admiral Ambassador to Russia*, 129.
3. Churchill către Stalin, 5 septembrie 1941, şi Stalin către Roosevelt, 18 februarie 1942, ambele reproduse (ultima în traducere engleză) în David Reynolds şi Vladimir Peceatnov, editori, *The Kremlin Letters: Stalin's Wartime Correspondence with Churchill and Roosevelt*, 43–44, 85–86. „Vechiul, prostul şi stupidul semn al dolarului": citat în Jones, *Roads to Russia*, 95.
4. Citate în *Ibid.*, 95; şi în Coakley şi Leighton, *Global Logistics: 1940–1943*, 556.
5. Coakley şi Leighton, *Global Logistics*: 1940–1943, 557–558; şi Jones, *Roads to Russia*, 89.
6. Edwards, *The Road to Russia*, 67–77.
7. Hopkins către Harriman, 24 septembrie 1941, Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 306, cartea 4. Despre numărul de polonezi din lagărele lui Beria şi numărul celor care au acceptat să se înroleze, vezi Beria către Molotov, 1 octombrie 1941, în RGASPI, fond 82, opis 2, del 1285, list 80–84.
8. Stalin către Anders, 8 martie 1942, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 357, list 1–15.
9. Churchill către Stalin, 5 septembrie 1941, în Reynolds şi Pechatnov, *Kremlin Letters*, 44.
10. Citate în Reynolds şi Pechatnov, *Kremlin Letters*, 95–97, 116–117.
11. Citate în *Ibid.*, 118–119.
12. Jones, *Roads to Russia*, 104–107.
13. *Ibid.*, 112–113.
14. *Ibid.*, 107. Despre invazia sovieto-britanică în Iran, vezi Jamil Gasanli, *SSSR-Iran: Azerbaijanskii krisis i nacialo holodnoi voinî (1941– 1946)*, 18–29. Despre oferta britanică de a arunca în aer câmpurile petrolifere şi rafinăriile sovietice din Caucaz: vezi memorandumul Ministerului de Externe britanic trimis lui Cripps la Moscova, 12 şi 15 august 1941, în PRO, FO 371/29595.
15. Citat în Jones, *Roads to Russia*, 110–111.
16. G.K. Jukov, *Vospominaniia i razmîşleniia*, 2:277. Despre această campanie, în general, vezi Stahel, *Retreat from Moscow*.
17. Mawdsley, *Thunder in the East*, 139–141.
18. *Ibid.*, 141–146.
19. „Orientierung über die wehrwirtschaftliche Bedeutung der besetzten und im Bereich der Kampfhandlungen liegenden russischen Gebiete", 24 noiembrie 1941, în BA/MA, RW 4/v. 889.
20. Citat în Beevor, *Stalingrad*, 75. Vezi, de asemenea, Mawdsley, *Thunder in the East*, 155–157.
21. „Prikaz Narodnogo Komissara SSSR o zapreşcenii othoda s zanimaemîh poziţii bez prikaza i merah po ego obespeceniiu" (Ordinul nr. 227), 28 iulie 1942, nr. 101 în S.A. Gurov *et al.*, editori, *Stalingrad 1942–1943: Stalingradskaia bitva v dokumentah*, 75–77. Pentru o discuţie despre ordin şi sensul lui, vezi Merţalov şi Merţalova, *Stalinizm i voina*, 339 şi passim. 58% din terenurile agricole:

Werth, *Russia at War*, 624. Ofiţer german îi scrie soţiei sale pe 7 august 1942: Torsten Diedrich şi Jens Ebert, editori, *Nach Stalingrad: Walther von Seydlitz' Feldpostbriefe und Kriegsgefangenpost*, 219.

22. Mawdsley, *Thunder in the East*, 157–159.
23. *Ibid.*, 86–87, 224, 232–233, şi Anexa A, tabelul 1. Pentru mai mult detalii despre îndeplinirea primului protocol, vezi Coakley şi Leighton, *Global Logistics*: 1940–1943, 559–563.
24. „Svedeniia o hode formirovaniia ABT ceastei i soedinenii pri Gorkomskom avtobronetankovom ţentre po sostoianiiu na 1 iiulia 1942 g.", în ŢAMO, fond 38, opis 11353, korobka 3814, list 290.
25. „Svedeniia o hode formirovaniia ABT ceastei i soedinenii pri Gorkomskom avtobronetankovom ţentre po sostoianiiu na 8 iiulia 1942 g.", în ŢAMO, fond 38, opis 11353, korobka 3814, list 302.
26. Pregătirea pentru sosirea bombardierelor americane Boston-3 şi B-25: „Directiva NKO", 22 iunie 1942, în ŢAMO, fond 13790, opis 20191, del 6, list 383. Aflux de avioane britanice Hurricane în iulie 1942: „Svedeniia o sformirovannîh i otpravlennîh na front aviapolkah i o popolnenii ceastei VVS frontov za iiul mesiaţ 1942 g"; despre avioanele de luptă americane în august 1942: „Svedeniia o sformirovannîh i otpravlennîh na front aviapolkah i o popolnenii ceastei VVS frontov s 1 po 31 avgusta 1942 g", ambele în ŢAMO, fond 35, opis 11285, korobka 1154, del 516, list 84–92, 164–168.
27. Stalin către Roosevelt, 18 iulie 1942, şi Roosevelt către Stalin, 23 iulie şi 18 august 1942 (toate versiuni în limba rusă), în RGASPI, fond 82, opis 2, del 1107, list 893–894, 901.
28. Raportul „secret" de testare trimis de Divizia 14 Tancuri sovietică la Stavka, 17 septembrie 1942, în ŢAMO, fond 3212, opis 2, del 1, list 60–61. Pentru tancurile americane Stuart: „Otcet 92 Tbr AVGUST 1942 goda o premenenii AMERIKANSKIH tankov srednii i M-3 legkii", circa august 1942, în ŢAMO, fond 3189, opis 1, del 5, list 66.
29. Citat în Zaloga, *Soviet Lend-Lease Tanks*, 27.
30. Stalin către Roosevelt, 22 august 1942, şi Churchill către Stalin, 6 septembrie 1942, reprodus în Reynolds şi Pechatnov, *Kremlin Letters*, 150-151. Despre călătoria PQ 18: Jones, *Roads to Russia*, 145–150.
31. Jones, *Roads to Russia*,155–160. Pentru solicitarea sovietică de transportoare Douglas: D. Kazlov, Şamanin şi Tolbuhin către generalul-colonel Ştaba din comandamentul transcaucazian de la Tiflis, 6 decembrie 1941, în ŢAMO, fond 215, opis 1185, del 24, list 42.
32. Citate în Reynolds şi Pechatnov, *Kremlin Letters*, 155. Despre luptele aeriene atribuite Airacobra, vezi Blake Smith, *Warplanes to Alaska*, 106 şi passim.
33. Stalin către Churchill, 3 octombrie 1942, citat în Reynolds şi Pechatnov, *Kremlin Letters*, 155–156.
34. Stalin către Roosevelt, 7 octombrie 1942, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 364.
35. *Ibid.* şi, pentru al doilea protocol, Jones, *Roads to Russia*, Anexa A, tabelul 1. Transporturile către Extremul Orient sovietic via Seattle, Portland şi San Francisco din noiembrie 1942: vezi Wesson către Stettinius, 3 noiembrie 1942, şi Stettinius către Lukaşev, 7 noiembrie 1942, în fişierul numit „Russia – Foodstuffs", în NAA, RG 169, cutia 177.

36. Meisner către „Lieber Engel", 1 decembrie 1942, în BA/MA, RW 8/5 (Zustandsbericht der 29. Infanterie Div./6 ArmeeKorps in Stalingrad). Pentru estimările celui de-al doilea protocol, vezi Jones, *Roads to Russia*, Anexa A, tabelul 1. Pentru o estimare intermediară, care confirmă că 100 000 de camioane fuseseră transportate pe mare până la sfârșitul lui aprilie 1943, vezi Stettinius către Roosevelt, 10 mai 1943, în fișierul marcat „Russia – Commodities General. January–July 1942", în NAA, RG 169, cutia 177. Al doilea protocol însuși este păstrat la Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 315, cartea 6. Solicitarea lui Stalin pentru 8 000–10 000 de camioane pe lună: Stalin către Roosevelt, 7 octombrie 1942, op. cit. Pentru folosirea de către sovietici a jeepurilor Willy: vezi directiva maiorului Granovski și a comisarului de batalion Potriasaev, 1 august 1942, în ȚAMO, fond 1257, opis 1, del 16, list 171. Studebaker: vezi raportul colonelului Svedșikov, 26 noiembrie 1942, în ȚAMO, fond 10877, opis 1, del 46, list 103. Despre folosirea autovehiculelor americane cu tracțiune pe patru roți, în general pentru aprovizionarea trupelor, David Glantz și Jonathan House, *To the Gates of Stalingrad: Soviet-German Combat Operations, April–August 1942*, 34. Despre aprecierea jeepurilor americane capturate de germani: Beevor, *Stalingrad*, 110.
37. David Glantz și Jonathan House, *Armageddon in Stalingrad: September–November 1942*, 53, 182. 191 din 200 de tancuri: David Glantz și Jonathan House, *Endgame at Stalingrad: Book Two: December 1942–February 1943*, 44.
38. „Spravka o bezvozratnîh poteriah tankov v noiabre i dekabre 1942 g.", în ȚAMO, fond 38, opis 11353, korobka 287, del 1172, list 22. 15%: Glantz și House, *Endgame at Stalingrad*, 125. Pentru mai multe detalii, vezi Glantz și House, *Gates of Stalingrad*, 484.
39. Stalin către Roosevelt, 7 octombrie 1942, op. cit. Nickel: vezi ambasadorul sovietic Umanski către Hopkins, 11 februarie și 4 martie 1942, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 315, cartea 6 („Lend Lease to Russia, 1942"). Americanii nu au putut îndeplini imediat solicitarea de 800 de tone de nichel pe lună, dar au trimis 1 600 de tone imediat și au fost de acord să trimită 800 de tone pe lună prin cel de-al doilea protocol. Vezi copia celui de-al doilea protocol în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 315, cartea 6.
40. Exemplarul C al memorandumului (datat 18 septembrie 1942) înregistrat cu Stettinius la Administrația pentru împrumut și închiriere de Clifton Mack, director de achiziții, Departamentul Trezoreriei, 22 septembrie 1942, în NAA, RG 169, cutia 177; și Jones, *Roads to Russia*, 220.
41. Stettinius către Lukașev, 23 octombrie 1942, în NAA, RG 169, cutia 177. Pentru alocarea Vistanex, vezi, de asemenea, copia celui de-al protocol în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, op. cit.
42. Roosevelt către Stalin, 9 octombrie 1942, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 364.
43. Roosevelt către Stalin, 12 și 16 octombrie 1942, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 364.
44. Cea mai bună relatare privind gândirea care a stat la baza Uranus se găsește în Beevor, *Stalingrad*, 220–235.
45. Ordinul pentru Operațiunea Uranus este reprodus ca documentul 284 în S.A. Gurov *et al.*, *Stalingrad 1942–1943*, 210–215. Despre Operațiunea Uranus și executarea ei (inclusiv eșecul serviciilor secrete germane), vezi Beevor, *Stalingrad*,

Capitolul 15. „Apărarea de tip arici": William Craig, *Enemy at the Gates: The Battle of Stalingrad*, 205. Pentru o relatare tradițională sovietică, vezi, A.M. Samsonov, *Stalingradskaia bitva*, ed. rev.

46. „Svedeniia o postupleniia i peresleniia importnîh tankov po sostoianiiu po 15 noiabria 1942 g." *Svedeniia* din 1 decembrie 1941 relevă o creștere totală de la 4 469 la 4 839, cu 84 de tancuri în port. În ȚAMO, fond 38, opis 11353, del 1053, list 209, 251.
47. Cifrele în Jones, *Roads to Russia*, 232–233.
48. Mellinger, *Soviet Lend-Lease Fighter Aces*, 40–43. Pentru numărul victimelor: „Vedomost poter samoletov VVS Krasnoi Armii po frontam i tipam", pentru iunie, iulie și septembrie 1942, toate în ȚAMO, fond 35, opis 11285, korobka 1183, del 11285, list 14, 26, 93, 96, 171, 175–176.
49. Așa cum este notat de Glantz și House în *When Titans Clashed*, 195–198. Ei minimalizează eficacitatea tancurilor și a avioanelor de luptă americano-britanice, dar admit că acestea au sosit în număr mare.

Capitolul 25

1. Stalin către Churchill, 27 noiembrie 1942, reprodus în traducere engleză în Reynolds și Pechatnov, *Kremlin Letters*, 182.
2. Citate în Dallek, *Roosevelt and American Foreign Policy*, 364; și în Fleming, *New Dealers' War*, 167–168.
3. Citat în Fleming, *New Dealers' War*, 170.
4. Roosevelt către Stalin, 2 și 8 decembrie 1942, Stalin către Churchill, 6 decembrie 1942, și Stalin către Roosevelt, 14 decembrie 1942, toate reproduse în Reynolds și Pechatnov, *Kremlin Letters*, 185–189.
5. Roosevelt către Stalin, 19 noiembrie, 10, 17 și 23 decembrie 1942, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 364, list 106, 134, 143, 151.
6. Stenograma ședinței JCS, 7 ianuarie 1943, citată în Reynolds și Pechatnov, *Kremlin Letters*, 192.
7. Despre acest episod sordid, vezi Standley și Ageton, *Admiral Ambassador to Russia* (Capitolul 13 „Echipajul bombardierului pentru Tokyo"), 221–234.
8. Roosevelt către Stalin, 31 decembrie 1942 și Stalin către Roosevelt, 5 ianuarie 1943, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 365, list 3–4, 9.
9. Churchill își amintește de o conversație purtată cu Roosevelt la Casablanca, povestită ambasadorului sovietic Maiski, citată în Reynolds și Pechatnov, *Kremlin Letters*, 186.
10. Stenograma ședinței JCS, 7 ianuarie 1943, op. cit. „Urma să vorbească cu domnul Churchill": citat în Dallek, *Roosevelt and American Foreign Policy*, 373–374.
11. Roosevelt către Stalin, 8 ianuarie 1943, și Stalin către Roosevelt, 13 ianuarie 1943, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 365, list 14–15, 18–19.
12. Citat în Dallek, *Roosevelt and American Foreign Policy*, 374–375. Churchill: Citat în Fleming, *New Dealers' War*, 174.
13. Citat în Roll, *Hopkins Touch*, 259. 1937 Sondaj Gallup: Citat în Hemming, *Agents of Influence*, 97.
14. Stalin către Roosevelt și Churchill, 30 ianuarie 1943, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 365, list 41–42. Churchill „uimit": citat în Dallek, *Roosevelt and American Foreign Policy*, 375.

15. „Un fost membru al Marinei" către Roosevelt, 2 februarie 1943, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 309, cartea 5, fișierul 2, partea 1.
16. Citat în Reynolds și Pechatnov, *Kremlin Letters*, 112.
17. Allen Paul, *Katyn: Stalin's Massacre and the Triumph of Truth*, 210–213.
18. *Ibid.*, pentru solicitările adresate sovieticilor privind soarta ofițerilor polonezi dispăruți, vezi „Sprawa jencow wojennych z 1939 g.", circa martie 1942, și „Zasady zbierania informasyj od osob powracajacych z wiezien i obozow prasy", 20 martie 1942, împreună cu solicitările scrise în limba poloneză de rudele ofițerilor dispăruți, toate în AAN, 2/2909/0/-/62.
19. Citate în Paul, *Katyn*, 217–222.
20. „Lachei hitleriști" și „tovarăși de nădejde ai canibalului Hitler": citat în Jerrold Schecter și Leona Schecter, *Sacred Secrets: How Soviet Intelligence Operations Changed American History*, 64. Stalin către Roosevelt, 21 aprilie 1943, în RGASPI, fond 82, opis 2, del 1107, list 958–959; și Stalin către Churchill, 21 aprilie 1943, reprodus în Reynolds și Pechatnov, *Kremlin Letters*, 237–238.
21. *Ibid.*
22. „Prime Minister to Premier Stalin", 24 și 25 aprilie 1943, ambele telegrame împărtășite Cabinetului de Război de către Churchill pe 26 aprilie 1943, în minutele cabinetului de război, secțiunea privitoare la „Polish-Russian Relations, Note by the Prime Minister", în PRO, CAB 66/36.
23. Churchill către Stalin, 24 aprilie, Roosevelt către Stalin, 26 aprilie, și Stalin către Roosevelt, 29 aprilie 1943, toate reproduse în Reynolds și Pechatnov, *Kremlin Letters*, 241–242.
24. Citat în Paul, Katyn, 227. Vezi, de asemenea, Laurence Rees, *World War II Behind Closed Doors: Stalin, the Nazis and the West*, 185.
25. Citat în Rees, *Behind Closed Doors*, 188. Churchill către Stalin, 25 aprilie 1943: împărtășite Cabinetului de Război de către Churchill pe 26 aprilie 1943, în minutele cabinetului de război, op. cit. Transmisiune radio a Biroului pentru Informații de Război al SUA: citat în West, *American Betrayal*, 203.
26. Pentru o analiză echilibrată a acestei dezbateri controversate, vezi Richard Breitman și Allan Lichtman, *FDR and the Jews*. Churchill către Nicolson: citat în Andrew Roberts, *Churchill: Walking with Destiny*, 775. „Dezvăluirile germanilor sunt, probabil, adevărate": citat în David Carlton, *Churchill and the Soviet Union*, 105.
27. Despre saga piloților americani internați în lagăre de prizonieri din URSS, vezi John R. Deane, *The Strange Alliance: The Story of American Efforts at Wartime Co-operation with Russia*, 59–62.
28. Citate în Fleming, *New Dealers' War*, 175. Wedemeyer: „Untitled fragment on the Casablanca Conference", în Colecția Wedemeyer, Arhivele Institutului Hoover, cutia 6.
29. Pentru detalii privind planificarea complotului din 13 martie, vezi Roger Manvell și Heinrich Fraenkel, *The Canaris Conspiracy: The Secret Resistance to Hitler in the German Army*, 138–143.
30. Despre complotul cu bombă și eșecul său, vezi Michael Mueller, *Canaris: The Life and Death of Hitler's Spymaster*, trad. Geoffrey Brooks, 224–225; Manvell și Fraenkel, *Canaris Conspiracy*, 143 și passim; și, pentru cea mai completă

analiză a motivului probabil pentru care bomba nu a explodat, Peter Hoffman, *The History of the German Resistance, 1933–1945*, 272–274, 282–283.

31. Deşi nu a fost găsită nici o transcriere a acestei întâlniri de la Istanbul de la sfârşitul lui ianuarie 1943, Earle însuşi (după ce i s-a spus să păstreze tăcerea) a publicat o relatare după război în *Confidential* sub titlul „FDR's Tragic Mistake", care a fost verificată în amănunt prin raportarea la relatările unor personalităţi ale rezistenţei germane. Povestea este adevărată. Vezi, de exemplu, Heinz Höhne, *Canaris*, trad. J. Maxwell Brownjohn, 483–484; Mueller, *Canaris*, 220–221.
32. John Waller, *The Unseen War in Europe: Espionage and Conspiracy in the Second World War*, 280–285. Pentru mai multe detalii, vezi Fleming, *New Dealers' War*, 204–205, şi Höhne, *Canaris*, 484–485.
33. Citat în Fleming, *New Dealers' War*, 465. Roosevelt către Churchill în cursul Conferinţei Trident: Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, 791.
34. Höhne, *Canaris*, 479–480.
35. Citat în Weil, *A Pretty Good Club*, 136–137.
36. Citate în Carlton, *Churchill and the Soviet Union*, 101–102. „Pântecele moale", „botul dur" şi tirada de cinci minute neînregistrată de translatori: citate în Reynolds şi Pechatnov, *Kremlin Letters*, 141–142.
37. M. Lincoln Schuster către Stalin, 18 ianuarie 1943, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 221, list 58. Acest dosar este plin de zeci de articole măgulitoare, acum jenante, ale jurnaliştilor occidentali despre Stalin. Sute de piloţi americani arestaţi de autorităţile sovietice: vezi Deane, *Strange Alliance*, 59–60. Fotografia lui Stalin de pe coperta revistei *Time*, 4 ianuarie 1943, este păstrată la http://content.time.com/time/covers/0,16641,19430104,00.html.

Capitolul 26

1. David Glantz, *Zhukov's Greatest Defeat: The Red Army's Epic Disaster in Operation Mars, 1942*, 199; şi, pentru un rezumat concis, Glantz şi House, *When Titans Clashed*, 181–182.
2. Pentru un contraargument interesant la opinia lui Glantz despre Operaţiunea Marte, care sugerează că a fost doar o acţiune falsă, destinată eşecului, vezi Beevor, *Second World War*, 370.
3. Detalii în Mawdsley, *Thunder in the East*, 249–259.
4. *Ibid.*, şi pentru un rezumat al acestor campanii, Glantz şi House, *When Titans Clashed*, 179–194.
5. Roosevelt către Stalin, 2 iunie 1943, reprodus în Reynolds şi Pechatnov, *Kremlin Letters*, 257–259. Axa pierde în Tunisia şi nordul Africii: Douglas Porch, *Path to Victory: The Mediterranean Campaign in World War II*, 413–415.
6. Stalin către Roosevelt, 11 iunie 1943, tradus şi reprodus în Reynolds şi Pechatnov, *Kremlin Letters*, 260–261.
7. Heinz Guderian, *Panzer Leader*, trad. Constantine Fitzgibbon, 299. Alte citate, Dennis Showalter, *Armor and Blood: The Battle of Kursk, the Turning Point of World War II*, 46–50. Pentru o analiză în comparaţie cu tancurile sovietice, vezi Glantz şi House, *When Titans Clashed*, 203–205.
8. Pentru detalii: Showalter, *Armor and Blood*, 61–65; şi David Glantz şi Jonathan House, *The Battle of Kursk*, 31–50. Despre gardul electrificat de sârmă ghimpată, vezi K.K. Rokossovski, *Soldatskii dolg*, 259.

9. Pentru cifrele celui de-al doilea protocol: Jones, *Roads to Russia*, 119 și passim. Despre producția sovietică de tancuri și cifrele pierderilor, vezi Musial, *Stalins Beutezug*, 89–96. Pentru pierderi sovietice specifice în bătăliile de iarnă din 1942–1943 (defalcate pentru fiecare bătălie; am adunat totalurile pentru perioada 19 noiembrie 1942–1925 martie 1943): Glantz și House, *When Titans Clashed*, anexă, tabelul Q.
10. Citat în Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 283. Țintele pentru al doilea protocol sunt expuse în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 315, cartea 6 („Second Protocol"). Pentru aluminiu și oțel: tabelul exporturilor de metale prin Acordul de împrumut și închiriere, 5 iulie 1943, și Wesson către Mr. Booth, director executiv al Biroului de Serviciu, Comisia Comercială Interstatală, în DC, 2 august 1943, ambele în fișierul numit „Russia – Metals and Minerals", NAA, RG 169, cutia 177. Stalin s-a plâns, iar Roosevelt s-a conformat, deși fusese avertizat în privința aluminiului: J.H. Burns către Hopkins, 5 ianuarie 1943 și 13 februarie 1943, și minutele Comitetului sovietic de protocol, 23 februarie 1943, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 305, cartea 6. Nichel: Howard C. Sykes către Stettinius, 9 iunie 1943, în fișierul numit „Russia. Metals – Nickel", în NAA, RG 169, cutia 177. Petrol, echipament industrial, fabrici de cauciuc și rafinării de petrol: minutele Comitetului sovietic de protocol, 5 ianuarie și 23 februarie 1943, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 305, cartea 6. Avioane: minutele Comitetului sovietic de protocol, 23 iulie 1943, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 305, cartea 6. Macarale și trolii: W. Harnischfeger către Stettinius, 18 martie 1943, în NAA, RG 169, cutia 178. Lopeți și compresoare: minutele Comitetului sovietic de protocol, 5 ianuarie 1943, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 305, cartea 6. Mine antitanc: Harriman către Roosevelt, 29 septembrie 1941, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 306, cartea 4. Pentru o sinteză, vezi, de asemenea, Jones, *Roads to Russia*, 154–160 și Anexa A, tabelul 3 („Second Protocol Period"), și Hubert P. van Tuyll, *Feeding the Bear: American Aid to the Soviet Union, 1941–1945*, 171, tabelul 30 despre „Deliveries to the U.S.S.R., October 1, 1941–July 31, 1943".
11. „Kratkii analiz boevîh poter i letnîh proiscestvii v ceastiah 6-go smeșannogo aviaționnogo korpusa za period a 1 iiulia po 31 dekabria 1943 g.", în ȚAMO, fond 35, opis 11285, korobka 1235, del 1086, list 13 și verso. Stalin le permite inginerilor de la Bell și Douglas să viziteze frontul: minutele Comitetului sovietic de protocol, 30 septembrie 1943, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 305, cartea 6.
12. Stalin către Roosevelt, via Molotov, 16 martie 1943, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 365, 70–72. „Obișnuitele răspunsuri evazive rusești": citat în George C. Herring Jr., *Aid to Russia 1941–1946: Strategy, Diplomacy, and the Origins of the Cold War*, 92.
13. Citat în Herring, *Aid to Russia*, 92.
14. Citat în *Ibid.*, 117.
15. Cifrele în Musial, *Stalins Beutezug*, 97, și Glantz și House, *When Titans Clashed*, 216–217.
16. Pentru efectivul uman al armatei sovietice și cifrele „soldaților sub arme", vezi Glantz și House, *When Titans Clashed*, anexă, tabelul N. Pentru cifra pierderilor

germane: Mawdsley, *Thunder in the East*, 404 (tabelul 14.1). Pentru insistența lui Stalin în vederea unei debarcări în Franța pentru a atrage „40 de divizii germane", vezi stenograma discuției dintre Molotov și Roosevelt de la Casa Albă, pe 30 mai 1942, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 311, cartea 5 („Molotov Visit, 1942"). Observația despre creșterea comparativă în efectivul uman militar este făcută de Mosier în *Hitler vs. Stalin*, 230.

17. Despre *kontrpodgotovka*, vezi Erickson, *Road to Berlin*, 98–99.
18. Citat în Beevor, *Second World War*, 473. „Acum avem un tanc mai bun decât inamicul": comandantul Diviziei 332 Infanterie germane, „Divisionsbefehl für den Angriff von 4.7.1943", în BA/MA, RH 26–332/20. Pentru detalii privind prima săptămână, vezi Erickson, *Road to Berlin*, 99–105; Glantz și House, *When Titans Clashed*, 218–220; și Showalter, *Armor and Blood*, capitolele 3 și 4.
19. Erickson, *Road to Berlin*, 109. Stalin: Rokossovski, *Soldatskii dolg*, 269.
20. Erich von Manstein, *Lost Victories*, trad. Anthony G. Powell, 448.
21. Vezi Showalter, *Armor and Blood*, 217–218. Pentru poveste, vezi lucrarea lui Martin Caidin, *The Tigers Are Burning*.
22. Pentru estimările sovietice oficiale, vezi Glantz și House, *When Titans Clashed*, anexă, tabelul Q. Pentru cifrele germane și estimările diferite pentru cifrele rușești, vezi Musial, *Stalins Beutezug*, 97.
23. Musial, *Stalins Beutezug*; și Glantz și House, *When Titans Clashed*, anexă, tabelul Q.

Capitolul 27

1. Tomasevici, *War and Revolution*, 61–63, 73.
2. „Die Lage in Kroatien", 23 septembrie 1941, în BA/MA, RW 5/52 („OKW. Amt Ausland/Abwehr"). Sublinierile adăugate.
3. „Die Lage in Serbien Anfang und Mitte August", 28 august 1941, în BA/MA, RW 5/52 („OKW. Amt Ausland/Abwehr").
4. Tomasevici, *The Chetniks*, 142–145; și „Report on Mission to General Mihailovic and Conditions in Yugoslavia. By Colonel S.W. Bailey, O.B.E.", circa aprilie 1944, în PRO, HS 7/202.
5. Vezi Hudson către comandamentul din Cairo, 14 noiembrie 1941, în PRO, HS 5/967. Pentru mai multe detalii privind întâlnirea Mihailovici–Tito din 27 octombrie 1941, vezi Tomasevici, *The Chetniks*, 147–148 și passim.
6. Citat în Evans și Romerstein, *Stalin's Secret Agents*, 161–162. Despre activitățile lui Klugmann în MO4, vezi, de asemenea, Michael Lees, *The Rape of Serbia: The British Role in Tito's Grab for Power, 1943–1944*, 32–39.
7. „Miss Baker" de la BBC la Ministerul de Externe, 12 martie 1943, în PRO, HS 5/969. Mihailovici la BBC: Bailey către comandamentul din Cairo, 1 martie 1943, în PRO, HS 5/967.
8. Citate în Tomasevici, *The Chetniks*, 150–151 și 246–248.
9. „Valter" către Dimitrov, 10 decembrie 1942, 11 februarie 1943, și, pentru calomniile la adresa „Kaptan Hudson", 21 martie 1943, toate în RGASPI, fond 82, opis 2, del 1369, list 6–14, 20–22, 24. Radiograma lui Dimitrov către Tito, 11 februarie 1943, este reprodusă ca nr. 210 în *Otnoșenii Rossii (SSSR) s Iugoslaviei 1941–1945 gg. Dokumentî i materialî*, 172. Despre reluarea de către presă a calomniilor lui Tito, vezi Fotitch, *War We Lost*, 184. Despre fuga lui Robertson

la partizani, vezi „Report on Mission to General Mihailovic and Conditions in Yugoslavia. By Colonel S.W. Bailey, O.B.E.", în PRO, HS 7/202, şi raportul de la începutul lui 1944 în PRO, WO 208/2018A.

10. Estimările privind proviziile trimise cetnicilor şi partizanilor în 1943 „Report by Colonel SW Bailey on the Mission to General MIHAILOVIC and conditions in Yugoslavia – April 1944", în PRO, HS 7/202.
11. „Report by Colonel SW Bailey on the Mission to General MIHAILOVIC and conditions in Yugoslavia – April 1944", op. cit. Tito obţine arme de la italieni: „Valter" către Dimitrov, 13 septembrie 1943, în RGASPI, fond 82, opis 2, del 1369, list 27. Despre negocierile lui Tito cu italienii, în 1943, vezi raportul contraamiralului S.N. Ivanov, ofiţerul de legătură bulgar la Belgrad, 5 august 1943, în BSA, fond 176K, opis 33, del 24, list 17–19.
12. „Report by Colonel SW Bailey on the Mission to General MIHAILOVIC and conditions in Yugoslavia – April 1944", op. cit. Despre atribuirea greşită de către BBC a distrugerii podului de la Vişegrad, vezi Lees, *Rape of Serbia*, 75.
13. Maclean, *Eastern Approaches*, 294.
14. *Ibid.*, 281, 402–403.
15. Despre cronologia primei misiuni a lui Maclean – cronologie care nu apare nicăieri în memoriile sale, *Eastern Approaches*, care este neglijentă în privinţa datelor – vezi Lees, *Rape of Serbia*, 209–210.
16. Lees, *Rape of Serbia*, 211–214. Despre Operaţiunea Weiss şi cele mai precise cifre privind victimele, vezi „German Antiguerilla Operations in the Balkans (1941–1944)", *CMH Publication* 104–118, Capitolul 7 („Operaţiuni [ianuarie-august 1943]").
17. Lees, *Rape of Serbia*, 218–219.
18. „Report by Colonel S W Bailey on the Mission to General MIHAILOVIC and conditions in Yugoslavia – April 1944", op. cit.
19. „Valter" către Dimitrov, 1 septembrie 1943, nr. 235 în *Otnoşenii Rossii*, 192.
20. Manuilski către Molotov, 27 ianuarie, Tito către Dimitrov, 27 ianuarie, şi Tito către Molotov şi Stalin, 5 şi 8 februarie 1944, toate în RGASPI, fond 82, opis 2, del 1369. Pentru exemple anterioare privind asemenea tipuri de schimburi, vezi Tito către Dimitrov, 2, 4, 7, 12, 13 şi 30 octombrie şi 28 decembrie 1943. Multe dintre acestea sunt reproduse şi în *Otnoşenii Rossii* (de exemplu notele 243, 245, 247, 249, la paginile 197–202).
21. „Report by Colonel SW Bailey on the Mission to General MIHAILOVIC and conditions in Yugoslavia – April 1944", op. cit.
22. *Ibid.*

Capitolul 28

1. Despre afacerea Faymonville-Burns-Standley, vezi raportul lui Standley către Hull, 1 iunie 1943, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 309, cartea 5, folder 4.
2. „Memorandum on Luncheon at British Legation. Tehran, Iran. November 30, 1943", cu Molotov, Eden şi Hopkins şi translatorii lor, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 332, cartea 8 („Teheran").
3. „Profiles – House Guest", în *New Yorker* în două părţi, 7 şi 14 august 1943. Decupate şi păstrate în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 338, cartea

11. Marshall: potrivit declarației făcute biografului său, Forrest Pogue, pe 22 ianuarie 1957; citat în West, *American Betrayal*, 138. Memorandum politic pregătit pentru Roosevelt la Quebec: citat în Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, 748. „Suntem hotărâți": citat în Evans și Romerstein, *Stalin's Secret Agents*, 22.
4. Despre ultima misiune a lui Davies la Moscova, în mai 1943, vezi Reynolds și Pechatnov, *Kremlin Letters*, 252.
5. Stenograma discuției dintre Hopkins și Molotov de la Casa Albă, la un pahar de băutură, după cină, începând cu 19:40, vineri, 29 mai 1942, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 311 („Book 5: Molotov Visit, 1942").
6. Citat în George Fischer, „Genesis of U.S.-Soviet Relations in World War II", *Review of Politics* 12, nr. 3 (iulie 1950): 364–365.
7. Cum este notat de Keith Sainsbury în *The Turning Point: Roosevelt, Stalin, Churchill, and Chiang Kai-Shek, 1943: The Moscow, Cairo, and Teheran Conferences*, 8.
8. Roosevelt către Stalin, 5 mai 1943, în Reynolds și Pechatnov, *Kremlin Letters*, 248–249.
9. Stalin către Roosevelt, 22 mai 1943, și analiza însoțitoare, în Reynolds și Pechatnov, *Kremlin Letters*, 253–254.
10. Roosevelt către Stalin, 6 și 11 septembrie și 14 și 27 octombrie 1943, și Stalin către Roosevelt, 29 septembrie și 20 octombrie 1943, toate în RGASPI, fond 558, opis 11, del 366, list 60–62, 87–89, 103, 106, 151–152, 161.
11. Roosevelt către Stalin, 21 octombrie, 1943, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 366, list 176–179, și Stalin către Roosevelt, 5–6 noiembrie 1943, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 367, list 1.
12. Weil, *A Pretty Good Club*, 134–139.
13. Citat în Burns, *Soldier of Freedom*, 398. Despre Karr și Older, cei doi comuniști care lucrau pentru Drew Pearson, vezi Evans și Romerstein, *Stalin's Secret Agents*, 138–140.
14. Despre podul aerian Tașkent–Teheran și jurământul de păstrare a tăcerii pe care ceilalți prizonieri americani evadați au fost forțați să-l depună, vezi Deane, *Strange Alliance*, 59–61.
15. Sainsbury, *Turning Point*, 205–207 și passim. Despre discuția privind operațiunea din Golful Bengal și echiparea a 90 de divizii chinezești: Burns, *Soldier of Freedom*, 404–405.
16. Declarația de la Cairo este reprodusă în Sainsbury, *Turning Point*, 321.
17. Evans și Romerstein, *Stalin's Secret Agents*, 147–149.
18. Burns, *Soldier of Freedom*, 406.
19. Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 463.
20. Citat în Roll, *Hopkins Touch*, 314. Pentru o discuție interesantă privind posibilitatea ca Roosevelt să fi știut că este ascultat la Teheran și a folosit aceste informații pentru a-l câștiga pe Stalin, vezi Warren F. Kimball, „A Different Take on FDR at Teheran", *CIA Center for the Study of Intelligence*, 15 aprilie 2007, www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/vol49no3/html_files/FDR_Teheran_12.htm. Bohlen: Charles E. Bohlen, *Witness to History*, 1929–1969, 135–137. Bohlen notează că Hopkins îi vedea pe diplomații de carieră ca pe niște „lingușitori,

fătălăi și, de obicei, izolaționiști" și că încerca în mod constant să-l „provoace" pe Bohlen să spună ceva critic la adresa lui Stalin pentru a-l putea trimite acasă.

21. Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 465. „Servitorii care le făceau paturile": Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, 776.
22. Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 466.
23. „Memorandum of Conference 3pm, November 28, 1943", în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 332, cartea 8 („Teheran [B]. Meeting with Stalin"), fișierul 2.
24. *Ibid.*
25. W. Averell Harriman și Elie Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin, 1941–1946*, 263. Pentru mai multe detalii despre acest schimb derutant, vezi, de asemenea, Sainsbury, *Turning Point*, 219. Solicitarea lui Roosevelt de a utiliza baze aeriene sovietice contra Japoniei: „Advance Planning for Air Operations in the Northwestern Pacific", trimisă către Stalin pe 29 noiembrie 1943, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 367, list 36. Alte memorandumuri ale lui Roosevelt: citate în Reynolds și Pechatnov, *Kremlin Letters*, 343.
26. Pentru poziția lui Molotov, expusă la Conferința de la Moscova, vezi Sainsbury, *Turning Point*, 88–97.
27. Citat în Roll, *Hopkins Touch*, 314.
28. Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, 778.
29. „Minutes of Plenary Session Between the U.S.A., Great Britain, and the U.S.S.R., Held in the Russian Legation, Tehran, Iran, on Sunday, 28 November 1943, at 1600", în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 332, cartea 8 („Teheran [B]. Meeting with Stalin"), fișierul 2. Despre discuția privind Italia și „strategia adriatică" avută de consilierii militari ai lui Roosevelt înaintea sesiunii plenare și despre remarcile lui Brooke asupra importanței bazelor aeriene italiene pentru bombardarea strategică a Germaniei: Sainsbury, *Turning Point*, 222–224, 236. Despre străpungerea frontului de către Aliați în Macedonia, în 1918, vezi Sean McMeekin, *The Ottoman Endgame: War, Revolution, and the Making of the Modern Middle East, 1908–1923*, 394–397.
30. „Minutes of Plenary Session Between the U.S.A., Great Britain, and the U.S.S.R., Held in the Russian Legation, Tehran, Iran, on Sunday, 28 November 1943, at 1600", op. cit.
31. Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 467. Hopkins trimite o notă: citat în Roll, *Hopkins Touch*, 318. Vezi, de asemenea, Sainsbury, *Turning Point*, 231. Marshall trimis într-o excursie: Harriman și Abel, *Special Envoy*, 267.
32. „Memorandum of Marshal Stalin's Views as Expressed During the Evening of November 28, 1943", în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 332, cartea 8 („Teheran [B]. Meeting with Stalin"), fișierul 2.
33. Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 467. Dialogul dintre Stalin și Roosevelt asupra chestiunii baltice (inclusiv traducerea greșită): citat în Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, 782.
34. Citat în Burns, *Soldier of Freedom*, 409. „Diavolul este de partea mea": citat în Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 467.
35. „Minutes of Plenary Session Between the U.S.A., Great Britain, and the U.S.S.R., Held in the Russian Legation, Tehran, Iran, on Monday, 29 November

1943, at 1600", în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 332, cartea 8 („Teheran [B]. Meeting with Stalin.").

36. Citat în Sainsbury, *Turning Point*, 244–245, 247. Pentru textul complet: „Minutes of Plenary Session Between the U.S.A., Great Britain, and the U.S.S.R., Held in the Russian Legation, Tehran, Iran, on Monday, 29 November 1943, at 1600", op. cit. „Haideți să nu ne mai pierdem timpul aici": citat în Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 469.
37. O transcriere aproximativă a acestui dialog poate fi găsită în stenograma „Dinner, November 29, 1943, at 8:30pm", în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 332, cartea 8, fișierul 2. „Parlamentul și poporul britanic": citat în Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 470. Acest dialog este reamintit, cu mici diferențe, în Harriman și Abel, *Special Envoy*, 273–274; și Bohlen, *Witness to History*, 147. „Să fiu scos în grădină aici și acum și să fiu împușcat": citat în Fleming, *New Dealers' War*, 314.
38. Citat în Carlton, *Churchill and the Soviet Union*, 107. Discuția dintre Stalin, Churchill și Elliott Roosevelt: citată în Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 470.
39. Citat în Sainsbury, *Turning Point*, 259–260. Vizita lui Hopkins la Churchill: Bohlen, *Witness to History*, 148.
40. Sainsbury, *Turning Point*, 265–266; și Burns, *Soldier of Freedom*, 411. Stalin mâzgălind: Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 469.
41. Bohlen, *Witness to History*, 149.
42. Harriman și Abel, *Special Envoy*, 268. „Roosevelt s-a bazat tot mai mult pe Hopkins, practic excluzându-i pe ceilalți consilieri": Bohlen, *Witness to History*, 148.
43. Citat în Burns, *Soldier of Freedom*, 412.
44. „Memorandum of conversation, 1 December 1943 at 3:20pm", cu președintele Roosevelt, Averell Harriman și Charles Bohlen, împreună cu Stalin, Molotov și Pavlov, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 332, cartea 8, fișierul 2. Pentru amintirile lui Harriman: Harriman și Abel, *Special Envoy*, 279–280. Bohlen, *Witness to History*, 151.
45. Sumarul deciziilor luate de Eureka, după Conferința de la Teheran, pregătite pentru președinte și prim-ministru, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 332, cartea 8 („Teheran [C]. Post-Teheran"). Despre marina militară și flota comercială italiană: „Meeting 6:00pm, December 1, 1943", în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 332, cartea 8, folder 1.
46. *Ibid.*
47. *Ibid.*
48. Sainsbury, *Turning Point*, 289. „Prinși cu pantalonii în vine": Burns, *Soldier of Freedom*, 414.
49. „«SEXTANT» [i.e., Cairo] CONFERENCE. Minutes of Third Plenary Meeting, held at Villa Kirk, on Saturday, 4 December 1943 at 11:00", în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 332, cartea 8 („Teheran [C]. Post-Teheran"). Alți 100 de piloți americani reținuți: Deane, *Strange Alliance*, 61–62.
50. *Ibid.*, și, pentru „În cazul în care mareșalul Stalin", „«SEXTANT» CONFERENCE. Minutes of Third Plenary Meeting, held at Villa Kirk, on Sunday, 5 December 1943 at 11:00", în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins,

cutia 332, cartea 8 („Teheran [C]. Post-Teheran"). „Încăpățânat ca un catâr": citat în Burns, *Soldier of Freedom*, 415.

51. Citat în Burns, *Soldier of Freedom*, 415.
52. *Ibid.* „după sezonul musonilor": „SEXTANT Conference transcript, 4th plenary session, Sunday December 5, 1943, 11am", în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 332, cartea 8 („Teheran [C]. Post-Teheran").
53. Citate în Evans și Romerstein, *Stalin's Secret Agents*, 149, 152. Stalin negociază protecție pentru Mao în fața Japoniei și alocări pentru China prin Acordul de împrumut și închiriere: Paine, *Wars for Asia*, 181, 203, 228. Un ajutor de 50 până la 100 de ori mai mare: 50 în termeni financiari, 100 ca volum (de pildă, Chiang primise 10 000 de tone în mai 1944, Stalin – circa 10 000 000 de tone). Despre reexportarea către Iran a ajutoarelor primite prin Acordul de împrumut și închiriere de către sovietici: Stettinius către Hull, 26 aprilie 1943, Stettinius către Faymonville, 20 mai 1943, Faymonville către Stettinius, 9 iunie 1943, și Stettinius către Hopkins, 23 și 24 iulie 1943, în NAA, RG 169, cutia 177, fișier numit „Russia – Foodstuffs. WHEAT".
54. Pentru epitetele lui Stilwell la adresa lui Chiang: Anthony Kubek, *How the Far East Was Lost: American Foreign Policy and the Creation of Communist China, 1941–1949*, 205–206 și (pentru „șarpe cu clopoței"), 209. Despre ordinul de „a pregăti un plan pentru asasinarea lui Chiang Kai-shek", vezi Frank Dorn, *Walkout: With Stilwell in Burma*, 75–76.

Capitolul 29

1. Textul documentului original al Acordului de împrumut și închiriere poate fi citit online aici: „Transcript of Lend-Lease Act (1941)", Our Documents, www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=true&doc=71&page=transcript.
2. „Lend-Lease and Victory", remarci ale onorabilului James A. Wright din Pennsylvania, 1 februarie 1944, în *Congressional Record: Proceedings and Debates of the 78th Congress*, vol. 90, partea 8 (10 ianuarie 1944–24 martie 1944), A528. Pentru mai multe detalii despre contextul politic al votului, vezi Leon Martel, *Lend-Lease, Loans, and the Coming of the Cold War: A Study of the Implementation of Foreign Policy*, 7 și passim; și Herring, *Aid to Russia*, 93.
3. Citate în Standley și Ageton, *Admiral Ambassador to Russia*, 237.
4. Cifrele sintetizate în Herring, *Aid to Russia*, 115–116.
5. Cifre comparative privind desfășurările germane apar în Georg Tessin, *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945*, 17 vol. Listele desfășurărilor divizionare pe parcursul întregului război, din lucrarea lui Tessin, au fost adunate de Ron Klages și John Mulholland, care au alcătuit un sumar al desfășurărilor regionale pentru fiecare lună, între 1939 și 1945, sumar disponibil online aici: Ron Klages și John Mulholland, „Number of German Divisions by Front in World War II", Axis History, actualizat ultima oară pe 19 aprilie 2015, www.axishistory.com/books/134-campaigns-a-operations/campaigns-a-operations/2085-number-of-german-divisions-by-front-in-world-war-ii.
6. George Racey Jordan și Richard L. Stokes, *From Major Jordan's Diaries* (Harcourt, Brace & Co., New York, 1952), 22–25, și (pentru o copie a uluitorului ordin de suspendare a aeroportului Newark, din 12 iunie 1942), 27.

7. *Ibid.*, 44–45. Jordan reproduce în întregime ordinul prezidențial.
8. „Anexă secretă" la minutele Comitetului de protocol sovietic, 28 septembrie 1943, Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 305, cartea 6. „Să își amortizeze prăbușirea": C. Margo Mowbray, *Havoc Red: Surviving the Alaska-Siberia Route*, 1943, xiv. Despre soarta piloților care s-au prăbușit în Yukon, vezi Smith, *Warplanes to Alaska*, 129–130.
9. Citat în Alexander B. Dolitsky, ed., *Pipeline to Russia: The Alaska-Siberia Air Route in World War II*, 11–13.
10. Charles A. Sprague, de la *Oregon Statesman*, Salem, Oregon, către Stettinius, 28 august 1943. California: Stettinius îi răspunde lui A.T. Welles din Los Angeles, 18 ianuarie 1943. Colorado: L.V. Alenviall din Denver, Colorado, către Stettinius, 23 martie 1943. New Hampshire: W.S. Stowell din Henniker, New Hampshire, către senatorul Styles Bridges, 2 mai 1943. Pennsylvania: Knollenberg către John H. Foster din Pittsburgh, Pennsylvania, 8 octombrie 1943. Massachusetts: Albert L. Mills către Onorabilul Christian A. Herter din Camera Reprezentanților, 21 octombrie 1943. New Jersey: Knollenberg către senatorul de New Jersey, Hawkes, 9 noiembrie 1943. Toate în NAA, RG 169, cutia 177, fișier numit „Russia. Butter".
11. Marie Zgone către „Edward Stettinius, Lend-Lease Administrator", 24 februarie 1943, în NAA, RG 169, cutia 177, în fișierul marcat „Russia. Butter". Îmbrăcămintea pentru femei: citat în Jordan și Stokes, *Major Jordan's Diaries*, 135.
12. Cum este citat în scrisoarea de la senatorul Styles Bridges către Stettinius, 9 iunie 1943, în NAA, RG 169, cutia 177, în fișierul marcat „Russia. Butter".
13. Bernard Knollenberg (de la Administrația pentru împrumut și închiriere) către John H. Foster din Pittsburgh, Pennsylvania, 8 octombrie 1943, și tot Knollenberg (aducând aceleași argumente) către senatorul Hawkes, 9 noiembrie 1943, ambele în NAA, RG 169, cutia 177, fișier marcat „Russia. Butter".
14. Stettinius către „Onorabilul Warren Magnussen" din Camera Reprezentanților a SUA, 7 iunie 1943, în răspuns la plângerile cetățenilor transmise de acesta din urmă, în NAA, RG 169, cutia 177, fișier marcat „Russia – Commodities General. January–July 1943".
15. Așa cum i-a explicat Stettinius senatorului de Maryland, Millard E. Tydings, 10 aprilie 1943, în replică la transmiterea de către Tydings a rundei obișnuite de plângeri ale cetățenilor (vezi mai jos). În NAA, RG 169, cutia 177, fișier marcat „Russia – Foodstuffs".
16. *Ibid.*, și E.D. Newman către senatorul de Maryland, Millard E. Tydings, în NAA, RG 169, cutia 177, fișier marcat „Russia – Foodstuffs".
17. Raport OW-1736 al Biroului Administrației pentru împrumut și închiriere, pregătit pentru Oficiul pentru Informații de Război, 3 mai 1943, în NAA, RG 169, cutia 177, fișier marcat „Russia – Butter". Pentru estimări privind producția de alimente a SUA pentru al treilea protocol: rezumatul minutelor Comitetului de protocol sovietic din 23 februarie 1943, Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 305, cartea 6. Cereale vândute către Iran: Stettinius către Hull, 26 aprilie 1943, Stettinius către Faymonville, 20 mai 1943, Faymonville către Stettinius, 9 iunie 1943 și Stettinius către Hopkins, 23 și 24 iulie 1943, op. cit. Zahăr acoperind 70% din consumul sovietic: vezi raportul OSS Nr. 2321

(„Russian Import Requirements for Major Foods") în USAHEC, Donovan Papers, cutia 59B, cartea 5.

18. *Novîi vidî produktov, postupaiuşcih na dovolstvie krasnoi armii.*
19. *Ibid.*
20. „Summary of Minutes of Soviet Protocol Committee on 23 February 1943", Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 305, cartea 6.
21. „Summary of Minutes of the Soviet Protocol Committee" din 5 ianuarie, 23 februarie, 23 iulie şi 1 septembrie 1943, cu corespondenţă şi anexe însoţitoare, Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 305, cartea 6.
22. W. Harnischfeger către Stettinius, 18 martie 1943, în NAA, RG 169, cutia 178, fişier marcat „Russia. Motor Vehicles. Cranes".
23. Stettinius către generalul Wesson, 10 iulie 1943, transmiţând mesajul lui Clifton Mack (de la Trezorerie) către Stettinius, 7 iulie 1943, şi Stettinius către generalul Beliaev de la Comisia sovietică de achiziţii, 8 iunie 1943, toate în NAA, RG 169, cutia 178, fişier marcat „Russia – Petroleum Products".
24. Lukaşev către Stettinius, 9 martie 1943, şi Bradley Dewey către Stettinius, 24–25 martie 1943, în NAA, RG 169, cutia 178, fişier marcat „Russia – Rubber".
25. Lukaşev către Stettinius, 24 noiembrie 1942, Stettinius către Walsh de la Departamentul de Achiziţii al Trezoreriei, 4 noiembrie 1942, Edsel B. Ford către Clifton Mack de la Trezorerie, 28 octombrie 1942, şi anexele însoţitoare, toate în NAA, RG 169, cutia 178, fişier marcat „Russia – Rubber". Ordinul privind fabrica de cauciuc a fost executat, potrivit programului stabilit, tot în 1943.
26. Memorandumul privind politica de împrumut şi închiriere, datat 8 octombrie 1943, scris pentru a fi distribuit corespondenţilor care puneau sub semnul întrebării legalitatea transferului de tehnologie, în NAA, RG 169, cutia 178, fişier marcat „Russia – Rubber".
27. *Ibid.*
28. Jordan şi Stokes, *Major Jordan's Diaries*, 93–95, 117. Pentru mai multe detalii legate de Jordan şi de mărturia lui postbelică în faţa Congresului, vezi Jones, *Roads to Russia*, Anexa B („Atomic Espionage and Lend-Lease"), 293–295.
29. Jones, *Roads to Russia*, 294–295.
30. Jordan şi Stokes, *Major Jordan's Diaries*, 135–137. „Mii de documente ştiinţifice": citat în Smith, *Warplanes to Alaska*, 142.
31. Jordan şi Stokes, *Major Jordan's Diaries*, 142 şi passim, pentru alte 50 de pagini.
32. Pentru o discuţie serioasă asupra acestor aspecte, vezi Jones, *Roads to Russia*, Anexa B („Atomic Espionage and Lend-Lease"). Jones a scris înainte ca multe dintre înregistrările din Acordul de împrumut şi închiriere să fie declasificate, ceea ce nu a făcut decât să confirme şi mai mult veridicitatea poveştii spuse de Jordan în faţa Congresului. Ben Brown şi alţi piloţi: Smith, *Warplanes to Russia*, 142–143.
33. Despre uzinele de reasamblare a camioanelor complet dezmembrate (CKD), inclusiv despre respingerea de către sovietici a propunerii SUA de construire a unei asemenea uzine în Rusia, vezi Stettinius către Litvinov, 20 februarie 1942, Faymonville către Stettinius, „Triple Priority", 28 februarie 1942, McCabe către Hopkins, 28 martie 1942, şi Willis C. Armstrong către Stettinius, 18 noiembrie 1942, toate în NAA, RG 169, cutia 178, fişier numit „Russia – Motor Vehicles. Trucks". „O uriaşă bandă transportoare": citat în Herring, *Aid to Russia*, 115.

34. Despre transferul titlului și a capacității navelor „sovietice" în iulie 1943, vezi „Summary of Minutes of the Soviet Protocol Committee" din 23 iulie 1943, Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 305, cartea 6. „Parâmele de punte și tendoare": Willis C. Armstrong, ofițer de legătură principal, către comandor Donald Watson, 7 și 10 septembrie 1943, și (pe un ton mai diplomatic) către Golikov de la Comisia sovietică de achiziții, 29 septembrie 1943, toate în NAA, RG 169, cutia 178, fișier numit „Russia – Watercraft". Pentru totalul mărfurilor transportate pe ruta Pacificului, după volum, prin al treilea protocol: Jones, *Roads to Russia*, Anexa A.
35. Bascon N. Timmons în *Chicago Sun*, 17 septembrie 1943, decupat și păstrat în NAA, RG 169, cutia 178, fișier numit „Russia – Petroleum Products".
36. Citate în Herring, *Aid to Russia*, 122. „Măsură de urgență pe timp de război": citat în Martel, *Lend-Lease*, 10.
37. Vezi Herring, *Aid to Russia*, 125–128.
38. Citat în Harriman și Abel, *Special Envoy*, 309. „O abordare fermă, dar prietenoasă, de tip *quid pro quo*": vezi Herring, *Aid to Russia*, 139 și passim.
39. Citat în Harriman și Abel, *Special Envoy*, 309.
40. Roosevelt și Churchill către Stalin, 19 aprilie 1944, recepționată pe 21 aprilie 1944, reprodusă în Reynolds și Pechatnov, *Kremlin Letters*, 409. Sublinierile adăugate. Cifrele celui de-al treilea protocol: Jones, *Roads to Russia*, 167.
41. Stalin către Roosevelt și Churchill, 22 aprilie 1944, reprodusă în Reynolds și Pechatnov, *Kremlin Letters*, 410. Aceasta a fost ultima mențiune făcută de Stalin asupra obligației sale reciproce în privința Operațiunii Overlord.
42. Antony Beevor, *D-Day: The Battle for Normandy*, 240. În istoria sa generală a celui de-al Doilea Război Mondial, Beevor îl consideră, în mod ironic, pe Clark ca „ușor deranjat" din cauza obsesiei acestuia pentru cucerirea Romei (571).
43. Beevor, *Second World War*, 522. Despre desfășurările regionale germane pe divizii, în fiecare lună, vezi sumarul Klages/Mulholland al studiului lui Georg Tessin, op. cit.
44. *Ibid.*
45. „Spravka k svode o nalicii i tehniceskom sostoianii avtomașin Krasnoi Armii po sostoianii 15 iiula [1944] g.", în ȚAMO, fond 41, opis 11584, del 175, list 59. Tancuri: „Svodka o nalicii tankov po frontam na 1 iiula 1944 goda", în ȚAMO, fond 38, opis 11353, korobka 291, del 1316, list 26. Pentru ordinea completă de luptă în ajunul Operațiunii Bagration și detalii operaționale, vezi Glantz și House, *When Titans Clashed*, 265 (tabelul 13-1) și passim.
46. Mawdsley, *Thunder in the East*, 299–301.
47. *Ibid.*, 308, și pentru cifrele pierderilor sovietice în cursul Operațiunii Bagration și, prin comparație, pagubele suferite de germani, vezi Glantz și House, *When Titans Clashed*, anexă, tabelele O și Q.

Capitolul 30

1. Roosevelt către Stalin, 7 februarie 1944 (primit pe 11 februarie), și Stalin către Roosevelt, 16 februarie 1944, ambele în RGASPI, fond 558, opis 11, del 367, list 83–85.

2. Stalin către Roosevelt, 24 iulie 1944, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 368, list 131–132. Stalin crease un guvern-marionetă polonez în primăvara lui 1943: vezi Norman Davies, *Rising '44: The Battle for Warsaw*, 152–153.
3. Citate în *Ibid.*, 134, 151. Sovieticii instruiesc armata lui Berling: vezi „Zapiska sotrudnika apparatata TsK VKP (b)", strict secret, 23 februarie 1944, nr. 2 în T.V. Volokitina *et al.*, editori, *Sovetskii factor v vostocinoi Evrope 1944–1953. Dokumentî*, 49–50.
4. „Bekanntmachung zur Durchführung der vom SS. und Polizeiführer im Distrikt Krakau angeordneten Judenaussiedlung...", 22 august 1942, şi „Polizeiverordnung über die Bildung von Judenwohnbezirken in den Distrikten Warschau und Lublin", 28 august 1942, reprodus în Bogdan Musial, *Kto Dopomoze Zydowi...*, 290–291, 299–303. După cum notează Musial, aceste decrete care prevedeau executarea oricărei persoane care ajuta sau adăpostea evrei au fost introduse doar în Polonia – nu existau astfel de decrete în alte ţări ocupate; implicaţia era că germanii îi pedepseau pe polonezi pentru că îi ajutau prea mult pe evrei. Efectul a fost catastrofal, mai ales după ce, în octombrie 1942, au început execuţiile sumare ale unor familii întregi de nonevrei, inclusiv copii, pentru a-i îngrozi pe ceilalţi polonezi şi a-i determina să se conformeze. Cel puţin 700 de familii poloneze au fost executate pentru că au ajutat şi adăpostit evrei. În ceea ce-l priveşte pe Karski şi stabilirea unei cooperări între liderii AK şi liderii evreilor din ghetou, precum şi schimbul de arme al AK cu aceştia din urmă şi participarea (limitată) la revolta ghetoului, vezi Joshua D. Zimmerman, *The Polish Underground and the Jews, 1939–1945*, 170–172, 196–198, 219–227. Despre originile AK, vezi, de asemenea, Davies, *Rising '44*, 171 şi passim.
5. Snyder, *Bloodlands*, 291–292.
6. „Stavka Directive nr. 220162" către Rokossovski, comandantul Frontului 1 Bielorus, 27 iulie 1944, reprodus ca nr. 34 în A.N. Artizov *et al.*, editori *Sovetskii Soiuz i polskoe voenno-politiceskoe Podpole. Aprel 1943-dekabr 1945*, vol. 2, partea 1, *Varşovskoe Vosstanie iiul-noiabr 1944*, 94–95. Pentru detalii operaţionale: Mawdsley, *Thunder in the East*, 329.
7. Pentru relatări actualizate, încorporând noi dovezi din colecţiile documentare sovietice şi poloneze, vezi Mawdsley, *Thunder in the East*, 329–331; Snyder, *Bloodlands*, 300 şi passim; şi Zimmerman, *Polish Underground*, 382–385 şi passim. Mikolajczyk către Molotov pe 30 iulie: citat în Reynolds şi Pechatnov, editori, *Kremlin Letters*, 452. Afişele din 30 iulie: Davies, *Rising '44*, 227.
8. Despre atitudinea belicoasă din AK şi din Varşovia, în general, în ajunul insurecţiei, vezi mai ales Davies, *Rising '44*, 226–233 şi passim.
9. Snyder, *Bloodlands*, 302.
10. Churchill către Stalin, 4 august 1944, şi Stalin către Churchill, 5 august 1944, reproduse în Reynolds şi Pechatnov, editori, *Kremlin Letters*, 452–454. Estimări privind pierderile RAF: Davies, *Rising '44*, 311, 380–381.
11. „Prikaz Komandovaniia 2-i tankovoi armiei o perehode armii k oborone", 1 august 1944, 4:10, şi „Dokladnaia zapiska zamestitelia verhovnogo glavnokomanduiuşcego krasnoi armiei G.K. Jukova i komanduiuşcego voiskami 1-go belorusskogo fronta K.K. Rokossovskogo I.V. Stalinu o plane provedeniia varşavskoi operaţii", 8 august 1944, nr. 49 şi 82 în Artizov *et al.*, *Varşovskoe*

Vosstanie, 102, 138. Despre contextul operațional, vezi Mawdsley, *Thunder in the East*, 330–331.

12. Pentru detalii și cifra pierderilor, vezi Davies, *Rising '44*, 323–330; și Snyder, *Bloodlands*, 302–305.
13. Churchill către Stalin, 12 august 1944, retransmis de Kerr pe 13 august, și Churchill către Eden, 14 august 1944, reprodus în Reynolds și Pechatnov, editori, *Kremlin Letters*, 456.
14. Stalin către Churchill, 16 august 1944, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 368, list 148.
15. Molotov către Harriman, „Sekretno", 16 august 1944, reprodus în Iakovlev *et al.*, *Sovetsko-amerikanskie otnoșeniia 1939–1945*, 581.
16. Roosevelt și Churchill către Stalin, 20 august 1944, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 368, list 150, și, pentru raportul lui Harriman despre întâlnirea sa din 15 august 1944 cu Vîșinski, Harriman și Abel, *Special Envoy*, 339–340. Vîșinski a oferit, în jurnalul său, o reamintire în timp real a discuției sale cu Harriman, în care a denunțat în mod repetat insurecția de la Varșovia drept o „aventură". Din Jurnalul lui A.I. Vîșinski, 15 august 1944, nr. 129 în Artizov *et al.*, *Varșovskoe Vosstanie*, 191–193.
17. Stalin către Churchill și Roosevelt, 22 august 1944, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 368, list 155. Ordinul lui Stalin către NKVD din 22 august și ordinul Stavka către Rokossovski: citate în Davies, *Rising '44*, 321–322. „Pentru a aresta toate bandele [AK]": Bulganin către Bierut, 18 august 1944, în AAN, 2/579/0/2/933, list 18.
18. Citat în Davies, *Rising '44*, 321. Scrisoarea netrimisă a lui Harriman din 25 august: citată în Harriman și Abel, *Special Envoy*, 343–344.
19. *Ibid.*, 341. Churchill: citat în Reynolds și Pechatnov, editori, *Kremlin Letters*, 462.
20. Citat în *Ibid.*, 462. Departamentul de Stat către Harriman: citat în Harriman și Abel, *Special Envoy*, 342.
21. Pentru detalii militare, vezi Mawdsley, *Thunder in the East*, 331–332.
22. Citat în Davies, *Rising '44*, 336.
23. Manifest adresat „adepților lui Pilsudski", 8 august 1944, și comunicat al comandamentului german, 10 august 1944, în AAN, 2/1335/0/239/194.
24. Mawdsley, *Thunder in the East*, 331–332.
25. Vezi Davies, *Rising '44*, 358–361.
26. *Ibid.*, 361–362, 369–370.
27. *Ibid.*, 395–398.
28. Citat în *Ibid.*, 409–410.
29. Cifrele pagubelor, morților și alte date legate de insurecția din Varșovia sunt contestate și nici pe departe precise. Pentru estimări credibile, bazate pe cercetări recente, vezi Musial, *Stalins Beutezug*, 221.
30. Bulganin către Bierut, 17 noiembrie 1944, în AAN, 2/579/0/2/933, list 30.

Capitolul 31

1. „Dinner, November 29, 1943, at 8:30pm", în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 332, cartea 8 („Teheran [B]. Meeting with Stalin"), fișierul 2.
2. Extras din *The Morgenthau Diary: Germany*, 26.

3. John Morton Blum, *Years of War, 1941–1945*: extras din *The Morgenthau Diary: Germany*, 3:354–355.
4. Citat în *Morgenthau Diary: Germany*, 13.
5. Blum, *Years of War*, 334. Despre White raportând lui Kolțov: Romerstein și Breindel, *Venona Secrets*, 47–48. „Violența tulburătoare": citat în John Dietrich, *The Morgenthau Plan: Soviet Influence on American Postwar Policy*, 34.
6. Citat în Blum, *Years of War*, 339.
7. Citate în *Ibid.*, 338–342.
8. Citate în Blum, *Years of War*, 354–355. „Dacă poți strămuta un milion": citat în *Morgenthau Diary: Germany*, 29. Despre agenții sovietici din cercul interior al lui Morgenthau de la Trezorerie, care au lucrat la Planul Morgenthau: Evans și Romerstein, *Stalin's Secret Agents*, 182 și 182n. Ceilalți patru agenți, care nu sunt numiți în text, erau Harold Glasser, Irving Kapler, Josiah Du Bois și Sonia Gold. Despre contribuția lui Glasser la Planul Morgenthau, vezi *Morgenthau Diary: Germany*, 25.
9. Sublinierile adăugate. Textul complet al Planului Morgenthau este reprodus online la: „Suggested Post-Surrender Program for Germany", Internet Archive (anterior la Marist.edu), https://web.archive.org/web/20130531235410/http://docs.fdrlibrary.marist.edu/psf/box31/t297a01.html.
10. *Ibid.* Pentru o interpretare mai favorabilă a rolului lui White în redactarea acestui document, vezi R. Bruce Craig, *Treasonable Doubt: The Harry Dexter White Spy Case*, 166–167. Craig admite că White a adăugat părțile referitoare la „munca forțată a lucrătorilor germani în afara Germaniei". De asemenea, el notează că White a cerut doar „reparații limitate", ceea ce este adevărat, dar nu ne spune prea mult. Totuși, deși el pierde din vedere importanța adăugirilor la restituirea proprietății industriale germane – un obiectiv-cheie al sovieticilor – și a folosirii muncii forțate ca „reparații", Craig are dreptate că o mare parte a termenilor duri proveneau de la Morgenthau, mai degrabă decât din partea lui White și, ca atare, a „influenței sovietice".
11. Citat în Blum, *Years of War*, 350. Penrose și Mosely: citat în *Morgenthau Diary: Germany*, 15.
12. Citat în Dallek, *Roosevelt and American Foreign Policy*, 472–473. Pentru felul în care Morgenthau l-a manipulat pe Roosevelt pe 25 august în legătură cu manualul: Blum, *Years of War*, 349. Pentru o evaluare echilibrată a Operațiunii Valkyrie, vezi Hoffman, *German Resistance*, părțile IX și X.
13. Citate în Blum, *Years of War*, 359–360. White propune împușcarea fără judecată și o stenogramă a discuției dintre Morgenthau și Hopkins: *Morgenthau Diary: Germany*, 29–32.
14. Citat în Blum, *Years of War*, 352–353, 362–363. Clauzele 10–12: „Suggested Post-Surrender Program for Germany", op. cit.
15. Blum, *Years of War*, 368.
16. *Ibid.*, 369. „Imoral": citat în Rees, *Behind Closed Doors*, 303.
17. Citate în Blum, *Years of War*, 373. „Să cerșesc ca Fala": citat în *Morgenthau Diary: Germany*, 35–36. Pentru o cronologie a întâlnirilor, cea mai completă relatare este Dietrich, *Morgenthau Plan*, 58–69.
18. Blum, *Years of War*, 371–372.

19. Citate în Blum, *Years of War*, 371.
20. Citat în Lees, *Rape of Serbia*, 291. Misiunea militară sovietică îi oferă lui Tito două milioane de dolari în numerar și detașează doi ofițeri sovietici în fiecare corp de partizani: Alekseev către Korneev, 1 și 4 martie 1944, în RGASPI, fond 82, opis 2, del 1369, list 78, 82. Despre avioanele C-47: vezi Astahova și Nikitin către Molotov, 10 iulie 1944, în RGASPI, fond 82, opis 2, del 1370, list 101.
21. Maclean, *Eastern Approaches*, 497–498 (despre dispariția lui Tito și reacția lui Churchill) și 518–519 (despre Churchill întrebându-l pe Stalin, la Moscova, unde se află Tito). Tito îl denunță pe Maclean și îi mulțumește lui Stalin pentru că „l-a salvat de englezi": Korneev transmițând mesajul lui Tito către Stalin, 31 iulie 1944, în RGASPI, fond 82, opis 2, del 1371, list 10.
22. Citat în Rees, *Behind Closed Doors*, 303. Churchill: citat în Roberts, *Churchill*, 838.
23. Cordell Hull, *The Memoirs of Cordell Hull*, 1616–1617; și Thomas M. Campbell și George C. Herring, editori, *The Diaries of Edward R. Stettinius, Jr., 1943–1946*, 152. „Din cauza afacerii Morgenthau": Fleming, *New Dealers' War*, 432.
24. Citat în Forrest Pogue, *George C. Marshall*, vol. 3, *Organizer of Victory*, 467. Stimson despre împușcarea fără judecată a ofițerilor germani: citat în Henry Lewis Stimson și McGeorge Bundy, *On Active Service in Peace and War*, 585. Alte citate din Stimson în Fleming, *New Dealers' War*, 431–432. Morgenthau despre Stimson: Blum, *Years of War*, 376. Textul complet al Cartei Atlanticului este disponibil online aici: „Atlantic Charter", 14 august, Avalon Project, Yale Law School Lillian Goldman Law Library, https://avalon.law.yale.edu/wwii/atlantic.asp.
25. Citate în Dallek, *Roosevelt and American Foreign Policy*, 477, și Blum, *Years of War*, 377–378. Pentru mai multe detalii legate de războiul scurgerilor în presă, vezi Craig, *Treasonable Doubt*, 174–175. Editorialul lui Drew Pearson din rubrica „Washington Merry-Go-Round" din 21 septembrie 1944 este disponibil online la: „The Washington Merry-Go-Round (21 septembrie 1944)", American University Digital Research Archive, https://auislandora.wrlc.org/islandora/object/pearson%3A47833#page/1/mode/1up.
26. Citat în John H. Backer, *Priming the German Economy: American Occupational Policies, 1945–1948*, 22–23. „A zâmbit forțat și a spus pe un ton malițios": Stimson și Bundy, *On Active Service*, 581. Eleanor Roosevelt: citat în Doris Kearns Goodwin, *No Ordinary Time: Franklin and Eleanor Roosevelt: The Home Front in World War II*, 544.
27. Citate în Dietrich, *Morgenthau Plan*, 79–81. Marshall: citat în *Morgenthau Diary: Germany*, 41. Goebbels: citat în Rees, *Behind Closed Doors*, 307. Pentru mai multe detalii privind opiniile existente în armata americană cu privire la Planul Morgenthau, vezi Earl F. Ziemke, *The U.S. Army in the Occupation of Germany 1944–1946*, 107–108.
28. Transmisiuni radiofonice sovietice: citat în Romerstein și Breindel, *Venona Secrets*, 48. Dewey: citat în Dietrich, *Morgenthau Plan*, 79. Silvermaster: citat în Rees, *Behind Closed Doors*, 307. Gromîko îl întâlnește pe White: citat în *Morgenthau Diary: Germany*, 42.
29. Citate în Dietrich, *Morgenthau Plan*, 81.
30. Cum notează Koster în *Operation Snow*, 168.

Capitolul 32

1. Vezi Dimitrov către Molotov, 6 septembrie 1944, în RGASPI, fond 82, opis 2, del 1130, list 18–19. Pentru detalii privind sfârșitul rezistenței în Finlanda, România și Bulgaria, vezi Mawdsley, *Thunder in the East*, 292–295, 338–345.
2. Maclean, *Eastern Approaches*, 506. Interdicția SHAEF: „Bullseye" către Armstrong, 27 aprilie 1944; „Rușii îi tratează pe oamenii noștri ca pe niște prizonieri inamici": Mitko către comandamentul din Cairo, 18 octombrie 1944. Ambele în PRO, HS 5/967. Tito interzice trupele britanice: Fotitch, *War We Lost*, 279.
3. Documentele cabinetului privind lansarea Operațiunii Manna sunt păstrate în PRO, CAB 106/464. „Tito poate fi lăsat singur": citat în Lees, *Rape of Serbia*, 334.
4. Citat în Reynolds și Pechatnov, editori, *Kremlin Letters*, 482–483. „Nu, păstrați-l": citat în Roberts, *Churchill*, 843.
5. Churchill către Stalin, 11 iulie 1944, reprodus în Reynolds și Pechatnov, editori, *Kremlin Letters*, 438–439. Pentru un istoric care apără abordarea realistă a lui Churchill în privința „Documentului obraznic", vezi Paul Johnson, *Modern Times: The World from the Twenties to the Nineties*, 434.
6. Despre Churchill în 1939, vezi Capitolul 6. „Acces la apele calde": „Zapis besedii tov. Stalina s Cercillem", 30 noiembrie 1943, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 234, 60–63.
7. Alekseev (pentru Stalin) către Tito via Korneev, 7 octombrie 1944, în RGASPI, fond 82, opis 2, del 1372, list 51.
8. Despre campania de la Budapesta, vezi Mawdsley, *Thunder in the East*, 347–352.
9. Citate în Rees, *Behind Closed Doors*, 316–317. Vezi, de asemenea, stenogramele adnotate ale acestor discuții, Reynolds și Pechatnov, editori, *Kremlin Letters*, 487–492.
10. Mesajul lui Mikolajczyk către Roosevelt de pe 27 octombrie 1944 și replica lui Roosevelt de pe 30 octombrie sunt citate în Campbell și Herring, *The Diaries of Edward R. Stettinius, Jr.*, 162–163. Harriman: Harriman și Abel, *Special Envoy*, 359–360. Despre minciunile cinice spuse de Roosevelt lui Mikolajczyk în iunie, vezi Rees, *Behind Closed Doors*, 318–319.
11. Raport al lui N.A. Serov, comandant NKVD al „Primul Front Bielorus", din Lublin, trimis lui Beria pe 16 octombrie 1944, reprodus în A.F. Noskova, ed., *Iz Varșavii. Moskva, Tovarișci Beria... Dokumentî NKVD SSSR o polskom podpole 1944–45* gg., 46–48.
12. *Ibid.*, 48–49.
13. Citat în Rees, *Behind Closed Doors*, 310.
14. Bulganin către Bierut, 17 noiembrie 1944, în AAN, 2/579/0/2/933, list 30.
15. „Nici un plan de sovietizare a Poloniei": Reynolds și Pechatnov, editori, *Kremlin Letters*, 487.
16. Citate în Fleming, *New Dealers' War*, 468, 472. Diagnostic de „hipertensiune severă și stadiile incipiente ale insuficienței cardiace congestive": David B. Woolner, *The Last 100 Days: FDR at War and at Peace*, 4–5.
17. Roosevelt către Stalin, 25 octombrie și (inclusiv sugestia lui Churchill) 18 noiembrie 1944, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 369, list 51–52, 61–63.

18. Roosevelt către Stalin, 18 noiembrie 1944, și Stalin către Roosevelt, 29 octombrie și 23 noiembrie 1944, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 369, list 54–55, 61–63, 65–66.
19. Citate în S.M. Plokhy, *Yalta: The Price of Peace*, 36–37. Despre impactul condițiilor impuse de zbor asupra stării de sănătate a lui Roosevelt: Woolner, *Last 100 Days*, 61.
20. Citate în Plokhy, *Price of Peace*, 45, 50; și Bohlen, *Witness to History*, 173.
21. Citate în Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 480; și Plokhy, *Price of Peace*, 45, 50–51.
22. Pentru detalii operaționale, vezi Mawsdley, *Thunder in the East*, 335–345.
23. Stenograma sesiunii plenare a celor Trei Mari, desfășurată la Ialta, pe 9 februarie 1945, ora 16:00, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 235, list 137–145. Expulzarea a șase milioane de germani: stenograma sesiunii plenare a celor Trei Mari, desfășurată la Ialta, pe 9 februarie 1945, ora 16:00, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 235, list 93–101. Roosevelt de acord cu „granițele din 1939" la Teheran: stenograma sovietică a sesiunii plenare finale a Conferinței de la Teheran, 1 decembrie 1943, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 234, list 92–93.
24. Citat în Dallek, *Roosevelt and American Foreign Policy*, 515. Churchill și Stalin negociază un acord privind alegerile poloneze: „Zapis beseda tov. Stalina i Cercilla", prezenți fiind doar Molotov, Eden și translatorii, 10 februarie 1945, seara târziu, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 234, list 157–262.
25. Stenograma sesiunii plenare a celor Trei Mari, desfășurată la Ialta, pe 7 februarie 1945 la ora 16:00, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 235, list 93 și passim. „Însetat de sânge... mai țineți un toast": citat în Fleming, *New Dealers' War*, 486.
26. Plokhy, *Price of Peace*, 289–291 și 366–367. Pentru laudele privind „realizarea" lui Roosevelt de a determina URSS să se alăture „organismului mondial", vezi, de asemenea, Dallek, *Roosevelt and American Foreign Policy*, 519 și passim.
27. Scrisoarea lui Truman Smith către generalul de brigadă John Weckerling, 3 iulie 1951, în Truman Smith Collection, Arhivele Institutului Hoover, cutia 9, fișierul10.3. Leahy: citat în Evans și Romerstein, *Stalin's Secret Agents*, 202.
28. *Ibid.*, 203. Despre Marshall și „nota informativă" de la Ialta, vezi, de asemenea, Plokhy, *Price of Peace*, 220–221.
29. Stenograma discuțiilor dintre Roosevelt și Stalin de la Ialta, de pe 8 februarie 1945, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 234, list 118–123. Pentru mai multe detalii despre acordul privind sfera de influență asiatică, vezi Deane, *Strange Alliance*, 270, și Plokhy, *Price of Peace*, 224–225.
30. Citat în Deane, *Strange Alliance*, 248. Pentru cifrele celui de-al patrulea protocol, livrările din ianuarie 1945 și livrările ALSIB până în acel moment: „Report on the Soviet Aid Program as of January 31, 1945", Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 309, cartea 5 („Aid to Russia"), fișierul 2, partea 2.
31. Citate din Hiss și Hopkins: citat în Evans și Romerstein, *Stalin's Secret Agents*, 44 și 118–119. Roll, în *Hopkins Touch* (371) citează, de asemenea, și intervenția lui Hopkins în favoarea lui Stalin cu privire la chestiunile despăgubirilor impuse Germaniei, dar în general minimalizează semnificația rolului jucat de Hopkins la Ialta. Așa cum notează Roll (374), Hopkins era atât de bolnav încât nici măcar

nu l-a însoțit pe Roosevelt într-o vizită protocolară la Sevastopol, la încheierea conferinței.

32. Din protocolul Conferinței de la Ialta, reprodus (ca fotocopie) în Evans și Romerstein, *Stalin's Secret Agents*, 192.
33. „Zapis beseda tov. Stalina i Cercilla", prezenți fiind doar Molotov, Eden și translatorii lor, 10 februarie 1945, seara târziu, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 234, list 157–162. Molotov la Conferința Tolstoi: citat în Nikolai Tolstoi, *Victims of Yalta: The Secret Betrayal of the Allies, 1944–1947*, 75.

Capitolul 33

1. „Ukaz Prezidiuma Verhovnogo Soveta SSSR. O naționalizații bankov, promîșhlennîh i torgovîh predpriiatii, jeleznodorojnogo i vodnogo transporta i sredtsv sviazi Bessarabii", 15 august 1940, în RGAE, fond 4372, opis 38, del 1, list 106.
2. Pretențiile sovietice asupra teritoriilor românești: vezi Susaikov, Vinogradov către Molotov, 18 august 1944, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 361, list 40–44. 300 de miliarde de lei: acordul din 11 septembrie 1945, citat în Stalin către Gheorghiu-Dej, 14 februarie 1947, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 361, list 72. Cifrele românilor deportați: Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 267.
3. „Zapis besedî tov. Stalina" cu reprezentantul lui Tito, A. Khebrang, pe 9 ianuarie 1945, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 397, list 1–16. Deportări în Ungaria: Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 268.
4. Bierut către Jukov, 8 martie 1945, și Jukov către Bierut, 11 martie 1945, în AAN, 2/579/0/2/933, list 16–17, și Vasilevski către Șatilov, 29 mai 1945, în AAN, 2/579/0/2/934, list 20. Rezumat al serviciilor britanice de informații, citat în Gregor Dallas, *1945: The War That Never Ended*, 421–422.
5. Stalin către Churchill, 4 mai 1945, referindu-se la scrisoarea celui din urmă din 28 aprilie 1945, cu o notă din partea lui Vîșinski, retransmisă către Truman, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 371, list 45–50 și passim. Manifestul guvernului provizoriu de la Lublin, transmisiunea Radio Moscova și Serov către Beria: citat în Davies, *Rising '44*, 457–458.
6. Tolstoi, *Victims of Yalta*; și pentru cifrele citate ale prizonierilor „sovietici" deportați: Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 285. Când Tolstoi, în studiul său, *The Minister and the Massacres*, a arătat cu degetul oficiali britanici vinovați de trădarea a 30 000 de cazaci în Austria, care a dus la pierderea a mii de vieți omenești, toată puterea autorităților britanice s-a abătut asupra sa, într-un proces de calomnie, în 1989. Condamnat la tăcere atât timp cât unii dintre responsabili erau încă în viață, Tolstoi este acum liber să riposteze, ajutat de dezvăluirile din arhivele rusești. Studiul său, în curs de apariție, *Stalin's Vengeance*, reprezintă un rechizitoriu devastator.
7. Manualul armatei SUA și „Operațiunea Keelhaul": citat în Evans și Romerstein, *Stalin's Secret Agents*, 195. Tentativele de sinucidere în masă din New Jersey, la Dachau, lângă Roma: Mark Elliott, *Pawns of Yalta: Soviet Refugees and America's Role in Their Repatriation*, 86–89, 90–97, 106–109 și passim.
8. „Zapis beseda tov. Stalina i Cercilla", prezenți fiind doar Molotov, Eden și translatorii lor, 10 februarie 1945, seara târziu, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 234, list 157–162.

9. Roosevelt către Stalin, 4 și 18 martie 1945, și Stalin către Roosevelt, 6 și 22 martie 1945, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 370, list 35–36, 41–42, 44–45, 49–51. Vezi, de asemenea, Deane, *Strange Alliance*, 194–199 și passim. Despre încetinirea procesului de triere și refuzul accesului americanilor în lagărele de prizonieri din estul Europei, vezi, de asemenea, Elliott, *Pawns of Yalta*, 40–41 și Capitolul 3. Text complet al „acordului de repatriere" din 11 februarie 1945 este disponibil online: „Agreement Relating to Prisoners of War and Civilians Liberated by Forces Operating Under Soviet Command and Forces Operating Under United States of America Command, february 11, 1945", Avalon Project, Yale Law School Lillian Goldman Law Library, https://avalon.law.yale.edu/20th_century/sov007.asp.
10. Citat în Frank Freidel, *Franklin D. Roosevelt: A Rendezvous with Destiny*, 601. Despre amplificarea nemulțumirilor Aliaților occidentali față de Stalin, între februarie și martie 1945, vezi, de asemenea, David Reynolds, *Summits: Six Meetings That Shaped the Twentieth Century*, 148–151. Molotov a confirmat public: citat în Beevor, *Second World War*, 727.
11. Citat în Mawdsley, *Thunder in the East*, 387. Molotov și Stalin despre negocieri de pace separate: citate în Reynolds și Pechatnov, editori, *Kremlin Letters*, 555–557. Pentru versiunea lui Deane asupra poveștii: Deane, *Strange Alliance*, 162–165. Despre marina comercială italiană, vezi Roosevelt către Stalin, 18 februarie 1944, și Stalin către Roosevelt, 21 și 26 februarie 1944, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 367, list 94, 96, 115.
12. Stalin către Roosevelt, 3 aprilie 1945, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 370, list 93–95.
13. Citat în Freidel, *Rendezvous with Destiny*, 601. „Sincer, nu pot să nu am": Roosevelt către Stalin, 5 aprilie 1945, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 370, list 103–105. Pagube în Italia: Porch, *Path to Victory*, 656.
14. Blum, *Years of War*, 416–419.
15. Acestea sunt estimările lui Glantz și House, în *When Titans Clashed*, 340. Pierderile sovietice de blindate: Mawdsley, *Thunder in the East*, 392. Pentru mai multe detalii, vezi Earl F. Ziemke, *Stalingrad to Berlin: The German Defeat in the East*, Capitolul 21.
16. Pentru detalii legate de jefuirea Berlinului, inclusiv citate despre estimările NKVD cu privire la Reichsbank și Dahlem: Beevor, *Fall of Berlin 1945*, 324–325, 406–408. Rapoartele SMERȘ privind recuperarea cadavrelor lui Hitler, Goebbels și alții și identificarea lor după fișele dentare se află în RGASPI, fond 82, opis 2, del 1166. Acest dosar se găsește în fondul Molotov, care relevă că și Molotov a primit rapoartele și cunoștea soarta cadavrului lui Hitler, deși mulți generali sovietici, precum Jukov, nu au fost informați.
17. Mawdsley, *Thunder in the East*, 394–396.
18. „Zapis Besedî tov. I.V. Stalina s G. Gopkinsom, Licinîm Predstavitelem Trumena", 26 mai 1945, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 376, list 13–19. „Dorința de a continua politica președintelui Roosevelt": „Înregistrarea conferinței Hopkins-Stalin de la Moscova, 26 mai–6 iunie 1945", în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 338, cartea 11.
19. „Zapis Besedî tov. I.V. Stalina s G. Gopkinsom, Licinîm Predstavitelem Trumena", 27 mai 1945, 20:00, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 376, list 23.

Estimarea lui Stalin privind numărul morților în război, din stenograma sovietică, nu apare în stenograma în limba engleză din documentele Hopkins.

20. „Zapis Besedî tov. I.V. Stalina s G. Gopkinsom, Licinîm Predstavitelem Trumena, i Garrimanom, Poslom (USA) v USSR", 26 mai 1945, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 376, list 18. Truman: citat în Johnson, *Modern Times*, 436.
21. Musial, *Stalins Beutezug*, 339.
22. *Ibid.*, tabelele din 337–338 și, despre organizarea instituțională a operațiunilor de jaf, capitolul intitulat „Beuteorgane der roten Armee", 274–277.
23. *Ibid.*, 338–339. Cifre foarte asemănătoare, cu mici variații, în funcție de datele estimărilor și țările de origine, pot fi găsite în „Spravka o tonnaje obodurovaniia I materialov, vîvezennîh iz Ghermanii v SSSR v scet reparatiei i trofeev", din dosarele Mikoian de la RGASPI, fond 84, opis 1, del 27, list 8.
24. Musial, *Stalins Beutezug*, 338–339 și 390–397 (tabelele 11–22). Subtitlul lui Musial, *Die Plünderung Deutschlands und der Aufstieg der Sowjetunion zur Weltmacht*, rezumă acest argument. Documentele corporative ale Siemens, BMW, Allianz și altor companii germane, împreună cu materiale de arhivă publice din Germania și țările ocupate jefuite de germani sunt găzduite la Moscova, în „Arhiva specială pentru înregistrările trofeelor străine" (mai întâi ȚGOA, apoi ȚHIDK, acum subsumate RGVA), cunoscută colocvial ca arhiva „Osobîi".
25. Musial, *Stalins Beutezug*, 318–321.
26. *Ibid.*, 318. Zonă de limitare impusă la Ialta și raidul asupra Dresdei: Plokhy, *Price of Peace*, 214. Despre jefuirea Insulei Muzeelor din Berlin: Francine-Dominique Liechtenhan, *Le grand pillage: Du butin des Nazis aux trophies des Soviétiques*, 117–118.
27. Citat în Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 268.
28. Citat în Norman Naimark, *The Russians in Germany: A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945–1949*, 72. Goebbels despre Ehrenburg: citat în Beevor, *Fall of Berlin* 1945, 25.
29. Citate în Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 269–270. Soljenițîn: citat în Beevor, *Second World War*, 686–687.
30. Aleksandr Soljenițîn, *The Gulag Archipelago 1918–1956: An Experiment in Literary Investigation*, 1:21. „Două milioane de copii de-ai noștri", „adesea violau femei bătrâne": citate în Beevor, *Fall of Berlin* 1945, 31. Montini și alți martori oculari confirmă violarea femeilor bătrâne: citat în Naimark, *Russians in Germany*, 81. Două milioane de femei violate: Tabel denumit „Schätzung der Anzahl der vergewaltigten Frauen", Helke Sander și Barbara Johr, editori, *Befreier und Befreite: Krieg, Verwaltigungen, Kinder*, 59.
31. Citat în Montefiore, *Court of the Red Tsar*, 479.
32. R.M. Douglas, *Orderly and Humane: The Expulsion of the Germans After the Second World War*, 1–2. „Frau ist Frau", violarea femeilor evreice din lagăre: Beevor, *Second World War*, 750. Despre aspectele mai largi ale acestei povești, vezi, de asemenea, Keith Lowe, *Savage Continent: Europe in the Aftermath of World War II* (2012).

Capitolul 34

1. Citat în Lensen, *Strange Neutrality*, 263.

2. Textul original al estimării G-2 din 12 aprilie 1945 este păstrat în Truman Smith Collection, Arhivele Institutului Hoover, cutia 9, fișierul 10.3.
3. Citate în Tsuyoshi Hasegawa, *Racing the Enemy: Stalin, Truman, and the Surrender of Japan*, 76–78. Despre vizita lui Hoover la Casa Albă, vezi, de asemenea, Hoover, *Freedom Betrayed*, 536–537.
4. „Înregistrarea conferinței strict secrete dintre Hopkins și Stalin, de la Moscova, 26 mai–6 iunie 1945", ședința din 27 mai, la ora 20:00, în Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 338, cartea 11. Pentru detalii privind „tăierea" ajutorului de împrumut și închiriere, vezi Herring, *Aid to Russia*, 202–207.
5. „Top Secret Hopkins-Stalin Conference Record Moscow May 26–June 6, 1945", ședința din 27 mai, la ora 20:00, op. cit.; și pentru „până la capăt", „Zapis Besedî tov. I.V. Stalina s G. Gopkinsom, Licinîm Predstavitelem Trumena", 27 mai 1945, ora 20:00, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 376, list 23.
6. Cifrele în Jones, *Roads to Russia*, Anexa A, tabelul 1, părțile 5–6, tabelul 2 (pentru livrările ALSIB) și Tabelul 8 (pentru marfa brută transportată în cursul războiului). Wesson: „Hearings Before the Subcommittee of the Committee of Appropriations House of Representatives. Seventy-Ninth Congress First Session on the Second Deficiency Appropriation Bill for 1945", 13 iunie 1945, în Documentele Hopkins, cutia 310, cartea 5.
7. Citate în Hasegawa, *Racing the Enemy*, 78–79.
8. „Paraphrase of Navy Cable May 30, 1945, Personal from Hopkins for the Eyes of the President Only", Biblioteca FDR, și stenograma discuției din 28 mai 1945, la ora 18:00 în „Top Secret Hopkins-Stalin Conference Record Moscow May 26–June 6, 1945", ambele în Documentele Hopkins, cutia 338, cartea 11 („Hopkins la Moscova. [1945]"). Sublinierea autorului.
9. Despre discuția din Politburo, vezi Hasegawa, *Racing the Enemy*, 115–116.
10. Citate în Hasegawa, *Racing the Enemy*, 66–67, 78. Despre pasiunea lui Truman pentru poker și impactul ei asupra gândirii sale, vezi Charles L. Mee Jr., *Meeting at Potsdam*, 12 și passim.
11. Despre aceste inițiative de pace japoneze de la Moscova și interceptările Magic, vezi Hasegawa, *Racing the Enemy*, Capitolul 3 („Decisions for War and Peace").
12. *Ibid.*, 115–116, 137, 177–178. Despre cel mai recent spion sovietic de la Proiectul Manhattan și descoperit cel mai recent (Oscar Seborer), vezi Harvey Klehr și J.E. Haynes, „On the Trail of a Fourth Spy at Los Alamos", *Studies in Intelligence* 63, nr. 3 (septembrie 2019): 1–13.
13. Notele lui Bohlen privind întâlnirea crucială din 17 iulie sunt citate în Mee, *Meeting at Potsdam*, 90–93. Stenograma sovietică („Statele Unite se așteaptă la ajutor") este citată în Hasegawa, *Racing the Enemy*, 137.
14. Directivele lui Stalin din 28 iunie 1945, prefigurând o ofensivă la sfârșitul lui august și ordinele actualizate, datate 2 și 3 august 1945, sunt reproduse ca nr. 314–316 și 321–322 în Zolotareva *et al.*, *Sovetsko-iaponskaia voina 1945*, 332–336, 337–338. Despre respingerea solicitării lui Stalin privind asigurarea unei baze sovietice în Turcia sau a unui rol important în strâmtorile turcești: vezi Bohlen, *Witness to History*, 235. Intrări în jurnalul lui Stimson: citate în Hasegawa, *Racing the Enemy*, 152–153. „Rezultatele par satisfăcătoare" și „o forță distructivă extraordinară": citate în Mee, *Meeting at Potsdam*, 86, 221.

15. Textul Declarației de la Potsdam este reprodus în Mee, *Meeting at Potsdam*, 313–315 (anexa I). „O cerere oficială către guvernul sovietic": citat în Hasegawa, *Racing the Enemy*, 163.
16. Livrări de petrol: Mikoian către Vasilevski, comandantul forțelor sovietice din Extremul Orient, 25 iulie 1945, nr. 304 în Zolotareva *et al.*, *Sovetsko-iaponskaia voina 1945*, 311. Ordinea sovietică de luptă în Extremul Orient, pe 9 august 1945: David Glantz, *August Storm: The Soviet 1945 Strategic Offensive in Manchuria*, 44–47, tabelele 3–6. Tancuri T-34 și Sherman: „Iz spravki o nalicii i tehniceskom sostoianii tankov na dalnem vostoke na 5 avgust 1945 g.", nr. 322 în Zolotareva *et al.*, *Sovetsko-iaponskaia voina 1945*, 339. Livrări ALSIB: „Minutes of the Twenty-Third Meeting of the Protocol Subcommittee on Supplies Held May 16, 1945, at 3:00pm", Biblioteca FDR, Documentele Hopkins, cutia 309, cartea 5 („Aid to Russia"), fișierul 2, partea 1. Cifrele celui de-al patrulea protocol: citate în Jones, *Roads to Russia*, 167.
17. Despre declarația lui Suzuki și cum a fost ea distorsionată: Hasegawa, *Racing the Enemy*, 165–170. Solicitări japoneze de pace: Vîșinski către I.A. Malik, ambasadorul sovietic la Tokyo, 31 iulie 1945, raportând despre discuția cu ambasadorul japonez Naotake Sato din ziua precedentă, nr. 305 în Zolotareva *et al.*, *Sovetsko-iaponskaia voina 1945*, 312. Sovieticii refuză să prelungească pactul de neutralitate: vezi ambasadorul I.A. Malik către Molotov, 21 aprilie 1945, raportând despre întâlnirea sa recentă cu Togo, nr. 295 în Zolotareva *et al.*, *Sovetsko-iaponskaia voina 1945*, 302.
18. Citat în Hasegawa, *Racing the Enemy*, 181.
19. *Ibid.*, 187.
20. Stalin către Vasilevski, 16:30, pe 7 august 1945, și Vasilevski către comandamentele primelor două fronturi din Extremul Orient, Transbaikal și flota din Pacific la orele 22:35, 22:40, 23:00 și 23:10 pe 7 august, nr. 324–328 în Zolotareva *et al.*, *Sovetsko-iaponskaia voina 1945*, 340–343.
21. „Boevoe donesenie komanduiușcego voiskami zabaikalskogo fronta... o perehode gosudarstevennoi granițu", 9 august, ora 1:30, nr. 330 în Zolotareva *et al.*, *Sovetsko-iaponskaia voina 1945*, 343–344. Frontiera a fost traversată la 00:10 ora Transbaikalului, adică 18:10 ora Moscovei sau 1:10 ora de la Habarovsk sau Tokyo. Discuția Sato-Molotov: citată în Hasegawa, *Racing the Enemy*, 190.
22. Glantz, *August Storm*, 120 și passim.
23. Dieter Heinzig, *The Soviet Union and Communist China 1945–1950: The Arduous Road to the Alliance*, 59–69.
24. Paine, *Wars for Asia*, 208–209. Directivele lui Vasilevski din 18 august: nr. 345–347 în Zolotareva *et al.*, *Sovetsko-iaponskaia voina 1945*, 359–361.
25. Truman către Stalin, 16 și 18 august 1945, și Stalin către Truman, 16 și 22 august 1945, în RGASPI, fond 558, opis 11, del 372, list 109–116. „Ocuparea jumătății nordice a insulei Hokkaido": citat în Hasegawa, *Racing the Enemy*, 271. Vezi, de asemenea, „raportul asupra situației" trimis de Vasilevski pe 20 august 1945, 08:00, prin care îl informa pe Stalin despre pregătirile în privința insulei Hokkaido, nr. 352 în Zolotareva *et al.*, *Sovetsko-iaponskaia voina 1945*, 363–365.
26. Despre prada de război a lui Stalin din Manciuria, vezi Paine, *Wars for Asia*, 214–216. Două miliarde de dolari: estimare citată în Frank Dikötter, The *Tragedy*

of Liberation: A History of the Chinese Revolution 1945–1947, 15. „Versiunea sovietică a femeilor de confort": Beevor, *Second World War*, 777.

27. Pentru pagubele sovietice estimate în cursul Operațiunii August Storm: Glantz și House, *When Titans Clashed*, tabelul Q (în anexă). Japonia transferă un milion de soldați din teatrul de război asiatic înapoi pe insulele sale propriu-zise: citat în Paine, *Wars for Asia*, 215.

Epilog

1. Citat în Tolstoi, *Stalin's Secret War*, 354. Sovieticii bombardează din aer pozițiile AK: vezi raportul din teren al Armatei Roșii din Polonia ocupată, 17 decembrie 1945, în AAN, 2/579/0/2/933, list 57–58. Nouă divizii: „Dlia Pamiati", 23 noiembrie 1945, în AAN, 2/579/0/2/934, list 31–32.
2. Citate în Dikötter, *Tragedy of Liberation*, 12–14.
3. Paine, *Wars for Asia*, 238–239. „Un simplu petic de hârtie": citat în Dikötter, *Tragedy of Liberation*, 13.
4. Paine, *Wars for Asia*, 240 și passim.
5. Ordine care interzic folosirea armelor americane împotriva forțelor lui Mao: citat în Kubek, *How the Far East Was Lost*, 321. Guvernul SUA către Chiang, 15 septembrie 1945 (subliniere adăugată) și ofițeri americani trimiși la Kalgan: documente reproduse în fișierul denumit „United States Forces China Theater. U.S.–Foreign relations. China/Military assistance, 1945", în Arhivele Institutului Hoover, Colecția Wedemeyer, cutia 91.
6. Citate în Reynolds și Pechatnov, editori, *Kremlin Letters*, 586–587. Pentru apărarea gândirii strategice din spatele ordinului lui Churchill, vezi Roberts, *Churchill*, 879.
7. Primul și cel mai puțin celebru proces, unde acuzații au fost zece cetnici, a avut loc pe 9 august 1945 – ziua în care Stalin a declarat război Japoniei și a fost lansată a doua bombă atomică americană asupra orașului Nagasaki, evenimente care au pus cu totul în umbră știrea despre proces. Toți acuzații au fost găsiți vinovați, șapte fiind condamnați la moarte prin împușcare și trei la pedepse cuprinse între 15 și 20 de ani de muncă silnică. Vezi R.C. Skrine Stevenson către Ernest Bevin, de la ambasada britanică de la Belgrad, 10 august 1945, în PRO, WO 208/2018A.
8. Despre epurările lui Grew, Doonan, Hurley și Wedemeyer, vezi Kubek, *How the Far East Was Lost*, 282–283 și passim.
9. În 1951, URSS s-a oferit să rezolve toate creanțele restante ale Acordului de împrumut și închiriere stabilind o plată de 240 de milioane de dolari. Stalin a respins ferm solicitarea unui arbitraj internațional, făcută de SUA. Vezi Jones, *Roads to Russia*, 261. Despre ajutoarele oferite Chinei prin Acordul de împrumut și închiriere, vezi Paine, *Wars for Asia*, 281.
10. Datorită popularizării poveștii „Bletchley Park" în filmele recente de la Hollywood, cum ar fi *Jocul codurilor* (2014), scrierile în legătură cu acest subiect sunt acum numeroase. Cu toate acestea, *Ultrasecret* a lui Frederick William Winterbotham, prima relatare istorică, rămâne o excelentă sursă pentru a începe studierea acestui subiect.
11. „Deutschland lehnt Zahlung weiterer Reparationen an Polen ab", DW, 8 septembrie 2017, www.dw.com/de/deutschland-lehnt-zahlung-weiterer-

reparationen-an-polen-ab/a-40419869. Germania de Vest a recompensat în anii 1970 cetățenii polonezi privați de pensiile lor și au fost oferite compensații după reunificarea Germaniei, în 1990, cetățenilor polonezi, ca parte a unor acorduri colective pentru victimele din lagărele de muncă forțată. Dar până în prezent nu au fost plătite reparații la nivel de stat.

12. „Extracts from a Broadcast Speech by Stalin on the German Invasion of the Soviet Union", 3 iulie 1941, op. cit.
13. Plokhy, *Price of Peace*, 393.
14. Citat în Birștein, *Smerș*, 633. Noile categorii VAD și VAT: Soljenițîn, *Gulag Archipelago*, 1:90–91.

BIBLIOGRAFIE

Lista arhivelor şi a principalelor colecţii folosite

ARHIVA DOCUMENTELOR NOI DIN VARŞOVIA (AAN), VARŞOVIA, POLONIA

2/1736/0/3/33. Korespondencja Józefa Becka do Bolestawa Wieniawy-Dlugoszowskiego z zatacznikami 1939–1940 opracowania Jósefa Becka, 'Komentarze do dyplomatycznej historii wojny 1939 roku'.

2/131/0/2/34. Polocy w ZSRR. Liczebno´s´c i rozmieszczenie, transport, zdrowotno´s´c, rodziny wojskowe. 1940–1945.

2/2909/0/-/62. Kolekcja Katynska. Kserokopie dokumentów dotyszacych mordu w Katyniu ... 1941–1943.

2/322/0/-/24. Gabinet Ministra (49c). Czechoslowacja. Stosunki polityczne z Polska w okresie 'kryzsu sudeskiego'. Noty, instrukcje, raporty, komunikaty. 1938.

2/503/0/8/1719. Wizyty w Warszawie ministrów spraw zagranicznych: Ribbentropa, Ciano, Gafencu. Raporty placówek polskich. 1939.

2/1335/0/239/194. Niemiecki wladze material propagandowy – 'Premier Mikolajczyk odbyl konferencje, ze Stalinem'. Bór Naczelny Dowódca Armii Krajowej. 1944.

2/273/0/7/1274. Sikorski Wladyslaw 'Polska opinia o rosyjskiej armii' 1939.

2/1320/0/-/197/10. Notatki z rozmow z Armia Krajowa.

2/579/0/2/933 şi 934. Korespondencja z marszalkami: Koniewem, Rokossow-skim, Zukowem, z generalami: Bulganinemm Sawczenko, Szatilowem; Z KOMENDANTAMI ARMII CZERWONEJ W WARSZAWie; ze sztabemn glownym wojsk radzieckich w Polsce. 1944–1945.

ARHIVELE MINISTERULUI AFACERILOR EXTERNE (MSZ). VARŞOVIA, POLONIA

Z. 27, W. 1, T. 5. Amb RP w Moskwie. Org. stosunkow dyplomatycznych. Org. Polskiej Misji Wojskowej.

Z. 27, W. 2, T. 17. Umowy polityczne: umowa polsko-radziecka 1941 r.

Z. 27, W. 2, T. 18. Umowy wojskowe. Notatka dot. Uregulowania oibytu i przemarszu wojsk radzieckich.

Z. 27, W. 3, T. 40. Powstanie Warszawskie. Oswiadczenia, wywiady, notatki, depesze, art. Prasowe, pomoc dla Warszawy. 1944.

Z. 27, W. 3, T. 41. Amb. RP w Moskwie. Umowy. Porozumienie miedzy PKWN I Rzadem ZSRR w spr. Stosunkow miedzy radzieckim Wodzem Naczelnym a polska administracja po wkroczeniu wojsk radzieckich na terytorium Polski z dn. 26.VII. 1944 r.

Z. 27, W. 10, T. 155. Ambassada RP w Moskwie. Umowy emigracyjne, repatriacyjne i reemigracyjne. Projekty, kopie, korespondencje. 1944–1945, 1951.

Z. 27, W. 9, T. 149. Stosunki polsko-radzieckie w swietle umow 1939–1947. Wykazy poszczegolnych umow z ZSRR a Rzadem RP zawarte w Moskwie. 1947.

ARHIVA DE POLITICĂ EXTERNĂ A FEDERAŢIEI RUSE (AVPRF), MOSCOVA, RUSIA

Fond 5. Opis 15. Sekretariat Litvinova, 1935–1938.

Fond 6. Opis 1, 2, 3. Sekretariat Molotova, 1939–1941.

Fond 11. Opis 2, 6. Iz Sekretariata Litvinova i Molotova, 1938–1945.

Fond 74. Papka 12. Referatura po Bolgarii.

Fond 125. Papka 17. Referatura po Ruminii.

Fond 136. Franţiia.

Fond 138. Papka 32. Referatura po Cehoslovakii.

ARHIVELE NAŢIONALE BULGARE (BSA), SOFIA, BULGARIA

Fond 176, Opis 7. Del. 791. Raporti ot BL v Moskva, Berlin i dr. za politiceskite otnoşeniia mejdu SSSR i Ghermaniia, svetsko-iaponskiia konflikt v Mandjuriia i dr. 9 august 1938 – 15 aprilie 1941.

Fond 176K. Opis 8. Del. 1286. Prepiska s B'lgarekata legaţiia v Ankara. 1943–1944.

Fond 316K. Opis 1. B'lgarska legaţiia v Berlin. Opisa vkliuciva material ot 1904 god do 1944 god.

Del. 189. Poveritelni pisma dc MVRI za ghermane-b'lgarskie otnoşeniia, poseşceniego na Molotov v Berlin, Dobrudjanskia v'pros i dr.; Prepiski s MVRI vnos-iznos v B'lgaria; poveritelen protocol na ghermane-b'lgarska pravitelstvena ...i dr. 1938–1940.

Del. 273. Şifrovani telegram ot i do M-vo na vnşnite raboti otnosno otkaza na B'lgaria ot svetskiia pakt za vzaimopomoşci i privleceaneto na B'lgaria v'v II svetovna voina na stranata na Tristranniia pakt. 1940. Opis 33.

Del. 24. Dokladi ot b'lgarskiia ofiţer za svrzka pri glavnokomand-vaşciia voiskite v S'rbiia. 25 mai–18 decembrie 1943.

Del. 66. S.S.S.R. i B'lgaria.

Del. 854. Prepiska s B'lgarskata legaţiia v Moskva 1940–1941.

Del. 857. Prepiska (şifrovani telgrami i raport) s B'lgarskata legaţiia v Mosvka otnoso otnoşeniiata mejdu SSSR I Ghermaniia... 1940.

Del. 1008. Şifrovana telegramma ot B'lgarskata legaţiia v Moskva, 1941.

Fond 318K. Opis 1. B'lgarska legaţiia v Moskva. 1907–1944.

Del. 5. Prepiska. Zaşcita na ghermanskie interesi v SSSR ot b'lgarskata legaţiia v Moskva. 27 iunie 1941–13 decembrie 1942.

Del. 18. Noti ot M-vo na vnşnite raboti na SSSR, podpisanii ot V. Molotov s koito dovejda do znanie za grabejite, gnusnite nasiliia, izdevatelstvata i masovite ubiistva precinenii ot nemskite okupatori v SSSR; prepiska s b'lgarskata misiia v Moskva i dr. izdirvaneto na ghermanski voenno-plennitsi i idr.

Del. 42. del. Prepiska s M-vo na vneşnite raboti na SSSR, M-vo na vnşnite raboti i dro. Otnosno priemaneto ot B'lgariia zaşcita na ghermanskite interesi v SSSR; nota, podpisana ot V. Molotov otnosno zverstvata nad plenniţite-cervenoarmeiţî ot strana na hitlerskiite voiski i dr.

Fond 1485. Opis 1. Ministerstvo na Vnshnite Raboti (MVNR) – Komisarstvo prilojenie sglaşenieto za primirie. 1945–1949.

Del. 3. Deklarițiaiata na B'lgarskata delegațiia vrcena pri oktrivane na konferențiiata za primirie v Moskva na 26.X.44 g. Vstpitelnata reh na prof. Stainov.
Del. 4. Sglașhenieto za primirie mejdu B'lgariia ot edna strana I SSSR, SASch i Anglia ... primirie s Ungariia I Rumîniia. 15.11.1944.
Del. 5, 8. Izzetite ot blgarskite okupaționni vlasti imușcestva ot Iugoslavii. 14 septembrie 1944–20 aprilie 1945.

DEPARTAMENTUL MILITAR AL ARHIVELOR FEDERALE GERMANE (BA/MA), FREIBURG, GERMANIA

RH 2/312. Tagesverlauf und Tagesmeldungen 27. Mai 1941–4 august 1941.
RH 2/983. Sowjetrussland.
RH 2/2106. Anschriften für Nachlässe militärischer Führer. Lagebericht über die Sowjetunion, 1939–1941.
RH 2/3026. Lagebericht über die Sowjetunion (începând cu 22 iunie 1941).
RH 2/2411. Documente capturate din Rusia ocupată, 1941.
RH 19/III. Oberkommando der Heeresgruppe Nord. Finnland.
RH 22/271. Geheim-Sachen der Abt. I für das Kriegstagebuch. 21.3.41–19.10.41.
RH 26–332/19. Kriegstagebuch, 27 iunie–12 august 1943. (Citadel).
RH 26–332/20–21. Befehle and Lageberichte. (Citadel).
RH 24–48/114. Operationsbefehle zum Unternehmen Zitadelle mit Anlagen.
RM 2/2539. Entwicklung der Feindlage im Raum Stalingrad. 23 octombrie 1942–8 februarie 1943.
RM 2/2581. „Die Lage im Kessel von Stalingrad." Scrisori. Decembrie 1942–Ianuarie 1943.
RM 4/140. „Sonderbericht über den Fall von Stalingrad." 3.2.1943.
RW 4/v. 329. Interogatorii ale ofițerilor sovietici capturați, 1941-.
RW 4/v. 889. Oberkommando der Wehrmacht/Wehrmachtführungstab, Abteilung Wehrmacht-Propaganda.
RW 5/52. OKW/Amt Ausland/Abwehr. 1941. (Balcani).
RW 5/v. 29. OKW/Amt Ausland/Abwehr. Rümanien. 12 august 1939–22 martie 1943.
RW 5/v. 356. Aussen- und militärpolitische Nachrichten. 21 iulie 1940–26 mai 1942.
RW 5/v. 357. OKW. Abteilung für Wehrmachtpropaganda. Geheim-Akten. Laufende Informationen. 30 octombrie 1939–9 august 1941.
RW 5/v. 358. OKW. Abteilung für Wehrmachtpropaganda. Geheim-Akten. Laufende Informationen. 14 august 1940–12 martie 1941.
RW 5/v. 382. Zusammenfassung wichtiger militärischer Ereignisse. 31 mai 1941–12 iulie 1941.
RW 5/v. 383. Zusammenfassung wichtiger militärischer Ereignisse. 13 iulie 1941–8 septembrie 1941.
RW 5/v. 384. Zusammenfassung wichtiger militärischer Ereignisse. 9 septembrie 1941–5 octombrie 1941.
RW 5/v. 385. Zusammenfassung wichtiger militärischer Ereignisse. 6 noiembrie 1941–20 ianuarie 1942.
RW 5/v. 351–52. Aussen-u. militärpolitsiche Nachrichten. 22 august 1939–31 decembrie 1939.
RW 5/v. 476. OKW/Amt Ausland/Abwehr. Yugoslawien. Octombrie 1939–Mai 1943.
RW 6/v. 98. Teil: 1. Geheimakten über Polen. Septembrie 1939–Mai 1940.
RW 8/5. Zustandsbericht der 29. Infanterie Div./6 ArmeeKorps (Stalingrad).

ARHIVELE FEDERALE GERMANE, BERLIN (DBB), LICHTERFELDE, BERLIN, GERMANIA

R 901. Auswärtiges Amt.

MUZEUL ŞI BIBLIOTECA PREZIDENŢIALĂ FRANKLIN D. ROOSEVELT (BIBLIOTECA FDR), HYDE PARK, NEW YORK

Harry L. Documentele Hopkins. Colecţia Sherwood. Cutia 305.

Cartea 3: Contextul Acordului de împrumut şi închiriere.

Cartea 4: Rusia atacată. Primele decizii politice.

Cartea 6: Acordul de împrumut şi închiriere pentru Rusia, 1943. Cutia 306.

Cartea 4: Hopkins la Moscova, Misiunea Beaverbrook. Cutia 308.

Cartea 4: Gânduri, 6 decembrie 1941.

Cartea 5: Acţiunile lui FDR şi H.L.H[opkins], după 7 decembrie. Cutia 309.

Cartea 5: Ajutor pentru Rusia. Cutia 310.

Cartea 5 (Continuare): Ajutor pentru Rusia. Cutia 311.

Cartea 5 (Continuare): Ajutor pentru Rusia. Vizita lui Molotov, 1942. Cutiile 315–316.

Cartea 6. Planuri pentru invazia în Europa – Acordul de împrumut şi închiriere pentru Rusia 1943. Cutiile 317–319.

Cartea 6: Al doilea protocol cu URSS (1942–1943). Cutia 325.

Cartea 7: Acordul de împrumut şi închiriere în desfăşurare (1941). Cutia 332.

Cartea 8: Teheran şi Teheran (B). Întâlnire cu Stalin. Discuţii cu turcii, post-Cairo. Teheran (C).

Cartea 9: A doua Conferinţă de la Quebec (Octagon). Cutia 338.

Cartea 10. Probleme post-alegeri.

Cartea 11. Hopkins la Moscova. (1945). Conferinţa de la Potsdam. Diverse. Decupaje din ziare

PPF (Dosarele personale ale preşedintelui) 6558. Donovan, gen. William J.

PSF (Dosarul special al preşedintelui). Confidenţial. Cutia 13. Acordul de împrumut şi închiriere.

ARHIVELE NAŢIONALE ALE FEDERAŢIEI RUSE (GARF), MOSCOVA, RUSIA

Fond 8418. Komitet Oboronî pri Sovnarkome Soiuza SSR. Opis 24. Za 1940 go. Sdannîh na vecinoe hranenie v ŢAUMVD SSSR.

Del. 2. Perepiska s Narkomatami: NKO, NKVMF I NKVD, Ianuarie 1940–Aprilie 1941.

Del. 87. Perepiska po planu tekuşcih voennîh zakazov na 1941 g. Februarie 1940.

Del. 103. Perepiska po planu tekuşcih voennîh zakazov na 1941 g. po aviaţii. Noiembrie 1940–Aprilie 1941.

Del. 117. O razrabotke mobplanov na 1940 i 1941 gg. Julie 1940–Decembrie 1940.

Del. 119. Delo zakliucheniia narkomatov i SNK Soiuznîh Respublik po Proektu Mobplana na 1941 g. po osnovnîm vidam voorujeniia i boevoi tehniki. August 1940–Mai 1941.

Del. 516. Raznaia perepiska po sudostroeniiu. Aprilie 1940–Aprilie 1941.

Del. 766. Ob Aviatehbiuro NKAP v SŞA, Italii i Germanii. Aprilie 1939–Decembrie 1940.

Del. 1079. O meropriiatiiah po cernomorskomu flout. Aprilie–August 1940.

Del. 1170. O raspredelenii trofeinogo vspomogatelnogo flota, portovîh territorii, skladskih i dr. pomeşcenii. Ianuarie 1940–August 1940.
Del. 1349. Raznaia perepiska 10-ogo otdela sekretariata komiteta oboronî. Mai 1939 – Martie 1941.
Fond 8437. Opis 1. Glavnoe upravlenie aerodromnogo stroitelstva NKVD SSSR. Sekretariat.
Del. 1. Dislokaţiia, spiski i perepiski po stroit. Obektam aerodromov. 1. Aprelia 1941 goda po 5 iiulia 1941 goda.
Del. 2. Glavnoe upravlenie aerodromnogo stroitelstva NKVD SSSR. Sekretariat. Dislokaţiia, spiski i perepiska po str. obektam aerodromov. 6 iulie 1941–31 decembrie 1942.
Del. 3. Polojenie o rabote otdelov GUAS NKVD SSSR. 1942 g. Martie–Noiembrie 1942.
Fond P9401. Opis 1a. Sbornik soverşenno sekretnîh prikazov NKVD SSSR.

ARHIVELE INSTITUTULUI HOOVER, UNIVERSITATEA STANFORD, STANFORD, CALIFORNIA

Colecţie: Drachkovitch, Milorad M.
Cutia 150. Fişier denumit „Suferinţa sârbilor".
Colecţie: Hoover. Fondul de ajutor pentru Finlanda.
Colecţie: Sikorski, Wladyslaw. Documente diverse
Colecţie: Truman Smith. Cutia 8.
Fişierele 8–6. Armată. Divizia G-2. 1941–1952 şi actualizată.
Fişierul 10.3. Declaraţia de război a URSS la adresa Japoniei. 1943–1969.
Colecţie: Wedemeyer, Albert C. Cutia 6. Discursuri şi scrieri.
Cutia 25. Corespondenţă
Cutia 91. Teatrul de război China. Relaţii externe. Fişierul denumit „Comandamentul din Asia de Sud-Est. Corespondenţă, memorandumuri, mesaje, august 1943–iunie 1944".
Fişierul denumit „Forţe SUA din teatrul de război din China. Relaţii externe SUA. China/Asistenţă militară, Actualizat 1945".
Colecţie: Yeaton, Ivan D. Cutia 1.
Fişierul numit „Rusia. Corespondenţa lui I.D. Yeaton ca ataşat militar, Moscova, 1939–1941".
Manuscris legat „Memoirs of Ivan D. Yeaton, USA (Ret.) 1919–1953". Publicat de Institutul Hoover Hoover Institution, 1976.
Cutia 3. Fişierul numit „Faymonville, Philip Ries, 1888–1962".
Cutia 6. Corespondenţă şi diverse.

ANEXA ARHIVELOR NAŢIONALE (NAA), WASHINGTON, DC

Grupul de înregistrare (RG) 59.
T1247. Referitor la relaţiile politice dintre Uniunea Sovietică şi alte state, 1930–1939.
T1248. Referitor la relaţiile politice dintre Uniunea Sovietică şi alte state, 1940–1944.
Grupul de înregistrare (RG) 169. Biroul Administraţiei de împrumut şi închiriere. E.R. Stettinius Jr. Dosar geografic. Dosarul administatorului. Noua Zeelandă–Rusia. Cutia 176.
Fişierul „Rusia – Exporturi".
Fişierul „RUSIA PRIORITĂŢI".

Fişierul „Rusia – Agent de achiziţii. Autorizaţii de semnat".
Fişierul „Rusia, programul transporturilor".
Fişierul „Rusia – Necesităţi".
Fişierul „Rusia – Rechiziţii".
Fişierul „Rusia – Dificultăţi în efectuarea transporturilor".
Fişierul „Rusia – spre/dinspre portul Arhanghelsk".
Fişierul „Rusia – statutul transporturilor".
Fişierul „Rusia – Transporturi. Generale şi diverse".
Fişierul „Rusia – sumarul rapoartelor şi statisticilor. Raport despre vizita din martie". Cutia 177. Intrarea 9.
Fişierul „Rusia. Mărfuri generale. 1941–1942".
Fişierul „Rusia. Mărfuri generale. Ianuarie–Iulie 1943".
Fişierul „Rusia. Substanţe chimice şi explozibili".
Fişierul „Rusia. Substanţe chimice şi explozibili NITROGLICERINĂ".
Fişierul „Rusia. Arme şi muniţii. Trinitrotoluen (TNT)".
Fişierul „Rusia – Produse alimentare."
Fişierul „Rusia – Produse alimentare. FĂINĂ."
Fişierul „Rusia – Unt."
Fişierul „Rusia – Produse alimentare. Zahăr."
Fişierul „Rusia – Maşini unelte."
Fişierul „Rusia – Utilaje."
Fişierul „Rusia – Provizii medicale".
Fişierul „Rusia – Metale şi minerale".
Fişierul „Rusia – Metale şi minerale. Aluminiu".
Fişierul „Rusia – Metale şi minerale. Nichel".
Fişierul „Rusia – Metale şi minerale. Oţel". Cutia 178. Intrarea 9.
Fişierul „Rusia. Sumar de rapoarte şi statistici".
Fişierul „Rusia. Vehicule cu motor. Rulmenţi".
Fişierul „Rusia. Vehicule cu motor. Macarale".
Fişierul „Rusia. Vehicule cu motor. Tancuri".
Fişierul „Rusia. Vehicule cu motor. Camioane".
Fişierul „Rusia – Produse petroliere".
Fişierul „Rusia – Cauciuc".
Fişierul „Rusia – Ambarcaţiuni".

ARHIVELE NAŢIONALE ALE MARII BRITANII (PRO), KEW GARDENS, LONDRA, REGATUL UNIT

AIR 34/717. Baku URSS. Număr de raport K 39/1. J.A.R.I.C. Secţia Informaţii.
AIR 40/2106. Informaţii operaţionale. Rusia.
CAB 21/849. Teheran.
CAB 21/860. Ialta.
CAB 65/1–2. Cabinetul de Război. Concluzii W.M. (39) 1–W.M. (39) 66 Septembrie–Octombrie 1939.
CAB 65/5. Cabinetul de Război. Concluzii W.M. (40)–W.M. (40) 55. Ianuarie–Februarie 1940. Vol III.
CAB 66/36. Documente şi minute ale cabinetului, 1943.
CAB 66/54. Minute ale cabinetului.

CAB 106/464. Războiul din 1939–1945: Mediterana și Orientul Mijlociu.
CAB 120/192–93. Conferință. Operațiunea „Terminal". Destinația telegramelor. (Note 1–335)
DO 35/1511. Întâlniri între prim-ministru și președintele Statelor Unite. Întâlnirea de la Teheran cu mareșalul Stalin.
FO 181/965/4. Mesaje Churchill/Stalin (Originalul la ambasadă).
FO 181/980/3. Secret. Operațiuni militare. Partea I. (incl. mesaje CHURCHILL–STALIN). Partea I. Documente 1–50.
FO 181/983/1. Mesaje Churchill–Stalin. Partea I. Documente 1–52.
FO 181/992/2. Majoritatea mesajelor secrete Churchill-Stalin. Partea I. Documente 1–31. Partea II. Documente 32–65. Partea a III-a. Documente 66–.
FO 371/24791–94. Politice. Nord. Finlanda. Note: Foile 112–115 Extras. (Închis până în 2016.)
FO 371/24846-47. Politice. Nord. Uniunea Sovietică.
FO 371/24849–52. Relațiile anglo-sovietice. Politice. Nord. Uniunea Sovietică.
FO 371/29480. Nord. Politice. Uniunea Sovietică. 1941.
FO 371/29498. Nord. Uniunea Sovietică. Dosar nr. 114.
FO 1093/294. Iugoslavia, Generale.
HS 5/878. S.O.E. Iugoslavia. Misiuni. Determinarea responsabilităților generalului de brigadă Maclean, directive etc. din august 1943 până în septembrie 1944.
HS 5/966. S.O.E. Iugoslavia 100. Părțile 1–4. Diverse. Stabilirea de comunicații cu TITO și MIHAILOVICI. Rapoarte, minute și aprecieri.
HS 5/967. S.O.E. Iugoslavia 100. Părțile 5–14. August 1941–Decembrie 1944.
Diverse. Rapoarte, minute și aprecieri. Comunicații cu TITO și MIHAILOVICI.
HS 5/969. SOE Iugoslavia. Volumul 102. Din 1942 până în 1961. Note despre misiunea Maclean Mission. Prima misiune la Tito și copii ale telegramelor.
HS 7/202. Raport asupra misiunii la generalul Mihailovici și condițiile din Iugoslavia. De colonel S.W. Bailey, O.B.E. „Memorandum nedatat despre activitatea SOE cu gherilele iugoslave 1939–1944. Raport al colonelului S.W. Bailey despre misiunea la generalul MIHAILOVICI și condițiile din Iugoslavia – Aprilie 1944".
HS 7/203. Istoria SOE 146/A. Iugoslavia. Rapoarte combinate, 1943–.
WO 193/647. Secret. Rusia. Agresiunea sovietică împotriva Finlandei și a altor țări scandinave. Decembrie 1939–Martie 1940.
WO 202/138. Scrisorile lui F. Maclean Septembrie 1943–Ianuarie 1944.
WO 208/2018A. Mișcarea cetnicilor. Mihailovici – Material istoric. 1941–1944. Închis până în 1972.

ARHIVELE POLITICE ALE MINISTERULUI DE EXTERNE GERMAN (PAAA), BERLIN, GERMANIA

Akten betreffend: Ausw. Amt Pol. I M Geheim Akten. Abwehr Türkei.
R 102028. 18 februarie 1942–17 august 1944.
Akten betreffend: Molotow.
R 104359. Besuch des Vorsitzenden des Rats der Volkskommissare u. Aussenkommissar's Molotow in Berlin im November 1940.
Akten betreffend: Militärmission Rumänien, Septembrie 1940–Ianuarie 1941.
R 101861. Abwehr.
R 30003. Misc. Akten betreffend: Politische Beziehungen Russlands zu Deutschland.

R 104356. 15 Mai 1936 bis 31 Dez 1938.
R 104357.
R 104358. Vom 6 Jan 1940 bis 31 Dez 1940. Akten betreffend: Politik Angelegenheiten Russland.
R 101388. 10 iulie 1939–31 decembrie 1940. Akten betreffend: Politische Beziehungen zwischen Polen u. Russland.
R 104131. 16 noiembrie 1940–3 ianuarie 1941. Akten betreffend: Politische Beziehungen zwischen Russland und der Türkei.
R 104360. 25 Mai 1936 bis 15 ianuarie 1940. Akten betreffend: Politische Abteilung Geheime Reichsakte. Türkei.
R 261172. 1 aprilie 1940–20 ianuarie 1942.
R 261183. 1936–1945.
Botschaft Moskau 402. „Poln. Umsiedl. Aus Lettland".
Botschaft Moskau 488. Polit. Beziehungen der Sowjetunion zu den Balkanpakt-Staaten (Bulgarien, Griechenland, Jugoslawien, Rumänien, Türkei) Balkanpakt, Mittelmeerfragen, Schwarzmeerpakt, Bessarabien. Ianuarie 1940–Iunie 1940.
Botschaft Moskau 495. Politische Beziehungen der Sowjetunion zu Polen (ukrainische Frage, Russisch-Polen).
Botschaft Moskau 507. Innenpolitik der Sowjetunion: Oberster Rat, Kommisariate, Personalien prominenter Staats- und Parteimänner Parteiwezen, Kongresse, Wahlen p p. 6 februarie 1939–24 mai 1941.
Botschaft Moskau 520. Politische Beziehungen Deutschlands zu Polen, auch Danzig. 1 ianuarie 1939–31 august 1939.
Botschaft Moskau 512. Innenpolitik der Sowjetunion, Militär, Marine, Luftfahre. 14 aprilie 1939–15 mai 1941.
Botschaft Moskau 514. Politische Beziehungen Deutschlands zu den Balkanstaaten: Bulgarien, Griechenland, Jugoslawien, Rumänien und der Türkei. 20 martie 1939–1 aprilie 1941.
Botschaft Moskau 521. Krieg. 1 septembrie 1939–31 decembrie 1939.
Botschaft Moskau 541. Akten betreffend: Geheime politische Akten. 1 noiembrie 1940–31 martie 1941.
Botschaft Moskau 542. Akten betreffend: Geheime politische Akten. 1 aprilie 1941.
Botschaft Mosk–19 mai 1941.
Botschaft Moskau 544. Akten betreffend: Politik, geheim. 25 noiembrie 1940–3 martie 1941.

ARHIVELE QUAI D'ORSAY (QO), PARIS, FRANȚA

Etats-Unis.
File 54. Rapports avec l'URSS et les pays de l'est. 31 ianuarie 1940–7 aprilie 1943.
Grand-Bretagne 1930–1940. Dossier général. 1 septembrie 1939–8 iunie 1940.
Grand-Bretagne 1930–1940. Politique Exterieure. Grande-Bretagne-Russie. Martie 1933–Decembrie 1939.
Guerre 1939–1945. Vichy. File 815. URSS Corps diplomatique et consulaire français. Iulie 1940–August 1941.
File 816. Attaché militaire. Attaché de l'air. URSS Iulie 1940–Octombrie 1942.
File 817. Compte rendu et rapports de l'attaché militaire. Martie–Mai 1941.

File 835. Allemagne–Russie. 22 iunie 1940–21 iunie 1941. Guerre 1939–1945. Vichy. Levant.
File 113. Turquie. Politique intérieure. Noiembrie 1941–Iulie 1944.
File 117. Turquie. Relations avec la France. Dossier general. Iunie 1940–August 1944.
File 126. Turquie. Attitude dans le conflit (en particulier rapports turco-allemand). Aprilie 1940–Aprilie 1941.

ARHIVELE ECONOMICE DIN RUSIEI (RGAE)

Moscova, Rusia.
Fond 4372, Gosplan.
Opis 38.
Del. 1. Ukaza Prezidiuma Verkovnogo soveta SSSR v 1940.
5 ianuarie–30 decembrie 1940.
Del. 13. Vîpiski iz protokolov zasedanii Sovnarkoma SSSR za 1940 g. nr. 1–12. 21 ianuarie 1940–6 decembrie 1940.
Opis 41.
Del. 16. Protokol soveşceaniia Zamestitelei Predsedatelia Gosplana za 24 marta 1941 goda.
Del. 30. Material k zasedaniiu Gosplana SSSR 28 aprilie 1941.
Del. 31. Material k zasedanii Gosplana SSSR 2 iunie 1941. 30 aprilie 1941–2 iunie 1941.
Del. 32. Material k zasedaniiu Gosplana pri SNK SSSR 12 maia 1941 goda.
Del. 33a. Prikazî Gosplana pri SNK SSSR za fevral'-dekabrya mstî 1941 g. 4 februarie–18 decembrie 1941.
Del. 39. Kopii zakliuceanii po poruceniem pravitelstva... za 1941 g.
Del. 343. Zakliucenie Gosplana SSSR v SNK SSSR po voprosu materialno-tehniceskogo obespeceniia po planu Narkomata aviaţionnoi promîşlennosti na 1941 g., spravki Gosplana SSSR o materialno-tehniceskom obespecenii aviaţii v 1941 g. 7 august–23 august 1940.
Del. 344. Obiasnitelnaia zapiska Gosplana SSSR k proektu mobilizaţionnogo plana na 1940 god i proekt plana promîşlennoi produkţii na 1940 voennî god. 4 ianuarie–22 aprilie 1940.
Del. 354. Spravki mobilizaţionnogo otdela Gosplana SSSR, otceta ŢUNHU Gosplana SSSR i Narkomatov po voprosu vîpolneniia plana kapitalnîh rabot oboronnogo stroitelstva po narkomatam za 1940 g. Între 19 februarie 1940 şi 31 ianuarie 1941.
Fond 8752, Opis 1. Narodnî Komissariat Tankovî Promişcilennosti SSSR.

ARHIVELE GUVERNAMENTALE RUSE DE ISTORIE SOCIO-POLITICĂ (RGASPI), MOSCOVA, RUSIA

Fond 17. Politburo TsK RKP (b) – VKP (b).
Opis 162. Povestki dnia zasedanii. (Minute şi rezoluţii ale Politburo, 1939-).
Del. 25 (martie 1939–3 septembrie 1939).
Del. 26 (4 septembrie–3 octombrie 1939).
Del. 27 (20 ianuarie–23 iunie 1940).
Del. 28 (25 iunie–24 august 1940).
Del. 29 (27 august–28 octombrie 1940).
Del. 30 (29 octombrie–13 decembrie 1940).
Del. 31 (14 decembrie 1940–18 ianuarie 1941).

Del. 32 (20 ianuarie–15 martie 1941).
Del. 33 (17 martie–9 aprilie 1941).
Del. 34 (10 aprilie–14 mai 1941).
Del. 35 (15 mai–12 iunie 1941).
Del. 36 (14 iunie–24 iulie 1941).
Del. 37 (26 august 1941–29 decembrie 1945).
Fond 82. Opis 2. (Molotov).
Del. 1102–5. Perepiska I.V. Stalina s Cercillom za 1940–1945 gg.
Del. 1107–9. Perepiska I.V. Stalina s Ruzveltom za 1941–43 gg. s zameceaniiami i pometkami V. M. Molotova, prilojeniia k zapiske MID SSSR ot 21 sentiabria 1951 g.
Del. 1308. Soedinennîe Ştatî Ameriki (sShA).
Del. 1161. Deiatelnost V. m. Molotova v kacestve narcoma, ministra inostranîh del.--o sovetsko-ghermanskom dogorove o nenapadenii, o berlinskom pakte o troistvennom soiuze, ob otklitkah v zarubejnîh stranah na visit V.M. Molotova v Berlin (1940).
Del. 1166. Germaniia (Germany). 27 mai 1945–22 iunie 1945.
Del. 1285. Polşa. Zapiski, soobşcheniia, obzor materialov NKID, NK Finansov ...ob otnoşeniiah SSSR s Polşei ... pismo narodnogo komissara inostranîh del SSSR posle Polşi v SSSR ot 17 sentiabria 1939 g. o prekraşcenii deistviia vseh dogorovov, zakliuchennîh mejdu SSSR i Polşei, i vîtekaiuşcih iz etogo fakta posledstviiah i dr. Aug. 1942.
Del. 1302. Rumaniia. 14 septembrie 1921–18 august 1947.
Del. 1329. Turţiia (Turcia). 23 august 1935–29 mai 1952.
Del. 1330. Bolgariia (Bulgaria). 1925–24 noiembrie 1945.
Del. 1339. Finlandiia. 11 iulie 1938–21 ianuarie 1950.
Del. 1356. Czechoslovakia. 6 aprilie 1929–6 august 1941.
Del. 1369-73. Iugoslaviia. 27 februarie 1942–3 februarie 1953.
Del. 1386-88. Iaponiia (Japonia). 7 septembrie 1931–13 august 1952.
Fond 84. Opis 1. (Mikoian).
Del. 27. Voprosî vneşnepoliticeskih otnoşhenii i vneşnei torgovli. Zapiski ... o sokraşcenii razmera reparaţii s Ghermanii. 26 februarie 1948–16 mai 1950.
Del. 78. Voprosî Krasnoi armii. Proektî postanovlenii ŢK VKP (b) i SNK SSSSR, zapiski NKVMF SSSR, NKO SSSR, NKVT SSSR na imia I.V. Stalina, V.M. Molotova i dr. po voprosam snabjeniia Krasnoi Armii boepripasami, perevoski voennîh gruzov, pensionnogo obespeceniia licinogo sostava Krasnoi Armii i dr., 25.X.39–14.6.41.
Del. 79. Kopii zapisok A.I. Mikoiana i dr. na imia I.V. Stalina, proektî postanovlenii GOKO po voprosam snabjenii Armii goriucim, prodovolstviem, obozno-veşcevîm imuşcestvom i dr.,... o voennoi obstanovke na otdelnîh uceastkah. 24 iunie 1941–26 decembrie 1941.
Del. 80. Zapiski NKO SSSR Predsedateliu GOKO, spravocinîe dokumentî o cislennosti Krasnoi Armii. 24 august 1941–10 septembrie 1941.
Del. 81. Voprosî Krasnoi Armii. Zapiski Narkomgoskontrolia na imia Stalina, V.M. Molotova, A.I. Mikoiana o rezultatah i proverki sostoianiia snabjeniia armii vooruşeniem, boepripasami goriuchim i dr. imuşcestvom. 20 noiembrie 1940–18 noiembrie 1941. g.

Del. 82. Voprosî Krasnoi Armii... Proektî postanovlenii SNK SSSR I Ţ VKP (b), GOKO, ... Mikoian, Stalin etc ... snabjeniia Krasnoi Armii. 13 februarie 1940–11 septembrie 1941.

Del. 96. Voprosî Krasnoi Armii. Zapiski A.I. Mikoiana, N.A. Bulganina i dr. I.V. Stalinu, v GOKO, proektî postanovlenii GOKO, SNK SSSR po voprosam snabzheniia Krasnoi Armii prodovolistviem, materialnogo obespeceniia licinogo sostava Krasnoi Armii, transportirovki voennîh gruzov, o razvitii morskih baz i torgovîh portov na Dalnem Vostoke i dr. 29 ianuarie 1945–15 noiembrie 1945.

Del. 146. Materialî o peregovorah s Ghermaniei v 1939–1941gg. po zakliucheniiu i hodu vîpolneniia sovetsko-nemeţkogo Hozaistvennogo soglaşeniia.

Fond 558. Opis 11. (Stalin).

Del. 215. Şiftelegrammî NKID SSSR. Şiftelegrammî polpredov i sovkinsulov s otvetami i rezoliuţiami Stalina I.V., cilenov Politbiuro ŢK VK (b) i NKID SSSR 3 ianuarie–27 iunie 1940.

Del. 216. Şiftelegrammî NKID SSSR. (Molotova V.M). o peregovorah v Ghermanii, polpredov i sovkonsulov s otvetami i rezoliuţiami Stalina I.V., Molotova V.M. i NKID SSSR 21 iulie 1940–24 aprilie 1944.

Del. 220. Peregovorî voennîh missii Anglii, Franţii i SSSR. Zapisi zasedanii voennîh missii... 16 iunie 1939–30 martie 1965.

Del. 234. Tegheranskaia konferenţiia (Conferinţa de la Teheran) glav pravitelstv SSSR, SŞA i Velikobritanii. Zapisi 1–4 zasedanii konferenţii glav... 28 noiembrie 1943–10 decembrie 1943.

Del. 235. Ialta. 4–11 februarie 1945.

Del. 252. Bolgariia. 19 august 1926–17 august 1946.

Del. 297. Ghermaniia. Poezdka Molotova V.M. v Berlin. Zapis' besedi Pred. SNK SSSR i narodnogo komissara inostrannîh del SSSR Molotova V.M. s reihskanţlerom Ghermanii Ghitlerom A. i ministrom inostrannîh del Ghermanii Ribbentropom I. v Berline. 12–13 noiembrie 1940.

Del. 326. Kitai. Perepiska s Chan Kai-shi. 27 martie 1940–17 ianuarie 1946.

Del. 357. Polşa. Priem Stalinîm I.V. ghenerala Andersa, perepiska s nim. Zapis besedî Stalina I.V. s komanduiuşcim Polskoi armiei na territorii SSSR generalom Andersom ... perepiska ... 8 martie–30 mai 1942.

Del. 361. Rumîniia (România). 8 august 1937–14 februarie 1947.

Del. 363–70. SŞA (SUA: Corespondenţa Stalin–Roosevelt). 4 august 1941–12 aprilie 1945.

Del. 371–73. SŞA (SUA: Corespondenţa Stalin–Truman). 13 aprilie–26 mai 1946.

Del. 375. SŞA (USA). Priem Stalinîm I.V. Devisa D (Joseph Davies); perepiska s nim. 5 iunie 1938–21 iunie 1945.

Del. 376. SŞA (USA). Priem Stalinîm I.V. Gopkinsa G. (Harry Hopkins), perepiska s nim. Zapisi besed Stalina I.V. s lichnîm predstavitelem Prezidenta SŞA Ruzveltom (1941 g.), Prezidenta Trumena (1945 g.) Gopkinsom G., perepiska Stalina I.V. s Gopkinsom G. po povodu konchinî Ruzvelta, vîpisk iz izdannoi v Londone knighi Shervuda „Belî dom. Dokumentî Garri L. Gopkinsa". 30 iulie 1941–17 martie 1951.

Del. 388. Turţiia. Zapisi besed Stalina I.V., Molotova V.M. s Ismet-paşoi, s ministrom inostr. Del. Turţii Saradjoglu ...zapis besedî Kemal Atatiurka s Karahanom... 8 octombrie 1921–18 februarie 1946.

Del. 395–98. Iugoslaviia. Perepiska Stalina I. V. s marşalom Broz Tito o polojenii v NOA Iugoslavii, po povodu osvobojdeniia stolitî Iugoslavii Belgrada, s polojenii v Iugoslavii, ob otdelnîh inţidentah i oşibah so storonî otdelnîh ofiţerov i boiţov Krasnoi Armii... 1938–14 aprilie 1948.

Del. 404. Zapiski Stalina I.V. i drugie materialî o sovetsko-iaponskih otnoşeniiah... 1 iunie 1922–19 mai 1941.

Del. 449. Şifrtelegrammî Ghenştaba RKKA i VVS RKKA, NKVD i NKGB SSSR, narkomatov vneşnei torgovli i voorujeniia SSSR s rezoliuţiiami Stalina I.V. i cilenov Politbiuro Ţ VKP (b), s otvetami Narkomata voorujeniia i VVS RKKA za period s 11 Marta 1939 g. po 11 sentiabra 1941 g.

ARHIVA MILITARĂ DE STAT A RUSIEI (RGVA), MOSCOVA, RUSIA

Fond 4. Narodnî Komitet Oboronî SSSR.

Opis 15-a. Prikazî NKO.

Del. 505. Sekretnî prikazî NKO na 1940 g.

Opis 15-b. Prikazî NKO.

Del. 2. Soverşenno sekretnîe prikazî Narodnogo Kommissara Oboronî Soiuza SSR.

Fond 9. Opis 29. Sekretariat Nachalnika Politiceskogo Upravleniia RKKA. 1922–1941 gg.

Del. 390. Materialî o partiino-politicheskoi rabote v Krasnoi Armii za 1938 i 1939 godyi. 13 iulie 1938–31 iulie 1940.

Del. 506. Dokladî i materialî ceastei ob opîte partiino-politiceskoi rabotî v period boevîh deistvii v Zapadnoi Ukraine i Finliandii. 4 octombrie 1939–6 august 1940.

Fond 29. Opis 57. N.K.O. Gl. Uprav. Aviaţionnogo Snabjaniia Kr. Armii.

Del. 3. Perepiska s SNK, Upravl. VVS o sostoianii i nalicii samoleto-motornogo parka VVS KA. 25 mai 1940–3 decembrie 1940.

Del. 7. Svedeniia o vîpolnenii plana zakazov i plana snabjeniia po samoletam i motoram na 1940 g. (Otchetyi, vedomosti). 21 ianuarie 1940–3 aprilie 1940.

Del. 9. Perepiska s UVVS po mobilizaţionnoi rabote voennoi priiami po moşcinostiam samoletnîh i motornîh zavodov. 24 ianuarie–20 decembrie 1940.

Del. 18. Svedeniia a nalicii mob. (paraciutnoi dessantnom), avtotransportom, sredstv mekanizaţii, aerodrome, sladkskomu. 4 ianuarie–21 octombrie 1940.

Fond 25888, Opis 3. Dokumentî po planirovaniiu oboronî poluostrova „Hanko".

Del. 189. 13 ianuarie 1941–15 iunie 1941.

ARHIVA DIGITALĂ STALIN, YALE UNIVERSITY PRESS

RGASPI, Fond 558. Disponibil online at www.stalindigitalarchive.com/frontend/.

ŢENTRALNÎ ARHIV MINISTERSTVA OBORONÎ RF (ŢAMO).

PODOLSK, MOSCOVA, RUSIA.

Fond 35, Glavnoe upravlenia VVS.

Opis 11285.

Korobka 1154.

Del. 516. Direktivî, planî, otcetî ştaba VVS Krasnoi Armii o formirovanii, ukomplektovanii, perevode na novîe ştatî ceastei VVS Krasnoi Armii, o formirovanii i otpravkie na front aviaţionnîh polkov, o sostoianii i dvijenii samoletnogo parka v ceastiah VVS Krasnoi ARmii na 1 iiula 1942 goda. 1 iunie–12 decembrie 1942.

Korobka 1183.

Del. 757. Svedeniia i spravki ştaba VVS Krasnoi Armii o rezultatah boevîh deistvii, poteriah licinogo sostava i materialnoi ceasti VVS. 1 iunie 1942–3 ianuarie 1943.
Korobka 1186.
Del. 786. Otcetî, dokladî, opisaniia ştabov aviaţionnîh soedinenii, vozdushnîh armii, predstavitelei Gheneralnogo Ştaba Krasnoi Armii o boevom primeenii aviaţii. 2 mai–22 septembrie 1943.
Korobka 1187.
Del. 806. Dokladî ştabov vozduşnîh armii s otsenkoi kacestvennogo sostoianiia materialnoi ceasti VVS Krasnoi Armii i protivnika. 25 februarie – 28 decembrie 1943.
Opis 11287.
Korobka 1398.
Del. 1001. Otcet po speţialnomu letnomu ispîtaniiu motora „Allison" i vintomotornoi gruppî na samolete „Kertis Tomagauk-1" v zimnîh usloviiah. 7 ianuarie 1942.
Fond 38. Opis 11353. Upravlenia bronetankovîh i mehanizirovannîh voisk.
Korobka 291.
Del. 1316. Spravki ştaba bronetankovîh i mehanizirovannîh voisk Krasnoi Armii o nalicii soedinenii i ceastei, nalicii, vîpuske za 1941-1944 gg., remonte i poteriah otecestvennoi materialnoi ceasti, nalicii i dvijenii importnîh tankov. 1 iulie–31 decembrie 1944.
Korobka 3760.
Del. 12. Opersvodki ABTU Zapadnogo fronta; svedenia fronta, armii, soedinenii i ceastei o nalicii, sostoianii i poteriah materialnoi ceasti i voorujeniia; dokladî i doneseniia armii i soedinenii Zapadnogo i Brianskogo frontov o boevîh deistviiah; donesenie 138-go otdelnogo tankovogo batalona o ego komplektovanii angliiskimi tankami i ih ispolzovanii v boiu. 22 octombrie–31 decembrie 1941.
Korobka 3789.
Del. 611. Informaţii i spravki GRU Krasnoi Armii, opisaniia, broşiurî o proizvodstve, sostoianii, ispolzovanii materialnoi ceasti, organizaţii bronetankovîh i mehanizirovannîh voisk Iaponii, Anglii, SŞA i Ghermanii s prilojeniiami shem; otcetî predstavitelei SSSR o poseşcenii amerikanskih predpriiatii po Proizvodstvu materialnoi ceasti bronetankovîh i Mehanizirovannîh voisk. 5 ianuarie–2 octombrie 1944.
Korobka 3799.
Del. 869. Direktivî i ukazaniia NKO, Generalnogo ştaba Krasnoi Armii i ştaba GABTU o sformirovanii, kompletovanii, otpravke i peredislokaţii tankovîh armii, soedinenii i ceastei i perepiska po etim voprosam. 20 octombrie–31 decembrie 1941.
Korobka 3814.
Del. 985. Direktivî zamestitelia narkoma oboroni SSSR o formirovanii otdelnîh tankovîh i motoţikletnîh batalonov... 2 martie–22 iulie 1942.
Korobka 3830.
Del. 1053. Spravki ştaba i upravlenii GABTU Krasnoi Armii o Formirovanii i gotovnosti ceastei, o nalicii i dvijenii Otecestvennîh i importnîh maşin (tanki, avtomobili, bronetransporterî, bronepoezda).
Fond 41. Opis 11584. Glavnoe avtomobilnoe upravlenie. Deli 175, listi 59. Tancuri.
Fond 84. Opis 12403. Upravlenia veşcevogo snabjeniia.
Korobka 3082.
Del. 372. Svedeniia voennîh predstavitelei o postuplenii i rashode importnogo imuşcestva. 12 februarie–24 decembrie 1943.

Korobka 3097.
Del. 538. Materialî Upravleniia veşcevogo snabjeniia, tehniceskogo komiteta, Glavnogo intendantskogo upravleniia Krasnoi Armii po ustanovleniiu rostovki angliiskoi obuvi i kacestvu obuvi, postupavşei iz Irana... 27 august–30 noiembrie 1942.

DOCUMENTE DIGITALIZATE, ACCESATE INDIVIDUAL

Fond 215, opis' 1185, del' 24, list' 42. Online la: https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=130454165&backurl=q%5Cдуглас:use_main_string%5Ctrue:group%5Call:types%5Copersvodki:rasporyajeniya:otcheti:peregovori:jbd:direktivi:prikazi:posnatovleniya:dokladi:raporti:doneseniya:svedeniya:plani:plani_operaciy:karti:shemi:spravki:drugie

Fond 1257, opis' 1, del' 46, list' 103. Online la: https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=451285134&backurl=q%5Cанглийск:use_main_string%5Ctrue:group%5Call:types%5Copersvodki:rasporyajeniya:otcheti:peregovori:jbd:direktivi:prikazi:posnatovleniya:dokladi:raporti:doneseniya:svedeniya:plani:plani_operaciy:karti:shemi:spravki:drugie

Fond 3189, opis' 1, del' 5, list' 66. Online la: https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=134586035&backurl=q%5Cамериканские:use_main_string%5Ctrue:group%5Call:types%5Copersvodki:rasporyajeniya:otcheti:peregovori:jbd:direktivi:prikazi:posnatovleniya:dokladi:raporti:doneseniya:svedeniya:plani:plani_operaciy:karti:shemi:spravki:drugie:page%5C8

Fond 3212, opis' 2, del' 1, list' 60-61. Online la: https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=454731108&backurl=q%5Cанглийск:use_main_string%5Ctrue:group%5Call:types%5Copersvodki:rasporyajeniya:otcheti:peregovori:jbd:direktivi:prikazi:posnatovleniya:dokladi:raporti:doneseniya:svedeniya:plani:plani_operaciy:karti:shemi:spravki:drugie:page%5C6

Fond 10877, opis' 1, del' 46, list' 103. Online la: https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=455406899&backurl=q%5Cстудебеккер:begin_date%5C1942:end_date%5C1942:fund%5C10877:use_main_string%5Cfalse:group%5Call:types%5Copersvodki:rasporyajeniya:otcheti:peregovori:jbd:direktivi:prikazi:posnatovleniya:dokladi:raporti:doneseniya:svedeniya:plani:plani_operaciy:karti:shemi:spravki:drugie&static_hash=ad6990d086fcf52030e4dceea3ed2e7e

Fond 13790, opis' 20191, del' 6, list' 383. Online la: https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=454351842&backurl=q%5Cамериканские:use_main_string%5Ctrue:group%5Call:types%5Copersvodki:rasporyajeniya:otcheti:peregovori:jbd:direktivi:prikazi:posnatovleniya:dokladi:raporti:doneseniya:svedeniya:plani:plani_operaciy:karti:shemi:spravki:drugie:page%5C2

CENTRUL PENTRU PATRIMONIU ŞI EDUCAŢIE AL ARMATEI SUA (USAHEC), CARLISLE, PENNSYLVANIA

William J. Donovan Papers.
Cutia 2B. Publicaţii şi documente 1936–1945.
Fişierul „1941".
Cutia 32C. Germania, Economia, Volumul II – Cartea nr. 7. Cuceririle germane. Ocupaţia teritoriului sovietic – Cartea nr. 8.
Cutia 37A. Germania, Studii diverse, volumele I şi II.
Cărţile nr. 1 şi nr. 2. Germania şi moralul.

Cutia 57B. Cartea nr. 6. URSS
Cutia 58A. Rusia, Administrație, Muncă, Religie – Cartea nr. 1. Și Rusia. Forțele armate și războiul – Cartea nr. 2.
Cutia 59B. Rusia, Geografia – Cartea nr. 3. Rusia, Industria–
Cartea nr. 5. Studii diverse – Cartea nr. 7.
Cutia 66A.

VINCENNES. ARHIVELE MILITARE FRANCEZE (VSHD)

Vincennes, Paris, Franța.
(GR) 7 N 2790. Finlande. Attachés militaires, 1929–1940.
(GR) 7 N 2791. Finlande. Affaires Etrangeres. Finlande. 1919–1940.
(GR) 7 N 2819. Attaché militaire Grande Bretagne. 1939–1940.
(GR) 7 N 2820. Attaché militaire Grande Bretagne. 29 aprilie 1939–29 aprilie 1940.
(GR) 7 N 3124. URSS. Documents diplomatiques. 1920–1940.
(GR) 7 N 3143. Renseignements sur l'armée 1930–1939.
(GR) 7 N 3186. Missions militaires françaises. 1935–1939.
„Mission du Général Doumenc en URSS 11–25 août 1939".
(GR) 7 N 3227. Turquie. Attaché militaire. 1939–1940.
(GR) 7 N 3256. Mission Weygand à Ankara. Octombrie 1939.

COLECȚII DE DOCUMENTE ȘI JURNALE PUBLICATE

Artizov, A.N., *et al.*, editori *Sovetskii Soiuz i polskoe voenno-politiceskoe Podpole. Aprel 1943-dekabr 1945*. Vol. 2, Partea 1, *Varșovskoe Vosstanie iiul-noiabr 1944*. Moscova: Mejdunarodnî fond demokratiia, 2016.

Banac, Ivo, ed. *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933–1949*. Yale University Press, New Haven, CT, 2003.

Basik, I.I., *et al. Stalingradskaia epopeia. Vpervîe publikuemîe dokumentî: dnevniki i pisma soldat RKKA i vermahta: agenturnîe doneseniia: protokolov doprosov: dokladnîe zapiski osobîh otdelov frontov i armii*. Zvonnitsa-MG, Moscova, 2000.

Beddie, James Stuart și Raymond James Sontag, editori *Nazi-Soviet Relations 1939–1941: Documents from the Archives of the German Foreign Office*. Washington, DC: Departamentul de Stat, 1948.

Blum, John Morton, ed. *From the Morgenthau Diaries*. 3 vol. Houghton Mifflin, Boston, 1959, 1965, 1967.

Bugai, N.F. *L. Beriia – I. Stalinu: „Soglasno Vașemu ukazaniiu..."*. Airo-XX, Moscova, 1995.

Campbell, Thomas M. și George C. Herring, editori *The Diaries of Edward R. Stettinius, Jr., 1943–1946*. New Viewpoints, New York, 1975.

Congressional Record: Proceedings and Debates of the 78th Congress. Vol. 90.

Dallin, Alexander și F.I. Firsov, editori *Dimitrov and Stalin 1934–1943: Letters from the Soviet Archives*. Yale University Press, New Haven, CT, 2000.

Daly, Jonathan și Leonid Trofimov, editori *The Russian Revolution and Its Global Impact: A Short History with Documents*. Hackett, Indianapolis, IN, 2017.

Degras, Jane, ed. *The Communist International, 1919–1943: Documents*. 3 vol. Oxford University Press, New York, 1956–1965.

– – –, ed. *Soviet Documents on Foreign Policy*. 3 vol. Oxford University Press, New York, 1951–1953.

Diedrich, Torsten şi Jens Ebert, editori *Nach Stalingrad: Walther von Seydlitz' Feldpostbriefe und Kriegsgefangenpost*. Göttingen, Germany: Wallstein Verlag, 2018.

Dilks, David, ed. *The Diaries of Sir Alexander Cadogan, O.M., 1938–1945*. Putnam, New York, 1971.

Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. The Soviet Union 1933–1939. Washington, DC: US Government Printing Office, 1952.

Gorodetsky, Gabriel, ed. *The Maisky Diaries: Red Ambassador to the Court of St. James's, 1932–1943*. Yale University Press, New Haven, CT, 2015.

Gregory, Paul R. şi Norman Naimark, editori *The Lost Politburo Transcripts: From Collective Rule to Stalin's Dictatorship*. Yale University Press, New Haven, CT, 2008.

Gurov, S.A., *et al.*, editori *Stalingrad 1942–1943: Stalingradskaia bitva v dokumentah*. Kaliningrad, Russia: Minoboronî Rossii, 2017.

Halder, Franz. *The Halder Diaries: The Private War Journals of Colonel General Franz Halder*. Traducere de Trevor N. Dupuy. Westview Press, Boulder, CO, 1976.

Herde, Peter, ed. *Die Achsenmächte, Japan, und die Sowjetunion: Japanische Quellen zum Zweiten Weltkrieg*. Walter de Gruyter, Berlin, 2017.

Lih, Lars, Oleg Naumov şi Oleg V. Khlevniuk, editori *Stalin's Letters to Molotov*. Yale University Press, New Haven, CT, 1995.

The Morgenthau Diary: Germany. Senate Judiciary Committee, Washington, DC, 1967.

Naumov, V.P., *et al. Gheorghii Jukov. Stenogramma oktiabrskogo (1957) plenuma TsK KPSS i drughie dokumentî*. Mejdunarodnîi fond demokratiia, Moscova, 2001.

– – –. *Lubianka. Stalin i NKVD-NKGB-GUKR „Smerş". 1939–mart 1946*. Mejdunarodnîi fond demokratiia, Moscova, 2006.

Nevejin, V.A., ed. *Zastolnîe reci Stalina. Dokumentî i materialî*. Airo-XX, Moscova, 2003.

Nicolson, Nigel, ed. *Harold Nicolson. The War Years 1939–1945*. Vol. 2 al *Diaries and Letters*. Atheneum, New York, 1967.

Noskova, A.F., ed. *Iz Varşavî. Moskva, Tovarişci Beria... Dokumentî NKVD SSSR o polskom podpole 1944–45 gg*. GARF, Moscova/Novosibirsk, 2001.

Novî vidi produktov, postupaiushîh na dovolstvie krasnoi armii. Publicaţiile de război ale Ministerului Apărării, Moscova, 1944.

Otnoşenii Rossii (SSSR) s Iugoslaviei 1941–1945 gg. Dokumentî i materialî. Terra-Knijnî klub, Moscova, 1998.

Pihoia, Rudolf, *et al.*, editori *Katin. Plenniki neobiavlenno voinî*. Mejdunarodnîi fond demokratiia, Moscova, 1999.

Pobol, N.L. şi P.N. Polyan, editori *Stalinskie Deportaţii 1928–1953*. Mejdunarodnîi fond demokratiia, Moscova, 2005.

Reşin, L.E., *et al.*, editori *1941 God. Dokumentî*. 2 vol. Mejdunarodnîi fond demokratiia, Moscova, 1998.

Reynolds, David şi Vladimir Pechatnov, editori *The Kremlin Letters: Stalin's Wartime Correspondence with Churchill and Roosevelt*. Yale University Press, New Haven, CT, 2018.

Savcenko, V.I., G.N. Sevostianov şi B.I. Jiliaev, editori *Sovetsko-amerikanskie otnoşeniia godî nepraznaniia 1927–1933*. Izdatelskaia firma Materik, Moscova, 2004.

Schramm, Peter, ed. *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht*. 8 vol. Bernard & Graefe, München, 1982.

Schreiber, Gerhard, *et al.*, editori *Germany and the Second World War.* Editată de *Militärgeschichtliches Forschungsamt.* 9 vol. Oxford/Clarendon, New York, 1990–2017.

Seidl, Alfred, ed. *Die Beziehungen zwischen Deutschland und der Sowjetunion 1939–1941. Dokumente des Auswärtigen Amtes.* H. Laupp, Tübingen, Germany, 1949.

Sovetsko-Ghermanskie Otnoşeniia ot peregovorov v Brest-Litovske do Podpisaniia Rapallskogo Dogovora. Izdatelstvo Politiceskoi Literaturî, Moscova, 1971.

SSSR i Ghermanskii Vopros 1941–1949. Mejdunarodnîe otnoşeniia, Moscova, 1996.

Stalingrad 1942–1943. Stalingradskaia bitva v dokumentah. Biblioteka, Moscova, 1995.

Taylor, Fred, ed. şi trad. *The Goebbels Diaries, 1939–1941.* H. Hamilton, Londra, 1982.

Volokitina, T.V., *et al.*, editori *Sovetskii factor v vostocinoi Evrope 1944–1953. Dokumentî.* Rosspen, Moscova, 1999.

Iakovlev, A.N., *et al. Sovetsko-amerikanskie otnoşeniia 1939–1945.* Mejdunarodnîi fond demokratiia, Moscova, 2004.

Zelenîi, V.V., *et al.*, editori *Sovetsko-iugoslavskoe otnoşeniia 1917–1941 gg.* Izdatelstvo Nauka, Moscova, 1992.

Zolotareva, V.A., *et al. Sovetsko-iaponskaia voina 1945 goda: Istoriia voenno-politiceskogo protivobortsva dvuh derjav v 30-40 godî.* 2 vol. Terra, 1997, Moscova, 2000.

LUCRĂRI TIPĂRITE SAU ONLINE, CITATE ORI CONSULTATE, INCLUSIV MEMORII

Adamthwaite, Anthony, *The Making of the Second World War,* Allen & Unwin, Boston, 1977.

Agnew, Jeremy şi Kevin McDermott, *The Comintern: A History of International Communism from Lenin to Stalin,* Macmillan, Londra, 1996.

Aksenov, Andrei, *et al. Soviet Tanks in Combat 1941–1945,* Concord Publications, Hong Kong, 1997.

Allen, Martin, *The Hitler/Hess Deception,* HarperPerennial, Londra, 2004.

Allen, Robert C., *Farm to Factory. A Reinterpretation of the Soviet Industrial Revolution,* Princeton University Press, Princeton, NJ, 2009.

Andrew, Christopher şi Vasili Mitrokhin, *The Sword and the Shield: The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB,* Basic Books, New York, 1999.

Applebaum, Anne, *Gulag: A History,* Doubleday, New York, 2003.

– – –. *Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe, 1944–1956,* Doubleday, New York, 2012.

– – –. *Red Famine: Stalin's War on Ukraine,* Doubleday, New York, 2017.

Armstrong, John A., *Ukrainian Nationalism, 1939–1945,* Columbia University Press, New York, 1955.

Aster, Sidney, „The Diplomat as Scapegoat?", *Leadership and Responsibility in the Second World War,* editată de Brian Padair Farrell şi Robert Vogel, McGill-Queen's University Press, Montreal, 2004.

Backer, John H., *Priming the German Economy: American Occupational Policies, 1945–1948,* Duke University Press, Durham, NC, 1971.

Ball, Alan, *Russia's Last Capitalists: The Nepmen,* University of California Press, Berkeley, 1987.

Barbieri, Pierpaolo, *Hitler's Shadow Empire: Nazi Economics and the Spanish Civil War,* Harvard University Press, Cambridge, MA, 2015.

Barthel, Max, *Kein Bedarf an Weltgeschichte*, Limes, Wiesbaden, Germania, 1950.
Baumgart, Winfried, *Deutsche Ostpolitik 1918: Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*, Oldenbourg, Viena/München, 1966.
Bayer, Waltraud, ed. *Verkaufte Kultur: Die sowjetischen Kunst- und Antiquitätenexporte 1919–1938*, Peter Lang, Frankfurt, 2001.
Beevor, Antony, *D-Day: The Battle for Normandy*, Penguin, New York, 2010.
– – –. *The Fall of Berlin 1945*, Penguin, New York, 2003.
– – –. *The Second World War*, Little, Brown, New York, 2012.
– – –. *Stalingrad*, Penguin, New York, 1999.
Bell, Wilson T., *Stalin's Gulag at War: Forced Labour, Mass Death și Soviet Victory in the Second World War*, University of Toronto Press, Buffalo, NY, 2019.
Bess, Demaree, „Our Frontier on the Danube. The Appalling Story of Our Meddling in the Balkans", *Saturday Evening Post*, 24 mai 1941.
Birștein, V. Ia, *Smerș. Sekretnoe orujie Stalina*, Airo-XX, Moscova, 2018.
Black, Conrad, *Franklin Delano Roosevelt: Champion of Freedom*, PublicAffairs, New York, 2003.
Blücher, Wipert von, *Deutschlands Weg nach Rapallo*, Limes, Wiesbaden, Germania, 1951.
Blum, John Morton, ed. *Roosevelt and Morgenthau: A Revision and Condensation of „From the Morgenthau Diaries"*, Houghton Mifflin, Boston, 1972.
Bohlen, Charles E., *Witness to History, 1929–1969*, W.W. Norton, New York, 1973.
Boog, Horst, *et al.*, ed., *Das Deutsche Reich und der zweite Weltkrieg*, vol. 4, *Der Angriff auf die Sowjetunion*, Deutsche-Verlags Anstalt, München, 1983.
Braithwaite, Rodric, *Moscow 1941: A City and Its People at War*, Knopf, New York, 2006.
Braunthal, Julius, *Geschichte der Internationale*, 3 vol. Dietz, Berlin, 1961–1971.
Breitman, Richard și Allan Lichtman, *FDR and the Jews*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2014.
Brent, Jonathan, *Inside the Stalin Archives: Discovering the New Russia*, Atlas, Fayetteville, NC, 2008.
Brown, Anthony Cave, *Wild Bill Donovan: The Last Hero*, Times Books, New York, 1982.
Buchanan, George, *My Mission to Russia și Other Diplomatic Memories*, Cassell & Co., Ltd., Londra, 1923.
Buchanan, Patrick, *Churchill, Hitler și „The Unnecessary War": How Britain Lost Its Empire and the West Lost the World*, Crown, New York, 2008.
Budnitsky, Oleg, *Russian Jews Between Reds and Whites, 1917–1920*, traducere de Timothy Portice, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2012.
Burds, Jeffrey, „The Soviet War Against «Fifth Columnists»: The Case of Chechnya, 1942–1944", *Journal of Contemporary History* 42, nr. 2 (aprilie 2007): pp. 267–314.
Burns, James MacGregor, *Roosevelt: The Soldier of Freedom*, Harcourt Brace Jovanovich, Inc., New York, 1970.
Butler, Susan, *Roosevelt and Stalin: Portrait of a Partnership*, Knopf, New York, 2015.
Butow, R.J.C., „Backdoor Diplomacy in the Pacific: The Proposal for a Roosevelt-Konoye Meeting, 1941", *Journal of American History* 59, nr. 1 (iunie 1972): pp. 48–72.
Byrnes, James F., *Speaking Frankly*, Harper & Brothers Publishers, New York, 1947.
Caidin, Martin, *The Tigers Are Burning*, Hawthorne Books, Portland, OR, 1974.

Carlton, David, *Churchill and the Soviet Union*, Manchester University Press, Manchester, UK, 2000.

Caute, David, *The Fellow-Travelers: A Postscript to the Enlightenment*, MacMillan, New York, 1973.

Charmley, John, *Churchill: The End of Glory. A Political Biography*, Faber & Faber, Londra, 2011. Publicată prima dată în 1993.

Chuev, Felix, *Molotov Remembers: Inside Kremlin Politics*, editată de Albert Resis, I.R. Dee, Chicago, 1993.

Churchill, Winston, *The Grand Alliance*, Houghton Mifflin, Boston, 1950.

– – –. *His Complete Speeches, 1897–1963*, editată de Robert Rhodes James, 8 vol. Chelsea House Publishers, New York, 1974.

Clements, Barbara Evans, *Bolshevik Feminist: The Life of Alexandra Kollontai*, Indiana University Press, Bloomington, 1979.

Coakley, Robert W. și Richard M. Leighton, *Global Logistics and Strategy: 1940–1943*, Centrul de Istorie Militară, Departamentul Armatei, Washington DC, 1955.

– – –. *Global Logistics and Strategy: 1943–1945*, Centrul de Istorie Militară, Departamentul Armatei, Washington, DC, 1968.

Cole, Wayne S., *Roosevelt and the Isolationists, 1932–1945*, University of Nebraska Press, Lincoln, 1983.

Conquest, Robert, *The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties*, Macmillan, New York, 1968.

– – –. *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror Famine*, Oxford University Press, New York, 1986.

Craig, R. Bruce, *Treasonable Doubt: The Harry Dexter White Spy Case*, University Press of Kansas, Lawrence, 2004.

Craig, William, *Enemy at the Gates: The Battle of Stalingrad*, Konecky and Konecky, Old Saybrook, CT, 2010.

Crisp, Olga, *Studies in the Russian Economy Before 1914*, Macmillan, Londra, 1976.

Cull, Brian și Christopher Shores, *Air War for Yugoslavia, Greece și Crete, 1940–41*, Grub Street Publishing, Londra, 2008.

Dallas, Gregor, *1945: The War That Never Ended*, Yale University Press, New Haven, CT, 2005.

Dallek, Robert, *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932–1945*, Oxford University Press, New York, 1979.

Davies, Norman, *God's Playground: A History of Poland*, Cambridge University Press, New York, 1982.

– – –. *Rising '44: The Battle for Warsaw*, Macmillan, Londra, 2003.

Davies, Norman și Antony Polonsky, ed., *Jews in Eastern Poland and the USSR, 1939–46*, St. Martin's Press, New York, 1991.

Davies, R.W. și Stephen G. Wheatcroft, *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931–1933*, Palgrave Macmillan, Londra, 2004.

Davis, Robert H., *et al.*, *A Dark Mirror: Romanov and Imperial Palace Library Materials in the New York Public Library: A Checklist and Agenda for Research*, Norman Ross, New York, 2000.

Deane, John R., *The Strange Alliance: The Story of American Efforts at Wartime Co-operation with Russia*, John Murray, Londra, 1946.

Deutscher, Isaac, *The Prophet Armed: Trotsky, 1879–1921*, Oxford University Press, New York, 1954.

Dietrich, John, *The Morgenthau Plan: Soviet Influence on American Postwar Policy*, Algora Publishing, New York, 2013.

Dikötter, Frank, *The Tragedy of Liberation: A History of the Chinese Revolution 1945–1947*, Bloomsbury, Londra, 2013.

Djilas, Milovan, *Conversations with Stalin*. Traducere de Michael B. Petrovich, Harcourt Brace & Co., New York, 1962.

Dolitsky, Alexander B., ed. *Pipeline to Russia: The Alaska-Siberia Air Route in World War II*, Alaska Affiliated Areas Program/National Park Service, Anchorage, 2016.

Dorn, Frank, *Walkout: With Stilwell in Burma*. New York, Thomas Y. Crowell Co., 1971.

Douglas, R.M., *Orderly and Humane: The Expulsion of the Germans After the Second World War*, Yale University Press, New Haven, CT, 2012.

DW, „Deutschland lehnt Zahlung weiterer Reparationen an Polen ab", 8 septembrie 2017, www.dw.com/de/deutschland-lehnt-zahlung-weiterer-reparationen-an-polen-ab/a-40419869.

Edele, Mark, „Fighting Russia's History Wars: Vladimir Putin and the Codification of World War II", *History & Memory* 29, nr. 2 (toamna/iarna 2017), pp. 90–124.

Edwards, Bernard, *The Road to Russia: Arctic Convoys 1942*, Naval Institute Press, Annapolis, MD, 2003.

Elliott, Mark, *Pawns of Yalta: Soviet Refugees and America's Role in Their Repatriation*, University of Illinois Press, Urbana, 1982.

Engle, Eloise şi Lauri Paananen, *The Winter War: The Soviet Attack on Finland, 1939–1940*, Stackpole Books, Mechanicsburg, PA, 1992.

Erickson, John, *The Road to Berlin: Continuing the History of Stalin's War with Germany*, Westview Press, Boulder, CO, 1983.

– – –. *The Road to Stalingrad: Stalin's War with Germany*, Harper & Row, New York, 1975.

Ericson, Edward E., *Feeding the German Eagle: Soviet Economic Aid to Nazi Germany, 1933–1941*, Praeger, Santa Barbara, CA, 1991.

Evans, M. Stanton şi Herbert Romerstein, *Stalin's Secret Agents: The Subversion of Roosevelt's Government*, Threshold, New York, 2012.

Evans, Richard, *The Third Reich at War*, Penguin Books, New York, 2010.

Fabry, Philipp W., *Die Sowjetunion und das Dritte Reich: Eine dokumentierte Geschichte der deutsch-sowjetischen Beziehungen von 1933 bis 1941*, Seewald, Stuttgart, Germania, 1971.

Feiling, Keith, *Life of Neville Chamberlain*, Macmillan, Londra, 1947.

Fetzer, Leland, trans. şi Ray Wagner, ed., *The Soviet Air Force in World War II. The Official History, Originally Published by the Ministry of Defense of the USSR*, Doubleday, Garden City, New York, 1973.

Fischer, George, „Genesis of U.S.-Soviet Relations in World War II", *Review of Politics* 12, nr. 3 (iulie 1950), pp. 363–378.

Fish, Hamilton, *FDR. The Other Side of the Coin*, Vantage Press, New York, 1976.

Fisher, Harold H., *The Famine in Soviet Russia, 1919–1923: The Operations of the American Relief Administration*, Macmillan, New York, 1927.

Fleming, Thomas, *The New Dealers' War: Franklin D. Roosevelt and the War Within World War II*, Basic Books, New York, 2001.

Förster, Jürgen și Evan Mawdsley, „Hitler and Stalin in Perspective: Secret Speeches on the Eve of Barbarossa", *War in History* 11, nr. 1 (ianuarie 2004), pp. 61–103.

Fotitch, Constantin, *The War We Lost: Yugoslavia's Tragedy and the Failure of the West*, Viking, New York, 1948.

Freidel, Frank, *Franklin D. Roosevelt: A Rendezvous with Destiny*, Little, Brown, Boston, 1990.

Freund, Gerald, *Unholy Alliance: Russian-German Relations from the Treaty of Brest-Litovsk to the Treaty of Berlin*, Chatto and Windus, Londra, 1957.

Gaddis, John Lewis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy During the Cold War*, Oxford University Press, New York, 2005.

Gafencu, Grigore, *Prelude to the Russian Campaign, from the Moscow Pact (August 21st, 1939) to the Opening of Hostilities in Russia (June 22nd, 1941)*, F. Muller, Ltd., Londra, 1945.

Gasanli, Jamil, *SSSR-Iran: Azerbaijanskii krisis i nacialo holodnoi voinî (1941–1946)*, Gheroi Otecestvo, Moscova, 2006.

– – –. *SSSR-Turțiia: Ot neutraliteta k holodnoi voinî (1939–1953)*, Țentr propagandî, Moscova, 2008.

The German Campaign in Russia: Planning and Operations (1940–1942), Department of the Army, Washington, DC, 1955.

Gitlow, Benjamin, *The Whole of Their Lives: Communism in America, a Personal History of Its Leaders*, C. Scribner's Sons, New York, 1948.

Glantz, David, *August Storm: The Soviet 1945 Strategic Offensive in Manchuria*, Combat Studies Institute, Fort Leavenworth, KS, 1984.

– – –. *From the Don to the Dnepr. Soviet Offensive Operations December 1942–August 1943*, Frank Cass, Londra, 1991.

– – –. *The Role of Intelligence in Soviet Military Strategy in World War II*, Presidio, Novato, CA, 1990.

– – –. *Soviet Military Deception in the Second World War*, Frank Cass, Londra, 1989.

– – –. *Stumbling Colossus: The Red Army on the Eve of World War*, University Press of Kansas, Lawrence, 1998.

– – –. *Zhukov's Greatest Defeat: The Red Army's Epic Disaster in Operation Mars, 1942*, University Press of Kansas, Lawrence, 1999.

Glantz, David și Jonathan House, *Armageddon in Stalingrad: September–November 1942*, vol. 2 din *The Stalingrad Trilogy*, University Press of Kansas, Lawrence, 2009.

– – –. *The Battle of Kursk*, University Press of Kansas, Lawrence, 1999.

– – –. *Colossus Reborn: The Red Army at War*, University Press of Kansas, Lawrence, 2005.

– – –. *Endgame at Stalingrad: Book Two: December 1942–February 1943*, vol. 3 din *The Stalingrad Trilogy*, University Press of Kansas, Lawrence, 2014.

– – –. *To the Gates of Stalingrad: Soviet-German Combat Operations, April–August 1942*, vol. 1 din *The Stalingrad Trilogy*, University Press of Kansas, Lawrence, 2009.

– – –. *When Titans Clashed: How the Red Army Stopped Hitler*, University Press of Kansas, Lawrence, 2015.

Gogun, Alexander, *Stalin's Commandos: Ukrainian Partisan Forces on the Eastern Front*, I.B. Tauris, Londra, 2016.

Goodwin, Doris Kearns, *No Ordinary Time: Franklin and Eleanor Roosevelt: The Home Front in World War II*, Simon & Schuster, New York, 1994.

Gorodetsky, Gabriel, *Grand Delusion: Stalin and the German Invasion of Russia*, Yale University Press, New Haven, CT, 2001.

Grinberg, Ilya și Von Hardesty, *Red Phoenix Rising: The Soviet Air Force in World War II*, University Press of Kansas, Lawrence, 2012.

Gross, Jan, *Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland*, Penguin Books, New York, 2002.

– – –. *Revolution from Abroad: The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1988.

– – –. „The Sovietization of Western Ukraine and Western Byelorussia", *Jews in Eastern Poland and the USSR, 1939–46*, editată de Norman Davies și Antony Polonsky, pp. 60–76, St. Martin's Press, New York, 1991.

Grossman, Vasily, *Life and Fate: A Novel*, traducere de Robert Chandler, Harper & Row, New York, 1985.

Guderian, Heinz, *Panzer Leader*, traducere de Constantine Fitzgibbon, Da Capo Press, New York, 1996.

Hanson, Victor Davis, *The Second World Wars: How the First Global Conflict Was Fought and Won*, Basic Books, New York, 2017.

Harriman, W. Averell și Elie Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin, 1941–1946*, Random House, New York, 1975.

Harrison, Mark, *Accounting for War: Soviet Production, Employment și the Defense Burden, 1940–1945*, Cambridge University Press, New York, 1996.

– – –. *Soviet Planning in Peace and War, 1938–1945*, Cambridge University Press, New York, 1985.

Harrison, Mark și John Barber, *The Soviet Home Front, 1941–1945: A Social and Economic History of the USSR in World War II*, Cambridge University Press, New York, 1996.

Hasegawa, Tsuyoshi, *The February Revolution: Petrograd, 1917*, University of Washington Press, Seattle, 1981.

– – –. *Racing the Enemy: Stalin, Truman și the Surrender of Japan*, Belknap, Cambridge, MA, 2005.

Haslam, Jonathan, „Soviet-German Relations and the Origins of the Second World War: The Jury Is Still Out", *Journal of Modern History* 69, nr. 4 (decembrie 1997), pp. 785–797.

– – –. *The Soviet Union and the Threat from the East, 1933–1941: Moscow, Tokyo și the Prelude of the Pacific War*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, PA, 1992.

Hastings, Max, *Inferno: The World at War, 1939–1945*, Vintage, New York, 2012.

Haynes, John Earl și Harvey Klehr, „Hiss Was Guilty", History News Network, 2007, https://historynewsnetwork.org/article/37456.

Heinzig, Dieter, *The Soviet Union and Communist China 1945–1950: The Arduous Road to the Alliance*, East Gate, Armonk, NY, 2004.

Hemming, Henry, *Agents of Influence: A British Campaign, a Canadian Spy and the Secret Plot to Bring America into World War II*, PublicAffairs, New York, 2019.

Herring, George C., Jr. *Aid to Russia 1941–1946: Strategy, Diplomacy and the Origins of the Cold War*, Columbia University Press, New York, 1973.

Herwarth von Bittenfeld, Hans-Heinrich, *Against Two Evils*, Rawson, Wade, New York, 1981.

Hill, Alexander, „British Lend-Lease Aid and the Soviet War Effort", *Journal of Military History* 71, nr. 3 (iulie 2007), pp. 773–808.

Hillgruber, Andreas, *Hitlers Strategie: Politik und Kriegführung 1940–1941*, Bernard & Graefe, München, 1982.

Hitchens, Peter, *The Phoney Victory: The World War II Illusion*, I.B. Tauris, Londra, 2018.

Hoffman, Peter, *The History of the German Resistance, 1933–1945*, McGill-Queen's University Press, Montreal, 1996.

Hoffmann, Joachim, *Stalins Vernichtungskrieg 1941–1945: Planung, Ausführung und Dokumentation*, F.A. Herbig, Stuttgart, Germania, 2001.

Höhne, Heinz, *Canaris*, traducere de J. Maxwell Brownjohn, Doubleday, Garden City, NY, 1979.

Holquist, Peter, *Making War, Forging Revolution: Russia's Continuum of Crisis, 1914–1921*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2002.

Hoover, Herbert, *Freedom Betrayed: Herbert Hoover's Secret History of the Second World War and Its Aftermath*, Hoover Institution Press, Stanford, CA, 2011.

Horne, Alistair, *Hubris: The Tragedy of War in the Twentieth Century*, Harper, New York, 2015.

Hosking, Geoffrey, *Russia and the Russians*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2001.

Hull, Cordell, *The Memoirs of Cordell Hull*, Macmillan, New York, 1948.

Hyde, H. Montgomery, *Neville Chamberlain*, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1976.

Imlay, T.C., „A Reassessment of Allied Strategy During the Phony War, 1939–1940", *English History Review* 119, nr. 481 (aprilie 2004), pp. 333–272.

Irinceev, Bair, *War of the White Death: Finland Against the Soviet Union 1939–1940*, Pen and Sword Military, Barnsley, UK, 2011.

Işçi, Onur, „The Massigli Affair and Its Context", *Journal of Contemporary History* 55, nr. 2 (2020), http://doi.org/10.1177/0022009419833443.

– – –. *Turkey and the Soviet Union During World War II*, Bloomsbury, Londra, 2019.

Johnson, Paul, *Modern Times: The World from the Twenties to the Nineties*, HarperPerennial, New York, 1992.

Jones, Robert Huhn, *The Roads to Russia: United States Lend-Lease to the Soviet Union*. Norman: University of Oklahoma Press, 1969.

Jordan, George Racey şi Richard L. Stokes, *From Major Jordan's Diaries*, Harcourt, Brace & Co., New York, 1952.

Karpov, Vladimir, *Marshal Zhukov*, Vece, Moscova, 2017.

Keep, John, *A History of the Soviet Union, 1945–1991: Last of the Empires*, Oxford University Press, New York, 1995.

Kennan, George, *Russia and the West Under Lenin and Stalin*, Mentor Books/New American Library, New York, 1962.

– – –. *Soviet-American Relations, 1917–1920*, 2 vol., Faber & Faber, Londra, 1956 şi 1958.

Kennedy, Greg, *Anglo-American Strategic Relations and the Far East, 1933– 1939: Imperial Crossroads*, Routledge, Oxfordshire, UK, 2002.

Kershaw, Ian, *Hitler: 1936–1945. Nemesis*, W.W. Norton, New York, 2000.

Hlevniuk, Oleg, *The History of the Gulag: From Collectivization to the Great Terror*, traducere de Vadim A. Staklo, Yale University Press, New Haven, CT, 2004.

– – –. *Stalin: New Biography of a Dictator*, traducere de Nora Seligman Favorov, Yale University Press, New Haven, CT, 2015.

Hruşciov, Nikita, *Khrushchev Remembers: The Glasnost Tapes*, tradusă şi editată de Jerrold L. Schecter şi Viacheslav V. Lucikov, Little, Brown, Boston, 1990.

– – –. *Vospominaniia. Vremia, Liudi, Vlast*, 2 vol., Moskovskie novosti, Moscova, 1999.

Kimball, Warren F., „A Different Take on FDR at Teheran", CIA Center for the Study of Intelligence, 15 aprilie 2007, www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/vol49no3/html_files/FDR_Teheran_12.htm.

Kipp, Jacob, „Lenin and Clausewitz: The Militarization of Marxism, 1914–21", *Military Affairs* 49, nr. 4 (octombrie 1985), pp. 184–191.

Klehr, Harvey şi J.E. Haynes, „On the Trail of a Fourth Spy at Los Alamos", *Studies in Intelligence* 63, nr. 3 (septembrie 2019), pp. 1–13.

Komarov, M.P., *Lend-Liz dlia Voenno-morskogo flota SSSR*, Morskoe Nasledie, Sankt-Petersburg, 2014.

Koshiro, Yukiko, *Imperial Eclipse: Japan's Strategic Thinking About Continental Asia Before 1945*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 2013.

Koster, John, *Operation Snow: How a Soviet Mole in FDR's White House Triggered Pearl Harbor*, Regnery, Washington, DC, 2012.

Kotkin, Stephen, *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*, University of California Press, Berkeley, 1997.

– – –. *Stalin*. Vol. 1, *Paradoxes of Power, 1878–1928*, Penguin Books, New York, 2015.

– – –. *Stalin*. Vol. 2, *Waiting for Hitler, 1929–1941*, Penguin Press, New York, 2017.

Krylov, Ivan, *Soviet Staff Officer*, traducere de Edward Fitzgerald, Falcon Press, Londra, 1951.

Kubek, Anthony, *How the Far East Was Lost: American Foreign Policy and the Creation of Communist China, 1941–1949*, Twin Circle Publishing Company, New York, 1972.

Kudriaşov, Serghei, ed. *Voina 1941–1945. Vestnik Arhiva Prezidenta Rossiiskoi Federaţii*, Arhiv Prezidenta Rossiskoi Federaţii, Moscova, 2010.

Kuromiya, Hiroaki, „Stalin in the Politburo Transcripts", *The Lost Politburo Transcripts: From Collective Rule to Stalin's Dictatorship*, editată de Paul R. Gregory şi Norman Naimark, Yale University Press, New Haven, CT, 2008.

Labuda, Gerard şi Waldemar Michowicz, editori *The History of Polish Diplomacy X–XX c.*, Sejm Publishing Office, Varşovia, 2005.

Laserson, Max (M.J. Larsons), *Im Sowjet-Labyrinth: Episoden und Silhouetten*, Transmare, Berlin, 1931.

Lash, Joseph P., *Eleanor and Franklin: The Story of Their Relationship, Based on Eleanor Roosevelt's Private Papers*, W.W. Norton, New York, 1971.

Lebor, Adam, *Hitler's Secret Bankers: How Switzerland Profited from Nazi Genocide*, Simon & Schuster, Londra, 1999.

Lees, Michael, *The Rape of Serbia: The British Role in Tito's Grab for Power, 1943–1944*, Boston, Harcourt, 1990, Lenin, V.I. „Left-Wing Childishness and Petty Bourgeois Mentality", mai 1918, *Selected Works*, vol. 7, 357.

– – –. *Socineniia*, editată de N.I. Buharin, *et al.*, Gosudarstevennoe Soţialno Ekonomiceskoe Izdatelstvo, Leningrad, 1931.

– – –. *Socialism and War: The Attitude of the Russian Social-Democratic Labor Party Towards the War*, Soțial-Democrat, Geneva, 1915.

Lensen, George, *The Strange Neutrality: Soviet-Japanese Relations During the Second World War*, Diplomatic Press, Tallahassee, FL, 1972.

Levin, Dov, *A Lesser of Two Evils: Eastern European Jewry Under Soviet Rule, 1939–1941*, traducere de Naftali Greenwood, Jewish Publication Society, Philadelphia, 1995.

Liechtenhan, Francine-Dominique, *Le grand pillage: Du butin des Nazis aux trophies des Soviétiques*, Éditions Ouest-France, Rennes, France, 1998.

Lieven, DCB., *Empire: The Russian Empire and Its Rivals*, Yale University Press, New Haven, CT, 2002.

– – –. *Towards the Flame: Empire, War și the End of Tsarist Russia*, Viking, New York, 2015.

Litvinenko, V.V., *Țena Voinî. Liudskie poteri na sovetsko-ghermanskom fronte*, Vece, Moscova, 2013.

Lloyd, Nick, *Hundred Days: The Campaign That Ended World War I*, Basic Books, New York, 2014.

Lohova, Svetlana, *The Spy Who Changed History: The Untold Story of How the Soviet Union Stole America's Top Secrets*, Pegasus Books, New York, 2019.

Lowe, Keith, *Savage Continent: Europe in the Aftermath of World War II*, St. Martin's Press, New York, 2012.

Lownie, Andrew, *Stalin's Englishman: The Lives of Guy Burgess*, Hodder & Stoughton, Londra, 2015.

Lupke, Hubertus, *Japans Russlandpolitik von 1939 bis 1941*, Alfred Metzner Verlag, Frankfurt, 1962.

Maclean, Fitzroy, *Eastern Approaches*, Penguin, Londra, 2011, publicată prima dată în 1949.

Madej, W. Victor, *The Russo-German War: June 1941–June 1943*, Game Publishing Company, Allentown, PA, 1983.

Malia, Martin, *The Soviet Tragedy: A History of Socialism in Russia, 1917–1991*, Free Press, New York, 1994.

Manstein, Erich von, *Lost Victories*, traducere de Anthony G. Powell, Methuen, Londra, 1958.

Manvell, Roger și Heinrich Fraenkel, *The Canaris Conspiracy: The Secret Resistance to Hitler in the German Army*, McKay, New York, 1969.

Markov, Gheorghi, *Druga Istoriia na nai-goliamata voina*, vol. 1, *Razgarniianeto na pojara*, Zaharii Stoianov, Sofia, 2014.

Martel, Leon, *Lend-Lease, Loans și the Coming of the Cold War: A Study of the Implementation of Foreign Policy*, Westview Press, Boulder, CO, 1979.

Marx, Karl, „Capitalul, Volumul 1" și „Manifestul Partidului Comunist", *The Marx-Engels Reader*, Editată de Robert C. Tucker, Norton, New York, 1972.

Matthews, Owen, *An Impeccable Spy: Richard Sorge, Stalin's Master Agent*, Bloomsbury, Londra, 2019.

Mawdsley, Evan, *The Russian Civil War*, Allen & Unwin, Boston, 1987.

– – –. *Thunder in the East: The Nazi-Soviet War, 1941–1945*, Hodder Education Publishers, Londra, 2006.

McMeekin, Sean, *History's Greatest Heist: The Looting of Russia by the Bolsheviks*, Yale University Press, New Haven, CT, 2008.

– – –. *The Ottoman Endgame: War, Revolution și the Making of the Modern Middle East, 1908–1923*, Penguin Press, New York, 2015.

– – –. *The Red Millionaire: A Political Biography of Willy Münzenberg, Moscow's Secret Propaganda Tsar in the West, 1917–1940*, Yale University Press, New Haven, CT, 2003.

– – –. *The Russian Revolution: A New History*, Basic Books, New York, 2017.

Mearsheimer, John J., *The Tragedy of Great Power Politics*, W.W. Norton, New York, 2003.

Medvedev, Roy, *All Stalin's Men: Six Who Carried Out the Bloody Policies*, Anchor, New York, 1984.

Mee, Charles L., Jr. *Meeting at Potsdam*, M. Evans & Co., Inc., New York, 1975.

Mellinger, George, *Soviet Lend-Lease Fighter Aces of World War 2*, Osprey Publishing, New York, 2006.

Melitiuhov, Mihail, *Upușcennî șans Stalina: Sovetskii soiuz i borba za Evropu 1939–1941*, Vece, Moscova, 2000.

Menning, Bruce, *Bayonets Before Bullets: The Imperial Russian Army, 1861– 1914*, Indiana University Press, Bloomington, 1992.

Merridale, Catherine, *Ivan's War: Life and Death in the Red Army, 1939–1945*, Metropolitan, New York, 2006.

Merțalov, A.N. și L.A., Merțalova, *Stalinizm i voina*, Rodnik, Moscova, 1994.

Mikoian, Anastas, *Tak bîlo: Razmîșleniia o minuvșem (moi 20 vek)*, Vagrius, Moscova, 1999.

Miller, Margaret, *The Economic Development of Russia, 1905–1914: With Special Reference to Trade, Industry și Finance*, A.M. Kelly, New York, 1967.

Millman, Brock, „Toward War with Russia: British Naval and Air Planning for Conflict in the Near East, 1939–1940", *Journal of Contemporary History* 29, nr. 2 (aprilie 1994), pp. 261–283.

Minassian, Taline Ter, „La neutralité de la Turquie durant la deuxieme guerre mondiale", *Guerres mondiales et conflits contemporaines* 194 (decembrie 1999), pp. 117–148.

Miner, Steven Merritt, *Between Churchill and Stalin: The Soviet Union, Great Britain și the Origins of the Grand Alliance*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1988.

Montefiore, Simon Sebag, *Stalin: The Court of the Red Tsar*, Vintage, New York, 2005.

– – –. *Young Stalin*, Vintage, New York, 2008.

Moorhouse, Roger, *The Devils' Alliance: Hitler's Pact with Stalin, 1939– 1941*, Basic Books, New York, 2014.

Morgan, Ted, *FDR: A Biography*, Simon & Schuster, New York, 1985.

Morgenthau, Henry, Sr., *Ambassador Morgenthau's Story*, Doubleday, Page și Company, Garden City, NY, 1919.

Morley, James William, *The Japanese Thrust into Siberia, 1918*, Columbia University Press, New York, 1957.

Mosier, John, *Hitler vs. Stalin: The Eastern Front, 1941–1945*, Simon & Schuster, New York, 2011.

Moulton, Harold G. şi Leo Pasvolsky, *Russian Debts and Russian Reconstruction: A Study of the Relation of Russia's Foreign Debts to Her Economic Recovery*, McGraw-Hill, New York, 1924.

Mowbray, C. Margo, *Havoc Red: Surviving the Alaska-Siberia Route, 1943*, Clarity Communications, Oklahoma City, OK, 2015.

Mueller, Michael, *Canaris: The Life and Death of Hitler's Spymaster*, traducere de Geoffrey Brooks, Naval Institute Press, Annapolis, MD, 2007.

Müller, Rolf-Dieter, *Das Tor zur Weltmacht*, Harald Boldt, Boppard, Germania, 1984.

Murphy, David, *What Stalin Knew: The Enigma of Barbarossa*, Yale University Press, New Haven, CT, 2005.

Musial, Bogdan, *Kampfplatz Deutschland: Stalins Kriegspläne gegen den Westen*, Propyläen, Berlin, 2008.

– – –. *Konterrevolutionäre Elemente sind zu erschiessen: Die Brutalisierung des deutsch-sowjetischen Krieges im Sommer 1941*, Propyläen, Berlin, 2000.

– – –. *Kto Dopomoze Zydowi...* Zysk i S-ka Wydawnistwo, Poznan, Poland, 2019.

– – –, ed. *Sowjetische Partisanen in Weissrussland: Innenansichten aus dem Gebiet Baranovici 1941–1944, Eine Dokumentation*, R. Oldenbourg Verlag, München, 2004.

– – –. *Stalins Beutezug: Die Plünderung Deutschlands und der Aufstieg der Sowjetunion zur Weltmacht*, Propyläen, Berlin, 2010.

Naimark, Norman, *The Russians in Germany: A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945–1949*, Belknap, Cambridge, MA, 1995.

Nation, R., Craig, *War on War: Lenin, the Zimmerwald Left and the Origins of Communist Internationalism*, Duke University Press, Durham, NC, 1989.

New York Times, „Russia Awards $110,000,000 Job to Chicago Firm", 12 noiembrie 1929.

Nordling, Carl O., „Did Stalin Deliver His Alleged Speech of 19 August 1939?", *Journal of Slavic Military Studies* 19 (2006): pp. 93–106.

Odom, Anne, „The Selling of Russian Art and the Origins of the Hillwood Collection", *A Taste for Splendor: Russian Imperial and European Treasures from the Hillwood Museum*, Anne Odom şi Liana Paredes Arend, 45, Antique Collectors Club Ltd., New York, 1998.

Odom, Anne şi Wendy R. Salmond, ed. *Treasure into Tractors: The Selling of Russia's Cultural Heritage, 1918–1938*, Hillwood Museum, Washington, DC, 2009.

Ohler, Norman, *Der totale Rausch: Drogen im dritten Reich*, Kiepenheuer & Witsch, Köln, Germania, 2017.

Okorokov, A.V., *Osobî Front: Nemeţkaia propaganda na vostocinom fronte*, Russkii put, Moscova, 2007.

Orwell, George, *Homage to Catalonia*, Harcourt, Brace & Co., New York, 1952.

Osborn, Patrick, *Operation Pike: Britain Versus the Soviet Union, 1939–1941*, Greenwood Press, Westport, CT, 2000.

Overy, Richard, *Russia's War*, Penguin, Londra, 1998.

Paine, S.C.M., *The Wars for Asia, 1911–1949*, Cambridge University Press, New York, 2012.

Patenaude, Bertrand, *The Big Show in Bololand: The American Relief Expedition to Soviet Russia in the Famine of 1921*, Stanford University Press, Stanford, CA, 2002.

Paul, Allen, *Katyn: Stalin's Massacre and the Triumph of Truth*, Northern Illinois University Press, DeKalb, 2010.

Pavlov, Vitalii, *Operaţiia „Sneg"*, Gaia interim, Moscova, 1996.

Payne, Stanley, *The Spanish Civil War, the Soviet Union şi Communism*, Yale University Press, New Haven, CT, 2004.

Penrose, Barrie, *Stalin's Gold: The Story of HMS* Edinburgh *and Its Treasure*, Little, Brown & Co., Boston, 1983.

Persico, Joseph E., *Roosevelt's Secret War: FDR and World War II Espionage*, Random House, New York, 2001.

Pipes, Richard, *Russia Under the Bolshevik Regime*, Vintage, New York, 1995.

– – –. *The Russian Revolution*, Alfred Knopf, New York, 1990.

Pleshakov, Konstantin, *Stalin's Folly: The Tragic First Ten Days of World War II on the Eastern Front*, Houghton Mifflin, Boston, 2005.

Plokhy, S.M., *Yalta: The Price of Peace*, Penguin Books, New York, 2010.

Pocitarev, A.N., *Morskie sekreti vtoroi mirovoi voenno-morskie sotrudnicestvo SSSR i SŞA*, Vece, Moscova, 2016.

Pogue, Forrest, *George C. Marshall*, 4 vol., Viking, New York, 1963–1987.

Pons, Silvio, *Stalin and the Inevitable War: 1936–1941*, Frank Cass, Londra, 2002.

Porch, Douglas, *Path to Victory: The Mediterranean Campaign in World War II*, Farrar, Straus & Giroux, New York, 2005.

Post, Walter, *Unternehmen Barbarossa: Deutsche und sowjetische Angriffspläne 1940/41*, E.S. Mittler & Sohn, Berlin, 2001.

Prange, Gordon, *Target Tokyo: The Story of the Sorge Spy Ring*, McGraw-Hill, New York, 1984.

Pundeff, Martin, „Dimitrov at Leipzig: Was There a Deal?", *Slavic Review* 45, nr. 3 (toamna 1986), pp. 545–549.

Putin, Vladimir, „75th Anniversary of the Great Victory: Shared Responsibility to History and Our Future". Online la: http://en.kremlin.ru/events/president/news/63527.

Raack, Richard, „His Question Asked and Answered. Stalin on «Whither Poland»", *Polish Review* 55, nr. 2 (2010), pp. 195–215.

– – –. *Stalin's Drive to the West, 1938–1945: The Origins of the Cold War*, Stanford University Press, Stanford, CA, 1995.

Raczynski, Count Edward, *In Allied London*, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1962.

Rayfield, Donald, *Stalin and His Hangmen: The Tyrant and Those Who Killed for Him*, Random House, New York, 2004.

Rees, Laurence, *World War II Behind Closed Doors: Stalin, the Nazis and the West*, Pantheon Books, New York, 2008.

Reynolds, David, *Summits: Six Meetings That Shaped the Twentieth Century*, Basic Books, New York, 2007.

Reynolds, Michael A., *Shattering Empires: The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires*, Cambridge University Press, New York, 2011.

Rich, Norman, *Hitler's War Aims: Ideology, the Nazi State şi the Course of Expansion*, W.W. Norton, New York, 1973.

Roberts, Andrew, *Churchill: Walking with Destiny*, Viking, New York, 2018.

– – –. *The Storm of War: A New History of the Second World War*, Harper, New York, 2011.

Roberts, Geoffrey, *Stalin's Wars: From World War to Cold War, 1939–1953*, Yale University Press, New Haven, CT, 2008.

Rokossovskii, K.K.. *Soldatskii dolg*, Golos, Moscova, 2000.

Roll, David L., *The Hopkins Touch: Harry Hopkins and the Forging of the Alliance to Defeat Hitler*, Oxford University Press, New York, 2013.

Romerstein, Herbert și Eric Breindel, *The Venona Secrets: Exposing Soviet Espionage and America's Traitors*, Regnery, Washington, DC, 2000.

Sainsbury, Keith, *The Turning Point: Roosevelt, Stalin, Churchill și Chiang Kai-shek, 1943: The Moscow, Cairo și Teheran Conferences*, Oxford University Press, New York, 1986.

Samsonov, A.M., *Stalingradskaia bitva*, Nauka, Moscova, 1989, publicată prima dată în 1960.

Samuelson, Lennart, *Plans for Stalin's War Machine: Tukhachevskii and Military-Economic Planning, 1926–1941*, Palgrave Macmillan, Londra, 2000.

Sander, Helke și Barbara Johr, ed., *Befreier und Befreite: Krieg, Verwaltigungen, Kinder*, A. Kunstmann, München, 1992.

Schecter, Jerrold și Leona Schecter, *Sacred Secrets: How Soviet Intelligence Operations Changed American History*, University of Nebraska Press, Lincoln, 2003.

Scheil, Stefan, *Die Eskalation des Zweiten Weltkriegs von 1940 bis zum Unternehmen Barbarossa 1941*, Duncker & Humblot, Berlin, 2011.

– – –. *Polen 1939: Kriegskalkül, Vorbereitung, Vollzug*, Verlag Antaios, Schnellroda, Germania, 2013.

Schwipper, Bernd, *Deutschland im Visier Stalins: Der Weg der roten Armee in den europäischen Krieg und der Aufmarsch der Wehrmacht 1941*, Druffel & Vowinckel Verlag, Gilching, Germania, 2015.

Seidt, Hans-Ulrich, *Berlin, Kabul, Moskau: Oskar Ritter von Niedermayer und Deutschlands Ostpolitik*, Universitas, München: 2002.

Service, Robert, *Lenin: A Biography*, Belknap, Cambridge, MA, 2000.

Shapiro, Leonard, *The Russian Revolutions of 1917: The Origins of Modern Communism*, Basic Books, New York, 1984.

Sherwood, Robert E., *Roosevelt and Hopkins: An Intimate History*, Harper & Brothers, New York, 1948.

Showalter, Dennis, *Armor and Blood: The Battle of Kursk, the Turning Point of World War II*, Random House, New York,2013.

Siekierski, Maciej, „Jews in Soviet-Occupied East Poland, 1939", *Jews in Eastern Poland and the USSR, 1939–46*, editată de Norman Davies și Antony Polonsky, pp. 110–115, St. Martin's Press, New York, 1991.

Simms, Brendan, *Hitler: A Global Biography*, Basic Books, New York, 2019.

Slezkin, Iuri, *The House of Government: A Saga of the Russian Revolution*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2017.

– – –. *The Jewish Century*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2004.

Smith, Blake, *Warplanes to Alaska*, Hancock House Pub Ltd., Surrey, Canada, 1998.

Smith, Bradley F., *The Shadow Warriors: O.S.S. and the Origins of the C.I.A.*, Basic Books, New York, 1983.

Smith, Richard Norton, *The Colonel: The Life and Legend of Colonel Robert R. McCormick, 1880–1955*, Houghton Mifflin, Boston, 1997.

Snyder, Timothy, *Black Earth: The Holocaust as History and Warning*, Tim Duggan Books, New York, 2015.

– – –. *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*, Basic Books, New York, 2010.

Sokolov, B.V., *Pravda o velikoi otecestvennoi voine*, Izdatelstvo Aleteiia, Sankt-Petersburg, 1998.

Solomon, Georg, *Unter den Roten Machthabern: Was ich im Dienste der Sowjets persönlich sah und erlebte*, Verlag für Kulturpolitik, Berlin, 1930.

Solonari, Vladimir, *A Satellite Empire: Romanian Rule in Southwestern Ukraine, 1941–1944*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 2019.

Solonin, Mark, „Comrade Stalin's Three Plans", 31 mai 2011, www.solonin.org/en/article_comrade-stalins-three-plans.

– – –. *June 1941. Final Diagnosis*, Eksmo Yauza, Moscova, 2013, disponibilă online și în engleză la www.solonin.org/en/article_mark-solonin-june-1941-final.

– – –. *Na mirno spiașcih aerodromah... 22 iunia 1941*, Eksmo, Moscova, 2007.

– – –. „Tri plana tovarișci Stalina", 25 februarie 2009, www.solonin.org/en/article_tri-plana-tovarischa-stalina.

– – –. „25 June. Stupidity or Aggression?", 20 octombrie 2014, www.solonin.org/en/article_mark-solonin-25-june-stupidity3.

Solzhenitsyn, Aleksandr, *The Gulag Archipelago 1918–1956: An Experiment in Literary Investigation*, 3 vol., Harper & Row, New York, 1973–1975.

Stahel, David, *Operation Barbarossa and Germany's Defeat in the East*, Cambridge University Press, New York, 2011.

– – –. *Retreat from Moscow: A New History of Germany's Winter Campaign, 1941–1942*, Farrar, Straus & Giroux, New York, 2019.

Stalin, Josef, *The Essential Stalin: Major Theoretical Writings*, editată de Bruce Franklin, Anchor Books, Garden City, NY, 1972.

– – –. *From Socialism to Communism in the Soviet Union: Report on the Work of the Central Committee to the Eighteenth Congress of the CPSU(B.) Delivered March 10, 1939*, International Publishers, New York, 1939.

– – –. *The Great Patriotic War of the Soviet Union*, International Publishers, New York, 1945.

– – –. *Leninism*, 2 vol., G. Allen & Unwin, Ltd., Londra, 1928–1932.

– – –. *Selected Writings*, International Publishers, New York, 1942.

– – –. *Socineniia*, editată de Robert H. McNeal, 3 vol., Hoover Institution on War, Revolution și Peace, Stanford, CA, 1967.

– – –. *Stalin's Master Narrative: A Critical Edition of the History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks), Short Course*, editată de David Brandenberger și Mihail Zelenov, Yale University Press, New Haven, CT, 2019.

– – –. *Works*, 13 vol., Foreign Languages Publishing House, Moscova: 1952–1955.

Standley, William H. și Arthur A. Ageton, *Admiral Ambassador to Russia*, H. Regnery, Chicago, 1955.

Stimson, Henry Lewis și McGeorge Bundy, *On Active Service in Peace and War*, Octagon Books, New York, 1971.

Stoler, Mark A., *The Politics of the Second Front: American Military Planning and Diplomacy in Coalition Warfare, 1941–1943*, Greenwood Press, Westport, CT, 1977.

Stolfi, R.H.S., *Hitler's Panzers East: World War II Reinterpreted*, University of Oklahoma Press, Norman, 1993.

Stone, Norman, *World War Two: A Short History*, Basic Books, New York, 2013.

Sudoplatov, Pavel, *Hronika tainoi voinî i diplomatii 1938–1941 godî*, Algoritm, Moscova, 2018.

– – –. *Special Tasks: The Memoirs of an Unwanted Witness – a Soviet Spymaster*, tradusă și editată de Anatoli Sudoplatov, Jerrold L. Schecter și Leona P. Schecter, Little, Brown, Boston, 1994.

Sutton, Antony C., *Western Technology and Soviet Economic Development*, Hoover Institution on War, Revolution și Peace, Stanford, CA, 1968–1973.

Suvorov, Viktor, *The Chief Culprit: Stalin's Grand Design to Start World War II*, Naval Institute Press, Annapolis, MD, 2013.

Sword, Keith, „The Welfare of Polish-Jewish Refugees in the USSR, 1941–43", *Jews in Eastern Poland and the USSR, 1939–46*, editată de Norman Davies și Antony Polonsky, pp. 145–160, St. Martin's Press, New York, 1991.

Tanenhaus, Sam, *Whittaker Chambers: A Biography*, Random House, New York, 1997.

Tarulis, Albert N., *Soviet Policy Towards the Baltic States, 1918–1940*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, IN, 1959.

Tessin, Georg, *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945*, 17 vol., Biblio Verlag, Osnabrück, Germania, 1965–1997.

Tolstoi, Nikolai, *The Minister and the Massacres*, Century Hutchison, Londra, 1986.

– – –. *Stalin's Secret War*, J. Cape, Londra, 1981.

– – –. *Victims of Yalta: The Secret Betrayal of the Allies, 1944–1947*, Pegasus Books, New York, 2012, publicată prima dată în 1977.

Tomasevici, Jozo, *The Chetniks: War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945*, Stanford University Press, Stanford, CA, 1975.

– – –. *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration*, Stanford University Press, Stanford, CA, 2001.

Tooze, Adam, *The Wages of Destruction: The Making and Breaking of the Nazi Economy*, Penguin Books, New York, 2008.

Topitsch, Ernst, *Stalin's War: A Radical New Theory of the Origins of the Second World War*, Palgrave Macmillan, Londra, 1987.

Trotter, William, *Frozen Hell: The Russo-Finnish Winter War of 1939–1940*, Algonquin Books, Chapel Hill, NC, 1999.

Tucker, Robert C., *Stalin in Power: The Revolution from Above, 1928–1941*, W.W. Norton, New York, 1990.

Tzouliadis, Tim, *The Forsaken: An American Tragedy in Stalin's Russia*, Penguin Books, New York, 2009.

Ulam, Adam, *Expansion and Coexistence: Soviet Foreign Policy, 1917–1973*, Praeger, New York, 1974.

Ullman, Richard, *Anglo-Soviet Relations, 1917–1921*, 3 vol., Princeton University Press, Princeton, NJ, 1961, 1968 și 1972.

Van de Ven, Hans, *China at War: Triumph and Tragedy in the Emergence of the New China*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2018.

– – –. *War and Nationalism in China: 1925–1945*, RoutledgeCurzon, Oxfordshire, UK, 2003.

Van Tuyll, Hubert P., *Feeding the Bear: American Aid to the Soviet Union, 1941–1945*, Greenwood Press, Westport, CT, 1989.

Vetrov, A.A., „Moskva oseniu 1941 goda", *Moskva voennaia. Sbornik Vospominanii*, pp. 62–74, Rossiia molodaia, Moscova, 1995.

Volkogonov, Dmitri, *Stalin: Triumph and Tragedy*, traducere de Harold Shukman, Grove Press, New York, 1991.

Voronin, Anatolii, *Moskva 1941*, Piatii Rim, Moscova, 2016.

Waller, Douglas, *Wild Bill Donovan: The Spymaster Who Created the OSS and Modern American Espionage*, Free Press, New York, 2011.

Waller, John, *The Unseen War in Europe: Espionage and Conspiracy in the Second World War*, Random House, New York, 1996.

Watson, Alexander, *The Fortress: The Siege of Przemysl and the Making of Europe's Bloodlands*, Basic Books, New York, 2020.

Waugh, Evelyn, *The Sword of Honour*, 3 vol., Everyman's Library, Londra, 1994.

Wawro, Geoffrey, *A Mad Catastrophe: The Outbreak of World War I and the Collapse of the Habsburg Empire*, Basic Books, New York, 2015.

Weeks, Albert L., *Russia's Life-Saver: Lend-Lease Aid to the U.S.S.R. in World War II*, Lexington Books, Lanham, MD, 2010.

– – –. *Stalin's Other War: Soviet Grand Strategy, 1939–1941*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 2003.

Weil, Martin, *A Pretty Good Club: The Founding Fathers of the U.S. Foreign Service*, W.W. Norton, New York, 1978.

Weinberg, Gerhard, *Germany, Hitler și World War II*, Cambridge University Press, New York, 1996.

– – –. *A World at Arms: A Global History of World War II*, Cambridge University Press, New York, 1993.

Werth, Alexander, *Moscow War Diary*, Knopf, New York, 1942.

– – –. *Russia at War: 1941–1945*, Skyhorse, New York, 1964.

Werth, Nicolas, „The Iron Fist of the Dictatorship of the Proletariat", „The Red Terror" și „The Dirty War", *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression*, traducere de Jonathan Murphy și Mark Kramer, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1999.

West, Diana, *American Betrayal: The Secret Assault on Our Nation's Character*, St. Martin's Press, New York, 2013.

Wheeler-Bennett, John W., *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace, March 1918*, St. Martin's Press, New York, 1956.

Williams, Robert C., *Russian Art and American Money, 1900–1940*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1980.

Winterbotham, Frederick William, *The Ultra Secret*, Harper & Row, New York, 1974.

Woolner, David B., *The Last 100 Days: FDR at War and at Peace*, Basic Books, New York, 2017.

Wuescht, Johann, *Jugoslawien und das dritte Reich*, Seewald, Stuttgart, Germania, 1969.

Zaloga, Steven J., *Soviet Lend-Lease Tanks of World War II*, Osprey, Londra, 2017.

Jukov, G.K., *Vospominaniia i razmîsleniia*, 3 vol., Novosti, Moscova, 1992.

Ziemke, Earl F., *Stalingrad to Berlin: The German Defeat in the East*, US Army Center of Military History, Washington, DC, 2011.

– – –. *The U.S. Army in the Occupation of Germany 1944–1946*, US Army Center of Military History, Washington, DC, 1975.

Zimmerman, Joshua D., *The Polish Underground and the Jews, 1939–1945*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015.

INDICE

A

Acordul comercial anglo-sovietic, 23, 27
Acordul de împrumut și închiriere, 13, 212–313, 315, 317–318, 321–327, 333–338, 341–342, 344–349, 351–352, 354–355, 358–361, 364–366, 369, 371, 374–377, 384, 386, 406–408, 426, 443, 449–450, 452–453, 455, 457, 459–461, 463, 466, 468, 471–472, 481, 495, 505, 519, 522, 529, 544, 549–550, 552–553, 559, 565, 572–573, 576, 658
Adler, Solomon, 433, 449–450, 499
Administrația Economică Externă (FEA), 471
Adolf Hitler Leibstandarte, 402, 413
Afghanistan, 122–123, 135
Africa de Nord, 360, 377, 381, 403, 407, 475, 500
Ahmerov, Işak, 46, 231–232
Ahrens, Friedrich, 388
Albania, 167, 183, 208
Alcoa, corporație, 34
al doilea front, 62, 357–358, 369, 381–382, 386–387, 394, 398–399, 403, 407–408, 410, 412, 429, 435–436, 473, 475
Al Doilea Război Mondial (Beevor), 10
Alexandru I, rege al Iugoslaviei, 209
al-Gaylani, Rașid Ali, 238
Algeria, 377, 381
Alianța diavolilor (Moorhouse), 80
alianța franco-rusă, 53
ALSIB, 368, 456–457, 529, 553
aluminiu, 5, 13, 284–285, 289–292, 306, 316, 319–320, 322–324, 333, 349, 372–373, 406, 462, 466, 468, 544
„America înainte de toate", mișcare, 169
Amery, Leo, 215
Amtorg, 196, 211, 347
Anders, Wladyslaw, 356–357, 389, 483
Andrew, Christopher, 53
Anschluss, 55, 57
anti-Comintern, Pactul, 73, 170
Antonescu, Ion, 165–166, 171, 244, 537
Anul 1941, 245
a patra conferință de la Moscova, 513
Arabia Saudită, 453
Arcos, 27
Arhanghelsk, 102, 314, 316, 320, 336, 342–345, 351, 354–356, 359, 376
armeni, 73, 523
Armstrong, Charles, 421, 423
Arthur G. McKee and Company, 34
Astahov, Ghiorghi, 74–76
atacul de la Pearl Harbor, 9, 332, 338–339, 342, 355–356, 428
Atherton, Ray, 52, 430
Attlee, Clement, 136, 145
Austria, 55, 57, 86, 218, 437, 535, 545
Austro-Ungaria, 21, 95
avioane, 15–16, 22, 34–36, 47, 59–60, 62–64, 74, 85, 90, 94, 106, 109, 113, 115–116, 119–120, 128, 136, 138, 140, 151, 171, 179, 183, 193–194, 197–202, 211, 217–218, 220, 236–237, 241–242, 244, 247, 249, 251–253, 256–261, 265–267, 286, 289, 291–293, 299, 305–306, 311, 314, 316, 319–327, 330, 333–336, 340–344, 346–349, 354,

359–360, 365–369, 372–373, 375–377, 383–385, 402–403, 405–409, 413–414, 429, 449, 454–457, 467–468, 470, 472–475, 477, 487–492, 504, 511–512, 516, 519, 522, 527, 529, 536, 540, 553, 559–560, 565, 567, 576–577
B-25, 323, 354, 360, 366, 376, 384
B-26, 323
Bell P-39 Airacobra, 324, 369
vezi şi Kobruşka
bombardiere Boston, 376, 407, 477
vezi şi Douglas A-20 Havoc
DB-3, 59
Douglas A-20 Havoc, 322–323, 365, 368, 376, 407
vezi şi bombardiere Boston
Douglas C-47, 368, 504
Douglas DC-2, 59
Douglas DC-3, 59, 198, 299
Hurricane, 85, 119, 321, 327, 334–336, 366, 376–377
I-15, 15
I-16, 15, 199, 260, 336
I-153, 15
Il-2, 59, 199–200, 251, 260
Ju-87, 199
Ju-88, 342
Kitty Hawk, 323–324, 365–366, 368–369, 376, 408
Kobruşka, 369, 376–377, 406
vezi şi Bell P-39 Airacobra
KT-20, 198
Li-2, 59
Messerschmitt, 199, 239, 260
Mig-3, 15, 199, 251, 260, 336
Mustang, 366
Nakajima B-5N, 199
P-40B, 336
PB-100, 199
Pe-2, 199–200, 251, 260
PS-84, 198
Spitfire, 321, 369
Su-2, 199–200, 251, 260
TB-3, 198–199, 242
TB-7, 199
Tomahawk, 316, 321, 323–324, 334–336, 360, 376, 408
Vultee, 59, 199

B

Babii Iar, 282
Bach, Erich von dem, 488
Badoglio, Pietro, 420
Bailey, Bill, 418, 420–421, 423, 425
Baku, 5, 121–122, 126, 128–129, 131–133, 138, 142, 144, 151, 156, 158, 181, 201, 285, 359, 363, 377, 451
Balcani, 12, 14, 163–164, 167, 175, 183, 187–188, 201–202, 208–210, 214–215, 217, 219–220, 224, 235, 237, 245, 357, 412, 414, 420, 436–441, 446, 451, 455, 475, 504, 510–515, 522, 570, 573
Baldwin, Stanley, 52
Banca de Export-Import, 43
Bandera, Stepan, 100
Bard, Ralph, 2, 343, 582
Basarabia, 5, 56, 75, 82, 96, 124, 140, 150–155, 162–163, 166, 177, 187, 200, 202–203, 205, 241–243, 248, 274, 532
Bastiat, Frédéric, 577
Batt, W.L., 349
bauxită, 34, 183, 289
Bavaria, 26
Bazarov, Boris, 46
Bătălia Atlanticului, 310, 339
Bătălia Berlinului, 540
Bătălia de la Halhîn-Gol, 63
Bătălia de la Harkov, 362
Bătălia de la Kursk, 404–406, 409, 411, 414, 572, 577
Bătălia de la Okinawa, 556
Bătălia de la Stalingrad, 366, 369–372, 374–377, 383, 400–402, 404, 548
Bătălia de la Tolvajärvi, 121
Bătălia Moscovei, 295, 328, 331, 336–337
Bătălia pentru Anglia, 16, 163–164, 176, 193–194, 260, 321, 326, 492
Beaverbrook, lord, 321

Beck, Józef, 69–70, 82, 93
Beevor, Antony, 10, 254
Belgia, 16, 140, 143, 155, 198, 238, 410, 437, 453, 501
Beliaev, Piotr (Mihailov), 347, 367
Bell Aircraft, 35
Bentley, Elizabeth, 45–46
Berejkov, Valentin, 173–177
Berezin, P.F., 307
Berger, Joseph A., 468
Beria, Lavrenti, 72, 98, 130, 133–139, 149–150, 188, 195, 198, 203, 226, 231, 236, 240–241, 249, 253–256, 264–265, 272, 274, 278, 280, 282, 297–299, 356, 389–390, 434, 482–483, 518–519, 524, 534, 541, 670
Berlin, Congresul de la, 186
Berling, Zygmunt, 482–483, 485–486, 493–495, 504, 518–520, 534
Berzin, Jan (Donizetti/Starik), 59–60
Bielorusia, 57, 89, 92, 134, 250, 252, 257, 259, 265–266, 270, 272, 274, 285–286, 289–291, 305, 362, 391, 473, 476, 511–512
vezi şi Operaţiunea Bagration; Bielorusia de Vest
Bielorusia de Vest, 94, 99, 203, 242–243
bieloruşi, 91–92, 94, 96–98, 282
Bierut, Boleslaw, 482–485, 490, 494–495, 518–520, 534, 537
Birse, Arthur, 513
blocadă, 74, 84, 205, 284
Blohin, Vasili, 137
Bloodlands (Snyder), 683, 685
Blunt, Anthony, 52
Bock, Fedor von, 244, 252, 257, 265, 286–287, 296, 298, 362
Boettiger, John, 433
Bohlen, Charles „Chip", 52, 433–434, 444–445, 538, 557–558, 672
Bolsteins, Ludvigs, 148
bombă atomică, 556–557, 560
Bonaparte, Napoleon, 263, 298
Bonnet, Georges-Étienne, 77
Boris al III-lea, rege al Bulgariei, 182, 186, 210
Bór-Komorowski, Tadeusz, 484–485, 492–495
Bosnia, 421–422, 424
Bozici, Sima, 217
Brauchitsch, Walter von, 162
Brest-Litovsk, Tratatul de la, 21–23, 94, 252, 257, 265, 268, 674, 685
Brooke, sir Alan, 438, 443
Browder, Earl, 45, 231
Brown, Ben L., 468, 671–672, 674, 677, 681, 684
Broz, Josip, 214, 415–416, 665
vezi şi Tito
Bruenn, Howard, 520
Bucovina, 5, 140, 151–155, 162–163, 166, 177, 182, 187, 200, 202–203, 205, 241, 532
Bucureşti, conferinţa de la, 167
Buharin, Nikolai, 30, 678
Buhtz, Gerhard, 388
bulgari, 131, 163, 185–186, 215, 276, 420, 523
Bulgaria, 21, 151, 162–165, 175–188, 193, 202, 206, 208–210, 213–214, 218, 224, 226, 247, 253, 276, 415, 511–516, 583, 664
Bullitt, William, 44, 51–52, 55, 64, 314, 330, 428, 430
bumbac, 74, 80, 104, 140, 182, 185, 284, 293
Burgess, Guy, 52–53, 418–419, 678
Burmei, Drumul, 171, 573
Burns, J.H., 426, 672
Butler, R.A.„Rab", 126, 672
Byrnes, James, 559, 672

C

Cairncross, John, 52
Cairo, Declaraţia de la, 432
calea ferată din estul Chinei, 38
camioane, 32, 62, 121, 211, 249, 260, 272, 286, 296, 312, 320, 323–324, 335, 337, 340, 342, 346, 359, 361, 364–365, 367, 369–370, 373–375, 377, 403, 406, 409, 454, 465, 469–470, 473, 476–477, 481, 495, 513, 519,

522, 529, 531, 534, 544, 560, 567, 573, 577
Campbell, Ronald, 214
Campbell, Thomas D., 35, 669
Canaris, Wilhelm, 395–397, 402, 412, 574, 676, 679–680
Canton (Ghangzhou), insurecția din, 37–38
Capitalul (Marx), 28, 679
Capper, Arthur, 307
Carol, rege al României, 165
Carta Atlanticului, 329, 387, 390, 506, 510, 551
Casablanca, summit de la, 383, 385–387, 394, 400, 554
Cassidy, Henry, 408
Caucaz, 29, 119, 123, 125, 133, 135, 151, 158, 241, 362–363, 377, 424
cauciuc, 74, 80, 160, 285, 291, 320, 322, 333, 350, 364, 372, 458, 464, 468, 470, 481
cărbune, 33, 151, 181, 223, 284–285, 288, 292, 306, 499
cehi, 54, 57, 94, 538
Cehoslovacia, 9, 11, 54–55, 57, 65, 70, 86, 541, 545, 548
„cei cinci de la Cambridge", 52–53, 417
cereale, 27, 30, 32, 51, 74, 104, 140–141, 182, 185, 284, 287–288, 357, 363, 370, 458, 461
cetnici, 415–418, 420–424, 426, 435, 484, 512, 517
Chamberlain, Neville, 52, 55, 65, 69–71, 76, 84–88, 102, 110–111, 119, 136–137, 139, 145, 147, 158, 213, 674, 676
Chambers, Whittaker, 45–47, 684
Chang Chih-Chung, 62
Chiang Kai-shek, 27, 61, 171, 222–223, 227, 231, 331, 431–433, 443, 449–450, 484, 499, 527, 529–530, 554, 559, 562–563, 569, 572, 682
China, 9, 10, 13, 27, 37–38, 41, 61–62, 64, 222–223, 232–233, 329, 331–332, 342, 384, 410, 422, 432–433, 444, 448–450, 453, 470, 484, 499, 527, 529–530, 550–551, 557, 559, 563, 565, 567–569, 571, 573, 575, 579, 659, 676, 678, 685
Christie, J. Walter, 196, 348
Christmas, John, 367
Churchill, Winston, 13, 70, 102, 104, 110–111, 122, 128, 144–145, 147, 155–160, 162, 164, 170–172, 194, 209–210, 212–220, 233, 235, 239–241, 243, 247, 264, 307, 314–316, 320–322, 325–327, 329, 331, 334, 336, 339–340, 352, 355–359, 364, 367–369, 376, 381–383, 385–388, 390–394, 396, 398–400, 406, 415, 419, 421–424, 426–427, 429–431, 435–444, 446–452, 455, 473, 485–492, 496, 498, 502–505, 507, 510–523, 525–526, 530–532, 534–539, 542–543, 546, 552, 555, 559, 562, 569–574, 576, 660–661, 670, 672, 675, 680, 682
Ciano, Galeazzo, 169, 655
Cicerin, Gheorghi, 23
Clark, Bennett C., 308
Clark Kerr, sir Archibald, 398, 488, 537
Clark, Mark, 446, 474
Coe, Frank, 450, 497, 499
colhoz, 35, 288, 300
Comintern (Internaționala Comunistă), 25, 27–28, 31, 40, 45, 50–51, 61, 83, 88, 143, 145, 184, 419, 671
Conferința de la Teheran, 433, 448, 454, 472, 498, 521, 570
Consiliul Suprem de Război anglo-francez, 122
Corbin, Charles, 101
Coreea, 9, 10, 227, 529–530, 551–552, 554–555, 562, 564–565, 571, 575
coreeni, 63, 565–566
„Cortina de Fier", discurs (Churchill), 569
Coulondre, Robert, 57
Creta, 219–220, 235, 260, 287, 522

Crimeea, 252, 293, 361, 521–524, 526, 566
Cripps, Stafford, 145, 158–162, 171–172, 239, 242–243, 315, 488
crom, 140, 183, 209, 220, 284–285, 349–350, 438
Cross, Samuel H., 428
Crowley, Leo, 471
Crucea Roşie, 118, 276–277, 282, 389–391
cupru, 34, 102, 183, 285, 320, 323, 406
Curtiss-Wright, 347
Curzon, linia, 23, 96, 447, 516–518

D

Daladier, Édouard, 55, 72, 76–77, 136–137
Danemarca, 141, 155, 198, 271, 359
Daniel, James N., 468, 581
Darlan, François, 381–383, 385
Davidescu, Gheorghe, 150, 153
Davis, Elmer, 392
Dawes, plan, 26
Deane, John R., 432, 472, 529, 536–538, 553, 673
de Gaulle, Charles, 435
Dekanozov, Vladimir, 174, 177
Delta Dunării, 5, 75, 82, 156, 163, 165, 167, 188, 241, 258, 533
Despre bazele leninismului (Stalin), 28
„despre măsurile de eliminare a gospodăriilor de culaci", 32
Dickie, Frank E., 34
Dimitrov, Ghiorgi, 669
Directiva nr. 2, 255
Directiva nr. 18, 183
Directiva nr. 35, 286, 296
Directiva nr. 39, 338
Directiva nr. 794/B, 134
Dixon, Alan „Tubby", 138
Djilas, Milovan, 134, 548, 673
Djugaşvili, Iakov, 265
Djugaşvili, Iosif Vissarionovici „Soso" (numele de la naştere al lui Stalin), 29
doctrina capitulării necondiţionate, 386, 393–395, 509, 551
„document obraznic", 514
Donovan, William „Wild Bill", 209–213, 216, 219–220, 396, 508, 576, 581, 658, 668, 672, 685
Doolittle, Raid, 384, 393, 431
Doonan, Eugene, 571
Dorn, Frank, 450–451, 673
Douglas Aircraft Company, 59
Doumenc, Joseph, 76–78, 81, 669
Draganov, Parvan, 74, 162, 183, 188
Dranunov, Ghiorghi, 519
Drax, Reginald, 76–78, 81
„Drepturile popoarelor din Rusia la autodeterminare", 23
Dubrowsky, D.H., 44
Duggan, Laurence (Frank), 45
Dulles, Allen, 396
Dumbarton Oaks, Conferinţa de la, 527
Dunărea, Conferinţa privind, 184, 189
Dunăre, fluviu, 5, 75, 82, 154, 156, 165–168, 182–183, 187–189, 208–209, 241, 258, 512, 533
Dunkerque, 144, 146–147, 157, 358
Duranty, Walter, 42, 49

E

Eaker, Ira C., 394
Earle, George H., 395–396
Eastern Approaches (Maclean), 122, 424, 679
Ecaterina cea Mare, ţarină a Rusiei, 51
Eden, Anthony, 213–214, 388, 392, 426–427, 431, 435, 446–447, 488, 498, 504, 513–514, 531
Egipt, 145, 208, 214, 235, 325, 377, 431, 525
Ehrenburg, Ilia, 367, 546, 548
Eisenhower, Dwight, 381–383, 403, 431, 473, 539–541
Electric Boat Corp., 467
Elveţia, 27–28, 395–396, 402, 537
„embargou moral", 120, 207
embargou petrolier, 328–329, 575
Empire Starlight (navă), 356
Enigma, cod, 235, 574, 680
Enola Gay (bombardier), 561

epurări, 49, 60, 109, 114, 308, 434
estonieni, 104–106, 148, 445, 515, 566
Estonia, 74, 82, 104–106, 147–149, 155, 159, 161, 183, 203, 250, 266, 271, 307–308, 440, 445, 532
evrei, 49, 70, 73, 90–91, 93–94, 96–97, 99–100, 137, 152, 247, 262, 269–270, 273–277, 282, 284, 301, 392, 394, 428, 482–483, 486, 499, 524, 533, 567, 573

F

Fabrica nr. 7, 297
Fabrica nr. 264, 362
Faymonville, Raymond, 315, 317, 324–426, 472, 659
fier, 15, 34, 74, 104, 122, 132, 140–141, 150, 284–285, 288, 292–293, 306, 410, 468, 545
Filipine, 233, 329–330, 333, 342, 353, 527, 575
Filov, Bogdan, 163, 184, 186, 210
Finlanda, 5, 12, 23, 56–57, 72, 74–75, 82, 89, 96, 102–104, 106–123, 126–127, 131–137, 139–140, 142–146, 155, 158, 164, 171, 174–176, 178, 181–182, 187, 194, 196–198, 200–201, 203, 205–206, 224–226, 228, 241, 244, 247–248, 250, 256, 271, 276, 278, 280, 292, 307–308, 327, 350, 387, 397, 410, 436, 444, 486, 511, 515, 532, 562, 570, 659, 661
finlandezi, 23, 103, 107–110, 112, 114–116, 118–121, 126–127, 131, 135–136, 138, 145, 187, 197, 244, 511, 566
Firestone, 465, 477
Fish, Hamilton, al III-lea, 307, 674
Fondul de ajutorare a Finlandei, 119
Forţele Aeriene Regale (RAF), 85, 91, 164, 179, 314, 406
Forţele Aeriene Sovietice (VVS), 35, 109, 187, 194, 199–200, 203, 246, 252–253, 261, 266, 297, 324, 336, 366, 368–369, 376, 384, 407, 413, 457, 493, 512, 519, 665–666
fosfaţi, 285, 291
Fotitch, Constantin, 674
Franco, Francisco, 58–60, 112, 131, 164, 172, 241, 271
Franţa, 11–12, 14, 16, 21–22, 26, 50–51, 53–56, 59, 65, 71–74, 77–79, 82, 84–85, 87–89, 91, 97, 101–102, 112, 119, 124–125, 129–130, 132, 134–136, 142–148, 151, 155–156, 158–160, 162, 164, 166, 171–172, 174, 188, 194–195, 197, 200, 205, 208, 220, 240, 261, 263, 266, 271, 320, 326, 357, 377, 381, 389, 396, 398, 403, 410, 435–439, 442–443, 445, 448, 453, 455, 473–477, 513, 525, 535, 565, 573–575, 577, 583, 668
Franz Iosif, împărat al Austriei, 95
Freyn Engineering Company, 34
frontul de sud-vest, 202–206, 238, 257–259, 292, 376
Frontul Popular, 5, 45, 48, 50–53, 55, 58, 61, 232
Frozen Hell (Trotter), 121, 684
Fuchs, Klaus, 557

G

Galiţia, 57, 78, 95, 97, 100, 188, 203, 257, 267, 270, 476, 482, 516, 518
Gamelin, Maurice, 77, 84, 130
Gatehouse, R.O.A., 127–128
Gavrilovici, Milan, 217–218
General Electric, 467
Genova, Conferinţa de la, 24
Gigurtu, Ion, 163
Gipromez (Institutul de stat pentru proiectarea uzinelor metalurgice), 34
Glantz, David, 260, 337, 401, 675
Glenn L. Martin Company, 59
Goebbels, Joseph, 73, 180, 247, 389, 402, 507, 509, 540, 546, 670
Golikov, Filipp, 217, 311, 401–402
Gorbaciov, Mihail, 542
Gore Field, 456

Göring, Hermann, 48, 55, 86–87, 175–176, 179, 194, 226, 377, 403, 409
Gorodianski, A.M., 361–362
Gosplan, 195, 532, 663
Grecia, 16, 124, 168, 179, 182–183, 185, 208–209, 213–214, 219–221, 235, 238, 287, 403, 410, 438, 499, 513–516, 519, 522, 525, 569
Greenglass, David, 557
Grew, Joseph, 551–552, 554, 556, 571
Gromîko, Andrei, 341, 343–345, 347–349, 508–509
Grzybowski, Waclaw, 92
Guam, 333
Guderian, Heinz, 143, 257, 268, 296, 675
Gulag, 49, 92, 133–134, 148, 195, 534, 671, 677, 683

H

Haga, Convenţia de la, 275–277, 428
Halder, Franz, 156, 165, 263, 284, 669
Halifax, viconte, 70, 86–87, 101, 110, 145, 161–162, 213
Hall, Theodore, 557
Hanson, Victor Davis, 10, 675
Harkov, Uzina de Locomotive (Fabrica nr. 183), 294
Harnischfeger, Walter, 463–464
Harriman, W. Averell, 323, 327, 341, 354, 433–436, 444–445, 472–473, 489–491, 517, 537–538, 542, 554–555, 675
Hasegawa, Tsuyoshi, 558, 676
Hausser, Paul, 412–413
Häyhä, Simo, 116
Hearst, William Randolph, 312
Heidrich, Arnost, 56
Henderson, Loy, 52, 430
Hess, Rudolf, 175, 179, 239–240, 574, 671
Himmler, Heinrich, 173, 488, 495
Hirohito, împărat al Japoniei, 229, 332, 557, 559, 563–564
Hiroshima, 561, 575
Hiss, Alger, 46–47, 530, 676
Hitler, Adolf, 5, 9–13, 16–17, 26, 36, 39, 48–50, 53–58, 65, 69–71, 73–89, 91, 95–97, 100–102, 104, 107, 110, 112, 115, 118–120, 122, 125, 128, 132–134, 136, 139–144, 146–152, 154–166, 168, 170–189, 193–195, 197–198, 200, 202–203, 205–215, 217–228, 230–231, 234–235, 237–241, 244–247, 250–254, 256–257, 260–264, 269, 271, 277, 281–282, 284–287, 289–290, 296, 301, 305, 307–310, 312, 315, 319, 326–328, 331, 333, 338–340, 346, 355, 362–363, 368, 375, 377, 381, 387, 389–390, 392–399, 401–403, 407–408, 410, 412–415, 428, 438, 442–443, 446, 451, 454, 474–475, 496, 499, 501, 508–509, 511, 515, 524, 532–533, 540–541, 543, 548–549, 570–574, 576, 671–672, 674–675, 677–680, 682–685
Hokkaido, 555, 564–565, 571, 581
Hollis, Leslie, 142
Holocaust, 483, 683
Holodomor, 99
vezi şi Ucraina de Vest
Hong Kong, 233, 325, 332, 671
Hoover, Herbert, 39, 119, 308–309, 312, 552, 554, 556, 582–583, 659, 676, 683–684
Hopkins, Harry, 211, 216, 291, 306, 309–320, 322–325, 344–347, 349, 353, 355–356, 370, 372–373, 426–431, 433–434, 437, 439, 442, 444, 451, 453–455, 459–469, 471–472, 502, 506, 530, 541–543, 550–556, 564, 571, 658, 665, 682
Hotchkiss, 60
Hoth, Hermann, 257, 411–412
Houdry Process Corporation, 464
Hozin, M.S., 16
Hruşciov, Nikita, 108, 144, 250–251, 254, 542, 566, 677
Hudson, Marko, 417, 419, 421

Hugh L. Cooper, companie, 34
Hull, Cordell, 211, 276, 278, 329, 332, 387, 430–431, 471, 502, 505–506, 571, 575–676
Hurley, Patrick, 571

I

Iakovlev, V.F., 317, 670
Ialta, Conferința de la, 6, 510–511, 513, 522–531, 533, 536–537, 543, 546, 549–551, 554–578, 660, 665
Ialta (Plokhy), 578
Iarțev, Boris, 57, 107, 397
Ieremenko, Andrei, 375
Iliușin, Serghei, 35, 59, 199–200
India, 215, 350, 360, 435
Indiile Olandeze, 233
Indochina, 222, 233, 328–329, 331–332, 435, 575
Indonezia, 228, 329–330, 575
Indonezia olandeză, 228, 330
Inönü, Ismet, 447–448
International Catalytic Oil Processes Corporation, 464
invazie japoneză în Manciuria, 10
vezi și Manciuria
invazie sovietică în Finlanda, 140, 292
Irak, 123, 125, 129, 135, 138, 144, 235, 430
Iran, 122–123, 129, 135, 159, 344, 356, 359, 371, 373, 376, 383–384, 429–430, 432–433, 450, 453, 461, 469, 483, 674
Ironside, Edmund, 85, 128
Italia, 26, 28, 39, 56, 59, 62, 73, 111–112, 118–120, 135, 139–140, 145, 152–153, 159, 165, 167, 169–170, 174–175, 178–180, 201, 206, 212, 218, 220, 244, 271, 276, 331, 386–387, 403, 410, 412–415, 435–436, 438–439, 441, 443, 445–446, 454–455, 474–475, 477, 483, 486–487, 489, 492, 504, 513, 521, 525, 535, 537–538, 570, 573, 575
Iugoslavia, 13, 27, 124, 184, 208–220, 227, 230, 235, 238, 247, 403, 410, 415, 417–424, 426–427, 436, 438, 441, 444, 446, 450, 453, 483–484, 504–505, 510, 512–516, 519, 530, 533, 546, 548, 568, 570, 661, 670

J

Japonia, 10–11, 13, 24, 26, 28, 37–38, 44, 47, 61–62, 64, 72–73, 75, 78, 111–112, 118, 169–171, 174, 181, 206, 221–234, 253, 318, 327–333, 338–341, 346, 357, 359, 382–384, 386–387, 393, 397–398, 410, 431–433, 436–437, 444, 448, 450, 455, 469–470, 473, 481, 527–529, 541, 543, 549–551, 553–565, 567, 571–572, 575, 577–578, 659
Jaslukowski, Stanislaw, 534
Jdanov, Andrei, 114, 116, 149
jeepuri, 323, 364, 370, 375, 377, 406, 408–409, 476–477, 495, 513, 519, 522, 560
Jigarev, Pavel, 246
Jodl, Alfred, 219, 269, 284, 541
Johnson, Hiram, 307
Johnson, Legea, 43, 44
Johnson, Nelson T., 62
Jordan, George Racey, 456, 466–468, 677
Jukov, Ghiorghi, 63–65, 75, 78, 83, 92, 142, 204–206, 238–239, 243, 246, 248–251, 255, 257–259, 261, 279, 286, 297–299, 330, 333, 335–337, 360–362, 374–375, 400–402, 404–405, 412, 487, 534, 540–541, 556, 670, 686

K

Kalinin, M.I., 111, 133, 137, 298, 336
Kamenev, Lev, 30
Karabaș, combinat, 34
Karr, David, 431
Kazahstan, 33, 49, 63, 137, 275, 290

Kedia, Mihail (agent 59), 130
Keitel, Wilhelm, 173, 284, 541
Kelley, Robert F., 39–40, 52
Kennan, George, 52, 490, 677
Khan, Faiz Muhammad, 123
King, Ernest, 433, 439, 449
Kirov, Serghei, 48–49, 58, 299
Kirov, uzine, 289–290, 293
Kirponos, Mihail, 258–259
Klaus, Edgar, 397, 557
Kleist, Paul Ludwig Ewald von, 143
Kluge, Günther von, 394, 412
Klugmann, James, 52–53, 417, 423
Knatchbull-Hugessen, sir Hughe, 123
Komatsubara, Michitaro, 64
Konev, I.S., 336, 476, 540, 556
Konoe, Fumimaro, 222–223, 229, 329, 331
Kotikov, A.N., 455–456, 467
Kozielewski, Jan (Karski), 483
Kozlov, D.T., 361
Krasnoe Sormovo, 290
Krebs, Hans, 230
Kreve-Mickevicius, Vincas, 188
Kristallnacht, „Noaptea de cristal", 70
Krock, Arthur, 506
Kruglov, Serghei, 524
Kulik, G.I., 361
Kun, Bela, 26, 28
Kurile, insule, 223, 227, 448, 528, 549, 554, 564–565, 571
Kurusu, Saburo, 169, 331–332
Kutuzov, Mihail, 298, 414
Kuusinen, Otto, 114, 116–117

L

La Follette, Robert M., Jr., 308
lagăre de concentrare, 49, 60, 97, 495, 512, 573
Land, Emory S., 355–356
Lane, Arthur Bliss, 215–216
Langner, Wladyslaw, 95
Laval, Pierre, 54–55, 160
lână, 23, 322
Leahy, William D., 433, 526–527
Lebedev, V.Z., 217
Lebensraum, 174, 247, 269
Leeb, Wilhelm Ritter von, 244, 252, 286, 289
Legile neutralității din 1936, 1937, 1939 (US), 212
lemn, 104, 109, 113, 138, 141, 178, 181–182, 291, 343, 437, 527, 545
Leningrad, 30, 33–34, 48, 106, 108, 112, 114, 116–117, 135, 140, 237, 245, 251, 264–265, 286–287, 289–291, 298, 319, 401, 573, 678
Lenin, Vladimir, 21–26, 28–30, 51, 65, 255, 262, 264–265, 300, 305, 352, 434, 545, 671, 677–678, 680, 682
Le Rougetel, John, 111, 126, 145
letoni, 105–106, 250, 515, 566
Letonia, 74, 82, 105–106, 147–149, 155, 159, 161, 183, 203, 266, 270–271, 307–308, 440, 445, 476, 532
Lewis, Edward, 345
Libia, 16, 208, 220, 235, 326
Liga Națiunilor, 49, 118, 307, 428, 526, 575
Lindbergh, Charles, 313
„Linia Stalin", 204
Lipski, Josef, 87–88
List, Wilhelm, 184, 363
Lisunov, Boris Pavlovici, 59
Little Boy (bombă atomică), 560
Lituania, 74, 76, 78, 82, 96, 101, 104–106, 146–150, 155, 159–162, 183, 188, 203–204, 250, 266, 270–271, 307–308, 391, 440, 445, 447, 476, 532
lituanieni, 94, 106, 149, 270, 515, 566
Litvinov, Maksim, 40–45, 50, 53, 55–56, 58, 69, 71–73, 100, 318, 408, 428, 430, 471
Lloyd George, David, 24, 27, 41, 96, 576
Locarno, Tratatul de la, 54
Lothian, lord, 213
Ludendorff, Erich, 438
Luftwaffe, 16, 90, 94, 119, 151, 163–164, 171, 193–194, 218, 236, 244, 251–253, 257, 260, 266,

271, 273–274, 280, 321, 326, 336, 342–345, 354, 356, 358, 361, 364, 368, 376–377, 383, 403, 410, 413, 455, 488, 522
Lukaşev, K.I., 347–351
Luxemburg, 155

M

MacArthur, Douglas, 342, 572
MacDonald, Ramsay, 26–27, 34
Macedonia, 438
Maclean, Donald, 52–53
Maclean, Fitzroy, 122, 129–130, 142–143, 421–425, 427, 505, 513, 515, 570, 571, 661, 679
Macphail, Hugh, 138–139, 142
Maginot, Linia, 78, 84, 143, 203
Magnitogorsk, 33–34, 290
„mai întâi Germania", 340, 342
Maiski, Ivan, 71–73, 102, 126, 145, 160, 235, 368–369, 398
Malaysia, 325, 329–330, 332, 575
Malenkov, Ghiorghi, 265
Malinovski, Rodion, 401
Malîşev, Viaceslav, 348
Manciuria, 10–11, 15, 37–39, 61, 75, 155, 170, 199, 222, 228, 232, 260, 327, 432, 448, 529–530, 549–552, 554, 557–558, 562–565, 567–569, 571, 575
mangan, 74, 80, 104, 140, 182, 284–286, 288, 292, 362
Manhattan, Proiectul, 466, 556–557, 577
Manifestul comunist (Marx şi Engels), 35
„Manifestul de 1 Mai", 45
Mannerheim, Gustav, 107, 113–115, 131, 135, 244
Mannerheim, Linia, 113, 116, 131, 135
Manstein, Erich von, 293, 401–402, 409, 411–413, 679
Mao Zedong, 61
Marea Britanie, 11–14, 21, 23, 26–27, 37–38, 41, 44, 52, 54, 56, 59, 64–65, 69, 71, 73–74, 77, 80, 82, 84–85, 87–89, 91, 96, 101–102, 104, 107, 110–112, 119, 123–129, 135–136, 141, 143, 145, 153, 155–159, 164, 166, 170–172, 174, 176–177, 179–180, 182, 193, 201, 208, 210, 212–215, 220, 223, 225, 227, 233–234, 239–241, 256, 264, 275, 284–285, 300, 306, 311, 316, 318, 320–321, 324, 326, 328, 331, 333–334, 336, 338–340, 342–343, 352, 357–359, 369, 377, 383, 386–392, 398, 406, 415, 417, 419–421, 423, 435–436, 445–449, 451–453, 471, 491–492, 503, 506, 510–511, 513–514, 516–517, 531, 538, 549–550, 555, 558–559, 569, 572–574, 576–577, 583
Marea Criză, 36, 39, 458
Marea Teroare, 52, 60, 427
Maroc, 377, 381
Marshall, George, 385–386, 394, 427, 433, 438–439, 506–507, 527–528, 554, 558, 569, 571, 681
Marx, Karl, 25, 28, 30, 35, 679
masacrul de la Katyn, 5, 121, 137–138, 274, 389, 393, 397, 429
Massigli, afacerea, 130, 138, 158, 179, 359, 677
Massigli, René, 129–130, 132, 138, 152
Matsuoka, Yosuke, 222–231, 382
Matuszynski, Janusz, 92
Mawdsley, Evan, 493, 674, 679
Max B. Miller Company, 464
McCormick, Anne O'Hare, 539
McCormick, Robert, 309, 683
Mehlis, Lev, 113, 114, 116–117, 127, 255
Mein Kampf (Hitler), 203
Meltiuhov, Mihail, 246
Menzies, Stewart, 209, 395
Merekalov, A.F., 71
Meretkov, Kiril, 112–113, 115, 117, 201–202, 555, 562, 564
Merkulov, V.N., 177, 248
Merkys, Anastas, 146
Midia-Enos, linie, 185
Mihai I, rege al României, 537

Mihailovici, Draža, 219, 415–426, 435, 446, 483–484, 512, 517, 530, 568, 570–571, 661
Mikayla Demaiter, 167, 212–214, 219–220, 227, 453, 514, 532
Mikoian, Anastas, 73–74, 141, 255, 285, 299, 664, 679
Mikolajczyk, Stanislaw, 484–485, 488–489, 494, 516–518, 520, 525, 655
Mill, Peter, 300
Model, Walter, 411, 487
Mojaisk, linia, 297–298
Moldova, 203, 266
molibden, 183, 320
Molotov, cocktail, 15, 131
Molotov, Viaceslav (Viaceslav Scriabin), 5, 11, 17, 67, 72–74, 76–85, 88–89, 91–92, 94–97, 100–105, 107–112, 114–115, 124, 126, 131, 135–136, 141, 143–144, 146–154, 158–159, 163, 166–168, 170–188, 197–198, 204, 207, 213, 215, 217, 222–224, 226, 228–229, 231, 236–239, 242, 247, 253, 255–257, 265, 275–279, 282, 284, 298, 306, 312, 318, 321, 324, 344, 347–348, 356–358, 387–389, 391, 397, 407–408, 424, 426, 428–429, 431, 434–436, 441–442, 446, 472, 485, 487, 489, 491, 504, 514–517, 524, 531–532, 537–538, 543, 552, 555, 559, 561–562, 565, 656, 658, 663, 670, 672
Moltke, conte Helmuth von, 396
mongoli, 63, 566
Mongolia, 38, 62–63, 228, 448, 528–529, 550, 563, 567
Montefiore, Simon Sebag, 114, 680
Montini, monsenior G.B., 547
Montreux, Convenţia de la, 174, 178–180, 515
Moorhouse, Roger, 80, 680
Moran, lord, 437, 522
Morgenthau, Henry, 6, 41, 43, 46, 231, 233–234, 332, 351, 382, 450, 496–509, 511, 524, 530, 535, 539, 571, 576, 669–670, 672–673, 680
Moscova, Conferinţa de la, 323
vezi şi a patra Conferinţă de la Moscova; Pactul Ribbentrop-Molotov
Mosely, Philip, 500
muncă forţată (în URSS), 33, 49, 149, 485, 495, 523, 543–544, 566–567
vezi şi Gulag
München, conferinţa de la, 9, 56–58, 65, 70
Munters, Vilhelm, 105
Münzenberg, Willi, 28, 679
Murmansk, 22–23, 102, 121, 132, 316, 320, 334–336, 343, 345, 354–356, 368, 376
Murrow, Edward R., 164
Musial, Bogdan, 274, 545–546, 581, 680
Mussolini, Benito, 39, 50, 58, 119, 145–146, 153, 167, 179, 183, 208, 218–219, 235, 244, 256, 331, 420
musulmani, 123, 130, 523, 566

N

Nagasaki, 563, 575
Naidenko, Viktor, 336
NATO, 572
Negrín, Juan, 61
Nelson, Donald, 355
Neuilly-sur-Seine, Tratatul de la, 163, 184
Newark, aeroport, 455
New Deal, 45, 313, 458, 577
Newman, E.C., 460
New Mexico, 556, 558
nichel, 74, 104, 113, 121–122, 132, 140–141, 178, 181–182, 187, 284, 322, 333, 335, 350, 372–373, 406, 410
Nicolson, Harold, 392, 670, 676, 681
nitroglicerină, pulbere, 349–350

NKVD, 46, 57, 60, 72–73, 81, 92, 95, 98–100, 106–107, 114, 117, 130, 133–135, 137–139, 148–150, 154, 163, 167, 173, 187–188, 195, 198, 202–203, 231–232, 241–242, 246, 248–250, 254, 256, 264–266, 270–274, 278, 280, 297–300, 314–315, 317, 324, 332, 354–356, 359, 397, 426, 430–434, 448, 472, 483, 490, 494–495, 497, 508, 518, 520, 523, 534, 536, 540–541, 546, 557, 566, 571, 658–659, 665, 670
Noaptea cuțitelor lungi, 48
Nomura, Kichisaburo, 329
Normandia, debarcări din, 437, 474–477, 486, 497–498
Norvegia, 16, 122, 132, 135, 141–142, 144, 155, 198, 238, 261, 263, 271, 410, 574
Novicikov, Stepan, 377
„Nu ne vom preda niciodată", discurs, 147, 576

O

Ocazia pierdută de Stalin (Meltiuhov), 246
Ofensiva din Ardeni, 509, 524, 528, 538
Ogrodowcyk, Mieczyslaw, 272
Okulicki, Leopold, 534
Older, Andrew, 431
Omagiu Cataloniei (Orwell), 60
O'Malley, sir Owen, 392
Operațiunea Anvil, 439, 443–446, 455
Operațiunea Bagration, 473–476, 511
Operațiunea Barbarossa, 12–13, 206, 219–220, 224, 231, 236, 241, 245–247, 252, 255–258, 260, 263, 269–270, 280, 285–286, 295, 307, 314, 321, 328, 339, 362, 372, 389, 393, 411, 444, 453, 475, 483, 512, 530, 532, 572, 674, 680–683
Operațiunea Blau, 362, 365, 368
Operațiunea Buccaneer, 432–433, 437, 443, 448–449, 530
Operațiunea Catherine, 122, 132
Operațiunea Citadela, 6, 400, 407, 409, 411–414
Operațiunea Compas, 208
Operațiunea Furtună de august, 557–558, 560–561, 563
Operațiunea Gallop, 401
Operațiunea Jupiter, 400
Operațiunea Keelhaul, 535
Operațiunea Manna, 513
Operațiunea Mariţa, 219
Operațiunea Marte, 400–402, 405
Operațiunea Neptun, 400
Operațiunea Overlord, 437–447, 452, 455, 471, 473–474, 570
Operațiunea Pike, 138
Operațiunea Saturn, 400–401
Operațiunea Snow, 5, 222, 231, 677
Operațiunea Steaua Polară, 401–402
Operațiunea Torch, 368, 377, 381–382
Operațiunea Unthinkable, 570
Operațiunea Uranus, 374–377, 400, 404–405
Operațiunea Velvet, 383
Operațiunea Weiss, 422
Ordinul comisarilor, 269, 271, 286
Ordinul nr. 21, 189
Ordinul nr. 227, 363
Ordinul nr. 270, 279
Organizația Națiunilor Unite, 526
Orientul Mijlociu, 123, 125, 139, 142, 364, 371, 660
Orlov, Aleksandr, 60
Orwell, George, 60, 681
Osmers, Frank C., 307
Otoman, Imperiu, 21, 124, 514
oțel, 34, 72, 74, 115, 183, 200, 214, 285, 289, 292–293, 306, 319, 322–324, 335, 340–341, 349, 351, 353, 362, 372, 406, 462, 468, 497, 544–545
Ovcinikov, K.I., 307
Ozaki, Hotsumi, 331

P

„Pact al celor patru puteri", 180–181
Pactul anti-Comintern, 62, 81, 169

Pactul de la Moscova, 82–85, 95, 104, 119, 124, 143, 150–152, 155–156, 158, 160, 164–165, 170, 177, 189, 193, 203, 230, 253, 256, 263, 265, 285, 314, 516
Pactul de neutralitate sovieto-japonez, 228, 230–231, 560–561
Pactul Ribbentrop-Molotov, 5, 11, 17, 67, 84, 92, 100, 103, 107, 109, 124, 137, 159, 231, 387, 397, 446–447, 514–515, 524, 565
Pactul Tripartit, 169–171, 174–175, 180–184, 206, 213–216, 222, 225, 227, 329, 416
Paine, S.C.M., 62, 681
Palasse, August Antoine, 72
Panther, 404, 409, 411, 413
Paralela 38° (peninsula Coreea), 564–565
Pāts, Konstantin, 148
Paulus, Friedrich, 362–363, 374–375, 377, 401, 426
Pavel, prinț regent al Iugoslaviei, 143, 209, 211, 213–216, 412, 669, 677–678, 681
Pavlov, D.G., 204–205, 278
Pavlov, Vitalii, 46–47, 231–233, 681
Pavlov, V.N., 434
Pearson, Drew, 431, 506
Penrose, Francis, 500
Pétain, Philippe, 148, 164
Petliakov, Vladimir, 199
petrol, 74, 80, 97, 104, 115, 122, 125–126, 128–129, 132–133, 138–141, 146, 151–154, 156, 163, 166, 171, 175, 181–182, 188, 205, 209, 220, 223, 226, 231, 237, 249, 259–260, 284–285, 328–329, 350, 359, 362–363, 365, 405–406, 462–464, 553, 559
Petrolite Corporation, Ltd., 464
Petru al II-lea, rege al Iugoslaviei, 216
P&H, companie producătoare de macarale, 463
Philby, Kim, 52–53
Pisa-Rimini, linie, 438
plan de înfometare, 277
Planul Morgenthau, 6, 496, 499–500, 502–509, 511, 524, 530, 535, 539, 576
platină, 140, 579
Ploiești, 151–152, 156, 163, 182, 188, 239, 258–259, 287, 512, 613
Plokhy, Serhii, 578
plumb, 34, 183, 322, 333, 477
Politburo, 12, 30, 32, 40, 98–99, 106, 108, 126, 142, 187, 196–197, 199, 204, 240–241, 243, 246–249, 251, 254–255, 257, 264–265, 275, 299, 333, 429, 555, 557, 663, 669, 678
polonezi, 11, 23, 57, 60, 69, 77–78, 82, 84–101, 105–106, 119, 122, 130, 132–139, 142, 150, 161–162, 184, 241, 272–275, 279, 281, 310, 356–357, 388–393, 399, 424, 436, 446–447, 474, 481,–495, 509, 513, 516–520, 525–526, 530, 533–535, 542, 548, 566, 574, 576, 581
Polonia, 5, 9, 11–14, 16, 23, 54, 56–57, 65, 69–72, 74–79, 81–82, 84–103, 105–106, 108, 110–111, 114–115, 121–122, 124, 131, 136–137, 141, 143, 152, 154–156, 160–162, 200–201, 203–205, 208, 220, 228, 231, 235, 238, 244, 250, 261, 263, 266, 270, 276, 307–308, 326, 387–389, 391–392, 396, 436, 444–447, 477, 481–485, 490–492, 494–495, 501, 504–505, 511–513, 516–520, 524–526, 530, 532–539, 542–543, 545, 548, 551–552, 562, 566–567, 569–570, 573–574, 577, 581, 583
Ponomarenko, Panteleimon, 242–243
Porsche, Ferdinand, 404
Post, Marjorie Merriweather, 51
Potemkin, V.P., 56–57
Potsdam, declarația de la, 559–563
Primul Război Mondial, 12, 21, 26, 44, 56, 95, 124, 150, 156–157, 193,

212, 215, 219, 320, 386, 416, 438, 515, 576, 580
Prometeu, 130
Prusia Orientală, 90, 160–161, 201, 203–204, 242, 447, 477, 496, 524–525, 539, 545, 547
Puciul de la berărie, 26
Purkaev, M.A., 202, 562
Putin, Vladimir, 10, 673, 681

Q

Quebec, 496, 502, 504–507, 509, 511, 521, 526, 530, 658
Quebec, Conferința de la, 496, 502, 504–507, 509, 511, 521, 526, 530, 658
Quisling, Vidkun, 141

R

Raczynski, conte Edward, 96, 681
rafinării de petrol, 166, 188, 285, 363, 406, 462, 464
Rainbow Five, plan de război, 338
Rapallo, Tratatul de la, 24, 36, 75, 196, 284, 671
Ratier-Figeac, 60
Ratov, Ivan, 406
Războiul Civil rus, 23, 26, 36, 111, 126, 133, 144, 416, 535
Războiul Civil spaniol, 61, 64
Războiul ruso-japonez, 227, 528
Războiul ruso-otoman, 130
Războiul sovieto-polonez, 96
Reichenau, Walther von, 293
Reichstag, incendiere, 36, 48–49
Renault, 59
reparații de război, 510, 531, 574
Revolta de la Varșovia, 484, 486, 534
Revoluția din Octombrie, 22, 26
Reynaud, Paul, 143
Reynolds, Robert, 212, 581, 670, 682
Rezoluția nr. 2, 290
Rezoluția nr. 19, 248
Rezun, Vladimir (Viktor Suvorov), 245
Riabîșev, D.I., 258–259
Ribbentrop, Joachim von, 5, 11, 17, 67, 75–76, 78–82, 84–85, 89, 92, 95–97, 100–101, 103–104, 107, 109, 124, 140–141, 150–152, 156, 159, 162–163, 165–174, 176, 179–180, 183, 206, 215, 218, 222–227, 230–231, 238–239, 250, 253, 257, 276–277, 284, 397, 436, 515, 524, 533, 565
Rich, Robert F., 307
Robertson, Charles, 417, 419
Rokossovski, K.K., 8, 259, 375, 401, 412, 482, 484, 487–490, 493–495, 524, 540
români, 93, 119, 150–155, 163, 165–167, 215, 237–238, 242, 244, 287, 374, 523, 533, 543, 566
România, 54, 72, 75, 77–78, 89, 92–93, 97, 119–120, 124, 146, 150–156, 160–167, 171, 175–179, 182–188, 193, 197, 201–206, 208–209, 218, 226, 228, 235, 239, 241–242, 244–245, 247, 250, 256–258, 266, 271, 276, 287, 319, 387, 436, 438, 444, 446, 511–516, 532–533, 537, 548, 562, 593–594, 597, 601, 603, 605, 609, 615, 645
Rommel, Erwin, 235, 364, 381
Roosevelt, Anna, 523
Roosevelt, Eleanor, 313, 507, 675, 678
Roosevelt, Elliott, 433, 441–442, 450, 674
Roosevelt, Franklin Delano, 9, 13, 39–46, 50–52, 64, 86, 111, 119–120, 136, 157, 159, 169–170, 207, 209–221, 234, 247, 264, 291–292, 305–318, 320–332, 334, 338–341, 343–347, 349, 352–359, 364, 366–370, 372–373, 381–387, 390–400, 402–403, 406–407, 423, 426–451, 453–455, 458, 469–471, 473, 481, 489–492, 496, 498–499, 501–509, 511, 513–514, 517–518, 520–532, 535–539, 541–543, 546,

549–552, 554–555, 557, 559, 562, 564–565, 568, 570–578, 583, 665, 670–675, 678, 681–682
Rosenman, Samuel, 382
Rosso, Augusto, 152
Rotmistrov, Pavel, 412–413
Ruhr, 497, 499–500, 502–503, 506
Rundstedt, Gerd von, 244, 253, 286, 292, 296
Russell, Richard, 470
ruși, 13, 22, 24, 32, 41, 45, 49, 61–63, 72, 76, 78, 80, 82, 91–92, 94, 101, 109, 116–118, 121, 131, 141, 145, 151, 162–164, 167, 171, 173, 187–189, 203, 208, 223–224, 239, 244–245, 262, 267, 270, 275, 281–282, 284–285, 287, 289, 300, 307, 310–312, 317, 326, 337, 342–343, 346, 350, 352, 354, 357, 360, 364, 366, 370, 374, 377, 381, 383, 386, 401, 406, 409–411, 414, 419, 428, 431, 457–459, 462, 464, 467, 471–472, 474, 509, 512, 515, 526, 530, 534–535, 539, 541, 544, 554, 558, 565–566, 573, 576, 581
rute ale convoaielor, 357

S, Ş

Saadabad, Pactul de la, 123
Sadler, E.J., 464
Sahalin, 181, 223, 226–228, 448, 528, 549, 554, 564, 571
Salzburg, întâlniri de la, 163, 165, 182–183
Saraçoğlu, Mehmet Sükrü, 123–125, 129–130
Sargent, sir Orme, 160
Sato, Naotake, 561–562
Schnurre, Karl, 75
Schoeppe, Bill, 457
Schulenburg, conte Friedrich-Werner von der, 57, 73, 76, 78, 81, 89, 91–92, 141, 143–144, 148, 151–152, 166, 170, 173, 181, 223, 226, 230, 236–238, 253
Seborer, Oscar, 557
securitate colectivă, 55, 69, 73
Seeds, sir William, 71, 110, 145
Selter, Karl, 104–105
Serbia, 183, 208, 217, 219, 415–416, 420, 422, 678
Serov, Ivan, 242–243, 534
Shanghai, 27, 62, 333
Shaw, George Bernard, 49
Sherman, 376, 476, 560
Sherwood, Robert, 325, 396, 658, 682
Siberia, 33, 37, 64–65, 98, 228, 241, 269, 275, 290, 318, 320, 328, 330, 333, 336–337, 339, 368, 383–384, 406, 448, 456, 467–468, 529, 550, 553, 565, 579, 673, 680
Sicilia, 403, 407, 410, 412–415, 420, 429, 435, 454
Siegfried, Linia, 122, 125
Sikorski, Wladyslaw, 161–162, 389–392, 483–484, 655, 659
Silvermaster, Nathan, 45–46, 508
Simovici, Dușan, 211, 214, 216–217, 416
Sinclair, Archie, 322
Singapore, 226, 321, 325, 332
Siria, 123, 125, 129, 139, 142, 144
Slovacia, 70, 90, 182, 205–206, 244, 250, 271, 276
Slovenia, 218, 415
SMERȘ, 541, 543
Smetona, Antanas, 147–148
Smigly-Rydz, Edward, 93
Smith, Truman, 528, 659, 683
Snow, Thomas, 5, 110–111, 222, 231, 677
Snyder, Timothy, 486, 683
Sobolev, Arkadi, 167, 184–185
Soljeniţîn, Aleksandr, 546, 548
Solonin, Mark, 206, 243, 246, 581, 683
Soong May-ling, 431–432
Soong, T.V., 563
Sorge, Richard (Ramzai), 47, 223–224, 236, 329–331, 679, 681
Soselo (pseudonimul lui Stalin), 29
Sosnkowski, Kazimierz, 492

spam, 364, 461
Spărgătorul de gheață (Suvorov), 245
Speer, Albert, 195
Stalin (film), 254
Stalingrad (Beevor), 254
Stalin, Iosif, 4–6, 10–13, 15–17, 23, 26–65, 69, 71–83, 85–86, 88–89, 91–92, 94–98, 100–156, 158–168, 170–172, 174–189, 193–196, 198–207, 211–231, 234–243, 245–267, 270–272, 274–282, 284–287, 290–292, 294–300, 305–344, 346–370, 372–377, 381–395, 397–410, 412–437, 439–458, 460–470, 472–475, 477, 481–485, 487–500, 502, 504–505, 508–509, 511–516, 518–583, 658, 660–661, 664–665, 669–685
Stalin (Volkogonov), 254
Stamenov, Ivan, 184–185, 254
Standard Oil, 464
Standley, William H., 354–355, 360, 407–408, 426, 453, 472, 684
staniu, 102, 160, 285, 322–323, 333, 350
Steinhardt, Laurence, 133, 172, 224–225, 314, 318, 321, 324, 344, 354–355, 430
Stettinius, Edward R., Jr., 325, 349, 353, 372–373, 459, 461, 463, 465–466, 468, 471, 506, 521, 659, 669
Stilwell, Joseph „Vinegar Joe" 449–451, 568, 673
Stimson, Henry, 38, 307, 310, 320, 332, 500–502, 506–507, 554, 556, 558–559, 684
St. Jankowski, Jan, 534
Stowe, Leland, 367
Straight, Michael (Nigel), 45
strâmtori turcești, 174, 176, 178, 180, 226, 247, 515, 558
Stuart, 334–336, 348, 365–367, 371, 376
Suckley, Daisy, 520
Sudoplatov, Pavel, 254, 684
Suedia, 74, 109, 112, 122, 135, 140–141, 271, 276, 395, 397, 403
Suhoi, Pavel, 35, 199, 251
Susloparov, I.A., 541
Suzuki Kantaro, 560
Svitov, N.A., 297
Sykes-Picot, acord, 152
Șamil, imam, 130
Șamil, Said, 130
Șumovski, Stanislav (Blériot), 35, 47, 196, 199, 347

T, Ț

Taft, Robert, 308, 313
Taifun, 337
Taiwan, 10, 432
Tali-Ihantala, 511
Tamplin, C.H., 127–128
Tanner, Väinö, 109–110, 114
Tategawa, Yoshitsugu, 222–223
tătari din Crimeea, 523, 566
Texaco Development Corporation, 464
Thailanda, 233, 330, 332–333, 575
The Second World Wars (Hanson), 10, 675
The Tigers Are Burning (studiu), 413, 672
Thorez, Maurice, 145–146
Tiger, 404, 409, 411, 413
Timoșenko, Semion, 117, 131–132, 142, 149, 197, 200–202, 204–206, 238–239, 243, 246, 248–251, 255, 257–259, 264, 296–297, 361
Tinkham, George, 212
Tito, 6, 214, 217, 219, 415–426, 435–436, 438, 504–505, 512–516, 524, 533, 540, 546, 548, 570, 661, 665, 678
Togo, Shigenori, 561–563
Tojo, Hideki, 329, 331–332
Tolstoi, Nikolai, 516, 535, 580, 684
Transcaucazia, 126, 129, 131, 134, 142, 359, 363
Transilvania, 154, 163, 165, 524, 533
Tratatul de la Berlin, 49, 184
Tratatul de la Versailles, 9, 24, 50, 54, 163, 386

Tratatul de prietenie și alianță sino-sovietic, 567–568
Tresckow, Henning von, 394
Trident, conferință, 396
Trotter, William, 121, 684
Troțki, Leon, 8, 22–23, 29–30, 58
Truman, doctrină, 569
Truman, Harry, 308, 313, 541–543, 551–552, 554–565, 568–569, 571, 576, 659, 665, 676
Tuhacevski, M.N., 36, 58, 63
Tunisia, 403, 429
Tupolev, Andrei, 35, 47
Turcia, 52, 119–120, 123–126, 129–130, 135, 138, 152, 159, 174–176, 178–181, 183–185, 201, 208, 225–226, 253, 276, 395–396, 402, 438, 444, 447, 453, 499, 569, 580, 664
Tydings, Millard, 460–461
țările baltice, 5, 140, 150
Țările de Jos, 16, 27, 143–146, 155, 200, 220, 238, 263, 266, 326, 410, 501, 535, 573–575

U

Ucraina, 23, 32–34, 49, 57, 65, 70, 89–90, 92–94, 96, 99–100, 134, 202–203, 205, 236, 238–239, 242–244, 247, 258–259, 266, 269–271, 274–275, 284–288, 290, 292–293, 305, 329, 357, 361–362, 370, 391, 4101, 475–476, 482, 490–492, 504, 515, 518, 527, 540, 566, 586, 589, 595, 617
Ucraina de Vest, 89, 94, 99, 133, 182, 201–204, 242, 243, 266
ucraineni, 23, 32–33, 60, 91–92, 94–98, 100, 108, 128, 130, 151–152, 154, 241, 259, 272–275, 281–282, 284, 288, 294, 566
Ulmanis, Karlis, 148
Ultra, program, 235, 240–241, 574, 685
Umanski, Konstantin, 211, 311, 313, 345
Ungaria, 21, 26, 70, 93, 95, 119–120, 135, 139–140, 151, 163–165, 182, 201, 204–206, 218, 239, 244, 250, 256, 258, 271, 276, 437, 446, 513–514, 516, 533, 545, 548, 570
Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste (URSS), 11–13, 15, 17, 25, 27, 30, 33–39, 41–49, 52–56, 58–60, 64–65, 69, 71–73, 77–80, 82–83, 85–86, 88–89, 95, 97, 99, 101–104, 106–107, 111–112, 115, 117–120, 123–124, 126, 128, 133–135, 137–138, 140, 144–147, 151–152, 154, 158–159, 161–162, 164, 166–167, 169–171, 173–174, 176–182, 186, 189, 193–195, 198–200, 206–208, 211, 213, 215, 217–218, 220–224, 226–228, 230–231, 235–236, 238, 240–243, 248, 253, 256, 264, 266, 274–275, 277–278, 284–285, 289–290, 292, 294, 297, 299, 305–306, 309–310, 312–313, 318, 320–323, 327–328, 331, 333–335, 338–339, 342–343, 345, 347, 349–351, 353–355, 357–360, 363, 365, 367–369, 372, 382–383, 386–389, 391, 395, 398, 406, 408, 415, 417, 422, 427–429, 433, 435–436, 438, 440, 443, 447–448, 454–455, 458–464, 466–469, 471–473, 483, 500, 517, 521, 526–529, 531–533, 535, 541–545, 549, 552, 554–555, 558–559, 560–561, 565, 567, 571–572, 574–575, 577–578, 658–660, 668
Universal Oil Products Corp., 464
Uralmaș (Uralskii Zavod Tiajelogo Mașinostroienia), 34
uraniu, 466, 540, 579
Urbsys, Juozas, 105–106, 147

V

Valentine, 321, 334–337, 365, 367, 371, 375, 408

Varşovia, Revolta din Ghetoul din, 484, 486
Vasilevski, A.M., 412, 476, 558, 561, 563–564
Vatutin, N.F., 206, 246, 375
Venona, decriptări, 46–47, 315, 431, 499, 530, 557, 682
Victims of Yalta (Tolstoi), 535, 580, 684
Viena, Dictatul de la, 165–166, 177
Vietnam, 9
Vistanex, 372–373
Vîşinski, A.I., 149, 321, 344, 489–490, 537
Vlasov, Andrei, 282
Volkogonov, Dmitri, 254, 685
Voroşilov, Kliment „Klim", 58, 77–78, 81, 116–117, 195–196, 219, 246, 265, 279, 434, 441
Vultee, avion, 59

W

Wagner, Legea (SUA), 45
Wannsee, Protocolul de la, 32
Ware, Harold, 45–46
Washington, Tratatul naval de la, 37, 342, 396, 402
Wedemeyer, Albert, 394, 568, 571, 659
Weizsäcker, Richard von, 71, 73
Welles, Sumner, 52, 211, 312–313, 430–431, 471
Wesson, C.M., 353, 553
West, Diana, 581, 685
Westinghouse Corporation, 351
Weygand, Maxime, 129–131, 142–144
White, Harry Dexter (Kassir/Jurist), 46–47, 231–232, 332, 347, 433, 450, 496–497, 499–501, 503, 506–509, 571
White, Newman, 352
Wilson, Woodrow, 526, 671
Wolff, Karl, 537, 581
Wood, Robert E., 308
Wright Aeronautical, 35
Wylie, Tom (Max), 53

Y

Yeaton, Ivan, 314–318, 320, 324, 348, 430, 472, 550, 659

Z

Zacharias, Ellis, 528
zahăr, 323, 342, 370, 458, 461
Zaiţev, Vasili, 374
Zbarski, B.I., 265
Zeitzler, Kurt, 184
Zgone, Marie, 458–459
Zhou Enlai, 61
Zhukov's Greatest Defeat (Glantz), 401, 675
zinc, 34, 183, 544
Zinoviev, Grigori, 30
Ziua Victoriei, 541, 543–544, 552, 554, 566, 569
Ziua Z, 455, 473–475, 509, 511, 549

SEAN McMEEKIN este profesor de istorie la Bard College, New York. A predat câțiva ani la Universitatea Bilkent din Ankara. Printre cărțile lui se numără volumul de succes *The Berlin-Baghdad Express*, precum și *The Russian Origins of the First World War* și *The Ottoman Endgame*.

Ilustrația copertei: Detaliu din The *Communist Contagion*, de Robert M. Chaplin, hartă propagandistică publicată în *Time Magazine*, pe 1 aprilie 1946

În această carte cu totul inedită, Sean McMeekin marchează o schimbare fundamentală de optică în ceea ce privește abordarea lui Stalin ca aliat în cel de-al Doilea Război Mondial. Singurul lucru care l-a diferențiat pe Stalin de Hitler, susține autorul, este faptul că a fost un criminal de succes. Odată Hitler mort, iar al Treilea Reich în ruine, Stalin a creat un nou imperiu comunist imens. Printre posesiunile lui se aflau Cehoslovacia și Polonia, a căror soartă îi determinase pe occidentali să pornească împotriva naziștilor, și, desigur, China și Coreea de Nord, ramificații ale imperiului comunist care rezistă și azi.

Până în momentul în care Planul Barbarossa a realizat un adevărat miracol de relații publice, transformându-l într-un aliat al Occidentului, Stalin omorâse milioane de oameni, încălcase orice normă de comportament internațional, invadase la fel de multe țări ca și Hitler și luase cu forța mari teritorii pe care avea să continue să le stăpânească. Într-un sens mai larg, conflictul global a fost alimentat nu doar de agresiunea germană și japoneză, ci și de mașinațiunile lui Stalin, orchestrate pentru a provoca războaie de uzură între puterile capitaliste în Europa și în Asia. Pe parcursul războiului, Stalin a ales să facă doar ceea ce urma să fie în beneficiul propriului regim, necontribuind la efortul împotriva Japoniei până în ultimele zile ale conflictului. Mai presus de orice, *Războiul lui Stalin* dezvăluie detaliile șocante ale modului în care guvernul SUA (în detrimentul propriu și al aliaților săi) a alimentat mașina de război a lui Stalin, aprobând necondiționat orice solicitare sovietică.

GUVERNUL ROMÂNIEI

INSTITUTUL DE INVESTIGARE A CRIMELOR COMUNISMULUI ȘI MEMORIA EXILULUI ROMÂNESC

voxa audiobooks

Tradiție din 1989
www.litera.ro
ISBN 978-606-33-9722-6